Այսպե՛ս։

Մեկնաբանը վախ չունի, որ հանկարծ կարող են իրեն չհավատալ։ Չէ՞ որ փետրվարի 28-ին, երբ Խոջալուն հայերի ձեռքում էր, ադրբեջանական ուղղաթիռը չէր կարող այնտեղ իրեն այնպես ազատ զգալ, որ գետնին այնքան մոտենա, որպեսզի դիակները նկարի բոլոր մանրամասնությամբ, նույնիսկ հանված գլխամաշկի տեղը ցուցադրելով։ Հետո էլ, ուղղաթիռի ցնցումը քիչ է, հեռուստաթղթակցի ցնցումն է նկատել։

Այդ խոսվում է ռուս թղթակցի վկայության մասին։ Սա էլ նկարագրում է Ստեփանակերտի վիճակը, եւ նյութը հմտորեն գտնված խորագիր ունի՝ «Աղոթողների մեռած քաղաքը»։

Թղթակիցը չի ողբում հայերի վիճակը, նրանց դեմ գործադրվող դաժանությունները արդարացնելու կամ ծածկելու փորձ չի անում։ Այլ բացատրում է, չէ՞ որ այստեղ այս բոլորն ադրբեջանցիներն սկսեցին, եւ Խոջալուն ու Մալիբեյլին, Շուշի ու Աղդամի ռմբակոծությունները, սրանք բոլորը միայն պատասխան էին։

Թերթը հարցնում է՝ ի՞նչ պիտի լինի այս ամենի վերջը։ Եւ, իբր, պատասխան՝ ներկայացնում է իր թղթակցի հարցազրույցը ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ։ Նախագահը գտնում է, որ վերջը պարզ տեսանելի չէ, որովհետեւ այդ երկրի տեր հայ ժողովուրդը պայքարում է իր ազատագրության համար, իսկ ադրբեջանական ղեկավարությունը արցախահայության ազատագրությունը համարում է ոտնձգություն իր պետական անկախության դեմ։ Ելքը մեկն է՝ արցախահայության ազատագրության եւ գոյապահպանության հուսալի ապահովության ստեղծումը։ Ո՞վ պետք է ստեղծի այդ ապահովությունը։ Միջազգային կազմակերպություննե՛րը, ԱՊՀ-ը՝ Ռուսաստանի գլխավորությամբ։ Այո՛, Ռուսաստանի՝ գլխավորությամբ, որովհետեւ, նախ, նա մինչեւ այսօր էլ այս գոտում իր շահերն է ունեցել եւ այդ շահերի թելադրանքով նման դեր խաղացել է, ապա եւ, չնայած հիմա զբաղված է իր ներքին ցավոտ բազմաթիվ խնդիրներով, չի կարող մոռացության տալ իր իսկ շահերն այստեղ, թույլ չի տա, որ դատարկություն (վակուում) ստեղծվի, որն առանց ուշացման կզբաղեցվի, կլցվի մեկ ուրիշի կողմից։ Ռուսաստանը շահագրգռված է։ Ռուսաստանը շահագրգռված կերպով կզբաղվի, ամեն կերպ կջանա արդար լուծում տալ ղարաբաղյան բարդույթին։

Այսօր շարունակվում էին հայկական բնակավայրերի ռմբակոծությունները. Շուշիից՝ Ստեփանակերտը, Աղդամից՝ Մարտակերտն ու Ջանյաթաղը, Ֆիզուլիից՝ Ճարտարն ու Կարմիր-շուկան...

Այս մասին հաղորդում է մեր «Լրաբերը», որ այսքանը գիտե եւ ոչ մի տեղեկություն չունի այն մասին, թե մերոնք, ռմբակոծվելուց բացի, ի՞նչ են արել։ Չգիտե նաեւ, թե, Երեւանի պաշտոնական շենքերում ու փողոցներում տեղի ունեցած զանազան դիպվածներից բացի, աշխարհում ի՛նչ-ի՛նչ բաներ են կատարվել, որ մեզ են վերաբերել, մեզ օգուտ են կամ վնաս։ Օրինակ, Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրեւը Երեւանից թռել է Ստեփանակերտ՝ որոշած լինելով տեղում ուսումնասիրել Արցախի բարդույթը եւ օգնել նրա կարգավորմանը։ «Լրաբերն» այս առթիվ չգիտե ոչինչ։ Մոսկվայից ասում են՝ Ադրբեջանը բաց է արել Հայաստան գնացող գազամուղի փականը։ «Լրաբերն» այս էլ չգիտե։ Իսկ գուցե գիտե, բայց ի՞նչ-ինչ պատճառներով լռում կամ թաքցնում է... Սա՞ ոնց հասկանանք։ Նա լռում կամ թաքցնում է, իսկ մեր հեռուստատեսության ղեկավարները՝ անմիջապես այնտեղ, հեռուստակենտրոնում եւ ավելի վերեւնե՛րը։ Մի՞թե նրանք էլ չեն լսում, որ իմանան, թե աշխարհում ի՛նչ կա, եւ այդ եղածից «Լրաբերն» ի՛նչ է հաղորդում իր ունկնդիր-դիտողներին։ Թե՞ ամեն ինչ այն գլխից են պայմանավորվել...

Ապրիլի 6-ին Ամիրանլարից ռմբակոծել են Մարտունին, եւ կրակը դադարեցվել է պատասխան հրետաձգությամբ։ Աղդամի կողմից էլ ռմբակոծության են ենթարկվել Ավդուռն ու Մյուրիշենը։

ԼՂՀ է ժամանել Իրանի արտգործնախարարության պատվիրակությունը՝ նախարարի տեղակալ Մահմուդ Վայեզիի գլխավորությամբ։ Նպատակն է՝ ավարտին հասցնել իր նախարարության սկսած գործը՝ կայուն խաղաղություն ստեղծել եւ ձեռնարկել հարցի կար-

գավորմանը։

Մեր բարդույթի լուծման միջնորդություններ ու զանազան գործակցություններ նախաձեռնած մի քանի տասնյակ միավորների մեջ ես շատերին էի վերաբերվում անվստահությամբ, եւ այդ շատերի մեջ էր Պարսկաստանը։ Հիմա թվում է՝ լոկ նրա ձեռնարկումներն են տալիս շոշափելի արդյունքներ, եւ գուցե թե նրա պատվիրակությունն է լինելու այն մեծ բարեխոսը, որ ասելու է՝ ահա՛, այսպե՛ս լուծեցինք ձեր կնճռոտ հարցը, դե՛, ապրեցե՛ք խաղաղությամբ։

Դրսերում էլ ոնց որ մեր դիրքի համար նպաստավոր քաղաքական հովեր են երեւում։ Ռուցկոյը Ռուսաստանի ժող. պատգամավորների համագումարում ելույթ է ունեցել, պաշտպանում է Մոլդովայում ստեղծված Մերձդնեստրյան հանրապետության իրավունքը, քանիցս հիշեց Ղարաբաղը՝ իբրեւ բարդացած մի կնճիռ, որ կարիք ունի ուշադիր վերաբերմունքի, խելահաս միջամտության։ Հենց Մոլդովայում էլ հավաքվել են տեղի ու Ռուսաստանի, Ուկրաինայի արտգործնախարարությունների պատվիրակությունները, եւ խոսք ու զրույցից այնպես է երեւում, թե վերջը նոր կազմավորված հանրապետությունը պիտի ճանաչվի։ Այս դեպքում Արցախի հանրապետության իրավունքն ինչի՞ պիտի արհամարհվի։

Ապրիլի 7-ին շարունակվում էին մարտական գործողություններն ադրբեջանցիների կողմից, չնայած Ստեփանակերտում էր գտնվում Պարսից խաղաղարար պատվիրակությունը եւ երկու կողմերի ղեկավարներին առաջարկել էր ներկայացնել իրենց նկատառումները, որպեսզի դրանք հանդիպադրելով՝ եզրակացության գա եւ որոշի, թե ինչ պիտի անել։ Կեսօրից հետո, պատվիրակության անդամներին Ստեփանակերտում թողնելով, Վայեզին Աղդամ է գնացել, ապա Բաքու, զրույց ունեցել Յաղուբ Մամեդովի հետ։ Եւ ահա թե վերջինս ինչպես է ներկայացրել խաղաղության հասնելու ճանապարհը. «366-րդ գնդի ամբողջ զենքն ու զինամթերքը մնացել, գտնվում են հայ գրոհայինների ձեռքում եւ այժմ ուղղված են մեր անկախ պետության ուժերի դեմ։ Այդ ամբողջը լրիվ ու վերջնականապես պիտի առգրավվի, հայ գրոհայինները պիտի զինաթափվեն մինչեւ վերջինը, որից հետո մենք բանակցությունների կնստենք եւ կպայմանավորվենք անելիքը»։

Այս նոր բռնակալի հաջորդ առաջարկությունն էլ երեւի այս պիտի լինի. «Այդ Ղարաբաղի ամբողջ հայությանը զինաթափած, ձեռնոտքերը կապոտած ինձ հանձնեցեք, որից հետո ես կիմանամ ի՛նչ պիտի խոսել եւ ի՛նչ պիտի անել»։

Ինչ վերաբերում է 366-րդ գնդի տեխնիկային, զենքին ու զինամթերքին, ապա աշխարհին է հայտնի, որ դրանք Արցախից դուրս բերելու համար գործադրվեցին արտակարգ միջոցներ, նույնիսկ դեսանտայիններ ու նոր վայրագ զորամիավորումներ բերվեցին, որոնք էլ ամբողջ աշխարհի աչքի առաջ ոչ միայն դուրս տարան տանելիքը, այլեւ նոր չարագործություններով ապացուցեցին, որ իրենցից դժգոհ Ադրբեջանի սիրտը շահելու համար պատրաստ են արցախահայությանն էլ ոտքի տակ տալ, հայ ժողովրդին էլ...

Ապրիլի 8. Ադրբեջանցիները դաժան խախտեցին զինադադարի պայմանավորվածությունը, միայն Ստեփանակերտի վրա Շուշիից գցել են ավելի քան յոթանասուն ռումբ ու հրթիռ։ Կան երեք վիրավորներ։ Հինգ շենքեր ավերվել են։ Ռմբակոծվել են նաեւ Շոշն ու Քարինտակը։

Վերջին օրերին Մարտակերտի շրջանի վերին ծայրամասային գյուղերը փրկություն չունեին Աղդաբան գյուղում տեղավորված ավազակախմբերի խժդժություններից։ Մեր ինքնապաշտպանության ուժերը, ո՛չ պաշտոնական, բայց շատ վստահելի մի աղբյուրի հաղորդմամբ, այսօր հարձակվել են Աղդաբանի վրա, գրել որջը, ոչնչացրել իբրեւ հրակետ եւ, ըստ էության, շրջանը լրիվ մաքրել ադրբեջանական վերջին ռազմական հենակետից։

Ապրիլի 9-ին հայ ժողովրդի գլխին պայթեց մի նոր աղետ. գիշերվա 00 ժամին Բալահովիտի (Կոտայքի շրջան) զորամասային պահեստներից պայթյունների ձայներ լսվեցին, եւ մի քանի րոպեի ընթացքում գիշերային երկինքն այնպես հրավառվեց, պայթյուններն ու դղրդյուններն այնպես տարածվեցին մինչեւ Երեւան, մինչեւ Եղվարդ ու Աշտարակ, որ թվաց, թե գետինը պատռվել է, եւ դժոխքի բոլոր ուժերը ելնում են, պիտի լափեն Հայոց այս փոքր աշխարհը։ Բավական է ասել, որ ութ պահեստներում կուտակված են եղել ա-

ավելի քան վեց հազար ռեակտիվ հրթիռներ: Էլ չեմ խոսում հրեշավոր զենքի մնացած տեսակների մասին («Ալազան», «Գրադ» եւն. եւն), որոնց վերջերս ծանոթացանք Արցախի գլխին թափվող մահաբեր իրողություններից: Հիմա այդ բոլորը միանգամից պայթում, հրապարակվում են, տարածվում չորս կողմերի վրա: Հեռուստաաշխատողները նրանց բեկորներն են նկարել Երեւանի արվարձաններում, հարեւան բնակավայրերում՝ իրենց կատարած ավերածություններով հանդերձ: Կոտայքի շրջանի մի քանի տասնյակ հեկտար տարածություն զբաղեցնող ջերմոցային տնտեսությունն ավերվել է՝ կրելով վիթխարի վնասներ, որոնց համար պիտի հատուցեն փոքր ծառայողները:

Հանրապետության ղեկավարությունն առանց ական թոթափելու ուշքի եկավ, կազմակերպեց աղետի տարածքի (Աբովյան քաղաք, Առինջ, Ավան եւն) բնակչության տեղափոխությունը Երեւան եւ այլ ապահով վայրեր, արեց, ինչ որ պետք էր աղետից փրկվելու համար: Սակայն պայթյունները շարունակվում են, եւ ասում են՝ այն կտեւի մի օր եւս...

«Մայակ» ռադիոկայանը, Կենտրոնի սովոր խարդավանքով, հայտարարել էր, թե հրդեհն սկսվել է հայ գրոհայինների կրակոցներից: Իսկ մեր «խիզախներն» անմիջապես գտան իսկական պատճառը. Ռուցկոյի կարգադրությունն է կատարվում, չէ՞ որ հայտարարել էր, թե հանրապետությունից դուրս են բերվելու զորքն ու նրա ամբողջ ունեցած-չունեցածը, ինչ էլ որ անհնար լինի դուրս բերել, պետք է ոչնչացվի: Եւ, ահա՛, ոչնչացնում են, թեկուզ հետն էլ հայ ժողովուրդը ոչնչանա: Փորձ ունենք, չէ՞, հրեշավոր երկրաշարժն իրենք են կազմակերպել,-այսպես էին մտածում մտածողները:

Հեռուստալրագրողը զրուցում է Հայաստանում տեղակայված 7-րդ բանակի հրամանատար, գեներալ-մայոր Ռեուտի ու շտաբի պետ Վլադիմիր Նեւերովի հետ: Սրանք այնքան հանգիստ են խոսում, ասես տեղի ունեցածը սովորական մի բան է, որի համար շատ էլ չի կարելի անհանգստանալ: Ինչ վերաբերում է «Մայակի» սադրիչ հայտարարությանը, ապա դրա աղբյուրն իրենք չեն, եւ առհասարակ անիմաստ է պատճառների մասին խոսել, քանի դեռ մասնագիտական ու իրավաբանական բազմակողմանի քննություն չի կատարվել: Հավանական է՝ բուն պատճառն անվտանգության կանոնների խախտումն է եղել...

Բայց չէ՞ որ անվտանգության կանոնների խախտում կարող էր լինել նաեւ միջուկային զենքի պահեստներում:

* * *

Իսկ Արցախում շարունակվում է պատերազմը: Շուշիից դարձյալ ռմբակոծել են Շոշն ու Ստեփանակերտը, Շեֆեկից՝ Կարաչինարը, նույնիսկ Շահումյանը, Ֆիզուլիից՝ Հադրութը, Քոչբեկը:

Մի զորաջոկատ էր հարձակվել Հադրութի շրջանի Ծամձոր գյուղի վրա, ինքնապաշտպանական ուժերից ջարդ կերել ու ետ փախել: Հեռուստախոսնակները կարեւոր են համարում, որ Ռուսաստանի արտգործնախարարը Միջին Ասիայից է եկել ԼՂՀ եւ ոչ թե Բաքվից կամ Երեւանից, իբր, մարդը նպատակ ուներ Ղարաբաղը տեսնել ինչպես որ կա, առանց անկանխակալ տրամադրության կամ տեղեկացվածության:

* * *

Բարոնուհի Կոքսը նորից իջավ «Զվարթնոց» օդանավակայանում՝ Արցախի համար բերելով մի ինքնաթիռ բեռ՝ պարեն, դեղորայք, բժշկական սարքավորում...

Իրանի արտգործնախարարի տեղակալ Մահմուդ Վայեզին նորից Երեւանում է, հանդիպում է ունեցել Րաֆֆի Հովհաննիսյանի եւ ուրիշ պաշտոնյաների հետ, եւ բոլոր զրույցները Ղարաբաղի խնդրի շուրջն են եղել, կռիվը մեկընդմիշտ դադարեցնելու, բարդույթի վերջնական լուծման բանալիները գտնելու շուրջ:

Ապրիլի 10-ին էական ոչինչ չի կատարվել ԼՂՀ տարածքում, չնայած «շարունակվում էր» Ստեփանակերտի ռմբակոծությունը Շուշիից, օմոնականները հարձակվել էին Կարաչինարի, Էրքեջի ու Խարխափուտի վրա, եւ ադրբեջանական կողմն էլ գանգատվում էր Հայաստանի գրոհայինների դեմ, որոնք, իբր, ռմբակոծել են Զանգելանի շրջանի գյուղերը:

Եթե այսքանը տեղի ունեցած էլ լինի, «համեմատական անդորր է», իսկ դա ինձ անհանգստացնում է, քանի որ նման պարագաներում մեր արյան ծարավ ադրբեջանցին նախապատրաստվում է նոր արյունահեղության, նա չի կարող մարսել խայտառակ պարտությունը Մալիբեյլիում ու Գյուլեփայա-Օրթափայայի կողմերում, Ղարադաղլվում ու Խոջալվում: Մանավանդ Խոջալվում:

Վերջինի համար գործի դրին բոլոր հնարավորությունները, կիրառեցին լրատվական ստորությունների, մինչեւ այսօր չտեսնված խարդավանքի ու մեքենայությունների մի ամբողջ շտեմարան, սակայն ապարդյուն, որովհետեւ չստացան ծրագրած արդյունքը... Հակառակը, վերջապես պարզ դարձավ, թե հայ ինքնապաշտպաններին վարկաբեկելու, վայրագությունների մեջ իրենց հավասարեցնելու համար ի՜նչ խայտառակությունների են դիմել, սեփական քաղաքացիների դիակների հետ ի՜նչ խաղեր են կատարել... Մի՞թե բավական չէր չեխ լրագրողուհի Դ. Մազալովայի այն վկայությունը, որ փետրվարի 29-ին Աղդամի մոտ ադրբեջանցի դիակներ են նկարահանել սովորական տեսքով, իսկ «մարտի 2-ի նկարահանումների ժամանակ այդ դիակները գանգամաշկված էին: Ինչ-որ զարմանալի խաղ է...» («Նեզավիսիմայա գազետա», 1992, ապրիլի 2):

Թերթի այդ նույն համարում հրապարակվել է նաեւ հարցազրույց գահընկեց դարձած Այազ Մութալիբովի հետ, որն արդեն պարզորոշ հայտնում է, թե խոջալվեցիներին կոտորել ու խոշտել են իր ազգակիցները՝ քաղաքական նպատակով, իրեն վարկաբեկելու, ժողովրդին իր դեմ հանելու համար (նույն տեղում):

Ուրեմն, ադրբեջանցի սադիստները սեփական ժողովրդի ներկայացուցիչներին կոտորեցին, խոշտեցին՝ մեղքը հայերի վրա գցելու համար: Զարմանալ կարելի է, թե նրանք ինչո՞ւ այդ մեռելների միսն էլ չեն խորովել-կերել, որպեսզի հայտարարեն, թե դա եւս հայերի գործն է: Չէ՞ որ Սումգայիթում ու Բաքվում իրենք հայ օրիորդներին են խորովել-կերել: Այդ մասին արտասահմանյան վկա-թղթակիցներն էին գրում... Եւ հիմա իրենք պետք է ապացուցեին, թե հայերը հասել են իրենց մակարդակին:

Ապրիլի 11. Պարզվում է, որ երեկվա «համեմատական անդորրը» բոլորովին էլ անդորր չի եղել, եւ Մարտակերտի շրջանում տեղի է ունեցել թուրքական մի վայրագություն, որը երեւի թե ամենադաժաններից մեկն է պատերազմի ամբողջ ընթացքում: Կեսօրվա դեմ Միր-Բաշիրի (Թարթառ) կողմից ավելի քան հազար զինվորից բաղկացած մի զորամաս, 15 տանկերի ու մի քանի տասնյակ զրահամեքենաների ուղեկցությամբ, հարձակվել են Մարաղա գյուղի վրա, նվաճել նրա մի մեծ թաղամասը, սկսել իրենց սովորական արյան խրախճանքը, կոտորել են բնակիչներին, շատերին քշել-տարել իբրեւ պատանդների: Իսկ տները կողոպտել են, ապա հրդեհի մատնել եւ տանկերով քարուքանդ արել: Հայ ինքնապաշտպանները, իհարկե, հակահարձակումով ազատագրել են գյուղը:

Լրատվական մարմինները հետեւանքների մասին տարբեր, իրար հակասող տեղեկություններ են հաղորդում: Մոսկվայից ասում են՝ Մարաղայի տված զոհերը հարյուր մարդիկ են, կանայք ու երեխաներ: Իսկ մեր անտեղյակները հարյուր զոհեր են վերագրում թուրք ասպատակիչներին (հայերին՝ միայն 30 կորուստ), տեխնիկայի կորուստն էլ՝ հինգ զրահամեքենա:

Վերստին ռմբակոծության տակ են եղել Ստեփանակերտը (ավելի քան 60 հրթիռ է այնտեղ նետվել Շուշիի կողմից): Ֆիզուլիից, ասում են, ռմբակոծել են Կարմիր շուկան, Թաղավարդը...

Իսկ Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրեւը հայտարարել է, թե Ղարաբաղում խաղաղություն հաստատելու բոլոր հնարավորությունները կան, մնում է գործադրել նրանցից օգտվելու քաղաքական ու դիվանագիտական հմտություն:

Ապրիլի 12-ի լուրերը փոքր ինչ պարզություն մտցրին Մարաղային վերաբերող տվյալների մեջ: Ադրբեջանցի հարձակվողները կոտորել են մեծ թվով մարաղացիների (միայն 45 զոհեր ճանաչվել են), շատերին պատանդ վերցրել: Կան մի քանի տասնյակ անհետ կորածներ: Այժմ հայտնի է, որ ազատամարտիկներից զոհվել են հինգը, կան նաև վիրավորներ...

Կարմիր-շուկան ու Թաղավարդը ռմբակոծվել են Ամիրանլարից,- հաղորդում է երևանյան խոսնակը: Բայց Ամիրանլարից մինչեւ Կարմիր-շուկա եւ Թաղավարդ շուրջ 15-20 կմ է, եւ արանքում էլ մի քանի ուրիշ գյուղեր են՝ Ճարտարը, Խնուշինակը, Գիշին,- Մուշկապատը, Ծովատեղը, Խերխանը, Հերհերը... Այս ի՞նչ հայտնություն է:

Հայկական մի ռազմաջոկատ հարձակվել է՝ Ֆիզուլու շրջանի Ղաջար գյուղը (երեւի ավազականոց) նվաճելու համար, սակայն ձախողվել, վերադարձել ելման կետ:

Ստեփանակերտի հայ զորամասը կռիվ է տալիս Ղայբալիշենի վրա: Հայ ազատամարտիկները վայր են գցել թշնամական մեկ «Ս-24»:

Երեւանում ամերիկյան մի պատվիրակություն կա, որը ՀՀ ղեկավարների հետ ունեցած բանակցություններում «ջերմ վերաբերմունք է ցուցաբերել» արցախահայության ազատագրական պայքարի նկատմամբ... Աչքներս լո՞ւյս:

Իսկ անգլիացի բարոնուհի Կոքսը, Զորի Բալայանի ուղեկցությամբ, ամսիս 10-ից Արցախում է, բերած օգնությունն է տեղ հասցրել: Այցելել է Մարտունու հիվանդանոցը, տեսել նրա անտանելի վիճակը՝ խոստանալով նոր ամենաբազմազան օգնություն:

Հայաստանի հեռուստատեսության մեկնաբան Կոնս. Հովհաննիսյանը պատմում է, որ Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Անդրեյ Կոզիրեւը Ստեփանակերտ է հասել (ապրիլի 8-ին) Աղդամից, անմիջապես էլ վազել Շուշի, վերադարձին կես ժամի չափ զրույց ունեցել ԼՂՀ ղեկավար Արթուր Մկրտչյանի հետ, իհարկե, փակ դռների ետեւում, նաեւ հրաժարվել թղթակիցներին որեւէ խոսք ու կարծիք հայտնելուց...

Ապրիլի 13. Արդեն բացահայտ է ադրբեջանական ղեկավարության ռազմավարական ծրագիրը. Ստեփանակերտը կործանելուց հետո պիտի ավերեն գյուղերը, որոնցում ապաստանել է մայրաքաղաքի բնակչության մեծ մասը: Ռմբակոծում էին շրջանների ծայրամասային գյուղերը, հիմա էլ կենտրոնականները, արդեն անցել են Կարմիր-շուկային ու Թաղավարդին, Մարտակերտին, Հադրութին...

Բաքվից ու Լենքորանից ռազմական էմիսարներ են եկել Ֆիզուլի, ասում են՝ իրենց են պատկանում Հադրութի այն շինությունները, որոնցում առաջները ԽՍՀՄ սահմանապահ զորքերն էին տեղակայված: Իրենց են պատկանում, ուրեմն, պետք է գան, տիրեն: Տեղական իշխանությունները քանի տեղ չեն դրել այս հավակնոտ ու հիմար հայտարարությունը եւ վաստակել են «արժանի պատիժ». «Գրադից» հենց այսօր տաս հրթիռ է ընկել Հադրութի կենտրոնում...

ՀՀ հեռուստատեսության աշխատակիցը նոր է վերադարձել Մարտակերտի շրջանից եւ ճշգրտում է Մարաղայի ճակատամարտի տվյալները. ադրբեջանցիները (շուրջ մեկ ու կես հազար զինվոր, երկու տասնյակ զրահամեքենաներ, բեռնատար բազմաթիվ մեքենաներ, որոնք պիտի կողոպուտը փոխադրեին) հարձակվել են ապրիլի 10-ի կեսօրվա դեմ եւ, լուրջ դիմադրության չհանդիպելով փոքրաքանակ ինքնապաշտպանների կողմից, մխրճվել են գյուղը, ավերել մեծ մասը, սպանել 55 հոգու, որոնցից 5-ը՝ ինքնապաշտպանության զինվորներ, մնացածը՝ բնակիչներ, կանայք ու երեխաներ: Շուրջ 100 բնակիչներ էլ անհայտ կորած են համարվում, երեւի պատանդ են տարվել:

Ինքնապաշտպանությանն օգնության են հասել միայն կեսօրից հետո, ջարդ տվել ու փախուստի մատնել ասպատակիչներին, որոնք գյուղում եւ շրջակայքում թողել են շուրջ 100 սպանված: Պարզվել է, որ զրահամեքենաները վարում են ԱՊՀ զինված ուժերից վարձված մասնագետները:

Բարոնուհի Կոքսը եղել է Մարաղայում: Տեսել է նվաճողների գործած վայրագությունների հետքերը, խոստանում է տեսագրած նյութերը տանել, աշխարհով մեկ տարածել: Այսօր, վերադառնալուց անմիջապես հետո, հայտարարեց, թե հիացած է հայ ինքնապաշտպանության խիզախությամբ, քաղաքացիական բնակիչների տոկունությամբ, բայց

եւ անհունորեն ցավում է այն ողբերգական վիճակի, զրկանքների ու տառապանքների համար, որոնց մեջ է գտնվում նորելուկ հանրապետությունը: Բերած սննդամթերքն ու դեղորայքը սեփական ձեռքով բաժանել է Մարտունիում ու Մարտակերտում՝ հիվանդանոցներին խոստանալով, որ շուտով նորից կգա այս հերոսական լեռնաստանը, կբերի իր ու իր ազգակիցների օգնությունը, մաղթանքները եւ օրհնությունը:

Ուշ գիշերին «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց իր թղթակիցների՝ Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի ու Արմեն Դուլյանի ելույթները Ղարաբաղում տեղի ունեցած նոր դեպքերի մասին: Հայ թղթակիցներն անդրադարձան Խոջալուի շուրջ ստեղծված վայնասունին, ադրբեջանական բռնատիրության ծրագրերի դաժան իրականացումներին, որոնց շարքում Մարաղայի եղեռնը հատուկ տեղ է բռնում:

Ադրբեջանցի թղթակիցն էլ խոսեցրեց իրենց ԱԺՃ-ի «Ազատություն» թերթի խմբագիր Հիքմեթ Հաջիզադեին, որը միայն հռետորական փուչ հարցեր ուներ աշխարհին ներկայացնելու. «Հայերն ի՞նչ են ուզում մեզանից, եւ նրանց թիկունքում կանգնած խաղաղարարներն էլ ի՞նչ տեսակ խաղաղության են սպասում: Մի՞թե հնարավոր է պատերազմը դադարեցնել, երբ Հայաստանից եկել, մեր խաղաղ բնակչությանն են կոտորում մեր հինավուրց հողի վրա, թե ի՞նչ է, աչք են տնկել այդ հողին... Ինչո՞ւ մոռանում են, որ միջազգային բոլոր հեղինակավոր կազմակերպությունները, ՄԱԿ ու Եվրոպառլամենտը, դիվանագիտական ու քաղաքական փաստաթղթերում ամենակարեւոր տեղ են տալիս պետության սահմանների անձեռնմխելիությանը: Ինքնորոշո՞ւմ են ուզում, խնդրեմ, այդ սահմանների ներսում ինքնորոշվեն, մեր պետության ենթակայության տակ:

Ապրիլի 14-ին ՀՀ ԳԽ-ի նիստում նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանն էր զեկուցում հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման վիճակի ու խնդիրների մասին: Խոսում էր հանգիստ, իր դիրքի անհասանելիության գիտակցությամբ, ասես աշխարհի անց ու դարձը քանի տեղ չդնող մի մարդ էր: Հակառակ դեպքում ամոթ պիտի զգար այդ «զարգացում» բառից, պիտի լրջանար այնպես վեհաշուք խոստումներ տալուց առաջ, որոնց կենսունակությունն ու իրավացիությունն, իբր, ապացուցվել են «հանրապետության կենսոլորտի զարգացմամբ»:

Նրանից հետո խոսեց Անգլիայի լորդերի պալատի փոխնախագահ, բարոնուհի Քերոլայն Կոքսը: Պատմեց Արցախ կատարած իր ութերորդ այցելության հանգամանքները (այս անգամ հիսուն տոննա սննդամթերք ու դեղորայք է հասցրել մարտնչող երկրամասին), հույս հայտնեց, որ կհաղթանակի արդարությունը, վերջապես կբարձրանա, իր արժանի տեղը կգրավի դաժանորեն ոտնահարված իրավունքը մարդու, ազգային փոքրամասնության: Այս անգամ իր հետ բերել է մեծ թվով լրագրողների, որոնք հավաքած հարուստ նյութը, օրինակ, Մարաղայում ադրբեջանական ավազակների վանդալիզմը, կտանեն, կտարածեն աշխարհով մեկ, եւ կփակվեն այն բերանները, որոնք վերջին ժամանակներս միահամուռ պոռում էին Խոջալուի, այսպես կոչված, հայկական դաժանությունների մասին:

Բարոնուհի Կոքսը զարմացած ու զայրացած էր, որ Ադրբեջանը պարբերաբար խախտում է իր իսկ պայմանավորվածությունը զինադադարի մասին, ոտնահարում միջազգային ամեն տեսակ բանակցությունների շնորհիվ ձեռք բերված համաձայնությունները: Եւ, ահա՝ վերջին գիշերն էլ դարձյալ «Գրադից» ռմբակոծել է Ստեփանակերտը, ավերել Մարտակերտի գինու կոմբինատը, ուրիշ բազմաթիվ բնակավայրեր ու ձեռնարկություններ:

◇ ◇ ◇

Օրվա ամենածանր, պարզապես ողբերգական լուրն էլ պիտի առնեինք, երեկոյան, մոտավորապես ժամը յոթն անց կեսին՝ իր բնակարանում սպանվել է ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահ Արթուր Մկրտչյանը: Սպանել են հրազենով, եւ հանցագործը դեռեւս չի հայտնաբերվել: Ցույց տվին բնակարանի պատուհանը՝ ծակոտած ապակիով՝ հրազենի օգտագործման ապացույցը:

Ես առել եմ այս լուրը և առայժմ որևէ սթափ ու լուրջ խնդիր քննելու անկարող, մտածում եմ՝ այս շրջանում կարո՞ղ էր լինել առավել նենգ ու ծանր հարված, քան այն, որ ստացավ մեր կռվող երկիրը։

Նոր տարվա շեմին նորընտիր Գերագույն խորհուրդը համարձակորեն իր նախագահը դարձրեց այդ իսկապես խելոք, պայծառատես, մեր լեռնաստանին անձնվիրաբար զինվորագրված երիտասարդին։ Շատերն էին թերահավատ։ Իսկ Հայաստանի նոր ղեկավարները, որքան հայտնի է, դժգոհությամբ ընդունեցին նրան, թերևս միայն մեկ պատճառով՝ նա հայ հեղափոխական դաշնակցության անդամ է, երբ իրենք ամեն գնով իրենց ՀՀՇ-ական թեկնածուին պիտի դարձնեին Արցախի տեր։

Ինչ-որ է, նա է ընտրվել։ Առաջին իսկ հրապարակային ելույթներով ու հարցազրույցներով, հատկապես քաղաքական ու դիվանագիտական քայլերով ցրեց անվստահության մշուշը, ցույց տվեց, որ արցախյան գոյապայքարն ունի իր արժանի ղեկավարը։

Մեր պատմությունն այսպիսի դեպքեր շատ է հիշում։ Միահամուռ ու միակամ պայքարի են ելել ազգի բոլոր խավերը, հասարակական ու քաղաքական բոլոր ուժերը։ Մոռացել են իրենց էական կամ անէական ամեն մի հակամարտություն, և ամենակարևորը՝ ազգի ու հայրենիքի փրկությունը դարձել է գերագույն նպատակը, այն ամենանվիրականը, որ հերոսացրել է բոլորին։ Սակայն ձգվել է պայքարը, միշտ մեզանից բազմամարդ ու հզոր թշնամին հյուծել է մեր ճակատը, ստեղծել ցավալի ճեղքեր, որոնցով էլ ներս են խուժել երկպառակությունը, հոռետեսությունը, նույնիսկ դավաճանությունը։

Երևի թե սա է ճակատագիրն ամեն մի անհեռանկար պայքարի։

Բայց արդյո՞ք մեր պայքարն անհեռանկար է, և մի՞թե մենք այս անգամ էլ պետք է ճաշակենք պարտություն, որ երևի թե հավասար պիտի լինի անփառունակ, ստոր մահի։

Իսկ մեր նոր նահատակն ընդամենը երեսուն ու երեք տարեկան էր, Հիսուս Քրիստոսի տարիքին։ Հիսուսի նման էլ մաքուր, ազնիվ, մինչև վերջ նվիրված իր ժողովրդի փրկության գործին։ Վերջերս հեռուստատեսությամբ զրույց ունեցավ։ Ի՜նչ արքայական երկյուղածություն ուներ Արցախի պայքարի հանդեպ, ինչպե՜ս հավատում էր նրա հաղթանակին և ի՜նչ անհողդողդ վճռականությամբ էր ընդունել իր նոր առաքելությունը։

Եվ հիմա չկա, նահատակված է։ Ո՞ւմ մեղքով։ Ո՞վ է նրա երիտասարդ, սուրբ արյան պատասխանատուն։ Մի՞թե մեկը մեր ներսից, որ դավաճանեց գոյապայքարին՝ չվախենալով ազգի ատելավառ հաշվեհարդարից։ Թե՞ հակառակ հոսանքի կամ կուսակցության ներկայացուցիչը, որ կատարել է հանձնարարություն, մեր օրերի ալիքներին բարձրացած հրեշավոր գործիչների պատվերը։

Եթե վերջին տարբերակն է գործել, որ, ըստ իս, ամենից հավանականն է, ապա նողկալի են այն շառլատանները, որոնք կուսակցական խառնակչություն տարան այնտեղ, սերմանեցին իրենց հողի ազատության համար մաքառումի ելած այն արքայական քաջերի վրա։ Երի՜ցս նողկալի, լինեն երեկ բուսած և խելահեղորեն մեր ամբողջ անդաստանին տիրացած որոմի ներկայացուցիչները, թե՞ հարյուրամյա մեր պայքարի առաջնորդները, որոնք հաճախ են արբություններ մատաղ տալիս կուսակցական շահին։

◇ ◇ ◇

Վրաստանի Մառնեուլի շրջանի Սադախլո կայարանի շրջակա գյուղերից մեկում այսօր թաղել են Ղարաբաղի կռվում սպանված 6 ադրբեջանցիների։ Ուրեմն, Մառնեուլի ադրբեջանցիները մեծ մասնակցություն ունեն ղարաբաղյան պատերազմին։ Ականատեսը պատմում է, որ Մառնեուլի քաղաքային շուկայի մոտ իրականացվում է ադրբեջանցի կամավորների հավաքագրումը՝ Ղարաբաղ ուղարկելու համար («Երկիր», ապրիլի 24)։

Ապրիլի 15. ԼՂՀ-ում եռօրյա սուգ է հայտարարվել ԳԽ-ի նախագահ Ա. Մկրտչյանի եղերական մահվան կապակցությամբ։ Իսկ ՀՀ ԳԽ-ի նախագահը, մեկ րոպե լռությամբ հարգելով նոր նահատակի հիշատակը, ուղարկել է պատվիրակություն՝ թաղմանը մասնակցելու, փորձագետների խումբ՝ սպանության հանգամանքները պարզելու։

Մինչ փորձագետների հանձնաժողովը գործի կլծվի, կպարզի հանգամանքները, դրանք կհրապարակի, Մոսկվայում ՀՀ կառավարության մշտական ներկայացուցչությունն արել է պաշտոնական հայտարարություն, որով մեղքը գցում է Ադրբեջանի ահաբեկչության վրա։ Դրան պատասխանելով էլ՝ Ադրբեջանի ներկայացուցչությունը հայտարարել է, թե իրենք ո՛չ ահաբեկչություն ունեն, ո՛չ էլ որևէ մասնակցություն «անօրեն ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի» սպանության մեջ։ Սպանությունը «Ղարաբաղի լեռնային մասում այժմ տիրող պառակտչական մթնոլորտի, այդ մթնոլորտում տիրող տարամետ խմբակցությունների պայքարի արդյունքն է»։ Իբր, Ա. Մկրտչյանը չափավոր թևի ներկայացուցիչն է, «ադրբեջանական համայնքի հետ լեզու գտնելու» և այդ միջոցով փոխըմբռնման գնալու կողմնակից, որին չեն հանդուրժել ծայրահեղականները, և ահա հետևա՜նքը... Չէ՞ որ նախօրինակն էլ կա.-պնդում են ադրբեջանցի «իմաստունները», ամիսներ առաջ էլ սպանեցին կուսմարզկոմի բաժնի վարիչ Վալերի Գրիգորյանին, որը համարձակվել էր համերաշխություն հաստատելու մասին խոսել։

Եվ այսքանից հետո էլ.-հաղորդեցին մոսկովյան լրատվական գործակալությունները.-ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահությունն ու Մինիստրների խորհուրդը հայտարարություն են հրապարակել այն մասին, որ Ա. Մկրտչյանի մահը դժբախտ դեպքի հետևանք է։

Ինչպես էլ որ լինի իրականությունը, ինչ եզրակացության էլ գալու լինեն փորձագետները, սույն լուրերը հաստատում են ցավալի մի ճշմարտություն, որ հայկական միջավայրում, թե՛ Հայաստանում ու Արցախում, դրության տեր են և լրատվության գործը գլխավորում են իրենց արածի ու ասածի հետևանքները չպատկերացնող, պարզապես տհաս մարդիկ։ Ի՞նչ դժբախտ դեպքի մասին է խոսքը։ Արթուր Մկրտչյանը երեխա՞ է, չկարողացա՞վ զենքի հետ վարվել, և պատահաբար արձակված կրակահերթի զո՞հ դարձավ (նախօրյակին հայտարարել էին, թե ավտոմատի կրակահերթից է մահացել)։ Եվ դրա կողքին էլ՝ մոսկովյան ներկայացուցչության անհավասարակշիռ պնդումը...

ՀՀ նախագահը որոշել է համազգային սգո օր դարձնել Ա. Մկրտչյանի թաղման օրը՝ ապրիլի 17-ը։

Աշխարհի բազմաթիվ երկրների կառավարություններ, հասարակական ու քաղաքական կազմակերպություններ իրենց կսկիծն ու ցավակցությունն են հրապարակել իր ազատության համար մարտնչող ժողովրդի ղեկավարի ողբերգական մահվան առթիվ։ Արդեն ստացվել են ԱՄՆ-ի ու Ֆրանսիայի կառավարությունների ցավակցական հեռագրերը, ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» կոմիտեի ցավակցության ու ցասման գիրը, ուրիշ-ուրիշ բազմաթիվները։

Պաշտոնական պատվիրակություններ, լրատվական մարմինների ներկայացուցիչներ են ժամանում Ղարաբաղ, որպեսզի իմանան ցավալի ճշմարտությունը, կարեկցեն կենաց ու մահվան պայքար մղող ժողովրդին, սփոփանքի ու սրտապնդումի խոսքեր ասեն, օգնեն...

Իսկ Ադրբեջանը շարունակում է իր դիվային չարագործությունները։ Ռմբակոծություններ են եղել Շահումյանի շրջանում (Շեֆեկից ու Ջեյվայից հրետակոծել են Կարաչինարը), Արարատի շրջանում (Նախիջևանի կողմից)։

Ամենուրեք խոսում են ադրբեջանցի ինչ-որ ավագ լեյտենանտի փախցրած և Սանգաչալայում իջեցրած ռազմական-գերձայնային ինքնաթիռի մասին, որը, բոլորի կարծիքով, անմիջապես ուղարկվելու է կրակի գոտի, որպեսզի բազմապատկի արցախահայության գլխին թափվող աղետները։

Ապրիլի 16. Չնայած ԼՂՀ-ում եռօրյա սուգ է հայտարարված, ադրբեջանական ռազմակայանները շարունակում են ռմբակոծել Ստեփանակերտը, Մարտունին, Քաջավանը, Կարաչինարը, Հադրութը, ամբողջ հանրապետությունը՝ հյուսիսից հարավ։ Կան զոհեր, վիրավորներ, ավերածություններ։ Հայաստանի պաշտոնական շրջաններում կարծում են, որ Ադրբեջանը նախապատրաստում է լայնահուն ու վճռական հարձակում, որի ակնհայտ նախանշաններն են ամբողջ հանրապետության վրա տեղացող անդադրում ռմբակոծությունները, տեռորը և մանավանդ Յաղուբ Մամեդովի սանձարձակ սպառնա-

լիքները։

Իրանի արտգործնախարարությունը, Ֆրանսիայից Բեռնար Քուշները, այլեւայլ երկրների պաշտոնական մարմիններ հրապարակել են դատապարտումի իրենց խոսքերը ԼՂՀ-ում կատարված տեռորի դեմ, արտահայտել ցավակցությունն ու կսկիծը հանրապետության ղեկավարի կորստյան առթիվ։

Մոսկովյան հեռուստատեսությունը, իհր., ստացած լինելով ԼՂՀ-ից պաշտոնական հաղորդագրություն, հայտնում է, թե Արթուր Մկրտչյանի մահը տեղի է ունեցել դժբախտ պատահարի հետեւանքով։ Իսկ մերոնք պնդում են, թե դեռեւս ոչինչ հայտնի չէ, եւ միայն խորազնին հետաքննությունը կպարզի բուն պատճառը, մեկ էլ պարզելուն երեւի կօգնի հանգուցյալի տիկինը, որը նոր միայն ուշքի է եկել ահավոր ցնցումից։

Ամեն պարագայի շատ հետաքրքիր, իսկ էապես մեծ առեղծված ներկայացնող դեպք է. Արցախում, ուր ռազմական, գերզգաց վիճակ է, իր տանը, ընտանիքի անդամների ներկայությամբ, այն էլ ժամաժամքին, 7 անց կեսին, սպանվել է հանրապետության ղեկավարը, եւ խորազնին հետաքննություն է պետք, որպեսզի պատճառը պարզեն։

Ապրիլի 17. Արցախը, նրա հետ էլ ամբողջ հայ ժողովուրդը, հրաժեշտ է տալիս իր նոր պետականության առաջին ղեկավարին՝ Արթուր Մկրտչյանին։

Համաարցախյան սուգն էլ չզսպեց թուրքին. գնդակոծվեցին Կրկժանի մատույցները, Ամիրանլարից հրետակոծեցին Մարտունին, Շեփեկից՝ Խարխափուտն ու Կարաչինարը։

Ադրբեջանում նորից մեծ զինակոչ են հայտարարել. ունեցած ավազակախմբերը քիչ են մի բուռ Արցախը նվաճելու համար։

Խոջալվեցի գերի հանձնվածները բացատրում են, որ ղեկավարներն իրենց ստիպում էին վայրագություններ կատարել, հրաժարվողներին չարաչար տանջում էին։ Իսկ երբ արդեն ընկել էր Խոջալուն, ստիպում էին նահանջելիս ավերել Նախիջեւանիկը եւ Խրամորթը, փրկվել Գյուլափլվում։

Այսօր «Պրավդայում» տպագրել են հարցազրույց Հեյդար Ալիեւի հետ, որը ղարաբաղյան խնդրի ամբողջ մեղքը բարդում է Գորբաչովի վրա. «Տեղն ու տեղը հարցը պիտի փակեր»,-այս է բերանը փակելու վարպետի եզրակացությունը։

Ապրիլի 20. Ադրբեջանական զորքերը շարունակում են հարձակումները եւ ռմբակոծությունները ԼՂՀ բնակավայրերի վրա։ Դեռեւս երեկ Շուշիից մի մեծ զորախումբ հարձակվել էր Քարինտակի վրա, ետ մղվելով՝ շարունակում էր գնդակոծությունն ու ռմբակոծությունը։ Շուշիից ու հարեւան հրետակետերից այսօր ռմբակոծել են Դաշուշեն-Քարաշենը, Սղնախն ու Չանաղչին։ Իհարկե, այս բոլորի հետ եւ առաջին հերթին Ստեփանակերտը, ուր հենց միայն այսօր ընկել են 30-ից ավելի հրթիռներ («Գրադի»), ավերել 4 շենք։

Մաիս Մամեդովն էլ կաղկանձում է, թե հայերն են իրենց ռմբակոծում Ֆիզուլիում, Ղազախում ու Թովուզում։ Ցույց է տալիս փլատակված տներ, որոնք երեւի թե Արցախից են տեսագրել։

Մասնագետները, դառնությամբ նկարագրելով Ստեփանակերտի ողբերգական վիճակը (սնունդ չկա, վառելիքն ու էլեկտրաէներգիան վաղուց գոյություն չունեն), ահազանգում են, որ ահավոր հակասանիտարական վիճակ է այնտեղ, քանի որ չդադարող ռմբակոծություններն անհնար են դարձնում քաղաքի մաքրության հետեւելը, ուստի եւ տաքերն ընկնելուն պես համաճարակներ կբռնկվեն...

Ցույց տվին Մարտակերտի շրջանի ինքնապաշտպանությունից մի տեսաժապավեն, որից կարող ես հասկանալ, որ ժողովուրդը կռվում է ու կդիմանա, բայց բերան բացող ամեն մեկն այն մասին է խոսում, թե իրենք, ծեր ու ջահել, սպասում են Հայաստանում գտնվող հայրենակիցների վերադարձին։

- Բավակա՛ն է, որքան թրեւ եկաք մայրաքաղաքի փողոցներում եւ վայելեցիք ուրիշների ստեղծած բարիքները, օրհասի առաջ կանգնած հայրենիքը ձեզ է սպասում։

- Դուք ի՞նչ երեսով պիտի երեւաք ձեր մորն ու հորը, ձեր հարազատներին, եթե, աստված մի՛ արասցե, չկարողանանք դիմանալ, հաղթել ու այս հողը պահել...

Օրվա լուրերի մեջ շատ բան կապված էր Արթուր Մկրտչյանի անվանը։ Մի տեսաժապավեն ցուցադրում էր նրա թաղումը, որ համեստ էր, զուսպ ու տառապագին։ Նոր նահատակին տարան, ամփոփեցին Սումգայիթի ու Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակներին կանգնեցված հուշարձանների արանքում, մայրաքաղաքի պանթեոնի ամենապատվավոր տեղում։ Երեւի թե թաղման մասնակիցներից յուրաքանչյուրը նախապես իր գլխից ձեռ քաշած պիտի լիներ, որովհետեւ Շուշիից ամեն ինչ երեւում էր ոնց որ ափի վրա, եւ միայն համաշխարհային խայտառակության սպառնալիքն էր, որ չարագործներին ետ պահեց թաղման թափորը հրթիռակոծելու եւ հողմացրիվ անելու բավականությունից։

Երեւան են վերադարձել թաղման մասնակցած կառավարական պատվիրակությունն ու հետաքննական հանձնաժողովը։ Առաջինի ներկայացուցիչ Բագրատ Ասատրյանը, ի միջի այլոց, հայտնեց, որ Մկրտչյանի մահվան պատճառների մասին ենթադրություններ շատ կան, սակայն ամենահավանականը դժբախտ պատահարին վերաբերող վարկածն է։ Իսկ երկրորդի ղեկավարը հենց որոշակիորեն էլ հայտարարեց (եւ նրա խոսքը մոսկովյան հեռուստատեսությամբ եւս հաղորդվեց), որ ողբերգության պատճառը եղել է զենքի հետ վարվելու հմտության պակասը, ուրիշ խոսքով՝ դժբախտ պատահարը։ Իսկ սպանողն ատրճանակն է եղել։

Ուրեմն, պիտի մտածել, որ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահ Արթուր Մկրտչյանը՝ բանակային ծառայություն անցած այդ երիտասարդը, անձնական զենքի տիրանալով, տանը երեխայի պես խաղ է արել նրանով, անզգուշորեն կրակել եւ իրեն սպանել...

Ի՞նչ հիմար, եթե չասեմ թքած-կոլցրած, եզրակացություն։

Ապրիլի 21. Դեռ երեկվա հաղորդումներում կային թուրքի թրքությունը ցույց տվող, ապացուցող, հատկապես շատ փաստեր եւ նրանց մեջ էլ՝ սրանք.

Թուրքիան որոշել է իր երկնքով թռչող բոլոր սավառնակների մեջ միայն դեպի Երեւան գնացողները վար բերել, ստուգել եւ նոր միայն բաց թողնել, որ տեղ հասնեն։ Իհր., դա զգուշության համար է, որպեսզի հայերին զենք չմատակարարվի, քանի որ դա դրությունն ավելի է շիկացնում։ Բայց չէ՞ որ Ադրբեջանը եւս այդ ճանապարհով, իսկ ավելի շուտ՝ հենց Թուրքիայից է զենք ստանում... Ուրեմն, Ադրբեջան թող տանե՛ն, հասցնե՛ն, նա խորհրդային բանակից քի՞չ է կողոպտել, Կասպիական նավատորմից ստացած 25 տոկոսը բաժինն է՞լ քիչ է... Ադրբեջանը թող ստանա, հայերի գլխին կրակ թափի։ Իսկ հայերին չի կարելի զենք հասցնել՝ թեկուզ եւ պաշտպանվելու, իր գոյությունն ապահովելու համար։

Նախիջեւանի սահմանում բախում է եղել սահմանապահների եւ սահմանախախտ այն ադրբեջանցիների միջեւ, որոնք փորձում էին անցնել Թուրքիա, այցելել երեւի իրենց պապոնց տները։ Սահմանախախտներից չորսն աջողացրին անցնել, իսկ չորսը կոտորվեցին՝ նախապես սպանած լինելով մեկ սահմանապահ զինվորի։

Եւ այսօր էլ ահա այս լուրը թուրքի նոր թրքության մասին. Արցախում կռվող երկու կողմերը պայմանավորված են եղել պատանդների եւ դիակների փոխանակման կապակցությամբ։ Մերոնք ամեն ինչ արել են ըստ օրինաց ու պայմանավորվածության։ Սակայն Հարավի մոտ ստացել են իրենց պահանջած մի դիակը, որ ականապատված է եղել եւ տեղ հասցվելուց պայթել է, սպանել խաղաղ ութ քաղաքացիների։

Եւ այս դիվային չարագործության պաշտպանները համարձակվում էլ են աշխարհի ռադիոկայաններով, նվաճած ամբիոններից ու թերթերի էջերից ռռնալ, թե հայերն իրենց հանգիստ չեն տալիս, ապօրինի, միջազգային օրենքները խախտող քայլեր են կատարում։

Դեռեւս երեկ գիշեր Շուշիից մի խոշոր զորախումբ հարձակվել է Քարինտակի վրա, ինքնապաշտպանների կողմից ջարդ կերել, վերադարձել, եւ հետո սկսվել է ռմբակոծությունը, որ շարունակվել է մինչեւ այսօր-երեկո։

Անցած գիշեր մինչեւ լույս Շուշիից «Գրադով» (ավելի քան 40 հրթիռ) ռմբակոծել են Ստեփանակերտը։ Կան ավերածություններ, ութ հոգի վիրավորվել են։ Ռմբակոծություններ ու ավազակային հարձակումներ են եղել նաեւ Գորիսի, Կապանի, Կրասնոսելսկի եւլ շրջաններում։ Նորից փակված է Գորիս-Կապան ճանապարհը։

Ադրբեջանական լրատվությամբ էլ հայկական ռմբակոծություններն են նշում։ Իբր, Ստեփանակերտից հրետակոծել են Շուշին, Հադրութից՝ Ֆիզուլին։ Խիստ գանգատվում են Հադրութի սահմանապահ զորամասի դեմ, որն, իբր, օգնում է հայերին, որովհետեւ ծառայողների մեծ մասը հայեր են։

Մինգեչաուրի մոտ ադրբեջանական օմոնը բռնագրավել է ռազմաօդային ինչ-որ միավոր եւ առաջին իսկ ժամերին երկու հրթիռ բաց թողել Արցախ սննդամթերք տանող մեր ինքնաթիռի վրա, սակայն հրթիռները պայթել են մինչեւ սավառնակին հասնելը։ Ստեփանակերտում երեւի թե տնտեսական վիճակը շատ է ծանր։ Շրջաններում գարնան դաշտային աշխատանքներ պիտի կատարվեն, իսկ ժողովուրդը կռվի մեջ է։ Կռիվն էլ չլինի, միեւնույն է, վառելիք չկա, սերմացու ճարելն անհնար է։ Ի՞նչ պիտի լինի այս ամենի վերջը։

Երեւի թե Ռուսաստանի արտգործնախարարությունը միջնորդություն է հանձն առել, որպեսզի ամսիս 24-ին Մին-Վոդիում բանակցությունների նստեն Հայաստանը, Ադրբեջանը եւ ԼՂՀ-ը։ Ստեփանակերտից հաղորդում են, որ ԼՂՀ ղեկավարությունը չի կարող մասնակցել այդ բանակցություններին, այն էլ ապրիլի 24-ին, քանի որ ադրբեջանական կողմը դեռեւս չի կատարել նախընթացին վարած բանակցությունների իր որեւէ համաձայնությունը, ռմբակոծում է հայկական բնակավայրերը, պատանդներին չի վերադարձնում կամ վերադարձնում է այնպիսի խարդավանքով, ինչպես այն ականապատված դիակը...

Ելույթ ունեցավ ԼՂՀ դատախազի պաշտոնակատարը (Ռոբերտ Հայրապետյան) եւ սա էլ, Հայաստանի դատախազության ներկայացուցչի պես, լեզուն ծամծմեց, որպեսզի վերջում հասկացնի, թե Արթուր Մկրտչյանը համարյա ինքնասպան է եղել՝ ատրճանակի հետ անհմուտ վարվելու պատճառով։ «Տվյալները Երեւան են տարվել հանգամանալից հետազոտության համար, սպասում ենք վերջնական-հիմնավոր եզրակացությանը»,-հայտարարեց նա։ Իսկ դա ինքս հասկացա այսպես. նայած ինչ կհանձնարարվի, այն էլ կընդունենք իբրեւ վերջնական եզրակացություն։

◇ ◇ ◇

Ապրիլի 21-ին Եվրոպական հանձնաժողովը որոշեց 500 հազար էկյու որպես օգնություն հատկացնել Լեռնային Ղարաբաղի հայ եւ ադրբեջանցի բնակչությանը։ Օգնությունը տրված է դեղորայքին, բժշկական սարքավորումների եւ սննդամթերքի գնման, փոխադրության եւ բաշխման անմիջական կարիքների համար, որոնց իրագործումը կստանձնեն ֆրանսիական Կարմիր խաչը եւ «Բժիշկներն առանց սահմանի» կազմակերպությունը։

Հիշենք, որ 1992 թ. փետրվարի 13-ին ՀՀԴ Ֆրանսիայի Հայ դատի հանձնախմբի միջնորդությամբ Եվրոպական խորհրդարանը, հօգուտ Լեռնային Ղարաբաղի, մշակել էր բանաձեւ, որի երրորդ կետում ասվում էր. «Եվրոպական խորհրդարանը հանձնաժողովից խնդրում է արագորեն ընթացք տալ առողջապահական, սննդի եւ կենսական այլ մթերքների առաքմանը Լեռնային Ղարաբաղ»։

Ապրիլի 22. Երեկ ու այսօր Շուշիից «Գրադով» ու թնդանոթներով կրակի տակ են պահում Ստեփանակերտը։ Կրակի տակ է նաեւ օդանավակայանը, թռիչքները դարձել են անհնար։

«Գրադ»-ից համարյա անդադար ռմբակոծվել են Շահումյանի շրջանի Կարաչինարը, Խարխափուտն ու Էրքեջը։

Այսօր Հադրութ գնացող ավտոբուսը Շեխեր ու Դրախտիկ գյուղերի արանքում պայթել է ականի վրա։ 13 ուղեւորներ զոհվել են, 21-ը՝ վիրավորվել։ Հասկանալի է, որ ճանապարհն ականապատել են Ֆիզուլու շրջանից այստեղ թափանցած թուրք օմոնականները։

Ապրիլի 23-ին ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությունն ընդունել է «ԼՂՀ պաշտպանության խորհրդի մասին» կանոնադրություն։ Ըստ որի՝ պաշտպանության խորհրդի կազմի մեջ ընդգրկվում են ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահը, որպես պաշտպանության խորհրդի նախագահ եւ ԼՂՀ պաշտպանության ուժերի գլխավոր հրամանատարը, Գերագույն խորհրդի նախագահի առաջին տեղակալը, ԼՂՀ նախարարների խորհրդի նախագահը, պաշտպանության ուժերի հրամանատարը, ԼՂՀ պաշտպանության նախարարը, ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի պաշտպանության գործերի հանձնաժողովի նախագահը։ ԳԽ-ի նախագահին իրավունք է վերապահվում պաշտպանության խորհրդի մեջ ընդգրկել նաեւ այլ պաշտոնական անձանց։

Ապրիլի 24. Ստեփանակերտ ժամանած Եվրախորհրդարանի Զարգացման հանձնաժողովի նախագահի առաջին օգնական Վարուժան Գրիգորյանը Գերագույն խորհրդի Նախագահությանն է հանձնել 56 հազար դոլլար։ Այդ գումարը հավաքվել է ֆրանսահայ համայնքի կողմից որպես նվեր եւ օգնություն նորաստեղծ Ղարաբաղի հանրապետությանը։ Պրն. Վ. Գրիգորյանը հատուկ բեռնատար օդանավով Փարիզից Երեւան է հասցրել 40 տոննա բեռ, որը նույնպես պիտի տեղափոխվի Ստեփանակերտ։ Բեռների մեջ կան հանրապետության համար շատ մեծ նշանակություն ունեցող 10 էլեկտրաշարժիչներ եւ այլ անհրաժեշտ սարքավորումներ։

◇ ◇ ◇

Երեկ բավական ակտիվացել էին ԼՂՀ տարածքում բնավորված թուրք ավազակախմբերը. Աղդամի շրջանի տարածքից Մարտունու շրջանի Ամիրանլար, Կուրոպատկինո եւ Մուղանլու գյուղ-կրակակետերն էին փոխադրվել մեծ քանակությամբ ռազմական տեխնիկա, զինամթերք ու զինուժ, որոնք եւ անմիջապես սկսեցին գործել Մարտունի քաղաքի եւ շրջակա բնակավայրերի դեմ։ Հայ ազատամարտիկները պատասխան կրակով ոչնչացրին մեկ թնդանոթ, ավերեցին մի քանի տուն Ամիրանլարում։

Ստեփանակերտի վրա, Շուշիի հետ միասին, հիմա կրակ է տեղում նաեւ «Գրադ» կայանքներ ունեցող Ջանհասան գյուղից։

Հրետակոծությունից մեծապես տուժել են նաեւ Մարտակերտի ու Շահումյանի շրջանները։

◇ ◇ ◇

Պարզվել է, որ Հադրութ գնացող ավտոբուսի ուղեւորները ոչ թե ականի պայթյունից են տուժել, այլ Ֆիզուլիից եկած մի ավազակախմբի հարձակումից. չարագործները նախ նռնակներ են նետել մեքենայի վրա, ապա ավտոմատային կրակահերթերով վիրավորել ու կոտորել ուղեւորներին։

Ապրիլի 25-ին ու 26-ին թուրքերը Շուշիից ու Ջանհասանից շարունակ հրետակոծում էին Ստեփանակերտը, Շոշը, Աղդամից էլ՝ Ասկերան ավանն ու Բալուջա, Պիշ-բաղ, Խանաբադ գյուղերը, Ֆիզուլիից՝ Հադրութը, Մելիքաշեն, Քոչբեկ, Դրախտիկ գյուղերը, նույնիսկ Մարտունու շրջանի խորքային Թաղավարդն ու Կարմիր-շուկան։

ՀՀ սահմանապահ ջոկատները թշնամական չորս կրակակետեր են ոչնչացրել, 2-ը՝ Կապանի դիմաց, Ղազանչի եւ Սեյվուլաղ գյուղերում, 2-ը Իջեւանի սահմանագլխին, Սոֆուլու եւ Բարխուդարլու գյուղերում։

ԵԱՀԽ-ը որոշել է հայ-ադրբեջանական առճակատման գոտիներում տեղադրել 150-200 դիտորդներ։ Դիտորդների խմբի ղեկավար է նշանակված Շվեդիայի արտգործնախարարի տեղակալ Մոսբերգը, որը, ասում են, այժմ ուրիշ բանակցություններ է վարում Ադրբեջանի խորհրդարանի եւ կառավարության հետ («Երկիր», 1992, ապր. 28)։

Դանիայի մայրաքաղաք Կոպենհագենում ապրիլի 28-30-ը տեղի կունենա սեմինար-գիտաժողով, որը կքննի Լեռնային Ղարաբաղի հարցը՝ շահագրգիռ երկրների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ։

Հայաստանի պատվիրակության կազմում են ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի հատուկ հանձնաժողովի նախագահ Սեյրան Բաղդասարյանը, նույն հանձնաժողովի քարտուղար Սուրեն Զոլյանը եւ ՀՀ նախագահի խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանը: Սեմինարին Հայաստանի կողմից մասնակցում են նաեւ մասնագետ-գիտնականներ՝ պրոֆեսոր Յու. Բարսեղովը եւ արեւելագետ Գառնիկ Ասատրյանը: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ներկայացնում է ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի օգնական Սերգեյ Քալանթարյանը:

Ադրբեջանական կողմը ներկայացնում են Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահի տեղակալ Թամերլան Կարաեւը, արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Իսա Ղամբարովը, նախագահի ազգամիջյան հարցերով խորհրդական Ռասիմ Մուսաբեկովը եւ ԱԺՃ-ի «Ազադլըգ» պաշտոնաթերթի խմբագիր, պատգամավոր Ն. Նաջաֆովը: Մասնակցում են նաեւ 3 գիտնական:

Սեմինարի ընթացքում քննարկվելու է Անդրկովկասում տիրող իրավիճակը՝ Արցախի, ինչպես նաեւ Հարավային Օսեթիայի եւ Աբխազիայի հարցերը:

Բարձր մակարդակի պատվիրակություններով ներկայացված են նաեւ Անդրկովկասի այլ պետական ու ինքնավար կազմավորումներ:

Ապրիլի 27-ին, մոսկովյան հեռուստատեսության հաղորդմամբ՝ 7 մարդ է զոհվել Արցախում, միայն 5-ը՝ Քարաշենում, որը ռմբակոծվում էր Շուշիից: Շուշիից «Գրադի» 80 արկ է ընկել Ստեփանակերտի վրա:

Մեր հեռուստատեսությամբ ցուցադրեցին Վրեժ Իսրայելյանի ժապավենը, որը ներկայացնում է Ստեփանակերտի ծննդատունը՝ տեղադրված նախկին կուսմարզկոմի նկուղային հարկում: Մանուկները ծնվում են ժամանակից շուտ, թերքաշ, բժիշկները գանգատվում են սննդի անբավարարությունից, դեղորայքի պակասությունից:

Իսկ Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարությունը գանգատվում է, թե հայերը Շուշիի վրա նետել են ցիանակալիումով հագեցած ռումբեր (իբր, Բաքվում են հետազոտել ռումբերի, թե արկերի մնացորդները): Հայկական լրատվությունն անմիջապես հերքեց այս բարբաջանքը:

Հաղորդվեց 22-ին կործանված ավտոբուսի 2 ուղեւորների վկայությունը: Ասում են՝ ավտոբուսի վրա հարձակվողների մեջ ռուս զինվորներ են եղել:

Ապրիլի 28-ին նույն ծանր լուրերն էին ճակատից. Ստեփանակերտն ու շրջակա բնակավայրերը Շուշիի հրետակոծությունից փրկություն չունեն:

Բաքվում մեծ գրոհ է եղել Կասպիական նավատորմի շտաբի զինապահեստի վրա: Սպանվել է մեկ նավաստի, կան վիրավորներ: Իսկ պահեստը կողոպուտի է ենթարկվել:

Ապրիլի 29-ին Մոսկվայի լրատվական մարմինները ուղղակի թուրքերի գանգատն են հաղորդում հայերի օգտագործած քիմիական ռումբերի դեմ: Հայերը հիմնավորապես հերքում են, դրանք համարում անհիմն բարբաջանք:

Շուշիից ինչ-որ կաշառված ռուս է խոսում, իբր չպայթած մի քիմիական ռումբ ունեն ձեռքի տակ, եւ դա էլ իրենց ապացույց է:

Այսօր ժամը 11 անց կեսին Շուշիից ու հարակից սարերից մեծ գրոհ է եղել Ստեփանակերտի ու Քարինտակի վրա: Երկուստեք կան զոհեր: Գրոհին թուրքերի կողմից մասնակցել են շուրջ 700 ասկյարներ, մեկ տասնյակից ավել զրահամեքենաներ: Ազատամարտիկները կասեցրել են հարձակումը, ոչնչացրել մեկ զրահամեքենա, մի քանի տասնյակ ասկյար: Իրենք ունեն 3 զոհ, 5 վիրավոր:

Ապրիլի 30-ին Շուշիի ներսում լսվում էին փոխհրաձգության ձայներ, որոնք չէին լռում երկար ժամանակ: Օրվա վերջում պարզվեց, որ խառնակչություն է եղել, եւ իրար դեմ են ելել քաղաքի պաշտպանության ջոկատի զինվորներն ու, այսպես կոչված, ժողովրդական ճակատի կողմնակիցները:

Մայիսի 1-ին, Թուրքերը, ինչպես ընդունված է ասել, Մայիսյան տոնի, նրա ինտերնացիոնալիստական ավանդների, առհասարակ ժողովուրդների սրտագին բարեկամության ու համերաշխության դրոշակակիրներն են, պաշտպանները: Դրա համար էլ այսօր արցախական աշխարհի ու Հայաստանի Հանրապետության սահմանների դեմ նոր

հարձակումներ չեն ձեռնարկել: Երեւի մտածում են, թե դրանով պիտի նվաճեն միջազգային քաղաքական ու իրավապահ մարմինների սրտերը, որպեսզի ապագա համաժողովներում նրանք «արդար ու մարդասիրական» վճիռներ հանեն, նորից Արցախական աշխարհը հանձնեն իրենց, ասեն՝ տե՛ր եղեք, վայելեցե՛ք:

Մայիսի 2-ին թուրքերը նախորդ օրը պարտված մնացած լինելու վրեժն էլ հանեցին, հրետակոծության ենթարկեցին Հադրութի ու Շահումյանի շրջանների համարյա բոլոր գյուղերը: Հրետակոծեցին նաեւ Ստեփանակերտը՝ ավերելով մեկ տասնյակից ավելի շենքեր: Այստեղ սպառվել են կենսական բոլոր միջոցները, չկան հաց, ջուր, գազ, էլեկտրաէներգիա: Դրսից օգնություն հասցնել հնարավոր չէ, որովհետեւ անվերջ ու անընդհատ ռմբակոծվում է օդանավակայանը:

Ասում են՝ այսօր Հելսինկիում պիտի քննարկվի Ղարաբաղի հարցը: Երեւի կծամծմեն-կծամծմեն, մի կողմ կգցեն, կամ էլ թուրք ներկայացուցիչը վեր կկենա, կբողոքի, թե այսպես ու այսպես, այդ հայերն ագրեսոր են, եկել-լցվել են մեր Ղարաբաղը, եւ մենք այն ազատագրում ենք, որպեսզի պահպանենք մեր հանրապետության ամբողջությունը... Եւ դա կհամարվի արդար բողոք, իրականանալու արժանի առաջարկություն:

Մայիսի 3-ին շարունակվեցին ԼՂՀ բնակավայրերի անդադար հրետակոծությունները հարեւան շրջանների ռազմական կետերից:

Ստեփանակերտի վրա կատաղի գրոհ են ձեռնարկել Շուշիի ու Կարկառի ձորի ռազմակետերի ավազակախմբերը, որոնք, նվաճելով Արմենավան թաղամասը, հրետակոծում են քաղաքի կենտրոնը: Արցախական աշխարհի սիրտն է վտանգված:

Իսկ ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում թմրած վեճ է գնում այն առթիվ, թե ի՞նչ վերաբերմունք պիտի ցույց տան ԼՂՀ նկատմամբ. ճանաչե՞ն, թե՞ չճանաչեն նրա անկախությունը:

- Իհարկե, մենք, իբրեւ ազգակից մեծ ու ավագ տերության ներկայացուցիչներ, պարտավոր ենք պաշտպան կանգնել մեր կրտսեր վարչական միավորին՝ Լեռնային Ղարաբաղի նորաստեղծ հանրապետությանը, ուրիշ խոսքով մեր ազգակիցներին,-քթին տնկած ակնոցի հետ ցուցամատը խաղացնելով՝ նկատում է Էդվարդ Եգորյանը:-Բայց եւ իբրեւ քաղաքական լրջմիտ գործիչներ՝ պարտավոր ենք հաշվի առնել դրա հնարավոր հետեւանքները: Այսինքն՝ համաշխարհային հանրությունն ինչպե՞ս կընդունի, եթե մենք վեր կենանք եւ առաջինը ճանաչենք Արցախի ինքնավարությունը: Ճիշտն ասած, այս է կարեւորագույն խնդիրը, եւ մենք չենք կարող դա հաշվի չառնել:

Վրդովված խոսում է Դավիթ Վարդանյանը, որ վերջին ժամանակները հանդես է գալիս իր հարազատ ՀՀՇ կազմակերպության եւ այս գծով իր գործընկեր առաջնորդների տեսակետների, դիրքի ու վարքի դեմ՝ ցուցադրելով արդարամտություն ու Արցախի ազգին բարեկամի սկզբունքայնություն:

Ասում է.

- Մենք այստեղ եւ այսօր չպետք է մոռանանք մի հանգամանք. Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարությունը սույն տարվա փետրվարի 28-ին, եվրոպական պետությունների ղեկավարների հետ միասին, ստորագրել է պայմանագիր, որով Արցախը թողնվում է Ադրբեջանի կազմի մեջ: Եւ հիմա էլ մենք՝ Հայաստանի օրենսդիր մարմնի անդամներս, մի պահ մեզ հարց տանք, թե ի՞նչ պետք է անի միայնակ մնացած անպաշտպան Արցախը, եթե մենք էլ չպետք է ընդունենք նրա ինքնավարությունը, նրա անկախության իրավունքը:

ՀՀՇ խմբակցության անունից իր հեղինակավոր խոսքն է ասում Հունիկ Քահանան.

- Ճիշտ եք խոսում, պարոնայք պատգամավորներ, Արցախը մեր ճանաչմանն ու օգնությանն է սպասում,-ասում է նա:-Սակայն մենք պարտավոր ենք շրջահայաց լինել, գործել զգուշությամբ, որպեսզի գտնենք այդ վերին աստիճանի պատասխանատու քայլը կատարելու ամենահարմար, ամենաստույգ, միակ օգտակար պահը...

Անհոգի հոգեւորականի դատարկաբանությունից հետո էլ շատ ուրիշներն են խոսում, առաջարկություններ անում, պահանջներ ներկայացնում... Պարզվում է, որ բոլորն էլ ու-

գում են ճանաչել ԼՂՀ-ը, հաստատել նրա անկախությունը, օգնությունը դնել օրինական հիմքի վրա, հատուկ պայմանավորվածությունների սահմաններում: Եւ միայն ՀՀՇ-ն ու նրա պատգամավոր ներկայացուցիչները չեն ցանկանում: Ավելի ճիշտ՝ չեն ուզում խոստովանել իրենց չցանկանալը, բայց անշնորհք աճպարարի պես հարցի հետ զանազան խաղեր են անում, որպեսզի վերջում էլ պնդեն, թե իրենք ուզում էին, նույնիսկ շատ էին ուզում, բայց չստացվեց, որովհետեւ պահը հարմար չէր:

Մայիսի 4-ին, թուրքի զորամասերն ամենուրեք խուճապ ցցող գործողություններ են ձեռնարկել՝ Հադրութի շրջանի ծայր արեւմտյան մասից մինչեւ Շահումյանի եզրը՝ Կարաչինար ու Էրքեջ, ինչպես նաեւ Հայաստանի սահմանների ամբողջ երկարությամբ: Ամենուրեք ռմբակոծություններ ու հրթիռակոծություններ են եղել, մանր զորաջոկատների հարձակումներ ու գրոհներ: Ըստ երեւույթին ուզում են գրել հայկական զորամիավորումները, ապա վճռական ճակատամարտ ձեռնարկել որեւէ ուղղությամբ, իհարկե, առաջին հերթին Արցախում:

Լրատվական մարմինները տագնապով խոսում են Ստեփանակերտի վիճակի մասին: Այստեղ թուրքերն ամբողջ օրը ռմբակոծել են Շուշից, ապա արվարձանից ետ մղված զորամասը համալրելով՝ նորից հարձակման անցել: Ինքնապաշտպաններն այս անգամ ավելի կազմակերպված դիմադրություն են ցույց տվել, նորից ետ մղել եւ իրենց շարքերն են համալրում:

Զանգել էի Ստեփանակերտ, շատ էի անհանգստանում, հարցրի՝ ի՞նչ են անում Շուշվա խարդավանքների դեմ: Վարդան Հակոբյանը պատասխանեց հանգիստ եւ պաշտպանական ուժերի հնարավորությունների վրա վստահ: Ասաց.

- Ստեփանակերտում ինքնապաշտպանական ուժերի գլխավոր հրամանատարը (Կոմանդոս) գիշեր-ցերեկ ինչ-որ կարեւորագույն քայլեր է մտմտում, արդյունքը հետո կերեւա: Կոմանդոսը հայրենակիցներիս անկեղծ սերն ու վստահությունը վայելող գեներալ Արկադի Տեր-Թադեւոսյանն է: Եթե նա է մտմտում, ուրեմն ամեն ինչ հաջող կլինի,- մտածեցի ես:

Մայիսի 5-ը բերեց նոր տագնապներ: Ստեփանակերտի վրա կատարած հարձակումների անհաջողությունից հետո թուրքերն անընդմեջ հրետակոծում են: Աղդամից Ասկերանն են քարուքանդ անում, Ամիրանլարից՝ Մարտունին, Թարթառից՝ Թալիշը: Կան շատ զոհեր ու վիրավորներ: Միայն Ստեփանակերտում մի քանի շենքեր են ավերվել, մեկում սպանվել են վեց հոգի, որից 2-ը՝ երեխա:

Թշնամին եւս ունի զոհեր ու կորուստներ: Սակայն ավելի դաժան ու կորստաբեր են դառնում նրա հարվածները:

Ի՞նչ եղավ Կոմանդոսի ծրագիրը, մի՞թե Վարդանն իզուր էր ինձ հանգստացնում:

Մոսկվայում երեկ Ռուսաստանի ԱԳՆ Կոզիրեւն ու ԵԱՀԽ-ի մինսկյան խորհրդաժողովը նախագահող Մարիո Ռաֆայելին են բանակցություններ վարել, ի՞նչ են ծրագրել ԼՂՀ ճակատագրի համար:

Այսօր Ռաֆայելին Երեւանում է, զրուցում է ՀՀ ղեկավարների հետ: Ասում են՝ այստեղից էլ Բաքու պիտի գնա, ապա նաեւ Ղարաբաղ, հետո էլ գործադրի ամեն տեսակ միջոցներ՝ կրակը դադարեցնելու, հարցը կարգավորելու համար:

Մայիսի 6. Այսօր Թեհրան գնաց ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը: Այնտեղ պիտի ժամանի նաեւ Ադրբեջանի ղեկավար Յաղուբ Մամեդովը եւ ԵԱՀԽ-ի ներկայացուցիչ Մարիո Ռաֆայելին:

Ստեփանակերտի արվարձաններում նորից ճակատամարտեր են գնում: Մեծ գրոհ է եղել Մարտակերտի շրջանի ծայրամասային Թալիշ գյուղի վրա, ուր մերոնք տվել են 7 զոհ, թշնամին՝ 20: Ռմբակոծվում են բոլոր մեծ ու փոքր բնակավայրերը: Միայն Կարմիր-շուկայի վրա «Գրադի» 160 արկ է ընկել:

Թուրքի լրատվությունը աշխարհի շատ ձայներով բարձրացրել է վայնասուն՝ իբր, Լեռնային Ղարաբաղում հայերի կողմից կիրառված քիմիական զենքի մասին:

Ռուսաստանի Պաշտպանության մինիստրությունից հերքում են այս զրպարտությունը՝

վճռաբար պնդելով, որ իրենք Անդրկովկասում քիմիական զենք չեն թողել, որ Ղարաբաղում օգտագործվի: Բայց ո՞ւմ ես ասել, զե՛նք չեն թողել, մի՞թե դրանով կարող ես փակել կեղտոտ բերանները... Հեռուստատեսությամբ ցուցադրում են իրենց վիրավորներին, ապա ոռնում՝ սրանք քիմիական զենքերի՛ց են այլանդակվել:

Թեհրանի բանակցություններից առաջին լուրն էլ ստացվեց, իբր, Ռաֆայելին ասել է՝ Ղարաբաղն այստեղ պիտի ներկայանա իր պատվիրակությամբ:

Մեղրու շրջանի Կարճեւան գյուղի մոտ բացվել է այն կամուրջը, որը Հայաստան-Իրան կապն է ապահովելու:

◇ ◇ ◇

Այսօր Թեհրանում Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ զրույց է ունեցել Իրանի ղեկավար Ռաֆսանջանին: Խոսել են երկու երկրների փոխհարաբերությունների, ինչպես նաեւ Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման միջոցառումների մասին: Ապա բանակցություններին մասնակցել է Յա. Մամեդովը:

Ուշ երեկոյան հաղորդեցին, որ կեսօրից հետո Ստեփանակերտը կատաղի հրետակոծության են ենթարկել Շուշիից, Ջանհասանից, Շոլանից...

Հեռուստատեսության աշխատակից Մավիսակալյանը զրուցում է ՀՀ Պաշտպանության ղեկավար Վազգեն Սարգսյանի հետ, որն իր զորամիավորումների մեծ ու փոքր հաջողություններն է թվարկում...

Մայիսի 7-ի երեկոյան ԼՂՀ կառավարությունը հավաքվել է ժողովի, քննարկել Ստեփանակերտի ու չդադարող ռմբակոծությունների ենթարկվող մյուս բնակավայրերի վիճակը, ընդունել որոշում Շուշիում ու հարեւան ադրբեջանական գյուղերում գործող ռազմակետերը ոչնչացնելու մասին: Որոշում, որը պետք է իրականացվեր անմիջապես, առանց ական թոթափելու, քանի որ կաթվածահար ու շնչահեղձ Ստեփանակերտն այդ էր պահանջում: Այդ էին պահանջում դիվային հրետակոծությունների ու պարբերական ավազակային հարձակումների ենթակա Շոշն ու Քարինտակը, Ասկերանն ու Դաշուշենը, մնացած հեռու-մոտիկ գյուղերը: Իսկ վերջին օրերին Ստեփանակերտի վրա կատարված ավազակային գրոհը, Կրկժանի ու Հայկավանի փողոցներում մղված կռիվները առավել եւս հուշում էին, որ թշնամին արդեն սանձարձակ է՝ ինչպես երբեք, եւ հապաղումը ճակատագրական պիտի լինի, տառացիորեն կործանարար:

Երեկ ետմիջօրեին թուրքաց զորամիավորումները մտել էին Ստեփանակերտի արեւմտյան արվարձանները: Ինքնապաշտպանության ուժերին հաջողվեց նրանց ետ մղել:

Սակայն ԼՂՀ մայրաքաղաքի բնակիչները, որ դուրս էին եկել նկուղներից, հերոսաբար մասնակցել ասպատակիչներին դաս տալուն, հետո էլ շարժվել էին դեպի ղեկավար հիմնարկները, կշտամբել նրանց տերերին, սպառնալից հարցրել, թե մինչեւ ե՞րբ պիտի հանդուրժեն Շուշիի ու Ջանհասանի աղետավոր գոյությունը: Մինչեւ ե՞րբ:

Որոշում ընդունվեց՝ հաջորդ օրը վաղ առավոտյան գործի անցնելու համար:

Եւ այսօրվա, մայիսի 8-ի, առավոտը բացվեց մահ սփռելու Ջանհասանի, Ղայբալիշենի, Քյոսալարի ու Նաբիլարի ռազմակայանների վրա: Դրան էլ պիտի հետեւեր կայծակնային արշավը դեպի Շուշի:

Երեւի թե կհայտնվեն ականատեսների ու ռազմական գործողությունների մասնակիցների վկայությունները եւ կհրապարակվեն այս խոշոր պատմական, ճակատագրորեն վճռական ճակատամարտի մանրամասները[1]: Այժմ լոկ այնքանն է հայտնի, որ կեսօրվա դեմ հայ ազատամարտիկները ոտք են դրել հին Քարագլուխ-Շուշի բերդի տափարակի վրա, եւ դա եղել է մեր սրբազան Արցախում բռնությամբ ստեղծված թուրքի տիրապետության վերջի սկիզբը: Ժամը 18-ին գրավված էր քաղաքի մեծ մասը: Իսկ կես ժամ անց հայտարարվում էր, որ ազատամարտիկներն առել են Շուշվա տխրահռչակ բանտը՝ ազատություն

1. Արդեն լույս է տեսել Զորի Բալայանի «Դժոխք եւ դրախտ» գիրքը, որը բավական արժեքավոր նյութ է հաղորդում Շուշիի ազատագրման վերաբերյալ:

պարգեւելով ուշ-միջնադարյան այդ տանջարանում հեծող հարյուրավոր հայ մարդկանց:

Բանտը, որ գտնվում է քաղաքի արեւելյան եզրին եւ փաստորեն եզրափակում է այն, նշան է, որ մերոնք տիրում են քաղաքին ու ողջ սարահարթին, եւ անտեղյակ լրաբերներն ու թղթակիցները զուր են բարբաջում, թե կռիվ է գնում Շուշիի փողոցներում:

Մոսկովյան հեռուստատեսության հաղորդավարուհի Միշինան ասում է՝ նվաճված է Շուշին, այն, որ դեռ այսօր առավոտյան դաժանորեն «Գրադի» արկեր էր թափում Ստեփանակերտի վրա: Այսինքն, նվաճված է՝ իբրեւ պատիժ գործած չարությունների ու հրեշավոր դաժանության համար:

Ապա ցույց են տալիս հարցազրույցը Թեհրանից փութով վերադարձած Յաղուբ Մամեդովի հետ Բաքվի օդակայանում: Մախս Մամեդովն իր դերում է: Վնգստալով հարցնում է.

– Թեհրանում դուք զինադադարի ու խաղաղության դաշնագիր էիք ստորագրում, իսկ Շուշին նվաճում էին ստորագրող մյուս կողմի զորքերը: Չե՞ք մտածում, որ բանակցությունները ծուղակ են եղել կամ մեզ թմրեցնելու նպատակ են ունեցել:

– Ո՛չ,-տարտամ ու թմրած պատասխանում է սովորաբար մարտական կեցվածքով հանդես եկող Մամեդովը Ադրբեջանի պրեզիդենտի պաշտոնակատարը:-Տեր-Պետրոսյանը շատ է ուզում հարցը լուծել խաղաղ, քաղաքական ճանապարհով:

– Իսկ թերեւս նա այլեւս կորցրել է այնտեղի ուժերի վրա ազդելու կարողությունը:

– Այո՛, դա ինքն էլ խոստովանում էր եւ պատրաստ է ամեն ինչ անել դրությունը կարգավորելու համար:

Աշխարհի ռադիոխոսները բերաններն են առել ղարաբաղյան խնդիրը եւ ծամծմում են՝ նրան խառնելով Բաքվում ստեղծված խառնաշփոթը: Ասում են՝ Յաղուբ Մամեդովը Թեհրան ուղեւորվելուց առաջ չի խորհրդակցել առկա խմբակցությունների հետ, չի պայմանավորվել, թե ի՛նչ պիտի խոսի ու ի՛նչ պիտի անի այնտեղ: Դրա համար էլ հիմա հակառակորդները մոլեգնել են, անտարբերները դժգոհ են, կողմնակիցները տրտնջում են, եւ նախապատրաստվում է հեղաշրջում, որի ղեկավարն է հանրապետության պաշտպանության մինիստր Հուսեյնովը:

Աղմուկի կենտրոնում ժողովրդական ճակատի ղեկավար Աբուլֆազ Էլչիբեյն է, որը, ասում են, հեռագիր է հղել Ամերիկայի պրեզիդենտ Բուշին եւ ուրիշ մեծ տերությունների ղեկավարներին, պատմում է Շուշիում իր հանրապետության ստացած ահավոր հարվածի մասին, խնդրում օգնություն:

⬦ ⬦ ⬦

Ասում են՝ հայկական զորամասերը լայն հարձակման են անցել նաեւ Նախիջեւանի կողմերում, եւ այդ հանրապետության արեւմտյան շրջանի բնակիչները փախել են դեպի հարավ: Իսկ Թուրքիայի կառավարությունը, այս լուրն առնելով, հայտարարել է, թե ինքը չի կարող անտարբեր մնալ այդ վիճակի հանդեպ:

Այս հայտարարություն անողը լրագրող, թե իրեն միջազգայնագետ համարող Վլադիմիր Կոլեսնիկովն է, որ պնդում է, թե Նախիջեւանի վրա կատարված հարձակումով հայերը նպատակ ունեն Ղարաբաղի հարցը միջազգայնացնել, ըստ կարելույն մոտեցնել նրա լուծումը: Այս դեպքում,-ավելացնում է նա,-մոռացության է տրվում շատ կարեւոր մի հանգամանք, որ Թուրքիան այսօր լավ հարաբերությունների մեջ է ոչ միայն թուրքախոս պետությունների հետ, այլեւ միջազգային շատ ազդեցիկ միավորումների կազմում է գտնվում եւ վերջերս էլ ստեղծեց Սեւծովյան շրջանի տերությունների համագործակցություն, որի մեջ են մտնում նաեւ նախկին ԽՍՀՄ մի շարք հանրապետություններ...

Տեսնո՞ւմ եք՝ մարդիկ ի՜նչ բարդ-բարդ բաներից տեղեկություն ունեն...

Դիվանագիտական Եվրոպան ղարաբաղյան բարդույթի մեջ գլուխը կկորցնի. ԵԱՀԽ պատվիրակությունը, որ Աղդամում էր գտնվում եւ զբաղված էր Մինսկի խորհրդակցության նախապատրաստությամբ, տարակուսած է անելիքների հարցում: Ռաֆայե-

լին, երեւի Բաքվում ու Երեւանում ունեցած բանակցություններից գլուխ չհանելով, գնացել է Թիֆլիս՝ խորհրդակցելու «բազմափորձ» դիվանագետ Շեւարդնաձեի հետ:

Իսկ հայ ինքնապաշտպանները վերջապես կատարել են իրենց ռազմաքաղաքական ու նաեւ դիվանագիտական կարեւորագույն խնդիրը. նվաճել են Քարագլուխ-Շուշին, բոլոր լրատվական մարմինների ակամա խոստովանությամբ՝ ադրբեջանական կողմի վերջին հենակետը Լեռնային Ղարաբաղում, ստիպելով, որ այսուհետ իրենց հետ խոսեն ուրիշ լեզվով, ուրիշ բառապաշարով եւ միանգամայն ուրիշ վճիռներ հանելու նպատակով:

Մայիսի 9. Այսօր արդեն հանրագումարի են բերվում երեկվա մարտերի արդյունքները: Շուշիի համար մղված ճակատամարտում զոհվել են 20 ազատամարտիկներ, կան մի քանի տասնյակ վիրավորներ: Թշնամին զոհ է տվել առնվազն 100 հոգի, նույնքան էլ գերիներ: Չնայած, որ նրանց համար միջանցք բացված է եղել դեպի Լաչին, եւ շատ-շատերն են օգտվել ճողոպրելով փրկվելու հնարավորությունից:

Երեկ Մարտունիում ոչնչացվել են թուրքի մեկ ինքնաթիռ, մեկ զրահամեքենա եւ մեծ թվով ասպատակիչներ:

Հայ ազատամարտիկները մաքրում են Ջանհասանի, Քյոսալարի ու հարակից ադրբեջանական բնակավայրերի զորակայանները: Իսկ արտասահմանյան ռադիոձայները, կրկնելով ադրբեջանական լրատվության տրամադրած տեղեկատվությունը, հայտարարում են, թե Շուշիի անկումով Ադրբեջանը զրկվեց իր վերջին հենակետից Լեռնային Ղարաբաղում: Նրանք, դարձյալ կրկնելով ադրբեջանցիներին, պնդում են, թե հայերը Գորիսից էլ հարձակվել են Լաչինի վրա, որպեսզի այս արգելքը վերացնելով՝ ԼՂՀ-ը կապեն Հայաստանի հետ: Սակայն իրականում Լաչինի կողմից են ռմբակոծում Գորիսի շրջանի սահմանային գյուղերը, որոնցում այսօր զոհվել են 5 խաղաղ բնակիչներ:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը ռուսական հեռուստատեսության լրատվության համար ելույթ ունեցավ՝ կրկնելով նախորդ օրն արտահայտած իր տեսակետն Արցախում ստեղծված անվերահսկելի վիճակի մասին: Այնտեղ հարցեր լուծելու համար այսուհետ անկարող կլինեն ե՛ւ ադրբեջանական, ե՛ւ հայկական կողմերը: Անհրաժեշտ է միջազգային ամենահեղինակավոր կազմակերպությունների անհետաձգելի ու վճռական միջամտությունը: Ապա,-ավելացնում է նա,-ղարաբաղյան բարդույթի այսօրվա վիճակը ցույց է տալիս, թե ինչպես չի կարելի ամեն կարգի, ամեն մակարդակի քննարկումներ կազմակերպել ու որոշումներ ընդունել Ղարաբաղի մասին՝ անտես անելով նրա էական շահերը, մանավանդ, առանց իրեն՝ Ղարաբաղի ղեկավարությանը, մասնակից դարձնելու այդ քննարկումներին ու որոշումներ ընդունելուն:

Ի՞նչ կարող ես ասել, մարդու տղան վերջապես հասկանում է, թե ինչն ինչոց է:

Բաքվում քաղաքական «շախսեյ-վախսեյն» է ծավալվում, եւ, սպասվող խառնակչությունը կանխելու նպատակով, ԱԺՃ-ի ղեկավար Աբուլֆազ Էլչիբեյը կոչ է անում մի կողմ թողնել կուսակցական ու այլազան տարաձայնությունները, բոլոր ուժերի մեկտեղումով փրկել Ադրբեջանի պատիվն ու ազատությունը:

Տեղեկատվություններում նորից հնչում է Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելի սպառնալիքը. Հայաստանը ռազմական ուժով Ադրբեջանից խլեց Ղարաբաղը, հարձակումներ է գործում Նախիջեւանի վրա, եւ պարզ ու հասկանալի է, որ Թուրքիան չի կարող մի կողմ մնալ ու անտարբեր լինել այդօրինակ ռազմաքաղաքական գործողությունների դեմ:

Պարզ է, թե վերջին շաբաթներին Նախիջեւանի ավազակախմբերն ինչո՞ւ անընդհատ գրգռում էին Հայաստանի սահմանային պահակախմբերին, թե Հեյդար Ալիեւն ի՛նչ էր նախապատրաստում Անկարա կատարած այցելությամբ, եւ Շուշիի կորուստն ինչո՛վ է ուզում հավասարակշռել նոր ժամանակների թրքությունը:

Մայիսի 10-ի առավոտից ի վեր արտասահմանյան բոլոր ռադիոձայներն ազդարարում էին, թե Ադրբեջանի ու Հայաստանի ղեկավարները դիմել են Իրանի պրեզիդենտին, որպեսզի նա գործադրի իր ազդեցությունը՝ Ղարաբաղի վիճակը կարգավորելու.

հայ-ադրբեջանական հարցը լուծելու համար: Հայաստանի ղեկավարը դիմել է, հասկանալի է ու բնական, նա նախընթացին էլ հա՛ դիմում էր... Ինքը դիմում էր, նախորդը դիմում էր, նախորդի նախորդը դիմում էր: Դիմում էին բոլոր հայերը: Իսկ ինչպե՞ս պատահեց, որ Ադրբեջանի ղեկավարն էլ զգաց դիմելու կարիքը: Չէ՞ որ մինչ այդ ինքն էլ, իր նախորդն էլ, նախորդի նախորդն էլ շատ ու շատ էին համոզված, թե Ղարաբաղն իրենց ներքին խնդիրն է, բացառապես իրենց սեփական ցանկությամբ, սեփական խելքով ու մանավանդ սեփական միջոցներով լուծելու հարցը:

Արցախում հայությունը ցնծության մեջ է, քանի որ ազատագրվել է լեռնաստանի նոր ժամանակների (նախախորհրդային) կենտրոն Շուշին: Ազատագրվել է արդար ու ազնիվ ճակատամարտով, առանց որեւէ վնաս հասցնելու քաղաքի ադրբեջանական մասի ճարտարապետական կերպարին: Ճակատամարտի ականատես Զորի Բալայանը հետագայում հետեւյալ վկայությունը պիտի հրապարակեր. «Մայիսի 9-ի լուսաբացին ինքնապաշտպանության մարտիկների հետ ես մտա Շուշի եւ ուղիղ գնացի հրաշագեղ Ղազանչեցոց եկեղեցին: Ամբողջ հայկական բարձրավանդակի ամենամեծ տաճարն ամբողջովին բառացիորեն լեփլեցուն էր մարտական արկերով, մեծ մասամբ «Գրադի» չարագույժ սիգարներով: Եկեղեցու կողքին թափված էին «Գրադի» արկերի ավելի քան հազար հինգ հարյուր դատարկ արկղեր: Դրանք բոլորը դատարկվել են ստեփանակերտցիների գլխներին: Եւ առաջին բանը, որ արվեց, պահակախումբ ուղարկվեց թրքական մզկիթ, որպեսզի «սումգայիթ» կամ «բաքու» ապրած որեւէ վրիժառու պատահաբար վնաս չհասցնի շինությանը: Ավա՛ղ, ադրբեջանցիներն իրոք իրենք, օգտագործելով Մի-24 մարտական ուղղաթիռներ, ՍՈՒ-25 կործանիչ-ռմբակոծիչ, երկու օր շարունակ հրթիռակոծման եւ ռմբակոծման միջոցով համատարած հրդեհ տարածեցին հայկական հինավուրց քաղաքում» («Ավանգարդ», 1992, մայիսի 28):

Մայիսի 10-ին, ըստ մեր օրապակաս լրատվության, ավարտին հասավ Շուշիի նվաճման եւ հարակից ռազմական օջախների՝ Ջանհասանի, Քյոսալարի, Ջավաղլարի ու Շոլանի զորակետերի վերացման գործը:

Գանձակից եկած ծախու մի ռազմական ինքնաթիռ, բավական ցած թռչելով, ռմբեր թափեց Շուշիում, Ստեփանակերտում ու Ասկերանում:

Այդօր թուրքերը վայր գցեցին Երեւանից Գորիս թռչող մի մարդատար ինքնաթիռ:

Լեյլա Յունուսովան՝ Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարության լրատվական կենտրոնի ղեկավարը, մոսկովյան հեռուստատեսությամբ հայտարարեց, թե Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը կեղծում է, ասելով՝ Ղարաբաղում դրությունն անկառավարելի է, իրականում այնտեղ ամեն ինչ կատարվում է Հայաստանի ղեկավարության կարգադրություններով:

Նորից հիշեցրին Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելի հայտարարությունն այն մասին, թե իր պետությունը թույլ չի տա, որ Հայաստանը ռազմական ուժով տիրի Ղարաբաղին, որն Ադրբեջանի օրինական սեփականությունն է:

Նման մի հայտարարություն էլ հրապարակվեց Իրանի կառավարության անունից:

Սակայն օդում դեռ չէր մարել նախորդ օրերին Թեհրանում պատրաստված խաղաղարար ծրագիրը: Վայեզին խոստանում էր այցելել Բաքու, Երեւան, Ղարաբաղ, մի շաբաթվա ընթացքում դադարեցնել կռիվը, բացել տալ բոլոր ճանապարհները, օգնել լուծելու տնտեսական ու դրացիական մյուս բոլոր խնդիրները: Իսկ Ադրբեջանի ղեկավար Յաղուբ Մամեդովը գտնում էր, որ Ղարաբաղի խնդիրը միայն այսպիսի բանակցությունների միջոցով կարող է լուծվել՝ փոխզիջումների ճանապարհով (երեւի այս խոսքի տակ էլ հասկանալով միայն Հայաստանի զիջումները): Նաեւ Տեր-Պետրոսյանի հավաստիացումը, թե մեզ անհրաժեշտ է միայն Իրանի միջամտությունը՝ անկաշառ, անշահախնդիր, ազնիվ ու արդար: Չէ՞ որ մեր բազմահազարամյա պատմությունը միայն այդպիսի հարաբերությունների, Իրանի եղբայրական բարեկամության անթիվ ապացույցներ էր տվել...

Դեռ թարմ էր Իրանի համայնքի հրապարակային ցույցերի տեսարանը, երբ Հայաս-

տանի պրեզիդենտի տեքին արժանացած ու դրանով անսահման երջանիկ հայ համայնքը որոտընդոստ կոչեր ու ողջույններ էր վանկարկում, մանավանդ այս.

«Ազա՛տ, անկա՛խ Հայաստան.

Կեցցե՛ Լեւոն Պետրոսյան»:

Երեկոյան թուրքի լրատվական մարմինները Մոսկվայի միջոցով հաղորդեցին, թե հայերը նվաճել են 50 հազար բնակիչ ունեցող Շուշին, ամբողջ այդ բնակչությունը ոչնչացրել:

Հետաքրքիր էր, որ Բաքուն էլ ամեն ժամը մեկ իր ժողովրդի համար եւ այս լուրն էր հաղորդում՝ զանազան վայնասունների ու սպառնալիքների հետ միասին, եւ այն, որ իրենք արդեն ջարդել են հայկական դիմադրությունը, ետ նվաճել Շուշին՝ իրենց տնտեսական ու մշակութային, քաղաքական ու ռազմական հինավուրց կարեւորագույն կենտրոնը:

Մայիսի 11. Դժվար օր էր: Համազգային չափանիշով ամենածանր օրերից մեկը: Պետք է մաքրել Շուշին.. ու դա եւս զոհերի ու զրկանքների գնով:

Եթե նախորդ օրերին ադրբեջանական լրատվությունն աշխարհով մեկ էր արել, թե իրենց քաջարի զորքերը, հանկարծակիի գալով, Շուշին զիջել են հայերին, ապա անմիջապես ազատագրել եւ այժմ հերոսաբար իշխում են իրենց պատմական ու հարազատ քաղաքի ու շրջանների վրա, ապա այսօր պրեզիդենտի պաշտոնակատար Յաղուբ Մամեդովը Ռուսաստանի ղեկավար Ելցինին է դիմել, «տեղեկացնում է», որ հայերն ադրբեջանական Շուշին նվաճել են՝ օգտվելով ներսի դավաճանությունից, եւ այդ ներքին դավաճանությունը հետագա օրերին եւս գործել է՝ ստելով, թե, իբր, քաղաքը ետ է նվաճվել եւ գտնվում է իրենց հսկողության ներքո:

Այսքանից հետո դավաճանված կողմի առաջնորդը պահանջում է ԱՊՀ ղեկավարներին՝ առաջիկա հանդիպմանը քննել Շուշվա խնդիրը եւ, հավանաբար, դատ տալ նվաճող կողմին:

Իսկ թուրք թղթակից Մախս Մամեդովը հեռուստաէկրանից դարձյալ վնգստում է, այս անգամ էլ արդեն Լաչինի համար, տեսե՜ք-տեսե՜ք, հայերը թիկունքում Լիսագորն են նվաճել, այստեղ էլ Գորիսից են հրթիռակոծում Լաչինը, քաղաքն ավերակ են դարձրել, բնակիչներին կոտորել կամ պատանդական դարձրել, որպեսզի Հայաստանն իրեն միացնի «Ղարաբաղի լեռնային մասը»:

Արցախական աշխարհի արեւելյան ու հյուսիսային շրջաններում իսկական լայնամասշտաբ կռիվ է. Աղդամ-Գյուլափլվի կողմից մեծ հարձակում է եղել երկու ուղղությամբ, դեպի Ասկերանի շրջան՝ Արանզամին-Դահրավ գծով, ապա եւ ուղղությամբ եւ Մարտունու շրջանի վրա՝ Ավդուռ-Մյուրիշեն-Նորշեն գծով: Հարձակմանը մասնակցել են զրահատեխնիկայի ու տանկերի երկու վաշտեր:

Հայ ինքնապաշտպանական ջոկատները նրանց ետ են շպրտել՝ պատճառելով մեծ վնասներ եւ նվաճելով զրահամեքենաներ ու բավական զինամթերք: Իրենք տվել են 8 զոհ, երկու տասնյակ վիրավորներ ունեն:

Ադրբեջանական մի հոծ զորամաս էլ ճեղքել-մտել է Մարտակերտի շրջանի արեւելյան մասը եւ փողոցային մարտեր է մղում Մարաղա ու Մարգուշավան գյուղերում:

Հրթիռակոծվել են Հադրութի, Մարտունու, Շահումյանի եւ Իջեւանի, Գորիսի ու Կապանի շրջանների շատ բնակավայրեր: Հասկանալի է, որ այդ կողմերում այժմ անհնար է զբաղվել գյուղատնտեսական աշխատանքներով:

Հրապարակվեց Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության Գերագույն խորհրդի եւ Մինիստրների խորհրդի անտագնատ, առաջին անգամ լավատեսական հայտարարությունը. հինավուրց այս աշխարհը կռվում է իր ազատագրության համար եւ ունի ակնհայտ հաջողություններ՝ վկան Շուշիի հերոսական ճակատամարտը: Պիտի անշեղորեն շարունակենք մեր պայքարը, բազմապատկենք նվաճումները, հասնենք վերջնական հաղթանակին: Ուրեմն, լինենք միասնական, միակամ ու բռունցքված, հանուր ազգի օգնությանն ու զորակցությանը հենված:

Հայկական հեռուստատեսության մեկնաբանը խոսեց մի քանի օր առաջ Գորիս-Երեւան երթուղում մեր ՅԱԿ-40 ինքնաթիռի ռմբակոծության ենթարկվելու հանգամանքների մասին։ Ասաց՝ կործանիչն է եղել ՍՈՒ-25 ինքնաթիռը, որ պատկանում է ԱՊՀ զինված ուժերին եւ միայն նրանց ռազմական օդանավակայանից է օդ բարձրանում։ Ուրեմն, եկել է Գանձակի կողքի օդանավակայանից՝ իբրեւ վարձկան, ստոր օդաչուն։

Երեւանի հիվանդանոցներից մեկում վախճանվել է ուկրաինացի անվանի իրավապաշտպան, միջազգային մի շարք հեղինակավոր կազմակերպությունների անդամ Միկոլա Կլչմանը, որը Ստեփանակերտում, Շուշիից եկած «Գրադի» արկից էր ծանր վիրավորվել, երբ այնտեղ էր գտնվում խաղաղարար առաքելությամբ։

Ցույց տվին, խոսեցրին Երեւանի հիվանդանոցներում բուժվող վիրավոր արցախցի ինքնապաշտպաններին, որոնք, հայության իրավունքն ու ազատությունը պաշտպանելիս խիզախ ու ճարպիկ, հարցերին պատասխանում էին անհամարձակ, նույնիսկ երկչոտ, ասես խոսափողն օձի գլուխ է, որից միշտ հեռու էին մնում։ Եւ նրանց հետ էր մի հետաքրքիր մարդ՝ Բյուրականի մանկական առողջարանի գլխավոր բժիշկ, նշանավոր բարերար Հովհաննես Հովհաննիսյանը։ Ես նրա մասին լսել ու մանրամասներ էի իմացել անցած ամառ, երբ առողջարան էի գնացել՝ տեսնելու այնտեղ կազդուրվող ստեփանակերտցի երեխաներին եւ եղբորս թոռանը։ Այնտեղ էին հարյուրի չափ երեխաներ՝ Ստեփանակերտի իրենց ուսուցչուհիների ղեկավարությամբ։ Եւ սրանք, իրար հերթ չտալով, ինձ պատմում էին առողջարանի ղեկավարի անհուն հոգատարության, գորովի ու նվիրվածության, իր անձնական միջոցներով երեխաներին տված նվերների մասին։ Հետո պիտի տեղեկանայի, որ մասնագիտական կարեւոր գրքերի հեղինակ է եւ իր գրքերի հոնորարներն ու ընտանիքի մյուս եկամուտները ծախսել է այդ երեխաների համար նվերներ հայթայթելու նպատակով։ Այն օրն էլ Գյուլիստան-Շահումյանում էր գտնվում։ Ասացին՝ սնունդ ու այլազան օգնություն է տարել եւ մնացել պաշտպանությանը մասնակցելու։

Եւ հիմա նա՝ վիրավոր ինքնապաշտպանների մեջ միակ լեզվանի համարձակ մարդը, պատմում է, թե ինչպես իրենց կռվող վաշտն Ստեփանակերտից հետիոտն հասել է Ջանհասան, այնտեղ ոչնչացրել թշնամական ռազմակայանը, ապա հասել Շուշի, կռվել նրա փողոցներում, նվաճել Արցախական աշխարհի այդ վերջին ադրբեջանական հենակետը։ Եւ այստեղ էլ բժիշկ-զինվորը վիրավորվել է...

- Բուժվելուց հետո ի՞նչ պիտի անեք,-հարցնում է լրագրողը։

Եւ նա՝ տարեց մարդը, որ շատ պիտի հոգնած լիներ հանձն առած ահռելի ճակատագրից, առանց երկար-բարակ մտածելու, վճռաբար ասում է.

- Պիտի գնամ այնտեղ։ Ես այնտեղ կլինեմ, ուր իմ ազգի կռիվն է իր ազատագրության համար։

Այսպիսի մարդկանց մասին են ասել, թե ազգը նրանցով է ապրում ու ծաղկում։ Նաեւ հաղթանակում։

Մայիսի 12. Արցախյան ազատամարտիկների ռազմական հաջողություններից գլուխը կորցրած թուրքի ղեկավարությունը պատեպատ է զարկվում, այս ու այն կողմ է ընկնում, դիմում միջազգային կազմակերպություններին ու հարեւան տերությունների ղեկավարներին, որպեսզի մի ճար արվի, հարցը կարգավորվի, կասեցվեն հնարավոր նոր պարտությունները։

Եւ արդյունքը. ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը քննեց Լեռնային Ղարաբաղի հարցը, որոշեց հատուկ պատվիրակություն ուղարկել, որպեսզի այն հանգամանորեն ուսումնասիրի վիճակը, եզրակացություններն ու առաջարկությունները ներկայացնի ՄԱԿ։ Պատվիրակությանը հանձնարարվեց նաեւ պարզել բարդույթի շրջանին մարդասիրական օգնություն հասցնելու հնարավորություններն ու եղանակները։

Այս պատվիրակությունը հրահանգ ունի, որպեսզի տեղում հարցերը քննելիս մշտական կապ պաշտպանի եւ խորհրդակցի Իրանի ու Ռուսաստանի արտգործնախարարությունների հետ (մոտ չպիտի՞ թողնեն հավակնոտ Թուրքիային)։

Գումարված նիստում արձագանք չգտավ Հայաստանի ներկայացուցչի առաջարկը՝ Լեռնային Ղարաբաղ ՄԱԿ-ի խաղաղարար ուժեր ուղարկելու վերաբերյալ։ Իսկ Ադրբեջանի ներկայացուցիչ Հասան Հասանովը հայտարարեց, թե հայերը Լեռնային Ղարաբաղից դուրս են քշել բոլոր իր ցեղակիցներին։

Իրանի արտգործնախարար Վայեզին, Բաքվում բանակցություններ վարելուց հետո, Երեւան է եկել, հանդիպումներ ունի ՀՀ ղեկավարության հետ, ղարաբաղյան բարդույթի լուծման ուղիներ է որոնում։

Մայիսի 13. Այսօր մեր ինքնապաշտպանական ուժերը վնասազերծել, ապա եւ նվաճել են Շուշիի շրջանի Ջարբուլու գյուղը։ Ամբողջ օրվա ընթացքում Աղդամից հրթիռակոծվել են Ասկերանի շրջանի արեւելյան մասի գյուղերը՝ մինչեւ Արանզամին, Նախիջեւանիկ, օդանավակայանն ու բուն Ասկերանը։

Նկատվում են նոր զորքի ու զրահատեխնիկայի կուտակումներ Արցախի ամբողջ արեւելյան սահմանի երկարությամբ եւ Լաչինում։ Բայց ոչ միայն այստեղ. Բաքվից ու Գանձակից մեծ զորք ու զինամթերք են փոխադրվել Նախիջեւանի կողմերը եւ սպառնալիք են դարձել Արարատի շրջանի սահմանում։

Երեկոյան դեմ, ժամը 16-ից հետո, Լաչինից ռմբակոծել են Գորիսի շրջանը։ Մերոնք լռեցրել են կրակակետերը։

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի երեկվա նիստում, Ղարաբաղի վիճակի հանգամանալից քննարկումից հետո, որոշվել էր չորս մարդուց բաղկացած հատուկ փաստահավաք պատվիրակություն ուղարկել Արցախ, որպեսզի այն զեկույց պատրաստի, ներկայացնի ՄԱԿ։ Որոշման մեջ ԵԱՀԽ կառույցներին խորհուրդ են տալիս շարունակել Ղարաբաղի հարցի քննարկումն ու կարգավորման ուղիների փնտրտուքը, քանի որ ՄԱԿ-ը շատ է զբաղված եւ ժամանակ չունի նման հարցերի վրա տեւական ժամանակ ծախսելու։

Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելը խոստանում է առաջիկայում Ելցինի հետ Մոսկվայում ունենալիք հանդիպմանը քննության առնել Ղարաբաղի բարդույթի լուծման հնարավորությունը եւ հայտարարում է, որ Թուրքիան ռազմական ուժով չի օգնի Ադրբեջանին, քանի որ հավատում է հարցը խաղաղ ճանապարհով կարգավորելու հնարավորություններին։

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց է ունեցել Ֆրանսիայի պրեզիդենտ Միտերանի հետ, նրա ուշադրությունն է հրավիրել Ղարաբաղի օրեցօր բարդացող հարցի վրա եւ խնդրել, որպեսզի նա իր ու իր երկրի հեղինակությունն օգտագործի այս չարչրկված հարցը ընդունելի միջազգային կարգ ու կանոնով լուծելու համար։

Ադրբեջանի պրեզիդենտի պաշտոնակատար Յաղուբ Մամեդովն էլ հոխորտացել է, թե իր հանրապետությունը հնարավորություն ունի ստեղծելու բանակ, որը ոչ միայն ետ կխլի Խոջալուն ու Շուշին, այլեւ կնվաճի ամբողջ Հայաստանը, սակայն ինքը խաղաղության կողմնակից մարդ է եւ ջանում է, որ Ղարաբաղի հարցը լուծվի քաղաքական, դիվանագիտական ճանապարհով, եւ դրա համար էլ դիմել է Ամերիկայի պրեզիդենտ Բուշին, որպեսզի նա Ադրբեջանին օգնի ետ ստանալու իր երկու հարազատ քաղաքները Խոջալուն ու Շուշին, ապա թե ոչ, այնպես կստացվի, թե օրը ցերեկով համաշխարհային հասարակայնության աչքի առաջ հայերը նվաճել են այդ քաղաքները։

Ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» («Ճիչ») կոմիտեն հրապարակել է հայտարարություն, որով դատապարտվում են Ադրբեջանի լրատվության կեղծարարությունը, նրանց հավատացող եւ իրենց հերթին էլ ջուր պղտորող մյուս լրատվական մարմինները, ապա նորից ու նորից պնդում է, որ Ղարաբաղում տեղի ունեցող կռիվները ո՛չ կրոնական, ո՛չ էլ ազգային երանգ ունեն, այլ արցախահայության ազատագրությունն են հետապնդում, եւ աշխարհի բոլոր պետական ու դիվանագիտական շրջանները նրան առնչվելիս, պարտավոր են նախ եւ առաջ Ղարաբաղի հանրապետությունն ընդունել որպես իրավասու, վճռական կողմ։

◆ ◆ ◆

ՄԱԿ-ում Հայաստանի ներկայացուցիչ Արզումանյանը գտնում է, որ Ղարաբաղում ՄԱԿ-ի խնդիրը պիտի լինի նախ եւ առաջ մարդասիրական միջանցք ստեղծել եւ հանրապետությունը (ինչպես եւ Հայաստանը) փրկել ադրբեջանական շրջափակումից: Ապա ՄԱԿ-ի խաղաղարար ուժերը պետք է կանգնեն ոչ թե միայն Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմաններում, ինչպես պահանջում է Ադրբեջանը, այլեւ, առաջին հերթին, Ղարաբաղի հանրապետության եւ Ադրբեջանի սահմաններում եւ Ղարաբաղը պաշտպանեն Ադրբեջանի ամեն տեսակ ուժերի հարձակումներից:

Մայիսի 14. Պատերազմը շարունակվում է, եւ փոքրիկ Արցախական աշխարհը, մի մեծ, ինչպես հիմա են ասում, լայնամասշտաբ պատերազմ է մղում ամբողջ Ադրբեջանի դեմ: Կով[illegible]ես են դարձել Շուշիի շրջանում Բերդաձորի, Ասկերանի շրջանում Աղբուլաղ-Սառնաղբյուրի շրջակաները: Ամիրանլարի ավազակախումբը շարունակում է հրթիռակոծել Մարտունին, նոր ավերածություններ կան, որ արդյունք են «Գրադ» տիպի 15 արկերի:

Ղուբաթլիի կողմից մի մեծ զորախումբ, որ Կոռնիձորի մոտով Լաչին էր շտապում միանալու Շուշիից նահանջածներին, ջարդ կերավ Զանգեզուրի ինքնապաշտպաններից, ետ փախավ:

ԼՂՀ ռազմական կենտրոնն Ադրբեջանի ղեկավարությանը զգուշացրել է, որ եթե շարունակվեն Ամիրանլարից, Լաչինից, Ֆիզուլիից, Թարթառից ու Աղդամից կատարվող ռմբակոծությունները, ապա իրենք ստիպված պիտի լինեն այդ հրետակետերը ոչնչացնելու միջոցներ ձեռնարկել: Այսպես կտրական ու արժանապատիվ:

Իսկ ներսում կարգավորող գործեր են իրականացվում: Շուշիում 7 հոգուց բաղկացած տեղական ղեկավար մարմին է ստեղծվել: Գլխավորն է Սեմյոն Բաբայանը, նախկինում մարզգործկոմի նախագահ եղած: Քաղաք են վերադառնում 1988-ի մայիսին այստեղից դուրս քշված հայ մարդիկ եւ սկսում են իրենց նոր կյանքը, Շուշին պիտի վերադարձնեն իր հին հայկական ոգուն ու կենցաղին:

ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը հրապարակել է հայտարարություն, որ աչքի է ընկնում ինքնավստահությամբ եւ պետական մտածողության կարեւոր մանրամասներով:

Հանգիստ չի մնում, ավելի ճիշտ՝ վերջին օրերի թմբիրը հաղթահարելու ճիգեր է գործում Ադրբեջանը: Առավոտյան հայտնի էր դարձել Յաղուբ Մամեդովի հեռագիրը ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Բուշին (Փրկեցե՛ք մեզ, ետ դարձրեք մեր քաղաքները՝ Խոջալուն ու Շուշին, եւ առհասարակ մենք ունենք Ամերիկայի օգնության ու զորակցության կարոտ: Տեսնո՞ւմ եք, նույն հարցով Բուշին մեկ Դեմիրելն կամ Օզալն է դիմում, մեկ Մամեդովը): Իսկ երեկոյան հայտնի դարձավ, որ Ադրբեջանի ԳԽ-ի արտահերթ նստաշրջանում բեկանվել է հունիսի 7-ին պրեզիդենտական ընտրություններ անցկացնելու որոշումը, Այազ Մութալիբովին վերադարձրել են իր նախկին պաշտոնին (Ադրբեջանի պրեզիդենտ), եւ սա անմիջապես արտակարգ դրություն է հայտարարել Բաքվում ու հանրապետության մյուս կարեւոր կետերում, խոստացել է կոշտ քաղաքականությամբ կարճ ժամանակում վերականգնել Ադրբեջանի հանգստությունը, վերադարձնել կորսված շրջանները:

Կարեւոր է նշել, որ ԳԽ-ի արտակարգ նիստին մասնակցած 300 դեպուտատներից Մութալիբովի օգտին ձայն են տվել 245 հոգի, որ արտասովոր բարյացակամություն ու զորակցություն է նրա վիճակի մեջ հայտնված ղեկավարի համար: Երեւի դրանից էլ թեւ առած՝ նա առաջին իսկ հրամանագրով արգելել է բոլոր կուսակցությունները, ժողովրդական ցույցերն ու հանրահավաքները: Մի խոսքով՝ իբրեւ ժողովրդընտիր միապետ՝ իր բուռն է հավաքել հանրապետություն կոչված հավակնոտ միապետության բոլոր սանձերը եւ խոստանում է կայծակնային արշավանք ու հաղթանակ Լեռնային Ղարաբաղի դեմ:

Արժե այստեղ նշել, որ մեր քաղաքական վիճակի, առհասարակ հայության խնդիրների համար վատագույն տարբերակներից մեկը Մութալիբովի վերադարձն է քաղաքական ասպարեզ, այն էլ Ադրբեջանի պրեզիդենտի պաշտոնով: Որովհետեւ ես տեսել եմ, ճանաչում եմ Ադրբեջանի խորհրդային ու ետխորհրդային բոլոր ղեկավարներին՝ մեծ Բաղիրովից մինչեւ նրա մանր տեսակը, Վեզիրովն ու Մութալիբովը եւ համոզված եմ, որ վերջինը վտանգավորագույնն է մեզ վերաբերող խնդիրներում, թուրքին հատուկ բոլոր հատկանիշների (չարագործ ու դաժան, ճարպիկ ու խորամանկ, գծուծ ու ամեն տեսակ մեքենայության ընդունակ) ծայրահեղ աստիճանի տեր: Այդ նա էր, որ պաշտոնանկ լինելուց առաջ հրապարակորեն ամբողջ աշխարհի դեմ կանգնած, հայտարարեց, թե Լեռնային Ղարաբաղն ինքն անպայման կնվաճի, ինչ տեսակ զոհաբերություններ եւ ինչքան արյուն էլ որ դա արժենա:

Մայիսի 15. Ադրբեջանի Ժողովրդական ճակատն առաջին անգամ եւ մեծ հաշվով հայանպաստ գործ կատարեց. Մութալիբովին վար բերեց վերանվաճած պրեզիդենտական աթոռից եւ դեն շպրտեց: Դեռ երեկ էր հայտարարել, թե նրա վերադարձը պրեզիդենտի պաշտոնին կառավարական հեղաշրջում է ու հակաժողովրդավարական երեւույթ (նկատի առնենք, որ Նախիջեւանի խան Ալիեւը եւս չի ընդունել Մութալիբովի նոր բեմելը): Այսօր առավոտյան ապօրինի հայտարարված ԺՃ-ականները Մութալիբովի հրաժարականն են պահանջել՝ սպառնալով, թե հակառակ դեպքում կդիմեն ռազմական ուժի: Պատասխան չստանալով՝ կեսօրվա դեմ նվաճել են ԳԽ-ի շենքը, հեռուստատեսությունն ու փոստը:

Ադր. ԺՃ-ի այս աղմուկը տարածվել է աշխարհով մեկ, հասել նաեւ Թուրքիայի ղեկավարներին եւ, Մոսկվայի հեռուստատեսության ասածի համաձայն, Թուրգութ Օզալն անմիջապես Բաքու է հեռագրել, թե ցեղակիցնե՛ր, խելքի՛ եկեք, հաշտվեցե՛ք, միաբանվեցե՛ք, ապա թե ոչ, անհետ պիտի կորցնեք Լեռնային Ղարաբաղը:

Իրենք կասեին՝ ա՜յ քարաքյալլահ, ինչպե՜ս էլ հասկանում է...

Երեկոյան լրատվությամբ հաղորդվեց, որ ցերեկը, ետկեսօրին Բաքվի փողոցներում փոխհրաձգություն է եղել, իրար դեմ են հանվել զրահատեխնիկայով օժտված զորամասեր: ԱԺՃ-ն արդեն վերահսկում է Բաքվին ու հանրապետության մեծ մասին: Իսկ երբ նվաճել է նաեւ պրեզիդենտական շենքը, այնտեղ չի գտել Մութալիբովին ու կողմնակիցներին:

Այսպիսով, Ադրբեջանին տեր ու տնօրեն դարձավ Ժողովրդական ճակատ կոչված ավազակախումբը, որը, համաշխարհային առաջադիմական ուժերի աչքերը շահելու համար էլ, շտապեց հայտարարել, թե ինքը հետեւելու է ժողովրդավարական կարգուկանոնին եւ իր հանրապետության սահմաններում հավասարիրավ ու ազատ է ճանաչում բոլոր քաղաքացիներին, ինչ ազգության ու հավատի էլ նրանք պատկանեն:

◆ ◆ ◆

Իսկ Արցախական աշխարհում պատերազմ է, նրա ամենադաժան ու ամենատեղկելի տեսակը, երբ ժողովրդին շրջափակել են բոլոր կողմերից, ցամաքի վրա եւ օդում (թուրքերն Ստեփանակերտում ռմբակոծել-վար են գցել հայկական մի ՅԱԿ-40 ինքնաթիռ, եւ օդանավակայանը փակ է), ապա հրետակոծում են ամենաահարկու, նույնիսկ համաշխարհային հայտնի օրենքներով արգելված զենքերից, հային սպանում են իր տանն ու դռանը, իր պապենական սրբազան հողի վրա:

Ուրեմն, Աղդամից հիմա էլ անվերջ ռմբակոծում են Ստեփանակերտի օդանավակայանը: Երեւի հմուտ հրետանավորներ են վարձել: Նման առեւտրի լավ փորձ ունեն: Հայտնի է, որ քաջավարժ ռմբաձիգներ էին գործում Շուշիում, սակայն դա եւս չփրկեց:

Գյուլափլվից անընդհատ ռմբակոծում էին Նախիջեւանիկն ու Փիրջամալը, Մարտունու շրջանի ծայրամասային գյուղերը: Մերոնք ստիպված եղան ոչնչացնել նրա բոլոր կրակակետերը:

Տաք մարտեր են եղել Մարտունիում, ուր մերոնք վայր են գցել թշնամական մեկ ուղղաթիռ, եւ Գորիսի շրջանի սահմաններում, ուր մեր ազատամարտիկներն այս անգամ էլ

ջարդել են դեպի Լաչին շարժվող մի զորամաս, գրավել մեկ թնդանոթ, մեկ «Ուրալ» մակնիշի ավտոմեքենա, գնդացիրներ, ավտոմատներ եւ մեծ քանակությամբ զինամթերք:

Տաշքենդում, ԱՊՀ ղեկավարների նոր հանդիպմանը, վեց պետություններ ընդունել են ռազմական համաձայնության ու փոխօգնության պայմանագիր՝ նշելով, որ վեցից յուրաքանչյուրի վրա մեն մի հարձակում դիտվելու է որպես հարձակում ԱՊՀ ընդհանրության ու նրա բոլոր անդամների վրա: Եւ այդ վեցի մեջ է նաեւ Հայաստանը:

Մայիսի 16-ին ռազմաճակատում եւ առհասարակ արտակարգ վիճակի տարածքում զգալի ոչինչ տեղի չի ունեցել: Աղդամի ու Ֆիզուլու կողմերից ռմբակոծել են ԼՂՀ սահմանամերձ բնակավայրերը: Նկատվել են նոր զորամիավորումների կուտակումներ Գորիսի սահմաններում (շտապում են ամրացնել Լաչինը), եւ Մախս Մամեդովն էլ շարունակում է բողոքել, թե հայերը Շուշիից ու Գորիսից հրետակոծել են Լաչինը, որպեսզի ոչնչացնեն այն եւ Լեռնային (ինքն ասում է՝ «Լեռնային մաս») Ղարաբաղը միացնեն Հայաստանին:

Արտակարգը ԼՂՀ պաշտոնական շրջանների խոսքի տոնն է, ադրբեջանական իշխանություններին նորից զգուշացնում է, թե Ստեփանակերտի օդանավակայանի ռմբակոծության նոր դեպք լինելու դեպքում հայկական զորամիավորումներն ստիպված կլինեն ոչնչացնել հակառակորդի բոլոր կրակակետերը: Բաքվում կատարված քաղաքական փոփոխության կապակցությամբ էլ սոլառնալիտի պես հայտարարում են, թե այս չորս տարիների ընթացքում նման բոլոր փոփոխությունները տեղի են ունեցել Լեռնային Ղարաբաղի իրավիճակի կապակցությամբ եւ այդ իրավիճակը հայության համար առավել անտանելի դարձնելու նպատակով: Եթե այս անգամ եւս կրկնվի, ապա ադրբեջանական կողմն ստիպված կլինի պատասխան տալ իր ամեն մի գործողության համար:

Մինչդեռ Բաքվում հակաարցախյան հիստերիան հասել է իր ծայր աստիճանին, առանց թաքցնելու ազդակում են, թե իրար ուտում են Ղարաբաղում ունեցած ձախողումների համար. Խոջալուի կորուստը ստիպեց Մութալիբովին հեռացնել պրեզիդենտությունից, Շուշվա պարտությունը հարկադրեց կենդանացնել այդ քաղաքական մեռելին ու կողմնակիցներին եւ հիմա էլ ի՜նչ տեսակ ծայրահեղ ու հիմար քայլերի գնում են՝ լոկ մի նպատակով, որպեսզի վերստանան իրենց սանձարձակ իրավունքներն ու բռնատիրական դիրքերը Ղարաբաղում:

Յաղուբ Մամեդովը, երեւի գուշակելով, որ այս խաղերից ոչինչ օգուտ չպիտի ստանա, այսօր հրաժարական տվեց, սակայն խորհրդարանը չընդունեց այն եւ ստիպեց պրեզիդենտի պաշտոնը վարել մինչեւ ընտրությունները, գործադրել բոլոր հնարավոր ու անհնար միջոցները՝ հանրապետության անկախությունն ու սահմանների ամբողջականությունը պահելու, Ղարաբաղում կտրուկ շրջադարձ կատարելու համար: Նա էլ անմիջապես վարչապետ նշանակեց ինչ-որ Ռահիմ Հուսեյնովի (սրանո՞վ պիտի Ղարաբաղը վերանվաճի):

Մեր լրատվությունը հաղորդեց, որ երեկ Մարտունիում գցված ուղղաթիռի վարորդը պարաշյուտով իջնելիս է եղել, գետին է հասել սպանված: Ստուգումից պարզվել է, որ կապիտան Ալեքսեյ Շկիրյովն է, Ռուսաստանի խորքից, գրպանում էլ ունեցել է մեծ դրամագլուխ եւ 300 դոլար: Պարզ է, նախապես առատ վարձատրվել է Մարտունիում չարագործություններ անելու համար: Արդյո՞ւնքը...

Այսօր թերթերում հրապարակվեց մի լուր, որի համաձայն ամսիս 13-ին Զարըլուն հանձնած ասկյարների դեմ թուրք պատժիչ ջոկատը կրակ է բացել եւ 35-ին սպանել («Երկիր», մայիսի 16):

Մայիսի 18-ի առավոտյան ԼՂՀ ինքնապաշտպանության զորաջոկատները տիրաբար մտել են Լիսագոր ու Բերդաձոր,- հայտարարեց հեռուստատեսության խոսնակը:

Այսքանը բավական էր, որ ես ամբողջ երեկոյի ընթացքում ուրիշ ոչնչի վրա ուշադրություն չդարձնեմ: Լիսագո՞րն ու Բերդաձո՞րը: Իսկ Ստեփանակերտ-Լաչին ճանապարհին ուրիշ որեւէ կարեւոր աշխարհագրական կետ այլեւս չկա: Ուրեմն, մեր նոր հանրապետությունը լիովին տիրում է իր արեւմտյան ամբողջ տարածքին, իսկ նրանից դենը, Գո-

րիս տանող ճանապարհի վրա միայն Լաչինն է մնում: Վերջին այն կետը, որի տերերը վաղուց թողել-փախել են, իսկ օմօնական ավազակախումբն էլ պիտի փախչի, հենց որ առնի անմիջական հարձակման հոտը:

✧ ✧ ✧

Մայիսի 18-ը եւս արցախյան գոյապայքարի պատմության մեջ մտավ իբրեւ պայծառ, երջանիկ, ուղղակի բաղձանքների իրականացման օրերից մեկը: Առավոտյան Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերը մտել են Լաչին, եւ դա, ասում են, տեղի է ունեցել շրջանի քրդության սրտաբաց ընդունելության, նաեւ նախապես ցույց տված օժանդակության պայմաններում (Սրանք հանգամանքներ են, որոնց ես անձամբ դժվար եմ հավատում): Մերոնք Լաչին են մտել՝ առանց որեւէ զոհի, որովհետեւ երեկ Լիսագորի ու Բերդաձորի ենթաշրջանի հաղթական արշավը Լաչինում ծվարած թուրք ասպատակիչներին համոզել է, որ իրենց համար կործանարար պիտի լինի ամեն մի դիմադրություն:

Հեռուստատեսությամբ ցույց տվին զորաշարժը՝ զորք ու ռազմական հզոր տեխնիկա, հաղթական, հայրենիքը փրկելու եւ պաշտպանելու համար ամեն խնդիր իրականացնելու պատրաստ մի բանակ, որի հետ էր Զորի Բալայանը՝ այս օրերի արցախյան գոյապայքարի անպաշտոն զորավար-կառավարն ու հերոսը:

Ես պատկերացնում եմ փրկված Արցախը մայր Հայաստանին կապողի նրա ցնծությունը, եւ սիրտս կրկնակի փառավորվում է:

Կեսօրվա դեմ Գորիսից Ստեփանակերտ է հասել Զաբուղ-Լաչին-Բերդաձոր-Լիսագոր-Շուշի ճանապարհն անցած առաջին ավտոշարասյունը, որ քառամյա շրջափակումից հյուծված, արնաքամ Արցախին է տարել բազմատեսակ սնունդ, դեղորայք, փրկության ազդակ ու ավետիս:

Ասեմ, որ ճողոպրելուց առաջ թուրք ավազակները պայթեցրել են Զաբուղի կամուրջը, իսկ մերոնք պայթյունի ճեղքը ծածկել են՝ այնտեղ դնելով թուրքական տարբերանշանով՝ ավերված մի տանկ, եւ ճանապարհը երթեւեկելի է դարձել:

Խորհրդանշական է, չէ՞:

Իսկ «եղբայրական» Ադրբեջանում ողբ ու կական է: Ռադիոն ես միացնում, խառնամբոխի շախսեյ-վախսեյի վայնասունը ծածկում է Գերագույն խորհրդի նստաշրջանի ձայները: ԳԽ-ի նախագահ եւ պրեզիդենտի պաշտոնակատար Յաղուբ Մամեդովը հրաժարական է տվել: Պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ եւ Ղարաբաղի գործերի պատասխանատու Ռաֆիկ Սաքիրովն իր աշխատասենյակում ինքնասպանության փորձ է կատարել, եւ մահամերձ վիճակում փոխադրել են հիվանդանոց: Անհետ կորած Այազ Մութալիբովը հայտնվել է մերձմոսկովյան ինչ-որ հիվանդանոցում, իբր, սրտի ծանր անհանգստություն է տարել:

Բաքվի ռադիոն, հազիվ զսպելով ողբը, հայտնում է, որ Ամիրանլարի ու Կուրոպատկինոյի իրենց զինակետերից փախուստ են տվել շուրջ երկու հարյուր զինվորներ ու սպաներ... Եւ այս պայմաններում Յաղուբ Մամեդովի անփառունակ աթոռին են դրել ԱԺՃ-ի նախագահի տեղակալ ինչ-որ երիտասարդի՝ 35 տ. Իսա Գամբարովին:

Ուրեմն, թուրք ժողովրդի հույսն այս Իսա-Հիսուսն է մնացել, կոմունիստ ու դեմոկրատ իր առաջնորդ ճիվաղներին փորձարկելուց հետո:

Իսկ կառավարության ամբողջ պարտականությունը, Գերագույն խորհրդի ներսում, իր վրա է վերցրել Ազգային խորհուրդ կոչված փոքրամասնությունը, որ այսուհետ պիտի կոչվի Մեջլիս:

Մեջլիս եւ Հիսուս... Հետաքրքիր համատեղություն է:

Նախիջեւանի կողմերում հայ ինքնապաշտպանների եռանդուն ռազմական գործողություններից սարսափած Հեյդար Ալիեւը դիմել է Թուրքիային՝ խնդրելով ռազմական օգնություն: Այնտեղ էլ Թուրգութ Օզալն ու Սուլեյման Դեմիրելն իրար են անցել՝ գտնելով, որ հայ-նախիջեւանյան բախումը պետք է լուծել քաղաքական եղանակով, խա-

դաշ բանակցություններով: Եւ, այնուհանդերձ, արտգործմինիստր Հիքմեթ Չեթինը ՄԱԿ-ին ու Եվրոպառլամենտին է դիմել տագնապալից հայտարարությամբ, որով հայտնում է, թե հայ բռնազավթիչները, Ղարաբաղի նվաճմամբ չբավարարվելով, մտել են Նախիջևան, գրավել Սադարակ քաղաքը, իսկ դրանից կհետևի մի մեծ պատերազմ, որի մեջ վճռական դեր կունենա Թուրքիան:

Իսկ իրողությունն այն է, որ նախորդ գիշերը Սադարակ գյուղում տեղավորված թուրք ավազակախմբերը, նախորդ օրերից ավելի դաժան ռմբակոծել են Արարատի շրջանի սահմանային գյուղերը, ապա շարժվել դեպի նրանց կողմը, և հայ ինքնապաշտպաններն էլ ստիպված են եղել ոչ միայն ետ մղել ասպատակիչներին, այլև նվաճել Սադարակի դիմացի երեք բարձունքները, ամրանալ այնտեղ իբրև զգուշացում ու սպառնալիք:

Հետաքրքիր է, որ հաղորդումների համաձայն՝ հայերն ունեն վեց զոհ ու հինգ վիրավոր, թուրքերը՝ համապատասխանաբար 6 և 95: Այս լուրն առնողները չե՞ն մտածում, թե ինչպես է լինում, որ թուրք զինվորների մեջ այսքան վիրավորներ են լինում, երբ նրանք պատերազմի դաշտ են եկել հայրենի հողին նվիրելու իրենց կյանքը:

◇ ◇ ◇

Ուրիշ է՞լ ինչ կարելի է ասել այսքան ուռուցիկ էական լուրերի կողքին: ԵԱՀԽ-ի այսօրվա նի՞ստը, որ պիտի քննարկի Լեռնային Ղարաբաղի հարցը: Բայց այն քանի՞ անգամ է անդրադարձել նույն հարցին, քանի՞ անգամ քննարկել, Ղարաբաղ ուղարկել իր պատվիրակներին, որոնք եկել են, տեսել, ցնցվել... Բայց վերադարձել են, և ոչի՛նչ, բացարձակապես ոչինչ չի փոխվել...

Սրա համա՞ր չէ, որ այնպես տեղին է հնչում ԼՂՀ ԳԽ-ում արտաքին գործերի ղեկավար Լեոն Մելիք-Շահնազարյանի անունից հրապարակված հայտարարությունը Շուշի-Բերդաձոր-Լաչին-Գորիս ռազմերթի մասին: «Մենք ստիպված էինք ջարդել մեզ կաշկանդող շղթաները,-ասում է մատաղ հանրապետության սկսնակ դիվանագետը:-Չորս տարվա անգութ շրջափակումը, Ադրբեջանի անպատիժ, օրըստօրե ահագնացող չարագործությունները և մանավանդ աշխարհի մեծերի անտարբերությունը մեզ հուշեցին, որ փրկվելու այլ միջոց չունենք, քան սեփական ուժերի լարումն ու հասցնելիք վճռական հարվածները...»:

Այս խճանկարին չի կարող մի ինքնատիպ զարդ չավելացնել Կրասնոյարսկի երկրամասի երկու հազար հայ բնակիչների ներկայացուցիչ Վահրամ Էմեքսուզյանի հայտարարությունն այն մասին, որ մարտնչող Շահումյանի շրջանին է բերել մի մեծ գումար, որը կտանի-տեղ կհասցնի, և այն կենսական մեծագույն օգնությունը կլինի արդեն որքա՜ն ժամանակ աշխատավարձ չստացած մի ամբողջ շրջանի ծառայող աշխատավորությանը:

ՀՀ Պաշտպանության նախարարությունը հրապարակել է հայտարարություն, որով հայ ժողովրդին, նրա բոլոր հատվածներին՝ հայրենիքում, Սփյուռքում և ամենուր, ո՛չ առանց հպարտության, հաղորդում է իր նպատակասլաց միջոցառումները Հայաստանի հանրապետությունը, Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը, հայ ազգի ազատությունն ու անխախտ ամբողջությունը պաշտպանելու համար:

Մայիսի 19. Այսօր Ստեփանակերտում բացվել են դպրոցների և մանկական մյուս հաստատությունների դռները: Պետական հիմնարկներն ու ձեռնարկները տեղից շարժվելու, գործելու փորձ են արել: Սկսվել է փլատակների մաքրումը, ավերված տների, մանավանդ բնակելի շենքերի ու առանձնատների վերականգնման գործը:

Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ ցույց տվին Գորիսից դեպի Ստեփանակերտ ընթացող ավտոշարասյունը: Այն, Գորիսից հետո կտրելով Լաչինի շրջանի 6-7 կիլոմետրը, ապա շրջանցելով բուն Լաչին բնակավայրը, մտնում է հայոց նոր հանրապետությունը և այնտեղ անցնում իր երանելի ուղին... Հարյուրավոր հզոր ավտոմեքենաներ կյանք են տանում երկարատև պատերազմն ու ահռելի տառապանքը հաղթահարած երկրամասին: Իսկ հանրա-

ծանոթ Յուրի Ռոստովը ծանոթություն էլ արեց. ա՛յս է լեռնային երկրի հայության պայքարի արդյունքը: Երբ այն սկսվել էր, երբ Ադրբեջանի իշխանությունները սպառնում էին պատերազմ հայտարարել Հայաստանին, մարդիկ մտածում էին, թե սկսված պատերազմում անմիջապես կհաղթի Ադրբեջանը՝ բազմամարդ, տնտեսապես շատ ավելի հզոր, մուսուլմանական աշխարհի հովանավորությունը թիկունքում, իսկ հետո էլ տեր դարձավ նախկին խորհրդային զինապահեստների անհուն հարստությանը... Սակայն տեղի ունեցավ ուղիղ հակառակը: Լեռնային Ղարաբաղում իրար հաջորդած ռազմական հաջողությունները լուծեցին այնտեղի հայության հարցը, մանավանդ վերջին իրողությունը՝ միջանցք բացվեց Հայաստանից դեպի Ղարաբաղ, որով հաստատ հողի վրա դրեց հաղթանակը... Ուրեմն, հաղթանակի համար ոչ այնքան վերը նշված հանգամանքներն են կարևոր, որքան կազմակերպելու հմտությունը, նվիրվածությունը և ուրիշ հանգամանքներ...

Նա այսպիսի բաներ է հիշում, իսկ ունկնդիրը լրացնում է՝ ելից դի՜րքը, դավանած արդարո՜ւթյունը, բարոյական ոգի՜ն...

Պաշտոնը, երևի, թույլ չի տալիս ասել նաև այն, ինչ ունկնդի՛րը պիտի հասկանա...

◇ ◇ ◇

Չարաչար պարտված լինելով Արցախի ներսում՝ Ադրբեջանական հրոսակները կրակի տակ են առել մարզի արևելյան ամբողջ սահմանային շրջանը հյուսիսից հարավ, Շահումյանից մինչև Հադրութ: Դաժան ռմբակոծության են ենթարկվել հատկապես Շահումյանի ծեծված գյուղերը, Մարտակերտը, Ասկերանը, Մարտունին: Վերջին երկու քաղաքներում կան զոհեր:

Նոր տվյալներ են հաղորդվում Նախիջևանի տարածքում տեղի ունեցող մարտերի մասին: Մերոնք իշխում են Սադարակի դիմացի բարձունքներին: Եվ դա առաջացրել է Թուրքիայի զայրույթը, որի կառավարությունը հատուկ ժողովում քննարկել է կատարվածը, գնահատել իբրև ագրեսիա և բողոքով դիմել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին: Անշուշտ, լուրջ խոսակցություն է եղել նաև այն մասին, թե Հայաստանի ագրեսիայի շարունակության դեպքում ի՛նչ դիրք պիտի բռնի Թուրքիան, պիտի մասնակցի՞ կռվին, թե՞ ոչ: Պատասխանը եղել է թեական, և ղեկավարներն էլ համոզմունք են հայտնել, թե կհաջողվի կրակը դադարեցնել խաղաղ միջոցներով: Ըստ որում՝ նրանք կրակ են համարում նաև ԼՂՀ-ում տեղի ունեցածը:

Նման բողոքով հանդես է եկել նաև Իրանի կառավարությունը, որը ևս Նախիջևանի դեմ կատարվածը համարում է ագրեսիա:

ՄԱԿ-ին դիմումներ են արել Նախիջևանը, Ադրբեջանը: Դրանց էլ կհետևեն ուրիշները...

Այս քայլը, իհարկե, տհաս ու անշրջահայաց քաղաքականության արդյունք է, որ չի կարելի արդարացնել ոչ մի գնով: Մանավանդ, երբ թիկունքում Արցախն է, նրա շուրջ ստեղծված աղմուկը մարելու, թեր ու դեմ ձայները հավասարակշռելու, մի խոսքով Արցախում կատարվածը մարսելու խնդիրը:

Խելոք ու հավասարակշիռ քաղաքագետները կաշխատեին դիրքերն ամրացնել ոտքը նոր դրած տեղում և դրան չխառնել վտանգալից քայլեր, չխաղալ կրակի հետ...

Հայտարարեցին, որ Լեոն Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց է ունեցել Հունաստանի վարչապետ Կոստանդինոս Միցոտակիսի, իսկ Ռ. Հովհաննիսյանը՝ Ֆրանսիայի արտգործնախարար Ռոլան Դյումայի հետ, և երկու դեպքում էլ նյութն Արցախի խնդիրն է եղել: Ո՛չ պաշտոնական աղբյուրներից ասում են՝ Տեր-Պետրոսյանը նման զրույցներ է ունեցել նաև ուրիշ պետությունների ղեկավարների հետ:

Ռուսաստանի Պաշտպանության նախարար է դարձել գեներալ Գրաչովը, որն անմիջապես էլ հայտարարել է, թե ռուսական զորքերը պետք է դուրս բերվեն Հայաստանից ու Ադրբեջանից: Հասկանալի է, որ դա կլինի՝ հիմնականում Հայաստանից, իսկ եթե նաև Ադրբեջանից, ապա այնտեղ լրիվ զինաթափվելուց հետո:

◇ ◇ ◇

Արցախյան ինքնապաշտպանության երեկվա հաղթական երթը Շուշի-Լաչին-Գորիս, որքան էլ դժկամությամբ ընդունված Հայաստանի ԳԽ-ի Նախագահության եւ կառավարական վերին շրջանակների կողմից, մեծ խանդավառություն է առաջացրել ժողովրդական լայն զանգվածների շրջանում: Դա իր արտահայտությունը գտավ նաեւ ՀՀ արտգործնախարարության հայտարարության մեջ, որն ասում է. «Չորս տարի ծանր շրջափակման ենթարկված Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը Ստեփանակերտ-Շուշի-Լաչին-Գորիս մայրուղով կրկին կապվեց Հայաստանի հետ:

Սովամահության եւ համաճարակի տարածման վտանգի առջեւ կանգնած արցախահայությունը վերջին օրերին զրկվել էր նաեւ օդային կապից: Նման պայմաններում Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերը ստիպված եղան առաջ շարժվել, եւ, չհանդիպելով դիմադրության, Լաչին քաղաքը շրջանցելով հասան Գորիս, իրենց հետ բերելով վերջին օրերին պատերազմական գործողությունների ժամանակ վիրավորված մարտիկներին: Հետադարձ ճանապարհին ավտոշարասյունը Ստեփանակերտ կհասցնի մարդասիրական օգնության բեռները»:

◇ ◇ ◇

Իսկ Անկարայում, Շուշիի ու Լաչինի անկման լուրն առնելուն պես, Թուրքիայի նախարարների դահլիճը շտապ նիստ էր գումարել, որպեսզի քննի տեղի ունեցածը, արտահայտի իր վճիռը:

«Վեստի» հեռուստամեկնաբանը հաղորդեց, որ դահլիճի հրապարակած հայտարարության մեջ Հայաստանի (ո՛չ թե Լեռնային Ղարաբաղի, այլ Հայաստանի) քաղաքականությունը որակվել է որպես ագրեսիա, որի բոլոր հետեւանքների համար, իհարկե, Հայաստանն ստիպված կլինի պատասխան տալ:

Մայիսի 20-ի առավոտյան հաղորդված ռադիոլուրերի մեջ կային հետեւյալ կարեւորները.

Ա) ՄԱԿ-ում Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Վորոնցովը հայտարարել է, թե իր կառավարությունը պաշտպանում է Լեռնային Ղարաբաղում տեւական ժամանակով ՄԱԿ-ի խաղաղարար ուժեր պահելու անհրաժեշտությունը:

Բ) Այսօր Աթենքից Ղարաբաղ է մեկնում ՄԱԿ-ի մի պատվիրակություն, որը նպատակ ունի քննել այնտեղ վերջին օրերին տեղի ունեցած դեպքերի հանգամանքները (երեկոյան պիտի հայտնի դառնար, որ այդ պատվիրակությունը նախապես, նույն հարցի շուրջ զրույցներ ունենալու համար, եղել է Ժընեւում ու Հռոմում):

Գ) Մոլդովայում ստեղծված խառնակչության առթիվ Ռուսաստանի փոխպրեզիդենտ Ռուցկոյը պահանջում է Մոլդովան դարձնել ֆեդերատիվ հանրապետություն, որպեսզի հնարավոր լինի Մերձդնեստրյան երկրամասի հանրապետության անկախությունը, ապա թե ոչ Մոլդովան էլ կդառնա մի նոր Հարավսլավիա:

Այս ինքնին չի՞ խոսում այն մասին, թե Ռուսաստանն ինչ դիրք պիտի բռնի նման ուրիշ դեպքերում, ասենք, Հարավային Օսեթիայի, Լեռնային Ղարաբաղի եւ այլ այսպիսի հարցեր քննելիս:

Երեկվա ռադիոհաղորդումներում շատ էր հոլովվում «Հայաստանի ագրեսիան Նախիջեւանի ինքնավար հանրապետության դեմ» մեղքը, դա կանխելու համար առաջարկվում էին տարբեր միջոցներ, որոնցից կարեւորագույնը՝ ռազմական միջամտությունը: Ֆրանս-պրես գործակալությունը, օրինակ, կրկնեց Թուրքիայի պաշտոնական հեղինակավոր «Հուրիեթ» թերթի տպագրած հարցազրույցը պրեզիդենտ Թուրգութ Օզալի հետ, որը խոստովանել է, թե պատրաստ է Նախիջեւան զորք մտցնել Հայաստանին զսպելու համար: Այս լուրը հաղորդող «Ռուսական ձայն» ռադիոյի մեկնաբանը հիշում էր, որ աշխարհին են հայտնի Թուրքիայի շահախնդրությունը Նախիջեւանի հարցում, ինչպես

նաեւ տվյալ պահին ադրբեջանական կողմի տարածած լուրի միտումնավորությունը (չէ՞ որ արդեն հաղորդվել է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հայտարարությունն այն մասին, որ հայ-նախիջեւանյան սահմանը չի անցել եւ ոչ մի հայ զինվոր): Միաժամանակ նա զգուշացնում էր, թե Թուրքիային ձեռնտու չէ նման միջամտությունը, որովհետեւ առանց այդ էլ նրա վրա ծանրացած է արեւմտահայության եղեռնը եւ տեղահանությունը, որոնք պինդ նստած են քաղաքակիրթ մարդկության հիշողության մեջ:

Այսքանը ճամարտակության մարզից: Իսկ Արցախի արեւելյան սահմանային գյուղերից վերստին գալիս են տագնապոտ լուրեր: Ֆիզուլիից, օրինակ, ռմբակոծել են Ճարտարը, եւ կան երկու զոհ ու հինգ վիրավորներ: Մարտունու եւ Ասկերանի, Մարտակերտի ու Շահումյանի ռմբակոծությունները շարունակվում են:

Հարյուր մեքենաներով բեռնատար շարասյունը հասել է Ստեփանակերտ, եւ միայն վառ երեւակայություն է պետք այնտեղի հայության ցնծությունը պատկերացնելու համար:

Մինսկում նորից հավաքվել են ԵԱՀԽ ներկայացուցիչները, որոնք ունեն նաեւ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի հանձնարարականները Ղարաբաղի հարցի վերաբերյալ, եւ բոլոր խոսքերը, առաջարկները, հանձնառությունները տանում են դեպի մի հաստատ վճիռ՝ բարդույթի տարածքում իրենք որեւէ գործ կկատարեն միայն այնտեղ զինադադար ու կայուն խաղաղություն հաստատվելուց հետո:

Ադրբեջանի ԱԺՃ-ի նախագահ Էլչիբեյը, երեւի համոզված, որ պրեզիդենտական ընտրություններում իր հաղթանակն ապահովված է, աջ ու ձախ անում է բարձրագոչ հայտարարություններ, որոնցից մեկն էլ այս է. Ադրբեջանը չի մտնելու ԱՊՀ, ոչ մի կապ չի ունենալու այդ համակարգի հետ եւ այսօրվանից իսկ արհամարհում է Մութալիբովի ստորագրած ամեն մի պարտավորություն այդ համակարգի ոլորտում:

Ի՞նչ կա որ, սա մեր սրտով է, մեր շահերի համար ձեռնտու, եւ չհասկացող, չընդունող հայը հիմարի մեկը պիտի լինի:

ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը, հավանաբար, տեղյակ է Մինսկում գումարվելիք խորհրդակցության նախապատրաստության ինչ-ինչ մանրամասների եւ դժգոհ հանրապետության շահերի հնարավոր անտեսումից, արել է հայտարարություն, որով պահանջում է ԼՂՀ վիճակի եւ իրավունքների հանդեպ ցուցաբերել հարգանք ու օրինապահություն, հանրապետությանը վերաբերող հարցերը քննել եւ լուծել նրա՛ իսկ իրավասու մասնակցությամբ:

Օրվա կարեւորագույն դեպքերից է հայ, ԱՊՀ տերությունների եւ արտասահմանյան թղթակիցների համար Լ. Տեր-Պետրոսյանի տված հայտարարությունը, որն աննախապաշար ու անկողմնակալ մարդկանց աչքերն է բացում հայ-նախիջեւանյան բախումների եւ դրանց կապակցությամբ հրահրվող թուրքական ստոր քաղաքականության վրա:

Ըստ էության ոչ ոք այդ հայտարարության եւ արվելիք համապատասխան հետեւությունների կարիքն այնքան չունի, որքան ինքը՝ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը եւ համախոհ ժամանակավրեպ թրքասերները: Թող տեսնեն եւ հասկանան, թե որքա՛ն վստահելի հարեւան է թուրքը եւ ի՛նչ տեսակ հույսեր ու ծրագրեր կարելի է կապել նրա քաղաքակիրթ առօրյայի հետ:

Մայիսի 21-ը մեզ համար բավական տագնապալից օր էր: Ասում են՝ Թուրքիայի պառլամենտն ստիպում է, որ կառավարությունը բանակ շարժի Հայաստանի վրա եւ լավ դաս տա այդ ագրեսորին: «Ջումհուրիեթ» պաշտոնական թերթը հրապարակել է իր թղթակցի զրույցը երկրի վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելի հետ, որը Հայաստանի դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղում ու Նախիջեւանում համարել է բռնազավթչական (ագրեսիվ) եւ հայտնել վճռաբար դիմակայելու որոշում: Եվրոպառլամենտում նույն հայտարարությունն է արել Թուրքիայի արտգործմինիստր Չեթինը՝ իհարկե, արտահայտելով իր կառավարության տեսակետը:

Տեղյակ աղբյուրներն էլ հաղորդում են, որ Թուրքիայի ռազմական ուժերը խոշոր տեղաշարժեր են կատարում, եւ տասհազարանոց մի զորամաս շտապ եկել է Նախիջեւանի մոտ, շարվել սահմանի երկարությամբ:

Ցավալիորեն նման լուրեր են գալիս նաեւ Իրանից, որի արտգործնախարարը դատապարտել է Լեռնային Ղարաբաղում վերջերս տեղի ունեցած դեպքերն ու «Հայաստանի հարձակումը Նախիջեւանի ինքնավար հանրապետության վրա» եւ պահանջել, որ Ղարաբաղն անմիջապես վերադարձվի այն վիճակին, որ կար Թեհրանում տեղի ունեցած եռակողմ բանակցությունների նախօրյակին:

Ադրբեջանում բորբոքված հակահայկական նոր վայնասունը դեպի աշխարհի չորս ծագերն է հորդում Մալիս Մամեդովի, Բալախանովայի, Յունուսովայի եւ այլոց բերաններով:

Վերակենդանացել, շատ է աշխուժացել Հեյդար Ալիեւը, որ մոսկովյան հեռուստալրագրողին փորձում էր համոզել, թե Հայաստանը՝ ադրբեջանական հողերի վրա անգութ ախորժակ ունեցող այդ ագրեսորը, Ղարաբաղի լիակատար նվաճումով էլ չբավարարված, շուռ է եկել խաղաղ Նախիջեւանի հանրապետության վրա, եւ ինքն ստիպված էր խնդրել Թուրքիայի ռազմական օգնությունը: «Չէ՞ որ Թուրքիան 1921 թ. Կարսի թուրք-ռուսական պայմանագրի տված իրավունքով ոչ միայն շահագրգիռ կողմ է, այլեւ ունի ուղղակի պարտավորություն Նախիջեւանի պաշտպանության համար,-լրբծուն իր աղերսանքն այսպես է արտահայտում Նախիջեւանի նոր խալիֆը:-Եւ, վերջապես, Թուրքիայի պառլամենտը, անսալով մեր աղաչանքին ու պահանջին, որոշեց մի կողմ թողնել երկչոտությունը միջազգային ատյանների առաջ, փրկչական օգնություն հասցնել ազգակից ժողովրդին, որը կանգնած է մեծ աղետի առաջ»:

Բայց մի՞թե Հայաստանի ու Արցախի վրա կախված է համաթուրքական հարձակման նոր աղետը:

Ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ»-«Ծիչ» կոմիտեն տագնապի դիմում է հղել միջազգային կազմակերպություններին ու մեծ տերությունների ղեկավարներին, մասնավորապես ԵԱՀԽ-ին: Իրադրությունը ճիշտ ըմբռնելու եւ թրքական աղետի դեմ առաջավոր մարդկությանը ոտքի կանգնեցնելու տեսակետից այն կարեւորագույն փաստաթուղթ է: Այդ պատճառով էլ հարկ եմ համարում այստեղ մեջբերել ամբողջությամբ:

«Մոսկվա, մայիսի 21.

Զանգվածային լրատվության միջոցներում հայտնվել է Եվրոպական համագործակցության հայտարարությունը, որի մեջ նա Հայաստանին մեղադրում է Ադրբեջանի դեմ գործած ագրեսիայի մեջ:

Մենք բազմիցս համաշխարհային հասարակայնության ուշադրությունն ենք հրավիրել Լեռնային Ղարաբաղի հայության բացահայտ ոչնչացման վրա, որ Ադրբեջանն է կատարում չորս երկար տարիների ընթացքում: Սակայն մարդկության ու մարդկայնության դեմ իրականացվող այդ հանցագործությունը Եվրոպական համագործակցության վրա ոչ մի ազդեցություն չգործեց: Ղարաբաղի բնակչությանն ու ինքնապաշտպանական ուժերին մնում է ջարդվել ռմբակոծություններից, մեռնել քաղցից, կամ էլ սեփական ուժերով պատռել շրջափակումը:

Չկարողանալով ճնշել Ղարաբաղի ազգային-ազատագրական շարժումը՝ Ադրբեջանը հիմա էլ նախաձեռնել է լայնահուն ռազմական գործողություններ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Թուրքիայի սահմանների հատման կետում: Միաժամանակ Ադրբեջանի ու Թուրքիայի զանգվածային լրատվական միջոցները, այսպես կոչված, հայկական ագրեսիայի մասին տարածել են կեղծ տեղեկատվություն, որի նպատակն է արդարացնել Թուրքիայի ռազմական ուղղակի միջամտությունը:

Դա վտանգավոր է, քանի որ կարող է դառնալ երրորդ համաշխարհային պատերազմի սկիզբը:

Եվրոպական համագործակցությանն ու ԵԱՀԽ-ի Ավագ պաշտոնական անձանց կոմիտեին խնդրում ենք բարդույթի շրջան գործուղել սեփական դիտորդների՝ Եվրոպական համագործակցության համար ստեղծելով հնարավորություն՝ ստանալու ճշմարիտ պատկերացում Հայաստանի ու Նախիջեւանի սահմանում տեղի ունեցող իրական դեպքերի մասին:

Ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» կոմիտեի համանախագահներ Ա. Նույկին, Վ. Օսկոցկի»:

Եւ հենց այս պահին էր, որ Երեւան ժամանեց Ռուսաստանի կառավարական-դիվանագիտական պատվիրակությունը՝ պետական քարտուղար Գենադի Բուրբուլիսի գլխավորությամբ:

Պատվիրակության կազմում էին Ռուսաստանի պաշտպանության նոր մինիստր Գրաչովը, արտգործմինիստրի առաջին տեղակալ Շելով-Կովեդյաեւը եւ ուրիշ նշանավոր մարդիկ, որոնք առաջին իսկ հանդիպումներին ցույց տվին, թե այսօր իրենց Երեւան հասնելը պայմանավորված է Հայաստանի վիճակով եւ նրա վաղվա համար Ռուսաստանի եղբայրական մտահոգությամբ:

Հանդիպումները, բանակցությունները, տնտեսական ու պաշտպանական համաձայնագրերի ընդունումը տեղի ունեցան այնպիսի արագությամբ, ասես դրա համար բազմաժամանակյա նախապատրաստություն էր եղել, եւ հիմա մնում էր հաստատել եղածը:

Մեր թղթակիցը, առանց դիվանագիտական կամ գոնե հասարակ վարվեցողական նրբանկատության, Գ. Բուրբուլիսին ուղղեց այս մերկ հարցը.

- Ասացե՛ք, խնդրեմ, դուք Հայաստանին օգնելու նպատակո՞վ եք ժամանել Երեւան:

- Անպայմա՛ն,-բացորոշեն ասաց Ռուսաստանի ներկայացուցիչը եւ ավելացրեց.-Իհարկե, մենք այսպիսի պարտավորություններ վաղուց ունենք: Տաշքենդում էլ դրանք նորից նոր հաստատեցինք, եւ հիմա թող ոչ ոք չկասկածի, որ Հայաստանի պաշտպանությունը ԱՊՀ միացյալ ուժերի սրբազան պարտքն է:

Մի ուրիշ լրագրող էլ տվեց ամենամերկ հարցը.

- Ուրեմն, Թուրքիայի ռազմական միջամտությունը չի՞ լինի:

- Դա չի՛ կարող լինել,-վճռաբար հայտարարեց Բուրբուլիսը եւ շտապեց հասնել պատվիրակությանը, որ Մոսկվա մեկնելուց առաջ, պիտի այցելեր Էջմիածին, սիրալիր հանդիպում ունենալու Ամենայն Հայոց վեհափառ հայրապետ Վազգեն Ա-ի հետ:

Մայիսի 22-ին. Վերջին երեք օրվա ընթացքում (բացված միջանցքով) Արցախ է հասել վիթխարի քանակության սննդամթերք (միայն ալյուրը՝ 350 տոննա), գյուղատնտեսական այլ մթերքներ, վառելիք, դեղորայք: Տուն են դառնում աստանդական արցախցիները: Լեռնաստանին ծառայելու են շտապում ուրիշ շատերը: Մի խոսքով՝ Արցախը վերակենդանացնելու եւ ոտքի կանգնեցնելու համար արվում է ամեն ինչ:

Այսօր Ջորիի մոտ էի, եւ նա պատմեց, որ նվաճված ադրբեջանական բնակավայրերից վիթխարի հարստություն է ավարվել, սննդեղեն ու շինանյութ, ռազմամթերք ու բազմատեսակ տեխնիկա: Միայն Խոջալվից այնքան շինանյութ է գրավվել, որ կբավականացնի Ստեփանակերտի վերականգնմանը: Միայն թե խաղաղություն լինի, հնարավորություն տրվի, որ մեր կառուցող, ստեղծող ձեռքը խաղաղ գործով զբաղվի:

Մենք մտահոգված ենք պաշտպանության, նվաճածն անաղարտ պահելու, արյամբ ձեռք բերած ազատությունը ոչ մի գնով այլեւս չզիջելու գործով, ծրագրերով ու նոր վճիռներ հանելով: Իսկ օտարները շարունակում են սին խոստումներով, ձանձրալի ժողովների անորոշ որոշումներով մեզ կերակրել, օրինակ, չորսօրյա քննարկումից հետո անգամ Հելսինկիում ԵԱՀԽ Ավագների խորհուրդը Ղարաբաղի բարդույթի առթիվ ոչ մի եզրակացության չհանգեց, որովհետեւ ներկայացված նախագծի առթիվ իր բեկանող կարծիքն է հայտնել Հայաստանի պատվիրակությունը: Ի՞նչ կարելի էր սպասել մի թղթից, որն իրերի այսօրվա դասավորության պայմաններում անգամ Ղարաբաղի բարդույթը համարում է Ադրբեջանի ու Հայաստանի միջեւ գոյացած խնդիր, ապա եւ պնդում է, թե խոսք չի կարող լինել Ադրբեջանի ամբողջականությունը խախտելու մասին, ընդ որում՝ ամբողջականության մեջ տեղադրում են Արցախը:

Բայց եւ այնպես շարունակվում է միջազգային կազմակերպությունների կարծեցյալ մարդասիրական գործունեությունը: Երեւան է ժամանել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մի նոր պատվիրակություն՝ ՄԱԿ-ի հատուկ հանձնաժողովի նախագահ Ֆրան-

սխալը Վենդելի գլխավորությամբ։ Հայաստանի ղեկավարներն այսօր բախտ են ունեցել ընդունելու նրան, լսելու նրա նոր խոստումներն այն մասին, որ ամեն ջանք գործադրվելու է իրադրությունների մասին ամենաստույգ ու ամենաանաչառ տվյալներ հասցնելու ՄԱԿ՝ համաշխարհային այդ ամենաազդեցիկ կազմակերպությանը, նկատի են առնվելու ոչ միայն երկու կողմերի, այլեւ շահագրգիռ բոլոր տերությունների, մասնավորապես Իրանի կարծիքներն ու առաջարկությունները (Իսկ Իրանը հիմա գտնում է, որ պետք է վերադառնալ Թեհրանի խորհրդակցությունից առաջ գոյություն ունեցած վիճակին, այսինքն՝ ազատագրված Արցախը նետել Ադրբեջանի ավազակախմբերի առաջ)։

Ադրբեջանը Բաքվում, Մոսկվայում, արտասահմաններում կաշվից դուրս է գալիս ապացուցելու հայերի զավթողական քաղաքականությունը, իբր նա գերակշիռ ռազմաժով հարձակվել է Ղարաբաղում, հիմա էլ հարձակվում է Նախիջեւանում։ Նախիջեւանը հրահրվել ու մեջտեղ է քաշվել Թուրքիայի ռազմական միջամտությունը տրամաբանական հունի մեջ դնելու համար (չէ՞ որ Կարսի պայմանագիրը գոյություն ունի, այսօր էլ՝ Թուրքիայի շահագրգռությունն այս երկրամասի ճակատագրի հարցում)։ Սակայն Ռուսաստանի պաշտպանական տեսչության երեկվա երեւանյան գործունեությունն ու արված հայտարարությունները հօդս ցնդեցրին թուրքական միջամտության հեռանկարը, եւ հիմա Ադրբեջանի ղեկավար ու ղեկավարող անձինք փորձում են Ռուսաստանո՛ւմ կարգավորել իրենց հարցերը։ Երեք ստորագրողներ են տվել լրատվության մարմինների ղեկավարներին, այսօր ռադիոյի ու հեռուստատեսության հաղորդումներում իրենց ստերն ու հերյուրանքներն են հնչում։ Մոսկվայում իրենց ներկայացուցչական մամուլի ասուլիս կոչված բամբասարանում այնքան կրծեցին Հայաստանի ու Արցախի ջիլերը, որ անտեղյակ ունկնդիրը կարող էր մտածել, թե այս հայերը գնդած ավազակներ են, անհեռատես բախտախնդիրներ, որ դասարկ գլուխները դրել են միջազգային մեծ ճանապարհի վրա եւ վաղը-մյուս օրը կորցնելու են ամեն ինչ։

Իսկ ադրբեջանցինե՛րը... Արդարության մարտիկնե՛ր, նահատակվող սրբե՛ր, ի՞նչ զրկանքներ են կրել այդ հայ չարագործների երեսից։ Հայերը Ղարաբաղը նվաճել են, այնտեղից դուրս վռնդել բնիկ տերերին՝ ադրբեջանցիներին եւ, դրանով չգոհացած, հիմա էլ Նախիջեւանն են նվաճում։ Ռուսաստանն ինչպե՞ս է կանգնում նման բռնազավթիչների կողքին ու թիկունքում,-հարց է տալիս ԱԺՃ-ի նախագահի տեղակալ Թամերլան Կարաեւը։-Այն Ռուսաստանը, որի ազնիվ բարեկամները մե՛նք ենք, ադրբեջանցինե՛րս, եւ վաղն էլ, հնարավոր է, նրա հետ կլինենք մեկ համագործակցության (ԱՊՀ) մեջ։ Տեսնո՞ւմ եք, ո՛նց են փոխվում սկզբունքները. երեկ Էլչիբեյը պնդում էր, թե Ադրբեջանը երբեք էլ չի մտնի ԱՊՀ, այսօր նրա տեղակալ Կարաեւը խոստանում է ԱՊՀ տերություններին ու Ռուսաստանին պաշտպանվող զիջում անել՝ հնարավոր է համարում Ադրբեջանի մասնակցությունն այդ համագործակցությանը։

Լրագրողներից մեկը հարց է տալիս։

- Հնարավո՞ր է, որ դուք բանակցությունների նստեք Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարության հետ։

Եւ Ադրբեջանի ներկայացուցիչը խայթվածի պես վեր է թռչում տեղից.

- Ո՛չ մի դեպքում,-ասում է,-ամենից առաջ այն պատճառով, որ այդպիսի ղեկավարություն գոյություն չունի։

Հարց տվողն այնքան խելք չուներ, որ հարցներ նաեւ, թե բա ինչպե՞ս եղավ, որ այդ անղեկավար, անտեր երկրամասում դուք այնքան հիմնավոր ջարդ կերաք, գլուխներդ կորցրած ճողոպրեցիք, որ հիմա չեք էլ կարողանում հանգիստ նստել եւ ձեր կորցրած գլուխը որբալ։

Ասուլիսում հայտարարություն եղավ նաեւ այն մասին, որ ինքնապաշտպանության փորձ կատարած փոխմինիստր եւ Ղարաբաղի գործերի պատասխանատու Սադըխովը խոստովանել է, թե Պրիմակովն իրեն հանձնարարություն տված է եղել Մութալիբովի վերականգնման համար միջոցառումներ իրականացնել։

* * *

Իմացանք նաեւ, որ ամսի 25-ին Մոսկվա է ժամանելու Թուրքիայի վարչապետ Դեմիրելը, որ, ամենայն հավանականությամբ, պիտի փորձի Ռուսաստանի ձեռքով ադրբեջանական տիրապետություն վերահաստատել Արցախում։

Տեսնենք՝ այս անգամ իրեն ինչպե՛ս կպահի հայկական հարցում միշտ էլ իր երկերեսանությունը ցուցադրած ռուս ղեկավարությունը։

Մայիսի 23-ը նոր ոչինչ չբերեց. բոլոր ճակատներում, ասում են, համեմատական անդորր է, չնայած ռմբակոծություններ են եղել Հադրութից մինչեւ Շահումյանի շրջանի Կարաչինարն ընկած ամբողջ տարածության շատ բնակավայրերի վրա, իսկ Ասկերանն ընդունել է «Գրադի» ուղիղ 60 արկ։

Ֆ. Վենդելի պատվիրակությունը, որ կոչվում է փաստահավաք, հանդիպումներ է ունենում Հայաստանի ղեկավարների հետ։ Մեր վարչապետը նրան բացատրում է, թե արցախցիները Շուշին գրավել են, որովհետեւ թուրքերն այնտեղից չդադարող ռմբակոծություններով ավերում էին հայոց սեփական-պատմական մարզը, նրա մայրաքաղաք Ստեփանակերտը, կոտորում հայ խաղաղ բնակչությանը։ Իսկ Ստեփանակերտից-Լաչին-Գորիս ճանապարհ-միջանցքն էլ բացել են, որովհետեւ ուրիշ ճար չունեին. չորս երկար ու ձիգ տարիների համատարած շրջափակումից հազիվ մի նեղ ելք էին գտել՝ օդային ճանապարհ էին ստեղծել, կապվել Երեւանի հետ, թուրքի աչքին դա էլ շատ մեծ ազատություն էր երեւում, ռմբակոծեցին, ավերեցին օդանավակայանը, ՅԱԿ-30 օդանավը վառեցին։

Փաստահավաքը լսում է, լսում, ապա թե իրենք կարծիք հայտնելու իրավունք չունեն եւ միայն «մաքուր փաստեր» պիտի տանեն ՄԱԿ։

Բաքվում բռնկված գլուխջարդոցը մի հետաքրքիր ալիք էլ առաջացրեց նեստեց. ձերբակալել են Բորիս Կեւորկովին՝ իբր, մարզկոմի քարտուղար եղած ժամանակ տեսակ-տեսակ հետախուզական խմբերի հետ կապ ունեցած լինելու համար, ինչպես նաեւ Պոլյանիչկոյի կողմնակիցներից 18 հոգու (իսկ Պոլյանիչկոյի՞ն երբ են բռնելու)։

Թուրք դիվանագետների մի մեծ խումբ է ժամանել Նախիջեւան, ծանոթանում է Սադարակի իրադրությանը, նյութեր է պատրաստում Դեմիրելի մոսկովյան հանդիպումների համար։ Նրանց ցույց են տալիս հայերի ռմբակոծությունների արդյունքները, իբր, քիմիական զենքից այլանդակված ադրբեջանցի վիրավորներին են ցուցադրում, Հեյդար Ալիեւի մռմռոցն բողոքն այն մասին, որ երկու օր առաջ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը կարգադրել էր դադարեցնել կրակը, բայց հայերը դեռ կրակում են ու ավերում...

Իսկ «Ազատություն» ռադիոկայանի թղթակից Լ. Բալախանովան արդեն երրորդ օրն է պնդում, թե Ռուսաստանն ուզում էր ուժի կանգնեցնել Մութալիբովին, նրա միջոցով իրականացնել իր գաղութակալական քաղաքականությունը, չհաջողվեց. այդ պատճառով էլ, ահա՛, իր բանակներն է տրամադրել հայերին, որպեսզի նրանք վերջնականապես նվաճեն Ղարաբաղը, Լաչինով այն միացնեն Հայաստանին, ապա անցնեն Նախիջեւանի հարցի լուծմանը։

Մայիսի 24-ի կիրակին, իբր, համեմատաբար հանգիստ օր էր հայոց երկու հանրապետությունների համար։ Այդպես է ասում լրատվությունը, երբ Աղդամից «Գրադի» 150 արկ է ընկել Ասկերանում, եւ պատերազմի ողջ ընթացքում առաջին անգամ թուրքերը «Երկիր-երկիր» հրթիռներ են ուղարկել դեպի Շահումյան ու Կարաչինար։

Սակայն հաղորդեցին նաեւ, որ Լաչինն ու շրջակա գյուղերը լքած քրդերն իրենց տներն են վերադառնում եւ բավական բարյացակամ են «նվաճողների» հանդեպ։ Սրա կողքին հետաքրքիր է նաեւ, որ հայաստանյան նրանց արյունակից (եզդի) մտավորական մի խումբ հենց այսօր քաղաքական աշխատանքի է գնացել Լաչին ու Քյալբաջար։ Այս խումբը վաղուց էր նախապատրաստվում, եւ երկու օր առաջ էլ ղեկավարին՝ ԳՄ եզդիական բաժանմունքի վարիչին տեսա Ջորիի մոտ. եկել էր հանձնարարություններ ստանալու։

Մոսկովյան սովորական հաղորդումներից անհնար էր մեր օգտին որեւէ բան քաղել։ Ամենուր տիրական էր այն տրամադրությունը, թե քաղաքական ու դիվանագիտական շրջանակներում Շուշիի գրավումն ու Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս միջանցքի բացումը գոյացրել է տհաճ նստվածք, որը կարող է ցավագնորեն անդրադառնալ հարցի կարգավորման վրա։

Բայց մի՞թե «քաղաքականն» ու «դիվանագիտականն» այստեղ համազոր կամ նույնիմաստ են «անտրամաբանականի» հետ։ Շրջափակումից, ցրտից, քաղցից, պատերազմական ամեն տեսակ տառապանքներից ճաք ու պատառ դարձող Ստեփանակերտի եւ հին Վարանդայի բնակավայրերի հայությունը չորս տարի շարունակ, վերջին երկու պատերազմական տարում հատկապես այդ քաղաքական ու դիվանագիտական շրջանակներից անվերջ-անդադար սպասում էր նրանց խոստացած օգնությունը։ Դրա համար նախ եւ առաջ անհրաժեշտ էր լռեցնել Շուշիում տեղադրված թուրքի թնդանոթները, զանազան հրթիռաձգիչները եւ մանավանդ ահարկու «Գրադ» կայանքները։ Խոստում չկա՞ր այդպիսի օգնության։ Կար եւ այն էլ ամեն օր, ամեն տեղից, օգնության խոստում բարբառող ամեն բերանից... Սակայն այդպես էլ խոստացած օգնությունը չէր հասնում, իսկ Շուշից հայության դեմ ռումբեր, հրթիռներ եւ մահվան ուրիշ «խաղալիքներ» ուղարկող թուրքերը դարձել էին ավելի ու ավելի կատաղի, ավելի ու ավելի հնարամիտ։ Ստեփանակերտին խմելու ջուր հասցնող խողովակները քանի՜-քանի անգամ են պայթեցրել, թույնով ու ամեն տեսակ աղտեղություններով լցրել...

Երբ մարդկանց հույսը վերջնականապես կտրվել էր օգնություն խոստացող, ադրբեջանցի չարագործի ձեռքը բռնելու պարտականություն ունեցող, բայց այդ պարտականությունը չկատարող շրջաններից, նաեւ այդ քաղաքական ու դիվանագիտական սուտ պոռոտախոսների ճամարտակություններից, երբ իրականում դանակը ոսկորին էր հասել, բարձրացավ պայքարի մարտիկը եւ ինքն իր ձեռքով լուծեց այս նոր գորդյան հանգույցը։ Եւ մի՞թե սա էլ խոտելի քայլ է, այնպիսի մի գործողություն, որի դեմ պետք է շուռ գար մարդկային բերանը՝ ասելու աննպաստ որեւէ խոսք։

Իսկ Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս «մարդասիրական», թե՞ պարզապես փրկարարական միջանցքի բացո՞ւմը։ Հիշեցե՛ք, թե քանի՜-քանի քաղաքական ու դիվանագիտական գործիչներ են այդ միջանցքը խոստացել ավելի քան չորս տարվա շրջափակման մեջ կործանվող ու մեռնող արցախահայությանը։ Խոստացել ու մոռացել, խոստացել եւ հաճախ էլ կատարել վիճակն առավել ծանրացնող որեւէ ստորություն։

Ֆրանսիայի մարդասիրական հարաբերությունների գծով պետական քարտուղա՞րը չէր, որ կուրծք էր ծեծում, ամբողջ աշխարհին ի լուր հայտարարում իր պարտականությունը մարդասիրական միջանցք բացելու հենց նույն այդ Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս կամ Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ ճանապարհով։ Միջա՛նցք բացելու, որպեսզի ինքն իսկ Արցախի սովամահ եղող ժողովրդին հասցնի իր հավաքած հարյուրավոր տոններ սնունդն ու դեղորայքը եւ իր բացած, բանուկ դարձրած ճանապարհով ուրիշ մարդիկ, բարի մարդիկ, մարդ մարդիկ եւս հասցնեն նման փրկարար օգնություն... Իսկ իրականում ի՞նչ արեց այս բացսիրտ ու բացբերան ֆրանսիացին։ Հավաքած ամբողջ հարստությունը Բաքվով տարավ Աղդամ, կեսը նվիրեց արցախահայությանը խեղդամահ անող թուրքին, մյուս կեսն էլ մեծահոգաբար «կողոպտուտի» տվեց նույն թուրքի օմոնականներին... երեւի համոզված լինելով, որ սրանք այդ ծանր ու մեծ պարգեւը Ստեփանակերտ չեն տանի, բայց Ստեփանակերտցիներին կոտորող շուշեցիներին անպայման կհասցնեն։

Եւ այդպիսի բարերարություններից, խոստումներից ու օգնություններից կշտացած արցախցին էլ ի՞նչ պիտի աներ, եթե իր զենքով չբացեր իր փրկության ճանապարհը, իր սեփական զորությամբ չջարդեր այդ ճանապարհի արգելքները։

Խոստումների հեղինակները գոնե շնորհակա՞լ պիտի լինեն, որ արցախցին ինքն է իրականացրել նրանց խոստացածը...

Այս մտորումների հետ ես հաճախ եմ հիշում շատ կարեւոր մի զրույց, որ տեղի է ու-

նեցել չորս տարի առաջ, Անդրեյ Սախարովի եւ Ադրբեջանի ղեկավար Վեզիրովի միջեւ։ Երկրաշարժից աղետյալ Հայաստանը տեսնելուց հետո սրտաքանդ Սախարովը երեւի այդ մարդանման հրեշին ուզում էր մարդացնել, ասաց՝ այն կործանված Հայաստանին, հազարերորդ անգամ ջարդված հայ ժողովրդին հիմա ինչո՞վ կարելի է սփոփել, երեւի միայն մի բանով՝ եթե Ղարաբաղը տաք եւ դրանով էլ կատարեք ձեր մարդկային-մարդասիրական պարտքը։ Վեզիրովը հեգնանքով լսեց մեծ մարդասերի այս պատվիրանը եւ, երեւի մտածելով, թե այդ Հայաստան ու հայ ժողովուրդ կոչվածներից լոկ անուններ են մնացել, նետեց իր քինոտ խոսքը. «Հողը չե՜ն տալիս, գիտնակա՜ն։ Հողը նվաճում են եւ այն էլ արյունո՜վ»։

Հետաքրքիր է, հիմա ո՞ւր է այդ Վեզիրովը, ի՞նչ է մտածում, երբ հողը նվաճվել է, եւ, ամենակարեւորը, նվաճողը շատ ավելի պակաս արյուն է կորցրել, քան տվողը, որ ինքն էր ու իր ցեղակիցները։ Շատ կուզենայի հանդիպեինք, իր խոսքն իր ականջը կոխեի։ Հողի տակն է անցել նաեւ Վեզիրովի արժանավոր հաջորդը՝ Այազ Մութալիբովը։ Վերջերս թղթակիցները նրան հարց էին տվել.

- Արդեն քանի տարի այդ Ղարաբաղում արյուն է թափվում, մի՞թե բավական չեք համարում եւ չեք մտածում, որ այնտեղի հայերն ունեն մարդկային ու քաղաքացիական իրավունքներ։

Եւ նա, առանց մի վայրկյան իսկ մտածելու, հայտարարեց.

- Ղարաբաղը մերն է եղել, մերն է եւ մերն էլ կմնա, դրա համար ինչքան էլ արյուն պահանջվի։

Արյուն, իհարկե, շատ պահանջվեց։ Սակայն մութալիբովյան ավազակախմբերը ոչ թե տվին, այլ մազապուրծ փախան Մալիբեյլվից ու Խոջալվից, Շուշից ու Լաչինից... Եւ հիմա Ադրբեջանի կառավարությունը հրամանը հրամանի ետեւից է հրապարակում՝ դասալիքներին տեղն ու տեղը գնդակահարելու մասին։

Կգնդակահարեն, թե որ կարողանան բռնել։

Նրանք ե՞րբ պիտի հասկանան, որ գաղտնիքն ուրիշ տեղ է. մարդ պիտի իր հողը պաշտպանի, իսկ ուրիշինի համար ոչ ոք արյուն ու կյանք չի տալիս։

Մայիսի 25-ի կարեւորագույն իրողությունը Թուրքիայի վարչապետի հանդիպումն էր Ռուսաստանի ղեկավարության հետ (բավական է հիշել, որ նրա հետ են նաեւ արտգործնախարար Հիքմեթ Չեթինը եւ 150 այլ պաշտոնյաներ)։ Հայտնի է, որ շարժառիթը Ղարաբաղի ու Նախիջեւանի հարցն էր ի սկզբանե։ Արտասահմանյան ռադիոյի մեկնաբաններն էլ քանիցս հիշեցին, որ Սուլեյման Դեմիրելը Ռուսաստանից պահանջում է խստագույն միջոցներ գործադրել Հայաստանի հանդեպ, որին համարում է ագրեսոր։

Սակայն Ռուսաստանի պաշտոնական լրատվությունը բավարարվեց այսօր ընդունված պայմանագիրը բարեկամության ու համագործակցության փաստաթուղթ համարելով, ներկայացրեց Ելցինի արտասանած ճառի անուշ խոսքը («Այս ամենը հաստատում է, որ մենք ոչ միայն հարեւաններ ենք ու գործակիցներ, այլեւ բարեկամներ») եւ անմիջապես հաղորդեց օրվա հարցազրույցը Հեյդար Ալիեւի հետ։ Այստեղ Նախիջեւանի նոր խալիֆը դարձյալ իրեն հատուկ լպրծուն շողոքորթությունն էր անում Թուրքիայի ղեկավարի հանդեպ, որն, իբր, բարդույթի շրջանի հարցերն ամենից լավ է հասկանում եւ ամեն ջանք պիտի գործադրի իրական ու դրական արդյունքների հասնելու համար։

Այս զրույցը ցուցադրող խոսնակ Տ. Կոմարովան ակնհայտ հեգնանքով ասաց. «Հետաքրքիր է, մի շաբաթ առաջ էլ նա նույն խոսքերը պարսիկներին էր ուղղում, ի՞նչ է պատահել, որ այստեղ Իրանին փոխարինեց Թուրքիան»։

Այս զրույցում Ալիեւը հայերին մեղադրում է ռուսների զենքով ու օգնությամբ իր հանրապետության դեմ գործած ռազմական պատահարների մեջ։ Կոմարովան հաղորդեց համապատասխան զորքերի հրամանատար, գնդապետ Ալեքսանդր Սովորովի հայտարարությունն այն մասին, որ իր զինվորության ու զենքի հետ հայերը ոչ մի առնչություն չեն ունեցել եւ Ալիեւի ասածն անխիղճ զրպարտություն է։

✧ ✧ ✧

Օրվա ընթացքում շարունակվել են ռմբակոծությունները Մարտունու, Մարտակերտի, Շահումյանի ու Կարաչինարի վրա։ Թալիշը ռմբակոծվել է ռազմածովային հրետանիներով, իսկ Շահումյանի շրջանում ընկել են նոր տիպի հրթիռներ՝ «Երկիր-երկինք»։ Կան զոհեր ու շատ վիրավորներ։ Այստեղ ծանր վիրավորվել է նաեւ անկախ լրագրող Իգոր Պետրովը։

Կան նաեւ հուսադրող, մխիթարական լուրեր։ Իրենց տներն են վերադառնում Բերդաձորի ենթաշրջանի փախստականները, ինչպես նաեւ վերակենդանանում են Հադրութի շրջանի լեռնային գյուղերը, որոնք մի տարի առաջ էին դատարկվել։

Բաքվից լեզգիների հայրենակցական միության ղեկավարը հայտարարել է, թե իրենք չեն կռվում ադրբեջանական իշխանությունների դեմ (իսկ այդ պարագային ինչի՞ համար է հայտարարությունը)։ ԵԱՀԽ պատասխանատու անձանց նոր հավաքում Ադրբեջանի ներկայացուցիչը հայտարարեց, թե Լեռնային Ղարաբաղում ագրեսիան դադարեցնելու միակ միջոցն այն է, որ այնտեղից դուրս բերվեն հայկական ռազմական բոլոր միավորումները։ Սա կարող էր համարվել սրամիտ նկատողություն, եթե չլիներ այսքան տխմար. իսկ հայկական զորամիավորումները դուրս բերելուց հետո այնտեղի հայ բնակչությանն ո՞վ պիտի պաշտպանի Ադրբեջանի ռազմական ամեն տեսակ ավազակախմբերից։ Երեւի ադրբեջանական օմոնը։

Դա եղել է, տեսել ենք նախընթաց տարիներին։

✧ ✧ ✧

Մեր կյանքում, հայ-ադրբեջանական փոխհարաբերություններում այս օրերի ամենախոշոր, պարզապես ցնցող երեւույթը պետք է լիներ Թուրքիայի վարչապետի եւ Ռուսաստանի ղեկավարության երկխոսությունը, որ տեղի ունի այսօր։ Բայց դա անցավ այնպես անշուք, երկրորդական խնդիրների մակարդակով, որ այսօրվա հեռուստահաղորդումները նոր ոչինչ չունեին եւ վերացուցադրեցին երեկ ընդունած պայմանագիրն ստորագրելու տեսարանը, մեկ էլ կրկնեցին Ելցինի հավուր պատշաճի խոսքը. «Մենք ոչ միայն հարեւաններ ենք ու գործակիցներ, այլեւ բարեկամներ»։

Ինչ կա որ, նման հանդիպումներին ովքե՞ր չեն լինում կամ չեն դառնում բարեկամներ։

Այսօրվա լռությունը Դեմիրելի վերադարձի, Ելցինից հետո մնացած ղեկավարների (Խասբուլատով, Գայդար) հետ ունեցած հանդիպումների ու զրույցների մասին, աներկբայորեն հաստատում է, որ Դեմիրելը տուն է վերադառնում քոռ ու փոշման, չստացած այն, ինչի համար Մոսկվա էր վազել։

Իսկ ադրբեջանցիների երեկվա ու այսօրվա ճառահատ նոր քայլերն արդեն հրաշալի վկայում են, որ Ռուսաստանը տվել է քթներին։ Նորից հիշենք. Հեյդար Ալիեւը, Թուրքիայից կշտացած, շուռ եկավ դեպի Իրան եւ այնպես լպստեց նրա անհարմար տեղերը, որ ռուս հաղորդավարուհին անգամ նկատեց ու հեգնեց։ Այսօր էլ Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահի պատասխանատու Իսա Գամբարովը դիմեց ՄԱԿ, ՆԱՏՕ, Եվրոպառլամենտ ու միջազգային մյուս հեղինակավոր կազմակերպություններին, առաջարկում էր, որ նրանք շտապով լուծեն Լեռնային Ղարաբաղի հարցը, հայկական կողմին պատժեն իբրեւ ագրեսորի։

Ագրեսորն արցախահայությունն է, պատկերացնո՞ւմ եք։ Իր ավանդական, հայրենի հողի վրա, իր տանն ու դռանը, իր նախկին ինքնավար մարզի տեղում ստեղծված ինքնավար հանրապետությունում փորձում է տիրոջ պես ապրել, եւ դրանով ագրեսոր է, իսկ Ադրբեջանը, որ կապոտել էր նրան, գցել ոտքերի տակ, ծեծում էր ու հոշոտում, ռմբակոծում էր բնակավայրերը, ժողովրդին քշում տարագրության, ագրեսոր չէր, խաղաղության աղավնի էր։

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ այսօր ադրբեջանցիները Մարտակերտի վրա են ուղարկել երկու նոր, հրեշավոր ռումբեր՝ «Երկիր-երկինք»։ Կասպիական նավատորմից վերցրած հրանոթներով հրետակոծել են Թալիշը, Կարաչինարը։ Ամիրանլարից եկած հրթիռներով Մարտունիում կործանվել են երկու տներ, մի կին է զոհվել, եւ կան նոր վիրավորներ։

Այ, տրանք որ ագրեսիա չեն, այլ արտահայտությունն են ադրբեջանական կողմի բարեկիրթ ու բարի-դրացիական վերաբերմունքի. չէ՞ որ այլեւս չեն մորթոտում, չեն հոշոտում, ծերերի ու մանուկների հարցը չեն լուծում հողակտոր անելով կամ կենդանի-կենդանի թաղելով, այլ հրետակոծում են նորագույն մեքենաներով եւ արցախահայության գլխին թափում են այնքան թարմ հրթիռներ, որոնց երեսն իսկ նա չի տեսել։ Այսինքն՝ ջանում են ռազմագիտորեն լուսավորել նրան։

Մայիսի 26-ին «Ազատամարտ» (ռուս.) թերթը հրատարակել է Շուշիի գրավման ժամանակ Արցախի ինքնապաշտպանների կողմն անցած երեք լեզգիների զրույցը լրագրող Բակոր Կարապետյանի հետ։ Նրանք պատմում են, որ իրենք, թաթերը, ինչպես եւ հին Աղվանքի բնակիչ մի շարք այլ ցեղախմբեր, որոնք տասնամյակներ շարունակ ադրբեջանական ճնշումի դառնությունն են վայելել, խորապես համակրում են արցախահայության ազգային-ազատագրական պայքարին եւ շուտով իրենք էլ, մանավանդ լեզգիները, ոտքի կկանգնեն եւ զենքով ձեռք կբերեն ազգայնորեն ազատ զարգանալու իրենց իրավունքը։

Խոսելով, այսպես կոչված, ադրբեջանական բանակի մասին, այն համարում են դիակողոպտիչների խառնամբոխ, որի ամեն մի ներկայացուցիչ միայն մեկ հոգս ունի՝ գոփել եւ հարստություն տուն տանել։ Այդ բանակայինը «կողոպտում է նույնիսկ իր զոհված ընկերոջը,-պատմում է 3-րդ լեզգին:-Եթե զոհվածը ոսկե ատամներ ունի, գլուխը կտրում են, տանում թաքուն մի տեղ, խնամքով պոկոտում ատամները։ Մեր դասակի աղդամցի մի զինվոր հաճույքով պատմում էր այսօրինակ իր քաջությունների մասին։ Նա արդեն հավաքել էր կես կիլոգրամ ոսկի եւ նպատակ ուներ առնել ու փախչել տուն» («Ազատամարտ», ռուս., N3, էջ 4)։

Մայիսի 27-ին շատ էին խոսում Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս գծի մասին, որ բացվեց իբրեւ միջանցք, սակայն դարձավ փրկության ճանապարհ, իսկ հեռանկարում բոլոր հնարավորություններն ունի լինելու երկու հայկական հանրապետությունները միացնող շերտ կամ տարածք, որտեղ, ինչպես արդեն խոստովանում են մեր լրատուները, Լաչինի շրջանը դատարկված է, եւ այնտեղի քրդերը փոխադրվել են Քյալբաջարի ու Կուբաթլիի շրջանները...

Այսօր առաջին ավտոշարասյունը հասավ Շահումյանի շրջան։ Այս տանջահար լեռնաստանի բնակիչները երջանկության արցունքներով դիմավորեցին բարերարներին։ Բայց եւ չմոռացան ամենակարեւորը. մեր փրկությունը լրիվ ու լիակատար դարձնելու համար այստեղից էլ մեր արտադրած գյուղատնտեսական մթերքները պիտի Հայաստան հասցնենք, որպեսզի եւ տանք, եւ առնենք, շարունակվի-ամրապնդվի մեր տնտեսական կյանքը։ Դրա մեջ կլինի շրջանի եւ նոր հանրապետության կենսագործունեության հաղթանակը։ Խոստացած գյուղատնտեսական մթերքներն էլ էին պատրաստել, բեռնեցին մեքենաները, ճանապարհեցին Երեւան։

Հեռուստալրագրողները ցույց տվին ճանապարհաշինարների մի մեծ խումբ, որը կարգավորում էր Լաչինը շրջանցող ուղեմասը, նահանջող թուրքերի արած ավերածությունները եւ առհասարակ լեռնոտ այդ շրջանի այն բոլոր ուղեհատվածները, որ չեն կարող պատիվ բերել փրկության ճանապարհին։ Խմբի ղեկավարն է Ռոլես Աղաջանյանը՝ ՀՀ ԳԽ-ի պատգամավոր, ադրբեջանական ու թուրքական բանտերի բոլոր տառապանքները վայելած, բայց լեռնաստանի նույն որդին ու շինարարը մնացած հսկան։ Ասում է՝ ամեն ինչ անում ենք արագ, էժան, հավերժի համար, միայն թե բիտում հասցվի, որպեսզի ասֆալտն ամուր լինի։ Այնտեղ է եւ Ռազմիկ Դանիելյանը, որի վերջին երկու տարվա ամբողջ գործունեությունը (չնայած ՀՀ առեւտրի մինիստրի պատասխանատու էլ էր)

կառչած է մարտնչող հայրենիքին կենսանյութեր ու զինամթերք տանող գծերի հետ։

Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմաններում մեծ թվով արտասահմանյան հեռուստալրագրողներ են գործել, հավաքել հսկայական նյութեր՝ ճշմարիտ ու արդար, որոնց թողած առաջին տպավորությունները հուսալի են, արտասահմաններում կիմանան, թե կռվող երկու կողմերից յուրաքանչյուրն իրենից ինչ է ներկայացնում։

Իսկ ծավալված, ամբողջ Ադրբեջանն ու Հայաստանը բռնած կռիվը շարունակվում է. Թովուզից ռմբակոծել են Տավուշի շրջանը, Ամիրանլարից՝ Մարտունին ու շրջակաները... Ադրբեջանցի հրոսակները հիմա էլ «Գրադից» անցել են «Երկիր-երկինք» հրեշավոր հրթիռներին։ Հեռահար հրետանիներով ավերածություններ անելու մեջ բավական հմուտ են (մանավանդ, եթե ԱՊՀ բանակներից կաշառքով վարձած մասնագետներ են ունենում), իսկ բաց ճակատամարտերում միայն փախչելով են պրծացնում իրենց դատարկ ու անարժեք գլուխները։ Խելակորույս կառավարությունը վերջին օրերին քանի հրաման արձակեց դասալիքներին տեղում գնդակահարելու կամ տեսակ-տեսակ պատիժների ենթարկելու մասին, միեւնույն է, փախչելու սովոր ոտքերը փախչելու են։

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի պատվիրակությունը եղել է ԼՂՀ-ում, սակայն չի տեսել Շուշին, ադրբեջանցիների լքած մյուս բնակավայրերը,-վնգստում է Մախս Մամեդովը։ Բայց գուցե պատվիրակությունն ինքը չէր ցանկանում տեսնել։ Չէ՞,-էլի բողոքում է նա։-Հայերը հնարավորություն չեն ստեղծել, եւ ճարահատյալ պատվիրակությունը գնացել է Նախիջեւան, զրույցի նստել Հեյդար Ալիեւի հետ։

✧ ✧ ✧

Քյուրդամիրում ադրբեջանցիները պատանդ են վերցրել փոխգնդապետ Ալեքսանդր Գորսկուն եւ ազատելու համար ռուսական բանակից զենք ու զինամթերք են պահանջում... Ռուսաստանի փոխպրեզիդենտ Ռուցկոյը մեռա՞ծ է, ինչո՞ւ սրա համար էլ սպառնալիք չի կարդում...

Իրանի արտգործնախարարությունն իր ներկայացուցիչներին է ուղարկել Նախիջեւանի սահման՝ ըստ Հայաստանի հանրապետության առաջարկ-խնդրանքի. թող տեսնեն՝ Սադարակի սադրանքի մեջ ով է մեղավոր։

Իսկ ըստ ԵԱՀԽ-ի կազմկոմիտեի մշտական հանձնաժողովի հայտարարության՝ Թուրքիան ու Նախիջեւանը շիկացնում են կրքերը՝ ունենալով լոկ մի նպատակ՝ Թուրքիայի զորքերի ներքաշումը ստեղծված բարդույթի մեջ,-հաղորդեց ռուս հեռուստամեկնաբանը։

Մայիսի 28-ը, որ Հայաստանի Հանրապետության ծննդյան օրն է, Հայոց նոր պետականության ստեղծման տարելիցը, հանրապետության եւ տիեզերաբնակ ողջ հայ ժողովրդի կողմից առաջին անգամ նշվում է համազգային ցնծությամբ, աննախադեպ երջանկության ծփանքով, որի մեջ, անկասկած, իր մեծ կշիռն ունի Արցախի հաղթական շքերթը վերջին ամսում։

Այո, ամբողջ ազգն առաջին անգամ է տոնում բացահայտ, միահամուռ, միակամ։ Իսկ ես 1950-ական թվականների վերջից ի վեր, Արցախում էի նշում ընկերների ու համակիրների նեղ շրջանակով, ապա Երեւանում, Եղվարդում... Վերջին 15 տարիների համարյա մեր նեղ շրջանակի մեջ էին նաեւ մեր սփյուռքահայ մի շարք եղբայրներ։ Մի անգամ, օրինակ, նախապես պայմանավորվել էինք, որ մեր տոնական խանդավառությանը մասնակից անենք մեր հին բարեկամներ Անդրանիկ Ծառուկյանին ու Վահրամ Մավյանին... Սակայն նպատակը լրիվ իրականացնել հնարավոր չեղավ, որովհետեւ, ըստ երեւույթին, վերեւներից միջնորդություն էր եղել... եւ, այսուհանդերձ, մենք տոնական օրվա նախերգանքն արինք Ծառուկյանի հյուրանոցային սենյակում (վկան՝ Ռազմիկ Հայկի Պետրոսյանը)։

Բուն Հայաստանում տոնախմբություն է, իսկ ադրբեջանական հրանոթներն ու հրթիռանետներն օրվա ընթացքում կրակ են թափել սահմանային բոլոր շրջաններում՝ Նոյեմբերյանում ու Իջեւանում, Տավուշում ու Գորիսում։ Կարաչինարի ռմբակոծությունից

զոհվել են երկու երեխա։ «Գրադի» 250 արկ է ընկել Մարտակերտի շրջանի բնակավայրերի վրա։ Հադրութի շրջանի սահմանային գյուղերն ավերվում են։ Փարաջանց գյուղի ռազմակետից անընդհատ ռմբակոծվում էր արդեն անբնակ դարձած Գորիսի շրջանի Կոռնիձորը։ Գորիսի պաշտպանության ղեկավարն ասում է.

- Աղուշները զենք ու զինամթերք շատ ունեն։ Հաճախ պարզապես ուզում են ցույց տալ իրենց առավելությունը եւ անընդհատ կրակում են։ Մեկ էլ երեւի ուզում են ցույց տալ, թե, իբր, մեզնից չեն վախենում։

Զենք ու զինամթերք շատ ունեն եւ դեռ նոր էլ ստացել են ԱՊՀ Լենքորանի շրջանում տեղակայված երեք գնդերի ամբողջ սպառազինությունը,-հաղորդում են մոսկովյան լրատուները։

Բոսնիայի մայրաքաղաք Սարաեւոն միայն այսօր ռմբակոծվել է «Երկիր-երկինք» հրթիռով, եւ լրագրողը սա համարում է ամենասարսափելին հարավսլավական պատերազմում։ Իսկ Արցախում ամեն օր բնակավայրերի վրա են թափվում այդ «Երկիր-երկինքը», «Գրադն» ու մնացած հրեշավոր զենքերը, եւ մի բողոքող չկա։ Թուրքի թրքությունը դատապարտող բերանները ջուր են առել...

Ֆրանսիայի դեսպանատնից (ՀՀ-ում) գնացել է հայ-նախիջեւանյան բախումների շրջանը, ծանոթացել նախորդ օրերի մարտերի հանգամանքներին, զրույցներ ունեցել անկողմնակալ դիտորդների ու լրագրողների հետ եւ ասում է.

- Այստեղ հայերը միայն պաշտպանել են իրենց հողը, եւ ոչ մի զինվոր ոտք չի դրել Նախիջեւանի տարածք։

Մեծարգո դեսպանատան ասածի հաստատումն է այն փոխպայմանավորվածությունը, որն ադրբեջանական կողմին իրավունք է տվել իր ունեցած տասնյակ ու տասնյակ զոհերի դիակները հավաքել-տանել Արարատի շրջանից ու Երասխավանից։

Մեր հեռուստալրագրողն այս մասին է պատմում եւ հետն էլ չարախնդում՝ «Դե, թող հիմա էլ իրենց դիակները տանեն եւ ներկայացնեն որպես քիմիական զենքի զոհերի»։ Իսկ ես մտածում եմ, թե սա որքան միամիտ է ու, թերեւս, ծույլ։ Իսկ ինչո՞ւ հենց ինքն այդ դիահավաքը չի նկարում, խոսեցնում, ամենայն մեկնաբանություններում ցուցադրում նույն Մոսկվայից, ուրկից ամեն օր Մախս Մամեդովն ու կաշառված լրատուները մեզ են բամբասում... Էլ չեմ խոսում արտասահմանյան երկրների, նրանց հեռուստա-ռադիոկայանների մասին, որոնք մեր կռվի առթիվ պատկերացում են կազմում լոկ թրքական եւ թրքամետ լուրերով ու ժապավեններով։

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ այսօր Նախիջեւան են ժամանել վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելը, Բաքվից ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Իսա Գամբարովը։ Երեւի լայնածավալ գործունեություն պիտի ծրագրեն Նախիջեւանի խալիֆ Հեյդար Ալիեւի հետ միասին (իսկ Ալիեւը նախորդ օրը շուռ էր եկել դեպի Իրան)։

Քյուրդամիրի պատանդ Ալ. Գորսկին ազատվել է, չեն ասում, թե ի՛նչ գնով։

Ադր. ՆԳՄ տնօրեն Համիդովը հայտարարել է, թե Բաքվում ռուս 8 գործիչներ են կալանքի տակ առնվել հակաադրբեջանական գործունեության մեղադրանքով։

Իսա Գամբարովի նոր հրամաններով արգելվում են զանգվածային միջոցառումները, սահմանված է ռազմական գրաքննություն լրատվական մարմիններում եւ, ամենակարեւորը, լայն գործունեություն է սկսված հանրապետությունում ռազմական ապօրինի կազմակերպությունները զինաթափելու եւ վերացնելու համար (առաջ այդպիսին համարում էին միայն Արցախում գործող ինքնապաշտպանական ուժերը, իսկ հիմա՞ ում պիտի վերացնեն)։

Մայիսի 29-ին Մեծ Բրիտանիայի Լորդերի պալատի փոխնախագահի բարոնուհի Քերոլայն Կոքսը վերստին Հայաստանում է։ 200 հազար դոլարի մարդասիրական օգնություն է բերել եւ պիտի Արցախ հասցնի։ Արդեն մեծ փրկության ճանապարհով։ Փառք ու պատիվ այն ժողովրդին, որն այսպիսի զավակ ունի։ Երեւի լսել է, գիտի, թե 1918–20 թթ. արցախական աշխարհին ինչ մահացու հարվածներ են հասցրել իր երկրի ներկայացուցիչներ Շատելվորտը, Թոմսոնը եւ այն ժամանակի դիվանագիտական ուրիշ խեղ-

կազակներ, նրանց մեղքն է քավում: Բայց դա կարող էր անել մեկ-երկու այցով, իսկ սա սքանչելի բրիտանուհու ութերորդ, թե իններորդ այցելությունն է, մեծ բարեկամի անհուն սիրո եւ նվիրվածության անսքող արտահայտությունը:

Կոքսի հետ է մեր Զորին, որ մանկական խանդավառությունը չի կարող թաքցնել:

Այս նույն ժամին Նախիջեւանի ու Թուրքիայի 7 կմ սահմանին մահմեդական տոնախմբություն է: Դեմիրելը, Ալիեւը եւ Գամբարովը երկու բարեկամ երկրներն իրար կապող կամուրջ են բացել, խոստանում են շուտով երկաթգիծ ու երկաթուղային կամուրջ եւս գցել: Նշանակում է՝ չեն վստահում Հայաստանի տարածքով մինչեւ Գյումրի գնացող երկաթգծին: Չեն վստահում, ձեռ պիտի քաշեն նրանից: Հաղորդումներում շատ է աղմուկը Թուրքիայից Ալիեւի բերած 100 միլիոն դոլարի անվերադարձ օգնության շուրջ: Այդ գումարով բանակ կստեղծեն, կզինեն, զորք կուղարկեն Արարատյան երկրի վրա, որպեսզի առաջին իսկ պատասխան կրակոցից փախչեն՝ եղած-չեղած զենքն ու զինամթերքը թողնելով իրենց նոր մեռելների կողքին:

Հիմա պայմանագրով իրենց դիակներն են հավաքում Արարատի շրջանի տարածքից եւ դեռ տեղ չհասցրած, վայնասուն են բարձրացրել, թե հայերը նրանց Սադարակից են պատանդ վերցրել, առել տարել-կոտորել իրենց հողում: Այն վայրերում հիմա շվեցարական դիտորդներ ու լրագրողներ կան, որոնք համաշխարհային հանրության առաջ մերկացնում են երկտեսակ թուրքերի լրատվության հերյուրանքը:

◇ ◇ ◇

Շուշին բնակեցվում է: Այնտեղ են վերադառնում ոչ միայն 1988-ին փախած հայ բնակիչները, այլեւ փախստականներ Բաքվից, Սումգայիթից, Ադրբեջանի մյուս քաղաքներից: Նույնիսկ հարեւան գյուղերում ավերված տների տերերն են եկել եւ, թուրքի աչքը հանելով, նրա տանը պիտի ապրեն՝ նոր ղեկավարությունից ստացած փաստաթղթերով:

Քարինտակցի մի ջահել կին ասում է.

– Մեր նորակառույց տունը հիմնիվեր ավերել են, ո՛չ վերականգնել կլինի, ո՛չ նորը կառուցել: Այստեղ ենք ապրելու, թող թուրքն իմանա, թե ինչպես է պատժվում հանցագործությունը:

◇ ◇ ◇

Մոսկվայից բացատրում են նախորդ օրերին տարածված այն լուրերը, որոնց համաձայն՝ ԱՊՀ բանակն իր զենքն ու զինամթերքը մեծահոգաբար պահ է տալիս Ադրբեջանի խաղաղասեր զորքերին: Ասում են, իբր, վերին հրամանատարությունը որոշում ունի Անդրկովկասում գտնվող իր բանակների ամբողջ ունեցվածքը հանձնել նախկին երեք հանրապետությունների ազգային զինվորական կազմավորումներին, որպեսզի զինավառությանը տեր լինեն պատասխանատվության զգացում ունեցող, պաշտոնական այդ օղակները եւ ոչ թե տիրանան ապօրինի, անպատասխանատու եւ հանցագործ խմբերը...

Դրա համար էլ առաջինն ադրբեջանցիների՞ն են երջանկացնում, քանի որ նրանք մինչեւ հիմա ո՛չ ԱՊՀ զորքերից են որեւէ զենք ստացել, ո՛չ էլ Կասպիական նավատորմից: Եւ ամենակարեւորը՝ երեւի համոզված են, թե ադրբեջանական բանակն ամենաօրինապահն է, պատասխանատվության զգացումով տոգորված, նոր զենքին ու զինամթերքին կտիրանա եւ հարեւաններին ցույց կտա, թե ինչպես եւ որտեղ պիտի ապացուցել նրանց պիտանիությունը: Արցախի սահմանային բնակավայրերի դեմ լարած ամենօրյա ստոր կռվի մեջ:

Մայիսի 30-ին Ադրբեջանական զորամիավորումները ռմբակոծել են ԼՂՀ հյուսիս-արեւելյան ամբողջ սահմանի երկարությամբ ընկած բնակավայրերը՝ Հադրութից մինչեւ Մանաշիդ, Էրքեջ, Կարաչինար: Միայն Հադրութի վրա 73 արկ է ընկել: Վնասների մասին դեռեւս ստույգ տեղեկություններ չկան, բայց հայտնի է, որ Հադրութում սպանվել

է մի կին, իսկ վիրավորներ ամենուրեք էլ կան:

Պարզ է մի բան. ադրբեջանական կողմը համոզվել է, որ ճակատամարտում ինքը միշտ էլ պիտի պարտվի եւ կառչել է իր համար ձեռնտու հեռահար հրետակոծության եղանակին: Մտածում է, թե դրան անհնար է դիմանալ անվերջ ու անդադար, այս համառ հայերն աստիճանաբար, իրար ետեւից կթողնեն ռմբակոծությունից ավերված իրենց բնակավայրերը...

Իսկ ո՞ւր են մեր հրետանիները: «Գրադի» ու մյուս հրեշավոր զենքի մեր հարմարանքներն ինչո՞ւ են լռում: Չէ՞ որ Գորիս-Ստեփանակերտ ճանապարհով ամեն ինչ էլ կարելի է տանել եւ պահպանել մեր դիրքերի հաղթական ամրությունը:

Նորոգվել են նաեւ հայ-ադրբեջանական սահմաններում գտնվող հայկական բնակավայրերի ռմբակոծությունները: Երկու օրվա դադարից հետո Սադարակից ռմբակոծել են Երասխավանը, եւ այստեղ էլ մի կին է սպանվել:

Իսկ բուն ԼՂՀ-ում, մանավանդ նրա մայրաքաղաքում խլրտում են ստեղծարար ուժերը, վերականգնվում են բնակելի տները, կառուցվում են նորերը, մարդիկ գիշեր-ցերեկ դաշտերում ու այգիներում են եւ փորձում են փրկել գյուղատնտեսական տարին, մարդավայել ապրուստի հնարավորություններ ստեղծել՝ հույս դնելով իրենց տքնանքի արդյունքի եւ ոչ թե բարեգործական մանանայի վրա:

Մայիսի 31. Ամիսը փակում ենք տհաճ ու սրտապնդող լուրերի, իրողությունների արձանագրումով: Տհաճն այն է, որ Ադրբեջանի թուրքերը շարունակում են ռմբակոծել Արցախի արեւելյան, հարավային ու հյուսիսային մասերի բնակավայրերը՝ Հադրութից մինչեւ Շահումյանի եզրի գյուղերը: Բայց ոչ միայն եզրի կամ ծայրամասայինը... Նրանք այնքան սանձարձակ են դարձել, որ պարբերաբար կրակի տակ են առնում Մարտակերտը, որ շրջանի համարյա խորքում է գտնվում: Պարզ է, հույսները կտրած կանոնավոր պատերազմից, ճակատ-ճակատ զարկելու (իրենց համար) կործանարար հետեւանքներից, սահմանամերձ շրջաններն են բերել գողացած հեռահար հրանոթներ ու հրթիռանետներ եւ ջանում են այս ավերիչ հրեշներով հոգեմաշ անել հայ ինքնապաշտպանությանը: Մոսկովյան լրագրողը հարցնում է՝ ի՞նչ պիտի լինի այս ամենի վերջը, լայնածավալ պատերա՞զմ երկու պետությունների՝ Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջեւ: Եւ Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստրն այս հարցին պատասխանում է սառնասիրտ. «Ո՛չ,– ասում է,– բանը դրան չի հասնի, քանի որ երկուսում էլ բացակայում է մեծ պատերազմի զենքը, որին նրանք չեն էլ տիրապետում եւ կռվում են միայն ավտոմատներով, իսկ մեծ զենքին տիրապետելու համար տարիներ են պետք...»:

Բայց այս անուղեղ գեներալը մի՞թե ականջները միշտ փակ է պահել այն լուրերի հանդեպ, որոնք հաղորդում էին, թե ադրբեջանցին ամենաառաջնակարգ ու ծանրագույն զենքերն է զավթել Բաքվի, Գանձակի, Քյուրդամիրի, Սալյանի ռուսական զորամասերից, թե՞ տեղեկություն էլ չունի, որ Կասպիական ռազմածովային զինավառության հսկա բաժինն էլ կլանել եւ այսօր ղարաբաղյան հայության վրա է թափում «Երկինք-երկիր», «Երկիր-երկիր» հրթիռները... Իսկ ինչ մնում է տիրապետելու բարդությանը, ապա մի՞թե ադրբեջանցին դրա համար էլ գլուխ պիտի ցավեցնի:

Գրաչովի ցեղակից լավագույն մասնագետներին է վարձակալում, բերում Արցախ, եւ նրանք մեծ վարձատրությունից շլացած՝ իրենց ստոր պարտականությունն են կատարում: Արցախում ջախջախված ռազմական ուղղաթիռների ու «Գրադ» կայանքների անձնակազմերի մեջ քանի՝ այդպիսիներն են մերկացվել:

Բայց կան նաեւ սրտահաճ լուրեր. Ստեփանակերտը՝ նոր հանրապետության սիրտը, վերածնվում է: Ոտքի են կանգնում շրջանների շատ բնակավայրեր: Ճիշտ է, աշնանացանը կատարվել է միայն 50 տոկոսով: Բայց բացված ճանապարհով մայր Հայաստանը սերմացու եւ այլազան պիտույքներ է հասցնում՝ արցախյան հողի բոլոր պարապ հատվածներն զբաղեցնելու, տարին բարեբեր դարձնելու համար:

Լրագրող Սիլվա Սուքիասյանն այսօր է վերադարձել Արցախից եւ պատմում է, թե ժողովուրդն ու կառավարությունն ինչպես խանդավառությամբ լծվել են ստեղծարար

ախտասանքի, ինչպես պատերազմին մասնակցած աղջիկներն ու հարսերը նորից իրենց կանացի գործին են լծվել, եւ տներում ջերմանում է մայրական ու քույրական մթնոլորտը...

ՀՀ ԱԳ նախարարության աշխատակից Ժիրայր Լիպարիտյանն այսօր թռավ Հռոմ՝ մասնակցելու վաղն այնտեղ ԼՂ-ի հարցը քննելու համար բացվելիք խորհրդաժողովին: Առայժմ ոչ մի խոսք չկա ԼՂՀ պատվիրակության կամ ներկայացուցչի ժամանելու, ժողովին ունենալիք մասնակցության վերաբերյալ:

Հունիսի 1-ի հաղորդումների մեջ տիրապետողն Արցախի տնտեսության ու սոցիալական կյանքի վերականգնման առաջին խոստմնալից քայլերին վերաբերող լուրերն էին: Ստեփանակերտում լուծվել են էլեկտրաէներգիայի ու ջրի հարցերը: Եռանդագին նորոգվում են հիվանդանոցային ու դպրոցական շենքերը: Տեսագրել եւ Հայաստանի հեռուստատեսությամբ ցույց են տալիս այն համերգները, որ զանազան երաժշտախմբերի ուժերով հնչում են Ստեփանակերտի կիսավեր դահլիճներում եւ Շուշիի հրապարակում:

Բ. Արարքցյանի գլխավորությամբ ՀՀ կառավարական պատվիրակությունն է ժամանել Ստեփանակերտ՝ մասնակցելու վաղն այստեղ բացվելիք ԼՂՀ ԳԽ-ի շատ կարեւոր նստաշրջանին:

Այսօր պաշտոնապես բացվեց Երեւան-Գորիս-Ստեփանակերտ ավտոճանապարհը, եւ իրենց առաջին երթը կատարեցին քաղաքացիական ավտոբուսները, որոնց ճանապարհը փակ էր 1988-ի դեկտեմբերից ի վեր:

Մոսկվայի հայկական ներկայացուցչությունից հաղորդել են, որ Շուշի են վերադարձել նրա նախկին հայ ու ռուս շատ բնակիչներ: Իսկ ադրբեջանցիները դարձյալ ռմբակոծել են հայկական բնակավայրերը, պատճառել մեծ ավերածություններ ինչպես Արցախում, այնպես էլ Հայաստանի սահմանային շրջաններում: Նույնիսկ Քելբաջարի շրջանի ավազակախմբերն այնքան ակտիվացել են, որ գնդակոծել են Զոդի ոսկու հանքերի կոմբինատը: Իսկ Շահումյանի շրջանում պատասխան կրակով լռեցրել են Շեֆեկի կրակակետը, հայտնի չէ, որքա՞ն ժամանակով:

Բարոնուհի Կոքսի բարեգործական նվերներով բեռնավորված ավտոմեքենան, որ Ստեփանակերտից Մարտակերտ էր գնում, Կիչանի մոտ պայթել է ականից:

Հռոմում սկսվել է 11 պետությունների ներկայացուցիչների այն խորհրդաժողովը, որի քննարկման հիմնական հարցն է Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթը: Այն որոշել է Մինսկի խմբի քննարկում անցկացնել հունիսի վերջին: Մասնակիցներն իրենց զարմանքն են արտահայտել այն առթիվ, որ ժողովին չի գնացել ԼՂՀ պատվիրակությունը, եւ ՀՀ ներկայացուցիչը բացատրել է, որ ԼՂՀ-ը նման ժողովին կմասնակցի միայն մի դեպքում՝ երբ իրեն ընդունեն իբրեւ իրավազոր կողմ, իր վճռական ձայնն ունեցող սուբյեկտ:

Դրա դեմ լրջորեն առարկել է Ադրբեջանի ներկայացուցիչ, ԱԺՃ-ի նախագահ Էլչիբեյը՝ հայտարարելով, որ իր երկիրը չի ճանաչում այդպիսի կողմ (ԼՂՀ), այլ համաձայն է Լեռնային Ղարաբաղ կոչված տարածքին տալ միայն մշակութային ինքնավարություն եւ ուրիշ ոչինչ:

Այս լուրը հաղորդող մոսկովյան հեռուստալրագրողն ասաց.

– Ղարաբաղի հայությունն էլ շատ լավ է հիշում այդ մշակութային ինքնուրույնություն կոչվածը, երբ Երեւանից մի դերասան հրավիրելու համար ստիպված էին լինում յոթ անգամ ադրբեջանական ղեկավարության ոտքը գնալ: Լավ են հիշում, դրա համար էլ այսքան տարիների պայքարի, իրենց արյան գնով ձեռք են բերել մի այնպիսի ինքնավարություն, որն այլեւս չեն զիջի ո՛չ մի պայմանով:-Լրագրողը հավանաբար վերջերս է եղել Արցախում, խոսում է նրա առատաբաշխ հողի վրա նորոգվող ժողովրդական կյանքի մասին՝ ափսոսալով, որ այսօր այնտեղի այգիների ու դաշտերի բերքատուն, կանաչ առատության փոխարեն անունների փարթամությունն է աչքի զարնվում:-Բայց կգա ժամանակը, եւ այստեղի ստեղծարար մարդն իր ազատ, ինքնիշխան գործունեությամբ դրախտ կդարձնի իր երկիրը, որ դրա համար ունի աստվածապարգեւ բոլոր պայմանները.-իր խոսքն այսպես է ավարտում քաջատեղյակ լրագրողը:

Հակասական լուրեր հաղորդվեցին ռուսական բանակները Հայաստանից ու Ադրբեջանից դուրս բերելու վերաբերյալ: Իբր, դա հենց հիմա՛ պիտի սկսվի եւ ավարտվի 1994-ի սկզբին: Հիմքն էլ այն է համարվում, որ այդ բանակների զենքն ու զինամթերքը կողոպտվում, օգտագործվում են ազգամիջյան բախումների համար: Սակայն մեկ էլ հիշում են, որ ԱՊՀ-ն պարտավորություններ ունի Հայաստանի նկատմամբ, եւ գտնում են, թե հնարավոր է, որ այստեղ պահվեն սահմանապահ ուժեր:

Հունիսի 2-ին սկսվեց ԼՂՀ ԳԽ-ի, դեռեւս ս.թ. հունվարից հետաձգված նստաշրջանը, որը պիտի քննի ու լուծի շուրջ մեկ ու կես տասնյակ կարեւորագույն հարցեր՝ ԳԽ-ի նախագահի ընտրությունից մինչեւ հանրապետության տնտեսական վիճակը կարգավորելու հրատապ խնդիրները, պաշտպանության ամրապնդումը եւն: Նստաշրջանի պատվավոր հյուրերն են՝ Անգլիայի Լորդերի պալատի փոխնախագահ բարոնուհի Քերոլայն Կոքսը, Հայաստանի ԳԽ-ի նախագահ Բաբկեն Արարքցյանը եւլն:

Սկզբից եւեթ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Լ. Հակոբյանը հայտարարեց, որ Հռոմում քննարկվում է ԼՂՀ-ին եւ տարածքին վերաբերող ամենակարեւոր հարցը, որին իրենց հրավիրել են իբրեւ դիտորդների, որոնք պիտի ներկայացնեին երկրամասի, այսպես կոչված, հայկական համայնքը: Դա բացահայտ արհամարհանք է իր պատմական հողի վրա բազում դարեր ապրած եւ այսօր էլ իր պատմական, քաղաքական ու մարդկային իրավունքների համար կենաց ու մահու պայքար մղող արցախահայության նկատմամբ: ԼՂՀ օրինական կառավարությունը հայտարարում է, որ ապարդյուն ու անհեռանկար կլինի այս տարածքին վերաբերող ամեն մի քննարկում, ինչ մակարդակ էլ այն ունենա, եթե նրան չի մասնակցի ԼՂՀ-ը՝ իբրեւ իրավահավասար, վճռական ձայն ունեցող կողմ:

Ապա Հակոբյանը նշեց, որ ԼՂՀ-ը վերջին հինգ ամսվա ընթացքում վերացրել է ապաշրջափակումը, բացել հանրապետությունն արտաքին աշխարհի, մանավանդ մայր Հայաստանի հետ կապող անհրաժեշտ ճանապարհները: Եւ, հասկանալի է, այժմ ամենաառաջնահերթ խնդիրներն են՝ պաշտպանել ձեռք բերվածը, լծվել հանրապետության տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային խնդիրների իրականացմանը, իսկ այս բոլորից առաջ եւ բոլորից վեր՝ ամրապնդել հանրապետության պաշտպանունակությունը, որը ոչ միայն արցախահայության, այլեւ հայ ամբողջ ժողովրդի պատվի խնդիրն է, գոյատեւումի առաջին պայմանը:

Հռոմում շարունակվող խորհրդաժողովը, որ քննարկում է հայ-ադրբեջանական բարդույթը ԼՂՀ տարածքում, որոշել է 11 պետությունների պատվիրակների մասնակցությամբ մեծ քննարկումն անցկացնել Մինսկում, հունիսի 23-ին: Խորհրդաժողովի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելին, ասում են, գոհ է քննարկման ընթացքից, թեկուզ գտնում է, որ բուն ԼՂՀ ներկայացուցիչների բացակայությունը չի կարող չթողնել իր բացասական ազդեցությունը:

Ավստրիայի արտգործնախարարությունը հրապարակել է հայտարարություն, որով հայկական ու ադրբեջանական կողմերին առաջարկում է նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ՝ կրակն անմիջապես դադարեցնելու եւ բարդույթը քաղաքական ճանապարհով կարգավորելու համար:

Հեյդար Ալիեւը հիմա էլ սուտ հարայ է գցել, թե հայերը հարձակվել են Օրդուբադի շրջանի վրա, եւ նորից վազել է Անկարա՝ երեւի նորոգելու Թուրքիայի ռազմական միջամտության խնդիրը:

Իսկ նրա ցեղակիցներն ամբողջ օրվա ընթացքում իսկապես ռմբակոծությունների են ենթարկել Ճարտարը, Մարտունին, Կարաչինարը, Հայաստանի տարածքից Կապանը, Կոռնիձորը, Խնձորեսկը: Կան սպանվածներ ու վիրավորներ:

Երկար ընդմիջումից հետո լույս տեսավ ԼՂՀ հին ու հեղինակավոր թերթը՝ «Արցախը» (առաջներում՝ «Խորհրդային Ղարաբաղ»): Խմբագիր Մաքսիմ Հովհաննիսյանը կոչ է անում ամբողջ հայությանը՝ հովանի եւ տեր լինել նրան:

Չեմ կարող չնշել նաեւ, որ տեղեկությունների այս հարստությանը, սովորականի պես,

անտեղյակ էր մեր հեռուստատեսային «Լրաբերը»: Այն կրկնեց միայն նախորդ օրերի պաշտոնական փոքր-ինչ մխիթարական տվյալները, հավաստիությամբ ո՞րերորդ անգամ նշեց, որ թուրքն ականջների մեծ կորուստներ է տալիս, իսկ մեր զոհերը (800 զինվոր) ո՞վ պիտի հաշվի: Բայց արդյո՞ք արդար է այս տոնը, երբ կողքին էլ անվերջ հիշում են, որ սահմանամերձ շրջաններում տեխնիկայի ու զորքի նորանոր կուտակումներ են կատարվում... Ի՞նչ է, թուրքը նորերին բերում, կուտակում է, որ սրանք նախորդ զոհերի վրա սգա՞ն:

Հունիսի 3-ին հաղորդվեց, որ այսօր ԼՂՀ-ում գործում են հեռուստատեսությունը, ռադիոն, որոնք Հայաստանից են հաղորդումներ ընդունում ու տարածում: Վերահաստատված է նաեւ հեռախոսակապը Հայաստանի հետ ու հանրապետության ներսում:

Վերադարձ դեպի Արցախ: Այս կոչով Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքներում ու գյուղերում բնակվելու են գնում ոչ միայն նախկին արցախցիները եւ փախստականները, այլեւ շատ հայաստանցիներ, որոնք բուռն ցանկություն ունեն՝ ապրելու այնտեղ, օգնելու հայրենակիցներին վերականգնման ու բարգավաճման գործում:

Բայց շարունակվում են նաեւ սահմանային բնակավայրերի ռմբակոծություններն ու գնդակոծությունները: Հադրութի շրջանի Աղբուլաղ գյուղում զոհվել է մի կին: Կարաչինարում կան վիրավորներ:

Ասում են՝ ամբողջ օրը Քելբաջարում կրակահերթերի ձայներ են լսվել: Ենթադրվում է, որ թուրքի ներսի խմբավորումներն են կռվում մեկմեկու դեմ:

Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Իսա Գամբարովն ստորագրել է հրամանագիր, որով ՆԳՄ աշխատակիցներին իրավունք է տրվում իրենց չենթարկվողների նկատմամբ դիմելու խստագույն միջոցների, եւ սա էլ՝ հայկական ապօրինի զինվորական միավորումների դեմ պայքարելիս: Ուրիշ խոսքով՝ նոր թուրք ղեկավարն ուզում է վերականգնել իրենց օմոնի գործունեությունը Ղարաբաղում: Մեծ ու համբավավոր փորձ ունեն, չէ՞: Երեւի կարիք կունենան նոր պոլյանիչկոներ ու սաֆոնովներ էլ գործի լծելու: Միայն մոռանում է իր ազգի հին առածը՝ հայի եշի խելքն ի՞նչ լիներ: Հիմա հայի եշի խելքն է գործում, եւ նա այլեւս թույլ չի տա, որ իր հողի վրա կարգադրելու իրավունք ստանա օտար որեւէ շառլատան:

«Ազատությունը» հաղորդեց տհաճ մի լուր: Հռոմի խորհրդաժողովը Ղարաբաղի վիճակը կարգավորելու առաջարկներ է ընդունել, եւ նրանցից կարեւորը հետեւյալն է. հայկական զորամիավորումները պետք է հեռանան Շուշիից ու Լաչին-Գորիս միջանցքից, որպեսզի երկու տեղն էլ վերահսկողությունն անցնի ԵԱՀԽ օրինապահ ուժերին:

Բայց ո՞ւր են այդ ուժերը: Չէ՞ որ նրանք այստեղ կարող են հայտնվել միայն կրակը դադարեցնելուց հետո, իսկ թուրքն անվերջ ու անընդհատ կրակում է: Թե՞ ուզում են հայոց Արցախը վերստին դնել թուրքի հարվածների տակ:

Հունիսի 4-ի կարեւոր իրադարձությունները մխիթարական չեն. ռմբակոծվել են ԼՂՀ սահմանները Հադրութից մինչեւ Շահումյան, կան զոհեր, վիրավորներ: Նույնն է նաեւ Կապանի ու Գորիսի շրջանների սահմանամերձ բնակավայրերում: Թուրքը ռմբակոծում է, հարձակումներ անում, սպանում ու վիրավորում, կատարում ավերածություններ: Իսկ մենք միայն ետ ենք մղում, լրատվական բնագավառում էլ մնում տարտամ ու համարյա անբան:

Հունիսի 5-ին Արցախի տարածքում պատերազմը շարունակվում է գլխավորապես Մարտունիում: Գիշերն Ամիրանլարից մեծաքանակ մի զորամաս, զրահատեխնիկայի օժանդակությամբ, հարձակվել է Մարտունի քաղաքի վրա, մտել արվարձանները: Ինքնապաշտպաններն ետ են մղել, պատճառել զգալի վնասներ, սակայն կրել են նաեւ կորուստներ՝ երկու զոհ, մեկ վիրավոր, երկու զինվոր էլ անհետ կորել են:

Թշնամին ռմբակոծել է նաեւ Գորիսի, Կապանի ու Տավուշի շրջանները: Այստեղ էլ մեծ կորուստներ կան, շատ են ավերածությունները:

Իսկ դուրսը, միջազգային ատյաններում, ադրբեջանցի լաչառներն իրենք են հայերին ամբաստանում, նրանց վերագրում ագրեսիայի, կողոպուտի ու բարբարոսության մեղքեր:

Օսլոյում, օրինակ, ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների արտգործնախարարների խորհրդաժողովում անդրադարձել են ԼՂ-ի հարցին, ընդունել փաստաթուղթ, որով առաջարկություններ են արվում վիճակը կարգավորելու համար: Քննարկումից հետո Ադրբեջանի արտգործնախարարը հայտարարել է, թե իր հանրապետությունը թույլ չի տա, որ ոչ ՆԱՏՕ-ի, ոչ էլ որեւէ միջազգային կազմակերպության դիտորդ կամ խաղաղարար ուժեր մտնեն Լեռնային Ղարաբաղ, քանի դեռ այնտեղից դուրս չեն բերվել հայկական բռնագրավիչ զորամասերը: Նա արտահայտել է իր դժգոհությունը եզրափակիչ փաստաթղթի դեմ, որի մեջ բացակայում է Ղարաբաղի նկատմամբ Հայաստանի կիրառած ագրեսիայի գնահատականը:

Խորհրդաժողովին մասնակցած Րաֆֆի Հովհաննիսյանն էլ արտահայտել է իր գոհունակությունը քննարկման ընթացքի ու արդյունքների վերաբերյալ եւ լավատես է Մինսկում հունիսի 23-ին գումարվելիք մեծ ժողովի նկատմամբ, որը, հավատացած է, զգալիորեն առաջ կմղի ԼՂ-ի հարցի լուծման ընթացքը («Ազատություն» ռադիո):

Ադրբեջանի պրեզիդենտության հիմնական թեկնածու Էլչիբեյն օտարերկրյա լրատվական մարմինների ներկայացուցիչներին այս անգամ էլ հայտարարել է, թե Լեռնային Ղարաբաղի հարցի միակ տերերն իրենք են, որ պատրաստ են այդ «հայկական համայնքին» տալ միայն մշակութային ինքնուրույնություն: Ինչ վերաբերում է մինչեւ 1988-ը եղած կարգավիճակը վերականգնելուն, ապա իրենք այդ հարցը կքննարկեն այն ժամանակ, երբ արդեն Հայաստանը լուծած կլինի երկու հարց՝ Ա) բռնագրավված ադրբեջանական տարածքի ու բնակավայրերի վերադարձնելը, Բ) Հայաստանից վռնդված 200 հազար ադրբեջանցիներին իրենց նախկին բնակավայրերում տեղավորելը (մոսկովյան հեռուստատեսություն):

Ըստ երեւույթին միաչքանի է այս Էլչիբեյ կոչվածը, տեսնում է միայն Հայաստանից դուրս արված 165 հազար ադրբեջանցիներին (այն էլ 200 հազարի պատկերով) եւ քոռ է մնում Ադրբեջանից վռնդված կես միլիոն հայերի դիմաց: Նաեւ կիսախելք է, մինչեւ հիմա չի հասկացել, որ իրենք Ղարաբաղում պարտված կողմն են, իսկ պարտվողը վերջնագիր չի ներկայացնում, այլ պարտավոր է լինում ընդունել այդպիսին:

Լեռնային Ղարաբաղի խորհրդարանն այս անգամ էլ չկարողացավ ընտրել իր նախագահին. միակ թեկնածու մնացած Շահեն Մեղրյանը եւս բավարար ձայներ չստացավ, եւ ընտրությունը հետաձգեցին մինչեւ հունիսի վերջը, որպեսզի այդ ընթացքում անցկացնեն լրացուցիչ ընտրություններ դեպուտատական թափուր տեղերի համար եւ լրացնեն ու ամրապնդեն կառավարական կառույցները:

Իզմիրում (Թուրքիա) տեղի ունեցած տնտեսական մեծ խորհրդաժողովին ներկա է եղել նաեւ Հայաստանի պատվիրակությունը՝ Հրանտ Բագրատյանի գլխավորությամբ: Վերջինս պրեզիդենտ Թուրգութ Օզալին է հանձնել Լ. Տեր-Պետրոսյանի ուղերձը, որի մեջ հույս է հայտնվում, թե կկարգավորվեն հայ-թուրքական փոխհարաբերությունները, եւ դա էլ հիմք կդառնա Արցախի հարցի լուծման համար: Ապա ներկայացվում է Հայաստանի ղեկավարության պատրաստակամությունը՝ դիվանագիտական, քաղաքական, առեւտրական ու մշակութային սերտ կապեր հաստատելու Թուրքիայի հետ («Ազատություն»):

Մեր պատվիրակությանն ընդունել է Սուլ. Դեմիրելը, արտահայտել իր երկրի մտահոգությունը Ղարաբաղի բարդույթի համար, ապա եւ «վստահեցրել», որ ինքն ու իր երկիրը թշնամանք չեն տածում Հայաստանի ու հայ ժողովրդի նկատմամբ: Երեւի սա, որքան էլ դիվանագետ, միամիտ մարդ է, չէ՞ որ չեղած բանի մասին չեն խոսում...

Հունիսի 6-ին, իբր, ամենուրեք, մանավանդ Հայաստանի սահմանային շրջաններում, վիճակը տանելի է եղել, խաղաղ ու անկրակ: Բայց ահա Արցախի երկու կետում՝ Մարտունիում ու Կարաչինարում, դաժան ռմբակոծություններ են եղել, եւ առաջինում երեք ազատամարտիկ են զոհվել, երկրորդում՝ երկուսը, եւ կան շատ վիրավորներ, շենքերի ավերածություններ: Կարծես մեկ օրվա ընթացքում տրված հինգ զոհը քիչ է, եւ դրա համար կարելի է այնքան էլ չանհանգստանալ...

Բայց, նախ, մեկ օրում Արցախի, այդ փոքրիկ ու քրքրված աշխարհի հինգ երիտա-

սարդ կյանքի կորուստը շատ մեծ բան է, ապա. մի՞թե անառիկ Շուշին նվաճող ինքնապաշտպանությունը չի կարողանում խլացնել Մարտունիի դեմ բաց տարածության մեջ տնկված Ամիրանլարը: Այդպես էլ Կարաչինարի դիմացի Շեփեկը: Թե՞ ռազմավարական մեքենա՞ն չի գործում այնպես, որ իմանան, կարգավորեն բոլոր քայլերը եւ հասկանան, թե ո՛ւր եւ ինչպե՛ս են գնում:

◇ ◇ ◇

Ասում են՝ այսօր Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի նախագահ Ջինդորուքը խիստ կերպով զգուշացրել է (Հայաստանին) Ղարաբաղում, Լաչինում ու Աղդամում իրականացված ցեղասպանության համար», ասելով. «Եթե Հայաստանը չդադարեցնի արյունահեղությունը, ապա նոր բացված կամուրջով տանկեր կշարժվեն առաջ» («Հուրիեթ», հունիսի 8):

Հունիսի 7-ին Ադրբեջանի պրեզիդենտի ընտրություններն էին, եւ ինչպես այդ օրը, այնպես էլ նախորդ ու հաջորդ մի քանի օրերին ադրբեջանական զորամիավորումները շատ չէին անհանգստացնում Արցախի ինքնապաշտպաններին, Հայաստանի սահմանամերձ շրջանների բնակիչներին: Մերոնք էլ դրանից երեւի հետեւություն էին արել, թե թշնամին գիտակցում է իր թուլությունը, այլեւս չի ջանա ռազմական ուժով հարցեր լուծել, այլ կփորձի միջազգային ատյաններում, Թուրքիայի աջակցությամբ ու այլեւայլ քաղաքական-դիվանագիտական միջոցներով ձեռք ձգել կորցրածը, հասնել իր պատմական ու տնտեսական «իրավունքների» վերականգնումին: Իսկ այդ ատյաններում, հայտնի բան է, ոչ մի հարց էլ չի լուծվում:

Այս մտայնության, տխուր այս պատկերացումի արտահայտություններն էին անհոգ հանգստությունը Երեւանում եւ կուսակցական գզվռտոցը ԼՂՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում: Անկասկած այս ամենի կծիկը ՀՀ ղեկավարության մեջ էր, նրա ձեռքում, նրա պարագլուխների ուղեղներում: Հակառակ դեպքում ո՞ր հանրապետության առաջին ղեկավարը կթողներ իր երկիրը եւ կթռչեր արտասահման՝ մի շաբաթից ավելի պտույտ տալու Հարավային Ամերիկայի երկրներում, թե ի՞նչ է, այդ ընթացքում նաեւ մասնակցելու է շրջակա միջավայրի պահպանության հարցերին նվիրված ինչ-որ գիտաժողովի: Մի՞թե այսօրվա Հայաստանի համար կա ավելի կրակված շրջակա միջավայր, քան ամեն օր ռմբակոծությունների ու հարձակումների ենթարկվող իր հանրապետության սահմանային շրջանները, օրհասի առաջ կանգնած Արցախը: Այո՛, օրհասի առաջ կանգնած, քանի որ Ադրբեջանի ղեկավարի ընտրություններում քվեարկվող բոլոր թեկնածուները՝ տարբեր կուսակցությունների ներկայացուցիչներ եւ, իբր թե, ազգային ու քաղաքական տարբեր ծրագրերի հեղինակներ, միահամուռ էին մեկ հարցում՝ ամենակարճ ժամանակում Արցախը նվաճելու եւ իրենց տիրապետությունն այնտեղ վերահաստատելու վճռականության մեջ: Եւ դրա համար Արցախի ու Հայաստանի սահմանների մոտ կուտակում էին իրենց զինական բոլոր ուժերը, ռազմական ահռելի տեխնիկան, վարձկան ավազակախմբերը:

Այս պայմաններում շրջահայաց մի մարդ կզբաղվե՞ր ուրիշ որեւէ հարցով, քան նախապատրաստությունը գլխավոր, թերեւս Արցախի խնդրի համար ամենավճռական բախումին:

Ես կաթվածահարի պես էի, երբ ԳԽ-ի նախագահ Բաբկեն Արարքցյանի գլխավորած հեղինակավոր պատվիրակությունը գնաց Ստեփանակերտ, տապալեց ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի ընտրությունները եւ, իր պարտականությունը կիսով չափ կատարած համարելով, վերադարձավ: Կիսով չափ, քանի որ գնացել էր ապահովելու միայն իր ու յուրայինների (ՀՀՇ) թեկնածուի հաղթանակը: Եւ քանի որ իրենց թեկնածուն չի անցել, խանգարել է նաեւ, այսպես կոչված, հակառակ թեւերի թեկնածուների՝ Լեոնարդ Պետրոսյանի, Լեոնիդ Հակոբյանի ու Շահեն Մեղրյանի հաջողությանը:

Հունիսի 7-ի երեկոյան ՀՀ ԳԽ-ի ինչ-որ հանձնաժողովի նախագահ Բագրատ Ասատրյանը, որ Արարքցյանի խմբի մեջ էր եղել, հեռուստատեսությամբ ունեցած հարցազ-

րույցում իրենց առաքելության խնդիրն այսպես բացատրեց. ՀՀ ղեկավարությունը մտածում է, որ եթե դաշնակցության թեկնածուն դառնա ԼՂՀ ղեկավար, տեր լինի նորելուկ հայկական հանրապետությանը, վերջինս այլեւս չի ենթարկվի Հայաստանի ՀՀՇ-ական ղեկավարությանը, իսկ որ ավելի վատթարն ու կործանարարն է, կջանա նույնն անել, այսինքն ղեկավարությունը հանձնել դաշնակցությանը, նաեւ Հայաստանում: Ուրեմն, խնդիրն էր, նախ, թույլ չտալ, որ դաշնակցության թեկնածուն դառնա նախագահ, եւ ապահովել ՀՀՇ-ական թեկնածուի վերելքը:

Ժողովուրդն այնտեղ արյունահեղության գնով ձեռք է բերել իր նվազագույն հաղթանակը եւ պատրաստ է այն վայելելու համար մղել ամենավճռական ճակատամարտը, որն այլեւս անլուծելի չի թողնի եւ ոչ մի հարց... Իսկ սրանք իրենց թեկնածուի հաջողությամբ են մտահոգված, իրենց կասկածելի հեղինակության ապահովմամբ:

Անհրաժեշտ էր ընտրել նախագահ, այն ամենապատասխանատու ղեկավարը, որի կազմակերպչական կարողություններից ու գործադրած ջանքերից է կախված լինելու առաջիկա, շատ մոտիկ ու անխուսափելի ճակատագրական ելքը: Իսկ սրանք գնացել, անորոշություն են սերմանել, հետո էլ ընտրությունները հետաձգել, ապա նախագահի պաշտոնակատար թողել իրենց իսկ տապալած մարդուն, որը, հասկանալի է, ոչ թե կենաց ու մահու պայքարի մեջ մտածի վճռականությամբ է գործելու, այլ մի կերպ քաշելու է իր լուծը, լավագույն դեպքում՝ հերթապահողի պարտաճանաչությամբ աթոռ է պահելու՝ մեկ ամիս հետո ընտրվելիք նախագահին հանձնելու համար:

Բ. Ասատրյանն ակնարկեց (իսկ ուրիշները տագնապով պատմում էին), որ Արցախում ղեկավար մարմինները բաժանված են կուսակցական անհանդուրժող խմբերի, որոնք արդեն հաջողացրել են իրենց ազդեցությունները տարածել նաեւ ինքնապաշտպանության զորամիավորումների վրա:

Աչքներս լո՜ւյս, հիշյալ ամենաճակատագրականի շեմին մենք ունենք հակամարտ, իրենց տեր կուսակցությունների թայֆայական շահերի համար մեկմեկու դեմ լարված զորամիավորումներ: Դժվար չէ պատկերացնել վիճակը, եթե զորքի մասնիկներն էլ սկսեն գործել իրենց գլուխներին գտնվող կուսակցական թայֆաների թելադրանքով:

Հունիսի 8-ին էլ արդեն հայտնի էր, որ Ադրբեջանի պրեզիդենտ է ընտրվել ԱԺՃ-ի պարագլուխ Աբուլֆազ Էլչիբեյը: Լրատվության մարմինները հայտնում էին, որ ընտրողների կեսից ավելին իր ձայնն է տվել նրան, որ իր պայքարի դրոշի վրա գրած ունի «Թուրքիզմ, իսլամիզմ, ժողովրդավարություն»: Իսկ մրցակիցները հարայ են տալիս, թե ԱԺՃ-ի կամակատարները կեղծիքի ու խարդախումների միջոցով են հասել առավելության, դա պիտի բացեն, նույնիսկ արդեն ստեղծել են հատուկ կոմիտե, որը պետք է ճշմարտությունն արեւերես հանի: Բայց, միեւնույն է, Էլչիբեյը հաղթել է եւ նա էլ իր առաջին խնդիրն է դարձրել Ղարաբաղի ազատագրումը հայերից:

Իսկ Արցախի ճակատում ու ՀՀ սահմանամերձ շրջաններում դրությունը ժամ առ ժամ բարդանում է, Շահումյանից մինչեւ Հադրութ, ամբողջ սահմանի երկարությամբ, սեւ ուժեր են կուտակվում: Չեն դադարում ռմբակոծությունները: Մարդկային զոհերն ու ավերածությունները զարհուրելի չափերի են հասնում: Միայն այսօրվա ընթացքում Աղդամի շրջանից Մարտակերտի վրա գցել են «Գրադի» ավելի քան 100 հրթիռ:

Թուրքիա-Նախիջեւան-Ադրբեջան սիրախաղերը, որքան էլ գաղտնի, ջրի երեսն են հանում ծայրերն այն եղջյուրների, որոնք վաղը Հայաստանի կողերն են խրվելու: Նախիջեւան-Թուրքիա խղճուկ կամրջի վրա մեծ գործեր են կատարվում, եւ դրանից հայկական կողմն անհանգստացած է, Սադարակն է ռմբակոծում,-հաղորդեց «Վեստիի» թղթակիցը:

Երեւան է ժամանել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի պատվիրակությունը՝ ինչ-որ Ֆիլիպ Մարուսիչի գլխավորությամբ, որը պիտի ուսումնասիրի Հայաստանի՝ ՄԱԿ-ի կառուցվածքներում գործելու հնարավորությունները:

Հունիսի 9-ին Լաչինում գումարվել է քրդական հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների համաժողով, որն ընդունել է հռչակագիր քրդական պետականու-

թյան ստեղծման մասին: Այնտեղ խոսվում է 20-ականների Կարմիր Քրդստանի, նրա տխուր-վախճանի եւ քուրդ ժողովրդի մեծ երազանքի մասին: Իսկ այժմ, երբ քրդերը միաձույլ ապրում են Ադրբեջանի Լաչինի, Քելբաջարի, Ղուբաթլիի, Զանգելանի ու Ջեբրայիլի շրջաններում, որոշում են ստեղծել իրենց նոր ինքնավար պետությունը` Լաչին կենտրոնով: Նոր Քրդստանի լիազոր ներկայացուցիչների համաժողովրդական ընտրությունները նշանակվեցին ս.թ. հուլիսի 17-ին: Հռչակագիրն ստորագրել է Վաքիլ Մուստաֆաեւը: Հռչակագրում կոչ է արվում, որ վերոհիշյալ շրջանների բնակիչ քրդերը չհեռանան իրենց բնակավայրերից, դառնան նոր պետականության եռանդուն քաղաքացիները («Ազգ», 1992, հունիսի 13):

Անկասկած, այս միջոցառմանը մասնակցել, հավանաբար նաեւ տոն են տվել հայ մարդիկ` առանց հասկանալու, որ, նախ, գաղափարն արմատ չի ձգի, որովհետեւ հիշյալ շրջաններն անդարձ թուրքացած են, ապա եւ նախորդ փորձը (Կարմիր Քրդստան) ասպարեզ քաշված է եղել Արցախը Հայաստանից բաժանելու, նրանց արանքը սեպ խրելու համար:

Եւ մի՞թե այսքանից հետո էլ հայը չպիտի հասկանա, թե ո՞րն է իր համար շահավետ քայլը:

Հունիսի 11-ին Մարտակերտի ծայրամասային գյուղերը ռմբակոծել են թուրքերը, կան սպանվածներ (2) եւ վիրավորներ (շուրջ մեկ տասնյակ): Մարտունիում էլ կան սպանվածներ (3 զինվոր) ու վիրավորներ (8):

Հայաստանի սահմանային բնակավայրերը եւս ռմբակոծվել են: Երկու ինքնաթիռ մտել են Տավուշի շրջանը, բնակավայրերը գնդակոծել ու հեռացել:

Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարը գանգատվել է, որ Ամիրանլարի ու Աղդամի իրենց զինվորներից շատերը դասալիք են դարձել: Նա բողոք է հղել Ռուսաստանի կառավարությանը, որ իրենց հանրապետությունում տեղակայված 3 օդանավակայաններում տարբեր սարքավորումներ են փչացրել (չէ՞ որ ԱՊՀ ինչ-որ պայմանավորվածության համաձայն` այդ սարքավորումները պետք է փոխանցվեն հանրապետությանը, այսինքն` էն գլխից պատկանում է իրենց):

Հունիսի 12-ի երեկոյան դեմ տեղի ունեցավ այն, ինչ որ սպասվում էր. ժամը 16-17-ի կողմ սահմանամերձ շրջաններում կուտակված թուրք զորամիավորումները` մի քանի հազար զինվոր, ահռելի քանակության զրահատեխնիկայի ու ռազմաօդային ուժերի ուղեկցությամբ, լայնահուն հարձակման էին անցել ԼՂՀ հյուսիս-արեւելյան, արեւելյան ու հարավ-արեւելյան սահմանի ամբողջ երկարությամբ, Հադրութից մինչեւ Շահումյան` հարվածները դաժանորեն ուղղելով երեք հատվածների վրա` Ասկերանի, Կիչան-Քոլատակ ուղղության եւ Շահումյանի շրջանի արեւելյան մասին: Երեկոյան հաղորդումներում պարզ էր արդեն, որ թշնամին հաջողություններ է ունեցել ճակատի համարյա բոլոր հատվածներում. Շահումյանի շրջանի մեծ մասը, բացի Շահումյան ավանից եւ Վերիշեն ու Գյուլիստան գյուղերից, նվաճված էր, գյուղերն ավերվել էին, կային մեծ թվով զոհեր ու վիրավորներ: Ասկերանի ուղղությամբ, Նախիջեւանիկը, Փիրջամալն ու Աղբուլաղը գրաված լինելով, թուրքը հարվածներ էր տեղում շրջկենտրոնի վրա: Իսկ Կիչանը, Նարեշտարն ու Ուրխավենդը գրավելուց հետո շարժվում էր դեպի Վաղուհասը, պարզ էր, Մարտակերտ տանող խճուղին ձեռք ձգելու համար, որից հետո արդեն Մարտակերտի ու Շահումյանի շրջանները պիտի կտրվեին ինքնապաշտպանության կենտրոնից եւ խեղդվեին Միր-Բաշիրից ու Աղդամից արշավող զորամասերի աքցանի մեջ:

Ռուս թղթակիցների տեղեկությունների համաձայն` թուրքերի զորամիավորումները հայկական բնակավայրերը նվաճում էին` համարյա առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու:

Եւ, իսկապես, մի՞թե մեկ օրվա ընթացքում հնարավոր էր այդքան կորուստներ տալ. համարյա ամբողջ Շահումյանի շրջանը եւ Մարտակերտի շրջանի դաշտային մասն իր խոշոր բնակավայրերով: Թե՞ պաշտպանություն չի եղել առհասարակ: Բայց չէ՞ որ Շուշին ու Լաչինը գրավելուց անմիջապես հետո, ավելի քան մեկ ամիս, բոլոր ականատեսները միաբերան այն էին ասում, որ թուրքերն անընդհատ տեխնիկայի ու զորքի մեծ կուտակումներ են անում սահմանամերձ վայրերում, ամրապնդելով իրենց դիրքերը` թուրք բնակչությունն են հեռացնում դեպի հանրապետության խորքերը: Այս ահազանգերն ինչո՞ւ նկատի չեն առնվել, ինչո՞ւ պատասխան քայլեր չեն արվել, չի ամրապնդվել պաշտպանությունը:

Առավել զարմանալին, պարզապես քաղաքական ու ռազմական կարճատեսությունն այն էր, որ այս թափթփվածությունը տիրում է նաեւ Հայաստանի սահմանային շրջաններում: Հենց միայն Իջեւանի շրջանում վերջին 3 օրում սպանվել են 11 բնակիչներ, Կապանի ու Գորիսի շրջաններում 7 անչափահասների են պատանդ տարել: Կապանի Գեղանուշ գյուղի գործկոմի նախագահը հեռուստատեսությամբ պատմում էր, թե իրենց գյուղն ու հարեւան բնակավայրերը թողնված են բախտի քմահաճույքին, եւ հիմար լինելու պատճառով է, որ թուրքն այս վայրերում դեռ չի կատարել իրեն վայել վայրագություններ:

Եւ իր երկիրն այս վիճակում թողած` նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը ճանապարհվել է Հարավային Ամերիկա, թե ի՞նչ է, այնտեղ պիտի մասնակցի շրջակա միջավայրի հարցին նվիրված ինչ-որ գիտաժողովի:

Երեւի նախագահի այս ուղեւորության արտառոց արդյունքը շեշտելու համար, հեռուստատեսության հաճկատարներն էլ մի պանծալի լուր են հաղորդում. Արգենտինայի կառավարությունն ընդունել է ԼՂՀ ժողովրդի ազգային ազատագրական պայքարի արդարացիությունը եւ պահանջում է, որ նրա հարցը լուծվի մարդու եւ ազգային փոքրամասնության իրավունքներին վերաբերող միջազգային օրենքներով: Բայց որտե՞ղ է պահանջում, ինչպե՞ս եւ ո՞վ է նրա պահանջը կատարելու: Բա՞վ չէ` այս ժողովրդին բթացնում են նման անլուրջ լուրերի հաշվով:

Հայաստանի նախագահն ու արտգործնախարարը մեծ ու երկարատեւ իրենց ուղեւորության մեջ են, եւ, այսուամենայնիվ, աղետյալ Արցախի մասին գոնե դատարկ խոսքով հոգացողներ էլ կան. ՀՀ արտգործնախարարությունը հատուկ գրով դիմել է ԱՊՀ պետությունների ղեկավարներին ու համաշխարհային հանրությանը, պատմում է տեղի ունեցածը, ապա զգուշացնում, որ եթե Ադրբեջանը չհրաժարվի իր ագրեսիվ ծրագրերից, ապա Հայաստանի հանրապետությունն իրեն իրավունք կվերապահի դիմել պատասխան կտրուկ քայլերի` ԼՂՀ-ում իր հայրենակիցների մարդկային իրավունքները պաշտպանելու համար:

Արդեն գիտենք, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը Հարավային Ամերիկայից հեռախոսով կապվել է երեւանյան գործակիցների հետ, իմացել Արցախի ողբերգության հանգամանքները, ապա հարցրել «Ի՞նչ եք մտածում, մնա՞մ թե՞ գամ»: Ասել են` մնա, եւ նա հանգիստ սրտով մնացել է, որպեսզի ունենալիք բարձրադասիվ հանդիպումներին, իբրեւ թե, համեմունք, ներկայացնի ԼՂՀ վիճակի, նրա դիվանագիտական լուծման հնարավորությունների հարցը:

Թերթերը, օրինակ, հանգամանորեն նկարագրում էին այն շքեղ հանդիպումներն ու ջերմագին ընդունելությունները, որոնց արժանանում էր մեր նախագահը Բուենոս-Այրեսում, նրա տված ճաշկերույթը Ռուսաստանի փոխնախագահ Ալ. Ռուցկոյի պատվին («Ազգ», 1992, հունիսի 13...)... Եւ սրանց կողքին` թուրքի դաժան գրոհները ԼՂՀ շրջանների վրա: Ահա նրանցից մեկը. Հունիսի 12-ի կեսօրին Ադրբեջանի զինված ուժերն Աղդամի կողմից լայնածավալ հարձակում են ձեռնարկել Մարտակերտի շրջանի վրա: Հարձակման գիծն անցնում է Կիչան գյուղից դեպի Նախիջեւանիկ: Շտաբի տվյալներով, Ղարաբաղի տարածք են ներխուժել ավելի քան 100 տանկ եւ զրահատեխնիկա, որոնք վերջերս ԱՊՀ հրամանատարության կողմից հանձնվել էին ադրբեջանական բանակին: Միաժամանակ «Գրադ»-ից եւ ծանր հրետանուց սկսվել է Ասկերանի հրետակոծումը: Քաղաքը օդից հրետակոծվում էր 4 «ՄԻ-24» ուղղաթիռներով եւ գրոհային «Սու-25» ինքնաթիռով, որոնք Ասկերանը հրթիռակոծել են «Նուրս»-երով: Ռմբակոծվել են նաեւ Ասկերանի շրջանի սահմանամերձ գյուղերը: Հայկական ուժերին առայժմ հա-

ջողվում է դիմադրել, սակայն հետախուզության տվյալներով՝ նոր հարված է պատրաստվում Թարթառի կողմից, որտեղ նկատվում են զրահատեխնիկայի խոշոր կուտակումներ» («Ազգ», նույն համարում):

Հունիսի 13-ը երեւի ամենաողբերգական օրերից մեկն էր այս պատերազմի ամբողջ ընթացքում. թուրքերն իսկական մեծ արշավանք են սկսել Շահումյանի շրջանը լրիվ նվաճելու եւ Ասկերանին ու Մարտակերտի հարավային մասին տիրանալու համար: Արշավանքը տեղի ունի մեծ քանակության տանկերի, զրահատեխնիկայի ու ծանր թնդանոթների ուղեկցությամբ, ահավոր ռմբակոծություններով ուժաթափ արված հայկական բնակավայրերի վրա: Արդեն նվաճված են բազմաչարչար Բուզլուխը, Մանաշիդը, Էրքեջը: Թշնամին շարժվում է դեպի Վերիշեն ու Շահումյան: Լրատվությունն այնպես է խոսում, որ կարելի է ենթադրել, թե Մարտակերտի շրջանի հյուսիս-արեւելյան մասում եւս եղել են կորուստներ: Իսկ Աղդամի կողմից գրոհող ավազակախմբերն արդեն մտել են Կիչան ու Ութավենդ, Ասկերանի ձորում գրավել Նախիջեւանիկն ու Փիրջամալը:

Ռիո-դե-Ժանեյրոյում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու Րաֆֆի Հովհաննիսյանը տեղյակ են Արցախի ողբերգությանը եւ, ասում են, բանակցություններ են վարում այնտեղ գտնվող պետական նշանավոր գործիչների հետ: Երեւի հայությանը ուրախություն պատճառելու համար:

Դաշնակցությունն Ազատության հրապարակում կազմակերպել էր հանրահավաք, որը կառավարությունից պահանջում էր ներկայանալ եւ բացատրություն տալ տեղի ունեցածի մասին, զեկուցել, թե ի՛նչ է արվում Արցախն աղետից փրկելու համար: Սպառնում են վաղն էլ հավաքվել եւ դարձյալ նույն պահանջը ներկայացնել:

Մոսկովյան լրատվությամբ թուրքերը մեղքը բարդում են հայկական կողմի վրա. իբր, նա է, որ մեծ ու լայն հարձակում է ձեռնարկել, եւ իրենք միայն պատասխանում են ու հայկական կրակակետերն են ոչնչացնում:

Հեռուստաելույթ ունեցավ ՀՀ Պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանը, որն ստեղծված դրությունն անհուսալի չհամարելով, պատմեց, թե ի՛նչ մխիթարական մանրամասներ կան, եւ մերոնք ինչպես են նախապատրաստվում վճռական հակահարվածի: Ուրախալի է, ասաց, Ասկերանի մոտ քիչ առաջ խփվել է ՍՈՒ-25 կործանիչ մեկ ինքնաթիռ, որը թուրքերը գողացել, բերել էին Արցախ եւ ահռելի ավերածություններ էին գործում:

Մարդը ջանում էր լավատես երեւալ, սակայն շատ էր մռայլ այն վիճակը, որի փրկության միջոցներից էր խոսում:

◇ ◇ ◇

Այսօրվա Շահումյանի ողբերգության վկա ռուս մի լրագրող՝ Ալեքսեյ Ֆյոդորովը («Մեգապոլիս-էքսպրես» թերթի ֆոտո-թղթակից), այսպես է արձանագրել իր ցավագին տպավորությունները.

«Ամսի 13-ն է, չգիտեմ՝ ինչ օր է: Առավոտյան ժամը 5-ի մոտ: Ամեն ինչից դատելով՝ սկսվում է ադրբեջանցիների հակահարձակումը:

Առավոտյան ժամը 7-ին երեւաց ՍՈՒ-25 ինքնաթիռը, երկու ռումբ գցեց, որոնցից մեկն ընկավ հիվանդանոցի վրա:

Առավոտյան 8-ին Շահումյանի վրա արդեն շուրջ 200 արկ էր գցել, գործում էին 3 «Գրադներ»: Զարմանալի է, որ այդպիսի հզոր ռմբակոծությունից հետո հիվանդանոցում միայն մեկ վիրավոր կա: Առայժմ...

Շահումյանն ապրում է իր ամենածանր օրը: Մարտեր են գնում բոլոր ուղղություններով Բուզլուխում, Կարաչինարում, Մանաշիդում, Էրքեջում, Հայ-Պարիսում: Կարծես ամեն ինչի վերջն է:

Ծանրագույն օր է: Հիվանդանոց են բերում վիրավորներին: Ես նստել, թելադրում եմ շտաբում, որն իրականում անդադար ռմբակոծվում է՝ «Գրադից» ու տանկերից: Դրու-

թյունը շատ լուրջ է...

Այդպիսի հակահարձակում ոչ ոք չէր սպասում, բայց այն եղավ, եւ վիճակը վայրկյան առ վայրկյան սաստկանում է: Արդեն շտաբն էլ է էվակուացվում: Քաղաքում հրդեհ է, ավերածություններ, չգիտեմ՝ կա՞ն սպանվածներ: Հրետանիներն ու տանկերը գնացել են առաջավոր դիրքեր Բուզլուխի մոտ:

Ահա այս ամսի 13-ը, ահա եւ ծանր կանխազգացումիս արդյունքը: Լքում ենք Շահումյանը, ոտքով գնում ենք Գյուլիստան: Թիկունքում արկերի պայթյուններ են: Ժողովուրդը հեռանում է քաղաքից, որը դատարկ է, ավերված, սարսափելի: Նահանջը սովորական է, ճիշտ է, առանձնակի խուճապ չկա, բայց ամեն ինչ ծայրահեղորեն դաժան է:

Օրվա երկրորդ կեսը: Հենց նոր ինքնաթիռը ռմբակոծել է, 4 ռումբ իր ամբողջ ունեցածը: Բայց ռմբակոծությունը շարունակվում է, ինքնաթիռը երկրորդ շրջանն է կատարում: Իսկ մենք Գյուլիստանի ճանապարհին ենք:

13-ի երեկոյան: Գյուլիստանում ենք: Բոլոր գյուղերից սարերով, կածաններով, անասուններն առած, եղած-չեղածով, մեքենաների վրա այստեղ են հավաքվում մարդիկ: Արդեն ժամը 9-ն է: Ուղղաթիռներով մարդկանց փոխադրելն էլ անհնար է, կարող են վայր գցել» («ՀՀ» ռուս., 1992, հունիսի 26):

Այստեղ էլ ընդհատվում է լրագրողի օրագիրը: Իսկ թերթի աշխատակցուհու հետ ունեցած զրույցին ասել է, թե ինքն Աֆղանստանում է եղել, բայց չի տեսել այսպես դաժանորեն կազմակերպված, ամենայն բծախնդրությամբ ծրագրված ու անցկացված արշավանք: Նման բան չեն տեսել եւ իր հայ բարեկամները, որոնք արդեն քանի տարի կռիվ են տալիս օմոնի ու թուրք ուրիշ ավազակախմբերի հետ: Ուրեմն, այստեղ խառն է ռուսական բանակի վարպետացած մասը...

Ալ. Ֆյոդորովը բազմիցս եղել է Արցախյան պայքարի հորձանուտում, եւ ցավով նշում է, որ այնտեղ քիչ է հանդիպել հայ լրագրողների, իսկ դա... «Պատմությունը չի ների» (նույն տեղում):

Հունիսի 14. Երեկվա հանրահավաքը (ՀՀԴ կազմակերպած) ղեկավարությանը մեղադրեց երկու խնդրում.

Ա) Արցախի կառավարության ընտրություններին խառնվեց, խճճեց-մճճեց՝ թույլ չտալով, որ ազատորեն ասպարեզ գան նորածին հանրապետության տնօրենները, իրենց ուսերին առնեն մարտնչող ժողովրդի ղեկավարությունը, եւ հիմա, երբ եկել է ամենավճռական պահը գոյապայքարի ճանապարհին, երբ անհրաժեշտ են անձնազոհության պատրաստ կոչումնավորներ, կա միայն մեկ պաշտոնակատար (Գխ-ի նախագահի):

Բ) Նախընթացին Ադրբեջանը երբեք չէր թաքցնում, որ զորքի ու զենքի, մանավանդ հզոր տեխնիկայի նոր կուտակումներով նախապատրաստվում է մեծ ու ամենավճռական կռվի, Արցախի վերջնական նվաճման: Իսկ հայկական կողմը դիմադրություն չէր կազմակերպում ո՛չ Արցախում, ո՛չ էլ սահմանային գոտում: Ի՞նչ է սա, կամավոր հանձնվե՞լ թշնամու ողորմածությա՞նը, բացահայտ դավաճանությո՞ւն, թե՞ թշնամու գերազանց ուժերի նկատմամբ տածած արհամարհանք, որ միայն կույրը: Դատապարտելին այն է, որ ՀՀ Գերագույն խորհրդում ու վերին մյուս օղակներում իրատես մարդիկ անընդհատ էլ զգուշացնում էին թշնամու նոր ուժերի կուտակումներից, հուշում կատարել վճռական քայլեր... Այսքանի փոխարեն տեղի ուներ միայն Շուշիի ու Լաչինի հաջողությամբ արբած-մոլորվածների մի հանգստություն, որից հետո էլ հանրապետության նախագահն ու նրա կամքով առաջնորդվողները, հատկապես ՀՀՇ առավել ազդեցիկ ներկայացուցիչները, պատրաստվում էին խաղաղ բանակցությունների գնալ Ադրբեջանի հետ, Արցախը նրա տիրապետությանը ենթարկեցնել, այսպես կոչված, մշակութային ինքնավարության կարգավիճակով:

Հանրահավաքի այս ոգին վրդովեցրել էր պաշտպանության ղեկավար Վազգեն Սարգսյանին: Հենց երեկ ուշ երեկոյան նա հեռուստատեսային իր ելույթում դատապարտեց կազմակերպիչներին (իհարկե, դաշնակցությա՛նը), որոնք ճակատի հաջողություննե-

րի օրերին կուրծք էին ծեծում, թե իրենք էլ ճակատում են եւ հաղթանակի դափնիների մեծ մասն իրենց է պատկանում: Բայց, ահա, առաջին ձախողանքը, եւ նրանք թողել են մի կողմ ու հանրապետության ղեկավարներին են դատափետում: Սա անբարոյականությո՞ւն է.- եզրակացրեց Սարգսյանը եւ հույս հայտնեց, որ այս անհաջողությունն էլ կհաղթահարվի, իսկ այն ժամանակ ո՞ւմ հետ կլինեն ամբաստանողները:

Ճակատից գալիս են տխուր լուրեր. Շահումյանի շրջանը նվաճված է թուրքերի կողմից (Մնացել են Շահումյանը, Վերիշենը եւ Գյուլիստանը, որոնց բնակիչներն անցել են անտառները, պարտիզանական կռիվ են մղում): Շրջանի գյուղերն ավերվել են, բնակիչները, արյունարբու հրոսակներից մի կերպ մազապուրծ, փախչում են դեպի Մարտակերտի շրջանի լեռնային գյուղերը, Ստեփանակերտ, Շուշի: Հեռուստատեսությամբ ցույց տվին փախստականների խլյակները, որոնց ծայրն արդեն Զանգեզուրի ճամփաներին էր:

Մարտակերտի շրջանում օրհասական մարտեր են գնում, թուրքի տանկերը մի կողմից մտել են Քոլատակ-Սրխավենդ-Կիչան գիծը, շարժվում են դեպի շրջանի խորքը: Իսկ հյուսիս-արեւելքում դաշտը նվաճած՝ կոտորում ու կողոպտում են, ավեր ու ավար անում Արցախական աշխարհի այն բարեբեր, քաջազնական տարածքում, որ երբեք թշնամու ոտք չէր տեսել:

Մոսկովյան հաղորդումներում Լեռնային Ղարաբաղի անկման իսկական պատճառներն են հայտնում, միայն Մարտակերտի շրջանում թուրքերն առաջ են շարժվել ավելի քան 100 տանկերով, որոնց վրա նստած են ԱՊՀ զորքերի լավագույն մասնագետները, վարձկանները:

Հրանտ Բագրատյանն է հեռուստաէկրանին, ուզում է սրտապնդիչ խոսքեր ասել եւ հորինում է ինքնապաշտպանության այնպիսի հաջողություններ, որոնք պարզապես անհնար է պատկերացնել: Եւ ուզում է հավատացնել, թե իրենք ամեն ինչ կանեն դրությունը փրկելու համար, որովհետեւ «Արցախի կորուստը պետք է նշանակի կորուստ ամեն ինչի»:

Բայց ո՞ւր է հանրապետության նախագահը,- ինքն իրեն այսպիսի հարց տալի՞ս է վարչապետի տեղակալը: -Ակնհայտորեն կորչում է այդ «ամեն ինչը», ազգը կանգնած է ամեն ինչի կորստյան դեմ-հանդիման, ո՞ւր է նա, ի՞նչ է անում Հարավային Ամերիկայի երկրներում, ի՞նչ է փնտրում: Շրջակա միջավայրի կարգավորման խնդիրնե՞ր: Բայց մի՞թե Արցախն ու ամեն ինչը կորցնելուց հետո հայ ժողովուրդը շրջակա միջավայր կունենա...

Եւ ո՞րն է ամենահետաքրքիր-ամենացավալին. ճակատում հայոց ազգային ողբերգությունն է, իսկ նա այնտեղ շարունակում է իր շրջագայությունը: Շարունակում է եւ դեռ նպատակ էլ ունի հաջորդ շաբաթվա վերջում Փարիզ այցելել: Փարիզով է տուն դառնալու, որպեսզի այնտեղ Միտերանին անձամբ տեղեկացնի հայոց նոր ողբերգության մասին: Կարծես, որ անցյալ անգամ այդ Միտերանը հասկացրել է, թե մեր հարցերը Մոսկվայում են լուծում, դրանով չի ասել ամեն ինչ եւ ամենասպառիչ ձեւով:

✧ ✧ ✧

Հետո՛ իմացանք, որ այս օրը, հունիսի 14-ին, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն արդեն գտնվել է Փարիզում եւ նախ Միտերանի հետ ունեցած հանդիպմանը, ապա եւ մամուլի ասուլիսում, Արցախի նոր ողբերգության համար մեղադրել է Ռուսաստանին, որն իբր սպառազինությունների բնագավառում խախտել է հավասարակշռությունը Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջեւ՝ ոտնահարելով նախկինում ընդունված պայմանագիրն այս կողմերում գտնվող խորհրդային զենքի հավասար բաշխման մասին: Եւ, իբր, եթե Ադրբեջանն իմացած լիներ, որ Հայաստանն ունի այսքան ու այնպիսի զենք, որքան ու որպիսիք՝ ինքը, ապա «Բաքվի ղեկավարները երբեք չէին համարձակվի դիմել այդ գրոհին» («Երկիր», հունիսի 19):

Բայց Բաքվի ղեկավարները Բաքվում էին գտնվում, այնտեղից ոչ միայն զենք ու զի-

նամթերք ստանալու գործերն էին կազմակերպում, այլեւ գլխավորում էին գրոհը: Իսկ դու, այդ ամեն ինչը թողած ռազմական գործի հետ կապ չունեցող եւ դրանից ավելի անձեռներեց մարդկանց հույսին, բացակայում էիր:

✧ ✧ ✧

Դարձյալ հետո պետք է իմանայինք, որ Ռիո-դե-Ժանեյրոյի համաժողովի ժամանակ, հունիսի 14-ին, հանդիպել եւ զրուցել են Լ. Տեր-Պետրոսյանն ու Թուրքիայի վարչապետ Ս. Դեմիրելը, եւ վերջինս, իբրեւ խորհուրդ, նրան այսպիսի «կարգադրություն» է արել. «Իսկույն հեռացեք Ղարաբաղից, աշխարհին հայտարարեք, որ դուրս պիտի գաք Շուշիից ու Լաչինից»: Ապա մեծավարի այս խորհուրդն է տվել. «Ձեր հարեւաններն են Ադրբեջանն ու Թուրքիան: Եթե նրանց հետ բարեկամական հարաբերություններ չհաստատեք, ձեր վիճակը ծանր կլինի» («Ազատամարտ», 1992, թիվ 26):

Հարավային Ամերիկայում ու Եվրոպայում համելով՝ մեր նախագահը երեւի այս խորհուրդ-կարգադրությո՞ւնն էր կատարում:

✧ ✧ ✧

Հունիսի 15-ին, երկուշաբթի, պետք է ՀՀ ԳԽ-ի արտակարգ նստաշրջանում քննության առնվեր ԼՂՀ աղետալի վիճակի հարցը, փնտրվեին-գտնվեին միջոցներ փրկության համար: Իսկ պատգամավորների մեծ մասը մտածում էր, որ դա դյուրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է նախ եւ առաջ պետականորեն ճանաչել օրհասի դեմ հայտնված այդ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը: Ճանաչել, ապա ծրագրել ու անմիջապես էլ իրականացնել դրանով պայմանավորված պարտավորությունները:

Ճիշտն ասած, շատ է դժվար այնպիսի մի ջղային խառնաժողովը կոչել «նստաշրջան» հանգիստ բառով: Դահլիճ էին հավաքվել հուզված-փոթորկված, ռազմաճակատի անհաջողությունները տարբեր կերպ ընդունող, տարբեր արձագանքների պատրաստ մարդիկ, որոնք չէին կարող լուռ մնալ... Եւ նրանցից յուրաքանչյուրի խոսքը, առաջարկը, վճիռը, այսինքն՝ ամեն մի արձագանքը, մատնում էր ներքին խռովքը, փոթորիկը կամ ադմկոտ անտարբերությունը... Ես՝ այս ժողովրդի հասարակ ունկնդիր-հեռուստադիտողս, գրի եմ առել պատգամավորների բոլոր էական խոսքերը, որոնցից յուրաքանչյուրը, կարծում եմ, շատ լավ ցույց է տալիս, թե ով-ո՛վ է եւ ի՛նչ արժե:

Պատգամավորներին շատ էր հետաքրքրում Շահումյանի շրջանի վիճակը, ստույգ տեղեկություններ էին պահանջում: Եւ Ա. Մանուչարյանն ասաց.

- Հեռախոսային կապ չունենք եւ անհնար է ստույգ որեւէ բան ասել:

Մի քանի պատգամավորներ զայրացած բողոքեցին.

- Իսկ էլ ինչի՞ եք պահում այդ կապի նախարարությունը, որ մի հեռախոսագիծ էլ չի պահում կարգին վիճակում:

Հետո Ա. Մանուչարյանն ու պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանը խորհրդարանին տեղեկացրին, որ թուրքերը փաստորեն գրավել են Շահումյանի շրջանն ամբողջությամբ, եւ ժողովուրդն ու ինքնապաշտպանության ջոկատները քաշվել են անտառները, իսկ մի մասը հեռացել է դեպի Մարտակերտ: Աշոտ Մանուչարյանն ընդգծեց, որ հարձակումը սկսվել է նրանից հետո, երբ Ռուսաստանն Ադրբեջանին է հանձնել 2 մոտոհրաձգային դիվիզիայի տեխնիկա: Նա ասաց՝ այդօրինակ տեխնիկա պիտի հանձնվեր նաեւ Հայաստանին, սակայն ինչ-ինչ պատճառներով հանձնումը ձգձգվում է: Աշոտ Մանուչարյանը, պատասխանելով պատգամավորների մտահոգություններին՝ ընդգծեց, որ Շահումյանը գրավվել է, որովհետեւ նրա վրա հարձակվել են գերակշիռ ուժեր: Նա խոստովանեց, որ Հայաստանի իշխանություններն այս ցավալի հարձակումը չէին սպասում:

Ցավալի այս տեղեկությունը մարդկանց հասկանալ է տալիս, որ Արցախում կռիվը մեր կողմից տեղի է ունենում անտեղյակ ու աննախապատրաստ ղեկավարության առկայու-

թյամբ, եւ տրամաբանական ուղին լիներ կամ անմիջապես, անհետաձգելիորեն վերապատրաստվել, կազմակերպել բազմակողմանիորեն, կամ, հետագա կործանարար ողբերգությունները կանխելու համար, գնալ հրադադարի (որի գինը, իհարկե, անհնար է որոշել):

Պատգամավոր Ջահուկյանցը երեւի անմիջապես խառնեց ԳԽ-ի ղեկավարության հաշիվները, երբ, հանրապետության ղեկավարների խնդիրը համարելով ժողովրդի ու հասարակության բոլոր խավերի, քաղաքական բոլոր հոսանքների միասնությունը, անզիջում պայքարն Արցախի պաշտպանության համար, առաջարկեց հենց հիմա, տեղնուտեղը, հստակ որոշմամբ ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության իրավասությունը:

Ասպարեզ նետվեց Աշոտ Բլեյանը՝ փորձելով փրկել Գերագույն խորհրդի ու Հայաստանի անկախ հանրապետության պատիվը:

– Մեր անկախության հռչակագրում մենք հրաժարվել ենք Արցախի պահանջատիրությունից, հիշո՞ւմ եք: Ուրեմն, պարզ է, որ հիմա էլ պարտավոր ենք հրաժարվել նրա համար կռվելուց: Ինչպե՞ս կարելի է ժողովրդի գոյությունը հարցականի տակ դնել անհաշվենկատ քայլերով, արյունահեղության ճանապարհով:

Ջահուկյանցի առաջարկի պաշտպանությամբ հանդես եկան Ավետ Գրիգորյանը, Աշոտ Նավասարդյանը: Իսկ Կիմ Բալայանը Բլեյանի հայտարարությունը համարեց բարբաջանք՝ հաստատելով, որ, հակառակը, Հայաստանի անկախությունը հենվում է մի քանի սկզբունքային հարցերի վրա, եւ դրանցից մեկն է Արցախի միավորումը Հայաստանին:

Ամբիոնում հայտնված Ալբերտ Բաղդասարյանը Խորհրդարանին խորհուրդ էր տալիս լրջորեն գնահատել իրողությունները, ուշքի ու խելքի գալ եւ նոր միայն ծրագրել ձեռնարկելիքը:

– Մի րոպե նկատի՞ եք առնում մեր ուժը, հնարավորությունները: Չե՞ք տեսնում, որ մեր դեմ ելել է ոչ միայն Ադրբեջանը, այլեւ Թուրքիան, առավել եւս՝ Ռուսաստանը: Դուք հաշվի առնո՞ւմ եք, որ Ադրբեջանից մեր դեմ եկած տանկերի վրա ոչ թե վարձկան կամ ծախու ռուսներ են, այլ Ռուսաստանի բանակի լավագույն ծառայողները, որոնք իրենց հանրապետության ղեկավարության հանձնարարությունն են կատարում: Ա՛յն ղեկավարների, որոնք մեր բերանը մի բան են գցել՝ մեր մանր հաջողությունները, մտածելով, որ դրանցով կգոհանանք եւ հետո քարշ կտանք մեր խեղճ գոյությունը: Իսկ տեսնելով, որ մենք մեծ ախորժակ ունենք եւ հասանելիքից ավելին ենք ուզում, հարձակվել են մեզ վրա եւ դաս են տալիս...

Այս բարբաջանքից կարելի էր եզրակացնել, որ մանր ու մաղձոտ հոգին ուրախ է ստեղծված վիճակի համար, հնարավորություն ունի իր հակառուսական, հակաարցախյան զառանցանքները օրվա «փաստերով հաստատել» եւ, մանավանդ, իր անառարկելի խրատը հրամցնել. Արցախը հանձնեցե՛ք իր տիրոջը՝ Ադրբեջանին եւ բավարարվե՛ք այն պատառներով, որ այստեղ են գցել ձեր առաջը:

Խոսում են Սամվել Շահմուրադյանն ու Լեոնիդ Հակոբյանը եւ պահանջում, որ հայ ժողովրդի առաջ հայտնված այս ամենաճակատագրական պահին պատգամավորները մի կողմ թողնեն անլուրջ խոսքերն ու անմիտ խորհուրդները եւ գործ կատարեն, փրկեն Արցախը:

Եւ Բ. Արարքցյանն այստեղ էլ գործի դրեց իր լարած մյուս կարեւոր զենքը՝ ձայն տվեց Էդվարդ Եգորյանին: Եգորյանը լուրջ-լուրջ ասաց.

– Հիշո՞ւմ եք, երբ Լեռնային Ղարաբաղը նվաճում, ոտքի տակ էր տալիս ադրբեջանական բնակավայրերը, Մարիո Ռաֆայելին եկավ, նրան դատապարտեց իբրեւ ագրեսորի: Մեզ էր խնդրում, որ ազդենք, ետ կանգնեցնենք ագրեսիայից: Մենք ասացինք՝ Ղարաբաղի ղեկավարությունը մեզ չի լսում, չի ենթարկվում: Հիմա ի՞նչ ասենք այն նույն Ռաֆայելիին: Առհասարակ միակ ճիշտ քայլը կլինի՝ չափենք մեր հնարավորությունները, մեր ուժն ու հեռանկարը եւ նոր միայն գործի անցնենք: Դրա համար էլ առաջար-

կում եմ խորհրդարանի հանձնաժողովների ուժերով քաղաքական վիճակի բազմակողմանի քննարկումներ կազմակերպել, կատարել բարեխիղճ հետազոտություններ, այս բոլորը ներկայացնել խորհրդարան, որից հետո մտածել որոշման կամ ձեռնարկելիք որոշակի քայլերի մասին:

Ուրեմն, պետք է թույլ տալ, որ թուրքը տերը դառնա ամբողջ Արցախի, մտնի նաեւ Հայաստանի սահմանային շրջանները, այդ ընթացքում կատարել ուսումնասիրություններ ու հետազոտություններ:

Այս առաջարկը երեկոյան նիստում հեգնանքի ենթարկեց Դավիթ Վարդանյանը:

– Չգիտես՝ մարդիկ անտեղյակությունի՞ց են անիմաստ առաջարկություններ անում, թե՞ չկամությունից,– հայտնեց նա, ապա ջնջեց ԼՂՀ ղեկավարության դեմ հանած մեղադրանքը.– Մեզ չե՜ն լսում, չե՜ն ենթարկվում: Բայց քեզ ո՞նց լսեն, խոսքդ բանի տեղ դնեն, երբ այստեղ հայտարարում ես, թե մեզ համար ընդունելի են այն որոշումներն ու վիճակները, որ Ղարաբաղի հայությունն ու նրա ղեկավարությունն են ընդունում... Իսկ եվրոխորհրդարանում ու ԱՊՀ խորհրդաժողովներում ստորագրում ես թղթեր, որոնցով այդ Ղարաբաղը մտցվում է Ադրբեջանի կազմի մեջ: Սա ի՞նչ բարոյականություն է եւ առհասարակ հնարավո՞ր է պատկերացնել այսօրինակ երկերեսանի քաղաքականություն:

– Այստեղ ՀՀՇ-ական պատգամավորներն առաջարկում են Ղարաբաղը զիջել Ադրբեջանին եւ փոխարենը Հայաստանին պարգեւել խաղաղություն: Լա՜վ հաջողություն կլինի, թուրքը հենց դրան էլ սպասում է, որ մեզ խաղաղություն պարգեւի... Էլ ի՜նչ կասեք,– դարձյալ նա է, Դավիթ Վարդանյանը:

Ինչ մնում է Ղարաբաղին, ապա լա՜վ հիշեցեք, նա մեզ ոտքի հանեց, պայքարի ճանապարհ ցույց տվեց, ամենակարեւորը՝ հասցրեց բարձր դիրքերի, եւ հիմա, երբ ինքն ունի մեր օգնության կարիքը, թիկունքից փախչում ենք... Ո՞վ պիտի պատասխան տա այս տեսակ ապերախտության եւ դավաճանության համար:

Այս ոգով խոսեց նաեւ խորհրդարանի դաշնակցական ֆրակցիայի ներկայացուցիչ Գագիկ Հովհաննիսյանը:

– Այստեղ խոսք եղավ մշակութային ինքնավարությամբ Արցախն Ադրբեջանի կազմում թողնելու մասին: Այդ խոսքի տերն ու դասակիցները չեն կարող չիմանալ, համոզված չլինել, որ Արցախի հանձնումն Ադրբեջանին (ի՜նչ իրավասությամբ էլ դա զարդարված լինի) պիտի նշանակի լոկ մի բան՝ այդ հանրապետության հայաթափումն ամենակարճ ժամանակում: Ուրեմն, մենք այստեղ Արցախի մահավճի՞ռն ենք երաշխավորում: Սա ի՜նչ խարդավանք է սեփական ազգի դեմ:

Առաջարկում է պատերազմական դրության համապատասխան լծակներ ստեղծել հանրապետությունում, ռազմական օգնություն հասցնել Արցախին, փրկել նրա անկախությունը, իսկ ՀՀ ղեկավարությունը պիտի հրաժարական տալ, քանի որ այն ո՛չ ուզում է, ո՛չ էլ ի վիճակի է կատարել իր առաջ հենց այսօր ծառացած խնդիրները:

Բ. Արարքցյանը վերջին ելույթների ժամանակ չէր կարողանում տեղը հանգիստ նստած լսել: Ընդմիջում էր, անտեղի դիտողություններ անում, կոպտում, ամենից շատ խրախուսում դահլիճի ՀՀՇ-ական միջարկությունները:

– Ես չեմ կարող իմ վճռական վերաբերմունքը չարտահայտել վերջին երկու ելույթների դեմ,– նստաշրջան կոչված ժողովը փակելուց առաջ հայտարարեց նա:– Մարդ խոսելուց առաջ թող չափի մեր ուժերը, գնահատի հնարավորություններն ու միջոցները: Մենք պետք է ընդհատենք նստաշրջանը, ապա Նախագահությունում որոշենք, թե ի՛նչ ենք անելու: Դրա համար անհրաժեշտ է լինել տեղերում, ուսումնասիրել վիճակը, որից հետո կհավաքվենք Նախագահության նիստի եւ կընդունենք անհրաժեշտ որոշումը: Իսկ այժմ այն պահն է, երբ պետք է լինենք տեղերում, տեղերո՜ւմ:

Դահլիճում իրարանցում էր: Լսվեցին նոր առաջարկություններ, անելիքի ճշգրտման պահանջ, խորհուրդ... Բայց նախագահն ու համախոհները փախան այդ բոլորից:

Պարզ էր, որ Արարքցյանը հանձնարարություն ուներ՝ չընդունել եւ ո՛չ մի որոշում, մինչեւ կգա-կհասնի հանրապետության միանձնյա տերը: Դրա համար էլ վերջին խոսքն

այն էր, թե մեկ էլ կհավաքվեն երկու շաբաթ հետո, ամսի 29-ին սկսվելիք նիստին...

Երկու շաբաթ հետո՛:

Երեւի հանձնարար Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու հանձնակատար Բաբկեն Արարքցյանը համոզված էին, թե երկու շաբաթը բավական է, որպեսզի ռազմաճակատում հարցը լուծվի, եւ գալիք նստաշրջանում քննելիք ոչինչ էլ չլինի, այլ հավաքվեն ու եղածն արձանագրեն...

Բաբկեն Արարքցյանը կատարեց հանձնարարությունը եւ պարզերես կդիմավորի արտասահմանից տուն դարձող նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին: Բայց նա մեկ էլ ինչպե՞ս ու ի՞նչ երեսով կերեւա արցախցիներին, ի՞նչ պատասխան կտա իր այս արարքի համար: Թե՞ մտածում է ու շատ է համոզված, որ երբ Արցախը չունենանք, արցախցիներ է՛լ չեն լինելու:

Հունիսի 16-ի լուրերը թեւաթափ անող էին. կեսօրից հետո թուրքերը գրավել են Թալիշը, Չայլուն, Մատաղիսն ու Տոնաշենը: Սա Մարտակերտի շրջանի դաշտային մասն է, որից հետո մնում է շրջկենտրոնը: Իսկ եթե նկատի առնենք, որ թուրքերն առաջ են շարժվում նաեւ հյուսիսից (Շահումյանի շրջան), եւ օրհասական կռիվ են տալիս Կիչան-Արխավենդ-Ղազանչի գծի վրա, կարելի է պատկերացնել, թե ի՛նչ ուժեր են պետք լինելու Թարթառի ու Խաչենի հովիտները փրկելու համար:

Թուրքերը Մոսկվայում հայտարարել են, թե իրենց այս ռազմական աննախադեպ արշավանքը պատասխան է հայերի այն պատրաստությունների, որոնց նպատակն էր գրավել Ֆիզուլի, Աղդամ, Թարթառ ու Ղազախ քաղաքները,- հաղորդում է ռուս խոսնակը: Իսկ որ այսօրվա նրանց ռազմերթերի մեծ մասն էլ եղել է Ղուբաթլիի ու Քյալբաջարի կողմերում, դրա նպատակը մեկն է՝ ազատագրել Լաչինը, փակել Հայաստան-Արցախ ճանապարհը:

Մոսկվայում ՀՀ դեսպանը հայտարարել է, թե Արցախի մարտերին թուրքերի կողմից ռուս զինվորներ են մասնակցում, հատկապես զրահատեխնիկայի գործը նրանց ձեռքում է: Հայտարարեց, չնայած երեկ ռուս հրամանատարությունը հերքել էր նման պնդումը եւ այսօր էլ այն կրկնեց նույնությամբ:

Մերոնք ասում են՝ Թուրքիան Գերմանիայից զենք է գնում, հատկապես «Երկիր-երկիր» ու «Երկիր-երկինք» հրթիռներ, որոնք անմիջապես փոխանցվում են Ադրբեջանին եւ գործի դրվում Արցախում:

Մերոնք արդեն շատ լավ են գուշակում թուրքերի յուրաքանչյուր նոր քայլի նպատակը: Ասում են՝ ահա Օրդուբադի ու Շահբուզի շրջաններում մեծամեծ կուտակումներ են անում, որպեսզի Մեղրին նվաճեն եւ մարդասիրական ճանապարհով Նախիջեւանը միացնեն Ադրբեջանին:

Իսկ իրե՛նք ինչ են անում կամ ի՛նչ պիտի անեն այդ աղետի առաջն առնելու համար: Դեռ ոչինչ չեն ասում:

Թուրքերը վայնասուն են բարձրացրել Նախիջեւանիկում մահ գտած հեռուստաթղթակից Չինգիզ Մուստաֆաեւի շուրջ, հայ դիպուկահա՛րն է սպանել: Կարծես թղթակիցը Նախիջեւանիկ հասած է եղել հայ դիպուկահարին մարդասիրական օգնություն հասցնելու, եւ նա էլ ապերախտ է գտնվել, տվել-սպանել է...

Այսուամենայնիվ, մենք փորձում ենք մարդկային հարաբերություններ սահմանել. ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ղեկավարը թուրքերին առաջարկել է 10 ժամյա կրակադադար՝ ամսիս 17-ին, որպեսզի նրանք գան, հավաքեն իրենց ավելի քան 700 դիակները:

Հայաստանի կառավարությունը հրապարակեց հրաման մինչեւ 35 տարեկան տղամարդկանց եռամսյա ռազմական վարժանքների տանելու մասին: Երեկ էլ ռազմական տեխնիկային տիրապետող, առանձնապես տանկի ու ռազմատեխնիկայի մասնագետներին էին հրավիրում զինկոմիսարիատներ... Հետաքրքիր է, չէ՞, թուրքերը պետք է կանգ առնեն նվաճած բնակավայրերում, այնքան մնան, մինչեւ սրանց մասնաեգտները հավաքվե՛ն, ոչ մասնագետները մասնագիտանա՛ն, որպեսզի հետո նորոգեն իրենց ինքնափրկության արշավանքը:

Հաղորդեցին նաեւ, որ Նուբարաշենի ինչ-որ՝ շենքում ծվարել են Շահումյանի շրջանից փախստական մի մեծ խումբ ծերեր, կանայք, մանուկներ, եւ նրանց տիրություն անող չկա:

Հաղորդավարները մեծ պատկառանքով էին խոսում ՀՀ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի արած զոհաբերության մասին. լատինա-ամերիկյան իր շրջագայությունները վաղաժամ ընդհատելով՝ այսօր թռչում է Փարիզ, որպեսզի այնտեղ էլ, որոշ կարեւորագույն գործեր կարգավորելուց հետո, վաղնեւեթ՝ վերադառնա Երեւան: Ամսիս 9-ից է Ամերիկայում, հասկանո՞ւմ եք, ընդամենը մի շաբաթ... Ասում են՝ երբ հաղորդել են Արցախի վրա թափված աղետի մասին, միայն մի հարց է տվել՝ «Վերադառնա՞մ թե՞ ոչ»: Հանգստացրել են, ասել են՝ այդտեղ հանգիստ քննիր՝ շրջակա միջավայրի հարցերը, մենք այստեղ ենք ու կանենք՝ ի՛նչ հարկն է: Եւ արեցին. Գերագույն խորհրդի նստաշրջանում հարցը թթացրին, մի կողմ ձգեցին, որպեսզի մեկ էլ նրան անդրադառնան երկու շաբաթ հետո, երբ այլեւս հարցից մնացած ոչինչ չի լինի: Չէ՞ որ թուրքերը Շահումյանի շրջանին տիրացան մեկ օրվա ընթացքում: Մնացա՞ծն ինչու պիտի ձգձգեն:

Հունիսի 17-ին մեր լրատվական մարմինները ասում էին՝ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը կարճ այցելություն կտա Փարիզին, ապա կվերադառնա Երեւան: Պատրաստ էինք մտածել, թե այնտեղ, դրսերում, շատ կարեւոր գործեր ունի, մեծերի հետ պիտի քննի մեր ազգին հասած աղետը, օժանդակության հարցեր լուծի... Բայց ամենակարեւորն այստեղ է, Երեւանում, Արցախում, մեր շուրջը, եւ շտապում է, որ այդ ամենակարեւորին ձեռնարկի իր դիրքով, հեղինակությամբ, ամեն տեսակ միջոցներով: Չէ՞ որ նրա իշխանության օրոք եւ առհասարակ վերջին 70-80 տարիներին մեր ազգը չի եղել ավելի ծանր վիճակում: Ուտիքի գավառները (Շամքոր, Քարհատ, Գանձակ ու շրջականեր) կորցնելուց հետո թշնամուն ենք զիջում Արցախական աշխարհը, որ իր ողջ պատմության ընթացքում եղել է անառիկ, երբեք ծնկի չի եկել ոչ մի թշնամու առաջ:

Նույնիսկ այսքանից հետո էլ մարդիկ մտածում էին, թե կգա, գործի կդնի իր նախագահական մեծության ողջ ուժը... Վերջապես էլ ո՞ւմ եւ ինչի՞ համար էր այնպես համառորեն պահանջում իրեն օժտել իշխանության ամենաբարձր իրավունքներով: Մի՞թե միայն որպեսզի ասեն՝ Հայաստանի անկախ հանրապետությունն ունի անսահմանափակ իրավունքների տեր պրեզիդենտ, որը եթե ուզի, կցրի նույնիսկ հանրապետության Գերագույն խորհուրդը:

Ահա այնտեղ, արտասահմաններում, մեծավորների հետ մեր ահավոր ցավի դեղն է փնտրում: Եւ երբ տեսնում է, որ անտարբեր են ու անհասկացող, փորձում է սպառնալիքով, վախ տալով գործ բռնել, հայտարարել է, որ եթե չզսպեն Արցախի հայության արյան ծարավի Ադրբեջանին, Հայաստանը գործի կդնի իր ուժը, եւ այն ժամանակ մեծ պատերազմ կլինի: Կարծես չգիտեն կամ չեն հասկանում, որ Հայաստանը նոր չպիտի գործի դնի իր ուժը... Այսուամենայնիվ հարցը թնջուկ-կծիկ է դարձել, երեւի թելը ետ պիտի տալ, ձգել երկար-բարակ...

Չնայած հայ ժողովուրդը վերջին երկու-երեք տարիներին տեսել ու համոզվել է, եւ ինքը՝ պրեզիդենտն էլ պիտի համոզված լիներ, որ մեր բոլոր հարցերն այստեղ են լուծվում, մեր հանրապետությունում, հարեւանների հետ, Ռուսաստանի տերերի ձեռքով կամ օգնությամբ, եթե, իհարկե, լուծվում են: Իսկ եվրոպական կամ ամերիկյան մեծամեծերի դռներ ծեծելը նույնքան անօգուտ է ու ավելորդ, որքան երեխա ունենալու համար, տանտիրուհու ծոցը մտնելու փոխարեն, եկեղեցում աղոթք անելը:

Ասում են՝ Ռիո-դե-Ժանեյրոյում աջողացրեց (հպարտությամբ են ասում) զրույց ունենալ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալիի հետ, ամբողջ 15 րոպե զրույց, որի ընթացքում այդ մեծ զրուցակիցը մեծահոգաբար խոստացավ աղետի վայրն ուղարկել դիտորդներ, որոնք տեղում պիտի պարզեն հանգամանքները, քննեն-պարզեն, թե ինչն ինչոց է, ապա զեկույց ներկայացնեն... Չեմ ասում՝ ի՛նչ կտա այս ամենը, այլ ուզում եմ իմանալ՝ ինչքա՞ն կձգվի: Իսկ Շահումյանի շրջանը թուրքի ձեռքն է անցել մեկ օրում, եւ Լեռնային Ղարաբաղի մնացած մասն էլ ունի ընդամենը հինգ շրջան: Այսինքն՝ թուր-

քի հինգ օրվա կերակուր։ Ամենաշա՜տը...

Հաղորդում են, թե երեկ Նարեշտարն ու Կիչանը վերանվաճելիս մերոնք միայն 12 ազատամարտիկ են կորցրել, թուրքը՝ ավելի քան հարյուր ավազակ։ Հետո՞ ինչ, մխիթարվե՞նք դրանով։ Բայց չէ՞ որ դրա համար էլ թուրքն այլեւս առաջ չի շարժվում, այլ մեր սահմաններում ու արդեն մեծ զոհերի գնով նվաճած մեր գյուղերում նստել, ահռելի ականանետներով ու թնդանոթներով մեր մնացած գյուղերն է ռմբակոծում՝ Հադրութը, Թաղերը, նույնիսկ Թաղավարդը, Մարտունին ու նրա թիկունքում շարված ավանները՝ Սոսն ու Մաճկալաշենը, Ճարտարները, դեպի հյուսիս՝ Նորշենը, Ավդուռն ու Աշանը։ Էլ չեմ խոսում Ասկերանի շրջանի մասին, որի վրա թուրքն իր կեղտոտ մազի համրանքով ռումբեր ու հրթիռներ է թափել։ Մարտակերտի դաշտային գյուղերի՜ մասին, որոնք կամ թուրքի ձեռքին են, կամ նրա կրակի տակ։

Ասում են՝ Շահումյանի շրջանի ավելի քան տաս հազար փախստականները սփռված են Մարտակերտի շրջանի լեռնային, ավելի ճիշտ անտառածածկ գյուղերում, եւ նրանց էլ գումարվել են դաշտի իրենց շեներից փախած տասներկու հազար մարտակերտցիները։

Տղամարդիկ էլ պահվել են անտառներում, որովհետեւ թուրքերի տանկերին ու ծանր տեխնիկայի մնացած տեսակներին հակադրելու ոչինչ չունեն, պարտիզանական պատերազմ են մղում։

Ասում են նաեւ, թե գերի վերցված բելոկանցի Օսմանով Նադիրը վկայել է, թե իրենց հետ կողքին իսկապես մասնակցում են ռուսների երկու գնդեր, մեկը՝ Շահումյանի շրջանում, մյուսը՝ Մարտակերտի։ Ասում են մերո՛նք, այն էլ մե՛զ համար, հայերի՛ս։ Իսկ մոսկովյան ռադիոյով ու հեռուստատեսությամբ դարձյալ Ռուսաստանի հրամանատարության վճռական հերքումն է հաղորդվում։ Բայց եթե այդ Նադիր Օսմանովն իսկապես գոյություն ունի, ինչո՞ւ չի երեւում մոսկովյան էկրանին, ինչո՞ւ այնտեղից չի մերկացնում ռուսական հրամանատարության հրեշավոր սուտը..., երբ այդ Մոսկվայի խոսնակները նման դեպքերում չեն խնայում ո՛չ ոքի, նույնիսկ իրենց առաջին ղեկավարներին (օրինակ, երեկ՝ Խասբուլատովին, մյուս օրը՝ Գայդարին...)։ Կնշանակի՝ կամ մերոնք ստում են, կամ էլ անճարակ ու դանդալոշ են, չգիտեն, չեն հասկանում, որ լրատվությունն ու ուժը նույնն են, ժամանակին պիտի կրակես, որ հաջողություն ունենաս։ Թե ժամանակը բաց թողիր, թեկուզ ի՜նքդ պայթիր...

Առավոտից քանի՜ անգամ հաղորդեցին, թե Հայաստանի ու Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարները Ղազախում բանակցությունների են նստած, ուզում են կրակը դադարեցնելու պայմանագիր կնքել։ Իսկ Մոսկվայում, Ադրբեջանի մշտական ներկայացուցչությունում, վարչապետի առաջին տեղակալ Հաջիզադեն լրատվության աշխատակիցների հետ ունեցած ասուլիսին վճռաբար հայտարարեց, թե կրակը չի դադարի, ու խաղաղություն չի լինի, մինչեւ իրենք չվերանվաճեն իրենց բոլոր բնակավայրերը եւ մինչեւ իրենք տեր չդառնան իրենց հայրենիքի անբաժանելի մասը հանդիսացող Լեռնային Ղարաբաղին («Ազատություն» ռադիո)։

Այսքանն ասում են։ Բայց չասածն էլ կա, չէ՞։ Զորքերի ու տեխնիկայի նոր կուտակումներ են անում Օրդուբադի, Շահբուզի, Կուբաթլվի, Քելբաջարի ու հարակից շրջաններում։ Մի՞թե հայտնի չէ՝ ինչի՛ համար։ Որոշած ունեն նվաճել-փակել Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ միջանցքը եւ իրենց համար մեծ միջանցք բացել Մեղրի-Կապան տեղամասով։

Այս էլ Անկարայից են հաղորդում՝ երեւի համոզված, որ գաղտնիք բացելը ոչ մի վտանգ չի ներկայացնում, քանի որ հայերս հակադրելու ոչինչ չենք ունենա։ Իսկ իրենք ե՛ւ ունեն, ե՛ւ նորն են ստեղծում. հենց այսօր Հեյդար Ալիեւը Թուրքիայից է վերադարձել եւ հայտարարեց, թե Թուրգութ Օզալի ու Սուլեյման Դեմիրելի հետ վարած բանակցությունների շնորհիվ ամենամոտ ժամանակներում Նախիջեւան կհասնի տաս միլիոն արժողությամբ «եղբայրական օգնություն», որը, հասկանալի է, բաղկացած կլինի նաեւ նոր սպառազինությունից։

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը փոթորկված օվկիանոսում կողմնացույցը կորցրած նավի անձնակազմի օրն է. զինկոմ Թադեւոսյանը լեզուն ծամծմելով ուզում է բացատրել, թե երեկվա զորահավաքի հայտարարությունը բոլորովին էլ զորահավաքի համար չէ, այլ սովորական հաշվառման, եւ թող մարդիկ հանգիստ մնան։ Երեւի սեղանիկների տեր չարչիներն են ապստամբել։

Իսկ Ադրբեջանում ամիսներ առաջ երկու անգամ զորահավաք էին հայտարարել եւ, ահա՛, արդյունքը տեսնում ենք Արցախում ու Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում։

Ռադիո-հեռուստատեսկոմի նախագահն էլ է լեզուն ծամծմում՝ տեսեք, դաշնակցությունը դրսում, մեր դռների առաջ, հանրահավաք է կազմակերպել, պահանջում է, որ ես հրաժարական տամ, եւ հաղորդումները լինեն գրագետ, ճշմարիտ, բազմակուսակցական...

Իսկ դա ի՛նչ վատ է, չէ՞ որ այսօրվա մեր հեռուստատեսությունը, եթե նրա տնօրենի հայերենի իմացության պատկերով է, ապա լավ է այդպիսին չունենալ։

Հատուկ ծրագրերի կոմիտեի ինչ-որ վարչության ղեկավար էլ երդվում, ճաք ու պատառ է լինում՝ ապացուցելու համար, թե Շահումյանից փախած եւ Նուբարաշենում ապաստանած խեղճերին, իբր, իրենք են ընդունել, տեղերը հոգացել, բոլոր հարցերը լուծել։ Բայց չէ՞ որ երեկ նույն այդ հեռուստատեսության աշխատողն էր, որ հաղորդեց, թե ինքը եղել է Նուբարաշենում եւ անօգնական փախստականների կանգատն էր փոխանցում... Մի՞թե իրավացի չեն դաշնակցականները, որ պահանջում են այսօրինակ հեռուստատեսության արմատական վերակառուցումը։

Հունիսի 18-ին գումարվեց ՀՀ Անվտանգության խորհրդի նիստ, որին արտասահմաններից հենց նոր վերադարձած Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը զեկուցեց, որ ինքը Ֆրանսիայի ղեկավար Միտերանին է դիմել՝ օժանդակելու, որ ՄԱԿ-ի դիտորդներ ուղարկվեն ԼՂՀ։ Եւ Միտերանն էլ միայն կարեկցել է, ապա ասել, որ դա իր անմիջական պարտականությունների մեջ չի մտնում, եւ դրական արդյունքի հասնելու համար պետք է գործին միջամտի Եվրախորհրդարանը (ուրիշ խոսքով՝ դիմեցեք նրա՛ն)։

Այս դասն առաջինը չէ Տեր-Պետրոսյան-Միտերան փոխհարաբերությունների մեջ։ Անցյալ տարի էլ նման խնդրով Հայաստանը դիմել էր Ֆրանսիայի ղեկավարությանը, եւ նույն Միտերանն այն ժամանակ ասել էր՝ ձեր հարցերը Մոսկվայում են լուծվում, դիմեցեք Գորբաչովին։ Իսկ այն ժամանակ մերոնք Գորբաչովին միայն հայհոյում էին կամ սպառնում անկախության հեռանկարով։ Հայաստանի ղեկավարը մոռացե՞լ է այսքանը, թե՞ մտածում է՝ Միտերանն ու քաղաքական պայմաննե՛րն են փոխվել։

Անցյալ տարվա այս երեւույթի պատկերը լրացնելու համար Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հայտարարություն էլ արեց՝ Ռուսաստանին ամբաստանելով՝ Ադրբեջանին միակողմանի ռազմական օգնություն ցույց տալու մեջ. մեր թշնամուն պարգեւել է 100 տանկ, իսկ մեզ՝ ո՛չ մեկը... Եւ այսպիսի ուրի՜շ բաներ։

Բայց չէ՞ որ այդ 100 տանկն ստանալու համար ադրբեջանցիները պահանջել են անմիջական կապերի մեջ մտել, (գաղտնի) բանակցություններ վարել, թերեւս նաեւ վճարել (ժողովրդավարի ասած՝ կաշառել)։ Իսկ դու, քո Հայաստանն ու Արցախը ակնհայտ նոր փորձության դեմ թողած, զբոսանքի ես գնացել Հարավային Ամերիկա՝ միակ աշխարհամա՞սը, որտեղ դեռեւս ոտք չէիր դրել, վախենում էիր՝ նախագահությունդ փակվի, եւ դու հնարավորություն չունենա՛ս ոտք դնելու, աղմկոտ ընդունելությունների՝ արժանանալու։

Եւ չէ՞ որ դու ինքդ ու քո անդեմ կամակատարները գիշեր-ցերեկ քո քաղաքական ու դիվանագիտական հմտության, իմաստնության գովք եք անում։ Այդ ինչպե՞ս է, որ սեփական ձախողանքներից, սայթաքումներից ու անփառունակ պարտություններից էլ չեք դաս առնում։

Թուրքերը նվաճել են Մարաղան ու Լենինավանը, կոտորել ձեռքներն ընկած անպաշտպան մարդկանց։ Իսկ ՀՀ ԳԽ-ի նախագահությունը որոշում է ամսի 22-23-ին (4-5 օր հետո՝ միայն) գումարել ԳԽ-ի նստաշրջան, լսել հանրապետության նախագահի ու ԼՂՀ ներկայացուցիչների հաղորդումները, հանգամանալից քննության ենթարկել իրավիճակը եւ որոշել անելիքը։

ԼՂՀ կառավարությունը հայտարարել է արտակարգ դրություն ողջ հանրապետությունում, պահանջում է խաղաղասեր մարդկության անհետաձգելի միջամտությունն Ադրբե-

ջանի վայրագությունները դադարեցնելու համար, իսկ թշնամու գրաված շրջաններում կծավալվի պարտիզանական պատերազմ՝ գումարած այն սրբազան ճակատամարտերին, որ ամբողջ արցախահայությունն է մղում ռուսական ծախու զորամասերի օժանդակությամբ Արցախ խուժած թուրք ավազակախմբերի դեմ։

Չեխերը ԼՂՀ համար փրկարար օգնություն են բերել շուրջ 15 միլիոն արժողությամբ՝ սնունդ, դեղորայք, հագուստ-կապուստ։ Եւ դեռ տեղ չհասցրած՝ ադրբեջանական լրատվական միջոցները բերան պատռելով աշխարհին են հաղորդում, թե Չեխոսլովակիայից, մարդասիրական օգնության պատրվակով, Ղարաբաղ են հասել նորագույն ահավոր զենքեր, այն էլ մարդասիրական կոչված Լաչինի ճանապարհով։

Նարեկատուն ու Ղազանչին ազատագրելիս զոհվել են մեր 20 ազատամարտիկներ (իսկ նախորդ հաղորդմամբ 10-ն էին)։

Հեռուստաթղթակիցը ցույց է տալիս Արցախից Երեւանյան հիվանդանոց ընկած վիրավորներին։ Մարաղեցի Յուրա Սարգսյանին հարցնում են.

- Ի՞նչ կարծիքի ես մեր կռվի մասին։

- Երեւի դժգոհելու տեղ չկար... առաջ, իսկ հիմա ցավով պիտի ասեմ՝ շունը տիրոջը չի ճանաչում։ Էն որ գալիս-ասում են՝ սա դաշնակցական է, նա՝ ՀՀՇ-ական, երրորդը՝ չգիտես ի՛նչ, այ, դա՛ արեց։ Մենք ռազմաճակատում այս տարբերությունները ոչ միայն չպետք է զգանք, այլեւ չպիտի դրանց գոյությունն իմանանք։ Մենք հզոր ենք այն ժամանակ, երբ միասնաբար կռվում ենք որպես հայ մարտիկներ, հայոց հողի փրկիչներ ու պաշտպաններ։ Չէ՞ որ թշնամին մեկն է միայն՝ թուրքը։

Իսկ աչքի բաժնում Գագիկ Մխիթարյանին են հարց տալիս.

- Ի՞նչ կուզես այժմ։

Երեւում է, որ նրա աջ աչքի վիրակապի տակ այլեւս ոչինչ չկա։

Բայց նա վճռաբար հայտարարում է.

- Դուրս գրեն, եւ գնամ կռիվ։

- Իսկ բժիշկները չե՞ն արգելում։

- Բժիշկները պիտի արգելեն։ Իսկ արգելողներ որտե՞ղ չկան։ Տուն չկա՞, որի մեծերն իրենց բալիկներին արգելում են։ Իսկ մենք, թե ոտքի վրա ենք եւ դեռ կարող ենք հրացան բռնել, պետք է շտապենք այնտեղ, որովհետեւ եթե այս անգամ կորցրինք, դա կլինի մեր իսկական վերջը։

Հունիսի 19-ին Երեւանը խաղաղորեն հրաժեշտ էր տալիս Մարտակերտի շրջանի մարտերում զոհված սեւանցի երիտասարդ գնդապետ (36 տ.) Վլադիմիր Կարապետյանին։ Ժամը 12-ի կողմ դագաղը հանեցին կենտրոնական հրապարակի Սպայի տնից, զինվորական շքերի ուղեկցությամբ բարձրացան Սախարովի հրապարակի կողմով, որպեսզի տանեն Սեւան քաղաք, հանձնեն հողին։ Հիմնավոր ռազմական կրթություն է ստացել, դիրք է ունեցել ԽՍՀՄ զորքերում, բայց լսելով, որ իր հայրենիքը սեփական զորք է ստեղծում, վեր է կացել, ընտանիքն առել, եկել այստեղ, լավ պաշտպանել է ՀՀ սահմանները, կռվել Արցախի համար՝ իբրեւ Մարտակերտի շրջանի ինքնապաշտպանության ղեկավար։ Հիմա՝ այսպիսի անշուք հուղարկավորություն։ Չնայած ռազմաշքեր կան. Սեւանում էլ կրակահերթով են դին հանձնելու հողին, անշուք է, քանի որ ժողովուրդը չէ նրան ուղեկցում վերջին ճանապարհին։ Իսկ համաժողովրդական ուղեկցություն պետք էր, որպեսզի դաս լիներ մնացած զինվորության համար։

Հանրապետության նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը եկել, եռանդուն գործի է անցել։ Հրապարակեց հայտարարություն, որով հաղորդում է, թե ինչպես Ադրբեջանը պետականորեն լայն հակահայկական ռազմական գործողություններ է ծավալել, հիմա էլ ամենահրեշավորի եռուզեռի մեջ է. Օրդուբադի շրջանում ու Զանգելանում ռազմական հզոր ուժեր է կուտակել (հանգամանորեն հիշում է նաեւ վաշտերի քանակը), որպեսզի գրավի Մեղրու շրջանը, վերացնի հայ-իրանյան սահմանակցությունը։ Բայց չէ՞ որ սրանով կսկսվի մի պատերազմ, որին իր պայմանագրային պարտավորությամբ ներքաշված կլինի ԱՊՀ զինվորությունը։

Նախագահը հատուկ հրամանագրով երեք ամսվա ժամանակով արտակարգ դրություն ստեղծեց Մեղրու եւ Կապանի շրջաններում՝ արտակարգ դրության պարետ նշանակելով ԳԽ-ի պատգամավոր Ալբերտ Բաղդասարյանին։

ԳԽ-ի Նախագահությունն էլ որոշեց ամսիս 23-24-ին խորհրդի արտակարգ նստաշրջան անել Արցախի վիճակի ու պաշտպանության խնդիրը քննելու համար։

Կենտրոնական լրատվության մարմինների հաղորդածով՝ Սարսանգի բարձրլեռնային ջրամբարի պայթեցման վտանգը սարսափ է տարածել Ադրբեջանում, սակայն կա նաեւ հույսը, թե այդ սպառնալիքի հեղինակ ժողովրդական վրիժառուները չեն գնա մի քայլի, որն ավերելու է ոչ միայն Ադրբեջանի 3-4 շրջանները, այլեւ Մարտակերտի շրջանի հյուսիս-արեւելյան մասը։

Իսկ դրությունն Արցախում ծայրահեղորեն լարված է։ Թշնամին շարունակում է գնդակոծել շրջանների կենտրոններն ու խոշոր բնակավայրերը։ Չնայած Մարտակերտից արեւելք, Հասանղայա-Լենինավան գծի վրա կասեցված է հակառակորդի առաջխաղացումը, ռմբակոծվում-ավերվում է շրջանը։ Այնտեղ, ուր ոտք է դրել թշնամին, եղել է արյունահեղություն, անմեղ մարդիկ մահ են գտել սեփական տների ավերակներում, եւ այս վայրագություններին մասնակից են Ադրբեջանում տեղակայված ռուսական զորքերը։ Հաթերքում ու մնացած լեռնային գյուղերում կուտակված են շուրջ երկու տասնյակ հազար փախստականներ, որոնց ծայրն արդեն Երեւան է հասել։

Ամերիկայի կառավարությունը հրապարակել է հայտարարություն, որով դատապարտում է հայ-ադրբեջանական բախումը նորից բորբոքելու մեջ մեղավորներին, միջազգային իրավասու կազմակերպություններից պահանջում դադարեցնել արյունահեղությունը, հաստատել խաղաղություն։

Ռուսաստանի արտգործնախարարությունը դիմում է հղել Ադրբեջանի արտգործնախարարությանը՝ դատապարտելով արյունալի գործարքն Ադրբեջանում տեղակայված զորամասերի հետ։

Ադրբեջանի պաշտպանության նախարար Համիդովն էլ իր հայտարարությունն է հրապարակել՝ պնդելով, թե Հայաստանը մեծ զորք ու զրահատեխնիկա է կուտակել Մեղրու կողմերում, իսկ իրենք հենց հիմա էլ կարող են վերանվաճել Լաչինը, սակայն դա հետաձգում են, որ բաց ճանապարհով հայկական ռազմական ուժերը հեռանան «Ղարաբաղի լեռնային մասից»։

Շահումյանի շրջանից վերադարձել է ՀՀ ԳԽ-ի պատգամավոր Խաչիկ Սաֆարյանը, որը լեռնաստանի պարտության համար նշում է տարօրինակ պատճառներ.

Ա) Ամենակարեւորը՝ Թուրքիան ու Ռուսաստանը շահագրգռված են Ադրբեջանի ամբողջության պահպանումով, եւ դա էլ օգնեց, որ մենք թողնենք Շահումյանը։

Բ) Ժողովուրդը խիստ դժգոհ է տեղական ղեկավարությունից, հատկապես գործկոմի նախագահ Շահեն Մեղրյանից, որը նախապես իր ու շրջանի մյուս ղեկավարների հարազատներին ուղարկել է Հայաստան, ապա պաշտպանությունը թուլացրել։

Գ) Նույնիսկ շրջկենտրոնի ականապատումը հանձնումից երեք օր առաջ վերացրած են եղել, որպեսզի թշնամին անվնաս ներս մտնի։

Ստուգման ու հաստատման կարիք ունեցող այս պատճառների կողքին նա հիշում է նաեւ մեկ աներկբայելին՝ մեր ինքնահանգստացման փաստը, մեծ բախմանը նախապատրաստված չլինելու հանգամանքը։ Իսկ դրա համար մեղավոր են ոչ միայն շրջանի պաշտպանության ղեկավարները, այլեւ ԼՂՀ եւ առավել եւս, ՀՀ ղեկավարները։

◊ ◊ ◊

Երեւանում «Աֆղանստանցիների» կոչը հայրենասիրական մեծ խանդավառություն է առաջացրել։ Հավաքվել են շուրջ երեք հազար երիտասարդներ՝ պատրաստ մասնակցելու վտանգված հայրենիքի սահմանների, Արցախի շրջանների պաշտպանությանը։

Հունիսի 20-ին ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերն ազատագրեցին Մարտակերտի

շրջանի Լենինավան գյուղը: Զգալի հարվածներ հասցրին նաեւ շրջանի մյուս բնակավայրերում եւ Ասկերանի ու Մարտունու շրջանների սահմաններում կուտակված թշնամական զորքերին՝ կասեցնելով առաջխաղացման ամեն մի փորձ: Նախիջեւանիկի ու Փիրջամալի համար մղված մարտերում խփել են ադրբեջանական 3 տանկ, այլեւայլ տեխնիկա:

Հաղորդում են, որ Ադրբեջանում ապրող տարբեր ազգերի ներկայացուցիչների կոչերով իրենց ազգակիցներից զորամիավորումներ են կազմակերպում Լեռնային Ղարաբաղում կռվելու եւ «հայրենիքի» անվտանգ ամբողջականությունն ապահովելու համար: Այդպիսի մի զորաջոկատ, բաղկացած 600 հոգուց, արդեն մասնակցում է պատերազմին: Իսկ Մրխավենդի վերանվաճման ժամանակ հակառակորդի տված զոհերի մեջ մեծ թիվ են կազմում ռուսները (չհայտնեցին՝ զինվորականնե՞ր են, թե՞ աշխարհազորայիններ):

Այսօրվա լրատվության մեջ շատ են կոչերը, որոնցից մեկը ԼՂՀ կառավարության դիմումն է հայրենի ժողովրդին: Այնտեղ խոսվում է վտանգված հայրենի եզերքի ողբերգության, ժողովրդական վրիժառուների վճռականության, հաղթանակի հավատի մասին, ապա եւ այն անհանգստությանը, որ հարուցել են Երեւանում ու առհասարակ Հայաստանում պտտվող ասեկոսեները, անհանդուրժողական խառնակչության եւ Արցախը խաղաթղթի վրա դնելու ապիկար փորձերի լուրերը:

ԼՂՀ կառավարությունը հայտարարում է նաեւ, որ Արցախից բնակչության դուրս գալը խստիվ արգելվում է, բացի այն դեպքերից, որոնց համար կլինեն հիմնավոր պատճառներ: Մանավանդ շահումյանցիները, որոնց ծերերը, կանայք ու երեխաները պետք է տեղավորվեն միայն մնացած շրջանների ապահով բնակավայրերում, իսկ զենք բռնելու ընդունակ ամբողջ բնակչությունը պետք է մասնակցի պարտիզանական պատերազմին, որպեսզի վառվի ու վառի թշնամու ոտքի տակի հողը:

Ադրբեջանի լրատվության ղեկավար Լեյլա Յունուսովան Մոսկվայի հեռուստատեսության աշխատակցին տված հայտարարության մեջ գազազած էր ԼՂՀ-ում հայտարարված պարտիզանական պատերազմի դեմ, իբր, դա եղանակ է քողարկելու եւ արդարացնելու իրենց զինվորության դեմ գործվելիք դաժանությունները: Եւ այն մոսկվացին էլ չի հարցնում, թե «Օրինապահ» պանջղն է՞լ ինչպես է պատկերացնում իր տուն ու տեղը կորցրած, նրանց ազատագրության համար պայքարող տառապյալների վերաբերմունքը, քեֆով-խնդությա՞մբ պիտի դիմավորի, թե՞ պիտի ընդառաջ գնա՝ բացականչելով՝ «Խո՞շ գյալմիսինիզ, ա՛յ ազիզ գարդաշլար»:

Հայաստանում Ռուսաստանի դեսպան նշանակված պատմ. գիտ. դոկտոր Վլադիմիր Ստուպիշինն իր հավատարմագրերը հանձնեց ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանին, որը զարմանալիորեն, շատ ջերմ խոսքեր ասաց հայ-ռուսական փոխհարաբերությունների պետական-քաղաքական ու մշակութային կապերի մասին: «Մեր պատմության ամբողջ ընթացքում մեր երկու ժողովուրդները երբեք չեն հայտնվել հակառակ ճամբարներում»,-ասաց նա՝ հավանաբար մոռացած Փարիզում ամսիս 4-ին, նաեւ հետագայում իր անհավասարակշիռ, անհեռատես հայտարարությունը «Դաշնակցային Ռուսաստանի» քաղաքականության վերաբերյալ:

Հունիսի 21-ին, կիրակի օրը, մեր լրատվությունը հաղորդելու ոչ մի նորություն չուներ, եւ դա ո՛չ թե նրա համար, որ այդպիսիք չկային, այլ որովհետեւ Արմենպրեսը՝ սրանց միակ ստնտուն, կիրակի օրերին չի աշխատում: Իսկ Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ ադրբեջանցիները խրոխտորեն խոսում էին Ղարաբաղում իրենց ազատագրած 21 գյուղերի մասին: 21 հայկական գյուղ են ազատագրել հայերից: Սրամի՞տ են, չէ՞: Մերոնք էլ են հպարտանում... իրենց նվաճած Լենինավանով: Այդպես էլ ասում են՝ նվաճել ենք:

Ասկերանի կողմերում կռիվը գնում է Նախիջեւանիկ, Փիրջամալ, Վարազաբույն եւ Դահրավ գյուղերի համար: Այսօր թուրքերը Նախիջեւանիկի մոտ մեծ կորուստներ են տվել, այդ թվում՝ մեկ տանկ:

ՀՀ նախագահի հրամանագրով ստեղծվելու են ՆԳՆ ներքին զորքեր, որոնք, հավանաբար, օմօնի դեր պիտի կատարեն: Թե չէ, էլ ինչի՞ համար են, եթե կարգին երկրում սահմանները բանակն է պաշտպանում, ներքին կարգ ու կանոնը՝ միլիցիան:

Շատ է աղմուկը Ռուցկոյի երեկվա հայտարարության շուրջ: Մոլդովայի ու Վրաստանի ղեկավարները դա համարում են ագրեսիա, նախկին ռուսական ինքնակալության բռնակալական վարքի ռեցիդիվ, իսկ ինքը՝ Ռուցկոյը, ինչպես եւ համախոհները շատ ջանքեր են թափում ապացուցելու համար, որ առաջնորդվում են միայն հասարակ մարդասիրության սկզբունքներով, ինչպե՞ս կարող են կողմնակի ու անտարբեր դիտորդի կեցվածք ընդունել, երբ իրենց աչքի առաջ Հարավային Օսեթիայում ցեղասպանություն է կատարվում, իսկ Մոլդովայի Մերձդնեստրյան երկրամասում էլ ոտնահարվում են մարդկանց, առաջին հերթին ազգային փոքրամասնության իրավունքները: Մեկն էլ չկա հարցնի, թե այդ ինչի՞ այս չորս ու կես տարվա ընթացքում գոնե մի անգամ էլ հանդես չեկաք Լեռնային Ղարաբաղի օգտին: Թե՞ մտածում էիք, որ այստեղ ադրբեջանական ավազակախմբերի ու խորհրդային զորամասերի կոտորած մարդիկ իսկակա՞ն մարդիկ չեն, որպեսզի նրանց զանգվածային սպանությունները համարեք ցեղասպանություն, կամ երբ Ադրբեջանը Ղարաբաղում վայրագություններ է անում, անում է ի շահ մարդու իրավունքների՞, ազգային փոքրամասնության ոտնահարված շահերի պաշտպանությա՞ն:

Հունիսի 22-ին, տեղի տալով ժողովրդական հոծ զանգվածների ցույցերի միահամուռ պահանջին, նորից ՀՀ ԳԽ-ի արտակարգ նստաշրջան հրավիրեցին, պետք է շարունակեին Արցախի հարցի քննարկումը: Այս մի նստաշրջանի արտասովորն այն էր, որ անցնում էր ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության անդամների մասնակցությամբ:

Խոսեց Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը՝ կշտամբելով ԼՂՀ ղեկավարությանը, որն, իբր, ինքնագլուխ վճիռներ ու որոշումներ է հանում, անտեսում ՀՀ կառավարության ու տարբեր մարմինների վերաբերմունքը, տեսակետները: Ա՛յ, օրինակ, չի ուղարկել իր պատվիրակությունը Եվրախորհրդի Հռոմի խորհրդաժողովին, որը հրավիրված է բացառապես Արցախի բարդույթի քննարկման համար:

Այն տպավորությունն է ստացվում, թե նախորդ բոլոր ձախողանքների պատճառն այդ Հռոմ չգնալն է եղել, ավելի ճիշտ՝ փնտրվում էին պատճառներ, մեղավորներն էլ պիտի հայտնաբերվեին՝ համաժողովրդական դատաստան անելու համար, եւ ԼՂՀ ԳԽ-ի ղեկավարությունը նետվեց առաջ, հրաժարվեց Հռոմի խորհրդակցությանը գնալուց..., որպեսզի Հայաստանի ղեկավարներն անմիջապես հայտարարեին, թե հայ ժողովրդի գլխին եկած բոլոր աղետների պատճառն այդ չգնալն է... Նույնիսկ չգնալուց առաջ պատահածների: Անտարակույս այս հայտնության հեղինակը Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն էր, եւ այդ մասին ամենից շատ նա էր խոսում: Սպառնում էր, թե հայ ժողովուրդն իր ողբերգական վիճակի համար դատաստան կտեսնի միակ պատճառի՝ միջազգային օրենքների արհամարհման (Հռոմի բանակցություններից հրաժարվելու) համար...

Նման ուրիշ բաներ էլ ասաց Տեր-Պետրոսյանը: Կարելի էր հաստատ եզրակացնել, թե երկու հանրապետությունների ղեկավարների հարաբերությունները լարված են այն աստիճան, որ կթելադրեն ծայրահեղ մի առճակատում, իսկ սա, ի՜նչ խոսք, կլինի ճակատագրական Արցախի վիճակի համար:

Շատ պիտի հետաքրքիր լիներ Արցախի առաջին ղեկավարի ելույթը, որ, թվում էր, պետք է ետ տաներ վարագույրը երեւույթների վրայից, նշեր մարտնչող երկրամասի այսօրվա հոգսերը եւ նրանց վրա ուղղեր բոլորի ուշադրությունը: Ճիշտ է, մի քանի օր առաջ տեղի ունեցած ընտրությունները չէին պարզել, թե ո՛վ է այսօրվա Արցախի առաջնորդը (ՀՀՇ-ական Ռոբերտ Քոչարյանը չէր անցել, բայց, հավանաբար, նստաշրջանին մասնակցած Բ. Արարքցյանի պատվիրակության ջանքերո՛վ՝ չէր անցել նաեւ դաշնակցության ներկայացուցիչ Գեորգի Պետրոսյանի թեկնածությունը): Եւ այժմ ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում Գ. Պետրոսյանը պիտի խոսի որպես ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար: Սակայն մի՞թե սա էլ կարող է որեւէ նշանակություն ունենալ, երբ նա ներկայացնում է իր կենաց ու մահու կռիվն անող Արցախը եւ առաջին անգամ ՀՀ ԳԽ-ում, Հայաստանի ղե-

կավարության ու ամբողջ ազգի առաջ ունենում է իր անդրանիկ ելույթը, որ, առաջին հերթին, Արցախի խոսքն է եւ հայության կողմից պիտի ընկալվի մի ուրի՞շ տեսակ, սրբազան ու վեհացնող...

Ես այսպես էի մտածում, համոզված էի, որ ուրիշ կերպ չէր կարող լինել նաեւ որեւէ հայաստանցու վերաբերմունքը: Այդ պատճառով էլ ծանր էր տպավորությունս, երբ այդ Գեւորգի Պետրոսյանն ամբիոն բարձրացավ, մի երկու նախադասությամբ անդրադարձավ ՀՀ նախագահի արդար թե անարդար կշտամբանքին, դրանով էլ բավարարվեց, ապա եւ դահլիճը թողեց, հեռացավ:

Բայց ի՞նչ էր նրա պատասխանը Լ. Տեր-Պետրոսյանի կշտամբանքին: Գուցե սա՞ այնքան ծանրակշիռ մի խոսք էր, որ կարող էր փոխարինել սպասված ամենապատասխանատու, ամենաէական ելույթին: Երեւի երկար էր մտածել այդ խոսքի վրա, որ ա՛յս էր միայն.

– Ստեղծվել են հայկական երկու հանրապետություններ, որոնք հարազատ եղբայրներ են: Մենք կրտսեր եղբայրն ենք: Բայց նկատի ունեցեք, որ բարդ ժամանակներ են, եւ դրանից էլ մենք արագ հասունացել, աճել ենք (այսինքն՝ մենք արդեն այն աստիճան հասուն ենք, որ չունենք ձեր խորհուրդի, առավել եւս հրամանների կարիքը)...

Այսպես եւ մոտավորապես այսքան:

Պատգամավորների ելույթները հետաքրքիր էին նրանով, որ արտահայտում էին անհանգստություն՝ ստեղծված վիճակի համար, մեծ մասամբ անկեղծ ու սկզբունքային էին, հետեւապես եւ ուղղված ՀՀ նախագահի ու նրա թիկունքում կամ ձեռքի տակ գործող ՀՀՇ կազմակերպության դեմ:

Այդ ելույթներից արդեն պարզ երեւում էր, եւ տարբեր կուսակցություններ ու խմբակցություններ ներկայացնող պատգամավոր-ելույթ ունեցողներն էլ բացահայտ ասում էին, որ ՀՀՇ-ական խմբի ու բացառապես նրա դիրքերից գործող ղեկավարության հակաարցախյան էության դեմ իրենք միավորվել են, կազմել ընդդիմության դաշինք, մի համերաշխ ամբողջություն, որն այսուհետ պիտի պայքարի ազգի միավորման, նրա շահերը մինչեւ վերջ պաշտպանելու եւ առաջադիր խնդիրները համազգային ուժերով լուծելու համար:

Համլետ Գրիգորյանը քննադատեց հանրապետության լրատվական մարմինների անգործունեությունը, հեռուստատեսության ու նրա ղեկավար Ս. Գեւորգյանի դատապարտելի թմրած վիճակը, կոչ արեց միավորել Հայաստանի ու Արցախի ղեկավար մարմինների ջանքերը, բացառել առանձին, թեկուզ եւ շատ հարգելի մարդկանց միահեծան դերը: Անքող խոսեց Երեւանում Արցախին վերաբերող հարցեր քննելիս առանձին ընկերների (հատկապես ՀՀՇ-ականների) շահերը եւ ոչ թե ժողովրդի տրամադրությունը նկատի առնելու ցավը:

«Ես միշտ էլ այն կարծիքին եմ եղել, եւ այժմ էլ եմ, որ Հայաստանի իրական անկախությանը կարող ենք հասնել միայն ԼՂՀ ազատագրության ճանապարհով»,-խոսքն այսպես ավարտեց Գրիգորյանը:

Հրանտ Խաչատրյանը ցավով նշեց, որ ՀՀ ղեկավարությունն Արցախին վերաբերող հարցերում հեռացել է նախկին որոշակի ու վճռական դիրքից եւ որդեգրել մի անհեռանկար գործելակերպ, որից այնքան էլ հեռու չէ Արցախից հրաժարվելը:

Գագիկ Հովհաննիսյանը (ՀՀԴ ներկայացուցիչ) Հայաստանի ու Արցախի անմխիթար վիճակը համարեց արդյունք այն անորոշության, որ կա առաջինի՝ երկրորդի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի մեջ, պարզ չէ՝ ի՛նչ պիտի անի ու ի՛նչ է անում, չունի ծրագրված ու հետեւողականորեն կիրառվող գործունեություն: Երկուսն էլ կռվի մեջ են, բայց մերոնք այստեղ հարայ են տալիս, եթե մենք պետք է չկռվենք, եկեք վազենք բանակցությունների: Իսկ ինչպե՞ս կարելի է չկռվել կռվի մեջ (այսինքն՝ ձեռքերը վե՞ր պարզել) եւ բանակցություններ աղերսել, երբ հակառակորդը որոշել է իր հարցերը լուծել պատերազմի դաշտում:

Դատապարտեց ՀՀ ղեկավարության միակողմանի ու ծուռ հայացքը ԼՂՀ գործերի վրա: Արթուր Մկրտչյանի նախագահ ընտրվելը չընդունվեց մեր ղեկավարության կողմից, չհամարվեց ժողովրդի, արցախահայության վճիռը եւ դա ճակատագրական եղավ իրողությունների հետագա ընթացքի համար: Մի՞թե դրանով չպիտի բացատրել Թեհրանում ու Հռոմում ընդունված հակաարցախյան որոշումների փաստը: Բաբկեն Արարքցյանը ԳԽ-ի նստաշրջանում հայտարարեց, թե մինչեւ օրս մեզ համար պարզ չէ Շահումյանի շրջանի կարգավիճակը, եւ դա՞ չէ, արդյոք, այսօրվա ողբերգության պատճառը:

Պահանջեց ճանաչել ԼՂՀ-ը, նրա հետ կնքել ռազմաքաղաքական պայմանագիր եւ այս ամենը հաջողությամբ իրականացնելու համար՝ ՀՀ կառավարության հրաժարականը:

Դավիթ Վարդանյանը (Ազգ. ժող. միություն պատգամավորական խմբից) գտավ, որ հանրապետության այսօրվա ձախողանքները շատ-շատ են, պատճառն էլ մեկն է՝ կուսակցությունների եւ հասարակական հոսանքների անմիաբանությունը՝ կառավարության անհեռատես քաղաքականության հետ միասին: Այսուհանդերձ կուսակցական խմբերի գործունեության մեջ նկատվում է ուժերի միավորման տենդենց, որը պետք է դառնա գալիք հաջողությունների երաշխիք: Եթե մեր կառավարությունը միավորված ուժերով մինչեւ վերջ պայքարելու է Արցախի ազատագրության համար, մենք կհամախմբվենք նրա շուրջը, եթե ոչ, ապա մենք կկռվենք ղեկավարության հակահայրենասիրական դիրքի դեմ, թող այն ժամանակ իրենք պատասխան տան այդ քաղաքականության համար, նրա համար, որ Թեհրանում ու ԵԱՀԽ-ում որոշումներ են ստորագրել (փետրվարի 28-ին եւ մարտի 24-ին), որոնցում Արցախը թողնվում է Ադրբեջանի կազմում, նվիրաբերվում է արցախահայության դահիճներին: Թող սրա համա՞ր պատասխան տան...

Տիգրան Սարգսյանը դառը խոսքեր շատ ասաց հանրապետության ղեկավարների, հատկապես նրա եռյակի (նախագահ-ԳԽ-ի նախագահ-վարչապետ) հասցեին, որն Արցախին վերաբերող հարցերում առաջնորդվում է իր անարժան դրածոների հաղորդածներով եւ խառնակչություններ ստեղծում ինչպես այնտեղ, այնպես էլ այստեղ:

Այսօր աշխարհում չկա ավելի ապազգային պետություն, քան Հայաստանինն է, որը չունի իր ազգային քաղաքականության ծրագիրը եւ ենթարկվում է թշնամի Թուրքիայի թելադրանքներին,-հայտարարեց նա, ապա առաջարկեց ստեղծել այդ ծրագիրը, ռազմունակ-հայրենապաշտպան բանակ, կուսակցությունների, ժողովրդի բոլոր հատվածների ու հոսանքների կուռ միասնություն եւ փրկել Արցախը: Իսկ եթե Լ. Տեր-Պետրոսյանը չպետք է անմիջապես լծվի այս գործին, այլ պիտի շարունակի պառակտել հայ ժողովրդի ուժերը, ապա թող իր դրածոներին էլ առնի, հեռանա քաղաքական ասպարեզից:

Աշոտ Նավասարդյանը հիշեց Հայաստանի ղեկավարության՝ նախկինում հռչակած մի խղճուկ «իմաստությունը». Հայաստանի պաշտպանվածությունը նրա անպաշտպան լինելու մեջ է:

Մենք չէինք կարող երեւակայել իսկ, որ այս մտայնության հաջորդ «իմաստուն» քայլն էլ այն է, որ Արցախը պետք է նվիրաբերել Ադրբեջանին՝ այսպես կոչված մշակութային անկախության զարդատուփ-դագաղի մեջ դրած:

Երբ փորձում ես ցավերի հիմքը տեսնել, անպայման երեւում են՝ մեր դանդաղկոտությունը ռազմական ուժեր ստեղծելու գործում, իսկական պետություն ստեղծելու փոխարեն անկախության հեքիաթով ժողովրդին թմրեցնելը... Եւ զարմանա՞նք, որ մեր հանրապետության նախագահը մինչեւ այսօր էլ չի շարադրել, ժողովրդին չի ներկայացրել իր ծրագիրը, որպեսզի իրեն ճանաչենք, իր եսից գնանք կամ ընտրենք մեր ճանապարհը:

Էդվարդ Եգորյանը համաձայն չէ այն պատգամավորների հետ, որոնք գտնում են, թե Հայաստանի ղեկավարությունը վճռական դիրք չունի Արցախի հարցում: Հիշեց ԵԱՀԽ-ի մի քաղաքագետի կարծիքը, որի համաձայն՝ Հայաստանը պարզապես պատերազմ է մղում ԼՂ-ը Ադրբեջանից պոկելու եւ իրեն միացնելու համար: Ուրեմն, դրսում բոլորն էլ տեսնում են, որ Հայաստանի կառավարությունն ամեն միջոց գործադրում է Արցախի փրկության համար, ու միայն ներսում, հայրենի ընդդիմադիր կուսակցություններն են,

որ դա ուրանում են եւ դրությունն այնպես ներկայացնում, թե Արցախը զոհաբերվում է ի՛նչ-ինչ շահախնդրությունների:

ՀՀ եւ ԼՂՀ իշխանությունների փոխհարաբերություններն էլ պատկերացնում է այսպես. «մենք չափազանց ծանր պարտականություն ենք հանձն առել, երբ համաձայնել ենք, թե կընդունենք ամեն մի որոշում, որ կընդունի ինքը՝ ԼՂՀ իշխանությունը: Բայց չէ՞ որ դա պիտի պարտավորեցնի, որ նրանք որեւէ որոշում ընդունելուց առաջ այն մեզ հետ համաձայնեցնեն (այ, բարաքյալլա՛,-կասեր Եգորյանի թուրք բարեկամը.-Բ.Ու.):

Արեց ՀՀՇ՝ օրակարգի համար ընդունած հայտարարությունը. Ա) Ամրապնդել Արցախի ինքնապաշտպանությունը՝ ազատագրելով բռնագրավված տարածքը, Բ) Ամրապնդել ՀՀ սահմանամերձ շրջանների պաշտպանությունը, Գ) ԼՂՀ ղեկավարությունն իր որոշումները նախապես համաձայնեցնի ՀՀ ղեկավար մարմինների հետ, Դ) Հասնել նրան, որ ԼՂՀ-ը վարի արտաքին եռանդուն քաղաքականություն:

Պարույր Հայրիկյանը (ԱԻՄ) գտնում է, որ եթե հրաժարվել ենք 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ի հայտնի որոշումից՝ նկատի առնելով միջազգային օրենքները պետությունների ամբողջության պահպանման մասին, ապա գոնե պետք է ընդունենք Արցախի ազատագրական պայքարը, բոլոր ուժերով օգնենք, թիկունք դառնանք եւ ոչ թե առավոտ-իրիկուն հայտարարենք մեր անկողմնակալությունը, որ հավասար է դավաճանության, որպեսզի լրատվության մարմիններն էլ թմբկահարեն մեր համաձայնությունն Արցախը Ադրբեջանի կազմում թողնելուն:

ԱԻՄ-ը կողմ է, որ ճանաչվի ԼՂՀ անկախությունը, եւ Հայաստանն ըստ այդմ էլ նրա հետ վարի իր քաղաքականությունը: Դա կդյուրացնի գործը, պայքարը կպսակի հաղթանակով: Հակառակ դեպքում մեր ձեռքով կտապալվի Արցախի հարցը:

Ելույթ ունեցավ նաեւ ՀՌԱԿ պատգամավորական խմբի ներկայացուցիչ Վիգեն Խաչատրյանը եւ, շարադրելով արդեն ցայտնոտեն դրսեւորված ընդդիմության տեսակետն Արցախի վիճակի վերաբերյալ, կատարեց մի քանի ընդհանրացումներ, որոնք երեւի թե ամենահավասարակշիռն ու ամենագործնականն էին վերջին օրերի աղմկոտ նիստերում հնչած խոսքերի շարքում: Առհասարակ չի կարելի չնշել, որ այս ընկերն իր ելույթներով, դիտողություններով ու առաջարկություններով խորհրդարանի վերջին նիստերին թարմ շունչ է տալիս՝ միաժամանակ համոզելով, որ ի՛նչ էլ լինի, պիտի հաղթահարվի ժողովրդավարության դեմ կանգնեցված ՀՀՇ-ական պատնեշը, եւ հանրապետության վարչական կյանքը պիտի գտնի իր ճշմարիտ ու բանական ուղին:

Հելսինկիի փաստաթղթում Արցախը հայտնվել է Ադրբեջանի կազմո՞ւմ, բայց ո՞ւմ մեղքով, ո՞վ է դրա համար պատասխան տալու,-հարցրեց Խաչատրյանը:-Արդյոք սա՞ է այն նվազագույն գինը, որով մեր նախագահն ուզում է խաղաղության հասնել: Բայց այս դեպքում ո՞րը պիտի լիներ բարձր գինը:

Մի՞թե մինչեւ այսօր էլ մենք չհասկացանք պարզագույն մի բան. պարտադիր էր Ադրբեջանին համոզել, որ բռնությամբ չի կարող ընկճել Արցախին, որովհետեւ նրա թիկունքում կանգնած է ողջ հայ ժողովուրդը:

Այն ե՞րբ էր, որ Ադրբեջանն իր ազգային բանակն էր ստեղծում, հասկանալի է, Արցախը նվաճելու համար: Իսկ մենք նոր միայն աչքներս բացել ենք, ուզում ենք ստեղծել մեր ազգային զինական ուժը: Բայց հիմա էլ դեռ պարզ չէ՝ մեր ազգն ու հայրենիքը պաշտպանելո՞ւ համար, թե «ինչ-որ քաղաքական խմբավորում իշխանության ղեկի մոտ պահելու նպատակով»:

Վ. Խաչատրյանը հերքեց նախագահի միտումնավոր գնահատականը կուսակցական խմբերի ստեղծած ընդդիմության մասին: Ինչի՞ համար է այն ստեղծվել, չէ՞ որ ազգային կյանքի քաոսը վերացնելու եւ ո՛չ թե իշխանությունը զավթելու համար: Եւ ինչպե՞ս է, որ 8 կուսակցական խմբերից յոթը սկզբունքորեն միավորվել, ընդհանուր ու համերաշխ ծրագիր են առաջարկում, իսկ մեկը, միայնակը, որ փոքրամասնություն է կազմում եւ բացահայտորեն սխալ-սխալի ետեւից է կատարում, չի էլ ուզում հաշվի նստել ընդդիմության հետ:

Մենք մինչեւ հիմա սպասում էինք, որ մեր նախագահը կգտնի քաղաքական հոսանքները միավորելու, նրանց բոլորի լավագույն ուժերը գործի դնելու եղանակը, բայց, դժբախտաբար, կյանքն ուրիշ բան է մեզ հուշում: Մենք այս խորհրդարանում հայտնում ենք, եւ ժողովուրդն էլ կիմանա, որ ոչ ոք իրավունք չունի միայնակ ու կասկածելի միջոցներով լուծելու մեր պետության առաջ կանգնած խնդիրները, որպեսզի մի օր էլ ձեռքերը թափ տա, թե «Ժողովո՛ւրդ, կներես, չստացվեց»: Եւ հետո էլ թող հայտնի լինի բոլորին, որ մենք երբեւէ չենք հանդուրժի որեւէ մեկին, ում կթվա, թե արդեն ինքն է պետությունը»:

Այս ելույթը, որից ես միայն առանձին քաղվածքներ կատարեցի, երեւի թե ամեն ինչ իր տեղը դրեց, խորհրդարանի, այսպես կոչված, ՀՀՇ-ական վճռող փոքրամասնությանը հասկացրեց, թե ի՛նչ աղետ է սպասվում իրեն: Եւ նա գլուխը կորցրած սկսեց աջ ու ձախ ընկնել:

Խաչիկ Սաֆարյանը, որ խոսեց իբրեւ ոչ կուսակցական, ժողովրդավար տրամադրություններ դավանող մարդ, ստեղծված ողբերգական վիճակի համար մեղավոր էր ճանաչում ամբողջ հայությանը, նրա բոլոր հատվածներին եւ առաջին ղեկավարից մինչեւ վերջին կրավորականներին, որոնք Շուշվա ու Լաչինի թեթեւ հաղթանակից հետո ինքնահանգստացան, տրվեցին թմբիրի, եւ ահա՝ արդյունքը՝ Արցախը խեղդվում է:

Գտնում է, որ ռազմական դրություն պիտի հայտարարել ամբողջ Հայաստանում, հզորացնել ինքնապաշտպանությունը, մինչեւ վերջին թիզն ազատագրել Արցախը եւ նոր միայն նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ (իսկ մեր նախագահն ասում է՝ Ադրբեջանում նոր ուժեր են եկել իշխանության գլուխ, եկեք, բանակցությունների՝ նստենք նրանց հետ: Բայց չէ՞ որ նրա՛նք սարքեցին Շահումյանի ու Մարտակերտի ողբերգությունը):

Ֆերդինանդ Ղազարյանը համոզված է, որ հարցի քննարկման ընթացքում երեւան եկած պատգամավորական բոլոր խմբերի միասնությունն ու կարծիքների ընդհանրությունը, պետք է ճանաչել ԼՂՀ-ը, կազմակերպել նրա փրկությունը, առանց ընկրկելու այն ցավալի վիճակի առաջ, որը միանգամայն այլ կերպ են գնահատում ՀՀՇ ներկայացուցիչներն ու հանրապետության նախագահը՝ որոշած լինելով Արցախը թողնել երեսի վրա: Նրանք ճշգրիտ պատկերացում չունեն մեր երկրի մասին, չգիտեն, թե ինչո՛վ է զբաղված հայ գյուղացին, ինչպե՛ս պիտի փրկել շնչահեղձ եղած մեր արդյունաբերությունը, եւ, վերջապես, հանրապետությունն ինչպե՛ս եւ ինչո՛վ պիտի ապրի հաջորդ ձմեռը, որը չի կարող չլինել ավելի ծանր, քան անցած տարինն էր:

Նստաշրջանի հաճելի երեւույթներից էր ԼՂՀ ԳԽ-ի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ղեկավար Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի ելույթը (ափսո՛ս, որ այն ամբողջությամբ չունեմ ձեռքիս տակ: Ասաց.

- Դատելով ՀՀ ԳԽ-ի այս նստաշրջանից՝ կարող եմ վստահեցնել, որ այստեղի բարքերը փոխանցված են նաեւ մեր Գերագույն խորհրդին եւ անպայման կարող են տանել ամենաախտավոր հետեւանքների: Վստահեցնեմ միայն, որ նրանք դեռեւս դուրս չեն եկել Գերագույն խորհրդի սահմաններից, չեն վարակել ժողովրդին ու կռվողներին: Եւ այսօր մեր ամենաառաջնահերթ խնդիրն է պայքարը՝ դրանք վերացնելու, ժողովրդի միասնությունն ապահովելու համար:

Այստեղ շատ է խոսվում ԼՂ հանրապետություն երեւույթի, մեր անկախության փաստի եւ դրանից բխող հանգամանքների մասին: Պետք է նկատի առնել, որ մեր անկախությամբ ինչ-որ չափով հեռացել ենք մեր ազգային ու համազգային մեծ երազանքից՝ Արցախը Հայաստանին վերամիացնելուց: Բայց չէ՞ որ դա էլ հարկադիր քայլ է, այժմ տրամաբանական ու հնարավոր միակ քայլը, որը գցում ենք՝ մեծ երազին հասնելու համար:

Շատ խոսվեց նաեւ Հռոմի խորհրդաժողովին մեր չմասնակցելու մասին: Նախ ասեմ, որ բոլորովին էլ կարիք չկա դա ճակատագրական երեւույթ համարել: Ապա՝ մասնակցելու կողմնակիցները թող մի վայրկյան մտնեն մեր դերի մեջ եւ ասեն, թե իրենք ի՞նչ պիտի անեին այնտեղ: Ինձ համար դժվար էր հասկանալ Էդուարդ Եգորյանին, ո-

րը մեզնից պահանջում էր միակողմանի ու անմռունչ ենթարկվել ՀՀ ղեկավարությանը: Բայց նաեւ ա՞յն ժամանակ, երբ մեզ հանձնում են Ադրբեջանի մարդակերների տնօրինությանը եւ մեզ չեն էլ հարցնում՝ կդիմանա՞նք թե՞ ոչ:

Առհասարակ լավ կլինի մեկմեկու չդատափետենք թույլ տված սխալների համար: Թե չէ, ես էլ հարց կտամ, թե այդ ինչպե՞ս է լինում, որ Հայաստանն անվտանգության պայմանագիր է ստորագրել Ալմա-Աթայում, իսկ այսօր իր աչքերի առաջ ԱՊՀ տանկերն ու տանկիստները կռվում են հայ ժողովրդի դեմ...

Մեզ կփրկի միայն միասնությունը:

Գրիգոր Ավագյանն առաջարկեց զորակոչ իրականացնել՝ այդ միջոցառման խստագույն եղանակով:

Արկադի Մանուչարովը գտնում էր, որ ՀՀ ԳԽ-ն անհապաղ պետք է ճանաչի ԼՂՀ-ը, նրա պաշտպանության աջակցությունը դարձնի իր գերագույն խնդիրներից մեկը:

Աշոտ Բլեյանը, համաձայնելով իրենց (ՀՀՇ) պատգամավորական խմբի հետ, կոչ արեց հաշվի նստել մեզնից դուրս գոյություն ունեցող իրողությունների հետ, մեր շրջապատի հետ եւ նոր միայն գործի անցնել: Զայրացած էր նրանց դեմ, ովքեր կարծում են, թե պետք է ապավինել սեփական ուժերին, իսկ իրականում վզները ծուռ սպասում են, թե իրենց ինչ կտան ռուսկոյները: «Եւ մեր հարցը միջազգայնացնելով էլ խաղալիք կդառնանք մեծ տերությունների ձեռքին: Իսկ ի՞նչ էր այդ Շուշիի ու Լաչինի նվաճումը: Մեր վճռական սխալը, որի համար անընդհատ պետք է վճարենք:

Վայրենության հավասար բան է չհասկանալն այն սխալի, որ է՝ Արցախին անկախություն տալը: Մեր խնդիրը պետք է լինի արցախցուն պահել Արցախում (մեռած թե ողջ՝ միեւնո՞ւյն է - Բ.Ու.): Իսկ նրանից հետո կարգավորել հարաբերությունները հարեւանների հետ, մանավանդ, երբ գիտենք Թուրքիայի տրամադրությունն ու հնարավորությունները...

Այս, մեղմ ասած, ողորմելի, անձնատվական բարբաջանքից հետո ամբիոնին հայտնվեց Պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանը եւ, հանրապետության իրադրությունը համարելով ծայրահեղ ողբերգադրամատիկական, պահանջեց երեք բան՝ Ա) Սահմանամերձ շրջաններում սահմանել ռազմական դրություն, Բ) Պատերազմի ընթացքում դադարեցնել բոլոր կուսակցությունների գործունեությունը եւ Գ) Գրաքննություն սահմանել եւ խստորեն վերահսկել հրապարակվող գրավոր ու բանավոր խոսքը:

Այս առաջարկությունը դահլիճում պայթեց իբրեւ շշմեցնող ռումբ, նիստը փակվեց:

Հունիսի 23-ի նիստը ոչնչով չպետք է տարբերվեր նախորդից: Նույն հաջող ու անհաջող ելույթները՝ ըստ էության անհեռանկար, որովհետեւ որոշում չպետք է ընդունվեր, եւ դա գիտեին, որոշել էին միայն երեք նախագահները, թերեւս միայն Լ. Տեր-Պետրոսյանն ու Բ. Արարքցյանը, իսկ խորհրդարան կոչվածը կարծում էր, թե դեռ հնարավոր պետք է լինի խորհրդի գալ, համերաշխվել, չէ՞ որ այնտեղ, Արցախում հայ ժողովրդի մի մասն է քրքրվում, արյուն տալիս:

Ելույթներից այստեղ պետք է հիշեմ էականները, նրանք, որոնք թելադրված էին մեծ անհանգստությունից եւ խոսողի նշանակալից անհատականությունից: Թե չէ, հիմա սովոր են ամբիոն զբաղեցնելու, որտեղ ընտրողներն ու տանեցիները տեսնեն, որ իրենք էլ կան այն մեծ ու կարեւոր ժողովում:

Վարդգես Պետրոսյան.- Մենք խաբեցինք, դավաճանեցինք Արցախի հերոս ժողովրդին: Մենք պետք է ճանաչենք ԼՂՀ-ը, նրա հետ մեր հարաբերությունները կազմակերպենք իբրեւ անկախ ու ինքնուրույն պետության հետ: Դրա համար երեւի անհրաժեշտ կլինի ստեղծել մի արտակարգ խորհուրդ, փրկության կոմիտե, որը հանրապետության նախագահի հետ կծրագրի, կիրականացնի առաջադիր խնդիրները: Դա կբացառի դիկտատուրան, կապահովի նախագահի ու ընդդիմության համագործակցությունը, իսկ սա էլ կնշանակի՝ քաղաքական կյանքին մասնակից դարձնել մեր ժողովրդի բոլոր կենսունակ ուժերը:

Հայաստանի կառավարությունը, ԼՂՀ-ը ճանաչելով, արդեն պետք է լայն գործունեություն ծավալի՝ միջազգային ասպարեզներում եւս նրա իրավասությունը ճանաչման արժանացնելու համար:

Գալով Շահումյանի շրջանի ողբերգությանը՝ ես եւս կարծում եմ, որ այն հետեւանք էր, չգիտեմ ում կողմից, նախապես ծրագրված մի խարդավանքի, որ կարող է կրկնվել նաեւ ուրիշ վայրերում, եթե մենք չզգաստանանք:

Հրաչիկ Սիմոնյանի խոսքը, որ բազմիցս ընդհատվեց ՀՀՇ-ականների, ՀՀ նախագահի կողմնակիցների եւ մանավանդ նիստին նախագահող Արարքցյանի կողմից, մի հիմնավոր մեղադրական էր նախագահի ու նրա կառավարության արած-չարածի դեմ:

- Մենք գտնվում ենք տերմիդորյան հեղաշրջման նախօրյակին,-ասաց նա:-Այս իշխանությունն իրեն ցույց տվեց իբրեւ մի անճարակ ու անգործունյա մարմին, որը չի կարողանում ապահովել երկրի ղեկավարությունը, որեւէ առաջքայլ կատարել տնտեսական, քաղաքական, մշակութային բնագավառներում: Ամենուրեք անհուսալի ճգնաժամ է: Խորհրդարանը պարզապես չի կատարում իր դերը, իսկ նախագահական այս կարգը... պարզապես ցույց տվեց, որ ավելորդ մի բեռ է մեր խղճուկ հանրապետության ուսերին: Սա առավել ցայտուն դարձավ մեր նախագահի սխալաշատ գործունեության պայմաններում, երբ ի ցավ մեզ, հայտնի դարձավ նաեւ, որ մարդը տառապում է անսխալականության սինդրոմով:

Մենք սկզբում մոլորություն ունեինք մտածելու, թե ինքնորոշվող Արցախի հարցը կլուծվի մեր տարփողած կոչերի ու հանրահայտ օրենքների հիման վրա: Հիմա համոզված ենք, որ այն պետք է լուծվի միայն զինական դիմադրությամբ, հետեւապես եւ անցանք նրա ինքնապաշտպանության կողմը: Բայց մեր կողքին, նախորդից ոչ պակաս ապիկարությամբ, հեղհեղուկ մի քաղաքականության է փարվել մեր ղեկավարությունը, անվերջ տատանվում է ու սայթաքում: Ո՞ւմ էին պետք նրա հոխորտանքները ռուսական կայսրության դեմ, եթե պետք է գնար, մասնակցեր Ժելեզնովոդսկյան կատակերգության եւ հետագա շրջանի անլուրջ խաղերին: Չէ՞ որ այս ամենն առնվազն անլուրջ է:

Մեր հանրապետության նախագահը երեկ իր ու իր ղեկավարած իշխանության ճակատագրական սխալների համար մեղավոր ճանաչեց ընդդիմությանը: Ողջ աշխարհով մեկ հայտարարեց, թե հրաժարվում է Արցախի խնդրից, որովհետեւ, իբր, այն տանում է դեպի մեծ պատերազմ, իսկ դա պետք է լինի հայ ժողովրդի վերջը: Իսկ նրա՝ մինչեւ վերջ պայքարելու կոչերի, Ազատության հրապարակում խաղացած դերի, ժողովրդին հեղափոխական էքստազի մղելու համար ո՞վ պետք է պատասխան տա:

Ամենուրեք հայտարարում է, թե ինքը կանգնած է ՀՀՇ դիրքերում եւ անշեղորեն իրականացնում է նրա որդեգրած նպատակները: Բայց որո՞նք են նրա նպատակները՝ ձեռք ձգած իշխանությունը ձեռքում պահելուց բացի: Եւ առհասարակ այն ե՞րբ է եղել, որ պետության պարագլուխը կանչի մեկ հոսանքից, կուսակցությունից՝ թշնամություն տածելով մյուսների դեմ, արհամարհելով ժողովրդի առաջավոր ուժերին ու ամբողջ մտավորականությունը:

Մեր խորհրդարանի, մեր ամբողջ այսօրվա ամենակարեւոր խնդիրն է՝ պաշտպանել Արցախի պայքարը, նրա իրավունքները, մեր հանրապետության սահմանները:

Ես համոզված եմ, որ Գերագույն խորհուրդը վճռաբար «ոչ» կասի նախագահի պարտվողական քաղաքականությանը, կմերժի նրա հակահայկական ծրագրերը:

Ռոբերտ Քոչարյանը (Արցախի ՀՀՇ ղեկավարը) ասում է՝ ինքը կարծել է, թե Արցախի այսօրվա վիճակն է իջնելու բոլորի մտքերի վրա, Արցախի խնդիրը բացառելու է տարաձայնությունները, միավորելու է բոլոր ուժերը: Ուրեմն՝ սխալմունքի մեջ է եղել:

Շահումյանի պարտությունն ինչի՞ հետեւանք է, հատկապես երբ նկատի առնենք Շուշվա ու Լաչինի մեր աննախադեպ հաջողությունը: Իհարկե, ադրբեջանական ուժի արթնացման ու բազմապատկման: Մենք պետք է հակառուժ ստեղծենք, իսկ այստեղ բանակռվով ենք զբաղված:

Ես կարծում եմ՝ ՀՀ նախագահի ու ընդդիմության տեսակետները (Արցախի վերաբերյալ) իրար չեն մերժում (սխալվում է. -Բ.Ու.), այլ լրացնում են եւ կարելի է հաշտության գալ, իրար լրացնելով ամբողջացնել: Այստեղ շատ խոսեցին հեռու-մոտիկ հարե-

ւմների հետ լեզու գտնելու մասին: Եկեք չմոռանանք Ռուսաստանը, ամեն պարագայի այն մեր ամենամեծածավալ հարեւանն է եւ այդպիսին պիտի մնա:

Ռաֆայել Ղազարյան.-Ինչո՞ւ հակամարտություն է ստեղծվել հանրապետության նախագահի ու ընդդիմության միջեւ: Որովհետեւ նախագահը հեռացել է իր նախկին սկզբունքներից, որոնք նաեւ մերն էին, բոլորինը: Եւ հիմա համառորեն պաշտպանում է մի բոլորովին ուրիշ ծրագիր: Այն ինչո՞վ է պայմանավորված: Գուցե մեծ տերությունների՞ն են պահանջել, թելադրել, թե ահա այսպես, դուք հրաժարվեցեք Արցախից, եւ մենք ձեզ ոչ միայն հանգիստ կթողնենք, այլեւ կօգնենք: Բայց ինքը հավատո՞ւմ է այդպիսի խոստումներին, առհասարակ այդ մեծ տերություններին: Հիշո՞ւմ եք ամերիկյան հայտնի առածը: Ասում են՝ մեկ խաբվեցիր, ամո՜թ քեզ, երկրորդ անգամ խաբեցիր, ամո՜թ ինձ: Իսկ նրանք մեզ միշտ խաբել են:

Մենք պետք է պայքարենք մեր իրավունքների համար, միայն թե մեր նախագահի հետ միասին, նրան համագործակցության հրավիրելով...

Արամ Սարգսյան (Հայ. դեմ. կուս. ղեկավար).-Մեր կուսակցության տեսակետը հրապարակել ենք. մենք առաջնային ենք համարում ԼՂՀ անվտանգության կամքը, պետք է ճանաչենք ԼՂՀ-ը, քաղաքական ու ռազմական դաշինք կնքենք հետը, համագործակցենք, ինչպես պահանջում է մեր համազգային շահը:

Մենք լիովին մերժում ենք պաշտպանության նախարարի արած հայտարարությունը:

Երեկ ասացին (նախագա՛հն ասաց)՝ մեծ տերություններն ահա պիտի ճշտեն իրենց վերաբերմունքն ու քաղաքական դիրքը մեր տարածքի նկատմամբ, ճշտեն, պրծնեն, գուցե նաեւ աջակցեն, որ ընդունենք ԼՂՀ անկախությունը: Նախ՝ նրանք նոր չեն ճշտում, ապա՝ Հայաստանն ինքը պիտի ճշտի իր քաղաքական դիրքն ու անելիքը: Եւ, ամենակարեւորը՝ մենք ինչպե՞ս կարող ենք ԼՂՀ անկախությունն ընդունել տալ ուրիշներին, երբ ինքներս չենք ընդունել եւ չի էլ երեւում՝ կընդունե՞նք թե՞ ոչ:

Առաջարկում եմ ճանաչել ԼՂՀ-ը եւ ըստ այդմ քաղաքական ծրագիր մշակել ու լծվել նրա իրականացմանը: Ապա լուրջ քննության ենթարկել կառավարության ու կուսակցությունների դիրքորոշումները, ստեղծել քաղաքական կոնսուլտատիվ խորհուրդ, որը հիմք կդառնա ապագա կոալիցիոն կառավարության:

Զորի Բալայանը քննադատեց Արտակարգ ծրագրերի (Արցախի) կոմիտեի նախագահ Շիրխանյանին, որը մի քանի ամսվա ընթացքում գրել, ավերել է Արցախի համար գործող բազմաթիվ կազմակերպությունները («Ճիչ», «Ղարաբաղ» եւն), արցախյան պայքարը զրկել իր համակիր-գործակիցներից: Ապա առաջարկեց շահումյանցիներին պահել Արցախում, թույլ չտալ արտագաղթ:

Խորհրդարանը որոշեց ՀՀ նախագահի ու ԼՂՀ ներկայացուցչի ելույթները լսելուց առաջ ընդմիջում անել, որպեսզի ֆրակցիաները ներկայացնեն իրենց նկատառումները, որոնք եւ հիմք պիտի դառնան ընդունելիք որոշման համար:

✧ ✧ ✧

Արա Սահակյանն իր հայտարարությամբ թե ելույթով, ըստ երեւույթին, փորձեց ջուր ցանել բորբոքված կրակի վրա, մեղադրեց անհանդուրժողական ելույթները, որոնք, իբր, առավել բարդացնում են դրությունը: Իսկ մենք պետք է օգտվենք պահի ընձեռած հնարավորություններից (չասաց որո՛նք են դրանք), ջանանք պատերազմը դադարեցնել, ապա թե ոչ, այն կշարունակվի, եւ մենք ստիպված կլինենք հարցի քաղաքական լուծման գնալ մեզ համար բոլորովին անձեռնտու տարբերակով:

Հետաքրքիր է՝ ի՞նչ էր նշանակում այսքանը:

Գագիկ Հարությունյանը՝ հանրապետության վարչապետը, ինչպես պարզվեց, ջանում էր որոշակի խոսք չասել:-Ես գտնում եմ, որ այսօր չկա Հայաստան՝ առանց Արցախի, եւ չկա Արցախ՝ առանց Հայաստանի: Մեր կարեւորագույն խնդիրն է՝ օգնել Արցախին, ինչով պետք է, ինչով կարող ենք:

Ցավալի է, որ չկա երկխոսության մթնոլորտ, եւ պառակտողական տրամադրություններն են տիրապետող:

Առաջարկում եմ քննարկումը շարունակել ԳԽ-ի ու Մինիստրների խորհրդի նախագահությունների, ինչպես եւ Պաշտպանության հանձնաժողովի միացյալ, փակ նիստում:

Ինչ մնում է Շահումյանին, ապա նրա հարցը պիտի լայն ու խոր քննության ենթարկվի ԳԽ-ի հանձնաժողովի կողմից, որպեսզի մենք այն հանգամանորեն ուսումնասիրենք՝ նման անհաջողություն այլեւս թույլ չտալու համար:

Բաբկեն Արարքցյանը փորձեց արդարացնել ԼՂՀ ԳԽ-ի նիստում իր պատվիրակության արածը.-Այնտեղ ասում էին՝ Հայաստանն ուզում է մեզ միացնել իրեն, իսկ մենք վճռել ենք լինել անկախ: Պատկերացնո՞ւմ եք:

Ներկայացված էին որոշման երեք նախագծեր, որոնցից երկուսը կտանեն անվերջանալի պատերազմի: Սխալ է, որ երեքն են, կարելի է առաջարկել ավելին, հինգը, վեցը: Որպեսզի հնարավորություն ունենանք գտնելու առավել տրամաբանականը (ավելի ճիշտ ջուր ծեծելու առավել շատ հնարավորություն.-Բ. Ու.):

Ճիշտ չէ, որ կարծում են, թե մենք ուզում ենք Արցախը թողնել Ադրբեջանի կազմում: Պարզապես հիմա մեր պայմաններն են թելադրում ցուցաբերել ավելի զգույշ մոտեցում, քան ունեինք 88-89 թվականներին: Մեր առաջին խնդիրն է ապահովել Արցախի բնակչության անվտանգությունը, ապա գտնել քաղաքական կարգավիճակին վերաբերող հարցերի լուծումները (Արա ամբողջ ելույթն այսպիսին էր՝ իրարից փախչող մտքեր, որոնք մի տեղ հավաքելն անհնար եղավ):

Լեւոն Տեր-Պետրոսյան.-Ես կարծիքս արդեն շարադրել եմ: Այն արտահայտեց նաեւ պարոն Արարքցյանը (բայց արտահայտե՞ց.-Բ. Ու.): Հիմա մարդիկ զուր տեղն են հակասահմանադրական քայլեր անում (իսկ իր սահմանադրությունն ո՞ւր է), երբ 50 հոգուց բաղկացած մի ամբոխ մուտքի մոտ աղմկելով փորձում է մեզ որոշում թելադրել:

Մեզ մեղադրում են, թե ժողովրդին ոտքի չենք հանում: Բայց չէ՞ որ դա ընդդիմության գործն է, ինչպես մենք էինք 88-89-ին եւ իսկապես էլ ժողովրդին ոտքի հանեցինք:

Մեղադրում են, թե մեկ կուսակցությամբ ենք ղեկավարում, բայց չէ՞ որ մեր ղեկավարությունը ժողովուրդն է ընտրել (մինիստրներին է՞լ, հիմնարկ-ձեռնարկների ղեկավարներին է՞լ.-Բ.Ու.):

Պահանջում են նախագահի հրաժարականը: Բայց չէ՞ որ սահմանադրական կարգ է (որտեղի՞)՝ նախագահը կարող է հանրաքվեով ցրել խորհրդարանը եւ հակառակը:

Երեկ ինձ հարցրին՝ ի՞նչ ծրագիր ես առաջարկում Արցախի խնդրի լուծման նպատակով: Ասացի՝ նվազագույն գնով խաղաղ արդյունքի հասնել: Իսկ ի՞նչ կլինի պատերազմի գինը:

Դեռեւս ինքս եմ այս հանրապետության ղեկավարը եւ ընտրելու եմ գործունեության այն տարբերակը, որ այս պահի համար հարմար եմ գտնում: Այստեղ իմ տեսակետը հաստատեցին Արարքցյանը, Եգորյանը, Գագիկ Հարությունյանը:

Մենք պարտավոր ենք նկատի առնել մեր հնարավորությունները եւ նրանցով փրկել հայրենիքը: Իսկ եթե կոչ են անում թքել միջազգային օրենքների վրա, ես չեմ գնա այդպիսի քայլի: Ես պատերազմ չեմ հայտարարի բոլոր հարեւաններին: Պատմությունը հիշում է այդպիսի երկու դեպք, մեկը կապված Իսրայելի հետ, մյուսը՝ Թուրքիայի: Մենք իրավո՞ւնք ունենք գնալու նման քայլի: Ո՛չ:

Եթե ես ընդառաջեի արվող առաջարկություններին, կդառնայի ազգի հերոս: Իսկ արդյո՞ւնքը: Այդ չեմ անում եւ հույս դնում եմ մեր ժողովրդի հավասարակշիռ հատվածի վրա, որ կա այստեղ եւ սփյուռքում:

Ուրեմն, կարծում եմ, ամեն կերպ անհրաժեշտ է ամրապնդել Արցախի ինքնապաշտպանությունը, սա հիմք դարձնել գնալու բանակցությունների, քաղաքական ճանապարհով հարցը լուծելու: Թվում է, թե ընդդիմությունն էլ այս է ուզում: Բայց այն պահանջում է անվերջ կռվով գնալ ազատագրության, արհամարհելով միջազգային նորմերը,

վտանգի տակ դնելով ապագան: Սա, ըստ էության, սահմանադրական ուղիների մերժում է (դարձյա՛լ սահմանադրական.–Բ. Ու.): Իսկ ես գործում եմ հարազատ մնալով սահմանադրության ոգուն, միջազգային կարգապահությանը: Դուք մերժում եք այդ: Կտեսնենք, թե ով է իրավացի:

◇ ◇ ◇

Առանց ծանոթ լինելու ստորջրյա կամ, այսպես կոչված, անդրկուլիսյան խաղերին ու գործարքներին, կարող եմ ասել, որ նախագահներին հաջողվեց ընդդիմությունը մղել փակուղի, խլացնել: Բայց երկա՞ր ժամանակով: Հիմա մնում էր փակել հաշիվը որոշման հետ: Նախագծի տարբերակները կարդացին, դարձան առաջարկություններին ու ավելացում-պակասեցումներին: Ջուրը պղտորեցին ու նիստը համարեցին փակված:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը Թուրքիայում Անկարայի նախաձեռնությամբ հրավիրված խորհրդաժողովին էր գնում եւ ամենայն հավանականությամբ, համոզված էր, իրենց ուզածն ստացել է. ընդդիմության նախագծով որոշում չի ընդունվի:

Հաջորդ օրը, հունիսի 24-ին, Աշոտ Բլեյանը հետեւյալ դասը պիտի տար խորհրդարանին (անպայման սա եւս նախատեսված էր).

– Ես այնքան անբարոյական չեմ (այսինքն՝ անբարոյական է, բայց ո՛չ այնքան.–Բ.Ու.), որպեսզի, չլինելով զինվոր, մարդկանց կոչեմ կռվի՝ Արցախը պաշտպանելու համար: Հետո էլ, ի՞նչ երաշխիք, թե Ադրբեջանն ինչ-որ տեղ կկանգնի եւ կասի՝ բա՛վ է, ապրեցե՛ք, հայե՛ր:

Ազգային դաշինքը (հիմա արդեն այսպես է կոչվում 7 կուսակցությունների պատգամավոր-ներկայացուցիչների խմբակցությունը) ներկայացրեց նախագիծ, որը պահանջում է ճանաչել ԼՂՀ-ը, ամեն կերպ օգնել նրա պայքարին, անկախության գործին եւ չընդունել միջազգային որեւէ փաստաթուղթ, որի մեջ ԼՂՀ-ը նշված կլինի Ադրբեջանի կազմում:

ՀՀՇ նախագահ-քահանան հայտարարեց, որ իր կազմակերպությունը դեմ է նման որոշմանը, քանի որ այն հայ ժողովրդին կմղի վտանգավոր քայլերի, կհասցնի ծանր վտանգներով հղի վիճակի:

Ելույթ ունեցավ ՀՀՇ գաղափարախոս, երեւի այդ կազմակերպության «ծանր հրետանու» դերակատար Էդվարդ Եգորյանը եւ ասաց մոտավորապես այս խոսքը.

– Մեր ֆրակցիայի համար բարդը Դաշինքի երկրորդ կետն է: Այն, որ ասում է՝ «անօրինական համարել միջազգային ամեն մի փաստաթուղթ, որի մեջ ԼՂՀ-ը նշված կլինի Ադրբեջանի կազմում»: Եկեք նախապես չխանգարենք առաջիկա միջազգային խորհրդաժողովների ու բանակցությունների ընթացքը: Մենք դեռ չգիտենք, թե ի՛նչ է կատարվել Լաչինի միջանցքի հետ: Հետո էլ մենք այդ կետով կգրգռենք Ադրբեջանին (ինչպե՜ս ուշադիր է թշնամու նկատմամբ, եւ երբեք այդպիսի ուշադրություն չի նվիրել Արցախի իր հայրենակիցներին):

Դահլիճի տարբեր կողմերից էլ դասակիցները բացականչություններով լցրին մթնոլորտը՝ «Կգրգռվի՜ Ադրբեջանը», որի տակ անշուշտ, հասկանում էին նաեւ Թուրքիան:

Այսքանից հետո արդեն Բաբկեն Արարքցյանը հանդիսավորապես հայտնեց, որ նման պայմաններում որեւէ որոշում ընդունելն անիմաստ է:

– Սպասենք,–ասաց,– նախագահը վերադառնա, նրա ղեկավարությամբ մեծ ու կարեւոր խորհրդակցություն անցկացնենք եւ այնտեղ ընդունենք մեր հիմնական որոշումը:

Դավիթ Վարդանյանը մերժեց այդ առաջարկությունը: Ասաց.

– Նման խորհրդակցությունները միայն բարդացնում են մեր խնդիրը եւ ոչ մի որոշում էլ չեն ընդունում:

Երեւի դրա հետ համաձայն էր նաեւ Արշակ Սադոյանը. «Եթե հիմա ընդունենք մեր

որոշումը, այն անպայման կողմնորոշիչ նշանակություն կունենար սպասվող ամեն տեսակ ժողովների համար»:

Հրանտ Խաչատրյան.–Դուք հետաձգում եք որոշման ընդունումը՝ դրության ամբողջ ծանրությունը թողնելով ԼՂՀ ղեկավարության եւ ժողովրդի ուսերին: Մի՞թե մեզ չպիտի անհանգստացնի այն վիճակը, որին զոհ գնաց մի նախագահ, հիմա էլ վտանգված է ամբողջ Արցախը:

Հակոբ Սանասարյան.–Ամո՛թ է, խայտառակությո՛ւն, երբ այսքան ժամանակ արտակարգ նստաշրջան էինք անում եւ հիմա էլ հանգիստ ուզում ենք հետաձգել նրա եզրակացություն-որոշումը:

Ես նստած եմ չորրորդ շարքում եւ անընդհատ ձեզ էի դիտում, պարոն Արարքցյան: Դիտում էի եւ թվում էր, թե դուք 1945 թ. մայիսի 9-ի տոնահանդեսն եք ընդունում ուրախ, կատակելով, խնդմնդալով: Դա խայտառակություն է, ամոթալի մի բան: Մի՞թե դուք այդպես էլ չհասկացաք, թե նստաշրջանն ի՛նչ հարցի է նվիրված: Արցախի ողբերգությանը մինչեւ վերջ էլ անհաղո՞րդ պիտի մնաք:

ՀՀՇ-ականներից մեկը, երեւի մթնոլորտը լիցքաթափելու համար, ասաց. եթե այսպես՝ հրապարակավ որոշում ընդունենք, կնշանակի մեր գաղտնիքն աշխարհով մեկ անենք: Լավ է գնանք փակ դռների ետեւ որոշում ընդունենք:

Կիմ Բալայան.–Ըստ էության մեր եւ ՀՀՇ կարծիքները նախագծի երկրորդ կետի մասին՝ նույնն են, մենք ասում ենք՝ չընդունել որեւէ թուղթ, որի մեջ Արցախն Ադրբեջանի կազմում կլինի նշված, դուք էլ ասում եք՝ ճանաչենք այն թղթերը, որոնք ընդունելի կլինեն ԼՂՀ եւ նրա բնակչության կողմից: Սրանք նույն բաներն են, եւ ոմանք իզուր են մութ ու կատու խաղում:

Ալեքսան Հակոբյան.–Մենք իրավունք չունենք ազգը կործանման տանող որոշում ընդունելու, պարտավոր ենք հետեւել մեր ղեկավարության ճկուն քաղաքականությանը:

Ինչ-որ մեկը.–Եթե մենք այսօր որոշում չընդունենք, կնշանակի կողմ ենք, որ Արցախը հանձնվի Ադրբեջանին: Մենք մեր որոշումն ենք առաջարկում, թող անվանական քվեարկության դնեն, որպեսզի պարզվի, թե ով ո՛վ է:

Սրան շատերն են կողմ: Իսկ Հրանտ Խաչատրյանն ասում է.

– Տեսա՞ք՝ Արցախի ներկայացուցիչներն ասպետորեն դուրս եկան, որպեսզի մենք, առանց որեւէ ճնշման ու անհարմարության, ընդունենք մեր ուզած որոշումը: Եթե նրանք էլ այստեղ լինեին, 7 հոգի, պարզ է, որ Դաշինքի նախագիծը կանցներ առանց այլեւայլության:

Բ. Արարքցյան.–Առաջարկում եմ թողնել հաջորդ երկուշաբթի օրվան, որպեսզի կազմակերպենք լայն քննարկում (ուրեմն, այս երեք թե երկու շաբաթներին նեղ քննարկում է եղել.–Բ. Ու.):

Այս առաջարկությունն իրար է խառնում դահլիճը, եւ հեռուստատեսությունը ձեռ է քաշում ժողովրդի արյունը պղտորող այն խաղից, որի մեջ է իր ընտրած խորհրդարանը:

Անխորհո՛ւրդ խորհրդարանը:

Հունիսի 25-ին Մոսկվայից, վերջին ամիսներին այս էլ ո՛րերորդ անգամ, ցույց տվին Հեյդար Ալիեւի լրջմուն մռութը: Դժգոհում էր Հայաստանի ղեկավարների դեմ, իսկ «երաժշտական» ֆոնը Մահիս Մամեդովի վնգստոցն էր Նախիջեւանի շրջափակման մասին: Տեսե՛ք,–ասում է,–հայերն այս ինքնավար հանրապետության ավտոճանապարհն ու երկաթգիծը փակել են եւ թույլ չեն տալիս, որ անխափան գործեն, զարգացնեն տնտեսությունը...

Եւ ասված, եթե այն իսկապե՛ս կա, նրա բերանը վառվող ձյութ չի լցնում, որպեսզի ավազակների թմբկահարը հասկանա, թե ինչպե՛ս տարիներ շարունակ Արցախն ու Հայաստանը շրջափակումների մեջ պահողը գոնե այդ մասին ձեն չպիտի հաներ:

Ալիեւի դժգոհությունը հաստատելու համար մեկ էլ ցույց տվին Նախիջեւանի ինչ-որ

դաշտ, ուր վրանների տակ ծվարել են, իբր, «Սադարակի շրջանից փախած տասնյակ հազարավոր աշխատավոր անմեղ մարդիկ»: Տեսե՞ք-տեսե՞ք, առաջն ամառ է գալիս, եւ այս դաշտում, վրանների տակ շուտով կբռնկվեն համաճարակները...

– Հայերը պահանջում են, որ այս շրջանում խաղաղություն հաստատելու համար դիտորդներ գան Իրանից,– Ալիեւն է բարբաջում:– Սակայն քանի որ խոսք է տեսվում, թե Իրանը ռազմական օգնություն է հասցնում Հայաստանին (Իրա՞նը... ռազմական օգնությո՞ւն... Հայաստանի՞ն), մենք էլ առաջարկեցինք, որ դիտորդներ ուղարկի նաեւ Թուրքիան: Հայերն ընդդիմացան դրան: Առաջարկեցինք Ռուսաստանի դիտորդների հարց, դրան եւս չհամաձայնեցին... Հիմա ի՞նչ պիտի լինի, նրանց ի՞նչ առաջարկություն անենք, որ համաձայնության գան եւ մեզ չհալածեն մեր տունուտեղից,– գանգատվում է Նախիջեւանի մեջլիսի սադր Հեյդար աղան:

◇ ◇ ◇

Թուրքերը, ռազմական ծանր տեխնիկայի ուղեկցությամբ, փորձում էին Մարտակերտի շրջանում առաջ շարժվել, մեր ինքնապաշտպանները հակահարված տվին, վերագրավեցին Մարգուշավանը:

Վերականգնվեց Ստեփանակերտ-Երեւան հեռախոսակապը, այսօր տրվեց առաջին հաղորդումն Ստեփանակերտի հեռուստակենտրոնից: Էկրանին փախստականներն են: Ցավալի տեսարան, հուսահատեցնող պատկերներ:

Մոսկվայից հաղորդում են թուրքի հրամցրած լուրը՝ կռվում են Մարտակերտ քաղաքից մեկ կիլոմետրի վրա, պաշարած ունեն Ասկերանը, իսկ հայերն Աղդամն են հրետակոծում:

Ասում են՝ Կուբաթլիի շրջանում խփվել են հայկական երկու ինքնաթիռներ, որոնց անձնակազմերը փրկվել են:

Հունիսի 26-ին Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը վերադարձավ Ստամբուլից, սեւծովյան շրջանի տնտեսական գոտու գործունեությանը վերաբերող թղթեր ստորագրելուց բացի, հանդիպումներ ունեցած Սուլեյման Դեմիրելի, Ելցինի ու Կրավչուկի հետ (Սրանց մանրամասներն ու արդյունքները հետո կտեսնենք):

Ասում են՝ ադրբեջանական զորամասերը նոր հարձակումներ են ձեռնարկել Մարտակերտի ու Ասկերանի ուղղությամբ: Առաջինում մերոնք կենտրոնում ետ են քաշվել, ապա աքցանի մեջ առել եւ պատճառել մեծ վնասներ, օրինակ, վեց տանկ են գրավել, երեքը ջարդած, երեքն անվնաս: Թշնամին տվել է սպանված 50 ասկյար, մերոնք՝ լոկ երկու վիրավոր: Մատաղիսն ազատագրել ենք:

Ասկերանի ուղղությամբ թշնամին կորցրել է շուրջ 140 սպանված, տանուլ է տվել չորս զրահամեքենա, 2 տանկ եւ նահանջում է: Իբր, սպանվածների մեջ մեծ թիվ են կազմում այլազգիները:

Ադրբեջանցիները հայտարարել են, թե կցանկանային Շահումյանի շրջանի գրավման ժամանակ գերի վերցրած 21 հայ զինվորներին փոխանակել Խոջալվում պատանդ տված թուրքերի հետ:

ՀՀ սահմանային շրջանները, հատկապես Իջեւանն ու Կրասնոսելսկը, ռմբակոծության են ենթարկվում:

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարությունն Ադրբեջանին բողոք է ներկայացրել Կասպիական նավատորմի զորամիավորումների դեմ տեղացիների ամենօրյա հարձակումների ու ստորացումների համար: Եւ, ըստ երեւույթին, արդեն մոռացել են այն իսկական ինքնաստորացումը, որ իրենք էին իրենց հասցրել՝ սեփական զինամթերքն ու ռազմական տեխնիկան նվիրաբերելով այդ ավազակախմբերին:

◇ ◇ ◇

Հունիսի 28-ին Հռոմ էր հասել ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահության ուղերձը մեկ օր հետո սկսվելիք համաժողովի նախագահ Մարիո Ռաֆայելիին ու համաժողովի մասնակից երկրների ներկայացուցիչներին: Այն ներկայացնում ու բացատրում էր այն հանգամանքները, որոնք ԼՂՀ պատվիրակությանը թույլ չտվին մասնակցելու համաժողովին: Ուղերձում ասված է. «Ամեն անգամ կոնկրետ բանակցությունների կամ մեր մասնակցության վերաբերյալ որոշումների ընդունման նախաշեմին ադրբեջանական կողմը լայնածավալ հարձակում է սկսում բոլոր ճակատներով, ինչը, օրինակ, տեղի ունեցավ հունիսի 12-ին... եւ հերթական անգամ հունիսի 28-ին՝ Հռոմի հանդիպման նախօրեին: Նմանօրինակ հարձակողական գործողությունների հետեւանքով մենք ունենք տասնյակ գրավված եւ ավերված բնակավայրեր եւ մի քանի տասնյակ հազար փախստականներ:

Մեզ ուղարկված հաղորդման մեջ, ինչպես նաեւ ընդունելիք փաստաթղթերում՝ օրինականորեն ընտրված ԼՂՀ իշխանությունների կարգավիճակն իջեցվում է մինչեւ «հայկական համայնքի ներկայացուցիչների» կամ նույնիսկ «Ստեփանակերտի ներկայացուցիչների» կարգավիճակի: Դրանով իսկ հանրապետության բնակչության 90 տոկոսի կողմից օրինականորեն ընտրված իշխանությունների ներկայացուցչությունը հավասարեցվում է ադրբեջանական համայնքի ներկայացուցիչների հետ, ինչը բացարձակապես անընդունելի է:

Մեր կարծիքով՝ Հռոմի նախապատրաստական հանդիպման գործունեության ուղղվածությունը միակողմանի մոտեցում է ենթադրում այդ հարցի լուծմանը՝ հօգուտ Ադրբեջանի, այսինքն՝ Լեռնային Ղարաբաղի պահպանումն Ադրբեջանական հանրապետության կազմում: Դրա հետեւանքով լիովին տնտեսվում է ժողովրդի ինքնորոշման օրինական իրավունքը, որն արտահայտվել ու հաստատվել է 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ի հանրաքվեով»:

Այս պատճառաբանություններով էլ բացատրվում է ԳԽ-ի նախագահության որոշումը ԼՂՀ պատվիրակության՝ Հռոմի նախապատրաստական խորհրդակցությանը չմասնակցելու հանգամանքին՝ միաժամանակ հիշեցնելով, որ «Այդ որոշման վրա լրջորեն ազդել է ԼՂ-ի հանրապետության դեմ Ադրբեջանի ագրեսիայի հերթական սաստկացումը եւ այդ կապակցությամբ մեր մտահոգությունը»:

Մեզ հայտնի չէ՝ ուղերձը հանդիպման ընթացքի ու ընդունած (հիմնականում անորոշ) փաստաթղթերի վրա որեւէ ազդեցություն թողե՞լ է, թե՞ ոչ: Սակայն, որ այստեղ, Հայաստանում, փոթորիկ է առաջացրել, դա կտեսնենք:

◇ ◇ ◇

Հունիսի 29-ին Հռոմում բացվեց ԵԱՀԽ ժողովի 4-րդ նիստը, որը նորից պետք է զբաղվեր Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը կարգավորելու խնդրով: Հայտնի չէ՝ ինչ պիտի որոշվեր, կամ հավաքվածներն առհասարակ տրամադրվա՞ծ էին որոշում ընդունելու: Նախօրյակին, երեւի այս անորոշությունը լավ հասկանալով, Ելենա Բոններն իր կարծիք-առաջարկությունն էր հրապարակել «Ռուսկայա միսլ» թերթի հունիսյան համարում: Այն արտատպել է մեր «ՌԱ» թերթի այսօրվա համարը: Ասում է. «Այս օրերին կսկսվի Ղարաբաղում խաղաղ կարգավորման ԵԱՀԽ-ի Հռոմի հանդիպումը: Միամտություն է կարծել, թե բանակցությունները թեթեւ կլինեն, բայց ոչ պակաս միամտություն է մտածել, թե կան ուժեր, որոնք կկարողանան Ղարաբաղը վերադարձնել նախկին կարգավիճակին...»: Եւ ի՞նչ է առաջարկում հանճարեղ Սախարովի գործի արժանավոր շարունակողը: Ասում է՝ անհրաժեշտ է ստեղծել հովանավորչություն (պրոտեկտորատ): Այսպես, հարցը կարգավորելուն լծվում են երեք ոչ շահագրգիռ տերություններ (մեկը մուսուլմանական, մեկը՝ ԱՊՀ անդամ, մեկն էլ՝ եվրոպական), որոնք եւ ապահովում են հրադադարը, ինքնորոշվող կողմի պահանջներին անդրադառնում ամենայն բծախնդրությամբ, չնայած սա շատ ծանր պարտականություն է, քանի որ կա սահմանների ան-

ձեռնմխելիության չարաբաստիկ օրենքը: Բայց ո՞վ պիտի փորձի համար լուծում գտնել այն դեպքում, երբ ոտնահարվել են մարդու իրավունքները, եւ այդ մարդը զենք է առել ու կռվում է իր ազատության համար»:

Այս օրերին ծանր ու հակասական լուրեր են գալիս ռազմաճակատից: Մեկ դրությունն այնպես են ներկայացնում, թե հակառակորդը Մարտակերտի կողմերում դրության տերն է, եւ անհնար պիտի լինի կասեցնել նրա առաջխաղացումը: Մեկ էլ պատմում են, որ այնտեղ պարտիզանական պատերազմ է, եւ, փախչողների գնալուց հետո, գլուխը կորցրած թուրքը չի համարձակվում որեւէ քայլ կատարել դեպի շրջանի լեռնային մասը: Իսկ Ասկերանի ու Մարտունու կողմերում, իբր, թուրքերը լայնահուն արշավանքներ են ձեռնարկել՝ նպատակ ունենալով նվաճել շրջկենտրոնները, Հադրութը վերջնականապես կտրել հանրապետությունից, երեք կողմերից հասնել Կարկառի հովիտը եւ Ստեփանակերտն առնել աքցանի մեջ:

Բաքվի ռադիոյով էլ այս ծրագրի հաջողությունն օրվա հարց համարող ամբարտավանները հենց մի գլուխ այն էին հայտարարում, թե Լաչինն ու Շուշին վաղուց կարող էին վերագրաված լինել, սակայն բաց են պահում, որպեսզի հայերն այդ ճանապարհով օր առաջ հեռանան:

Ինչպե՜ս էլ մարդասեր են դարձել. ուզում են, որ հայերն իրենց գլուխներն առնեն-հեռանան հետագա արյունահեղությունից:

Բայց 29-ի երեկոյան հաղորդեցին նաեւ, որ Աղդամից վիթխարի մի զորամաս մտել է Ասկերանի մատույցները եւ այն է, պիտի քաղաքը նվաճեր, որ ինքնապաշտպանական ուժերը թիկունքը կտրել են, շրջապատել, կոտորել: Այստեղ թշնամին կորցրել է զրահատեխնիկայի 20 միավոր եւ 300 ասկյար:

Իսկ ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում Արցախի հարցի առթիվ ընդունված կիսատ-պռատ որոշման ձայնն այնպես էլ չլսվեց, որպես թե աշխարհ է եկել մեռելածին մի բան:

Հունիսի 29-ին Հայաստանի հանրապետության նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ունեցավ իր ամենածավալուն (ժամուկես տեւողությամբ) ելույթը հայ ժողովրդի առաջ: Ամբո՛ղջ հայ ժողովրդի, որովհետեւ ելույթը հեռարձակվել էր երեկոյան ժամը 8-ից, մեկ էլ սկսեցին հաղորդել երկու ժամ անց՝ պատճառաբանելով, որ առաջին հաղորդումը տեխնիկական թերություններ է ունեցել: Չնայած այն հիմնականում եղել է տանելի, իսկ խոսքը, սկզբից մինչեւ վերջ, հնչել է անթերի: Ինչ-որ է, հեռուստատեսության մտահոգությունը, որպեսզի ելույթը հասնի նաեւ նրանց, ովքեր կարող էին ինչ-ինչ պատճառներով առաջին հաղորդմանը հեռուստացույցի մոտ եղած չլինել, իրականացնել, եւ հիմա ամբողջ հայ ժողովուրդը վայելեց իր նախագահին պաշարած տագնապների ու ցավի հայտնությունների ու հանձնարարականների բավական փարթամ ծարը:

Ելույթի դրդապատճառը ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում կուլմինացիային հասած վեճն էր իշխանությունների եւ, այսպես կոչվող, ընդդիմության միջեւ, վեճի հիմքն էլ՝ Արցախի այսօրվա դրամատիկական վիճակի վերաբերյալ ունեցած դիրքորոշումները: Նախագահը փորձեց իրեն «ազգային դաշինք» կամ «ազգային համաձայնություն» հայտարարած եւ, բարեբախտաբար, կուռ միասնությամբ հանդես եկող ընդդիմությունը ներկայացնել գաք ու գրիվ, որպեսզի նրանից առանձնացնի հայ հեղափոխական դաշնակցությունը, հետը հաշիվ մաքրի ոչ վաղ անցյալի մերժելի եղանակով եւ դիակը նետի ժողովրդի ոտքերի տակ:

Սակայն խորհրդարանում այդ ընդդիմությունն արդեն երրորդ շաբաթն է հանդես գալիս առանց վթարների եւ վերջին քվեարկությանը ներկայացավ 119 ձայնով: 165-ի՞ց: Այսինքն՝ խորհրդարանային ջախջախիչ մեծամասնությունը (46-ի դեմ 119) այդ ընդդիմությունն է ներկայացնում, չնչին մասը՝ ՀՀՇ ֆրակցիան ու համախոհները:

Ճիշտն ասած, արտասովոր ոչինչ էլ տեղի չէր ունեցել: Խորհրդարանում, որ իրեն համարում է ժողովրդավարական, չէր անցել փոքրամասնություն կազմող ֆրակցիայի ներկայացրած որոշումը: Մեծամասնություն կազմող հոսանքի նախագիծն է՛լ չանցավ: Բայց կարեւորը դա չէր, այլ այն, որ հաղթանակի սովոր փոքրամասնությունն ու նրա

առաջնորդներն իրենց խորհրդարանական գործունեության մեջ առաջին անգամ դեմ են առել անանցանելի պատնեշի: Եւ բոլոր նշաններից դատելով, այդ պատնեշն այսուհետ միշտ էլ գոյություն է ունենալու...

Ասեմ, որ այս պատնեշը, որ լավ էլ անուն ունի՝ Ազգային դաշինք, մեր խորհրդարանի առաջին լուրջ հաղթանակն է: Պատկերացրեք, խորհրդարանում իրենց ներկայացուցիչներն ունեցող յոթ կուսակցություններ (դուրս թողած միայն ՀՀՇ-ը) միավորվել են, համերաշխության դուռ պարզել եւ ուզում են քաղաքական ու տնտեսական ճգնաժամի մեջ հայտնված ազգը փրկել միացյալ ուժերով: Եւ այս համերաշխ միասնությունը սարսափով է լցրել փոքրամասնության սրտերը:

Ըստ երեւույթին մեր նախագահն այս շատ մտահոգիչ հանգամանքի մեջ այնքան էլ մեծ վտանգ չէր տեսնում եւ մտածում էր, թե բավական է դաշնակցությանը մեկուսացնի, ջախջախիչ հարվածներ հասցնի, որպեսզի մնացած կուսակցությունների ու խմբակցությունների ներկայացուցիչները դաս առնեն, խելքի գան եւ խոնարհաբար վզները դնեն այն լծի տակ, որ քաշել են մինչեւ վերջին ժամանակները: Իսկ դաշնակցությունն ի՞նչ ունի այսօրվա պայքարի ճակատում՝ 10 պատգամավոր ՀՀ Գերագույն խորհրդում, 25-ը՝ ԼՂՀ խորհրդարանում եւ 100 զինվոր էլ ճակատում,-այսպես հեգնեց նա:

Տրամաբանական կարող էր լինել, որ գոնե նախապես քննադատության կրակի տակ առնվեին հիշված 10-ի, 25-ի ու 100-ի զանցառությունները: Բայց ոչ, խնդիրն ուրիշ էր. պետք է ջախջախվեր այդ բոլորի թիկունքում կանգնած դաշնակցությունն այստեղ ու արտասահմանում: Եւ այս ամենը՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցության հարյուրամյա կենսագրության միշտ հակաժողովրդակա՞ն, արկածախնդրակա՞ն ֆոնի վրա:

Տեր-Պետրոսյանը հակաժողովրդականն ու արկածախնդրականը «ցույց էր տալիս», իր կարծիքով, անհերքելի մեկական փաստի վրա:

1. Հակաժողովրդական, որովհետեւ այդ ամբողջ հարյուր տարում լոկ մեկ հոգս է ունեցել՝ տիրանալ իշխանության եւ միահեծան կառավարել երկիրը (Այստեղ փակագծում նկատենք երկու փափուկ հանգամանք.

Ա. 1918 թ. իշխանության գլուխ անցնելով՝ դաշնակցությունը Հովհ. Քաջազնունու նախաձեռնությամբ ստեղծեց ոչ թե միակուսակցական, այլ կոալիցիոն կառավարություն, եւ Բ. Մեր կյանքում իշխանության տիրանալու գերագույն նպատակ ցուցադրել է ո՛չ միայն դաշնակցությունը: ՀՀՇ-ն եւս ասպարեզ է իջել բացառապես նույն նպատակով եւ, երբ իշխանության բոլոր սանձերն իր բուռն էր հավաքել, առաջին պահ չէր հասկանում, թե է՞լ ինչ է մնում, մի՞թե նաեւ գործ պիտի անի: Ես հիշում եմ այն ժամանակվա նախագահ Սիրադեղյանի մի անկեղծ խոստովանությունը. «Մենք հասել ենք մեր նպատակին՝ իշխանությունը մեր ձեռքում է, եւ եթե կա մեկը, որ մեզ համար կստեղծի ծրագիր ու կանոնադրություն, կարժանանա բարձր պարգեւի»):

2. Դաշնակցության արկածախնդրությունն էլ, Տեր-Պետրոսյանի կարծիքով, այն է, որ 1920 թ. Թուրքիան հայ ժողովրդին շնորհում էր 60 հազար քառակուսի կիլոմետր տարածությամբ մի անկախ երկիր, սակայն հանրապետության դաշնակ պարագլուխները, խելքները տված ԱՄՆ-ի ու եվրոպական տերությունների շառլատանություններին, մանավանդ Սեւրի հաշտության դաշնագրի հիմարություններին, պատճառ դարձան, որպեսզի կորցվեն արեւմտահայկական մարզերը, ողբերգական վիճակի առաջ հայտնվի հայ ժողովուրդն Արեւելահայաստանի այս վերջին մի փոքր հողակտորի վրա:

Սա, իհարկե, բոլշեւիկ սուտ պատմաբանների մեղադրանքն է, որ տասնամյակներ շարունակ հնչում էր դաշնակցության հասցեին: Եւ, ի՞նչ խոսք, շատ հետաքրքիր է, որ Լ.Տեր-Պետրոսյանն էլ կրկնում է՝ առանց շնորհակալություն հայտնելու նախորդներին:

Ասենք նաեւ, որ մեր նախագահի ոչ անհայտ խորհրդական Կտրիճ Սարդարյանը երկու տարի առաջ քիչ ավելի համեստ էր ներկայացրել Թուրքիայի վաստակը հայոց նոր պետականության ստեղծման գործում (գտնում էր, որ Թալեաթն ու Աթաթուրքը ողջունել են մեր անկախությունը 30 հազար կիլոմետրի վրա):

Լ. Տեր-Պետրոսյանն այս ելույթում անդրադարձավ նաեւ ԵԱՀԽ-ի հանդիպումներին

ԼՂՀ պատվիրակության չմասնակցելուն՝ այն պատճառաբանելով, քանի որ, իբր, այդ ԵԱՀԽ-ի միջնորդումներին մասնակցելը «Դա մեր միակ շանսն էր, մեր միակ հնարավորությունը ... պահպանելու Լեռնային Ղարաբաղը»:

Հունիսի 30-ի ԳԽ-ի նստաշրջանում դարձյալ գզվռտոց էր ԼՂՀ-ն ընդունել-չընդունելու համար: Նախագահի երեկվա ելույթն ուղղակի խլրտում էր առաջացրել, եւ խոսողներն այլեւս ոչինչ չունեին թաքցնելու: ՀՀՇ-ներն դաշինքի դիրքը համարում էին արկածախնդրական, որն, իբր, տանի դեպի մեծ պատերազմ (իսկ պատերազմ չկա՞), որի համար պետք է պատասխան տա ոչ թե ինքը, այլ կառավարությունը՝ ժողովրդի հետ միասին: Եւ պահանջում էին բռնել միայն հարցի քաղաքական լուծման ճանապարհը, Հռոմի ու Մինսկի խորհրդաժողովներին գնալ Արցախյան հարցի 0 (զրո) մակարդակով:

Իսկ դաշինքն այս դիրքորոշումը համարում էր դավաճանություն եւ ազգային շահերի ոտնահարում, պահանջում էր կառավարության հրաժարականը:

Մոսկվայից Լ. Տեր-Պետրոսյանի ելույթը գնահատում են որպես սկզբունքային պայքար Հայաստանում ծայր առած խառնակչության դեմ, որը պիտի վեր աճեր քաղաքացիական պատերազմի, իսկ խառնակիչներն իրենց հաղթանակն այնքան իրական ու շոշափելի էին պատկերացրել, որ, Լ. Տեր-Պետրոսյանի հայտարարության համաձայն, մինիստրական պորտֆելներ էին առաջարկել նույնիսկ նրա մի շարք մտերիմներին:

Իսկ պատերազմի դաշտից գալիս էին հակասական լուրեր. իբր, Մարտունու եւ Հադրութի շրջաններում թուրքը տվել է ավելի քան 300 զոհ, սակայն շարունակում է ռմբակոծել հայկական բնակավայրերը, եւ մեծ ավերածություններ են եղել Էդիլլվում ու Ճարտարում:

Ասում են՝ Էդիլլվի համար մղված մարտերում սպանվել է մի ոմն Հաբիբուլլա Մամեդով, որը Չեչնիայի ԳԽ-ի պատգամավոր է: Ուրեմն, թուրքի ոչ միայն թիկունքում, այլեւ կողքին կանգնած են խորհրդային մուսուլմանները եւ արդեն գործի են անցել:

Մթնոլորտը լիքն է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ելույթի ստեղծած աղմուկով: Ասում են՝ Հրայր Մարուխյանը հայտարարել է, թե նա՝ Տեր-Պետրոսյանը, չի կարող ցույց տալ որեւէ ճշմարիտ փաստաթուղթ, որը հաստատի, թե իրենք ու ինքը համագործակցել են ՊԱԿ-ի հետ, դա զրպարտություն է:

Իսկ Հայաստանի հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեցան Երեւանի կեղծ դաշնակցության կենտրոնի ղեկավարներ Հարություն Արիստակեսյանն ու Ռուբեն Տիտանյանը, որոնք շատ հարմար համարեցին «մերկացնել» իսկական դաշնակցության ու նրա ղեկավար Հրայր Մարուխյանի «հակահայկական էությունը, վարքը, գործը»: Նրանք խոստացան, հարկ լինելու դեպքում, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին տրամադրել Մոսկվա-Բաքու ուղերթի տոմսեր՝ Մարուխյանի ու նրա գործակիցների անուններով՝ իբրեւ իրեղեն ապացույց, որ նրանք իրենց հակահայկական գործունեությամբ սերտորեն կապված են Բաքվի թրքության հետ...

Ի՞նչ խոսք, որ այս տեսարանը հորինելու եւ ցուցադրելու համար մարդիկ պետք է պարտված լինեն մարդկային այնպիսի հասարակ բաներից, ինչպիսիք են խիղճն ու ամոթը:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն այս պահին երեւի խիստ զգում է այսօրինակ ստահակների օգնության կարիքը, եւ հեռուստատեսության պնակալեզ կազմակերպիչներն էլ ժամանակին հասցրել են այդ օգնությունը:

Նախագահի հեռուստաելույթը փոթորկել է ամբողջ հայությանը: Խոսում են բորբոքված, անզուսպ, դատավճիռ կարդում՝ մեծ մասամբ նախագահի դեմ:

Ես էլ գրի առա այդ օրերի իմ ապրումները, որ բավական ուշացած էլ հրապարակվեցին «Ավանգարդում» (1992, օգոստ. 14):

Հուլիսի 1-ին ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հայտարարեց, թե ԼՂՀ վերաբերյալ եղած հարցը խորհրդարանում երեկ լուծում չստացավ, այսօր էլ ինքը թույլ չի տա, որ շարունակվի քննարկումը, քանի որ նման հարցերին վճիռ տալու իրավունք միայն ինքն ունի՝ որպես հանրապետության նախագահ, բայց երբե՛ք Գերագույն խորհուրդը:

Որպես նախագա՛հ: Բայց ինչո՞ւ այնքան էլ պարզվեց հարցը խորհրդարանում երեք շաբաթ քննարկելուց հետո:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը խորհրդարանի այս նիստում եւս ունեցավ մի ելույթ: Ասաց՝ Ազգային դաշինքը հայ ժողովրդին տանում է ստույգ կործանման, որովհետեւ ԼՂՀ-ը ճանաչել՝ պիտի նշանակի պատերազմ հայտարարել մեր երկու հարեւաններին՝ Ադրբեջանին ու Թուրքիային: Իսկ մենք թույլ ենք նույնիսկ միայնակ Ադրբեջանից,- հայտարարեց ափերից ելած նախագահը:- Ես վայելում եմ հայ ժողովրդի լիակատար վստահությունը, այն ինձ է տվել իր քվեն ու մանդատը: Ականջներիդ օղ արեք. ես թույլ չեմ տա, որ դուք երկիրը մղեք պատերազմի: Ես ժողովրդին հանրահավաքի կհրավիրեմ: 100-200 հազար մարդ կգա իմ ձայնին... Եթե այդքան չհավաքվի, ինքս հրաժարական կտամ...

Այնքանն այսպես ասաց, ապա գնաց, նստեց դահլիճի վերջին շարքում, հասարակ պատգամավորների հետ միասին...

Դրությանը վայել մի ելույթ էլ ունեցավ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարքցյանը: «ԼՂՀ ճանաչումը հակաօրինական էր, այդ պատճառով էլ այն պետք է հանվեր օրակարգից եւ հանվեց ու վե՛րջ,- արդեն հանգիստ ու խաղաղված հայտնեց նա (բայց ի՞նչ լավ էր՝ ժամանակին հասկացան եւ երեք շաբաթ ծամծմելուց հետո օրակարգից հանեցին): -Որեւէ երկրի ճանաչումը տեղի է ունենում մի այլ երկրի պրեզիդենտի եւ ոչ թե պառլամենտի կողմից:

Սակայն հիմա այնքան համեստ ու նախագահապաշտ դերի մեջ մտած մեր խորհրդարանականը հունվարին, հենց այս տարվա ծնունդի կապակցությամբ, վեր էր կացել պաշտոնապես, իբրեւ Գերագույն խորհրդի նախագահ, ընդունել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը, նրա բռնած պետականության ուղին, հայտարարում էր, թե «Հայաստանի հանրապետության Գերագույն խորհուրդը ողջ հայ ժողովրդի անունից հավաստիացնում է Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության Գերագույն խորհրդին, որ բոլոր միջոցներով զորավիգ կլինի...» (տե՛ս այս տարվա հունվարի 3-ի գրառումը):

ՀՀ ԳԽ-ի նախագահն այն ժամանակ հանրապետության պրեզիդենտից ստացա՞ծ էր եղել այդպիսի հայտարարությամբ հանդես գալու իրավունք: Թե՞ հիմա ուրիշ պայմաններ են, եւ ինքը պրեզիդենտից ուրի՞շ իրավունք է ստացել՝ իր պարտականությունները մոռանալու եւ պրեզիդենտի անդեմ կցորդը դառնալու, իր տնօրինության տակ դրված խորհրդարանը եւս այդպիսին դարձնելու իրավունքը:

Խորհրդարանի նախագահի այս քայլից հետո էլ գտնվեցին պատգամավորներ, որոնք առաջարկում էին զգաստ լինել, չդավել արդարությանն ու սեփական ժողովրդի ճակատագրին: Սակայն իզո՛ւր եւ ապարդյո՛ւն:

Երեկոյան հեռուստատեսային հարցազրույց էր դաշնակցական Գ. Հովհաննիսյանի, ՀՀՇ-ական Բագրատ Ասատրյանի ու ռամկավար Մելս Սահակյանի հետ: Բ. Ասատրյանն ասաց, իրենք՝ ՀՀՇ-ականները, այլեւս փոքրամասնություն են խորհրդարանում, ուստի ինքը պարտավոր պիտի լինի առաջիկա նստաշրջանում առաջարկել, որպեսզի խորհրդարանը լուծարեն եւ նորն ընտրեն:

Ուրեմն, մնացած կուսակցությունները հենց ամեն օր էլ կարող էին առաջարկել, որ խորհրդարանը ցրվի, որովհետեւ նրանք առանձին-առանձին, միշտ էլ փոքրամասնություն են կազմում: Եւ այս դեպքում ժողովուրդն էլ ուրիշ բան ու գործ չպետք է ունենա, հենց մի գլուխ պիտի լուծարի խորհրդարանը եւ նորն ընտրի: Նո՛րը, որ պիտի լինի ՀՀՇ-ականների ուզածը...

Հայտնի դարձավ, որ ԼՂՀ-ը պատվիրակություն է ուղարկում Հռոմի խորհրդակցությանը: ԳԽ-ի նախագահությունը նախապես դեմ է եղել նրան որեւէ մասնակցություն բերելուն: Սակայն հասարակական կազմակերպությունների եւ ողջ ժողովրդի ճնշման տակ տեղի է տվել, պատվիրակներ ընտրել եւ, ահա՛, ուղարկում է: Պարոն Լ.Տեր-Պետրոսյանը հիմա՛ ինչ մեղք է գտնելու, որպեսզի նրանով պարուրի ԼՂՀ ղեկավարությանը:

Հռոմում 11 երկրների ներկայացուցիչներ ապագա որոշման նախագիծ են պատրաստել, որը նախագահող Մարիո Ռաֆայելիի կարծիքով՝ լայն հնարավորություններ է ըն-

ձեռքում զինադադարի, փոխհամաձայնությունների եւ հարցի վերջնական լուծման համար: Բայց չէ՞ որ հայտնի է նաեւ այդ նախագծի պատրաստման դերը ամենաառանցքային հարցում՝ խոսք չի կարող լինել Ադրբեջանի սահմանների որեւէ փոփոխության մասին, եւ Ադրբեջանն ինքը պիտի տնօրինի իր տարածքի վարչաքաղաքական վիճակի խնդիրները: Այսինքն արցախահայությունը վերստին թողնվում է լծի տակ մի բռնավորի, որը հիմա բոլոր հնարավորությունները կունենա կարճ ժամանակում լուծելու Արցախն առանց հայերի թողնելու իր գերխնդիրը:

Իսկ ճակատում թեժ կռիվ է ամենուրեք: Ֆիզուլիից մեծ հարձակում է եղել Հադրութի շրջանի Տող գյուղի վրա: Ինքնապաշտպաններն սպանել են թշնամական 40 ասկյար, շարքից հանել 4 տանկ, 2-ն էլ խլել եւ մնացածներին ետ շպրտել:

Մեր լրատվությունը մխիթարական հաղորդում էլ է պատրաստել. հունիսի 12-ից այս կողմ թշնամին կռվի դաշտում կորցրել է 34 տանկ, 45 զրահամեքենա եւ 800 զինվոր:

Հուլիսի 2-ին ԼՂՀ ազատամարտիկներն ազատագրեցին Ասկերանի շրջանի Դահրավ գյուղը (Աղբուլաղ, Փիրջամալ ու Նախիջեւանիկ գյուղերի հետ միասին, այն բռնագրավվել էր հունիսի 13-ին):

Ամիրանլարից հրետակոծել են Մարտունին եւ շրջակա գյուղերը: Ասում են՝ այդօր մոտ 150 արկ է ընկել հայկական խաղաղ բնակավայրերի վրա:

Հուլիսի 3-ին ԼՂՀ ինքնապաշտպանության շտաբից հայտնեցին, որ ադրբեջանական խոշոր մի զորամիավորում, ավելի քան 70 տանկերի ու այլ ծանր զրահամեքենաների ուղեկցությամբ, հարձակվել է Մարտակերտի վրա, հանդիպել համառ դիմադրության եւ, կորցնելով ավելի քան 100 զինվոր, նահանջել: Սակայն կան ձայներ, որոնք պնդում են, թե Մարտակերտն արդեն գտնվում է թուրքի ձեռքում եւ ենթարկվում է ավերածության, իսկ բնակիչներն անկանոն փախել են աջ ու ձախ:

Ռմբակոծություններ են եղել ուրիշ վայրերում, ինչպես Արցախի, այնպես էլ Հայաստանի շատ շրջաններում: Երեւում է՝ թուրքը լայնահուն եւ անկասեցնելի հարձակում է նախապատրաստում, իսկ մերոնք տվյալները հաղորդում են առանց լուրջ անհանգստության ու տագնապի, ասես թյուրիմացություն է, եւ թուրքը շուտով պիտի միայն թիկունքը ցույց տա կամ անփույթ կոտորվի:

Իսկ Հռոմում Մարիո Ռաֆայելիի գլխավորությամբ քննարկվել է ԼՂ-ի հարցը, որոշել են, որ պատերազմը դադարեցվի մեկ ամսով, սկսած ամսիս 9-ից, որպեսզի հնարավոր լինի հաջող կազմակերպել Մինսկի խորհրդաժողովի նախապատրաստումը:

Հուլիսի 4-ին ավելի ստույգ հաղորդեցին, որ կռիվը գնում է Մարտակերտում: Հայ ինքնագործ ու ինքնապաշտպան ջոկատների դեմ կռվում են ԱՊՀ զորքերի ամենավարժ ստորաբաժանումներն իրենց լավագույն մասնագետներով ու հզոր տեխնիկայով,-հայտարարել է ԼՂՀ կառավարությունը:-Արդեն ստուգված տվյալներով՝ անցած գիշեր թուրքերը Մարտակերտի կռվում կորցրել են 100 զինվոր, տաս տանկ, մերոնք՝ միայն 15 զինվոր (կարծես դա է՛լ քիչ է): Ասում են՝ մերոնք հարձակվել են Մաղավուզի վրա, հրդեհի մատնել այն (թյուրիմացությո՞ւն է, թե՞ արդեն հայրենի հողն է օտարացել՝ թուրքի ոտքի տակ ընկնելով):

Թեժ մարտեր են գնում նաեւ Մարտունու եւ Հադրութի շրջաններում:

ՄԱԿ-ի պատվիրակությունը ժամանել է Բաքու՝ խնդիր ունենալով ստուգել-պարզել ադրբեջանական կողմի բողոքը հայերի օգտագործած քիմիական զենքի վերաբերյալ:

Իսկ Երեւանի հեռուստատեսությամբ պատերազմին վերաբերող լուրերից ու տեսարաններից շատ ավելի ազատամարտիկների թաղումներն են ցույց տալիս, ողբ ու կական: Երեւի կարգադրված է այսպես նախապատրաստել ու կազմակերպել ժողովրդի վճռական կամքը պատերազմի, ավելի ճիշտ՝ ԼՂՀ պաշտպանության դեմ: Թե չէ, խորհրդարանում հակակառավարական թեւը «համը հանում է» իշխանությունների անդեմ ու անեռանդ գործը (անգործությունը) ժողովրդին ցույց տալով:

Հուլիսի 5-ի առավոտյան ժ. 6 անց 10-ից «Ազատություն» ռադիոկայանը, Թենգիզ Գուդավայի ղեկավարությամբ, վերլուծական մի հաղորդում արեց Հայաստանի վիճակի առթիվ: Նախ ներկայացվեց Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հայտնի ելույթը, նրա հետեւանքները, որ ալեկոծել են հայրենիքն ու Սփյուռքը, ապա հարցազրույց Տեր-Պետրոսյանի կողմից հալածական դարձած Հրայր Մարուխյանի հետ: Հարցազրույցում կարեւոր էր վերջը, ուր Գուդավան հայտարարում էր՝ եթե հաստատվի այն, ինչի մեջ Տեր-Պետրոսյանն է մեղադրում Մարուխյանին (կապը ՊԱԿ-ի հետ), ապա դժվար թե դաշնակցությունը կարողանա շարունակել իր նորմալ գոյությունը: Իսկ եթե չհաստատվի, աննախանձելի վիճակում կհայտնվի Հայաստանի պրեզիդենտը, գուցե եւ ստեղծվի այն վիճակը, որ վրաստանն ապրեց վերջին շրջանում:

Ապա խոսք վերցրեց հանրահայտ գառի Բալախանովան, որն էլ հաղորդեց, թե այն ժամանակ, երբ Լ. Տեր-Պետրոսյանը ներկայացնում է Հայաստանը 1918-20 թթ. փոթորկի մեջ պահած եւ հետագա տասնամյակներին միայն խառնակչությամբ հայտնի դաշնակցական կուսակցության նոր արկածները եւ նախապատրաստում է նրա թաղումը, Ադրբեջանում վերածնվում է ժողովրդավարական մուսավաթ կուսակցությունը, նրա նոր ղեկավարներն ու հանրապետության առաջնորդները լայն գործունեություն են ծավալել ադրբեջանական ժողովրդի գաղափարա-քաղաքական ամենահզոր ուժերից մեկը վերականգնելու, այսօրվան ծառայեցնելու համար:

Բալախանովան դաշնակցության ջիլը բռնել էր եւ բաց չպիտի թողներ: Ղարաբաղի վիճակի կտրուկ փոփոխության մասին հաղորդեց (այնտեղ հայերը միայն ձախողումներ ունեն), եւ դա բացատրվում է դաշնակցության սերմանած երկպառակությամբ:

Բալախանովան իր հերյուրանքին կենսական ուժ հաղորդելու համար հարցազրույցի հրավիրեց Մ. Գորբաչովի ֆոնդի աշխատակից Դմիտրի Ֆուրմանին:

«Դուք գիտեք, որ հայերը դրսից կռիվ են մտցրել Լեռնային Ղարաբաղ, ուզում են նվաճել Ադրբեջանի այդ ավանդական երկրամասը եւ այն դարձնել իրենց առաջին նվաճողական քայլը դեպի ցնորական Մեծ Հայքի ստեղծումը: Ի՞նչ եք մտածում, դա հղի՞ չէ ծանր վտանգով շրջապատի երկրների եւ Եվրոպայի համար».-հարց է տալիս Բալախանովան: Եւ Ֆուրմանը նրան բացատրում է հայկական նվաճողական հոգեբանության պատմական-իրական հիմքը: «Գիտե՞ք,-ասում է,-հայերը գենոցիդ են ապրել: Դա գենոցի՛դ է եղել, թե՛ սովորական ջարդ, այդ չէ կարեւորը, այլ ա՛յն, որ իրենք հոգեբանական այդ ցավն իրենց ներսում ունեն եւ կասկածով են լցված նաեւ հարեւանների նկատմամբ: Ադրբեջանցիներդ այդ հոգեբանական վքարը չունեք եւ դրանից է, որ հանգիստ ժողովուրդ եք: Հայերն այս հիվանդ հոգեբանական ակնոցներով են դիտում իրենց պատմությունը, երեկը, այսօրը, վաղը: Այս տեսակետից է միայն, որ հասկանալի է դառնում Ղարաբաղում եւ նրա շուրջ ստեղծված մեծ խառնիճաղանջը»:

Այսպես, հիմա էլ Գորբաչովի ֆոնդի աշխատակի՛ցը: Երեւի մենք փրկություն չպետք է ունենանք Գորբաչովի ստեղծած հրեշային մթնոլորտից:

⋄ ⋄ ⋄

Այս օրը մեծ ողբերգություն էր ԼՂՀ-ում, թուրքերն ի վերջո նվաճեցին Մարտակերտը եւ Հաթերքը: Հերոսական, անձնվեր Մեծառանքը տնքում է արնախում թուրքի երկաթե ճիրաններում: Ասում են՝ այս գրոհին մասնակցել են հարյուրավոր տանկեր ու զրահամեքենաներ, ՄՈԻ-25 կործանիչ ինքնաթիռներ, ռազմական բազմաթիվ ուղղաթիռներ: Հաթերքը՝ հինավուրց այդ իշխանանիստը, քարուքանդ է արվել, որովհետեւ ոչ միայն երկու տարի շարունակ անձնուրաց կանգնած էր Քելբաջարից եկող ավազակախմբերի դեմ, այլեւ կործանեց, բնաջինջ արեց Ումուդլուի, Իմերեթ-Քերեվանդի ու Աղդաբանի ավազակաորջերը:

Անցած գիշեր եւ ամբողջ օրվա ընթացքում չդադարող ռմբակոծության է ենթարկվել նաեւ Ճարտարը:

Ճիշտ է, Ասկերանի կողմերում հայ ինքնապաշտպանությունը հաջողություն է ունեցել, ազատագրվել են Նախիջեւանիկը, Փիրջամալը, Արանզամինն ու Աղբուլաղը: Բայց ի՞նչ պիտի արվի՝ Մարտակերտի շրջանում կորցրածը վերադարձնելու, թուրքին այնտեղից

դուրս շպրտելու համար:

Երեւանում ամենուր տագնապի խոսքեր են, արտահերթ նստաշրջան, այլեւայլ ժողովներ: Ամենուր արտակարգ միջոցներ են մտմտում, վերջին հնարավորություններն են լարում ճակատում դրությունը փոխելու համար: Մթնոլորտը լիքն է ԱՊՀ հրամանատարության ու զինվորության ծախու վարքի քննադատությամբ: Ասում են՝ ռուս քաջավարժ տանկիստի ու օդաչուի մեկ ժամ ծառայությունը մի քանի տասնյակ հազար ռուբլի արժե: Հույս ունեն, որ այս վարձկանները շուտով կթողնեն-կհեռանան, եւ էլի դեմ դիմաց կմնան հայ ազատամարտիկն ու թուրք խուժանը, եւ այն ժամանակ հաղթանակը կլինի իսկական քաջության ու արդարության կողմը...

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի պրեզիդենտ Էլչիբեյն այսօր հեռուստաելույթ է ունեցել եւ բավական անտարբեր հայտարարել, թե ինքը պատրաստ է Լեռնային Ղարաբաղի 140 հազար հայերին տալ մշակութային ինքնավարություն՝ պայմանով միայն, որպեսզի Հայաստանն էլ Զանգեզուրի 200 հազար իր ցեղակիցներին շնորհի նույնպիսի ինքնավարություն:

Հուլիսի 6-ը հետաքրքիր դեպքերով հարուստ էր: Նախ՝ ՀՀ ԳԽ-ի նախագահության նիստը, որին ներկա ԼՂՀ վարչապետ Օլեգ Եսայանը պատմեց արցախահայության ծանր վիճակը, հաստատեց, որ այնտեղ իրենց դեմ կռվում են այլազգիներ, օսմանյան թուրքեր (սպանել են մի բարձրաստիճան թուրք սպայի): Պահանջեց իսկական ու լուրջ օգնություն կազմակերպել, փրկել երիտասարդ հանրապետությունը:

Նա գտնում էր, որ պետք է բոլոր հնարավորությունները գործադրել տեղահանված արցախցիներին Արցախում պահելու համար, այլապես գաղթականությունը փրկություն կդառնա, եւ կարճ ժամանակում մենք Արցախում ո՛չ բնակիչ կունենանք, ո՛չ պաշտպանելու որեւէ բան...

Դավիթ Վարդանյանը պահանջեց հրավիրել ԳԽ-ի արտահերթ նստաշրջան եւ հարցը քննել, կտրական միջոցառումներ մշակել բոլոր ուժերի համախմբման՝ ազգային համերաշխության եղանակով:

Բ. Արարքցյանն էլ հայտարարեց իր հրաժարականը՝ գուցե թե հասկացնելով, որ ուժերի մեկտեղումն ու համերաշխությունը դրանից հետո կլինեն, քանի ինքը պարտավոր է վարել Լ. Տեր-Պետրոսյանի քաղաքականությունը, իսկ այն միջոց չէ համերաշխության:

Իսկ ԼՂՀ-ում դրությունն իսկապես ավելի էր ծանրացել: Մարտակերտի շրջանում կռիվը գնում էր արդեն Դրմբոնի մոտ: Ադրբեջանի պրեզիդենտ Էլչիբեյն արտակարգ դրություն է հայտարարել Մարտակերտի շրջանի համար: ԼՂՀ կառավարությունը դիմել է միջազգային կազմակերպություններին՝ խնդրելով ճանաչել իր իրավասությունը՝ իբրեւ միակ փրկությունն այն աղետալի վիճակից, որ ադրբեջանական բռնությունն է ստեղծել իր բազմապատիկ բանակով ու ռազմական տեխնիկայով:

Հռոմի խորհրդաժողովից հեռացել է ՀՀ ներկայացուցիչ Քրիստափոր Տեր-Ստեփանյանը, որովհետեւ ԼՂՀ ներկայացուցչին թույլ չեն տվել հայտարարություն անելու իր հանրապետության օրհասական վիճակի մասին, եւ այդ ժողովում առհասարակ չի դատապարտվում Ադրբեջանի ագրեսիան (Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հիմա՛, Հռոմի խորհրդաժողովը լքած իր կառավարության ներկայացուցչի մասի՞ն ինչ պիտի ասի):

Իրիկնադեմին Ազատության հրապարակում վիթխարի հանրահավաք է կազմակերպվել Ազգային դաշինքի նախաձեռնությամբ: Այն պահանջեց՝ Ա) ԳԽ-ի արտակարգ նստաշրջան հրավիրել, ընդունել ԼՂՀ-ը, Բ) ՀՀ կառավարության հրաժարականը:

ԱՊՀ պետությունների ղեկավարների Մոսկովյան խորհրդակցությունում մեկ անգամ էլ նշվեց, որ Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթը Ադրբեջանի սուվերեն պետությա՛ն լուծելու խնդիրն է, քանի որ ամեն ինչ տեղի է ունենում նրա սահմաններից ներս:

Վերջապես Կտրիճ Սարդարյանը հրաժարական է տվել իբրեւ ՀՀ նախագահի խորհրդական, եւ նախագահը հարգել է նրա հրաժարականը:

Հուլիսի 7-ը մխիթարական ոչինչ չբերեց: Ինքնապաշտպանության նահատակների թաղումներն են ցույց տալիս հեռուստատեսությամբ՝ ստեղծելով մռայլ, ողբերգական տրամադրություն, ամենայն հավանականությամբ ժողովրդին մղելու հանրահավաքների, բողոքի, ապստամբության, որպեսզի հանրապետության ղեկավարությունը ձեռ քաշի այդ «Արցախի սպանդից, որը կլանում է ազգի լավագույն զավակներին»:

Իսկ ճակատից եկած լուրերի համաձայն՝ մերոնք Մարտակերտի շրջանում ծվարել են Թարթառի աջափնյակի մի բուռ տարածության վրա, չեն էլ պաշտպանվում, որովհետեւ թուրքերը գրաված գյուղերի կողոպուտով են զբաղված, առայժմ առաջ շարժվելու մասին չեն մտածում:

Մոսկվայից հաղորդեցին ԱՊՀ ղեկավարների հավաքում Լ. Տեր-Պետրոսյանի արտահայտած բողոքը ԼՂՀ տարածքում ադրբեջանական բռնագրավումների դեմ: Ասաց եթե չեք դատապարտում, կնշանակի խրախուսում եք: Բայց ո՞ւմ էր ասել: Հետո էլ թուրքերը զանգատվեցին հայկական ագրեսիայի ծավալումների դեմ, որ «կատարվում են» Կապանից, Իջեւանից, Գորիսից ու Նախիջեւանի սահմանից:

Հելսինկիի խորհրդակցությունում Էլչիբեյը հայտարարել է, թե, հայ-ադրբեջանական բարդույթը վերացնելու համար, ինքը պատրաստ է ամեն տեսակ ընդառաջումների, սակայն ոչ մի զիջում չի անի Ղարաբաղի հարցում:

Այսօր եւս, երեկվա նման, Երեւանում բազմահազարանոց հանրահավաք է եղել, այն պահանջել է կառավարության հրաժարականը:

Հուլիսի 8. Նախօրյակին Բ. Արարքցյանը սպառնացել էր, թե ինքը հրաժարական է տալիս: Այսօր հարցը քննեցին խորհրդարանում ու մերժեցին: Հանրապետության նախագահն այդ խորհրդարանը համարեց չգործող, քաղաքականացված մի ատյան, որը խարխլում է հանրապետության տնտեսական ու քաղաքական կյանքը:

Եւ այս «քաղաքականացված» խորհրդարանն ընդունեց մի որոշում, որով Հայաստանի համար ետայսու անընդունելի պիտի լինի միջազգային կազմակերպությունների կամ որեւէ պետության կողմից հրապարակված ամեն մի փաստաթուղթ, որի մեջ ԼՂՀ-ն նշված կլինի Ադրբեջանի կազմում:

Ահա այդ որոշումն ամբողջությամբ.

«1. Հետեւողականորեն սատար կանգնել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությանը եւ նրա բնակիչների իրավունքների պաշտպանությանը:

2. Հայաստանի Հանրապետության համար անընդունելի համարել միջազգային կամ ներպետական ցանկացած փաստաթուղթ, որտեղ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը նշված կլինի Ադրբեջանի կազմում:

3. Հայաստանի հանրապետության կառավարությանը՝ անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել զորակոչն արդյունավետ իրականացնելու, ստեղծված իրավիճակին համապատասխան պատշաճ կարգ ու կանոն հաստատելու, կազմակերպված հանցագործությունների դեմ պայքար ծավալելու, ռազմական գաղտնիքների պահպանությունն ապահովելու ուղղությամբ»:

Մոսկվայից հաղորդեցին այս որոշման լուրը՝ խորամանկորեն նկատելով, որ սա ըստ էության ԼՂ-ի հանրապետության ընդունումն է նշանակում:

Եւ այսպե՛ս, ըստ էության ձախողվեց նախագահի ՀՀՇ-ական ծրագիրն Արցախի հարցում, մասամբ հաղթեց Ազգային դաշնության քաղաքական ուղղությունը, որով երեւի թե պետք է սկսի հանրապետության հայրենասեր ու շրջահայաց ուժերի անկաշառ դաշնության արդյունավետ գործունեությունը:

Մերոնք, ադրբեջանական լրատվությունից առնելով, հաղորդում են, որ Հայաստանին ԱՊՀ ռազմական ուժերից բաժին է հասել երկու մոտոմեքենայացված դիվիզիա, այնքան, որքան Ադրբեջանն է ստացել ժամանակ առաջ: Սրանո՞վ պիտի իրականացվեն հակահարվածն ու կորցրած տարածքների վերագրավումը: Բայց այս լուրի հետ միասին մեզ հասավ նաեւ Մարիո Ռաֆայելիի հանձնարարությունն ամսիս 9-ից, այսինքն՝ վաղվանից, կրակը մեկ ամսով դադարեցնելու եւ գրաված դիրքերում խաղաղ մնալու մասին:

Մարիո Ռաֆայելիին էլ երեւի Բաքվում թլփատել են: Ապա թե ոչ, ինչո՞ւ այս կռիվը չէր հնչում այն ժամանակ, երբ թուրքերը պատրաստվում էին մտնել Շահումյանի ու Մարտակերտի շրջանները, երբ տարածքային հարցում դեռեւս հավասարակշիռ վիճակ էր: Սպասել է, որ թուրքերը գրավեն ԼՂՀ տարածքի մեկ-երրորդ մասը, ամենաբերրի, ամենաանփոխարինելի (քանի որ այստեղ են Թարթառն ու Սարսանգի հիդրոհանգույցը) մասը, սպառնալիք դառնան Մարտակերտի լեռնային ու անտառային գոտու համար՝ հյուսիսում եւ մայրաքաղաք Ստեփանակերտի համար՝ Կարկառի հովտում... Եւ դրանից հետո զինադադարի կոչ է հրապարակում, երբ հայկական ինքնապաշտպանությունը զենք ու հզոր տեխնիկա է ստացել եւ կարող է, անպայմա՛ն կարող է թնդագրավիչներին դուրս քշել իր հողից, իր սրբազան օջախներից:

Չէ՛, եվրոպացիները այնպես հեշտ ու արագ թրքանում են Բաքվում, որ անվերադարձ կորցնում են իրենց քրիստոնեական բարեկրթությունն ու արդարամտությունը: Դա մենք տեսանք 1918-20 թվականներին, երբ Անդրկովկասում ու Բաքվում վխտում էին Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Գերմանիայի միսիոներները՝ անգլիական բարձր զինվորական ու քաղաքական շտաբների գլխավորությամբ: Տեսանք նաեւ ա՛յս օրերին. ֆրանսիական քաղաքակրթությունը ներկայացնող Բեռնար Քուշները Լեռնային Ղարաբաղին փրկության դուռ պարզելու քարոզներով ուղիղ Բաքու եկավ, այնտեղ ոչ միայն խլացավ ու համրացավ արցախահայության տառապանքի հանդեպ... Հիմա էլ այս Ռաֆայե՛լին...

◇ ◇ ◇

ԼՂՀ-ից վերադարձել է ՀՀ ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Արա Սահակյանը, պատմում է իր գլխավորած պատգամավորական պատվիրակության եռօրյա այցի մանրամասները, վստահեցնում, որ Արցախում դրությունն այնքան էլ հուսահատական չէ, հնարավոր պիտի լինի վերադարձնել Մարտակերտի շրջանի կորցրած մասը: Ասում է՝ շահումյանցի ու մարտակերտցի 40 հազար փախստականներին հիմնականում Ստեփանակերտն ընդունել եւ խեղդվում է կարիքից ու տրտունջներից:

Հետախուզությամբ ցույց տվին կոտորված թուրք զինվորների ավելի քան 800 փաստաթղթերի կույտ՝ նախկին ԽՍՀՄ տարբեր վայրերից եկած, ծախու ասպատակիչների ստոր ինքնությունների վկայություններ, որ մեր անճարակ լրատվությունը չի կարողանում օգտագործել համաշխարհային արձագանք ստեղծելու համար:

◇ ◇ ◇

Շահեն Մեղրյանը՝ Շահումյանի պաշտպանության ղեկավարը, հարցազրույց ունեցավ, ապացուցեց, որ իր հայրենիքի կորուստը ռազմաքաղաքական պարտություն է եղել, վերին ղեկավարության ապիկարության արդյունք, իսկ ինքն ու յուրայինները ամեն ինչ կանեն հայրենի հողը թուրքի գերեզման դարձնելու համար: Միայն թե ամբողջ հայ ժողովո՛ւրդն օժանդակի, թեւ ու թիկունք լինի:

Մոսկվայից խոստանում են Հարավային Օսեթիայի հարցը լուծել Ռուսաստանի ու Վրաստանի փոխզիջումներով, Մերձդնեստրի հանրապետության իրավունքները պաշտպանել, եթե Մոլդովան համարձակվի բարդացնել հարցը... Իսկ Արցախի այդպիսի եւ ավելի՛ մեծ իրավունքի մասին չեն էլ ուզում լսել...

Հուլիսի 8-ի գիշերը թուրքերը հարձակվել են Մեհմանայի վրա, ջարդ կերել, ետ գնացել: Շատ են ուզում Թարթառն անցնել վերեւներում, որպեսզի ճանապարհ բացեն դեպի Խաչենի հովիտ, որից հետո երեւի թե շատ կդյուրանա Ասկերանի ձոր մտնելը...

Հելսինկի են ժամանել 51 երկրների ղեկավարները, մեր հանրապետությունից՝ վարչապետ Հարությունյանը՝ Լ.Տեր-Պետրոսյանի տեղ: Նախագահն զբաղված է հանրապետության ծանր վիճակի հարցերով:

Պատվիրակները ստորագրեցին հանրահայտ Հելսինկյան հռչակագիրը, որի ամենահիմնական սկզբունքներից մեկն է պետությունների ամբողջականությունը՝ սահմանների անփոփոխելիության ձեւով:

Արցախական աշխարհի ա՛չքը լույս. Երեւանում ընդունել են որոշում այն մասին, որ պետք է պաշտպանեն ԼՂ-ի հանրապետության շահերը, ընդունելի համարեն միայն այն փաստաթղթերը, որոնցում կհարգվեն նրա իրավունքները, իսկ Հելսինկիում ստորագրում են մի փաստաթուղթ, որով ոտնահարվում են ա՛յդ իրավունքները. Լեռնային Ղարաբաղը խցկում Ադրբեջանի սահմաններից ներս:

ԵԱՀԽ խորհրդաժողովի կոչը ԼՂՀ սահմաններում զինադադար անելու վերաբերյալ շատ է ոգեւորել թուրքերին: Չարաճճի Մախս Մամեդովը հաղորդում է իր հանրապետության պատրաստակամությունը ենթարկվելու այդ կոչին, բայց եւ նորից վնգստում է՝ իսկ ի՞նչ կանի հարեւան հանրապետությունը, որ սովոր է նման առիթներ օգտագործել իր մութ ծրագրերն իրականացնելու համար:

Հաղորդվեց նաեւ Բ. Արարքցյանի հարցազրույցը: Լ. Տեր-Պետրոսյանից փոխառած արտահայտություններով նա քննադատեց խորհրդարանը, որ, իր պարտականությունները թողած, քաղաքական (") հարցերով է զբաղվում, հայտարարեց, որ Արցախի իրավունքը հարգող որոշում ընդունվեց, վստահեցրեց, որ մենք նոր ուժերով կլծվենք ԼՂՀ պաշտպանության գործին եւ արժանավոր հաղթանակով կգնանք ԵԱՀԽ մեծ խորհրդաժողովին:

Հուլիսի 9-ի 0 ժամից պետք է դադարած լինեին մարտական գործողությունները: Այդպիսին էր Հռոմի խորհրդաժողովի պահանջը, որն ընդունել են ԼՂՀ-ում մարտնչող երկու կողմերը եւ արել համապատասխան հայտարարություններ: Սակայն Ադրբեջանի զորամիավորումները ամբողջ ճակատի երկարությամբ գիշերվա ընթացքում շարունակում էին ռմբակոծությունները ու հարձակումները՝ ՍՈՒ-25 ռազմական օդանավերի, ուղղաթիռների եւ ծանր զրահատեխնիկայի ուղեկցությամբ: Հայ ինքնապաշտպանները համառ դիմադրությամբ ետ են մղել ասպատակիչներին, որոնք միայն Մարտակերտի շրջանում կորցրել են 40 ասկյար եւ 5 տանկ:

Առավոտից սկսած ադրբեջանական հարձակումներ են եղել նաեւ Ասկերանի ու Մարտունու շրջաններում: ՍՈՒ-25-ը ռմբակոծել է ճակատից բավական հեռու Նորագյուղը (Ասկերանի շրջան), ավերել մի քանի տուն:

ԼՂՀ կառավարությունը հրապարակել է հրաման, որով կոչ է անում, որպեսզի Ստեփանակերտ, այնտեղից էլ ռազմաճակատ վերադառնան բոլոր զինծառայողները, որոնք փախստականների հետ հեռացել են Հայաստան: Հրամանը չկատարողների նկատմամբ կկիրառվեն ռազմական ժամանակի օրենքները:

Հռոմի խորհրդաժողովը որոշել է ամսի 15-ի նիստում վերստին քննարկել ԼՂ-ի հարցը՝ ամսի վերջին Մինսկում գումարելիք ժողովը հիմնավորապես նախապատրաստելու համար:

ԱՄՆ-ի կառավարությունը Հայաստանի իր դեսպանի միջոցով անհանգստություն է արտահայտել ԼՂՀ հյուսիսային մասում տեղի ունեցած վերջին դեպքերի առթիվ: Իբր, նման հայտարարություն է արել նաեւ Ադրբեջանին, խորհուրդ տալով ձեռնպահ մնալ հավասարակշռությունը խախտող գործողություններից:

ԱՊՀ զորքերի գլխ. հրամանատար Շապոշնիկովն էլ հայտարարել է, թե իր հրամանի ներքո գտնվող զորքերը կարող են խաղաղարար դեր կատարել Մերձդնեստրում, իսկ ԼՂՀ-ում՝ ո՛չ, որովհետեւ այստեղ Ադրբեջանական սուվերեն հանրապետության տարածքում պիտի գործեն, դրա համար հրավեր կամ թույլտվություն պիտի լինի Ադրբեջանից, որն այդպիսի բան չի անի:

Ապո՛ւշ, կարծես, որ Մոլդովայի Մերձդնեստրում արյունահեղություն են անում, գեներալ Լեբեդի հրամանով խոշտանգում մոլդովացի զինվորին ու քաղաքացուն, դրա համար կա Մոլդովայի առաջնորդ Սնեգուրի հրավերը կամ աղաչանքը:

Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ դարձյալ վնգստում էին Լեյլա Յունուսովան ու Մախս Մամեդովը... իբր, հայերն են խախտում կրակը դադարեցնելու համար ձեռք բերված հա-

մաձայնությունը։ Ահա եւ գազազած են նախորդ օրը, հուլիսի 8-ին, ՀՀ ԳԽ-ում ընդունված որոշմամբ, որն, իբր, «ավելի է դժվարացնում Ղարաբաղի հարցի լուծումը»։

Հուլիսի 10-ին եւս ադրբեջանական զորամիավորումները ռմբակոծում էին ԼՂՀ խաղաղ բնակավայրերը։ Նույն պատերազմական վիճակն էր Հադրութից մինչեւ Մարտակերտի շրջանի գյուղերը։ Ֆիզուլիում զորքի ու ռազմական տեխնիկայի մեծ կուտակումներ կան, եւ դեռ նորերն են բերվում։

ՀՀ նախագահի մամուլի կենտրոնը հերքում է ադրբեջանական լրատվության հերյուրած եւ Մոսկվայից հաղորդված այն լուրը, որի համաձայն՝ հայերն են շարունակում պատերազմական գործողությունները եւ այն էլ՝ որովհետեւ Հռոմի խորհրդակցությունը լքել-հեռացել են եւ հիմա իրենց ազատ են զգում Եվրախորհրդակցության որոշումն արհամարհելու։ Մինչդեռ զինադադարի պայմանավորվածությունը եղել է լքել-հեռանալուց առաջ, եւ հիմա էլ այն բարեխղճությամբ իրականացվում է հայ ինքնապաշտպանության կողմից։

ՀՀ նախագահը դիմել է ԼՂՀ ղեկավարությանը՝ խորհուրդ տալով իրականացնել ԵԱՀԽ հանձնարարականը եւ հակառակորդին ոչ մի առիթ չտալ զրպարտություններ տարածելու։ Կարծես ադրբեջանական զրպարտիչներն առիթի են սպասում, որ տարածեն իրենց հերյուրած ստերը։

Ինչ-որ Պետրոս Քացախյանի գլխավորությամբ ՀՀ ԳԽ-ի պատգամավորների մի խումբ է ուղարկվել Ստեփանակերտ՝ ԼՂՀ-ում Հայաստանի կառավարության մշտական ներկայացուցչություն իրականացնելու համար։ Երեւի դեսպանության նման մի բան է։ Բայց ո՞վ է Քացախյանը, որ պիտի Արցախում ներկայացնի ամենայն հայոց կառավարությունը, վճռական դեր խաղա, հեղինակություն լինի մարտնչող երկրի աչքում։

Հուլիսի 11-ը եւս եկավ իբրեւ խառնիխուռն մի օր, երբ հայկական կողմը, հավատարիմ զինադադարի պայմանին, ռազմական ոչ մի քայլ չէր կատարում, իսկ ավազակաբարո թուրքը շարունակում էր ռմբակոծել հայկական բնակավայրերը, հարձակումներ գործել ինքնապաշտպանական ջոկատների վրա, զբաղվել կողոպուտով։ Սակայն Կուսապատում ու Մոխրաթաղում տիրություն անող թուրքերը, երբ նորից ռմբակոծեցին հայկական դիրքերը, այստեղից պատասխան ահեղ կրակ բացվեց, հակառակորդը գլխակորույս դիմեց փախուստի՝ դաշտում թողնելով ջարդված հինգ տանկ եւ սպանված ավելի քան քսան ասկյար։

Դրսերում լրատվական մարմինները հաղորդում են, որ չեն դադարում մարտական գործողությունները հայ-ադրբեջանական ճակատներում, թե՛ ԼՂՀ-ում, թե՛ այլ վայրերում։ Չեն դադարում եւ փոխադարձ մեղադրանքները՝ կռիվը շարունակելու վերաբերյալ։

Ի՞նչ է լինելու այս ամենի վերջը։ Մի՞թե այդպես էլ թուրքը նստած պիտի մնա Մարտակերտի դաշտում, Արցախի այդ ամենաբերրի, ամենահարուստ գյուղատնտեսական տարածքում։

Հուլիսի 12. Երեկ առավոտյան Ադրբեջանի ռադիոն հրապարակել էր հարցազրույց իրենց Արտգործնախարարության լրատվական կենտրոնի ղեկավարի հետ։ Այն հարցին, թե ե՞րբ է նշվելու Լեռնային Ղարաբաղում ձեռք բերած իրենց հաղթանակը, կենտրոնի ղեկավարը պատասխանեց այսպես. «Մեր հաղթանակը կնշենք եւ հանգիստ կառնենք լոկ այն ժամանակ, երբ հայերից լրիվ ազատագրած կլինենք ոչ միայն Ղարաբաղի լեռնային մասը, այլեւ Զանգեզուրն ու Գյոյչայի ավազանը»։

Գյոյչան Սեւանն է՝ իրենց հորջորջմամբ։ Գյոյչայի ու Զանգեզուրի համար նրանք կառավարություն էլ են ստեղծել, որը, իբր, վտարանդի է Բաքվում։ Արտասահմանյան որոշ հեղինակավոր հյուր ունենալիս ներկայացնում են այդ «կառավարությունը», վնգստում, տեսեք՝ հայերն ինչպե՛ս են դադարգյուն դարձրել։

Այսօր լրատվական բոլոր մարմինները, ռադիո թե հեռուստատեսային, հաղորդում են, որ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ինքնապաշտպանական ուժերը, բարեխղճորեն ենթարկվելով ԵԱՀԽ Հռոմի խորհրդաժողովի որոշմանը, դադարեցրել էին կրակը եւ 48 ժամվա ընթացքում դեպի հակառակորդը ոչ մի գնդակ չէին ուղարկել։ 48 ժամ, այսինքն՝ ամսիս 9-ին ու 10-ին։ Սակայն տեսնելով, որ հակառակորդը ոչ մի տրամադրություն չունի ենթարկվելու նույն որոշմանը եւ գիշեր-ցերեկ ռմբակոծում է հայկական բնակավայրերը, սպանություններ կատարում, պատրաստվում նոր լայնահուն հարձակումների, ամսիս 11-ի առավոտից ԼՂՀ ինքնապաշտպանությունը պատասխան կրակով լռեցրել է թշնամական կրակակետերը, Մարտակերտի շրջանում անցել հարձակման, ռմբակոծողներին դուրս քշել շրջկենտրոնին հարող հինգ խոշոր գյուղերից, որոնք են Կուսապատը, Մեհմանան, Ջանյաթաղը, Գյուլաթաղը, Մոխրաթաղը։ Այս գործողության ընթացքում թուրքերը զրահատեխնիկայի մեծ վնաս են կրել՝ տալով նաեւ ավելի քան 30 ասկյարի կորուստ։ Ինքնապաշտպաններից միայն երկու զինվոր է զոհվել։

Ուրեմն, հայկական կողմն ազատագրել է մեկ ամիս առաջ կորցրած գյուղերից հինգը։ Եւ չի կարելի կասկածել, որ թուրքի հաղթանակի տոնը պիտի հետաձգվի անորոշ ժամանակով։ Գուցե եւ առհասարակ մեջտեղից վերանա, քանի որ հենց նոր նույն Բաքվից հաղորդեցին, թե հայերը Հայաստանում տեղակայված ԱՊՀ զինված ուժերի ամբողջ երկու դիվիզիայի զենք ու տեխնիկա են ստացել, եւ Լաչինի միջանցքով արդեն 102 տանկ հասցրել են ԼՂՀ։ Եւ որ հասցրել են, պիտի գործի դնեն։ Իսկ թե տանկերն ինչպես են գործում հայ ազատամարտիկների տակ, թուրք գյադագյուղաները դրան էլ ծանոթ են։

Հաղորդում են, որ թուրքերը շարունակում են ռմբակոծել Մարտունին, Ճարտարը, Հադրութը եւ սահմանային ուրիշ շատ բնակավայրեր։ Սակայն կա եւ ամենագոտեպնդիչը. Մարտակերտի կողմերի հաջողությանն անմիջապես արձագանքել են Ստեփանակերտում ապաստանած շատ ընտանիքներ եւ վերադառնում են իրենց լքած գյուղերը՝ Վանք, Ծմակահող, Շահմասուր...

Հուլիսի 13-ին թուրքերի մի խոշոր զորամաս հարձակվել է Ասկերանի շրջանի Պատարա ծայրամասային գյուղի վրա, լուրջ դիմադրության հանդիպելով՝ տաս զոհ տվել եւ ետ փախել։ Հավանաբար հարձակումը եղել է Լաչինի շրջանից, բայց այս անճանապարհ, անտառային շրջանով ի՞նչ զորություն պիտի հասցնեին։ Թե՞ ավազակախումբ է եղել եւ նպատակ է ունեցել կողոպուտ ու ավերածություն անել։

ՀՀ վարչապետի տեղակալ Հրանտ Բագրատյանը ԼՂՀ ղեկավարության հետ միասին քննել է փախստականների հարցը, եւ նրանց տեղաբաշխման ու օգնության ծրագիր ընդունել։

ԼՂՀ կառավարության անունից դեռ 11-ին էր հրապարակվել որոշում, որով արգելվում էր արցախցիների արտագաղթը, փախածները բնակության էին հրավիրվում ազատագրված գյուղերում եւ Շուշիում։

Հեռուստատեսությամբ խոսեցրին ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Արա Սահակյանին, որը հպարտությամբ նշեց, որ 8-ին ընդունված որոշման ինքը դեմ է քվեարկել, որովհետեւ անձնապես կարեւոր է համարում գործը եւ ոչ թե որոշումը, իսկ գործնականում ամեն ինչ արվում է Արցախի պաշտպանության համար։

Բայց կխոստովանե՞ր, եթե քվեարկությունն անվանական չլիներ։ Եւ մեկ էլ՝ մի՞թե վատ կլիներ, եթե գործի հետ համերաշխ լիներ նաեւ խոսքը (որոշումը)։

◇ ◇ ◇

Հայտնի է դարձել, որ այսօր Հռոմում Լեռնային Ղարաբաղի հարցի առթիվ կայանալիք նախապատրաստական հանդիպմանը չեն գնացել ՀՀ ու ԼՂՀ պատվիրակությունները, իսկ թուրքերը գնացել են՝ հայտարարելով, թե իրենք նախընտրում են հակամարտության կարգավորումը ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում, մանավանդ որ այնտեղ աջողացրել են, որպեսզի ընդունվի նախագիծ «հայկական զինված կազմավորումները Շուշիից ու Լաչինից հանելու մասին»։

Հուլիսի 14. Քանի օր է, սպասում ենք ինքնապաշտպանության ղեկավարների խոստացած կտրուկ շրջադարձին։ Այսօր առավոտյանից էլ բարեկամներն էին զանգում, շնոր-

հավորում. իբր. Մարտակերտն արդեն մերոնց ձեռքում է. եւ թուրքերը գլխապատառ փախչում են:

Սակայն երեկոյան միայն իմացանք, որ ազատամարտիկները կռվում են Դամիրլվի համար, որը բավական հեռու է Մարտակերտից: Իսկ ռմբակոծությունները շարունակվում են Մարտունում, Ճարտարում, Հադրութում, Հայաստանի սահմանային շրջաններում՝ Սոդքից մինչեւ Այրարատ: Ադրբեջանի ղեկավարներն այնքան վստահ են Արցախում ունենալիք իրենց վաղվան, որ Շահումյանի ու Աղդարայի (այսպես են խճողել Մարտակերտի անունը) շրջաններում ապրելու ցանկություն ունեցողներին են ցուցակագրում,- հաղորդեց մեր լրատվությունը: Երեւի այդ նպատակն իրականացնելու համար է, որ զորքի ու տեխնիկայի նոր կուտակումներ են կատարում Ֆիզուլու եւ Աղդամի շրջանների բազմաթիվ կետերում:

Հետագայում իմացանք, որ 14-ին ազատագրվել է Չափար գյուղը: Բայց ինչպե՞ս, երբ այն վերանվաճելու համար արդեն պետք է ունենալ Գետավանն ու Հաթերքը: Ըստ երեւույթին շրջանցում են կատարել, թիկունքից մտել Չափար:

Համենայն դեպս, ե՛ւ Չափարը, ե՛ւ Հաթերքն ու Գետավանը, թուրքի նվաճած բոլոր գյուղերը կվերադարձվեն, բայց ի՞նչ մնացած կլինի նրանցից, ինչպե՞ս պիտի վերականգնենք, մանավանդ՝ ինչ գնով պիտի վերակենդանացնենք, տուն դարձնենք այն բնակիչներին, որոնք այսօր ցրված են ոչ միայն Հայաստանում, այլեւ լոկ իրենց հայտնի ուրիշ-ուրիշ օտար վայրերում:

Հուլիսի 15-ին Մարտակերտի շրջանի ազատամարտիկները տիրացել են Սարսանգի հիդրոհանգույցին, որը, ինչպես հայտնում են, բարեբախտաբար, վնասներ չի կրել, չի աղարտվել: Երեւի ավերող թուրքն այս անգամ զգուշացել է վրիժառությունից, չէ՞ որ վաղուց մերոնք հայտարարել էին, թե ջրամբարն ականապատել են եւ թշնամու որեւէ արտակարգ արիկայության պատասխանը կլինի պայթեցում: Իսկ փլված ջրամբարի ջուրը (600 միլիոն խմ) կքշի, Կասպից ծովը կթափի ճանապարհին եղած բոլոր բնակավայրերը:

Ասում են՝ ազատագրվել է նաեւ Գետավանը (հին Մոսը): Ուրեմն, Հաթերքում թուրքը չի կարող մնալ:

Ազատագրվել է Ասկերանի Նախիջեւանիկը, որի տարածքում թշնամին թողած է եղել մեծաքանակ զինամթերք:

ԼՂՀ կառավարությունը հրաման է արձակել, արգելելով արտագաղթն ու մթերքների դուրսբերումը:

ԼՂՀ վարչապետ Օլեգ Եսայանը երախտագիտությամբ պատմում է, որ Հայաստանից ժամանած դեպուտատական խումբն իրենց հետ համերաշխ ու ջանասիրությամբ գործում է, հարթվել են մի շարք բարդություններ, ներմուծվող օգնությունը տեղ է հասնում, բաշխվում ըստ կարիքների, եւ հանրապետության ոտքի կանգնող տնտեսությունը կենդանանում է:

Հուլիսի 16-17-ին արտակարգ մի նորություն տեղի չունեցավ: Ազատամարտիկները Գետավան-Չափար-Հաթերք-Ումուդլու գծի վրա կուտակած ուժերի վերադասավորություններ էին կատարում: Պարզ է, որ անցել են Թարթառի ձախափնյակը, եւ ռազմավարական կարեւորագույն նախաձեռնումներ են սպասվում:

Թուրքերը, Թարթառի հովտում կորուստներ տալով, փորձում են գերակշռություն ձեռք բերել ճակատի մյուս մասերում: Գիշեր-ցերեկ ռմբակոծում են Ասկերանի, Մարտունու եւ Հադրութի շրջանները (այսօր ռմբակոծվել են նույնիսկ Գիշին, Մաճկալաշենը, Տողը): Ֆիզուլիում նոր ռազմական կուտակումներ են արվում:

Շատ են ԼՂՀ կյանքին վերաբերող անդրադարձները դրսում. Ադրբեջանի Ազգային մեջլիսը 16-ին քննել է ՀՀ ԳԽ-ի վերջին որոշումը (հուլիսի 8-ի), այն համարել հակաօրինական, Ադրբեջանի ամբողջության դեմ գործված ագրեսիա:

Տաշքենդում տեղի ունեցած մեծ խորհրդակցությունում, ուր հավաքվել էին ԱՊՀ պետությունների արտգործնախարարներն ու պաշտպանության նախարարները որոշել են

բարդույթի գոտիները խաղաղարար ուժեր ուղարկել, եթե խնդրեն բարդույթին մասնակցող երկու կողմերը: Ադրբեջանն էլ, ինչպե՞ս չէ, կխնդրի:

Մարիո Ռաֆայելին խոստովանել է, որ Հռոմի խորհրդաժողովը փակուղի է մտել, եւ հույս ունի, թե Մինսկում հնարավոր պիտի լինի հասնել որոշակի հաջողության: Իսկ Ադրբեջանի արտգործնախարար Թոֆիկ Կասիմովը, այսուհանդերձ, հույսը դնում է միայն ԵԱՀԽ-ի վրա եւ գտնում է, որ իր հանրապետությունն այսուհետ չի դիմի արտաքին որեւէ ուժի, որեւէ պետության օժանդակությանը՝ ԼՂ-ում վիճակը կարգավորելու համար: Այս հարցում միակ վստահելի ուժը ԵԱՀԽ-ն է, որը հարգում է Ադրբեջանի ամբողջականությունը,- Մոսկվայի ռադիոյի թղթակցին ասել է Կասիմովը:

Լ. Տեր-Պետրոսյանն արտակարգ դրություն է հայտարարել Գորիսում եւ այնտեղի պարետ է նշանակել Պարույր Հայրիկյանին: Երեւի դարձյալ նրա հրամանով՝ Գեւորգ Վարդանյանի գլխավորությամբ ՀՀ ներկայացուցչությունը մշտապես կմնա ԼՂՀ-ում, կօգնի օրինականորեն կազմակերպելու տնտեսական ու ռազմական գործերը (սրանք՝ հուլիսի 16-ից):

17-ին Էդուարդ Շեւարդնաձեն Թուրքիայի լրատվության ներկայացուցիչների հետ ունեցած զրույցում խոստացավ միջնորդ լինել ԼՂ-ի բարդույթի լուծմանը: Վրաստանում շուրջ մեկ միլիոն հայեր ու ադրբեջանցիներ են բնակվում, շատ ցավալի կլինի, եթե Լեռնային Ղարաբաղում բռնկված կրակի կայծերը փոխանցվեին նրանց,- բացատրել է Վրաստանի ղեկավարը:

ՀՀ արտգործնախարարության աշխատակիցն ասում է՝ հնարավոր է, որ մոտ ժամանակում ԼՂՀ-ը ճանաչեն Արգենտինան, Բրազիլիան եւ Ուրուգվայը: Հետո՞ ինչ: Բացի դրանից էլ, չէ՞ որ նախորդ օրերին հայտարարեցին, թե Արգենտինան շատ է մտահոգված ԼՂ-ում ստեղծված դրությամբ եւ միաժամանակ պաշտպանում է սահմանների անխախտ պահող միջազգային օրենքները (տե՛ս «Երկիր», 1992, հուլ. 15):

18-ին հաղորդեցին, որ թուրքերը մեծ ուժերով արշավի են ելել Ղազանչիի վրա, ջարդ կերել ու ետ շպրտվել: Շատ են ռմբակոծությունները Ղարաբաղում ու ՀՀ սահմանային շրջաններում: Հասկանալի է, որ ձախողանքներ կրելով ռազմի դաշտում՝ թուրքը հեռահար հրանոթներով է վրեժ լուծում:

Հուլիսի 19-ին դաժան կռիվ է եղել Հաթերք-Ումուդլու-Մաղավուզ-Մեծ շեն-Մոխրաթաղ երկար գծի վրա: Ազատամարտիկները նպատակ ունեին ոչնչացնել հակառակորդի կրակակետերը, նոր միայն գրոհի անցնել: Ըստ երեւույթին նախորդ շրջանը դաս է դարձել, եւ հիմա ուզում են նվաճումների հասնել նվազագույն զոհերով, իսկ եթե հնարավոր լինի, նույնիսկ առանց զոհերի:

19-ի լույս 20-ի գիշերը թուրքը դուրս շպրտվեց Հաթերքից, ազատագրվեց Թարթառի հովտի այդ հինավուրց կենտրոնը, Արցախական աշխարհի տերերի աթոռանիստը, որ իր կենսագրության փառավոր էջը գրեց նաեւ այս պատերազմում, 1991-ի ամռանը:

Ոչնչացվել են թշնամու դիրքերը նաեւ Մեծ-շեն-Մաղավուզ-Հոռաթաղ-Դամիրլու գծի վրա, եւ հաջորդը Մարտակերտ քաղաքը կլինի:

20-ի մարտերում, Հաթերքի հաղթանակից հետո, ազատամարտիկների կորուստներն են 4 զոհ, 30 վիրավոր: Թշնամին կռվի դաշտում թողել է շուրջ 100 դիակ, ավերված երկու տանկ եւ մեծ քանակությամբ զենք ու զինամթերք:

Ասում են՝ երբ գիշերը Հաթերքն էին թողնում, Ասկերանի կողմերում երեւացել է ՄիԳ-25 գերձայնային կործանիչ մի ինքնաթիռ: Ինչի՞ համար, որպեսզի սարսա՞փ տարածի թուրքի կրած պարտությունից հետո: Բայց, միեւնույն է, այդ սարսափը կա ամենուրեք, որովհետեւ այս երկու օրվա ընթացքում անվերջ ռմբակոծվել են Ասկերանը, Մարտունին, Ճարտարը, Հադրութի շրջանի մի շարք գյուղեր: Ճարտարում զոհեր կան:

Մոսկվայի հեռուստամեկնաբանը հաղորդեց, թե Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ միջանցքով վիթխարի քանակության զենք ու ռազմական տեխնիկա է փոխադրվել, եւ ա-

հա արդյո՞ւնքը. հայկական զորքերը ետ նվաճեցին չորս գյուղ։ Ըստ երեւույթին նոր փուլ է սկսվում հայ-ադրբեջանական ռազմաճակատում՝ հայերի հաջողությունների փուլը։

Հեռուստատեսային հարցազրույց էր Վազգեն Մանուկյանի՝ սահմանային շրջաններում գործը կարգավորող ինչ-որ նոր հանձնաժողովի ղեկավարի հետ։ Խոր համոզմունքով նա շեշտեց Արցախի պաշտպանության, այնտեղ ձեռք բերվող հաջողությունների համազգային նշանակության մասին։ «Արցախում է ստեղծվում մեր ազգի փրկության գրավականը».- երդվելու պես ասաց նա, եւ ափսոսանք հայտնեց, որ ուշացրել ենք սեփական բանակի ստեղծումը եւ դեռ այսօր էլ չենք մտածում մարդու պաշտպանվածության, օրինապահ մարմինների առողջ գործունեությունն ապահովելու խնդիրների մասին։

Մարդ, եթե մարդ է, ինչպես զգաստանում, սթափ է դառնում՝ պաշտոնանկ լինելուց հետո։ Երեւի այսպիսի մի ցնցում շատերին է պետք։ Հիշում եմ, թե ինչպիսի արհամարհանքով էր Արցախին վերաբերվում, երբ վարչապետ էր։ Հարց էին տվել. «ԽՍՀՄ-ից դուրս գալուց ի՞նչ պիտի անենք արցախահայությանը փրկելու համար»։ «Դուրս գալուց առաջ ի՞նչ ենք արել, որ հետո ինչ անենք. Արցախն ի՞նքը պիտի մտածի իր փրկության մասին».- նետեց նա։ Իսկ վերջերս հայտարարեց, թե «Հայաստանի անկախությունը պատկերացնելն իսկ անհնար է առանց Արցախի հաղթանակի»։

Արտակարգ ծրագրերի կոմիտեի նախագահ Վահան Շիրխանյանը, ՀՀ նախագահի հրամանով, ազատվեց իր պարտականություններից, նշանակվեց պաշտպանության նախարարի տեղակալ։ Որոշել է Արցախի կոմիտեի նախագահ նշանակել որեւէ արցախցո՞ւ։ Սա՞ էլ է սթափվում։

Երեկ ՀՀ նախագահի խորհրդականը հեռուստատեսությամբ խոստովանեց, որ իրենց ՀՀՇ վարկը խիստ ընկել է, եւ բարձրացել է ընդդիմության հեղինակությունը։ Եւ նույնիսկ այս պայմաններում էլ անհնար համարեց կոալիցիոն կառավարության ստեղծումը, քանի որ իրենք չեն կարող ընդդիմության ներկայացուցիչներին տալ մի շարք պաշտոններ, որոնք կարեւոր են համարվում... Այլ բան է, որ տարբեր կուսակցությունների անդամներ կան եւ կլինեն արտադրության ղեկավարման այս կամ այն աստիճանների վրա։

Խոսեցնողը գլխի չընկավ հարցնել, ինքն էլ չբացատրեց, թե ինչպե՞ս է եղել, ի՞նչ պատճառով է ընկել ՀՀՇ-ականների վարկը, եւ դրանից հետո իրենք ի՞նչ պիտի անեն, որ այն փրկեն... Բայց երեւի մտածում է, որ իրենք ժողովրդին կարող են կառավարել նաեւ ընկած վարկով, միայն թե՝ ամբողջ իշխանությունն իրենց բռերը հավաքած։

Հեռուստատեսությամբ (19-ին) խոսեցրին նաեւ Բլեյան կոչվածին։ Էլի դուրս տվեց. «Արցախի հարցն արցախցիները պիտի լուծեն՝ իրենց հողի վրա ապրելով, ինչպես, օրինակ, ջավախեցին է ապրում իր Ջավախքում»։ Ասում են՝ դրանք տարբեր բաներ են։ Թե «Ո՛չ մի տարբերություն չկա։ Ես այդպես եմ հասկանում։ Դա իմ կարծիքն է, որ ես ամեն ժամանակ եւ ամենուրեք արտահայտում եմ, առանց նկատի առնելու այն, թե տվյալ հարցին ինչ պատասխան կտա ՀՀՇ-ը կամ մեկ ուրիշը»։

Դա, իհարկե, իր կարծիքն է, իրպեսների (եթե կան) կարծիքը։ Բայց այս ի՞նչ ցավ է, որ օրընդմեջ էկրան ու ասպարեզ են տալիս, երբ նմանի գոյությունը վարկաբեկիչ է այն ժողովրդի համար, որին, իբր, նա է պատկանում...

Հուլիսի 21-ի կեսօրվա դեմ Ստեփանակերտի հետ հեռախոսազրույց ունեցած մարդիկ հաստատ գիտեին, որ Մարտակերտ քաղաքն ու շրջականերն արդեն ազատագրված են ինքնապաշտպանների կողմից, որոնք նաեւ մեծ թվով թուրքերի էին գերել։ Իսկ երեկոյան լրատվական մարմինները հաղորդեցին միայն Մաղավուզ-Հոռաթաղ գծի վրա տիրություն հաստատելու մասին։ Անտեղյա՞կ են իրողությունից, թե՞ ժողովրդի սիրտն են խնայում։ Լուսադեմին էլ Երեւանի ռադիոյի խոսնակը, երեւի չհասկանալով իր վիճակի ծիծաղելիությունը, այսպիսի հաղորդում արեց. «Ինչպես հաղորդում է «Ազատություն» ռադիոկայանը, Մարտակերտի շրջանի երկու-երրորդ մասը գտնվում է հայերի հսկողության տակ»։

◇ ◇ ◇

Պարզվում է, որ պատգամավոր Պետրոս Քացախյանի գլխավորությամբ ամսիս 10-ից ԼՂՀ-ում գտնվող պատգամավորական խումբը պետք է տեղական մարմիններին օգներ կարգավորելու բարեգործական օգնության բաշխումը, փախստականների տեղավորումը, կենցաղային, բուժական եւ սպասարկումների խնդիրը։ 20-ին Երեւան վերադառնալով այն հրապարակել է ընդարձակ զեկույց («Ազգ», հուլիսի 23) արած-թողածի, հանրապետության վիճակի, ԼՂՀ իշխանության հնարավորությունների ու հեռանկարի մասին, եւ նրանից կարելի է եզրակացնել, որ հանրապետությունում ծայրաստիճան վատ են սպասարկվում ոչ միայն փախստականները, այլեւ ամբողջ բնակչությունը, որ երկար ժամանակ չի աշխատել, աշխատավարձ չի ստացել եւ հիմա էլ կտրոններով տրվող չնչին օրապաժինների հույսին է։ Իշխանության մարմինները վերջնականապես կազմավորված չեն, եւ զգացվում է, որ Պաշտպանության կոմիտեն ամեն ինչ անում է ղեկավարման լծակներն իր ձեռքը հավաքելու համար։ Եւ ամենավտանգավորը՝ «Հայաստանում ու Արցախում տնտեսական համակարգերի տարբերությունների հետեւանքով Արցախի տնտեսություններից պետական գույքը եւ ունեցվածքը զարտուղի ճանապարհներով հասցվում են Հայաստան ու վաճառվում»։ Դա կարող է ողբերգական վիճակ ստեղծել մատաղ հանրապետությունում։

Հուլիսի 22. Դեռեւս երեկ երեկոյան էին վերջնականապես ազատագրվել Զարդախաչ, Իմերեթ-Քերավենդ ու Չափար գյուղերը, որոնց համար երկուստեք զոհեր են տրվել՝ մեր լրատվական մարմինների ասելով՝ թուրքերը երեք-չորս անգամ ավել, քան մերոնք։

Ցած էր գցվել նաեւ թուրքի մեկ ռազմական ուղղաթիռ, որը գնդակոծում էր ազատամարտիկների դիրքերը։ Իսկ այսօր ՍՈՒ-25 ռազմական մի կործանիչ, որ ռմբակոծել է ճակատից բավական հեռու գտնվող բնակավայրեր եւ մանավանդ Ասկերանն ու Կիչանը, ցած է գցվել Կիչանի մոտ ու պայթել։

Թուրքերը շարունակում են ռմբակոծել սահմանային բնակավայրերն ինչպես Արցախում, այնպես էլ Հայաստանում։ Մեծ վնասներ են կրել Մարտունին, Ասկերանը, Հադրութը, Ճարտարը, Աշանն ու Նորշենը, Ձորը, Արծվաշենը, Գորիսի մի շարք գյուղեր,- հաղորդում են Հայաստանի ռադիոն ու հեռուստատեսությունը։ Սակայն Ադրբեջանի լրատուները եւ «Ազատություն» ռադիոկայանի նրանց թղթակիցները (Իլյա Բալախանովա, Գուգար Խալիլով) մի բերան հայերի ռմբակոծությունների մասին են խոսում՝ դրությունն այնպես ներկայացնելով, թե իրենց կողմն ամսիս 9-ից ի վեր առաջնորդվում է միամսյա զինադադարի համար տված իր սրբազան խոսքով։ Իբր, իրենց այդ ասպետությունից օգտվում են հայերը եւ լոկ մարդասիրական օգնության համար բացված (իրե՞նք են բացել) Լաչինի միջանցքով ռազմական միավորումներ ու տեխնիկա են փոխադրում..., որի արդյունքն էլ այն է, որ Մարտակերտի կողմերում ունեն հազիվ նկատելի հաջողություններ...

ՀՀ ԳԽ-ի Նախագահության փակ նիստ էր գումարվել։ Նրան մասնակցում էին ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության ներկայացուցիչները՝ նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանի գլխավորությամբ։ Քննարկվել են տնտեսական ու ռազմական համագործակցության, միջազգային հարաբերություններում կատարելիք համատեղ քայլերի եւ այլ խնդիրներ, ընդունվել է առաջիկայում իրականացնելու հրատապ գործերի ծրագիրը։

Հուլիսի 24-ին շարունակվում էին նախորդ օրերին սկսված մարտերը Մաղավուզ, Մեծշեն եւ Մոխրաթաղ գյուղերի ազատագրության համար։ Օրվա ընթացքում ազատամարտիկներն զգալի առաջխաղացում են կատարել։

Քյալբաջարից թուրքի մի զորամաս, զրահատեխնիկայի օժանդակությամբ, դեռ երեկ փորձում էր նորից տիրանալ Հաթերքին։ Մերոնք ցույց տվին ուժեղ դիմադրություն,

ոչնչացրին երեք տանկ, երկու զրահամեքենա եւ ետ շպրտեցին ասպատակիչներին: Նույնը կրկնվեց նաեւ այսօր՝ կարծես նույն սցենարով, միայն այս անգամ ավելի շատ է թշնամու կենդանի ուժի կորուստը՝ շուրջ 50 սպանվածներ: Այս գոտում անհաջողություն կրելով՝ թուրքերը կատաղորեն ռմբակոծում էին Ասկերանը, Մարտունին, Ճարտարը, Հադրութի շրջանի շատ բնակավայրեր:

Ռմբակոծության էին ենթարկվում նաեւ Հայաստանի սահմանային շրջանների բնակավայրերը:

ՀՀ Պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանը կոչ է հղել հանրապետությունում տեղակայված 7-րդ բանակի (ԱՊՀ) սպաներին ու զինվորներին՝ հրավիրելով մասնակցելու ՀՀ ազգային բանակի ստեղծման գործին, ծառայելու հանրապետության պաշտպանությանը, իհարկե, փոխարենն էլ խոստանում է բարձր վարձատրություն եւ ամենայն ապահովություն, որոնց արժանանում են զինծառայողները Ռուսաստանում եւ այլուր:

◇ ◇ ◇

Հուլիսի 21-ից հանրապետության Գեղագիտական կենտրոնում բացված էր «Մեգապոլիս-էքսպրես» թերթի ֆոտո-թղթակից Անդրեյ Ֆյոդորովի լուսանկարչական աշխատանքների ցուցահանդեսը՝ նվիրված մարտնչող Արցախին:

Ֆյոդորովն Արցախի ճակատագրին կապվել է Ա. Վոլսկու օրերից, նրա նախաձեռնությամբ եւ, համոզվելով արցախահայության պայքարի արդար ու հերոսական էության մեջ, դարձել է նրա բարեկամը, ճշմարտության տարածողը, ավելի ճիշտ ու համապատասխան խոսքով՝ նրա համար յուրովի մաքառողը:

Հետաքրքիր է, որ նա, իր թերթի գլխավոր խմբագիր Վլադիմիր Վոլինի ու լրագրող Անդրեյ Պրալնիկովի հետ միասին, ստեղծել է նաեւ Արցախի երեխաների առողջությունը հետեւելու ֆոնդ, որի միջոցները գոյացան իրենց անմիջական ստեղծագործություններից ու կազմակերպված միջոցառումներից...

– Ես երջանիկ եմ, որ իր ազատության ու անկախության համար մաքառող այս լեռնաստանի հետ եմ, նրան օգնում եմ իմ ուժերի չափով եւ հավատացած եմ, որ Արցախի հաղթանակով պիտի ավարտվի գոյապայքարը,-ցուցահանդեսի բացմանը հայտարարել է անձնվեր ռուս ֆոտոլրագրողը:

Իսկ մի հարցազրույցում էլ նա ասել է. «Ես ապրում էի կռվող տղաների հետ: Ես դառնում եմ այն խմբի անդամը, որի հետ գտնվում եմ դիրքերում»: Իսկ իր ծրագիրն էր՝ «Մասնակցել Մարտակերտի ազատագրությանը» («Ազատամարտ», հուլիսի 30):

◇ ◇ ◇

«Ազատություն» ռադիոկայանի գիշերային հաղորդումներում խոսվում էր Ռուսաստան նոր միջնորդության մասին: Ռուսաստանի նախագահի հատուկ հանձնարարությունների գծով դեսպան Վլադիմիր Կազիմիրովի ղեկավարությամբ խաղաղարար խումբ է հայտնվել, խոսել Հայաստանի ու Ադրբեջանի կառավարությունների հետ եւ առաջարկում է զինադադարի ու բարդույթի լուծման իր տարբերակը, որն ընդունելության է արժանացել Ադրբեջանի վարչապետ Իսա Գամբարովի կողմից:

Արցախյան ինքնապաշտպանների հաջողություններն են նկատվել, եւ պարզ է, թե դա ուր պիտի տանի... Դրա համար էլ թուրք «խաղաղասեր» ղեկավարները ոտ ու ձեռ են ընկել, ուզում են բանակցությունների սեղանի շուրջ լուծել հարցերը:

Հուլիսի 25-ին ռազմաճակատում էական փոփոխություններ ու տեղաշարժեր չկային: Թուրքերը Սարսանգի հիդրոհանգույցը գրավելու փորձ արին, ջարդված ետ փախան: Սակայն շատ էին անհանգիստ Մարտունու կողմերում: Այստեղ ՍՈՒ-25 ինքնաթիռը կասետի ռմբակոծել է Մարտունին: Կան 4 զոհեր եւ մեկ տասնյակի չափ վիրավորներ: Ռմբակոծություններ են եղել նաեւ ՀՀ սահմանային շրջաններում:

ԼՂՀ-ից Երեւան ժամանած սպա (վաշտի հրամանատարի տեղակալ) Վիլեն Բաղդասարյանը վկայում է, որ Արցախի ճակատում գործում են թուրք ռազմական խորհրդականներ, իրենք գիտեն նրանցից 5-6-ի տեղը: Ամոթխած էլ ասաց, որ հայկական ճակատում սննդի սուր կարիք է զգացվում: Պատկերացրեք,-ասաց նա,-օրեր են լինում, որ ազատամարտիկները բավարարվում են միայն նրանով, ինչ անտառը կարող է տալ:

Եւ այս պայմաններում արցախցին կռվում է իր բարեբեր երկրի հարստությամբ հղփացած թուրքի հետ:

Երեւան է հասել Ռուսաստանի պրեզիդենտի հատուկ հանձնարարությունների գծով դեսպան Վլադիմիր Կազիմիրովը, որը Լ. Տեր-Պետրոսյանին ներկայացրեց իր կառավարության առաջարկությունները ԼՂՀ-ում բարդույթը կարգավորելու համար: Երեւի վաղն էլ նա ուղեւորվի Ստեփանակերտ՝ նույն առաքելությամբ:

◇ ◇ ◇

«Ազատամարտ» շաբաթաթերթի (ռուս.) N 11-ում լույս է տեսել նոր հարցազրույց Շահումյանի շրջանի ղեկավար Շահեն Մեղրյանի հետ: Այնտեղ վերջնականապես չկորսված շրջանի նախկին ղեկավարն ու այսօրվա պարտիզանական-ֆիդայական պատերազմի կազմակերպիչը խոսում է ցավալի մի երեւույթի մասին: Շահումյանն ընկել է մարտնչելով, սակայն քանի որ նրան պահանջվող օգնություն չեն հասցրել, պարտությունը պիտի վերագրել ԼՂՀ ռազմական շտաբին: Մինչդեռ վերջինս տարածել է այն կարծիքը, թե շահումյանցիները չեն կռվել, պարզապես հանձնել են իրենց հողը, դասալիքներ են, նույնիսկ դավաճաններ: Այդպես են նրանց դիմավորել Մարտակերտի շրջանում, հետեւաբար եւ՝ արհամարհանքով ու ատելությամբ, որի պատճառով էլ նրանք Ստեփանակերտ են հասել: Բայց այստեղ էլ նույն վերաբերմունքին արժանանալով՝ թողել, անցել են Հայաստան, Երեւան... Ցավոք այստեղ էլ նույն վերաբերմունքն է... Հավանաբար, կան ուժեր, որոնց ձեռնտու է, որ շահումյանցիները ցրվեն, հեռանան այստեղից, որպեսզի Շահումյանի հարցն էլ ինքնաբերաբար լուծվի, ավելի ճիշտ՝ վերանա: Թե չէ, ինչպե՞ս է, որ ո՛չ ԼՂՀ-ում, ո՛չ էլ Երեւանում ոչ ոք չի մտահոգված, թե ի՞նչ պիտի լինի Շահումյանի հետ, ինչպե՞ս պիտի այն ազատագրել... Եւ պատահական չէ, որ արհամարհոտ ու ատելավառ այս վերաբերմունքից շահումյանցիները հիմա էլ Հայաստանն ու Երեւանն են թողնում: Ի՞նչ պիտի լինի այս ամենի վերջը: Չէ՞ որ ամոթը պիտի վառի նրանց, ովքեր այս վիճակն են ստեղծել: Իսկ երբ Շահումյանը փրկվի, եւ շահումյանցիները վերադառնան ու կենդանացնեն իրենց հողը, սրանք ի՞նչ երեսով պիտի երեւան, ինչպե՞ս պիտի արդարանան իրենց այդ հայրենակիցների առաջ:

Հուլիսի 27-ին հազիվ կարողացան ճշտել տեղեկությունը ռազմաճակատի կարեւորագույն տեղամասի՝ Մարտակերտի գծի մասին: Պարզվում է, որ թուրքերը վերջին օրերին ետ էին խլել 20-21-ին մեր ազատագրած Մաղավուզ-Մեծշեն-Հոռաթաղի հատվածը, եւ այսօր միայն ազատամարտիկները լիովին ազատագրեցին Հոռաթաղն ու Մեծշենը: Մաղավուզը գտնվում է թուրքերի հսկողության տակ եւ, հավանաբար այնտեղից է, որ նրանք հաճախ են ասպատակ փռում դեպի Սարսանգ:

Մարտունին այսօր եւս հրթիռակոծվել է, կան զոհեր ու վիրավորներ:

Երկու ինքնաթիռ էլ Նախիջեւանի կողմից մտել են Հայաստանի սահմանային շրջանները, գնդակոծել մի շարք բնակավայրեր:

Մոսկվայի լրատվությամբ խոսում են ինչ-որ թուրք-ադրբեջանական ծրագրի մասին, որի էությունն է՝ ԼՂ-ի մեծ մասը Հայաստանին զիջելով ձեռք ձգել Հայաստանի ծայր-հարավային շրջանները եւ մեկընդմիշտ ապահովել թուրքերի ու ադրբեջանցի ցեղակիցների միացումը, միասնությունը:

Հուլիսի 28-ին ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերն ազատագրել են Հակոբ-Կամարի ու Մինգրելսկ գյուղերը, գիշերային լուրի համաձայն՝ նաեւ Ներքին Հոռաթաղը, եւ

մտել են Մարտակերտի արվարձանները:

Թուրքերը նահանջելիս շատ զոհեր ու կորուստներ են տվել: Նրանք ռմբակոծել են Մարտունին, Հադրութը, Հայաստանի սահմանային մի շարք բնակավայրեր: Մեծ վնաս են հասցրել, օրինակ, Արարատի շրջանի Արմաշի դպրոցին:

Իսկ մեր ղեկավարությունը հանգիստ է, օտար տերությունների ներկայացուցիչների հետ շատ գործեր ունի եւ ջանում է նրանց հետ լուծել Լեռնային Ղարաբաղին վերաբերող հարցերը: Ուրիշ անգամ կարող էր ծիծաղելի լինել, իսկ հիմա մարդու լաց է գալիս, լրաբերն ասում է՝ կառավարությունում հանդիպում է եղել Բոլիվիայի (Հարավային Ամերիկա) պետական գործչի հետ: Բոլիվիան որտե՞ղ է, նրան ի՞նչ պիտի հետաքրքրի քո Արցախի հարցը: Բայց պատմել են, թե դա ի՜նչ կենսական հարց է, ինչպե՜ս խափանում է ՀՀ տնտեսական զարգացումը, ճգնաժամի քաշում ժողովրդի կյանքը... Եւ այն խեղճ բոլիվիացին, գանգատի դեմ պարզապես անզոր, արել է այսպիսի խոստովանություն. «Ախր, պատկերացնո՞ւմ եք, Բոլիվիան այն երկիրը չէ, որ ձեզ կարող է որեւէ օգնություն ցույց տալ Լեռնային Ղարաբաղի հարցում»:

Հուլիսի 29-ին, հիմնավորապես տիրելով Ներքին Հոռաթաղին ու շրջականներին, ազատամարտիկները մեծ արշավ ձեռնարկեցին Մարտակերտի վրա: Ասում են՝ նախորդ մի քանի օրվա մարտերում կոտորվել են շուրջ 100 ասկյար, մեր զոհերը 6-ն են:

Օրակարգում է Մարտակերտի ազատագրումը, իսկ ես մտածում եմ Սեյսուլանի՝ շրջանի ծայրամասային գյուղի մասին, որը քոչվորների համար արոտավայր է դարձել, սակայն առաջներում այն Մարտակերտի շրջանի վահանն էր, իսկական բերդապարիսպը՝ դաշտի կողմից եկող հեղեղների դեմ:

Հիսունական թվականներին այս եւ հարեւան գյուղերի դպրոցատեսն էի ԼՂ մարզխորհրդում, հանգիստ չունեի հարեւան վեց թուրք ու քուրդ գյուղերի պատվիրակությունների գանգատներից: «Մեզ փրկիր այդ Սեյսուլանի դաշնակներից,- ամեն անգամ այսպես էին սկսում իրենց լալագին բողոքը:- Արդուշին հո ճանաչո՞ւմ ես, էն ազգուն-արնախումին...»:

Արտուշ-Արտաշես Հարությունյանը Սեյսուլանի կոլխոզի նախագահն էր, Սեյսուլանի ու Մարտակերտի դաշտի պաշտպանության առաջնորդը: Զինավառ, մարտական վիճակում էր պահում գյուղը եւ, թեկուզ մեկ անասունի կորուստ ունենալուց, պատժարշավի էր տանում իր զինված ջոկատը, գողի գյուղից քշում-բերում մի ամբողջ հոտ կամ նախիր: Իսկ գողի մասին անմիջապես իմանում էր, որովհետեւ վարձկան գործակալներ կային բոլոր գյուղերում...

Մեզ փրկի՜ր այդ սեյսուլանցիներից,- կողկողաձայն բողոքում էին քրդերն ու թուրքերը: Եւ դա նման էր մեր Քաջ Նազարի վեպի բողոքավորների խոսքին. նրանք չեն բողոքում՝ գողանանք ազատ, համարձակ, ծնկի չեն գալիս մեր առաջ, որ վզները կտրենք անպատիժ...

Արտաշես Հարությունյանը՝ 50-60 թվականների մեր Նիկոլ Դումանը, վաղ հեռացավ այս աշխարհից, ապա թե ոչ, նրա գյուղերում թուրքը ոտք դրած չէր լինի...

Նախորդ օրերի պես ռմբակոծության են ենթարկվել Մարտունին, Ճարտարը, Հադրութի գյուղերը: Ամենուրեք էլ կան զոհեր, վիրավորներ, ավերածություններ: Ասում են՝ դարձյալ թշնամական ինքնաթիռներ են ծվատում Արցախի երկինքը, ռումբեր նետում այս ու այնտեղ, առայժմ անկանոն, երեւի այն պատճառով, որ դեռեւս վարձու վարպետ սավառնորդներ չեն գտել:

Մարտակերտի մոտ մերոնց են հանձնվել չեչեն, թաթ եւ ռուս մի քանի զինվորներ, որոնք բողոքում են իրենց վարձած թուրքի ապերախտությունից. իրենց թողնում են ճակատի վտանգավոր տեղը, ճողոպրում դեպի խոր թիկունք:

Ասում են՝ Գանձակում եղած ռուսական զորքի ամբողջ զենքը, զինամթերքն ու ռազմական տեխնիկան մի քանի ժամվա ընթացքում անցել է թուրքին եւ, հավանաբար, շուտով կհայտնվի Արցախում:

Թուրքի լրատվությամբ հաղորդել են, թե հայերն ուժեղ գրոհ են ձեռնարկել Աղդամի ու հարեւան գյուղերի վրա: Եւ, չնայած ետ են մղվել, պատճառել են մեծամեծ վնաս ու կորուստներ: Նրանց «Թուրան» լրատվական մարմնի ասելով՝ Թիֆլիս են ուղարկել (ինքնաթիռով) Մարտակերտի կողմերից տարված 20 հայ պատանդներ, որոնք ազատ կլինեն իրենց տները վերադառնալու: Տեսնո՞ւմ եք՝ թուրքը միակողմանի ի՜նչ մարդասիրական քայլի է ընդունակ. հույս ունեն, թե իրենց ընդօրինակելով՝ հայերն այնքան մարդասեր կդառնան, որ մի քանի տասնյակ թուրք պատանդ էլ իրենք բաց կթողնեն:

Ռուսաստանի Արտգործնախարարության ներկայացուցիչ Վլ. Կազիմիրովը Ստեփանակերտում ԼՂՀ ղեկավարությանը պատմել է իր առաքելության մանրամասները՝ հուսալով, թե փոխըմբռնողության ու երախտագիտության կարժանանա իր տերությունը, որովհետեւ ավելի քան չորս տարի փարիսեցիորեն դիտելով Արցախի արյունահեղությանը, որոշել է վճռական քայլեր կատարել: Բայց կկատարի՞:

Արցախի ու ՀՀ պատվիրակություններն ուղեւորվեցին Հռոմ՝ մասնակցելու ԵԱՀԽ դիվանագիտական ժողովներին, քանի որ, ինչպես Սուրեն Զոլյանն է ասում, Մարիո Ռաֆայելին նախապես խոստացել է աջակցել, որպեսզի Շահումյանի ու Մարտակերտի շրջանների բռնագրավումը գնահատվի իբրեւ թուրքի ագրեսիա եւ հանվի համապատասխան վճիռ:

Հուլիսի 30-ը կարող էր նշանավորվել Մարտակերտի ազատագրմամբ, սակայն դրա համար անհրաժեշտ պիտի լիներ նախ ռմբակոծել քաղաքի կրակակետերը, կործանել, ավերել... Ազատամարտիկները խնայեցին իրենց տները, հայրենի քաղաքը, չնայած գիտեին, որ թուրքն ավերել է իր կարեցածի չափով... Եւ առայժմ գրոհով առել են քաղաքը եզերող բարձունքները, թշնամուն հարկադրում են, որ թողնի-հեռանա:

Մարտակերտի շրջանում ձախողված թուրքը հերոսված ռմբակոծում է Ճարտարը, Ավդուռն ու Մյուրիշենը: Հուլիսի 29-ի երեկոյան գնդակոծել էին նաեւ Լաչինի միջանցքը, սպանել մի քանի ազատամարտիկների: Գնալով առավել անտանելի են դառնում նաեւ ՀՀ սահմանային բնակավայրերի դեմ թուրքի ձեռնարկած վայրագությունները, դաշտում աշխատելն անհնար է, իսկ չաշխատելը պիտի նշանակի սոված մնալ առաջիկա տարին...

Պարույր Հայրիկյանը մի զորաջոկատ է ուղարկում Գորիսի շրջան, ուր ինքը պարետ է նշանակված: Հարցնում են.

- Արդյոք սա չի՞ նշանակում, թե ընդդիմությունը ցրում են:

- Հակառակը,- պատասխանում է նա,- մենք դժգոհ էինք, որ ընդդիմության ուժերին հեռու էին պահում հանրապետության գործերից, հիմա առաջին անգամ գործի են ընդգրկել, պետք է ցույց տանք, թե ինչի՝ ենք ընդունակ: Ա՛յ, Լաչինի միջանցքն արդեն վտանգավոր գիծ է դարձել, պե՞տք է անվտանգ դարձնել...

Արցախյան կռվին չեչենների մասնակցությունը հաստատված է,- Չեչնիայից հաղորդում է ռուս թղթակիցը.- Նրանք գործում են եւ ադրբեջանցիների կողմից, եւ հայերի: Հիմա կառավարությունը նրանց կոչ է արել՝ վերադառնալ տները, չէ՞ որ նույնիսկ բարձր վարձը կյանք չի դառնում, իսկ ամեն օր գալիս են սպանությունների տխուր լուրեր...

◇ ◇ ◇

Բարոնուհի Կոքսը նորից ժամանել է Երեւան, պիտի Արցախ գնա, հանդիպումներ է ունենում Հայաստանի ղեկավարների հետ, արտգործնախարարությունում հայտարարեց, թե ինքը մարտնչող լեռնաստանի համար կանի ամեն ինչ. «Ես նրա հետ եմ ամենուրեք, որովհետեւ այն դարձել է իմ ճակատագիրը»:

Հայաստանի ու ԼՂՀ պատվիրակություններն ուղեւորվեցին Հռոմ՝ նախապես ստացած լինելով Մարիո Ռաֆայելիի հավաստիացումը, որ խորհրդաժողովը պիտի դատապարտի Շահումյանի ու Մարտակերտի բռնազավթումը Ադրբեջանի կողմից, եւ ԼՂՀ պատվիրակությունը ժողովին պիտի մասնակցի որպես ժողովրդի կողմից օրինական կարգով ընտրված իշխանության ներկայացուցիչ:

Հուլիսի 31-ին ազատամարտիկների առաջին խնդիրը Մարտակերտ քաղաքի կրակակետերի վնասազերծումն էր, որ կատարում էին գերագույն զգուշությամբ՝ առաջին հերթին, որովհետեւ կրակն ուղղում էին սեփական քաղաքի սեփական տների վրա։

Այդօր Հռոմում սկսվեցին Մինսկի մեծ խորհրդաժողովը նախապատրաստելուն նվիրված բանակցությունները, որոնց հրավիրված էին, երեք շահագրգիռ կողմերից բացի, եվրոպական 11 տերությունների ներկայացուցիչները։ Նախագահող Մարիո Ռաֆայելին իրականացրեց իր խոստումը, ճանաչեց ԼՂՀ պատվիրակության իրավասությունը։ «Իսկ սա արդեն կարեւոր քայլ է Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը ճանաչելու ճանապարհին»,-ակնհայտ ուրախությամբ հայտարարեց Մոսկվայից այդ լուրը հաղորդող Իրինա Միշինան։

Չորս օր տեւելիք խորհրդակցությունից, սակայն, քաղաքական մեկնաբանները շատ բան էլ չեն սպասում, որովհետեւ նախապես հայտնի է, որ Ադրբեջանի ու Հայաստանի պատվիրակությունները տրամադրություն չեն ցուցաբերում փոխզիջումների գնալու։

Բաքուն անքաքույց նախապատրաստվում է առավել վճռական քայլերի, եւ Ռուսաստանը, նպատակամետ թե ստիպված, հսկայական օժանդակություն է ցույց տալիս։ Բաքվում նրա ներկայացուցիչներն այսօր Ադրբեջանի հետ բաժանում են Կասպիական նավատորմի ունեցվածքը՝ ապրիլի 15-ի որոշման համաձայն՝ 30 տոկոսը թողնելով Ադրբեջանին։ Երեկ էր, որ ռազմական մի ինքնաթիռ եկավ, ռմբակոծեց Խոջալուն (վիրավորվել են երկու հոգի՝ մարդ ու կին)։

Լաչինի միջանցքով անցնող հայկական մի զորաջոկատ, որ ուղեկցում էր Արցախի բարեգործական բեռներ տանող հայրենակիցներին, ենթարկվել է թուրքերի մեծաքանակ զորախմբի հարձակմանը, տվել զոհեր, կան նաեւ անհետ կորածներ։ Այս առթիվ արված մոսկովյան լրատվության մեջ դրությունն այնպես էր ներկայացվում, թե թուրքերն ազատագրել են նախընթացին հայերի կողմից գրավված բոլոր բնակավայրերը։

Հետաքրքիր է, որ այս մեկ սուտը հաղորդում էր ռուս մի թղթակից, որի լոկ ձայնն էր լսվում, անունն էլ չկար։

◇ ◇ ◇

Երեկ ու այսօր ՀՀ նախագահը շրջում էր Սիսիանում ու Կապանում։ Հասարակության ներկայացուցիչների հետ ունեցած հանդիպումներին հիմնականում Արցախի հարցին էր անդրադառնում՝ ամեն անգամ ընդգծելով, թե այն չի կարող լուծվել պատերազմով, պետք է բանակցությունների գնալ, ձեռք բերել փոխադարձ համաձայնություն, որպեսզի միջազգային խաղաղարար ուժեր շարվեն Արցախի ու Հայաստանի սահմաններում, իսկ ԼՂՀ կարգավիճակի հարցը պիտի լուծել դրանից հետո, տարիների ընթացքում։

Օգոստոսի 1. Այսօր ժամը 12 անց կեսին ազատամարտիկները մտել էին Մարտակերտ, եւ այնուհետեւ պատերազմը գնում էր քաղաքի փողոցներում։

Մոսկովյան լրատվությունից ասում են՝ քանի՞ օր է, քաղաքը ձեռքից ձեռք է անցնում։ Գուցե սա ճիշտ էլ է, այն ե՞րբ էր, որ հեռախոսով հայտնել էին, թե մերոնք արդեն Մարտակերտում են։

Ինչ որ է, Մարտակերտն ազատագրվի, հետո հեշտ կլինի, քանի որ ազատամարտիկներին այլեւս ոչինչ չի զսպելու. այնտեղ գյուղերի ավերակներն են միայն։

Ադրբեջանցիներն իրենք են զանգատվում, թե այսօրվա մարտում իրենց զորքը կորցրել է 8 տանկ, 4 զրահամեքենա եւ այլ տեխնիկա։

Եղավ մի հաղորդում, որն ինձ մտահոգություն պատճառեց, եւ էլ չեմ կարողանում ազատվել նրանից։ ԱԻՄ-ի նախագահի (Պ. Հայրիկյան) տեղակալ Արամազդ Զաքարյանը դժգոհ է, որ Լաչինի շրջանի Ղոչազ գյուղի մոտ երկու զոհվածների դիակները փոխադրելու համար Լաչինում գտնվող իրենց ջոկատը զինվորներով ու տեխնիկայով համալրելու խոստում է տվել պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանը։ Սակայն խոստացած ժամին օգնությունը տեղ չի հասել, եւ ջոկը դժգոհ է։ Հետագայում, սակայն, օգնությունը հասել է, դիակները դուրս են բերել եւն...

Կարծես ոչինչ էլ չկա։ Բայց աչքիս առաջ իրար կողք են հավաքվում կցկտուր մանրամասները, գոյանում է տխուր մի պատկեր, որը կարող է դառնալ նախանշանը նոր անախորժությունների։ Այնօր, երբ խոսեցնում էին Գորիսում պարետ նշանակված Հայրիկյանին, ցույց տվին նաեւ հրետանիների մի շղթա, որը շարժվում էր, եւ չէր կարելի չհասկանալ, որ ԱԻՄ-ինն է. Հայրիկյանն է տանում Գորիս։ Ուրեմն, տարել է եւ անմիջապես գործի դրել... Բայց ինչո՞ւ Ղոչազ գյուղի մոտ, որը Գորիսից, նույնիսկ Լաչինից, Գորիս-Լաչին-Շուշի խճուղուց շատ ու շատ հեռու է, թերեւս շատ ավելի, քան մեկ արկընկեց տարածություն։ Եթե երեկվա կոտորածը, որ տարել է ավելի քան 40 մարտիկների կյանք (ասում են՝ հակառակորդի կողմում եղել են օսմանյան թուրքեր), ԱԻՄ-ի նախաձեռնությունն է, եւ հիմա էլ դիակները հավաքելու համար Պաշտպանության նախարարը պիտի օգնության հասնի (միայն ուշացա՛ծ օգնության), կնշանակի դարձյալ ի՛մ ու քո՛ կա ճակատում, ձախողանքի համար մեղավորներ ու կշտամբողնե՛ր...

Ո՞ւր կտանի այս վիճակը։

Ադրբեջանական լրատվությունը նոր հերյուրանք է տարածել այն առթիվ, որ, իբր, Մարտակերտի ճակատից հրթիռակոծվող Թարթառում վերջերս ընկել են նաեւ քիմիական ռումբեր, 50 թուրք հիվանդանոց են տարվել, եւ 5-ն արդեն մահացել են։

Մոսկվան էլ տեղեկացնում է, որ Անկարայում տեղակայված եվրոպական դիվանագետներն ու դեսպաններն իրենց դժգոհությունն են արտահայտել ԼՂ-ում կռվող ադրբեջանցիների թուրք խորհրդականների ու օգնականների կապակցությամբ, եւ, իբր, Թուրքիայի կառավարությունն անմիջապես արձագանքել է դրան ու պիտի միջոցներ ձեռնարկի իր խաղաղասեր վարկը փրկելու համար։

Հայտնի է դարձել նաեւ, որ Հռոմի խորհրդաժողովում ԼՂՀ-ը ներկայացնող պատվիրակության մեջ կան ադրբեջանցիներ (աչքներս լույս. այս էր Մ. Ռաֆայելիի նորամուծությունը)։

Հետագայի մուծում, հաղորդեցին, որ օգոստոսի 1-ի նիստում 6 երկրների՝ ԱՄՆ-ի, Իտալիայի, Ռուսաստանի, Հայաստանի, Գերմանիայի ու Ֆրանսիայի ներկայացուցիչները դատապարտել են Ադրբեջանի ագրեսիան ԼՂՀ դեմ, ինչպես եւ ռազմա-օդային ուժի ավերածություններն ու զանգվածային ոչնչացման զենքերի օգտագործումը։

Օգոստոսի 2-ին շարունակվում էր կռիվը Մարտակերտի համար։ Իսկ Ասկերանից մինչեւ Հադրութ թուրքը ռմբակոծում էր հայկական բնակավայրերը։ Զգալի վնասներ էին պատճառում կործանիչ երկու ինքնաթիռներ, որոնցից մեկը (ՄԻԳ-25) ցածր թռիչքով մի քանի ռումբ է գցել Ստեփանակերտի վրա։

Հաջող են մերոնց գործերը Մարտակերտի շրջանի հյուսիսային ու արեւմտյան մասերում։ Այսօր ազատամարտիկները մտել են Չարեքդար ու Աղդաբան։

Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարությունը հրապարակել է հունիս-հուլիս ամիսներին տված իրենց կորուստների տվյալները. կորցրել են 28 տանկ, 38 զրահամեքենա, 56 թնդանոթ եւ բազմատեսակ այլ տեխնիկա։

Երեւի շատ են խնայում իրենց ժողովրդի զգացմունքները։ Թե չէ, այսքանը միայն Ասկերանի ու Աղդամի արանքում են կորցրել, Նախիջեւանիկի ու Փիրջամալի համար։

Ստեփանակերտից Երեւան է վերադարձել բարոնուհի Կոքսը եւ վշտացած է այնտեղի վիճակի համար։ Ուղեկիցներն ասում են՝ քաղաքի փողոցները լիքն են շահումյանցի ու մարտակերտցի փախստականներով (մոտ 35 հազար մարդ), Երեխաները մոտենում, հաց էին խնդրում բարերարուհուց (փախստականներից յուրաքանչյուրն օրական ստանում է միայն 150 գրամ հաց)։

Այսօր ԵԱՀԽ Հռոմի խորհրդաժողովում Մարիո Ռաֆայելին ելույթի համար խոսք է տվել ԼՂՀ պատվիրակության ղեկավար Բորիս Առուշանյանին։ Այդպես էլ ներկայացրել է՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության պատվիրակության ղեկավար... Եւ դրանից էլ ադրբեջանական պատվիրակության անդամները դահլիճը թողել, հեռացել են։ Նրանց ետեւից էլ Թուրքիայի պատվիրակներն են հեռացել։ Եվ հետո խորհրդաժո-

ղովի մասնակիցներից մեկը նշել է, թե ԼՂՀ պատվիրակության ղեկավարին ելույթի հրավիրելով՝ Ռաֆայելին փաստորեն ճանաչել է ԼՂՀ-ը:

Վերջում իրողությունը դարձավ այն, ինչից երեկ-մեկել օրը շատ էի վախենում՝ լոկ կասկածներիս հիման վրա: Ժողովուրդը հրաժեշտ էր տալիս Լաչինի շրջանից բերած նահատակներին, եւ խոսք տվին Պարույր Հայրիկյանին, որն էլ, առանց թաքցնելու, հայտարարեց, թե 12 դիակ Ղոչազի մոտից դուրս բերելու համար տվել են հինգ նոր զոհ, որովհետեւ Պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանը չի հասցրել նախապես խոստացած օգնությունը: «Աղետալից կլինի վիճակն այն պետության, որի ղեկավարները ստախոս են».-հայտարարեց Հայրիկյանը:

Բայց երեկ նրա տեղակալը հաղորդել էր, որ օգնությունը հասել է, սակայն ուշացած: Թեկուզ եւ ուշացա՞ծ... Իսկ ինքն ինչո՞ւ էր ցանցառ ուժով մտնում երեկվա աղետի վայրը: Ո՞վ է նրան այդքան էժան գնով պահ տվել հայ մարտիկների կյանքը: Թե՞ մտածում էր չնչին ուժերով թուրքին խեղդել, հետո էլ հպարտանա՞լ:

Զանգ էր տվել ընկերներիցս մեկը, հարցրեց. «Գորիսի պարետ Հայրիկյանի ջոկատն ի՞նչ գործ ուներ Ղոչազում, որ գտնվում է Լաչինի շրջանի հյուսիսային խորքում: Եթե տարել, այնտեղ քառասուն զոհ էր տվել, հաջորդ օրն ինչի՞ էր մտնում նույն աղետի փոսը... Իսկ սրանց ինչո՞ւ են վստահել այդ գործը... Գուցե նրա՝ համար, որ ժողովուրդը տեսնի՝ ի՛նչ արժեն այդ ընդդիմության ղեկավարները: Թե չէ, Հայրիկյանին մի քանի ամիս առաջ ծեծել՝ են Գորիսի շրջանում, եւ հիմա նա այնտեղ է ուղարկվել արտակարգ դրության պարետի պաշտոնով:

Օգոստոսի 3-ին տեղի ունեցած միակ եւ շատ կարեւոր իրողությունն այն է, որ ազատամարտիկները վերանվաճել են Չարեքտարն ու Աղդաբանը Մարտակերտի շրջանի արեւմտյան մասում եւ փաստորեն շրջանը մաքրել այդ կողմից:

Օգոստոսի 4-ին ճակատում որեւէ էական իրողություն չի եղել: Ազատամարտիկները, հիմնականում իշխելով Մարտակերտի կրակակետերի վրա, ջանում էին լիովին ազատագրել այն, որպեսզի իրականացվի հաջորդ քայլը՝ դեպի արեւելք ընկած տարածքի մաքրումը:

Նշվում է, որ շրջանի բուժաշխատողները վերադարձել են եւ, գործի անցնելով, մարտականորեն զբաղեցնում են իրենց դիրքերը:

Շարունակվում են Մարտունու, Ճարտարի, Հադրութի, ինչպես նաեւ Հայաստանի սահմանային շրջանների ռմբակոծությունները: Կան զոհեր, վիրավորներ, ավերածություններ: Ադրբեջանն էլ մոսկովյան լռությամբ իր նույնօրինակ վնասներից է գանգատվում:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ընդունեց Բարոնուհի Կոքսին, ապա վերջինս զրույց ունեցավ լրատվության աշխատակիցների, հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ, խոստովանեց, որ իր այս այցելությունը (Արցախ) ծանրագույնն է, որովհետեւ Ստեփանակերտում ականատես եղավ մի քանի տասնյակ հազար փախստականների տառապանքներին: Իրեն ուղեկցում էին գերմանական ու ամերիկյան պետական գործիչներ, որոնց հետ միասին պետք է ջանան միջազգային ատյաններում պաշտպանել ԼՂՀ իրավունքները: Դատապարտում է Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ջանքերով այժմ քաղաքական շրջաններում տարածում ունեցող Հոբլի ծրագիրը, որը երաշխավորում է թուրք-ադրբեջանական միջանցք Զանգեզուրով: «Դա հրեշավոր ծրագիր է,-ասաց նա,-որը սկիզբ կդառնա Հայաստանի կործանման, եթե նկատի էլ չառնենք, որ կունենանք 75-80 հազարանոց նոր գաղթականություն»: Այդպես էլ ասում էր՝ «կունենանք», որովհետեւ իրեն էլ մեզնից մեկն է համարում:

Հռոմում ԼՂՀ պատվիրակությանն ընդունել է Վատիկանի արտգործնախարար Ժան Լուի Թորանը, խոստացել իր բազմակողմանի օժանդակությունը ղարաբաղյան բարդույթի լուծման համար:

Հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին հարցազրույց ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանի հետ, որը պատմեց իրենց (ԳԽ-ի Նախագահության անդամ-

ների) վերջին այցը Երեւան, բանակցությունները Հայաստանի ղեկավարների հետ, իրենց տարաձայնությունները ու դրանք վերացնելուն ուղղված ջանքերը:

Դժգոհության խոսքը, ասածների էությունը ծանր տպավորություն թողեցին: Նորից հիշեցի մեծն Հովսեփ Էմինի իմաստուն կանխատեսությունը (թե՞ անեծքը), հազա՛ր ափսոս, որ այս հարուստ ու հերոսական աշխարհը չունի իրեն արժանի ղեկավարություն:

Ցույց տվին նաեւ Պ. Հայրիկյանի զրույցը ժողովարան հավաքած տասնյակ ու տասնյակ մարդկանց հետ: Պարզվում է, որ ժողովուրդը հավաքված՝ տանելիս է եղել Լաչինի շրջան՝ վերաբնակեցման նպատակով: Եւ ընկել են թուրքի կրակի տակ: Ասում է՝ պատահաբար հանդիպեցինք թշնամու զորամասի, նույնիսկ դիմադրություն ցույց տվինք, սակայն իրենք շատ էին եւ գերզինված...

Բայց մի՞թե այսքանն արվում է առանց հետախուզության, աչքերը փակ, որպեսզի հետո էլ մեղքը բարդվի պաշտպանության նախարարի եւ ուրիշ ղեկավարների վրա: Ո՞վ պիտի պատասխան տա այս կործանարար ինքնագործունեության համար:

Օգոստոսի 5-ին Աղդամից հրետակոծել են Ստեփանակերտը, զոհվել է 31 մարդ, վիրավորվել 75-ը: Ռազմաճակատում էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել: ԼՂՀ-ում կռիվը հիմնականում Մարտակերտի ու Մաղավուզի համար է գնում: Իսկ թուրքերը շարունակում են ռմբակոծել Մարտունին, Ասկերանը եւ հարակից բնակավայրերը (Մախս Մամեդովն ասում է՝ Աղդարա-Մարտակերտը լիովին իրենց հսկողության տակ է):

Ըստ երեւույթին Ադրբեջանը մեծ արշավանքի է նախապատրաստվում Լաչինի կողմերում: Այսօր էլ հարձակում է եղել միջանցքի վրա, սպանվել են մեկ ազատամարտիկ եւ 20 ուղեւոր: Նախորդ օրերի դեպքերից, մանավանդ Հայրիկյանի խմբի հետ պատահածներից հետո սա սպասելի եւ բնական էր. անբանականը մերոնց հանցավոր անզգուշությունն է: Մի՞թե ոչնչից դաս չեն առնում:

Դրությունը լուրջ է Կրասնոսելսկի ու Տավուշի շրջաններում: Միայն առաջինում, որ Արծվաշենը նորից հայտնված է մեկուսացման մեջ, սպանվել են 12 հոգի: Ասում են՝ թշնամին մեծ կորուստներ է տվել: Մխիթարվե՞նք սրանով:

Հռոմի խորհրդաժողովն ավարտվել է՝ առանց որեւէ արդյունքի հասնելու, քանի որ կռվող կողմերը փոխզիջումների ու որեւէ համաձայնության չեն եկել:

Գնահատելի է եղել արտգործնախարարներ Կոզիրեւի ու Հովհաննիսյանի հանդիպումը Մոսկվայում: Ռուսաստանը լրջորեն անհանգստացած է, որ հայ-ադրբեջանական կռիվներից տուժում են նաեւ ռուսաբնակ գյուղերը: Խորհրդակցությունում լուրջ խոսակցություն է եղել այս առթիվ, քննվել են նաեւ ռուսական բանակը Հայաստանում պահելու, հայ-ռուս պետական փոխհարաբերությունների եւ ԼՂՀ վիճակը կարգավորելու հարցերը:

- Անկեղծ, գործարար եւ արդյունավետ բանակցություններ էին,-հանդիպումից հետո հայտարարել է Կոզիրեւը:-Այսպիսի զրույցներին անպայման կհետեւի իսկական գործը:

Ադրբեջանի ղեկավարն էլ մոսկովյան հեռուստատեսության համար տված հայտարարության մեջ ասաց՝ մենք աշխարհին ցույց տվինք, որ գիտենք կռվել ու հաղթել: Միայն Հայաստանն այդպես էլ չի հասկանում, որ կռվով ոչնչի հասնել չի կարող: Այսուամենայնիվ, մենք դիմում ենք ամեն միջոցի՝ խաղաղ ճանապարհով հարցի լուծումն ապահովելու:

Սուտ ասողի լեզուն չի պոկվում, որ աշխարհը տեսնի:

Բարոնուհի Կոքսի ուղեկից Դեւիդ Ադկինսոնը (Անգլիայի պառլամենտի անդամ եւ ԵԱՀԽ չմիացած պետությունների հետ կապված կոմիտեի ղեկավար) եղել է Չլդրանում ու Դրմբոնում, տեսել թուրքի վայրագությունների հետքերը, խոստանում է այդ մասին պատմել Եվրոպային, որը դեռեւս չգիտե, թե աշխարհում բարբարոսության մակարդակի վրա գտնվող Ադրբեջան պետություն կա, ամենուրեք կպաշտպանի ԼՂՀ իրավունքը եւ ամեն տեսակ օգնություն կկազմակերպի նրա ժողովրդի համար:

Երեւանի հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեցավ Հադրութի շրջգործկոմի նախագահ Գրիգոր Հայրապետյանը: Խոսքը ճապաղ ու ծանծաղ էր, անիմաստ. գովում էր իր շրջանի վիճակը (ամեն ինչ լավ է, բերքահավաքի ենք լծված), փորձեց կարդալ շրջանը լքած այն 25 հոգիների ցուցակը, որոնց վերադարձին են սպասում հայրենակիցները: Ինչո՞ւ 25, ինչո՞ւ մի կարգին, մարդկային ու արցախաշունչ խոսք չի պատրաստել, որ գոնե կարդա... Մի՞թե Հովսեփ Էմինի կանխատեսած վիճակն այսպես էլ հավերժական խարա՞ն պիտի մնա այդ Արցախ աշխարհի վրա:

Եւ հետո էլ զարմանում ենք, որ այն քարից առավել պինդ, հզոր ու անձնազոհ ժողովուրդը չի հասնում իր նպատակին, այսքան ցավ ու տառապանք է քաշում:

Բայց այսպիսի ղեկավարները նրան ո՞ւր պիտի տանեն:

Օգոստոսի 6. Դեռ ցերեկը ռադիոն (Մոսկվա) հաղորդել էր, թե ԼՂՀ-ում դրությունը բարդացել է նրանով, որ անցած գիշեր թուրքի ՍՈՒ-25 կործանիչ ինքնաթիռը ռմբակոծել է Ստեփանակերտի բնակելի թաղամասերը, կան 20-ից ավելի սպանվածներ, տասնյակ վիրավորներ եւ, իհարկե, շենքերի նոր ավերածություններ:

Ինչպես որ դրությունը բարդանում է: Եթե նորից ռմբակոծվում է Ստեփանակերտը, որ միակ ապաստանն է երկու շրջանների փախստական բնակչության, եթե գիշերն էլ պիտի ռմբակոծեն ինքնաթիռից, նշանակում է այստեղ ուրիշ պատերազմ է լինելու, առավել դաժան, պարզապես ամեն ինչ վճռող: Իսկ մենք պատրա՞ստ ենք դրան, մենք հնարավորություններ ունե՞նք հաղթելու այդ պատերազմում: Հաղթելու, որովհետեւ մեզ համար ուրիշ ելք չկա, չկա Արցախը (հիմա արդեն նաեւ Հայաստանը) փրկելու այլ մի ճանապարհ, չունենք եւ չե՛նք ունենալու:

Հետո պարզվեց, որ Ստեփանակերտը ռմբակոծվել է նաեւ Աղդամում տեղադրված «Ուրագան» հեռահար կայանքից՝ «Գրադից» էլ ահավոր այն զենքից, որն, ասում են, երկրորդ աշխարհամարտից հետո ոչ մի տեղ չի կիրառվել, որովհետեւ արգելված է եղել միջազգային օրենքներով: Վնասները ճշտված են, զոհեր՝ 26, վիրավորներ՝ շուրջ 60:

Ռմբակոծության են ենթարկվել նաեւ Ասկերանը, Մարտունին, Ճարտարը, Հադրութը: Լաչինի միջանցքը եղել է չդադարող կրակի տակ, հասկանալի է՝ նաեւ անանցանելի:

Մաղավուզի հայկական դիրքերի վրա կատաղի հարձակում է եղել: Թուրքը ետ է շպրտվել՝ տալով զոհեր, 2 տանկի ու մեկ ուղղաթիռի կորուստ:

Խոսեց ԼՂՀ ԳԽ-ի Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանը, որը նոր է վերադարձել Հարավային Ամերիկայից եւ հաստատում է, թե Ուրուգվայում պառլամենտն իր առաջիկա նիստում կճանաչի ԼՂՀ-ը: Իրո՞ք պիտի ճանաչի:

Մոսկվայի ադրբեջանական ներկայացուցչությունում նորից բամբասանաց հավաք էր, ուր ԼՂՀ-ը մեղադրվում էր իբրեւ ագրեսոր, որը վերանվաճում է իր բնակավայրերը, սպանում այդ բնակավայրերն իրեն տալուց հրաժարվողներին: Նորից «հաստատեցին», որ Հայաստանից 60 հազար ռուսներ են փախել, ապաստանել Ադրբեջանում, այնտեղ գտնելով իրենց փրկությունն ու երջանկությունը:

Օգոստոսի 7-ին շարունակվել են ռմբակոծությունները Հայաստանի սահմանամերձ բնակավայրերի վրա՝ ըստ մեր լրատվության: Դրությունը շատ ծանր է եղել հատկապես Արծվաշենի համար: Բնակչությունը լրիվ էվակուացվել է, ինքնապաշտպանական ուժերն այստեղ վճռական մարտեր են տալիս: Երեկոյան էլ Արամայիս Սահակյանը կոչ արեց նոր աշխարհազոր կազմակերպել եւ իր հայրենի Արծվաշենի պաշտպանությունը դարձնել անխոցելի: Մերոնք երեւի այստեղ պատասխան այնպիսի քայլեր են կատարել, որ թշնամին նեղվել է: Դրա համար էլ Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարությունն աշխարհով մեկ է արել, թե հայերը նոր հարձակում են ձեռնարկել, վեց կիլոմետր խորացել իրենց հանրապետության տարածքում (Գետաբեկի շրջանում), նվաճել Մութուղարա եւ Իսալի գյուղերը:

Դրությունը խառն է ԼՂՀ-ում. թուրքերը Մատաղիսի կողմից հզոր զրահատեխնիկայի ուղեկցությամբ, հարձակվել են Մաղավուզ ու Կամարի գյուղերի վրա: Մերոնք մեծ

դժվարությամբ են ետ մղել նրանց՝ պատճառելով մեծ վնասներ (թշնամին կորցրել է 2 տանկ, 3 ուղղաթիռ, շուրջ 60 սպանված): Մերոնք ունեցել են 8 զոհ:

Լաչինի միջանցքն ամբողջ երկարությամբ հայոց հսկողության տակ է, բայց անընդհատ ռմբակոծվում ու գնդակոծվում է, ուստի եւ արդեն անվստահելի ճանապարհ է: Երկու հայկական հանրապետությունների միակ կապը մնացել է ուղղաթիռը, որ հիմնականում վիրավորներ է փոխադրում:

Հայաստանի արտգործնախարարությունը հրապարակել է հայտարարություն, որով հավաստում է հանրապետության պատրաստակամությունը նստելու բանակցությունների սեղանի շուրջ եւ բարդույթը լուծելու քաղաքական ճանապարհով, իսկ Ադրբեջանն այդպիսի տրամադրություն չունենալով եւ կռիվն անվերջ բորբոքելով՝ միայնակ պիտի կրի պատասխանատվությունն առաջիկա բոլոր ողբերգությունների համար:

Նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը դիմում հղեց արցախահայությանը՝ ցավակցություն հայտնելով Լաչինի շրջանում նախօրյակին տված զոհերի առթիվ:

Ցույց տվին Հաթերքում՝ նկարված մի տեսաժապավեն, որտեղ տեղացի մարտիկն էր գանգատվում ծանր զենքերի ու զինամթերքի բացակայությունից: «Ինքնաթիռը գլխավերեւովս անցավ, իսկ ես՝ զենիթային հրետանավորս, թաք կացա միայն, որովհետեւ արկ չունեմ, որ կրակեմ: Կողքիս էլ գնդացրորդն էր, որի գնդակը վաղուց սպառված է,- հայտնեց նա:- Մեր մեծավորները ե՞րբ պիտի հասկանան, այստեղ այն կռիվն է, որ մեկ անգամ ենք վարում, եւ արդյունքը լինելու է հավիտենական: Այսինքն՝ այստեղ թույլ տված սխալը ուղղելու ժամանակ այլեւս չի լինի...»:

Իսկ «Ազդարար» թերթում լրագրող Մուշեղ Բաղդասարյանը ցավով վկայում է, որ հայաստանյան կամավորական մի շարք ջոկատներ, մասնակցելով Խոջալուի, Շուշվա ու Լաչինի գրավմանը եւ հաղթանակն ապահովված համարելով, այդ վայրերից գրաված վիթխարաքանակ զենքերի ու զինամթերքի մեծ մասը՝ զենք ու գնդակ, արկ ու նռնակ, նույնիսկ գնդացիր ու ականանետ, առած վերադարձել են Հայաստան, մեծ մասամբ Երեւան, այստեղ զինախաղերով են զբաղված («Ազդարար», հուլիսի 20):

Օգոստոսի 8-ը եւս եղավ ծանր օր հայկական երկու հանրապետությունների համար: Հայաստանի սահմանային բոլոր բնակավայրերն էլ ռմբակոծության ու գնդակոծության են ենթարկվել: Գորիսի շրջանում կան զոհեր, վիրավորներ: Իսկ ավերածություններն այնքան շատ են, որ բաժին է հասել նաեւ Գորիս քաղաքին:

Կրասնոսելսկի շրջանում, հատկապես Արծվաշենում, կատաղի մարտեր են գնում թվով գերազանցող եւ առավել հարուստ սպառազինություն ունեցող թշնամու դեմ: Այստեղ եւս ինքնապաշտպանության հրամանատարները գանգատվում են իրենց վիճակից, զենքը բավարար չէ, զինամթերքի պակաս միշտ էլ զգում են, իսկ թշնամու ինքնաթիռների, տանկերի վտառների դեմ էլ ավտոմատով չես կռվի... Եւ, ամենաամոթալին՝ օրերով սնունդ չենք ստանում:

Թուրքի լրագրողը Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ վայրահաչում է. «Հայերն անգթորեն ռմբակոծում են Գետաբեկի ռուսական գյուղերը»:

Արցախում թուրքը փորձեց ռազմաճակատի վիճակը շուռ տալ իր օգտին: Սարսանգի մոտերքում ահեղ գրոհ է սկսել հայկական դիրքերի վրա: Գրոհին մասնակցում էին մի քանի զորաջոկատներ՝ ՄԻԳ-25 ինքնաթիռի, 30-ից ավել տանկերի ու ծանր հրետանիների ուղեկցությամբ: Մերոնք ցած գցեցին ինքնաթիռը (այն վառվելով հեռացել եւ սրընթաց ընկել է թուրքի թիկունքում), շարքից հանեցին բազմաթիվ տանկեր եւ ուրիշ զրահամեքենաներ: Կոտորվել են շուրջ 100 ասկյարներ:

Ասում են՝ թուրքի ղեկավարները ղարաբաղյան ճակատ են ուղարկել իրենց Ղորանի մի քանի հազար օրինակներ: Այնտեղ քարոզչության է գնացել նաեւ ադրբեջանի շեյխուլ-իսլամ Փաշազադեն... Երեւի անհարմար են համարում, որ իրենց ասկյարներն այս աշխարհին հրաժեշտ են տալիս՝ առանց իրենց հետ առնելու ալլահի օրհնությունը:

Թուրքը կատաղած ռմբակոծում է Արցախի մյուս վայրերը. ամբողջ օրը կրակի տակ են եղել Մարտունին, շրջանի Բերդաշեն, Նորշեն ու Աշան գյուղերը, նաեւ Հադ-

ռութը:

Մոսկվայից հաղորդեցին, թե հավանական է, որ ԼՂՀ-ը ճանաչեն Լատինական Ամերիկայի վեց երկրներ: Հեռուստատեսությամբ ցույց տվին Արցախի հրաշալի բարեկամ Կիրիլ Ալեքսեեւսկուն, որն իր Պետերբուրգից այս անգամ էլ Արցախ էր եկել ականատեսը լինելու հայության անհաշտ գոյապայքարի, իր ներկայությամբ ոգեւորելու ազատամարտիկներին: Կինոնկար է պատրաստել, այն արտացոլում է լեռնաստանի հերոս պաշտպանների սխրագործությունը: Հեղինակը հույս ունի, որ նկարը լրիվ կցուցադրվի Պ-բուրգում ու արտասահմաններում: Գուցե հաջողվի մի փոքր տարբերակ էլ ցույց տալ Մոսկվայում, որպեսզի Ելցինը տեսնի, թե ինչպես իր կողմնապահ օգնությամբ զորացած թուրքը կոտորում է եւ հային, եւ ռուսին...

Երեւանում մտավորականության ներկայացուցիչների հետ հանդիպում ունեցան պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանը եւ տեղակալներ Վ. Շիրխանյանն ու Ա. Տեր-Թադեւոսյանը (ԼՂՀ զորքերի նախկին հրամանատարը): Տաք վեճեր եղան, եւ Սարգսյանը թողեց-հեռացավ:

Օգոստոսի 9-ին արդեն հայտնի դարձավ, որ նախորդ օրը թուրքերը նվաճել են Արծվաշենը: Պաշտպանները, կանխավ տեղյակ իրենց վրա եկող թշնամու գերազանցությանը, գյուղը թողել-հեռացել են: Այնտեղ մնացել են մի քանի տասնյակ մարդիկ, երեւի տեղացիներ, որոնց մի մասն էլ հետագայում թշնամու պաշարումը ճեղքել է, փրկվել, իսկ մյուսները, երկու տասնյակի չափ, հայտնի չէ, ի՛նչ են եղել:

Նոր միայն հանրապետության ղեկավարությունը ակտիվացել է. արտգործնախարարությունն Ադրբեջանին նոտա է հղել՝ սպառնալիք տալով, թե Հայաստանը պատասխան գործողություններ կծավալի, իսկ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանն էլ դիմել է ԱՊՀ պետությունների ղեկավարներին, թե, ահա՛, այսպես՝ Ադրբեջանն ագրեսիա է արել կոլեկտիվ անվտանգության պայմանագիր կնքած Հայաստանի դեմ, բռնագրավել նրա 47 կմ (երեւի քառ.) տարածքը, գործադրեցե՛ք ձեր քաղաքական, ռազմական եւ ուրիշ ամեն տեսակ ազդեցությունը, որպեսզի ագրեսորը պատժվի:

Ադրբեջանն այս առթիվ նոր սանձարձակ հիմարություն է տարածել, իբր, ոչ մի Արծվաշեն էլ չկա, դա հին ադրբեջանական Բաշքենդն է, հայերը ձեռք են ձգել, անունը դրել Արծվաշեն, եւ հիմա իրենք վերանվաճեցին իրենց պատկանած գյուղը:

Արցախում դրությունը համարյա անփոփոխ է: Թուրքը մեծ զորաջոկատով ու զրահատեխնիկայով գրոհել է Մաղավուզի ու Մոխրաթաղի վրա: Ազատամարտիկները դժվարությամբ են ետ մղել՝ ոչնչացնելով թշնամու մեկ տանկ: Երկու ինքնաթիռ մտել են հայկական հսկողության տակ գտնվող տարածքը եւ ռմբակոծել Հաթերքն ու Լաչինի միջանցքը:

Այսօրվա հեռուստահաղորդումներում հետաքրքիր շատ բան կար: Նրանցից նշեմ մի երկուսը:

Ռուսները հպարտությամբ հիշում են իրենց պրեզիդենտ Ելցինի արդարամտությունը. Բուլղարիայում ճանաչեց Հարավսլավիայից բաժանված ու իր ինքնավարությունը հռչակած Մակեդոնիայի հանրապետությունը: Երեւի գիտեր, որ դրան դեմ է մի հին ու ազնիվ պետություն՝ Հունաստանը, որն ասում է՝ Մակեդոնիա անունն ի՞նչ կապ ունի հյուսիսի հետ, դա մերն է, մեր պետության ավանդական անուններից մեկը: Այս առթիվ էլ Ելցինը ժողովրդին է վերապահում անուն դնելու իրավունքը. կարեւորն ինքնորոշումն է, իսկ անո՞ւն... թող ժողովուրդն ընտրի:

Իսկ Արցախի ինքնորոշում-ինքնավարությունն ինչո՞ւ չի ընդունում, չէ՞ որ այստեղ անունն անգամ չի խանգարում:

Մի հեռուստանկար էր նվիրված վերջերս Լաչինի շրջանում զոհված երիտասարդ Ալվարդ Վարդումյանին: Հայոց լեզու էր դասավանդում Երեւանի Չեխովի անվան դպրոցում: Շարժման սկզբից ի վեր հայրենասիրական միջոցառումների է մասնակցել, գրել է բանաստեղծություններ, որոնցում ոչ միայն տրոփում է հայրենիքի ճակատագրի համար վառվող մի սիրտ, այլեւ անվերջ արթուն է այն գիտակցությունը, որ հայրենիքի փրկությունը զոհեր է պահանջում: Կարծես պատրաստ էր, ավելի ճիշտ՝ պատրաստվում էր այս նահատակությանը... Բայց մի՞թե այս էլ անխուսափելին էր: Ասում են՝ միշտ առաջ ընկնող մեր առաջնորդը (Հայրիկյան) որոշած է եղել Լաչինը վերաբնակեցնել, այնտեղ հայկական դպրոց բացել... Իբր, առաջինն էլ հայոց լեզվի ուսուցչի հարցը պիտի լուծվեր, եւ այնտեղ էլ գնալու կոչին արձագանքել է հայրենասեր Ալվարդը:

Գոնե լավ է, որ հեռուստալրագրողներն այսքան բան են արել՝ հայրենանվեր աղջկա կյանքի ապրած մասն անմահացնելու համար:

◇ ◇ ◇

Ցույց տվին Նարտարում տեսագրված մի զրույց այնտեղի ջոկատի հրամանատար Յուրայի հետ: Նարտարյան կենսասիրության եւ սրամտության տեր մարդ է երեւում: Լրագրողն ասում է.

- Շա՞տ չեն նեղություն պատճառում այս թուրքերի գրոհներն ու ռմբակոծությունները:
- Ռմբակոծությունները՞, հա՜, տներ են քանդում,- պատասխանում է քթի տակ,- կվերականգնենք... Իսկ գրոհներն ի՞նչ, մեզ նվերներ են բերում: Գիտեն, որ զենքի ու զինամթերքի պակասություն ենք զգում եւ բերում են: Երեկ չէր, մեկել օրը, երկու տանկ ողջ-առողջ թողին մեզ, երկուսն էլ ջարդել էինք: Տասներկու ավտոմատ, չորս-հինգ ականանետ, փամփուշտին որ համա՞ր չկա:

Այս ընթացքում ավտոմատը ձեռքին մի երեխա, երեւի տաս-տասնմեկ տարեկան, պտտվում էր զրուցողների շուրջը: Լրագրողը դարձավ նրան.

- Այդ ավտոմատն ինչի՞դ է:

Եւ երեխան մեծավարի պատասխանեց.

- Բա էստեղ առանց զենքի ո՞նց կլինի:
- Իսկ կրակել գիտե՞ս, կրակո՞ւմ ես:
- Բա թուրքեն աչքն էլ չո՞ւմ հանում: Ես ամեն զենք էլ բանեցնում եմ՝ Ա՛յ, հարցրու,- գլխով Յուրային է ցույց տալիս,- էնոր Վեյսալուի կողմից եկող թուրքին ի՛նչ տարածության վրա չոքեցրի... Ասաց՝ կեցցե՜ս, ոչ մի սնայպեր չէր կարողանա:

Օգոստոսի 10-ին Ռուսաստանի «Վեստին» հաղորդեց Մախս Մամեդովի վնգստոցն այն մասին, որ Լ. Տեր-Պետրոսյանի երեկվա հայտարարությունը չի համապատասխանում իրականությանը, քանի որ Արծվաշեն (իսկական անունը՝ Բաշքենդ) գյուղը գտնվում է ո՛չ Հայաստանի, այլ Ադրբեջանի տարածքում եւ մինչեւ այժմ եղել է հայ գրոհայինների նստավայր, որտեղից նրանք անընդհատ հարձակումներ են գործել Գետաբեկի ադրբեջանական եւ ռուսական գյուղերի վրա: Ցույց տվին նաեւ ռուսական երկու գյուղերի գանգատավոր ռուս բնակիչներին, որոնք, իբր, փախստական են եղել եւ նոր միայն հնարավորություն են ստանում վերադառնալու հարազատ օջախները:

Լ.Տեր-Պետրոսյանի դիմումի նկատմամբ իր վերաբերմունքն արտահայտեց նաեւ ԱՊՀ ռազմական ղեկավարությունը: «Ազատություն» ռադիոյի ուշգիշերային հաղորդման համաձայն՝ կենտրոնական զինվորական շտաբի պետի տեղակալ, գեներալ Մանիլովն ասել է՝ Հայաստանն, իհարկե, իրավունք ունի նման դիմումով հանդես գալու, քանի որ պետական անվտանգության վրա ագրեսիվ հարձակում է կատարվել: Սակայն, ինչպես հայտնի է, ԱՊՀ համապատասխան որոշումը դեռեւս հաստատված չէ համագործակցության մեջ մտնող բոլոր պետությունների կողմից, ապա եւ, ամենակարեւորը, ռազմական միջամտությունից առաջ, անհրաժեշտ է հարցը լուծելու համար իրականացնել քաղաքական, դիվանագիտական ու տնտեսական միջոցառումներ:

Իսկ արծվաշենցի երեք հազար փախստականները Կրասնոսելսկում ու հանրապետության մյուս բնակավայրերում սփռված, համառորեն սպասում են, որ իրենց գյուղն ազատագրվի, եւ իրենք վերադառնան հարազատ օջախները:

* * *

Այսօր տեղի ունեցավ նախագահի մամուլի ծառայության ղեկավար Ռուբեն Շուգարյանի հանդիպումը լրատվական մարմինների աշխատողների հետ: Նա կատարեց մի շարք բացատրություններ, ասաց` ռազմաճակատի ձախողումների համար չի կարելի ամբողջ մեղքը բարդել Պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանի վրա: Որ չի կարելի Հռոմի բանակցությունները մեզ համար միանգամայն անձեռնտու համարել: Չէ՞ որ, այնուամենայնիվ, կայացել է համաձայնություն, որ պետք է որոշում ընդունվի կրակը դադարեցնելու մասին: Որ եթե ԱՊՀ ռազմական ուժերը օգնության չգան` Արծվաշենը փրկելու, մենք պիտի ճշգրտենք մեր վերաբերմունքն այդ ԱՊՀ կոչվածի նկատմամբ (այսինքն` սպառնալիք, թե մենք կթքե՛նք քեզ վրա): Եւ, վերջապես, քայլեր են կատարվում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում քննելու եւ ՄԱԿ-ի ուժերով մեր հարցը լուծելու համար:

Իսկ եթե ՄԱԿ-ն էլ հրաժարվի, նրա վրա է՞լ պիտի թքենք:

Ռազմաճակատի գոտիներից եկող լուրերն անհանգստացնող են: Ստեփանակերտի ռմբակոծությունից հետո թուրքն իր հիմնական գործողությունները ծավալել է Արցախյան ուրիշ մեծ բնակավայրերի դեմ. ռմբակոծում է Ասկերանը, Մարտունին, Ճարտարը, Հադրութը: Ճիշտ է, այստեղ զոհերը մեկ-երկու են լինում, որովհետեւ խիտ բնակեցված չեն, ինչպես Ստեփանակերտը: Բայց միեւնույն է, կան վիթխարի ավերածություններ, զոհեր ու վիրավորներ: Եւ ամենաահավորը` ավերվում է մարդկանց հավատը պաշտպանության միջոցների ու եղանակի նկատմամբ: Չէ՞ որ անհնար է անվերջ մնալ այս դժոխքում, որ թուրքի ամենօրյա ռմբակոծություններն ու պարբերական մեծ ու փոքր հարձակումներն են ստեղծում այդ բնակավայրերում:

Չնայած այս բոլորին, արցախահայությունը դիմանում ու դիմադրում է եւ ծրագրում է տնտեսական կարեւոր միջոցառումներ: ԼՂՀ կառավարությունը դիմում է Ռուսաստանին ու Թուրքմենիային, որպեսզի գազ ստանա Հյուսիսային Կովկաս-Վրաստան-Հայաստան-Ստեփանակերտ գծով, քանի որ Ադրբեջանը փակել է ԼՂՀ տարածքով անցնող գազամուղի բոլոր խողովակները, եւ անգազ մնացած հանրապետությունը կարճ ժամանակում կարող է զրկվել իր հրաշալի հարստությունից` անտառներից:

Հռոմի խորհրդաժողովից վերադարձած ԼՂՀ պատվիրակ Բորիս Առուշանյանն ու Հրանտ Խաչատրյանը, ՀՀ նախագահի հետ ունեցած հանդիպմանը, պատմեցին, որ ինչպես այդ ժողովին, այնպես էլ նրանից հետո` արտասահմանյան մի շարք երկրներում ունեցած հանդիպումներին իրենք ունկնդիրներին են հասցրել արցախյան խնդրի մանրամասները, ձեռք բերել փոխըմբռնում: Ապա պայմանավորվել են, որ այսուհետ ՀՀ-ն ու ԼՂՀ-ը միջազգային ասպարեզում գործեն փոխպայմանավորված ու սերտ համագործակցությամբ:

Հայաստանի ռազմական ուժերի հրամանատար է նշանակվել 56-ամյա Նորայր Տեր-Գրիգորյանը, գեներալ-լեյտենանտ, շուրջ չորս տասնամյակ ծառայած խորհրդային բանակում ու նրա միավորումների զանազան պաշտոններում, ընդհուպ մինչեւ ԽՍՀՄ հետեւակային զորքերի կենտրոնական շտաբի պետի տեղակալ:

ԱՄՆ-ի դիվանագիտական ներկայացուցիչ ինչ-որ Ֆին, Բաքվում հայտարարել է, որ Հոբլի ծրագիր կոչվածը (ԼՂՀ-ի համար Լաչինի միջանցքի եւ Թուրքիայի ու Ադրբեջանի համար Մեղրի-Զանգեզուր միջանցքի մասին)` դա սենատոր Հոբլի անձնական հորինվածքն է եւ ոչ մի կապ չունի ամերիկյան պաշտոնական շրջանների հետ, բոլորովին էլ նրանց կարծիքը չի ներկայացնում:

Օգոստոսի 11-ին ռազմաճակատում էական փոփոխություն տեղի չի ունեցել: Շարունակվում էին ռմբակոծությունները հայկական սահմանային բնակավայրերի վրա: Օրինակ, Ֆիզուլու շրջանից ավելի քան 50 արկ են ուղարկել Կարմիր-շուկա ավանի վրա: Երեւի նպատակ ունեն ավերել Ղարգինտրեստի գործարանն ու պահեստները, որոնք պարունակում են վիթխարի հարստություն:

Այս քանի օրն իմացել եմ, որ, Մարտակերտի դաշտում գինու-սպիրտի գործարանի ահռելի հարստությունը թուրքին պարգեւելուց հետո, մերոնք խելք են ձեռք բերել, մնացած գործարանների սպիրտն ու գինին Երեւան են փոխադրում: Հավանաբար, թուրքն այդ մասին տեղեկացել է եւ փորձում է խափանել Կարմիր-շուկայի ու Մարտունու գործարանների ունեցվածքի փոխադրումը:

Մեր հեռուստահաղորդավարները, առանց ամաչելու, հայտարարեցին, թե ԼՂՀ տարածքի կռիվներից տեղեկություններ չունեն:

ԼՂՀ վարչապետ Օլեգ Եսայանը հրաժարական է տվել` իր այդ քայլը բացատրելով հանրապետության ղեկավար մարմիններում տիրող վիճակով, որի շատ մանրամասների հետ չի կարողանում հաշտվել:

Ստեփանակերտի մետաքսկոմբինատն սկսեց աշխատել եւ, ըստ նախնական հաշիվների, այս տարի կտա 150 հազար մետր արտադրանք: Իսկ ո՛չ հեռու անցյալում այն արտադրում էր տարեկան 16 միլիոն մետր: 16 միլիոն, որից բերած եկամուտը միայն բավական կլիներ այսօրվա հանրապետության ծաղկումն ապահովելու համար:

Ստեփանակերտի քաղխորհրդի գործկոմը հայտարարեց իր որոշումը` քաղաքի այն բնակիչները, որոնք 6 ամսից ավել բացակայում են, կզրկվեն իրենց բնակարաններից, որոնք կտրվեն փախստականներին:

* * *

Երեւանում Ռուսաստանի ու ՀՀ պատվիրակությունները նստած քննում են երկու պետությունների տնտեսական, քաղաքական, նույնիսկ ռազմական համագործակցության հարցերը:

Իսկ ԳԽ-ի Նախագահության նիստում դրված էր ԳԽ-ի արտակարգ նստաշրջան հրավիրելու եւ Արծվաշենի պարտության հանգամանքները քննելու, միջոցներ ձեռնարկելու խնդիրը: Քվեարկությամբ մերժվեց նստաշրջան հրավիրելու անհրաժեշտությունը: Մտածում են, թե ի՞նչ կարիք կա հանրապետության ղեկավարների անճարակությունն ապացուցելու, միեւնույն է, դրանից ոչինչ չպիտի փոխվի: Իսկ այդ Նախագահություն կոչվածի անդամներն ի՞նչ երեսով պիտի երեւան փախստական դարձած արծվաշենցիներին:

Երեւանը մեծ շուքով հրաժեշտ տվեց եզդի երիտասարդ կամավորական-զինվոր Գագիկ Հաջոյանին, որը նահատակվել էր Արծվաշենում:

Ռուսաստանի արտգործնախարարության լրատվական կենտրոնում մեծ աղմուկ է եղել, եւ կենտրոնի ղեկավար Ալեքսանդր Ռոզանովը նշել է, որ հայ-ադրբեջանական բարդույթը ծայրաստիճան սրվել է, կարող է դառնալ մեծ պատերազմ, պատճառելով անհամար աղետներ եւ ո՛չ միայն կռվող կողմերին: Ուստի անհրաժեշտ է Ռուսաստանի բազմապլխի միջամտությունը: Նույնիսկ պահանջում է զինյալ խաղաղարար ուժեր ուղարկել բարդույթի գոտին: Դրան անմիջապես հետեւեց ադրբեջանական կողմի համաձայնությունը` պայմանով, որ նախապես ամեն ինչ, հատկապես խաղաղարար զորք ուղարկելը, համաձայնեցվի Ադրբեջանի կառավարության հետ:

* * *

Հետաքրքիր հաղորդումներ եղան Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ: «Վեստին» էր, տվեց հայ թղթակցի հերքումը երեկվա ադրբեջանական հակահայ զրպարտությունների, մանավանդ Հայաստանում բնակված ռուսների Ադրբեջան փախչելու եւ Ադրբեջանի սահմանային ռուսական գյուղերի ռմբակոծությունների վերաբերյալ: Թվում էր` բերված փաստերը ոչ մի կասկած չեն թողնի: Մեկ էլ հաղորդավարը` առաջին անգամ էկրանին հայտնված մի ավանակ, բառերը հատ-հատ արտաբերելով ասում է. «Երեկվա ադրբեջանական հաղորդումն առավել համոզիչ էր»:

Նույն հարցին անդրադարձավ նաեւ «Նորությունների» խոսնակ Տ. Կոմարովան, ո-

րը ոչ միայն ընդարձակ տարբերակով ներկայացրեց հայ թղթակցի հաղորդումը, այլեւ ցուցադրեց Կրասնոսելսկի ռուսների զանգատը, ինքը լրացրեց դրանք՝ ռուս բնակիչների տագնապների մասին սեփական խոսքով, դարձավ նաեւ ԼՂՀ-ում ադրբեջանցիների կատարած վայրագություններին:

Ուրեմն, չկա մոսկովյան կամ ռուսական ծրագրված քաղաքականություն հայ-թուրք հարաբերությունների վերաբերյալ, այլ կան անհատական մոտեցումներ, որոնք միշտ էլ կախված են մարդուց, նրա անձնական-ճաշակային առանձնահատկություններից:

Երեւանում կրասնոսելսկցի ռուսներին ընդունեց Ռուսաստանի դեսպան Ստուպիշինը եւ խոստացավ իր կառավարությանը զեկուցել Ադրբեջանի վայրագությունների մասին:

Օգոստոսի 12-ը նոր ողբերգություն բերեց Արցախ աշխարհին. Քելբաջարի կողմերից վրա թափված մի ահռելի զորամաս նախ ռմբակոծել ու հրթիռակոծել է Մարտակերտի շրջանի լեռնային գյուղերը՝ Չափարից մինչեւ Վերին Հոռաթաղ, ապա նվաճել, մեր լրատվության տարբեր մարմինների տվյալներով, մեկ՝ Չափարն ու Գետավանը, մեկ՝ միայն Գետավանը, մեկ էլ՝ Չափարը, Հաթերքն ու Գետավանը միասին: Իսկ թուրքի ասելով (Մահիր Մամեդով)՝ ամբողջ վեց գյուղ են «ազատագրել»:

Վախենում եմ՝ ճիշտ լինի թուրքը, իսկ մերոնք, այս անգամ էլ, անտեղյակությունից նայել են քարտեզին եւ դուրս տվել տարբեր բաներ: Առանց ամոթի էլ հայտարարում են, թե մանրամասները հայտնի չեն:

Սրանք ասում էին՝ Մոխրաթաղի ու Մաղավուզի վրա եւս կատաղի հարձակում է եղել, եւ մերոնք անհավասար մարտ են տվել, ետ մղել թշնամուն: Բայց Մոխրաթաղն արդեն բավական խորքն է, մի՞թե այդտեղ էլ են հասել:

Քելբաջարի ու Կուբաթլիի կողմերից հարձակումներ ու ահեղ ռմբակոծություններ են եղել Գորիսի շրջանի բնակավայրերի վրա: Դրությունը ծանր է նաեւ Կրասնոսելսկի շրջանում, ուր ոչ միայն թշնամին շարունակում է ավերածություններ անել, այլեւ նոր զորքերի ու զրահատեխնիկայի կուտակումներ է կատարում սահմանի ամբողջ երկարությամբ:

Լրատվական միջոցները «հաստատում» են թուրքի իրավունքը Հայաստանն ավերելու եւ նվաճելու. «Վեստին» թուրքի բերանով հայտարարեց, թե ՀՀ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի դիմումը ԱՊՀ եւ Ռուսաստանի ղեկավարներին՝ մի հակամարդկային ու խառնակիչ փաստաթուղթ է, որի նպատակն է Ռուսաստանը եւս ներքաշել պատերազմի մեջ եւ սկսել նոր համաշխարհային պատերազմ, որովհետեւ Ռուսաստանի որեւէ քայլին հետեւելու է մահմեդական տերությունների եւ հատկապես Թուրքիայի ամենայն օժանդակությունն Ադրբեջանին:

Նույն «Վեստին», ոչ առանց ուրախության, հաղորդեց, որ Էլչիբեյն իր հայտարարած նոր զորահավաքը (պահեստային զինվորների) իրականացնում է արագ թափով, եւ ասել է՝ հավաքվածները պիտի մասնակցեն Ղարաբաղի կռվին, այնքան, մինչեւ որ այդ ադրբեջանական հողն ազատագրվի Հայաստանի գրոհայիններից:

Իբր, Ռիգայի համալսարանի օդագնացության ֆակուլտետի հետ էլ պայմանավորվածություն է ձեռք բերվել, որ այնտեղ սովորեն երիտասարդ ադրբեջանցիներ:

Ադրբեջանի ու Ռուսաստանի կառավարություններն էլ պայմանավորվել են, որ իրենց երկրների միջեւ սահման գոյություն չունենա, իսկ Ադրբեջանի սահմանները (հարավային ու արեւմտյան) իրենք պիտի ճանաչի նաեւ Ռուսաստանը՝ սրանից բխող պարտավորություններով: Այսինքն՝ պարտավոր պիտի լինի պաշտպանել, եթե դրա կարիքը հայտնվի...

Այսօր Իրանի կառավարությունը հրապարակել է մի հետաքրքիր հայտարարություն, որ ասում է՝ Իրանը կլինի առաջին պետությունը, որ զենք ու զինամթերք կառաքի իր հավատակիցներին, որոնք իրենց իրավունքներն են պաշտպանում Սերբիայի ոտնձգությունների դեմ:

Իսկ մեր կարճամիտները շատ են հավատում, թե Իրանը պիտի պաշտպանի մեզ, որ կռվում ենք նրա հավատակիցների դեմ:

«Ազատություն» ռադիոն մի ամբողջ հաղորդում նվիրեց երկու օր առաջ Հայաստա-

նի զորքերի գլխավոր հրամանատար, իսկ հիմա էլ Պաշտպանության մինիստրի առաջին տեղակալ նշանակված Նորայր Տեր-Գրիգորյանին, որն իր կյանքի 56 տարիներից 41-ը ծառայել է խորհրդային զորքերի կազմում, զբաղեցրել բարձր պաշտոններ (Թուրքեստանի զորքերի շտաբի պետ, զրահատանկային խոշոր զորամիավորման հրամանատար, վերջում էլ ԽՍՀՄ ցամաքային զորքերի կենտրոնական շտաբի պետի տեղակալ)... Մի խոսքով՝ կարեւոր դեմք է եղել, մեծ հեղինակություն է վայելել երկրի ռազմական ուժերի ղեկավարության կազմում եւ այժմ, ՀՀ զինվորական գործի ղեկավար դառնալով, պետք է որ նշանակալից դեր խաղա նրա հաջողությունները կազմակերպելու ասպարեզում:

Օգոստոսի 13-ին արդեն ամենուրեք խոսում էին նախորդ օրը ԼՂՀ կառավարության կողմից ընդունված զորակոչի մասին, որով բանակ էին կանչվում հանրապետության 18-45 տարեկան բոլոր տղամարդիկ: Խնդրվում էր ՀՀ կառավարական մարմիններին օժանդակել, որպեսզի ԼՂՀ վերադառնան եւ զորակոչին ենթարկվեն նրա բոլոր այն փախստականները, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով ապրում են Հայաստանում. չէ՞ որ թուրքը ձեռնարկել է Արցախը բռնագրավելուն ուղղված ամենավճռական պատերազմին, եւ պետք է դիմագրավել, ցույց տալ, որ այդ նահանգն անպարտելի է ու ինքնիշխան:

Միայն 13-ի հաղորդումներում պարզորեն նշվեց, որ Մարտակերտի շրջանում թուրքին են տրվել հինգ գյուղեր՝ Չափարը, Հաթերքը, Գետավանը, Մաղավուզն ու Մոխրաթաղը, եւ մեր զորամասերը դժվարությամբ պաշտպանում են Սարսանգի ջրամբարը (չնայած թուրքի լրատվության համաձայն՝ այս էլ իրենց հսկողության տակ է գտնվում):

Հայաստանի կառավարական մարմինները ոտ ու ձեռ են ընկել. Անվտանգության խորհուրդը ժողովվել է, միջոցներ է որոնում թշնամուն դիմադրելու Արցախում եւ Հայաստանի սահմանային շրջաններում: Արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանը դիմել է ԱՊՀ եւ Վրաստանի իր պաշտոնակիցներին, խնդրում է իրենց կառավարություններին ոտքի հանել Ադրբեջանի աննախադեպ ագրեսիայի դեմ, գործադրել քաղաքական ու տնտեսական ճնշում, որպեսզի դադարեցվի հայության դեմ գործվող չարագործությունը:

Իսկ Երեւանում ավարտվեցին Ռուսաստանի դաշնության հատուկ հանձնարարությունների գծով դեսպան Վսեվոլոդ Օլյանդրովի գլխավորած պատվիրակության ու Հայաստանի կառավարության բանակցությունները, պայմանագրերի կնքումը, որոնք լայն հնարավորություններ են ծրագրում երկու պետությունների հետագա տնտեսական, քաղաքական ու դիվանագիտական համագործակցությունն ապահովելու համար:

Հռոմի խորհրդաժողովին Հայաստանի կողմից մասնակցած Ա. Զոլյանը գտնում է, որ խորհրդաժողովն այնքան էլ անարդյունք չի եղել, ինչպես լայնորեն տարածված է մամուլում, այն էլ հիմնականում Ադրբեջանի ներկայացուցիչների կողմից: Այսպես թե այնպես, Հայաստանի ու ԼՂՀ պատվիրակություններն իրենց խոսքերն են ասել, վեց տերությունների պատվիրակություններ դատապարտել են Ադրբեջանի ագրեսիան... Եւ չնայած դեռեւս խոսք չկա Մինսկում հավաքվելու մասին... Չէ՞ որ վճռվել է նաեւ, որ Մարիո Ռաֆայելին պիտի գա Այսրկովկաս, լինի կռվի գոտում... Ուրի՛շ բան, որ ԵԱՀԽ-ը գլուխն է կորցրել այն ապօրինի պահանջներից, որ ներկայացնում է Ադրբեջանը՝ թիկունքում ունենալով Թուրքիայի սադրալից պաշտպանությունը:

Երեւանի հրապարակներից մեկում (Վարդան Մամիկոնյանի արձանի մոտ) հավաքվել են տավուշցիները, զայրացած են կառավարության դեմ, որը ոչինչ չի ձեռնարկում Տավուշի շրջանը թուրքի ոտնձգություններից պաշտպանելու համար, ո՛չ զորք է ուղարկում, ո՛չ զենք, ո՛չ պարեն: Պահանջում են իրենց տալ անհրաժեշտ զենք ու զինամթերք, որպեսզի գնան, կատարեն իրենց հայրենասիրական պարտքը:

Հայաստանի նոր սպարապետ Տեր-Գրիգորյանը հայտարարություն է արել, որով ասում է՝ անմիջապես պիտի ձեռնարկել հայոց բանակի ստեղծմանը եւ գիշեր ու ցերեկ ջանքեր գործադրել նրա զարգացման ու հզորացման համար:

Օգոստոսի 14-ին, վաղ առավոտից, պատերազմը խիստ բորբոքվել է Մարտակերտի շրջանում: Թուրքը կատաղի հարձակում է ձեռնարկել Վաղուհասից մինչեւ Մեծշեն, ջարդ

կերել եւ, կորցնելով երկու տանկ ու երեք զրահամեքենա, ետ ճողոպրել: Ասում են՝ ծանր մարտեր են եղել Հարությունագոմերի մատույցներում: Ուրեմն, այստեղ է՞լ են հասել:

Դրությունը հեղհեղուկ է հանրապետության մյուս շրջաններում: Հադրութից մինչեւ Ասկերան ռմբակոծության են ենթարկվել համարյա բոլոր նշանակալից բնակավայրերը: Իսկ Ստեփանակերտի վրա գցել են շուրջ ութսուն ռումբ ու արկ: Այստեղ նորից գործի է անցել թուրքի ռազմական օդուժը:

Ստեփանակերտի վրա թափված նոր աղետի հետեւանքների մասին խոսելուց հետո բաշկիր թղթակիցը մոսկովյան հեռուստատեսությամբ ասաց. «Ակնհայտ է, որ Ղարաբաղն Ադրբեջանի համար պատվախնդրության հարց է: Միայն այդքա՛ն: Բայց չէ՞ որ ղարաբաղցի հայի համար այն կյանքի ու մահու խնդիր է եւ վերջին հինգ տարիներն էլ ապացուցեցին, որ նա չի հրաժարվի ազատ ու անկախ ապրելու իր վճռից:

Մի՞թե աշխարհի ուժեղներն այդքանը չհասկացան, որպեսզի գործի լծվեն եւ այս լեռնաստանում հաստատեն խաղաղություն, մարդավայել ապրելու պայմաններ,- իր խոսքը եզրափակեց լրագրողը:

Հայաստանի սահմանային շրջաններում օրվա ամբողջ ընթացքում չեն դադարել ռմբակոծությունները, հատուկ նշելի են Գորիսի ու Տավուշի շրջանները, որոնցում թշնամին շատ ավերածություններ է կատարել: Իսկ թուրքի լրատվության համաձայն՝ հայերն են Գետաբեկի շրջանը կրակի տակ պահել, սպանել 7 հոգու եւ վիրավորել խաղաղ շատ բնակիչների:

Արցախում սուր է դրված զինակոչի հարցը, կառավարական մարմինները խոստանում են վեց ամիս շարունակ գերագույն վճռականությամբ պահպանել ռազմական դրության բոլոր պայմանները, որպեսզի պատերազմելու ընդունակ բոլոր տղամարդիկ (1947-ից 1974 թթ. ծնվածները) անշեղորեն ենթարկվեն զորակոչին, մասնակցեն հայրենիքի փրկությանը:

Էլչիբեյն էլ նախորդ օրերի իր ռազմաշունչ հրամաններին նորն է ավելացրել՝ հավանաբար նպատակ ունենալով գլխավոր հարվածն ուղղել Լաչինի շրջանից Գորիսի ու Կապանի շրջանները ձգվող սահմանի վրա:

Հելսինկիի խաղաղական անվտանգության ասամբլեան ներկայացնող մի խումբ (4 հոգի), որ նպատակ ունի իր օժանդակությունը ցույց տալ Այսրկովկասում դրությունը կարգավորելու գործին, այսօր ժամանեց Երեւան, զրույցներ ունեցավ հանրապետության ղեկավարների հետ, ապա թռավ Ստեփանակերտ:

Երեւանի հեռուստատեսությունը զրույցի էր հրավիրել գնդապետ Ֆելիքս Գզոյանին, որը ոչ հեռու անցյալում կռվել էր Արցախում, հատկապես Շահումյանի շրջանում: Վիրավորվել էր, բուժվում է: Հիմա առողջ է եւ Արցախ է վերադառնում՝ նրա ինքնապաշտպանության ուժերի շտաբի պետի պաշտոնով: Գարմանցի է, ծնվել է 1943-ին, ավարտել է Տաշքենդի տանկային ուսումնարանը, երկար ծառայել ԽՍՀՄ զորաշարքերում: 1988-ին զորացրվել, մտել է այս շարժման մեջ, մասնակցել ինքնապաշտպանական մարտերին: Նրա գլխավորությամբ էր, որ 1992-ի հունիսի 15-ին վերանվաճվել էին Բուզլուխը, Էրքեջը, Մանաշիդը:

Հիմա մեր առաջնահերթ խնդիրն է ազատագրել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ամբողջ տարածքը,- ասում է նա:- Այնուհետեւ հմտությամբ կկազմակերպենք նրա պաշտպանությունը: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ մեր զորաշարքերը մտնեն զենք կրելու ընդունակ բոլոր արցախցիները: Որտեղ էլ որ նրանք կան, Արցախո՛ւմ, թե Հայաստանի հանրապետությունում, հարեւան հանրապետություննե՛րում թե հեռու դրսերում: Դասալքությունը չի ներվի երբեք: Իսկ ազատամարտիկների ծառայությունը պատմությունը կգնահատի:

Օգոստոսի 15-ին միայն հայտնի դարձավ, որ նախորդ օրը թուրքերը գրոհած են եղել Վաղուհաս, Հարությունագոմեր եւ Մեծշեն գյուղերի վրա, հանդիպելով հայ պաշտպանների համառ դիմադրությանը եւ մեծ վնասներ կրելով (կորցրել են հինգ տանկ ու երեք զրահամեքենա)՝ նահանջել են:

Մերոնք համառորեն պնդում են, թե ինքնապաշտպաններն են իշխում Սարսանգի վրա: Սակայն թուրքի լրատվությունը հինգերորդ օրն է այն համարում իրենցը...

Դրությունը ծանր է մյուս շրջանների սահմանային բնակավայրերում, որ, գտնվելով չընդմիջվող հեռահար ռմբակոծությունների տակ, կորուստներ ունեն: Օրինակ, միայն 15-ի ռմբակոծությունից Մարտունում սպանվել է 5 մարդ, վիրավորվել տասից ավելի:

Ճիշտ է, Հադրութի շրջանի Մելիքջանլու գյուղի վրա գրոհած թուրքերը հենց այստեղ էլ կորցրել են հինգ զրահամեքենա, բազմաթիվ ասկյարներ, սակայն մերոնք էլ մեծապես տուժվել են հրթիռակոծություններից (Հադրութ, Կարմիր Շուկա, Ճարտար):

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ Մախս Մամեդովը, Աղդարայի (Մարտակերտ) շրջանը լրիվ իրենցը հայտարարելուց հետո, բողոքում է հայերի լայնահուն գրոհների դեմ Ֆիզուլիի ու Աղդամի շրջանների վրա, պատմում է Լաչինի միջանցքը վերացնելուն ուղղված իրենց ջանքերը, ապա եւ խոստովանում «խաղաղական եղանակով Ղարաբաղի հարցը լուծելու» իրենց պատրաստակամությունը (sic!):

Այսօր տեղի է ունեցել ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության ու Մինիստրների խորհրդի միացյալ նիստը, որն ստեղծել է Պաշտպանության պետական կոմիտե, նրա նախագահ նշանակել Ռոբերտ Քոչարյանին: Խոսք եղավ նաեւ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանին հանելու եւ տեղը Կարեն Բաբուրյանին ընտրելու մասին, սակայն մեկ էլ հաղորդեցին, թե դա թյուրիմացություն է, Գ. Պետրոսյանն է մնում նախագահի պաշտոնակատար:

Լրատվության տեղական մյուս մարմինները լայնորեն մեկնաբանում են Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի նախագահության եւ շրջապատի դեմ բորբոքված համաժողովրդական ընդդիմությունը, որը երեկ վեր էր ածվել Երեւանի համաժողովրդական հավաքի՝ Ազատության հրապարակում, ցույցի նախկին կուս. Կենտկոմի շենքի առաջ, Ընդդիմության ներկայացուցիչների ու Տեր-Պետրոսյանի խոսքակռիվը նախագահության շենքում... Այսօր եւս հանրահավաք էր: Ռադիոյով ու հեռուստատեսությամբ Ընդդիմության ղեկավարները պահանջում էին Լ. Տեր-Պետրոսյանի իշխանության հրաժարականը:

Իսկ Տեր-Պետրոսյանն անդրդվելի է. ես հրաժարական չեմ տա ձեր մի փունջ արկածախնդիրների ու նրանց ետեւից քարշ եկող երեք հազարանոց ամբոխի պահանջով, որովհետեւ ինձ ընտրել է ամբողջ հայ ժողովուրդը, մեկ միլիոն երկուհարյուր հազարից ավել ընտրողներ: Ես հրաման կտամ, որ ԳԽ-ի արտակարգ նստաշրջան հրավիրվի ամսիս 17-ին, որպեսզի այդ նստաշրջանը որոշի հանրաքվե անել նախագահի հրաժարականն ընդունելու կամ մերժելու հարցով:

Նախագահն այս հայտարարությունն արել էր երեկվա հանրահավաքից հետո: Իսկ այսօր, արդեն իբրեւ հրաման, այն հրապարակվեց, եւ 17-ի առավոտյան ժամը 11-ին պիտի արտակարգ նստաշրջանն սկսվի ու քննի հրաժարականի առթիվ հանրաքվե անելու հարցը:

Մի այլ հրամանագրով էլ Տեր-Պետրոսյանը կարգադրում է, որ ամենայն ճշգրտությամբ իրականացվեն զորակոչն անցկացնելու միջոցառումները, երբ զորակոչի ենթակա հայ երիտասարդության մեծ մասն արհամարհում է այն եւ հայրենիքի աղետյալ վիճակի պայմաններում փողոցներում շարած սեղանիկների վրա կողոպտում է սեփական ժողովրդին:

Իսկ Դաշինքի ղեկավար ներկայացուցիչները ժողովրդի աչքերն են բացում հանրապետությունում ստեղծված ողբերգական վիճակի վրա. ժողովրդական զանգվածների կյանքն արդեն անտանելի է, պաշտոնեությունն անճար ու անկարող՝ գործնական որեւէ քայլ կատարելու համար: Հայրենիքի ծայրամասերը մեկը մյուսի ետեւից թշնամուն են հանձնվում (Գետաշենն ու Մարտունաշենը, Հադրութի լեռնային գյուղերը, Շահումյանի շրջանը, Մարտակերտի շրջանի մեծ մասը, հիմա էլ Արծվաշենը): Մի կառավարություն, որ հայրենիքի հողատարածություններն է զիջում թշնամուն, իրավունք չունի մեկ օր իսկ մնալու ժողովրդի գլուխ:

- Վատ աշխատող, անկարող ղեկավարը պետք է գոնե այնքան մարդ լինի, որ ինք-

նական հրաժարվի իշխանությունից, որպեսզի ժողովրդի գլխին անցնեն կարող ու ձեռներեց մարդիկ եւ կազմակերպեն ազգի փրկությունը,- ասաց Ընդդիմության ղեկավարներից մեկը՝ Հրանտ Խաչատրյանը, ապա փորձեց թվարկել այն աղետները, որ կառավարությունն է իր տիրապետության այս կարճ ժամանակում հասցրել հայ ժողովրդին:

Այսպես փակվեց օրը: Ի՞նչ կբերեն հաջորդ օրերը, վա՞ղը, որ կիրակի է, բայց եւ հանրահավաք պիտի լինի, 17-ը, երկուշաբթի, երբ արտահերթ նստաշրջան կլինի...

Օգոստոսի 17-ին, ցերեկը, Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ Մ. Մամեդովը հայտարարեց, թե Մարտակերտի շրջանի Հարությունագոմեր, Կոճղոտ ու Դրմբոն գյուղերում իրենց ուժերը հաղթել են («Ադրբեջանի ռազմական ուժերն իրենց հանրապետության տարածքում վերանվաճել են երեք գյուղ...»,- այսպես է բարբաջում այդ սատանայի բերանը), հակառակորդին պատճառել մարդկային ուժի ու տեխնիկայի մեծ վնասներ: Իսկ Լ. Յունուսովան հարայ տվեց, թե հայկական կողմին արդեն պարզ պիտի լինի, ավելի ճիշտ՝ հինգ տարվա արյունահեղությունը համոզած պիտի լինի, որ ինքը Լեռնային Ղարաբաղում ոչնչի չի հասնի ռազմական միջոցներով, պետք է դիմի քաղաքական եղանակի: Եւ ադրբեջանական կառավարությունն իր հանրապետության ազգային փոքրամասնություն կազմող հայերին կտա հանրապետության քաղաքացուն հասնող բոլոր իրավունքները, ընդհուպ մինչեւ կուլտուրական ինքնավարություն:

Երեկոյան լուրերից պարզվեցին հետեւյալ մանրամասները. իհարկե, թուրքն ամենուրեք անում է իր վարժ սովորածը՝ ռմբակոծությունները, որոնք մեծ վնասներ են պատճառել եւ Մարտակերտի կողմերում, եւ Արցախի արեւելքում ու հարավում: Մարտունու, Ասկերանի եւ Հադրութի շրջանների սահմաններից մեկ արկղնկեց տարածություն հեռու բոլոր բնակավայրերը ենթարկվել են ռմբակոծությունների ու հրետակոծությունների: Նորից ռմբակոծությանը մասնակցում են ահավոր ՍՈՒ-25 ինքնաթիռները: Սա թուրքի գործ է, թուրքի հոգեբանական պատերազմության արդյունք. ինքը մնացել է այնտեղ, ուր ապրելու հնարավորություններ են եղել (հիմնականում պատրաստված ուրիշների կողմից): Դրա համար էլ մտածում են, թե բավական է այդ հայերի բնակավայրերը քանդեն, որպեսզի դրանք հողը թողնեն, հեռանան... Իսկ հայերը, հին երգի ծիծեռնակի նման, ամեն ռմբակոծությունից հետո, ակնթարթների արանքում իսկ վերականգնում են ավերածը, եւ այն ավելի է քաղցրանում, դառնում բոլորովին անկքելի...

Դրա համար է, որ այս օրվա ընթացքում էլ թուրքերն էլի ավերել են, իսկ հայ ինքնապաշտպանական ուժերը Վաղուհաս գյուղի վրա եկած թուրքի մռութը ջարդել են, ետ մղել՝ ոչնչացնելով նրա երեք տանկը: Հադրութի շրջանի Մելիքաշեն գյուղը պաշտպանելիս ոչնչացրել թշնամու 5 զրահամեքենա...

ԼՂՀ զինված կազմավորումները միայն ամսիս 16-17-ին ոչնչացրել են թշնամու 25 միավոր զրահամեքենա, մեկ «Գրադ» կայանք ու մեկ հեռահար հրետանի (վերջին երկուսով Ստեփանակերտն էին ռմբակոծում):

Հայաստանի սահմաններում եւս անհանգիստ էր դրությունը: Ռմբակոծության են ենթարկվել շատ բնակավայրեր, նույնիսկ Մեղրին:

◇ ◇ ◇

Իսկ ՀՀ ԳԽ-ի արտահերթ նստաշրջանում դարձյալ հաղթեց Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը. նախ ինքնավստահ, խորհրդարանին դիմելու իր «սահմանադրական իրավունքն» ապացուցեց, ապա ստեղծեց այն տպավորությունը, թե Հայաստանում պրեզիդենտին անվստահություն հայտնելու օրենք չկա, չի ընդունված, ուրեմն՝ հանրաքվե անելու իրավունք էլ չկա... Ապա ենթականերից ամենահամարձակը՝ Արա Սահակյանը, նստաշրջանը փակված հայտարարեց, թե՝ դե՛, գնացե՛ք, ձեր եփած ճաշը կերեք...

Օգոստոսի 18-ին, հաղորդեցին, որ անցած գիշեր ՍՈՒ-25 տիպի երկու կործանիչ ինքնաթիռներ ռմբակոծել են Ստեփանակերտը, գցել են վեց մեծածավալ ռումբ՝ գնդիկավոր տիպի, որի անունը ռուսական լրատվությունն էլ է տալիս տագնապով:

Ռմբակոծվել են նաեւ Հադրութը, Մարտունին, Ասկերանը եւ մեծ ու փոքր շատ բնակավայրեր: Կան, իհարկե, զոհեր, վիրավորներ, ավերածություններ: Սակայն մերոնք դրանց մասին ստույգ տեղեկություններ չեն հաղորդում, այլ իրար տալով՝ այնպես ուռցնում են թշնամու կորուստները զրահատեխնիկայի գծով (վերջին երեք օրվա ընթացքում 25 միավոր, որից հինգը՝ տանկ), որ զարմանում ես, թե ինչպե՞ս է, որ այն սրիկայի տեխնիկան չի սպառվում:

Պնդում են, թե մերոնք Մարտակերտի կողմերում նոր արշավանք են ձեռնարկել հայրենի գյուղերի փրկության համար, մարտերը գնում են Մաղավուզի շրջակայքում, եւ սուտ է թուրքի պաշտոնական այն հարայ-հրոցը, որի համաձայն իրենց հսկողության տակ են գտնվում Սարսանգն ու շրջակա բնակավայրերը:

Կարեւոր է, որ մերոնք Մարտունու դիմաց, դեպի Ամիրանլար, նվաճել են մի կարեւոր բարձունք (ասացին՝ Ղուլաբ), որ նշան է, թե լուրջ քայլերի են գնում Ամիրանլար-Մուղանլու-Կուրոպատկինո ռազմավազակային գիծը ոչնչացնելու համար:

Հայաստանում կառավարական մարմիններն արթնացել են, ուզում են տապալված զինակոչը կարգավորել, խոստումներ գործադրել, որպեսզի խախտումների հնարավորություն չլինի:

Երեւանյան լրատվությամբ զուտ են խոսում ԳԽ-ի երեկվա նստաշրջանի մասին, իսկ Մոսկվան այն ներկայացրեց իբրեւ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ժողովրդավարության հաղթանակը:

◇ ◇ ◇

Հեռուստատեսային մենախոսություն ունեցավ Պարույր Հայրիկյանը՝ նախապես ծագած Ղոչազի ողբերգությունն իրենց սխրագործությունը համարելու եւ դրա մեջ Վազգեն Սարգսյանին դատապարտելու, պարզապես չարագործ ներկայացնելու նպատակ: Պնդեց, թե իրենք Լաչինի տարածքում գյուղեր են բնակեցրել եւ այնտեղ պիտի գնային: Ինքը Վազգեն Սարգսյանից օգնական զորք է պահանջել, իսկ նա հավաստիացրել է, թե ճանապարհը վերահսկվում է, եւ չկա ոչ մի վտանգ: Միայն հետո է պարզվել, որ մարդը ստում է...

Բայց ես լավ եմ հիշում, որ Հայրիկյանի նախորդ մեկնաբանություններում Վազգեն Սարգսյանը խոստացած է եղել օգնական զորաջոկատ ուղարկել եւ չի ուղարկում: Չի ուղարկել, ու իրենք էլ գնացել են, թակարդն ընկել: Երեւի հետո մտածել է, որ սա այնքան էլ իր համար ձեռնտու տարբերակ չէ. օգնությունը չստացած՝ դու ինչո՞ւ գնացիր արկածախնդրության: Հիմա արդեն սկզբից էլ Սարգսյանը վստահեցրել է, թե ճանապարհը մեր հսկողության տակ է ու անվտանգ... Եւ ստացվում է պարզ մի խարդավանք, որի համար Վ. Սարգսյանը պատասխան պիտի տա եթե ոչ ազգի, ապա գոնե երկուս ու կես տասնյակ նահատակների հարազատների առաջ:

Օգոստոսի 18-ին ԼՂՀ ղեկավարությունը, Ստեփանակերտի երեկվա դաժան ռմբակոծության առթիվ, դիմեց աշխարհի մեծ տերություններին եւ ԱՊՀ անդամ երկրներին՝ պահանջելով դատապարտել Ադրբեջանի վայրագությունները, Արցախի բնաշխարհիկ հայության բնաջնջման ուղղված գաղութակալական մոլուցքը: Դիմումում մասնավորապես ասված է, որ, եթե այս անգամ ԱՊՀ-ն՝ անտարբեր կմնա, ապա այդ կնշանակի, թե այն իր լուռ անտարբերությամբ մասնակցում է ԼՂՀ բնակչության ցեղասպանությանը: Մանավանդ, որ առանց այդ էլ Ադրբեջանական զորքերի ունեցած այս կամ այն, այսպես կոչված, հաջողության մեջ միշտ էլ մասնակից են եղել Ռուսաստանի զորքերն ու ռազմական տեխնիկայի մասնագետները:

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ ցույց տվին Աբուլֆազ Էլչիբեյի նախագահության 100-օրյակը եւ նրա մեծագույն նվաճումը համարեցին բռնագրավումները Լեռնային Ղարաբաղում: Խոսեցրին նաեւ Մերձմոսկվայում ապրող Այազ Մութալիբովին, եւ սա էլ ախուվախով ու մռմռոցով հիշեց Ղարաբաղում տված իրենց զոհերն ու զրկանքները (ե-

րեւի հիմա խելքի է եկել եւ անդայման պիտի մոռացած լինի, որ գահընկեց լինելու նախօրյակին հենց ինքն էր կոչ անում Ղարաբաղում կռիվը շարունակել եւ հաղթել, առանց մտածելու տված ու տալիք զոհերի մասին):

Երկրորդ օրն է, ինչ Մոսկվայում է գտնվում Թուրքիայի մեծ ժողովի նախագահ Հյուսամեթդին Ջանդարուկի պատվիրակությունը, որ հանդիպումներ է ունենում Ռուսաստանի բարձր պաշտոնյաների, այսօր էլ Ելցինի հետ: Իրար ասում են բարեկամության, համագործակցության, քծնանքի խոսքեր: Ելցինը հայտնեց, որ ռուս-թուրք համագործակցությունը 500 տարվա պատմություն ունի, եւ այդ հինգհարյուր տարիները եղել են անկեղծ բարեկամության կայուն ժամանակներ: Շողոմ ուրիշ խոսքեր էլ են ասում, քոնթացող շների պես իրար քծնվում, լղստոտում: Ես հիշեցի Ավ. Իսահակյանի գրի առած ծեր արցախցու դառն իմաստությունը. թուրքն ու եվրոպացին ահա այդպես քոնթանում են, հետո էլ ցնկնում որեւէ հակահայկական երեւույթ... Հայ-ադրբեջանական բախումների այս օրերին էլ ինչ պիտի սպասել այս հանդիպումներից:

Թուրքերը նորից աշխարհով մեկ են անում իրենց պոզավոր-ականջավոր ստերը, իբր, հայերը Լաչին-Ստեփանակերտ միջանցքով նոր ռազմական մեծաքանակ տեխնիկա տեղափոխելիս են եղել, իրենք հարձակվել, ոչնչացրել են եւ կենդանի ուժի վիթխարի կորուստ պատճառել: Նաեւ՝ Լեռնային Ղարաբաղը լրիվ նվաճել են, մնում է որոշ տարածքներ մաքրել հայ գրոհայինների մնացորդներից... Այսպիսի պարագաներում են ասել, թե ստախոսի համար դա էլ քիչ է: Թող ռեխներին տան, երբ Լաչին-Ստեփանակերտ գիծն աշխատում է անխափան, իսկ Արցախ-Ղարաբաղում հերոսաբար կռվում են հայ ազատամարտիկները եւ նրանք դեռեւս կասեն իրենց վերջին-վճռական խոսքը թշնամուն:

ԼՂՀ Մինիստրների խորհրդի նախագահ է նշանակվել Բորիս Առուշանյանը՝ մի խելոք ու գործունյա աշխատող, որին ճանաչում եմ 1988-ից, մարզխորհրդի որոշմանը հետեւած առաջին միջոցառումներից, որոնց ընթացքում ինքը գլխավորում էր յուրօրինակ մի կազմակերպություն՝ Դիրեկտորների խորհուրդը: Միավորվել էին մարզի տնտեսական ձեռնարկների, հիմնարկների, հաստատությունների ղեկավարները եւ միասնաբար վերահսկում, ճիշտ ուղղություն էին տալիս շարժմանը: Սա երեւի թե շարժման ամենահավասարակշիռ ժամանակն էր, եւ, տեսնելով Բ. Առուշանյանի լուրջ ու խելոք կեցվածքը, ես մտածում էի, որ գործը հաջողությամբ առաջ կգնա: Վերջերս էլ նա, իբրեւ ԼՂՀ վարչապետի առաջին տեղակալ, մասնակցում էր Հռոմի խորհրդաժողովին, եղավ Լատինական Ամերիկայի երկրներում, այն տեղերում ունեցավ հանդիպումներ, որոնք կօժանդակեն իր հանրապետությունը ճանաչելուն... Մի խոսքով՝ ես ուրախ եմ, որ Արցախի նոր ղեկավարության մեջ Բորիս Առուշանյան կա:

Օգոստոսի 20-ին հաստատվեց թուրքի լրատվության աղմուկը. իրենք իսկապես նվաճել են Մարսանգի հանգույցն ու Մեծշենը: Եւ եթե այսպես գնալու լինի, հնարավոր է, ճիշտ դուրս գա նաեւ երեկվա վայնասունն այն մասին, թե արդեն իրենց հսկողության տակ է ամբողջ Մարտակերտի շրջանը, մնում է տարածքը մաքրեն հայ գրոհայինների մնացորդներից:

Ռմբակոծության են ենթարկվել սահմանային ու ոչ սահմանային բնակավայրեր՝ Ասկերանից մինչեւ Հադրութ, Կարմիր-շուկան, Ազոխը... Ինչպես նաեւ Լաչինի միջանցքը եւ Գորիսի շրջանի շատ գյուղեր:

Ասում են՝ թուրքի ՍՈՒ-25 ինքնաթիռը երեւացել է նախ Գորիսի երկնքում (երեւի թան Հայաստանի վրա եւս սարսափ տարածելու համար), ապա գնացել, ռմբակոծել է Լաչինի ճանապարհը: Իսկ մի ուրիշ նմանատիպ ինքնաթիռ, զույգե հենց այս նույնը, Չլդրանի մոտ ցած է գցվել հայ ինքնապաշտպանների կողմից: Օդաչուի տեղը հայտնի չէ: Երեւի կգտնեն, աչքերը կհանեն, ապա դանդաղ մահու կենթարկեն՝ ամեն ինչ տեսագրելով, որպեսզի հետո ցույց տան մոսկովյան հեռուստատեսությամբ՝ իբրեւ զգուշացում ապագա բոլոր գիշանգղներին:

Ադրբեջանը պատերազմի տարբեր ուղղություններում օգտագործում է զանգվածային ոչնչացման զենքեր (վերջերս էլ՝ այն գնդիկային ռումբերը), որոնք արգելված են միջազգային օրենքներով: ՀՀ արտգործնախարարությունն այդ առթիվ հայտարարություն է հրապարակել: Բայց ո՞ւմ է պետք այն, ո՞վ պիտի արգելի, դատապարտի: Կարո՞ղ ես, ինքդ էլ օգտագործիր եւ ավելի մեծ չափով, այն ժամանակ ազդեցություն կունենա: Այսքան ժամանակ չհասկացան, որ ուրիշ ճանապարհ չկա:

Օգոստոսի 21-ը Ռուսաստանի օրն է, անցյալ տարվա հեղաշրջման ձախողակ փորձի, դեմոկրատական ուժերի «մեծ հաղթանակի» օրը: Յանաեւի եւ մյուս տականքների ծրագրած հիմար հեղաշրջման աղմուկը տեւել է ընդամենը 72 ժամ, այդքան ժամ իր սեւծովյան ամառանոցում շրջափակված է մնացել երկրի տեր Գյոռբաչովը, իսկ մոսկովյան խառնակչություններում զոհ են գնացել երեք անփորձ պատանիներ... Եւ հիմա ամբողջ աշխարհի բերանն այդ մասին է խոսում, դղրդում, աղմկում, մեծադղորդ դատողություններ անում... Իսկ որ Արցախում ամեն օր, ամեն ժամ անմեղ մարդիկ են կոտորվում, բնակավայրեր են ավերվում եւ այն էլ Ռուսաստանի կողմից Ադրբեջանի ավազակներին նվիրաբերված զանգվածային ոչնչացման զենքերով ու ինքնաթիռներից նետված ռումբերով, դա ոչ ոքի չի անհանգստացնում: Թող կոտորվեն, թող ավերվեն, երեւի մի օր էլ դադար կլինի, հո կոտորվողներն անթիվ-անհամար չեն, եւ այդ Արցախ աշխարհն էլ անսահման-անսպառ չէ:

Հեռուստատեսությամբ ցույց տվին Բորիս Ելցինի հարցազրույցը հիշյալ հաղթանակի տարելիցի առթիվ: Եղավ նաեւ մի հարց Աբխազիայի վերաբերյալ: Բա ո՞նց կլինի, Ռուսաստանն ի՞նչ դիրք կբռնի, երբ այնտեղ ոտնահարվում է Աբխազ ժողովրդի ապրելու իրավունքը, եւ Շեւարդնաձեի ձեռքերն արնոտ են արդեն:

Ի պատասխան, Ելցինը թվարկեց մերձավոր արտասահմանում առկա բարդույթները, նրանց շարքում էլ՝ հայ-ադրբեջանական խնդիրը, այսինքն՝ Արցախը, եւ կատեգորիկ հայտարարեց.

- Մենք պաշտպանում ենք պետությունների ամբողջականության սկզբունքը եւ չենք կարող կատարել որեւէ քայլ, որ ուղղված կլինի նրա խախտմանը: Հիշեցնենք, որ Ռուսաստանի դաշնության մեջ կան քսան հանրապետություններ... Ապա մենք այլեւս չենք համաձայնի, որ Ռուսաստանի սահմաններից դուրս որեւէ տեղ կյանքից զրկվեն ռուս երիտասարդներ: Հարցը քաղաքական եղանակով լուծելու՛ն պետք է օգնել: Միա՛յն: Ահա իմ պատասխա՛նը:

Չի էլ ասում, թե ի՞նչ կարելի է անել, երբ այդ քաղաքական եղանակը համարյա միշտ էլ դառնում է բախվող կողմերից մեկի գլխին կոտրվող գավազան...

Բայց հաղորդեցին նաեւ, որ Մոսկվայում այսօր հանդիպում են ունեցել ՀՀ եւ Ռուսաստանի նախագահներ Լ. Տեր-Պետրոսյանն ու Բ. Ելցինը, բանակցություններ են վարել: Դրանց էլ հետեւել են երկու երկրների կառավարությունների ղեկավարների գործնական հանդիպումները: Ընդունվել են երկու կարեւոր որոշումներ, մեկը՝ Հայաստանում ռուսական զորքի կարգավիճակի մասին, մյուսը՝ երկու կողմերին հետաքրքրող հարցերի գծով կոնսուլտացիաների, փոխհարաբերությունների ճշգրտման վերաբերյալ: Հանգամանալից խոսակցություն է եղել նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի հարցի շուրջ, հայ-ադրբեջանական բարդույթի կարգավորման ուղիների մասին:

Հա՜յը, Հայաստա՜նը, Արցա՜խը... ի՞նչ պիտի շահեն սրանից:

Երեկ-մյուս օրը Թուրքիայի խորհրդարանի նախագահի հետ էին սրա պես եւ ավելի ջերմ բանակցություններ գնում: Վաղն էլ Էլչիբեյը կվազի Մոսկվա, իրար կլիզեն...

Բաքվից 20 կմ հեռու Գյուզդուկ ռազմական քաղաքիկում պայթյուններ են եղել, ապա հրդեհ է բռնկվել ռազմական այն պահեստներում, որոնք ռուսները վերջերս են հանձնել թուրքին:

Երեւի Աբովյան քաղաքի կողքի «միջոցառման» պես մի բան է եղել: Սակայն այստեղ պահեստները պատկանում էին ռուս զինվորությանը: Իսկ այնտեղ ռուսն անմիջապես մեղքը հեռացնում էր իրենից՝ մենք արդեն հանձնել էինք եւ կատարվածի հետ ոչ մի կապ չունենք:

Ո՛ւր էր, թե ամենուրեք նրանց ռազմական պահեստները պայթեին, կարեւոր չէ՝ դուք

nrեւէ կամ կունենայի՞f թէ՞ ոչ:

Ադրբեջանի թղթակիցը մի նոr բամբասանf զցեց լrասվության կաթսան. ասաց՝ ԼՂՀ հիմնադիրներից մեկը նամակ է գrել իrենց կառավարությանը, առաջարկում է, nr csամեն, մշակութային ինfնավարություն շնոrհեն Լեռնային Ղարաբաղի հայությանը եւ hարցը փակեն: Իpr, այդտես են մsածում sասնյակ hազարավոr ղարաբաղցիներ, եւ միայն Հայաստանն է ջուr ու արյուն ղղsոrում:

Ադրբեջանում ռուս երկու սղայի են կալանավոrել՝ նrանց մեղադrելով լrsեսական գnrծունեության մեջ: Ռուսաստանի պաշտպանության նախաrարությունն սղառնալիfով պահանջում է ազաs արձակել, fանի nr նrանf գnrծուղմամբ գsնվել են Բաfվում եւ միայն պաշտոնական պարsականություններ են կասարել:

ԼՂՀ-ում պաշտպանության ուժերը բավական ուժեղացrել են դիմադրությունը: Գիշերը ես են մղել Մեհմանայի դեմ ձեռնարկված մի գրոհ՝ թշնամուն պաsճառելով վնասներ (ջարդել են մեկ sանկ): Մարsակերsի մոsեrfում կասադի կռիվ է գնում Գյուլաթաղ-Մոխրաթաղ գծով:

Ստեփանակերsում sեղի է ունեցել մեծ խոrհրդակցություն, nrի մասնակիցները fննել են հանrապեsության առաջ կանգնած ռազմական ու sնsեսական խնդիrները: Ռոբերs Քոչարյանի կարծիfով՝ իrենց ամենամեծ ու ամենապաsասխանաsու խնդիrն է անել այնպես, nr Արցախի պաշտպանությանը մասնակցի ամբողջ բնակչությունը, nվ ինչով կարող է: Ընդ nrում՝ աս վեrաբեrում է ոչ միայն արցախահայությանը, այլեւ ամբողջ հայ ազգին, nrsեղ էլ այն կա:

- Հայ ազգը մեկընդմիշs պեsf է հասկանա եւ ոչ մի վայrկյան չմոռանա, nr Արցախի hարցը միայն Արցախինը չէ, այսsեղ խաղացված է հայ ժողովrդի, հայոց պեsության, հայ ազգի նեrկայի ու աղագայի խնդիrը:

ՀՀ կառավարությունը ԼՂՀ եւ Հայաստանի սահմանային շrջանների վիճակի առթիվ բողոf է հղել ՄԱԿ-ի Անվsանգության խոrհրդին, պահանջում է fննել, դաsապաrsել Ադրբեջանի ագrեսիան եւ միջոցներ ձեռf առնել խաղաղություն սsեղծելու համար:

Շաs խոսվեց Հայաստանի ու Նախիջեւանի միջեւ sեղի ունեցած բանակցությունների, ձեռf բերված համաձայնությունների մասին: Հայաստանն այսօrվանից կդադաrեցնի Նախիջեւանի երկաթուղային ու էներգեsիկ շrջափակումը, nrին ադրբեջանական կողմն էլ կպաsասխանի համապաsասխան զիջումներով, կդադարեցվեն մարsական գnrծողություններն այս շrջաններում, նաեւ նախապաsrասsվում է նոr, ավելի մեծ փասsաթղթի ssոrագrում, nrով լայնոrեն կկարգավոrվեն Հայաստանի ու Նախիջեւանի խաղաղ hարեւանությունն ու այլեւայլ փոխhարաբերությունները:

ՄԱԿ-ի գլխավոr fաrsուղար Բուsrոս Ղալին hայsնել է, թե նախաsեսվում է իr այցելությունը Մոսկվա, nւr ինfը hանդիպում կունենա Բ. Ելցինի hեs, եւ իr այդ ուղեւորության կարեւոr նպաsակներից մեկը կլինի ղարաբաղյան բարդույթի լուծման համար ճանապարh գsնելը:

Օգոսsոսի 22-ին թուrfեrը նոr կասադի hարձակումներ են ձեռնարկել ԼՂՀ շrջանների վրա: Իսկ ամենազարhուrելին՝ ՍՈՒ-25 ռազմական ինfնաթիռով կես sոննանոց մի ռումբ են գցել Ստեփանակերsի hանrակացարաններից մեկի գլխին: Ասում են՝ շաs զոհեr կան:

Ջանյաթաղ, Գյուլաթաղ, Հարությունագոմեr ու Մեհմանա գյուղերի ուղղությամբ թշնամու գrոհները ես մղելով՝ ինfնապաշտպանները թշնամուն sեխնիկայի ու կենդանի ուժի զգալի վնասներ են պաsճառել:

Վեrջին oրերին, այսօr եւս, Քյալբաջարի ու Կուբաթլիի կողմերից շաs է ռմբակոծվել Գոrիս-Լաչին միջանցfը: Ճիշs է, այն լrիվ մեrոնց վեrահսկողության sակ է, սակայն կsrվել է բարձrավոլs էլեկsrագիծը, եւ Հայաստանից էներգիա չի մաsակարարվում Արցախին:

Իսկ Ադրբջեանի լrասվությամբ hաղորդել են, թե իrենf մեծամեծ ջանfեr են թափում Գոrիս-Լաչին միջանցfը խափանելու համար, արդեն մոsակայfում hսկայական ուժեr են կուsակել: Իpr, նախորդ գիշեrն էլ ոչնչացrել են վեց զrահամեfենա, nrոնf զենf փոխադrելիս են եղել (Գոrիսից Ստեփանակերs):

ԼՂՀ ԳԽ-ի Արsաfին hարաբերությունների hանձնաժողովի նախագահ Լեւոն Մելիf-Շահնազարյանը դիմել է ԵԱՀԽ՝ հայsնելով, nr իr hանrապեsությունը պաsrաս է նrա կոչով դադարեցնելու կrակը, եթե դրան էլ պիsի hեsեւեն գnrծնական միջոցառումնեrը բարդույթի լուծման համար:

ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի նախագահ Մ. Ռաֆայելլին է դիմում hղել ՀՀ արsգnrծնախարար Ր. Հովհաննիսյանը, nrն իr բողոfն է hայsնում ԼՂՀ-ում ու Հայաստանի սահմաններում շարունակվող ադրբեջանական ագrեսիայի դեմ եւ պահանջում է կsrական միջոցների դիմել այն դադաrեցնելու համար:

ՀՀ հեռուսաsեսությամբ hաղորդեցին ԼՂՀ Անվsանգության կոմիsեի նախագահ Ռ. Քոչարյանի hարցազrույցը, nrով սղառիչ բացաsrություն է srվում այդ կոմիsեի գnrծունեության, երիsասարդ hանrապեsության կյանfը ռազմական կարգուկանոնի sակ առնելու եւ միջոցառումների մասին, նոrից hիշեցվում է, nr Արցախում շարժման ամենավճռական փուլն է գնում, ուսsի պիsի նrան ծառայեցնել hայ ժողովrդի բոլոr ուժեrը: Քոչարյանն առանձնակի ուշադrություն դարձrեց ձախողանfների պաsճառով վեrջեrս Արցախից hեռացած զինապաrsների վrա եւ Հայաստանի ղեկավաrներին խնդrեց ամեն կերպ օգնել նrանց վեrադարձին, պարsադrել այն՝ բարոյական եւ վաrչական բոլոr միջոցներով:

ՀՀ վաrչապեs Խոսrով Հարությունյանը sեղեկություններ hաղորդեց երեկ Մոսկվայում իրենց եւ Ռուսաստանի ղեկավաrների (Գայդաr եւլf) միջեւ sեղի ունեցած բանակցությունների, ընդունած hամաձայնագrերի մասին: Ասում է՝ այս sաrի Ռուսաստանը կշարունակի պահանջվող fանակությամբ վառելիf srամադրել մեr hանrապեsությանը, չնայած այդ գծով մենf վիթխարի պարsfեr ունենf եւ չունենf մուծելու hնարավոrություն: Երկrորդ կարեւոr պայմանավոrվածությունը. Ռուսաստանը կմիջնորդի, nrպեսզի Թուrfիան մեզ srամադրի էլեկsrաէներգիա՝ մեr պակասուrդի չափով...

Ռուսաստանի Արsգnrծնախարարությունը խիsս բողոf է hայsնել Ադրբեջանին՝ իrենց սահմաններում կասարված ինչ-ինչ խժդժությունների կապակցությամբ եւ hայsաrաrել, թե այդ սահմանն անհապաղ կամrապնդվի, ու կսահմանվեն մաfսային կարգեr:

Օգոսsոսի 23-ին Հայաստանի hեռուսաsեսությունը ոչ մի լուr չուներ ռազմաճակաsից: Ուrիշներից փոխ առած պաsմեց նախորդ oրը Ստեփանակերsի ռմբակոծության արդյունfը. ռումբն ընկել է այն hանrակացարանի վrա, nւr sեղավոrված են Մարsակերsի շrջանի փախսsականները, եւ սպանվել է fառասուն մարդ, վիրավոrվել ավելի fան hարյուrը: Մոսկվայից ցույց sվին վիrավոrներին, աղեsյալներին, դժոխfից իpr թե փրկված, բայց խեղանդամ, արյունլվա, լաց ու շիվանի մեջ ընկած hարյուrին ու իrենց բախsը կոծող hարազաsներին:

Թուrfը բrfություն է անում: Իսկ աշխա՞rhը: Չէ՞ nr այս մոսկովյան hաղորդումը նայում են Ռուսաստանի, ուrիշ պեsությունների ղեկավաrներ: Մի՞թե նrանց սrsեrը չեն ցավում, չի ընդվզում նrանց մարդկային խիղճը: Թե՞ մsածում են, nr սա hասուցումն է Ղարաբաղի սկսած խառնակչության:

Մարsակերsի ճակաsում դrությունը բարդ է, երեւի կռվողներն էլ չգիsեն, թե իrենf nrsե՞ղ են գsնվում, ի՞նչ են պաշտպանում, ինչի՞ համար են կռվում: Ասում են՝ sակsիկական նպաsակով մեrոնf hանձնել են Կոճղոս-Դrմբոն-Մեհմանա գիծը: Այսsեղ թուrfը կոrցrել է ավելի fան երկու sասնյակ ասկյար: Ա՞յս է sակsիկան:

Մարsունու կողից եւս բան չի hասկացվում: Թուrfը ռմբակոծում է բնակավայrեrը, իսկ մեrոնf hանգիսs են եւ, չգիsես ինչո՞ւ, ոչինչ չեն ձեռնարկում՝ Ամիրանլար-Մուղանլու-Կուռոդյասկինո չարաշուf hrեsանային շղթան ոչնչացնելու համար:

Մոսկվայից hաղորդեցին, թե Քյուrդամիrում կալանավոrված երկու ռուս սղաներին թուrfերը նեrկայացrել են hայերի համար լrsեսություն անելու մեղf:

Ադրբեջանական լrասվական մարմինները պրեզիդենsի մամուլի մարմնի ղեկավար

Լեյլա Յունուսովայի անունից տարածել են, թե, իբր, դաշնակցությունն իրենց է դիմել համատեղ գործելու, որպեսզի Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին հեռացնեն ասպարեզից:

Հեռուստաէկրանին երեւաց արծվաշենցի մի ծերուկ, որ երեւանյան հարազատի բնակարանում ծվարած՝ գանգատավոր բանաստեղծություններ էր արտասանում իր կորցրած օջախի մասին.

«Արծվաշենը մատաղ արին Հայաստանին»

Արցախյան բարբառն էր գունեղ հնչում խեղճ մարդու շուրթերից: Եւ ես մտածում էի՝ արդյոք սրանք է՞լ չեն վճարում իրենց արցախյան ակունքների համար:

Օգոստոսի 24-ի ցերեկային լուրերից (Մոսկվայից) իմացա, որ մերոնք Մարտակերտի ճակատում ազատագրել են Կոճողոտ-Դրմբոն-Մեհմանա գիծը եւ գրոհը շարունակում են դեպի Սարսանգի հիդրոհանգույցը: Այ, այս մի տակտիկական խաղը հասկացա՜նք:

Հետագայում պարզ դարձավ, որ իսկապես Մեհմանա-Հարությունագոմեր-Մոխրաթաղ գիծը մերոնց հսկողության տակ է, չնայած թշնամու հախուռն ու չընդմիջվող ճնշումներին, դիմադրում են, հասցնում զգալի վնասներ:

Թուրքը շարունակում է օդուժի տեռոր գործադրումը: ՍՈՒ-25 ինքնաթիռները ռմբակոծել են Ստեփանակերտն ու Շուշին, Նորագյուղը, Մարտունին ու Կարմիր շուկան: Ռումբերը կասետային-գնդիկավոր են, արգելված, ահավոր ավերիչ:

«Վերջին երեք օրերի ռմբակոծություններով, Ստեփանակերտի ու մյուս բնակավայրերի քաղաքացիական բնակչության զանգվածային կոտորածներով Ադրբեջանը ցույց տվեց, թե ի՛նչ կուլտուրական ինքնավարություն էր նախատեսում արցախահայության համար,- իր պաշտոնական հայտարարության մեջ այսպես ասաց ԼՂՀ ԳԽ-ի Արտաքին հարաբերությունների ղեկավար Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանը: -Եւ սա մի ավելորդ, ցավագնորեն ավելորդ անգամ ապացուցում է, թե որքան արդար է արցախահայության պայքարը, եւ ինչպես նա խիզախ վճռականությամբ պիտի կռվի մինչեւ վերջնական հաղթանակը»:

Իսկ ՀՀ արտգործնախարարության հրապարակած հայտարարության մեջ էլ ասված է, որ Ադրբեջանը ԼՂՀ հայության դեմ մղվող իր կռվին հաղորդել է նոր ձեւ ու եղանակ, որ խորթ ու դատապարտելի է քաղաքակիրթ մարդկության օրենքներով: Մի՞թե այդ մարդկությունը չպետք է կատարի չարագործի ձեռքը բռնելու իր պարտականությունը:

Թուրքը կատաղի ռմբակոծում է նաեւ ՀՀ սահմանային շրջանները: Այսօր մի ավազակախումբ մտել էր Տավուշի արտերը, փորձում էր հրդեհի մատնել: Մերոնք հարձակվեցին, կոտորեցին 15 հոգու՝ դաս տալով, որպեսզի ուրիշներն այլեւս չդիմեն այդպիսի ոտնձգության:

Կրասնոսելսկի շրջանում եւս անվերջ սանձարձակ չարություններ են անում՝ լրատվությամբ, սակայն, բերան պատռելով, թե հայերն են ռմբակոծում Գետաբեկի ռուսական գյուղերը: Տեղյակ մարդիկ ասում են՝ թուրքն ի՛նքն է այդ գյուղերը ռմբակոծում ու գնդակոծում, ապա մոլորված մոլոկաններին բորբոքում հայերի դեմ, թե՝ բողոքեցէք, Մոսկվա դիմեցէք, այդ հայե՛րն են ձեզ կոտորում:

Օրվա ընթացքում երկու լուր հաղորդեցին Մինսկի խորհրդաժողովի կազմակերպիչ Մ. Ռաֆայելլիի մասին. մեկը Մոսկվայից, որ ասում էր՝ այսօր նա կժամանի Ստեփանակերտ, որպեսզի վիճակն անձամբ ուսումնասիրի, ապա բանակցություններ վարի Բաքվի ու Երեւանի հետ: Մյուսը՝ Երեւանից, որի համաձայն էլ՝ այդ Ռաֆայելին այսօր Բաքվից կգա Երեւան, բայց հայտնի չէ՝ կհամաձայնի՞ գնալ նաեւ Ստեփանակերտ:

Մեր լրատվության մարմինների անտեղյակությունից կարող են գլուխները կորցնել:

Մոսկվայից ցուցադրեցին Էլչիբեյի տոնական ճառն իրենց անկախության վերաբերյալ: Հոխորտում են, թե մի ամբողջ տարվա ձախողանքներից ոչ մեկը չի սասանել իրենց կամքը եւ ժողովրդավարական կառույցների կենսունակությունը: Իսկ Գյոզդեկի ռազմական շտեմարանների պայթյունները, ասում են, եթե կազմակերպված գործ է, ապա մեջը մեծ վարպետություն կա, քանի որ պահեստները գտնվում են սեյսմիկ վտանգավոր հիմքի վրա...

ԼՂՀ լրատվությամբ էլ հայտնեցին, թե մերոնց գերի բռնած Վագիֆ Ազիզովն ու Կոստանտին Լեոնտեւը վկայել են, թե Աղդամի կողմերում տիֆի համաճարակ է բռնկվել, եւ վարակված զինվորներին տեղում գնդակահարում են:

Օգոստոսի 25-ին ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերը Մարտակերտի շրջանում վերահսկում էին Դրմբոն-Կոճողոտ-Հարությունագոմեր գիծը, հիմա առաջ են շարժվում դեպի Սարսանգի հիդրոհանգույցը: Ասում են՝ օրվա ընթացքում մերոնք ութ զոհ են տվել, թշնամին՝ 70-ից ավելի:

Ասկերանի շրջանում թուրքի ՍՈՒ-25 ռազմական ինքնաթիռը ռմբակոծել է Նորագյուղն ու Խոջալուն, հարավ-արեւմուտքում՝ Մարտունին, Հադրութը, Էդիլլուն... Դարձյալ բնակավայրերի վրա զանգվածային ոչնչացման զենքեր են գործադրվում: Այսօր նույնը Վրաստանն է անում Աբխազիայում. թղթակիցները տագնապած հաղորդում են, թե ազատատենչ աբխազների գլխին թափում են «Գրադի», գնդիկավոր եւ հրեշավոր ռումբեր, եւ մեկը չկա, բռնի չարագործների ձեռքերը:

Հայաստանի կառավարության պահանջով՝ այսօր ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը պիտի քննի ԼՂՀ վիճակի հարցը:

Մ. Ռաֆայելին Բաքվից ժամանեց Երեւան եւ հանդիպում ունեցավ ՀՀ արտգործնախարարի հետ: Ասում են՝ Բաքվի հանդիպումներին առաջարկել է 60 օրով հրադադար անել Ղարաբաղում, որպեսզի ռազմական դիտորդներ գան, ուսումնասիրեն հնարավորությունները եւ անեն առաջարկություններ:

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահը հայտնել է, որ, հանրապետությունը բարդ վիճակում թողնելով, չի կարող գալ Երեւան, խոսել Ռաֆայելլիի հետ, հույս ունի, թե նա ինքը կժամանի Ստեփանակերտ, որ սեփական աչքերով տեսնի, թե ի՛նչ է կատարվում այնտեղ:

Այսօր Ղազախստանի նախագահ Նուրսուլթան Նազարբաեւը հեռախոսով կապվել է Էլչիբեյի ու Տեր-Պետրոսյանի հետ, պայմանավորվել, որ ԼՂ-ի բարդույթը լուծելու համար հինգշաբթի օրը Ալմա-Աթայում, իրենց արտգործնախարարների հետ Հայաստանի ու Ադրբեջանի արտգործնախարարները բանակցություններ վարեն, եւ ինքն էլ հանդես գա գլխավոր միջնորդի դերում:

Ռուսաստանի պետ. քարտուղար Բուրբուլիսը ժամանել է Թուրքիա՝ տնտեսական համագործակցության հարցեր պարզելու համար, բայց միաժամանակ նպատակ ունի Թուրքիայի ղեկավարության հետ բանակցություններ վարելու Ղարաբաղի ու Աբխազիայի վերաբերյալ:

Ռուսաստանի բարեկամությունը նորի՞ց բռնեց, եւ դա վերստի՞ն աղետ պիտի դառնա Ղարաբաղի համար: Թե՞ նա գտնվում է մուսուլմանաքրիստոնեական ցանցում եւ ոչ մի ելք չունի փրկվելու, հենց Թուրքիան պիտի էշը ցեխից հանի: Աչքնե՜րս լույս:

Աբխազիայում բռնկված խժդժությունների պատճառով շատ է ծանրացել Հայաստանի հացի վիճակը... Երեւի թե առայժմ անհայտ որեւէ մոլորակի վրա տեղի ունենալիք ցնցումն էլ նախ եւ առաջ հավասարակշռությունից հանելու է այս Հայաստա՛նը: Եւ հիմա Վրաստանում հակահայկական նոր չարություններ են անում (ամեն օր նրա բեռների կողոպուտ է, ուղեւորների նկատմամբ՝ ճնշումներ ու բռնություններ) եւ մեղքը բարդում աբխազների վրա: Նրա՛նք են մեղավոր, դրա համար էլ ձեր ձայնը եւս բարձրացրեք: Բացի այս մեծ խնդրից, որ աբխազահայերն են կազմում իրենց երկակի ծանր վիճակով (ո՛չ աբխազներին կարող են օգնել, ո՛չ վրացիներին):

Երրորդ օրն է, որ Թուրքիայի արտգործնախարարության պատվիրակությունը գտնվում է Երեւանում, հանդիպումներ է ունենում այս հանրապետության ղեկավարների հետ, խոսում են, հարցեր քննում, երեւի ինչ-ինչ համաձայնությունների գալիս: Սակայն ընթացքի եւ արդյունքների մասին լրատվությամբ ո՛չ մի խոսք: Կարծես իրենք էլ համոզված են, որ անպարկեշտ բան են անում, որը ծածուկ պիտի պահվի այն ժողովրդից, որի երկիրն են ներկայացնում:

Թերթում հաղորդում եղավ այն մասին, որ դեռ «Զվարթնոցում», պատվիրակության գալու օրը, ժողովուրդը ցույց է արել, իր ընդվզումն արտահայտել Թուրքիայի հետ արվող

սիրաբանության, հայոց դատի, իրավունքների ու արժանապատվության ոտնահարումների դեմ: Երեւի ավելի ծանր շարունակություն եւ հետեւանքներ սպասելով՝ կառավարության ղեկավարները թաքստոցներում են գործ տեսնում... (տես «Երկիր», 1992, օգոստ. 25):

Մի քանի օր առաջ հեռուստատեսությամբ ցույց տվին Հելսինկիի ինչ-որ հանձնաժողով ներկայացնող մի պատվիրակություն, որի կազմում կար նաեւ մի ադրբեջանուհի, որը թղթակիցների հետ բլբլացնում էր այն մասին, թե այստեղ, Երեւանում, հանդիպել է բարի մարդկանց, տեսել խաղաղասիրական տրամադրություններ եւ հույս ունի, որ մեր երկու ժողովուրդները վերջապես ընդառաջ կգնան միմյանց, հարցը կլուծեն քաղաքական ճանապարհով եւ կսկսեն ապրել իբրեւ բարի հարեւաններ: Այսօր գիշեր էլ Բաքվից հաղորդեցին նրա ռադիոզրույցը, որ բոզի զրպարտչական բարբաջանք էր Երեւանի հասարակական մթնոլորտի մասին, իբր, իրեն մեկուսացրել են, դրել պետ. անվտանգության մի աշխատակցի հսկողության տակ... Եւ ինքն էլ վերջում եկել է այն եզրակացության, որ եթե Հայաստանում խաղաղության ձգտող ուժեր էլ կան՝ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի գլխավորությամբ, ապա, միեւնույն է, նրանց ոչինչ չի հաջողվի, որովհետեւ այստեղ իշխողը դաշնակցական մտայնությունն է: Իսկ դաշնակցությունն ուզում է կռվել եւ անկախ Ադրբեջանը ոչնչացնել: Դաշնակցությունն առուծախ է անում, զենք ու զինամթերք է մատակարարում հայ ագրեսորներին եւ դրանով է ապրում, բա ինչպե՞ս կուզենա, որ կռիվը դադարի:

Հ.Գ.-Միայն ամսիս 27-ի երեկոյան արտգործնախարարի առաջին տեղակալը հեռուստազրույցում հաղորդեց, որ դա եղել է Թուրքիայի ցածրաստիճան պատվիրակություն (ղեկավարը՝ արտգործնախարարի տեղակալի ենթականերից մեկը), որը մեքենայով է եկել, ներս է մտել Մարգարայի կամուրջով (Դեմիրելը մյուս հանրապետություններն է գնում, Հայաստան ուղարկում ինչ-որ ինքնագործ խումբ): Խոսել են ամեն տեսակ փոխհարաբերություններ ստեղծելու խնդիրներից, հեռանկարներից, իհարկե, միշտ էլ հիշեցնելով, որ ամեն ինչ կախված կլինի հայ-ադրբեջանական բարդույթի հետագա ընթացքից:

Օգոստոսի 26. Դեռեւս ցերեկով հայտնի էր, որ թուրքի ՍՈՒ-25 ռմբակոծիչները գրոհել են ոչ միայն Ստեփանակերտն ու Մարտունին, այլեւ Գիշին, Մուշկապատը: Գիշում սպանվել են 8 մարդ, կան շատ վիրավորներ, Մուշկապատում՝ 1 սպանված, 1 վիրավոր: Ուրեմն, հանրապետության խորքերն էլ են հասել, փորձում են մեծ ու անմխիթարական խուճապ ստեղծել:

Ասում էին՝ անցյալ շաբաթ վայր գցված ՍՈՒ-25-ի սավառնորդ ուկրաինացին, որ խոստովանել էր, թե թուրքն իր յուրաքանչյուր թռիչքի համար վճարում է հարյուր հազար ռուբլի, բերել են Երեւան: Որոշված է նրան մահվան դատապարտել, զի վարձկաններին հասնում է պատժի գերագույն չափը: Ափսո՜ս, որ ընդունելի չէ չարաչար մահը, ավելի ճիշտ՝ սատկումը, այն էլ սպանածների հարազատների ձեռքով:

Այնուամենայնիվ, ռազմաճակատի ամենակարեւոր մասում՝ Մարտակերտի շրջանում, դրությունը համեմատաբար մխիթարական է. մերոնք հսկում են վերանվաճած գյուղերը, եւ առաջխաղացում կա Սարսանգի ուղղությամբ:

Իսկ թուրքը, ռազմաճակատում ձախողանքի հանդիպելով, օդուժի միջոցով է վրեժ հանում: Ասում են՝ ավերում է Մարտակերտի ու Հադրութի շրջանների պատմական հուշարձանները: Վերջին օրերին Շուշվա վրա կատարած մի գրոհի ժամանակ ՍՈՒ-25-ի հատուկ նպատակն է եղել Ղազանչեցոց եկեղեցին ռմբահարել...

Եղել է, չէ՞, սելջուկ-թուրքերը ոչ միայն ավերել են Ամարասը, այլեւ քարերը տարել Արաքսի մեջ են թափել: Որովհետեւ համոզված են եղել, որ հայերին համառություն ու հերոսություն են հաղորդում իրենց եկեղեցիները, պատմական հուշարձանները:

Շուշվա գործկոմի նախագահ Սեմյոն Բաբայանն ասում է՝ քաղաքն արդեն 5000 բնակիչ ունի, դպրոցները կարգի են բերել, պիտի սեպտեմբերի մեկին երեխաներին դիմավորեին... Բայց, ահա՛, երկու դպրոց ավերվել են ՍՈՒ-25-ի ռմբակոծությունից:

- Ոչի՜նչ, կհացնենք, կվերանորոգենք,-վստահեցնում է նախագահը:

◇ ◇ ◇

Այսօր Մ. Ռաֆայելին ՀՀ նախագահին հանձնեց իր հուշագիրը՝ ԼՂՀ-ում 60 օրով կրակը դադարեցնելու մասին: Թղթակիցները նրան հարցրին՝ ի՞նչ եք մտածում, որ ձեր Բաքվում գտնված օրն էլ թուրքը ռմբակոծեց Ստեփանակերտն ու Շուշին: Պատասխանեց, թե ամեն ինչ անում են, որպեսզի դա այլեւս չլինի: «Իսկ ինչո՞ւ չեք գնում Ստեփանակերտ, չէ՞ որ այնտեղ է բարդույթը...»: Սրան ոչ մի որոշակի պատասխան չտվեց: Երեւի թե վստահություն չկա, թե թուրքը հենց իր վրա էլ նշան չի բռնի նոր մի ռմբակոծության ժամանակ:

Երեւանում հավաքել էին Աֆղանստանի զինվորներին, ղեկավարին են դիմում՝ ինչո՞ւ չեք գնում, Արցախը պաշտպանեք: Ասում է՝ սա ինքնագործունեության բան չէ, պետք է իշխանությունները կազմակերպեն: Քանի՜ անգամ է պատահել, մեր երեսներով են տվել, թե մեզ իրե՞նք չեն Աֆղանստան ուղարկել... Հիմա թող հավաքեն, օրինական ճանապարհով ուղարկեն... Չէ՞ որ մեզանից ամեն մեկն ընտանիք ունի: Գոնե զոհվելուց առաջ իմանանք, որ տեր կանգնող է լինելու:

Ի՞նչ կարող ես ասել, մարդիկ դառը փորձ ունեն:

Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում դրությունը համեմատաբար տանելի է: Նույնիսկ բանակցություններ են վարել Իջեւանի ու Նոյեմբերյանի շրջանների եւ Ղազախի շրջանի ներկայացուցիչները, կրակը պիտի դադարեցնեն, որպեսզի բերքը հավաքվի:

Անցյալ օրերին շատ էին խոսում օգոստոսի 20-ին տեղի ունեցած հայ-նախիջեւանյան պայմանավորվածության մասին. 26-ի ժամը 1-ից պիտի գործեին երկաթուղին, ավտոճանապարհները, Հայաստանն էլեկտրական էներգիա պիտի տար Նախիջեւանին, եւ, հասկանալի է, պիտի դադարեին ռմբակոծությունները: Հայաստանն շտապեց իր պարտականությունները կատարել, հենց 21-ին էլ էներգիա բաց թողեց, թե՝ նախիջեւանցի՛, վայելի՛ր, գուցե մարդ դառնաս, քո տված խոսքի արժեքն իմանա՛ս: Սակայն հետագա օրերին նրանք ավելի սաստկացրին ռմբակոծությունները, ճանապարհների շրջափակումն ավելի խստացրին, եւ 26-ի ուշ երեկոն է, ոչ մի գնացք չի մտել Հայաստանի տարածք: Ի՞նչ պիտի անեինք, էլեկտրաէներգիայի մատակարարումը դադարեցրինք, որպեսզի չկարծեն, թե մենք միայն բարության ենք ընդունակ...

Թուրքի լրտեսության ճոթուծ բերանները շարունակում են տարածել իրենց հորինած մի «նամակը», որն, իբր, ղարաբաղցիներն են հղել Էլչիբեյին եւ հպատակություն են հայտնում, առաջարկում իրենց խոնարհ ծառայությունն Ադրբեջանին:

Գոնե այնքան խելք ունենային՝ տրամաբանական, իրականանման մի բան սարքեին:

◇ ◇ ◇

Հիմա աշխարհի ցանկացած անկյունում բորբոքված ազգային-ազատագրական կրակին «ղարաբաղ» են ասում: Սակայն նոր Ղարաբաղ երեւի թե մեկն է միայն՝ Աբխազիան, որ այսօր փոթոթվում է կրակների մեջ: Հեռուստատեսությամբ ցույց տվին վրացական զորքերի հրամանատար, 25 ամյա գնդապետ Կարկառաշվիլուն, որն ապստամբ աբխազներին էր դիմում այս խոսքերով. «Դուք, ի՞նչ է, որոշել եք ոչնչացնե՞լ մեր հարյուր հազար զինվորներին: Դե՛, իմացե՛ք, որ մենք էլ հաստատ կոչնչացնենք ձեր ամբողջ իննսուն հինգ հազար բնակչությանը»:

Իննսուն հինգ հազարն Աբխազիայի բնիկ աբխազներն են: Բոլո՜րը: Ուրեմն՝ բոլորին ոչնչացնում է, որպեսզի այլեւս աբխազի հարց չմնա:

Օգոստոսի 27-ը ԼՂՀ ռազմաճակատում որեւէ էական փոփոխություն չմտցրեց. Մարտակերտի շրջանում վիճակը նույնն էր, հայ ինքնապաշտպանները հսկում էին Դրմբոն-Մեհմանա գծի եւ Քելբաջար-Թարթառ ճանապարհի վրա: Մարտունին ու Ստեփանակերտը նորից ռմբակոծության են ենթարկվել ՍՈՒ-25 ինքնաթիռներից: Մարտունում մեկ մարդ զոհվել է, 5 տուն ավերվել, Ստեփանակերտում զոհերը 7-ն են, վիրավորները՝

30։ Եւ պատճառը միջազգային օրենքներով արգելված գնդիկավոր ռումբերն են,-Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ պատմում է ականատես ռուս լրագրողուհին։

Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում եւս դրությունն անփոփոխ էր. ռմբակոծել են Նոյեմբերյանի, Կրասնոսելսկի շրջանների բնակավայրերը։ Նախիջեւանը, խախտելով չկրակելու պայմանը, այսօր էլ գնդակոծել է Եղեգնաձորի Խաչիկ գյուղը եւ պատժվել միայն պատասխան կրակից հետո։

Երեւի կատաղած են, որ մերոնք ընդհատել են էլեկտրաէներգիայի մատակարարումը։ Բայց դրանով ինչքա՞ն պիտի զսպենք, երբ Ալիեւն արդեն Թեհրանում պայմանագիր կնքեց (Մոսկվայի հեռուստատեսությունն էր ցուցադրում), որպեսզի Իրանն այդ շրջափակված հանրապետությանը գազ ու էներգիա մատակարարի, նաեւ երկաթգծի գործելու հնարավորություն ապահովի։ Իսկ մերոնք այդ Իրանի հետ պայմանագրեր կնքելու մասին երկու տարի շարունակ միայն խոսում են։

Ալմա-Աթայում այսօր բացվեց եռակողմ բանակցությունների առաջին նիստը։ Սովորական-պարտադիր ասուլիսից հետո Նազարբաեւը, երեք արտգործնախարարների հետ մեկուսանալով, որոշեց հրապարակել կրակը դադարեցնելու կոչ (մեմորանդում), որի համար հեռախոսով պայմանավորվել էր Էլչիբեյի ու Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ։

Ասում են՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը, Հայաստանի կառավարության պահանջով, այսօր քննարկել է ԼՂՀ ռազմական ծանր վիճակի հարցը։ Պաշտպանությամբ հանդես է եկել Ռուսաստանի ներկայացուցիչը։ Շատերն են դրական արտահայտվել՝ առաջարկելով, որ ՄԱԿ-ի խաղաղարար զինվորական ուժեր ուղարկվեն բարդույթի գոտի։ Սակայն դրան դեմ է արտահայտվել Հնդկաստանի ներկայացուցիչը, եւ վճիռը չի կայացել։

◇ ◇ ◇

Ծանր է ՀՀ քաղաքական ու տնտեսական վիճակը։ Ժողովուրդը ծայրաստիճան բորբոքված է իր անտանելի կացության դեմ եւ արդեն համոզված է, որ դրա ամբողջ մեղքն իր ընտրած ղեկավարության մեջ է, որն իր ծուլությամբ ու անձեռներեցությամբ վարակել է նաեւ սպասարկման ոլորտի օղակներին, հանրապետությունը գամել խայտառակության։ Մայրաքաղաքում ու քաղաքատիպ բնակավայրերում հաց չի վաճառվում։ Օգոստոսին, հացահատիկի բերքահավաքից անմիջապես հետո, բնակչությունն ուտելու հաց չունի։ Բայց մի երկիր, որ տարվա այս ժամանակ հաց չունի, կնշանակի՝ կամ այն ապրելու տեղ չէ, դժոխք է, կա՛մ էլ նրա ղեկավարությունն է ապիկար։ Եւ այս համատարած ու համաճարակ ղեկավարության ներկայացուցիչները, առանց ամոթի ու վախի, պատճառներ են մոգոնում. բա չես ասի, Աբխազիան կամուրջներ է պայթեցրել, հյուսիսից գնացք չի գալիս դեպի մեր կողմը։ Բայց չէ՞ որ ընդամենը մի շաբաթ է, ինչ Աբխազիան պայթեցրեց իր կամուրջները։ Մի շաբա՛թ։ Իսկ դուք նրանից առաջ կուրծք էիք ծեծում, թե հայ ժողովուրդը մեկ տարվա հացի պաշար ունի՝ ամբարած իր տանը, եւ զուր են տագնապի ահազանգերն ու խուճապի ամեն մի նշան։ Մի՞թե դուք մի շաբաթում կերաք ժողովրդի մեկ տարվա պաշարները։ Մի՞թե այսպիսի հրաշք էլ է լինում։

Եւ հետո էլ, մի՞թե դուք այնքան անճարակ եք, ժողովրդի աչքից այնքան ընկած, որ չեք կարողանում բերքահավաքից հետո գյուղացուց հացահատիկ ստանալ, քաղաքները բերել, աղալ-հաց դարձնել, սոված բնակչությանը կերակրել։

Երկու օր առաջ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հացամթերումներով զբաղվող ու չզբաղվող հիմնարկների ղեկավարներին հրատապ խորհրդակցության էր հրավիրել, կարգադրել, որ, ինչպես ուզում են, ինչպես կարող են, թեկուզ կաշվից դուրս գալով էլ, ժողովրդի հացամատակարարումն ապահովեն... Հաջորդ օրերին վիճակն ավելի վատթարացավ։ Այսօր նորից հավաքել է, խոսում է քրթմնջալով, երեւի ինքն էլ չիմանալով-չհասկանալով, թե ի՛նչ է խոսում, հատկապես ի՛նչ պիտի անել դրությունը փրկելու համար...

◇ ◇ ◇

Երեւանի ու հանրապետության դրությունը ծանր է, պարզապես անտանելի։ Եւ նույնիսկ այս դրությունն էլ չի խանգարում, որ ժողովուրդը մտածի Արցախի մասին, ամեն ինչ մոռացած՝ նրա հոգսը քաշի։ Բժիշկները հավաքվել, պայմանավորվում են, թե ինչպես պիտի կազմակերպել գործը, որ ԼՂՀ բոլոր շրջաններում հիվանդանոցներն ու բուժկետերն ապահովված լինեն բարձրակարգ բժշկական մասնագետներով, հատկապես վիրաբույժներով, որոնք այնպես անհրաժեշտ են ռազմաճակատում, ամեն օր տասնյակներով իրար կողք հավաքվող վիրավորների համար։ Աբովյան քաղաքի անձնվեր բժիշկներից են խոսում, որ գնում են ամիսներով, ծառայում ռազմաճակատին, կռվում կռվողների կյանքի համար։ Եւ այստեղ էլ խոսք է վերցնում ռուս մի երիտասարդ բժիշկ՝ Ստանիսլավ Կուշեւ, որ Չելյաբինսկից եկել, քանի՛ ամիս փրկարարական պարտականություն է կատարել Արցախում, բուժական գործերով եկել է Երեւան, նորից պիտի վերադառնա այնտեղ եւ արտասովոր լինելով խոսք է ասում.

- Ես լսել էի, որ այս հեռավոր լեռնաստանում հայ ժողովրդի մի մասը կռվում է իր ազատության համար, կռվում է իսկական պատերազմում, որն ամեն օր տասնյակ կյանքեր է տանում կամ խեղում։ Լսել էի ու չէի կարող չգալ, չկատարել իմ մարդկային ու մասնագիտական պարտքը։ Բայց երբ եկա, տեսա, ճանաչեցի այս հերոս ու սուրբ ժողովրդին, որը կենաց ու մահվան կռիվ է տալիս մարդակեր հրեշների դեմ, ցեղասպան բանակի դեմ, մտածեցի, որ անսահման փոքր է բժշկի դերը, այստեղ պետք է կռվել...

Վանաձոր-Կիրովականի կարի վարչությունը որոշել է հանձն առնել Շուշիի կարի վերականգնումը, կանոնավոր աշխատանքի ապահովությունը եւ իր սուղ միջոցներով, տեխնիկական պակասավոր հնարավորություններով լծվել է իր խոստումի կատարմանը։

Իսկ այստեղ դրությունը վատթարագույն է։ Խոսեցնում են Կրասնոսելսկի արտակարգ դրության պարետ Սմբատ Այվազյանին։ Խելոք, իր պարտականությունները հասկացող երիտասարդ է, պատմում է շրջանի աշխատավորության բաժին հասած տառապալից պայքարի բարդություններից, ինքնապաշտպանության ուժերի կողմից ամեն օր հաղթահարվող չարիքներն է պատմում... Եւ սրանց կողքին՝ նյութական մատակարարման անկանոնության, զինամթերքի ճակատագրական պակասի, պաշտպանական ջոկատներին փոխարինող չունենալու եւ այլ այսպիսի բաների մասին։ Այս բոլորը՝ Կրասնոսելսկի շրջանում, պատկերացնո՞ւմ եք, այնտե՛ղ, ուր երեկ-մեկել օրը թշնամուն նվիրաբերվեց մի Արծվաշեն եւ պարզից էլ պարզ է, որ այդ արյունարբու, ագահ ու անկուշտ ոսոխը պարապ չպետք է պահի Արծվաշենում ու շրջականներում կուտակած զորքն ու զինտեխնիկան։

Այվազյանն ասում է.

- Սա զարմանալի չէ, որովհետեւ սահմանամերձ շրջաններում մեր ժողովուրդը մի դաժան ու անդադրում պատերազմի մեջ է, իսկ Երեւան եկողը կարծես ընկնում է մի ուրիշ երկիր, խաղաղ իր հոգսերով զբաղված, մանավանդ չարչիական-առեւտրական, ժողովրդին մոլորեցրած մի մթնոլորտ, որը միայն զայրույթով ու ատելությամբ է լցնում հայրենիքի պաշտպաններին։

Օգոստոսի 28-ի առավոտից թուրքերը դարձյալ գրոհել են Դրմբոն-Մեհմանա-Հարությունագոմեր գծի վրա եւ, ջարդ ուտելուց ու մեծաթիվ զոհեր տալուց հետո, ետ գնացել։ Մերոնցից սպանվել են երկու մարտիկներ։

Հեռախոսով դեռ վաղ առավոտյան Ստեփանակերտից մերոնք հայտնեցին, որ երեկ թուրքի ՍՈՒ-25 ինքնաթիռը ռումբեր գցած է եղել Ստեփանակերտի ծայրամասում, Շուշի տանող ճանապարհի կամուրջ-կանգառում խռնված բազմության վրա։ Սպանվել են 15 հոգի, վիրավորվել շուրջ հինգ տասնյակը։

ԼՂՀ կառավարությունը նոր հայտարարություն է հրապարակել՝ հաղորդելով, որ ադրբեջանական այս նոր վայրագությունը նպատակ ունի ոչնչացնել արցախահայությանը, քանի համոզվել է, որ սովորական պատերազմով չի կարող հասնել իր նպատակին։ Բայց

սա խելագար մոլորություն է, որովհետեւ ինքնապաշտպանությունը կգտնի նաեւ օդահենության դեմ կռվելու արդյունավետ եղանակը, եւ այն ժամանակ թուրքի բոլոր ուռուները կարժանանան այն բախտին, որ հայտնի է Դրմբոնի երկնքում հայտնված ուկրաինացի վարձկանին:

Լրատվական մարմինները Նազարբաեւի նախաձեռնության մանրամասներն են հաղորդում (սեպտեմբերի 1-ից կրակը պիտի դադարեցվի), կատարում քննարկումներ: Մերոնք աչքները փակած քայլողի դերում են, օդն են ծեծափում՝ բան չհասկանալով: Իբր, մեր ղեկավարությունը գոհ է սպասվող արդյունքներից, չնայած դարձյալ որոշումներ են ընդունվում՝ առանց ԼՂՀ օրինական ներկայացուցչության: Սակայն չեն մտածում, որ եթե այսօրեւեթ կրակը դադարեցվի, սկսեն բանակցությունները, ապա, լավագույն դեպքում, կարող են համաձայնել, որ սահմաններ գծեն այն կետերով, ուր այսօր կանգնած են հակառակորդ կողմերը: Իսկ դա պիտի նշանակի՝ Մարտակերտի ու Մարտունու ամենաարգավանդ մասերը եւ Շահումյանը մնում են թուրքին, իսկ հայությանը՝ պլոկված մի Լաչինի շրջան, որը միայն միջանցքի դեր պիտի խաղա:

Սակայն այս տարբերակին էլ համաձայն չէ Ադրբեջանի ղեկավարությունը: Այն իր Մահս Մամեդովի բերանով Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հարայ է տալիս, թե ո՞նց կլինի, որ կրակը դադարեցվի, խաղաղ բանակցություններ սկսվեն, երբ դեռ Վերին Ղարաբաղում (ամեն օր մի նոր անուն են սարքում՝ իրենց դատարկ գլուխներին սազական) կան զինված հայկական խմբեր: Ուրեմն, նրանք բանակցության կարող են նստել միայն զինաթափ ու իրենց առաջ ծնկած հայերի հետ: Լա՜վ ախորժակ է...

Իսկ Ադրբեջանի պրեզիդենտի լրատվական կենտրոնի ղեկավար Լեյլա Յունուսովան նոր պարբերականներ է տարածում հայ ինքնապաշտպանության մասին: Ըստ դրանց՝ հայերը փունջ-փունջ են բնաջնջվում իրենց (թուրքի) քաջարի զորամասերի հարվածներից, եւ շուտով իրենք պիտի հասնեն Զանգեզուր ու Գյոգչա-Սեւան: Նրա թվերին հավատացողը պիտի մտածի, թե Հայաստանում ու Արցախում այլեւս հայ չկա, թուրքի դեմ կռվող վարձկաններն են մնացել:

Օգոստոսի 29-ին կատաղի մարտեր էին գնում Դրմբոն-Մեհմանա-Վերին Հոռաթաղ գյուղերի ուղղությամբ: Թշնամին հեռահար հրանոթներից ռմբակոծում էր այդ ու հարեւան գյուղերը: Ինքնապաշտպաններն ստիպված եղան թողնել Հարությունագոմերը՝ նախօրոք այնտեղից հեռացրած լինելով բնակիչներին:

Շահումյանի շրջանի պարտիզանական մի ջոկատ, անզիջում կռվի բռնվելով Գյուլիստան գյուղում բուն դրած թուրք զինվորության հետ, վեց ասկյարի սպանել է, մնացածներին էլ դուրս քշել գյուղից:

Մարտունու շրջանում սաստիկ ռմբակոծության է ենթարկվել Բերդաշենը: Երեկ ԼՂՀ ղեկավարությունն իր պաշտոնական համաձայնությունն էր հրապարակել՝ ի պատասխան Մարիո Ռաֆայելիի կոչի: Այսօր էլ ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հրապարակեց նման բովանդակության իր հայտարարությունը՝ համաձայնելով, որ հենց սեպտեմբերի 1-ն էլ հարմար է հրադադարի սկզբի համար: Ադրբեջանի ղեկավարությունը դեռեւս լուռ է, չնայած հայտնի է, որ առանց նրա խոսքի անհնար է որեւէ վճռական քայլ սպասել բարդույթի լուծման ուղղությամբ:

Լրատվական մարմինները հաղորդեցին, թե Ադրբեջանի մոսկովյան ներկայացուցիչն է հայտնել թերահավատություն (ի՞ր անունից, թե՞ իր կառավարության), թե իբր, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի վերահսկողությունը չի տարածվում Լեռնային Ղարաբաղում գործող զորամասերի վրա: Ուստի եւ նկատելի արդյունք սպասել արվող հայտարարությունից, պարզապես չափազանց լավատեսական է:

Սակայն մինչեւ այժմ եւ հենց այս օրերին էլ այդ թուրք աղբյուրներն առիթը բաց չէին թողնում պնդելու, թե հիշյալ զորամասերը հենց Հայաստանի ղեկավարության բերածներն են, ագրեսիվ նպատակների իրականացնողները: Այդ ինչպե՞ս եղավ, որ հիմա էլ դարձան նրա վերահսկողությանը չենթարկվող:

Հետո էլ, չէ՞ որ այժմ, եթե այնտեղ կա կարգ դուրս մի իրողություն, դա այն է, որ

Ադրբեջանը նույնիսկ պատերազմի օրենքներո՛վ անհանդուրժելի կործանիչ ռմբակոծություններ է կատարում:

◇ ◇ ◇

Պատահաբար ձեռքս ընկավ «Նեզավիսիմայա գազետայի» (Մոսկվա) 1992 թ. օգոստ. 12-ի համարը, որի տպագրած մի հոդվածը պատմում է խորհրդային, ապա ռուսական բանակից Ադրբեջանին անցած զինամթերքի ու զենքերի մասին, եւ պարզվում է, որ այս հանրապետությունն արդեն «սեփականացրել է» 295-րդ ու 23-րդ մոտոհրաձգային դիվիզիաների բոլոր զորամասերը, 23-րդ նավանորոգման ռազմական գործարանը, 60-րդ մոտոհրաձգային դիվիզիայի 14-րդ մոտոհրաձգային գունդը, ինչպես նաեւ 4-րդ ընդհանուր-ռազմական բանակի բոլոր ռազմաօդակայանները, հոսպիտալները, ռազմական ու թիկունքային բոլոր կազմավորումներն իրենց նյութական ռեսուրսներով ու ռազմա-տեխնիկական սարքավորումներով: Ադրբեջանի Պաշտպանության մինիստրությանն են հանձնել 230 տանկ, շուրջ 300 ԲՏՌ, 330 ԲՄՊ, 175 հրետանի, շուրջ 130 ականանետ, «Գրադի» 33 սարք եւ շուրջ 2000 գնդացիր:

Ասում է՝ այս ամենն ապացույց է, որ ԱՊՀ՝ Տաշքենդում ընդունված որոշումից Ադրբեջանն օգտվել է կրկնակի ու քառակի, բայց արի ու տես, որ Լեռնային Ղարաբաղում սանձազերծած պատերազմն առավել բորբոքելու նպատակով Ադրբեջանի ղեկավարությունն ու ազգային բանակը պահանջում են, որ իրենց հանձնվեն Ադրբեջանի տարածքում գտնվող ամբողջ ռազմական տեխնիկան ու զորամիավորումները նույնպես, եւ, հավանաբար, շուտով կհասնեն նրան, որ ստանան նաեւ 75-րդ ու 60-րդ մոտոհրաձգային դիվիզիաները եւս, քանի որ այս դիվիզիաները, որոնք հիմնականում բաղկացած են ռուս զինվորներից ու սպաներից, չեն կարող ապահով հեռանալ իրենց հայրենիքը, ադրբեջանցի գրոհայինների սպառնալից պահանջներով ստիպված են կամ ընտանիքները վերցնել, փախչել, կամ էլ մնալ եւ ստորացուցիչ պայմանագրերով առայժմ ժամանակավորապես ծառայել տեղում, թերեւս «մեկ շաբաթով վարձակալվել, գնալ կռվել ԼՂԻՄ-ում իբրեւ տանկային դիպուկահար... «Ռոճիկը» ամսական 50 հազար է: Դրան էլ գումարած, եթե պայմանագիրն ստորագրված է մարտական գործողություններին մասնակցելու համար՝ մեկ տարուց ավել ժամանակով, ապա սպային խոստանում են բնակարանով ապահովել ոչ միայն Ադրբեջանում, այլեւ ԱՊՀ ուրիշ հանրապետությունների տարածքներում:

«Ահա թե այդ իրավիճակն ինչպես է բացատրել 4-րդ բանակի անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքի օգնական, գնդապետ Յու. Խվոստիկովը,-գրում է հոդվածի հեղինակ Վլադիմիր Մուխինը եւ բերում գնդապետի բացատրությունը.-«Մարդիկ գտնվում են անհուսալի վիճակում: Եթե նրանց այստեղ երկար պահեն, ապա սպաներին սպառնալիքով, կաշառքով, խոստումներով եւ ուրիշ միջոցներով ստիպելու են կռվել Ղարաբաղում: Եւ նրանք կդառնան օտարվածներ Ռուսաստանի ու անհարազատներ այստեղի համար»: Այդպես էլ, դեռեւս մայիսի 13-ին Բաքվի մոտ ռուսական զորքերի դիրքերը լքած, ամբողջ տանկային պատրաստականությունը վերցրած հետախուզական վաշտի հրամանատար, լեյտենանտ Ա. Երմակովն է կամավոր հեռացել: Թե դրա համար ինչքան դոլար է ստացել, դժվար է ասել, բայց որ Լեռնային Ղարաբաղի մարտերում մահացու վերք է ստացել, դա հայտնի է: Այդպիսի բախտ է վիճակվել նաեւ ավագ լեյտենանտ Լեւկովիչին ու մայոր Ա. Էլկինին: Անտեր են մնացել այդ երկուսի մանկահասակ երեխաներով ընտանիքները: Եւ ռուսական զինված ուժերից էլ այդ ընտանիքներին չի հասնում ոչ մի արտոնություն: Չէ՞ որ նրանց զոհված հայրիկներն այլեւս ռուսական բանակի զինվորներ չեն:

«Միայն վերջին 5 ամիսներին 4-րդ բանակը թողել են 153 սպաներ... Նկատի առնելով, որ մնացած սպաներից շատերն էլ Ռուսաստանում չունեն նույնիսկ ժամանակավոր անկյուն, որտեղ հնարավոր լինի կանգ առնել կամ թեկուզ իրերը պահել, ապա դժ-

վար չէ ենթադրել, թե ադրբեջանական բանակն ի՛նչ հնարավորություն ունի ընտրելու իր համար բարձրորակ ռազմական մասնագետներ, իսկ գուցե և թնդանոթի միս, նայած ով ի՛նչ բախտի կարժանանա»,-իր հոդվածն այսպես է ավարտում Վ. Մուխինը:

Օգոստոսի 30-ին հայ ինքնապաշտպանները Ներքին Հոռաթաղի մոտ շրջապատման մեջ են առել ու ջարդել թուրք մի զորաջոկատ, որը տվել է 30 զոհ:

Մեհմանայի վրա գրոհի եկածներին ևս են մղել՝ պատճառելով կենդանի ուժի ու տեխնիկայի մեծ կորուստներ:

Գյուլիստանի նվաճման մասին տվյալները ճշգրտվել են. պարտիզանները կոտորել են 40 ասկյար, ոչնչացրել զրահատեխնիկայի ինն միավոր:

ՀՀ սահմանային շրջաններում ևս կռիվները չեն դադարում: Կրասնոսելսկի շրջանում մերոնք թշնամուն են զիջել Վահան գյուղը:

Լրատվական միջոցները զբաղված են Ալմա-Աթայի բանակցությունների արդյունքների քննությամբ: Այն որեւէ բան կտա՞ հարցի կարգավորմանը, թե՞ կմնա նախորդ անարդյունք ժողովների ու այլեւայլ միջնորդումների մակարդակին: Չէ՞ որ Ադրբեջանի պատվիրակությունը խորհրդաժողովում, կառավարությունն էլ այստեղ՝ ցուցաբերում են քաղաքականություն, որից դժվար է սպասել որեւէ խելամիտ բան:

Խորհրդաժողովի մասնակից Դավիթ Շահնազարյանն ասում է՝ Ալմա-Աթայում Ադրբեջանի պատվիրակությունը կտրականապես դեմ է եղել կրակի դադարեցման վերաբերյալ փաստաթուղթ ստորագրելուն, եւ միայն Նազարբաեւի՝ Էլչիբեյի ու Տեր-Պետրոսյանի հետ ունեցած հեռախոսազրույցից հետո է, որ գործը գլուխ է եկել: Եւ առհասարակ խորհրդաժողովից առաջ, ընթացքում ու հետո Ադրբեջանի պաշտոնական շրջանները մի երգ գիտեն եւ միշտ այն են լարում, որ իրենք հայկական կողմի հետ զրույցի սեղանի շուրջ կնստեն լոկ այն ժամանակ, երբ Արցախից դուրս եկած կլինի վերջին զինված հայը: Ապա՝ ամենակարեւորն ու ամենաբութը. նրանք գտնում են, որ իրենք Լեռնային Ղարաբաղի հետ հարց չունեն, հարցն ու պարզելիքը Հայաստանի հետ իրենց շլնքին փաթաթված տարածքային բարդույթն է: Իսկ ամենացավալին էլ այն է, որ սա դարձել է նաեւ գործին առնչվող բոլոր երկրների ու նրանց պաշտոնեության համոզմունքը: Ընդունում են հայ-ադրբեջանական բարդույթ, մոռանում, որ Ադրբեջանը խնդիր ունի միայն իր ազատության ու ինքնավարության համար կռվող արցախահայության հետ:

Օգոստոսի 31. Թուրքը Մեհմանան էլ նվաճեց: Մեր աղբյուրները հաղորդեցին, թե մեծ ճնշում էր, եւ իրենք ստիպված եղան զիջել: Իսկ այսպես որ գնա, շուտով կհասնեն Ստեփանակերտ, այն էլ կզիջեն, կմնա «Լաչինի միջանցքը», որն արդեն քանի՜ օր թուրքն իր հսկողության տակ առած է համարում:

Նախորդ օրը, այս գիշեր եւ ամբողջ այսօրվա ընթացքում ռմբակոծվել են Ավդուռը, Մյուրիշենը եւ Նորշենը: Այս էլ որ հանձնենք, նախկին մարզից միայն ծվեններ կմնան, անբնակ ու անկենդան ծվեններ, որովհետեւ Մարտակերտի ու մնացած շրջանների փախստականների հոծ խմբերը եկել, սփռվել են Հայաստանի տարբեր մասերում եւ մշտական բնակության հնարավորություններ են փնտրում:

Ստեփանակերտի վրա այսօր ռումբեր են նետել թուրքի ՍՈՒ-25 3 ինքնաթիռներ, որոնցից մեկը վայր են գցել Շուշվա մոտ, մյուսին էլ լուրջ վնաս պատճառել:

Շահումյանի շրջանի պարտիզանական կռվի ղեկավարությունը, Գյուլիստանն ազատագրելուց հետո, թուրքերին պահանջ է ներկայացրել, որպեսզի նրանք գյուղերից դուրս բերեն ներմուծած թուրք խաղաղ բնակչությանը, որպեսզի իրենք ստիպված չլինեն գործ ունենալ անմեղ ու անպաշտպան մարդկանց հետ:

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանը համաշխարհային հանրությանն է դիմել՝ հայտնելով, որ Ադրբեջանն արհամարհում է բարդույթի կարգավորմամբ զբաղվող միջազգային եւ ուրիշ հեղինակավոր մարմինների միջնորդություններն ու առաջարկությունները, արցախահայության ցեղասպանությունն է իրականացնում, մի՞թե նրան չպետք է սանձահարեն:

Մոսկվան ցույց տվեց ինքնագոհությունից պայթող թուրքերի մռութները, որոնք միայն

անհեթեթություններ էին դուրս տալիս:

Մահիր Մամեդով.-Ադրբեջանական զորամիավորումներն ազատագրեցին Մեհմանան (ումի՞ց, իր հույն ու հայ բնիկների՞ց:):

Իսկ երիտասարդ մի բացբերան հաստավուռ մրթմրթաց.-Քիչ է մնացել, որ Ղարաբաղի լեռնային մասը լրիվ ազատագրենք: Այ, նրանից հետո մենք Հայաստանի հետ բանակցությունների կնստենք...

Հայաստանի տերերը ե՞րբ պիտի ուշքի հանեն ողջ ժողովրդին, ձեր օձի մռութները ջարդեն, ցույց տան, թե դուք ի՛նչ տեսակ ազատարարներ եք: Վերջերս նրանք չամաչեցին հայտարարել, թե Կրասնոսելսկի շրջանում երեկ թշնամուն հանձնված Վահան գյուղի համար ծանր մարտեր ենք մղել, սակայն չկարողացանք պահել... Արծվաշենից հետո էլ Վահա՛նը:

Հանձնելով նահանջո՛ւմ ենք:

Սեպտեմբերի 2. Երեկ ու այսօր, ըստ Ալմա-Աթայում ընդունված հայտարարության, կրակը դադարեցված պիտի լիներ, սակայն շարունակվում է, հատկապես ԼՂՀ-ում, ուր կան նոր զոհեր ու վիրավորներ, ավերածություններ: Մեծ ու կատաղի հարձակում է եղել Չլդրանի վրա, մերոնք արժանի հակահարված են հասցրել, թշնամու 30 ասկյարներ են սպանվել, 2 տանկ է ոչնչացվել: Եւ, այնուամենայնիվ, Նազարբաեւի ներկայացուցիչ Գանի Կասումովը, Բաքվում նստած, Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հայտնում է, որ իր շեֆի նախաձեռնությունը բարի արդյունքներ է տալիս, խաղաղություն է ամենուր: Եւ պատահական չէ, որ ռուս խոսնակը, այս վիճոցը բաց թողնելով՝ ասում է.

- Բայց ի՜նչ խաղաղություն, երբ Մարտակերտի շրջանի շուրջ 50 գյուղերն ադրբեջանցիների ձեռքին են, հայերի հսկողության տակ մնացել են տասը, նրանք էլ անընդհատ ռմբակոծվում ու գնդակոծվում են:

Եւ զարմանա՞նք, որ Շուշի-Լաչին-Գորիս ճանապարհին խումբ-խումբ փախստականներ են, որ այլեւս չեն դիմանում երկնքից թափվող կրակին, փախչում են, ուզում են փրկել իրենց փոքրիկներին ու անճարներին:

Հայ ազգի մի մասի օրհասն է, մարդիկ փրկվում են թուրքի բերած աղետից, իսկ Հայաստանի նախագահը նոր ուղեւորությունների է պատրաստվում, այս ամսի կեսերին ԱՄՆ պիտի գնա, որ ելույթներ ունենա ՄԱԿ-ի ժողովներում, եւ աշխարհն իմանա, որ հայ ժողովուրդը պերճախոս ղեկավար ունի:

Սեպտեմբերի 3-ին Իջեւանի ու Ղազախի սահմանագլխին, հայկական Կայեն ավանում, հանդիպել են Հայաստանի ու Ադրբեջանի պրեզիդենտների ներկայացուցիչները՝ նպատակ ունենալով, Ալմա-Աթայի ծրագիրն իրականացնելու համար, առաջիկայում որոշակի մանրամասներ նախատեսնել: Պայմանավորվել են հրադադար անել ամսիս 15-ից: Ոչ մի խոսք չի եղել Լեռնային Ղարաբաղի մասին:

Հայաստանի նախագահին ներկայացրել է ԳԽ-ի պատգամավոր Դավիթ Շահնազարյանը, Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյին՝ ինչ-որ Սալամով, որը, ըստ զանազան լրատվական տեղեկությունների, քանի՛ անգամ հայտարարել է, թե ինքն օժտված չէ իր նախագահի որոշակի հանձնարարականներով: Այս դեպքում հարց է առաջանում, իսկ հանդիպման ինչի՞ եւ ինչպե՞ս է եկել: Մի՞թե Դավիթ Շահնազարյանի բարեւն առնելու համա՛ր միայն:

Առաջանում են նաեւ ուրիշ հարցեր. այսպես, օրինակ, ի՞նչ հանձնարարությամբ է հանդիպման գնացել Դավիթ Շահնազարյանը, որ ներկայացնում է Հայաստանի պրեզիդենտին: Սա անցյալ տարի գնաց Քիշինեւ, ի՛նչ-ի՛նչ հակառուս խմբերի ներկայացուցիչների հետ ստորագրեց մի կոչ, որով խորհրդային զորքերը դուրս էին հրավիրվում Արցախից, հետո էլ եկավ, Երեւանի հեռուստատեսությամբ ռուսներին հայհոյեց, թքոտեց-մրոտեց՝ երազելով այն օրը, երբ հայ ժողովուրդն ազատվելու է՝ նրանց «բարեկամությունը» թոթափած:

Սրանից հետո էր, որ կաշառված ներքին զորքերի հրամանատարության ու ադրբեջանական օմոնի ստորինությանը հանձնվեց արցախահայությունը, որպեսզի ցույց տրվի,

թե ի՛նչ ճակատագիր է սպասվում ռուսական զորքից «ազատագրված» եւ սեփական զորք չունեցող Արցախի անպաշտպան հայությանը։

Իհարկե, պատճառը միայն Դ. Շահնազարյանի ստորագրությունը չէր, որ ռուսական զորքը դուրս բերեցին Արցախից։ Հայաստանում եւ Արցախում ՀՀՇ-ականներն ու նրանց դամքաշ ամբոխներն էին դա պահանջում, բացի դրանից, Ռուսաստանն ուզենար, դուրս էլ չէր բերի, ժողովրդական արյուն կթափեր, բայց կպահեր եւ ցույց կտար, որ ինքը չի առաջնորդվում ինչ-որ ծայրահեղ բարձրացված աղմուկով։ Բայց ի՞նչ շահ ուներ դրանից։ Հանեց իր զորքը եւ առերես ձեւացրեց, թե ժողովրդավար է, ունկնդրում է նույնիսկ մի անուժ ու անպաշտպան ժողովրդի պահանջը, իսկ մտքում ոչ միայն ասաց՝ դե՛, գնացե՛ք, կերե՛ք, այլեւ Պուգոյի նման չարագործին հանձնարարեց այդ «Ղարաբաղ» կոչված խառնակչությունից պաշտպանել Ադրբեջանի «ոտնահարվող իրավունքները»։

Եւ հիմա Դավիթ Շահնազարյանը հպարտությամբ արձանագրում է, որ իրենց բանակցություններում խոսք չի եղել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության մասին։ Բայց չէ՞ որ բանակցությունը նվիրված է եղել Ալմա-Աթայում ընդունված հռչակագրի իրականացմանը, իսկ այդ հռչակագիրը եւ առհասարակ Ալմա-Աթայի խորհրդաժողովն ունեցել է մեկ կետ-նպատակի՝ Արցախի (իրենց խոսքով ասած՝ Ղարաբաղի) բարդույթի լուծումը։

Բանակցությունների մյուս հերոսը՝ Սուրեն Զոլյանը, դարձյալ ո՛չ առանց հպարտության, հայտարարեց, թե իրենք այնտեղ միշտ էլ պնդել են, թե Ադրբեջանը Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության վերաբերող հարցերի առթիվ պիտի պայմանավորվի այդ վարչաքաղաքական միավորի ներկայացուցիչների հետ։ Միայն եւ միա՛յն։ Եւ այնպես է ստացվում, թե այս մարդիկ մեծ պատիվ են անում Լեռնային Ղարաբաղի շնչահեղձ հանրապետությանը։ Իսկ իրականում, մի անկաշկանդ ազատություն են պարգեւում թուրք ավազակին եւ ասում են՝ գնա՛, ինչպես կուզես, այնպես էլ վարվիր այդ Ղարաբաղի հետ։ Եւ պատահական չէ, որ լրատվական մարմինների հաղորդումների համաձայն Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմանամերձ շրջաններում անդորր է, դադարել են ռմբակոծությունները ու կրակի մնացած տեսակները, Արցախում կրակ է թափվում Մարտունու եւ Հադրութի շրջանների՝ նույնիսկ ռազմական գծից շատ հեռու բնակավայրերի գլխներին։ Մարտակերտի շրջանում թուրքը Վաղուհասից վեր է կացել, արշավանքի գնացել Վանքի վրա, որպեսզի այդ շրջանի՝ Արցախի սրտի հետ իր հաշիվը վերջնականապես մաքրի։

Այս բոլորն ինձ մտածել են տալիս եւ բերում այն եզրակացության, որ Արցախի հարցում կա մտացածին մի հիվանդություն, հայկական գիտա-տեսական հիվանդություն։ Տարիներ առաջ մեր Ակադեմիայի պատմաբանների մի պատվիրակություն Բաքու էր գնացել, վերադառնալով զեկուցեց, որ այնտեղ բարձր մակարդակով որոշել են «հարեւան եղբայրական հանրապետության պատմաբանների հետ համագործակցել, ստեղծել երկու ժողովուրդների պատմությունը մարքս-լենինյան գաղափարախոսության հենքի վրա», իսկ Ղարաբաղի հարցը շրջանցել, այդ առթիվ ո՛չ իրենք որեւէ բան գրեն, ո՛չ մենք...

Թուրքն այդ մարզը գողացել, դրել էր գրպանը եւ մերոնց՝ մարզի տիրոջը, պաշտոնապես ասում էր դու սո՛ւս, ես է՛լ սուս, իսկ մերոնք դա ընդունում էին իբրեւ միակ տրամաբանական, իրենց համար երանելի ելքը...

Ինչպես հիմա, գնացե՛ք, ձեր խնդիրները պարզեցե՛ք նրանց հետ։ Կարծես թուրքն ուրիշ որեւէ տարբերակ էլ կերազեր։

Հեռուստատեսությամբ խոսեցնում են ԼՂՀ ղեկավար Գ. Պետրոսյանին, եւ նա դժգոհում է մարզում ստեղծված վիճակից. մեր դեմ եկել է թուրքի բանակը։ Բանակի դեմ բանակ պիտի կռվի, իսկ մենք այդպիսին չունենք, եւ մայր Հայաստանի օգնությունն էլ անբավարար է...

«Արցախ» հայրենակցական միության նախագահ Հովհաննիսյանին են խոսեցնում. նա էլ փախստականների ողբերգական վիճակն է պատմում. եկել, լցվել են մեր Կոմիտասի շենքի դիմացի այգին, այնտեղ են անցկացնում իրենց օրն ու գիշերը։ Ի՞նչ պիտի լինի սրա վերջը, իշխանությունները գոնե պատկերացնո՞ւմ են։

Վազգեն Մանուկյանը գտնում է, որ Հայաստանի ղեկավարությունը չի գիտակցում ԼՂՀ վիճակի լրջությունը, ժողովուրդն էլ դեռ չի հասկացել, որ այնտեղ Ավարայր է, մեր ազգի լինել-չլինելու խնդրի լուծումը։ Շահումյանի ու Մարտակերտի տանուլ տալը ոչ թե դավաճանություն է համարում, այլ մեր սխալ գործելակերպի ցավալի արդյունքը։ Կոչ է անում ամեն գնով ապահովել Լաչինի Միջանցքի առողջ գործունեությունը, եւ «հաղթանակն անխուսափելի կլինի»։

Սեպտեմբերի 4-ին շարունակվել են հեռահար ռմբակոծությունները Մարտունու, Հադրութի, Ասկերանի շրջանների վրա։ ՄԻԳ-21 մի ռազմական ինքնաթիռ եկել է Ստեփանակերտի վրա, սակայն տեղ չհասած՝ խփվել հայ ինքնապաշտպանների դիպուկ կրակով։ Ասում են՝ փշրանքների մեջ եղել են գնդիկավոր ռումբերի բեկորներ։ Իսկ սավառնորդի վիճակը հայտնի չէ։ Ենթադրվում է, թե պայթել է ինքնաթիռի հետ։

Երեկ թուրքը նվաճել է Սրխավենդը, մեկ էլ երեկոյան դեմ հեռու քշվել նվաճած դիրքերից։

Խոսեցնում են ԼՂՀ Պաշտպանության կոմիտեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին, եւ նա իր դժգոհությունն է հայտնում Ալմա-Աթայի՝ բանակցությունների, Հայաստանի ղեկավարության վարած քաղաքականության դեմ. բանակցությունները մեկ արդյունք են տվել. Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմաններում անդորր է, իսկ այստեղ, Արցախում՝ պատերազմ։ Հայաստանի ղեկավարությունը չի կատարում նաեւ մեր մի ճարահատ խնդրանքը, չի օգնում, որ Արցախը լքած զինվորները վերադառնան իրենց դիրքերը։ Իսկ ի՞նչ պիտի անի, որ ստացվի օգնություն։ Հեռուստատեսությամբ ցույց են տալիս «Արցախ» կոմիտեի առաջ, Կոմիտասի անվան համերգային տան պատերի տակ, պարզապես երեւանյան բակերում ու փողոցներում թափված փախստականներին եւ նրանց վրա թխսամոր պես պտույտ տվող երիտասարդներին, հարցեր են տալիս. ինչո՞ւ եք այստեղ, ինչո՞ւ չեք գնում ձեր Արցախը պաշտպանելու, ի՞նչ պիտի արվի, որ դուք ռազմաճակատում լինեք եւն, եւն։

Նրանց պատասխանները դառն են եւ անմխիթարական.

- Իմ Արցախն այստեղ է, առանց մոր մնացած երեք երեխաներս փողոցում են՝ անպաշտպան, անօգնական՝ սրանից բխող հետեւանքներով... Ես նրանց հոգսը պիտի քաշեմ։ Հայաստանի կառավարությունը, մեր մայր ժողովրդի մեծերն ու փոքրերը ոչինչ չեն անում մեր հոգսը թեթեւացնելու համար։

Եւ «Արցախ» հայրենակցականի նախագահ Յուրի Հովհաննիսյանը հաստատում է, որ, ինչպես, ղեկավարությունը մատը մատին չի խփում փախստականներին որեւէ կերպ տեղավորելու, պաշտպանելու համար։ «Երեկ երեկոյան հեռուստատեսությամբ հայտարարեցին, որ փողոցում բազմաթիվ ծերեր ու մանուկներ, կանայք ու հիվանդ մարդիկ մեկ գիշերով տեղավորվելու կարիք ունեն։ Անմիջապես մարդիկ եկան, տարան իրենց տները, խնամեցին-պահեցին մեկ գիշեր, հիմա բերել են... Մենք մտածում էինք, թե հայտարարությունը մեր ղեկավարության, հատկապես պարտք ու պարտականություն ունեցող մարմինների խիղճն էլ կարթնացնի... Ո՛չ, նրանք անշարժ ու անզգա են իրենց հաստաբեստ գրահների ներքո»։

Մեկ ուրիշ երիտասարդ՝ ջոկի հրամանատար, իր գանգատն է անում.

- Իմ զինվորը ծանր վիրավոր այստեղ էր բերվել։ Վախճանվել է, եկել եմ թաղելու, եւ դագաղի համար 15 հազար ռուբլի են պահանջում, գերեզմանատեղի համար՝ 10 հազար։ Բա սա հայ ժողովո՞ւրդ չէ, ի՞ր զավակին չպիտի հողին հանձնենք...

Մի երրորդը փողոցում շարված չարչիներին է ցույց տալիս.

- Ամեն սեղանի կամ արկղի շուրջ հինգ ջահել-ջիվան կանգնած, անհոգ մռլտոցներ են արձակում... Ո՞վ պիտի նրանց հասկացնի, որ հայրենիքը վտանգված է։ Մի՞թե Երեւանի վրա էլ ռումբ պիտի ընկնի, որ ազգը գիտակցի պատերազմի առկայությունը։

Արցախում հայի՞ պատերազմ չէ...

Եւ այսպես շարունակ:

Իսկ ես մտածում եմ, թե ո՞ւր է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, պատրաստվում է ԱՄՆ մեկնելո՞ւ, ՄԱԿ-ի նիստերում այս մարդկանց դժբախտության մասին պատմելու եւ օգնությո՞ւն աղերսելու: Բայց չէ՞ որ դրանից առաջ պետք է ունենալ այն գիտակցությունը, թե ինքդ արել ես քո պարտքը, քո ձեռքից եկածը եւ ավելին... Չէ՞ որ իր եւ ուղեկիցների հենց միայն ուղերթի ծախսերով կարելի կլիներ լուծել Հայաստան հորդած բոլոր փախստականների հոգսերը, եւ դեռ մի բան էլ կմնար հաջորդ անելիքների համար, եթե ղեկավարությունն այսպես անհանդուրժելի ծուլանալու է պետականության հարցերում.

Հռոմի խորհրդաժողովը պիտի բացվի ամսիս 7-ին, եւ նրան մասնակցելու համար վաղը Երեւանից դուրս պիտի գան ԼՂՀ պատվիրակությունը՝ Բորիս Առուշանյանի, Հայաստանինը՝ Քրիստիան Տեր-Ստեփանյանի գլխավորությամբ:

Հայաստանը տնքում է պատերազմի բերած աղետների բեռան տակ, ժողովրդական կարիքների, քաղցի, ընչազրկության, գալիք ձմռանն անպատրաստ լինելու երեւավոր հեռանկարից... Եւ հեռուստաէկրանին հայտնվում է ինչ-որ ֆոլկլորիստ ձեռներեց (Յունեսկոյի համապատասխան կազմակերպության անդամ), հայտարարում, թե ինքը նախապատրաստվում է Երեւանում անցկացնելու ֆոլկլորային խմբերի երեւանյան միջազգային փառատոն, խնդրում (թե պահանջում) է, որ ազգը հոգա այդ փառատոնի ծախսերը...

Թվում է՝ մարդ հիմա կամ խելագար պիտի լինի ազգի ցավալի վիճակը չհասկանալու եւ նրա բերանի վերջին պատառն ինչ-որ ճեղքով չփախցնելու համար... Բայց գտնվում են մարդիկ (նրանք ամեն օր հայտնվում են հեռուստատեսությամբ), ներկայացնում իրենց ագահ պահանջները... Այնպես էլ վարպետորեն տիրապետո՜ւմ են ազգի դատարկ գրպանը թափ տալու արվեստին...

Սեպտեմբերի 5. Երեկ առավոտվանից թուրքերը կատաղի ռմբակոծության ենթարկեցին Ասկերանի շրջանի բնակավայրերն ու շրջկենտրոնը: Եւ, գիտե՞ք, որտեղի՛ց. ոչ միայն Աղդամից, այլեւ նույն Ասկերանի շրջանի այն գյուղերից, որ մի քանի շաբաթ առաջ էին նվաճել՝ Խրամորթից, Փիրջամալից, Նախիջեւանիկից... Ռմբակոծությունից հետո էլ անցան լայն հարձակման՝ ուղեկից ունենալով օդային կործանիչ տեխնիկան: Ինքնապաշտպանության ուժերն այս անգամ սպասում էին այդպիսի սանձարձակության. հակահարձակման անցան եւ, նախ, կործանեցին թշնամու «ՄԻԳ-24» երկու ուղղաթիռ, ապա առաջ շարժվելով՝ ազատագրեցին շրջանի բոլոր ութ գյուղերը՝ Խրամորթը, Դահրավը, Նախիջեւանիկը, Աղբուլաղը, Արանզամինը, Փիրջամալը: Այսօր երեկոյան դեմ ոչնչացրին Աղդամի շրջանի Աբդալ ու Գյուլափլու գյուղերում տեղադրված կրակակետերը: Ասում են՝ թշնամին այս ճակատամարտում կորցրել է ավելի քան 100 ասկյար, մեծ քանակությամբ զինտեխնիկա ու զինամթերք...

Ադրբեջանի լրատվությունն այս անգամ ստիպված եղավ խոստովանել իր խայտառակ պարտությունը, բայց ունկնդրին մոլորեցնելու համար հայ ինքնապաշտպանության ազատագրած գյուղերն իրենց սեփականությունն է համարում՝ դրանք վերագրելով «Աղդամի ու Խոջալուի շրջաններին»: Խոջալուի՜ շրջան... Տեսնո՞ւմ եք՝ պարտությունը վարչաքաղաքական միավոր է դարձել նրանց:

Մերոնք այսօր կարեւոր հաջողություն են արձանագրել նաեւ Մարտակերտի շրջանում. ետ մղելով Սրխավենդի վրա թշնամու տանկային հարձակումը, ոչնչացրել են մեկ տանկ, խլացրել նրանց կրակակետերը Բաշ-Գյունեփայա, Օրթա-Գյունեփայա եւ Մանիքլու գյուղերում, ինչպես նաեւ ազատագրել Հարությունագոմեր ու Վերին Հոռաթաղ գյուղերը:

Ա՜յ, թե որ շարունակվի՜ այս առաջխաղացումը...

Թուրքի բարբաջողները մոգոնում են, թե Լաչինի միջանցքով հայերն անհաշիվ զենք ու զինամթերք են փոխադրել «Վերին Ղարաբաղ», եւ նրանց հաղթանակը դրանով է պայմանավորված: Իսկ իրենք՝ այդ խեղճ ողորմելիները, «Վերին Ղարաբաղ» զենք տեղափոխելու ո՛չ միջանցք ունեն, ո՛չ հետանցք, դրանից էլ պարտվում են ու կոտորվում:

Այսօր Հռոմ ուղեւորվող մեր պատվիրակությունները զրույց ունեցան լրագրողների հետ: ԼՂՀ պատվիրակության ղեկավար Բորիս Առուշանյանն ասաց.

- Ես մեծ սպասելիքներ չունեմ խորհրդաժողովից: Անհնար է հրաշքներ սպասել... Բայց գնում ենք՝ նախ գիտակցելով այն առաջընթացը, որ խորհրդարանի կազմակերպիչներն են կատարել՝ ճանաչելով մեր պատվիրակության լիարժեքությունը, ապա հաստատում եւ գնահատում ենք մեր պարտականությունը՝ միջազգային ատյաններում պաշտպանելու նորաստեղծ մեր հանրապետության իրավունքը: Թող ոչ ոք չփորձի այն ոտնահարել...

Սեպտեմբերի 6-ին Հայաստանի լրատվությունն արցախյան օրվա նորություններ չուներ հաղորդելու, եւ հեռուստատեսությունը, Մոսկվայի օրինակով, սակայն շատ ավելի ցածր մակարդակով, հաղորդեց անցած շաբաթվա լրատվության արդյունքները, որ կարելի է կոչել կրճոնք:

Ի՞նչ տեղի կունենա հասարակական սննդի վայրերում, եթե սրանց աշխատողները կիրակի օրերին, ոչ մի թարմ կերակուր չպատրաստելով, իրենց այցելուներին մատուցեն միայն նախորդ օրերի կրճոնքը: Պարզ է, այցելուներն այդ կրճոնքը կթափեն մատուցողների ու նրանց ղեկավարների գլխներին:

Իսկ այստեղ տափակ հասարակությունը կլլացնում է՝ երեւի գոհանալով, որ գոնե մեկ օր իրեն ավելորդ անհանգստություն չեն պատճառում:

◇ ◇ ◇

Զանգեցի Ստեփանակերտ՝ եղբորս, ասում եմ.

- Ինչո՞ւ հարսիդ ու թոռանդ չես ուղարկում, մեր տանը պահենք, չէ՞ որ այստեղ համեմատաբար հեշտ է երեխայի սննդի հարցը լուծել:

Միակ տղան՝ Վարդգեսը, Մարտակերտի կողմերում պատերազմի մեջ է եւ կռվի առաջին օրերից տուն չի գալիս: Իսկ ես մտածում եմ թոռան մասին, որը մի քանի ամսական է, եւ մայրը կաթ չունի:

Աշոտը քրթմնջում է.

- Ինչ որ ասում ես, ճիշտ է, բայց ես ուրիշ բան եմ մտածում. որ ուղարկենք, ի՞նչ կասեն քո մասին: Չե՞ն ասի՝ տեսե՛ք, հարազատներին դուրս է բերում Ստեփանակերտից... Համ էլ հարսն ինքը մի ուրիշ տեսակ է դատում: Մինուճար եղբայրն էլ ճակատում է գտնվում, եւ ասում է՝ հեռվից ո՞նց կլինեմ, էստեղ կողքներին եմ, եւ թվում է՝ օգնում եմ, պաշտպանում թշնամու գնդակից...

Եղբայրս մեր տոհմի զավակն է՝ սիրտը պինդ, հույզերը խորքում պահող: Սակայն պատերազմը խմբագրել է, հույզերն ու նրանց վերաբերող խոսքերը մոտեցրել լեզվին:

Հոկտեմբերի 7. Երեկ թուրքերի մի բավական մեծ զորամաս Մարտունի-Ճարտար-Կարմիր շուկա ուղղությամբ ուժեղ գրոհ է ձեռնարկել, մխրճվել շրջանի տարածքը՝ մի քանի տասնյակ տանկերի եւ այլ զրահամեքենաների ուղեկցությամբ: Մերոնք դիմավորել են կազմ ու պատրաստ, լավ ջարդ տվել, կոտորել հարյուրից ավել ասկյարների, մնացորդներին հալածել մինչեւ սահմանից այն կողմ: Ասում են՝ միայն Ճարտարի մատույցներում 60 ասկյարի դիակ էր փռված: Նման մի գրոհ էլ Ֆիզուլուց է եղել Հադրութի շրջանի Էդիլլու-Տող ուղղությամբ: Այստեղ եւս ինքնապաշտպանները մարտի են բռնվել, ետ մղել թշնամուն:

Հայաստանի սահմաններում, իբր թե, հրադադար է, պայմանագրի իրականացում, սակայն թուրքը ռմբակոծել է Տավուշի ու Գորիսի շրջանները: Ճիշտն ասած, իրենք էլ մերոնց համանման քայլերն են դատապարտում, եւ դժվար է պարզել՝ ո՛վ է իրավացի:

Երեկ Թուրքիայի ռազմատրանսպորտային մեկ ինքնաթիռ մտել էր Հայաստանի տարածք, խնդրել, որ թույլ տան իջնի «Զվարթնոց» օդանավակայանում: Հարցրել են՝ ո՞վ կա մեջը: Ասել են՝ դիվանագետներ ու տարածքային հարցեր քննող մասնագետներ ենք, ուզում ենք բանակցությունների նստենք Հայաստանի ղեկավարության հետ: Բայց դրա հա-

մար նախապես պայմանավորվե՞լ եք, ունե՞ք մեր կառավարական մարմինների թույլտվությունը,-հարցրել է «Զվարթնոցի» դիսպետչերը: Այս հարցին թուրքերը չեն պատասխանել, եւ մերոնք նրանց կարգադրել են դուրս գալ Հայաստանի սահմաններից, քանի չեն կիրառվել նման դեպքերում օրենքով սահմանված միջոցներ...

Հիմա մերոնք տարակուսանքի մեջ են. ի՞նչ մարդիկ են, ինչի՞ են դիմել նման հիմար քայլի: Չե՞ն մտածում, որ դա կարող է լինել վարչապետ Խոսրով Հարությունյանի աղերսանքի պատասխանը. մեզանից հա՛ց եք մուրում, ուրեմն ձեր երկիրը փռե՛ք մեր ոտքերի տակ... Թե՞ եկել են ստուգելու՝ իսկապե՞ս մենք այնպես ու այնքան քաղցած ենք, որ գնացել ենք մեր հավիտենական թշնամու ոտքը:

Օրվա շատ կարեւոր իրադարձություններից մեկը՝ Անգլիայի նախկին ղեկավար Մարգրետ Թետչերը, իբրեւ Բրիտիշ-Պետրոլիում նավթային ընկերության ներկայացուցիչ, ժամանել է Բաքու, բարեկամության ու համագործակցության երդում է տալիս, եւ թուրքերը խանդավառված են. տեսե՛ք, ասում են, նույնիսկ Ղարաբաղի բարդույթի շուրջ իր նոր վերաբերմունքն է ցուցաբերում, առաջ դատապարտում էր մարդու իրավունքի ոտնահարումն այդ մարզում, իսկ Շուշիի ու Լաչինի դեպքից հետո աչքերը բացվել են, եւ հիմա տեսնում է, թե ով ով է,-էլի գնծում է Մախս Մամեդովը եւ ավելացնում.-70 տարի հետո Անգլիան նորից ոտք է դնում Ադրբեջանում, եւ սկսվում է մեր հին բարեկամության ու համագործակցության նոր փուլը:

70 տարի հետո՞: Նկատի ունի անգլիական ռազմադիվանագիտական պատվիրակության խարդավանքից ներկայությունն Ադրբեջանում ու Այսրկովկասում 1918-20 թվականներին, կաշառված Թոմսոնների ու Շատելվորտների հակահայկական մեքենայությունները..

Իսկ եթե այդ Մարգրետ Թետչերն էլ, իր հայրենակցուհի ազնվաբարո եւ անձնազոհ Կոքսի պես գնա իրողությունների վայրը, սեփական աչքերով տեսնի՝ ինչն ինչո՛ց է եւ ով ո՛վ ... Մի՞թե նա էլ չի դառնա Կոքսի նման մի ֆիդայուհի...

ՀՀՇ վարչությունը հրապարակեց կոչ, որով պահանջում է, որ բոլոր զինապարտները պարտադիր կերպով ներկայանան զինկոմատներ եւ գնան մասնակցելու Արցախի փրկությանը:

«Ստեղծված իրավիճակը ողջ ժողովրդից պահանջում է վեր կանգնել քաղաքական ու գաղափարական տարաձայնություններից, մոռանալ վեճ ու վիրավորանք, լարել բոլոր ուժերը եւ ազգովին զինվորագրվել Արցախի ինքնապաշտպանության գործին»,-ՀՀՇ-ական կոչի խոսքն է:

Բայց մեկ-երկու ամիս առաջ նույն այս ՀՀՇ ղեկավար ներկայացուցիչնե՞րը չէին, որ Արցախի փրկության վրա խաչ էին քաշել եւ առաջարկում էին համաձայնել թուրքի լուծն ընդունելու: Ուշացա՞ծ չէ կոչը: Ո՞ւշ չեն ուշքի ու խելքի գալիս ՀՀՇ-ները...

◇ ◇ ◇

Հեռուստատեսությամբ ելույթի լսափողը դեմ տվին մի արցախցի երիտասարդ տիկնոջ, որը վիրավոր պառկած է հիվանդանոցում: Նրա խոսքը բավական խելոք ու բանաստեղծական կոչ էր՝ ուղղված արցախցի եւ առհասարակ հայ զինապարտ երիտասարդությանը: Սիրելի՛ եղբայրներ ու զավակներ,-պահի ողջ ողբերգականությանը վայելող արտիստիկ ձայնով ասում է նա,-ելե՛ք, զե՛նք առեք, գնացեք արցախյան սուրբ հողի ազատագրության անհետաձգելի գործի՛ն: Ինձ միշտ թվացել է, թե նման կոչի կարիքը չպետք է լինի: Բայց այսօր, մանավանդ նրա՛նց համար, որ ճակատը թողած՝ Երեւանում ու հայաստանյան ուրիշ վայրերում են գտնվում, թող իմանան, որ ճակատ վերադառնալով կկատարեն մեծ փրկագործություն: Կփրկեն ո՛չ թե Արցախը, որ, միեւնույն է, առանց իրենց էլ փրկվելու է, այլ իրենց պատի՛վը, ա՛յր-մարդու հայկական անունը...

Հայտնեցին, որ այնտեղ, Արցախյան հողում ննջում են այս խելոք տիկնոջ երիտասարդ ամուսնու եւ այլ հարազատների մարմինները:

Ո՞վ պետք է անտարբեր մնա այս կոչի նկատմամբ:

◇ ◇ ◇

Բուտրոս Ղալին Մոսկվային հրաժեշտ տալուց առաջ հարցազրույց ունեցավ եւ նախկին ԽՍՀՄ տարածքում բռնկված ազգամիջյան բարդույթների առթիվ նորից հիշեցրեց իր ՄԱԿ-ի դիրքորոշումը. ազգի ինքնորոշման եւ պետական սահմանների անձեռնմխելիության խնդիրները կարող են լուծվել միայն երկկողմ համաձայնությամբ, ապա՝ մարդու իրավունքների պաշտպանությունը միջազգային բարձրագույն օրենքն է: Բայց չէ՞ որ առաջինը հոդս է ցնդում, դառնում դատարկ խոսք ամեն մի բարձրագույն օրենք: Ուրեմն, երկու կողմերից մեկը՝ Ադրբեջանը, պետք է հարգի մեր ինքնորոշումը, բարձրագույն օրենք ընդունի Արցախի հայ մարդու իրավունքը... Ի՜նչ ցնդաբանություն:

Սեպտեմբերի 8-ին արցախյան ճակատում էական փոփոխություններ տեղի չունեցան: Թուրքը դարձյալ ռմբակոծել էր Մարտունին, Հադրութը, Սոսը, Ճարտարը, Կարմիր շուկան, Մելիքաշենը: Ապա հարձակումներ է ձեռնարկել Մելիքաշենի վրա Հադրութի, Մեհմանայի վրա Մարտակերտի շրջաններում: Երկուսում էլ մեծ կորուստներ կրելով՝ ետ է փախել: Մելիքաշենի մոտ, օրինակ, մի քանի տասնյակ ասկյարներ են կոտորվել, իսկ Մեհմանայի մոտ հանձնել են մի քանի ռազմակետեր:

Հայ-ադրբեջանական սահմաններում, չնայած պայմանավորվածությանը, բախումները շարունակվել են:

Օրվա նորություններից կարեւորները.

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ չեչենների ինքնավարական շարժումն օրեցօր լայն ծավալներ է ընդունում: Գումարվել է մեծ համագումար, որն ընդունել է կոչ՝ հարգելու իրենց անկախության ու ինքնավարության ձգտումը: Առայժմ սահմանների կամ առհասարակ տարածքային հարց չի դրվում: Բայց չէ՞ որ նրանք միաձույլ կերպով ապրում են Դաղստանում ու Ադրբեջանում, եւ ինքնավարությունը տրամաբանորեն պետք է տանի նրանց տարածքային ամբողջության եւ սահմանների խնդրին,-եզրակացրեց ռուս մեկնաբանը:

Հռոմում Ղարաբաղի հարցին նվիրվելիք համաժողովին գնացած պատվիրակություններից Հայաստանինը, ԼՂՀ-ինը, Ադրբջեանինն ու Թուրքիայինը ոչ պաշտոնական հանդիպումներ են ունեցել եւ չեն հասել որեւէ լուրջ պայմանավորվածության: Իսկ համաժողովի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելին ցավով է հայտնել, որ ցարդ Ադրբեջանը չի պատասխանել իր ներկայացրած առաջարկությանը, եւ Ալմա-Աթայի պայմանագիրն էլ ոչ մի արդյունք չի տվել Լեռնային Ղարաբաղում, երբ փաստորեն ու հիմնականում նվիրված է եղել այնտեղ խաղաղություն հաստատելու խնդրին:

◇ ◇ ◇

Մոտ օրերը Ստեփանակերտում կսկսի աշխատել հացի գործարանը, որը, հանրապետության կենտրոնի բնակչության հացի նվազագույն պահանջները բավարարելու համար, պետք է կլանի օրական 15 տոննա ալյուր: Այդ ալյուրը կանոնավոր տեղ է հասնում Լաչինի միջանցքով, չնայած թուրքի չդադարող ռմբակոծություններին:

Այսօր երկու հանրապետությունների ղեկավարներ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու Գեորգի Պետրոսյանը Երեւանում պաշտոնական հանդիպում են ունեցել, քննարկել բազմակողմանի համագործակցության հարցերը եւ ընդունել գործունեության կոնկրետ ծրագիր:

ՀՀ շրջանների զինկոմիսարիատներից հաղորդում են, որ կամավորները

խումբ-խումբ ներկայանում են՝ ճակատ մեկնելու եւ առհասարակ Հայաստանի կազմավորվող բանակի շարքերը համալրելու համար։

Լիտվայի հանրածանոթ լրագրողուհի Մարիտե Կոնտրիմայտեն է հզոր ինքնաթիռով մեծ քանակությամբ սնունդ, դեղորայք ու հագուստեղեն բերել Արցախում կռվողների եւ թուրքի վայրագություններից փախստական դարձածների համար։

Բաքվում պրեզիդենտի նստավայրի մոտ մեծ հանրահավաք է եղել։ Ցուցարարները հրապարակ են տարել Արցախի ճակատում կոտորված ասկյարների դիակները, հայհոյել Էլչիբեյին եւ քարկոծել նրա նստավայրը...

Սեպտեմբերի 9. Այսօր Մարտակերտի շրջանում ազատամարտիկները գրոհել են թուրքի գրաված դիրքերի վրա եւ լրիվ ազատագրել Դրմբոնն ու Մեհմանան։

Մարտունու եւ Հադրութի շրջանների շատ բնակավայրեր ռմբակոծվել են։ Ռազմական մեծ կուտակումներ են նկատվում Մարտունու եւ Ասկերանի ուղղությամբ։

Իսկ Մախս Մամեդովը կենտրոնական հեռուստատեսությամբ նորից վայնասուն է բարձրացրել. հայերը Կրասնոսելսկից ռմբակոծեցին Գետաբեկի շրջանի Նովոիվանովկա ռուսական գյուղը, եւ ցույց են տալիս մոլոկանների լաց ու շիվանի կադրեր, որոնք էկրանին երեւացել էին դեռեւս այս ամառնամուտին։

Լրատվական մարմինները նորից խոսում են Բաքվում պրեզիդենտ Էլչիբեյի դեմ արվող ցույցերի մասին։ Տեղեկացնում են, որ այնտեղ, հրապարակում, ցուցադրում են իրենց մեռելներին, որոնք մի չնչին մասն են միայն զանգվածային այն կոտորածների, որոնց ենթարկվում է թմրադեղերով կամ հրացանի փողով ճակատ քշված ասկերական խառնամբոխը։ Երբ Ասկերանի ու Մարտունու ճակատներում այժմ էլ նրանցից հարյուրներով թափված են, եւ Էլչիբեյի հրամանակատարները չեն տանում, որպեսզի առավել չբորբոքեն սեփական ժողովրդի զայրույթը։

ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը կոչ է հղել Մինսկի խորհրդաժողովը նախապատրաստելու համար Հռոմ հավաքված պատվիրակություններին՝ պահանջելով գլխավոր ուշադրությունը դարձնել Ադրբեջանի կողմից խաղաղ բնակչությանը զանգվածաբար կոտորելու հրեշավոր ընթացքի վրա եւ ստիպել, որ դադարեցվի կրակը։ Իսկ այնտեղ (Հռոմում), ասում է՝ Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի ու ԱՄՆ-ի պատվիրակությունները խստորեն դատապարտել են ԼՂՀ տարածքի խաղաղ բնակչության դեմ ադրբեջանական բանակի գործած վայրագությունները։

ՀՀ պրեզիդենտի լրատվական կենտրոնից հաղորդում են, թե հանրապետության ղեկավարությունը ԱՊՀ Բիշքեկի առաջիկա հանդիպման կազմակերպիչներին հղել է գրություն, որով զգուշացնում է, թե Ադրբեջանն ԱՊՀ կազմի մեջ ընդունելու դեպքում Հայաստանն ստիպված կլինի վերանայել համագործակցության մեջ իր հետագա մնալու հարցը, քանի որ անհնար է նույն քաղաքական միավորի մեջ լինել ագրեսորի, մարդու իրավունքները ոտնահարող պետության հետ։

ՀՀՇ վարչությունը կոչ է հրապարակել «բոլոր արցախցիներին եւ հայրենի հողի համար կռվելու պատրաստ յուրաքանչյուր հայ քաջորդու՝ արցախյան մարտադաշտ մեկնելու, մեր երկիրն ու ազգային արժանապատվությունը պաշտպանելու համար ներկայանալ զորահավաքի նորաստեղծ շտաբ...»։ «Պահն է սթափվելու... Պետք է լարել բոլոր ուժերը եւ ազգովին զինվորագրվել Արցախի ինքնապաշտպանության սրբազան գործին» («ՀՀ», 1992, սեպտ. 8)։

Թե ինչպես կիրականացվի այս կոչը, շատ կարեւոր է։ Բայց մեզ համար կարեւոր են նաեւ մի երկու ամիս առաջ նույն վարչության, նրա կազմակերպությունը ներկայացնող պատգամավորների եւ կառավարության անդամների կոչերն ու երդումները կռիվը դադարեցնելու, Արցախը թուրքի ողորմածությանը հանձնելու, համազգային նոր ողբերգության պատճառ չստեղծելու համար։ Մի՞թե Շահումյանն ու Մարտակերտը պիտի կորցնեինք, որպեսզի ՀՀՇ-ականներն ուշքի ու խելքի գային...

Սեպտեմբեր 10. Այսօր պատերազմ էր գնում Մեհմանա-Վաղուհաս գծի դիմաց-չինի՝, թե մերոնք նորից դիրքերը զիջեն)։

Թուրքերը հրթիռակոծել են Մարտունու եւ Հադրութի շրջանների բազմաթիվ բնակավայրեր։ Շատ են տուժել Մարտունին ու Խնուշինակը։ Ֆիզուլուց մի ջոկատ գրոհել է Ցորի վրա, յոթ ասկյար այնտեղ թողնելով՝ ետ փախել։ Մերոնք ոչ մի վնաս չեն կրել։

Թուրքը Լաչինի միջանցքն էլ է ռմբակոծել... Եւ այս պայմաններում իսկ Երեւանից Արցախ են վերադառնում շատերը, որ առաջ լքել էին իրենց ավերված ու բռնագրավված բնակավայրերը։ Համոզվել են, որ փախստական թափառելն ավելի վատ է, քան հայրենի հնավանդ օջախի ավեր քարերը մինչեւ վերջին շունչ պաշտպանելը։

Ասում են՝ Ադրբեջանը Ղարաբաղում կորցրել է ԱՊՀ-ից ստացած ռազմական իր բոլոր ինքնաթիռները եւ հիմա գործի պիտի դնի Չեխիայից ինչ-որ ճանապարհով ձեռք բերած (երեւի վառելիքով փոխանակած) ինքնաթիռներ... Ոչինչ, սրանք էլ իրենց վերջը կգտնեն ԼՂՀ տարածքում, այնտեղ լավ սովորել են ինքնաթիռ որսալը։

ԼՂՀ արտգործղեկավար Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանն ասում է՝ Ադրբեջանի ղեկավար Էլչիբեյը հիմա լիակատար իրավունք ունի ինքնասպանություն գործելու, քանի որ պրեզիդենտի գահն ընդունելիս խոստացել էր մինչեւ սեպտեմբերի սկիզբը լրիվ «ազատագրել Ղարաբաղը», հակառակ դեպքում ինքնասպանություն կգործի։

Ինքնասպանության հարցը հասունացած է նաեւ այն առումով, որ ասկյարների դիերն են հասնում իր գահանիստի պատերի տակ, եւ նրանց տերերը հանրահավաքներ են անում, արյան գին են պահանջում, քարկոծում են գահանիստը։

◇ ◇ ◇

Այսօր Ստամբուլում, Եվրոպական խորհրդի անդամ երկրների արտգործնախարարների հանդիպմանը, Րաֆֆի Հովհաննիսյանը քննադատեց Թուրքիայի վտանգավոր դերը Լեռնային Ղարաբաղի խնդրում։ Նա ասաց՝ Ադրբեջանում գործում են Թուրքիայի ռազմական խորհրդականներն ու սպաները, խոսք կա այն մասին, որ Ադրբեջանը զենք էլ է ստանում Թուրքիայից։ Էլ չենք խոսում այն մասին, որ Թուրքիայի ընդդիմության պատճառով Հայաստանը չի ընդգրկվում Եվրոպական խորհրդի մեջ՝ գոնե դիտորդի կարգավիճակով։

Երեւանում կամավորական-մահապարտների գունդ են կազմակերպում։ Մի գնդապետ (Գեւորգ Պետրոսյան), որ հատուկ այդ գործով է զբաղված, հաղորդեց, որ միայն այս մեկ օրում ավելի քան հարյուր կամավոր է ցուցակագրվել... Եւ այս գունդը լինելու է Հայաստանի կանոնավոր բանակի հիմքը։

Իսկ մենք էլ կարծում էինք՝ Պաշտպանության մինիստր Վազգեն Մանուկյանն իր հեռուստաելույթին շատ էր հուզված, խոսք էր ասաց մահապարտների գնդի մասին... Հիմա ես տարակուսած եմ. այս ի՞նչ կանոնավոր բանակ է լինելու, որի հիմքը կամավորությունն է։ Մենք մինչեւ ե՞րբ պիտի պետություն խաղանք ինքնագործ խմբերով։

Մոսկվայից էլ հաղորդեցին Հայաստանի ղեկավարության տարակուսանքը՝ Բիշքեկում Ադրբեջանին ԱՊՀ ընդունելու դեպքում իր այնտեղից դուրս գալու հնարավորության մասին։ Իսկ որ ասեն՝ ուզո՛ւմ ես, դո՛ւրս եկ։ Դո՛ւրս եկ, ապրիր մեկուսի։ Ինչո՞ւ չես ապրի, իրեն Թուրքիային ես դիմել, հաց ես ուզում... Դուրս եկ եւ այդ հույսով էլ ապրիր։

Թե՞ ինքնագործունեությունը ենթադրում է նաեւ անհեռատեսությո՞ւն։

Օրվա կարեւոր իրողություններից.

Բուտրոս Ղալին, ԱՊՀ կատարած շրջագայությունից վերադառնալով՝ հայտարարել է, թե ՄԱԿ-ն աշխարհի մի շարք տաք կետերում պետք է խաղաղարար դեր կատարի, գործադրի ամեն տեսակ ջանքեր։ Դա չի վերաբերում, իհարկե, ԱՊՀ սահմաններից ներս բորբոքված կետերին, որոնցում որեւէ ձեռնարկում անելու համար իր գլխավորած միջազգային կազմակերպությունը ո՛չ բավարար միջոցներ ունի, ո՛չ էլ նույնիսկ ռազմական ուժ։ Ուրի՛շ բան, որ կարող է դիտորդներ ուղարկել, ինչպես այդ արել է Մերձդնեստրի

ու Ղարաբաղի պարագայում:

Ուրեմն, մենք այդ ՄԱԿ կոչված միջազգային մարմնից կարող ենք սպասել միայն թամաշաչիներ: Իսկ մեր հարցը կլուծենք մե՛նք, բացառապես մե՛ր ուժերով ու հնարավորություններով:

Այսօր, Ստամբուլում, Եվրախորհրդարանի՝ Թուրքիայի նախաձեռնությամբ կազմակերպված մեծ ժողովում ՀՀ արտգործնախարար Ր. Հովհաննիսյանը քննադատեց Թուրքիայի հակահայկական գործողությունները, մանավանդ ԼՂՀ դեմ միջազգային զանազան միջոցառումներում ձեռնարկած սադրանքները եւ Հայաստան մտնող բեռների դեմ դրած արգելակները: Ապա նա առաջարկեց, որ Հայաստանն ընդունեն ԵԱՀԽ-ի մեջ:

Հեռուստատեսությամբ տված հարցազրույցում ԳԽ-ի պատգամավոր Դավիթ Շահնազարյանը շեշտեց իտալացի դիվանագետ Մարիո Ռաֆայելիի դիրքորոշումը ԼՂՀ հարցի կարգավորման կապակցությամբ: Նա պահանջում է կրակը դադարեցնել՝ առանց նախապես դրա համար պայմաններ դնելու: Դադարեցնել ու դրանից հետո միայն անցնել հարցերի քննարկմանը (Էլչիբեյը պահանջում է, նախ, վերադարձնել Շուշին ու Լաչինը, ԼՂ-ից դուրս բերել հայ ամբողջ զինվորությունը... Որպեսզի այսքանից հետո ինքը որոշի, թե ի՞նչ է անելու):

Շահնազարյանը նկատեց նաեւ Արցախ մտցված պառակտողական (ուրիշ խոսքով՝ կուսակցական) քաղաքականության վտանգավորությունը: Գտավ, որ Արցախում պետք է գործի միայն մեկ միասնական գաղափար՝ հողը պաշտպանելու եւ հաղթելու կամքը: Իսկ կուսակցական տարաձայնությունները միայն պիտի խանգարեն, գործը տապալեն: Իհր., սա նաեւ իր ՀՀՇ քաղաքական համոզմունքն է: Մի՞թե: Բայց ինչո՞ւ այսպես ուշ ենք իմանում, մանավանդ նրանից հետո, երբ այդ ՀՀՇ-ն Արցախում կորցրել է իր դիրքերը:

Սեպտեմբերի 11. Դեռեւս ցերեկով Մոսկվայից (ադրբեջանական լրատվության անունից) հաղորդեցին, թե թուրքերը Մարտակերտի շրջանում գրավել են Չլդրան գյուղն ու հարեւան, ռազմական կարեւորություն ունեցող բարձունքները, ինչպես նաեւ ջախջախիչ հրետակոծության են ենթարկել Լաչինի միջանցքով Երեւանից Ղարաբաղ ռազմամթերք փոխադրող մի ավտոշարասյուն:

Երեկոյան հաղորդումներում այս երկու տեղեկությունները հաստատող ոչինչ չկար: Հակառակը, մերոնք պնդում էին, որ Մարտակերտի շրջանում ինքնապաշտպանները ոչ միայն վստահորեն հսկում են Մեհմանա-Դրմբոն գիծը, այլեւ հաջող կռվում են մոտակա, ռազմավարական կարեւորություն ունեցող բարձունքներին տիրանալու համար:

Թուրքերը Հադրութի կողմերում են ակտիվացել. երեկ ռմբակոծել են Հախուլլուն, այսօր՝ Էդիլլուն: Կան ավերածություններ: Ռմբակոծել են նաեւ ոչ միայն Գորիսի Կոռնիձորը, այլեւ Հայաստանի ոչ այնքան սահմանային այնպիսի բնակավայրեր, ինչպիսիք Բռնակոթն ու Շաղատը (Նախիջեւանի ու Կուբաթլուի կողմերից):

Հռոմում ԼՂՀ հարցի քննարկմանը նվիրված խորհրդաժողովն ավարտվեց՝ առանց որեւէ վճիռ հանելու, եւ հայտնի է, որ Մինսկում էլ ժողով չի լինի: Այս անարդյունք ավարտը մտահոգություն է պատճառել հարցի լուծմամբ շահագրգռված բոլոր կողմերին, բացի Ադրբեջանից, որը ոչ մի կերպ չուզեց ճանաչել ԼՂՀ իրավունքը, եւ միջազգային հեղինակավոր մարմնի բոլոր ջանքերն ի դերեւ ելան:

ՀՀ կառավարությունը մոտ օրերին կդիմի ՄԱԿ-ին՝ խնդրելով լծվել ԼՂՀ խնդրի կարգավորմանը, քանի որ ԵԱՀԽ-ը պարզապես սպառել է իր հնարավորությունները,- հայտնեցին ՀՀ պրեզիդենտի լրատվական կենտրոնից:

Այսօր առավոտյան Ստեփանակերտ է ժամանել ՀՀ կառավարական պատվիրակությունը՝ պետական նախարար Ռ. Չիֆթալարյանի գլխավորությամբ: Այն պետք է ծանոթանա հանրապետության սոցիալ-տնտեսական ու ռազմական վիճակին եւ ԼՂՀ իշխանությունների հետ ծրագրի նրա կարգավորման ու հետագա զարգացման խնդիրները: Անմիջապես տեղի է ունեցել հանդիպում Պաշտպանության կոմիտեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ (սրանից էլ կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանի համար նա՛ է Արցախի առաջին ղեկավարը):

◇ ◇ ◇

ՀՀ արտգործնախարար Ր. Հովհաննիսյանի՝ Ստամբուլում ունեցած ելույթը դժկամությամբ ընդունվեց Հայաստանի իշխանությունների կողմից: ՀՀ նախագահի մամուլի քարտուղար Ռ. Շուգարյանը, օրինակ, անմիջապես հայտարարեց, թե այն զգացմունքային է եւ շատ խիստ... Այդպիսի ելույթ կարելի է ունենալ Սփյուռքի որեւէ հավաքում եւ ոչ թե Թուրքիայում, այն էլ՝ Թուրքիայի արտգործնախարարի ներկայությամբ»:

Ապա Շուգարյանը հայտնեց, որ Հովհաննիսյանի ելույթում կան մտքեր, որոնք «հակասում են Հայաստանի քաղաքականության ընդհանուր ուղեգծին» («Ազատամարտ», 1992, սեպտեմբեր, N 38):

Ամենայն հավանականությամբ՝ Շուգարյանն արտահայտում է իր նախագահի կարծիքը, որը չի կարող անհետեւանք մնալ: Դժբախտաբա՛ր...

◇ ◇ ◇

Թուրք պաշտոնեությունը վերջին ամիսներին ամեն ինչ նվիրել էր ռազմաճակատին եւ հաղթանակը, ինչպես ասում են, իր գրպանում դրած էր համարում: Այնպես որ կարելի է հասկանալ պրեզիդենտ Էլչիբեյին, որը հանդիսավորապես հայտարարել էր, թե սեպտեմբերի սկզբին իրենք կտոնեն այդ հաղթանակը: Իսկ եթե չկարողանա՞ն: Եթե չկարողանան, կնշանակի՝ իրենք ոչ մի բանի պետք չեն, եւ այս դեպքում պրեզիդենտը խոստանում էր ինքնասպան լինել...

«Ազատություն» ռադիոկայանն էլ, մոսկովյան մի թերթից առնելով, սեպտեմբերի 11-ին հաղորդեց, թե Էլչիբեյի ընդդիմադիր ուժերի ղեկավար Էթիբար Մամեդովը պրեզիդենտի թիմին մեղադրել է ժողովրդի շահերը ոտնահարելու, պետական միջոցները ցաքուցրիվ անելու մեջ, հիշել, օրինակ, Ներքին գործերի մինիստրին, որը մի գործարանի հաշվից 500 հազար դոլար դրամ է գողել: Եւ այս մինիստրը, արդարանալու համար, հայտարարել է, թե 500 հազարի կեսը Ղարաբաղի ճակատի համար է ծախսել, մյուս կեսն էլ պահում է, որպեսզի այնտեղ ամենամոտ ժամանակներում տոնելիք հաղթանակը հանդիսավորապես նշի:

Ասում են՝ իրենց խորհրդարանը միանգամայն արդարացի է համարել այս բացատրությունը, եւ ինքն էլ իր հերթին միջոցներ է փնտրում հաղթանակն ըստ արժանվույն տոնելու համար:

Էլչիբեյը հաղթանակ չտոնեց: Դրած պայմանն էլ, որքան հայտնի է, չի կատարվել: Մենք գիտենք, որ ուղղափառ մահմեդականը կմեռնի, բայց չի հրաժարվի տված խոսքից ու խոստումից: Ուրեմն, սպասենք նրա ինքնասպանությանը:

Ինչ վերաբերում է տոնախմբության համար պահված տարադրամին, ապա այն էլ ծախսելու տեղ կգտնվի. չէ՞ որ Լեռնային Ղարաբաղի ճակատներում ասկյարները փունջ-փունջ են կոտորվել, եւ հենց միայն նրանց թաղման ծախսերը բավական շատ պիտի լինեն:

Սեպտեմբերի 12. Մարտակերտի շրջանում մարտերը տեղի ունեն Վաղուհաս-Դրմբոն-Մեհմանա գծի վրա: Մերոնք ազատագրել են Պողոսագոմերը եւ Վաղուհասի դիմացի ռազմավարական կարեւոր նշանակություն ունեցող մեկ բարձունք:

Տեղի է ունեցել մեծ դժբախտություն. Վաղուհասի մոտ թշնամու գնդակից զոհվել է ՀՀ ԳԽ-ի պատգամավոր, Արցախի հանձնաժողովի անդամ Սամվել Շահմուրադյանը, որ հայրենասեր ու եռանդուն երիտասարդ էր, խոստմնալից գրականագետ, «Սումգայիթ» շատ օգտակար գրքի հեղինակը:

Մերոնք այս լուրը գուժեցին եւ դրանով էլ երեւի թե կբավարարվեն, չեն մտածի, թե անհրաժեշտ է աշխարհի ականջի մեջ գոռալ, թմբկահարել, ցույց տալ, թե ինչպես նվաճող թուրքը եկել, մեր հողում նրա տեր պառլամենտականին սպանում է...

Մարտերը չեն դադարել նաեւ հայ-թուրք սահմաններում: Կուբաթլիի կողմերից ան-

խիղճ ռմբակոծության են ենթարկել Գորիսի շրջանի Կոռնիձորը, Խնձորեսկը եւ այլ բնակավայրեր: Մերոնք ստիպված էին զանգվածային հրետակոծությամբ ոչնչացնել բոլոր կրակակետերը:

Հայաստանի պատվիրակությունը մեկնեց Ալմա-Աթայի եռակողմ բանակցությունների նոր փուլին, որը եւս պետք է նվիրված լինի Արցախի վիճակի կարգավորմանը: Եռակողմ, որ նշանակում է՝ ղազախ-թուրք-հայկական: Իսկ հենց Հայաստանում այսօր էլ դժգոհ են, որ Հռոմում թուրքը չի ճանաչել, չի ընդունել ԼՂՀ պատվիրակությունը: Բայց Հայաստանն Ալմա-Աթայում ինչպե՞ս է մասնակցում մի խորհրդաժողովի, որը նվիրված է ԼՂՀ վիճակին՝ առանց նրա պատվիրակության, առանց նրա իրավունքն ու ձայնը ներկայացնող մարդկանց...

Ռամկավար-ազատական կուսակցությունը հայտարարեց, թե ինքը հեռանում է Ազգային դաշինք խմբակցությունից եւ մշուշոտ ու անորոշ բացատրում էլ է պատճառը (Հետո պիտի պարզվի, որ ամսի 9-ին ՀՌԱԿ հանրապետական վարչության ու ՀՌԱԿ պատգամավորական խմբակցության համատեղ նիստն է ընդունել այդպիսի որոշում): Սակայն ինչպե՛ս էլ բացատրի, ի՛նչ հիմք էլ նշի, պարզ է, որ ընկել է նախագահական ուռկանը եւ պետք է ծառայի նրա ապաժողովրդավարական քաղաքականությանը, որն այսօր էլ, համարյա աստծու ամեն օրն արձանագրում է որեւէ նոր սխալ, քաղաքական որեւէ սայթաքում (Եթե նույնիսկ մի կողմ թողնենք նրա տնտեսական քաղաքականության տխուր վիճակը, օգոստոս-սեպտեմբերին ազգը հացի համար փողոցներում է անցկացնում իր օր ու գիշերը: Հենց միայն սա՛ բավական է համոզվելու համար, որ այս իշխանությունն իրավունք չունի միակ տերը լինելու իր ժողովրդի): Հիմա օդը լիքն է ԱՊՀ-ից հեռանալու սպառնալիքով (եթե Ադրբեջանին ընդունեն նրա շարքերը): Եւ ինքնամխիթարանքի զույներ են գտել. իբր, նրա ներսում կամ դրսում գտնվելը ոչ մի էական դեր չունի, քանի որ, միեւնույն է, երկու դեպքերում էլ մենք կլինենք այդ համագործակցության տնտեսական, նույնիսկ վարչա-քաղաքական ոլորտում, ինչպես ուրիշները:

Ուրիշները, այո՛, կարող են լինել, որովհետեւ նրանք ուժ ու հնարավորություններ, բայց մանավանդ ճկուն դիվանագիտություն ունեն, կարողանում են մանեւրել, խաղալ ու խաղացնել... Իսկ մենք այդպիսի խաղերի փորձեր արինք դեռեւս Գորբաչովի ժամանակ եւ միայն ա՛զգը ենթարկեցինք նոր փորձանքների, զրկանքների, անդարձ կորուստների: Մի՞թե երբեք էլ դաս չպետք է առնենք:

Սեպտեմբերի 13-ին կատաղի կռիվներ էին գնում ԼՂՀ ամբողջ տարածքում՝ Լաչինի միջանցքից մինչեւ Մարտունի եւ Հադրութից մինչեւ Թարթառի հովիտը: Թուրքի հրետանին ու տանկերը, առանց դադար տալու, ռմբակոծում էին հայկական բնակավայրերը: Ռազմական ուղղաթիռները, երեւի հետախուզության համար, թռչում էին նրանց վրայով: Առանձնապես ծանր էր դրությունը Լաչինի միջանցքի երկու կողմերին, ուրկից թշնամին անվերջ կրակ էր թափում ճանապարհի վրա, իսկ երկու անգամ էլ գրոհեց՝ փորձելով կտրել այն, սակայն ջարդ ուտելով ետ քաշվեց՝ ռազմի դաշտում թողնելով 50-ից ավելի ասկյարների դիակներ (մեր զոհերն ութն էին):

Բաքվի հաղորդման համաձայն՝ մերոնք էին նախահարձակ եղել՝ ջանալով ընդլայնել միջանցքը: Իբր, իրենք կասեցրել են մերոնց առաջխաղացումը եւ ոչնչացրել երկու տանկ ու մեկ զրահամեքենա: Դարձյալ ըստ այդ լրատվության՝ ամբողջ անցած գիշեր ռմբակոծվել են Աղդամն ու շրջակա գյուղերը («Ազատություն» ռադիոկայան):

Մոսկովյան լրատվական մարմիններն ասում են՝ վերջին օրերը թուրքերը Մարտակերտի շրջանի կռիվներում կորցրել են ավելի քան 300 ասկյար, սակայն նրանց դիակներն ստանալու համար չեն ընդառաջում հայ ինքնապաշտպանների առաջարկներին: Հասկանալի է, չեն ուզում նոր սնունդ տալ Բաքվի հրապարակներում բորբոքված բողոքի ցույցերին: Չէ՞ որ ասկյարների ծնողներն ավելի հեշտ են տանում անհետ կորածի տիրոջ վիճակը:

◇ ◇ ◇

Դավիթ Վարդանյանը (ՀՀ ԳԽ-ի հանձնաժողովի նախագահ) հեռուստատեսությամբ քննադատեց ՀՀ նախագահի, այսպես կոչված, հայրենասիրական ծրագիրը. «Աշնանը նա հրապարակեց իր այդ ծրագիրը, որ բաղկացած էր երկու կետից՝ Արցախի հարցի միջազգայնացումը եւ Ադրբեջանի բանակի ստեղծման խափանումը: Մենք արդեն տեսնում ենք արդյունքը. Արցախի հարցը միջազգային մակարդակներում ծամծմեցին, ծամծմեցին, հասցրին ավելի վատթար վիճակի: Իսկ Ադրբեջանի բանակի ստեղծման խափանումն էլ նշանակում էր, նախ եւ առաջ, ձեռնպահ մնալ սեփականն ստեղծելուց: Սրա արդյունքն էլ է պարզ երեւում. Ադրբեջանն արդեն ունի իր լավ թե վատ սեփական բանակը, որով կռվում է մեր դեմ: Իսկ մենք հույսներս դրել ենք ինչ-որ կամավորական խմբերի վրա, ինչ-որ մահապարտների գնդի վրա... Եւ ի՞նչ, ազգը մահապարտությա՞ն պիտի տանենք»:

Նա հայտնեց նաեւ իր կարծիքը «Հռոմի խորհրդաժողով» կոչված տրագիկոմեդիայի մասին. «Սա, կարելի է ասել, մեր նախագահի հաղթաթուղթն էր: Մի ժամանակ նրա շուրջ այնպիսի աղմուկ էր հանել, ասես սա է, որ մեր հարցը մեկընդմիշտ լուծելու է: Իսկ արցախցիների թերահավատ վերաբերմունքի դեմ էլ այնպես էր սուտ ճոճում, որ կարելի է կարծել, թե մարդիկ իրենց խերից փախչում են, եւ սա զոռով կապոտած պիտի բերի, մասնակից անի, որպեսզի տերը դառնի իրենց միակ ու մեծ երջանկությանը... Հիմա տապալվել է Հռոմի խորհրդաժողով կոչված խայտառակությունը, ո՞վ պիտի պատասխան տա: Նախագա՞հը, որ նրա շուրջ իր տեսությունն էր սարքում, թե՞ արցախցիները, որոնք ճիշտ պատկերացնում էին ընթացքն ու վերջը»:

Սեպտեմբերի 14-ին հայկական լրատվական մարմինները, հավանաբար, դարձյալ ստույգ ոչինչ չգիտեին ռազմաճակատի օրվա վիճակից: Դրա համար էլ անորոշ, բայց հավանական բաներ ասացին. իբր, Մարտակերտի շրջանում դիրքային կռիվներ են գնում, թուրքը ռմբակոծում է Հադրութի, Մարտունու, Ասկերանի շրջանները, Լաչինի միջանցքը եւ նոր ուժեր է կուտակում Հադրութի, Ասկերանի ու Լաչինի դիմաց, որ նշան է, թե նոր ու ահռելի հարձակումներ է նախապատրաստում:

Իսկ Մախս Մամեդովը ռուսական հեռուստատեսությամբ հաղորդեց, որ Մարտակերտի շրջանում իրենց ուժերը եռանդուն գործողություններ են ծավալել եւ արդեն վերանվաճել են Մեհմանա ռազմավարական կարեւոր բնակավայրը: Նա հայտնեց նաեւ, որ հայկական զորամասերն ուժեղ ռմբակոծության են ենթարկել Աղդամը եւ շրջանն ու. չնայած դրան, Աղդամում գործում են կենցաղային բոլոր օբյեկտները (ուզում է ասել՝ այնտեղ բնակչություն կա եւ կարգին էլ սպասարկվում է: Մինչդեռ հայտնի է, որ ամիսներ ի վեր այնտեղ քաղաքացիական բնակչություն գոյություն չունի):

Իմացանք, որ Մարտակերտի շրջանում գցված կործանիչ ինքնաթիռի ուկրաինացի օդաչուն Յուրի Բելիչենկոն է, որի հետ գտնվել է մեծ քանակությամբ դրամ՝ հազար ինն հարյուր դոլար եւ 60 հազար ռուբլի, որ նա ստացած է եղել, որպեսզի ընտանիքն Ուկրաինայից փոխադրի Բաքու եւ փառավոր ապրուստ անի այնտեղ:

Իմացանք նաեւ, որ Վազգեն Մանուկյանը, պետական նախարար նշանակված, ղեկավարելու է ՀՀ պաշտպանության գործը (Պաշտպանության նախարարություն եւ հարակից մարմիններ) եւ դրան առնչվող հայաստանյան կյանքը: Միայն չգիտենք եւ չհայտնեցին էլ, թե ինքը ե՛րբ ու որտե՛ղ է սովորել ռազմական գործը, որպեսզի հիմա էլ կարողանա ղեկավարել այն, հանրապետությունը հանել ճակատագրական այս վիճակից:

Սեպտեմբերի 15. Օրվա ամենաուրախալի երեւույթն այն է, որ ավտոբուսների մի շարասյուն Երեւանից ուղեւորվեց Ստեփանակերտ՝ տուն վերադարձնելու փախստականների առաջին մեծաթիվ խումբը: Վերադարձողներն ուրախ են, որ իրենց փոքրահասակներին տեղավորել են հարազատների տներում, սանատորիաներում ու հանգստավայրերում, եւ իրենք խաղաղ սրտով հարազատ եզերքն են գնում՝ այն պաշտպանելու, պաշտպաններին սատարելու:

Ռազմաճակատից եկած կարեւոր նորություն չկա, ավելի ճիշտ՝ ՀՀ լրատվական մարմինները չունեն։ Ասացին՝ անցած գիշեր հայ վրիժառուների մի խումբ ճեղքել-մտել է նախորդ օրերին թշնամու կողմից նվաճված Մեհմանա գյուղը (իսկ իրենք այս նվաճումից անտեղյակ էին), թուրքի տեխնիկայի ու զինուժի մեծ վնաս պատճառել (սպանել են ավելի քան 10 ասկյար)։

Թշնամին դարձյալ ռմբակոծել է Մարտունին, Հադրութը, Հայաստանի սահմանային շատ բնակավայրեր։ Թուրքի մի մեծ զորամաս հարձակվել է Սիսիանի շրջանի Բռնակոթ գյուղի վրա, ջարդ կերել, կորցրել 25 ասկյար եւ վերադարձել իր որջը՝ Նախիջեւան։

Բաքվից հաղորդեցին, թե, իբր, հայերը վարձու մի խումբ ռուսների (3 զինվոր) ուղարկել են Քալբաջար, որպեսզի այնտեղ թիկունքում ավերածություններ ու դիվերսիոն գործեր անեն, եւ իրենք բռնել են։

Մոսկվայից էլ հայտնեցին, թե Ադր. ՆԳ նախարարությունը հանրապետության նախկին ղեկավարների հանցավոր գործունեությունն է բացահայտում ու դատապարտում։ Օրինակ, նախկին վարչապետ, այժմ ԱՄՆ-ում Ադրբեջանի դեսպան Հասան Հասանովը 50 միլիոն դոլար է յուրացրել եւ տեղադրել արտասահմանյան բանկերում։

Խոսում են նաեւ այն մասին, որ թուրքի զորամասերի թիկունքներում կանգնած են պատժիչ ջոկատներ, որոնց պարտականությունն է տեղնուտեղը գնդակահարել դասալիքներին ու նահանջի փորձ անողներին։

ԼՂՀ ԳԽ-ի արտաքին հարաբերությունների ղեկավար Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանը հրապարակել է հայտարարություն, որով ԱՊՀ իր գործընկերներին է դիմում՝ պատմելով ադրբեջանական կողմի վայրագությունների մասին... Պատկերացրե՞ք,-ասում է նա,-հրաժարվում են տեր կանգնել իրենց դիակներին, որովհետեւ ժողովրդին հեշտ է «անհետ կորածների սուտ թվեր հաղորդելը, քան դիակներ տուն տանելը»։

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում շուտով կքննարկվի ղարաբաղյան բարդույթի հարցը։ Հելսինկիի խորհրդաժողովի ներկայացուցիչները հստակ գրությամբ խնդրում են ձեռնարկել միջոցներ կրակը դադարեցնելու համար։ Խորհրդի այժմյան նախագահ Ստոյան Գանեւը հույս է հայտնել, թե քննարկումը կանցնի բարեհաջող, եւ կռվող կողմերն էլ, ունկնդիր բանականության ձայնին, կջանան կանգնեցնել արյունահեղությունը։

Օրերս, հավանաբար, Երեւան կժամանի ԱՄՆ-ի կառավարության նախկին անդամ Պոլ Հոբլը, որի՝ մեր բարդույթին վերաբերող, այսպես կոչված, խաղաղարար նախագիծը աղմուկ էր հանել վերջին ժամանակներս։

Սեպտեմբերի 16. Երեկ թուրքի մի ռազմական ինքնաթիռ ռմբակոծել է Չլդրան գյուղը։ Մի ռազմական ինքնաթիռ էլ (ՄԻԳ-24) Ասկերանի օդում պտտվելիս առել է ինքնապաշտպանների կրակը եւ գնացել-ընկել Աղդամի սահմանում։ Ասում են՝ բեռը ռումբեր են եղել, որոնք եւ պայթել են իր հետ։

ԼՂՀ Պաշտպանության կոմիտեն հրապարակել է հայտարարություն, որով զգուշացվում է, որ հանրապետության երկնքում երեւացած ամեն մի թռչող մեքենա կոչնչացվի, եթե համապատասխան մարմիններին նախապես հայտնված չլինի իր թռիչքի մասին։

Ադրբեջանի լրատվության հաղորդմամբ երեկ ու այսօր ուժեղ ռմբակոծության են ենթարկվել Աղդամն ու շրջակաները։

Հայաստանի սահմանային շրջաններում չի դադարում կրակը. Զանգեզուրի շրջանից ռմբակոծել են Կապանը, Սադարակից՝ Երասխավանը։

Կան եւ մխիթարական տեղեկություններ. Շուշիում հացի գործարանն սկսեց աշխատել Երեւանից հասած օգնությամբ։ Ստեփանակերտում գործի է դրվում սննդամթերքի վաճառման կտրոնային կարգը. յուրաքանչյուր շնչին ամսական կտրվի 200 գրամ շաքար, 200 էլ կարագ։ Այս է՞լ մխիթարական է։

Ադրբեջանի լրատվությամբ հաղորդել են, թե Նազարբաեւը հեռախոսով կապվել է Էլչիբեյի ու Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հետ, առաջարկել նոր հանդիպում իրենց՝ երեքի մակարդակով՝ ղարաբաղյան բարդույթը կարգավորելու համար։ Էլչիբեյը համաձայնել է,

իսկ Տեր-Պետրոսյանը պատասխանել է, թե ինքը պատրաստ չէ նման հանդիպման (երեւի ուզում է ասել՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդ է գնում եւ ժամանակ չունի «տեղական» մարմինների հետ լեզու թափելու)։ Հեռուստատեսությամբ հարցազրույց էր ԱԳՆ Ր. Հովհաննիսյանի հետ, եւ նա էլ հայտնեց, թե վաղը ՀՀ պրեզիդենտի հետ Ամերիկա են գնում, որ իրենց հիմնական խնդիրը պիտի լինի պաշտպանել Արցախի իրավունքը)։

Սեպտեմբերի 17-ին ռազմաճակատում էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել։ Աղդամի շրջանի Մարզիլու գյուղում տեղակայված զորամասից մի խոշոր ջոկատ, 8 տանկերի ուղեկցությամբ, հարձակվել է Մարտունու շրջանի Բերդաշենի վրա։ Ինքնապաշտպանությունը խիզախ դիմադրություն է ցույց տվել, ոչնչացրել 2 տանկ, սպանել 6 ասկյար, տալով միայն մեկ զոհ։ Մոսկվայից հաղորդեցին, թե երկու կողմից էլ շատ զոհեր են եղել, եւ թշնամին նահանջել է ելման կետը։

Մարտակերտի կողմերում դիրքային մարտեր են գնում։ Մերոնք վերահսկում են Դրմբոն-Պողոսագոմեր գիծը։ Լրատվությունը շեշտում է հատկապես երկրորդ կետը, որ վերանվաճել են մերոնք (ուրեմն, թուրքը նվաճած է եղել, եւ ճիշտ էր նրա լրատվությունը, որ պնդում էր, թե իրենց ձեռքում է գտնվում, երբ մերոնք էլ հոխորտում էին, թե թուրքը ստում է...)։

Մոսկովյան հեռուստահաղորդումներում ցույց են տալիս երեք ռուսների, որոնք, իբր, Հայաստանից Քյալբաջար ուղարկված դիվերսանտներ են։ Ձեւացնում են, թե խոսում են, սակայն տիրական է չարաշուք Մախս Մամեդովի ձայնը։ Նույնիսկ անուն-ազգանուններն են տալիս... Ասում են՝ Հայաստանում տեղակայված 7-րդ բանակի զինվորներ են։

Անմիջապես էլ խոսեցնում են ռուսական բանակի բարձրաստիճան մի սպայի, որը կտրականապես հայտարարում է, թե այդպիսի անուն-ազգանուններով զինվորներ չկան եւ չեն եղել 7-րդ բանակում։ Հնարավոր է՝ զորացրվածներ են եւ թող պատասխան տան օրենքի առաջ։

Բայց ինչո՞ւ չի պահանջում, որ օրենքի առաջ պատասխան տա նաեւ սուտ լուր մոգոնողը. չէ՞ որ նա է հաղորդում անիրական տեղեկությունը ստահակների բանակային պատկանելության մասին։

◇ ◇ ◇

Այսօր մեծ հանրահավաք է եղել ՀՀ նախագահի նստավայրի առաջ։ Ցուցարարները պահանջել են, որ Հայաստանի քաղաքացիության իրավունքը վերադարձվի Էդուարդ Հովհաննիսյանին։ Բանն այն է, որ Երեւանում նրա թեկնածությունն են ներկայացրել ԳԽ-ի պատգամավորության ընտրությունների համար, գրանցման վերջին ժամկետը սեպտեմբերի 20-ն է։ Իսկ գրանցել չեն կարող, քանի դեռ նա Հայաստանի քաղաքացի չէ։

Երեւի թե ձգձգեն քաղաքացիության հարցը, որպեսզի օրենքով դուրս մնա ընտրություններից։

Երեւան է ժամանել Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստր Պավել Գրաչովը. գործնական հանդիպումներ պիտի ունենա Հայաստանի ղեկավարության հետ։

ԱՄՆ. ՄԱԿ-ի առաջիկա նստաշրջանին մասնակցելու մեկնեց ՀՀ արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանը։ Թռիչքից առաջ լրագրողներին հաղորդեց, թե ինքը լավատես է իրենց պատվիրակության (նախագահն էլ մոտ օրերին կգնա) առաքելության նկատմամբ, մանավանդ հույս ունի, թե ԼՂՀ հարցը ՄԱԿ-ի նստաշրջանում կդրվի բարձր մակարդակով, կարժանանա ըմբռնման, եւ դա կարեւոր քայլ կլինի ԼՂ հանրապետության ճանաչման ճանապարհին։

Հովհաննիսյանը նախօրյակին էլ (սեպտ. 16-ին) ընդարձակ հարցազրույց էր ունեցել հեռուստատեսությամբ եւ դարձյալ համոզված հայտարարել էր, թե ԼՂՀ ճանաչման, նրա իրավունքների պաշտպանության համար իրենց ձեռնարկած ու ձեռնարկելիք միջոցները անպայման կտան դրական արդյունք։ «ԱՄՆ-ում, բացի ՄԱԿ-ի նիստում ելույթ ունենալուց, մեր նախագահը կհանդիպի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալիի հետ,-հարցազ-

ռույցին ասաց Հովհաննիսյանը։-Նախագահը կհետաձգի ԼՂՀ ճանաչման խնդիրը, որպեսզի ՄԱԿ-ն էլ իր ներդրումն ունենա այդ խրթին հարցի կարգավորման գործում»։

Բայց Լևոն Տեր-Պետրոսյանը ե՞րբ է ասել, թե ինքը ճանաչում է Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը, որպեսզի ուրիշներին էլ ճանաչել տա։

Սեպտեմբերի 18. Այսօր, ուրբաթ, օդերևութաբանական բարենպաստ պայմաններում, հեռախոսի, հեռագրի և կապի նորագույն ուրիշ միջոցների առկայությամբ՝ Հայաստանի հեռուստատեսությունը թարմ, այսինքն՝ օրվա, նորություններ չուներ Արցախի մարտերից և որոնց երեկ հաղորդածները (Քերդաձորի կռվի ու Դրմբոն-Պողոսագոմեր գծի վերահսկման մասին) և դրանով էլ համարեց իր պարտականությունները կատարած (հաղորդումների խոսնակներ էին Ավետիսյանը և Մելյանը)։ (Ի դեպ, այս լուրերը՝ շատ ավելի ընդարձակ, այսօր հրապարակված են եղել թերթերում)։

Երեկ ՄԱԿ-ի կենտրոնատեղիում ստորագրվել է փաստաթուղթ, որով նրա ներկայացուցչություն է ստեղծվում Հայաստանում։

Առհասարակ հիմա շատ են տալիս այս ՄԱԿ-ի անունը։ Հատկապես Լևոն Տեր-Պետրոսյանի առաջիկա ուղևորության առիթով։ Գնում է, պիտի ելույթ ունենա, ԼՂՀ հարցը պիտի բարձրացնի... Խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանն ասում է՝ ՄԱԿ-ի շատ գործիչներ անհամբեր սպասում են այդ ելույթին... Բայց չեն էլ ասում՝ ՄԱ՞Կ-ն է պատրաստվում նրան հրավիրել, թե ի՞նքն է գնում և որոշել է ելույթ ունենալ, գոհացում տալ Անվտանգության խորհրդի բարձր պաշտոնյաներին։

Հայաստանի հեռուստատեսությամբ հերքեցին երեկ Մոսկվայից հաղորդած լուրը մեր՝ Քյալբաջար ուղարկած դիվերսանտների մասին. այդպիսի անուն-ազգանուններով ռուս զինվորներ ծանոթ էլ չեն մեր զորամասերին, կեղծված էր նրանց խոսքը, որ չէր էլ լսվում, և միայն թուրք լրագրողն էր վայրահաչում...

Բայց այս բոլորը՝ այստեղ, միայն հայ ունկնդրի՝ համար։ Իսկ նրանք իրենց ստերը տարածել են Մոսկվայի միջոցով, ամբողջ աշխարհի համար։

Մախս Մամեդովն այսօր էլ էր վնգստում Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ. «Հայկական էքսպեդիցիոն կորպուսը ռմբակոծել է Աղդամն ու շրջանի գյուղերը, բնակչությունը փրկություն չունի, բնակավայրերն ավերվում են...»։

Այս հիմարությունը եթե տվողները չեն հասկանում՝ իսկ որ ձեր ռմբակները Մարտակերտի շրջանն են տակնուվրա արել, և որ ռմբակոծում եք Ասկերանը, Մարտունին, Ճարտարը, Հադրութը... Մի՞թե անում եք շինարարական նպատակներով, այդ բնակավայրերի բարեկարգման համար։

Պավել Գրաչովը Տեր-Պետրոսյանի, ապա և Վազգեն Սարգսյանի հետ միասին քննարկել է 7-րդ բանակի Հայաստանում մնալու, հայկական ու ռուսական զորամասերի փոխհարաբերությունների հարցերը։ Երկու կողմերն էլ գոհ են արդյունքներից։

Ադրբեջանի «Թուրան» լրատվության հաղորդմամբ՝ Էլչիբեյը ՄԱԿ-ի ժողովին չի գնա՝ ԼՂՀ-ում իրենց համար ստեղծված անբարենպաստ իրավիճակի պատճառով։

Արդյոք նոր ահավոր զոհի չի՞ պատրաստվում, ինչպես անցյալ անգամ, երբ Տեր-Պետրոսյանն Ամերիկայում շրջագայելու գնաց, ու ինքն էլ արշավասույր ելավ, նվաճեց Շահումյանն ու Մարտակերտի մեծագույն մասը։

Սեպտեմբերի 19. Այսօր Լևոն Տեր-Պետրոսյանը մեկնեց Նյու-Յորք՝ մասնակցելու ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի ամսիս 21-ին սկսվելիք նստաշրջանին։ Օդակայանում, ինչպես միշտ, հանդիսավոր երդումի պես, ներկայացրեց այնտեղ իր անելիքը։ Եվ դա էլ՝ այնպիսի բարձր ու հանդիսավոր գիտակցությամբ, ասես հենց դրանից է կախված աշխարհի բախտը։ Ո՛չ միայն հայ ազգի, այլև աշխարհի։

- Ելույթը (որ ինքն ունենալու է աշխարհի ամենահեղինակավոր այն մարմնի նստաշրջանում.-Բ.Ու.) նվիրված կլինի Հայաստանի հանրապետության ներքին ու արտաքին քաղաքականության խնդիրներին,-ասաց նա։-Իհարկե նաև՝ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին։ Ես կհանդիպեմ ԱՄՆ-ի ղեկավարների, անկասկած, նաև հայկական համայնքի և «Հայաստան» հիմնադրամի ներկայացուցիչների հետ։

Հեռուստատեսության խոսնակը թվարկեց նրա հետ գնացողների անունները, և ստացվեց մի պատկառելի շքախումբ։ Եվ քանի գիտենք, թե մեր հանրապետության վրա ի՛նչ գումար է նստում յուրաքանչյուրի Ամերիկա գնալ-գալը, ապա դժվար չէ եզրակացնել, որ հենց միայն այս շքախմբի ծախսած դրամը բավական կլիներ փախստական բոլոր հայերի ամեն տեսակ հոգսերը քաշելու համար։

Ինչ-որ է, հանրապետության նախագահն այսօր մեկնեց ԱՄՆ, և այդ էլ նշանավորեց ԼՂՀ բոլոր շրջանների վրա թուրքերի կատաղի գրոհներով։ Երեկ մերոնք Մարտակերտի լեռնային մասում հարձակվել, ազատագրել էին Վաղուհասը, իսկ այսօր թշնամին գրոհել է Չլդրանի ու Մեհմանայի դիրքերից, և կատաղի կռիվ է գնում։ Մարտունու շրջանում թշնամու հեռահար հրանոթները կրակ են տեղացել Մարտունու, Ճարտարի, Գիշու և Մուշկապատի վրա, խաղաղ բնակիչներ են զոհվել, վիրավորվել... Ապա մեծաթիվ մի զորաջոկատ, տանկերի ուղեկցությամբ գրոհել է Ճարտարի վրա, և հիմա ծանր ճակատամարտ է գնում։

Ռմբակոծության է ենթարկվել նաև Լաչինի միջանցքը։ Հետո էլ թշնամին ձեռնարկել է գրոհ, որը դիմակայում են մեր ազատամարտիկները։ Այսօր ետմիջօրեին էլ մերոնք դեռևս դիմադրում էին։

Ադրբեջանի «Թուրան» լրատվական գործակալությունը Մոսկվային հաղորդել է, թե իրենց ուժերը մեծ արշավանք են ձեռնարկել «Խոջալուի շրջանի» վրա և Փառուխ գյուղի ուղղությամբ մխրճվել ներս։ Նրանց բարբաջանքների համաձայն՝ Լաչինի միջանցքն էլ արդեն նվաճել են և Ղարաբաղի մնացորդները կտրել Հայաստանից,-թերահավատությամբ հաղորդում է «Նովոստի»-ի խելահաս հաղորդավարուհին։

Իսկ ռուս լրագրողն ուշադրություն էր հրավիրում Քյալբաջարի կողմից Լաչինի միջանցքի վրա թուրքի ձեռնարկած գրոհի, ռմբակոծությունների և այնտեղ բորբոքված մարտի վրա։

Ասում են՝ Ադրբեջանի պրեզիդենտ Էլչիբեյը հավաք է արել, հայտարարել, որ ինքը ոչ մի կարևորություն չի տալիս Ալմա-Աթայի (Նազարբաևի) նախաձեռնությանը, քանի որ դա Կենտրոնը վերականգնելու և նրա վարկաբեկված քաղաքականությունը փրկելու մի տարբերակ է։ Ինքը գտնում է, որ Ղարաբաղի խնդիրն իրենց մեջլիսի լուծելու բանն է, և հենց այն էլ շուտով կձեռնարկի լուծումը։

Հայաստանի լրատվական գործակալությունները, որպես մխիթարական մի երևույթ, հայտարարում են, թե ԼՂՀ հիմնարկներում, որոնք մի տարուց ավել աշխատավարձի երես չեն տեսել, այսօր աշխատավարձ բաժանեցին այն 100 միլիոնից, որ մայր Հայաստանն էր ուղարկել և էլի պիտի ուղարկի։

⟡ ⟡ ⟡

Իմացանք, որ երեկ երեկոյան դեմ մերոնք ազատագրել են Վաղուհասը և մեծ հարձակում սկսել Վաղուհաս-Դրմբոն-Մեհմանա ուղղությամբ։ Թշնամին նահանջել է՝ դաշտում թողնելով իր զոհերին, ջարդված զրահատեխնիկան, զինամթերքը։

Սեպտեմբերի 20-ին ռադիոն հաղորդեց, թե առավոտից թուրքի զորաջոկատները կատաղի գրոհներ են կատարել Մարտունու շրջանի Բերդաշենի, Մաճկալաշենի ու Ճարտարի, Ասկերանի շրջանի Փառուխ ու Քարագլուխ գյուղերի, ինչպես նաև Լաչինի միջանցքի ուղղություններով։ Կռիվը շարունակվել է մինչև ուշ երեկո, և բոլոր ուղղություններում էլ հակառակորդը ջարդ է կերել, ետ նահանջել՝ տալով մարդկային ուժի և տեխնիկայի մեծ կորուստներ։ Բավական է հիշել, որ վերջին երկու օրվա ընթացքում թուրքը կորցրել է 275 ասկյար, մեկ տասնյակ տանկ և զրահատեխնիկայի այլ միավորներ։

Այս պայմաններում զառանցանքի պես է հնչում Բաքվի լրատվության բարբաջանքն այն մասին, թե, իբր, Լաչինի միջանցքի տերն իրենք են արդեն, նոր նվաճել են հայկական 15 գյուղ, և մարտական գործողությունները տեղի են ունենում Շուշիի ու Ստեփանակերտի մատույցներում (թե՞ նույնիսկ փողոցներում)։

◇ ◇ ◇

Վերջերս պետական նախարար նշանակված Վազգեն Մանուկյանը ՀՀ ԳԽ-ի նիստերի դահլիճում հարցազրույց ուներ, իր գործունեության կարեւորագույն խնդիրը համարեց Արցախը՝ «մեր ազգի ապագայի բանալին»: Պետական գործի վերադառնալու իր մեծագույն դրդիչն էլ դա՛ համարեց, քանի որ «դրված է Արցախի լինել-չլինելու հարցը»:

Աստվա՛ծ տա, որ մարդն իրականացնի իր կյանքի եւ պատվի խնդիրը, որ Արցախի հետ է կապում:

◇ ◇ ◇

Այս օրերին «Իզվեստիա» թերթը հրապարակել է իր աշխատակցի հարցազրույցը Մոսկվայում Ադրբեջանի լիազոր ներկայացուցիչ Հիքմեթ Հաջի-զադեի հետ, որն էլ փորձել է բացատրել, թե իր կառավարությունն ի՛նչ է հասկանում մշակութային ինքնավարություն ասելով, երբ խոստանում է այն շնորհել իրեն «հպատակված» արցախահայությանը: Նա ասել է. «Մենք գտնում ենք, որ լուծումը պետք է լինի ԵԱՀԽ-ի եւ ՄԱԿ-ի կանոնադրության սկզբունքներին համապատասխան, որոնք հռչակում են սահմանների անխախտելիությունը եւ ազգային փոքրամասնությունների մշակութային ինքնավարություն ունենալու իրավունքը: Մենք պատրաստ ենք Ղարաբաղում մեր հայ քաղաքացիների հետ միասին քննարկել այդ իրավունքների վերաբերյալ ցանկացած խնդիրները՝ ստեղծելու հայկական դպրոցներ, բուհ: Իհարկե՝: Թող տեղական ղեկավարություն ընտրեն, միլիցիա նշանակեն տեղի բնակիչներից: Սահմանը ազատ կտրել-անցնել են ուզում, խնդրե՛մ, այս ամենը կարելի է կարգավորել ընդհանուր ժողովրդավարական ընթացքի շրջանակներում, համաձայն միջազգային պրակտիկայի: Մենք պատրաստ ենք Ղարաբաղ հրավիրել ցանկացած փորձագետների, դիմել միջազգային կազմակերպությունների փորձի եւ ընդունել նրանց երաշխավորությունները» («Ազգ», 1992, սեպտ. 19):

Հաջի-զադեի կարծիքով՝ այս ամենը հնարավոր եւ անհրաժեշտ է իրականացնել Ռուսաստանի նախաձեռնությամբ, որովհետեւ ամեն պարագայի այն է մնում այս տարածքի վրա գոյություն ունեցող ուժերի հանդեպ իրավունք եւ իրական հեղինակություն ունեցող քաղաքական ուժը:

Սեպտեմբերի 21-ը Հայաստանի հանրապետության անկախության առաջին տարելիցի օրն է, այդ պատճառով էլ լրատվական մարմինները, ժողովրդին հետաքրքրող տեղեկատվական տվյալները թողած, ամբողջ օրը, մինչեւ ուշ գիշեր, զբաղված էին միայն այդ անկախություն կոչված երանության փառաբանությամբ: Փողոցներն ընկած լրագրողները հավաքել էին անհամար «հարցազրույցներ», որոնցում այս անկախությունը, այսինքն այսօրվա քաղցած, ընչազուրկ, իրավազուրկ ու անհեռանկար վիճակը «եղել է» հայ ժողովրդի բազմադարյան երազանքը: Եւ միայն հատուկենտ պատասխանների մեջ է, որ ճշմարիտ խոսք է հնչում, բողոք, իրական գնահատական, ընդվզում, որոնց էլ հետեւում է տրամաբանական եզրակացությունը, մեր այս անկարող ու անընդունակ իշխանությունները մեկ տարվա ընթացքում հասցրին վարկաբեկել անկախություն կոչվածը, եւ եթե նրանց խոստացածն էլ այս էր, ապա մի՞թե չէր կարելի հենց այս գլխից հրաժարվել եւ շարունակել մեր կանոնավոր ու մարդավայել կյանքը, որ ապրել ենք յոթանասուն տարի:

◇ ◇ ◇

Թուրքը, անկասկած, մեծ ու վճռական գրոհ է ձեռնարկել ԼՂՀ բոլոր մասերի վրա. համարյա ամենուրեք աննախադեպ ծանր ու ավերիչ ռմբակոծություններ են եղել: Ապա ռազմական չորս ինքնաթիռներ գնդիկավոր ռումբեր են նետել Ստեփանակերտի, Շոշի ու Բալլուջայի վրա: Կան երկու սպանվածներ, շատ վիրավորներ: Մերոնք վայր են գցել ինքնաթիռներից մեկը:

Մարտունու շրջանում լայնահուն գրոհ էր Մաճկալաշեն գյուղի ուղղությամբ: Ճակատամարտը տեւեց երկար ժամանակ, եւ 21-ի առավոտյան թուրքերն ստիպված եղան ետ նահանջել՝ ռազմի դաշտում թողնելով 70-ից ավել կոտորված ասկյար, ջարդված երկու տանկ ու երկու զրահամեքենա:

Բաքվի լրատվությունը բավական կտրական հայտարարում է, թե իրենց ուժերն արդեն տիրացել են Լաչինի միջանցքին, եւ հայերի վերջը եկել է: Իսկ Մոսկվան, մերոնցից առնելով, հայտնում է, թե ԼՂՀ ինքնապաշտպանությունը վստահորեն հսկում է այդ միջանցքը, եւ հենց այսօր էլ բանուկ կենսական ճանապարհով բազմաթիվ մեքենաներ են անցել՝ Հայաստանից կենսամթերք տանելով մաքառողներին:

«Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ասել է. հնարավոր է իր բանակցությունն Էլչիբեյի հետ (իհարկե, Լեռնային Ղարաբաղում վիճակը կարգավորելու նպատակով), եթե այն լավ նախապատրաստվի: Իսկ Ադրբեջանի կառավարությունը հրապարակել է հայտարարություն, որով «Վերին Ղարաբաղում» գործող բոլոր ռազմական կազմավորումներից պահանջում է զինաթափվել:

Նույն ռադիոյի հաղորդմամբ՝ Իրանի արտգործնախարար Վելայեթին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մեծ թերությունն է համարել անուշադիր վերաբերմունքը Ղարաբաղում տեղի ունեցող մարտերի ու արյունահեղության նկատմամբ, պահանջել, որ այնտեղ ձեռնարկվեն խաղաղարար միջոցներ, որպեսզի դադարի պատերազմը, ձեռք բերվեն հետագա խաղաղության երաշխիքներ եւ երկու հանրապետությունների տարածքային ամբողջականության վերականգնում:

Մերոնք վերջապես ցնծություն ունեցան հայ ժողովրդին հաղորդելու, որ ստացվել է Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելի պատասխանը Հայաստանի վարչապետին: Դեմիրելը շնորհակալություն է հայտնում ստացած բարի մաղթանքների համար, պատրաստ է բաց թողնել խնդրված հացահատիկը եւ իր հերթին հաղորդում է խորին հարգանքի հավաստիքներ:

Սեպտեմբերի 22. Այսօր առավոտ թուրքի «ՄԻԳ» կործանիչ ինքնաթիռները նորից գրոհել են ԼՂՀ մայրաքաղաքը եւ գնդիկավոր ռումբեր նետել նրա բնակելի թաղամասերի վրա:

Ռմբակոծել են նաեւ Մարտունու շրջանի Հաղորտի եւ Հադրութի շրջանի Աղբուլաղ գյուղերը:

Հաղորտին շրջանի խորքում է գտնվում: Ուրեմն, այն էլ ռմբակոծել են, որպեսզի բոլոր բնակավայրերում սարսափով մտածեն, որ փրկություն չկա:

Երեկ թուրքի մի խոշոր զորախումբ հարձակման է դիմել Հադրութի շրջանի Էդիլլու գյուղի վրա, հանդիպել լուրջ դիմադրության, ետ նահանջել:

Այսօր մերոնք վստահորեն վերահսկում են Վաղուհասն ու շրջակաները, Մարտակերտ-Քյալբաջար մայրուղու մի զգալի մասը:

Հայաստանի սահմանային շրջաններում անհանգիստ է դրությունը, ռմբակոծության են ենթարկվել Գորիսի ու Կապանի շրջանների մի շարք բնակավայրեր, կան զոհեր ու վիրավորներ:

Լաչինի միջանցքի համար տաք մարտեր են եղել Ղոչազ գյուղի մոտ: Թուրքերը պարտվել են եւ նահանջել՝ մարտադաշտում թողնելով շուրջ երեսուն ասկյարի դիակ:

Ռուս թղթակիցը Մոսկվայի «Վեստի» հեռուստածրագրով հայտարարեց, թե ադրբեջանական լրատվությունը ստում էր, երբ, քանի օր է, իր ժողովրդին փորձում էր համոզել, թե Լաչինի միջանցքն իրենց հսկողության տակ է գտնվում, եւ վերանվաճված են էլի 15 գյուղեր (երեւի խոսքը Լաչինի շրջանի գյուղերին է վերաբերում): Եւ լրագրողի այս հայտարարությունը հաստատելու համար տարեց մի հայուհի ասաց. «Ես առավոտյան եմ ավտոմեքենայով դուրս եկել Ստեփանակերտից եւ առանց որեւէ դժվարության եկել-հասել եմ Հայաստան»:

Հայտնեցին, որ մի քանի օր առաջ կործանված «ՄԻԳ-24» ինքնաթիռի փշրանքնե-

րը գտել են Շոշ գյուղի մոտերքում:

Այսօրվա ժամը 12-ից պիտի գործի դրվեր երեկ ընդունված հայ-նախիջեւանյան պայմանագրությունը հրադադարի, գազի, էլեկտրաէներգիայի ու հաղորդակցության ուղիների շրջափակումը վերացնելու մասին:

Սեպտեմբերի 23. Առավոտ վաղ «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե «Կրասնայա զվեզդա» թերթը գրել է, որ դեռեւս անցյալ շաբաթ օրը հավաքվել են Վրաստանի, Հայաստանի ու Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարները եւ ընդունել որոշում Լեռնային Ղարաբաղի վիճակը կարգավորելու մասին: Որոշման համաձայն՝ կրակը պիտի դադարեցվի ամսիս 23-ից, ապա Հայաստանը պիտի ետ քաշի իր զորամիավորումները: Կարծես խոսք կար նաեւ զինաթափման մասին, որ կարող է վերաբերել լոկ հայերին:

Ղարաբաղի մասին որոշում են հանել՝ առանց նրա օրինական իշխանության ներկայացուցչի: Իսկ Հայաստանի հանրապետության ղեկավարները գիշեր-ցերեկ հայտարարում են, թե Ղարաբաղին վերաբերող ցանկացած որոշում կարող է ընդունել միայն նրա ազգընտիր իշխանությունը, եւ Հայաստանն էլ կճանաչի այն վճիռները, որոնք ընդունված կլինեն Ղարաբաղի իշխանության ու նրա բնակչության կամքով: Առավել հետաքրքիր է հայ ազատամարտիկներին Ղարաբաղից դուրս բերելու պայմանը, որ պիտի նշանակի՝ ԼՂՀ-ը թողնել թուրք դահիճների կամքին:

Զարմանալի չէ, որ Հայաստանում այս խայտառակության մասին ոչ մի խոսք չեն ասում, եւ մենք իմանում ենք այսքան ուշ, այն էլ դրսի լրատվական կենտրոնից: Ըստ երեւույթին ամոթը ծածկած պահելու համար պայմանավորված են եղել, որ առայժմ լուռ մնան:

◇ ◇ ◇

Ասում են՝ Ֆիզուլու շրջանում, Ճարտարի դիմաց, Մարտունու հանդեպ՝ Ամիրանլարում, Լաչինի շրջանի Ղոչազ գյուղի շուրջը թուրքի նոր կուտակումներ են նկատվում: Ռմբակոծել են Հադրութը, Մարտունին, Չլդրանը, կան զոհեր ու վիրավորներ:

Ստեփանակերտի երեկվա ռմբակոծությունից զոհված է եղել 2 մարդ, վիրավորված՝ տասնմեկը: Օդանավից ռմբակոծել են նաեւ այսօր:

Մոսկվայից ադրբեջանական լրատվությունը հաղորդում է, թե իրենք արդեն գրավել են Մարտունի քաղաքը: Քիչ անց մեր գիշերային լրաբերն է հայտարարում, թե զանգել են Ստեփանակերտ, պարզել, որ դա թուրքի հերթական բարբաջանքն է, եւ Մարտունին հակահարված է տալիս Ամիրանլարում տեղակայված ավազակներին:

Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում լոկ Նախիջեւանից է, որ չեն անհանգստացնում, մնացած տեղերում ծանր վիճակ է, խիստ ռմբակոծության են ենթարկվել, կրել մեծ վնասներ Տեղն ու Խնձորեսկը:

ՀՀ լրատվությունը գնծությամբ հաղորդումներ է անում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ամերիկյան գործունեության մասին: ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի նստաշրջանում ունեցած ելույթը երկու անգամ ցուցադրեց: Մեր ղեկավարը հանդիպել է Բուտրոս Ղալիի, Իրանի ու Իսրայելի արտգործնախարարների, Կիպրոսի նախագահի հետ: Բոլոր դեպքերում խոսք է լինում նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի մասին, եւ դրանից թուրքը «դառնում է» ուժաթափ:

Ուշ գիշերին Մոսկվայից ցուցադրեցին այն, ինչի մասին լսել էի առավոտյան՝ «Ազատություն» ռադիոյով: Ամենայն հավանականությամբ Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստր Գրաչովն է կազմակերպել: Մի քանի օր առաջ Երեւան էր եկել, զրույց ունեցավ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հետ: Պարզ է, որ նույնն այս միջոցառումն է եղել: Հավանաբար նման հանդիպում է եղել նաեւ Էլչիբեյի հետ: Եւ, ահա՛. Սոչիի մոտ են հավաքվել իրենք՝ Գրաչովը, թուրք Ղազիեւը, վրացի Կետովանին եւ հայ Վազգեն Սարգսյանը, ընդունել են որոշում, որով պետք է կրակը դադարեցվի ամսիս 25-ի ժամը 24-ին, այսինքն՝ 26-ից, ապա հինգ ամսվա ընթացքում պետք է Լեռնային Ղարաբաղից դուրս բերվեն բոլոր զորքերը:

Գրաչովն ասում է.

- Այդ ընթացքում Ղարաբաղում կլինեն խաղաղարար ուժեր Ուկրաինայից, Ղազախստանից, Ռուսաստանից...

Ղազիեւն անմիջապես վրա է տալիս.

- Ի՞նչ խաղաղարար ուժեր, դրանց կարիքը բոլորովին չկա: Կուզեք, թող դիտորդներ գան...

Այսինքն՝ թամաշիչներ, որ տեսնեն՝ թուրքն ինչի՛ է ընդունակ, երբ դեմն այլեւս զինված հայ չկա:

Այսպես էլ կտրեցին նրա խոսքի կեսը՝ թողնելով, որ մարդիկ մտածեն, թե արդարությունը հաղթանակեց, եւ «թնդանոթները կլռեն կեսգիշերին»:

Սեպտեմբերի 24. Երեկ ամբողջ օրը թուրքերը գրոհել են Մարտունու շրջանի Բերդաշեն գյուղի վրա՝ տանկերի ուղեկցությամբ: Գրոհը ետ է մղվել: Նրանք կորցրել են երկու տանկ եւ 42 ասկյար: Մերոնք ունեն ընդամենը 4 վիրավոր:

Նման մի ճակատամարտ էլ տեղի է ունեցել Ասկերանի շրջանի Փիրջամալ-Նախիջեւանիկ ուղղությամբ: Մերոնք ոչնչացրել են երկու տանկ: Այստեղ թշնամին հարձակման է եկել նաեւ այսօր, կորցրել վեց տանկ, կռվի դաշտում թողել բազմաթիվ դիակներ (մոսկովյան հեռուստատեսությամբ թուրքի լրատուն ասաց՝ երկուստեք մեծ զոհեր են եղել: Եթե խոստովանում է, որ երկուստեք է, այսինքն՝ իրենք եւս զոհեր են տվել, կնշանակի՝ շատ ու շատ են տվել):

Լաչինի միջանցքի վրա գրոհները չեն դադարում: Այստեղ եւս մերոնք հաջողությամբ դիմակայում են թշնամուն, եւ այժմ լրիվ անվնաս ու անվտանգ են դարձել ճանապարհը:

ՀՀ սահմանային շրջաններում օրն անցել է հանգիստ, առանց հրաձգության:

Մոսկվան ստիպված եղավ հերքել երեկ թուրքի տված տեղեկությունը Մարտունի քաղաքի գրավման մասին:

Ստեփանակերտում կյանքն աստիճանաբար կարգավորվում է. քարտերով յուրաքանչյուր բնակիչ կստանա ամսական 400 գրամ շաքար, այդքան էլ կարագ: Հացի հարցն էլ է լուծվում. այսօր Ստեփանակերտ է հասել հացահատիկ տանող մի մեծ ավտոշարասյուն:

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ իրենց մոտ են գտնվում ռազմական գործի ղեկավարներ Երեւանից ու Բաքվից եւ Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարությունում պայմանավորվում են Լեռնային Ղարաբաղում կրակը դադարեցնելու պայմանների մասին:

◇ ◇ ◇

Երեկ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում ունեցած ելույթում ասել է. «Հայաստանը որ տարածքային պահանջներ չունի Ադրբեջանից, միաժամանակ պնդում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը չի կարող վերածվել էթնիկական փոքրամասնության, չի կարելի նրան զրկել ինքնորոշման իրավունքից, եւ այս ժողովուրդը չի կարող զոհ գնալ տարածքային ամբողջության սկզբունքին»:

Սեպտեմբերի 25. Հայաստանի հեռուստատեսությունն էլ հաղորդում է երեկվա լուրերը Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցող պատերազմական գործողությունների մասին. Նախիջեւանիկի ուղղությամբ թուրքերը մեծ գրոհ են կազմակերպել, ջարդ կերած ետ նահանջել՝ պատերազմի դաշտում թողնելով 5 տանկ ու 40-ից ավել ասկյարների դիակներ: Քարագլխի ուղղությամբ եւս, Ասկերանի հյուսիսային մասում, մերոնք դիմագրավել են նման մի հարձակում:

Մարտունու շրջանում ռմբակոծության է ենթարկվել Գիշին, ուր 5 տուն է ավերվել: Ստեփանակերտն էլ է ռմբակոծվել օդից:

* * *

Լեռնային Ղարաբաղի կառավարության անունից Սերժ Սարգսյանն ուղերձ է հղել Ռուսաստանի պաշտպանության նախարար Գրաչովին՝ հայտնելով իր կառավարության համաձայնությունը՝ մի քանի օր առաջ հրադադարի առթիվ ընդունված համաձայնության պայմաններին:

Իսկ ԱՊՀ միացյալ զորքերի գլխավոր հրամանատար, մարշալ Շապոշնիկովը հայտարարել է, թե ինքն այնքան էլ չի հավատում ընդունված համաձայնագրի իրականացման հնարավորություններին, քանի որ հայկական ու ադրբեջանական կողմերը դրանից հետո ավելի տաքացրել են կռիվը եւ զբաղված են միայն իրար մեղադրելով: Ուստի ԱՊՀ ղեկավարությունն ստիպված կլինի բարդույթի գոտի մտցնել իր խաղաղարար ուժերը:

Գիշերն «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե Թուրքիայի արտգործնախարար Հիքմեթ Չեթինն է ելույթ ունեցել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի նստաշրջանում, Հայաստանին մեղադրել Ադրբեջանի դեմ կատարած ագրեսիայի մեջ, պահանջել, որ այն անմիջապես Ղարաբաղից ետ քաշի իր զորքերը՝ պահպանելով Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը: «Կովկասն այն տեղը չէ,- ասել նա,- որ կարելի լինի զբաղվել քաղաքական արկածախնդրությամբ եւ մնալ անպատիժ»:

Նման բովանդակությամբ մի ուղերձ էլ Հայաստանի կառավարությանն է հղել Իսլամական պետությունների միությունը՝ շեշտելով նրա «ագրեսիան» եւ Ադրբեջանի ամբողջականության՝ միջազգային օրենքներով պաշտպանվող իրավունքի դեմ գործադրվող անօրինությունները:

Այսպիսի սպառնալիքները, եթե ոչ մի էական նշանակություն էլ չունենան հարցի կարգավորման համար (չնայած բացահայտ է, որ պիտի ունենան), ամենից առաջ ցույց են տալիս, թե ինչպես անխոնջ եւ նպատակասլաց գործում են թուրքերի ղեկավարները, նրանց գործակալները:

«Ազատությունը» խոսեց նաեւ այն մասին, որ ԼՂՀ կառավարության ներկայացուցիչ Ս. Սարգսյանն ասել է՝ ընդունված համաձայնագիրը (զինադադարի մասին) դատապարտված է անհաջողության՝ թեկուզ միայն այն պատճառով, որ ընդունվել է առանց ԼՂՀ օրինական իշխանության ներկայացուցիչի:

Եւ հիմա հարց է, թե այս հայտարարության առթիվ ո՛րի հաղորդածին հավատալ. Հայաստանի հեռուստատեսությա՞ն, թե՞ «Ազատության» լրատուի:

Սեպտեմբերի 26. Անցած գիշեր, 00 ժամից պետք է կրակը դադարած լիներ ռազմաճակատում, սակայն նրա զանազան կետերում խախտվել է դաշնագիրը, եւ դրա համար երեւի թե մեղավոր են եւ թուրքերը, եւ մերոնք:

Իհարկե, Հայաստանի հեռուստատեսությունը ոչ մի տեղեկություն չունի այսօրվա իրողություններից. «Լրաբերն» այսօր առհասարակ էկրանին չերեւաց, իսկ «Մայրաքաղաքը», երեկվա լուրեր (հիմնականում առնված թերթերից) հաղորդելով, գանգատվեց, թե բենզին չունեն, այդ պատճառով էլ չեն կարողանում տեսագրող խմբեր ուղարկել տեղերը: Իսկ մենք փորձից գիտենք, որ նրանց համար «տեղեր» են Երեւանի փողոցները, մանավանդ դատարկ կամ փակ խանութները, պուրակներն ու ծառուղիները, ուրկից հաղորդում են զրույցներ սրտաբաց կոոպերատորների եւ առատաձեռն բարերարների հետ:

Մոսկվայից մեկը լավ բնութագրեց ընդունված պայմանագիրն ադրբեջանական կողմի համար. ասում էր՝ նրանցից ինչպե՞ս խաղաղություն սպասես. մի ձեռքով հրադադարի պայմանագիրն են ստորագրել, մյուսով ավտոմատի փականակն են սեղմում:

Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստր Պավել Գրաչովը, ճերմակ-կարմիր մարտական հագուստով, հայտնում է, որ Հայաստանի ու Ադրբեջանի գործընկերները ժամ առ ժամ իրեն հայտնում են ռազմաճակատի վիճակի մասին, արդեն կրակը մարում է, եւ հույս ունի, որ այս որոշումը կլռեցնի հրանոթները:

Իսկ հետո պետք է հայտնի դառնար, որ հենց նախորդ օրը, ամսիս 25-ին, ռազմա-

ճակատի բոլոր կետերում էլ թուրքերը բազմաշերտ գրոհներ են ձեռնարկել՝ նախապես գործի դրած լինելով «Գրադն» ու մյուս հրեշավոր զենքերը, որոնցից 5 սպանված ու 18 վիրավորներ կան Ստեփանակերտում, 5 սպանված ու շուրջ 10 վիրավոր Խնձրիստանում...

Հասկանալի է, որ նրանք ուզում են հրադադարից առաջ մի քանի քայլով էլ խորանալ մեր երկրի մեջ, երբ գիտեն, որ մերոնք իրականում տրամադրված են դադարեցնել մարտը...

Սեպտեմբերի 27. Հայաստանի հեռուստատեսությունն այսօր էլ թարմ լուրեր չուներ ռազմաճակատից եւ առհասարակ հանրապետության վիճակից: «Սնարք» լրատվական կենտրոնի մեկնաբանը հեռուստատեսությամբ խոսեց դրա պատճառի մասին: Ասաց՝ դեպի սահմանային շրջաններ թռիչքի պատրաստվող ուղղաթիռի մեջ, պետական պաշտոնյաների հետ միասին, տեղավորվել էին նաեւ իրենք՝ լրատվական մարմինների ներկայացուցիչները: Մեկ էլ թռիչքից առաջ ներս մտավ ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Ա. Սահակյանը, իրենց կոպտորեն դուրս արեց, թե գնացե՛ք, սա ձեր տեղը չէ: «Սնարքի» աշխատակիցը հայտնեց նաեւ, որ դա առաջին անգամը չէր, նման դեպքեր իրենց հետ հաճախ են պատահել: Դե՛, իրենք էլ սեփական ուժերով տեղից շարժվել չեն կարող, որովհետեւ, ինչպես հայտնի է, բենզին չունեն:

Իսկ հեռախո՞սը: Չէ՞ որ այն էլ բենզինով չի աշխատում, եւ իրենք հեռախոսով կարող էին իմանալ, թե ի՛նչ կա արցախյան գոյապայքարի շրջանում, ի՛նչ արդյունքներ է տվել ընդունված դաշնագիրը:

Այսուամենայնիվ, հայտնի դարձավ, որ կռիվը շարունակվում է, երկու կողմերն էլ իրար են մեղադրում հրադադարի պայմանագիրը խախտելու մեջ: Իրար են մեղադրում, իսկ իրողությունն այն է, որ թուրքը գրավել է Չլդրանը, օդից ռմբակոծել Ստեփանակերտը, Մարտունին, Հադրութը եւ բազմաթիվ գյուղեր:

Արտաշխարհի ռադիոկայաններն էլ հաղորդում են Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստր Գրաչովի երեկվա ինքնագոհ զրույցն այն մասին, որ Հայաստանի ու Ադրբեջանի գործընկերները պարբերաբար իրեն են զեկուցում կարգավորվող վիճակի, իրականացվող հրադադարի մասին:

Սեպտեմբերի 28. Երեկ էր դեռեւս, որ հաղորդեցին, թե հայ ազատամարտիկները ստիպված եղան թուրքին հանձնել Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղը, եւ այսօր արդեն նվաճողի թղթակիցը մոսկովյան հեռուստատեսությամբ վկայում է, թե բա չէ՞ս ասի, հայերն այսօր, խախտելով Սոչիի պայմանագիրը, ռմբակոծել են Աղդարայի շրջանի Չլդրան ադրբեջանական գյուղը: Ադրբեջանակա՞ն: Միշտ այսպես է եղել, հիմա էլ կա. թուրքն ուր որ ոտք դրեց, իրենն է համարում: Իսկ մեր հեռուստատեսությամբ մորուքավոր մեկը հայհոյում է արցախահայերից ոմանց, որոնք չեն կարողանում եւ ի վիճակի չեն պաշտպանելու իրենց հողը: Ո՛չ հայկական, այլ արցախցու՛ հողը: Ուրեմն, Արցախը միայն արցախցունն է, ո՛չ ընդհանուր-հայկական, ո՛չ Հայաստանինը: Չնայած հինգ հազար տարի Հայաստանինն է եղել, այնտեղ հայ է ապրել, այն էլ հայավայե՛լ, հայավարի՛:

* * *

Այսօր Բաքու են ժամանել Ռուսաստանի դիտորդները, որոնք, իբր, պիտի տեղավորվեն ԼՂ-ի հինգ գոտիներում եւ հայ-ադրբեջանական սահմանային շրջաններում: Տեսնենք արդյո՞ւնքն ինչ պիտի լինի:

Ադրբեջանի պաշտպանության նախարար Համիդովն էլ, լսած լինելով Պ. Գրաչովի հայտարարությունն այն մասին, թե հնարավոր է, որ ԱՊՀ զորքեր մտցվեն հակամարտության գոտի, գազազած իր ընդդիմությունն է արտահայտել. «Ռուսաստանի զորքը, ինչպես պատմությունն է ցույց տալիս, երբեք էլ խաղաղարար գործունեությամբ չի զբաղվել»,- ասել է նա:

◇ ◇ ◇

Հայաստանում դարձյալ զբաղված են համաշխարհային ճանաչման, մեր անկախությունը տիեզերական մասշտաբներով ցուցադրելու խնդիրների աղմուկ-աղաղակով:

Հանրապետության նախագահի ավագ խորհրդական Լիպարիտյանը հեռուստատեսությամբ հպարտորեն արձանագրեց, որ ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի նիստում նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ունեցած ելույթը բարձր է գնահատվել ունկնդիրների կողմից, ուստի եւ մեր երկրի արտաքին ու ներքին քաղաքականությունը՝ իբրեւ միջազգային օրինականության պահպանման տիպար, ամենուրեք արժանանում է խրախուսանքի:

Փակագծում ասեմ, որ ընկ. Լիպարիտյանը դժգոհ է հեռուստատեսությունից, որը, նրա ասելով, սովորաբար իր հետ ունեցած զրույցները խմբագրած է ներկայացնում ժողովրդին:

Սեպտեմբերի 29. Երեկ ամբողջ օրը Չլդրանից թուրքերը ռմբակոծում էին Կիչանն ու Վաղուհասը: Ապա ձեռնարկել են կատաղի գրոհ երկու կողմի վրա, ծանր տեխնիկայի ուղեկցությամբ: Ճակատամարտը շարունակվել է մինչեւ այսօրվա կեսը, որից հետո թուրքերը ետ են նահանջել՝ ռազմադաշտում թողնելով ասկյարների 30 դիակ: Մեր զոհերը 8-ն են, վիրավորները՝ 15:

Ռմբակոծվել է նաեւ Լաչինի միջանցքը: Սակայն երթեւեկն անխափան շարունակվում է, որովհետեւ ազատամարտիկները հուսալիորեն պաշտպանում են ճանապարհը:

Հայաստանի սահմանամերձ շրջանների մեծ մասում շարունակվում է փոխհրաձգությունը (ռմբակոծվել են Կապանը, Մեղրու շրջանի Նյուվադի գյուղը, Գորիսի Կոռնիձորը եւն):

ՀՀ Պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանը գտնում է, որ Սոչիի պայմանադրությունը ձախողվել է, եւ դա այն պատճառով, որ փոքրաթիվ դիտորդները (3-ը՝ Երեւանում, 3-ն էլ՝ Բաքվում) չեն գնում ճակատի շրջանները, միայն լրահավաքի դեր են կատարում: Ա՛յ, շուտով կժամանեն ավելի շատ դիտորդներ, կներկայացնեն բարդույթի լուծմամբ շահագրգռված բոլոր պետությունները՝ Ուկրաինայից մինչեւ Ղազախստան, եւ այն ժամանակ թերեւս իրականություն դառնա պայմանագիրը: Ամեն պարագայի Ռուսաստանը պիտի շարունակի խաղաղարար իր դերը, իհարկե ավելի մեծ շահագրգռությամբ ու վճռական կամքով: Իսկ մինչ այդ Էլչիբեյի զորքերը ոչ միայն տրամադրություն չունեն հրադադար անելու, այլեւ ջանում են ձեռք ձգել նոր բնակավայրեր ու տարածքներ, քանի դեռ դիտորդները չեն եկել ու չեն խափանել իրենց առաջխաղացումը:

Այսօր Էլչիբեյը հրապարակել է հրամանագիր, որով մեկ ամիս եւս երկարաձգում է արտակարգ դրությունը Ղարաբաղի սահմանամերձ շրջաններում, քանի որ այդ տարածքներում դեռեւս չի հաստատել իր ուզած կարգը:

Նյու-Յորքում հանդիպել են Հայաստանի ու Ադրբեջանի արտգործնախարարները, պայմանավորվել երկու երկրների փոխհարաբերություններին վերաբերող հարցերի մասին: Ապա Ր. Հովհաննիսյանն արել է հայտարարություն՝ քննադատելով ԱՄՆ-ի բարձր պաշտոնյաներին, որոնք սանկցիաներ չեն կիրառում Լեռնային Ղարաբաղում բնիկ հայությունը ոչնչացնող Ադրբեջանի դեմ, հակառակը, միջազգային ատյաններում պաշտպանում են Ադրբեջանի շահերը:

Սեպտեմբերի 30-ին ավելի էին բորբոքվել մարտերը Մարտակերտի շրջանի հարավ-արեւմտյան մասում: Երեկ թուրքերը կատաղի հարձակման էին անցել Կիչանի կողմերում, ինքնապաշտպանության ուժերը նրանց դիմավորեցին կազմ ու պատրաստ, արժանի ջարդ տվին, ետ շպրտեցին՝ պատճառելով մարդկային ուժի եւ տեխնիկայի զգալի վնաս: Միայն Կիչանի շրջակայքը թշնամուց մաքրելիս մերոնք թշնամուն ստիպել են դաշտից հեռանալ՝ թողնելով 50 ասկյարի դիակ: Իսկ Վաղուհասի մոտ ինքնապաշտպան ուժերի հարվածներից ընկել են 25 ասկյարներ:

30-ին բոլոր ճակատներում համեմատական անդորր է տիրել, սակայն ռազմական մի ինքնաթիռ երեք անգամ հետախուզական թռիչք է կատարել Ասկերանի, Ստեփանակերտի,

Մարտունու եւ Հադրութի վրա («Երկիր», հոկտ. 1):

Շարունակվում էր Լաչինի միջանցքի ռմբակոծությունը: Այստեղ 29-ի գիշերը եւ 30-ի առավոտյան ռազմական ինքնաթիռները խիստ ռմբակոծության են ենթարկել Գորիս-Լաչին ուղեհատվածը, Գորիսի շրջանի Կոռնիձոր գյուղը: Իսկ Գորիսի վրա «Գրադ» կայանքից նետել են 40-ից ավել արկեր: Կատաղի կռիվ էր գնում Ղոչազ եւ Սաֆյան գյուղերի մոտակայքում: Չնայած դրան, ճանապարհը գործում է անխափան: Ռմբակոծության են ենթարկվել նաեւ Հայաստանի սահմանային Երասխավանը եւ Մեղրու շրջանի մի շարք գյուղեր:

Երեւան են ժամանել ռուս 17 դիտորդներ, եւ այստեղ գտնվող 3-ի հետ միասին կայցելեն սահմանամերձ շրջանները, առաջարկություններ կներկայացնեն դրության կարգավորման խնդիրների մասին:

Ռուսաստանի վարչապետի պաշտոնակատար Գայդարն այսօր եղել էր Բաքվում, եկավ նաեւ Երեւան, երկու տեղն էլ տնտեսական համագործակցության պայմանագրեր կնքեց պրեզիդենտների ու վարչապետների հետ: Էլչիբեյը հենց այսօր էլ Ելցինին նամակ է հղել՝ հավաստիացնելով, որ սկսվում է ադրբեջանա-ռուսական հավասարիրավ փոխհարաբերությունների նոր փուլ: Իսկ ՀՀ վարչապետը խնդրել է, որպեսզի Ռուսաստանը Հայաստանի տարածքում կազմակերպի հակաօդային պաշտպանության համակարգ:

Վերջին լուրն առաջինը հայտարարեց «Ազատություն» ռադիոն, իսկ ուրիշ տերություններ ջանում են նման տվյալները պահել ըստ հնարավորին գաղտնի:

Գայդարի ու Խ. Հարությունյանի կնքած պայմանագրերը վերաբերում են 1993 թ. երկու երկրների «առեւտրա-տնտեսական համագործակցության, ազատ առեւտրի, միասնական դրամական համակարգի..., միջպետական տնտեսական կառուցվածքներ ստեղծելու եւ առեւտրական ներկայացուցիչների փոխանակման խնդիրներին: Ստորագրվեց առանձին համաձայնագիր Հայաստանում տեղակայված ռուսական սահմանապահ զորքերի կարգավիճակի եւ գործունեության վերաբերյալ» («Երկիր», հոկտ. 1):

Ձեռք բերված համաձայնությունների իրականացման հնարավորության առթիվ էլ Գայդարը հավաստիացրեց, որ նրանք կատարելապես կգործեն միայն երկաթուղու բացումից հետո: Ինչ վերաբերում է Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին, ապա Գայդարն ասաց, որ այնտեղ պետք է անմիջապես զինադադար պահպանվել, քաղաքական լուծումները թողնելով հետագային (այդպես է եղել Մերձդնեստրում եւ Հարավային Օսիայում:

Այս օրերին Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստր Գրաչովը, Ելցինի հանձնարարությամբ, Մերձմոսկովյան հանգստավայրում թղթակիցներին հրավիրել էր զրույցի, որպեսզի տեղեկացնի, թե ի՛նչ է տեղի ունենում Անդրկովկասում՝ իբրեւ Սոչիի հանդիպման արդյունք: Եւ ստիպված եղավ խոստովանել, որ մխիթարական քիչ բան կա: Սակայն գոհացուցիչ համարեց այն, որ հայ եւ ադրբեջանցի կռվողները երկուստեք հոգնել են, զենքն ու զինամթերքն էլ մի կողմից է սպառվում («Հայաստանում մնացել է 40-50 տոկոս տեխնիկա, Ադրբեջանում՝ 20-30: Եւս երկու-երեք ամիս, երկուսն էլ կկանգնեն զրոյի վրա եւ կհայտնվեն Ռուսաստանում՝ պահեստամասերի խնդրանքով».-հայտարարել է ամենազոր մատակարարը):

◇ ◇ ◇

Հրապարակվեց առավել վաղ (սեպտ. 25-ին) ՀՀ նախագահի խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանի հետ տեղի ունեցած մի հարցազրույց: Այնտեղ խորհրդականը հաղորդում էր, որ չի հավատում, թե միջազգային ատյաններում ղարաբաղյան բարդույթը ցանկալի (կամ որեւէ) լուծում կստանա: Բայց համոզված էր, թե «երկու գործոն Ադրբեջանին կարող են ստիպել, որ համաձայնի երկխոսության՝ ռազմական խոշոր պարտությունները եւ միջազգային հանրության ճնշումը: Այս տեսակետից էլ դրական տեղաշարժեր կան, ուրեմն կարելի է հույս ունենալ («Ազգ», 1992, սեպտ. 30):

◇ ◇ ◇

Հոկտեմբերի 1. Երեկ երեկոյան, երկու օրվա համառ մարտերից հետո, հայ ազատամարտիկներին հաջողվեց Չլդրանի մի քանի դիրքերից քշել թուրքերին՝ ոչնչացնելով նրանց երկու տանկը: Երկուստեք զոհեր կան:

Ուրիշ ճակատներում շարունակվում են մարտերը, ռմբակոծության են ենթարկվում շատ բնակավայրեր, մանավանդ Լաչինի միջանցքը, վերջինում ինքնաթիռից նետվել է չորս ռումբ: Եւ, այդուամենայնիվ, ճանապարհը գործում է անխափան:

Ռուսաստանի դիտորդները լրիվ կազմով ժամանել են Բաքու եւ Երեւան (17-ական հոգի), եւ երկու տեղն էլ «համոզված են», թե զինադադարը հակառակ կողմում են խախտում: Այսօր հեռուստատեսությամբ խոսեցին երեւանյան խմբի ղեկավար գեներալին, եւ նա ասաց՝ արդեն իրենց մեջ աշխատանքի բաժանում են կատարել, մի խումբ Լաչինի միջանցքի գոտի պիտի գնա, մյուսը՝ Ստեփանակերտ, որտեղից հնարավոր լինի կրակը դադարեցնել ամենուրեք:

Սոչիի պայմանագրի համաձայն՝ դիտորդներ պիտի գային հինգ պետություններից, սակայն այսօր այստեղ են միայն ռուսները: Մնացածներն ինչո՞ւ խախտում են պայմանագրի կետը եւ ինչպե՞ս պիտի կարողանան մեղադրել զինադադարի մյուս պայմանները խախտողին:

Երեկ երեկոյան, հայ-ռուս պետական բանակցությունների ավարտին, Գայդարը խոսել էր իր ու ՀՀ վարչապետի կնքած պայմանագրերի հեռանկարի մասին եւ կարեւորագույն տեղ էր հատկացրել Հայաստան մտնող ճանապարհների, մանավանդ երկաթգծի ապաշրջափակման խնդրին: Արդյոք կտեսնե՞նք այդ ծրագրի իրականություն դարձած:

Ադրբեջանի կառավարությունն ընդունել է օրենք իրենց փախստականների մասին, որոնք, իբր, կազմում են կես միլիոն, որից 200 հազարից ավելին՝ Հայաստանից (Հայաստանում բնակված 165 հազարի՞ց 200 հազարը փախել են: Բայց 300 հազարի՞ն որտեղից են հրավիրել): Այդ օրենքով փախստականը հինգ տարվա ժամկետով ազատվում է հարկերից ու հանրային ծառայությունների համար գանձվող վճարներից, պետությունը պարտավորվում է կարճ ժամանակում իրականացնել բնակարանային ապահովությունը:

Իսկ Հայաստան հասած փախստականները թողնված են անօրեն պաշտոնյաների կամքին եւ, իրենց պահանջների նվազագույն բավարարությունը չստանալով, ցրվում են աշխարհով մեկ, լավագույն դեպքում՝ ուծացող Սփյուռքն են ուռճացնում:

Հոկտեմբեր 2. Երեկ ամբողջ օրը եւ անցյալ գիշերը թուրքերը հրետակոծել ու գնդակոծել էին ռազմաճակատի ամբողջ երկարությամբ ընկած մեր խոշոր բնակավայրերը՝ Էդիլլուն, Հադրութը, Մարտունին, Կարմիր-շուկան, Ասկերանը, նույնիսկ ճակատից բավական հեռու գտնվող Սեյսիշենը: Իսկ Մարտակերտի շրջանի վերջին գյուղերը պարզապես հանգիստ չունեին: Այստեղ հայ ազատամարտիկներն ստիպված եղան ոչ միայն պատասխանել կրակով, այլեւ հարձակման անցնել եւ ազատագրել մի քանի դիրքեր Չլդրանի ու Կիչանի մոտերքում:

Նույն ժամանակ կատաղի կռիվներ են եղել Լաչինի միջանցքի երկու կողմերին, հատկապես ինչ-որ Տիգինք գյուղի մոտակայքում: Մերոնք տվել են 7 զոհ: Թշնամին եւս կորուստներ ունի: Կարեւորը՝ ավտոխճուղին գործում է անխափան:

Օրվա ամենաուրախալի լուրը. Մարտունու վրա վերջին օրերին կատարված դաժան ռմբակոծություններից (ինքնաթիռներով) ու հրետակոծություններից («Գրադ» կայանքներով) հետո էլ թուրքերը սանձարձակություն ունեցան այսօր առավոտյան գրոհով մտնել Մարտունի քաղաքի հարավային թաղամասը: Հայկական ինքնապաշտպան զորամասը հակահարձակման անցավ, դուրս քշեց նրանց, հալածեց դեպի իրենց ռազմաճակատների վերածված գյուղերը՝ Ամիրանլար, Կուրոպատկինո, Մուղանլու, այստեղ էլ ջարդը շարունակելով՝ դուրս քշեց ու նորից հալածեց, եւ օրվա վերջում գրավված էին թշնամու վերջին այս երեք հենակետերը,- հաղորդում է ԼՂՀ լրատվական կենտրոնը:- Կոտորվել

են 50-ից ավել ասկյարներ:

Այս լուրն առնելով, իհարկե, ես ապրեցի մեծ ուրախություն: Սակայն չեմ կարող չարտահայտել նաեւ այն ծանր ապրումները, որ ունեցել եմ վերջին համարյա թե մի ամբողջ տարվա լուրերից, որոնցում թուրքերն անվերջ ու անպատիժ Մարտունի քաղաքի ու թիկունքի գյուղերի վրա կրակ էին թափում, ավերում եւ պատճառում պահավոր ցավեր ու զրկանքներ: Ինչո՞ւ մերոնք սկզբից եւեթ չէին վերացնում չարիքի այդ որջերը, այդ ի՞նչ արտոնություն էր, որ նրանց էին պարգեւել, չէ՞ որ այստեղ չի կարելի տեսնել, նույնիսկ հնարավոր համարել ռազմավարական որեւէ բարդություն:

Եւ, այնուամենայնիվ, Մարտունու շրջանի ինքնապաշտպանները լուծել են իրենց շարունակաբար ցավ ու անհանգստություն պատճառած ամենակարեւոր խնդիրը: Այսպիսի դեպքերի համար են ասել՝ լավ է ուշ, քան երբեք:

Իսկ Ռուսաստանի դիտորդները, որոնց էլ այսօր գումարվել են Վրաստանից եկած մի քանիսը, օրվա լուրերի մեջ չկային, զգացնել չէին տալիս իրենց գոյությունը, չնայած նրանց ղեկավարը երեկ խոստանում էր անմիջապես խմբեր ուղարկել Լաչինի միջանցք ու Ստեփանակերտ: Գուցե գիշերը, ռուսական սովորությամբ, իրենց խմելուն են տվել եւ այսօր էլ պետք է խումարաթողո՞վ զբաղվեն:

Մեր հեռուստատեսությունը յուրովի զարթնել է, ուստի անդրադարձավ փախստականների հարցին: Ասում են՝ Ադրբեջանից փախածների մեծ մասը հեռացել է Հայաստանից, սրա մի զգալի տոկոսն են կազմում ԱՄՆ գաղթածները, որոնք այնտեղ են փոխադրվել փախստականի կարգավիճակ ստանալու, որպիսի արտոնություն Հայաստանում ոչ ստանում էին, ոչ էլ հույս ունեին, թե երբեւէ կստանան: Հետո էլ, չէ՞ որ նրանք այստեղ, պատահական ու չծրագրված օգնություններից բացի, չէին արժանանում որեւէ այնպիսի ուշադրության, որին պիտի հետեւեին բնակարանային, աշխատանքային եւ ապահովություններ:

Իսկ Ադրբեջանը փախստականների մասին օրենք է ընդունել: Ադրբեջանը, որ դուրս քշածների կեսից էլ պակաս փախստականների է ընդունել, եւ նրանց բնակարանով ապահովելու, աշխատանքի ու համանման ուրիշ հարցեր լուծելու հոգսեր չպետք է ունենա:

Սեպտեմբերի 30. Ճշգրտվել են մարտունեցիների տված ճակատամարտի արդյունքները. թուրքերը, երեք գյուղ-հենակետերից փախչելով, կորցրել են 3 տանկ, 2 զրահամեքենա, հրետանիներ, այլ տեխնիկա, 58 ասկյար:

Մարտունին հարավից ու արեւելքից ապահով է այլեւս, հնարավոր կլինի մշակել շրջանի լավագույն հողամասերը: Սակայն շրջանի բնակավայրեր այսօր ռմբակոծության են ենթարկվել Ֆիզուլու շրջանի Ղաջար որջից եւ Աղդամի կողմերից: Այսօր Մարտունում զոհվել են 4 բնակիչներ, շատ են վիրավորները: ՍՈՒ-25 ինքնաթիռներն էլ ռմբակոծել են Ասկերանը, Ստեփանակերտը:

Այսօր, իբր, դիտորդները պիտի ժամանեին Ստեփանակերտ, սակայն չկան, եւ հանրապետության մամուլի կենտրոնի ղեկավար Գեղամ Բաղդասարյանը հայտարարել է, թե եկած էլ լինեին, ոչինչ չէր փոխվի (եթե դրությունն ավելի չվատանար), որովհետեւ նրանց ճանապարհն անցնում է Բաքվով, որտեղ լավ սովորում են, թե իրենց ինչպես պիտի պահեն Արցախում:

Երեւանում գտնվող ռուս շուրջ 90 դիտորդներ այսօր ճանապարհվել են սահմանային շրջանները (ուրեմն, սուտ էր գեներալի երեկվա հայտարարությունը, թե գնալու են Լաչին ու Ստեփանակերտ):

Հեռուստատեսությամբ ցույց տվին Մարտակերտի շրջանի մի զորաջոկատ, որի հրամանատարն է Ռազմիկ Պետրոսյանը՝ նախկին ֆուտբոլիստ, մարզիչ, Ստեփանակերտի մարզադաշտի տնօրեն, շարժման առաջին օրերից էլ՝ գոյապայքարի կազմակերպիչների առաջին շարքում: Ոգեւորությամբ խոսեց իրենց խնդիրների մասին, ցավով՝ ձախողումներից: Լրիվ ճերմակել է, իսկ երկու տարի առաջ մեր տուն էր եկել, ոչ մի ճերմակ մազ չուներ: Ճերմակել է, բայց նույն պինդ ու կրակոտ երիտասարդն է: Տղան իր զորաջոկա-

սում է կռվում՝ գեղեցիկ, ամուր ու ջլապինդ, ինչպես հայրը: Հարցնում եմ՝ ի՞նչ կարծիքի ես հրամանատար հորդ մասին: «Լա՛վ,- ասում է,- փորձառու է, միշտ ճիշտ է մտածում, հարաբերությունները զինվորների հետ՝ հարգալից, պահանջկոտ:- Այդպես կատակում է.- Լավ է, որ հրամանատար է, թե չէ, որ շարքային լիներ, ինձ պես չէր կարող կռվել: Դե՛, տարեց մա՛րդ է, հիսունն անց...»:

Ուրեմն, տղան հորն ուրիշ կերպ չի պատկերացնում, քան կռվի դաշտում, բայց լավ է, որ հրամանատար է...

◇ ◇ ◇

Դրությունը շատ է բարդացել Աբխազիայում: Ելցինը հայտարարություն է արել՝ Վրաստանին զգուշացնելով, որ եթե այդպես շարունակվի, եւ Շեւարդնաձեն կտրական միջոցներ չձեռնարկի խաղաղությունն ապահովելու, ապա Ռուսաստանն ստիպված կլինի իր ազգակիցներին պաշտպանել ռազմական ուժով:

Շեւարդնաձեն էլ պարտք չի մնացել. նրա հայտարարության համաձայն՝ Աբխազիայում անհնար է որեւէ կերպ խաղաղություն հաստատել, բացի ռազմական եղանակից: Դրա համար էլ կարգադրել է, որպեսզի իր երկրում զորակոչի ենթարկվեն 40 հազար պահեստայիններ, եւ հանրապետությունում տեղակայված ռուսական զորքի ամբողջ ունեցվածքն անցնի իրենց:

Վերջին լուրի մասին դեռեւս իր կարծիքը չի հայտնել Ռուսաստանի կառավարությունը: Պարզ է մի բան. դրությունն ստիպել է, որ ունեցած եղջյուրները ցուցադրեն Ռուսաստանն ու Վրաստանը:

◇ ◇ ◇

Ցույց տվին նաեւ մեր հանրապետության այսօրվա համար շատ բնորոշ մի իրողություն. մոսկվահայ բարերարները հսկա «Ռուսլան» ինքնաթիռով 110 տոննա ալյուր են բերել քաղցած Երեւանի համար: Ժամեր են անցել, իսկ բեռնաթափումը չի կատարվել: Հայտնվում են բեռնաթափողներ եւ բեռնատար մեքենաների վարորդներ, որոնք բացատրում են, թե օդանավակայանի աշխատողներն իրենց ներս չեն թողնում: Բարերարը ցավով հայտնում է, թե լավ կլիներ, որ «Ռուսլանը» Հայաստանից բեռ էլ տեղափոխեր Մոսկվա (չէ՞ որ այդպիսի բեռներ չէին կարող չլինել), որպեսզի ծախսն ինչ-ինչ չափով թեթեւանար: Իսկ այդպիսի բեռան մասին խոսք չկա, ոչ ոք չի պայմանավորվել:

Բայց չէ՞ որ «Ռուսլանը» «Զվարթնոցում» գողեգող չի հայտնվել. նրա մասին նախապես տեղեկացված է եղել հանրապետության բարձր պաշտոնեությունը, եղել է պայմանավորվածություն... Թե՞ սրանք ամեն օր անճարակության ռեկորդնե՞ր պիտի սահմանեն:

Հոկտեմբերի 5-ի երեկոյան ՀՀ հանրապետության խոսնակները ոչինչ չհաղորդեցին արցախյան ռազմաճակատի, նույնիսկ Հայաստանի սահմանային շրջանների վիճակի մասին՝ իրենց այդ դատապարտելի անտեղյակությունը բացատրելով լրատվական մարմինների անգործությամբ (կիրակի է, չէ՞, պետք է անգործ լինեն): Ռադիոհաղորդումներում եւս ոչինչ չկար:

Ռուսական ու արտասահմանյան ուրիշ ձայները վերջին օրերին կամ մեր մասին ոչինչ չեն հաղորդում, կամ կրկնում են ադրբեջանական քամբասանքները: Օրինակ, թուրքի «Թուրանի» պնդմամբ՝ իրենք Լաչինի միջանցքը նվաճել են, Լաչինում բարձրացրել Ադրբեջանի դրոշը եւ հիմա կռիվ են տալիս Լաչինից արեւելք ընկած տարածքների ազատագրության համար:

Թուրքի լրատվական մարմինները երեւի իրենց տեղեկությունները ստանում են ոչ թե ճակատից, այլ Բաքվի չայխանաներից:

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ տեղեկացրին, թե ադրբեջանա-իրանա-հայկական

եռակողմ բանակցությունները, որոնց նպատակն է Ջուլֆայի երկաթգծի, նրա շրջակայքի ավտոճանապարհների ապաշրջափակումը եւ ինչ-ինչ փոխհարաբերությունների հաստատումը, տապալվել են, որովհետեւ հայկական կողմը հրաժարվեց ստորագրել նախապես պատրաստված պայմանագիրը:

Բայց ի՞նչ բանակցություններ էին դրանք, որտե՞ղ են կատարվել, ինչո՞ւ այդ հայկական կողմը հրաժարվեց ստորագրել մի պայմանագիր, որը նախօրոք պատրաստված է եղել, եւ որի պատրաստմանը, հավանաբար, ինքը եւս մասնակցություն է ունեցել:

Հետո ՀՀ հեռուստատեսության «Մայրաքաղաք» ծրագրով կցկտուր հայտնեցին, որ Երեւանում է գտնվում Իրանի տրանսպորտի նախարարության պատվիրակությունը, որի մասնակցությամբ էլ իսկապես եռակողմ բանակցություններ են տեղի ունեցել (ո՛չ մի խոսք «եռակողմի» երրորդ՝ ադրբեջանական պատվիրակության մասին, երեւի մտածում են, թե հայ վիժառուները նրանց տեղը կիմանան ու կահաբեկեն): Իբր, այդ բանակցություններում քննարկվել է հարցերի լայն շրջանակ (երկաթգծի ու ավտոճանապարհի հարցերը, Մեղրու շրջանում Արաքսի վրա կառուցվող կամուրջը, կարծեմ նաեւ տնտեսական ու առեւտրական փոխհարաբերություններ), ընդունվել են (թե՞ պիտի ընդունվեն) համապատասխան պայմանագրեր...

Բայց Երեւանում տեղի ունեցած եռակողմ բանակցությունների մասին ինչո՞ւ Երեւանից չեն Մոսկվային տեղեկացրել (չէ՞ որ այսօր էլ կիրակի չէր), որպեսզի ադրբեջանցի ծուռբերանները չխեղաթյուրեն:

Ամսիս 6-ի հաղորդումներից իմացանք, որ Ֆիզուլու շրջանի Ղաչար ռազմակետից 80 արկ են գցել Մարտունու վրա, պատճառել նոր ավերածություններ...

Առավոտից Երեւանում պտտվող լուրերի համաձայն՝ թուրքերը Լաչինի շրջանում նվաճել են հայկական իսկողության տակ գտնվող երեք գյուղ եւ առաջ են շարժվում: Երեկոյան մեր միշտ ուշացած լրատվական մարմինները հաղորդեցին, թե թշնամական մի զորաջոկատ գրոհել է Լիսագորի ուղղությամբ (թե՞ Լիսագորի վրա), հանդիպել համառ դիմադրության, տվել զգալի կորուստներ եւ ետ նահանջել: Բայց Լիսագորը բավական խոր խորքում գտնվող բնակավայր է, որպեսզի թուրքը, նրան կամ նրա ուղղությանը հասած, առաջ գնա եւ իսկապես ոտքի տակ տա ուրիշները, այսինքն՝ բավական տարածք Շուշվա շրջանից:

Լաչինի միջանցքի գոտում թուրքի մի ՍՈՒ-25 ինքնաթիռ երեկ 4 ռումբ է գցել (հրետակոծությունն էլ սովորական երեւույթ է): Մարտերի ընթացքում մերոնք ոչնչացրել են 1 տանկ եւ մեկ զրահամեքենա: Մի խոսքով՝ այս միջանցք համարվածը լուրջ բախումների տակ է, եւ առաջիկա օրերին դրությունն ավելի կսրվի:

Քանի գնում, Սոչիի պայմանագրի իրականացմանը մասնակից դիտորդների մասին հաղորդվող լուրերն ավելի մշուշոտ են դառնում: Դեռ չեն եկել Ուկրաինայի, Բելառուսի, Ղազախստանի ու Վրաստանի ներկայացուցիչները: Ռուսներն էլ գնալով շատանում են, իսկ թե ի՛նչ են անում, իրենց գաղտնիքն է, որ մեզ համար պարզից էլ պարզ է, որովհետեւ նրանց գալուց հետո էր, որ թուրքն ավելի կատաղի դարձավ Լաչինի միջանցքի երկու կողմերին, Ֆիզուլիում, Աղդամում, Մարտակերտում եւ մանավանդ Մարտունու դեմ, ուր հայ ազատամարտիկներն ստիպված եղան դիմել վճռական քայլերի եւ ոչնչացնել երեք այն հրեշավոր ռազմական հենակետերը, որոնցից փրկություն չունեին Մարտունին ու նրա թիկունքում շարված բնակավայրերը:

Հոկտեմբերի 6-ին լրատվական մարմինները պատերազմական գործողությունների մասին խոսում էին հիմնականում անցյալ ժամանակով՝ երեկ երեկոյան, 5-ի լույս 6-ի գիշերը: Իսկ 6-ի մասին՝ հարաբերական անդորր է, որը խախտվում է միայն հատուկենտ հրացանազարկերով:

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ Մախս Մամեդովի հետ խոսում էր ինչ-որ գեներալ Վիտալի Լուշչուկ (երեւի Ադրբեջան ժամանած դիտորդների ղեկավարը), որը ջանում էր ունկնդիրներին համոզել, թե վերջին օրերին ադրբեջանական ռազմական ինքնաթիռները չեն մասնակցել մարտերին, որովհետեւ օդանավակայաններում դիտորդներին զեկուցել

են, թե չի գրանցված եւ ոչ մի օդանավի թռիչք:

Մարդը կամ անհուսալի հիմար է, կամ էլ հիմարի տեղ է դնում իր ունկնդիրներին, ուրեմն, Ադրբեջանի ռազմական շահերին ծառայող (էլ չեմ ասում՝ կաշառված) ռազմական օդանավակայաններում պետք է իրենց ներկայացնեին այն գրաֆիկները, որոնցով թռել են Ղարաբաղ, կործանիչ հարվածներ հասցրել Ստեփանակերտին ու հայկական մյուս բնակավայրերին:

ՀՀ արտգործնախարարի տեղակալ Արման Նավասարդյանը հարցազրույցի ընթացքում հայտնեց, որ իրենք (նախագահի ապարատով հանդերձ) ՄԱԿ-ին ներկայացնելու համար պատրաստել են մի որոշման նախագիծ, որը վերաբերում է Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին եւ բովանդակում է բարդույթը լուծելու միջոցառումները, որոնք ՄԱԿ-ի միջոցով կարող են իրականացվել: Իբր, այդ առթիվ նախապես խոսվել է Ռուսաստանի արտգործնախարարի ու ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալիի հետ, եւ նրանք համաձայն են, որ հարցը ներկայացվի քննարկման:

Հոկտեմբերի 7-ին, երեւի թե ռուսաստանյան դիտորդների ազդեցությամբ, Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում համարյա դադարել էր կրակը: Լրատվական մարմինների տեղեկություններում ռմբակոծության երկու կետեր են հիշվում՝ Կարմիրի շրջանի Վահան գյուղը եւ Կապանը, որի բանվորական ավանն է ռմբակոծվել, եւ մերոնք էլ, իբր, չեն պատասխանել:

Իսկ ԼՂՀ համարյա ամբողջ տարածքում պահպանվում է պատերազմական վիճակը, եւ մանավանդ Լաչինի միջանցքը դարձել է ամենաթեժ շրջանը: Այստեղ անցած օրվանից շարունակվող հրթիռակոծությունն այսօր վերածվեց կատաղի գրոհի, որ ձեռնարկել են թուրքերը Քյալբաջարից ու Կուբաթլուից: Քյալբաջարցիների գրոհը կասեցնելով՝ հայ ինքնապաշտպանները մյուս ուղղությամբ անցան ընդդեմ հակահարձակման, թուրքերին ետ քշեցին մոտ տաս կիլոմետր՝ նրանց պատճառելով մեծ վնասներ, կոտորվել են երկու տասնյակ ասկյարներ, ջարդվել է մեկ Տ-72 տանկ: Մեր կողմից զոհվել է մեկ զինվոր, վիրավորվել մեկը:

Մարտունու հարավ-արեւելքում Մուղանլու-Կուրոպատկինո-Ամիրանլար ուղղության մեր դիրքերն էին ռմբակոծում Ֆիզուլու կողմերից, Ասկերանը՝ Աղդամից:

Հաղորդվում է, որ ԱՄՆ սենատը վերջերս որոշել է 5 միլիոն դոլար նվիրել «Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության պատճառով Ադրբեջանից բռնագաղթեցված 300 հազար փախստականների օգտին» («Ազգ», 1992, հոկտ. 8):

Այսօր ՀՀ պետնախարար Գագիկ Շահբազյանի գլխավորությամբ Թուրքիա է մեկնել կառավարական մի պատվիրակություն, որը բանակցություններ պիտի վարի վարչապետ Խոսրով Հարությունյանի խնդրանքով Թուրքիայի խոստացած 100 հազար տոննա հացահատիկը Հայաստան հասցնելու միջոցների շուրջ:

Հոկտեմբերի 8-ին վերստին կատաղի մարտեր են տեղի ունեցել ինչպես Արցախում, այնպես էլ Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում: Մարտակերտի շրջանում թուրքերը շարունակում էին ռմբակոծել Կիչանը, Վանքը, Ծմակահողը: Լաչինի միջանցքի վրա երեկ կրած պարտությունից հետո, նրանք նորից գրոհի էին եկել հարավից ու հյուսիսից: Այս անգամ եւս, հանդիպելով լուրջ դիմադրության, ետ դարձան եւ ամրացան ելման կետերում:

ԼՂՀ լրատվությունը հայտնում է, որ Ադրբեջանն ստացել է նախկինում ձեռք ձգած ռազմական ինքնաթիռներն ու դրանցով գործի դրվող ռազմամթերքը, եւ այժմ նրա օդաչուները վխտում են Ռուսաստանի տարբեր քաղաքներում ու ռազմական բազաներում, գործադրում են ամեն միջոց նոր ինքնաթիռներ ու կործանարար ռումբեր հայթայթելու համար: Եւ այսքանից հետո, եթե արցախյան ճակատում նորից հայտնվեն ռուսական կործանիչներն իրենց ավերիչ բեռներով, ապա նոր զոհերի համար բռնագրավիչ թուրքերի հետ միասին, հավասարապես պատասխանատու կլինի նաեւ ռուս զինվորությունը:

Հայտնի դարձավ, որ ԱՊՀ պետությունների ղեկավարների Բիշքեկում տեղի ունեցող խորհրդակցությանն իր ներկայացուցիչներին չի ուղարկել Ադրբեջանը: Իսկ այնտեղ նե-

նարկվելու են ոչ միայն համերաշխության տնտեսական խնդիրները, այլեւ պաշտպանության միասնական կառույցներ ստեղծելու, առհասարակ ռազմական փոխօգնության ու նման այլ հարցեր: Ուրեմն, Ադրբեջանը դուրս կմնա այս ոլորտից:

Հոկտեմբերի 9-ին եւս ԼՂՀ ամբողջ տարածքում պատերազմական գործողություններ են եղել, թուրքերը ռմբակոծել ու հրետակոծել են Վանքը, Կիչանը, Առաջաձորը Մարտակերտի շրջանում, Ասկերանը, Մարտունին, Սոսը, Մաճկալաշենը, Կարմիր-շուկան: Մեծ ավերածություններ են կատարվել Հադրութի շրջանի կենտրոնում ու գյուղերում: Իսկ Ռուսաստանի դիտորդները եկել են, իբր, խաղաղություն հաստատելու համար:

Մոսկվայից հեռուստատեսությամբ ցույց տվին Ադրբեջանի ազգային բանակի ստեղծման տարեդարձի առթիվ անցկացված ռազմական շքերթը Բաքվի գլխավոր հրապարակում: Պատերազմից ու հայկական կոտորածներից հարբած, խելահեղ ամբոխի առջեւից անցնում էին կանոնավոր բանակի ամեն տեսակ զորքերի վաշտերը, ամեն տեսակ զինատեխնիկայի օրինակները, հրթիռներ՝ կախված ահռելի քարշող մեքենաների պոչերին, եւ մանավանդ ռազմաօդային ուժերը, որ ծածկել էին Բաքվի երկինքը՝ տեսակ-տեսակ ուղղաթիռներ, կործանիչ ինքնաթիռներ...

Իսկ մեր փչան լրագրողներն ու նրանց դատարկամիտ աղբյուրները մի բերան այն են պնդում, թե մերոնք թուրքի բոլոր օդային ուժերը ոչնչացրել են, եւ հիմա նա Ռուսաստանից է ինքնաթիռ մուրում:

Հոկտեմբերի 10. Երկրորդ օրն է, Ստեփանակերտում են գտնվում ռուս երկու դիտորդներ, որոնք արձանագրում են Սոչիի պայմանագրության ադրբեջանական խախտումները: Ահա՛, հենց այսօր առավոտից թուրքերը նորից հրետակոծել են Կարմիր-շուկան (Ֆիզուլու կողմից), Ասկերանը եւ սրանից հարավ-արեւելք գտնվող գյուղերը:

Թեժ մարտեր են եղել Լաչինի շրջանում, ուր թուրքերի Քյալբաջարից ու Կուբաթլիից (այսինքն՝ հյուսիսից ու հարավից) կազմակերպած գրոհներին ու հրետակոծություններին պատասխանելով՝ մերոնք նրանց դուրս են արել նախկին դիրքերից եւ քշել ավելի հեռու: Այսպիսով, հյուսիսում Ղոչազն է նորից անցել մերոնց հսկողության տակ, հարավում՝ Փարաջանք-Արփակասուկ գիծը: Այս գծի համար մղված մարտում մերոնք թշնամուց խլել են հինգ տանկ եւ տեխնիկա:

ՀՀ սահմանային շրջաններում եւս դրությունն անհանգիստ է եղել: Կարճատեւ, խաբուսիկ դադարից հետո թուրքերը Նախիջեւանի կողմերից 80-ից ավել արկ են գցել Երասխավանի վրա: Ռմբակոծել ու հրետակոծել են Տավուշի, Կապանի ու Մեղրու շրջանները:

Գիշերն «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե Ստեփանակերտի վրա գրոհի եկած մի ինքնաթիռ վայր է գցվել: Սավառնորդը կատապուլտվել է, սակայն պարաշյուտի չբացվելու պատճառով ընկել-կործանվել:

Այս օրերին մեր լրատվական մարմինների ուշադրությունը հիմնականում նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի վերջին շրջանի գործունեության վրա է. ՄԱԿ-ի ժողովում ունեցած ելույթն են փառաբանում, երեկ Բիշքեկի համաժողովին նախագահելը: Մեր պետականությունը համաշխարհային ճանաչման է արժանանում, մեր նախագահն իր ելույթով ու քաղաքական պահվածքով օրինակ է տալիս ուրիշներին, հպարտության առիթներ է ստեղծում իր ազգի համար,- պնդում են պաշտոնական թմբկահարներն ու «պատահաբար» խոսափողի առաջ հայտնված հաճկատարները: Պատահաբար հեռուստացույցի էկրան էր ընկել նաեւ մի դժբախտ արարած, որն ասաց. «Մեր նախագահը թող կակազելով խոսեր այդ մեծ-մեծ ժողովներում, օտարները չիմանային էլ մեր հանրապետության տերը, բայց կուշտ լինեինք ես ու երեխաներս»:

Հոկտեմբերի 11-ին Հայաստանի լրատվական մարմինները ռազմաճակատից ոչ մի նոր լուր չունեին: Լոկ նախորդ օրը թշնամական ինքնաթիռ գցելու տեղեկություններ էին լրացրել մի մանրամասնով՝ այն վայր է ընկել Մալիբեյլվի մոտ: Մեկ էլ, հավանաբար, ենթադրությամբ դրան գումարեցին մեկ ուրիշը, ինքնաթիռը նախորդ օրը ռազմաճակատ եկած է եղել Բաքվի հանդիսավոր շքերթից:

Տեսնո՞ւմ եք՝ հայ լրագրողները որքա՜ն օբյեկտիվ ու բծախնդիր են։

Մոսկվայից էլ, գցված ինքնաթիռի տեղեկությունը հաղորդելուց հետո, հայտնեցին, որ Ադրբեջանից իրենց տեղեկացրել են, թե հայ գրոհայինները սահմանը ճեղքել եւ խորացել են իրենց տարածքի մեջ։ Չեն ասել՝ ո՛ր տեղի սահմանը, քանի որ դա կարող էր մերկացնել սուտը։

Հոկտեմբերի 12-ին եւս թուրքի ռազմական ինքնաթիռը ծանր ռումբեր էր գցում Ստեփանակերտի, Ասկերանի, Մարտունու եւ Հադրութի վրա, բայց որովհետեւ նախանցյալ օրվա ինքնաթիռի բախտին արժանանալու վախից շատ բարձր էր թռչում, ռումբերն ընկնում էին նպատակից հեռու, ձորերում ու անտառներում։

Համարյա անընդմեջ հրետակոծության էր ենթարկվում նաեւ Լաչինի միջանցքը, սակայն ճանապարհը գործում էր անխափան։

Ստեփանակերտ հասած ռուս դիտորդներն այսօր դիտեցին կործանված ինքնաթիռի բեկորները եւ արձանագրեցին խաղաղարի պայմանագրի խախտումները թուրքերի կողմից։

Մոսկվայի հեռուստատեսությունը ծավալուն հաղորդում արեց Ելցինի ու Էլչիբեյի հանդիպման, ընդունված պայմանագրերի եւ արած հայտարարությունների վերաբերյալ։ Թուրք նախագահը Ռուսաստանի հետ իրենց «ավանդական բարեկամության ու համագործակցության» երդումն արեց։ Ելցինը եւս համապատասխան արձագանքով խոսեց, խոստացավ օգնել Անդրկովկասում խաղաղություն ստեղծելուն եւ շեշտեց Վրաստանի ամբողջականության պահպանման անհրաժեշտությունը, որ պետք է հասկանալ նաեւ Ադրբեջանի ամբողջականություն։

Ի՞նչ կա որ. այս աշխարհում նոր ոչինչ չկա։ Ռուս-թուրքական, ռուս-ադրբեջանական սիրախաղերը եղել են, կան ու պիտի լինեն։ Մենք պետք է խելք բանեցնենք՝ այդ խաղերին մեր շահերը չզոհելու համար։

Հոկտեմբերի 13-ին մեր լրատվական մարմինները դարձյալ որեւէ լուրջ տեղեկություն չհաղորդեցին ճակատի մասին։ Իսկ պատերազմը շարունակվում է, թուրք ավազակախմբերն այս ու այնտեղ փորձում են ճեղքել հայկական ինքնապաշտպանությունը, հայերից «ազատագրել» հայկական բնակավայրերը եւ դրանք հայտարարել իրենցը։ Մի այդպիսի ավազակախումբ հարձակվել է Խծաբերդի վրա, ջարդ կերել ու ետ փախել՝ մեծ վնասներ կրելով։ Մերոնք տվել են միայն մեկ զոհ, կա մեկ վիրավոր եւս։

ԼՂՀ կառավարությունը,, ավելի վաղ հայտարարած զորահավաքն իրականացնելու համար, Հայաստանի հանրապետության ղեկավարներին է դիմել, որպեսզի ապահովեն Երեւանի ԲՈՒՀ-երում սովորող արցախցի տղաների եւ առհասարակ արցախյան գրանցում ունեցող զինապարտների վերադարձն Արցախ՝ զորահավաքին։

Այսօր Երեւան է ժամանել ԼՂՀ ԳԽ-ի պատվիրակությունը՝ նախագահի պաշտոնակատար Գեորգի Պետրոսյանի գլխավորությամբ։ Նախապատրաստվում են բարձր մակարդակի հանդիպումներ, բանակցություններ, Հայաստանի ու Արցախի հանրապետությունների համար կարեւորագույն նշանակություն ունեցող հարցերի քննարկումներ։

«Ազատություն» ռադիոյի գիշերային հաղորդման ժամանակ հայտնվեց, որ Հայաստանի դիվանագիտական ներկայացուցչության պահանջով՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի ղեկավար Մերիմեն գրություն է հղել Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյին, որպեսզի նա համաձայնություն տա՝ ՄԱԿ-ի դիտորդներ ուղարկելու Ղարաբաղի հակամարտության գոտի։

Հոկտեմբերի 14. Այսօր շատ են պաշտոնական հայտարարությունները եւ նրանցից.

ԼՂՀ կառավարությունն արտասահմանյան մի շարք երկրների հեղինակավոր լրագրողների հրավիրում է բարդույթի գոտի, որպեսզի տեսնեն, թե Ադրբեջանն ինչպես է ոտնահարում իր իսկ ստորագրած պայմանագրերը, ավերում Լեռնային Ղարաբաղի հայկական բնակավայրերը, կոտորում կամ փախստական դարձնում խաղաղ բնակիչներին։

ՀՀ արտգործնախարարությունը նոտա է հղել Ադրբեջանի արտգործնախարարին՝ ցույց տալով, որ նրա կողմը կոպտորեն խախտում է Մոսկվայում ու Սոչիում ընդունված պայմանագրերը եւ անհնար է դարձնում երկու հանրապետությունների հաղորդակցության ուղիների ապաշրջափակումը։

Հայաստանի արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանը նշեց մեր հանրապետության պետական հեղինակության զգալի վերելքը միջազգային մասշտաբով, շեշտեց նրա առաջադիր խնդիրները քաղաքական ու դիվանագիտական ասպարեզներում՝ դրանցից կարեւորագույնը համարելով ԼՂՀ ճանաչումը միջազգային հանրության կողմից։ Թղթակցի այն հարցին, թե նախարարն ինչպե՞ս է նայում Հայաստանի հանրապետության կողմից ԼՂՀ-ն ճանաչելու հարցին, պատասխանեց. «Իսկ ես ասացի՞, թե Հայաստանի հանրապետությունը դուրս է միջազգային հանրությունից»։

Լրատվական բոլոր մարմինները հաղորդում են, որ կատաղի մարտերը չեն դադարում ԼՂՀ բոլոր շրջաններում։ Թուրքերը երեկ եւ այսօր հրետակոծության են ենթարկել Ասկերանը, Մարտունին, Մաճկալաշենը, Հադրութի մի շարք բնակավայրեր։ Իհարկե, հայ ազատամարտիկները պատասխան կրակով ոչնչացրել են երեք «Գրադ» կայանք, պատճառել մարդկային ուժի մեծ վնասներ։ Դիտորդները վկա են եղել այս ամենին եւ պնդում են, որ թուրքերն են վիճակի սրման պատճառը։ Իսկ Մախս Մամեդովը Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ դարձյալ դժգոհում է, հայ գրոհայինները կրակի տակ են պահում Ֆիզուլին, գեղեցկագույն այդ քաղաքը կործանել են, բնակչությանը կոտորել եւ գրել դես ու դեն, որովհետեւ մտածում են, թե այդտեղից է գալու Լաչինի միջանցքի վերջը, այն միջանցքի, որով ամեն օր Ղարաբաղը Հայաստանից զինտեխնիկա ու զինվորական համալրումներ է ստանում եւ ոչ թե դեղորայք ու սննդեղեն, ինչպես հայտարարում են հարեւան հանրապետությունում։

Սա բացահայտ ու լկտի սուտ է, քանի որ Ֆիզուլիի ու Լաչինի միջանցքի արանքում գոյություն ունի Ջաբրայիլի ու Կուբաթլիի շրջանների տարածքը։ Եւ եթե հայերը Ֆիզուլին կրակի տակ են պահում, ապա դա լոկ այն պատճառով, որ թուրքն այդ ավազականոցից է հարձակումներ գործում դեպի Մարտունու եւ Հադրութի շրջանները, այդտեղից են հրթիռակոծվում ու հրետակոծվում Մարտունին, Մաճկալաշենը նույնիսկ խորքային գյուղերը։

Լաչինի միջանցքի վիճակի վերաբերյալ Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հետաքրքիր հաղորդում էր անում թղթակիցը, խոսքի կեսը բերանում թողեցին։

13-ի երեկոյան ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանն ընդունել է ԼՂՀ ԳԽ-ի պատվիրակությանը։ Քննարկվեցին երկու հանրապետությունների համագործակցության, համաձայնեցված գործողությունների հարցերը։

Հոկտեմբերի 15. ՀՀ լրատվական մարմինները, հավանաբար, թարմ ու ստույգ տեղեկություններ չունեն ԼՂՀ վիճակից, վերացական ու մշուշոտ բաներ են ասում, մանավանդ՝ հավանական, իբր, էլի Լաչինի միջանցքը ռմբակոծվել է թուրքերի կողմից, իսկ մերոնք վերահսկում են։

Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին, որ հայերը խիստ հրետակոծել են Աղդամը, երբ այնտեղ պիտի ժամանեին Ռուսաստանի դիտորդները։ Ադրբեջանական զորամիավորումներն էլ Լաչինի միջանցքն են պահում կրակի տակ,-ասաց խոսնակը, եւ տեղեկացրեց նաեւ, որ Բաքվում Էլչիբեյը մամուլի ներկայացուցիչներին գոհունակությամբ է պատմել իր ու Ռուսաստանի ղեկավարի բանակցությունների եւ ընդունված պայմանագրերի մասին՝ վերջիններս համարելով մի նոր փուլ երկու իրավազոր պետությունների փոխհարաբերությունների մեջ։ ԼՂ-ի բարդույթի լուծումն էլ քաղաքական ճանապարհով հնարավոր է համարել՝ նշելով, որ դրա համար շատ ժամանակ է հարկավոր (երեւի որպեսզի այնտեղի հայությունն սպառվի, եւ հարցը լուծվի ինքնաբերաբար)։ Նշել է նաեւ ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի «խաղաղարար եւ խրախուսելի ջանքերը», որոնց դեմ, իբր, Հայաստանում առկա են խանգարիչ ուժեր, որոնք անվերջ հակադրվում եւ ջուր են պղտորում։ «Այդպիսի ուժեր կան նաեւ մեզ մոտ, Ադրբեջանում»,-հավաստիացրել է Էլչիբեյը՝ յուրովի կրկնելով Ն. Նարիմանովի 1921 թ. ամռանն արած հայտարարությունը («Հայաստանի ղեկավարությունը զիջումներ է անում դաշնակցությանը, բայց իմացած եղեք, որ այդպիսի ուժեր կան նաեւ մեր հանրապետությունում»)։

Ուշ գիշերին զանգել էի Ստեփանակերտ, մերոնք հայտնեցին, որ վերջին օրերի շարքում

այսօր միակն էր, որ ռմբակոծության չենթարկվեց Ստեփանակերտը: Երեկ, ասացին, Աղդամից հրետակոծել են, ավերել մի շարք շինություններ, կան շատ սպանվածներ ու վիրավորներ: Իբր, գործում են Կասպիական նավատորմիղից բերած նորագույն ահեղ թնդանոթները, որոնց համար Աղդամից Ստեփանակերտ ձգվող 30 կիլոմետրը ոչինչ է:

Սա ցավալի է, իհարկե: Բայց պակաս ցավալի չէ այն համարյա անտարբեր տոնը, որով հայտնեցին շատ զոհերի ու վիրավորների մասին: Այստեղ, Երեւանում էլ ճակատամարտերում տված զոհերին, նահատակներին վերաբերող լուրերը տալիս-առնում են մի այնպիսի անհոգությամբ, որ պարզապես անհարմար է: Բայց մի՞թե Ստեփանակերտում եւս, այդ նահատակությունների կողքին, արյան ու մահվան միջավայրում...

Հոկտեմբերի 16-ի հաղորդումների մեջ ճակատի հարաբերական խաղաղությունը խանգարող երկու կետեր կային. Մարտակերտի շրջանի վերջին գյուղերից մեկը՝ Ղազանչին, որ հրետակոծության է ենթարկվել Աղդամի շրջանի կրակակետերից, եւ Լաչինի շրջանի Ղոչազ գյուղը, որի վրա գրոհներ են ձեռնարկել թուրքերը, ջարդ կերել, ետ փախել:

Մոսկովյան լրատվական մարմինները Ադրբեջանի անունից հաղորդում են, թե Հայաստանը ռազմաճակատում շուտով լուրջ շրջադարձ կկատարի, սփյուռքահայերի օժանդակությամբ Ֆրանսիայից գնել է «Միրաժ» տիպի, իսկ ԱՄՆ-ից՝ «Ֆանտոմ» տիպի 6-ական կործանիչ ինքնաթիռներ:

◇ ◇ ◇

Օրվա կարեւորագույն իրողությունը ՀՀ արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանի հրաժարականն էր: Մեզ հաղորդեցին՝ առանց խոսելու պատճառների մասին: Միայն իր՝ Հովհաննիսյանի մտահոգ հայտարարությունը, թե պաշտոնից հեռանում է չկատարած պարտքի, ավարտին չհասցրած նախաձեռնությունների գիտակցությամբ, բայց եւ միշտ պատրաստ ծառայելու հայրենի ժողովրդին, նրա սուրբ գործին:

Իսկ Մոսկվայից հայտնեցին նաեւ պատճառները՝ արտաքին քաղաքականության վճռական հարցերում հանրապետության նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանից տարբեր տեսակետներ ունենալը, ավելի ուղղակի՝ դիվանագիտության մեջ կոշտ քաղաքականության դավանելը, որ իր արտահայտությունն է գտել վերջերս ԱՄՆ-ում եւ Թուրքիայում ունեցած բանակցություններում ու ելույթներում, ապա երեւի թե ամենագլխավոր հարցում. ինքը կողմնակից է, որ ՀՀ-ը ճանաչի Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության անկախությունը եւ դրա վրա կառուցի իր քաղաքականությունը...

Եւ ահա՝ այս պատճառով Լ. Տեր-Պետրոսյանը խնդրել է, որ Ռ. Հովհաննիսյանը՝ Հայաստանի կառավարության կազմում սեփական ու ազդեցիկ դեմք ունեցող երեւի թե բացառիկ մարդկանցից մեկը, հրաժարական տա: Խնդրե՜լ է: Մի գործարք, որի մեջ ինչքան վեհանձն է Հովհաննիսյանը, սկզբունքային, հայրենասեր, անանձնական գործիչ, նույնքան էլ դատապարտելի է նախագահի դիրքը:

Ես մտածում եմ եւ վստահ եմ, որ Հովհաննիսյանի՝ Թուրքիայում ունեցած ելույթի դեմ բողոքել են այդ երկրի ղեկավարները, եւ այս էլ դարձել է հրահանգ... Կամ նախագահը մտածում է, թե նրանք անպայման դժգոհ են, եւ հաճոյության գործարք է անում...

Հետաքրքիր է, որ Լ. Տեր-Պետրոսյանն այս անվայել քայլը կատարեց իր նախագահ ընտրվելու տարելիցի օրը: Արժանավայե՜լ նվեր: Րաֆֆի Հովհաննիսյանի հրապարակած հայտարարությունն էլ վայել է իր ազնիվ ու հայրենանվեր կեցվածքին: Ահա հայտարարությունը. «Այսօր նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի խնդրանքով ես իմ հրաժարականն եմ տալիս Հայաստանի հանրապետության արտաքին գործոց նախարարի պաշտոնից: Այս կոչումից ես հեռանում եմ անավարտ աշխատանքի զգացումով, սակայն պարտավոր եմ Ձեզ հաղորդելու, որ ես նախընտրեցի մնալ հավատարիմ իմ սկզբունքներին եւ այն ուղուն, որը, հավատացած եմ, էական է Հայաստանի համար:

Ինչ էլ լինեն այն դրդապատճառները, որոնք բերեցին նախագահի սույն որոշմանը, իմ խիղճը հանգիստ է»:

Ահա այսպես. իմ խիղճը հանգիստ է, իսկ նախագահը թող ինքը մտածի իր խղճի մասին:

Ինքնավայել ու շատ խոսուն է նաեւ հրաժարականի երկրորդ մասը. «Իսկ ինչ կվերաբերի ինձ եւ հայ ժողովրդի ապագային՝ Ձեզ ծառայելն իմ մեծագույն պատիվն է եղել: Ես կհավաստիացնեմ, թե այնքան ժամանակ, որ մեր պայքարը դեռ կիսավարտ է, ես կմնամ հայ ժողովրդի մշտական ծառայության մեջ»:

Հոկտեմբերի 17-ից մինչեւ 31-ն ընկած ժամանակամիջոցում ռազմաճակատն էական փոփոխություններ չի կրել: Ամեն օր նույն լուրերն էին պտտվում, որ թուրքերն Աղդամի ու Ֆիզուլու շրջաններից հրետակոծում են Հադրութի, Մարտունու, Ասկերանի շրջանների սահմանամերձ ու ոչ սահմանամերձ գյուղերը: Մարտակերտի շրջանի վերջին գյուղերում ծվարած հայ ինքնապաշտպանները համառորեն դիմադրում են թուրքերին, ետ մղում նրանց նորանոր հարձակումները: Ստեփանակերտը համարյա օրընդմեջ ռմբակոծվում է թուրքի ռազմական ինքնաթիռներից: Բարեբախտությունն այն է, որ վերջիններս վախենալով մերոնց հակաօդային սարքերից, որոնք հինգ կիլոմետր բարձրությամբ կործանում են նպատակակետը, թռչում են դրանից ավելի բարձր եւ այդ պատճառով էլ չեն կարողանում դիպուկ ռմբակոծել, ռումբերն ընկնում են քաղաքից հեռու կամ նրա ծայր ծայրամասերում, ուր բնակիչներ կամ չկան, կամ էլ շատ են նոսր:

Զորիին ասում եմ.

- Մի՞թե հնարավոր չէ ավելի հեռահար սարքեր դնել, որպեսզի բացառվի այդ ինքնաթիռների մուտքը պաշտպանվող տարածք: Թե չունե՞նք այդպիսի սարքեր:

- Ունենք, ինչպե՞ս չէ,- նա է պատասխանում վրդովված:- Դրանցից էլ ունենք, ավելի զարհուրելիներից էլ: Ղեկավարները չեն ուզում կանգնեցնել...

Մեր լրատվական մարմիններն ամեն օր նույն տեղեկություններն են հաղորդում, տառացիորեն նույնը, ինչպես վերը նշեցի: Առանձին դեպքերում նշվում է նաեւ, որ Լաչինի միջանցքի վրա եղել են հարձակումներ հարավից (Կուբաթլիի շրջանից) եւ հյուսիսից (Քելբաջարից), հարձակվողները ջարդ են կերել, ետ փախել՝ ռազմադաշտում թողնելով մի քանի տասնյակ ասկյարների դիակներ (օրինակ, հոկտեմբերի 23-ի լրատվությամբ՝ թուրքերը միայն Լաչինի միջանցքի հյուսիսում տվել են 120 զոհ): Մերոնք միշտ տալիս են մեկ-երկու զոհ, գրեթե նույնքան էլ վիրավոր:

Ինչ-որ չափով մտատանջիչ են պատերազմական գործողություններին վերաբերող հանրագումարները: Հոկտեմբերի 17-ին հրապարակվել է ԼՂՀ Պաշտպանության պետական կոմիտեի մի հաշվեկշիռը, որն ասում է. «Հունիսի 12-ից սկսած Ադրբեջանի ազգային բանակը կորցրել է առնվազն 104 տանկ, որը Ադրբեջանի տրամադրության տակ գտնվող բոլոր տանկերի մեկ-երրորդն է: Այս թվի մեջ չեն մտնում վնասված այն տանկերը, որոնք ադրբեջանցիներին հաջողվել է դուրս բերել ռազմաճակատից: Եթե սրան գումարենք նաեւ մոտ 4000 սպանված զինվորներ, խփված ռազմական առնվազն 7 ինքնաթիռներ եւ 10 ուղղաթիռներ, ապա կտեսնենք, որ Ադրբեջանի ազգային բանակի կրած կորուստները անհամեմատելի են հայկական կողմի կորուստների հետ» («Երկիր», 1992, հոկտ. 17»):

◇ ◇ ◇

Հայաստանում ու Արցախում այս օրերին բոլոր խոսակցություններն սկսվում կամ ավարտվում են Րաֆֆի Հովհաննիսյանի հրաժարականով: Թղթակիցը նրա մասին հարցրել էլ ԼՂՀ ԳԽ-ի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի կարծիքը եւ սա ասել է.

- Հովհաննիսյանը միակ խելոք ու խիզախ մարդն էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության իրավունքն էր պաշտպանում միջազգային բոլոր ատյաններում: Այսուհետ ով էլ որ նրա տեղը լինի, չի անելու եւ չի էլ կարող կատարել նրա արածը: Նրա նմանները բացառիկ են...

✧ ✧ ✧

Հոկտեմբերի 22-ին Ստեփանակերտ է ժամանել Մեծ Բրիտանիայի խիղճը՝ Քերոլայն Կոքսը, որն այս էլ 10-րդ իր այցով հովանավորյալներին տարավ մարդասիրական օգնություն (շուրջ 50 տոննա բեռ)՝ սննդամթերք, բուժպարագաներ, դեղորայք, իր սրտակցության ջերմագին խոսքերը: Թղթակցին ասաց. «Ես այնտեղ եմ, ուր մարդկային ցավն է, օգնության կարիքը: Բայց Արցախում՝ նաեւ հարազատացած այս ազատամարտիկ ժողովրդի նկատմամբ՝ իմ հիացումն ու սերը»:

Կոքսն ամեն անգամ իր հետ բերում է տարբեր երկրների դիվանագիտական ու լրատվական ներկայացուցիչների, որոնք տանում են թարմ, ճշմարիտ տվյալներ, տեղեկություններ հինգ տարի շարունակ զարհուրելի շրջափակման մեջ գտնվող արցախահայության պայքարի, դիմադրության ու տոկունության մասին, բողոքում են միջազգային ատյաններին, տերություններից պահանջում են ցույց տալ գործուն օգնություն, սանձ դնել թուրք նվաճողի մռութին: Կոքսի ու նրա ուղեկիցների մեղքը չէ, որ աշխարհն այսպես անտարբեր է, այսքան շահամոլ: Այս անգամ բարոնուհին բողոքի խոսքեր էլ ասաց բարձրապաշտոն, համբավավոր իր հայրենակցուհու՝ Անգլիայի նախկին վարչապետ Մարգարետ Թետչերի Բաքու կատարած այցի, արած թրքամոլական հայտարարությունների դեմ: «Ես չեմ կարծել, թե Անգլիայում կհայտնվեն մարդիկ, որոնց համար նավթն ավելի թանկ կլինի, քան մարդկային արյունը, խիղճն ու բարոյական մյուս վեհությունները»,-ասաց Կոքսը:

Հոկտեմբերի 25-ին, Ստեփանակերտից Երեւան վերադարձավ Կոքսը եւ հենց օդանավակայանում հայտարարեց.

– Այս անգամ վերջնականապես համոզվեցի, որ Արցախն անընկճելի է: Անցյալ անգամ Շուշիում ներկա էի եղել մի հարսանիքի, իսկ այս անգամ դպրոցներ այցելեցի եւ տեսա, թե պատերազմի պայմաններում, կենսական ամենասուղ միջոցներով այդ ուսումնական հաստատություններում գործն ավելի լավ է գնում, քան իմ հայրենի Անգլիայի անկարիք միջավայրում:

✧ ✧ ✧

Հոկտեմբերի 22-ի հաղորդումներում կարեւոր էր նաեւ թուրքի լրատվության հայտարարությունը մոսկովյան հեռուստատեսությամբ. իբր, հայերը երկու ինքնաթիռով Սարսանգի մոտերքում դեսանտ են իջեցրել դիվերսանտների մի խումբ, որը պիտի պայթեցնի հիդրոհանգույցը եւ կատարի այլեւայլ դիվերսիաներ: Այս դիվերսիոն ծրագրերի մասին էլ, իբր, հայտնել է գերի բռնված երկու հայ դիվերսանտներից մեկը, իսկ խմբի մյուս անդամները շարժվել են դեպի ջրամբարի խոցելի տեղը:

✧ ✧ ✧

Հոկտեմբերի կեսերին հաղորդումներ եղան թուրքի կողմից բռնագրավված Շահումյանի շրջանում գործող հայդուկային խմբերի հաջող գործողությունների մասին: Նրանք իսպառ ոչնչացրել են Շահումյանի ավանից դեպի Վերիշեն տանող ճանապարհի վրա գտնվող Մղիսակ աղբյուրի ուղեկալը, սպանել տաս ասկյար, ոչնչացրել ռազմական երեք մեքենա: Մի քանի օր հետո նոր տարածքում սպանել են 17 ասկյար, ոչնչացրել հինգ զրահամեքենա: Հոկտեմբերի 21-ին Սարսանգ-Հաթերք ճանապարհի վրա ոչնչացրել են վառելիք փոխադրող չորս բեռնատար մեքենա, սպանել 9 ասկյար:

Հայկական խմբերը շարունակում են պայքարը Գյուլիստան գավառը զավթած անօրենների դեմ, եւ այս տարօրինակ պայքարը գլխավորում է հայրենանվեր Շահեն Մեղրյանը, որի դեմ ամիսներ առաջ Գերագույն խորհրդի նստաշրջանում բարբաջում էր մի ծուռբերան:

Հոկտեմբերի 26. Բարոնուհի Կոքսը երեկ էր վերադարձել Ստեփանակերտից, հանդիպումներ է ունենում ՀՀ պաշտոնյաների հետ: Այսօր այցելեց մեր կաթողիկոս Վազգեն Ա-ին, որը բարձր գնահատելով նրա առաքելությունն ու ծառայությունները Հայաստանին ու Արցախին, ասաց. «Դուք մի հրեշտակ եք՝ իջած մեր ազգի համար»:

Հոկտեմբերի 27. Հայաստանի նախագահը մեկ շաբաթ առաջ դիմել էր ՄԱԿ՝ առաջարկելով քննել Լեռնային Ղարաբաղում ստեղծված եւ օրեցօր վատթարացող վիճակը: Հույս կար, թե քննարկումն իսկապես կլինի, եւ այդ միջազգային կարեւորագույն մարմնի միջամտությունը կտա որեւէ դրական արդյունք: Եւ, ահա՝, ս.թ. հոկտեմբերի 27-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդում տեղի է ունեցել Լեռնային Ղարաբաղի վիճակի քննարկումը, վճռվել է այնտեղ ուղարկել ներկայացուցիչ, որը տեղեկություններ պիտի հավաքի եւ ներկայացնի իր ղեկավարությանը: Իսկ այսօր ժամը 18-ին էլ Անվտանգության խորհուրդը փակ դռների ետեւում ավելի հանգամանորեն կքննարկի հարցը եւ կորոշի իր անելիքը,-հայտարարել է խորհրդի նախագահ Մերիմեն:

Հոկտեմբերի 27-ին Անվտանգության խորհրդի խոստացած քննարկումը տեղի է ունեցել, եւ ընդունվել է հայտարարություն, որը մեջ եմ բերում «Երկիր» թերթից (հոկտ. 30).

«Անվտանգության խորհուրդը մտահոգված է Լեռնային Ղարաբաղում եւ նրա շուրջ շարունակվող ծանր իրավիճակի համար:

Չնայած Սոչիում ընդունված կրակի դադարեցման համաձայնագրին (1992 թ. սեպտեմբերի 21), տարածքում շարունակվում են ավերածությունները եւ մարդկային կյանքի կորուստները:

Անվտանգության խորհուրդը կրկին հաստատում է սույն թվականի օգոստոսի 26-ին Լեռնային Ղարաբաղի իրավիճակի շուրջ իր ընդունած որոշման դրույթները (Վ-24493) եւ մասնավորապես պաշտպանում է Մինսկի խորհրդաժողովի ջանքերը Լեռնային Ղարաբաղի հարցը ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում կարգավորելու ուղղությամբ»:

Հայտարարության մեջ մասնակից ու շահագրգիռ երկրներին կոչ էր արվում անհապաղ իրականացնել կրակի դադարեցումը եւ նպաստել բոլոր տեսակի շրջափակումների վերացմանը: Ասում է՝ պետք է անհապաղ հրավիրել Մինսկի համաժողովը եւ վերսկսել խաղաղական բանակցությունները ըստ նախագահի կողմից սահմանված արարողակարգի: Բոլոր մասնակից եւ շահագրգիռ կողմերից պահանջվում է սերտորեն համագործակցել ԵԱՀԽ-ի հետ եւ դրական մասնակցություն ունենալ՝ արագորեն հասնելու տարաձայնությունների համընդհանուր կարգավորմանը:

Անվտանգության խորհուրդը նաեւ գոհունակություն է հայտնում, որ գլխավոր քարտուղարը մտադիր է ներկայացուցիչ ուղարկել տարածք՝ պարզելու, թե ինչպես կարող է ՄԱԿ-ն աջակցել ԵԱՀԽ-ին եւ ճշգրտել մարդասիրական օգնություն ցուցաբերելու հարցը:

Հայաստանի նախագահի թիմում ոգեւորություն են ապրում (ոգեւորված են նաեւ ազգի շատ շերտեր) ՄԱԿ-ի վերաբերմունքով եւ ընդունված հայտարարությամբ: Ամսիս 30-ին արտգործնախարարի տեղակալ Արման Նավասարդյանը հեռուստատեսությամբ հայտարարեց, թե մեր նախագահի պահանջով կազմակերպված այդ քննարկումն ու ընդունված-արված հայտարարությունը լուրջ քայլ են ղարաբաղյան բարդույթի լուծման ճանապարհին:

Նոյեմբերի 1-ին էլ նախագահի դիվանագիտական խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանն էր, որ, դարձյալ հեռուստատեսությամբ, երեւույթը գնահատեց իբրեւ կարգե դուրս մի առաջքայլ արցախյան խնդրի կարգավորման հարցում: Նշեց նրա կարեւորությունը երեք կետով, որոնցից մեկն էլ՝ որ ՄԱԿ-ն ընդառաջեց մեր առաջարկին եւ զբաղվեց մեր հարցով:

Իհարկե, այս մարդկանց գործն է. կարող են բարձր գնահատել կատարվածը, փառաբանել խոսքը:

Սակայն քննարկումն ու արված հայտարարությունը, նույնիսկ անդրկուլիսյան խաղերից

անտեղյակ մարդուն ցույց են տալիս, որ կատարվածը դատարկ ու անոտսուղ բան է, քանի որ ՄԱԿ-ի կամ նրա քարտուղարի ներկայացուցչի այցը բարդույթի տարածք նորություն չէ եւ չի տալու ավելին, քան նախորդների այցերը։ Իսկ «պարզելը, թե ՄԱԿ-ն ինչպես կարող է աջակցել ԵԱՀԽ-ին...», հաստատումն է ցավալի այն խորդության, որ ոչ միայն ԵԱՀԽ-ը, այլեւ ՄԱԿ-ը պարում են թուրք-ադրբեջանական նվագով... Իբր ԵԱՀԽ-ը որեւէ բան անում էր, որպեսզի ՄԱԿ-ն էլ պարզի (պարզի՞), թե ինչո՞վ կարող է նրան օգնել։

Այսքանը պարզապես մի բան է նշանակում, որ ՄԱԿ-ն ընդառաջել է Ադրբեջանի պրեզիդենտի առաջարկին՝ հարցի լուծման «պասիվը» վերապահելով ԵԱՀԽ-ին։ Իսկ թե սա ինչպես է լուծում Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը, դրան էլ ծանոթ ենք վերջին մեկ-երկու տարվա անպտուղ խաղերով, որ նա էր անում չարչրկված խնդրի շուրջ։

Նոյեմբերի 1. Վերջին օրերին թուրքերը խստացրել են ճնշումն Առաջաձոր-Կիչան-Սրխավենդ գծի վրա։ Հոկտեմբերի 31-ին եւ նոյեմբերի 1-ին Առաջաձորի վրա կատարված երկու հարձակումը դժվարությամբ կասեցնելով՝ մեր ազատամարտիկները ոչնչացրել են թշնամու մեկ վաշտ, Ս-72 տիպի երկու տանկ եւ 3 ռազմական ինքնաթիռ (2 ՄԻԳ-25 եւ մեկ Լ-29)։

Նոյեմբերի 2. Չլդրան գյուղի մատույցներում գցվել է թշնամու մեկ ուղղաթիռ։

Օրվա ընթացքում ուժեղ հրետակոծության են ենթարկվել Ասկերանը, Մաճկալաշենը, Հադրութն ու Էդիլլուն։

Ադրբեջանի լրատվությունը, նրանից առնելով էլ՝ «Մայակը», հաղորդել են, թե վերջին օրերին Խոջալուի օդանավակայանում թուրքերը ոչնչացրել են երկու ռազմական ինքնաթիռ («Միրաժ» տիպի)։

ՀՀ պաշտպանության լրատվական գործակալությունն ասում է՝ թուրքերը գլուխներն են կորցրել եւ իրենց գերձայնային ինքնաթիռներն են վերագրում հակառակորդին։

Թուրքի մի ինքնաթիռ այսօր խոցվել է Մարտունու շրջանի տարածքում եւ երկու կասետային ռումբ է նետել Նգի գյուղի վրա։

Այսօր մամուլի ասուլիսում ՀՀ պետական նախարար Վ. Մանուկյանն ասաց. «Քաղաքական տեսակետից Արցախի խնդիրը պատերազմ է Ղարաբաղի հանրապետության եւ Ադրբեջանի միջեւ։ Մինչդեռ զուտ ազգային տեսակետից այն մե՛ր հարցն է, եւ մենք ամեն ինչ կանենք մեր ազգակիցների իրավունքների պաշտպանության համար»։

Նոյեմբերի 3. Չնայած նախորդ օրերին ունեցած օդուժի մեծ կորուստներին՝ թուրքը շարունակում է ռազմական ինքնաթիռներ ուղարկել դեպի ԼՂՀ բնակավայրերը։ Այսօր գերձայնային մի օդանավ ռմբակոծել է Ասկերանի շրջանի Խաչմաչ գյուղը։

Հեռահար հրետանիներն Աղդամից կրակ են տեղացել Ստեփանակերտի, Ֆիզուլիից՝ Էդիլլուի վրա։

Այսօր թուրքերը հարձակվել են Վանք գյուղի վրա (այս ո՞ւր են հասել։ Վանքը Գանձասարա վանքի գյուղն է), ջարդ կերել, ետ փախել։

Նոյեմբերի 4-ին ինքնապաշտպանության ուժերը գրավել են Չլդրան եւ Առաջաձոր գյուղերի արանքի երկու կարեւոր բարձունքներ՝ ետ մղելով թշնամուն։

Առաջաձորի մոտ բռնկված մարտերում երկու կողմերն էլ տվել են զոհեր, որոնք հասնում են մեկ տասնյակի։

Աղդամի կողմից դարձյալ հրետակոծության է ենթարկվել Ստեփանակերտը։ Կան նոր ավերածություններ։

Հրետակոծվել են նաեւ Մարտունին, Հադրութը, Էդիլլուն, Լաչինի միջանցքը։

Նոյեմբերի 5-ին թուրքերը կատաղի գրոհ են ձեռնարկել Ղազանչիի ու Առաջաձորի վրա։ Մերոնք դժվարությամբ ետ են մղել՝ պատճառելով մեծ վնաս. սպանվել է 20 ասկյար, մերոնց զոհերը՝ 5 եւ վիրավորները՝ 10։

Լրատվական մարմինները շատ են խոսում Աշոտ Բլեյանի կազմակերպած պատգամավորական համախոսականի մասին, որն, իբր, հասել է Ադրբեջանի Գերագույն խորհուրդ, այնտեղ բավական մեծ աշխուժացում առաջացրել։

Նոյեմբերի 6. Երեկ ամբողջ օրը Աղդամից հրետակոծում էին Ստեփանակերտը։

Այսօր թուրքերի մի մեծ զորախումբ, ծանր տեխնիկայի ուղեկցությամբ, գրոհել է Ճարտարի վրա եւ, երեք տանկ կորցնելով, ետ նահանջել։

ՀՀ սահմանային շրջաններում ծանր դրություն է, քանի որ գյուղերը հեռահար հրետանիների կրակի տակ են գիշեր-ցերեկ։ Կապանը մեծ վնասներ է կրել վերջին օրերին։

Երեւան է հասել Ռուսաստանի դեսպան Վլադիմիր Ստուպիշինը՝ պատմական գիտությունների դոկտոր, որը, ճանաչողների վկայությամբ, խելոք մարդ է, հայ ժողովրդի պատմության քաջատեղյակ մասնագետ։

ՀՀ խորհրդարանում տաք վեճեր են գնում Բլեյանի արկածախնդրական նախաձեռնության շուրջ։ Մեծ մասամբ դատապարտում են՝ գտնելով, որ, չնայած Ադրբեջան ուղարկված նրա դիմումի տակ ստորագրել են 55 թե 56 դեպուտատներ, արվածը լոկ կազմակերպչի սադրանքն է։

Նոյեմբերի 7-ին տաք մարտեր են եղել ԼՂՀ բոլոր շրջաններում. Ղաչանչիի մոտ մերոնք ետ են մղել թուրքի նոր հարձակումը։ Թշնամին այստեղ տվել է 40 զոհ, ինքնապաշտպանները՝ 2։

Մերոնք հաջողությամբ ետ են վանել թշնամու հարձակումները նաեւ Ճարտար-Մաճկալաշեն գծի վրա եւ Ղոչաղի մոտ։ Ճարտարի կռվում թուրքերը կորցրել են երկու տանկ եւ մեկ զրահամեքենա։

Այսօր թուրքի հետեւակը, մեծաքանակ զրահատեխնիկայի օժանդակությամբ, լայնածավալ գրոհ էր ձեռնարկել Աբդալ-Գյուլափլիի վրա (Աղդամի շրջանում, որի վրա հսկում են հայ ինքնապաշտպանները)։ Մերոնք հաջողությամբ դիմակայեցին, երկու տանկ ոչնչացրին եւ ստիպեցին, որ թշնամին նահանջի։

Թուրքերը երկու տանկ էլ կորցրել են Ուրիան բլրի մոտ (Մարտունու արեւելյան մասում) ձեռնարկած անհաջող գրոհի ժամանակ։

ՀՀ ԱԳՆ-ում ընդունեցին Ռուսաստանի դեսպան Ստուպիշինին, որը հայտնեց, որ ինքը Հայաստան է եկել ոչ միայն այստեղ աշխատելու՝ իբրեւ Ռուսաց երկրի պաշտոնական ներկայացուցիչ, այլեւ ապրելու հայ ժողովրդի հետ։

Նոյեմբերի 8-11-ին ռազմաճակատում էական փոփոխություններ չեն կատարվել։ Այս ընթացքում թուրքի ռազմական ինքնաթիռներն են մի քանի անգամ ռմբակոծել Ստեփանակերտը՝ կասետային ռումբեր նետելով նրա բնակելի թաղամասերի վրա։ Ասում են՝ կան վիրավորներ քաղաքացիներից։

ՀՀ նախկին արտգործնախարար Ր. Հովհաննիսյանը գտնվում է ԼՂՀ-ում, հանդիպումներ է ունենում հանրապետության ղեկավարների, շարքային մարդկանց ու կռվողների հետ։ Նա լրատվության մարմինների ներկայացուցիչներին հայտարարել է, թե «Հայ ժողովրդի ու Հայաստանի ճակատագիրը որոշվում է Արցախում։ Ով դա չի հասկանում, թույլ է եւ կույր։ Ուրեմն, ամբողջ հայ ազգի պարտքն է բոլոր ուժերով սատարել այս պայքարին, որպեսզի ռազմաճակատի հաղթանակի շնորհիվ հնարավոր դառնա հակամարտության քաղաքական լուծումը»։

◇ ◇ ◇

Գալինա Ստարովոյտովան ազատվել է Ռուսաստանի նախագահի ազգային հարցերի գծով խորհրդականի պաշտոնից։ Ինքը՝ Ստարովոյտովան, ասում է՝ դա միանգամայն անսպասելի էր իր համար։ Կատարվածը չես կարող կոչել այլ կերպ, քան ընդառաջում ադրբեջանցիների հակահայկական բարբաջանքներին։ Չէ՞ որ Հայաստանի ու ԼՂՀ արդար շահերը նա պաշտպանում էր բացահայտորեն, եւ դա չէր կարող չգնահատվել իր-

րեւ անզգուշություն (առնվազն) պետական պաշտոնյայի համար։

Ըստ երեւույթին նույն բախտին պիտի արժանանա նաեւ Ռուսաստանի ԱԳՆ-ի առաջին տեղակալ Ֆյոդոր Շելով-Կովեդյաեւը, որի հայկական արդար կողմնորոշումը հայտնի էր Գորբաչովի ժամանակներից։

Նոյեմբերի 12. Մարտակերտի շրջանում, Վաղուհաս, Կոճղոտ եւ Հարությունագոմեր գյուղերն ազատագրելուց հետո, հայ ինքնապաշտպանները մաքրում են Չլդրանի ու Պողոսագոմերի ռազմական կետերը։

Նոյեմբերի 14-ին Լ. Տեր-Պետրոսյանը ելույթ ունեցավ՝ դարձյալ փառաբանելով իր կառավարության գործունեությունը, կայուն հասարակական-քաղաքական վիճակ ստեղծելու հմտությունը։ Գտնում է, որ մեծ հաղթանակի նշանակություն ունի իր ջանքերի շնորհիվ Ղարաբաղի հանրապետության ճանաչման խափանումը Գերագույն խորհրդում, հակառակ դեպքում Հայաստանը կներքաշվեր պատերազմի մեջ (իբր, հիմա պատերազմի մեջ չէ)։

Նրա կարծիքով՝ Հայաստանի խորհրդարանը վեր է ածվել մեռյալ մարմնի. օրենքներ չի ընդունում (իբր, ընդունածներն արդեն կիրառվելով մաշել են, նորերի կարիքն է զգացվում)։

«Շուշիից ու Լաչինից հետո Ադրբեջանը հակված էր նստելու խաղաղ բանակցությունների. մենք շրջահայեցություն չցուցաբերեցինք եւ պահը կորցրինք»։

«Ես սխալ եմ համարում Գերագույն խորհրդի հուլիսյան որոշումը (Ղարաբաղի մասին), որը ՀՀ իշխանությունների գործունեությունը սահմանափակում է, զրկում մանյովրելու հնարավորությունից. ԵԱՀԽ-ի առաջ մեզ ներկայացնում իբրեւ անզիջում կողմ» (երեք «գործոն», երեքն էլ սայթաքուն ու սխալ)։

Նոյեմբերի 15-ին Մարտակերտի շրջանի ինքնապաշտպանությունը լրիվ ազատագրեց Չլդրանն ու Պողոսագոմերը՝ ռազմագիտական այդ կարեւոր կետերը, որոնք հնարավորություն են ստեղծում մոտենալու Միր-Բաշիր-Մարտակերտ-Քալբաջար մայրուղին։ Այստեղ մերոնք գրավել են մեկ տանկ, երկուսը ոչնչացրել։ Թուրքերը տվել են 70 սպանված, մերոնք՝ 7։

Իսկ Շահումյանի շրջանում հայ ֆիդայիները նեղում են թուրք բռնազավթիչներին։

◇ ◇ ◇

Նախորդ օրերին Երեւան ժամանած ռուս պառլամենտական խումբը, որ մասնակցում է ՀՀ ԳԽ-ի աշխատանքներին, լրջորեն զբաղված է նաեւ ղարաբաղյան բարդույթի լուծման ուղիներ փնտրելով։ Խմբի մեջ գտնվող պատմաբան թե տնտեսագետ Վիկտոր Շեյնիսն այդ հարցի առթիվ ներկայացրել է իր ծրագիրը, որ աչքի է ընկնում քաղաքական լրջությամբ։ Ահա այն.

«Ինձ թվում է, որ իրատեսական լուծում կլինի նախեւառաջ միահյուսել ջանքերը կրակի դադարեցման ուղղությամբ։ Դա այսօր ամենահրատապն ու ամենաանհրաժեշտն է։ Երբ կրակը դադարեցվի, հաջորդ քայլը պետք է լինի զինադադարի վրա վերահսկողության սահմանումը։ Ես կարծում եմ, որ խաղաղարար ուժերը պետք է տեղաբաշխել ոչ թե Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմանագծում, այլ Լեռնային Ղարաբաղի եւ Ադրբեջանի սահմանների իրական բաժանման գծում։ Դա չի նշանակում Ադրբեջանից Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալու իրավական ճանաչում, բայց դե ֆակտո ճանաչվում է այն իրավիճակը, որ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության կողմից ընտրված որոշակի մարմիններ վերահսկում են Ղարաբաղը։ Սրանից հետո կգա Լաչինի միջանցքի հարցը։ Այդ հարցը, իմ կարծիքով, պետք է կարգավորվի հետեւյալ կերպ. այնտեղ պետք է տեղաբաշխվեն միջազգային խաղաղարար ուժեր, որոնք կերաշխավորեն բեռնափոխադրումների մարդասիրական բնույթը՝ տարածքը թողնելով Ադրբեջանի վարչական ենթակայության տակ, պայմանով, որ վերջ տրվի Լեռնային Ղարաբաղի վրա ադրբեջանական բանակի հարձակումներին։ Հնարավոր է նաեւ հարցի լուծման երկրորդ՝ տարածքային փոխանակումների տարբերակը, որը Լաչինի միջանցքի տարածքը, թեկուզ որոշ ժամանակով, կհանձնի Հայաստանին»։

Նոյեմբերի 16-ը Բլեյանի օրն էր. դարձյալ հեռուստաէկրան բարձրացրին, թույլ տվին, որ հիմարություններ դուրս տա։ Չէ՞ որ հրապարակել է Բաքու կատարած իր երթուդարձի մանրամասները, եւ հիմա չկա խելքը գլխին մի հայ, որ չթքի այդ ծախու հիմարի վրա։ Զայրացած են հատկապես Արցախում։ Ասում են՝ մենք այստեղ մեր ազատության համար կռվում ենք, մեր արյունն ենք տալիս, իսկ Աշոտ Բլեյանը գնացել, մեզ նորից ուզում է թուրքի ստրկության դատապարտել...

Եւ հիմա բարբաջում է...

- Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունն ինչո՞ւ պիտի կարծիք հայտնի իմ Բաքու կատարած այցի մասին, երբ ես նրանց անունից չեմ խոսել, որպեսզի քայլը ես անբարոյականություն կհամարեի։

Եւ մեկ էլ.

- Ես Ղարաբաղի հայ բնակչության շահերն եմ արտահայտել Բաքվում, քանի որ նպատակս մեկն է՝ ղարաբաղցու իրավունքը՝ ապրելու իր հողի վրա։

Նոյեմբերի 17-ին մեր ինքնապաշտպանները հակառակորդի գերակշիռ ուժերի դեմ նահանջել են Կիչան-Սրխավենդ գյուղերի դիրքերից։

Երկու օր հետո, սակայն, նոյեմբերի 20-ին, հայ կազմավորումների առաջ տեղի տալով, թուրքերը փախել են՝ զիջելով Կիչանն ու Սրխավենդը՝ դաշտում թողնելով մի քանի տասնյակ ասկյարի դիակ։

Այդ օր Ստեփանակերտի մոտ խփվել ու վայր են գցվել ռազմական երկու ինքնաթիռներ, որոնք փորձում էին ռմբակոծել ԼՂՀ մայրաքաղաքը։ Օդաչուներից մեկը դուրս է թռել կործանված ինքնաթիռից, մյուսի ճակատագիրը դեռեւս անհայտ է։

◇ ◇ ◇

Մեկ տարի առաջ Մարտունու շրջանի Բերդաշեն (Ղզղալա) գյուղի մոտ աղետի ենթարկված ՄԻԳ-8 ուղղաթիռի հարցը դեռեւս արծարծվում է Ադրբեջանի կառավարական շրջաններում։ Հայտնի է, որ նրա ուղեւորները՝ Ադրբեջանի, Ռուսաստանի ու Ղազախստանի պաշտոնյաներ, բոլորն էլ զոհվել են, եւ կործանման շուրջ տարբեր կարծիքներ էին տարածված։

Ինչպես դեռեւս պնդում է Ադրբջեանի Գերագույն խորհրդի քննչական հանձնաժողովը, ուղղաթիռը գնդակոծվել է հայկական Ղզղալա գյուղի կողմից, կորցրել կառավարումը եւ մոտ 500 մետր բարձրությունից վայր ընկնելով պայթել։ Աղետի պատճառները հետաքննող հանձնաժողովի նախագահ Թամերլան Կարաեւը հաղորդեց, թե հետաքննությանը հայտնի են այն երեք հայերի անունները, որոնց վրա կասկածում են այդ հանցագործության մեջ։ Սակայն շրջանում շարունակվող պատերազմը թույլ չի տալիս նրանց պատասխանատվության կանչել» («Ազգ», 1992, նոյեմբերի 21)։

Նոյեմբերի 19-ին ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում, Ս. Զոլյանի առաջարկությամբ, քննության առնվեց Բլեյանի գլխավորությամբ կազմակերպված 56 պատգամավորների համախոսականի հարցը։ Դատապարտում են այդ դավաճանությունը։ Ստորագրողներից շատերը հրաժարվում են իրենց մասնակցությունից՝ հայտարարելով, որ իրենց անունները դիմումի տակ են դրվել նույնիսկ առանց իրենց հայտնելու։

Հեռուստատեսությամբ հայտնեցին, որ Բլեյանին ու նրա չարաշուք հանցակիցներին դատապարտում են ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանն ու «Արցախ» թերթի խմբագիր Մ. Հովհաննիսյանը՝ պահանջելով ԼՂՀ ու նրա մաքառող ժողովրդի իրավունքները ոտնահարողներին, մեր ազգային արժանապատվությամբ խաղացողներին ենթարկել համազգային պարսավանքի։

Նոյեմբերի 20. Մաքառող Արցախը վերակառուցվում է։ Սրտապնդիչ լուրեր են գա-

լիս հատկապես հանրապետության մայրաքաղաքից, ուր Երեւանից ստացած շինանյութերով վերականգնվել են ռմբակոծությունների ու հրետակոծությունների հետեւանքով ավերված բազմաթիվ շենքեր, հատկապես առողջապահական ու կրթական գործերին ծառայող շենքերը: Մայրաքաղաքից չեն ուզում ետ մնալ նաեւ Ասկերանն ու Մարտունին, մի շարք մեծ ու փոքր գյուղեր:

Այս, իհարկե, չի նշանակում, թե վերանորոգողները, պատերազմի հասցրած վերքերի բուժողները համոզվել են, թե դրանով սկսվում է իրենց նոր կյանքի շրջանը: Բնա՛վ: Պատահում է, հենց նոր վերակառուցված կամ նորոգված շենքը վերստին ավերվում է, հավասարվում հողին: Բայց այս չի նշանակում, թե իր կյանքի շարունակականության ու հավերժության հավաստացող արցախցին պիտի հանձնվի հուսահատության, մի կողմ կանգնի: Այս տեսակետից բնորոշ է Լաչինի միջանցքում, չդադարող թշնամական ռմբակոծությունների, գնդակների տարափի տակ, ամեն օր նորոգվող հարձակումների պայմաններում նոր ճանապարհ կառուցելը, մայրուղու հին ու խարխուլ հատվածների նորոգումն ու կարգավորումը: Նորոգվում ու կարգավորվում են նաեւ Ասկերանի շրջանի գյուղամիջյան խճուղիները, որոնք համարյա ամեն օր թշնամու կրակի տակ են:

Նոյեմբերի 22-ին թուրքերն Աղդամից հեռահար հրետանիներով երկու տասնյակի չափ արկեր են գցել Ստեփանակերտի ու Շուշիի բնակելի թաղամասերի վրա: Առաջինում սպանվել է չորս մարդ, երկրորդում՝ 3:

Նոյեմբերի 24-ին Շուշիի մոտ, Շոլան գյուղի երկնքում խփվել է թուրքի հերթական ռազմական ինքնաթիռը, երբ այն դեռեւս վայր չէր թափել իր մահաբեր բեռը:

⋄ ⋄ ⋄

Խաղաղության հիմնադրամների ընկերության խորհուրդը եւ նրա նախագահ Ա. Կարպովը որոշել են Մոսկվայում կազմակերպել Հայաստանի ու Ադրբեջանի ազգային հիմնադրամների ղեկավարների հանդիպումը, նրանց հետ քննել բարդույթը լուծելու, արյունահեղությունը դադարեցնելու ճանապարհներ: Այդ հանդիպումը, իբր, պիտի տեղի ունենա նոյեմբերի 27-ին:

Նոյեմբերի 25-ին թուրքի ռազմական մի ինքնաթիռ ռմբակոծել է Մարտունին, ապա գնացել, ռմբակոծել Մուղանլվի մոտերքի իրենց իսկ դիրքերը:

Հրետակոծության է ենթարկվել Լաչինի միջանցքը, ուր մերոնք վնասազերծել, ապա եւ նվաճել են Հայբազար հենակետը:

Այսօր հեռուստատեսության աշխատակիցները մի բերան հայտարարում էին, թե կապ չունեն ռազմաճակատի հետ, որովհետեւ ձյուն է տեղացել: Ինչո՞ւ կարկուտ չի գալիս անբան գլուխներին, որպեսզի իրենք է՛լ փրկվեն, մենք է՛լ:

⋄ ⋄ ⋄

«Գոլոս Արմենիի» թերթի երեկվա համարում լույս էր տեսել Զ.Բալայանի հոդվածը Ա.Բլեյանի ադրբեջանական «շրջագայության» մասին: Այնտեղ մեջբերված է «Ադրբեջան» թերթին այս գյադայի տված հարցազրույցից մի այսպիսի հատված. «Խոջալվի դեպքերից առաջ մենք հպարտանում էինք մեր բարձր բարոյականությամբ: Եվ երբ խոսում էինք բարբարոսական արարքների մասին, ապա օրինակ էինք բերում «Սումգայիթը»: Բայց ահա Խոջալուն ցույց տվեց, որ մենք եւս ետ չենք մնում բարբարոսներից»:

Հայտնի է, որ այն օրերի Ադրբեջանի ղեկավար Ա.Մութալիբովը՝ երեւի թե Խոջալվի ո՛չ վերջին գիտակը, տեղյակ էր, եւ հրապարակավ բացատրել էր, որ այնտեղի զազանային տեսարաններն իրենց զինվորությունն է սարքել, տեսագրել եւ վերագրել հակառակորդին: Մութալիբովը սրա համար իրեն պատառոտում էր, թե ինչպե՞ս կարելի է հակառակորդին վարկաբեկելու նպատակով սեփական ժողովրդի դեմ չարագործություն կազմակերպել... Մութալիբովն այսքանը հասկանում էր եւ այսքան էլ «ազնիվ» էր: Իսկ, ա-

հա՛, Բլեյանը, թուրքերից ետ չմնալու համար եւ նրա առաջ արդարամիտ երեւալու նպատակով, հաչում է սեփական ժողովրդի ու նրա պաշտպանների դեմ:

Նոյեմբերի 26. Երեկ մեր ինստիտուտը նշեց ամերիկահայ պատմաբան Ռիչարդ-Տիգրան Հովհաննիսյանի 60-ամյակը (ծնվել է 1932-ի նոյեմբերի 9-ին): Ներկա էին ինքը, կինը՝ Վարդուհին, եւ որդի Րաֆֆին՝ մեր նախկին արտգործնախարարը:

Բացման խոսք ասաց ինստիտուտի դիրեկտոր Հրանտ Ավետիսյանը: Զեկուցում արեց Մկր.Ներսիսյանը:

Ողջունեցին Ռուբեն Սահակյանը, Նիկ.Հովհաննիսյանը, Կոստ. Խուդավերդյանը եւ Գայանե Մախմուրյանը: Բոլորն էլ՝ հավուր պատշաճի, բարձր գնահատելով հրաշալի հայի ու խոշոր գիտնականին:

Ինքը պիտի շնորհակալության խոսք ասեր, ապա կարդար զեկուցում «Հայաստանի առաջին հանրապետությունը եւ մեծ տերությունները», որը նախատեսված է եղել առաջիկա ակադեմիական գիտաժողովի համար (այն հետաձգվում է, եւ ինքն առանց մասնակցելու վերադառնում է ԱՄՆ):

Շնորհակալական խոսքն ասաց իբր մեղայական, քանի որ մարդիկ իր պատճառով եկել, այս ցուրտ դահլիճում մրսում են («բա որ ես իմացած լինեի, թե իմ հայրենակիցներին պիտի մրսեցնեմ, կծնվեի՞... կամ՝ նոյեմբերի՞ն կծնվեի»):

Միայն հիշեց զեկուցման հիմնական դրույթները: Դրանք էլ ծանոթ էին Լոնդոնի 1990-ի գիտաժողովից. Հայաստանի առաջին հանրապետությունը, որ խոշորագույն երեւույթ էր մեր ժողովրդի կենսագրության մեջ, չէր կարող մեծ տերությունների խանդավառ աջակցությունը վայելել, որովհետեւ թույլ, փոքր եւ մանավանդ աղքատ երկրի վրա էր գոյացել: Մինչդեռ հանրապետության ղեկավարները շատ էին խանդավառված, մտածում էին, թե իրենք շատ ավելի բարեբաստիկ վիճակ ունեին, քան երկու հարեւանները, չէ՞ որ երկուսի հովանավորներն էլ պարտվել էին մեծ պատերազմում (Ադրբեջանի կնքահայր Թուրքիան եւ Վրաստանի հովանավոր Գերմանիան), իսկ Հայաստանը վայելում է հաղթանակած մեծ տերությունների քաղաքական ու բարոյական աջակցությունը (եւ աջակցության տեղ էին ընդունում դատարկ ու չպարտավորեցնող հաճոյախոսությունները):

Ցավոք, այս նույն վիճակը կրկնվեց շուրջ 70 տարի անց: Նոր պայմաններում, Խորհրդային Միության հանկարծահաս փլուզմամբ ստեղծված իրավիճակում, Հայաստանի նոր տերերը, որոնք իրենց մտավոր ու գործնական բոլոր հատկանիշներով շատ են զիջում առաջին հանրապետության ղեկավար այրերին, կատարվածի ու լինելիքի շուրջ պարապ-խրախս խոսքերով միայն գոհացան, մենք առաջինը բարձրացրինք անկախության դրոշը, մենք առաջինը հասանք դեմոկրատական հանրապետության կարգավիճակի, մենք առաջինը հասանք հայ գյուղացու երազի իրականացմանը՝ հողը տվինք նրան...

Մինչդեռ բոլոր այս առաջինները երկրորդական բաներ էին եւ կարեւորագույնը՝ երկիրը ցնցումներից, տնտեսական, բարոյական, նույնիսկ քաղաքական կործանարար քաոսից զերծ պահելու գործին ուշք դարձնող չկար, եւ պատահական չէ այն աղետալից վիճակը, որի մեջ այսօր գտնվում է Հայաստանը:

Նոր ղեկավարությունը դասեր չառավ նաեւ առաջինի ուրիշ սխալներից...

Նոյեմբերի 27. Մոսկովյան «Արգումենտի ի ֆակտի» շաբաթաթերթը N 46-47-ում տպագրել է մի հարցազրույց ռազմաօդային ուժերի կապիտան, ուկրաինացի (Պոլտավայի մարզից) Յուրի Վիկտորովիչ Բելիչենկոյի հետ (1966 թ. ծնված): Եղբայրական Ուկրաինայի զավակը, որ 1987 թ. Վորոնեժի օդաչուական բարձրագույն դպրոցն ավարտելուց հետո հինգ տարի ծառայել է Ադրբեջանում տեղակայված զորքերի կազմում, հիմա իր օրերն անց է կացնում Ստեփանակերտի կալանատանը, որովհետեւ երեք ամիս առաջ Մարտակերտի շրջանի երկնքում, Մեհմանայի վրա, պարաշյուտով դուրս է թռել ինքնապաշտպանների կողմից վայր գցված իր գիշատիչ ինքնաթիռից: Ասում է՝ իրեն խոստացված են եղել բնակարան, դրամ (5 հազար դոլար՝ երեւի յուրաքանչյուր հաջող թռիչքի համար), բայց ոչինչ էլ չի արժանացել, որովհետեւ հենց առաջին թռիչքին կործանվել է: Եւ հիմա չքմեղանում է, իրեն դնում աստծու գառան տեղ. «Մեզ հավատացրել են, թե

այստեղ խաղաղ բնակիչներ չկան: Երբ ինձ խփել էին, մինչեւ Ստեփանակերտ բերին աչքերս կապած: Իսկ երբ բացեցին, տեսա՝ քայլում են պայուսակներով երեխաները, կանայք ու ծերունիներ են փողոցներում: Հարցնում եմ՝ սա ի՞նչ քաղաք է: Ինձ ասում են՝ ի՞նչ է, կոզլով, Ստեփանակե՞րտը չես ճանաչում...»:

Իսկապե՛ս կոզլով, եթե ոչ իշի քուռակ, որը հինգ տարի ծառայել է Ադրբեջանում, հինգ տարին էլ անվերջ կապված Ղարաբաղում ու նրա շուրջ ծավալվող դեպքերի հետ եւ հիմա չգիտի, թե ինչ երկիր է ռմբակոծում ու որտե՛ղ է ընկել՝ իբրեւ թուրք ստոր խաբեբաների ողորմելի վարձկան: Եւ սա կարծում էլ է, թե կատարվածի համար ոչ թե ի՛նքն է մեղավոր, մեկ էլ իրեն վարձած թուրքը, այլ վերեւները, որոնք տասնյակ հազարավոր տղաների թողել են անգործ, անտուն, զորանոցներում թափված՝ իբրեւ անբան անասունների...

Երեւի թուրքի նկատմամբ երախտագիտություն էլ ունի, չէ՞ որ համ գործ է տվել, համ էլ բնակարան խոստացել...

Հետաքրքիր է վերջը. «Ադրբեջանում խոստացել էին... որեւէ բան պատահելուց օգնել ընտանիքիս: Բայց ահա այստեղ թույլ տվին զանգել տուն, եւ պարզվեց, որ ոչ ոք չի էլ հայտնել, թե ես որտե՛ղ եմ, եւ ի՛նչ է պատահել ինձ հետ: Ոչ ոք չի նախապատրաստվում ինձ փոխանակել կամ գնել...»:

Ահա այսպե՛ս: Եւ այս իսկական կոզլովն իր վիճակն անբնական կամ անտրամաբանական է համարում:

Այսօր Մոսկվայում տեղի ունեցավ Հայաստանի ու Ադրբեջանի Խաղաղության հիմնադրամների ղեկավարների հանդիպում-խորհրդակցությունը, որ ձեռնարկել էր Ա. Կարպովը: Վերջում կոչ հղվեց մարտնչող կողմերին՝ ունկնդրել բանականության ձայնին եւ դադարեցնել արյունահեղությունը, կայացնել փոխհամաձայնություն, որն ամենաերազելի քայլն է ամեն մի պատերազմի ժամանակ:

Նոյեմբերի 29-ին Լաչինի միջանցքի հյուսիսային մասում հայ ինքնապաշտպանները թշնամուն դուրս են քշել Հայի բազար, Լուլիդուզ, Ղոզլու եւ Ղարաջանլի գյուղերից եւ ամրապնդվել նրանցում:

Նոյեմբերի 30-ին հաղորդեցին, որ ճգնաժամի դժոխային վիճակի պատճառով ՀՀ Գերագույն խորհուրդը չի կարողանում իր նիստը գումարել, քանի որ պատգամավորները հնարավորություն չունեն տեղերից մայրաքաղաք գալու: Դպրոցները վաղվանից չպիտի գործեն, երկարատեւ դադար են տալու անհաղթահարելի ցրտի պատճառով: Խանութներում հաց չի վաճառվում նույնիսկ կտրոնների դիմաց: Զինակոչն իրականացնել հնարավոր չէ, որովհետեւ նախկին դուքանչիներն ամեն փողոցում ինստիտուտներ են ստեղծել, նրանցում ընդգրկել զինակոչի տարիքի երիտասարդներին:

Իսկ Արցախից լուր չկա, որովհետեւ այստեղիները գլուխներն են կորցրել, նրանց ի՛նչ ցավն է Արցախը:

◇ ◇ ◇

Այս ամսին շատ շոշափվեցին նաեւ ԼՂՀ տարածքում հրադադար անելու եւ մարզի ապագա ճակատագրին (վարչական իրավասության) վերաբերող հարցերը:

Առաջինի վերաբերյալ խոսակցությունները միշտ էլ անտրամաբանորեն հանգում էին նրան, թե երկկողմ բանակցություններ պիտի լինեն, եւ դրանց ընթացքում էլ պատերազմող կողմերը պետք է վերջնականապես կտրական վճիռ հանեն կրակը դադարեցնելու մասին: Երկկողմ, այսինքն՝ Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ միջեւ: Այս առթիվ, Եվրոպայում շրջագայելիս, մեր արտգործնախարարության մի աշխատակից էլ պատահաբար արտասել է, թե զինադադարի համար ԼՂՀ ղեկավարության ինչ-որ բան պարտադրելն անիմաստ է, քանի որ այն հարձակման ենթարկված կողմն է, որ լոկ պաշտպանվում է, թող Ադրբեջանը միակողմանի որոշում հանի ու իրականացնի, եւ այս տեսակետից այլեւս ոչ մի հարց չի մնա: Իրականում Ադրբեջանն անվերջ նոր հարձակումներ է գործում, մարտադաշտ

նետում ռազմական տեխնիկայի ու զինվորության նոր ուժեր: Եւ, վերջապես, չէ՞ որ կռիվը գնում է ԼՂՀ տարածքում, նրա կեսը նվաճած թուրքերի հետ:

Երկրորդ հարցը՝ որքան էլ վաղվան վերաբերող, այսօր իսկ պատասխան է ուզում: ինչի՞ համար է կռվում արցախահայությունը, եւ ի՞նչ է ուզում Ադրբեջանի պաշտոնեությունը:

Առաջինը պարզ է ինքնին եւ հինգ տարի շարունակ կախված է օդում. Արցախի տեր հայությունը ձգտում է անկախ, ինքնուրույն կյանքի: Այն ժողովրդավարական սկզբունք-եղանակով ընտրել է իր պետական մարմինները, կառավարվում է նրանց կողմից եւ պայքարում է, որ այդ վիճակն ընդունվի աշխարհի, հատկապես նախկին գաղութակալ Ադրբեջանի կողմից:

Ադրբեջանի ղեկավարությունը վերջերս շատ է անդրադառնում այս հարցին: Ուշադրության արժանի է պրեզիդենտ Էլչիբեյի՝ մի քանի անգամ կրկնված հայտարարությունն այն մասին, թե իրենք պատրաստ են Լեռնային Ղարաբաղին տալ մշակութային ինքնավարություն, միայն թե այն ընդունի իրենց տիրակալությունը, ենթարկվի իրենց սահմանադրությանը:

Ահա՛, վերջերս, նոյեմբերի 18-ին, նույն Էլչիբեյը, պատասխանելով «Էքսպրես-խրոնիկա» թերթի թղթակցի հարցին, վերստին անդրադառնալով ղարաբաղյան խնդրի լուծման ուղիներին, նշել է. «Մենք համաձայնք ենք մշակութային ինքնավարության ցանկացած ձեւին: Դիմենք միջազգային փորձին եւ միջազգային իրավունքին, այդ հիման վրա քննության առնենք վարչական ինքնավարության տարբերակները»: Նա կտրականապես դեմ է արտահայտվել Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ինքնորոշմանը եւ ինքնիշխան Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ստեղծմանը, ընդգծելով, թե որեւէ պետություն չի հանդուրժի իր ներսում մեկ այլ պետության գոյությունը: Ըստ նրա, Ղարաբաղի կորստով Ադրբեջանն այլեւս Ադրբեջան չէր լինի եւ կփլուզվեր: Էլչիբեյի կարծիքով՝ այդ ծրագրի հետեւորդների միակ նպատակն էլ հենց Ադրբեջանը քայքայելն է:

Այս Էլչիբեյը, թեկուզ ասում են՝ գիտնական է, իրենց գիտության կարկառուն ներկայացուցիչը, երեւում է, այնքան էլ հաշտ չէ գիտական տրամաբանության հետ: Նախ, մոռանում է, որ Արցախի պայքարը նրա համար է, որ այլեւս խոսք չլինի Ադրբեջանի կազմում գտնվելու մասին: Ապա՝ հայտնի է, որ Ադրբեջանի կազմում 1923 թվականից ի վեր եղել է մի ինքնավար հանրապետություն՝ Նախիջեւանը, որ այսօր էլ կա եւ չպետք է վերանա: Եւ, այդուհանդերձ, Ադրբեջանը չի փլուզվել իբրեւ հանրապետություն, հիմա էլ, բարեբախտաբար, թե դժբախտաբար, փլուզվելու վտանգ չունի: Այդ ինչպե՞ս է, որ Ղարաբաղի ինքնավար հանրապետությունից պիտի փլուզվի:

Ի դեպ, այս հարցազրույցին Էլչիբեյը գովեստի խոսք է ասել Ա. Բլեյանի մասին, որը Բաքու էր գնացել՝ Ղարաբաղը ոտով-գլխով նրան նվիրաբերելու պատրաստակամությամբ: Նրա այդ արարքը գնահատել, համարել է «խիզախ քայլ»՝ լրագրողներին պատմելով, որ պաշտպան կանգնեն այդ «խիզախին», թույլ չտան նրան համարելու սեփական ազգի թշնամի («Երկիր», 1992, նոյ. 27):

Բայց ինչպե՛ս էլ գիտե, թե ի՛նչ պիտի համարեն սեփական ազգի շահերը հակառակորդի ոտքերի տակ փռող ստահակին:

Դեկտեմբերի 1-ին Աղդամի շրջանում վերջերս տեղադրած նոր հեռահար թնդանոթներից թուրքերը նախ հրետակոծել էին Ասկերանն ու Խանաբաղը, ապա հինգ արկ գցել Ստեփանակերտի վրա:

Ազատամարտիկները փորձում էին ոչնչացնել այդ կրակակետերը եւ, ըստ Պաշտպանության կոմիտեի լրատվական մարմնի՝ Աղդամի կեսն արդեն ոչնչացվել է:

Փոխհրաձգություն է եղել նաեւ Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղի մոտերքում եւ Լաչինի Տիգիկ գյուղի մոտ: Ըստ Ադրբեջանի լրատվության՝ «Լաչինի միջանցքի հյուսիսային մատույցներում հայկական կազմավորումների մարտական հաջող գործողությունների հետեւանքով ադրբեջանական զորքերն ստիպված զիջել են Տիգիկը եւ մի շարք այլ բնակավայրեր» («Ազգ», դեկտ. 3):

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանի հայտարարության համաձայն՝ սխալ է տարածված այն կարծիքը, թե Արցախում երկիշխանություն է՝ Պաշտպանության պետական կոմիտեի առկայությամբ: Վերջինս,- ասաց նա,- պատերազմական վիճակի թելադրանքն է եւ կատարում է իր անմիջական պարտականությունները (անդ):

◊ ◊ ◊

Այսօր Ախուրյանի վրա հանդիպեցին ՀՀ վարչապետ Խոսրով Հարությունյանն ու Ղարսի թուրք նահանգապետը եւ բացեցին նոր կառամատույցը, որի համար նախընթացին երկաթգծում աննշան փոփոխություններ էին կատարվել: Սա հնարավորություն կտա երկուստեք բեռնափոխադրումները կատարել առանց դանդաղելու, արագ եւ ծավալել տնտեսական կապերը:

Դեկտեմբերի 2-ի վաղ առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հայությանը վերաբերող երկու լուր հաղորդեց.

Առաջինը՝ որ ՄԱԿ-ը որոշել է մարդասիրական օգնություն հասցնել Լեռնային Ղարաբաղի՝ փախստական դարձած հարյուր հազարավոր բնակիչներին, որոնք գտնվում են Երեւանում, Բաքվում եւ երկու հանրապետությունների մյուս բնակավայրերում:

Երկրորդ՝ Երեւանում եւ Հայաստանի մյուս բոլոր քաղաքներում ու գյուղերում երեկվանից դպրոցականների եռամսյա արձակուրդ է հայտարարված՝ վառելիքի բացակայության պատճառով: Վիճակը ծանր է նաեւ ԲՈՒՀ-երում, մշակույթի օջախներում եւ մանկական հիմնարկներում, որոնք, հանրապետության շրջափակման եւ հեղուկ վառելիքի մուտք չգործելու պատճառով հայտնվել են ծայրահեղ անմխիթար վիճակում...

Երեկոյան մոսկովյան լրատվության մարմինները այս երկրորդ լուրի համար հետաքրքիր մեկնաբանություն հաղորդեցին: Ասում են՝ Ադրբեջանի իշխանությունները ոչ միայն շարունակում են խուլ ու անմարդկային շրջափակման մեջ պահել Հայաստանը, արգելել իրենց երկրով այնտեղ մուտք գործելու համար նախատեսված ամեն տեսակ բեռների տեղափոխությունը, որեւէ շարժում՝ գետնի վրա լինի այն, երկնքով թե գետնի տակով (գազը, օրինակ), այլեւ Վրաստանի ղեկավարության հետ վճռական պայմանավորվածություն են ձեռք բերել, որպեսզի նա եւս փակի Թուրքմենիայից իրենց տարածքով անցնող գազամուղը, թույլ չտա, որ Հայաստանը գազ ստանա Թուրքմենիայից: Վրաստանն էլ գնացել է այս քայլին, որովհետեւ գազ ու նավթամթերք է ստանում Ադրբեջանից, կենսական կախում ունի, չի ուզում ու չի կարող հակադրվել, որպեսզի չհայտնվի այն վիճակում, որպիսին Հայաստանինն է:

Իսկ թեթեւամիտ Աշոտ Բլեյանն ուզում է իր հայրենակիցներին հավատացնել, թե ինքը Բաքվում, Ադրբեջանի պաշտոնական շրջաններում չարություն չի տեսել Հայաստանի ու հայության հանդեպ: Չի տեսել այն չարությունը, որ Ադրբեջանը հեղեղած՝ լափում է տալիս, լցվում նաեւ Վրաստանը...

Մոսկովյան լրատուները հաղորդեցին, թե, իբր, Ադրբեջանից ինչ-որ Ջալիլով՝ ղեկավարը մի պատվիրակության, որը պիտի Նախիջեւան-Հայաստան սահմանագլխին հանդիպեր հայերի հետ՝ նախապես պայմանավորված տեղում ու ժամին, որպեսզի բանակցություններ վարեն Մեղրի-Նախիջեւան երկաթգծի երթեւեկը կանոնավորելու համար, գնացել է, զուր սպասել, եւ հայկական պատվիրակությունը ինչ-որ պատճառով չի ժամանել, ու բանակցությունը չի կայացել:

Ինչ-որ պատճառը երեւի շատ է հասկանալի, տեղ պիտի հասներ մեքենայով, իսկ մեքենան բենզին չի ունեցել: Չէ՞ որ այս օրերին ադրբեջանական ռադիոն է մի քանի անգամ հիշեցրել իրենց Էլչիբեյի պրեզիդենտական սպառնալիք-խոստումը՝ այնպես անելու, որ Հայաստանի իր կոլեգան գործի գնա ոտքով..., որովհետեւ քայլելն առողջարար է:

Իսկ ԼՂՀ-ից պատերազմական լուրեր են գալիս: Ինքնապաշտպանները հերոսաբար պաշտպանում են իրենց դիրքերը: Թուրքի ռազմական ինքնաթիռները, Ստեփանակերտի ու մյուս խոշոր բնակավայրերի պաշտպաններից սարսափահար, տարել-իրենց մահաբեր ռումբերը թափել են Լաչինի մարդասիրական միջանցքի վրա:

ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի ուղարկած պատվիրակությունը՝ Օմար Խալիմի գլխավորությամբ, Երեւանում է գտնվում, հանդիպել է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հետ, խոսում են շատ բաներից, բայց նաեւ նրանից, թե Հայաստանն ու ԼՂՀ-ն ինչպես կարելի է փրկել Ադրբեջանի «բարությունից», որ նրա ռումբերն են ու հրետանային արկերը:

Այս հանդիպմանը, որին մասնակցում էր նաեւ մյուս ներկայացուցիչ Հորսթ Հայթմանը, Լ. Տեր-Պետրոսյանը ջանաց համոզել, որ ՀՀ ու Ղարաբաղի իշխանությունները լիովին վերահսկում են իրենց զինված ուժերի գործողությունները եւ պատրաստ են ցանկացած ժամին դադարեցնել կրակը: Նա համաձայն է, որ Ղարաբաղի կարգավիճակի հարցը քննարկվի մարտական գործողությունները դադարեցնելուց հետո:

◊ ◊ ◊

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի խորհրդական Արկադի Ղուկասյանը լրատվական մարմինների համար հայտարարել է, թե ժամանակն է, որպեսզի Ադրբեջանի ղեկավարությունը գիտակցի իրենց ռազմական ուժի ոչ գերազանց լինելը, հասկանա, որ պատերազմում չեն կարող հասնել իրենց նպատակին եւ ցանկություն հայտնեն քաղաքական եղանակով հասնելու բարդույթի կարգավորմանը: Իսկ այս դեպքում, նախ, պետք կլինի ներկայացուցիչների բանակցություն, որն էլ կնախապատրաստի առաջին ղեկավարների հանդիպումը:

Դեկտեմբերի 4–6-ը թուրքերի օդուժի ակտիվացման օրերն էին. 4-ին մի կործանիչ ինքնաթիռ շատ բարձրերում պտույտներ գործելով Ստեփանակերտի վրա, գնացել-ռումբեր է թափել Շոլան գյուղի մոտերքում:

Այդօր հայկական ինքնապաշտպանական ուժերը գրոհով մտել են Ասկերանի շրջանի Խրամորթ գյուղը, այնտեղից դուրս քշել թուրքերին՝ ավարտելով ամբողջ Ասկերանի շրջանի ազատագրությունը:

Մարտունու կողմերից էլ ինքնապաշտպանական ջոկատներն ուժգին գրոհով նվաճել են Աղդամի շրջանի Մարզիլի գյուղը, վերացրել թշնամու այդ խոշոր ռազմական հենակետը: Այս մարտի ընթացքում ոչնչացվել է թուրքերի մեկ տանկ, առգրավվել են երկու հրանոթ եւ չորս զենիթային կայանքներ: Կան մի քանի տասնյակ ասկյարների դիակներ: Հայկական կողմը տվել է միայն վեց զոհ:

Հաջորդ օրը, **դեկտեմբերի 5-ին**, թուրքերը միայն հեռահար հրետանիով էին ջանում պահել պատերազմի թափը. Ֆիզուլուց հրետակոծեցին Մարտունու շրջանի Մաճկալաշեն գյուղը, Աղդամից՝ Ստեփանակերտը:

Իսկ 6-ին թշնամական ինքնաթիռներ են երեւացել Մարտունու շրջանում եւ ուղղաթիռներ՝ Մարտակերտի կողմերում: Մարտունու մոտ մեր ինքնապաշտպանները ոչնչացրել են մեկ ռազմական ինքնաթիռ, Մարտակերտի շրջանի Վանք գյուղի մոտ էլ՝ մեկ ՄԻ–24 ռազմական ուղղաթիռ:

«Ազգի» դեկտ. 5-ի համարում վերաշարադրված է «Նովոյե վրեմյա»-ի N46-ում Այազ Մութալիբովի հրապարակած հոդվածը հայ-ադրբեջանական հակամարտության եւ ղարաբաղյան խնդրի վերաբերյալ: Այնտեղ Մութալիբովը Հայաստանի եւ Ադրբեջանի պատասխանատու քաղաքագետներին կոչ էր անում նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ, իսկ երկու երկրների մտավորականներին՝ բարձրացնել իրենց ձայնը՝ հօգուտ փոխզիջման: Դրա համար Մութալիբովը նախ նշում էր կրակի դադարեցման անհրաժեշտությունը՝ չեզոք ուժերի մասնակցությամբ:

Ողջունելով միջնորդական նոր առաքելությունները, Մութալիբովը գրում էր, թե կարեւորագույն դերը պատկանում է Երեւանին ու Բաքվին, եւ ոչ մի արգելք չի տեսնում այդ բանակցություններին Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչների մասնակցության համար:

Շունը պաշտոնանկ պիտի դառնար, որ խելքի գա՞ր: Իսկ երբ ինքն էր Ադրբեջանի տերը, դիվոտվում էր որեւէ միջնորդության մասին լսելուց, գտնում էր, որ Ղարաբաղի խն-

դիրն իր հանրապետության ներքին գործն է, եւ այն լուծելու համար իրենք չեն խնայի ո՛չ արյուն, ո՛չ միջոց, ո՛չ էլ ժամանակ:

⟡ ⟡ ⟡

Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ-ի պրեզիդենտներն իրենց անհանգստությունն են արտահայտել Ղարաբաղում շարունակվող պատերազմական գործողությունների համար եւ առաջարկել են, որ կրակը դադարեցնելու նպատակով ԵԱՀԽ-ը ձեռնարկի ամենավճռական քայլեր:

Դեկտեմբերի 9-ին Գրողների միությունում հանդիպեցի «Արցախ» թերթի խմբագիր, իմ հին բարեկամ Մաքսիմ Հովհաննիսյանին: Խոսեց հայրենիքի վիճակի, կռիվների ու հեռանկարների մասին, վերջում էլ թե.

– Ռազմաճակատը 1000 թարմ զինվոր ստանա՞ր, այսօ՛ր, միանգամի՛ց, մի քանի օրվա ընթացքում բոլոր հարցերը կլուծվեին. նախ թուրքից կմաքրեին Մարտակերտն ու Շահումյանը, ապա Էլչիբեյը ոտ ու ձեռ կընկներ պայմանագիր կնքելու համար, որպեսզի իր սեփական շրջաններից էլ չզրկվի:

– Իսկ ինչո՞ւ չի ստանում:

– Երեւի վախենում են մեծ տերությունների արմունկից... Կարծես որ կարգապահություն խաղան, նրանց աչքի լույսն են դառնալու: ... Իսկ այնտեղ օրըստօրե տիրական են դառնում երկպառակությունը, քաոսը, մանավանդ հոգնածությունը: Չի կարելի պատկերացնել այս ամենի վերջը:

Դեկտեմբերի 10-ին, ԼՂՀ առաջին տարեդարձի օրը, ոչինչ տոնական չկար: Պատերազմի, արյան ու ցավի, ցրտի ու կարիքների մեջ գտնվող հանրապետությունը դարձյալ անսանձ հարձակումների էր ենթարկվում թշնամու ավազակախմբերի կողմից: Որքա՞ն ժամանակ է, նույն բոթն է մեր ականջներում՝ Աղդամից Ասկերանի սահմանային բնակավայրերն են հրետակոծում, Ֆիզուլիից՝ Էդիլլուն, Քելբաջարի ու Կուբաթլիի կողմերից՝ Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ միջանցքը:

Այսօր ԱՄՆ հասավ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գեորգի Պետրոսյանը, հանդիպումներ պիտի ունենա այդ երկրի մեծավորների, լրատվական կենտրոնների, հայ համայնքի ներկայացուցիչների հետ: Ազգային խորհրդի տնօրեն Վիգեն Սոնենց-Փափազյանը հայտնել է, թե «Գ. Պետրոսյանի այցը Մ. Նահանգներ բացառիկ առիթ է հանդիսանում Լեռնային Ղարաբաղի հարցն ուղղակի ճանապարհով եւ ժողովրդավարորեն ընտրված բազմաստիճան ներկայացուցչի միջոցով Մ. Նահանգների արտգործնախարարության եւ զանգվածային լրատվական միջոցներին ներկայացնելու համար»:

⟡ ⟡ ⟡

Այսօր իսկ, անկախության տարելիցի առթիվ, ԼՂՀ ԳԽ-ը համագործակցության երկրներին ու ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին հղել է դիմում, որի մեջ նշվում է, որ Ադրբեջանի ագրեսիան ԼՂՀ դեմ պետք է դատապարտվի: Փաստաթղթերում նշվում է նաեւ ԼՂՀ ճանաչման անհրաժեշտությունը, քանի որ նրա անկախության հռչակումը համապատասխանում է միջազգային բոլոր չափանիշներին:

Լրատվական մարմիններն այսօր հաղորդեցին նաեւ երջանիկ մի լուր. Անգլիայի կառավարությունը որոշել է 250 հազար ֆունտ ստեռլինգ (շուրջ 350 հազար դոլար) հատկացնել Արցախին՝ ձմռանը բնակչության կենսական կարիքները հոգալու համար: Օգնությունն իրականացնելու է Միջազգային Կարմիր խաչը, որը սննդամթերք եւ հագուստ է մատակարարելու: Անգլիայում Հայաստանի դեսպան Արմեն Սարգսյանին հղած նամակում արտգործնախարար Դագլաս Հոգը նշել է, որ օգնությունն առաքվելու է Լաչինի միջանցքով, որով անուղղակիորեն Անգլիան ընդունած կլինի միջանցքի մարդասիրական լինելը:

Անգլիան պիտի՞ ապացուցի, որ Քերոլայն Կոքսն իր դուստրն է, եւ ինքն արժանի է նրան:

⟡ ⟡ ⟡

ԼՂՀ տարելիցի առթիվ ԳԽ-ի նախագահի խորհրդական Մաքսիմ Միրզոյանը լրատվությանը բացատրել է, թե ինչու հանրաքվեն դեկտեմբերի 10-ին են անցկացրել: Ասում է՝ նախօրյակին արդեն պարզ երեւում էր, որ ԽՍՀՄ-ը փլուզվում է: Բայց պետք էր հանրաքվեն անցկացնել նրա օրենքներով եւ ձգձգելու դեպքում այն այլեւս գոյություն չէր ունենա, ու ամեն մի նման միջոցառում էլ կլինի օրենքից դուրս (կային ուժեր, որոնք պահանջում էին հանրաքվեն ուշ անցկացնել):

Հետաքրքիր է, որ հանրաքվեն անց է կացվել դեկտեմբերի 10-ին, իսկ 11-ին Ռուսաստանը, Ուկրաինան ու Բելառուսը Մինսկում ցրել են ԽՍՀՄ-ը:

Դեկտեմբերի 11-ին Մոսկվայում հեռուստատեսությամբ հաղորդում եղավ այն մասին, որ, ըստ Ադրբեջանից ստացված տվյալների՝ հայկական զորքերը բռնագրավել են Ադրբեջանի Զանգելանի ու Կուբաթլիի շրջանների 10 գյուղեր եւ խորանում են դեպի երկրի ներսը:

Հաղորդվեց նաեւ ՀՀ արտգործնախարարության նոտան Ադրբեջանի համապատասխան մարմնին, եւ այստեղ էլ ասվում էր՝ ադրբեջանական զինուժերն ագրեսիա են ծավալում սահմանային բոլոր շրջաններում, ապա պատասխան հարվածներ ստանալուց, այսինքն՝ իրենց ագրեսիայի ակունքների դեմ ձեռնարկած մեր միջոցները գնահատում որպես կրակի բորբոքում, հայ նվաճողական քաղաքականության ծավալում:

Հետագայում հրապարակվեց ադրբեջանական լրատվության հաղորդումը, եւ դրությունը մասամբ հասկանալի դարձավ: Ահա՝ այն.

«Դեկտեմբերի 10-ի վաղ առավոտյան զինված ուժերը, կոպտորեն խախտելով Ադրբեջանի սահմանը, հարձակվել են Զանգելանի եւ Ղուբաթլիի շրջանների վրա,–ասվում էր այդ հայտարարության մեջ:–Գրավվել եւ հրկիզվել են Զանգելանի շրջանի Սեիդլար, Աղքենդ, Ղազանչի, Դարալի, Գյունըշլաղ, Սաաթլի գյուղերը, իսկ Ղուբաթլուի շրջանի Ախմլի, Չարդախլու, Յուխարի եւ Աշաղի Ջիլվիքլի գյուղերը ենթարկվել են զանգվածային հրետակոծման: Ներկայումս հայկական կազմավորումները շարունակում են գրոհել այդ բնակավայրերը, կան բազմաթիվ զոհեր եւ ավերածություններ:

Ստոկհոլմում կայանալիք Եվրախորհրդի նստաշրջանի նախօրեին ագրեսիայի այդ քայլը ցույց է տալիս, որ Հայաստանը շահագրգռված չէ հակամարտության խաղաղ կարգավորմամբ եւ մտադիր է այն ընդլայնել զենքի ուժով».–այնուհետեւ շարունակում է հայտարարությունը:

Դրանից ելնելով, Ադրբեջանը Եվրախորհրդին եւ մյուս միջազգային կազմակերպություններին կոչ է անում «Հայաստանի դեմ կիրառել այդ կազմակերպությունների կանոնադրություններով նախատեսված պատժամիջոցներ»:

Նույն օրն Ադրբեջանի արտգործնախարարի առաջին տեղակալ Սալամովը հանրապետության արտգործնախարարություն է հրավիրել Բաքվում հավատարմագրված երկրների դեսպաններին: Նրանց համար ընթերցվել է «Ադրբեջանի ԱԳՆ հայտարարությունը դեկտեմբերի 10-ին Ադրբեջանի Զանգելանի եւ Ղուբաթլիի շրջանների վրա հայկական բանակի սկսած հարձակման կապակցությամբ» («Ազգ», 1992 թ. դեկտ. 12):

Հետաքրքիր է, որ այս առթիվ Թուրքիայի ԱԳՆ-ը եւս համապատասխան գործ է կատարում, եւ դրա արտահայտություններից մեկը. Անթալիա քաղաքում անցկացվող Սեւ-ծովյան ավազանի երկրների արտգործնախարարների խորհրդաժողովում Հիքմեթ Չեթինը մեր ԱԳՆ պաշտոնյային իր դժգոհությունն է արտահայտել «Ադրբեջանի դեմ սկսված նոր ագրեսիայի կապակցությամբ», զգուշացրել, որ Թուրքիան ամեն միջոց կգործադրի այն խափանելու համար, ապա եւ հաղորդել, որ այդ առթիվ արդեն իր երկիրը նոտա է

հղել ԱՄՆ-ի կառավարությանը («Ազգ», նույն տեղում)։

Նույն 11-ին Ստեփանակերտի մոտերքում մերոնք խոցել եւ վայր են գցել ադրբեջանական ՄԻԳ-25 ռազմական մի ինքնաթիռ, որը Կապանը ռմբակոծելուց հետո տուն դառնալիս է եղել։

◊ ◊ ◊

«Ազգի» դեկտ. 11-ի համարում լույս է տեսել աշխատակցի (երեւի գլխ. խմբագիր Հ. Ավետիքյանի) հարցազրույցը պատգամավոր, ՀՌԱԿ պատգամավորական խմբի ղեկավար Վիգեն Խաչատրյանի հետ։

Այս ընկերը վերջին մեկ տարվա ընթացքում իմ արած հայտնություններից մեկն էր։ ԳԽ-ի նիստերում ունենում էր խելոք ելույթներ, կատարում գործնական ու հավասարակշիռ առաջարկություններ։ Գիտե մտքերն արտահայտել ճշգրիտ, համոզիչ։ Այս տեսակետից երեւի թե զգալի չափով տարբերվում է մյուսներից։ Բայց երբ այս կարծիքն էի հայտնում նրան մոտիկից ճանաչողներին, անմիջապես զգուշացնում էին՝ «Սուրբ մարդ չէ»։ Այս գնահատականը մասամբ արժեք ստացավ, երբ նա, համարյա իրար բերելով, գլխավորելով «Ազգային դաշինքը», հետո էլ նրան գրեթե լքեց ամենավճռական պահին, երբ հավաքվել էին ՀՀ նախագահի մոտ եւ պիտի ասեին իրենց վճռական խոսքը...

Ինչ-որ է, ես, այնպես անվերապահորեն գնահատելով իբրեւ մտածող, դատող, ասելիք ունեցող եւ այն պատշաճ մակարդակով ասել կարողացող մարդու, մի տեսակ թերահավատ դարձա նրա բարոյական, հատկապես գործչի արժանիքների վերաբերյալ։

Եւ ահա նա այս հարցազրույցում վերստին իր բարձրության վրա է, լավ է հասկանում հանրապետության ղեկավար մակարդակի վրա դրսեւորվող բոլոր վայրիվերումները, նրանց մասին ասում իր դիպուկ ու բնութագրական խոսքերը, որոնք անհասանելի պիտի լինեին ուրիշների համար։

Ես այստեղ քաղում եմ այդ խոսքերից մի քանիսը։

«Ժողովուրդը կուսակցություններին տարբերակելու է ոչ միայն անուններով ու պատմական անցյալով, այլեւ, ամենից առաջ, կուսակցությունը ներկայացնող կոնկրետ անձերով ու գործերով»։

Սա շատ տեղին խոսք է մեր ամենաիշխանավոր կուսակցության նորաթուխ այն անդամների հասցեին, որոնք հանդես են գալիս այնպիսի ամբոխով, ասես 102 տարվա կուսակցական ստաժ ունեն, եւ անցյալ բոլոր արժանավոր գործերն էլ կատարվել են իրենց ղեկավարությամբ կամ, առնվազն, մասնակցությամբ։

Գարնան գյուղատնտեսական աշխատանքները նախապատրաստելու եւ օգտակար անցկացնելու գործին ԳԽ-ը եւս պիտի լծվեր, սակայն «ԳԽ-ի նիստը վարողներն իրենց բնորոշ «իմաստությամբ» եւ անտեղի հումորի առատությամբ այս կարեւորագույն հարցը ձգձգեցին մինչեւ... աշուն»։

Եւ մարդիկ զարմանում էլ են, թե ինչպես հանրապետությունը սովին դեմ առավ հենց բերքահավաքից անմիջապես հետո։

«Իշխանության կառույցները կոչված են լուծելու հանրապետության կյանքում ծագող հակասությունները, մինչդեռ գնալով իրենք են դառնում հակասության աղբյուր»։

ՀՀՇ «խմբավորումը ղեկավարվում է տարօրինակ մի սկզբունքով. վճիռները պիտի կայացվեն համաձայն իրենց կամքի, իսկ պատասխանատվությունը կրեն բոլորը։ Ինքնին դա դատապարտված քաղաքականություն է, առավել եւս, որ այդ խմբավորման մեծամասնությունը կարճ ժամկետում վառ ձեւով ցուցադրեց իր մասնագիտական ցածր կարողությունները, անհանդուրժողականությունը, երկխոսության գնալու չկամությունը, մենաշնորհային հավակնությունները՝ դրանով իսկ կորցնելով հավատն ու վստահությունն իր նկատմամբ։

ԳԽ-ի ղեկը վերցնելով իր ձեռքը՝ ՀՀՇ խմբավորումը իր հեղինակության անկման զուգահեռ, զգալիորեն նպաստեց նաեւ ԳԽ-ի հեղինակության անկմանը»։

ՀՅԴ-ը «ըստ երեւույթին գերագնահատում է ՀՀՇ բացասական, այնպես էլ իր դրական դերը»։

Ներկայացնում է ամբողջ հասարակության տնտեսական քայքայման ամբողջ պատկերը՝ դրա մեջ մեղադրելով միայն իշխանություններին, որոնց մեջ ոչինչ չի փոխվում, այսինքն՝ նրանց ոչ ոք դեմ չի շարժվում, երբ «կյանքը հիմնովին վատացել է» (մեղմ է ասված)։

Նախագահի թիմի, միայն նրան նվիրվածների այդ խմբի, անճարակությունն է նկարագրում՝ անելով շատ մեղմ եզրակացություն. «Իր իմացությամբ, փորձով, պատասխանատվության զգացումով կարծես նա պատրաստ չէ լուծելու ծառացած դժվարագույն խնդիրները»։ Կարծե՞ս...

Այս ամենի պատճառը տեսնում է նրանում, «որ կայացող պետության ղեկավարը համառորեն չի ցանկանում վեր կանգնել իր կուսակցական պատկանելությունից, իր շուրջը համախմբել ազգի կարող ուժերին, նպաստել հավասար պայմանների ստեղծմանը բոլոր քաղաքական ուժերի ձեւավորման ու գործունեության համար, հաշվի նստել հասարակական կարծիքի հետ եւ աշխատել բաց»։

Համենայն դեպս, մարդը գիտե՝ որտեղ է թաղված շան գլուխը։

◊ ◊ ◊

Ռուսաստանի դեսպանը Հայաստանում ոտք դնելու առաջին իսկ օրից իրեն դրսեւորել է որպես արդարամիտ ու դիվանագիտական խաղերից հեռու մի մարդ, որն ամենից առաջ ներկայացնում է գիտնական պատմաբանի իր արժանավորությունները։

Վլադիմիր Պետրովիչ Ստուպիշինը համոզված է, որ Արցախի ու Ադրբեջանի հակամարտությունը լուծելու համար նախ պետք է ապահովել զինադադար, նոր միայն անցնել բանակցությունների՝ անպայման պատրաստ լինելով փոխզիջումների, առանց որոնց արտաքին ոչ մի օգնություն, ոչ մի միջնորդություն օգուտ չի տա։

Նա իբրեւ քաղաքագետ ու պատմաբան մերժում է «ազգային համախումբ պետական միավորումը, ինչպիսին ԼՂՀ-ն է», «հայկական համայնք» հորջորջելու տգեղ սովորությունը։ Ասում է. «Ըստ իս, դա նույնն է, թե ռուսներին Ռուսաստանում անվանեն «ռուսական համայնք», կամ ֆրանսիացիներին Ֆրանսիայում՝ «ֆրանսիական համայնք»։ Սակայն եթե անգամ տերմինաբանությունը մի կողմ թողնենք, ինչպե՞ս կարելի է անտեսել այն բացահայտ փաստը, որ Լեռնային Ղարաբաղի դեմ նետված օդուժն ու հրետանին մահ են սփռում այդ ազգային-պետական կազմավորման մեջ, ինչպես էլ այժմ անվանելու լինենք, հետեւաբար առկա է Ադրբեջանի եւ նրանց միջեւ բացահայտ հակամարտությունը, ում նրանք փորձում են հնազանդեցնել» («Ազգ», դեկտ. 12)։

◊ ◊ ◊

Լոս Անջելեսի հայ տիկնայք այսօր տարադրամ հանձնեցին Հայաստանի ԼՂՀ ներկայացուցիչ Մ. Սարգսյանին։

- Թող մեր այս փոքրիկ գումարը մի քար դառնա ձեր հողի պաշտպանության ամրոցի պատին,- ասացին նրանք։

Լ. Տեր-Պետրոսյանն այսօր, դեկտեմբերի 12-ին, դիմումով կոչ է արել Ադրբեջանի ղեկավար Էլչիբեյին՝ ընդառաջելու միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների խաղաղարար միջոցառումներին, որպեսզի կրակը դադարի, եւ մեր երկու ժողովուրդները հասնեն երազելի խաղաղության։

Դեկտեմբերի 13-ին, նախորդ օրերի նման, մեր լրատվական մարմինները նույն «տվյալներն» են հաղորդում, ըստ երեւույթին դատարկ տեղ լրացնող, անտեղյակությունից հորինված նույն հանկերգը, իբր. Ֆիզուլիից հրետակոծել են Հադրութի շրջանի Էդիլլուն, Աղդամի կողմից՝ Մարտունու եւ Ասկերանի շրջանների սահմանային գյուղերը։ Իսկ Լա-

չինի միջանցքը հենց մի գլուխ հրթիռակոծվում է, բայց եւ միաժամանակ գործում է անխափան, որովհետեւ լիովին վերահսկվում է հայ ինքնապաշտպանների կողմից:

Եւ այնուհետեւ ՀՀ արտգործնախարարությունն Ադրբեջանի իր նմանին հղել է նոտա՝ շարադրելով իր մեղադրականը վերջին օրերին ադրբեջանական զորամիավորումների սանձազերծած ագրեսիվ ծրագրերի առթիվ՝ զգուշացնելով նրանց իրականացման դեմ հայկական ինքնապաշտպանության վճռական դիրքից»:

Իսկ թերթերը, այնուամենայնիվ, որոշակի լուրեր են հաղորդում այն մասին, թե Հայաստանին ծնկի բերելու համար ինչպես միասնաբար պատեհ-պատեհ են զարկվում երկու երկրների թուրքերը: Ահա դրանցից մեկը.

Ստամբուլում լույս տեսնող թերթերի համաձայն՝ Թուրքիայի փոխվարչապետ Էրդալ Ինոնյուն դեկտեմբերի սկզբին Բաքու կատարած այցելության ժամանակ հայտարարել է, թե իր երկիրն էլ էլեկտրականություն ու վառելիք չի տալու Հայաստանին, մինչեւ որ Բաքուն համաձայն չլինի դրան:

Ինոնյուն ասել է, թե Թուրքիան Հայաստանին տալիք «իր» օգնությունը հետայսու պիտի պայմանավորի Լեռնային Ղարաբաղից հայ մարտիկների հեռացման պահանջի կատարմամբ:

Մյուս կողմից, 47 վագոններ, որոնք Հայաստան էին փոխադրելու մոտ 1300 տոննա կաթի փոշի երեխաների համար, անշարժացել են արեւմտյան Թուրքիայում՝ ստուգումների պատրվակով: Թրքական աղբյուրների համաձայն՝ թուրք մաքսային պաշտոնյաներն ու սահմանապահները վագոնից վագոն զենք են փնտրում: Այդ կաթը նվերն է ֆրանսիական բարեսիրական տարբեր կազմակերպությունների: Ըստ թուրքական թերթերի, Թուրքիայի Հայաստանին տալիք ու դեռեւս չտված էլեկտրականության հարցը մեծ իրարանցում է գցել թուրքական եւ ադրբեջանական շրջաններում: Արտգործնախարար Չեթինը Անկարայում Ադրբեջանի դեսպանին բացատրել է Հայաստանին էլեկտրականություն վաճառելու դրդապատճառները: Առաջին՝ Թուրքիան ուզում է զորավիգ կանգնել նախագահ Տեր-Պետրոսյանի չափավոր քաղաքականությանը, որ ըստ նրա, դեմ է «ծայրահեղական Դաշնակցությանը» («Ազգ», դեկտ. 12):

Իսկ Հայաստանի պաշտոնական շրջաններում անհաշվենկատ այնպիսի մի պատրաստակամություն կա Թուրքիայի գիրկն ընկնելու, որ պատրաստ են դրան գնալ գլխաբաց ու ոտաբոբիկ: Բլեյանի գործով առավել բացվեց նրանց դիմագիծը, չնայած դրանից առաջ վարչապետի խնդրանքն ասել էր ամեն ինչ ու մինչեւ վերջ:

Դեկտեմբերի 15–16-ին Մոսկվայում, Խաղաղության պաշտպանության կոմիտեի շենքում, տեղի է ունեցել գիտաժողով «Ղարաբաղյան սինդրոմը ռուսական դիվանագիտության մեջ» (սինդրոմ-ախտանիշերի համակցություն): Մասնակցել են Հայաստանի ու Ադրբեջանի հասարակայնության, Մոսկվայի հայկական ու Ադրբեջանական համայնքների ներկայացուցիչներ, Ադրբեջանի ու Հայաստանի ռուսական համայնքների ներկայացուցիչներ, Ռուսաստանի խորհրդարանի, ԱԳՆ, կառավարության եւ քաղաքական կուսակցությունների ու շարժումների անդամներ: Հայկական կողմից զեկուցումով հանդես է եկել ՀՀ քաղաքագետների ասոցիացիայի պրեզիդենտ Հմայակ Հովհաննիսյանը, Ադրբեջանի կողմից՝ Ադր. քաղաքացիական ասոցիացիայի պրեզիդենտ Ջահիդ Հաջիեւը:

Գիտաժողովում ստեղծվել է մշտական գործող Համաձայնության հանձնաժողով, որը պետք է ուսումնասիրի հակամարտությունը, նրա կարգավորման խնդիրներն ու հնարավորությունները, դրանք ներկայացնի ռուսական կողմին, ՀՀ եւ Ադր. ղեկավարներին, ամեն կերպ աջակցի փոխըմբռնմանն ու մթնոլորտի մեղմացմանը: Նաեւ հանձնարարվել է, որպեսզի քաղաքագետ Հմ. Հովհաննիսյանն ու գրող Չինգիզ Հուսեյնովը ներկայացնեն երկու հանրապետությունների դիրքորոշումների վերաբերյալ զեկույցներ՝ Ռուսաստանի ղեկավարության հետ ունենալիք հանդիպման համար:

Գիտաժողովի մասին ընդարձակ հանգամանալից հաղորդում չի հրապարակվել. մասնակիցներից ոչ ոքի հետ անձնական զրույց չեմ ունեցել, ուստի եւ նրանում դրսեւորված դիրքորոշումների, առհասարակ ողջ ընթացքի առթիվ քաղվածքներ եմ անում այն

ծավալուն հարցազրույցից, որ Հմ. Հովհաննիսյանի հետ ունեցել է «Հայաստանի ձայն» թերթի թղթակիցը եւ հրապարակել է թերթի ս.թ. (93) հունվարի 14-ի ու 15-ի համարներում:

Գիտաժողովում կենտրոնական-սկզբունքային հարց է եղել Այսրկովկասյան գոտում Ռուսաստանի ունեցած եւ ունենալիք դերի խնդիրը ու այս ոլորտում էլ՝ նրա ազդեցությունը ղարաբաղյան բարդույթի կարգավորման գործում:

Ռուսաստանի ԱԳՆ աշխատակից, ԵԱՀԽ-ում ղարաբաղյան հարցի գծով Ռուսաստանի դեսպան Վ. Կազիմիրովն արտահայտել է իր հայտնի կարծիքը՝ դարձյալ պնդելով, թե հարցը պիտի լուծվի միայն ԵԱՀԽ-ի սկզբունքներով, որոնցից կարեւորն է պետությունների սահմանների անձեռնմխելիությունը:

Հակադրվելով Կազիմիրովի ու ադրբեջանական կողմի այս տեսակետին՝ Հմ. Հովհաննիսյանը հայտարարել է, թե պետությունների ամբողջության ու սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքն ամրագրվել է Հելսինկիում 1975-ին, եւ այդ պայմանագրի տակ ստորագրել է Խորհրդային Միությունը:

Հիմա ո՞ւր է այդ Միությունը, ինչո՞ւ օրենքը որեւէ դեր չխաղաց, երբ նրա սահմանները պատառոտվեցին, եւ ստեղծվեցին 15 անկախ, ինքնիշխան նոր պետություններ իրենց նոր սահմաններով՝ իբրեւ նոր ամբողջություններ:

Ինչպե՞ս է, որ նախկին ԽՍՀՄ-ից բաժանվողների համար ոչ մի արգելք չդարձավ Հելսինկիի պայմանագիրը, իսկ ամենաժողովրդավարական օրենքներով ստեղծված ԼՂ-ի հանրապետության դեմ այն դառնում է անանցանելի պատնեշ:

Այս տեսակետն է պաշտպանել նաեւ Ռուսաստանի փոխպրեզիդենտ Ռուցկոյի խորհրդական Ա.Վ. Ֆյոդորովը՝ գտնելով, որ ԼՂ-ի հարցը լուծելիս անպայման պետք է հիմք ընդունել պատմական հանգամանքները:

Ռուս-ամերիկյան ինստիտուտի աշխատակից Ալեքսեյ Կովալենկոն, գիտաքաղաքական ուսումնասիրությունների կենտրոնի դիրեկտոր Ե. Լ. Չերնիկովը եւ ուրիշներ կոչ են արել հրաժարվել խաղաղ գոյակցության մասին սովորական դարձած կոչերից, ամեն փաստ քննել ու լուծել պատմական հանգամանքների հաշվառումով եւ չմոռանալ Ռուսաստանի վճռական դերը Կովկասի տարածքի ազգամիջյան հարաբերությունների կարգավորման խնդրում:

Ամենահետաքրքիրը Ռուսաստանի ֆեդերացիայի ԳԽ-ի Նախագահության անդամ եւ միջհանրապետական հարաբերությունների, ռեգիոնալ քաղաքականության ու համագործակցության կոմիտեի նախագահ Վ.Ն. Պոդոպրիգորայի ելույթն էր,-ասում է Հմ. Հովհաննիսյանը:-Նա միանգամայն որոշակի արտահայտվել է հանուն ԼՂՀ ճանաչման եւ նրա օրինական ներկայացուցիչների՝ մասնակցության բարդույթի կարգավորմանը նվիրված բոլոր բանակցություններին: Նա ընդգծել է, թե պետք է իրավաբանորեն ընդգծել այն, ինչ արդեն ստեղծված է կյանքում եւ ապրում է ու զարգանում:

«Պարոն Պոդոպրիգորան չի թաքցրել, որ դա լոկ իր անձնական դիրքը չէ,-շարունակում է Հովհաննիսյանը,-այլեւ դիրքորոշումն է Ռուսաստանի ԳԽ-ի խորհրդարանի ու Նախագահության բավական ազդեցիկ ուժերի: Առանձնապես նա վկայակոչել է ԳԽ-ի Ազգամիջյան հարաբերությունների կոմիտեի նախագահ Աբդուլաթիպովին եւ նշել, որ կոմիտեի կարծիքով՝ Ռուսաստանը չի կարող անտարբեր մնալ արդեն սահմանադրաբար անկախացած նախկին ինքնավարությունների ձգտումների հանդեպ, հաշվի չառնելով նրանց եւ Ռուսաստանի ճակատագրերի ընդհանրությունը, չպահպանել իր մասնակցությունը նրանց քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային գործունեության մեջ: Նա պարզորոշ հասկացրել է նաեւ, որ Ռուսաստանի ու այդ նորաստեղծ հանրապետությունների միջեւ սերտ կապերի ստեղծման բանալին պիտի հանդիսանա նրանց ճանաչումը Ռուսաստանի կողմից»:

Պատասխանելով այն հարցին, թե որքան իրավացի է «Երկիր» թերթում տպագրված հայտարարությունը, որով Պոդոպրիգորային վերագրվում է «Ղարաբաղը Ռուսաստանի պատկանող հող է» արտահայտությունը, Հովհաննիսյանն ասում է. նա այդպիսի միտք ի-

րեն թույլ չի տա եւ թույլ չի տվել, որովհետեւ մարդը պահանջում է ճանաչել ԼՂՀ անկախությունը եւ դա՝ ոչ միայն Բաքվից, այլեւ Երեւանից ու Մոսկվայից։

Հովհաննիսյանը գտնում է, որ այս պրովոկացիոն հայտարարությունը ձեռնտու է միայն Հայաստանի այսօրվա ղեկավարությանը, որպեսզի ասի՝ Ղարաբաղը ռուսական հող է, դե, թող նա էլ տնօրինի եւ լուծի հարցը, իսկ մենք հրաժեշտ կտանք նրան։ Եւ պատահական չէ, որ ՀՀ ղեկավարությունն ու նրա մոսկովյան ներկայացուցչությունը ոչ միայն ոչինչ չեն անում ԼՂՀ-ն ճանաչելու եւ այլ պետությունների կողմից ճանաչել տալու համար, այլեւ «կանգնած են բարիկադի մյուս կողմին, եւ կոզըրեւյան ԱԳՆ-ի, Բաքվի ու Անկարայի հետ միասին, մարտնչում է Ռուսաստանն Այսրկովկասից հեռացնելու, Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի «անբաժանելի մասը ճանաչելու համար»։

Հ. Հովհաննիսյանն այս քաղաքականության պաշտպան հայ ղեկավարության եռանդուն զինակիցներ է համարում «բլեյաններին, բայանդուրներին, սարդարյաններին «խաղաղարության» բնագավառի այդ շուլերներին, որոնց գործունեությունը Մոսկվայում երախտագիտությամբ ու շատ բարձր է գնահատել Ադրբեջանի փոխվարչապետ Զալուբեյ Ալիեւը»։

Տեղեկություն է հաղորդում նաեւ այն մասին, որ Ադրբեջանի կառավարողներն այժմ պատրաստակամություն են հայտնում բանակցություններին նստել ԼՂՀ օրինական ղեկավարության հետ, երբ մինչեւ այսօր նրանք այդպիսին չէին ճանաչում։ Իսկ ԵԱՀԽ միայն համաձայն է, որ նման հավաքներին մասնակցեն, այսպես կոչված «ղարաբաղյան զույգ համայնքների ներկայացուցիչները»։

Իբր, իրենք Ադրբաջանի պատվիրակության հետ համաձայնություն են կայացրել, որպեսզի Համաձայնողական հանձնաժողովի աշխատանքներին մասնակցեն նաեւ ԼՂՀ ներկայացուցիչները։

Գտնում է, որ կա գայթակղիչ հեռանկար, թե ղարաբաղյան հարցի նկատմամբ լուրջ հետաքրքրություններ ու նախաձեռնություններ կցուցադրեն մեծապետական շահախնդրություն ունեցող Ռուցկոյը, Վոլսկին, Տրավկինը եւլն, ինչպես նաեւ «Ռուսաստանի միասնություն» կոչվող խորհրդարանական ընդդիմության ներկայացուցիչները։

Սրանք եւ համանման այլ բազմաթիվ հանգամանքներ լայն հնարավորություն են բացում Ղարաբաղյան խնդիրը լավագույնս լուծելու, նորելուկ հանրապետության բաղձանքներին բավարարություն տալու համար։ Սակայն Հայաստանի ղեկավարությունը հազիվ թե ընդունակ լինի, ավելի ճիշտ՝ ցանկություն ունենա միանգամայն ձեռնտու հանգամանքներն օգտագործել։

Հ. Հովհաննիսյանի հարցազրույցում լուրջ դիտողություններ կան նաեւ նույն օրերին տեղի ունեցած Ռուսաստանի ժող. դեպուտատների 7-րդ համագումարում Հայաստանից ուղարկված պատվիրակության հասցեին։ Այն, ներկայացնելով հայ բոլոր խոշոր կուսակցությունները, համագումարում էական ոչ մի քայլով չի ցուցադրել իր ներկայությունը, թեկուզ, ասենք, ԼՂՀ-ը ճանաչելու առաջարկ անող փաստաթուղթ հրապարակելով, ինչպես այդ արել են Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի ու Մերձդնեստրովյեի շահերը ներկայացնող դեպուտատական լոբբիները։ Համագումարի վերջին մոտ լուր է տարածվել այն մասին, թե «ՀՀ ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Արա Սահակյանը խորհրդարանական ամբիոնից Վիկտոր Չեռնոմիրդինին համարել է ռուսական պառլամենտի «հետադիմական ուժերի ներկայացուցիչ»»։

Ո՛չ ավել, ո՛չ պակաս։ Մարդիկ պիտի՞ ապացուցեն, որ դոնքիխոտությունը դեռեւս կենդանի երեւույթ է եւ Հայաստանում իր ծաղկումն է ապրում։

Հաղորդվում է նաեւ, որ խորհրդաժողովին մասնակցել են մոսկվահայության լավագույն ներկայացուցիչները (ակադեմիկոսներ Լեւոն Չայլախյանն ու Վիլեն Ազատյանը, պրոֆեսորներ Յուրի Բարսեղովն ու Հրանտ Եպիսկոպոսովը, դիվանագետներ-քաղաքագետներ Աշոտ Մելիք-Շահնազարովն ու Վահան Գեւորգյանը եւլն։ Զարմանալին այն է, որ չի ասվում, թե ինչպես է պատահել, որ բացարձակապես ԼՂ-ի բարդույթին վերաբերող այս խորհրդաժողովին, որի կազմակերպմանն էլ այնպես եռանդուն աջակցություն է ցուցաբերել Արցախյան կոմիտեի (Հատուկ ծրագրերի վարչության) ղեկավար, «իսկական հայրենասեր» Լեոնարդ Պետրոսյանը, ներկա չի եղել ԼՂՀ-ը ներկայացնող եւ ոչ մի մարդ։

Դեկտեմբերի երկրորդ տասնօրյակում թուրքը հիմնականում գործել է հեռահար հրետանիներով։ Համարյա ամեն օր հրետակոծության են ենթարկվել ոչ միայն սահմանամերձ բնակավայրերը, այլեւ Ստեփանակերտը, Շուշը, Ասկերանը, Հադրութը, Մարտունին, Ճարտարը եւն, ՀՀ շրջաններից՝ Կրասնոսելսկը, Գորիսն ու Կապանը, Իջեւանն ու Տավուշը։

ՀՀ մարտական ուժերին վերջապես հաջողվեց ոչնչացնել Գորիսը ռմբակոծող մեկ ինքնաթիռ (ՍՈՒ-25)։

◇ ◇ ◇

Թերթերը հաղորդում են, որ Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի գլխավոր քարտուղար Էմիլիո Կաստրոն Ամենայն հայոց վեհափառ հայրապետ Վազգեն Ա-ին ու Անդրկովկասի մուսուլմանների առաջնորդ Շեյխ-Ուլ-իսլամ Ալլահ-շուքյուր Փաշա-զադեին առաջարկել է հանդիպել ու ճանապարհներ փնտրել հայ-ադրբեջանական բարդույթի լուծման համար։ Երկու հոգեւոր վեհապետները տվել են իրենց համաձայնությունը, եւ հանդիպումը տեղի պիտի ունենա հաջորդ տարվա սկզբին՝ Եվրոպական եկեղեցիների խորհրդաժողովի մասնակցությամբ։

Դեկտեմբերի 16-ին Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում զեկուցում կարդաց հանրապետության վիճակի եւ այն բարելավելու միջոցառումների մասին։ Փաստորեն սա նախագահական տարելիցի առթիվ արված հաշվետվության պես մի բան է, յուրահատուկ մի քննություն, որ, ամենայն հավանականությամբ, աչքաբաց ու բանիմաց մարդկանց կողմից կգնահատվի ավելի խստես. վիճակի նկարագրությունը կարծես ոչ մի կապ չունի իրականության հետ, լի է անճիշտ, պարզապես անհավանական հայտարարություններով, դրությունը վերլուծելու, թերիներն ու նրանց պատճառները քննելու անկարողությամբ։ Դրությունը փրկելու, ավելի ճիշտ հանրապետությունը ողբերգական վիճակից հանելու ելքն այդպես էլ չկա զեկուցման մեջ, նախագահն այն չի տեսնում... Իսկ խոսքը, դա զանազան խրթին տերմինների, ժամանակակից աշխարհում շատ գործածական, բայց մեր իրականության հետ չխոսող բառակապակցությունների մի խառնուրդ է, որն, ասես, նպատակ ունի ցույց տալու հեղինակի ծանոթությունը արտահայաստանյան տնտեսական ու քաղաքական կյանքին։

Կարելի՞ է հավատալ, օրինակ, որ նախագահը, թերեւս առանց հիմքեր ունենալու, հասկանալու, հայտարարեց, թե այս տարի մեր գյուղացին արտադրել է 320 հազար տոննա հացահատիկ։

Իսկ 320 հազար տոննա հացահատիկ ունեցող այս փոքրիկ հանրապետությունը քաղցած էր բերքահավաքի օրերին եւ նրանց շարունակության ընթացքում...

Հրապարակված տեղեկության համաձայն՝ նախագահի այս զեկուցումը («Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի մասին»), որ պետք է խորհրդարանի հավանությանն արժանանար, չարժանացավ։ «ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարքցյանը քվեարկության դրեց նախագահի հաղորդումը ի գիտություն ընդունելու առաջարկը։ Ամբողջ օրը տեւած քննարկումներից հետո խորհրդարանը մերժեց ՀՀ նախագահի հաղորդումն ընդունել... ի գիտություն» («Երկիր», դեկտ. 17)։

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյն արտակարգ դրություն է հայտարարել Զանգելանի շրջանում, որովհետեւ վերջին օրերին, ըստ իրենց լրատվության, հայերն այնտեղ մեկ տասնյակի չափ գյուղեր էին նվաճել եւ իրենց զորքերը մեծ ջանքեր են գործադրում դրանք

ազատագրելու համար:

«Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարության լրատվական-վերլուծական կենտրոնի հայտարարության համաձայն՝ դեկտեմբերի 16-ին մարտական գործողություններ են ծավալվել Ադրբեջանի 16 շրջաններում: Դրանցից 4-ը՝ Շուշի, Ակերանի, Լաչինի եւ Մարտունու շրջանները «ամբողջությամբ զավթված են հայկական էքսպեդիցիոն կորպուսի կողմից»: Ըստ նույն հաղորդագրության՝ ներկայումս Ադրբեջանի ամբողջ տարածքի ավելի քան 5 տոկոսը գտնվում է հայկական ուժերի հսկողության տակ: Զանգելանի ուղղությամբ ձեռնարկված անսպասելի հարձակման հետեւանքով, ըստ նախնական տվյալների, զոհվել է 22 եւ անհետ կորել 50 մարդ:

Հայկական կազմավորումները առաջվա պես շարունակում են իրենց հսկողության տակ պահել ավելի վաղ գրավված 7 գյուղերը եւ այնտեղից զենքի տարբեր տեսակներից, այդ թվում նաեւ «Գրադ» կայանքներից հրետակոծել շրջանի մյուս բնակավայրերն ու շրջկենտրոնը» («Ազգ», դեկտ. 18):

Դեկտեմբերի 17-ին, 2-3 օր հետո, այն էլ «Ազատություն» ռադիոյից առնելով, մենք հայտնեցինք, որ ԵԱՀԽ Ստոկհոլմի ժողովում ԼՂ-ի բարդույթի հարցի քննարկումը տապալվել է Ադրբեջանի ու Հայաստանի արտգործնախարարների բախման պատճառով: Հայաստանի նախարարն Ադրբեջանին մեղադրել էր շրջափակման, անվերջ զրկանքներ պատճառելու եւ անօրինությունների մեջ: Ադրբեջանի ներկայացուցիչն էլ անվայել պատասխան է տվել... եւ քննարկումը խափանվել է:

Այսօր Բաքվում ԳԽ-ի փակ նիստում քննում են Զանգելանի, Կուբաթլուի, Քելբաջարի վիճակը, որովհետեւ, իբր, հայկական զորքերը դրանցում արդեն մեծ ավերածություններ են արել:

Իսկ մեր լրատվության տվյալներով՝ թուրքերն են անընդմեջ հրետակոծում Գորիսի շրջանը (Տեղ ու Արավուս գյուղերը), Իջեւանի, Տավուշի ու Նոյեմբերյանի շրջանների սահմանամերձ գյուղերը:

Ադրբեջանի պաշտպանության փոխնախարար, գեներալ-մայոր Բաբա Նազարլին Անդրզինօկրուգի հրամանատարությանը մեղադրել է հայերին զինամթերքով, զենքով ու վառելանյութով օգնելու մեջ: Նրա ասելով՝ դա ապացուցվում է նաեւ Վրաստանի պաշտպանության նախարարության մի հայտարարությամբ, որը հաստատում է, թե «հայերին է վաճառվել Վրաստանի զինված ուժերի համար նախատեսված զենքը» («Ազգ», դեկտ. 18):

Դեկտեմբերի 18-ը ճակատի բոլոր հատվածներում խաղաղ է անցել:

Իսկ Բելգիայի մայրաքաղաք Բրյուսելում տեղի ունեցած Եվրոպայի պետությունների արտգործնախարարների խորհրդակցությունում քննության է առնվել նաեւ ԼՂ-ի բարդույթի հարցը,-հայտարարում է մեր լրատվությունը:-Եւ ընդունվել է ԼՂՀ եւ ՀՀ շահերին համապատասխանող որոշում:

ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը հայտարարել է, թե վերջին օրերի հարաբերական անդորրը ռազմաճակատում ոչ միայն խիստ ձմռան արդյունքն է, այլեւ կռվող երկու կողմերի կայուն հավասարակշռության հետեւանքը, որի գիտակցումը հակառակորդի կողմից կարող է հիմք դառնալ հարցի քաղաքական լուծման համար:

◇ ◇ ◇

Դեկտեմբերի 19-ին, վերջապես, Ստոկհոլմի խորհրդակցությանը մասնակցած Դավիթ Շահնազարյանը (ՀՀ նախագահի լիազոր ներկայացուցիչ) պատմեց հանդիպման մանրամասները, եւ պարզվեց, որ այնտեղ եւս տեղի է ունեցել ԵԱՀԽ պարապ զրույցների նման մի խոսակցություն եւ նոր կամ էական որեւէ բան սպասելը զուր է:

Այնտեղ նախ քննել են Ադրբեջանի նախագահի Էլչիբեյի ուղարկած Ղարաբաղյան բարդույթի լուծման մի տարբերակ, որը մերժվել է:

Ապա ընդունվել է ոչինչ չտվող մի հայտարարություն:

Ահա մի հատված նստաշրջանի՝ Ղարաբաղին վերաբերող որոշումից. «Կետ 14. Մենք խորապես մտահոգված ենք Լեռնային Ղարաբաղում եւ նրա շուրջը շարունակվող հակամարտությամբ: Հակամարտող կողմերին կոչ ենք անում հրադադար հաստատել: Մենք ամբողջությամբ պաշտպանում ենք ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԽ-ի սկզբունքները, ինչպես նաեւ ԵԱՀԽ-ի ձեռնարկումներն ու որոշումները: Հավատում ենք, որ ԵԱՀԽ-ի խորհրդակցությունն անմիջական հնարավորություն կստեղծի հակամարտության խաղաղ կարգավորման համար, եւ սատար ենք կանգնում Հռոմի հանդիպման շրջանակներում սկսված աշխատանքները շարունակելու ջանքերին»:

Դեկտեմբերի 22-ին Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյը պիտի ուղեւորվեր Ղազախստան, սակայն այցը հետաձգվեց, քանի որ իր հանրապետության գործերը վատ են Զանգելանի ու Կուբաթլիի շրջաններում: Զանգելանում մի շարք գյուղեր դեռեւս հայերի ձեռքում են գտնվում, եւ հնարավոր է, որ նոր բնակավայրեր եւս կորսվեն:

Իսկ ԼՂՀ լրատվությունը հաղորդում է, որ շուրջ մեկշաբաթյա անդորրից հետո ամսի 22-ին նորից դրությունը սրվել է հանրապետության սահմաններում. հրետակոծության են ենթարկվել Հադրութի շրջանի Էդիլլուն, Մարտունու շրջանի Բերդաշենն ու Աշանը, Ասկերանն ու շրջանի Ոսկեվազը եւ Խրամորթը: Կան սպանվածներ ու վիրավորներ:

Այսօր ՀՀ արտգործնախարարությունը բողոքի նոտա է հղել Ադրբեջանի արտգործնախարարությանը՝ անցած գիշերվա ընթացքում տանկերի ուղեկցությամբ Կրասնոսելսկի շրջան ներխուժած եւ 3.5 կմ այնտեղ խորացած թուրք ստորաբաժանման բռնարարքների կապակցությամբ:

◇ ◇ ◇

Մի խումբ հայեր Դոնեցկի շուկայում տեսել են թուրքերի կողմից վաճառքի հանված Շուշիի եկեղեցիներից մեկի զանգը եւ 3 միլիոն ռուբլի փրկագնով տեղափոխել Հայաստան:

◇ ◇ ◇

ԼՂՀ «Նորություններ» գործակալությունը հաղորդում է, որ հանրապետության տղամարդկանց 70 տոկոսը գտնվում է ռազմաճակատում: Իսկ բազմաթիվ բնակավայրերում այդ տոկոսը մոտենում է 100-ի:

Դեկտեմբերի 22-24-ին թուրքերի կողմից, հավանաբար, ծրագրված է եղել խարխլել հայկական դիրքերը ՀՀ սահմանային երկու գոտում. Հարավում՝ Կապանի կողմերում եւ Հյուսիսում՝ Կրասնոսելսկի շրջանում:

22-ին զինվորական մեծ ուժով ու հզոր տեխնիկայի ուղեկցությամբ թուրքերը գրոհ են ձեռնարկել Կրասնոսելսկի շրջանի վրա, նվաճել Վահան գյուղի դիմացի բարձունքը եւ պիտի բավական խորանային շրջանի տարածքում: Սակայն օրվա երկրորդ կեսին սթափված հայկական ուժերը թշնամու գրոհը ետ են մղել: Թուրքերը նահանջել են՝ մարտադաշտում թողնելով մի քանի տասնյակ դիակներ, 5 զրահամեքենա, 2 խփված տանկ: Թշնամուց առգրավվել է մեծ քանակությամբ զենք ու զինամթերք:

Հայկական ուժերն ունեն միայն 6 վիրավոր:

23-ին ռազմաճակատում էական տեղաշարժեր չկային: Հեռուստատեսային էկրանին միայն մեկ նշանակալից բան կար. Ազգային դաշինք կազմող կուսակցությունների ներկայացուցիչներին՝ Աշոտ Նավասարդյանին, Հրանտ Խաչատրյանին, Վարդան Խաչատրյանին, Արամ Սարգսյանին ու Պարույր Հայրիկյանին կես ժամ խոսելու իրավունք էին տվել, սրանք էլ խոսում էին հանրապետության աղետալի վիճակի, ժողովրդի թշվառության, իշխանությունների՝ Արցախը մատաղ անելու գնով գլուխ պահելու աններելի քաղաքականության մասին, ասում էին՝ վերջապես հասկացել են, թե որքան կարեւոր եւ անհրաժեշտ է սահմանադրություն ունենալը, սակայն փորձում են սահմանադրության

փոխարեն ընդունել սալ կցկտուր թղթերի մի հավաքածու (իբր. նախագիծ է ներկայացվել, որն օրենքներից անփութորեն արված քաղվածքների մի փունջ է):

Բոլորն էլ միահամուռ էին այն կարծիքի մեջ, որ իշխանությունները ոչ միայն անկարող ու անճարներեց են, այլեւ գործելու ցանկություն ու տրամադրություն չունեցող մարդիկ, որոնք այս երկիրը քարուքանդ են արել եւ դրանով էլ չեն գոհանում...

Հեռուստակենտրոնի ներկայացուցիչը, որ նրանց խոսեցնողն էր, մի քանի անգամ հարցրեց՝ ո՞վ է այս կես ժամի համար վճարելու: Իսկ որ իրենք ժամերով ցածրորակ հաղորդումներ են անում կամ Բլեյանի ու նրա տիրոջ ստահակներին են էկրան տրամադրում, կարծես այն ժամանակ նախապես վճարված է լինում:

24-ին էլ թուրքերը զինուժի ու տեխնիկայի մեծ կուտակումներով Զանգելանի շրջանից կատաղի գրոհ են ձեռնարկել Կաշտաղի շրջանի Ագարակ-Եղվարդ գծի վրա: Այստեղ եւս մեր ինքնապաշտպանները արժանի հակահարված են տվել, դուրս քշել հիշյալ գյուղերի մոտակայքում հայտնված թուրքերին եւ, մեծ վնասներ պատճառելով, հեռու մղել մեր սահմաններից:

Երկու հարձակումների առիթով էլ ՀՀ ԱԳՆ-ը նոտա է հղել Ադ. ԱԳ նախարարությանը կտրուկ զգուշացնելով, որ այդպիսի քայլերը միշտ էլ ստանալու են արժանի պատասխան, ուստի թուրքի կողմը խելոք կգտնվի, եթե հրաժարվի նման ավազակային վարքից եւ ջանա հակամարտության խնդիրը լուծել բանակցությունների ճանապարհով, քաղաքական միջոցներով:

Այս օրերին դրությունը բարդ է եղել նաեւ Լաչինի միջանցքի շրջանում: ԼՂՀ տարածքում առայժմ մարտական ակտիվ գործողություններ չձեռնարկելով, բացի նրանից, որ համարյա ամեն օր հրետակոծության է ենթարկվում Հադրութի շրջանի Էդիլլու գյուղը, Կուբաթլվի շրջանից թուրքերը մի քանի անգամ հարձակվել են հայոց պաշտպանական դիրքերի վրա եւ, հակահարվածների ենթարկվելով, ետ ճողոպրել: Իսկ դեկտ. 23-ի գիշերը ինքնապաշտպանության ուժերը Լաչինի մոտերքում վնասազերծել են թշնամու դիվերսիոն մի ջոկատ՝ բաղկացած 15 հոգուց, որը նպատակ ուներ ոչնչացնել էլեկտրագիծը, ԼՂՀ զրկել կենարար հոսանքից: Ջոկատի 13 հրոսակները սպանվել են, 2-ը գերի բռնվել: Գերյալները վկայում էին, թե ջոկատը հիմնականում կազմված է եղել ռուսական հատուկ նշանակության զորքերի մարտիկներից («Ազգ», դեկտ. 24):

Ադրբեջանի լրատվական մարմինները այս օրերին այն մասին են խոսում, որ հայերն անվերջ ռմբակոծում ու հրետակոծում են իրենց Աղդամն ու Ֆիզուլին, սահմանամերձ մյուս բնակավայրերը: Այս օրերին շատ են դիվանագիտական քաղաքական զրույցները Ղարաբաղյան բարդույթի շուրջ: Հայաստանի կառավարական պատվիրակությունը՝ վիցեպրեզիդենտ Գ. Հարությունյանի գլխավորությամբ, Իրան է գնացել, եւ այդ երկրի առաջնորդ Ռաֆսանջանին, նրան ընդունելով դեկտ. 24-ին, կշտամբել է, թե ինչի՞ եք քաշքշում այդ Ղարաբաղի կռիվը, մի՞թե չեք հասկանում, որ դա միայն նոր զոհեր է կլանելու, ձեր ժողովրդին պատճառելու է անտանելի հարվածներ: Երեւի ասել է նաեւ, որ Ղարաբաղը պատկանում է Ադրբեջանին ու դուք տիրոջ ձեռ քաշեք: Այդպես տիրոջ ասեր, որովհետեւ հակառակ դեպքում իրեն էլ կասեին՝ իսկ ինչո՞ւ դուք Ադրբեջանին չեք զիջում Ատրպատականը, երբ նա այդ երկրամասն իրենն է համարում, քանի որ այնտեղ ապրում են, այսպես կոչված, ադրբեջանցիներ:

ՀՀ արտգործնախարարի պաշտոնակատարն է վերադարձել Թուրքիա, Շվեդիա, Բելգիա կատարած ուղեւորությունից եւ մամուլի ասուլիսում պատմում է, որ երեք երկրներում ունեցած դիվանագիտական ժողովներում էլ Ղարաբաղյան բարդույթը դիտվում է ոչ այնպես, ինչպես պահանջում է մեր շահը, ավելի ճիշտ՝ արդարությունը, նախ, որովհետեւ Ադրբեջանն ու իր մեծ եղբայր Թուրքիան են իրենց պահում ամենակատաղի ագրեսորի դերում, ապա՝ լրատվական մարմինները խուլ ու համր են ամենուրեք եւ արտասահմանն այլեւս չունի ճշմարիտ տեղեկություններ իրավիճակի մասին, ընդունում է թուրք-ադրբեջանական հորդացող տեղեկությունը, ըստ այնմ էլ տրամադրվում (տե՛ս, օրինակ, «Երկիր» դեկտ. 25):

Ամերիկայում կատարած երկշաբաթյա ուղեւորությունից վերադարձել է ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գեորգի Պետրոսյանը եւ նա էլ պատմում է, որ ԱՄՆ-ի քաղաքական մակարդակներում իրեն հրավիրած «Հայ դատ» կազմակերպության եռանդուն գործունեության շնորհիվ գիտեն Ղարաբաղյան բարդույթի հանգամանքները, պատրաստ են օժանդակել նրա արդարացի լուծմանը, խոստանում են մարդասիրական բազմատեսակ օգնություն մատուցել արցախահայությանը: Ինչ վերաբերում է ամերիկահայկական գաղութին, ապա այն ամենայն ուշադրությամբ հետեւում է Արցախի պայքարին, ամեն կերպ օժանդակում ռազմաճակատին եւ փութով կանգնում նրա միջազգային արձարծումներին: Հետաքրքիր է, որ հինգ տարի շարունակ Արցախը միավորող ուժ է, ինչպես բոլոր սփյուռքահայերի, այնպես էլ հատկապես ամերիկահայ գաղութի համար («Ազգ», դեկտ. 25, «Երկիր», դեկտ. 25):

Դեկտեմբերի 25-ի լուրերի մեջ.

Զանգելանից թուրքերը երեկ գրոհ էին ձեռնարկել Եղվարդ-Ագարակ (Կաշտաղի շրջան) ուղղությամբ: Մերոնք ուժգին հակահարվածով ետ են մղել:

Ասում են՝ ԵԱՀԽ-ի Ստոկհոլմում գումարված խորհրդաժողովում հայկական պատվիրակությունն զգալի հաջողությունների է հասել. ԵԱՀԽ-ը կունենա իր ներկայացուցչությունը Ստեփանակերտում, կարգելվեն ռազմական թռիչքները ԼՂՀ տարածքի վրա, ԼՂՀ պատվիրակությունը ճանաչվում է որպես առանձին կողմ (չնայած Թուրքիայի եւ Ադրբեջանի պատվիրակների աղմուկին):

Ստոկհոլմի բանակցություններին Հայաստանը ներկայացրել են Ս. Զոլյանն ու Ա. Բայանդուրը, ԼՂՀ-ը՝ ՀՀ ԳԽ-ի աշխատակցուհի Լարիսա Ալավերդյանը:

«Ազգը», հենվելով անգլիական «Ինդիպենդընթ» թերթի տեղեկության վրա, հրապարակել է լուր, ըստ որի Ժընեւում հայ, ադրբեջանցի, թուրք, ամերիկացի եւ ռուս դիվանագիտական թե ինչ ներկայացուցիչներ հավաքվել, գաղտնի բանակցություններ են վարում Ղարաբաղի շուրջ («Ազգ», դեկտ. 25):

Ըստ թերթի նույն համարի՝ Ադրբեջանի նախագահի ռազմական խորհրդականներն են թուրք մի բարձրակարգ հրամանատար՝ Յաշար Դեմիրբուլաքը եւ 10 այլ սպաներ: Բաքվում օրըստօրե ծավալվում է համաթուրանականության գաղափարախոսությունը, որի առաջնորդ Ալփարսլան Թյուրքեշի աշակերտ, Ադր. ԱԳ նախարար Համիդովի ղեկավարությամբ այստեղ տպագրվում է «Բոզ քուրդ» («Գորշ գայլ») թերթը:

Դեկտեմբերի 26-ին Ադրբեջանի «Արազ» լրատվական գործակալությունը թուրքերեն եւ հայերեն հայտարարություն է հրապարակել՝ հայկական կողմին առաջարկելով զինադադար անել եւ սկսել բանակցություններ Ղարաբաղի բարդույթը լուծելու համար:

Դեկտեմբերի 27-ին մերոնք ճշգրտել են նախորդ օրն արած առաջարկությունը զինադադարի մասին, այն պիտի լինի մինչեւ 29-ը եւ բանակցությունները պիտի վարվեն թուրքերի ու ԼՂՀ ներկայացուցիչների միջեւ, առանց ՀՀ պատվիրակության:

Վերջապես թուրքը հասկանում է, որ իր դեմ կանգնած է արցախյան իրավական-վարչական միավորը: Ընդունեց, բայց մինչեւ ե՞րբ...

Դեկտեմբերի 28-ին հաղորդեցին, որ Ադրբեջանի կառավարությունը 1 միլիոն ռուբլի է հատկացրել Մարտակերտը վերականգնելու, հատկապես նրա կոնյակի գործարանը գործի գցելու համար: Թող վերականգնեն իրենց ավերած գործարանը, շուտով դա մերոնց պետք է լինելու:

Ադրբեջանն Իրանի հետ պայմանավորվել է, որպեսզի նրա տարածքով, Արաքսի ափի երկարությամբ, երկաթուղի եւ ավտոճանապարհ անցկացնի՝ Նախիջեւանի հանրապետությունը շրջափակումից փրկելու նպատակով:

Իսկ ռազմաճակատում կասկածելի անդորր է:

Դեկտեմբերի 29-ին թեժ մարտեր են եղել Հայաստանի սահմանային շրջաններում, իսկ ԼՂՀ-ի տարածքում տիրել է համեմատական անդորր: Միայն մեկ հարձակում է գրանցվել Լաչինի միջանցքի շրջանում, ուր Արցախի ինքնապաշտպանները ետ են մղել թշնամուն, պատճառելով տեխնիկայի ու կենդանի ուժի մեծ կորուստներ: Թուրքերն էլ հա-

ղորդել են, թե «հայկական օդուժը ռմբակոծել է Աղդամն ու Ֆիզուլին, ինչպես նաեւ հարեւան բնակավայրերը»: Իբր, Ակներանի երկնքում էլ իրենք խփել են հայերի մեկ ինքնաթիռ (Ստեփանակերտից անմիջապես հերքեցին թուրքի այս հերթական փչոցը):

Թուրքերի հարձակումն Իջեւանի շրջանի Վազաշեն գյուղի վրա կասեցվել է ծանր մարտերի գնով, որոնց ընթացքում մերոնք սպանել են շուրջ 100 ասկյարի, խփել 1 տանկ ու 2 զրահամեքենա, առգրավել 2 սարքին զրահամեքենա:

Թուրքերը մի գրոհ էլ են կատարել Կրասնոսելսկի շրջանի Վահան գյուղի ուղղությամբ, հակահարվածի հանդիպելով նահանջել: Եւ հիմա գանգատվում են, թե հայերը կրակ բացեցին Կուբաթլիի ու Զանգելանի շրջանների վրա:

◇ ◇ ◇

Այս օրերին (դեկտ. 27-29) Իրանում գտնվող Ադրբեջանի կառավարական պատվիրակությունը (փոխնախագահ Փանահ Հուսեյնովի գլխավորությամբ) երկրի ղեկավարների հետ բանակցություններ վարելիս առիթներ ունեցել է ղարաբաղյան խնդիրն արծարծելու: Իրանի ղեկավարները թուրքերին հաղորդել են, որ սրանք ելք գտնեն այդ խնդիրը խաղաղ ճանապարհով կարգավորելու համար եւ նորից նոր արտահայտել են միջնորդ լինելու իրենց պատրաստակամությունը: Սակայն, ինչպես երեւում է, Ադրբեջանի պատվիրակությունն այս առթիվ որոշակի ոչ մի խոսք չի ասել:

Այսօր երեկոյան Լ. Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց է ունեցել Թուրքիայի վարչապետ Ս. Դեմիրելի հետ, որին խորհուրդ է տվել, ղարաբաղյան բարդույթը լուծելու համար, շարունակել զինադադարի բանակցությունները ԵԱՀԽ-ի շրջանակում: Նա էլ խոստացել է շարունակել հացի առաքումը Հայաստան, նաեւ քննության առնել Հայաստանին էլեկտրաէներգիա տալու հարցը («Ազգ», դեկտ. 30):

Բայց ինչի՞ համար է այս պարապ լրատվությունը: Որպեսզի մարդիկ իմանան, թե Ղարաբաղի խնդիրն ինչ կենսական հարցերի հե՞տ է կապված Հայաստանի կյանքում:

Դեկտեմբերի 30. Երեկ երեկոյան Լաչինի միջանցքի հարավային ճակատում թուրքերն ուժգին գրոհ էին ձեռնարկել: Մեր ինքնապաշտպանական ուժերը ստիպված եղան զիջել Ղուշչիլար գյուղի շրջակայքում գտնվող բարձունքների վերահսկողությունը:

Լաչինի ինքնապաշտպանության շտաբից հայտնում են, որ ներկա իրավիճակում հարավային մասում վտանգված է Լաչինի միջանցքի պաշտպանությունը, եւ եթե առաջիկա օրերին այս գոտում վճռական քայլեր չձեռնարկվեն, ապա մարդասիրական միջանցքի անվտանգության ապահովումը կդժվարանա:

◇ ◇ ◇

Մի շաբաթ է, մեր լրատվական մարմինները միայն մի խոսք ունեն. ռազմական բոլոր հատվածներում հարաբերական հանգիստ է: Սակայն չեն մոռանում նշել նաեւ, որ թուրքի հեռահար հրանոթներն ու տանկերը պարբերաբար կրակ են տեղում սահմանամերձ բնակավայրերի եւ Լաչինի միջանցքի վրա: Դրա հետ միաժամանակ էլ՝ «հրետակոծությունների հետեւանքները ճշգրտվում են»: Չնայած այդպես էլ չհաղորդեցին ոչ մի տվյալ այդ ճշգրտված հետեւանքներից:

Երեք թե չորս օր առաջ էլ հաղորդեցին, թե Ադրբեջանի պաշտոնական շրջաններից ԼՂՀ ղեկավարությանն առաջարկել են կրակը երկուստեք դադարեցնել մինչեւ ամսի 29-ը եւ այդ ընթացքում կառավարական պատվիրակությունների գործնական բանակցությունների նստել՝ առանց Հայաստանի մասնակցության:

Ի դեպ, հետագայում պարզվեց, որ Ադրբջեանի պրեզիդենտի լիազորը (առաջարկության հեղինակը) հակառակ կողմին դիմել է այսպիսի տարբերակով՝ «Ադրբեջանի հանրապետության ղարաբաղյան շրջանի ազգությամբ հայ բնիկ բնակիչներ» կամ «ավագներ» (երեւի աղսախկալներ): Եւ ահա այս ավագներն էլ արժանավայել պատասխանել

են, թե համաձայն են, որպեսզի «Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը բանակցությունների նստի Բաքվի շրջանի ազգությամբ թուրք բնիկ բնակիչների պատվիրակության հետ»:

Այսքան բան, որին չհետեւեց որեւէ խոսք պատվիրակությունների մակարդակի, կազմի, բանակցությունների վայրի եւ հանգամանքների վերաբերյալ:

Հետագա օրերին հաղորդում եղավ այն մասին, որ «Հելսինկյան նախաձեռնություն-92» կոմիտեն ԼՂ-ի տարածքում խաղաղարար գործունեության համար, Ոլոֆ Պալմայի անվան մրցանակ է շնորհել հայուհի Անահիտ Բայանդուրին եւ թրքուհի Արզու Աբդուլլաեւային: Իսկ 29-ին արդեն հաղորդում եղավ այն մասին, որ Աբդուլլաեւան եւ Հելսինկյան նույն կոմիտեի ներկայացուցիչներ անգլիացի Պիտեր ու Ռոսիտա Ջարմենները, երեւի ուրիշ թուրք բանախոսների հետ միասին, նախօրդ օրը պետք է ԼՂՀ-ը ներկայացնող պատվիրակության հետ հանդիպեին Ֆիզուլիի շրջանի ու ԼՂՀ սահմանի վրա: Պիտի բանակցեին: Սակայն, չնայած ԼՂՀ պաշտպանության կոմիտեի ներկայացուցիչների պատվիրակությունը տեղ էր հասել ժամանակին, հանդիպումն այդպես էլ տեղի չունեցավ, որովհետեւ Արզու Աբդուլլաեւան ու անգլիացի կվակերները (քրիստոնեական ընկերության անդամներ) Ֆիզուլիում ձերբակալվել եւ տարվել են Բաքու:

Ուրեմն, թուրքի միջավայրում նախընթաց կարգն է իշխում. խաղաղարարներին արգելում են Ադրբեջանի տարածք մտնել, եւ եթե արդեն մտել են, ձերբակալում են: Իսկ Աշոտ Բլեյանն ու Կտրիճ Սարդարյանը ճաք ու պատառ են լինում՝ հավատացնելու համար, թե Բաքվի թուրքերը ծալապատիկ նստած, թուրմնալից թեյի շուրջ մեզ հետ բանակցությունների են սպասում, մնում է, որ մենք էլ խելքի գանք եւ գնանք ընդառաջ նրանց կրակված ցանկությանը:

«Ազգն» այսօր էլ էր տպագրել այդպիսի քարոզով լի մի հարցազրույց Սարդարյանի հետ:

Կտրիճ Սարդարյանի այդ զրույցից պարզվում է, որ ինքն ու Աշոտ Բլեյանը «Նոր ուղի» կազմակերպություն են ստեղծել, արդեն ունեն «համախոհների զգալի շրջանակ» եւ գործի են լծվել:

Աստվա՜ծ իրենց հետ: Հայաստանում ի՞նչն է շատ, կազմակերպություննե՞րը, կուսակցություննե՞րը: Նույնիսկ նորաբաց թատրոնները, ստեղծագործական խմբերը, ինստիտուտները, քոլեջները եւ զանազան այսպիսի բաներ: Երբ արմատին ես նայում, պարզվում է, որ էլի կուսակցական տրամադրությունների հիմքի վրա են բացվել, թե չէ, այսօր ազգն իսկի մի թատրոն չի կարողանում պահել, կամ թեկուզ մեկ համալսարանի թողարկումը մարսելու հնարավորություն չունի...

Բայց քանի Սարդարյանի հաղորդած տեղեկություններից պարզվում է, որ «Նոր ուղու» գործունեության մեջ վճռական տեղ է բռնելու Արցախի խնդիրը, ես չեմ կարող անտարբեր մնալ:

Շնորհակալ պիտի լինել, Սարդարյանը բավական իրատես ու անկեղծ է իր լքած կառավարության պատկերը հետադարձ հայացքով ներկայացնելիս: Միայն թե նրա ասածներին մոտենաս աչքաբաց սրբագրչի կամ խմբագրի նման, եւ ամեն ինչ կընկնի իր իսկական տեղը, կդառնա իրականության ճշմարիտ գնահատականը: Օրինակ, ասում է. «Լ. Տեր-Պետրոսյանը նախագահ դառնալուց հետո ՀՀՇ-ի լուռ համաձայնությամբ շեղվեց նրա քաղաքական ու գաղափարական սկզբունքներից, որի հետեւանքով երկիրը հասավ այսօրվա վիճակին: Ինչո՞ւ պետությունը դարձավ գաղափարազուրկ ու անծրագիր»: Հետո անցնում է նախագահի ու ղեկի մոտ կանգնածների վարած «կիսատ-պռատ քաղաքականությանը», մանավանդ՝ «Եթե այսպես պետք է արվեր, անկախությունը մեր ինչի՞ն էր պետք»:

Խմբագրի դերում հայտնվողը պարոն Սարդարյանին պիտի հարցներ, թե այդ ՀՀՇ-ն «քաղաքական ու գաղափարական սկզբունքներ» ե՞րբ ուներ, որ մենք չտեսանք: Այն լոկ մի բան հաջողությամբ ցույց տվեց, որ իր «հայոց համազգային շարժում» անվան վերջին բառի հե՛տ կապ ուներ. շարժում էր դեպի բարձր պաշտոնները: Շարժումները հա-

սան, մտածեցին, որ արդեն կատարել են գերխնդիրը, եւ իրենցից առաջ գոյություն ունեցած պետությունը քանդվեց, որովհետեւ հայտնվեց ոչ թե անկախության, այլ անտիրության մեջ:

Այսօր, իբր թե, գոյություն ունեցող պետության մասին են այս ցավագին դատողությունները: Սակայն աստիճանաբար հայացքը պարզվում է, եւ դառնորեն գոչում է. «Պետությո՞ւն լինեի, պետության շահը պաշտպանողնե՞ր լինեին... Ազգային-ազատագրական պայքարի ելած Հայաստանն այսօր նման է առք ու վաճառքի մի հսկայական բազարի»:

Ուրեմն, պետություն չկա, պետության շահը պաշտպանողներ չկան: Իսկ նրանք, որ բարձր ու բարձրագույն ամբիոններ են զբաղեցնում, գոնե ունենայի՞ն վերջին անհրաժեշտ բանը՝ խիղճը, քաշվեին մի կողմ, գուցե թե փրկարարներ հայտնվեին եւ աղետյալ ազգի համար գտնեին փրկության ճանապարհ...

Կար ժամանակ, որ շատերի բերաններին թեւավոր խոսք կար՝ քաղցած լինենք, բայց անկախ: Խաբվողներ էլ կային, որ մտածում էին, թե սա անկախության ուխտյալ զինվորի խոսք է: Երբ իրականում անուղղա սրիկամիտներն էին ստեղծել, նրանք, որ անպայման մի քանի առաջ ուրիշի կռանան մինչեւ գետին եւ այդ ժամանակ էլ դատարկ խոսքի առաջ էին ցուցադրում իրենց ողորմելիությունը: Իսկ անկախության իսկական զինվորը մաքառումով է հասնում իր ուզածին, խելոք ու հիմնավոր քայլերով, իր կորցրած հողը վերադարձնելով (ոչ թե ցաք ու ցրիվ անելով), իր ունեցած հարստությունը բազմապատկելով եւ ոչ թե քարուքանդ անելով:

Ամեն պարագայի՝ «Եթե այդպես պետք է արվեր, անկախությունը մեր ինչի՞ն էր պետք»: Ոչ թե անկախությունը, այլ այդպիսի՝ անկախությունը:

Բայց ինձ խոսել ստիպողը Ղարաբաղի խնդիրն էր:

Այստեղ էլ Մարգարյանը ցույց է տալիս որոշ քայլերի ճշմարիտ ըմբռնողություն: 1989-ի դեկտեմբերի 1-ի անիրական ու անիմաստ որոշումը՝ մինչեւ այսօր չմերժված լոկ այն պատճառով, որ ընդունվել է բացառապես Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի նախաձեռնությամբ: Այս տարվա հուլիսի 8-ի իսկապես անսկզբունք, երեսպաշտական որոշումը, որի ինչ նշանակելն իրոք առեղծված պիտի մնա:

Իսկ ո՞րն է իր եւ «Նոր ուղի» կազմակերպության դեղատոմսը, ի՞նչ փրկություն են առաջարկում արցախահայության համար: Ներկայացված է ութ կետից բաղկացած, ընդհանուր առմամբ բարետես մի ծրագիր: Բարետես, որովհետեւ կազմված է առհասարակ ընդունելի, միջազգային օրենքների, ազգամիջյան մարդասիրական հարաբերությունների ոգու հետ համերաշխ բառերով ու կապակցություններով: Ի՞նչ արժե հենց առաջին կետը. «Հայաստան-Ադրբեջան դրացիական հարաբերությունների, ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորումը, Հայաստան-Ադրբեջան տնտեսական ու քաղաքական փոխշահավետ համագործակցության վերականգնումը, դրա հետագա զարգացումն ու ծավալումը երկու պետությունների գոյատեւման ու հետագա զարգացման անհրաժեշտ նախապայմանն է»:

Եւ մնացածն էլ՝ այս ընդունելի, բարեկիրթ, հանրամատչելի օրենսդրական ոգով: Սակայն այնպես է կարծվում, թե մեր այս «Նոր ուղու» դեմ ոչ թե Ադրբեջանն է կանգնած, այլ մի նոր Շվեցարիա, որի հետ հարցերդ լուծելու համար բավական է լինես օրինապահ եւ ցանկություններդ շարադրես հասկանալի ձեւով:

Կետերի մեծ մասում Ղարաբաղի հարցի խաղաղ կարգավորման պահանջն է, որ պիտի իրականացնեն Հայաստանն ու Ադրբեջանը, թող որ «Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունների անմիջական մասնակցությամբ», «առանց նախապայմանների»:

Բայց չէ՞ որ Ադրբեջանը մի անփոփոխ նախապայման ունի եւ միշտ դեմ է տալիս Հայաստանի քթին, որպեսզի սա, բանակցությունների սեղանի մոտ նստելուց առաջ, մոռացած լինի Ղարաբաղի անունը: Չէ՞ որ նա իր հին ու նոր, մեծ ու փոքր բոլոր ղեկավարների բերաններով մռնչացել է, թե Ղարաբաղն իր ներքին հարցն է, ինչպես ուզենա, այնպես էլ պիտի լուծի եւ երբեք ու ոչ մի գնով թույլ չի տա, որ արտաքին որեւէ ուժ

խառնվի իր անկախ, ինքնիշխան պետության ներքին գործին:

Իսկ Ղարաբաղի հետ, կարծում եք, ուզո՞ւմ է բանակցություններ վարել: Մի շաբաթ շարունակ մանրամասն հաղորդումներ էին լինում, թե այսպես ու այսպես, կխոսեն, կպայմանավորվեն՝ առանց խառնակիչ Հայաստանի... Մեկ էլ հանկարծ հայտնի դարձավ, որ ղարաբաղցիների հետ հանդիպման գնացած իրենց խաղաղության աղավնուն ու անգլիացի կվակերներին Ֆիզուլիում ձերբակալել եւ քարշ են տվել Բաքու (տես «Ազգի» նույն համարը):

Դեկտեմբերի 31. Վերջին մեկ տարվա ընթացքում մեր թերթերն ու մյուս լրատվական մարմինները շատ են խոսում ամերիկացի Պոլ Գոբլի մասին, որը մի հրապարակմամբ անցյալ ամռանը փորձեց իր մասնակցությունը բերել ղարաբաղյան բարդույթի լուծմանը (Թաֆթս համալսարանի Ֆլեչըր դիվանագիտական դպրոցի հանդեսի 1992 թ. ամառային համարի էջ 18-26):

Գոբլն անցյալում «Ազատություն» ռադիոյի ուսումնասիրական բաժնի վարիչի տեղակալն է եղել, ապա աշխատել է ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարությունում, հիմա էլ ոչ պետական Կարնեգի հիմնարկի անդամ է (տե՛ս «Երկիր», 1992, դեկս. 31):

Ինչո՞ւ այս մարդը հանձն է առել այնքան իր գործից հեռու մի հարցի լուծման խնդիր, եւ որքա՞ն իրավասու է նրա հանձնառությունը, մանավանդ՝ ի՞նչ է առաջարկում իբրեւ հարցի լուծում:

Անմիջապես դառնանք նրա առաջարկի հիմնական մասին, ասում է՝ պետք է Լեռնային Ղարաբաղի մի մասը՝ Լաչինի միջանցքով հանդերձ՝ տալ Հայաստանին, իսկ «Նախիջեւանի ու Ադրբեջանի միջեւ հողային կամուրջը» (Զանգեզուրը՝ Կապանով ու Մեղրիով) տալ Ադրբեջանին: Այսինքն, հայկական մեծ հողը տալ հայկական մի փոքր հող ձեռք բերելու համար:

Կարելի էր այս քաղաքական հիմարությանն ուշադրություն էլ չդարձնել, հատկապես նկատի առնելով հավակնոտ մարդու կատարյալ անտեղյակությունը նույնիսկ քննարկվող հարցի աշխարհագրական վիճակից (օրինակ, գտնում է, որ Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի համար ունի ամենակենսական նշանակություն, քանի որ նրա գետերով է ապրում հանրապետության մայրաքաղաք Բաքուն): Կարծում եմ՝ չենք խոսի միջազգային օրենքների, պարզապես մարդկային տրամաբանության այնպիսի ոտնահարումներից, որպիսին ցայտուն օրինակը՝ «Ժողովրդավարական կամ ազգային ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքի վրա հիմնված լուծումի մասին խոսելն անգամ ավելորդ է» (տես «Երկրի» հիշյալ համարը):

Բարդույթը լուծողի «տեղյակության» աստիճանը որոշելու համար բավակա՞ն չէ հիշել թեկուզ այս մեկը: Ասում է, Ղարաբաղի հայության թշնամանքն Ադրբեջանի դեմ սկսվել է նրանից, որ Գորբաչովյան հակաալկոհոլային արշավանքի ժամանակ մարզի խաղողի այգիները եւս ոչնչացվել են: Եւ սա էլ միակ պատճառ է դարձել, որ սկիզբ առնի ու բորբոքվի ազգամիջյան գժտությունը:

Ճիշտն ասած, այսօրինակ հրապարակումներին անդրադառնալը միանգամայն անիմաստ ու անօգտակար բան է, եւ դրանք որքան շուտ մոռացվեն, այնքան ավելի լավ: Սակայն ես հիշում եմ, թե ինչպես մեզնում ոմանք Գոբլի «ծրագիրը» ոչ միայն շատ մի կարեւոր բանի տեղ էին դնում, այլեւ այն կապում էին մեր լավ բարեկամ Գալինա Ստարովոյտովայի, նույնիսկ Անդրեյ Սախարովի անվան հետ («Մունետիկ» շաբաթաթերթ, «Ազգ», 1992, նոյեմբ. 10 եւն):

Ստարովոյտովան այս առթիվ արդեն լայն բացատրություն է տվել՝ հերքելով իր որեւէ առնչությունը Գոբլի անմիտ ծրագրին, ցույց տալով, որ այն խորթ է արցախահայության դատին բերած իր տեւական մասնակցության ոգուն: Նա միաժամանակ տեղեկացրել է, թե, անձամբ հանդիպելով Գոբլի հետ, նրան եւս հաղորդել է իր կարծիքը, վիճել հետը, ապացուցել, որ այդ ծրագիրը հակասում է միջազգային օրենքներին, ոտնահարում է հայ ժողովրդի արդար իրավունքը, ընդունելի չէ նաեւ Իրանի համար, քանի որ վերացնում է Իրան-Հայաստան սահմանակցությունը (տե՛ս «Ազգի» հիշյալ համարը):

◇ ◇ ◇

Ռազմաճակատի առումով հաջող ու ձախողակ, իսկ կյանքում համարյա բոլոր կողմերով անհաջող ու տնաքանդ այս տարին փակելիս դառնությամբ պիտի արձանագրենք մի երեւույթ, որ մեր համազգային խայտառակությունն է եւ, եթե նոր տարվա առաջին իսկ ամիսներին չվերացվի, ահռելի աղետ, գուցե եւ կործանում կբերի Արցախին, հենց տարվա տառապանքով, զրկանքներով ու հերոսական ոգորումով ընթացած նրա գոյամարտին:

Մի երկու շաբաթ առաջ մեր երիտասարդ շնորհալի լրագրող Վարդան Դեւրիկյանն էր տագնապով ազդարարել, երեկ էլ Վարդգես Օվյանը գրեց («Երկիր», 1992, դեկտ. 30), թե Հայաստանից Արցախ տանող Լաչինի միջանցքը դարձել է մաքառող լեռնաստանը կողոպտելու, նրան կենսական վերջին միջոցներից զրկելու, կռվողներին բարոյալքելու, նրանց թիկունքը ոչնչացնելու ճանապարհ: Երեւանից եւ հանրապետության մյուս վայրերից Արցախ հասած տասնյակ ու տասնյակ բեռնատար մեքենաների տեր, նոր ժամանակի ձեռներեցները չնչին գներով առնում են արցախյան գյուղի եղած-չեղածը, որպեսզի տանեն, ուրիշ տեղերում տասնապատիկ թանկ վաճառեն, հարստանան, ուռճանան: Այս ճանապարհով Արցախ է մտնում Երեւանում արդեն տիրապետող ազգակործան չարիքը, եւ Վարդգես Օվյանը դրանից սարսափած՝ փրկության ուրիշ ճանապարհ չգիտե, քան ողջ ազգին դիմելը. «Զարթնի՛ր, Հայաստա՛ն»:

1993

1993 թ. առաջին օրը խաղաղ անցավ Արցախում եւ Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում:

Նույնն էր նաեւ երկրորդ օրվա վիճակը:

Հունվարի 3-ին արդեն Արցախում, իբր, «համեմատական անդորր էր», իսկ Հայաստանի սահմանային երկու շրջաններ՝ Իջեւանն ու Տաուշը, ենթարկվեցին հրետակոծության:

Թուրքերն էլ հաղորդում էին (մոսկովյան հեռուստատեսությամբ), թե հայերն են հրետակոծել իրենց շրջանները, եւ ընդգծում էին երկու կարեւոր կետ՝ Գետաբեկի շրջանի Նովոսարատովկա եւ Նովոիվանովկա ռուսաբնակ գյուղերը: Իհարկե, Ղարաբաղի կողմերում էլ՝ Աղդամն ու Ֆիզուլին:

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ-ի պրեզիդենտներ Ելցինն ու Բուշը համատեղ հայտարարություն են հրապարակել՝ առաջարկելով գտնել ղարաբաղյան բարդույթի կարգավորման ուղիներ: Երեւի հերթական մի աչքակապություն, որը, մեծ տերությունների ղեկավարների «խաղաղասիրական ու մարդասիրական զգացմունքների» վկայությունները հանդիսանալով, հարցը լուծելուն չպիտի օգնի ոչ մի չափով:

Հաջորդ օրերին եղան այս հայտարարության արձագանքները. նախ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանը ողջունեց այն՝ արձանագրելով, որ ԵԱՀԽ-ի համապատասխան փորձերը ձախողվել են, ուրեմն ժամանակն է, որ հզոր տերություններն իրենց ձեռքը վերցնեն տարիներ շարունակ կրակի բերանում գտնվող ղարաբաղյան հողին խաղաղություն բերելու նախաձեռնությունը... Ապա Ադրբեջանի ու Հայաստանի կառավարություններն արձագանքեցին՝ հայտնելով իրենց պատրաստակամությունը խաղաղ բանակցությունների գնալու:

Հունվարի 4. Մեր հեռուստատեսության լրատուները մի մաշված ու անվտանգ արտահայտություն են սերտել իրենց անբան ծուլությունը քողարկելու համար. ասում են՝ ԼՂՀ-ում եւ Հայաստանի սահմաններում հարաբերական անդորր է:

Իսկ մոսկովյան հեռուստատեսության հաղորդավարը հայտնեց, որ հենց այսօրվա համար Ադրբեջանի պաշտպանության մինիստրության լրատվությունից գանգատվում են, թե հայերը Ֆիզուլու վրա ձեռնարկել են մեծ հարձակում՝ օդուժի ուղեկցությամբ: Եվ հայերն էլ հայտնել են, թե թուրքերը Գետաբեկի շրջանից հրետակոծել են Կրասնոսելսկի շրջանի բնակավայրերը:

Ուրեմն, հայերն Արցախում արդեն ռազմական օդուժ ունեն եւ նրանով են իրականացնում իրենց նոր հարձակումը: Այս դեպքում թուրքերն ո՞ւր պիտի թաքցնեն իրենց Աղդամը, Ֆիզուլին, Բարդան ու Եվլախը: Էլ չեմ խոսում Սարսանգի մասին, որի մի ծանր ռմբակոծությունը կարող է քշել-Կասպից ծովը լցնել ամբողջ հարավ-արեւելյան Ադրբեջանը:

◇ ◇ ◇

Այսօր ԼՂՀ իրավապահ մարմինները Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս ճանապարհին բռնել են Գորիսի շրջանի մի շարք բնակիչների, որոնք Ղարաբաղից դուրս էին տանում 150 տոննա կոնյակ ու սպիրտ: Կոնյակ ու սպիրտ, որոնք շրջափակման պայմաններում կաթվածահար դարձած Արցախի համար ունեն բացառիկ կենսական նշանակություն. «Ռուսաստանում եւ ԱՊՀ ուրիշ երկրներում մենք դրանք փոխանակում ենք վառելիքի ու

առաջին անհրաժեշտության ուրիշ նյութերի հետ»,- օրերս հայտարարել էր ԳԽ-ի նախագահի տեղակալ Գ. Պետրոսյանը:

Եվ, այսպես կոչված, մարդասիրական միջանցքը կողոպտչական ճանապարհ դարձրած ավազակախմբերը մտցնող մարզը զրկում են իր կենսական ապահովության վերջին միջոցներից:

Իսկ օրինապահ մարմինները կկարողանա՞ն այնպես պատժել ավազակներին, որպեսզի դաս լինի նաեւ ուրիշների համար:

Հունվարի 5-9-ին Ստեփանակերտում էր գտնվում Անգլիայի լորդերի պալատի փոխնախագահ Քերոլայն Կոքսը՝ 14 հոգիանոց մի խմբի հետ, որի մեջ էին «Միջազգային քրիստոնեական համերաշխություն» կազմակերպության (Շվեյցարիա-Ցյուրիխ) նախագահ Հանս Սթյուքլբերգերը, հոլանդական «Բաց դռներ» կազմակերպության, բրիտանական բարեգործական ընկերությունների ներկայացուցիչներ, օտարերկյա լրագրողներ:

Սա բարոնուհի Կոքսի 11-րդ այցելությունն էր Արցախ եւ նպատակն էր ոչ միայն տեղ հասցնել Մեծ Բրիտանիայի կառավարության կողմից (իհարկե, բարոնուհու ջանքերով) Արցախին հատկացված 250 հազար ֆունտ ստեռլինգի օգնությունը, այլեւ արցախահայության հետ անցկացնել Սուրբ ծննդյան տոնը: Մարդասիրական օգնությանը հատկացված գումարի մի մասը ուղիղ բաշխվի Արցախի Հայաստանում ապաստանած փախստականներին (Երեւանում գտնվող Միջազգային Կարմիր խաչի գրասենյակի միջոցով): Մի երրորդ մասն էլ կօգտագործվի Լաչինի միջանցքի ճանապարհը բարեկարգելու համար:

Վերջինի անհրաժեշտությունը Կոքսն ինքը լավ է հասկանում, քանի որ այս անգամ նրա պատվիրակությունը տանող ավտոբուսը 36 ժամ թաղված է մնացել ճանապարհի ձյան մեջ, մինչեւ հաղթահարվել է տարերքի այդ խելառությունը... Եվ բարոնուհին նորից արցախյան գոյապայքարի մարտիկներին ու հարազատներին է տարել իր օգնությունն ու սրտի ջերմությունը, վկա եղել պայքարի նոր շրջանին, տեղեկացել նրա հոգսերին, որպեսզի վերադառնալով ոչ միայն հայրենի Բրիտանիային, այլեւ աշխարհին պատմի, թե ինչպես իր ազատությանը նվիրաբերված մի փոքր մարզ հաղթահարում է Ադրբեջանի ու նրա թիկունքում կանգնած չարերի բոլոր խարդավանքները: Բարոնուհու հետ եկած հեռուստալրագրողները պատրաստում են մի ֆիլմ, որը պետք է պատմի Ղարաբաղի հայության պայքարը, ցավերը եւ բարեկամների օգնությունը: Կարեւոր է, որ ֆիլմի օպերատորներից մեկը մի օր ու գիշեր էլ եղել է Աղդամում եւ տեսագրել է նաեւ հակառակորդի դիրքն ու գործը:

Բարոնուհու խումբը, Ղարաբաղից վերադառնալուց, Երեւանում ու Մոսկվայում հանդիպումներ է ունեցել պաշտոնական շրջանների եւ լայն հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ: Մոսկովյան մի այդպիսի հանդիպման ժամանակ, որ տեղի ունեցավ հունվարի 11-ին եւ որին մասնակցում էին Հայաստանում Ռուսաստանի դաշնության դեսպան Վլադիմիր Ստուպիշինը, Ա. Սախարովի միջազգային հիմնադրամի նախագահ Ելենա Բոնները, Կոքսի ուղեկից եւ «Միջազգային քրիստոնեական համերաշխություն» կազմակերպության նախագահ Հանս Սթյուքլբերգերը եւ շատ ուրիշներ, Կոքսն իր առաքելության նպատակը բնութագրեց այսպես՝ «Մարդասպաններին թույլ չտալ, որ փակ սահմանների ետեւում իրականացնեն իրենց նենգավոր ծրագրերը, կազմակերպել միջազգային լայնածավալ օգնություն շրջափակված Հայաստանին ու Ղարաբաղին»: Նա պատմեց Ղարաբաղից բերած իր տպավորությունները՝ ընդգծելով, որ վերջին մեկ տարում այնտեղ շատ բան է փոխվել: «Անցած տարվա հունվարին,- ասաց,- Ղարաբաղի ժողովուրդն ուներ երկու խնդիր՝ շրջափակումները եւ ռմբակոծումները: Իհարկե, ղարաբաղցիների համար քիչ թե շատ կյանքի ճանապարհ դարձավ Լաչինի մարդասիրական միջանցքը, նաեւ ուրախալի է, որ Շուշիի կողմից այլեւս ադրբեջանցիները «Գրադ»-ով չեն հրակոծում Ստեփանակերտը: Ես հիշում եմ, անցյալ տարի մարտին, երբ այնտեղ էի, միայն մեկ օրվա ընթացքում «Գրադի» 400 արկեր բաց թողնվեցին Ստեփանակերտի վրա: Այժմ Ստեփանակերտը կարելի է համարել խաղաղ բնակավայր: Բայց

կան այլ բարդույթներ, որոնք ավելի լուրջ են: Ադրբեջանցիները շարունակում են օգտագործել հեռահար հրթիռներ «Գրադ»-ից անցնելով օդուժի միջոցով ռմբակոծումների, ՍՈՒ եւ ՄԻԳ տիպի ինքնաթիռների եւ կասետային ռումբերի, մինչեւ անգամ «Երկիր-երկիր» տիպի հրթիռների գործածությանը: Փոփոխությունները իսկապես տարբեր են, բայց ստեփանակերտցիների համար կյանքն ավելի տանելի է, քան մեկ տարի առաջ էր»:

Ապա նա պատմել է, թե ինչպես, դարձյալ իր ջանքերով, Մեծ Բրիտանիայի խորհրդարանում ստեղծվել է բրիտանա-հայկական մի խումբ, որն զբաղվում է Արցախի ու Հայաստանի վիճակի ուսումնասիրությամբ: Խմբի ղեկավարն է Շեռոնի դուքսը: Խմբի լավատեղյակ ու եռանդուն մասնակցությամբ, օրինակ, անցած դեկտեմբերին Լորդերի պալատում քննարկվեց Հայաստանի ու Ղարաբաղի վիճակը, որոշվեց ՀՀ ԳԽ-ի մի պատգամավորի հրավիրել, որպեսզի Լորդերի պալատին զեկուցի իր երկրի հոգսերի ու հետաքրքրությունների մասին (իհարկե, հույս ունեին, թե Հայաստանի խորհրդարանը եւս հանդես կգա այդպիսի հրավերով, եւ կապը կդառնա երկկողմանի ու արդյունավետ):

Բարոնուհի Քերոլայն Կոքսի այս հայասիրական լայնահուն գործունեության ֆոնի վրա միանգամայն ավելորդ ու անտակ է հնչում հայ թղթակցի հետեւյալ «դիտարկումը», իբր, «վերջին շրջանում ավելի հաճախ հնչում էին միջազգային հասարակական-քաղաքական շրջանակներում **հաստատված այն կարծիքները**, թե Քերոլայն Կոքսի ծավալած քարոզչությունը կրում է միակողմանի բնույթ, Բրիտանիայում այլեւս հավատ չի ներշնչում, եւ որ ամենակարեւորն է, թողնում է ավելի շատ բացասական, քան դրական ազդեցություն: **Այդ է վկայում** նաեւ Մարգրետ Թետչերի անցյալ տարի Բաքվում կատարած հայտարարությունը, թե Բարոնուհի Կոքսը Անգլիայում կորցրել է իր վստահությունը» («Ազգ», 1993, հունվ. 12):

Բամբասանք-կարծիքներ կարող են լինել, եւ դա միանգամայն հասկանալի է թուրք-ադրբեջանական հուժկու հակահայկական քարոզչության պայմաններում: Բայց ո՞վ ասաց, թե նրանք հաստատված են: Իսկ առավել կարեւորը. մի՞թե Կոքսի այդ անշահ ու տքնաջան գործունեությունն էլ կարելի է համարել մի բան, «որը թողնում է ավելի շատ բացասական, քան դրական ազդեցություն»: Իսկ վերը թվարկված հայանպաստ գործե՞րը եւ չնշված շատ-շատե՞րը, որոնց դեմ անվերջ վնգստում են ադրբեջանամետ քարոզիչները: Հետո՞ ինչ, որ Մարգրետ Թետչերը Բաքվում քրթմնջացել է, թե Կոքսն «Անգլիայում կորցրել է իր վստահությունը»: Կոքսն իր կորցրած վստահությամբ այս անգամ էլ Անգլիայից Լեռնային Ղարաբաղ բերեց 250 հազար ֆունտ ստեռլինգի օգնություն: Երանի՜ չէր, որ մենք ունենայինք այսպես «վստահությունը կորցրած» ավելի շատ բարեկամներ, ապա եւ սովորեինք նրանց մասին խոսել գոնե պատկառանքով:

Բարդույթը գնալով ավելի էր բարդանում, որովհետեւ խաղաղության կոչ հրապարակողները չեն կատարում հաջորդ որեւէ քայլ, իսկ նրանք, որ պիտի նստեն բանակցությունների սեղանի շուրջ, դեռեւս զենք ու զորք ունեն իրար կոտորելու համար եւ շարունակում են կոտորել: Այսպես էլ թուրքերը շարունակում էին հրետակոծել Լաչինի մարդասիրական միջանցքը: Ամեն հրետակոծությունից հետո անմիջապես գրոհի էին անցնում հարավից ու հյուսիսից եւ, ջարդ ուտելով, ետ փախչում: Աղդամից ու Ֆիզուլուց էլ կրակի տակ էին պահում Հադրութի, Մարտունու եւ Ասկերանի շրջանները:

Երեւի իրավացի էր Դավիթ Վարդանյանը, որն «Ազատ մամուլի» թղթակցի հետ ունեցած զրույցում հայտարարեց, թե Ղարաբաղի խնդիրը լուծվում է ոչ թե գերմեծ տերությունների փուչ կոչերով, այլ ռազմի դաշտում կամ բարդույթին մասնակցող երեք կողմերի համաձայնության գալու հնարավորությամբ: Ուրեմն, այստեղ պետք է ջանքեր գործադրել եւ ոչ թե հույս դնել միջազգային «աղմուկների վրա» («Երկիր», 1993, հունվ. 9):

Հայկական ինքնապաշտպանության ուժերն էլ հրետակոծում ու ռմբակոծում էին Աղդամն ու Ֆիզուլին, որոնց հեռահար հրետանիները գիշեր-ցերեկ ահավոր կրակի տակ էին պահում ԼՂՀ ոչ միայն սահմանային գյուղերը, այլեւ խորքի մեծ ու փոքր բնակավայ-

րերը՝ Հադրութի շրջանի Էդիլլվից մինչեւ Մարտունու շրջանի Կարմիր շուկան, Աղդամից այնքան հեռու Ստեփանակերտն ու Շուշին: Նրանք հաճախ հարձակումներ եւս կատարում էին՝ փորձելով լռեցնել Աղդամի ու Ֆիզուլու կրակակետերը: Թուրքերն ասում էին՝ հայերի հարձակումներին այս վայրերում միշտ ուղեկցում է օդուժը, եւ, իբր, իրենք պարբերաբար ոչնչացնում են հայկական ուղղաթիռներն ու ինքնաթիռները: Սակայն այդպիսի լուրերին անմիջապես հետեւում էր հայկական կողմի հերքումը՝ առանձնապես շեշտելով, որ մերոնք ճակատում առհասարակ օդուժ չեն օգտագործում, իհարկե, դեռեւս: Ուրեմն եւ թուրքը չէր կարող ոչնչացրած լինել հայկական կողմի դեռեւս օդ չբարձրացած ռազմական ուղղաթիռներն ու ինքնաթիռները:

Հունվարի 7-ին ՀՀ պրեզիդենտ Լ. Տեր-Պետրոսյանը, դարձյալ Ելցինի ու Բուշի հայտարարության առիթով, դիմում հղեց ԱՊՀ տերությունների ղեկավարներին, հայտնեց Հայաստանի պատրաստակամությունը հրադադար սկսելու, առանց որի անհնար է նստել խաղաղ բանակցությունների:

Այդ օրը հեռուստատեսությամբ ցուցադրվեց ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարքցյանի հարցազրույցը մամուլի աշխատողների հետ: Սա լավ հիշեց, թե ԳԽ-ը քանի նիստ է ունեցել, քանի հարց է քննել եւ քանի որոշումներ ընդունել, հատկապես օրենքներ: Արցախի հարցին էլ անդրադարձավ, դատապարտեց Շուշիի ու Լաչինի առումը՝ «այն ժամանակ, երբ հանրապետության ղեկավարը գտնվում էր Թեհրանում եւ խաղաղասիրական բանակցությունների էր նստած...»: Այս խոսքերն ասելիս մոռացած էր երեւի, որ նույն այդ ղեկավարը նման մի այցով էլ Հարավային Ամերիկայում էր, եւ թուրքն անարգել գրավում էր Շահումյանի ու Մարտակերտի շրջանները, եւ ինքն ու իր խորհրդարանն էլ, անպտուղ խոսքուզրույցով զբաղված, ոչ մի վճռական քայլի չդիմեցին փրկության համար:

Ֆիզուլիի շրջանի վրա հայերի մեծ հարձակում է եղել, իբր, նրանք, մոտ 60 սպանվածներ թողնելով ռազմի դաշտում, ետ են ճողոպրել,- հայտնեցին Ադրբեջանի Պաշտպանության նախարարության լրատվական կենտրոնից: Եվ այսքանից հետո Ադրբեջանի պրեզիդենտի հրամանով Ֆիզուլու շրջանում հայտարարվեց արտակարգ դրություն: Բայց այդքան մեծ հաջողությունից հետո էլ ի՞նչ արտակարգ դրություն:

◇ ◇ ◇

Վերջին հաղորդագրություններում անհանգստացնող են Մարտունուց արեւելք՝ Գեւորգավան բնակավայրին վերաբերող տվյալները: Մի քանի օրվա ընթացքում այս կետը թուրքերը նվաճել էին, փորձում էին ետ գրավել նաեւ Մարտունու դիմացի մյուս կարեւոր ռազմավարական հանգույցները: Ինքնապաշտպանները մեծ զոհերի գնով (21 սպանված, 15 վիրավոր) ազատագրեցին Գեւորգավանը: Թշնամին, դաշտում 60 ասկյարի դիակ թողնելով, փախուստ էր տվել, եւ մերոնք այժմ վերահսկում են ամբողջ Մարտունու շրջանի վրա:

◇ ◇ ◇

Ի պատասխան անցյալ տարվա դեկտեմբերին ՄԱԿ-ին ու խոշոր տերություններին Լ. Տեր-Պետրոսյանի հղած նամակի, որով նա կոչ էր անում օգնել, որ վերացվի Հայաստանի շրջափակումը, եւ կարգավորվի Ղարաբաղի բարդույթը, հունվարի սկզբին Ջորջ Բուշն ու Ֆրանսուա Միտերանը ուղերձներ հղեցին Հայաստանի ղեկավարին եւ, բարի մաղթանքների, ընդհանուր-պարտադիր խոսքերի կողքին, համոզմունք էին հայտնում, որ «Հայաստանին օգնած լինելու լավագույն ուղին ԵԱՀԽ-ի Մինսկի ընթացքի քաջալերումը եւ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ Ադրբեջանի հետ բարդույթի լուծումն է»:

Բարի՝ խորհուրդ է: Մեկ էլ մնում է մի մխիթարական բան. մեր պրեզիդենտը մեծ տերությունների ղեկավարների հետ գրագրություն անի:

◇ ◇ ◇

Այս օրերի կարեւոր իրադարձություններից մեկը պիտի դառնար ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խորհրդաժողովի հայտնի հերոս Մարիո Ռաֆայելիի ժամանումն Այսրկովկաս: Ասում են՝ նա հակամարտության տարածք պիտի ժամաներ նոր առաջարկներով, որոնք անպայման կփոխեն իրադրությունը եւ հիմք կդառնան փոխըմբռնումի եւ հարցի կարգավորման համար:

Հունվարի 8. Ըստ երեւույթին նախորդ օրերին հայտարարված «հարաբերական անդորրը» մեր լրատվության թմբիրին է վերաբերել, ճակատում տաք մարտեր են եղել, որոնց շնորհիվ մերոնք ազատագրել են Դրմբոնը, Մեհմանան, Չլդրանը, Կոճղոտը, Բաշ-Գյունեփայան: Նախնական տվյալներով՝ թուրքերը կորցրել են շուրջ 200 ասկյար:

Բաքվի ռադիոն եւս խոստովանել է Մարտակերտի շրջանում իրենց կրած այս պարտությունը:

◇ ◇ ◇

Նույն օրը մեր հեռուստատեսության լրատու խմբագրությունները, ռազմաճակատի բոլոր հատվածներում դարձյալ «հարաբերական անդորր» արձանագրելով, միաժամանակ հաղորդեցին, գոնե ինձ համար, տագնապալից տվյալներ: «Լրաբերն» ասաց՝ Ադրբեջանի «Գորշ գայլեր» կոչված կազմակերպության մի ստվար զորաջոկատ, ծանր զրահատեխնիկայի ուղեկցությամբ, հայտնվել է Լաչինի գոտում: «Մայրաքաղաքն» էլ, այդ «Գորշ գայլերի» ոհմակներին Վաղուհասի մոտերքում, Ասկերանի ու Մարտունու շրջանների դեմ տեղադրելով, հաղորդեց, թե քանի օր է, ռազմաճակատի տարբեր ուղղություններում նկատվում են թուրքի թարմ զինական ուժերի ու տեխնիկայի կուտակումներ: Դրանք, իհարկե, հայ ինքնապաշտպանների Սուրբ Ծննդյան տոնը շնորհավորելու համար չեն այդպես եկել, կուտակվել: Սիրտս մի վատ բան է կանխազգում, քանի որ վերջին տարիների մեր բոլոր ձախողանքներն այսպիսի սկիզբ են ունեցել, իրենք այս ու այնտեղ կուտակումներ են արել, մենք տեսել-զարմացած խոսել ենք այդ մասին... Եվ հետո եկել են մեր նահանջի օրերը Հադրութի ու Ասկերանի շրջաններում, Բերդաձորի ու Արծվաշենի կողմերում, որպեսզի ապրենք նաեւ Թարթառի հովտի ողբերգությունը:

Այդօրվա կարեւոր լուրերից էր վերջին ամիսներին մեր լրատվության «աստղ» Աշոտ Բլեյանի մամուլի ասուլիսին վերաբերողը: Ասում են՝ պատգամավորական այցելություն է տվել Գորիսին, Կապանին եւ սահմանամերձ շրջանների այլեւայլ աղետյալ բնակավայրերի, վերադարձել, իր տպավորություններն է բաժանել լրատվության ներկայացուցիչներին: Հիմա էլ ասուլիսը պիտի սփռվեր հեռուստատեսությամբ... Բայց, ահա, ինչ-որ պատահարի պատճառով հեռուստադիտողները չկարողացան վայելել այդ բավականությունը:

Ասում են, իսկ ես մտածում եմ, թե մարդ էլ բախտ պիտի ունենա, բա՜խտ: Մի քանի օր առաջ հանրապետության ամենատարբեր կուսակցական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները մի կերպ աջողացրել էին, որ հեռուստատեսությունը կես ժամով էկրան տրամադրի իրենց: Տրամադրել էին, հետո էլ քրթմնջում էին, թե այդ կես ժամի համար ո՞վ պիտի վճարի... Իսկ պարոն Բլեյանը երբ էլ ուզի, բաց են հեռուստատեսության էկրանն ու թերթերի էջերը, եւ նրան երբեք էլ չեն հարցնում, թե քոռփուչ արած ժամանակի ու աղտոտած լրագրական էջերի համար ո՞վ պիտի վճարի:

Սակայն օրվա լուրերի կենտրոնում ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Բաբկեն Արարքցյանի մամուլի ասուլիսն էր: Ցավոք տխուր մտորումների մղող ասուլիսը:

Տխուր մտորումներիս պատճառը նրա կազմակերպական ու «գրական» մակարդակը չէր, որ լինելով անբավարար, շատ էր վայելում մեր հեռուստատեսության ընդհանուր ոլորտին: Ես ամենից շատ, եթե չասեմ վշտացած, ապա մտահոգված եմ նախագահի պատասխանների բարոյական հիմքերի համար:

Եվ ասեմ՝ դա էլ ինչի՝ համար կամ ի՞նչ պատճառով:

Բաբկեն Արարքցյանին գիտեմ 70-ական թվականների կեսերից: Այն ժամանակից, երբ իրենք՝ մի խումբ երիտասարդ հայրենասերներ, տարբերաբար ճանաչված մտավորականների հավաքներ էին կազմակերպում՝ զրույցների ու քննարկումների նյութ դարձնելով մեր ազգային կյանքի ամենատարբեր հարցեր: Ինքն էր, Վազգեն Մանուկյանը, Հայկ Ղազարյանը, Դավիթ Վարդանյանը, Եսայի Ստեփանյանը, էլի՝ մի քանի հոգի, որոնց մեծ մասը պետք է հետագայում իրեն նետեր ՀՀՇ-ական պաշտոնարշավի հորձանուտը: Իմ տեսած հավաքների ոգին Հայկն էր՝ խելոք, բազմակողմանի զարգացած եւ մինչեւ այսօր իր կերպարն ու անունը ոչնչով չաղարտած մի մարդ, որը ՀՀՇ պաշտոնարշավին չէր մասնակցել, վերջերս միայն դարձավ հանրապետության լուսավորության նախարար եւ, հուսով եմ՝ երբեք չի կատարի մի քայլ, որն անհարիր լինի իր անվանն ու պատվին:

Խմբի անդամներից այն ժամանակ ինձ առավել հարազատ էին Հայկն ու Բաբկենը: Առաջինն, ասացի, ինչի՝ պատճառով: Երկրորդին ճանաչում էի իբրեւ ազնիվ ու գործնական մարդու եւ հետը բարեկամություն էի անում: Երբ ԳԽ-ի նախագահի տեղակալ էր ընտրվել, չնայած մտածում էի, որ վաղ է, փորձ ու հմտություն չունի նման բարձր պատասխանատվություն կատարելու համար, գնացի-շնորհավորեցի: Չէ՞ որ ապագայի տեր էին դարձել իրենք՝ նորերը, եւ պատեպատ զարկվելով, կորցնելով ու գտնելով, նրանք պիտի կառուցեն ժողովրդի նոր տունը:

Արարքցյանը հնարավորություն չունեցավ ապացուցելու, որ իրեն իզուր տեղը չեն ընտրել հանրապետության գերագույն օրենսդիր մարմնի նախագահի տեղակալ: Կարճ ժամանակ անց նախագահ ընտրվեց՝ բացառապես Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ջանքերի շնորհիվ: ՀՀ միահեծան ղեկավար դարձած Տեր-Պետրոսյանը նրան երաշխավորելիս ասաց՝ ես միայն իրեն եմ վստահում, եւ դա էլ վճռական դեր ունեցավ: Այն ժամանակ ոչ ոքի մտքով իսկ չանցավ, որ դրանց այսօրվա պաշտոնների համար անվերապահ վստահությունը այն տեսակով, որին հետագայում ականատես եղանք, մեղմ ասած, մերժելի է: Եվ, հետո էլ, մի՞թե Գերագույն խորհրդի նախագահը հանրապետության պրեզիդենտի թիկնապահն է կամ անձնական քարտուղարը, որպեսզի միակ որոշիչ հանգամանք դառնա նախագահի վստահությունը:

Շատ ժամանակ չէր պետք, որ մարդիկ տեսնեն ու հասկանան նաեւ այդ վստահության որակը: Գետաշենի ենթաշրջանի հայությունը կրակի բերանին էր, Տեր-Պետրոսյանը միայն Արարքցյանին վստահեց, որ գնա, փրկություն աղերսող մարդկանց հավատացնի, թե ամուր կանգնած են իրենց թիկունքում, ամեն ինչ կանեն, կփրկեն... Եվ դրանից հետո էլ ոչինչ չանեն: Ներողությո՜ւն սխալ արտահայտության համար, ամեն ինչ անեն, որպեսզի գազազած Գորբաչովն Ադրբեջանում իր կարգադրության ներքո գտնված բոլոր արյունարբու ուժերը թափի անպաշտպան գետաշենցիների ու մարտունաշենցիների վրա... Հետո էլ Լ. Տեր-Պետրոսյանը միակ վստահելիին ուղարկեց Հաթերք՝ նույն երդում-հավաստի, պաշտպան կանգնելու-փրկելու խոստումներով: Արդյո՞ւնքն ինչ եղավ, նույնը՝ երեսի վրա, անօգնական թողնելը, որպեսզի այստեղ էլ երբեք թշնամու ոտք չտեսած Թարթառի հովտի տեր դառնա քոչվոր ասպատակիչը:

ԼՂ-ի հանրապետության Գերագույն խորհրդի ղեկավարներ պիտի ընտրեին: ՀՀ Գերագույն խորհրդի պատվիրակություն գնաց՝ նախագահ Բ. Արարքցյանի ղեկավարությամբ (ամենայն հավանականությամբ, ինչպես իրենք են սիրում ասել, պրեզիդենտի «վստահության քվեով»): Գնաց, տապալեց ընտրությունները, որովհետեւ պրեզիդենտի իրենց թեկնածուն ընտրվելու հեռանկար չուներ: Վերադարձավ, հիմա էլ պիտի ղեկավարեր ՀՀ Գերագույն խորհրդի արտահերթ այն նստաշրջանը, որի քննարկմանն էր դրված աղետյալ Մարտակերտի ու Շահումյանի շրջանների համար փրկության միջոցներ գտնելու հարցը: Հանրապետութան պրեզիդենտը գիտեր, որ Արցախի վրա աննախադեպ աղետ է կախված: Գիտեր, սակայն թողեց, ուղեւորվեց Հարավային Ամերիկայի երկրներ՝ իբր, շրջակա միջավայրի պահպանության ինչ-որ համաժողովի մասնակցելու համար: Եվ Արարքցյանը, նրա վստահությունը մինչեւ վերջ արդարացնելու համար, իր Գերագույն

խորհրդի արտահերթ նստաշրջանն այնպես անցկացրեց, քննարկվող հարցը երեք շաբաթ շարունակ այնպես քրքրել տվեց, որ ոչ մի որոշում չընդունվի, եւ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության տարածքի մեկ-երրորդը, իսկ հողի բերրիությամբ ու բազմատեսակ հարստությամբ հայտնի կեսը կամ կեսից ավելին, դառնա թուրք բռնազավթիչի սեփականությունը:

Իսկ իրեն ինչպե՞ս էր պահում այդ նստաշրջանում, նիստերն ինչպե՞ս էր ղեկավարում... Շահումյանի ու Մարտակերտի շրջաններում արդեն սանձարձակ թուրքն էր տիրություն անում: Աստանդական էին այդ շրջանների բնակիչները՝ տուն ու տեղ թողած թշնամուն ու հայրենի կողոպտիչներին (այո՛, հայրենի կողոպտիչներին, որոնք բեռնատար մեքենաներով թշնամուց առաջ մտնում էին լքվող գյուղերը, կողոպտում անհուն հարստությունները, որպեսզի փոխադրեն Երեւան ու հանրապետության մյուս քաղաքները):

Խորհրդարանում պատգամավորներից շատերը տագնապած էին, պահանջում էին գործադրել ամենաարագ միջոցներ թշնամու առաջխաղացումը կասեցնելու, աղետյալ ժողովրդին օգնություն հասցնելու, փախստականների նվազագույն հոգսերը քաշելու համար: Այսօրինակ ելույթները զանազան միջոցներով խանգարում էր, անմիջապես էլ խոսելու հրավիրում Էդուարդ Եգորյանի տիպի լեզվական ձեռնածուներին, որոնք միայն ջուր էին պղտորում՝ պահանջելով հարցը նախ հանգամանորեն քննել հանձնաժողովներում, աշխատավորների լայն շրջաններում, ապա նոր միայն հավաքվել Գերագույն խորհրդի...

Ես, իհարկե, Գետաշենի ու Հաթերքի օրերին արդեն տեսել էի, թե իրականում ինչպիսին է իմ «ազնիվ ու գործնական» ճանաչված Բաբկեն Արարքցյանը: Բայց այն, ինչ նա ցուցադրեց այս արտահերթ նստաշրջանում, մի ուրի՜շ երեւույթ էր, ուրի՜շ որակ:

Երբ հարցը քրքրել-մի կողմ էին գցել, իսկ թշնամուն հանձնված երկու շրջանների հայությունն արդեն փախստական էր՝ սփռված Արցախի մնացած շրջաններում ու Երեւանի ճամփաներին, երբ այլեւս ոչ մի հույս չկար, թե խորհրդարանի որեւէ որոշում, կառավարական որեւէ միջոցառում ի վիճակի կլինի դրությունը փրկել, նախագահ Արարքցյանը հպարտությամբ հայտարարեց, թե նստաշրջանը փակ է հայտարարվում, եւ հաջորդ նիստը կգումարվի երկու շաբաթ հետո (այսինքն՝ երբ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը վերադարձած կլինի եւ կտեսնի, որ իր հանձնարարությունը կատարվել է հավելումով), զայրույթից փոթորկված պատգամավորներից մեկը՝ Հակոբ Սանասարյանը, բարձրացավ ամբիոն եւ դիմեց Արարքցյանին.

- Այս նստաշրջանում ես ուշի ուշով քեզ էի հետեւում եւ միշտ էլ այն տպավորությունն էր, թե դու ոչ թե մեր ամենաողբերգական ժողովն էիր վարում, այլ ինչ-որ հաղթանակի տոնահանդես՝ յուրայիններիդ հակաղարաբաղյան առաջարկները պաշտպանելով, երջանիկ խնդմնդալով, բութ սրամտություններ անելով եւ նրանց շուրջ հռհռոց խրախուսելով: Դու երբեւէ պե՞տք է ամաչես այդ վարքի համար:

Իրավացի, միանգամայն արդար դիտողություն:

◇ ◇ ◇

Եվ, այսպես, տեղի ունեցավ Շահումյանի շրջանի ու Մարտակերտի շրջանի հիմնական մասի հանձնումը թշնամուն:

Ինչի՞ համար, մի՞թե հայ ժողովուրդը չուներ այնքան ուժ եւ հնարավորություն, որպեսզի պաշտպաներ Շահումյանի ու Մարտակերտի շրջանները, Թարթառի հովիտը, Սարսանգի հիդրոհանգույցը, Մարտակերտի հուռթի դաշտը, մի խոսքով՝ Արցախական աշխարհի հարստության կեսը, հզորության (էլեկտրական էներգիայի ու ջրային վիթխարի ռեսուրսների) միակ ու անսպառ աղբյուրը: Չէ՞ր կարող պաշտպանել: Կարող էր եւ այն էլ առանց մեծ դժվարության ու զոհերի, դա ապացուցել է այս պատերազմի վճռական մի շարք պահերի: Բայց այս անգամ չպաշտպանեց: Հակառակը, օգնեց, որ թուրքն անարգել ու անվտանգ անցնի հաղթական իր ճանապարհը: Ինչպես հետո պարզվեց, վե-

րին կարգադրությամբ նախապես վերացվել էր Շահումյանի շրջանի ռազմագիտական կարեւոր կետերի ականապատումը, որպեսզի թշնամին այնտեղ ոչ մի վնաս չկրի, եւ Մարտակերտն ու շրջակա խոշոր բնակավայրերն էլ նախապես դատարկվել են իրենց տերերից, որպեսզի պաշտպանները զբաղված լինեն հիմնականում հարազատների գաղթով ու տեղափոխման հոգսերով... Եւ թշնամին էլ այստեղ առաջ գա սրընթաց երթով, առանց որեւէ դիմադրության հանդիպելու...

Բայց ո՞րն էր պատճառը: Արցախն ի՞նչ մի ճակատագրական հանցանք էր գործել, որ ենթարկվեց այսքան դաժան պատժի, ունեցավ մի կորուստ, որը, ինչպես կարելի էր պատկերել նույնիսկ այն օրերին, լինելու էր անդառնալի: Արցախը նախընթացին, ի հակակշիռ ՀՀ պրեզիդենտ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ու նրա կամակատարների ցանկության, անկախացել էր, հայտարարել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն, այդ առթիվ ընդունել ու հրապարակել հռչակագիր, հետագայում էլ համարձակություն էր ունեցել իր Գերագույն խորհրդի նախագահ ընտրելու ոչ թե Տեր-Պետրոսյանի երաշխավորածին, այլ Արթուր Մկրտչյանին, որ դաշնակցության համակիրներից էր եւ ոչ թե Տեր-Պետրոսյանի ՀՀՇ-ներից: Եվ, այսքանով էլ չգոհացած, պատերազմի դաշտում կատարել էր ինքնուրույն-ինքնագլուխ այնպիսի քայլ, ինչպիսին Շուշիի գրավումն ու Լաչինի միջանցքի բացումը՝ մի այնպիսի պահի, երբ ինքը՝ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, Անկարայի տերերին վստահեցրել էր, թե Հայաստանն Ադրբեջանից ոչինչ չի ուզում, Ղարաբաղը կմնա այդ Ադրբեջանի կազմում, իսկ Թեհրանում էլ այդ նույն ոգով բանակցություններ էր վարում Պարսկաստանի ու Ադրբեջանի ղեկավարների հետ:

Այս էր Արցախի, նրա կողքահաս ժողովրդի ու սրա արժանավոր ղեկավարության հանցանքների փունջը, եւ այսքանի համար էր, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու նրա ամենավստահելի Բաբկեն Արարքցյանը հասցրին ամենադաժան պատիժը: Պատժեցին, որպեսզի անուղղելիները հասկանան, որ իրենք ներել չգիտեն, հանդուրժել չեն կարող, եթե նույնիսկ հարցը վերաբերում է համազգային շահերին ու արժեքներին:

Արարքցյանն այսօրվա ասուլիսին եւս չմոռացավ Շուշիի գրավման փաստը: Այն համարեց «մեր քաղաքականության դեմ կատարված արկածախնդրություն»: «Թեհրանում Հայաստանի Հանրապետության նախագահն էր խաղաղության ու փոխըմբռնումի բանակցության նստած, իսկ այստեղ մերոնք ռազմագրավումներ էին անում»: Ստացվում էր, որ Արցախի ինքնապաշտպանները նենգավոր հարված են հասցրել Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի թիկունքին: Իսկ որ նա այդպիսի բանակցություններ էր վարում Մոսկվայում ու Փարիզում, Նյու Յորքում ու Կիսլովոդսկում, իսկ Շուշին անընդհատ հրետակոծում ու ռմբակոծում էր Ստեփանակերտը... Ամեն օր, աստծու ամեն օրը կործանվում էին լեռնաստանի մայրաքաղաքի շենքերը, վիրավորվում ու մեռնում էին բնակիչները, իսկ նրանք, որ դեռեւս կենդանի էին, ամիսներով արեւի լույս չէին տեսնում, որովհետեւ քաղցի, ցրտի ու խավարի գերին էին խուլ ապաստաններում... Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու բանակցությունների նրա գործակիցները, Բաբկեն Արարքցյանն ու մյուս իրավապաշտպանները երբեւէ պիտի՞ ընդունեն, որ սրանք եւս մարդկային իրավունքներ ունեն, նաեւ դրանք ներկայացնելու, պաշտպանելու իրավունք...

Այստեղ ես չպետք է քննության առնեմ հարցազրույցի ժամանակ Արարքցյանի տված բոլոր պատասխանները, նրանցում եղած, իր դիրքին չվայելող հայտարարությունները ու պնդումները: Օրինակ, արժե՞ հակաճառել, երբ մարդը համոզված է, թե Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթի առթիվ Ռուսաստանի ու ԱՄՆ-ի պրեզիդենտների երեկ-մեկել օրն արած կոչը (ըստ էության ո՛չ մի հարց չլուծող, ո՛չ ոքի նույնիսկ ոչինչ չպարտադրող այդ կոչը) Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության խոշոր հաղթանակն է: Կամ ընդդիմության ներկայացուցիչներն իրենց մասին քննադատական խոսքեր են ասել, եւ ինքը գտնում է, որ կոմունիստներն ու նախկին քաղբանտարկյալները հիմա խոսքները մեկ են արել (երեւի արդեն մոռացած, որ ինքն ու դասակիցները եւս քաղբանտարկյալներ են եղել):

Սրանք եւ սրանց հանգի ուրիշ պնդումները թողնենք իր խղճին: Բայց ի՞նչ ասենք իր Գերագույն խորհրդի գործունեության եւ մանավանդ ընդունած որոշումների ու օրենքների փառաբանության մասին: Իբր, ուրիշ պետությունների խորհրդարանները հենց մի գլուխ շտապեցնում են, որ մեր Գերագույն խորհուրդն իր ընդունած օրենքներն անմիջապես ուղարկի, որպեսզի նրանք ունենան ձեռքի տակ, ընդօրինակեն: Իսկ թե մեր այդ որոշումներն ու օրենքները, այդ ի ծնե մեռյալ թղթերը, ի՞նչ դեր են ունեցել այս հանրապետության համար, որի ժողովուրդը խեղդվում է ապօրինությունների ու պետական կարգի իսպառ բացակայության պայմաններում, այդ մասին ո՛չ մի խոսք:

Թղթակիցը խոսում է անհատի անպաշտպան վիճակից, մամուլի դերի ու ներգործության բացակայությունից, իսկ պ-ն Արարքցյանը կշտամբում է, թե ոմանց հիշողությունը կարճ է, մոռանում են, թե ինչպես մամուլում թույլ տված ամեն մի դիտողության համար մարդկանց կալանքի էին ենթարկում, քշում բանտ ու աքսոր: Իսկ այսօր սիրտդ ինչ ուզի, տպում ես եւ դեռ կարող ես դժգոհ է՛լ լինել:

Սրանք այսպես: Բայց եղան խոսքեր էլ, որոնցից հետո արդեն դժվար էր որոշել՝ ծիծաղե՞ս թե՞ լաց:

Նոր իշխանությունների ակնառու վաստակը նշելու եւ շեշտելու համար ասաց՝ դուք երբեւէ համեմատո՞ւմ եք մեր մշակույթի մակարդակը այսօրվա՝ եւ, թեկուզ, մի քանի տարի առաջ եղածի:

Սկզբում մի պահ մտքովս անցավ, թե երեւի մեր Գ.Խ.-ի նախագահը մշակույթ ասելիս հասկանում է միանգամայն ուրիշ բան, քան մեր՝ հասարակ մահկանացուներիս պատկերացածն է: Որովհետեւ, եթե ինքն էլ մշակույթ ասելիս իսկական մշակույթը նկատի ունենար, ապա պիտի խոստովաներ, որ վերջին երկու-երեք տարում իրենք կատարելապես աջողացրին այն սպանել կամ հասցնել մի վիճակի, որը բժշկության մեջ կոչվում է կլինիկական մահ, եւ որից, կարծես, հազվադեպ է փրկություն լինում:

Հետաքրքիր էին մեր հանրապետության անկախության վերաբերյալ արտահայտած պատկերացումները: Նախ, մոլորության մեջ են այն մարդիկ, որոնք մտածում են, թե մեզ անկախությունը պատրաստի տրվել է, եւ ոչ թե մենք նվաճել ենք այն: Այսպես հայտարարեց, եւ հարց տվողն էլ գոհացավ, առանց ստիպելու, որ բացատրվի, թե ումից ենք նվաճել, ինչպե՛ս, եւ հիմա այն ինչպիսի՛ ձեւ, տեսք, բովանդակություն ունի: Այդ ի՞նչ պետական անկախություն է, որի տեր պետությունը դռնեդուռ ընկած մուրում է հաց, էլեկտրաէներգիա, գազ, նավթամթերք, ամեն-ամեն ինչ, իսկ ենթակա ժողովուրդն էլ տանջվում է քաղցից, ամեն ինչի բացակայությունից, հարազատների բերած բարոյական, տնտեսական ու քաղաքական աղետներից:

Ի դեպ, մեծահոգության ապացույց էլ տվեց պ-ն Արարքցյանը, ասաց՝ ժողովուրդը եթե չի հավանում ձեռք բերված անկախությունը, կարող է նոր հանրաքվե անել, հրաժարվել նրանից:

Այո, այսպես, բայց կարեւոր էր նաեւ բացահայտ զգուշացումը, թե անկախությունը, որին մենք որդեգրվել ենք, պարտադրաբար ուղեկցվում է զրկանքներով: Հնարավոր է, որ մենք հայտնվենք ավելի վատ վիճակներում, քան այժմ կանք...

Ուրեմն, երբ պետականորեն ձեռքներս մեկնած հաց ենք մուրում հեռու-մոտիկ արտասահմաններում՝ Թուրքիայից մինչեւ Չինաստան, քաղաքներում ու գյուղերում կանգ են առել արտադրությունը, եւ գործազուրկ է ամբողջ ժողովուրդը, բացի փողոցի չարչիներից, որոնք անխղճորեն կողոպտում են արյունակիցներին, երբ ձմռան այս դաժան ցրտին ու ընչազրկությանը փորձում ենք դիմանալ՝ գործադրելով վերջին ջանքե՛րը... Սա դեռ վերջին սահմանը չէ, հնարավոր է եւ առավել վատթա՛րը:

Պետական այրերը խոսքը քամուն տալու սովորություն չունեն: Երեւի սա էլ ճշմարտություն է, եւ մենք պատրաստ պիտի լինենք դիմանալ ու հաղթահարել նաեւ գալիք այդ առավել վատթար վիճակները: Պատահակա՞ն է, որ մեր այսօրինակ անկախության հեղինակները նաեւ պետական հիմն ընդունեցին մի երգ, որի խոսքի առաջին տողն է «Մեր հայրենիք թշվառ, անտեր»:

Հունվարի 10-ին Մոսկվայում Ելցինն ընդունեց Լ. Տեր-Պետրոսյանին: Հանդիպմանը մի արտակարգ ջերմություն հաղորդեց Տեր-Պետրոսյանի կողմից ռուսերեն հնատիպ (18-րդ դարից) Ավետարանի նվիրումը Ռուսաստանի պրեզիդենտին: Այս մթնոլորտում տեղի ունեցան հաջող հանդիպումները հայ պատվիրակության եւ Ռուսաստանի ղեկավարների միջեւ. կնքվեցին բարեկամության, զանազան հարաբերությունների, հատկապես աղետյալ Հայաստանին Ռուսաստանի կողմից տրվող բազմապիսի օգնություններին ու օժանդակություններին վերաբերող պայմաններ: Այնպիսի տպավորություն էր, թե հայկական պատվիրակությունը Լ. Տեր-Պետրոսյանի գլխավորությամբ, պատրաստ է մեկընդմիշտ Ռուսաստանի հետ կապել իր հայրենիքի բախտը, եթե նույնիսկ դիմացը կանգնի ոչ թե նոր Ռուսաստանը, այլ ԽՍՀՄ-ը, այսպես կոչված՝ տոտալիտար կայսրությունը:

Այս բանակցությունների մասին հրապարակումներ շատ եղան, մեծ մասամբ ոգեշունչ, խրախուսող: Նրանց մեջ իր սրությամբ ու հավասարակշիռ լրջությամբ աչքի էր ընկնում Վալերի Այդինյանի հոդվածը («Ավետարան ըստ Լեւոնի», «Գոլոս Արմենիի», 1993, հունվ. 15): Այստեղ հեղինակը բաժանում է հայ ողջ ազգի ուրախությունը երեւույթի համար, Ռուսաստանի ու ռուս ժողովրդի հետ անվերապահ բարեկամությունը վերագտնված տեսնելու համար, բայց եւ, ակնարկելով նախընթացին Տեր-Պետրոսյանի ու համախոհ գործակիցների հակառուսական անզուսպ ու անհեռանկար քայլերը, դրանց պատճառով մեր ունեցած խարխափումներն ու կորուստները, տալիս է մի այսպիսի հարցադրում. «Արժե՞ր կտրել այսքան երկար, ոլոր-մոլոր, տառապալից ճանապարհ, որպեսզի վերջ ի վերջո վերստին դառնաս ելման կետին: Իսկ այդ կետը վերին աստիճանի հասարակ է ու հասկանալի՝ Հայաստանն ու Ռուսաստանը բնական դաշնակիցներ են, այդպես է որոշված պատմությամբ, եւ հետագա քայլերը պետք է ծրագրել ըստ այդ ճշմարտության»:

Ապա. «Ցավոք, բոլոր այդ կերպափոխությունները, որ կրել են հարաբերությունները Ռուսաստանի հետ, չես կարող կոչել այլ կերպ, քան փորձ սեփական ժողովրդի գլխին: Փորձ՝ սկզբնապես ապագիտական, ուստի եւ անհեռանկար»:

Այս քայլերի, ավելի ճիշտ՝ կործանարար խաղի հեղինակներ համարելով ՀՀՇ ղեկավարներին՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանի գլխավորությամբ, Այդինյանը աչք է խոթում արդյունքի՝ «... երկրի լիակատար քայքայումը՝ մինչեւ տնտեսական ու քաղաքական խստագույն ճգնաժամ, հասարակության վերջնական քայքայումը: Այս խաղերում գնդակը, ինչպես եւ պետք է ենթադրել, եղել է ժողովուրդը, որն էլ իր վրա է կրել բոլոր հարվածները»:

Եվ վերջում. «... Ավետարանի, ամեն ինչով խորհրդանշական այդ նվերի հանձնումը... Այս անգամ կարծում եմ, խաղ չէր, այլ քաղաքականություն, բխած կյանքից, իրականությունից, դա վերադարձ է բնականոն պատմական ուղուն: Ափսո՜ս միայն, որ մեզ շատ թանկ են նստել փորձարկումները, որոնց հետեւանքով վերադարձել ենք ելման կետը, որից իրապես չարժեր էլ հեռանալ: Միայն հարց է ծագում. մեզ վերստին կհասկանա-կընդունի՞ Ռուսաստանը: Մեր քաղաքագետները նրա վստահությունը չե՞ն սպառել իրենց անձեռնհաս ու անպատասխանատու «խաղերով»:

⟡ ⟡ ⟡

Հետագայում Տեր-Պետրոսյանի կողմից Ելցինին նվիրված Ավետարանի շուրջ լուրջ խոսակցություններ եղան: Հետաքրքրվողներն ուզում էին պարզել՝ նախագահն իրավունք ունե՞ր հանրապետությանը պատկանող այդպիսի մի հարստություն նվիրաբերել, ինչպես կարող էր վարվել իր սեփականության հետ: «Պարզվել է», որ Ավետարանը պատկանելիս է եղել «Գթություն» ընկերությանը, սրան էլ նվիրած է եղել մի քաղաքացի: Երբ հարց է դարձել խնդրի սույն տարբերակը, այստեղ էլ պարզվել է, որ «Գթություն» ընկերությունում Ավետարանի մասին ոչ ոք ոչ մի տեղեկություն չունի, նույնիսկ նախագահի տեղակալը: Եվ միայն նախագահ Խաչիկ Ստամբոլցյանն է տնօրինել ամեն ինչ: Իսկ նա իրավունք ունեցե՞լ է, չէ՞ որ իր ընկերությունը եւս Հայաստանինն է, իսկ ձեռագիրը

Ելցինին նվիրելը չի համակերպվում գթություն կոչվածի հետ: Նախագահն անմիջապես դրա ելքն էլ է գտել. ձեռագիրն ինչ-որ մեկն իրեն է հանձնել, խնդրելով այն հասցնել Բորիս Ելցինին, միաժամանակ խնդրելով իր ինքնությունն արեւերս չհանել («Ազգ», 1993, հունվ. 15):

Զարմանալին այն է, որ Խաչիկ Ստամբոլցյանի անունը հաճախ է կապվում այսօրինակ առեղծվածային-արկածային պատմությունների հետ:

⟡ ⟡ ⟡

Լ. Տեր-Պետրոսյանի ու Բ. Ելցինի զրույցում շոշափվեց նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը: Ելցինը հավաստիացրեց, որ իր Ռուսաստանը պատրաստ է ամեն ինչով օգնելու, որպեսզի այդ բարդույթը լուծվի ամենաարդար ձեւով...

Ելցինի ու Բուշի հայտարարության առթիվ խոսեցրին ԼՂՀ Պաշտպանության կոմիտեի նախագահ Ռ. Քոչարյանին, եւ նա հաստատեց, որ նման կոչերը լավ են, բայց հարցը լուծելու են կռվող երկու կողմերը՝ Ադրբեջանն ու ԼՂՀ-ը: Ուրեմն, նրանց պիտի բերել բանակցությունների սեղանի շուրջ եւ ստիպել, որ պայմանավորվեն...

⟡ ⟡ ⟡

Ադրբեջանի ղեկավար Աբուլֆազ Էլչիբեյը ֆրանսիական «Ֆիգարո» հանդեսին տված հարցազրույցում իր քաղաքական համոզմունքներից մեկի առթիվ այսպես է ասել. «Երբ ես խոսում եմ երկու Ադրբեջանների միավորման անխուսափելիության մասին, իրանցիներն ինձ կշտամբում են դրա համար: Բայց չէ՞ որ դա իսկապես լինելու է: Դա իսկապես անխուսափելի է...» («Ազգ», 1993, հունվ. 9):

Գիտե՞ք խոսքն ինչ Ադրբեջանների է վերաբերում: Իր Ադրբեջանին, որն իբրեւ վարչաքաղաքական միավոր աշխարհում հայտնվելով լոկ 1918 թ. մայիսի 27-ին, անուն էլ պիտի ստանար, ու մի շաբաթ անց կնքահայրերը նրա վրա պատվաստեցին այդպիսի մի տարբերակ, եւ Իրանի հյուսիս-արեւմտյան մասը կազմող Ատրպատական-Ադրբեջանին, որը շուրջ երկուս ու կես հազարամյակ այդպես է կոչվել՝ միշտ ու անընդմեջ լինելով Պարսկաստան պետության մի մասը, նրա վարչական ու մշակութային բաղկացուցիչը:

Դեռեւս 40-ական թվականներին Խորհրդային Ադրբեջանի ղեկավար Միր Ջաֆար Բաղիրովի նախաձեռնությամբ ստեղծվեց ու ասպարեզ նետվեց այն հերյուրանքը, թե նորաթուխ Ադրբեջանը Հյուսիսային Ադրբեջան է, իսկ Ատրպատական-Ադրբեջանը՝ հարավային, եւ, իբր, նրանք երկուսն էլ ունեն նույն ազգագրական պատկերը, ուստի անպայման պետք է միավորվեն, դառնան մեկ հանրապետություն՝ Խորհրդային Միության հովանու ներքո: Սա գայթակղիչ հանգամանք էր ստալինյան ծավալապաշտական մոլորության ծառայողների համար, եւ Կենտրոնի ուժերն սկսեցին գործել: Ատրպատականում էլ գտան շահից դժգոհ տարրեր, նրանց գլուխները լցրին բաղիրովյան ցնդաբանությունը, խառնակչություն ստեղծեցին Ատրպատականում, հետո էլ ձախողվելով՝ այնտեղի մոլորյալներին փախցրին Խորհրդային Ադրբեջան: Սրանք եկան, տեսան այս «Հյուսիսային Ադրբեջան» կոչվածը եւ նոր հասկացան, որ իրենք լծված են եղել մի հիմարության, որը չունի իրական-պատմական եւ ոչ մի հիմք... Բայց այն ժամանակ ո՞ր մոլորվածներն էին փրկվում, որ սրանք փրկվեին: Բոլորը դաժանորեն քշվեցին բանտ ու աքսոր, ոչնչացան ստալինյան պատժավայրերում:

Կարելի է կարծել, թե բաղիրովյան զառանցանքը պիտի ցնդեր նրա հեղինակի անփառունակ վախճանի հետ: Սակայն այդպես չեղավ, որովհետեւ կենդանի էին զառանցանքի ժառանգորդները: Եվ, ահա, նրանցից մեկը՝ Զիյա Բունյաթովը, 1988 թվականին, արցախյան շարժման նոր պոռթկումից հետո, գնացել էր, այսպես կոչված, Հարա-

վային Ադրբեջան։ Գնացել էր հայկական շարժման դեմ ադրբեջանական գործոնը բորբոքելու, զորացնելու։ Վերադարձավ ու իրենց թերթում խոստովանեց, որ Հարավային Ադրբեջանը բոլորովին էլ Ադրբեջան չէ, եւ նրա բնակիչներն իրենց ադրբեջանցիներ չեն ճանաչում։ Ասում էր՝ ես նրանց բացատրում էի մեր ազգակցությունը, միավորման ծրագրից էի խոսում, միասնաբար գործելու խնդիրներից, իսկ իրենք այդ ամենի դեմ խուլ ու համր էին, ոչինչ չէին ընդունում...

Հիմա Աբուլֆազ Էլչիբեյի խումբը սրանց է վերաբերում, այս «խուլ-համրերի» Ատրպատականի ու իր Ադրբեջանի միավորմանը, որ համարում է անխուսափելի։ Իսկ մի ուրիշ հարցազրույցում՝ տեղի ունեցած ռուսական «Նովոյե վրեմյա» հանդեսի թղթակցի հետ, նույն Էլչիբեյն Արցախ-Ղարաբաղի ոչ թե միավորումն իր մայր Հայաստանին, այլ վարչական ինքնավարություն ստանալն անգամ համարում էր անիրականալի, որովհետեւ, իբր, դա հակասում է Ադրբեջան հանրապետության շահերին, խախտում է նրա ամբողջականությունը։ Ատրպատականի բաժանումն Իրանից ու միացումը նրա հետ ոչ մի առնչություն չունեցող Ադրբեջանին՝ անհրաժեշտ ու անխուսափելի է, իսկ միջազգային իրավական նորմերով Ադրբեջանից բաժանված եւ արդեն հինգ տարի իր ինքնուրույնությունը հնարավոր ու անհնար միջոցներով պաշտպանած Ղարաբաղի համար դա ոչ միայն անհնար, այլեւ դատապարտելի է։

ԵՎ այսպիսի «տրամաբանությունը» հրապարակում են, թմբկահարում՝ առանց ամոթ զգալու, առանց վախենալու ծիծաղի առարկա դառնալուց։

Հունվարի 14-ը, հին տոմարով նոր տարվա առաջին օրը, ցույց տվեց, թե թուրքն ինչ էր անում՝ նախորդ շուրջ մեկ ամսվա ընթացքում «համեմատական անդորր» խաղալով։ Դեռ գիշերն սկսելով սահմանային ամբողջ գոտու ռմբակոծությունը «Գրադ» կայանքներից, այն շարունակեց նաեւ առավոտյան՝ կրակի թիրախ դարձած հատկապես Հադրութի շրջանի Էդիլլուն, Մելիքաշենը, Մարտունու շրջանի Կարմիր շուկան, Ասկերանի շրջանի Խանաբադը, Քարագլուխն ու Սարդարաշենը, Մարտունու եւ Ասկերանի սահմանապահ դիրքերը։ Աղդամի հեռահար հրետանիներն այդ ընթացքում կրակի տակ էին պահում հանրապետության մայրաքաղաք Ստեփանակերտը։ Այստեղ զոհվել է մեկ խաղաղ բնակիչ, կան ավերածություններ։

Մի քանի օր առաջ լիովին ազատագրված Գետավանի կողմերում, Ուրյան բլրի ուղղությամբ, 13-ին թուրքերը կատաղի հարձակման էին անցել, նվաճել մի քանի դիրք։ 14-ին մերոնք հակահարձակմամբ վերանվաճեցին այդ դիրքերը՝ թշնամուն պատճառելով զինուժի եւ տեխնիկայի մեծ կորուստներ։

Թուրքերն այս անգամ եւս գործի են դրել ռազմական օդուժը. այսօր իսկ մի քանի ինքնաթիռներ պարբերաբար խախտել են հանրապետության սահմանները, հետախուզական թռիչքներ կատարել Ստեփանակերտի ու Մարտունու վրա։ Կեսօրից հետո նրանք արդեն կասետային ռումբեր են գցել Խնձրիստան գյուղի տարածքում։

Բուռն մարտեր են գնում Լաչինի միջանցքի շրջանում։ Այսօր առավոտյան սկսված բախումը շարունակվում է, մերոնք համառորեն դիմակայում են թշնամու ճնշմանը։ Թշնամին այստեղ մեծաթիվ կորուստներ ունի։ Մերոնցից երեք զինվոր զոհվել են, հինգը վիրավորվել։

Մարտեր են եղել նաեւ Մարտակերտի շրջանի Ղազանչի ու Կիչան գյուղերի մոտակայքում, ուր մերոնք հաջողությամբ ետ են մղել հակառակորդի հարձակումը։

Իջեւանի շրջանում եւս, երկար ժամանակ լռելուց հետո, թշնամին շարժվել է. երեկ ասկյարների մի խումբ փորձում էր մտնել Բերքաբեր գյուղը, ինքնապաշտպանության ուժերի հարվածներից ետ է ճողոպրել՝ դաշտում թողնելով 7 սպանված եւ 3 վիրավոր։

Ադրբեջանական լրատվությունն այսօր հաղորդեց, թե, իբր, իրենց զորամասերին հաջողվել է հայերին դուրս մղել Ֆիզուլու շրջանում գրաված մի քանի բնակավայրերից։

Այս եւ ուրիշ ռազմաճակատային լուրերին տեղեկանալուց հետո դժվար չէ եզրակացնել, թե Ադրբեջանի կառավարներն ինչպես են արձագանքում Բուշի ու Ելցինի կոչին՝ հրապարակորեն այն ողջունելով, իսկ ճակատում նոր կատաղի մարտեր ձեռնարկելով։

◇ ◇ ◇

Հունվարի 14-ի-լույս 15-ի գիշերը Ստեփանակերտում ձերբակալել են «Ազգի» սեփական թղթակից Վահրամ Աղաջանյանին՝ նրան մեղադրելով նորաստեղծ հանրապետության իշխանության մարմինները վարկաբեկելու մեջ, որի համար, իբր, հասնում է 30 օրվա բանտարկություն։

Բայց կոնկրետ ո՞րն է երիտասարդ լրագրողի մեղքը, եւ նա ինչպե՞ս համարձակվեց վարկաբեկել իր հայրենի իշխանությանը։

Աղաջանյանը պարզապես կրկնել է Հայաստանից Արցախ գնացած ազնվամիտ մտավորականների եւ հատկապես Վարդան Դեւրիկյանի այն տագնապի ահազանգը, որ վերաբերում է կռվի մեջ արնաքամ դարձած հանրապետության վերջին կենսահյութերը կողոպտելու չարագործությանը։ «Ազգը» ս. թ. հունվարի 14-ի համարում հանդես էր եկել մի հաղորդումով, որն ասում է. ԼՂՀ պարետ Մուրադ Ամրեսյանի հավաստմամբ անցած տարվա հոկտեմբերին մի շարք ստոր վաճառական խմբեր Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս ճանապարհով Ղարաբաղից դուրս են տարել 90 տոննա կոնյակի սպիրտ, նոյեմբերին ու դեկտեմբերին 200 տոննա, եւ իր՝ Ամրեսյանի կազմակերպությանը հաջողվել է, այդքանից դուրս, բռնագրավել ու պարետատուն հանձնել 100 տոննա կոնյակ ու սպիրտ։

Այնքանից հետո էլ թղթակիցն ավելորդ չի համարում կրկնել Ամրեսյանի այն հայտարարությունը, թե «Լեռնային Ղարաբաղից ապօրինի կերպով արտահանվում են նաեւ մեծ քանակությամբ տավարի եւ խոզի միս, ձեռագործ գորգեր, ինչպես նաեւ հնամյա արծաթե գոտիներ ու այլ իրեր... Մենք փաստեր ունենք, որ անօրեն արտահանումների գործում խառնված են Հայաստանի եւ Ղարաբաղի մի շարք բարձրաստիճան պաշտոնյաներ... Նրանք սպառնում են ֆիզիկական հաշվեհարդար տեսնել ինձ հետ»։

Իհարկե, 15-ի առավոտյան ազատել են Վ. Աղաջանյանին՝ խիստ հանձնարարելով, որ նա այլեւս չհամարձակվի նման լուրեր հրապարակել, երեւի նաեւ սպառնալով, թե, հակառակ դեպքում, իր հետ եւս ֆիզիկական հաշվեհարդար կտեսնեն...

Բայց, հետաքրքիր է, այս ո՞ւր ենք հասել, որ Արցախում, իր ազատության ու արժանապատվության համար մաքառող մարզում էլ ազգակործան ավազակությունները պետական մակարդակ են բարձրացել, դարձել ոչ միայն անպատժելի, այլեւ հովանավորվող ու խրախուսվող...

◇ ◇ ◇

Հետագայում, իհարկե, Աղաջանյանն ստիպված եղավ խոստովանել իր «մեղքը». սպիրտին ու մյուս ապրանքներին վերաբերող թվերի մեջ անճշտություն է թույլ տվել... Հավանական է՝ նա այլեւս նման փաստերի մասին չի գրի։ Գուցե ուրիշներն է՞լ չգրեն։ Հետո՞։ Դրանով էլ կվերանա՞ չարիքը։

«Ազգի» թղթակիցը (Ա. Հ.) հունվարի 16-ի համարում գրել էր, թե «Արցախի գյուղերում շրջում են Հայաստանից գնացած մեքենաները եւ Ղարաբաղի համար համեմատաբար թանկ գներով ձեռք են բերում միս, պանիր, լոբի, կարտոֆիլ... Մարդիկ, օգտագործելով հատուկ թույլտվության թերթիկները եւ երբեմն էլ կաշառելով, դուրս են բերում հսկայական չափի խմիչք եւ մթերք» («Ազգ» 1993, հունվ. 16)։

Հունվարի 16-ի երեկոյան լուրերով հաստատվեց, որ երեկ Մարտունու շրջանի սահմաններում թշնամու ձեռնարկած բոլոր հարձակումները հաջողությամբ խափանվել են։ Եվ այստեղ ձախողվելով՝ թուրքն անմիջապես կատաղի մարտեր է ձեռնարկել Մարտակերտի շրջանի հարավ-արեւելյան մասերում, մանավանդ Կիչան-Ուրխավենդ գծի վրա։ Այստեղ եւս ինքնապաշտպանները հմտորեն կազմակերպել են դիմադրությունը, հակահարվածներով ստիպել, որ հարձակվողները ետ ճողոպրեն։

Թուրքերի հարձակումներն ուղեկցվում էին մարտական ինքնաթիռների հախուռն գրոհով, որն էլ ավարտվեց նրանով, որ խփվեցին 2 ինքնաթիռ եւս, եւ երկու օրվա ընթաց-

քում հակառակորդի օդուժը տվեց 4 ինքնաթիռի (2 ՄԻԳ-25, 2 ՍՈՒ-21) կորուստ: Նրանք վայր են գցվել Կիչանի, Մրխավետի, Առաջաձորի ու Ասկերանի շրջանի Նորագյուղի մոտերքում: Օդաչուներից երկուսը գերված են, երրորդն օդում է սպանվել, չորրորդի ճակատագիրն անհայտ է:

Մրխավետի մոտ վիրավորվել է ֆրանսիական հեռուստատեսության թղթակից Լևոն Նիկոլյանը, որը փոխադրվել է Ստեփանակերտի հիվանդանոց եւ բուժվում է:

ՀՀ պաշտպանության լրատու մարմնի ղեկավարի ասածով՝ հակամարտության սկզբից ի վեր Ադրբեջանը ԼՂՀ ճակատում կորցրել է ռազմական 16 ինքնաթիռ եւ 20 ուղղաթիռ:

◇ ◇ ◇

Լրատվական վերջին հաղորդումներում համարյա միշտ նշվում է Գորիսի շրջանի և Գորիս քաղաքի ողբալի վիճակը թուրքի չդադարող հրետակոծությունների պատճառով: Աշոտ Բլեյանը գնացել-տեսել է այդ վիճակը, եկել-ասում է՝ այս հանրապետության ղեկավարությանը պիտի կանգնեցնել դատարանի առաջ՝ թեկուզ եւ միայն Գորիսի համար:

Այսօր հրապարակվել է Գորիսի քաղխորհրդի նախագահ Սամվել Հարությունյանի հեռագիրը ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանին: Այնտեղ, ի միջի այլոց, ասված է. «Գորիսցիների անունից խնդրում եմ այցելել Գորիս, համոզվել կատարվածում (ավերածություններ եւլն.- Բ. ՈՒ) եւ կտրուկ միջոցառումներով, ինչպես երդվել եք ժողովրդին, ապահովել նրանց անվտանգությունը» («Երկիր, 1993, հունվ. 16):

Ուրեմն, երկրի ղեկավարի ականջին պիտի ասել, որպեսզի նա հաճախի աղետի ենթակա երկրամասը եւ փորձի մի ճար անել նրա ծանր վիճակին:

Հունվարի 18-ի ու 19-ի լուրերում գերակշռում էր հանգստությունը ճակատի վիճակի համար. ՀՀ սահմանային շրջաններում էական ոչ մի փոփոխություն չի կատարվել: Իսկ Արցախում թուրքի տանկային նոր հարձակումներ են եղել Կիչան-Մրխավետ ուղղությամբ. ռազմական ինքնաթիռները բավական ակտիվացել են, մխրճվել հանրապետության խորքերը, ռմբակոծել, օրինակ, Վանքն ու Առաջաձորը՝ երկրորդի հիվանդանոցին պատճառելով զգալի վնաս (կան 5 սպանվածներ ու մի քանի վիրավորներ): Մերոնք հաջողությամբ ետ են մղել հարձակումները, վայր գցել երկու ինքնաթիռ, Մրխավետի մոտ առգրավել մեկ «Գրադ» կայանք եւ գրողի ծոցն ուղարկել շուրջ 100 ասկյարների:

Ստեփանակերտի պաշտոնական տվյալներով՝ միայն հունվարյան այս վերջին երկու շաբաթվա ընթացքում թուրքերը կորցրել են ութ ինքնաթիռ եւ սեփական ժողովրդին հանգստացնելու համար աղմկում են իրենց «վայր գցած» հայկական ինքնաթիռների մասին, երբ հայկական կողմից պատերազմին չի մասնակցում եւ ոչ մի ինքնաթիռ կամ ուղղաթիռ:

Վերջին օրերին թուրքերը մի քանի անգամ հրետակոծել են Ստեփանակերտը, հարավից ու հյուսիսից հարձակումներ գործել Լաչինի միջանցքի վրա: Սակայն, բարեբախտաբար, մայրաքաղաքը շարունակում է իր եռուն առօրյան, իսկ միջանցքը գործում է անխափան:

«Երկիրը» (ս.թ. հունվ. 20) հաղորդում է, որ միայն երեկ ԼՂՀ ինքնապաշտպանները Մարտակերտի շրջանում ոչնչացրել են 4 մարտական ինքնաթիռներ (առաջինը՝ կեսօրին, երեքը՝ ժամը 17-ին), որոնց մակնիշների եւ օդաչուների ճակատագրերի մասին տեղեկություններ չկան:

◇ ◇ ◇

Փետրվարի 20-ին Ադրբեջանի պրեզիդենտը հրապարակել է հրամանագիր, որով պահանջվում է զորակոչի ենթարկել Լաչինի բնակչության 18-40 տարեկան բոլոր անձանց, որոնք զինապարտ են: Հրամանագրի իրականացման պատասխանատվությունն էլ դրվում է Լաչինի շրջանի գործադիր իշխանության ղեկավարի վրա («Երկիր», 1993, հունվ. 27):

Նման դեպքերում իրենք կասեին՝ ա՛յ քարաքյալլա՜:

Հունվարի 20-ը ծանր օր էր ռազմաճակատում. թուրքի 9 ինքնաթիռներ Մարտակերտի ճակատի տարբեր կետերում զնդիկավոր ռումբեր են թափել: Մերոնք նրանցից երեքը վայր են գցել: Ասում են՝ բոլոր այս ինքնաթիռներում էլ անսարք են եղել ինքնանետիչները (կատապուլտ), եւ սավառնորդները կոտորվել են (մի բան, որ բոլորովին էլ ցավալի չէ):

Այսօր Վարդենիսից 10 կմ հեռու վայր է գցվել թուրքի մեկ ռազմական ինքնաթիռ (փառք աստծո, Հայաստանի սահմանային շրջանում եւս ինքնաթիռ են ոչնչացնում):

◇ ◇ ◇

Ալմա-Աթայից վերադարձող Լ. Տեր-Պետրոսյանը հայտարարեց, թե Նազարբաեւը խոստանում է շարունակել ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանն ուղղված իր ջանքերը՝ այս անգամ արդեն ԵԱՀԽ-ի ոլորտում, օգտագործելով իր երկրի ու սեփական հեղինակությունը (Աստվա՜ծ օգնական):

Հունվարի 23. Նախորդ երկու օրերին համեմատաբար հանգիստ է եղել ռազմաճակատում, եթե չհաշվենք 21-ին Վանք գյուղի ռմբակոծությունը թուրք ռազմական ինքնաթիռների կողմից:

Այսօր թշնամին ուժեղ գրոհներ է ձեռնարկել Լաչինի միջանցքի հյուսիսային ու հարավային կողմերում: Մերոնք երկու ճակատում էլ արժանի հակահարված են տվել՝ Ղոչաղի մոտ ոչնչացնելով մի խոշոր զորաջոկատ:

◇ ◇ ◇

Հունվարի 15-ին վայր գցված ինքնաթիռներից մեկի սավառնորդ, ուֆացի 40-ամյա մայոր Անատոլի Չիստյակովը դիմել է Ելցինին, որպեսզի նա իրեն փրկի մահապատժից: Իսկ զոհված Ալեքսանդր Պլտնիկովի հարազատները խնդրում են նրա դին...

Հունվարի 25-ին կատաղի մարտեր տեղի ունեցան Ասկերանի շրջանի Քարագլուխ գյուղի մոտ: Հրետանային նախապատրաստությունից հետո զրահատեխնիկայի ուղեկցությամբ բավական մեծ մի զորաջոկատ գրոհեց Քարագլուխ եւ Փառուխ գյուղերի վրա: Ինքնապաշտպանները մարտի են նետվել կազմ ու պատրաստ, արժանի ջարդ տվել եւ ետ մղել թշնամուն՝ ոչնչացնելով շուրջ 60 ասկյար:

Թուրքերը ուժեղ հարձակում են գործել նաեւ Ղազանչի-Առաջաձոր-Կիչան ուղղությամբ: Այստեղ եւս աներեր են մնացել ինքնապաշտպանների դիրքերը:

Ասում են՝ Աղդամում զորքի ու զրահատեխնիկայի վիթխարի կուտակումներ են տեղի ունենում:

Հունվարի 26-ին, սկսած վաղ առավոտից, թեժ մարտեր են եղել ԼՂՀ բոլոր սահմաններում: Դաս չառնելով նախորդ օրվա խայտառակ պարտությունից՝ թուրքերն Աղդամի կողմից նոր արշավանք են կազմակերպել Խրամորթ-Քարագլուխ ուղղությամբ, պարտություն կրելով եւ դաշտում թողնելով շուրջ մեկ տասնյակ ասկյարի դիակ, վերադարձել ելման կետերը:

Ֆիզուլիի կողմից թուրքերը հրետակոծել են Հադրութ ավանը, Էդիլլուն, Ճարտարը:

Հաջորդ օրերին էական իրողություններ չկային ռազմաճակատում, բացի նրանից, որ թուրքերը պարբերաբար հրետակոծում, հարձակումներ էին գործում Լաչինի մարդասիրական միջանցքի վրա՝ միշտ էլ ձախողվելով:

27-28-ին Աղդամից եւ հարավից ռազմական կետերից «Գրադ» կայանքները մի քանի տասնյակ արկ են գցել Ստեփանակերտի արվարձաններում եւ Շուշիում:

Այս առթիվ ոչինչ չհաղորդեցին Հայաստանի լրատվական մարմինները, որոնք հիմա իրենց անբան անճարակությունը քողարկելու «հիմնավոր պատճառաբանություն» ունեն. հանրապետությունը բազմատեսակ շրջափակման մեջ էր գտնվում, հիմա էլ հեռախոսային կապը լրիվ խափանվեց, եւ Երեւանում անգամ անհնար է մի տեղից մի այլ տեղ զանգել:

Հունվարի 30-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը ցավակցությամբ իր վերաբերմունքն արտահայտեց Նախիջեւանի ԻԽՀ շրջափակված լինելու պատճառով կրած զրկանքների եւ տառապանքների նկատմամբ (մոսկովյան հեռուստատեսություն):

Իսկ ԼՂՀ-ը հինգ տարի է այդ վիճակում, նույն խորհուրդը քոռ ու խուլ է ձեւանում հինգ տարի...

◇ ◇ ◇

Հունվարի երրորդ տասնօրյակի էական իրողություններից պիտի համարել Մ. Ռաֆայելիի աղմկոտ այցը Այսրկովկաս եւ բանակցությունների, ամենայն հավանականությամբ, անհաջող ավարտը: Նա Հայաստանում, Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ ունեցած զրույցին, ասել է, թե ինքը կողմ է, որ Լեռնային Ղարաբաղում հրադադար արվի առանց որեւէ նախապայմանի, որպեսզի դրանից հետո կողմերը նստեն բանակցությունների: Տեր-Պետրոսյանը տվել է իր համաձայնությունն այդ պայմանին, միաժամանակ հասկացնելով, որ եթե ադրբեջանական կողմը կառաջարկի որեւէ կանխապայման, այն ժամանակ Հայաստանն ու Լեռնային Ղարաբաղն էլ կառաջարկեն իրենց պայմանները, որոնք կլինեն ոչ պակաս կարեւոր:

ԼՂՀ ղեկավարությունը եւս անմիջապես տվել է իր համաձայնությունը՝ կրակը դադարեցնելու առանց որեւէ նախապայմանի եւ միաժամանակ Մինսկի խորհրդաժողովի ղեկավարին խնդրել է կատարել իր նախնական խոստումը՝ այցելել Ղարաբաղ, ծանոթանալ իրավիճակին, դրա համար խոստանալով ապահովել անվտանգությունը:

Սակայն այդպես էլ Ռաֆայելին Այսրկովկասից հեռացավ, առանց բարդույթի գոտին այցելելու, տված հայտարարությունների մեջ սարքելով մշուշոտ տպավորություն, թե իր այցելության անվտանգությունը չէր լինելու երաշխավորված:

◇ ◇ ◇

Կարեւոր էր, իհարկե, նաեւ **հունվարի 24-ին** մեր հանրապետության ղեկավարների «քաղաքական շոուն»: Հանրապետության երեկոն կեսժամյա էլեկտրական լույս ունեցավ, որպեսզի բնակչությունը հեռուստատեսությամբ տեղեկանա Խոսրով Հարությունյանի գործնական կարգադրություններին, մեկ էլ դիտի պրեզիդենտի սելեկտորային խորհրդակցություն-ներկայացումը.

– Կապա՞ն: Ինչպե՞ս է քաղաքի վիճակը: Ամեն ինչ կա, հացից բացի՞: Հիմա ես կխնդրեմ, եւ առավոտ ձեզ հաց կհասցնեն: Իջեւա՞ն: Հացի հարցը լուծվա՞ծ է: Վառելի՞ք: Հիմա ես կխնդրեմ, եւ կես ժամից այստեղ կուղեւորվի վառելիք բերող շարժակա՛զմը: Մեղրի՞...

Սա, անկասկած ոչ մեզ համար է, ոչ էլ մեծարգո պրեզիդենտի պաշտոնյա զրուցակիցների... Եթե նրանց պահանջները հնարավոր է կատարել մի խնդրելով, ինչո՞ւ է պահել այս երեկոյին... Այս ներկայացումը տեսագրվել է ապագայի, սերունդների համար. թող իմանան, թե ի՞նչ ղեկավար ենք ունեցել, աղետի ենթարկված ժողովրդի համար այրվող-փոթոթվող, բոլոր հարցերը մի խնդրելով լուծող...

◇ ◇ ◇

Հաղորդեցին նաեւ (ընդ որում՝ շատ խորհրդավոր ու խորհմաստ), որ Լ. Տեր-Պետրոսյանն այսօր 15 րոպե (ամբողջ 15 րոպե) հեռախոսազրույց է ունեցել Թուրքիայի վարչապետ Ս. Դեմիրելի հետ: Եվ նյութն էլ եղել են Ղարաբաղի բարդույթի լուծման հնարավորությունները:

Բայց սրանից տաս օր առաջ մեր մամուլը հաղորդել էր, թե Թուրքիայի լրտեսության տվյալներով՝ Դեմիրելն ինքը Թուրքիայում ծննդյան տոներն անցկացրած Ֆրանսուա Միտերանին խնդրած է եղել, որպեսզի նա «գործի դնի իր անձնական ազդեցությունը՝ Լեռնային Ղարաբաղում զինադադար հաստատելու համար» («Երկիր», 1993, հունվ. 16):

◇ ◇ ◇

Հիմա արդեն բոլորն էլ գիտեն, նույնիսկ դեռահաս երեխաները, որ Արցախի գոյապայքարի գերագույն խնդիրը՝ ազատության ու անկախության նվաճումը կա եւ լինելու է ռազմի դաշտում: Դրա համար էլ այնտեղ, լեռնաստանում, կռվում են բոլորը, ծեր ու ջահել, կին ու երեխա, ով կարող է զենք բռնել, ով կարող է կռվողին որեւէ, թեկուզ չնչին, օգնություն հասցնել: «Ազգը» հաղորդել է, որ «մինչեւ 15 տարեկան 150 զինվոր կա Ղարաբաղում, 14 տարեկան տանկի հրամանատար: Միայն Մաճկալաշենի մարտում մեկ ժամվա ընթացքում 7 տանկ են խփել:

... Մարտունու շրջանում, հունիս ամսից սկսած 57 տանկ է ոչնչացվել («Ազգ», 1993, հունվ. 16):

◇ ◇ ◇

Հունվարի 27-ին Աթենքում գիտաժողովի պես մի բան պիտի լինի,- հաղորդում է «Երկիր»-ի հունվարի 23-ի համարը: – Կարդացվելու են զեկուցումներ.

1. «Լեռնային Ղարաբաղը եւ մարդու իրավունքները» (բարոնուհի Քերոլայն Կոքս),
2. «Ռուսաստանի Հանրապետությունը եւ Լեռնային Ղարաբաղը» (Կոնստանտին Վոյեվոդսկի),
3. «Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը» (Սեյրան Բաղդասարյան, ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հանձնաժողովի նախագահ),
4. «Լեռնային Ղարաբաղը՝ պատնեշ պանթուրքիզմի տարածման դեմ» (դ-ր Հրիստոս Ալորիս, պատմ. եւ արտ. քաղ. հելլենական ֆոնդի անդամ):

Իհարկե, լավ բան է, մեր իսկական բարեկամ հունաց մայրաքաղաքում նման միջոցառում: Հասկանալի է, որ կազմակերպիչները զեկուցումներով չեն բավարարվի, կկազմակերպեն այլեւայլ միջոցառումներ, հանդիպումներ, ելույթներ, գործին կխառնվեն ռադիոն, հեռուստատեսությունը, մամուլը: Բայց ժողովուրդը չի՞ ասի, թե ո՞ւր է մաքառող ժողովրդի ներկայացուցիչը, ինչո՞ւ չեք բերել մեկին, որ տեսնենք՝ ինչպիսին է թրքության դեմ իր ազատ ապրելու իրավունքը պաշտպանող այդ փոքրաթիվ ժողովուրդը:

Հայաստանից էլ Ղարաբաղին նվիրված եվրոպական եւ միջազգային մի շարք միջոցառումների իրենց աշխատակիցներին են ուղարկում:

Հետո էլ ասում են՝ օտարները չեն ճանաչում Արցախի իրավունքները:

Հունվարի 31.- Առավոտյան զանգեցի Ստեփանակերտ՝ մերոնց: Լավ են, ինչ էլ որ լինի, հավատում են վաղվա հաջողություններին..., չնայած ամենաքիչն օրընդմեջ քաղաքը հրետակոծվում է Աղդամի կողմից: Նախորդ օրվա հրետակոծությունից իրենց էլ է բաժին հասել, մի արկ ընկել է ցախանոցը, «ամեն ինչ շներոց արել,- ինչպես հաղորդեց եղբորս կինը: – Աշոտի արհեստի գործիքներ, թթու-կծու, զանազան մթերքներ ու հոգեպահուստ...»:

Առաջները, երբ հրետանին գործում էր Շուշիից, մերոնց կողմերին ոչ մի վնաս չէր լինում, տունը գտնվում է քաղաքի հարավ-արեւմտյան եզրին, զորանոցի կողքին: Այս զորանոցն էլ՝ կառուցված դեռեւս 1847 թ., անընդմեջ ռուսական զորք է տեղավորել, ինչպես ցարի ժամանակ, այնպես էլ խորհուրդների օրոք: Վերջին չորս տարիներին հնաբնակ 366-րդ գունդն էր այստեղ: Թեկուզ վերին կարգադրությամբ՝ ոչնչի չէր խառնվում, Շուշիի ավազակները զգուշանում էին նրա զայրույթից եւ ռումբ ու հրթիռ չէին գցում

ոչ միայն զորանոցի, այլեւ շրջակայքի թաղերի վրա:

Բայց որքան էլ ասենք՝ զունդը չէր խառնվում, երեւի մի բան անում էր. նրա զինվորության մեծ մասն այստեղ էր եղել տասնյակ տարիներ, հրամանատարությունը՝ համարյա լուծված քաղաքի ու մարզի ղեկավարության հետ: Եվ պատահական չէր, որ Ադրբեջանի մեծերն անվերջ-անդադար հաչում էին գնդի դեմ, վերջն էլ այնպես արին, որ Կենտրոնն ստիպված եղավ այն հանել-գրել Այսրկովկասով մեկ:

Հիմա, այս մեկ տարվա վերանորոգչական աշխատանքներից հետո, զորանոցում տեղավորված է ինքնապաշտպանության գնդերից մեկը: Եղբայրս ասում է. «Հավանաբար թուրքի հետախուզությունը պարզել է, որ զորանոցն էլի զորանոց է, դրա համար էլ սկսեցին այն հրետակոծել... Բայց որովհետեւ հրետանավորը թուրք ապաշնորհն է, այսպես արկերը գցում է աջ ու ձախ, որ ավելի շատ մերձակա անտառն է քանդուքարափ անում»:

Փետրվարի 1-ին Արցախում եւ Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում դրությունը խաղաղ էր, իսկ քաղաքական ոլորտներում պայքարը ստորջրյա խլրտումներ էր ցուցադրում: Մի քանի օր առաջ իմացել էինք, որ ՀՀ պատվիրակությունը (պրեզիդենտի խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյան եւ ԳԽ-ի պատգամավոր Դավիթ Շահնազարյան) ինչ-որ առաքելությամբ Թուրքիա է մեկնել: Այսօր **բերնի մի կողմով** հայտնեցին, որ այն հանդիպում է ունեցել վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելի հետ, եւ սա, լսելով իր կառավարության ներկայացվող պահանջները թե խնդիրները, ասել է՝ Թուրքիայի տարածքով Հայաստանին ուղարկվող մարդասիրական օգնությունը կարող է անցնել միայն Ղարաբաղի խնդիրն Ադրբեջանի հետ լուծվելուց հետո (այսպես են ասում, բայց, ամենայն հավանականությամբ, հարցը կտրուկ է դրել, այսինքն՝ Ղարաբաղից ձեր հեռանալուց հետո, այնտեղից բոլոր հայ զինական ուժերը դուրս բերելուց հետո, այսինքն՝ ինչպես Ադրբեջանն է ուզում), օգնությունն էլ՝ այդպե՛ս: Իսկ էլեկտրաէներգիան, որն այսօր թթվածնի պես անհրաժեշտ է շնչահեղձ եղող Հայաստանին, հրաժարվում է տալ...

Դեմիրելը չի ասել, թե դա իր ցեղակից Ադրբեջանի պահանջն է: Բայց մի՞թե հասկանալի չէ:

Փետրվարի 2-ին ռազմաճակատում հանգիստ էր, խռովք էր միայն ԳԽ-ի նստաշրջանում. ցերեկով արդեն հայտնի էր, որ կառավարությունը հրաժարական է տվել, եւ երեկոյան դրա հանգամանքների մասին խոսելու, ժողովրդին կատարվածի էությունը բացատրելու փոխարեն, հաղորդեցին նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ելույթի տեսագրությունը: 1993 թ. համար կառավարության ներկայացրած, իբր, հեղափոխիչ ծրագիրը չի ընդունվել, որովհետեւ, ինչպես երեւում է, այն եղել է կիսատ-պռատ, բացահայտ թերություններով ու անմիտ կետերով խճողված. մի խոսքով՝ այնքան պակասավոր, որ նույնիսկ Մինիստրների խորհրդի նախագահ Խոսրով Հարությունյանը չի հավանել եւ խոստովանել է, թե իրեն եւս դուր չի գալիս, բայց ստիպված է ներկայացնել հաստատման:

Իհարկե, նման դեպքում նա կարող էր եւ պետք է չներկայացներ, պահեր-գլխավորեր մշակումը, կատարելագործումը եւ ավարտելուց հետո միայն ԳԽ հանձներ, ասեր՝ քննեցե՛ք, հաստատեցե՛ք:

Բայց, հավանաբար, ստիպված է եղել տեղի տալ, ներկայացնել, եւ հիմա, իբրեւ կարգին մարդ, չի կարող, թեկուզ կես-բերան, չարտահայտել իր վերաբերմունքը: Եվ դա էլ հավասարակշռությունից հանել է հանրապետության նախագահին:

...Երեկ երեկոյան տեղի ունեցավ մի դեպք (դա Խ. Հարությունյանի անկեղծ խոստովանության մասին.- Բ. Ու.), որն աննախադեպ էր համաշխարհային պատմության մեջ... Պատկերացնո՞ւմ եք, մեր վարչապետը կարող էր արտահայտել իր անհամաձայնությունը, դիտողությունները, մերժել այդ ծրագիրը կամ ներկայանալ ինձ, խնդրել, որ պայմանավորվենք... Ոչ, քաղել է, որ չորս օր անիմաստ ու աննպատակ քննարկենք, որպեսզի հետո վեր կենա, կարծիք ասի... Եվ հիմա ես ստիպված եմ պահանջել նրա

կաբինետի հրաժարականը: Մի շաբաթից ես կներկայացնեմ նոր կառավարությունը, որն ամեն ինչ կսկսի սկզբից,- սա նախագահի խոսքն էր:

Խոսրով Հարությունյանը խոսեց մեղավոր, անորոշ, ոչինչ չբացատրելով, չպարզելով հրաժարականի բուն պատճառը...

Գուցե էլի թուրքե՞րն են պահանջել:

Տվին նաեւ ԳԽ-ի նախագահ Բաբկեն Արարքցյանի խոսքը սովորականի պես ծանծաղ... Այ, սրա վրա որ երբեք չի կախվի հրաժարականի սպառնալիքը, քանի առայժմ հանրապետության նախագահի միակ ամենավստահելին է...

Փետրվարի 3-ին ճակատում էական տեղաշարժեր չեն եղել, բացի նրանից, որ Աղդամից կրակ են թափել Ասկերանի պաշտպանական դիրքերի վրա եւ լռել՝ միայն մերոնց պատասխան հրետազարկերից հետո:

Հեռուստատեսությամբ ՀՀ նախագահի խորհրդական Լիպարիտյանը զրույց ունեցավ իրենց Թուրքիա գնալ-վերադառնալու շուրջ եւ, նախագահի դիրքը պաշտպանելու համար, ստիպված էր խղճի դեմ բաներ խոսել, հաճախ նույնիսկ միամիտ բաներ: Ասում է՝ Թուրքիայի կառավարությունն ամեն պատրաստակամություն ունի ոչ միայն իր երկրով մեր հանրապետություն եկող մարդասիրական օգնությանն ազատ ճանապարհ տալու, այլեւ իր սեփական միջոցներով ու հնարավորություններով օգնելու, որպեսզի մեր կյանքը կարգավորվի: Իբր, Դեմիրելն ասել է՝ մենք չենք կարող անտարբեր լինել, երբ մեր հարեւան Հայաստանը ծանր վիճակում է:

Հետո՞ ինչ: Մի՞թե այս մարդը կարծում է՝ Դեմիրելն իր պատվիրակության երեսին կարող էր եւ թշնամության բացահայտ խոստովանություններ անել: Թե այս ամբողջ դատարկաբանությունը պետք է ընդունենք եւ մոռանանք, որ այդ բարյացակամ Թուրքիան խոստացել էր էլեկտրաէներգիա տալ իր ցեղակցի կողմից կաթվածահար դարձած մեր տնտեսությունը կենդանացնելու համար, եւ մեկ էլ պատահաբար հրաժարվեց: Որ ուրիշ երկրներից եկող ցորենն ու ալյուրը լկտիաբար սեփականում է եւ փոխարենը մեզ ուղարկում կեղտոտ կուտ կամ պարզապես ոչինչ (այս էլ՝ Ջորջ Քենեդու հանձնաժողովի եզրակացություններից):

Ասում է՝ Թուրքիայում հակառակ ուժեր կան, մանավանդ՝ Ադրբեջանի դեսպանը: Իբր, միայն սրանք են հակահայկական գործարքների պատճառը: Դեմիրելն ու նրա կառավարությունը չեն կարողանում այդ հակառակ ուժերին հաղթել, որ պետական-միջազգային հարաբերություններում մարդկային տարրական օրենքներն է՞լ պետք է դեր ունենան...

Փետրվարի 4-ին համարյա բոլոր ռազմակետերից սկսված հրետակոծություններով թուրքերը ցույց տվին, որ նախորդ օրերի «համեմատական անդորրը» հարաբերական բան է եղել, նախապատրաստություն նոր, կատաղի ռազմարշավի: Այսօր նրանք Ֆիզուլու շրջանից «Գրադ» կայանքներով հրետակոծել են Սոսն ու Մաճկալաշենը, Աղդամի կողմից՝ Կուրապատկինոյի պաշտպանական դիրքերը, իսկ բուն Աղդամից՝ Ասկերանն ու շրջանի սահմանամերձ գյուղերը:

Սակայն օրվա երկրորդ կեսին պարզվեց, որ թուրքի այս հրետակոծությունները ռազմագիտական ծուղակ են եղել. Մարտունու եւ Ասկերանի շրջանները հրետակոծելով՝ գրոհներ է ձեռնարկել Մարտակերտի հարավային մասում, Սրխավենդի ու Վաղուհասի կողմերում: Երկու տեղում էլ ինքնապաշտպանները եղել են զգաստ ու զգոն եւ անմիջապես հակահարձակման են անցել՝ իրենք հանկարծակիի բերելով այդպիսի պատասխան չնախատեսած թշնամուն:

Փետրվարի 5-ին, ծանր մարտերից հետո, Մարտակերտի շրջանի ինքնապաշտպաններն ազատագրեցին Չլդրան եւ Կոճղոս գյուղերը՝ թուրքին պատճառելով մեծ կորուստներ (կոտորվել են շուրջ 100 ասկյարներ) եւ տալով միայն 7 զոհ: Այդօր ազատամարտիկները, որոնց առաջ թուրքերը խուճապահար փախչում էին, հասել են Մեհմանայի ու Դրմբոնի մատույցները:

◇ ◇ ◇

Այսօր «Ազգը» հատվածներ է արտատպել թուրք հայտնի լրագրող Մեհմեդ Ալի Բիրանդի «Հայաստանը ոտքի է հանել աշխարհը» հոդվածից (բնագիրը՝ «Սաբահ» օրաթերթում): Այնտեղ անդրադառնում է վերջին շրջանում թուրք-հայկական տնտեսական ու քաղաքական հարաբերություններում ստեղծված փոփոխակներին, հատկապես Հայաստան մտնող գազի կտրվելու պատճառով մի շարք տերությունների օգնության միջնորդություններին, խոստովանում, որ Թուրքիան գտնվում է երկու քարի արանքում, ուզում է տեղի տալ այդ միջնորդություններին, օգնել ճգնաժամի մեջ գտնվող Հայաստանին, բայց և չի կարող չունկնդրել Ադրբեջանին, որը պահանջում է շրջափակել ու Հայաստանին ստիպել հեռանալ Ղարաբաղից, հրաժարվել նրա նկատմամբ ունեցած հավակնություններից: Չէ՞ որ Էլչիբեյն ասել է. «Հայերի դեմ մեր միակ զենքը շրջափակումն է: Ռազմական տեսակետից մենք նրանց չկարողացանք ծնկի բերել, որովհետև չունենք բավականաչափ ո՛չ զինվոր, ո՛չ էլ զենք ու զինամթերք: Մեր միակ ազդու ճնշումը տնտեսական շրջափակումն է: Եթե դա էլ վերացնենք, այդ դեպքում Ղարաբաղի պատերազմը կձգվի, և մենք որևէ արդյունքի չենք կարող հասնել»:

Ուրեմն, խորհրդային բանակի այնքան զենքը, զինամթերքը և ցամաքային ու ռազմաօդային տեխնիկան, որ ստացել էին, չկարողացան ծառայեցնել իրենց կես-նպատակին՝ Ղարաբաղի վերջնական նվաճմանը և հույս ունեն հարցը լուծել դիվային շրջափակումով:

◇ ◇ ◇

Դաշնակցային Ռուսաստանում Թուրքիայի լիազոր-ներկայացուցիչ Վ. Վուրալն «Ազատություն» ռադիոյին հաղորդել է, թե փետրվարի երկրորդ կեսին Հռոմում ԵԱՀԽ-ի հանձնարարությամբ կկայանա 5 երկրների՝ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի, Ադրբեջանի ու Հայաստանի լիազորված պատվիրակությունների հանդիպումը ղարաբաղյան բարդույթի տարածքում հրադադարի համաձայնագիր մշակելու համար: Նա գտնում էր, որ համաձայնագրի հիմքում երկու պայման պիտի լինեն՝ Ադրբեջանի ամբողջության անձեռնմխելիությունը և Լաչինի միջանցքից հայկական զորքերի դուրսբերումը: Իբր Թուրքիան Ադրբեջանի հետ համերաշխ է և համառորեն կպաշտպանի այս պայմանը:

Բայց հայտնի չէ, թե Հայաստանն ինչպե՞ս պիտի մասնակցի մի այնպիսի հանդիպում-պայմանավորվածության և, մանավանդ, ինչպե՞ս պիտի ստանձնի կռվող Ղարաբաղի փոխարեն վճիռներ ընդունողի դեր, երբ գիշեր-ցերեկ հանդես է գալիս նրա իրավունքները հարգողի պահանջով:

ՀՀ ԳԽ-ի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Դավիթ Վարդանյանը հայտարարել է, թե ինքը բոլորովին անտեղյակ է ծրագրված այդ հանդիպումից և առհասարակ չի սպասում, թե նման հանդիպումները կտան որևէ դրական արդյունք:

Փետրվարի 6-ին լրատվական մարմինները, հատկապես հեռուստատեսության խոսնակները, լեզուներն են ծամծմում, իսկ Ստեփանակերտի բարեկամներս հեռախոսով հաղորդեցին, որ նախորդ երկու օրերի ընթացքում և այսօր ինքնապաշտպանական ուժերի գրոհը Մարտակերտի շրջանում անկասեցնելի առաջ է գնում. Վաղուհասից հասել է Մեհմանա՝ ազատագրելով Վերին Հոռաթաղը, Հարությունագոմերը, Պողոսագոմերը, Կոճողոտը, Ղազարահողն ու Դրմբոնը (հարավ-արևմտյան կողմում ազատագրված է Մանիքլուն): Սա Մարտակերտ-Քելբաջար ավտոմայրուղու գիծն է ընդգրկում և թուրքին զրկում է Թարթառից Քելբաջարի շրջան որևէ տեղափոխություն կատարելու հնարավորությունից: Միաժամանակ ազատամարտիկների հսկողության տակ է Թարթառի աջափնյակը, քանի որ նրանք ընդհուպ մոտեցել են Սարսանգի ջրամբարին:

Այսօր թուրքի լրատվական մարմինները հաղորդել են, թե հայերն առաջ են շարժվում

«չնայած տված մեծ կորուստներին»:

Ճշգրտված տվյալներով՝ վերջին երեք օրերին այս ճակատում թուրքը ունեցել է 200 ասկյարի կորուստ:

«Մարտակերտի շրջանում են գտնվում,- հաղորդում է Բաքվի ռադիոն,- պաշտպանության մինիստր Ռահիմ Ղազիևն ու ներքին գործմինիստր Համիդովը: Վերջինը խոստացել է, թե «հայերն այնտեղ շրջապատման մեջ են գտնվում: Մենք նրանց բոլորին կոչնչացնենք և մի քանի մեքենա՝ հայերի դիակներով լիքը, կուղարկենք Բաքու, կցուցադրենք, որպեսզի մեր ասկյարների մայրերը տեսնեն, սրտերը հովանան»:

Ի՞նչ խոսք, որ լավ է, երբ թուրքը դեռևս մեքենաներ ունի: Բայց լավ կլինի, որ նրանցով տեղափոխի սեփական ասկյարների դիակները, որոնք, ինչպես հայտնի է, մարտադաշտում փռված են մնում ամիսներ շարունակ:

Այսօր Էլչիբեյն արտակարգ դրություն հայտարարեց Աղդամի շրջանում՝ կապված այնտեղ տիրող անկառավարելի վիճակի, անօրեն զինված ջոկատների գործողությունների հետ: Այն կգործի սկսած ամսիս 7-ի ժ. 00-ից:

Փետրվարի 7-ին, ինչպես և նախորդ օրը, թուրքերը կատաղի գրոհներ են ձեռնարկել Լաչինի միջանցքի հարավից ու հյուսիսից և, երկու կողմերում էլ արժանի հակահարված ստանալով, նահանջել:

«Երկիր» թերթը (1993, փետրվարի 3) հրապարակել էր մի հաղորդում, որը պատմում էր, թե Ստեփանակերտի «Երազանք» ֆուտբոլային թիմն ինչպես երկար ժամանակ գտնվում էր մարտադաշտում՝ Լաչինի միջանցքն էր պաշտպանում պատշաճ ռազմական մակարդակով, տվեց երկու զոհ, ունի վիրավորներ և այժմ էլ վերստին դարձել է իր գործին, մարզումներ է կատարում:

◇ ◇ ◇

Աթենքում տեղի ունեցավ Լեռնային Ղարաբաղի վիճակին նվիրված այն գիտաժողովը, որի մասին խոսք կար մի քանի օր առաջ: Գիտաժողովը, որն անցավ Հունաստանի պաշտպանության ազգային թանգարանում՝ ունենալով 400 ունկնդիրներ, ցույց տվեց ղարաբաղյան խնդրի կարևորությունը շրջակա ամբողջ տարածքի և երկրների ճակատագրերի համար: Ք. Սիտրիսը գտնում էր, որ ադրբեջանա-թուրքական քաղաքականությունն է Ղարաբաղի նվաճումով հնար ստեղծել երկու ռազմատենչ երկրների միավորումը, առայժմ իրեն կապել նաև Միջին Ասիան, Թուրք-Թուրան ստեղծել, աղետալից սպառնալիքի պես կախվել հարևան երկրների և, առաջին հերթին, Ռուսաստանի բախտի վրա: Նա գտնում էր, որ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը շատ անհրաժեշտ է Հունաստանի մասնակցությունը, մի երկրի, որը պակաս շահագրգռություններ չունի և չպետք է ունենա, քան ուրիշները:

Փետրվարի 6. Վերջապես այսօր բախտ ունեցանք լսելու այն երջանիկ լուրը, որին սպասում էինք անցյալ ամառվանից՝ Շահումյանի շրջանի ու Մարտակերտի շրջանի մեծ մասի կորստյան ողբերգական իրադրությունից հետո: Երեկվա մխիթարական այն տեղեկությունից հետո, թե արցախյան ինքնապաշտպանությունն ազատագրել է Չլդրան ու Կոճողոտ գյուղերը, այսօր երկուսին գումարվել են ևս մի քանիսը՝ մինչև Պողոսագոմեր ու Հարությունագոմեր: Մերոնք հասել են Սարսանգի մատույցները, տիրացել ավտոմայրուղուն և կտրել Թարթառի ու Քելբաջարի շրջանների կապը:

Կեսօրից հետո առաջխաղացումը շարունակվում էր, և տա՛ Աստված, որ այն անկանգ լինի՝ մինչև երանելի սահմանը:

Հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեցավ ԼՂՀ Պաշտպանության կոմիտեի նախագահ Սերժ Սարգսյանը: Ես նրա մասին միայն աննպաստ բաներ էի լսել (ըստ երևույթին միշտ չէ, որ աղբյուրներիս պիտի վստահել): Սակայն զգացի, խելոք մարդ է և բավական էլ լուրջ ու հավասարակշիռ է երևում, քան նրանք, որոնք իրեն մեղադրում էին այդ

շնորհների բացակայության մեջ։

Հավանաբար, էկրան են տրամադրել, որպեսզի արցախական իր խոսքն ասի Պարույր Հայրիկյանի ու նրա երեկվա հակալեւոնական բազմահազարանոց հանրահավաքի դեմ, կոչ անի միասնության ու համազգային համերաշխության։ Այս հանձնարարությունը հաջողությամբ կատարեց՝ շեշտելով հանրահավաքի անլրջությունը։ Հարց է տալիս՝ ո՞վ է նա, ի՞նչ է արել, ի՞նչ է անում եւ ի՞նչ կարող է անել։ Նշանակել էին Գորիսի տեր ու պաշտպան, այն թողեց թշնամու կրակի տակ, վեր կացավ, գնաց Ամերիկյան կիսագնդում հակակառավարական ու հակահայկական ճառեր կարդաց։ Այո, հակահայկակա՛ն, որովհետեւ ստիպում էր, որ սփյուռքահայերն օգնություն չանեն աղետյալի վիճակում հայտնված հայրենիքին, որովհետեւ նրա ղեկավարներն ապիկար են։ Վերջերս էլ կոչ է արել, որ իր կուսակցության անդամ մարտիկները, որ կռվում են Արցախի ճակատում, զենքերն առած գան Երեւան։ Եվ նրանք այդպես էլ արել են՝ մերկացնելով ճակատի այն կետերը, որոնցում իրենք են եղել։ Հիմա նրանք իրենց զենքերով եկել, Երեւանում ի՞նչ են անում։ Ձայնակցում են Հայրիկյանի պառակտողական կոչերին։ Սա՞ է Հայրիկյանի՝ հայրենիք պաշտպանելու եղանակը։

Իհարկե, Հայաստանի այսօրվա իշխանությունները եւ նրանց ղեկավարներն ունեն մեծ թերություններ։ Բայց մի՞թե դրանց ուղղելը կամ շարքից հանելն էլ պետք է կատարվի Հայրիկյանի առաջարկած եղանակով։

Այսօր մեր խնդիրն է եւ պիտի մնա համազգային համերաշխության ու միասնության ամրապնդումը։ Մենք Արցախի կռիվն ունենք, մենք՝ ամբո՛ղջ ազգով։ Ամեն մի հայ, ով էլ որ այն կա, պիտի գիտակցի, որ Արցախը միայն հայկական բնակավայր չէ, այլեւ (սա առաջին հերթին) Հայաստանի պարսպան ու զրահն է։ Հիշո՞ւմ եք, Ադրբեջանի ղեկավարը մի քանի օր առաջ Զանգեզուր էր պահանջում։ Ուրեմն, նա Արցախով բավարարվողը չէ։ Իսկ Արցախն ու Զանգեզուրը կորցնելուց հետո էլ ի՞նչ Հայաստան պիտի մնա։

– Ես համոզված եմ, որ այս պատերազմը մենք շահելու ենք, միայն թե ամեն մի հայ, իսկ մայր հայրենիքի հայությունը՝ հատկապես, իմանա, գիտակցի, որ սա ի՛ր պատերազմն է, մեր համազգային ու ամեն ինչ վճռող գոյապայքա՛րը։

✧ ✧ ✧

Հաղորդեցին, որ Վրաստանի ղեկավար Շեւարդնաձեն վերջերս Բաքվում ունեցած իր բանակցություններում պատրաստակամություն է հայտնել լինելու միջնորդ հայ-ադրբեջանական բարդույթի կարգավորման գործում։ Ըստ երեւույթին որոշել է դառնալ համաանդրկովկասյան, նույնիսկ համակովկասյան «ընտանիքի» մեծ հայրը։ Բայց ո՞նց պիտի լուծի Արցախի խնդիրը, երբ նա ինքը տերն է Հարավային Օսեթիայի ու Աբխազիայի ցավերի։ Թե՞ մտածում է, որ ընդհանուր կաթսայի մեջ ամեն ինչ կարելի է խառնել, շիլաշփոթ շինել։

✧ ✧ ✧

Մի երկու օր հետո էլ հաղորդեցին, թե Երեւանում հայտնվել է Չեչնիայի պրեզիդենտ Դուդաեւը, որն, իբր, առաքելություն ունի կազմակերպելու Վրաստանի, Հայաստանի, Ադրբեջանի ղեկավարների ու իր հանդիպումը եւ մեծ զրույց նախաձեռնելու, որպեսզի հանուր Կովկասում վերջ տրվի եղբայրասպան կռիվներին, ստեղծվի համերաշխության ապագա «Համակովկասյան տուն» ստեղծելու համար։

Ուրեմն, հիմա էլ մտածենք, թե մեր փրկությունը լինելու է լեռնային ավազակ Դուդաեւից։

✧ ✧ ✧

Փետրվարի 7-ին Լոս Անջելեսում շուրջ 1500 հանդիսատեսի մասնակցությամբ նշվել է Արցախյան գոյապայքարի 5-ամյակը, որին ներկա են եղել ՀՀԴ ղեկավար Հրայր Մարուխյանը, օրվա բանախոս Վահան Հովհաննիսյանը (Երեւանից) եւ նշանավոր գործիչներ։

Հ. Մարուխյանի ելույթից հրապարակվել են քաղվածքներ, որոնք կարող են բնորոշ կարգախոսներ դառնալ այս օրերի հայկական մտայնության ու առաջնդիչ գաղափարախոսության համար։ Ահա դրանցից մի քանիսը.

«Հայ հեղափոխական դաշնակցության համար Արցախը Հայաստանով է Արցախ եւ Հայաստանը Արցախով է Հայաստան»։

«Մենք իրավունք չունենք Արցախում պարտվելու։ Եթե պարտվենք, ապա պարտված կլինի հայությունը Հայաստանով եւ Սփյուռքով»։

«Արցախը հայ ժողովրդի ապագա նվաճումների ու Հայաստանի ժողովրդավարական հանրապետության կայացման հիմնական բանալին է»։

«Մենք պարտավոր ենք (ազգովին) ձեռք ձեռքի տալ եւ սեւ ամպերը ցրել Ղարաբաղի հորիզոնից, Հայաստանի հորիզոնից, որպեսզի առաջիկա 5-10 տարիների ընթացքում կարողանանք քայլ առ քայլ մոտենալ այն պանծալի օրվան, որին այնքան երազում էինք 75 տարի շարունակ» («Երկիր», 1993, փետր. 16)։

✧ ✧ ✧

Հետագա օրերին, շուրջ մեկ շաբաթ, դանդաղորեն ձեռք բերվող հաջողություններն էին ճակատում եւ հրեշավոր ցուրտն ու սրտամաշ տառապանքները հայաստանյան մեր տներում։ Լույս ու ջերմություն չկար։ Մեր քակորանման 200-250 գրամ հացն անգամ ձեռք բերելը դարձել էր անհնար։ Համաժողովրդական ցավի ու դժգոհության մթնոլորտն էր տիրում ամենուր։ Իսկ անճարակ ու անխիղճ ղեկավարությունը շարունակում էր անտարբեր նայել, թե այս ամենն ո՛ւր կտանի, ամեն ինչ համբերող ու հանդուրժող դարձած այս ազգն է՛լ որքան կդիմանա ու կգոյատեւի...

Ուզում եք իմանալ՝ ինչ ցայտուն բան կար այս օրերին, խնդրեմ. Կտրիճ Սարդարյանը, դարձյալ իր անունը եւ գոյությունն արդարացնելու վճռականությամբ, ասպարեզ է նետվել ու դարձյալ իր սովոր երգը զլել։ Ասում է՝ ռազմաշունչ երգեր է երգում ամբողջ ազգը։ Ռազմաշունչ, անմիտ, տնաքանդ երգեր. «Երգում ենք այսօր ու դատարկում Լեռնային Ղարաբաղը», «Հասկանում եմ, որ ազգային առասպելին դիպչելը շնորհակալ գործ չէ։ Բայց չէ՞ որ քաղաքականության անվան տակ առասպելն ու ցանկությունը քանդում-ավերում են Լեռնային Ղարաբաղն ու ահագնացած թափով մոտենում Հայաստանին» («Ազգ», 1993, փետր. 12)։

Ահա այսպե՛ս։ Իսկ մինչեւ այս չարախնդալու արարողությունը հիշել էր նաեւ 1920 թ. աշունը, երբ Հայաստանի հանրապետությունը, իբր, խելացնոր պատերազմի էր ելել Թուրքիայի դեմ, գլխովին ջախջախվել եւ նոր միայն հասկացել, որ անհրաժեշտ է հարեւանի հետ «խաղաղ համակեցություն» ստեղծել։ Եվ այստեղ էլ. «Պարտությունից հետո հիշեցին նաեւ «թրքամետ» Հովհաննես Քաջազնունուն եւ նրան առաջարկեցին գլխավորել կառավարությունը» (անդ)։

«Թրքամետ» Քաջազնունի՛ն։ Կարեւոր չէ՝ որոշիչը չակերտներում է, թե առանց չակերտների։ Այլ այն է էական, որ բառը կպցված է մի մարդու, որը հատուկ ուսումնասիրություն է գրել հայոց կողմնորոշման մասին՝ «Թուրքիա՞ թե՞ Ռուսաստան» եւ մերժել Թուրքիան, հայոց բախտը մեկընդմիշտ կապել Ռուսաստանի հետ... Եվ, առհասարակ, միշտ էլ իր գրավոր աշխատանքներում, տպագիր ու անտիպ, այն կարծիքին է եղել, որ Հայաստանի համար անընդունելի ու վտանգավոր է Թուրքիայի հետ ունենալիք փոխհարաբերությունը։

Բայց «Նոր ուղու» թմբկահարը ո՞նց կամ ի՞նչ իրավունքով է նրան «թրքամետ» հայտարարում: Թե «Նոր ուղին» բռնած անամոթների համար հնարավոր ու ընդունելի՞ է ամեն մի մոլորություն:

◇ ◇ ◇

Փետրվարի 11-ին Երեւանի պետհամալսարանի մեծ գիտխորհուրդը, հանրապետությունում ստեղծված իրադրության կապակցությամբ, դիմում է հղել ՀՀ ժողովրդին, պրեզիդենտին եւ քաղաքացիական կուսակցություններին: Այնտեղ, դատապարտելով իշխանությունների անճարակ ու անհեռատես քաղաքականությունը, կոչ է արվում անհապաղ ստեղծել Ազգային համաձայնության կառավարություն լայն կոալիցիոն հիմքի վրա, ընդունել սահմանադրություն եւ առաջնորդվել նրանով, ստեղծել ԳԽ-ի հեղինակավոր անկախ հանձնաժողով՝ հանրապետության ճգնաժամային վիճակի պատճառներն ու մեղավորներն երեւան հանելու համար... Եվ, վերջապես, ամբողջ ժողովրդի ու նրա բոլոր ուժերի համախմբումով «ամուր կանգնել Արցախի խնդրի արդար լուծման դիրքում, միահամուռ ուժերով պայքարել Հայաստանի Հանրապետությունն ու հայ ժողովուրդը դժոխային վիճակից հանելու նպատակով» («ГА», մարտի 5):

Փետրվարի 13-ին Մարտակերտի ճակատում թեժ մարտեր էին գնում Գետավանի համար: Մյուս վայրերում լոկ փոխհրաձգություններ են եղել, ինչպես եւ Լաչինի միջանցքի տարածքում, որի վրա մերոնք լիովին վերահսկողություն ունեին, եւ այն գործում էր անխափան:

Երեւանում ԱՄՆ կոնգրեսական Ջոզեֆ Քեննեդին էր բանակցություններ վարում ՀՀ ղեկավարության հետ՝ հետագայում իր տպավորություններն աշխարհին պատմելու, մարդասիրական օգնություն կազմակերպելու եւ բարեգործական այլեւայլ քայլեր ձեռնարկելու համար: Ասում են՝ խոսակցությունների մեջ կարեւոր տեղ է բռնել նաեւ ԼՂՀ խնդիրը (Քեննեդու պատվիրակությունը բաղկացած էր 66 հոգուց, որից 55-ը՝ լրագրող):

Փետրվարի 14. Չորրորդ օրն է, էլեկտրական լույս չունենք, հեռուստատեսությունից անտեղյակ ենք: Ձյունն էլ տեղում է շարունակ, եւ քաղաք գնալը դարձել է անհնար: Ուրեմն, մեր այս ժողովրդավար ղեկավարները որոշել են մեզ վերադարձնել քարանձավային կյանքի, որի պայմաններում դիմացկուններն ու հզորները կապրեն եւ ցեղը կբարելավվի՝ անճարակներից ազատվելով:

Ո՛չ մի կարգին լուր չունենք դրսաշխարհից:

Լավ է՝ հեռախոսը դեռեւս կա. Ստեփանակերտից զանգեց եղբայրս եւ ուրախ հաղորդեց, որ ինքնապաշտպանական բանակը վերջին օրերին մեծ առաջխաղացում է ունեցել: Ասաց, ճիշտ է, որ ազատագրվել են Մարտակերտի շրջանի տասներկու գյուղերը՝ Վաղուհասից ու Գետավանից մինչեւ Ղազարահող ու Մեհմանա: Թշնամին մեծ կորուստներ է տվել: Հենց միայն կոտորված ասկյարների թիվը մի քանի հարյուրի է հասնում: Ողջ ու առողջ տանկեր, զրահամեքենաներ, տարբեր տիպերի հրետանիներ ու հրանետ կայանքներ այնքան են թողել ու փախել, որ մերոնք միայն հավաքում են ու գործի դնում այդ սրիկաների հետեւից...

Իհարկե, մերոնք էլ են կորուստներ ունեցել, հենց միայն սպանվածներ՝ 19 հոգի եւ շատ ու շատ վիրավորներ:

Փետրվարի 15-ին Մարտակերտի ինքնապաշտպանները, Գետավանի ու Խունկիբալայի ազատագրությունը հիմնավորապես ապահովելուց հետո, շարժվել են դեպի Ջարդախաչն ու Չափարը, որոնցից հետո կգան արդեն Հաթերքը, Չարեքտարը՝ վաղ միջնադարից հայտնի մեր այդ սրբավայրերը:

Թուրքերը, գլուխները կորցրած, զանազան ստեր են մոգոնում, տարածում, իբր, Ղարաբաղում հայերի հետ միասին իրենց դեմ կռվում են հմուտ ռազմավար ռուսներ ու զանազան այլազգիներ: Որ այնտեղ հայերն օգտագործում են մինչեւ այժմ աշխարհին անհայտ զենք ու զինամթերք...

Սովորական հիմարություն, որովհետեւ մտածում են, թե հմուտ ռազմավարներ կարող են լինել միայն ռուսները, եւ, հետո էլ, չեն հասկանում, որ հայերի օգտագործածը նույն զենքն է, ինչ իրենց ձեռքինը, բայց հրաշքներ է գործում, որովհետեւ գտնվում է իր հողի ու իր տան համար կռվող զինվորի ձեռքին:

Մարտակերտի շրջանում կրած պարտությունների վրեժը փորձում են լուծել ճակատի մյուս հատվածներում, հեռահար հրետանիներով կրակ են թափում Հադրութի սահմանամերձ գյուղերի վրա: Հրետակոծել են Ստեփանակերտը, որտեղ կան նոր ավերածություններ, եւ զոհվել է մեկ մարդ:

Փետրվարի 16-ը հետաքրքիր կամ արտասովոր ոչինչ չուներ: Մարտակերտի շրջանի ինքնապաշտպանական ջոկատները երեկվանից կռվում էին Չափարի ու Չարեքտարի համար, հարավ-արեւելքում էլ, Մանիքլուն ազատագրելուց հետո, առաջխաղացման փորձեր էին անում... Թուրքի պաշտպանության մինիստրը հայտարարել է, թե իրենք պատերազմի ամբողջ ընթացքում շատ կորուստներ են ունեցել, հենց միայն կորցրած ասկյարների թիվը 9700 է (երեւի մերոնք էլ լսում են ու մտածում, որ քիչ է): Իսկ Միլլի մեջլիսում էլ (իրենց խորհրդարանում) ընդդիմությունը կանգնել է, թե այդ պաշտպանության մինիստրությունը պիտի հիմնովին վերակառուցել, նոր ու կարող ուժեր ներգրավել, որպեսզի գնան, Մարտակերտի կողմերում իրենց ձախողված վարկը վերականգնեն (Մարտակերտին էլ Աղդարա են ասում՝ «Ճերմակ ձոր», իսկ այս մարտերից հետո երեւի ստիպված կլինեն փոխել, դարձնել «Կրմըզը կամ Գանլը դարա»՝ Կարմիր կամ Արյունոտ ձոր)...

Ուրեմն, այսպես, ռազմադաշտից առայժմ կարեւոր նորություն չկար:

Կարեւորները մյուս ոլորտներում էին, քաղաքականության ու տնտեսական բնագավառներում: Պաշտոնյաներից մեկը հաղորդեց, թե մեր շրջապատի միակ վստահելի պետությունը՝ Իրանը, համաձայնել է, որպեսզի իր տարածքով մենք վառելիք փոխադրենք մեր երկիր եւ հիմա Ռուսաստանը մեզ համար այդ վառելիքը Մախաչկալայից պիտի փոխադրի Էնզելի, որպեսզի այդտեղից էլ Իրանի հյուսիսով բերենք, Մեղրիով հասցնենք [illegible] ու ցրտահար մեր Հայաստանին:

Ուրեմն, էլի՝ Ռուսաստանը:

Հետո էլ ցույց տվին Ռուսաստանից, Կրասնոդարի երկրամասից եկած ռուսների մի պատվիրակություն, որը երկար-բարակ զրույց ունեցավ մեր Պաշտպանության մինիստր Վազգեն Մանուկյանի հետ: Երեւում էր՝ երկու կողմերի համար էլ հաճելի զրույց էր. ժպիտները, բարյացակամություն արտահայտող շարժումները շատ էին: Վերջում էլ պատվիրակության ղեկավարը, Հայաստանում իրենց զորքի բարվոք վիճակի ու բարձր տրամադրության մասին վկայելուց հետո, արեց մի խոստովանություն, որ այսօրվա համար շատ կարեւոր է: Ասաց, մենք զրուցել ենք հայ ժողովրդի բազմաթիվ ներկայացուցիչների հետ, անկեղծ ու անկաշառ կարծիքներ ենք լսել, եւ հիմա մեզ հետ տանում ենք մի հաստատ համոզմունք. նախկին Խորհրդային Միության հանրապետություններից սա միակն է, որ ռուսական զորքին ագրեսոր չի համարում...

Այս էլ այսպես: Եվ լավ է, որ այսքանը կատարվեց Վազգեն Մանուկյանի հետ ու նրա մասնակցությամբ: Այն Մանուկյանի, որը, ինչքան ինքս գիտեմ, Հայաստանում հակառուսական ամենաթունդ տրամադրությունների կրողներից մեկն է եղել եւ, հավանաբար, վերջին երկու տարիների դառն փորձով պիտի համոզված լինի, որ ինքն ու համախոհները դաժանորեն մոլորված են եղել, եւ որ հայ ժողովրդի համար չկա ուրիշ ճանապարհ, քան այն, որ նա կարող է անցնել ռուսի հետ: Բայց, արդյոք, ո՞ւշ չհամոզվեցին: Ժողովրդին չարչրկելուց, տաժանալից փորձությունների ենթարկվելուց, սեփական գլուխներն ահարմար տեղերի զարկելուց հետո...

Փետրվարի 17-ին հրապարակվեց ՀՀ պրեզիդենտի հրամանագիրը հանրապետության մինիստրներ նշանակելու մասին: Ինձ համար զարմանալի այլեւս ոչինչ չկար. նշանակվածները լավ թե վատ, մեկ են, որովհետեւ կյանքը ցույց է տվել, որ լավը, ինչպես օրինակ, Րաֆֆի Հովհաննիսյանը, չպիտի լավ աշխատի, պարզապես այդպիսի իրավունք չպիտի ունենա: Նա ունի միայն մեկ պարտականություն՝ ծառայել նախագահին,

գործել նրա ձեռքի շարժումով... Բայց չէ՞ որ այդ անփորձ ու անձեռներեց նորակոչիկները ուրիշ բան էլ չեն կարող անել: Չէ՞ որ ամեն տեղ փորձ ու հմտություն է պետք, մասնագիտական հմտություն: Իսկ սրանք ոչնչով չեն ապացուցել, թե ունեն կամ պիտի ունենան դրանցից մեկը կամ մյուսը:

◇ ◇ ◇

Ճակատում առաջխաղացումը դանդաղ է կատարվում. մերոնք ազատագրել են Ջարդախաչը եւ կռվում են Չափարի ու Հաթերքի համար:

Ասկերանի կողմերին, ըստ երեւույթին, նախորդ օրերին ձախողումներ ենք ունեցել. տեղեկացվում է, որ այս գիշեր ազատամարտիկները թուրքերին դուրս են քշել Խրամորթից, երբ այն հանձնելու մասին խոսք առհասարակ չէր եղել: Ցերեկով Աղդամից հրետակոծել են Ասկերանը:

ՀՀ ու Ադրբեջանի սահմաններում խաղաղ է անցել ամբողջ օրը:

Փետրվարի 16-ի երեկոյան եւ լույս 17-ի գիշերը մերոնք գրավել էին Դրմբոնից հյուսիս գտնվող բարձունքները՝ ընդհուպ մոտենալով Սարսանգի ջրամբարին:

Ասկերանի շրջանում էլ վճռական քայլեր էին ձեռնարկում ոչնչացնելու Աղդամի Շելլի գյուղի ռազմական հենակետերը, որոնցից միշտ հրետակոծում են Ստեփանակերտն ու մյուս բնակավայրերը:

◇ ◇ ◇

Հաղորդվեց, որ Մոսկվայում Իտալիայի դեսպանությունը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ներկայացուցիչներին հրավիրել է փետրվարի 26-ին Հռոմում սկսվելիք հանդիպմանը: ԼՂՀ ԳԽ-ը կազմել է 4 հոգուց բաղկացած պատվիրակություն՝ Արտաքին քաղաքականության հանձնաժողովի ղեկավար Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի գլխավորությամբ:

Երեւանում տագնապած խոսում են ԼՂՀ ղեկավարությունում գլուխ բարձրացրած անհամերաշխության մասին: Այսօրվա թերթերն էլ («Ազգ», «Երկիր») գրում են Պաշտպանության կոմիտեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ու ԳԽ-ի բախման մասին՝ հակված լինելով եզրակացնել, թե Քոչարյանն իրեն վեր է դնում ամբողջ ղեկավարությունից (չի ուզում ենթակա լինել, հաշվետվություն տալ ԳԽ-ին):

Ընդդիմության ներկայացուցիչները Քոչարյանին նշանակալից ծառայություն են վերագրում Վոլսկու կոմիտեն ցրելու գործում եւ տխուր շարունակություն են գուշակում: Ես, սակայն, անձամբ ծանոթ չլինելով նրան, սպասում եմ, որ ուշքի գա, պատվով կատարի իրեն վստահված դերը. չէ՞ որ նա մարզի նախկին վաստակաշատ ղեկավարներից մեկի, խելոք ու շրջահայաց Սեդրակ Քոչարյանի որդին է, իմ հին ու հավատարիմ բարեկամի:

Փետրվարի 18-ին ցերեկով Մոսկվայի ռադիոն («Մայակ»), պատմելով ԼՂՀ ազատամարտիկների վերջին երկու շաբաթվա ռազմական հաջողությունների մասին, տեղեկացրեց նաեւ, թե ադրբեջանական լրատվական մարմինները դա բացատրում են նրանով, որ ԼՂՀ բանակի կազմում իրենց դեմ կռվում են ռուս, ուկրաինացի եւ այլ ազգերի զինվորականներ: «Սակայն մեր թղթակիցը նոր է վերադարձել այնտեղից,- տեղեկացրեց խոսնակը,- եւ վստահորեն կարող ենք հաստատել, որ դա անխիղճ զրպարտություն է. ԼՂՀ ազատամարտիկների հետ այլազգի զինվորություն չկա: Կան միայն տեղաբնիկ ռուս, ուկրաինացի կամավորներ, այո՛, կամավորնե՛ր, որոնք, ի պատասխան իրենց նկատմամբ ցուցաբերված հոգատարության ու անկաշառ բարեկամության, օգնում են իրենց հայ եղբայրներին»:

Իսկ երեկոյան իմացանք, որ ռազմաճակատներում դեռեւս էական փոփոխություններ չկան՝ ո՛չ ԼՂՀ-ում, ո՛չ սահմանային շրջաններում: Մարտակերտի, Ասկերանի շրջաններում

ու Լաչինի միջանցքում ազատամարտիկները հուսալիորեն վերահսկում են նախորդ օրերին նվաճված դիրքերը, Հաթերքի ու Չափարի ազատագրմանն ուղղված հարվածներ հասցնում եւ մեկ էլ Սարսանգի մատույցներում են նախապատրաստում վճռական գրոհը:

ԼՂՀ ԳԽ-ը հրապարակել է կոչ, որով կռվողներին ու թիկունքի ամբողջ բնակչությանը հրավիրում է համերաշխության ու անխառն միասնության, ապա հերքում մամուլում տարածված այն լուրը, որի համաձայն ԼՂՀ ԳԽ-ի եւ գործադիր մարմինների միջեւ վերջին օրերին անհամաձայնություն է եղել:

Սակայն չի կարող չանհանգստացնել այն հանգամանքը, որ ԳԽ-ի այս ջանքը չի արժանանա պատշաճ արձագանքի. երեկ երեկոյան Ստեփանակերտի ռադիոյով հրապարակվել է Արցախի ժողովրդական ճակատի հայտարարությունը, որով սուր քննադատության է ենթարկում ԳԽ-ը, պահանջվում «Պաշտպանության պետական կոմիտեն վերակազմել Պետական խորհրդի՝ նրան տրամադրելով լրացուցիչ լիազորություններ, եւ հրավիրել Սահմանադիր ժողով՝ վերջինիս հանձնելով օրենսդրական իշխանությունը» («Երկիր», 1993, փետր. 19): Ստացվում է այն տպավորությունը, թե ԼՂՀ դեմ ստեղծվել է մի ճակատ, որը համախմբում է ՀՀՇ-ն ու Հայրիկյանի ԱԻՄ-ը: Աշխարհին հայտնի է, որ օրենսդիր մարմինը Գերագույն խորհուրդն է: Էլ ի՞նչ նոր Պետական խորհուրդ, որը պիտի բռնի նրա տեղը: Կամ Սահմանադիր ժողո՞վս որն է կռվող երկրի կյանքում:

Այս առթիվ ՀՀ ԳԽ-ի 35 պատգամավորներ հրապարակել են հայտարարություն, որով արտահայտում են իրենց մտահոգությունը ցավալի միջադեպի առթիվ՝ կատարվածը համարում Հայաստանի ղեկավարության կողմից միջամտության արդյունք, պահանջում վերջ տալ ժողովրդավարական եղանակով ստեղծված մարմնի հեղինակության հետ կատարվող խաղին, միասնական ու համերաշխ գործունեություն ծավալել ԼՂՀ օրինական պետական մարմնի ղեկավարության ներքո («Երկիր», նույն համարը):

Ասկերանի շրջանից հաղորդեցին, թե այդ օրերին ազատագրված Քյաթուկ, Փրջամալ, Սառնաղբյուր գյուղերն են վերադառնում նրանց տարհանված բնակիչները, նորոգում են թշնամու ավերած տները, նոր կյանք սկսում հայրենի օջախներում:

Փետրվարի 19-ին լույս չունեինք, լուր չէինք կարող ստանալ ոչ մի տեղից: Առավոտյան (20-ի) միայն մեր ներքին-հոռաթաղցի փախստական Գաբրիել Բալայանը զանգեց, թե բա չես ասի, Մարտակերտի ճակատում մերոնք առաջ են գնացել, նվաճել Հաթերքը, Չափարը եւ շրջականները:

Կեցցե՛ն մեր հերոսները. գոյապայքարի 5-րդ տարելիցը չէին կարող նշանավորել ավելի մեծ հաղթանակով, քան այս է, որ ազատագրեց մեր միջնադարյան իշխանանիստ Հաթերքը՝ Խաչենի իշխանության մշակութային ու քաղաքական փառավոր կենտրոնը:

◇ ◇ ◇

Օրվա թերթերը բուն Արցախից էական տպավորություններ չունեին: Միայն «Երկիրն» էր տպագրել իր երկու թղթակիցների՝ Գրիգոր Բաբայանի ու Վարդան Դեւրիկյանի ռեպորտաժները՝ տոգորված պատերազմող արցախահայության նկատմամբ ջերմագին սիրով, կարեկցանքով, նաեւ մեծ հույսով:

Բաբայանը խոսում է հոգեմաշ, մարմին քրքրող, տառապալից պատերազմի մասին եւ ցավագնորեն վկայում, որ «Արցախում այսօր կռվում են միայն ղարաբաղցիները: Եվ եթե նրանք դա կարող են հայտարարել հպարտությամբ, մենք՝ երեւանցիներս կամ առհասարակ «հայաստանցիներս» այդ մասին հետո պիտի հիշենք ամոթով: Արցախում այսօր հայաստանցիներից կռվում են լոկ դաշնակցական գումարտակն ու էջմիածինցիների ջոկատը»: Եվ այն էլ համայն ազգությամբ «այսքան Ղարաբաղ գնալ-պահանջելուց հետո... իրենց՝ հայրենակիցներին միայնակ թողած յոթ միլիոնանոց եւ Թուրքիայից ամեն օժանդակություն ստացող Ադրբեջանի դեմ» ... Եվ այսքանից հետո հասկանալի ու շատ բնական է հնչեցրած տագնապը. «Եթե մոտ ժամանակներս Հայաստանի Հանրապետությունից Արցախ չգնա օժանդակ ուժ (զինուժ, մարդ, մարդ-արարած, հայ տղա-

մարդ, կովից զինվոր), առանց անհնարինության չափ դժվար է լինելու ոչ միայն թուրքի զավթած հողերն ազատագրելը, այլեւ եղածը պահպանելն անգամ»:

Ահա այսպես արդարեւ դաժան ու անզիջում:

Եվ որքա՛ն լավ է իրենց ազատամարտիկների արձագանքն այս տագնապին՝ Հաթերքի ու Չափարի ազատագրությունը:

Վարդան Դեւրիկյանը սովորաբար խոսում է այնտեղից, որտեղ ուրիշները կամ չեն լինում կամ լինելիս չեն տեսնում ամենակարեւորը: Եվ այս անգամ էլ Հադրութի վիճակն է պատմում, նախկին մարզի այն ամենանվազ շրջանի, որի վրա էլ հինգ տարիների ամենածանր փորձություններն էին ծանրացել: Եվ հիմա այնտեղ ստեղծված մի բանակ, «որ ընդգրկված են մինչեւ 45 տարեկան գրեթե բոլոր տղամարդիկ եւ ապրում են զորանոցային կյանքով»:

Դեւրիկյանը հիացմունքով ընթերցողին է ներկայացնում երկու հադրութցիների գործը՝ շրջխորհրդի նախագահ Գրիշա Հայրապետյանի եւ Երեւանից այնտեղ փոխադրված Իգոր Մուրադյանի.

Մուրադյանի «գլխավորած «Թեւան» հայրենակցական-բարեգործական միության ջանքերով շրջանի Մեծ Թաղլար գյուղում բացվել է գորգագործական արհեստանոց, իսկ շրջկենտրոնում՝ գործվածքային արտադրամաս»... Եվ սրանք կյանք են ներարկում տնտեսապես հյուծված, ուժասպառ շրջանին:

Իգոր Մուրադյանի՝ շարժման առաջին շրջանի այդ եռանդուն կազմակերպչի, շատ գործակիցներ կամ տիրացել են բարձր պաշտոնների եւ մոռացել շարժումը (եթե ո՛չ դարձել նրա հակառակորդը), կամ էլ դեռ աղմկոտ ցուցարարների հետ են, իսկ նա կոնկրետ գործի մեջ է, կենսավորում է այն փոքրիկ տարածքը, որ իր շուրջն է, իր ազդեցության ներքո:

Իսկ Գրիշա Հայրապետյանը՝ համեստ ու ժողովրդանվեր մի երիտասարդ, գլխավորում է շրջանի պայքարը, ապրուստը, գոյատեւման ջանքերը: Վերջերս նրա մի հեռուստաելույթի, երեւի խաբուսիկ տպավորության տակ, ես նրա մասին աննպաստ խոսք եմ գրել: Ցավում եմ ակամա գործած սխալիս համար:

✧ ✧ ✧

Այսօր, **փետրվարի 19-ին**, տեղի է ունեցել «Արցախի խնդիրը եւ Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների դիրքորոշումը» թեմայով «կլոր սեղան», որը հրապարակել է ընդարձակ հայտարարություն՝ հանրապետությունում գործող բազմաթիվ կազմակերպությունների, միությունների ստորագրություններով:

Հայտարարության մեջ հրատապ խնդիր է համարվում ԼՂՀ ճանաչումը ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների եւ, առաջին հերթին, Հայաստանի կողմից: Շեշտը դրվում է Հայաստանի կողմից ճանաչելու վրա, քանի որ դրա բացակայության պատճառով Ադրբեջանն Արցախի հարցը տարփողում է իբրեւ Հայաստանի տարածքային հավակնություն հարեւան ինքնավար պետության հանդեպ. ՀՀ-ն չի կարողանում լիովին պաշտպան կանգնել ԼՂՀ իրավունքներին՝ ինչպես ՄԱԿ-ում, այնպես էլ միջազգային ուրիշ ատյաններում... Ուստի եւ հայտարարության մեջ կոչ է արվում ՀՀ ԳԽ-ում ճանաչել ԼՂՀ իրավասությունը, ապա հանրապետության դիվանագիտական բոլոր ուժերն ու հնարավորությունը գործադրել աշխարհի պետությունների ու ՄԱԿ-ի կողմից ԼՂՀ-ը ճանաչել տալու համար:

✧ ✧ ✧

Ռազմաճակատում էական փոփոխություն չի կատարվել: Հեռուստատեսության խոսնակն ասաց. «Ջարդախաչի ու Չափարի ուղղությամբ մարտը շարունակվում է փոփոխակի հաջողությամբ»: Հետաքրքիր է՝ հասկանո՞ւմ է իր ասածը. ի՞նչ է նշանակում փոփոխակի հաջողությամբ՝ մեկ օրվա ընթացքում: Մնացած հատվածներում ու հայ-ադրբեջանական սահմաններում սովորական վիճակ է՝ «հարաբերական անդորր»:

Նախորդ օրերին, ըստ երեւույթին, մեր լրատվական մարմինները խոսել էին ԱՄՆ-ի կառավարության այն դեմարշի կամ հայտարարության մասին, որի մեջ կշտամբանքի խոսք է ասվում Մարտակերտի շրջանում հայ ազատամարտիկների հաջողությունների առթիվ եւ արտահայտել էին հայության դժգոհությունը: ԱՄՆ-ի Հայաստանյան դեսպանությունն այս առթիվ հրապարակել է իր դժկամ բացատրությունը հասկացնել տալով, որ ԱՄՆ-ը դեմ է առհասարակ պատերազմին ու նրա ամեն մի բորբոքմանը եւ գտնում է, որ բարդույթը պետք է լուծվի քաղաքական ճանապարհով՝ առանց նախապես պայմաններ առաջադրելու:

Սակայն, զարմանալի է, ԱՄՆ-ը դեմարշ է արել, երբ Մարտակերտի շրջանում հայերն ազատագրում էին իրենց սեփական բնակավայրերը, իսկ ո՞ւր էր, երբ այդ նույն գյուղերը նվաճում էին թուրքերը եւ բնակչությունն էլ բռնագաղթեցվում, փախստական էր դառնում: Մի՞թե մեծ ու արդար պետությանը վայել է այսպիսի դիրքը:

✧ ✧ ✧

Անցած գիշերվա ժ. 4-ին թուրքերը Մառնեուլի շրջանում, վերջին երկու-երեք ամիսների ընթացքում այս էլ ո՛րերորդ անգամ, պայթեցրին այն գազատարը, որը վառելիք է հասցնում շրջափակումից խեղդվող Հայաստանին: ՀՀ կառավարական մարմինները ժողովներ են անում, պատեպատ զարկվում, որպեսզի արագորեն վերացնեն վթարը, եւ թուրքն էլ ավելի մեծ արագությամբ նոր վթար ստեղծի...

✧ ✧ ✧

Հաղորդեցին, թե ՀՀ պրեզիդենտը հրամանագրով միջազգային տնտեսական կապերի գծով իրեն խորհրդական է դարձրել Արտյոմ Աքայանցին՝ Ռուսաստանի այն ամենախոշոր բիզնեսմեններից մեկին, որի մասին այնքան շատ խոսում ու գրում էին Գորբաչովի ժամանակներում: Ո՞նց է համաձայնել, ի՞նչ պիտի անի եւ հատկապես ո՞նց պիտի կարողանա օգնել այս քանդված երկրի տնտեսության կարգավորմանը... Որքան գիտեմ՝ Գիշու Աքայաններից է: Հետաքրքիր է՝ հիշո՞ւմ է իր ծննդավայրը, սիրտը ցավո՞ւմ է նրա եղերական վիճակի համար...

Փետրվարի 20-ը չգիտեմ ինչո՛վ կնշանավորվի ռազմաճակատում, ազատամարտիկներն ինչո՛վ կփառավորեն այն, ինչպիսի նոր սխրանքով, կարեւոր է, որ նախօրյակը նշել են՝ փրկելով Հաթերքը, որի համար իմ սիրտը տրոփում է մի արտասովոր խանդով:

Ամբողջ գիշեր անլույս, անքուն մտածում էի այս հաղթանակի մասին, հինգ երկար ու ձիգ տարիների, նրանց հերոսականության, հաղթանակի, պարտությունների, մեր տառապալից երջանկության՝ հինգ տարի ձգված շարքի մասին:

Մեր ազգի պատմությունը չի հիշում այսպիսի բան, որպեսզի մեր ազատության ու անկախության համար մղված պայքարը, մեր գոյապայքարը անընդմեջ ձգվի հինգ տարի՝ աշխարհին ներկայացնելով այսքան հաջողություններ, հաղթանակների այնպիսի օրինակներ, ինչպիսիք են Շուշիի ազատագրությունը, Լաչինի բացումը, մեր հայրենի եզերքներում գոյացած այնպիսի ավազակաորջերի ոչնչացումը, ինչպես Մալիբեյլին, Ղարադաղլուն, Ամիրանլարը եւ սրանց կողքերին տնկվածներն էին: Այն ե՞րբ է եղել, որ մեկ էլ մենք աշխարհին ցույց տայինք արդար ու սուրբ գոյապայքարի մեր անհողդողդ կամքը, եւ շատ ու շատ ազգեր աշխարհի բոլոր ծագերում տեսնեին, բարձր գնահատեին, համարեին դաս եւ ուղեցույց արդարության ու ազատության համար մաքառող ժողովուրդներին ի տես...

Հիշում եմ եւ երբեք էլ չեմ մոռանա. 1988 թ. աշնանը, արցախյան գոյապայքարի առաջին ցնցող, համազգային ոգեւորության ստեղծած ամիսներից հետո Արեւելյան Ամերիկայի ու Կանադայի Հայոց եկեղեցու առաջնորդությունն ու Ազգային երեսփոխա-

նական ժողովը տպագրել էին մեր միջնադարյան զարդարվեստի սքանչելի տարրերից հյուսված մի բացիկ, որի ճակատին մեր Արցախ աշխարհի խորհրդանշանը դարձած «Մենք ենք մեր սարերը» քանդակի պատկերն էր, ներսից վեր՝ «1988 տարուան մարտը» գրությունը, տակը՝ «Ղարաբաղի հերոսական հայ ժողովուրդը»:

Արցախահայության սխրանքն այդպես էին գնահատել աշխարհի ամենահեռավոր երկրում ապրող մեր հայրենակիցները, եւ դա միայն իրենց կարծիքը չէր, այլ ամբողջ հայության, մեր պայքարի էությանն ու արդար նպատակին տեղյակ բոլոր մարդկանց: Հետո ես ծանոթացա այդ ձեռնարկի հեղինակին ու կազմակերպչին՝ հմուտ բանաստեղծ, հոգեւոր եռանդուն գործիչ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճյանին, իմացա, որ նա Արցախի գոյամարտի եռանդուն մասնակիցներից մեկն է եղել 88-ի փետրվարից, որ առաջին իսկ օրերին բարձրադասիվ մի պատվիրակության գլուխն անցած, օգնության ու օժանդակության կոչերով, ԱՄՆ-ում գտնվող դեսպանատներին է դիմել, իսկ ԽՍՀՄ դեսպանատան սառն ընդունելության հանդիպելով՝ ասել կշտամբանքի դառը խոսքեր, որոնք սեւ խարան կդառնային իրեն հարգող ու արդար ամեն մի հաստատության համար... Եվ հետո է գերաշնորհ արքեպիսկոպոսը ստեղծել է գոյամարտի նահատակների ընտանիքներին օգնող հաստատություն, որն անխափան գործելու էր ԼՂՀ-ում ու ՀՀ-ում՝ կարոտյալներին հասցնելով պարենի, դեղամիջոցների, դրամական օգնության այն առատ հունձքը, որ գոյանում է իր թեմի հայ հավատացյալների առատաձեռն բարեգործությունից:

... Եվ այսպես. նշանակալից 88-ից արդեն անցել է ուղիղ հինգ տարի, եւ եթե այսօր էլ հարց լինի տպագրելու այս «Հինգ տարվա մարտը», պատասխանը դարձյալ նույնն է լինելու՝ «Ղարաբաղի հերոսական հայ ժողովուրդը»:

✧ ✧ ✧

Արցախյան գոյամարտի նոր պոռթկումի 5-ամյակի առթիվ փետրվարի 20-ին փիթխարի հանրահավաք է եղել Երեւանի Ազատության հրապարակում: Այն կազմակերպել էին «Արցախ-Հայաստան» հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունը, Հայաստանի մտավորականների միությունը, ինչպես նաեւ վեց կուսակցություններ՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցությունից մինչեւ հայ դեմոկրատական կուսակցությունը: Ձյունամրրիկ էր, ցուրտ ու անտանելի մթնոլորտ: Սակայն 100 հազարից ավելի երեւանցիներ էին հավաքվել, լսում էին «Արցախ» հայրենակցական միության, Հայ մտավորականության եւ մյուսների ձայները, հնգամյա գոյամարտի, նրա նվաճումների ու բացթողումների, մեծ նպատակի ու նրան հասնելու վճռական քայլերի պատմությունը: Հանրահավաքն ընդունեց երեք փաստաթուղթ-դիմումներ՝ Հայաստանում ԱՄՆ-ի դեսպանությանը, ԼՂՀ իշխանություններին, հայ ժողովրդին:

Հանրահավաքի ընդունած որոշումն ունի հետեւյալ գործնական կետ-առաջարկությունները. «ՀՀ նախագահից պահանջել անհապաղ ապահովել ԼՂՀ ճանաչումը: Այդ նպատակով առաջիկայում հրավիրել ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջան եւ հարցը քննել ու կատարել ԼՂՀ-ն ընդունող-ճանաչող համայն ազգի մեծ բաղձանքը:

Փետրվարի 21-ին Մարտակերտի շրջանի ինքնապաշտպանները ազատագրել են Իմերեթ-Քերավանդը, Ջագլիկը եւ Ումուդլուն, որոնք զբաղեցնում են Սարսանգի ջրամբարի ձախափնյակը: Ուրեմն հանգույցը լրիվ օղակված է մերոնց կողմից, եւ թուրքն այլեւս ոչ մի անելիք չունի Սարսանգի շուրջը, պիտի անկանգ փախչի դեպի իր Կասում-Իսմայիլուն...

Միայն հիմա է պարզվում, որ Հաթերքի ազատագրության ժամանակ մերոնք թշնամուց գրավել են 2 տանկ, հետեւակային երեք մեքենա եւ մեծ քանակության այլազան զինամթերք: Կոտորվել են մի քանի տասնյակ ասկյարներ:

Թուրքերը ճակատում ունեցած ձախողանքները փորձում են հավասարակշռել խաղաղ բնակչության դեմ գործած չարագործություններով: Ֆիզուլու կողմից հրետակոծել են Հադրութն ու Մարտունին, Աղդամից՝ Ասկերանն ու Ստեփանակերտը:

Իսկ նրանց պաշտպանության նախարար Ռահիմ Ղազիեւը ռազմական անհաջողությունների պատճառով հեռացվեց պաշտոնից, եւ նախարար նշանակվեց գեներալ-մայոր Դադաշ Ռզաեւը:

Փետրվարի 22-ին մերոնք արդեն հասել էին Մարտակերտի մատույցները, իսկ Թարթառի ձախափնյակում լրիվ տեր ու տնօրեն են, քանի որ այստեղ այլեւս ոչ մի բնակավայր չկա, որտեղ կարողանան պատսպարվել ասպատակիչները:

Մոսկվայի «Նորություններով» Մախս Մամեդովը խոստովանեց, որ հայ ազատամարտիկները վերջին օրերի ընթացքում նվաճել են 18 գյուղ (նա ասելով՝ դա նշանակում է բռնագրավել): Իսկ լրատվության ղեկավար Լեյլա Յունուսովան էլ իրենց ձախողանքի պատճառ է համարում տնտեսական անբարվոք վիճակը կռվի գոտում:

Ուրեմն, ունկնդիրը պիտի մտածի, որ հայ կռվողները, հինգ տարվա խուլ շրջափակումներից հետո, տնտեսական շատ բարվոք վիճակում են գտնվում, որ այսպես փունջ-փունջ ազատագրում են իրենց հայրենի բնակավայրերը:

✧ ✧ ✧

Այսօր Արցախի ժողովրդական ճակատի վարչությունը դիմում է հղել Հայաստանի բոլոր կուսակցություններին, հասարակական-քաղաքական շարժման բոլոր մասնակիցներին, ամբողջ ժողովրդին՝ կոչ անելով ձեռնպահ մնալ հանրահավաքներից, ղեկավարության դեմ կազմակերպվող ցույցերից ու կոչերից եւ միասնաբար ամրապնդել հանրապետության տնտեսական ու քաղաքական կյանքը: «Չէ՞ որ փոթորկված օվկիանոսում աղետի ենթարկված նավաբեկյալները ոչ թե մտածում են նավապետին փոխելու մասին, այլ համատեղ ջանքերով փորձում են փրկել նավը»,- ասված է ՀՀՇ-ական շրջանների կողմից թելադրված այս կոչի մեջ:

✧ ✧ ✧

«Մեգապոլիս-էքսպրես» թերթի այսօրվա համարում լույս է տեսել Ռ. Ղասումովի հոդվածը Ղարաբաղում Ադրբեջանի տված կորուստների մասին: Ասում է՝ այնտեղ դրությունն այնքան վատ էր, որ մինիստր Ռահիմ Ղազիեւը թռավ-գնաց, հեռագրեց, թե «Երկու օրից կվերադարձնեմ բոլոր դիրքերը»: Սակայն ոչինչ էլ չկարողացավ անել, եւ զորքերի հրամանատար Է. Հուսեյնովը նրան մեղադրեց դավաճանության մեջ, իբր, այդ գյուղերը հանձնել է՝ Էլչիբեյին տապալելու նպատակով»: Բայց, այսուհանդերձ, թղթակիցը գտնում է, որ ամենից շատ իրավացի է իրենց պաշտոնական շրջաններում իշխող այն կարծիքը, ըստ որի՝ Ղարաբաղում հայկական կողմից կռվում են Հայաստանում տեղակայված 7-րդ բանակի ստորաբաժանումները, ապա եւ Անդրկովկասում Ռուսաստանի բանակի ղեկավար գեներալ Ռեուտն է ամեն ինչով օգնում հայերին: Բաքվում խոսք է գնում նաեւ այն մասին, որ «ներկայումս Գերմանիայից դուրս բերվող երկու մոտոհրաձգային դիվիզիա պիտի վերատեղակայվեն Հայաստանի մայրաքաղաքում»: Այսինքն՝ Ղարաբաղի հետ է աշխարհը...

Փետրվարի 23-ին ռազմաճակատի Մարտակերտի հատվածում կռիվները գնում էին հիմնականում Մեծշեն-Կուսապատ- Ներքին Հոռաթաղ գոտու ուղղությամբ: Թարթառի ձախափնյակից մինչեւ Սարսանգի ջրամբարի եզրը, այսինքն՝ Թրղիի մոտերքը, գրաված լինելով, ազատամարտիկներն իրենց ամբողջ ուժը փոխադրել են բուն Մարտակերտ քաղաքի ուղղությունը, եւ երեւի շատ շուտով այստեղ էլ տեղի կունենա ամենավճռականը:

Իսկ թուրքը Մարտակերտի կողմերում կրած պարտությունների վրեժն ուրիշ ճակատների բնակավայրերից է հանում հեռահար հրետակոծություններով: Այդպես են կրակի տակ պահվել Ասկերանի շրջանի սահմանային գյուղերը, Հադրութն ու Մարտունին:

Հռոմում փետրվարի 26-ին բացվելիք խորհրդաժողովին մասնակցելու համար արդեն ճամփա են ընկել ՀՀ եւ ԼՂՀ պատվիրակությունները: Երկրորդի ղեկավարն է մեզ հայտ-

նի Բորիս Առուստամյանը, անդամներ՝ Հրանտ Խաչատրյանն ու Արկադի Ղուկասյանը:

Ասում են՝ Իտալիայի արտգործնախարարությունում անհանգստացած են Ղարաբաղում տեղի ունեցող պատերազմական գործողությունների համար եւ գտնում են, որ դրանք հնարավոր է խափանեն սպասվող դրական արդյունքները: Իսկ ես համոզված եմ, որ, հակառակը, դրանք թուրքին կստիպեն տեղնուտեղը համաձայնել հրադադարին:

Այսօր ԼՂՀ Պաշտպանության պետական կոմիտեն հրապարակել է դիմում՝ ուղղված Մարտակերտի շրջանի բնակչությանը: Այստեղ ներկայացվում են վերջին շրջանի մարտական հաջողությունները, դրանք շարունակելու եւ ամրապնդելու համար շրջանի 18-45 տարեկան բոլոր բնակիչների մասնակցության անհրաժեշտությունը, այլեւ զգուշացվում է, որ ազատագրված շրջանի տարածքում իրենց բնակարանների տեր կդառնան եւ շրջանը կբնակեցնեն միայն նրանք, ովքեր զենքը ձեռքին մարտնչում են անարգ թշնամու դեմ: Ուստի եւ անհետաձգելիորեն անհրաժեշտ է, որ զորակոչային տարիքի բոլոր մարտակերտցիները վերադառնան հայրենի եզերք, մասնակցեն նրա փրկությանն ու պաշտպանությանը:

✧ ✧ ✧

Օրվա հաճելի լուրը կապված էր վաստակավոր Գորբաչովի անվան հետ. Մոսկվայում ինչ-որ ժողովրդական դատ են արել նրա դեմ եւ հանել մի հրաշալի վճիռ. այդ սրիկային մեղավոր ճանաչել հայրենիքի դավաճանության համար, զրկել բոլոր ու ամեն տեսակ պարգեւներից, ընդհուպ մինչեւ Նոբելյան մրցանակը, ամենակարեւորը՝ դատապարտել հավերժական անեծքի ու անարգանքի (ասում են՝ դատախազն առաջարկած է եղել պատժի գերագույն չափը»:

Իմ հարազատ Արցախում երեւի թե այս լուրն ընդունած լինեն այնպիսի ցնծությամբ, ինչպես ճակատից եկած ամենասրտահաճը. չէ՞ որ այդ ճիվաղի թելադրանքով են կատարվել հակահայկական բոլոր մեծ չարագործությունները վերջին հինգ տարիների ընթացքում, եւ նրա դիվային ծրագրով էր, որ այսպես դժոխային ճանապարհի վերածվեց մեր ազատագրության ու անկախության երթը:

✧ ✧ ✧

Նույնը օրը (**փետրվարի 23-ին**), Ադրբեջանի նախագահ Ա. Էլչիբեյը հանդես է եկել հայտարարությամբ, որի առանցքը հայ-թուրք փոխհարաբերությունն է՝ իբր թե պատմաբան-մասնագետի մեկնաբանական փորձով: Եվ ահա պատմական ճշմարտությունների նոր բռնաբարողն այսպես է զառանցում. «Այն ուժերը, որոնք այսօր հարձակվել են ադրբեջանական տարածքի վրա, ավելի քան 170 տարի, հանուն ծովից ծով Հայաստանի պատրանքի, բացահայտ ու գաղտնի ցեղասպանության քաղաքականություն են իրագործել կովկասյան թուրքերի նկատմամբ: Պատմական փաստերը ցույց են տալիս, որ միայն 1828-29 թվականներին Մերձավոր Արեւելքի երկրներից ներկայիս Հայաստան կոչվող տարածներ վերաբնակության են բերվել 130 հազար, իսկ հետագայում՝ 600 հազար հայ: Այդ ճանապարհով երկրամասի բնակչությունը 1831 թվականի 161 հազարից 1914 թվականին հասել է 1 մլն 14 հազարի:

Միեւնույն ժամանակ այդ տարածքից արտաքսվել է ընդհանուր առմամբ 1 մլն 500 հազար ադրբեջանցի: 1918 թ. դաշնակցականները Բաքվում, Շամախիում, Ղուբայում եւ այլ վայրերում կոտորել են տասնյակ հազարավոր խաղաղ բնակիչների: Միայն Բաքու քաղաքի լեռնալանջի զբոսայգում թաղվել է 18 հազար մարդ: 1920 թ. մայիսին, հայերի անմիջական օգնությամբ, նվաճողական 11-րդ բանակը Գյանջայում կոտորել է ավելի քան 17 հազար ադրբեջանցի («Ազգ», փետրվարի 25):

Հայտնի է, որ սրանից առաջ երկու անգամ Էլչիբեյը հայտարարել է, թե Հայաստանի խորհրդարանի պատգամավոր Ա. Բլեյանը շատ օգտակար նախաձեռնություն է հանդ

ստել, անհրաժեշտ է ապահովել նրա անվտանգությունը, որպեսզի իրենք հնարավորություն ունենան բարձր մակարդակով երկխոսության նստելու եւ պայմանավորվելու Ղարաբաղի ու հայ-թուրք հարաբերությունների հետագա ընթացքի համար: Հետաքրքիր է, այս վերջին հայտարարության սկզբունքները նկատի առնելով, երկխոսության «ատյաններն» ինչ տեսակ ապագա են ծրագրել հայ ժողովրդի համար, մի՞թե պիտի վերադարձնեն ելման կետին («170 տարի առաջ»), որպեսզի հայությունը նորից ծվարի Մերձավոր Արեւելքի երկրներում, եւ «երկրամասում» էլ թողնվեն միայն Էլչիբեյի հայտնաբերած 161 հազար հայերը՝ հավանաբար Սարդարյանի ու Բլեյանի համախոհներն ու տոհմակիցները:

Փետրվարի 24-ին Մարտակերտի շրջանի մարտերը գնում էին Մաղավուզի, Մեծշենի ու Կուսապատի համար: Իսկ հեռախոսազրույցից (Ստեփանակերտի հետ) իմացանք, որ Մարտակերտի ազատագրումն է օրակարգում: Թուրքերը նահանջում են՝ տալով մեծ թվով զոհեր ու տեխնիկայի կորուստներ:

Իսկ դեպի հյուսիս-արեւմուտք Սարսանգի ջրամբարն ու հիդրոհանգույցը լիովին գտնվում են մերոնց հսկողության տակ:

Ասում են՝ մեր ազատամարտիկներն ուժեղ գրոհներ են ձեռնարկել նաեւ Աղդամի շրջանի Շելլի եւ Մարտունու շրջանի Մուղանլու գյուղերի ուղղություններով:

Թուրքերը շարունակում են հեռահար հրանոթներով հայկական բնակավայրերի (Հադրութ, Խանաբադ, Գորիս) կրակակոծումը:

Երեկ Մեղրու շրջանի տարածքն է մտել թուրք մի ավազակախումբ: Մարտի բռնվելով մերոնք ոչնչացրել են այն՝ շուրջ քառասուն ասկյար, նվաճել մի բեռնատար ավտո, ունեն միայն երեք վիրավոր:

Ասում են՝ թուրքի ընդդիմության ղեկավարներից մեկը՝ Զարդուշտ Ալիզադեն, «Թուրան» լրատվական գործակալությանը հաղորդել է, թե իրենց ուրիշ բան չի մնում, քան փոխզիջումների ճանապարհով եւ ԼՂՀ-ին լայն ինքնավարություն խոստանալով, հրադադարի գնալը: Իսկ Լեյլա Յունուսովան, փետրվարի 21-ին լրատվության աշխատողների հետ ունեցած հարցազրույցին, հայերի հաջողությունները բացատրելով ռուսական 7-րդ բանակի ցույց տված օգնությամբ, գտնում էր, որ դա միաժամանակ ապացույցն է յուրայինների քաղաքական լուրջ սխալների, ուստի ինքը հրաժարվում է պաշտպանության մինիստրության լրատվական վերլուծական կենտրոնի ղեկավարի պաշտոնից:

Մարտակերտի շրջանում հայ ազատամարտիկների հաջողություններին այսօր անդրադարձավ նաեւ ՀՀ նախագահի մամուլի կենտրոնի նոր ղեկավար Արամ Աբրահամյանը, որի կարծիքով՝ թուրք բանակը բաղկացած է 18 տարեկան անփորձ պատանիներից, որոնց եւ մերոնք հաղթում են:

✧ ✧ ✧

Այսօր, Ժնեւում կայացած հանդիպումից հետո, Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրեւն ու ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Ու. Քրիստոֆերը հրապարակել են մի հաղորդագրություն, որով Հայաստանին ու Ադրբեջանին կոչ են անում շուտափույթ վերջ տալ ռազմական գործողություններին Լեռնային Ղարաբաղում եւ գտնել հակամարտությունը խաղաղ ճանապարհով լուծելու ուղին: Դրա համար, իբրեւ առաջին քայլ, առաջարկվում է հրաժարվել հարձակողական գործողություններից, ինչպես նաեւ Ղարաբաղի տարածքի վրա ինքնաթիռների եւ ուղղաթիռների մարտական թռիչքներ կատարելուց:

Նշվում է, որ Ռուսաստանն ու ԱՄՆ-ը կջանան Մինսկի խորհրդաժողովի շրջանակներում ղարաբաղյան բարդույթի լուծմանն օժանդակել ամեն միջոցով, եւ հույս է հայտնվում, որ Հայաստանն ու Ադրբեջանն անպայման կգնան փոխզիջումների («Երկիր», փետր. 27):

Փետրվարի 25-ին Մեծշենն ազատագրվեց եւ կռիվ էր գնում Մաղավուզի ու Կուսապատի, նաեւ Մարտակերտի համար,- այս էր օրվա լրատվության ամենաթարմ տեղեկությունը: - Թուրքերը նահանջում են՝ տալով մարդկային ուժի ու տեխնիկայի մեծ կորուստներ:

ԼՂՀ-ում անհանգստացած են Հայաստանի քաղաքական վիճակով, մտածում են, որ Արցախի խնդիրը կարող է լուծվել միայն խաղաղ ու ինքնատիրապետող Հայաստանի միջոցով: Իսկ եթե այստեղ փոքրիկ է (այսօր տասհազարանոց մի հանրահավաք նորից պահանջել է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականը), ապա դա առաջին հերթին կասանի Արցախի վաղվա հեռանկարը: Մոսկվայից եւս մտահոգությամբ են խոսում Հայաստանում բարձրացող ուժերի գործունեության մասին: Մի խոսքով՝ ամենուրեք անհանգստացած են, տագնապում են, բացի Հայաստանի ղեկավարությունից, որը տեսանելի ու շոշափելի ոչ մի քայլ չի անում վիճակը պարզելու եւ բարելավելու համար, ո՛չ գործնական խոսակցություն ընդդիմության հետ, ո՛չ դրությունը կարգավորող, ժողովրդի աղետալից վիճակը թեթեւացնող որեւէ միջոցառում:

ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Արա Սահակյանը հեռուստատեսության ներկայացուցչին գանգատվեց Գերագույն խորհրդում ստեղծված քաոսի համար. քաղաքական այնպիսի մթնոլորտ է այնտեղ, որ ոչ մի հարց չի լուծվում իր բնականոն, տրամաբանական ընթացքով: Եվ սա՝ Արցախյան գոյապայքարի մի այնպիսի շրջանում, որ վճռական է ու ճակատագրական: Նման իրավիճակում քաղաքական խաղերով զբաղվելը արդեն դավաճանություն է Արցախի հանդեպ,- այսպես է մտածում Թուրքիայում բանակցությունների գնացած Արարքցյանի տեղակալը, եւ դժվար չէ տեսնել, թե ինչպես վերստին եւ այս էլ որերորդ անգամ շահարկվում է Արցախը: Կարծես իրենք են այնտեղ թուրքին հալածողը, եւ այստեղից էլ իրենց խանգարողներ են հայտնվել, թիկունքից հարվածում են:

Մեր խորհրդարանի երկրորդ ղեկավարը բավական լավ հասկանում է, թե ո՞րն է դավաճանությունն Արցախի հանդեպ: Իսկ անցյալ ամառը, երբ այնտեղ թուրքը գյուղ գյուղի ետեւից էր գրավում, եւ իրենք, հարցը նստաշրջանում մի ամբողջ ամիս ծամծմելուց հետո, մի կողմ դրին, թե «Արցախի ճանաչման խնդիրը մեր պարտականությունների մեջ չի մտնում», դավաճանությո՞ւն չէր, այլ Արցախի կռվին օժանդակելու լավագույն եղանակն էր, որ իրենք գտել էին Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հրահանգով:

Եվ այսքանից հետո էլ՝ «Ո՞ւր են մեր մտավորականները, ինչո՞վ են զբաղված, անտարբերությունից ե՞րբ են արթնանալու»,- սա էր Սահակյանի վերջին խոսքը:

Չգիտե՞, որ հայ մտավորականները ցրտից կուչ եկած դիմադրում են կարիքի հարվածներին, հացի հերթերում են, գոյություն քարշ տալու, յուրայիններին գարուն հանելու տանջալից հոգսերի մեջ: Ո՞նց էլ հիշում են մտավորականներին, հենց որ ճակատները զարկում են իրենց իսկ ստեղծած պատնեշներին:

✧ ✧ ✧

Նորից, արդեն 12-րդ անգամը, Երեւան է հասել մեր հրաշալի բարեկամ անգլուհի Քերոլայն Կոքսը եւ բերել է դեղորայք ու այլազան օգնություն: Ասում է՝ իմ հարազատ Հայաստանն ու Արցախը ծանր կացության մեջ են, ես ինչպե՞ս կարող եմ անտարբեր մնալ:

✧ ✧ ✧

Այսօր Ադրբեջանում նշում են «Խոջալվի ողբերգությունը»՝ նոր մի շախսեյ-վախսեյ: Լավ է, մի ժողովուրդ, որ ողբերգություն չունեցավ, խելքի չի գա, ուրիշի ցավը չի հասկանա... Բայց շատ են աղմկում, ասես հայերն էլ, իրենց պես, Խոջալվում մարդակերությամբ են զբաղվել:

Իսկ Բաքվում գնդակահարության են դատապարտել առաջները գերի ընկած 11 հայ ազատամարտիկներին, եւ ՀՀ ԳԽ-ի Մարդու իրավունքի հանձնաժողովի նախագահ Ռ. Պապայանը հույս ունի, թե միջազգային իրավապահ ու մարդասիրական մարմիններին ոտքի հանելով հնարավոր կլինի փրկել նրանց կյանքը:

✧ ✧ ✧

Այսօր Ռուսաստանի խորհրդարանը հաստատեց Հայաստանի տարածքում ռուսական զորքերի կարգավիճակի վերաբերյալ Ռուսաստանի դաշնության ու Հայաստանի հանրապետության միջեւ կնքված պայմանագիրը (հիշում եմ, թե մեր իշխանության տերերը ինչպիսի ցնծություն էին ապրում ռուս զորքերի՝ Հայաստանից հեռանալով, ինչպես դա համարում էին Հայաստանի անկախությունն ապահովելու միակ պայմանը):

✧ ✧ ✧

Նորություն Նազարբաեւն այսօր, ընդունելով Ալմա-Աթայում գտնվող ադրբեջանական կառավարական պատվիրակությանը, իր անհանգստությունն է արտահայտել Լեռնային Ղարաբաղում սաստկացած ռազմական իրադրության առթիվ, ընդգծել, որ ինքն անթույլատրելի է համարում Ադրբեջանի տարածքային որեւէ փոփոխություն. «Ինչ մնում է վիճելի հարցերին, ապա դրանք էլ պետք է լուծել բանակցությունների սեղանի շուրջ»:

Իսկ մեր կառավարական շրջաններում դեռ չի նստել ոգեւորությունը Ելցինի ու Նազարբաեւի նախաձեռնությունների համար եւ հույս ունեն, թե հենց Նազարբաեւն էլ պիտի ԼՂՀ հարցը լուծի մեր ուզածի պես:

✧ ✧ ✧

Եվ, վերջապես, կնկնվեց արտառոց լուրը. Մոսկվայում, հնգօրյա դատավարությունից հետո, այսպես կոչված «Ժողովրդական ատյանը» Միխայիլ Գորբաչովին մեղադրեց պետությունը քայքայելու եւ ժողովուրդներին տեւական տառապանքների ենթարկելու (մի խոսքով՝ հայրենիքին դավաճանելու) համար, նրան դատապարտեց «հավերժական նզովքի ու ամոթանքի»՝ պահանջելով, որ դադարեցվի ամեն մի առնչություն նրա եւ նրա անունը կրող հիմնադրամի հետ, նրանից խլվեն բոլոր պարգեւները, այդ թվում՝ Նոբելյան մրցանակը:

Ռուս ժողովուրդն արդեն ուշքի է գալիս այս չարագործի սրսկած թմրադեղի ազդեցությունից եւ անպայման կգիտակցի, թե ինչպես իրեն ու իր հետ իրենց բախտը կապած ազգերին անելանելի դժոխք նետեց Գորբաչով կոչված նոր Ներոն, նրան կենթարկի այն պատժին, որին նա իսկապես արժանի է:

Փետրվարի 26-ին պարզվեցին երեկվա մարտի մանրամասները. Մեծշենի ազատագրման համար մերոնք կորցրել են երկու զինվոր, ունեն 10 վիրավոր: Թշնամու սպանվածները 50-ն են, տվել է նաեւ զրահատեխնիկայի մեծ կորուստ: Այս 50-ը, ասում են, հիմնականում 17-18 տարեկաններ են, Բաքվի իրենց ռազմական ուսումնարանի կուրսանտներ (երեւի ուսումնական փորձառության բերած են եղել):

Այսօր կռիվը գնում էր Կուսապատի վրա, որը բավական վերեւ է Մեծշենից: Ուրեմն, կնշանակի՝ Մեծշենը, որ գտնվում է ավտոմայրուղու եզրին, ազատագրվել է Սարսանգի ու մայրուղու կողմից առաջացած զորախմբերի ուժերով, եւ հիմա Կուսապատն ու Հոռաթաղը, թերեւս նաեւ Մարտակերտը ձեռք գցելու համար մերոնք թշնամուն շրջափակման մեջ են առնում:

✧ ✧ ✧

Ասում են՝ ԼՂՀ պաշտպանության մինիստրի տեղակալ Սամվել Բաբայանն ասել է՝ հանրապետության բանակն արդեն կազմավորվել է, օրեցօր զորանում է եւ շուտով ազատագրված կլինեն մարզի նախկին 5 շրջանները՝ ինչպես ձեռքի 5 մատերը, որոնք բոլորն էլ հավասարապես մերն են ու հարազատ, բռունցք անելիս անհրաժեշտ (իսկ Շահումյա՞նը, մի՞թե այն մերը չէ եւ չպետք է ազատագրվի):

Ադրբեջանն աղմկոտ վայնասունով նշեց Խոջալվի տարելիցը՝ իբրեւ «բռնության,

մարդկային իրավունքի դեմ գործված մեծ վայրագության» ցուցադրություն: Ադրբեջանը համաձայնել է... Բայց չէ՞ որ Մոսկվան էլ ձայնակցում էր՝ մոռացած Սումգայիթը, որի 5-րդ տարելիցն էր լրանում, և դեռ նրա համար ոչ ոք պատասխան չէր տվել, որովհետև 4 տարի հետո էլ հենց նույն պատասխանատուները չկազմակերպեին այդ նենգադաշիր Խոջալուն:

◇ ◇ ◇

Երեկ Ժնևում Ռուսաստանի ու ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչները համատեղ հրապարակել են հայտարարություն, որով հայտնում են իրենց մտահոգությունը Ղարաբաղի հակամարտության, նրա նոր ծավալումների առթիվ, մտածում են, որ այսպես շարունակվելու դեպքում այն կարող է ընդգրկել Անդրկովկասը, ամբողջ Կովկասը և առավել մեծ տարածքներ, երկու կողմերին առաջարկում են դադարեցնել կրակը և նստել խաղաղ բանակցությունների սեղանի շուրջ:

«Սնարք» անկախ լրատվական գործակալությունը Բաքվում ունի իր ներկայացուցիչ, որն արդեն հաղորդել է, թե Բլեյան-Սարդարյան «Նոր ուղին» ու նրա թուրք ձայնակիցն, իբր, որոշել են Թբիլիսիում բանակցությունների նստել և հայ-ադրբեջանական բարդույթի հարցը լուծել: Այդ առթիվ հարցրել են ԼՂՀ լրատվական գործակալության ղեկավար Մարտել Պետրոսյանի կարծիքը, և նա ասել է՝ ոչ մի հայ-ադրբեջանական բարդույթ էլ չկա, ամեն ինչ պտտվում է Արցախի շուրջ, և Արցախի օրինական իշխանություններն էլ այդ հարցը պիտի լուծեն հակառակորդ կողմի հետ, որը Բաքուն է:

◇ ◇ ◇

Երկու օր առաջ լույս տեսավ «Նոր ուղի» **թերթի** առաջին համարը՝ ըստ էության երկու ծնողների (Վ. Սարդարյանի և Ա. Բլեյանի) զավակ, որովհետև բոլոր նյութերը հիմնականում այդ երկուսի ստորագրությամբ են «փայլում», և երկուսի արդեն համահայտ տեսակետի վրա են հենվում հիմնականում Ղարաբաղի բարդույթին վերաբերող բոլոր ուղերձների զառանցանքները: Ադրբեջանի տարածքային ամբողջության այս չատագովները, նորից ասպարեզ նետելով Լեռնային Ղարաբաղն իրենց հարազատ թուրք եղբայրներին պարգևելու պատրաստակամությունը, կոչ են անում երկխոսության, երևի հույս ունենալով, թե միայն այսպես կարող են հանգիստ առնել բոլոր այն դատարկ գլուխները, որոնք պիտի կլլացնեն իրենց հայադավ քարոզները:

Սրանից հետո էլ, ինչպես հաղորդում են Բաքվի լրատվական մարմինները, Աշոտ Բլեյանը զանգել է Ադրբեջանի Ազգային անկախության կուսակցության նախագահ Էթիբար Մամեդովին (ԱԺՃ-ի նախկին ղեկավարներից) պայմանավորվել, որպեսզի Ղարաբաղի խնդրով տեղի ունենա իրենց բարձր հանդիպումը Թբիլիսիում: Արդեն համաձայնությունը կայացել է: Հանդիպման հետ կապված կազմակերպչական հոգսերն էլ իր վրա է վերցրել Վրաստանի ազգային անվտանգության կուսակցությունը («Երկիր», 1993, փետր. 26):

◇ ◇ ◇

Այսօր Հռոմում բացվել է ԵԱՀԽ աշխատանքային խմբի հերթական հանդիպումը Լեռնային Ղարաբաղում հակամարտությունը կարգավորելու համար: Նրան մասնակցում են ՀՀ ու ԼՂՀ պատվիրակությունները (երկրորդը, հայտնի չէ, ի՞նչ կարգավիճակով): Հանդիպումն ի՞նչ արդյունք կտա, հայտնի չէ, նույնիսկ անհնար էլ է գուշակել, որովհետև նախընթացին Ռաֆայելին Այսրկովկաս էր ժամանել, սակայն Երևանում մնաց (ուրիշ խոսքով՝ իրեն ցույց տվեց) միայն 4 ժամ, Ղարաբաղում առհասարակ չեղավ, իսկ թե ինչ արեց Բաքվում, միայն ինքն ու թուրքերը գիտեն:

ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հանձնաժողովի նախագահ Սեյրան Բաղդասարյանը ևս թերահավատ է հանդիպման արդյունքների վերաբերյալ, որովհետև Հայաստանի ղեկավարները ջանացել են գործից հեռու պահել շահագրգիռ մարդկանց ու մարմինները և Հռոմ են ուղարկել նախագահի խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանին (հետագայում պարզվեց, որ նա նշանակված է ԱԳՆ-ի առաջին տեղակալ) և պատգամավոր Խաչատուր Բեզիրջյանին, որոնք, հավանական է, պետք է ներկայացնեն նախագահի տեսակետը, և արցախահայությունը դարձյալ պիտի հայտնվի սահմանների անձեռնմխելիության ու ինքնորոշման իրարամերժ սկզբունքների» գերին («Երկիր», 1993, փետր. 25):

Հանդիպումը վճռական բեկում չի կարող խոստանալ նաև այն պարզ պատճառով, որ, ինչպես Ռաֆայելին է հայտարարել, հայ ու թուրք կողմերը ծայրահեղ ու իրարամերժ դիրքեր են զբաղեցնում և չեն ձգտում փոխզիջումի:

Համենայն դեպս սպասենք և հուսանք, թե չսպասած տեղից էլ կարող է լույս ծագել:

Փետրվարի 27-ին ու 28-ին ռազմաճակատից կարևոր լուր չհաղորդեցին, բացի նրանից, որ Սարսանգի շրջակայքում 28-ի առավոտյան թուրքերը մեծ գրոհ են ձեռնարկել, ջարդ կերել ու նահանջել:

Դրսերից ևս էական բան չունեն լրաբեր-լրատուները: Նույնիսկ չգիտեն էլ՝ ինչ է կատարվել Հռոմում, չէ՞ որ 26-ին պիտի սկսվեր այն մեծ խորհրդաժողովը, որի քննության միակ թեման Ղարաբաղի բարդույթն էր: Այստեղ էլ, իբր, Հայաստանի ու Ադրբեջանի ներկայացուցիչները դռնփակ նիստում պայմանավորվել են երկկողմ բանակցություններով նախապատրաստել ապագա քննարկումները: Բայց չէ՞ որ բուն Ղարաբաղի ներկայացուցիչներն էլ այնտեղ են: Ինչպե՞ս նրանց թիկունքում նման գործ են անում:

◇ ◇ ◇

Քեռլայն Կոքսը գտնվում է Ստեփանակերտում, դարձյալ իր մարդասիրական ու բարոյական օգնությունն էր ցույց տալիս, իսկ հանրապետության արվեստի վարպետներն իրենց երախտագիտությունն են արտահայտում մեծ համերգով, այսինքն՝ ինչով որ կարող են:

Մարտի 1-ը ռազմաճակատում էական փոփոխություն չմտցրեց: Կռիվը գնում էր Կուսապատի համար, որը կլինի դուռ դեպի Մարտակերտ:

Իսկ Հայաստանի սահմանային շրջաններում դրությունն ամեն օր ավելի ծանր է, հրետակոծվում ու ռմբակոծվում են բնակավայրերը, ավերվում, տալիս մեծաթիվ զոհեր ու նյութական վնասներ, և մխիթարվելու համար էլ ասում են՝ մերոնք հակառակորդին պատասխանել են կրակով, այդպես լռեցրել նրա կրակակետերը:

Մոսկվայում Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրևն ու Թուրքիայի նրա գործակից Հիքմեթ Չեթինը քննել են Եվր-Ասիայի ամենացավ երկու կետերի՝ Ղարաբաղի ու Բոսնիա-Հերցեգովինայի վիճակները, որոշել Ադրբեջանի ու Հայաստանի այդ մեծ ու ծանր բարդույթը լուծելու նպատակով կատարել ամենավճռական քայլեր:

Հետագայում պիտի պարզվեր, որ երկու արտգործնախարարները, ղարաբաղյան հակամարտությունը լուծելու նպատակով, որոշել են այցելել Երևան ու Բաքու և բանակցություններ վարել երկու հակառակորդ հանրապետությունների ղեկավարների հետ («Երկիր», 1993, մարտի 19):

◇ ◇ ◇

Հռոմում Մինսկի խորհրդաժողովը նախապատրաստող խմբի անդամների հանդիպումը, որ ձգվել էր փետրվարի 26-ից մինչև այսօր, վերջում ընդունել է «Լիազորությունների պայմաններ» կոչվող մի փաստաթուղթ, որը սահմանում է ԼՂՀ ժամանելիք դիտորդների առաջադրանքները: Ըստ այդ փաստաթղթի՝ միջազգային դիտորդները տեղակայվելու են հակամարտության շրջանում՝ մի քանի հատուկ ռազմական քայլեր վերահսկելու նպա-

տակով, որն էլ պետք է հանգեցնի զինված ընդհարումը դադարեցնելուն, ինչպես եւ շրջափակումների վերացմանը, մարդասիրական օգնության անխափան մատակարարմանը (տես «ՀՀ», մարտի 6):

Մարտի 2-ին Ասկերանի շրջանի Խրամորթի ազատագրումից հետո, գյուղի դպրոցի ներքնահարկում խրամատավորված տաս թուրք սպաներ գերի են հանձնվել հայ ինքնապաշտպանության ուժերին:

◇ ◇ ◇

Փետրվարի 26-ից մինչեւ **մարտի 1-ը** ԵԱՀԽ-ի գծով հանձնաժողովի Հռոմում տեղի ունեցած նիստը, որ նվիրված էր Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման խնդրին, եւ որին մասնակցել էին ՀՀ ու ԼՂՀ պատվիրակությունները, ըստ երեւույթին դարձյալ եղել է անօգուտ ջուր ծեծելու գործողություն, որովհետեւ, նախ, ԼՂՀ-ն չի ընդունվել որպես հակամարտող կողմ, նրա պատվիրակության մեջ ճանաչվել են երկու համայնքները՝ հավասար իրավունքներով (թե՞ առանց իրավունքների, համենայն դեպս՝ իբրեւ իրար հավասար արժեցող խմբեր) եւ որ դարձյալ վտանգավոր է, հակամարտող կողմեր են համարվել Հայաստանն ու Ադրբեջանը: Իսկ վերջինն ապացույց է, որ ամեն ինչ պիտի ծառայեցվի Ադրբեջանի ամբողջության պահպանման սկզբունքին:

Մարտի 5-ին «Ազգը» տպագրեց հարցազրույց ԼՂՀ լրատվության եւ մամուլի դեպարտամենտի ղեկավար Մարտել Պետրոսյանի հետ, որն ամեն կերպ ջանում էր ապացուցել, թե ԼՂՀ ԳԽ-ը, իսկ ավելի կոնկրետ՝ նրա Նախագահությունը, անկարող էր գլխավորել պատերազմի մեջ գտնվող արցախահայությանը, այդ պատճառով էլ ստեղծվել է «Պաշտպանության պետական կոմիտեն», որն անցյալ տարվա աշնանամուտին հիմնովին փոխել է վիճակը, դարձել դրության տերը եւ այժմ իրականացնում է տնտեսության, պատերազմի, օրինապահության եւ մյուս բոլոր ոլորտների ղեկավարությունը:

Այս ֆոնի վրա էլ բավական ցցուն է դառնում արհամարհական վերաբերմունքը Գերագույն խորհրդի ու նրա Նախագահության հանդեպ:

Ասում է. «Մենք անկեղծ հարգանքով ենք լցված մեր իսկ կամքով ստեղծված Գերագույն խորհրդի հանդեպ: Խոսքը նրա Նախագահության մասին է, որը շարունակում է գործել իներտ, ոչ բեղմնավոր, եւ ամբողջ այդ «գործունեության» տեմպը չի համապատասխանում ժամանակի հրամայականին: Գաղտնիքը սա է: Ի՞նչ կարելի է ասել մի Նախագահության մասին, որը յոթ ամսից ավել չի հրավիրում իր հերթական նիստը, չի ընդունում նոր օրենքներ: Նույն անխոհեմությամբ որոշում է ընդունել նաեւ ռազմական դրությունը երեք ամսով երկարաձգելու մասին: ԳԽ-ի Նախագահության կազմում բավական լուրջ, մտավորական անձնավորություններ են հավաքվել, եւ մնում ես ապշած, երբ նրանք թելադրում են իրենց կամքը՝ փորձելով փոխարինել ամբողջ Գերագույն խորհրդին»:

Իհարկե, այս խոսքից չի կարելի չեզրակացնել, որ Նախագահությանը մերժելով ԳԽ-ին փոխարինելու դերը, այն վերապահվում է ՊՊԿ-ին:

Բայց մի՞թե այդ է ուղիղ ճանապարհը եւ ոչ թե Նախագահությանը կենդանացնելը եւ խորհուրդը գործի դնելը: Չէ՞ որ սրանք են հանրապետության իշխանության գերագույն մարմինը, եւ մյուս բոլորը պիտի ենթարկվեն սրանց, կատարեն սրանց ղեկավար ցուցումները:

Հուսանք, որ այս ճեղքն ավելի չի խորանա եւ հանրապետության ղեկավարները լեզու կգտնեն իրար հետ:

Մարտի 6-ին ռազմաճակատից էական լուր չստացանք: Այլ ոլորտներում արցախյան հակամարտության վերաբերյալ որեւէ միջոցառում էլ չկար: Եվ, հավանաբար, այս պարապը լցնելու համար, Բլեյան-Սարդարյան զույգը կազմակերպեց իր, այսպես կոչված, կուսակցության հիմնադիր ժողովը, որն, իհարկե, անդրադարձավ Արցախի հարցին, եւ ահա թե ի՛նչ որոշվեց ըստ ժողովին մասնակցած թղթակցի: «... Որոշեցին,- ասում է,-

խորհրդարանին առաջարկել դադարեցնել Լեռնային Ղարաբաղից ՀՀ ԳԽ ընտրված պատգամավորների լիազորությունները եւ ՀՀ անկախության հռչակագրից դուրս թողնել Ղարաբաղին վերաբերող մասը:

Անկեղծ ասած, ավելի իրատեսական մոտեցում հնարավոր չէր ակնկալել, քանի որ իր ներկայության մասին տեղ-տեղ հիշեցնող մի ոմն առաջարկեց Ադրբեջանի փոխզիջման չգնալու դեպքում նույնիսկ որդեգրել միակողմանի զիջումային քաղաքականություն: Պատկերացրեք հետեւեց փոխըմբռնումը:

Նշենք նաեւ, որ ռեպլիկներով հանդես եկող յուրաքանչյուր ոք հարկ էր համարում մի քանի անգամ կրկնել, որ ինքը հայ է, որ հավաքվածները հայեր են: Եվ, տպավորություն էր ստեղծվում, թե միմյանց հավատում էլ էին...» («Երկիր», 1993, մարտի 9):

Մարտի 7. Ալբերտ Ղազարյանը նշանակվել է ԼՂՀ Պաշտպանության պետական կոմիտեի ներկայացուցիչը Հայաստանի հանրապետությունում,- հաղորդեցին՝ առանց բացատրելու, թե սա՞ ինչ է նշանակում, մի՞թե կոմիտեներն իրենց դեսպանություններն են ունենում, այն էլ օրինական կառավարության ներկայացուցչի (Մանվել Սարգսյան) կողքին: Թե՞ երկիշխանությունն Արցախում այնքան հիմնավոր տարածվել է, որ չէր կարող այսպիսի հետեւանք չունենալ:

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի հյուսիսում, Կուսարի շրջանում կառավարության դեմ ապստամբել են լեզգիները, ներկայացրել ինքնավարության եւ Ադրբեջանից բաժանվելու իրենց պահանջները: Իշխանությունները դաժանորեն ճնշել են ապստամբությունը: Կան մեծ թվով սպանվածներ ու վիրավորներ: Մոսկվայից այս լուրը հաղորդեցին՝ ավելացնելով, թե Ադրբեջանի ԱԳ նախարարն ասել է, դա ահավոր սուտ է, որ տարածել են մեր թշնամիները՝ Ադրբեջանի հավասարակշռության հակառակորդները:

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի խորհրդարանի նախագահ Իսա Գամբարովը երեկ, ընդունելով Թուրքիայի արտգործնախարար Հ. Չեթինին, նրա հետ պայմանավորվել է, թե երկու երկրների ներկայացուցիչները ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խորհրդաժողովում ինչպես պիտի մասնակցեն ղարաբաղյան բարդույթի լուծմանը:

Իսկ արտգործնախարար Թոֆիկ Ղասումովն ու Չեթինն էլ եկել են այն եզրակացության, որ վճռական կլինի հինգ երկրների՝ ԱՄՆ-ի, Հայաստանի, Ադրբեջանի, Ռուսաստանի եւ Թուրքիայի ներկայացուցիչների միացյալ վճիռը, միայն դա կլինի որոշիչ, որպեսզի «դադարեցվի կրակը, վերացվեն բոլոր շրջափակումները, ապա բոլոր զորքերը Ստեփանակերտի հետ միասին դուրս բերվեն Ադրբեջանի տարածքից»: Իհարկե, նրանք «Ադրբեջանի տարածք» ասելով, տվյալ դեպքում, հասկանում են Ղարաբաղը: Եվ այնտեղ հայությանը զինաթափելով՝ արդեն ազատ կլինեն հարցը լուծելու թուրքավարի:

Մարտի 8-ը ջնջեց նախորդ օրվա հարուցած հարցերը. նախ՝ Մոսկվայից հաղորդեցին, թե երեկ Մոսկվայում, Ադրբեջանի ներկայացուցչության առաջ բազմամարդ ցույց են արել լեզգիները՝ ներկայացնելով իրենց ինքնավարության պահանջը եւ վճռականորեն բողոքելով այն իրողության դեմ, որ Ադրբեջանում լեզգի երիտասարդներին քշում-տանում են ղարաբաղյան կռվին:

Ուրեմն, Կուսարի շրջանում տեղի ունեցածը ոչ թե սուտ է եղել, ինչպես պնդում էր Ադրբեջանի արտգործնախարարը, այլ մի մասը, ամենայն հավանականությամբ, լայնորեն ծրագրված այն միջոցառման, որ լեզգիներն են կազմակերպել իրենց բուն հայրենիքում՝ Կուսարում, եւ Մոսկվայում, աշխարհի աչքի առաջ:

Լեզգիների «Սադվալ» ազգային-ազատագրական շարժման նախագահ Սելիմխանո-

վը ՌԻԱ-ի թղթակցին հաղորդել է, թե Կուսարի շրջանում «իսկը ահաբեկչություն է իրականացվում 95 տոկոսը կազմող նրա լեզգի բնակչության դեմ»: Նրա ասածով՝ Ադրբեջանի ՆԳՆ աշխատակիցները, որ հանդես են գալիս «Գորշ գայլեր» անունով, գիշերները խուժում են լեզգիների տները, զորակոչային տարիքի պատանիներին իրենց հետ տանում՝ Ղարաբաղի կռվին ուղարկելու նպատակով («Երկիր», 1993, մարտի 9):

Եվ, ամենակարեւորը, ինչպես մոսկովյան հեռուստատեսության երկու ծրագրերը, այնպես էլ նույնիսկ մեր թմրած լրատուները ոգեւորությամբ հայտարարեցին, որ նախորդ երկու-երեք օրերի մարտական եռանդուն գործողությունների շնորհիվ Մարտակերտի շրջանում ազատագրվել են եւս մի շարք գյուղեր՝ Կուսապատը, Հոռաթաղը, Մոխրաթաղը, Ջանյաթաղը, Դամիրլուն, եւ այսօր ազատամարտիկները կռվում են Մարտակերտ քաղաքի մատույցներում:

Մոսկվայի խոսնակի ասածն այս էր. վերջին մի քանի շաբաթվա ընթացքում ԼՂՀ մարտիկները ազատագրել են մոտ 25 գյուղ,- եւ ցավելու դես.- Սակայն շրջանի տարածքի կեսը դեռեւս գտնվում է ադրբեջանական զորամիավորումների հսկողության ներքո:

Իսկ Ադրբեջանի ղեկավարները պատեպատ են զարկվում կրակը դադարեցնելու համար: Այդ խնդրին են լծել նաեւ Թուրքիայի արտգործնախարար Հիքմեթ Չեթինին, որը վերջին ժամանակներս Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի ու ԱՄՆ-ի արտգործնախարարների հետ ունեցած բանակցություններում ամեն ջանք գործ է դրել ղարաբաղյան բարդույթի լուծման գործին ներգրավելու նաեւ նրանց հեղինակավոր միջամտությունները: Այսօր Բաքվում այդ մասին է եղել նրա խոսքը պրեզիդենտ Էլչիբեյի հետ, որն արդեն մտածում է, թե հարցը միայն ու միայն մեծ տերությունների վճռական միջամտությամբ կարող է լուծվել: Բայց ո՞ւր է վերջը: Չէ՞ որ, ինչպես մոսկովյան հեռուստատեսության խոսնակն էր ասում, հենց միայն վերջերս տարածվեցին Ռուսաստանի ու ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի ու Ֆրանսիայի, այսինքն՝ այդ հզոր ու հեղինակավոր տերությունների արտգործնախարարների կոչերը կրակը դադարեցնելու, արյունահեղությանը վերջ տալու եւ բարդույթի լուծման համար քաղաքական ըմբռնողության հասնելու մասին: Ինչո՞ւ կռիվը շարունակվում է, ինչո՞ւ Ադրբեջանը հենց այսօր էլ ռմբակոծում է Գորիսի շրջանի Տեղն ու Կոռնիձորը, Տավուշի շրջանը... Չէ՞ որ դրանք էլ Ղարաբաղում չեն գտնվում, եւ Ադրբեջանն ինքն է ղարաբաղյան հակամարտությունը ծավալել, տարածել Հայաստանի ամբողջ սահմանով մեկ...

Մարտի 9-ին թուրքերը համառորեն դիմադրում էին Մարտակերտի վրա գրոհած մեր ինքնապաշտպաններին: Պարզ է, գիտեն, թե իրենց համար ճակատագրական ինչ նշանակություն պիտի ունենա շրջկենտրոնի կորուստը, եւ գործադրում են վերջին ուժերը: Բայց, միեւնույն է, ազատամարտիկները լի են վճռականությամբ՝ ազատագրելու հայրենի հողն ու օջախները եւ կանգ չեն առնի, մինչեւ չհասնեն հին Ջրաբերդի ու Գյուլիստանի վերջին սահմաններին:

Տեսնողներ են եղել, թե ինչպես Մարտակերտում թուրքերն ավերում են տները եւ շինությունները փախցնում, կործանում են արտադրական հզորությունները, որոնց գործարկման համար վերջերս Էլչիբեյն ահագին գումարներ էր հատկացրել (միայն կոնյակի գործարանը վերականգնելուն՝ մեկ միլիոն): Հիմա, ըստ երեւույթին, այլեւս ոչ մի հույս չունեն եւ «աշխարհի վերջն» են անում...

Ասում են՝ թուրքերը կատաղի հարձակում են ձեռնարկել Լաչինի միջանցքի հյուսիսում, Կուչուլարի ու Միրասիլի կողմերում (ինձ բոլորովին անծանոթ անուններ են, չկան քարտեզներում): Մերոնք դիմավորել են ըստ արժանվույն եւ ջարդ տալով ստիպել, որ ետ փախչեն:

Հռոմի հանդիպումից վերադարձած մեր պատվիրակները հիացած չեն կատարվածի համար (պայմանավորվել են, որ ապրիլին գումարվի Մինսկի մեծ խորհրդաժողով, ապա եւ ջանքեր գործադրվեն հրադադարն ապահովելու համար, բարդույթի գոտի գան դիտորդներ՝ իհարկե, հրադադարից հետո,- համարյա այսքան բան), սակայն արդեն հա-

մաձայնեցված գործունեություն եւ դիվանագիտական քայլեր անել են սովորում մեր երկու պատվիրակությունները: Այսօր Լ. Տեր-Պետրոսյանն ընդունել է ԼՂՀ պատվիրակությանը՝ Բորիս Առուշանյանի գլխավորությամբ, երեւի պայմանավորվել են հետագա միջոցառումների վերաբերյալ:

Բաքվում էլ մեծ աղմուկ է եղել: Արտգործնախարարը հաղորդել է հանդիպման մանրամասները, պատմել է, որ իր ու ՀՀ պատվիրակության առանձին բանակցություններ են եղել, որոնց ընթացքում հայերը համաձայնել են, որ ԼՂՀ-ը չմտնի Հայաստանի կազմի մեջ, սակայն ունենա անկախ ինքնավարություն, իրենք էլ դրան դեմ են կանգնել, քանի որ Ադրբեջանը բազմազգ պետություն է եւ չի կարող յուրաքանչյուր ազգային փոքրամասնության տալ անկախ ինքնավարություն եւ ասել՝ արեք, ինչ որ ուզում եք, բաժան-բաժան արեք մեր հանրապետության ամբողջականությունը: Մենք միայն համաձայն ենք, որ Ղարաբաղի հայությանը տրվի մշակութային ինքնավարություն, իսկ նրանց դա չի բավարարում: Այդպես էլ բանակցությունները վերջնական վճռի չեն հանգել...

◊ ◊ ◊

Թուրքիայի արտգործնախարար Հիքմեթ Չեթինը Բաքվում է գտնվում, ինչպես միշտ, երբ Արցախում գործերը բարդանում են եւ կարիք է լինում, որ Թուրքիան ցույց տա իր խառնակիչ դերը միջազգային մակարդակներում, ոտքի հանի Ռուսաստանի ու մյուս մեծ տերությունների ղեկավարներին:

Չեթինն ու Էլչիբեյը խորհրդակցել են ղարաբաղյան բարդույթի շուրջ, իբր, եկել են այն եզրակացության, որ այն անհնար է լուծել պատերազմի դաշտում, անհրաժեշտ են քաղաքական ուղիներ:

Լավ է՝ խելքի են եկել, բայց որո՞նք են նրանց քաղաքական ուղիները. Էլչիբեյի մշակութային ինքնավարության առաջա՞րկը եւ այն էլ պայմանով, որպեսզի Հայաստանը եւս Զանգեզուրի 200 հազար թուրքերին շնորհի նման ինքնավարությո՞ւն:

Չեթինը դեռ մի քանի օր առաջ, մարտի 6-ին, Բաքվի լրատվությանը տված իր հայտարարության մեջ բացել է իր քարտերը, որոնցից երեւում է, թե ինքն ինչ տեսակ քաղաքական լուծման կողմնակից է: Ահա նրա այդ ծրագիրը. «Ղարաբաղում խաղաղության հաստատման հիմքը պետք է դառնան անհապաղ հրադադարը, Ադրբեջանի տարածքից օտարերկրյա զորքերի եւ անօրինական զինված կազմավորումների դուրս բերումը, հակամարտության գոտում միջազգային դիտորդների տեղաբաշխումը: Նախարարի կարծիքով՝ միայն «հակամարտության ռազմական մասի» դադարեցումից հետո կողմերը կկարողանան ձեռնամուխ լինել քաղաքական խորհրդակցությունների ու բանակցությունների, որպեսզի այնուհետեւ ԵԱՀԽ հովանու ներքո բանակցեն Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի շուրջ» («Ազգ», մարտի 9):

Չեթինը, ինչպես հայտնի է, Ադրբեջանի տարածք ասելով հասկանում է նաեւ ԼՂՀ-ը: Ուրեմն, այնտեղից պիտի հանվեն «օտարերկրյա զորքերն ու անօրինական զինված կազմավորումները», իսկ դրանք էլ հասկանալի է, հայ ինքնապաշտպաններն են, որ պիտի հեռանան, որպեսզի թուրքը բանակցությունների նստի անզեն, անպաշտպան, վիզը դեմի իրեն մեկնած արցախահայի հետ...

Կրկին դիմենք իրենց հարմար խոսքին՝ ա՜յ բարաքյալլա...

Մարտի 10-ին ԼՂՀ լրատվությունից տեղեկացանք, որ հանրապետության ողջ տարածքում նախորդ օրերի հարաբերական հանգստի պայմաններում, Գյուլիստանի կողմերում գործող հայդուկային ջոկատներն անակնկալ հարձակման են անցել Մարտակերտի հյուսիսում իշխող թուրք զորամասերի դեմ եւ, առանց որեւէ կորուստ տալու, ազատագրել Դաստակերտ, Տոնաշեն ու Գետիգոմեր գյուղերը: Թշնամին տվել է մարդկային ուժի եւ զինտեխնիկայի մեծ կորուստներ:

❖ ❖ ❖

Երեկ Հռոմից տուն դարձած պատվիրակությունն այսօր հաշվետվությամբ հանդես եկավ ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունում, փոխվարչապետ, պատվիրակության ղեկավար Բ. Առուշանյանն այդ հանդիպումը որակեց իբրեւ մի ժողով, ուր նախապես ծրագրված էր խոսակցությունը տանել Ադրբեջանի շահին համապատասխան հունով: Իսկ Լ. Մելիք-Շահնազարյանն ասաց. «Հռոմում ստորագրված փաստաթուղթը պարտվողական է Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության համար եւ չի համապատասխանում նրա բնակչության ակնկալիքներին: Կարծում եմ, որ հանրապետության Գերագույն խորհրդի առաջիկա նստաշրջանում այդ փաստաթուղթը չի վավերացվի»:

Իսկ Ադրբեջանի արտգործնախարար Թոֆիկ Ղասումովը, մամուլի ասուլիսում տված իր զրույցում, գոհունակություն հայտնելով Հռոմի հանդիպման արդյունքների առթիվ, հայտարարել է, թե նախ զինադադար կլինի, ապա հակամարտության գոտում դիտորդներ կտեղավորվեն: Այս փուլը հաջողությամբ իրականացնելուց հետո,- ասել է Ղասիմովը,- հնարավոր կլինի, որ Մինսկի խորհրդաժողովում քննարկվի ԼՂ-ի կարգավիճակի հարցը, որի համար մենք պատրաստ ենք Ղարաբաղի հայերին առաջարկել մշակութային ինքնավարություն: Սա էլ՝ պայմանով, որ համաձայնություն ձեռք բերվի փախստականներին իրենց բնակավայրերը վերադարձնելու եւ արտաքին զինված կազմավորումները դուրս բերելու համար:

Անդրադառնալով Հայկական հանրապետության պատվիրակության հետ իրենց ունեցած բանակցություններին՝ Ղասիմովը հայտնել է, որ հայերը, հրաժարվելով տարածքային պահանջից, պնդում են վերականգնել Լեռնային Ղարաբաղի վարչական ինքնավարությունը, տարբերակ, որն ընդունելի չէ Ադրբեջանի համար:

Այսպես, ուրեմն, «Եղբայրական Ադրբեջանը» չի էլ հանդուրժի, որ հայկական Ղարաբաղն ստանա այն, ինչ ունեցել է մինչեւ պայքարի սկիզբը:

❖ ❖ ❖

Նույն օրվա «Երկիր»-ում տպագրված է թղթակցի զրույցը Ռուսաստանում Թուրքիայի դեսպան Վոլքան Վուրալի հետ, որը, երդում-հավատ անելով Հայաստանի ու հայ ժողովրդի նկատմամբ իր երկրի ամենաբարի վերաբերմունքի ու տրամադրությունների վերաբերյալ, գտնում է, որ հայ ժողովուրդը պատրաստ է մոռանալ անցյալը, ապրել ապագայի խնդիրներով: Օրինակ, եթե Հայաստանը հիշում է 1915-ը եւ դեռ ջանքեր էլ է թափում, որպեսզի ՄԱԿ-ը ճանաչի այն իբրեւ հայոց գենոցիդ, ապա դա ոչ միայն ապարդյուն, այլեւ վտանգավոր է («չի կարելի ապրել սպառնալով եւ մեղադրելով հարեւաններին»): Իբր ինքն ու յուրայինները չգիտեն էլ՝ 1915-ին ու հետագա տարիներին ինչ է տեղի ունեցել եւ ինչպես: Ուստի եւ Հայաստանին առաջարկում են հարցն ուսումնասիրելու համար «ստեղծել միջազգային հանձնաժողով: Մենք պատրաստ ենք բացել բոլոր արխիվները»:

Դեսպանը գտնում էր, որ Թուրքիայի ու Հայաստանի նորմալ հարաբերություններ կստեղծվեն, երբ Հայաստանն ու Ադրբեջանը կդադարեցնեն պատերազմը, կապրեն որպես բարի հարեւաններ: Նա ոչ մի կերպ չի ուզում հասկանալ, որ պատերազմը Ղարաբաղի ու Ադրբեջանի միջեւ է: Եվ չնայած զրույցի սկզբին հայտարարել էր, թե «Այսօր առաջնային են մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության խնդիրները», չի պատկերացնում, թե այդ խոսքը կարելի է կիրառել նաեւ Ղարաբաղի տեր հայության վերաբերմամբ: Իսկ ղարաբաղյան հակամարտությունը գոյություն ունի եւ դեռ կարող է շարունակվել, որովհետեւ ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Ադրբեջանում, հատկապես Ղարաբաղում կան ուժեր, որոնց ձեռնտու է պատերազմը: Բայց լավ է խոսքը տանք իրեն: Ասում է. «Մենք հակամարտության կարգավորման վերջին քաղաքական ճիգերն ենք գործադրում: Անտարակույս, Ադրբեջանում կան պատերազմի կողմնակիցներ, հավանաբար այդպիսիք կան նաեւ Հայաստանում եւ հատկապես Լեռնային Ղարաբաղում, որոնք անձնապես շահագրգռված են դրանով, քանզի կամ հարստություն են դիզում այդ հակամարտության շնորհիվ կամ քաղաքական կապիտալ, ժողովրդականություն շահում»:

Դեսպանը չի բացատրում, թե Թուրքիան ինչ դեր է խաղացել ՀՀ նախկին արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանին պաշտոնանկ անելու գործում. Սակայն գտնում է, որ նա լոկ սփյուռքահայերի, հատկապես ամերիկահայերի բացահայտ հակաթուրքական տրամադրություններն էր արտահայտում եւ ոչ թե բնիկ հայաստանցիների շահերը:

Մարտի 11-ին ռազմաճակատում էական տեղաշարժեր չեն եղել: Մերոնք վստահորեն տիրում էին ազատագրված բնակավայրերին ու դիրքերին՝ անկասկած նախապատրաստվելով Մարտակերտի վրա ձեռնարկելիք վճռական գրոհին, որը չի կարող ուշանալ (ասում են՝ տեղաշարժ չի իրականացվել՝ դիրքերի վրա իջած թանձր մառախուղի պատճառով):

Խմբի շուրջ եղած խոսք ու զրույցից հետաքրքիր էր «Ազգի» մի հաղորդումը Բեկյան-Սարդարյան ջոկատի նոր աղմուկի մասին: Ըստ երեւույթին այն ՀՀ գլխավոր դատախազությանն է դիմել իր կուսակցության գրանցման համար, եւ գլխավոր դատախազի տեղակալ Վլադիմիր Հովհաննիսյանը լրատվության ներկայացուցիչներին այդ առթիվ ասել է, թե ինքն առհասարակ դեմ է ամեն մի պատերազմի, մանավանդ նրա երկարելու եւ կողմ է Ղարաբաղյան պատերազմին վերջ տալու համար իրականացվող ջանքերին: Սակայն, դեմ է ջոկատի գործադրած եռանդի միակողմանիությանը (ուզում են կռիվը դադարեցնել՝ Ղարաբաղի հայությանն Ադրբեջանին հանձնելու գնով), որ շատ վտանգավոր է, պարզապես ազգադավություն:

«Այսօր, երբ միջազգային հանրությունը գործնական լուրջ քայլեր է իրականացնում Լեռնային Ղարաբաղի հարցն արդարացի եւ երկուստեք ընդունելի պայմաններով լուծելու համար,- ասել է իրավաբանը,- առնվազն տարօրինակ են Ա. Բեկյանի եւ Կ. Սարդարյանի կոչերը՝ պայքարից հրաժարվելով գնալու միակողմանի զիջումների:

Մեր ժամանակներում այլախոհությունը եւ դրան համապատասխան գործունեության յուրաքանչյուր դրսեւորում գովելի է: Սակայն Ղարաբաղի հարցում եւ հատկապես պայքարի այս փուլում դրսեւորվող նման այլախոհությունը, կարծում եմ, վտանգավոր է եւ շատ վնասաբեր:

Ինչ վերաբերում է ստեղծվող նոր կուսակցությանը, ես հանձնարարել եմ ՀՀ դատախազության համապատասխան բաժնին՝ ստուգել Ա. Բեկյանի եւ Կ. Սարդարյանի կողմից «Նոր ուղի» կուսակցության հիմնադրման հետ առնչվող բոլոր հանգամանքները» («Ազգ», 1993, մարտի 11):

Հետաքրքիր է, թե արցախյան հարցում իր խոսր ուղուց հրաժարվելուց հետո այս ջոկատն ուրիշ ինչո՞վ է զբաղվելու, որպեսզի արդարացնի իր «Նոր ուղի» կոչումը:

Մարտի 12-ին թուրքերը զինուժի ու տեխնիկայի մեծ կուտակումներ էին անում Լաչինի միջանցքի հարավում եւ հյուսիսում: Այստեղ օրվա ընթացքում հրետակոծություններ էլ են եղել:

Երկու օր առաջ, մարտի 10-ին, Թուրքիայի պաշտոնական թերթերը տպագրել էին հաղորդում այն մասին, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը խոստացել ու պատրաստ է որոշակի քայլեր կատարել ղարաբաղյան բարդույթի լուծման համար:

«Արցախ» հայրենակցական միության նախագահ Յ. Հովհաննիսյանը հայտնեց, որ զանգվածաբար հայրենի օջախներն են վերադառնում Մարտակերտի շրջանում ազատագրված գյուղերի նախկին բնակիչները:

Մարտի 13-ին Լաչինի միջանցքը հրետակոծվում էր հյուսիսից ու հարավից եւ Մանիլուի ու Մեծշենի դեմ գրոհում էին թուրքերը, որոնք ետ մղվեցին մեր ինքնապաշտպանների կողմից:

Վերջին ձեռնարկների միջոցով թուրքը, հավանաբար, խնդիր է ունեցել այս գարնանամուտին կորցրածը գոնե մասամբ վերադարձնել, որը նախորդ օրերին Բաքվից հայտարարվել էր իբրեւ իրողություն: Թուրքին վայե՛լ լրատվություն:

Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը մնում է շահագրգիռ տերությունների

րի ու դեսպանական գործիչների ուշադրության կենտրոնում: Սուլեյման Դեմիրելը, վերջերս ընդունելով Ադրբեջանի վարչապետի տեղակալ Աբասովին, հայտարարել է, թե Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման ձգձգումը կխաթարի Ադրբեջանի տնտեսական ու քաղաքական մարմինը, ուստի պետք է ամեն միջոց գործադրել, որպեսզի օր առաջ այն լուծվի քաղաքական եղանակով, փոխզիջումների ճանապարհով:

Փարիզում ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հանդիպումների մասին արդեն տեղեկություններ են գալիս: Նախագահ Միտերանի հետ ունեցած հանդիպմանը նա խնդրել է, որ Ֆրանսիայի ղեկավարն իր երկրի ու անձնական հեղինակությամբ ազդի ղարաբաղյան հարցի լուծման վրա՝ հատկապես ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում եւ այդ քաղաքական կազմակերպության մաս կազմող երկրների արտգործնախարարների միջոցով:

Բայց մի՞թե Տեր-Պետրոսյանը, որ ականատեսն ու ականջալուրն է եղել վերջին տարիներին այդ ԵԱՀԽ կոչվածի կողմից ղարաբաղյան բարդույթի հետ կատարված խաղերին, որեւէ հույս է կապում նրա հետ: Համոզված լինելով, որ ԵԱՀԽ-ն այժմ խաղալիք է Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ձեռքին... Իսկ եթե ուրիշ ոչ մի բան էլ հաշվի չառնենք, այն ունի մի անխախտ սկզբունք, ճանաչում է միայն պետության ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը եւ մնացած բոլոր հանգամանքները համարում է երկրորդական, այդ ամենակարեւորին ստորադասվող:

Այս դեպքում Տեր-Պետրոսյանն ինչ հույս է կապում ԵԱՀԽ-ի հետ, թեկուզ եւ Միտերանի պես մի հեղինակավոր գործչի միջնորդությամբ:

◇ ◇ ◇

«Ազատություն» ռադիոյի ադրբեջանական խմբագրությունն արեց մի կարեւոր հաղորդում: Ասում է՝ մոսկովյան իր ուղեւորությունից Բաքու է վերադարձել Նախիջեւանի տեր Հեյդար Ալիեւը եւ Էլչիբեյի հետ ունեցած վեցժամյա զրույցի ընթացքում մեծ մասամբ խոսել է Ղարաբաղի մասին, որն արդեն ձեռքից գնում է («Հիշիր, որ նույնիսկ երկու տարի առաջ այնտեղ մեր օրենքներն գործում էին, - երեւի նկատի ունի Պոլյանիչկոյի ռեժիմի գործունեությունը: - Իսկ այսօր մենք այնտեղ ոչինչ չունենք եւ որեւէ նոր հողամասեր ենք կորցնում»): Այս զրույցին Ադրբեջանի երկու ղեկավարները ծրագրել են իրենց համատեղ ու միասնական այն միջոցառումները, որոնց իրականացմամբ պետք է լուծեն Ղարաբաղի խնդիրը:

Մարտի 15-ին ցերեկով ասում էին՝ հաստատ ու վստահելի տեղեկություն կա, որ վերջին օրերին Շահումյանի ֆիդայիներն արդեն ազատագրել են Թալիշը եւ շարժվում են դեպի Մատաղիս, իսկ Մոխրաթաղ-Հոռաթաղ գծի ինքնապաշտպաններն արդեն Մարտակերտ են մտել եւ քաղաքի մեծ մասի վրա տիրություն են անում:

Հեռուստատեսության մեր անբաններից մեկն առհասարակ Արցախի անունն չտվեց, մյուսն էլ հայտարարեց, թե ռազմաճակատում մարտական գործողություններ չեն գրանցվել:

Իջեւանի եւ Ղազախի սահմանում երկու շրջանների ներկայացուցիչները (մեր կողմից Զ. Անանյանի գլխավորած պատվիրակությունը) բանակցություններ են վարել, պայմանավորվել, որպեսզի կրակը դադարեցնեն, եւ հնարավոր լինի գարնան դաշտային աշխատանքներ կատարել:

Փարիզից վերադարձած Լ. Տեր-Պետրոսյանը հպարտությամբ նշում է, որ իր ու Միտերանի զրույցում կարեւոր տեղ է բռնել ղարաբաղյան խնդիրը, պայմանավորվել են, որ ջանքերն ուղղվեն ԵԱՀԽ-ի մակարդակով այն քննելու եւ արդար վճիռ հանելու համար:

Մենք, իհարկե, գիտենք, երկու տարվա փորձն էլ ցույց է տվել, թե իրենից ինչ է ներկայացնում այդ ԵԱՀԽ կոչված կաթվածահար մարմինը, մանավանդ ո՞րն է նրա սկզբունքը մեր հարցի համար: Այս պարագայում Լ. Տեր-Պետրոսյանն ինչո՞ւ է այս ժողովրդին մոլորեցնում: Որպեսզի վերջում էլ ասի՝ ես ինձնից կախված բոլոր միջոցները գործադրեցի՞:

Մարտի 16-ին, վերջին մի քանի օրվա, այսպես կոչված, հարաբերական դադարից հետո, Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերը Մարտակերտի շրջանում նոր գրոհ են ձեռնարկել, ազատագրել Տոնաշեն գյուղը, ապա գրավել Մատաղիսի դիմացի ռազմավարական բարձունքները եւ վստահորեն առաջ են շարժվում: Քարտեզին նայելով՝ չի կարելի չնկատել, որ նրանք Մարտակերտի դիմաց կանգ են առել եւ Մատաղիսի կողմից ուզում են կտրել-հանել Մարաղա ու Լենինավան, շրջապատման մեջ առնել թշնամու զորությունը: Ինչ-որ է, Աստվա՛ծ օգնական:

Կարեւորը եւ ուրախալին այն է, որ «Արցախ» կոմիտեի մոտից ու Սախարովի հրապարակից (Փախստականների վարչության բակից) վիթխարի մարդատարները տուն են վերադարձնում Մարտակերտի շրջանից աստանդական դարձած հարյուրավոր մարդկանց, եւ ավտոբուսները տրամադրողները չեն հասցնում բոլոր ցանկացողներին միանգամից փոխադրել:

Օրվա մյուս էական լուրերից.

Ա) Թուրքիայի եւ Ռուսաստանի արտգործնախարարները շուտով կհանդիպեն Ժնեւում, կհրապարակեն իրենց առաջարկությունները ղարաբաղյան բարդույթի կարգավորման վերաբերյալ, եւ դրանք են՝ անմիջապես հրադադար, պետական ամբողջության պահպանում, իրար (Հայաստանի ու Ադրբեջանի) ներքին գործերին չխառնվել, զորքերի դուրս բերումը բարդույթի գոտուց, փախստականների վերադարձն իրենց նախկին բնակավայրեր եւ դիտորդների ներկայությունը բարդույթի տարածքում (միջոցառումներ, որոնցից ավելի վատն արցախահայության համար անհնար է պատկերացնել):

Բ) Ֆրանսիայի պրեզիդենտ Միտերանն է մեկօրյա այցով եկել Մոսկվա եւ Ռուսաստանի ղեկավար Ելցինի հետ ունեցած բանակցությունների մեջ շոշափել է նաեւ ղարաբաղյան հակամարտության խնդիրը: Վերջում էլ այդ առթիվ երկուսով արել են հայտարարություն, որի էությունն այս է՝ անմիջապես հրադադար անել, վիճելի հարցերը քննել եւ լուծել խաղաղ ճանապարհով՝ անպայման հենված ԵԱՀԽ-ի նախաձեռնությունների ու սկզբունքների վրա (որոնց հիմքում սահմանների անխախտության փուլ տարբերակն է):

Գ) Թուրքիայի վարչապետ Ս. Դեմիրելն էլ լրատվական մարմինների համար արել է հայտարարություն, որի սկիզբը եթե Ղարաբաղի ճակատում կրակը դադարեցնելու առաջարկն է, ապա վերջն սպառնալիքի պես մի բան է՝ արված Հայաստանին. ասում է՝ Հայաստանը խաղաղ ու բարեկեցիկ կյանք կարող է ունենալ միայն մի դեպքում՝ եթե կարգավորի իր հարաբերություններն Ադրբեջանի հետ:

Սա մեղմ տարբերակն էր այն հայտարարության, որ այն օրերին Բաքվում արել էր պրեզիդենտ Թուրգութ Օզալը՝ սպառնալով «ատամ ցույց տալ հայերին»: Ատա՛մ ցույց տալ: Բայց չէ՞ որ ցուցադրած ատամը ջարդելու գործն էլ հեշտանում է: Մանավանդ, որ հայերը լավ են հիշում իրենց թագավոր Արշակ Բ-ի (4-րդ դար) նման դեպքերի համար տված պատվիրանը. «Քարինք եւ մեր շատ կան ի թափել զատամանս ձեր» («մենք էլ քարեր շատ ունենք ձեր ատամները թափելու համար»):

Դ) ԵԱՀԽ-ի պետությունների ներկայացուցիչներն այսօր Բելգիայի մայրաքաղաքում հրապարակել են հայտարարություն՝ առաջարկելով դադարեցնել կրակը եւ վերջ տալ արյունահեղությանը Լեռնային Ղարաբաղում:

Պարզից էլ պարզ է, հայ ինքնապաշտպանության հաջողություններն Ադրբեջանի ու Թուրքիայի տերերին, ինչպես նաեւ նրանց թիկունքում կանգնած ուժերին ստիպեցին կրակը դադարեցնելու համար ոտ ու ձեռ ընկնել, բայց, տեսեք, նրանք ի՛նչ միջոցներով ու հետեւանքների ի՛նչ հեռանկարով են ուզում հասնել դրան (եթե նույնիսկ անտես առնենք այն հանգամանքը, որ ղարաբաղյան բարդույթ կամ հակամարտություն են ասում, սակայն երբեք էլ Ղարաբաղը չեն տեսնում նրա կազմում, նրան չեն դիմում՝ հարցը լուծելու համար):

Մարտի 17-ին, ըստ պաշտոնական լուրերի, ռազմաճակատում տեղաշարժ չի եղել: Սակայն պաշտոնական լրատուների հույսին մնալը նշանակում է կյանքից ետ մնալ առն-

վազն մեկ շաբաթով. Տոնաշենի ազատագրության լուրն առնելուց զանգել էի Ստեփանակերտ, մերոնք ասացին՝ Տոնաշենը մի շաբաթ առաջ է ազատագրվել...

Ասում են՝ երեկ եւ անցած գիշեր թուրքերը Ֆիզուլուց դարձյալ հրետակոծել են Էջլուն, իսկ Հին Թաղերի վրա էլ ուժեղ գրոհ են ձեռնարկել: Այս մարտում նրանք մեծ կորուստներ են ունեցել: Իսկ մեր կողմից զոհվել է մեկ ազատամարտիկ:

«Ազատամարտ» շաբաթաթերթն իր 10-րդ համարում (մարտի 12-18) երկու կարեւոր նյութ է տպագրել. մեկը՝ մեր Բակուր Կարապետյանի ուղեգրական գրառումը բարոնուհի Քեռոլայն Կոքսի 12-րդ այցի մասին, որն առաջին անգամ մեր ընթերցողին պատմում է այդ արքակենցաղ բարեկամուհու կենսագրությունից հետաքրքիր բաներ, մյուսն էլ՝ արցախցի լրագրող Արամայիս Գասպարյանի ռեպորտաժն ազատամարտիկների հրամանատարներ Աշոտ Գուլյանի ու Ռաֆայել Գալստյանի վերաբերյալ: Երկուսն էլ ռազմաճակատի ու նրանց մարդկանց մասին կենդանի խոսքեր են՝ հաճախ համեմված իրականության այնպիսի դիտարկումներով, որոնք միայն այնտեղ, ճակատում կարող են ծնվել: Մարտունու մարտիկներից մեկը ցույց է տալիս թուրքի կործանված ինքնաթիռի բեկորներն ու տանկի «դիակը», ապա անդրադառնում նրանց գործող տեսակներին, որոնք՝ խլված թուրքից, հիմա էլ նրա դեմ են գործում, եւ ասում է. «Ադրբեջանը փաստորեն առճակատող երկու բանակների է մատակարարում... Նրա գործն ավելի դժվար է»:

Իսկ ռեպորտաժի հերոսը ցավագնորեն բողոքում է, թե «Մեր գումարտակում չկա ոչ մի ղեկավար աշխատողի զավակ: Բայց այսօրվա այդ ղեկավարնե՞րը չէին, որ հանրահավաքներում կոկորդ էին պատռում, թե պիտի կռվեն մինչեւ վերջ...»:

✧ ✧ ✧

Բ. Ելցինն արձագանքել է Ա. Էլչիբեյի բարձրացրած աղմուկին (Ռուսաստանի խորհրդարանում Ելցինի դեմ սկսված շարժման առթիվ) եւ, շնորհակալություն հայտնելով ադրբեջանական ժողովրդին ու նրա ղեկավարությանը, խոստանում է իր բարեկամությունը եւ ամեն տեսակ աջակցությունը («Ազգ», մարտի 17):

Եվ սրանից հետո մենք սպասում ենք, որ արցախյան խնդրում նա մեզ պաշտպանի:

Մարտի 18-ին, կիրակի օրը, ինչպես լինում է նման օրերին, Հայաստանի հեռուստատեսությունը ոչ մի լուր չուներ Արցախի ճակատից:

Փարիզից Երեւան վերադարձավ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի գլխավորած կառավարական պատվիրակությունը: Նախագահը հենց օդանավակայանում հպարտությամբ հայտարարեց, որ ստորագրվել է բարեկամության ու համագործակցության պայմանագիր, որ խոշոր նշանակություն պիտի ունենա Հայաստանի նոր կյանքի համար: Թվարկեց իր հանդիպումներին արժանացած պետական գործիչներին, հայկական համայնքը, ինչպես նաեւ այն օրերին Փարիզում գտնված թուրք նշանավոր քաղաքական գործիչ Թյուրքեշին (ո՞նց էլ գտել է): Բայց թե ինչ է խոսել, հատկապես ԼՂՀ ճակատագրի մասին, մնաց իր գաղտնիքը:

Մոսկովյան լրատվությունը տագնապով նշում է Ռուսաստանի խորհրդարանում ու նրա շուրջ ստեղծված խառնակ մթնոլորտը, Ելցինի ու կողմնակիցների դժվար կացությունը..., հայտնում է, որ Ելցինին ամեն կերպ օգնելու եւ թիկունք դառնալու պատրաստակամություն են հայտնել Բիլ Քլինթոնն ու Աբուլֆազ Էլչիբեյը: Կարդացին վերջինիս քծնալից հայտարարությունն այդ առթիվ: Հասկանալի է եւ արդեն եղած բան. մեր նախագահը Միտերանի հետ քաղցրախոսելիս թուրքը Ռուսաստանի ղեկավարի առաջ է խոնարհվում, սեր ու նվիրվածություն խաղում, գիտե՝ ումից է գալիս այս Կովկաս աշխարհի աղետը կամ երջանկությունը:

Հռոմի վերջին հանդիպման եւ ԼՂՀ հարցի առթիվ խոսեցրին վերջին օրերին լիազոր դեսպանի աստիճան ստացած Դավիթ Շահնազարյանին: Ասաց, որ մենք այդ հանդիպումից լուրջ բան չէինք սպասում, եւ այն այդպես էլ ավարտվեց, որովհետեւ ԵԱՀԽ կոչվածը դավանում է մեզ ոչ ձեռնտու սկզբունքներ: Բայց, ահա՛, տեսե՛ք՝ ինչպես է կարողանում օգտվել թուրք-ադրբեջանական համագործակցությունը, որ Հայաստանի ու Ղարաբաղի դեմ գնում է ամեն տեսակ խարդավանքի: Վերջերս, օրինակ, Հիքմեթ Չեթինն ու Կոզըրեւը բանակցություններ են վարել ղարաբաղյան բարդույթի առթիվ: Չեթինն ասում է՝ իրենք լուծման հիմնավոր ծրագիր են ընդունել եւ շուտով պիտի հանդիպեն Անկարայում՝ այդ ծրագիրը գործի դնելու եւ իրականացնելու համար: Նա այս առթիվ զանազան հայտարարություններ է անում, իսկ Կոզըրեւը... խորհրդավոր լռություն է պահպանում: Համաձա՞յն է: Իսկապես այդ բոլորը եղել է ու կա՞: Բայց չէ՞ որ դա քաղաքական խաղ է, եթե չասենք՝ խարդավանք Արցախի թիկունքում:

Շահնազարյանը զայրացած ու զզված էր խոսում թուրքի ու թուրքի խարդավանքների մասին: ԼՂՀ Պաշտպանության ղեկավար Ս. Սարգսյանն այսօր հայտարարել է, թե այս տարվա հունվարի 1-ից մինչեւ այժմ Ադրբեջանը մեր ճակատներում կորցրել է 1300 ասկյար, զրահատեխնիկայի 42 միավոր, մենք ազատագրել ենք 27 գյուղ:

Մարտի 19-ի լուսադեմին մերոնք հարձակման են անցել եւ կեսօրվա դեմ ազատագրել Ջանյաթաղ ու Գյուլաթաղ գյուղերը, տիրացել Հոռաթաղի դիմացի բարձունքներին: Զոհվել են 6 ազատամարտիկներ: Թշնամու կորուստները երկու տասնյակ ասկյարից անցնում էին:

Սակայն հիշյալ գյուղերի ազատագրումը մենք արձանագրել էինք 10 օր առաջ իբրեւ նախորդ երկու օրերի հաջողություն:

Ուրեմն, կամ թուրքերն էին ճիշտ, երբ այդ քանի օրը պնդում էին, թե ետ են նվաճել գյուղերից մի քանիսը, կամ էլ այն ժամանակ մերոնք էին շտապել՝ տաս օր հետո ազատագրելիքն իրենցը համարելով:

Երեւի ավելի իրավացի է «Ազգի» սեփական թղթակից Վ. Աղաջանյանը, որ այս երեւույթի մասին տեղեկացրել է, թե «Մարտակերտում ճակատի գիծն անկայուն է, եւ մարտերն ընթանում են փոփոխական հաջողությամբ» («Ազգ», մարտի 17):

Ինչ-որ է, Մարտակերտի ազատագրությունն օրվա խնդիր է, եւ սա է ամենակարեւորը:

Ասում են՝ այնտեղ, ճակատի գծին է ժամանել ՀՀ պաշտպանության նախարար Վազգեն Մանուկյանը: Նախանցյալ օրն էլ հարեւանս էր պատմում, որ շուրջ հազար զինվոր, նոր զինտեխնիկա ու զինամթերք են ճանապարհել Արցախ, եւ ահա ուր որ է, արդյունքը կերեւա:

Պատահական չէր, որ Ադրբեջանից հաղորդել էին, թե Հայաստանի պաշտպանության նախարար Վ. Մանուկյանի՝ մարտի 10-ին «ապօրինի ճանապարհով Ադրբեջանի հանրապետության Աղդարայի շրջան կատարած այցելությունը եւ այնտեղ տեղակայված հայկական զինյալ ուժերի ռազմական պատրաստության ստուգումը համարվում է անկախ պետությունների միջպետական հարաբերությունների խախտում» («Երկիր», մարտի 18):

Այսօր հրետակոծության են ենթարկվել Ստեփանակերտը, Լաչինի միջանցքը, Սոդքը եւ ՀՀ մի շարք սահմանային բնակավայրեր:

Մարտի 20. Այս էլ ահա երրորդ օրն է, Մարտակերտի շրջանում կռիվ է գնում Ներքին Հոռաթաղի համար: Ճակատի մնացած հատվածներում, ասում են, դիրքային մարտեր են, եւ մերոնք վստահորեն հսկում են ազատագրված բնակավայրերը:

ՀՀ սահմանային շրջաններում, հատկապես Գորիսի ու Կապանի սահմաններում, դրությունը խառն է:

Իսկ Իջեւանում բանակցությունների են հավաքվել սահմանակից վեց շրջանների (Իջեւան, Տավուշ, Նոյեմբերյան եւ Ղազախ, Թովուզ, Քյուրդամիր) ղեկավարները, որպեսզի պայմանավորվեն հրադադարի ու գարնանային դաշտային աշխատանքները կանոնավոր անցկացնելու համար: Պայմանավորվել են, որպեսզի առաջին երեք օրերի ընթացքում էլի հանդիպումներ ունենան (երեւի վերեւների հետ խորհրդակցելուց հետո), որոշակի պայմաններ մշակեն ու վերջնական վճիռներ հանեն:

◇ ◇ ◇

Երեկ ու երեկոյան Երեւան ժամանեց Ռուսաստանի խորհրդարանական պատվիրակությունը՝ Ռուսլան Խասբուլատովի գլխավորությամբ: Մեր լրատվության համաձայն այն միայն խորհրդարանական հարաբերություններ կարգավորելու, երկու հանրապետությունների տնտեսական կապերն ամրապնդելու նոր լծակների ստեղծման հարցեր է քննել: Սակայն այսօր միջօրեից հետո պատվիրակությունը, ծրագրած Տաշքենդ կատարելիք թռիչքը հետաձգելով, հայտնվել է նախնական ծրագրի մեջ չեղած Բաքվում, եւ, ահա, անմիջապես Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Խասբուլատովը հենց օդանավակայանում հայտարարել է, որ իր պատվիրակության խնդիրներից մեկն է օժանդակել ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը՝ ԱՊՀ երկրների միջխորհրդարանական ասամբլեայի միջոցով: Իսկ Բաքվի տերերի հետ ունեցած բանակցությունների արդյունքում էլ խոսեց այն մասին, որ, իբր, անձամբ նշանակալից առաջադիմություն է տեսնում երկու հանրապետությունների ղեկավարների դիրքորոշումներում եւ զգում է, որ նրանք հնարավորություն ունեն փոխըմբռնումի ու վճռական քայլերի:

Մարտի 22-ը նշանավորվեց Ներքին Հոռաթաղի՝ Մարտակերտի շրջանի ամենախոշոր եւ ռազմավարական տեսակետից կարեւոր գյուղերից մեկի ազատագրմամբ: Նախորդ օրերին նախապատրաստական հուժկու գրոհից հետո մեր ազատամարտիկներն այսօր առավոտյան տիրեցին Հոռաթաղին, հաղթական երթը շարունակելով, մտան Մարտակերտ քաղաքի արվարձանները: Ասում են՝ երկու կողմերն էլ կորուստներ ունեն, թշնամինը՝ մի քանի անգամ ավելի:

Երեւանում է գտնվում Եվրախորհրդարանի պատվիրակությունը՝ Մագդալեն Հոֆֆի գլխավորությամբ: Այն խնդիր ունի ուսումնասիրելու ՀՀ վիճակն ու ղարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորելու հնարավորությունները: Օրվա ընթացքում հանդիպումներ ու զրույցներ է ունեցել հանրապետության ղեկավարների հետ՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանից սկսած...

ԼՂՀ ԳԽ-ի երեկ սկսված նստաշրջանում հազիվ լսել են ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանի ու ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանի հաշվետու զեկուցումները եւ քննարկել դրանք: ԳԽ-ի նախագահ ու տեղակալ պետք է ընտրեին, դարձյալ բադացրել են: Վերջն ի՞նչ պիտի լինի:

◇ ◇ ◇

Հեռուստատեսությամբ երեկ ցույց էին տվել, այսօր էլ կրկնեցին պետրոգրադցի հանրաճանաչ վատշվեր 'կինոգործիչ' թե հեռուստալրագրող Ալեքսանդր Նեւզորովի ժապավենը՝ այս տարվա մարտի սկզբին տեղի ունեցած արցախյան մի ճակատամարտի մասին: Թարթառից Մարտակերտի ու Շահումյանի շրջանների վրա գրոհի եկած եւ Մարաղայի մոտերքը հասած թուրքի մի գումարտակ ընկնում է պաշարման մեջ, ջարդուխուրդ լինում, կոտորվում: Անկանոն շարժումներից, ռուսերեն ու թուրքերեն խառնիճաղանջ աղմուկից ոչինչ չի հասկացվում (մանավանդ, որ մեզ մոտ, Եղվարդում էլ հեռուստալիքներն այնպես խճողված են, որ մարդն ու մեքենան իրարից չեն տարբերվում): Միայն վիրավոր ու կոտորվող թուրքի վայնասունն է շատ պարզ տարբերակվում, մեկ էլ ծախու հեղինակի փնթփնթոցը: Ահա՛, այս վերջինը տեղանքից մանրամասներ է հաղորդում, մենք գտնվում ենք Գերանբոյի շրջանում (սա Շահումյանի թուրքացրածն է), հասել ենք Աղդարա (սա էլ՝ Մարտակերտը): Կռիվը Սարսանգի ջրամբարի մոտերքում է գնում: Տեղացիներն այս վայրը կոչում են «Սարսանգ սու ամբարը»:

Եվ չի բացատրում այդ ինչ տեղացիներ են, ինչ ազգի են պատկանում:

... Ահա վիրավոր կամ վախից ոչխարացած զորքն է ետ փախչում: Եվ նա «ցավով» արձանագրում է, սրանք զինվոր չեն, զորք չեն, չոբաններ են, որոնց զինվորի զգեստ են հագցրել, քշել կռիվ:

խոսեցնում է «Գերանբոյի գումարտակի» վերին ղեկավար, գեներալ Սադըխովին. «Սրանք միայն փախչել գիտեն... Եթե երկու անգամ շատ լինեին, երկու անգամ էլ շատ էին լինելու փախչողները»: Եվ թուրքի «հերոսական ու հայրենասեր» բանակի անկեղծ հրամանատարը հաստատում է այդ եզրակացությունը. «Այո՛, եթե երեք անգամ էլ շատ լինեին, երեք անգամ շատ պիտի լինեին փախչողները»: Եվ չի ասում, թե ինչո՞ւ այդպես է, երբ իսկական զինվորը, նույնիսկ ո՛չ զինվորը, իր տունուտեղը պաշտպանող հասարակ մարդը երբեք էլ չի փախչում, այլ դեմ է կանգնում, պաշտպանում այդ տունուտեղը, մեռնում նրա համար կամ փրկում այն:

Հարց կարող է ծագել թուրքն ինչո՞ւ է ծախսեր կատարել, որպեսզի իր զորքի այդ խայտառակությունը ցուցադրեն, տարածեն (ասում են՝ ժապավենը նախ ցուցադրվել է Պ-գրադի «60 վայրկյան ծրագրով»):

Դա պարզ հաշիվ է, որպեսզի Նեւզորովը վերջում էլ ասի՝ դուք չեք պատկերացնում, թե ի՜նչ անարդարություն է, երբ Ադրբեջանին համարում են ագրեսոր, որն, իբր, հարեւանին հանգիստ չի տալիս: Բայց այստեղ, իր հանրապետության տարածքում, այդ հանրապետության սահմանից մի քանի տասնյակ կիլոմետր հեռու, շրջապատման մեջ են առել նրա ժողովրդին, հովիվներից, հողի մշակներից, ռազմական գործը չհասկացող պատանիներից կազմված նրա զորքը, եւ կոտորում են...

Լսեցի՞ք, հասկացա՞ք, դե՛, հիմա գնացեք եւ մտածեցեք, թե թուրքի խելքն ի՜նչ խորամանկությունների է ընդունակ, ի՜նչ աքննելի ու անլուծելի առեղծվածներ կարող է առաջադրել սովորական նորմերով գործող ուղեղներին:

◇ ◇ ◇

Մարտի 23-ին հայտնի էր, որ վերջին օրերին ազատագրված Ներքին Հոռաթաղն այս առավոտյան ենթարկվել է կատաղի հարձակման: Թուրքերը ջարդ են կերել, ետ փախել՝ մարտադաշտում թողած շուրջ երկու տասնյակ ասկյարի դիակ: Մերոնք ունեն մեկ զոհ, հինգ վիրավոր, թշնամին՝ երկու տասնյակի չափ զոհ: Նա կորցրել է մեկ ուղղաթիռ եւ մի քանի զրահամեքենա, քանի որ գրոհին մասնակցում էին ուղղաթիռներ եւ զրահատեխնիկա:

Այսօր արդեն Աղաբեկալենջն է ազատագրվել՝ Մարտակերտի նախադուռը, եւ արդեն պարզ է, որ օրակարգի մեջ է շրջկենտրոնը:

ՀՀ սահմանային շրջաններից տաք գոտի են համարվում Կապանի ու Գորիսի շրջանները, որոնք պարբերաբար ենթարկվում են հրետակոծության ու հարձակումների՝ իսկական աղետի գոտի են: Միայն զարմանալի է, թե կառավարությունն ինչու վճռական քայլերի չի դիմում գոնե այս շրջաններում վիճակը կարգավորելու համար:

Կեսօրվա դեմ թուրքերը մեծ ուժով գրոհ են կազմակերպել Կապանի ուղղությամբ: Ծանր մարտից հետո մերոնք նրանց ետ են մղել, նվաճել թշնամու մի քանի ռազմավարական կետեր, որոնց շարքում՝ Կաղանլին ու Օթուզ-իքին, որոնք վերահսկվում են արդեն մեր զորաջոկատների կողմից: Մարտի ընթացքում թուրքերը կորցրել են շուրջ 100 ասկյար եւ մեծ քանակությամբ զրահատեխնիկա: Զոհվել են երեք հայ մարտիկներ:

Եվրախորհրդարանի պատվիրակությունը դեռեւս այստեղ է եւ այսօր ընդունել է Հաշտության ծրագրերի կոմիտեի նախագահ Լ. Պետրոսյանին ու ԼՂՀ ՊՊԿ-ի լիազոր Ալբ. Ղազարյանին, որոնք ներկայացրել են հակամարտության շրջանի խնդիրները եւ իրենց իշխանության դիրքորոշումը:

Օրվա մնացած լուրերից հետաքրքիրները.

Իգդիրի քաղաքապետը գազազած է հայության դեմ, հայտարարել է, թե ինքը թույլ չի տա, որ իր երկրով Հայաստան գնա նույնիսկ մի փունջ կորիզ՝ իբրեւ մարդասիրական օգնություն, երբ իր ցեղակիցների արյունն է հեղվում Ղարաբաղում: Իբր, պահանջում է, որ Հայաստանը հեռանա Ղարաբաղից, որն Ադրբեջանի ավանդական սուրբ հողն է:

Մեր լրատուներն այս մասին խոսում են զարմանքո՞վ, թե՞ թերահավատությամբ. կար-

ծես թուրքից ուրիշ բան էլ կարելի էր սպասել:

Հեռուստալրագրողը ՀՀ արտգործնախարարությունում հարց տվեց՝ արդյոք ճի՞շտ է ԳԽ-ի դեպուտատ Շավարշ Քոչարյանը, որ մի քանի շաբաթ առաջ հայտարարել էր, թե դուք Իրանում եւ այլ վայրերում ստորագրել եք թղթեր, որոնցում ԼՂ-ը տրվում է Ադրբեջանին, եւ նույն այդ տեսակետն է արտահայտված Թեհրանում ունեցած ձեր հարցազրույցում, որ հրապարակվել է:

Այնտեղ պատասխանեցին, թե այդ խոսքերը զրպարտություն են սկզբից մինչեւ վերջ, եւ դատի է տրված Շ. Քոչարյանը, որպեսզի ապացուցի իր ասածները, ապա թե ոչ, կրի պատասխանատվություն՝ արած անհիմն մեղադրանքների համար:

◇ ◇ ◇

ԼՂՀ ԳԽ-ի նստաշրջանն ավարտվեց այսօր՝ դարձյալ ի վիճակի չլինելով նախագահ ընտրել իր համար: Թեկնածուներ են եղել Բորիս Առուշանյանը, Գրիշա Հայրապետյանը, Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանն ու Արկադի Մանուչարովը: Վերջին երկուսն ինքնաբացարկ են տվել, իսկ առաջիններից ոչ մեկը բավականաչափ ձայներ չի ստացել: Ուրեմն, այստեղ շարունակվում է միայն վերջերս այնպես արմատավորված անմիաբանությունը, եւ արցախցիները չեն կարողանում համերաշխվել, մի ձայնի գնալ եւ իրենց ղեկավար ընտրել մեկին, որը հանուրի համար ընդունելի լինի, ի վիճակի մաքառող երկրի ուժերը համախմբել, հաղթանակը կազմակերպել:

Այս ո՞ւր եմ հասել, Արցախ իմ հարազատ: Դու ե՞րբ պետք է ուշքի գաս եւ կատարես միայն քո սուրբ կերպարին վայել քայլեր:

«Ազգի» լրագրողն ասում է. ստեղծված վիճակում հանրապետության ղեկավար բոլոր լծակները մնում են Պաշտպանության պետական կոմիտեի (այսինքն՝ Ռոբերտ Քոչարյանի) ձեռքում:

ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ մտավորականների ունեցած վերջին հանդիպման մասնակիցներից մեկն այսօր հայտնեց, թե նախագահը վստահություն է հայտնել, որ Արցախը շուտով կտոնի իր հաղթանակը Ռոբերտ Քոչարյանի գլխավորությամբ:

Ասում է՝ ԳԽ-ի այս անվճռականությունը նրանից է, որ դաշնակցությունը (իհարկե, Հայաստանից) ամեն ինչ անում է, որպեսզի նախագահ ընտրվի անպայման իր կազմակերպության անդամ մեկը: Դրանից էլ՝ փոխհարաբերությունների այդ բարդույթը: ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանը հայտարարել է, թե «Ադրբեջանի հետ ամեն ինչ պարզ է, բայց, ահա՛, Հայաստանի հետ հարաբերությունները բարդ են»:

Եվ, այնուհանդերձ, թղթակիցը լավատես է ԼՂ-ի քաղաքական վիճակի հանդեպ, որովհետեւ ԳԽ-ում «Պատերազմող պետության համար առաջնահերթ խնդիրների քննարկման հարցում որեւէ տարաձայնություն չեղավ, եւ փաստորեն բոլոր պատգամավորները, անկախ կուսակցական պատկանելությունից, գերադասեցին գոնե ժամանակավորապես իրենց շահերը ստորադասել ԼՂՀ ընդհանուր շահերին» («Ազգ», մարտի 25):

Մարտի 25-ին ստացված լուրերի մեջ կարեւորները.

«24-ի երեկոյան եւ լույս 25-ի գիշերը ադրբեջանական բանակի կազմավորումները հարձակման են անցել Մարտակերտի շրջանի Ներքին Հոռաթաղի մերձակա բարձունքների ուղղությամբ: Ադրբեջանական բանակին սկզբում հաջողվել է որոշ չափով առաջանալ, սակայն ավելի ուշ ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերն ամբողջությամբ կասեցրել են գրոհը եւ թշնամուն շպրտել ետ՝ նախնական դիրքերը... Կատաղի մարտերի ընթացքում ադրբեջանական բանակը կորցրել է 14 զինվոր, մեկ տանկ եւ մարտական հետեւակի մեկ մեքենա: Հայկական կողմից զոհվել են երկու եւ վիրավորվել 11 զինվոր: Երեկվա ընթացքում մարտերը ռազմաճակատի այս հատվածում շարունակվում էին:

Այսօր մարտեր էին ընթանում նաեւ Հադրութի շրջանի Մելիքաշեն եւ Խրմանջուղ գյուղերի ուղղությամբ, որտեղ ադրբեջանական կազմավորումները փորձում էին գրոհ ձեռնարկել: Մարտերի ընթացքում, ըստ նախնական տվյալների, զոհվել են 15 ասկյարներ:

Շարունակում են հրետակոծության ենթարկել Լաչինի մարդասիրական միջանցքը վերահսկող ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի պաշտպանական դիրքերը: Որպես կանոն, հայկական ուժերը դիմում են պատասխան համարժեք գործողությունների: Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ ճանապարհը գործում է անխափան» («Ազգ», մարտի 26):

Մեծ Բրիտանիայի պառլամենտի լորդերի պալատի փոխնախագահ Քերոլայն Կոքսը դարձյալ, 13-րդ անգամը, գտնվում է ԼՂՀ-ում: Արցախի գոյամարտի մեծ բարեկամն այս անգամ եւս մարդասիրական օգնության բեռներ է հասցրել ազատության համար կռվող ժողովրդին եւ նորից իր սերն ու նվիրվածության սրբազան զգացումներն է խոստովանում:

◇ ◇ ◇

Թերթը պատմում է ծանր, սովորական մարդկանց համար երեւի անհասկանալի մի այսպիսի սխրագործություն. Մարտունու շրջանի Թաղավարդ գյուղի 22-ամյա բնակիչ Արսեն Խաչատրյանը, որ Նաիրիի շրջանի Նոր Գեղի գյուղատնտեսական ուսումնարանի ուսանող է, ուսումը կիսատ թողած, գնացել է պաշտպանելու հայրենի եզերքը: Գեւորգաշենի համար մղված մարտում մի քանի տեղից վիրավորվել է, այդպես վիրավոր էլ շարունակել կռիվը: Ահա զրահամեքենայի թիկունքից կռվելիս է եղել, մոտերքում ական է պայթել, մեքենան շուռ տվել, Արսենի ձեռքը թողել «դեսանտային կափարիչի տակ»: Թշնամին հետապնդելիս է եղել: Արսենն ընկերներին առաջարկել է, որ ձեռքը կտրեն, որպեսզի ինքն էլ նրանց հետ հեռանա, թշնամու ձեռքը չընկնի: Ընկերներից ոչ ոք սիրտ չի արել դիմելու այդպիսի անսիրտ քայլի: Այն ժամանակ Արսենն ինքն է դանակը քաշել սեփական ձեռքի վրա... Եվ, ասում են, դրանից հետո հիվանդանոցում, երբ ուշքի եկել, իմացել իրենց ջոկի հետ պատահածը, հեծկլտում էր աղիողորմ, ասում էր. «Վերքերի ցավից կամ կորցրած ձեռքիս համար չէ, որ այսպես լալիս եմ, այլ կորցրած ընկերներիս համար» («Երկիր», մարտի 26):

Այսօր «Ազգ» թերթը տպագրել է հարցազրույց մեր հանրապետության նախկին արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանի հետ, որը մեզ հայտնի է իր հայրենանվիրությունը հավաստելով («Իմ պարտքն ու պատիվն է ապրել եւ աշխատել իմ հայրենակիցների կողքին»), ապա հաղորդելով իր ծրագրած շատ կարեւոր մի ձեռնարկի մասին («ստեղծել մի հիմնարկ, որը ոչ միայն կզբաղվի ռազմավարական ազգային նշանակություն ունեցող հետազոտություններով, այլեւ Հայաստանի եւ հայ ժողովրդի հրատապ, ինչպես նաեւ հեռանկարային խնդիրների համար կառուցողական այլընտրանքներ կներկայացնի մեր հասարակությանը...»), հանգամանորեն անդրադառնում է ԵԱՀԽ-ի Հռոմում վերջերս տեղի ունեցած խորհրդաժողովի կողմից ԼՂ-ի խնդրի վերաբերյալ ընդունված որոշմանը: Այն շատ արդար եւ մասնագիտորեն խորաթափանց քննությունն է հարցի, դրա համար էլ մեջ եմ բերում ամբողջությամբ.

«Գտնում եմ, որ ընդունված փաստաթուղթը չի համապատասխանում Հայաստանի, հայ ժողովրդի պետական-ազգային շահերին: Անշուշտ, միայն արցախահայությունը եւ իր կառավարությունը կարող են խոսել Ղարաբաղի հանրապետության անունից: Բայց, իմ կարծիքով, նաեւ ԼՂՀ շահերը անտեսվեցին եւ նույնիսկ վտանգի տակ դրվեցին: Իմ պաշտոնավարության շրջանում ԵԱՀԽ-ի առաքելության սկզբից, որի առաջին տարելիցը մարտի 24-ին է, մինչեւ իմ հրաժարականը, Հայաստանի պարզորոշ վարքագիծն այն էր, որ միայն ԼՂՀ-ը, որպես հակամարտության կողմ, կարող է բանակցել նրա ժողովրդի անունից: Եվ դրա համար Հռոմի բանակցություններում անհրաժեշտ էր համապատասխան կարգավիճակ: Քանի որ Ադրբեջանի եւ իր խոստացած չեզոքությունը խախտող Թուրքիայի վետոները շարունակ խափանում էին նման կարգավիճակի շնորհումը, ԼՂՀ-ը չէր մասնակցում բանակցություններին, եւ փաստորեն անցյալ տարվա սեպտեմբերին ԵԱՀԽ-ի գործը հիմնականում այդ պատճառով մտավ փակուղի: Մի վիճակ, որի մասին ես զգուշացրել էի ուղիղ մեկ տարի առաջ: Սա բնական էր եւ առիթ էր տալիս.

որ ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդն ավելի ազդեցիկ լծակներով ու փորձված միջոցներով անմիջականորեն առնչվեր ԼՂ-ի հարցի հետ:

Բայց իմ հեռանալուց հետո Հայաստանի կառավարության անհասկանալի «գաղտնի» քաղաքականություն ծավալեց, ընկնելով օտար ուժերի ազդեցության տակ, ուժեր, որոնք ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում ուզում են տեսնել Լեռնային Ղարաբաղի հարցի լուծումը նրա ադրբեջանական իշխանության մեջ, այսինքն՝ «ստատուս քվո անեն»:

Ուրեմն, ինչպես հայտնի դարձավ Հռոմում ընդունված փաստաթղթից, մեր կողմից երկար մշակված, կերտված ու իրագործված սկզբունքային դիվանագիտությունը մի օրվա մեջ ջուրը նետվեց, այն էլ Արցախում ինքնապաշտպանական հաջողությունների ժամանակ: Այն, ինչի համար հետեւողականորեն պայքարում էինք օր ու գիշեր, ձախողության մատնվեց ինչ-որ ուժերի կողմից, որոնք աշխատում են Հայաստանի նոր պատվիրակության մեջ: Բանն ի՞նչ է:

1. Առանց որեւէ կարգավիճակ ստանալու՝ ԼՂՀ պատվիրակությունը հանկարծ ու զարմանալիորեն մասնակցեց Հռոմի վերջին բանակցություններին, փաստորեն այն նույն կարգավիճակով, որն ուներ ԼՂ-ի ադրբեջանական համայնքի ներկայացուցիչը: Սա մեկնաբանության կարիք չունի:

2. Եվ Հայաստանի հանրապետության, եւ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության պատվիրակություններն իրենց համաձայնությունը տվեցին, որ օտար զորքերը դուրս բերվեն «համապատասխան պետությունից»: Քանի որ ԵԱՀԽ-ի եւ ոչ մի պետություն, ներառյալ Հայաստանը, ԼՂ-ին չի ճանաչել որպես անկախ պետություն, պարզ է, որ այս հղումը վերաբերում է Ադրբեջանին, որն ուղղակիորեն սպառնում է ԼՂՀ ոչ միայն տարածքային ամբողջականությանը, այլեւ նրա իսկ գոյությանը: Փաստաթուղթը ձախող է, նրա բնույթը՝ պարտվողական, նրա հնարավոր իրագործումը՝ ողբերգական» («Ազգ», մարտի 25):

Ճիշտն ասած, մասնագետ դիվանագետ լինել պարտադիր էլ չէ հասկանալու համար, որ որոշման մեջ «համապատասխան պետությունից» բոլոր զորքերը հանելու առաջարկությունը վերաբերում է Ադրբեջանին, ավելի ճիշտ՝ ԵԱՀԽ-ի պատկերացմամբ՝ Ադրբեջանի պետության մասը կազմող Լեռնային Ղարաբաղին: Եվ այդ դեպքում որոշումն ստորագրած, պարզապես ՀՀ նախագահի հանձնարարությամբ Հռոմում իրենց բոլոր քայլերը կատարած Ժիրայր Լիպարիտյանն ու Դավիթ Շահնազարյանն ինչպե՞ս են պատկերացնում Արցախի ու արցախահայության վիճակը՝ անզոր ու անզեն լինելու դեպքում: Նրանք չե՞ն հասկանում, որ նման փաստաթուղթ ստորագրելով՝ հայ Արցախը դարձնում են թուրքի կամայականությունների առարկա: Թե՞ դիվանագիտություն են խաղում, տգեղ մի խաղ, որից թշնամին պիտի շահի:

Մարտի 26. Երեկ նորից մեծ հարձակում է եղել Հադրութի ու Աղաբեկալենջի վրա: 28 ասկյարի զոհ տալով՝ թուրքը ետ է փախել: Մեր զոհերը երկուսն են:

Երեկ ու նախորդ օրը մերոնք կատաղի կռիվ են մղել նաեւ Կաղյանի ուղղությամբ: Այստեղ թուրքը կորցրել է ավելի քան 100 ասկյար: Ասում են՝ այդ կոտորված ասկյարներից շատերի վրա նկատելի են մոտիկից արձակված գնդակների տեղեր, եւ սա նշան է, թե նրանց զորքի մեջ նորից իրականացվում է փախուստի դիմողներին տեղում գնդակահարելու հրամանը:

Պատասխանելով «ինչ-որ ժամանակ» Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի գրած նամակին (Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթի կարգավորման առթիվ)՝ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալին Հայաստանի ղեկավարին է հղել գրություն, որով երաշխավորվում է ԵԱՀԽ-ից սպասել մեր հարցի լուծումն ու մեր փրկությունը: Աչքներս լո՜ւյս:

Նկատի ունենալով, որ երկու տարի, երբեմն իրար ետեւից, ամիսներ շարունակ, այդ ԵԱՀԽ-ը միայն ջուր է ծեծում, եւ ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԽ-ի ներկայացուցիչներն էլ, լինելով Ղարաբաղում ու նրա շուրջը, տաքացած գոտիներում, գոնե ազնիվ լրտեսի դեր են կատարում, դժվար չէ եզրակացնել, որ այս ուղերձը կամ նամակը եւս փուչ մի բան է, իսկական ապացույց այն իրողության, որ հիմա միջազգային այդ կազմակերպություննե-

րը կամ ոչ մի հարց չեն լուծում, կամ էլ շատ եռանդուն են միայն այնտեղ, ուր, ինչպես Ստանիսլավ Լեմն էր ասում, նավթի կամ ուրիշ որեւէ թանկարժեք հանածոյի հոտ է գալիս:

ԼՂՀ ՊՊԿ-ն այսօր հրապարակել է հայտարարություն, որով Ադրբեջանին մեղադրում է հրադադարի կոչերն ու որոշումները պարբերաբար խախտելու եւ պատերազմն առավել բորբոքելու մեջ..

◇◇◇

Մարտի 27-ին ռազմաճակատում էական տեղաշարժեր չեն եղել, բացի պարբերական հրետակոծություններից, որոնց թուրքերն են ենթարկել Արցախի համարյա բոլոր շրջանների սահմանամերձ բնակավայրերն ու Լաչինի միջանցքը:

Տեղաշարժը, ավելի ստույգ՝ լուրջ փոփոխությունը, տեղի է ունեցել Երեւանում, ՀՀ նախագահի հայացքներում: Սահմանադրական հանձնաժողովի այսօր գումարված նիստում նա մի երկարաշունչ ճառ ասաց՝ հաստատելով, որ առանց սահմանադրության չկա պետություն, չի կարող լինել պետական կարգ ու կանոն, առհասարակ երկրի քաղաքական կյանք ու գոյություն (իսկ մի քանի ամիս առաջ ջղայնացած էր, երբ ուրիշներն էին խոսում սահմանադրության անհրաժեշտության մասին): Մեկ էլ հայտարարեց, թե շատ լավ կլինի, որ մեր հայոց ազգային շարժումը պսակվի սահմանադրություն ընդունելու փաստով: Անմիջապես էլ իրեն ուղղեց՝ խոսքս Հայոց համազգային շարժման մասին չէ, այլ մեր ազգային ազատագրական շարժման, որն սկսվեց 1988-ին եւ ձգվում է ավելի քան հինգ տարի: Ուրեմն, ՀՀՇ-ից հրաժարվում է, որովհետեւ ընդդիմությունն ու զանազան հոսանքներ քննադատել են հայոց պետության ղեկավարի կառչած մնալը մի կազմակերպության անվանն ու էությանը:

◇◇◇

Մարտի 28-ին եւս արցախյան ռազմաճակատում էական տեղաշարժեր չեն եղել, բացի պարբերական այն հրետակոծություններից, որոնց թուրքերն են ենթարկում Արցախի համարյա բոլոր շրջանների սահմանամերձ բնակավայրերը: Մեծ ավերածություններ են եղել Հադրութի շրջանում, մանավանդ Էդիլլվում:

Ըստ երեւույթին նախորդ օրերին թուրքերը նվաճած են եղել Նարեշտար-Չարեքտար-Աղդաբան գիծը, որ Մարտակերտի շրջանի հարավ-արեւմտյան եզրն է հանդիսանում: Երեկ ազատամարտիկներն ազատագրել են այն՝ թշնամուն պատճառելով զինուժի ու տեխնիկայի խոշոր վնասներ, եւ այժմ վստահորեն վերահսկում են գիծը:

Այսօր Ստեփանակերտ կատարած իր բարեգործական ուղեւորությունից Երեւան վերադարձավ լեդի Քերոլայն Կոքսը՝ իր բազմամարդ պատվիրակությամբ, որի մեջ են միջազգային զանազան կազմակերպությունների անդամ-ներկայացուցիչներ: ՀՀ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հետ ունեցած հանդիպմանը նրանք բացատրեցին իրենց այցելության նպատակը, որ, մարդասիրական օգնություն հասցնելուց բացի, կայանում է նրանում, որպեսզի իր ազատության ու անկախության համար կռվող արցախահայության իրավունքը պաշտպանեն միջազգային ատյաններում, իրենց տեսածների ու լսածների մասին համաշխարհային հանրությանը պատմելով՝ ցույց տան, թե ո՛րն են ղարաբաղյան հակամարտության պատճառն ու ընթացքը, եւ ո՛րն է այն ճշմարտությունը, որին պետք է կանգնեն աշխարհի արդար մարդիկ, միջազգային բարձր ատյանները:

Մարտի 29-ին ռազմաճակատի վիճակի մասին հակասական լուրեր առանք. դեռ առավոտից ասում էին եւ երեկոյան «Բանբերով» էլ կրկնեցին, թե, իբր, Նարեշտար-Չարեքտար-Աղդաբան գիծը նախորդ օրերին գրաված լինելով՝ թուրքերը 27-29-ին գրոհներ են ձեռնարկել Վանք ու Հաթերք գյուղերի վրա: Վանքի՝ վրա՝ որ անհնար ու անտրամաբանական է, քանի որ դրա համար թուրքն արդեն Մարտակերտի շրջանի մեծագույն մասը

նվաճած դիրքերը:

Իսկ «Լրաբերի» հաղորդման համաձայն՝ Մարտակերտի շրջանի ազատամարտիկները վստահորեն վերահսկում են վերջին շրջանում ազատագրած բնակավայրերը եւ ոչ մի նահանջի կամ ձախողանքի խոսք չի կարող լինել: Միայն Ներքին Հոռաթաղի վրա վերջին հարձակման են եկել ասպատակիչները, մեծ կորուստներ տալով, նահանջել ելման դիրքերը:

Հաղորդեցին, որ այս անգամ լեդի Քերոլայն Կոքսի ԼՂՀ բերած մարդասիրական օգնության մեջ եղել են նաեւ «Շտապ օգնության» երկու մեքենաներ՝ իրենց այնպիսի սարքավորումներով, որոնց առկայությամբ մեքենան պարզապես շարժական բուժարանի դեր է կատարում:

Մարտի 30. Երեկ ուժեղ մարտեր են եղել Մարտակերտի հարավ-արեւմտյան հատվածում թուրքի ձեռքին մնացած վերջին բնակավայրի՝ Չարեքտարի համար: Մերոնք փորձում էին ոչնչացնել նրանց կրակակետերը:

Ադրբեջանական լրատվական մարմինները տագնապով հայտարարել են հայ «գրոհայինների» կողմից ձեռնարկված լայնամասշտաբ հարձակման մասին՝ Քելբաջարի շրջանի վրա: Իբր, երկու օր է, ինչ Վարդենիսի ու Մարտակերտի շրջաններից միաժամանակ հայերն ուժեղ գրոհ են կազմակերպել ծանր հրետանիների ու ռազմական ուղղաթիռների օգտագործումով եւ նույնիսկ մխրճվել են Քելբաջարի շրջանի տարածք: Երկու օրվա մարտերի ընթացքում, իբր, իրենք էլ ոչնչացրել են երկու տանկ, հետեւակային երկու մեքենա եւ մեկ «Գրադ» կայանք:

Իրականությունն այն է, որ ինքնապաշտպանությունը նվաճել-ազատագրել է եւս հինգ գյուղ՝ Չարեքտար, Նարեշտար, Աղդաբան, Թազաքենդ, Չայղոշան, թշնամուն պատճառելով զինուժի (40 ասկյար) եւ տեխնիկայի մեծ կորուստներ:

Մարտի 31-ի լուրերը բավական ուրախալի էին. երեկ Շահումյանի շրջանում գործող հայդուկային խումբը լրիվ ազատագրել է հինավուրց Գյուլիստանը եւ այժմ թեժ մարտեր է մղում Վերիշենի համար:

Ի պատասխան Լաչինի մարդասիրական միջանցքի դեմ թուրքերի ձեռնարկած սադրանքների, արցախյան ինքնապաշտպանությունը հզոր հակագրոհներ է ձեռնարկել ոչ միայն բուն միջանցքի կողմից, այնպես էլ Մարտակերտի շրջանի հարավ-արեւմտյան տարածքից: Հետեւանքն այն է եղել, որ ոչնչացվել են Քելբաջարի շրջանի Աղջաքենդ, Ենիքենդ ու Նաղդալի գյուղերում տեղադրված հրակետերը: Այստեղ մերոնք թշնամուց առգրավել են երկու տանկ, երեք ԲՄՊ, բազմաստեակ զենք ու զինամթերք: Այս մարտերում թուրքերը կորցրել են 17 ասկյար, մեր զոհերը 3-ն են:

Ադրբեջանի ռազմական գերատեսչությունը մեծ աղմուկ է հանել՝ պնդելով, թե հայերի կողմից արդեն օկուպացված է Քելբաջարի տարածքի մի մասը, եւ կոտորվում են այս շրջանի ու Լաչինի խաղաղ բնակիչները:

ԼՂՀ լրատվական մարմինները հաղորդում են, որ թուրք խաղաղ բնակիչներին վերաբերող լուրերը սուտ են, քանի որ ինքնապաշտպանները, փակելով զենքի ու զինամթերքների փոխադրումների ուղիները, նույնիսկ զինվորների հեռանալու համար հատուկ միջանցք են թողել, իսկ խաղաղ բնակչություն այստեղ վաղուց չկա:

Կարեւոր է նաեւ ԼՂՀ Պետական պաշտպանության կոմիտեի նախագահ Ռ. Քոչարյանի հենց այսօր հրապարակած հայտարարությունը, որ մեջ եմ բերում ամբողջությամբ.

«1993 թ. մարտի 27-ին Լեռնային Ղարաբաղի Պաշտպանության պետական կոմիտեն հանրապետության զինված ուժերին հրամայել էր ադրբեջանական բանակի վերսկսած գրոհներից Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի եւ սահմանների պաշտպանությունն ապահովելու համար ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները:

Սկսած մարտի 20-ից, Ադրբեջանը սաստկացրեց Լեռնային Ղարաբաղի դեմ պատերազմը՝ հաստատելով խնդրի ռազմական լուծում որոնելու իր քաղաքականությունը: Ադրբեջանը գործողություններ նախաձեռնեց Մարտակերտի շրջանի, ինչպես նաեւ Լաչինի

մարդասիրական միջանցքի երկու կողմերում՝ հակառակ մարտի 1-ին Հռոմում համաձայնեցված ԵԱՀԽ փաստաթղթի ոգուն:

Գործելով օրինական ինքնապաշտպանության շրջանակներում՝ Լեռնային Ղարաբաղի բանակը ագրեսորներին ետ է շպրտել իր սահմաններից եւ պետք է ապահով լինի, որ ադրբեջանական բանակը հետագայում մեր հանրապետության արեւմտյան սահմանների ավերման պատճառ չի դառնա:

Պաշտպանության պետական կոմիտեն իր դաշտային հրամանատարներից տեղեկացել է, որ ադրբեջանական բանակը դիմադրելու սկզբնական փորձից հետո նահանջել է, եւ որ այդ տարածքը հիմնականում բնակեցված չէր: Լեռնային Ղարաբաղի բանակը տարածքում գտնվող քաղաքացիների կյանքը պաշտպանելու եւ այդ տարածքից հեռանալ ցանկացողների անվտանգ ելքն ապահովելու խիստ հրաման էր ստացել:

Դաշտային հրամանատարները հաղորդել են նաեւ, որ անցած տարի Լեռնային Ղարաբաղի հյուսիսային մասը զավթելու ընթացքում գյուղերից ադրբեջանցիների կողմից գողացված տնային իրերի մեծ մասը հայտնաբերվել է այդ տարածքում:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը ցավում է պատերազմի այս նոր բորբոքման համար եւ ողջ պատասխանատվությունը դնում է Ադրբեջանի վրա, որը մերժել է բանակցությունների միջոցով լուծում գտնելու ուղին եւ որին մինչեւ այժմ հաջողվել է փակուղի մտցնել ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում զինադադարի բոլոր ջանքերը:

Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունները ամեն ինչից վեր են դասում ժողովրդի անվտանգությունը եւ ողջունում են յուրաքանչյուր քայլ, որը կարող է հանգեցնել անհապաղ եւ առանց նախապայմանների զինադադարի, որը չի վտանգում հանրապետության ժողովրդի անվտանգությունն ու կյանքը»:

◇ ◇ ◇

Լաչինի ու Քելբաջարի շրջաններում Ադրբեջանի զորամիավորումների կրած նոր պարտությունների առթիվ Թուրքիայի արտգործնախարարությունը ռադիոյով բողոք է ներկայացրել Հայաստանին՝ առաջարկելով անմիջապես դադարեցնել ագրեսիան սուվերեն Ադրբեջանի դեմ: Բողոքի այդ հայտարարության մեջ նշվում է, թե «Ադրբեջանի դեմ վարվող ագրեսիվ քաղաքականությունը Թուրքիային մեծապես անհանգստացնում է եւ առճակատումը կարգավորելու ճանապարհին արգելքներ հարուցում: Փաստաթղթի հեղինակները դատապարտում են Երեւանի անպատասխանատու գործողությունները՝ այն պահին, երբ, ինչպես նշվում է հայտարարության մեջ, առաջ են քաշված տարբեր խաղաղարար առաջարկություններ, եւ զարգանում է խաղաղ կարգավորման մինսկյան գործընթացը» («Ազգ», ապրիլի 1):

Ապրիլի 1. Երեկ, **մարտի 31-ին**, Ադրբեջանի պրեզիդենտի արտաքին քաղաքականության գծով խորհրդական Վաֆա Գուլուզադեն Իրանի, Ռուսաստանի, Թուրքիայի ու ԱՄՆ-ի դեսպաններին եւ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի Ադրբեջանում գտնվող ներկայացուցչին հաղորդել է Քելբաջարի շրջանում ստեղծված ահավոր կացության մասին: Ըստ այդ հաղորդման՝ հայկական ուժերը մարտի 27-ին շրջանի վրա ձեռնարկել են լայնամասշտաբ հարձակում, որը զարգանալով՝ կարճ ժամանակում հասցրել է նրան, որ 31-ին արդեն հայերի տիրապետության տակ է դրել 13 գյուղ եւ վտանգավոր օղակի մեջ առել Լաչինի շրջանի հյուսիսային մասը, ուր, իբր, բնակվում էր 60 հազար մարդ: Գուլուզադեն Քելբաջարում հայերի գործած դաժանությունները համարում է ավելի աղետալից, քան Խոջալվինը, զգուշացնում է հետագա գործողություններից, որոնք կարող են ճակատագրական լինել Ադրբեջանի ու շրջապատի համար: Վերջում նա դեսպաններին խնդրել է այս ամենի մասին անհապաղ հաղորդել իրենց պետությունների ղեկավարներին, որպեսզի նրանք միջոցներ ձեռնարկեն ագրեսորին զսպելու համար:

Իր պատմության մեջ հայը երկրորդ անգամ համարվում է ագրեսոր (առաջինը՝ Տիգրան Մեծի ժամանակ): Պարզվում է, որ կարող է լինել եւ արդար ագրեսոր, իր հայրե-

նիքի ու սեփական կյանքի անվտանգությունն ապահովելու կարիքից դրդված թշնամուն իր հողից քշող ագրեսոր:

Ադրբեջանի իշխանություններն այսօր դիմել են ՄԱԿ, ԵԱՀԽ, Իսլամական համաժողովի կազմակերպությանը՝ հայտնելով, որ հայ ագրեսորները Քելբաջարի շրջանում բռնագրավել են 30 գյուղ, որ զսպեն ագրեսորին, հասցնեն արժանի պատիժ:

✧ ✧ ✧

Նախորդ օրերին ինքնապաշտպանները գրոհով առաջ են շարժվել Թարթառի հովիտն ի վեր, ոչնչացրել Չորմանի, Ղզլղայա եւ Վանք (Դադիվանքի շրջակայքում վերջերս գոյացած բնակավայր) գյուղերում տեղադրված ռազմակետերը, ազատագրեցին եւ բոլոր կողմերից իրենց հսկողության տակ առան Դադիվանքը՝ վաղմիջնադարյան Արցախի հոգեւոր-ճարտարապետական ամենակարեւոր կենտրոններից մեկը, Հաթերքի իշխանության տոհմական տաճարն ու գլխավոր սրբավայրը: Վերջապես հնարավոր կլինի փրկել կործանումից ու քայքայումից վանական համալիրը, նրա եկեղեցիները, երկու հոյակապ մեծադիր խաչքարերը, որոնք (13-րդ դ.) բացառիկ են իրենց տեսակի մեջ եւ խնամքի ու մասնագիտական պահպանության կարիք ունեն:

Ապրիլի 2-ին ճշտվեցին նախորդ օրերին տարածված լուրերը Քելբաջարից գրաված գյուղերի մասին, դրան էլ գումարած մերոնց հաղթական առաջխաղացումը Լաչինի միջանցքի շրջանի տարածքով դեպի հյուսիս: Այստեղ մերոնք գրավել են չորս գյուղ, որոնց մեջ է վատանուն Ղոչազը:

Դեռեւս մարտի 31-ին ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, ինչպես վերը տեսանք, արել էր հայտարարություն հետեւյալի մասին. նկատի առնելով Ադրբեջանի համառությունը՝ կռվով լուծելու Ղարաբաղյան հակամարտության խնդիրը, չնայած ԵԱՀԽ-ը մարտի 1-ին Հռոմում որոշել էր դադարեցնել պատերազմը, մենք մեր զորաջոկատներին կարգադրեցինք ձեռք առնել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ու նրա ժողովրդի պաշտպանությունն ապահովելու համար: Եվ այդ միջոցառումներն առայժմ իրականացվում են Մարտակերտի շրջանում ու Լաչինի միջանցքի տարածքում, իսկ թշնամին առաջին անհաջող դիմադրությունից հետո գլխապատառ փախչում է՝ զիջելով իր դիրքերը:

Ապրիլի 5-ին ցերեկով հայտնի էր, որ ԼՂՀ ինքնապաշտպաններն ամսիս 4-ին մի շարք կրակակետեր են ոչնչացրել Ղուբաթլիի ու Ֆիզուլու շրջաններում, իսկ Կուրոպատկինոյի վրա եկած թուրքի գրոհն էլ կասեցնելով՝ սպանել են ավելի քան երկու տասնյակ ասկյար, ոչնչացրել մեկ տանկ, առգրավել բավական զենք ու զինամթերք:

ԼՂՀ Պաշտպանության ղեկավար Սերժ Սարգսյանը հայտարարել էր, թե թուրքի լրատվությունը հարայ-հրոց է բարձրացրել Ֆիզուլին գրավելու մեր վճռի մասին, սակայն մենք պարզապես պետք է ոչնչացնեինք նրա ռազմական բազան, որից հանգիստ չունեին մեր Մարտունու եւ Հադրութի շրջանները, ապա թե ոչ, մենք իրենց տարածքի վրա աչք չունենք: Ամեն պարագայի՝ մեր նպատակն է Ֆիզուլին վնասազերծել:

✧ ✧ ✧

Թուրքերը մի ուժեղ գրոհ էլ ձեռնարկել էին Հոռաթաղի ուղղությամբ, որոշ տարածությամբ խորացել դեպի գյուղի մատույցները: Մերոնք ետ են մղել՝ թշնամուն զգալի վնաս պատճառելով:

Մոսկվայի հեռուստամեկնաբանը («Նորություններ») բավական երկար անդրադարձավ ղարաբաղյան մարտերին, ասաց՝ վերջին ժամանակներն այստեղ կրակը թեժացել է, որ ԼՂՀ մարտական դիրքերն առավել ամրապնդվել են, որ ԼՂՀ ինքնապաշտպանությունը դրության տերն է եւ անպայման կթելադրի իր կամքը եւն (միայն այսպես ԼՂՀ եւ ոչ թե հայկական կամ Հայաստանի զինական կողմ): Ապա՝ ահա՛ նաեւ Ադրբեջանից ստացված տվյալները հակամարտության մասին: Եվ անմիջապես վնգստում է Մախս Մամեդովը՝ ցուցադրելով Ֆիզուլիի ծխացող ավերակները, Քելբաջարից փախած գերդաստանները: Իբր, վերջինիս շրջանի 60 հազար բնակիչներից 55 հազարն արդեն փախստական են, տանջանք-տառապանքի ենթակա: Մի թուրք զինվորական քարտեզի վրա Քելբաջարի իրենց ողբերգությունն է ցուցադրում՝ պնդելով, թե գրոհ-ավերն սկսվել է Հայաստանի Վարդենիսի շրջանից, իսկ Ղարաբաղի կողմից, իբր, հարձակում չի եղել:

Ուրեմն, կռիվը հայ-ադրբեջանական է, Ղարաբաղն էլ Հայաստանի ագրեսիայի օբյեկտ:

Հետո հաղորդվում է Հայաստանի նախագահի հայտարարությունն այն մասին, որ իր հանրապետությունը բացարձակապես ոչ մի մասնակցություն չունի պատերազմին, եւ ինքն արդեն առաջարկել է, որպեսզի կռվող երկու կողմը Ադրբեջանն ու Լեռնային Ղարաբաղը, ձեռ քաշեն անմիտ պատերազմից, հրադադար անեն եւ նստեն բանակցությունների սեղանի շուրջ:

✧ ✧ ✧

Այսօր Տաշքենդում բանակցություններ անող եւ Ուզբեկստանի հետ ինչ-ինչ պայմանագրեր կնքող Թուրքիայի պրեզիդենտ Թուրգութ Օզալը զրույց է ունեցել նաեւ Ղարաբաղյան բարդույթի մասին եւ գտել է, որ պատերազմով ոչ մի հարց օրինական լուծում չի ստանա, անհրաժեշտ է քաղաքական, խաղաղ միջոցների դիմել եւ անպայման լուծել բարդույթը, թեկուզ եւ փոխզիջումներով:

Ուրեմն, թուրքը եւս ետի խելք է ունենում, որ կարող է լինել օգտակար:

Երեւանում է գտնվում ԱՄՆ-ի սենատորների մի մեծ խումբ-պատվիրակություն՝ Ռիչարդ Լեհմանի գլխավորությամբ: Այն Բաքվից է գալիս, հետո էլ պիտի Անկարա գնա: Ըստ երեւույթին ԼՂ-ի վիճակն ու հարցի խորքն են ուսումնասիրում՝ սենատին ու իրենց պրեզիդենտին զեկուցելու համար: Ոչ մի կարծիք առայժմ չեն արտահայտում: Սակայն սենատոր Ջեյմս Բիլբրեյը Երեւանում հայտարարել է, թե Բաքվի ղեկավարների աչքերում ինքը տեսել է ընկճվածություն, պատերազմին վերջ տալու ցանկություն...

Իսկ պատվիրակությանն ընդունած Լ. Տեր-Պետրոսյանը, Բ. Արարքցյանն ու Հ. Բագրատյանն առանձին-առանձին հիմնավորել են Հայաստանի դիրքը, դատապարտել Ադրբեջանի մեքենայությունները միջազգային կազմակերպությունների որոշումների ու խաղաղարար միջոցառումների դեմ:

«Պատասխանելով կոնգրեսականներից մեկի այն հարցին, թե արդյոք Հայաստանը օգնո՞ւմ է Ղարաբաղին եւ ունի՞ նրա վրա ազդելու լծակներ, ՀՀ վարչապետը պատասխանել է, որ Հայաստանը Լեռնային Ղարաբաղին հիմնականում օգնում է սննդամթերքով եւ էլեկտրաէներգիայով: Ինչ վերաբերում է ռազմական օգնությանը, ապա իր ունեցած զենքի հիմնական մասը Լեռնային Ղարաբաղի զինված ուժերին բաժին է հասել ռուսական բանակից, իսկ մնացյալն ուղղակի ռազմական ավար է, որ ղարաբաղցիները պատերազմական գործողությունների ընթացքում խլել են հակառակորդից: Անդրադառնալով ղարաբաղցիների վրա ազդելու Հայաստանի լծակներին, վարչապետն ասել է, թե այդպիսի լծակներ կան, բայց դրանք չեն կարող գործադրվել ի վնաս Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի» («Ազգ», ապրիլի 7):

✧ ✧ ✧

Ապրիլի 6-ին Ադրբեջանի ազգային մեջլիսը փակ նիստ էր արել ռազմաճակատում իրենց ունեցած անհաջողությունները քննելու, մի ելք գտնելու համար: Լրատվությունն ասում է՝ ղեկավարները գլուխները կորցրած են եւ չգիտեն՝ միայն սեփական ուժերով ի՞նչ կարող են անել, երբ Թուրքիան հրաժարվել է ռազմական միջամտությունից, իսկ Ռուսաստանը մի կողմ է կանգնել, թե՝ գնացե՛ք, իրար հետ լեզու գտեք:

Հրապարակվեց Ռուսաստանի կառավարության հայտարարությունն այն մասին, որ իրենց զորքերը ոչ մի մասնակցություն չունեն ղարաբաղյան հակամարտությանը, եւ Ադրբեջանը զրպարտում է, երբ պնդում է, թե, իբր, Ռուսաստանի 7-րդ բանակը կռվում է հայերի կողմում: Բայց չէ՞ որ այդ բանակը վաղուց ցրված է, գոյություն չունեցողն ինչպե՞ս կարող էր մասնակից լինել մի կռվի, որը Ղարաբաղի ինքնապաշտպաններն են մղում իրենց վրա բռնացողների դեմ:

Մեր «Լրաբերն» ասում է. Արցախից ստացած լուրերի համաձայն՝ Ստեփանակերտի հիվանդանոցում ամենայն բուժ. օգնություն են ստանում Լաչին-Քելբաջարում վիրավորված թուրքերն ու քրդերը, իսկ նրանց հայրենակիցներն էլ շնորհակալությամբ են խոսում հայ զորաջոկատների մասին, որոնք մարդասիրական միջանցք են բացել եւ տվել հնարավորություն, որպեսզի իրենք պատերազմի գոտուց հանեն իրենց ունեցվածքը:

Այսօր ամերիկյան կոնգրեսականների պատվիրակությունը պիտի թողներ Երեւանը եւ, որքան էլ ի պաշտոնե լռակյաց ու կարծիքները քողարկող, նրանց ղեկավար Լեհմանը հաղորդել է, թե իրենց հաստատ համոզմամբ՝ ԼՂՀ-Ադրբեջան կռվին չեն մասնակցում Հայաստանի զինվորները, եւ իրենք կջանան ապացուցել, որ ղարաբաղյան ազատամարտիկներն էլ իրենց ազատության ու անվտանգ գոյության հաստատումն են անում պատերազմի դաշտում:

Ապրիլի 7-ին ադրբեջանական լրատվությունը շատ էր պնդում Էլչիբեյի այն նամակի շուրջ, որ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին ու Անվտանգության խորհրդի նախագահին է հղված եղել՝ խնդրելով (թե պահանջով), որ անմիջապես քննության դրվի Հայաստանի ագրեսիան Ադրբեջանի սուվերեն պետության դեմ, եւ ագրեսորը պատժվի: Ըստ երեւույթին ՄԱԿ-ի ղեկավարն ու Անվտանգության խորհուրդը հրաժարվել են այդ խնդրիք-պահանջը կատարելուց, եւ աղմուկը դրա համար է:

Միջազգային մասշտաբով աղմուկ-վայնասուն են բարձրացնում՝ միաժամանակ շարունակելով ռմբակոծություններն ու հրետակոծությունները Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում, ԼՂՀ ամբողջ տարածքում: Ասում են՝ երեկ ու այսօր ռազմական ինքնաթիռները ռումբեր են նետել Հադրութում, Էդիլլվում, Մարտունու եւ Մարտակերտի բազմաթիվ բնակավայրերում: Եվ ահա դրա պատասխանը. հայկական ինքնապաշտպանությունը Քելբաջարի շրջանում, շարժվելով դեպի հյուսիս, նվաճել է Իսթիսուն՝ մեր պատմական Բաղանիքն Արքունական:

Աստիճանաբար պարզվում է նաեւ, որ ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերը Քելբաջարի նվաճմամբ պարզապես խափանել են թուրքի հայատյաց ամենամեծ ծրագրի իրականացումը: Քելբաջարի շրջանում հայտնաբերվել են ռազմական քարտեզներ, որ նշված են ադրբեջանական բանակի կողմից Ղարաբաղի վրա նախապատրաստվող հարվածների հիմնական ուղղությունները: Ինչպես «Սնարքի» թղթակցին տեղեկացրել են ԼՂՀ ինքնապաշտպանության կոմիտեում, երկու հիմնական հարված էր նախապատրաստվում. առաջինը՝ Լաչինի մարդասիրական միջանցքի ուղղությամբ՝ նպատակ ունենալով փակել Ղարաբաղը Հայաստանի հետ կապող միակ ճանապարհը, երկրորդը՝ Մարտակերտի շրջանի ուղղությամբ՝ նպատակ ունենալով բռնագավթված բնակչությանը թույլ չտալ ազատագրված գյուղերը վերադառնալ: Նախապատրաստվող գործողությունների մասին վկայություն կարող են լինել նաեւ ինքնապաշտպանության ուժերի՝ Քելբաջարի շրջանում հայտնաբերած մեծաքանակ զենքն ու զինամթերքը: Արդեն դուրս են հանվել 30 բեռնատարներով բեռնված տանկերի եւ «Գրադ» կայանքների արկեր: Բռնագրավվել է ադրբեջանական բանակի 20 միավոր զրահատեխնիկա («Ազգ», ապրիլի 7):

Ապրիլի 8. Նախընթացին մեր զորաջոկատները, գրավելով Ղազար ու Գովշաբլու գյուղերը, վտանգի էին ենթարկել Ֆիզուլին, որն այժմ ճակատի գծից հեռու է 4-5 կմ:

Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահ Իսա Գամբարն ինքն է նոր զենք ու զինտեխնիկա բերել Ֆիզուլի, համառ դիմադրությամբ փորձում է պաշտպանել քաղաքը: Իրենց լրատվության տվյալներով՝ դա առայժմ հաջողվում է: Սակայն տագնապած են Քելբաջարի կողմից սպասվող առաջխաղացումից, որ, կարծում են, հայերը կիրականացնեն, հենց որ

անեն Օմարի լեռնանցքը:

ՀՀ պաշտպանության նախարար Վազգեն Մանուկյանը լրագրողների հետ ունեցած հարցազրույցին հայտարարել է, թե «գոյություն ունի հայոց միասնական բանակ, եւ Հայաստանի ու Ղարաբաղի զինված ուժերն այդ բանակի բաղկացուցիչ մասերն են»: ԼՂՀ վերջին հաջողություններն էլ համարեց նույն բանակի հզորության ապացույցը:

Սա խելամիտ է, եւ հարկ է, որ միշտ ու ամենուրեք առաջնորդի նախարարին:

Ապրիլի 9-ին ԼՂՀ ամբողջ տարածքում պատերազմն իր դաժան կարգերն էր տարածել, կռիվը բորբոքված էր ռազմաճակատում, Լաչինում ու Քելբաջարում դիրքային մարտեր էին գնում, իսկ Մարտունու վրա ռազմական ինքնաթիռը երեք ռումբ է գցել: Կուրոպատկինոյի մոտերքում, Ղարաչուխի բլրի վրա մարտ է բորբոքվել, որն ավարտվել է մերոնց հաղթանակով: Մարտակերտի շրջանում, Մեծշեն-Սաղավուզ ուղղությամբ, թուրքը կատաղի հարձակում է ձեռնարկել ծանր զրահատեխնիկայի ուղեկցությամբ, ինքնապաշտպանները հաջողությամբ դիմակայել, ետ են մղել:

Ադրբեջանի լրատվությունը հիմա էլ մեծ աղմուկ է բարձրացրել Ֆիզուլիի շուրջ. իբր, հայերն այն նվաճում են, որպեսզի դուրս գան Արաքսի ափը՝ Ադրբեջանը կտրելով իր հարավ-արեւմտյան շրջաններից ու Նախիջեւանից, որոնք շնչահեղձ կլինեն մեկուսացած վիճակում: Նշվում էր նաեւ այդ ագրեսիայի միջազգային ավերիչ դերը. կխափանվեն Ադրբեջանի հիշյալ շրջանների ու Իրանի տնտեսական կապերն ամրապնդելուն ուղղված միջոցառումները, նաեւ հեռանկարը՝ այս շրջաններով Վրաստանի հետ ստեղծելիք տնտեսական կապը կվերանա:

Ասում են՝ Սոչիում, Ռուսաստանի պաշտպանության նախարար Գրաչովի նախաձեռնությամբ, Հայաստանի ու Ադրբեջանի ներկայացուցիչների բանակցություններն իսկապես եղել են, սակայն ոչ մի որոշում էլ չի ընդունվել:

Ռուսաստանի պրեզիդենտ Ելցինն է հատուկ գրությամբ դիմել Լ. Տեր-Պետրոսյանին ու Էլչիբեյին՝ հայ-ադրբեջանական բարդույթի լուծման համար առաջարկելով իր միջնորդական ծառայությունը: Եվ ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանն էլ անմիջապես արձագանքել է նրան՝ հայտնելով իր հանրապետության պատրաստակամությունը պատերազմը դադարեցնելու, բոլոր հարցերը խաղաղական միջոցներով լուծելու համար:

Ապրիլի 10. ԼՂՀ ազատամարտիկները երեկ եւ այսօր հաջողությամբ դիմակայել են թուրքերի նոր հարձակումներին Մարտունու, Մարտակերտի շրջաններում, Լաչինի միջանցքի հարավում:

Ադրբեջանի լրատվության համաձայն՝ մինչեւ այսօր Քելբաջարի շրջանից արդեն դուրս է բերվել 58.5 հազար բնակիչ, որ սուտ է, քանի որ Քելբաջարի լեռնաստանն այդքան բնակիչ չի ունեցել ոչ մի ժամանակ:

Ասում են՝ Սուլեյման Դեմիրելը հայտնել է, թե բացառվում է Թուրքիայի ռազմական օգնությունն Ադրբեջանին: Իսկ հայտնի է, մանավանդ «Ջումհուրիեթ» լրագրի հաղորդումից, որ Ադրբեջանը Թուրքիային է դիմել ռազմական օգնության խնդրանքով:

Այսօր Մարաղայի (Մարտակերտի շրջան) ողբերգության տարելիցն է, եւ հայկական լրատվությունը շատ խոսեց անցյալ տարվա այս օրը թուրքի գործած վայրագությունների մասին, հաստատեց ողջ մնացած մարաղացիների վճիռը վերադառնալու եւ շենացնելու իրենց գյուղը:

Ապրիլի 11-ի (կիրակի) տեղեկությունները կցկտուր ու անարժեք էին, ինչպես ուրիշ կիրակիներինը, որովհետեւ այս օրը լրատուներին սնող մարմինները չեն աշխատում, թերթեր էլ չկան, որ նրանց հաղորդած տվյալներն առնեն ու ծամծմեն: Դրա համար էլ ասում են (երեւի ենթադրաբար)՝ Քելբաջարում կրած պարտության վրեժը թուրքերը լուծում են ԼՂՀ հարավային ու հյուսիս-արեւելյան սահմաններում. իբր, հարձակումներ են ձեռնարկել Հադրութի, Մարտունու, Մարտակերտի եւ Կապանի շրջանների տարբեր բնակավայրերի վրա, ջարդ կերել, նահանջել ելման դիրքերը՝ տալով տեխնիկայի ու զինուժի զգալի կորուստներ (ընդ որում՝ ամենուր թուրքերի զոհերի թիվը կրկնակի մեծ է ինքնա-

պաշտոնյաների տվածից):

Կոնկրետ լուրեր էլ կային. երեկ ԼՂՀ արտաքին հարաբերությունների ղեկավար Լևոն Մելիք-Շահնազարյանը գրություն է հղել ԱՄՆ-ի կառավարությանը, արտահայտել իր տարակուսանքն այն առթիվ, որ նրա՝ ԼՂ-ի հանրապետության համար նախատեսված մարդասիրական օգնությունն ուղարկել է Բաքու, իբր, որպեսզի Ադրբեջանը հասցնի Ղարաբաղ, ուր ինքը մարդկանց է կոտորում ու ցեղասպանության իր սև ծրագիրն իրականացնում:

ԵԱՀԽ պատվիրակությունը, որ այս օրերին գտնվում էր Բաքվում, որոշել էր գնալ Աղդամի շրջան ու ԼՂՀ հակամարտության վիճակին ու այն կարգավորելու հնարավորություններին տեղում ծանոթանալու համար:

Մոսկովյան հեռուստատեսությունը հաղորդեց միայն հետաքրքիր մի տեղեկություն ԼՂ-ի բարդույթի վերաբերյալ. խոսեցրեց Ադրբեջանի ու Հայաստանի իր թղթակիցներին: Եվ Մախս Մամեդովը դարձյալ փնթփնթաց՝ այս անգամ արտահայտելով իր հանրապետության արմատ-վարմատն այն առթիվ, որ այդ Հայաստանն ու Ղարաբաղը գիշեր-ցերեկ չեն թողնում, թե շրջափակման պատճառով իրենք խեղդվում են սովից, վառելիքի բացակայությունից: Բայց, ահա՛, ռազմական հզոր տեխնիկա են շարժում խեղճ Ադրբեջանի վրա, բռնագրավում նրա տարածքները, կոտորում ժողովրդին: Որտեղի՞ց այսքան ուժ ու վառելիք: Եվ այս, իբր, շատ հետաքրքիր հարցով դիմում է Չեչնիայի ղեկավար Ջոխար Դուդաևին, որն էլ վճռաբար հայտարարում է. «Երրորդ ուժն է տալիս, երրորդ ուժը (հասկացիր՝ Ռուսաստանը.- Բ. Ու.), որն այստեղ, Կովկասում, իր հաշիվներն ունի և դրա համար էլ իրար դեմ է հանում Կովկասի ժողովուրդներին: Միակ ելքն այն է, որ Կովկասից դուրս բերվեն երրորդ ուժի զորքերը»:

ՀՀ թղթակից Նազարյանն էլ բացատրում է հայ-ադրբեջանական բարդույթի բուն պատճառը, որ Ադրբեջանի կողմից ԼՂՀ իրավունքի ոտնահարումն է, ապա պաշտպանության նախարար Վազգեն Մանուկյանին է դիմում հարցով, թե ինչպե՞ս, ինչի՞ համար ձեռնարկվեց Քելբաջարի գործողությունը: «ԼՂՀ-ը, իր գոյությունն ապահովելու համար, ստեղծել էր Լաչինի միջանցքը, որը վերջին ժամանակներն անընդհատ հրետակոծությունների ու հարձակումների էր ենթարկվում հարավից և հատկապես հյուսիսից՝ Քելբաջարի շրջանից, ուր անվերջ ռազմական նոր կուտակումներ էին գալիս և նպատակ ունեին ԼՂՀ-ը տառացիորեն խեղդել: Ղարաբաղի ազատամարտիկները հարկադրված էին Քելբաջարը մաքրել իբրև իրենց հայրենի հողի համար առաջին ու անհետաձգելի վտանգ, ինչը և նա իրականացրեց հաջողությամբ՝ Ադրբեջանին երևի թե համոզելով, որ հարցի վերջնական ու իսկական լուծումը ոչ թե պիտի լինի ռազմական եղանակով, այլ բանակցությունների սեղանի շուրջ:

Այս առթիվ Մ. Մամեդովը խոսեցրել է իրենց հանրապետության ժողովրդական կյանքի նոր սերնդի ամենաեռանդուն ներկայացուցչին՝ Էլդար Նամազովին, որն ինձ ծանոթ է լոնդոնյան մեր գիտաժողովից (1990 թ. ամառ), ուր նա, Լեյլա Յունուսովայի հետ միասին հաջողությամբ սպառնալիքներ էր տալիս արցախահայության գոյապայքարի դրսևորումների դեմ: Սա հիմա ասում է. «Հայաստանը որոշել էր մեզ դնել դաժան իրականության մեջ՝ ցույց տալ, որ Ղարաբաղին տիրելու համար իրենք պատրաստ են դիմելու ամեն միջոցի, իսկ դա կլինի Ադրբեջանի ամբողջության վերջնական քայքայում: Ապա և չի կարելի մոռանալ, որ վերջին ժամանակները շատ է խոսվում Լաչին-Քելբաջարում և նրա շուրջ քրդական վարչական կազմավորում ստեղծելու մասին: Պարզ է, որ այս ագրեսիվ գործողությամբ նա փորձում է ոչնչացնել նաև դրա հեռանկարը:

Սրանով էլ, պարզ է, քրդերին է լարում հայոց դեմ:

Ապրիլի 12-ին հայտնեցին, որ Արցախի էներգետիկները հիմա եռանդագին զբաղված են Սարսանգի հիդրոհանգույցի վերագործարկման խնդրով: Ուրախալի երևույթ. այս ՀԷԿ-ը լիովին կբավարարի հանրապետության բոլոր պահանջները, որոնք առայժմ գոհացում են ստանում կաթվածահար Հայաստանից:

Այսօր Ելցինը, Նազարբաևը, Էլչիբեյն ու Լևոն Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց են ունեցել և, իբր, պայմանավորվել են, որ ամենակարճ ժամանակում վերջ տան ղարաբաղյան արյունահեղությանը: Տեսնենք այս հերթական աղմուկն ինչ կտա:

Մախս Մամեդովն էլ մոսկովյան հեռուստատեսությամբ դարձյալ գանգատվում է, թե Հայաստանը նոր տարածքներ է բռնագրավում սուվերեն Ադրբեջանից:

Անցած գիշեր ԼՂՀ ազատամարտիկները կատաղի մարտերով ետ են մղել Ճարտարի, Մեծշենի և Մեծ Թաղերի վրա գրոհի եկած թուրք զորամասերը:

ՀՀ ԱԳՆ-ը նոտա է հղել Ադրբեջանին՝ նախորդ օրերին Կապանի շրջանի Սրաշեն ու Շիկահող գյուղերի վրա թուրքերի գործած հարձակման առթիվ և զգուշացրել, որ նման սանձարձակությունների և նրանց արդյունքների ամբողջ պատասխանատվությունը կկրի Ադրբեջանը:

ՀՀ պետնախարար Վազգեն Սարգսյանը հանդես եկավ հայտարարությամբ, որի միտքն այն էր, որ Սոչիում ամսի 8-ին իր մասնակցությամբ ղարաբաղյան հակամարտության կապակցությամբ ոչ մի որոշում էլ չի ընդունվել, այլ միայն պայմանավորվածություն է ձեռք բերվել բարձր ղեկավարների հանդիպման համար:

Ապրիլի 13-ին Ադրբեջանական լրատվությունը հաղորդեց, թե Հայաստանի զորամասերը 15 կիլոմետրի չափ խորացել են Զանգելանի և Կուբաթլիի շրջաններում՝ կրելով տեխնիկայի ու զինուժի կորուստներ (կորցրել են, օրինակ, հետևակային մեկ զրահամեքենա):

Իսկ հայկական լրատվության հաղորդումների համաձայն՝ հայ-ադրբեջանական սահմանների վրա էական տեղաշարժեր չեն եղել, միայն Նոյեմբերյանի շրջանն է, որ ենթարկվել է հրետակոծության և ունի մեկ սպանված ու երկու վիրավոր:

Ճշտվեց չորս նախագահների հեռախոսազրույցին վերաբերող մի մանրամասն. պարզվում է, որ Նազարբաևն է խոսել Ելցինի, Էլչիբեյի ու Տեր-Պետրոսյանի հետ և արել իր առաջարկությունները (երևի Թուրգութ Օզալն է խորհուրդ տվել, որ գործի լծվի և խափանի հայկական ուժերի հետագա առաջխաղացումը):

Մոսկովյան հեռուստատեսությունը ցուցադրեց Թուրքիայի պրեզիդենտի ժամանումը Բաքու՝ նախկին ԽՍՀՄ բոլոր թյուրքալեզու հանրապետություններում կատարած ուղևորության վերջին հանգրվանը: Հենց օդանավակայանում տված հայտարարությունում էլ վճռաբար դատապարտեց Հայաստանի ագրեսիան Ադրբեջանի դեմ և խոստացավ ամեն ջանք գործադրել, որպեսզի հայկական զորքերը դուրս բերվեն գրաված շրջաններից, և այս տարածքում թագավորի խաղաղությունը:

Ի՞նչ խոսք, որ Թուրքիան ժամանակին հասնում և կարգավորում է Ադրբեջանի հակահայկական գործերը: Հիշենք Օզալի ուղիղ երկու տարի առաջվա այն այցելությունը, որին հետևեցին Գորբաչովի խաղաղապահները Գետաշենի-Մարտունաշենի դեմ, Շահումյանի գյուղերի պարպումն ու հայ գյուղացիների համար ստեղծված ողբերգությունը:

Գոնե այս անգամ ՀՀ ղեկավարությունն անհրաժեշտ աչալրջություն ցուցաբերի և չօգնի Օզալի ծրագրերի իրականացմանը:

Այսօր Երևան ժամանեցին ԵԱՀԽ-ի ռազմական դիտորդները, որոնք խնդիր ունեն ուսումնասիրելու ղարաբաղյան հակամարտության ներկա վիճակը՝ այցելելով ճակատային գոտին:

Ռազմաճակատում համարյա թե չեն եղել մեծ տեղաշարժեր: Ասում են՝ Մեծ Թաղերի վրա կատարած լայնամասշտաբ հարձակման ձախողումից հետո թուրքերը հրետակոծության են ենթարկել Հադրութը, ուր կան ավերածություններ:

Ապրիլի 14. Մոսկովյան հեռուստատեսությունը երեկոյան հեռարձակեց Ելցինի զրույցը լրագրողների հետ: Մեր խնդրի կապակցությամբ շատ հետաքրքիր էր նրա պատասխանը վրացի թղթակցի այն հարցին, թե Ելցինը մտադի՞ր է հանդիպել Շևարդնաձեի հետ, օգնել կարգավորելու Վրաստանի վիճակը: «Եթե վստահ լինեի,- ասաց Ելցինը,- թե Շևարդնաձեն կհամաձայներ, ապա և վրաց զորքերը դուրս կբերեր Կովկասի հանրապե-

ստություններից (խոսքն, իհարկե, Հարավային Օսեթիայի, Աբխազիայի, հավանաբար նաեւ Աջարիայի մասին էր.- Բ. Ու.), ապա կհանդիպեինք անպայման եւ գործի կռվեինք»։

Ուրեմն, Ելցինը գտնում է, որ Վրաստանն իր զորքերը պետք է հեռացնի իր իսկ կազմի մեջ մտնող վարչական կազմավորումներից։ Իսկ Ադրբեջանի զորքն էլ՝ Լեռնային Ղարաբաղի՞ց։ Այս է՞լ պիտի արվի։ Եթե այս քաղաքական սկզբունքն է դավանում Ռուսաստանի ղեկավարը (իսկ դրա ապացույցը կարող է լինել խառնակչության մատնված Չեչնիայում անգամ ռուսական զորքի բացակայությունը), ապա մի՞թե մեզ համար կարող է լինել դրանից ավելի լավ տարբերակ, եթե նույնիսկ այն կոչվի ֆեդերացիա, կոնֆեդերացիա, միություն կամ մի ուրիշ պայմանական անունով...

Ռազմաճակատից ստացված կարեւոր լուրերը սրանք են.

Երեկ Աղդամի ու հարեւան ռազմական կետերից Մարտունու վրա ձեռնարկված լայնամասշտաբ հարձակումը ետ է մղվել։ Թշնամին կորցրել է մեկ տանկ, 60 զինվոր։ Մերոնք ունեն միայն չորս վիրավոր։

Այսօր եւս հարձակում է եղել նույն ուղղությամբ։ Ապա թուրքը հրետակոծել ու ինքնաթիռից ռմբակոծել է Հադրութը, ինչպես նաեւ սահմանային մի շարք բնակավայրեր։

ՀՀ սահմանային շրջաններում եւս հանգիստ չկա. հրետակոծվել են Կապանի ու Գորիսի շրջանների սահմանային մի քանի բնակավայրեր։

Իսկ Բաքվից հարայ են տալիս՝ հենց այդ շրջաններից, իբր թե, կազմակերպված գրոհների մասին, որոնց շնորհիվ իրենք կորցրել են Կուբաթլիի ու Զանգելանի շատ գյուղեր, տեղ ու դադար չունեն իրենց իսկ հողի վրա։

◇ ◇ ◇

Օրվա ամենակարեւոր իրողությունը Թուրգութ Օզալի հանդիպումն է պաշտոնական ու մուսուլմանական Բաքվի հետ։ Մոսկվայից ցուցադրեցին նրա ելույթն Ադրբեջանի միլլի մեջլիսում։ Իսկապես ցուցադրելու՝ բան էր, թամաշա՝։ Ինչպես է հասնում ամբիոն. Չի քայլում, գլորվում է։ Դահլիճն այնպես փոքրացված է, ասես ալլահի փեղամբարն է իջել եւ իրենց պետք է ուղեկցի փրկության ափ։ Եվ նա լեզվի մտրակն է թափ տալիս հայության վրա։ Դրա՛ն տեսեք. ասում է, որոշել է իր երազած Մեծ Հայքն ստեղծել եւ հարձակվել է հարեւանի վրա, նրա հողն ու հայրենիքն է նվաճում, Ադրբեջանի խաղաղասեր ժողովրդին բերում նորանոր դժբախտություններ։ Այդ հայ ժողովուրդը ցույց կտա, որ ինքը խելք էլ ունի, եթե իր ղեկավարներից պահանջի, որ նրանք զսպեն իրենց ագրեսիվ ախորժակը... Հակառակ դեպքում մենք չենք կարող հանգիստ նայել ու տեսնել, թե ինչպես քրքրվում է մեր ցեղակից ու հավատակից, միջազգային օրենքներով դաշնակից դարձած ազգը...

Այսպե՛ս։

Ասում են՝ ամսիս 8-ին Տաշքենդում հայտարարել է, թե իր երկրի 800 ընտիր զինվոր ու սպա արդեն պատրաստ են ժամանելու Ադրբեջան, որպեսզի մասնակցեն նրա սրբազան պատերազմին։

Ի՞նչ կա որ. կասեն 800, կուղարկեն 8000 կամ 80 հազար, թուրքի ու թուրքի վարքը միայն այսպիսի հրաշքնե՞ր է հանդուրժում։

Նախիջեւանի ամիրա Հեյդար Ալիեւն էլ, Իրանի լրատվության վկայությամբ, հայտարարել է, թե բավական է Հայաստանն իր հանրապետության դեմ լուրջ ոտնձգություն անի, ինքն արդեն կդիմի Թուրքիայի ռազմական աջակցությանը եւ կստանա այն պահանջված չափով, քանի որ դրա համար, նախ, կա պայմանավորվածություն, ապա եւ Թուրքիան ինքն ունի բարձր պարտավորություն՝ իբրեւ հովանավոր կողմ, ըստ 1921 թ. մարտյան հայտնի դաշնագրի։

Այս էլ այսպե՛ս։

◇ ◇ ◇

Իրանի ղեկավար Ռաֆսանջանին եւս անտարբեր չի մնում իր երկրի հարեւանությամբ կատարվող ազգամիջյան բախումների հանդեպ. օրերս պաշտոնապես դատապարտել է Հայաստանի ագրեսիան Ադրբեջանի դեմ՝ միաժամանակ հայտարարելով, թե այդ անում է որպես անկողմնակալ տերության ղեկավար եւ պահանջում է, որպեսզի «հակադիր կողմերը... վերադառնան 1992-ի մայիսին Թեհրանի եռակողմ բանակցության նախօրյակի դիրքերին, այսինքն՝ հայերը հանձնեն Լաչինը, Շուշին ու Քարավաճառ-Քելբաջարը եւ փոխարենը ստանան Մարտակերտն ու Շահումյանը, տարածք, որի մեծ մասն ազատամարտիկները ետ են վերցրել» («Ազգ», ապրիլի 16)։

Երեկ Թեհրանում Հայաստանի դեսպանատան առաջ ցույց են արել տեղի համալսարանի ադրբեջանցի ուսանողները եւ, մինչ ոստիկանությունը կարգ կստեղծեր, քարկոծել են դեսպանատան շենքը, պատուհանները ջարդոտել։

Դեսպան Բայբուրդցյանը Երեւան է թռել պայմանավորվելու իր անկիքի մանրամասների վերաբերյալ։ .

Ապրիլի 15-ի ողջ գիշերն անհանգիստ էի։ Առավոտից ծանոթ-բարեկամների հետ մեր տագնապներն ու մտահոգություններն էինք փոխանակում. ի՞նչ կլինի, ո՞նց կմարսենք վերջին շաբաթների մեր հաջողությունները, ինչպե՞ս կդիմակայենք թշնամու եւ նրա թիկունքում կանգնած հին հրեշի սպառնալիքներին... Եվ եկավ մեր ընկերներից մեկը, հանգստացնող տոնով հաղորդեց, որ գիշերը մինչեւ լույս Ռուսաստանի ռազմական ծանր ինքնաթիռներ են ժամանել Երեւան ու Գյումրի։ Իսկ ժամը 12-ի կողմ հենց մեր Եղվարդի վրա իրենց ահեղ դղրդյուններով երկինքն սկսեցին պատառոտել ռազմական ինքնաթիռները։ Զույգ-զույգ, շուրջանակի պտույտներ գործելով, վեր խոյանալով ու վար սուրալով... Երեւի իբրեւ զգուշացում Թուրգութ Օզալի սպառնալիքի եւ, այս մեկն անպայման, իբրեւ պատասխան մեզ տանջող հարցերի...

◇ ◇ ◇

Ռազմաճակատում էական փոփոխություններ չեն եղել։ Թուրքերը նախ հրետակոծել են Էդիլլու գյուղը, ապա գրոհի եկել եւ ջարդ կերած ետ փախել։ Կա երկու սպանված (գյուղացիներից), չորս վիրավոր։ Փոխհրաձգություններ են եղել Գորիսի ու Վայքի շրջանների սահմաններում։

Թուրքի լրատվությունն ասում է՝ արդեն խափանված է հայերի առաջխաղացումը Քելբաջարի շրջանում, եւ դրա համար իրենք գործադրել են բոլոր ջանքերը, քանի որ վտանգված էր նաեւ Քարհատ-Դաշքեսանի ու Խանլարի շրջանների ճակատագիրը։

Թուրքի լրատվական մարմինների հաղորդման համաձայն՝ հայկական մեծ գրոհներ են եղել Ֆիզուլու եւ Աղդամի վրա։ Իբր, Աղդամի ուղղությամբ իրենք ոչնչացրել են հակառակորդի 3 տանկ։

◇ ◇ ◇

Վաղը ԱՊՀ երկրների ղեկավարները պիտի հավաքվեն Մինսկում՝ առաջիկայում գումարելիք մեծ համաժողովը նախապատրաստելու համար, եւ Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ուզբեկստանի ու Թուրքմենիայի նախագահները որոշել են Մինսկ չգնալ, իսկ Ղրղզստանի ղեկավարությունն էլ երկմտության մեջ է։ Ուզբեկստանի նախագահը պարզ հայտարարել է, թե այդ ԱՊՀ-ն չի ստեղծվել, գոյություն չունեցող մի բան է, եւ ինքը ոչ մի իմաստ չի տեսնում նրա միջոցառումներին մասնակցելու մեջ։

Երեւի մեր ռուս բարեկամները կհասկանան, որ Թ. Օզալի շրջագայությունից եւ ցեղակից տարածքների (նախկին խորհրդային) արյունը համաթուրքական գաղափարներով պղտորելուց հետո այսօրինակ շատ բաներ պիտի լինեն։

✧ ✧ ✧

Մամուլում տեղեկություններ են հրապարակվում ամսիս 14-ին Թ. Օզալի՝ Բաքվում արած հայտարարությունների ու հոխորտանքների վերաբերյալ: Հասկանալի է, որ Քելբաջարը գնահատել է որպես հայոց «ահաբեկչական-զավթողական քաղաքականության» դրսեւորում եւ նշել դրա դեմն առնելու միջոցները, որոնց էլ Թուրքիայի ռազմական օգնության համար ասել՝ «Թուրքիան ամեն կերպ կաջակցի Ադրբեջանին, չնայած ռազմական միջամտությունն արտակարգ միջոցառում է, ինչը կարող է հանգեցնել շրջանում գլոբալ դիմակայության: Սակայն, ծայրահեղ դեպքում, մենք կդիմենք այդ քայլին: Դրա հետ մեկտեղ մենք գտնում ենք, որ այդ հարցը պետք է լուծվի խաղաղ բանակցությունների միջոցով ԵԱՀԽ եւ ՄԱԿ-ի շրջանակներում»:

Իհարկե, Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ռազմական դաշինքի հարցը դեռ օդում կախված է, բայց ի՞նչ անել, երբ գործին խառնված է երրորդ կողմը: Օզալը նշել է, թե Քելբաջարի զավթման նախօրեին ԻԼ-76 օդանավերը մոտ 60 չվերթ են կատարել Սոչիից Գյումրի: «Ես չեմ կարծում, որ Ռուսաստանից Հայաստան են տեղափոխվել մարդասիրական բեռներ»:

Ռուսաստանի ռազմական միջամտության մասին առավել անձարձակ բարբաջել է Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյը՝ իր ու Օզալի մամուլի ասուլիսին ուղղակի հայտարարելով, թե Ռուսաստանն իրենց դեմ կռվում է Հայաստանի կողքին: Իբր, դրա ապացույցն անցյալ տարի Ղարաբաղում 15 ռուսաստանցի զինծառայողների ձերբակալումն է: Նրանք կռվում էին հայերի կողմից: Քելբաջարի շրջանի գրավման ժամանակ հայկական կողմն օգտագործել է 5 տեսակի ռազմական օդանավ, ինժեներային զորքերի ստորաբաժանումներ, Հայաստանում տեղակայված ռուսաստանյան դիվիզիաներից մեկի հատուկ նշանակության լեռնային ստորաբաժանումները: Վերջապես ռադիոհետախուզության տվյալները վկայում են, որ ռազմական գործողությունները ղեկավարում էին ռուսները Հայաստանի տարածքից: Ա. Էլչիբեյը գտնում է, որ Քելբաջարի ու Ֆիզուլիի վրա հայերի հարձակման նպատակն էր տապալել Ադրբեջանի ներկա ղեկավարությանը («Ազգ», ապր. 16):

Էլչիբեյն իր տարակուսանքն է արտահայտել այն առթիվ, որ նախկին Միության թուրքալեզու հանրապետություններն այդպես էլ իրենց միահամուռ պաշտպանող կարծիքը չարտահայտեցին Քելբաջարի մասին, երբ «համաշխարհային հանրությունն արդեն հստակ դրսեւորել է իր դիրքն այդ հարցում»:

✧ ✧ ✧

«Իզվեստիա» ռուսական թերթն այսօրվա իր համարում տպագրել է Կոնստանտին Էգերտի հոդվածը հայ-ադրբեջանական հակամարտության վերջին օրերի վիճակի մասին, որի հատկապես մեկ հայացքը (այդ հակամարտության մեջ Ռուսաստանի դերի այսօրվա ու վաղվա վերաբերյալ) արժե ցուցադրել: Ասում է՝ Ադրբեջանը Ռուսաստանին մեղադրում է հայերի վերջին հաջողություններին մասնակցելու մեջ, Ռուսաստանն էլ պարտքի տակ չի մնում. « կառավարական շրջանակներում հոլովում է Ադրբեջանի հետ սահմանը փակելու միտքը»:

Այդ հոդվածում հետեւյալ շարունակությունն ունի այս գաղափարը. «Օբյեկտիվորեն իրադրությունը Ռուսաստանին դրդում է Հայաստանի հետ մերձեցման: Վրաստանի հետ խզումից եւ Ադրբեջանի՝ դեպի Թուրքիա միանշանակ կողմնորոշումից հետո (ինչը միանգամայն բնական էր ու կանխատեսելի), Երեւանից բացի Մոսկվան Անդրկովկասում այլեւս դաշնակից չունի: Հայկական ղեկավարությունը պատրաստ է Ռուսաստանի հետ հաստատել սերտ դաշնակցային հարաբերություններ, որոնցում իր դերն ունի թեկուզ եւ վերջին տարիներին խարխլված, բայց եւ այնպես բավականաչափ զորեղ պաշտպանական համակարգը:

Բացի այդ, եւ՛ Հայաստանը, եւ՛ Ռուսաստանը ԱՊՀ կազմում են եւ մի քանի նախկին խորհրդային հանրապետությունների հետ կոլեկտիվ անվտանգության պայմանագիր են ստորագրել: Փաստաթուղթն առայժմ վավերացված չէ, բայց Հայաստանի համար, այնուամենայնիվ, որոշակի առավելություն կստեղծվի»:

Կարեւոր չէ եզրակացությունը (ուրեմն, Մոսկվային ու Անկարային է մնում զբաղվել բարդույթով եւ այն լուծելու ուղիներ հայթայթել), կարեւորն այս դիտարկումն է, որ կարծում եմ, իրատեսական է եւ, մանավանդ, պերճախոս:

✧ ✧ ✧

Իրանի խորհրդարանի 270 պատգամավորներից 150-ը հատուկ գրությամբ իրենց արտգործնախարարությանն են դիմել՝ պահանջելով վերանայել Իրան-Հայաստան հարաբերությունները, որովհետեւ այդ Հայաստանն ագրեսոր է եւ հարձակվել է հարեւան տերության վրա, մահմեդականներ կոտորել: Երեկվա խորհրդարանական նիստում ելույթ է ունեցել դեպուտատ Արտավազդ Բաղումյանը, երեւի մեղա գալով, դրվատել Իրանի միջնորդական դերը եւ հավաստացրել, թե հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը խաղաղ լուծում կստանա («Երկիր», ապրիլի 15):

✧ ✧ ✧

«Երկիրն» այսօրվա իր համարում նշել է ԼՂՀ ԳԽ-ի առաջին նախագահ Արթուր Մկրտչյանի ողբերգական ու առեղծվածային մահվան տարելիցը նրան վերաբերող ջերմ խոսքերով, որոնց շարքում սպրդել է նաեւ այսպիսի մի անհամ արտառոցը. «Այսօր Արթուր Մկրտչյանի **ուղենշած ճանապարհով** արցախահայությունը շարունակում է իր սուրբ ազատամարտը...»:

Բայց չէ՞ որ կողմնակալությունն անգամ չափ ու սահման պիտի ճանաչի:

Ապրիլի 16-ին Ադրբեջանից առած լուրեր էին հաղորդում Մոսկվայում, իբր հայկական ռազմական ինքնաթիռները ռմբակոծել են Աղդամն ու Ֆիզուլին, ապա զորքերն են հարձակման անցել եւ առաջ են շարժվում:

ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը, այս լուրերին ծանոթ լինելով Ադրբեջանի տարած լրատվությունից, հայտարարեց, թե դրանք սուտ են, հայ ազատամարտիկների գործողությունները լոկ ինքնապաշտպանական բնույթ ունեն: Այսպես, Ֆիզուլիից հրետակոծել են Էդիլլուն, հարձակվել Հին Թաղերի վրա, եւ, պարզ է, հայերը պիտի ջանային լռեցնել Ֆիզուլու հրետակետերը, ետ մղել գրոհի եկածներին:

Ըստ երեւույթին Ադրբեջանն իր սուտ լուրերն աշխարհով մեկ էր արել: Այդ պատճառով էլ ԱՄՆ-ի պետական դեպարտամենտի ներկայացուցիչը տարածեց հայտարարություն, որով ԼՂՀ ղեկավարներին կոչ էր անում ձեռնպահ մնալ նոր գրոհներից եւ կատարել ԵԱՀԽ-ի հանձնարարականները:

Իսկ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալին էլ արձանագրել է, որ ԼՂՀ մարտական գործողություններն արտակարգ վտանգավոր վիճակ են ստեղծել եւ նոր բարդույթներ են բորբոքում, երբ միայն պետք է նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ, դադարեցնել մարտերն ու արյունահեղությունը:

✧ ✧ ✧

«Երկիրը» երեկվա իր համարում ապրիլի «Լոս-Անջելես»-ից (ապրիլի 5-ի) արտատպել է Ելենա Բոնների հոդվածը («Մեռնող ժողովուրդը շտապ օգնության կարիք ունի»), որով մեր լավ բարեկամն ու արդարության քարոզիչ-մարտիկը դարձյալ աշխարհի հզորների ուշադրությունն է հրավիրում իր ազատության ու անկախության համար մաքառող Արցախի վրա: Դեռեւս ուշ չէ,- զգաստության է կոչում Բոններ-Ալիխանյանը,- փրկեցեք Ղարաբաղի հայությանը, եթե հարգում եք «Մարդու իրավունքների սկզբունքը»:

◇ ◇ ◇

Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության լրատվության եւ մամուլի դեպարտամենտն արել է հետեւյալ հայտարարությունը. «Վերջերս նախկին Խ. Միության հանրապետությունների տարածքում ադրբեջանական կողմը սկսել է առեւանգել ազգությամբ հայ քաղաքացիների: Նրանց հետագայում փոխանակում են գերի ընկած ադրբեջանցի զինվորների հետ: Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը չի կարող անտարբեր մնալ անմեղ հայրենակիցների ճակատագրի նկատմամբ: Եթե վերոհիշյալ գործողությունները շարունակվեն, ապա ԼՂՀ-ը ստիպված կլինի դիմել համարժեք քայլերի («Ազգ», ապրիլի 15):

Ապրիլի 17-ին նախկին Խորհրդային Միության թրքական հանրապետություններ կատարած իր շրջագայությունից եւ Հայաստանի դեմ ամենուր սպառնալիքներ տալուց հետո Անկարա վերադարձավ Թուրգութ Օզալ պրեզիդենտը եւ հանկարծամահ եղավ: Ասում են՝ պատճառը սրտի անբավարարությունն է եղել, որից էլ երեկ ծանր ինֆարկտ է ստացել եւ հրաժեշտ տվել այս աշխարհին:

Ասում են, իսկ ես մտածում եմ, իմ կարծիքով, իսկական պատճառի մասին, նախորդ օրվա ռուսական ինքնաթիռների արտասովոր սպառնալից զինավարժության ու դիրքերի մասին: Օզալի սպառնալիքների, սահմանի մոտ քշած թուրք դիվիզիաների դեմ ռուսական ռազմական ուժի այդ ահեղ ցուցադրանքի մասին: Չէր կարող պատահել, որ թուրք սպառնացողն իր անզորության գիտակցությունից չպայթեր...

Նման դեպքերում ասում են՝ քա՛րը փորին:

◇ ◇ ◇

Երեւանում այսօր համաժողովրդական հանրահավաք է եղել, որի կազմակերպիչ կոմունիստական կուսակցության հրապարակած երեք կարեւորագույն պահանջներն են եղել՝ ԼՂՀ ճանաչումը ՀՀ կողմից, ՀՀ եւ Ռուսաստանի ամեն տեսակ կապերի ու փոխհարաբերությունների սերտացման խնդիրը եւ ՀՀ ներկայիս օրենսդիր ու գործադիր մարմինների հրաժարականը:

◇ ◇ ◇

Ֆիզուլու կողմից դարձյալ հրետակոծել են Հադրութի շրջանի մի շարք բնակավայրեր: Նոր ավերածություններ կան հատկապես Հադրութում ու Հին Թաղերում:

Թուրքի լրատվությունն աղմկում է ռազմաճակատի իրենց գոտում հայկական ռազմական ինքնաթիռների թռիչքների ու կատարած ավերածությունների մասին, իսկ ԼՂՀ-ից դրան պատասխանում են, որ իրենք ռազմական ինքնաթիռներ չունեն, եւ իրենց վերջին հաղթական քայլերից սարսափած թուրքի աչքին են նման ահավոր բաներ երեւում:

Ասում են՝ ԵԱՀԽ ռազմական դիտորդները ԼՂՀ ղեկավարության հետ պայմանավորվել են հրադադարի վերաբերյալ, որն, իբր, պետք է սկսվի վաղվանից: Աստվա՛ծ տա:

Ապրիլի 18-ին հաղորդեցին, որ երեկ ԼՂՀ ազատագրության համար զոհվել են պարտիզանական-ֆիդայական զորախմբի ղեկավար, մայոր Շահեն Մեղրյանն ու իր զինվորներից յոթ հոգի:

Անմիջապես չկարողացա կողմնորոշվել, մոլորեցնող էր «մայոր» կոչումը, որ առնչություն չունի Շահեն Մեղրյան երեւույթի հետ: Նրա նմանների անունները հիշելիս ավել բան ասելու համար պարտադիր չէ կապել կոչումների, տարբերանշան-տիտղոսների հետ:

Ուրեմն, նահատակվեց նաեւ նոր օրերի այս հերոսը, որ լուռ արհամարհելով շուրջը տարածված թշնամական ասեկոսեներն ու հիմար բամբասանքները, իր կռիվն էր անում. հայրենի եզերքի փրկության կռիվը...

Ապրիլի 19-ին ՀՀ նախագահը Թուրքիայի կառավարությանը ցավակցական հեռագիր է հղել Թ. Օզալի մահվան առթիվ:

◇ ◇ ◇

ԼՂՀ ղեկավարությունը, արձագանքելով Ռուսաստանի խաղաղարար միջնորդությանը, կարգադրություն է արել միակողմանի հրադադար անելու ռազմաճակատի ամբողջ երկարությամբ:

ԱԳՆ Ղասըմովը հայտարարել է, թե Ադրբեջանը եւս համաձայն է հրադադարին պայմանով միայն, որպեսզի հայերն իրենց բոլոր զորքերը դուրս բերեն սովերեն Ադրբեջանի տարածքներից, ապա թե ոչ, իրենք կդիմեն կտրուկ միջոցների՝ պատերազմի ելքն իրենց օգտին լուծելու համար:

Ռազմաճակատում երեկ բավական անհանգիստ է եղել դրությունը: Հադրութի շրջանում ռմբակոծության են ենթարկվել Էդիլլուն ու Աղբուլաղը: Մարտակերտի հյուսիսարեւմտյան մասում մարտեր էին գնում Մռավի փեշերին, Օմարի լեռնանցքի շրջանում, որը թուրքերի վերջին կապն էր ապահովում Քելբաջարի հետ եւ, հավանաբար, դրա համար էլ դարձել էր լուրջ բախումների կետ:

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի նախագահի լրատվական կենտրոնի հաղորդման համաձայն՝ այսօր Արտաքին քաղաքականության հարցերի գծով պետական խորհրդական Վ. Գուլուզադեն ԵԱՀԽ-ի ռազմական փորձագետների պատվիրակության ղեկավարի հետ ստորագրել է համաձայնագիր կրակի եռօրյա դադարի վերաբերյալ: Ասվել է, որ նման համաձայնագիր է ստորագրվել նաեւ հայկական կողմի հետ:

◇ ◇ ◇

Այսօր ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը հրապարակեց հայտարարություն, որով հաղորդում է հանրապետության պատրաստակամությունը պատերազմը դադարեցնելու եւ հարցը քաղաքական եղանակով կարգավորելու համար, ողջունում միջազգային կազմակերպությունների ու մեծ տերությունների խաղաղասիրական միջամտությունը՝ միաժամանակ պնդելով, որ դրանք բոլորն էլ լավ են, սակայն ամեն ինչ չեն, քանի որ վերջ ի վերջո հարցը պետք է լուծվի կռվող երկու կողմերի համաձայնությամբ, ուրեմն հենց նրանք էլ պետք է նստեն բանակցությունների սեղանի շուրջ իբրեւ հավասարազոր կողմեր, համաձայնություն կայացնեն եւ հանեն վերջնական վճիռը: Դրա համար պահանջվում է հասարակ մի բան՝ որպեսզի Ադրբեջանը ճանաչի ԼՂՀ-ը, հաշվի նստի նրա հետ:

Ապրիլի 20-ին Եռաբլուրը, որ հայոց ինքնապաշտպան նահատակների պանթեոնն է, ընդունեց իր նոր անմեռներին՝ Շահումյանի հերոս Շահեն Մեղրյանին եւ նրա հետ երեք օր առաջ զոհված Հայկ Մեղրյանին, Արմեն Բաղյանին, Պողոս Սիմոնյանին, Ռաֆիկ Բաղալյանին, Արտակ Խաչատրյանին, Սեդրակ Սեդրակյանին, Գրիգոր Գրիգորյանին, ինչպես նաեւ կործանված ուղղաթիռի երեք վարորդներին՝ Ջանփոլադ Մուրադյանին, Արամ Գրիգորյանին, Իոսիֆ Միքայելյանին:

Թաղման թափորն Սպայի տնից ելավ, հրապարակում ծովացավ, ապա շարժվեց դեպի Եռաբլուր՝ իր հետ տանելով ողջ Երեւանի ցավն ու ափսոսանքը: Իհարկե, ամենից շատ՝ Շ. Մեղրյանի համար, որի շուրջ բամբասանք ու զրպարտություններ շատ էին տարածել ՀՀՇ-ները, իսկ նա, այդ բոլորը քամուն տալով, իր անձնվեր ֆիդայիների գլուխն անցած՝ թուրքի հոգին էր առնում Գյուլիստանում ու Շահումյանի շրջանի մյուս բնակավայրերում, սահմանակից Մարտակերտի շրջանում:

Ինչ-որ է, նա հանգիստ, ճակատը բաց, հայրենի հողի համար կյանքը տված գնում է խառնվելու մեր պատմության հին ու նոր անմահներին: Իսկ հակառակորդները դեռ

ոփտի այրեն եւ լեղի դարձնեն ապրողների կյանքը, Հայաստան աշխարհը:

Նահատակության լուրը հասել է աշխարհասփյուռ հայերին, հայոց բոլոր բարեկամներին, ցավակցության հեռագրեր են ստացվել շատ ու շատ տեղերից: «Ցնցված ենք ղարաբաղյան ազատագրական շարժման լեգենդար ազգային հերոս Շահեն Մեղրյանի, ուղղաթիռի անձնակազմի, Ղարաբաղի ազատության համար մարտնչող զինակիցների նահատակության լուրով»,- այսպես է սկսվում ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» կոմիտեի հեռագիրը, որն ստորագրել են Ալեքսեեւսկին, Բաբանովը, Բուրկովան, Վերմիշեւան, Նույկինան, Նույկինը, Օսկոցկին, Գայդարը, Դաշկեւիչը եւ ուրիշներ...

⟡ ⟡ ⟡

Երեկ ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը քննարկել է Ռուսաստանի միջնորդությամբ Մոսկվայում Հայաստանի ու Ադրբեջանի ներկայացուցիչների անցկացրած բանակցությունների արդյունքները: Սակայն, ասում են, հայտնի չեն այդ արդյունքների մանրամասները (լուրեր են պտտվում, թե համաձայնագրում լուրջ զիջումներ են արվել հայկական կողմից), հայտնի չեն նաեւ քննարկման իսկ արդյունքները (քննարկմանը լրագրողներ չեն մասնակցել): Միայն ենթադրվում է, որ համաձայնագիրը նախատեսում է խաղաղարար զորքեր մտցնել ԼՂՀ:

⟡ ⟡ ⟡

Թերթերը տպագրել են Հադրութի շրջանի ղեկավարության հայտարարությունները, որոնցից իմանում ենք, որ շրջկենտրոնում տեսական ու գերատեսչական բնակարանները վերաբաշխվել են այժմ այնտեղ ապրողներին, իսկ անհատական անբնակ առանձնատները, որոնք անտեր կմնան մինչեւ մայիսի 10-ը, կհանձնվեն ներկայումս շրջանում բնակվողներին: Սրա նպատակը մեկն է՝ տուն վերադարձնել շրջանը լքածներին, միջոցառում, որ ուրիշ շրջաններում կատարվում է առանց ծայրահեղությունների:

⟡ ⟡ ⟡

Հեռուստատեսությամբ ցույց տվին հինավուրց Դադիվանքում (Քելբաջարի շրջան) կատարված առաջին ժամերգությունը, որ գլխավորում էր Արցախի հոգեւոր առաջնորդ Պարգեւ սրբազան Մարտիրոսյանը:

⟡ ⟡ ⟡

Ասում են՝ Թուրքիան սահմանամերձ շրջաններում վիթխարի զենք ու տեխնիկա է կուտակել, հիմա էլ ցուցադրական զինավարժություններ է անում, մեծ քանակությամբ զենք ու զինամթերք է փոխադրում Նախիջեւան:

Ապրիլի 21. Երեկ Քելբաջարի շրջանի հյուսիսում, Օմարի լեռնանցքի շրջանում, տեղի են ունեցել կատաղի մարտեր: Երկու կողմերն էլ զոհեր են տվել (մեր սպանվածները երեքն են, վիրավորները՝ տաս, թուրքերինը՝ մի քանի անգամ շատ): Ստրատեգիական կարեւոր այս կետը՝ լեռնանցքը, որից հետո բացվում են Քարհատի ու Խանլարի շրջանների ճամփաները, վերջին օրերին ձեռքից ձեռք է անցել:

Ասում են՝ ԵԱՀԽ-ի դիտորդների պատվիրակությունն արդեն Ադրբեջանի ու ՀՀ կառավարությունների ներկայացուցիչների հետ համաձայնություններ են կայացրել եռօրյա զինադադարի մասին: Իսկ ԼՂՀ զինուժը կրակը դադարեցրել է՝ առանց պայմանավորվելու:

⟡ ⟡ ⟡

Էլչիբեյը հայտարարել է, թե ինքը դատապարտում է ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին, որն, իբր, լրջորեն չի վերաբերվել Ադրբեջանի դեմ հայերի ձեռնարկած ագրեսիային: Պահանջել է, որ նա նոր, արդար դիտորդներ ուղարկի հակամարտության գոտի, որպեսզի նրանք դրությունը հանգամանորեն ուսումնասիրեն, զեկուցեն ՄԱԿ-ի համապատասխան օղակներին:

Ապրիլի 22-ին ռազմաճակատում էական տեղաշարժեր չեն եղել, միայն Մռավի փեշերին, Օմարի լեռնանցքի մոտերքում, նկատվել են թուրքերի զինուժի ու տեխնիկայի նոր կուտակումներ:

Դիտորդներն էլ բանակցություններ են վարել ԼՂՀ ղեկավարների հետ, ապա շարժվել դեպի Աղդամ:

⟡ ⟡ ⟡

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը վերադարձավ Թուրքիայից, ուր մասնակցել էր նրանց պրեզիդենտ Թ. Օզալի թաղմանը: այնտեղ նա հանդիպումներ ու զրույցներ է ունեցել մի շարք երկրների ղեկավարների եւ Թուրքիայի վարչապետ Դեմիրելի հետ: Բոլոր զրույցներում կարեւորագույն տեղ է բռնել Լեռնային Ղարաբաղի վիճակի կարգավորման խնդիրը: Էլչիբեյի հետ տեղի ունեցած զրույցին համաձայնության են եկել զինադադարի վերաբերյալ՝ առանց նախնական որեւէ պայմանի, որից հետո էլ պետք է խաղաղ կարգավորման խնդիրը դրվի՝ ԵԱՀԽ-ի կարգուկանոնի շրջանակներում: Այդ էր մնացել, որ Էլչիբեյը համաձայն չլինի ԵԱՀԽ-ի որդեգրած հիմնար պայմաններին, թեկուզ հենց միայն պետության ամբողջության անձեռնմխելիությանը:

Այս զրույցից հետո Էլչիբեյն ունեցել է մամուլի ասուլիս եւ հայտարարել է, թե ինքն ու Հայաստանի ղեկավարը համոզված են, որ ուրիշ լուծում չկա, բացի ԵԱՀԽ-ի շրջանակներից, ուր առաջին անխախտելին սահմանների անձեռնմխելիությունն է: Նա ասել է. «Տեր-Պետրոսյանը խոստացավ հարգել եւ գործադրել Լեռնային Ղարաբաղի հարցով ԵԱՀԽ-ի ցանկացած որոշում»: Ապա՝ իբր, պայմանավորվել են հեռախոսային կապ պահպանել եւ շարունակել բանակցությունները:

Էլչիբեյն ու Տեր-Պետրոսյանն Անկարայում երկրորդ անգամ հանդիպել էին այսօր: Հանդիպմանը մասնակցում էին նաեւ Թուրքիայի ԱԳ նախարար Հիքմեթ Չեթինը, Նախիջեւանի էմիր Հ. Ալիեւը: Այս մասին հաղորդում արած Վոլֆան Վուրալն ասել է. «Այս բոլոր քաղաքական շփումների նպատակն է ապահովել վերջերս գրավված շրջաններից հայկական ուժերի հեռացումը, զինադադարի հաստատումը եւ խաղաղության ապահովումը»: Իբր, իրենց հասած տեղեկությունների համաձայն էլ՝ «Հայաստանը չի ուզում մնալ Քելբաջարում» («Երկիր», ապրիլի 23):

Դեմիրելի ու Տեր-Պետրոսյանի հանդիպումը եւս նույն ոգով է ընթացել: Դեմիրելը պնդել է, թե հայկական ուժերն անմիջապես պետք է հեռանան Քելբաջարից, ապա, անդրադառնալով մարդասիրական օգնության խնդրին, արել այսպիսի կշտամբանք. «մենք զարմանում ենք, որ կռիվ մղող երկիրը միաժամանակ մարդասիրական օգնություն է ուզում» (անդ): Ըստ երեւույթին կալմեց են արել եւ թուրքավարի շատ լափ թափել գլխին:

Ապրիլի 23-ին Լ. Տեր-Պետրոսյանն ընդունեց Հայաստանում տեղակայված արտասահմանյան դեսպանատների ղեկավարներին, նրանց բացատրեց իր Թուրքիա կատարած ուղեւորության եւ վարած բանակցությունների հանգամանքները, առաջարկեց, որ նրանք օգնեն այդ ամենն իրենց երկրների ղեկավարներին հասցնելու եւ ձեռք բերված համաձայնությունների իրականացման համար ապահովելու նրանց օժանդակությունը:

ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդը քննարկել է Բ. Ելցինի միջնորդության պատ-

րաստակամությունը ղարաբաղյան բարդույթի կարգավորման համար, հավանություն տվել՝ նշելով, որ Ադրբեջանը, Հայաստանն ու ԼՂՀ-ը միահամուռ համաձայն են այդ միջնորդությանը:

ԵԱՀԽ-ի 10-հոգիանոց դիտորդական խումբը Աղդամից վերադարձել է Ասկերանի շրջան և գոհունակությամբ խոսել ձեռք բերված համաձայնության մասին: Ասում են՝ իրենց խնդիրն է նշել-պլանավորել այն վայրերը, որոնցում տեղադրվելու են ժամանելիք դիտորդական խմբերը:

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ տեղեկացրին Թուրքիայում Դեմիրելի և Էլչիբեյի բանակցությունների էությունը. իբր, վարչապետը խոստացել է ամենայն օժանդակություն ղարաբաղյան հակամարտության վերջ տալու գործում՝ միաժամանակ հիշեցնելով, որ Թուրքիան միշտ էլ կողմնակից է, որ բոլոր բարդույթները լուծվեն առանց արյունահեղության, խաղաղ-քաղաքական միջոցներով... Սակայն միևնույն Թուրքիան չի կարող հանգիստ լինել, քանի Հայաստանի ձեռքում է գտնվում Ադրբեջանից բռնագրավված Քալբաջարը...

✧ ✧ ✧

Բայց ինչպե՞ս հասկանալ այս անհանգստությունը, որ միայն Քալբաջարի համար է, իսկ «սուվերեն Ադրբեջանի անբաժանելի մաս կազմող Ղարաբա՞ղը»: Թե՞ արդեն հաշտվել են այն ձեռքից տալու հետ, և հիմա միայն Քալբաջարն է վառում-անհանգստացնում:

Լրագրողների հետ ունեցած այսօրվա ասուլիսում Արմեն Դուլյանը ցույց տվեց Ադրբեջանի ռազմական մի քարտեզ, որը մերոնք դուրս են բերել Քալբաջարի պարտված զորամասի կացարանից: Այնտեղ Ադրբեջանի մեջ են առնված այսօրվա Հայաստանի արևելյան ու հարավային մասերը՝ Սևանի ավազանից մինչև Զանգեզուր, Կապան, Մեղրի և Իրանի մի զգալի մասը՝ Ադրբեջանի երեք չափից ավելի...

Այս քարտեզի վառանցող հեղինակներն են, որ, Լեռնային Ղարաբաղը բերաններն առած, անհեթեթ փչոցներ են տարածում Մեծ Հայք-Հայաստանի ստեղծման հայկական պաշտոնական ծրագրերի մասին:

✧ ✧ ✧

Այսօրվա «Երկիրը» երեկվա «Իզվեստիայից» թարգմանել-արտատպել է լրագրող Վադիմ Բելիխի ռեպորտաժն Ադրբեջանից՝ վերնագրված «Թիկունքում և ռազմաճակատում»: Այնտեղ ներկայացված է մեր հակառակորդի կռվող բանակի ու նրա թիկունքի ողբերգական վիճակը:

Մարդը մեծ դժվարությամբ է ընկել Ֆիզուլու գոտի: Ասում է՝ այս դժվարությունը վերևներում բացատրում են «օրավուր լայն թափ ստացող հայկական լրտեսության դեմ ինչ-որ կերպ պայքարելու անհրաժեշտությամբ: Իսկ ադրբեջանցի լրագրողների կարծիքով՝ ամեն ինչ անհամեմատ պարզ բացատրություն ունի. բանակը թշվառ վիճակում է, պարտությունն այնքան ակնառու է, որ այդպիսի բանակն օտարներին չեն ուզում ցույց տալ: Ամո՞թ է»:

Ասում է՝ ռադիոն, հեռուստատեսությունը ճակատից կոնկրետ լուրեր ու տվյալներ չեն հաղորդում, գիշեր-ցերեկ երկու հատ ուսումնական ժապավեն են պտտեցնում. ինչպես առաջին օգնություն ցույց տալ վիրավորներին և ինչպես վարվել ռազմագերիների հետ: Եթե առաջինը շատ անհրաժեշտ է, ապա երկրորդի գիտելիքները այսօրվա ադրբեջանական բանակին պետք չի գալիս:

Բացահայտ մի սպա լրագրողին զարմանքով պատմել է անառիկ Շուշիի անկումը: Ասում է. «Քաղաքը ես գրավելու համար Լաչինում կուտակվել էր մեծ քանակությամբ

զորք: Բայց երբ հայերն սկսեցին այսպես կոչված «հումանիտար միջանցք» բանալու հարձակումը, մեր զորքն ինչ-որ տեղ անհետացավ: Իսկ Քալբաջարի շրջանի անկո՞ւմը: Հետախուզությունը դեռ երկու ամիս առաջ էր տեղեկացրել նախապատրաստվող հարձակման մասին: Եվ ի՞նչ: Քալբաջարը՝ բնության կողմից էր անառիկությամբ օժտված, ռեկորդային կարճ ժամկետում հանձնեցինք: Սակայն այնպիսի տպավորություն է, որ դա հանրապետությունում քչերին է անհանգստացնում:

Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարությունում երկար նստելուց հետո իմ բախտը բերեց. ռազմաճակատի ամենալարված տեղամասերից մեկը՝ Ֆիզուլի էին մեկնում երկու սպա, որոնք համաձայնեցին ինձ տանել իրենց հետ:

Վերջապես հասանք Ջաբրայիլ: Նախկին դպրոց-ինտերնատի բակում երևում էին ժամապահներ, մի քանի զրահամեքենա, 2 ՀՄՄ, մի հնամաշ Տ-72 տանկ: Այստեղ տեղավորված էր և կռվող, և միաժամանակ նոր կազմավորվող ադրբեջանական մի գունդ:

Բանակ, բառիս բուն իմաստով, առայժմ չկա: Մինչև վերջերս Ղարաբաղում պատերազմում էին ամենաբազմազան զինված խմբեր ու ջոկատներ, տեղացիներ, կամավորներ, որոնք տարբեր ղեկավարների էին ենթարկվում. քաղաքական կուսակցությունների, ՆԳՆ-ին, նոր ձևավորվող պաշտպանության նախարարությանը: Նրանց ղեկավարելը գործնականում անհնար էր: Շատ հրամանատարներ կռվում էին իրենց հայեցողությամբ՝ չկամենալով ենթարկվել որևէ մեկին: Հիմա կամավորներին ցրել են: Բոլոր ուժերը ենթարկվում են միասնական հրամանատարությանը, իսկ բանակը ձևավորվում է միայն զինակոչիկների հաշվին:

Ադրբեջանցի կադրային սպաներ բանակում քիչ են: Հրավիրում են տեղի ռուսներին: Պաշտպանության նախարարությունում այդպիսիք շատ են: Զորակոչում են նաև պահեստայիններին. Բաքվի նախկին զինվորական ուսումնարանում շտապ կարգով լեյտենանտներ են թխում»:

Հետո էլ լրագրողը պատմում է Ֆիզուլիի խայտառակ վիճակը («հայերը մտադիր չեն գրավել, թե չէ, այն մի քանի րոպեի կերակուր է»): Զորակոչիկների փախուստներն է ցույց տալիս... Ոչ ոք չի ուզում կռվել:

Բայց ինչո՞ւ և ինչպե՞ս կռվեն, երբ դեմներն իրենց տուն ու տեղը մինչև վերջ պաշտպանող նեղվյալներն են:

Մայիսի 1-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի ապրիլի 30-ին ԼՂ-ի վիճակի կարգավորման համար ընդունած որոշման առթիվ ՀՀ ԱԳՆ-ը հրապարակել է հայտարարություն, որով, համաձայնելով որոշման հիմնական պահանջների հետ, իր տարակարծությունն է հայտնում մի շարք դրույթների առթիվ: Նման հայտարարությամբ հանդես է եկել նաև ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը, որն էլ, ողջունելով ՄԱԿ-ի մտահոգությունը ԼՂ-ի վիճակի համար, զարմացած է, թե ինչպես Ադրբեջանն իր ձեռքին անդեմ գործիք է դարձրել ԵԱՀԽ-ը և շարունակ պատճառ է որոնում նրա որոշումների տապալման կամ անպտուղ որոշումների ընդունման համար և այժմ էլ հասել է նրան, որ միջազգային կազմակերպությունները հակված են արցախահայության ճակատագիրը հանձնել նրան, շարունակել ու ավարտին հասցնել այս լեռնաստանի ազատաբաղձ տերերի ցեղասպանությունը:

✧ ✧ ✧

Ռուսաստանի ԱԳՆ-ը այսօր պաշտոնապես հերքեց Ադրբեջանի ԱԳ նախարարի՝ Կարաչիում, Մուսուլմանական համագործակցության ժողովում արած այն հայտարարությունը, որի համաձայն՝ իբր Ռուսաստանը տեխնիկայով ու զինամթերքով օգնում է իր դաշնակից Հայաստանին, ինչի շնորհիվ էլ վերջին շրջանում հայերն ունեցել են ակնհայտ հաջողություններ Ադրբեջանի դեմ:

✧ ✧ ✧

Ցույց են տալիս Ստեփանակերտի ռազմական տեխնիկայի վերանորոգման գործարանը, ուր նորոգվում, նորից գործի են դրվում թուրքի զորամասերից առգրավված տանկեր եւ այլ զրահամեքենաներ: Նրանց թիվն առ այսօր անցնում է հարյուրից: Հմուտ մեխանիկ-վարպետներ են աշխատում այստեղ, նրանց ձեռքի տակ կենդանանում են բոլոր կիսամեռ, նույնիսկ մեռած մեքենաները:

Գործարանում երգիծական պաստառներ էլ են հյուսվում, մեկի համաձայն՝ ԼՂՀ ղեկավարությունը հատուկ շնորհակալագիր է ղրկել Ադրբեջանի ղեկավարությանը, որ ռազմաճակատ հայ ինքնապաշտպաններին այսքան շատ եւ այսքան բազմատիպ տեխնիկա է տրամադրում:

✧ ✧ ✧

Ադրբեջանի պաշտպանության նախկին մինիստր Մեհթիեւը Բաքվում դատական պատասխանատվության է ենթարկվում 1992 թ. հունվարին թույլ տված անփութության ու դավաճանության հասնող անպատասխանատվության համար, որի պատճառով էլ Քարինտակի ճակատում կոտորվել է մի ամբողջ գումարտակ թուրքի ասկյար:

✧ ✧ ✧

Այսօր առավոտյան թուրքերը, Դաշքեսանի կողմից, հարձակվում են գործել Քալբաջարի հյուսիսային մասում գտնվող արցախցի զինվորության վրա: Մերոնք հարձակումը կասեցրել են, ոչնչացրել երկու տանկ եւ զրահատեխնիկա:

Թուրքերը հրետակոծության են ենթարկել ՀՀ Իջեւանի ու Նոյեմբերյանի շրջանների սահմանային բնակավայրերը:

✧ ✧ ✧

Հեռուստատեսային հարցազրույցի էր կանչված բուլղար հայտնի լրագրողուհի ու կինոռեժիսոր Ցվետանա Պասկալեւան:

Ադրբեջանի կառավարությունը, ասում են, նոտա է ուղարկել Բուլղարիայի կառավարությանը՝ բողոքելով Պասկալեւայի հակաադրբեջանական գործողությունների դեմ, մասնավորապես նշելով, որ նա զենքը ձեռքին լուսանկարվել է հայ մարտիկների հետ միասին:

– Ես իմ ամբողջ կյանքում միայն մեկ զենք եմ ունեցել, նրան եմ սիրահարված եւ նրանից է, որ անբաժան եմ,- ժպտալով բացատրում է լրագրողուհի-կինոաշխատողը: - Դա իմ կինոխցիկն է: Հիմա ես շատ ուրախ եմ, որ այն զենքի տեղ է ընդունվում հակառակորդիս կողմից: Կարելի է մտածել, որ դա նաեւ լավագույն գնահատականն է, որովհետեւ այդ զենքով եմ կռվում արդարության համար, ամեն տեսակ բռնության դեմ:

– Ես Արցախ ոտք եմ դրել 1991-ի մայիսին, երբ իմացել եմ Գետաշենում ու Մարտունաշենում սկսված անմարդկային վայրագությունների մասին,- շարունակում է Պասկալեւան: – Այն ժամանակ էլ ֆրանսիական մի ամսագրից իմացա հայ երիտասարդ լրագրող Վարդան Հովհաննիսյանին վիճակված դժբախտության մասին, համառությամբ հասա նրան, որ ինձ հնարավորություն տրվեց 15 րոպե խոսել-զրուցել Գանձակի կալանատանը տանջվող գործընկերոջս հետ, հետո նաեւ տեսագրել: Հպարտությամբ կարող եմ ասել, որ սա որոշակի նշանակություն է ունեցել Հովհաննիսյանին այդ տանջարանից ազատելու գործում: Ես ականատեսն ու ցավակիցն եմ եղել հունիս-հուլիսյան Շահումյանի: Տեսել ու նկարել եմ բռնագաղթը, ժողովրդի պայքարն ու տառապանքը: Հետագա շուրջ երկու տարին այս ամենն ինձ հետ է՝ իբրեւ իմ ճակատագիրը, եւ այս ամենին էլ հպարտությամբ եմ խոսում: Անպայմա՛ն հպարտությամբ, որովհետեւ Արցախը, որ դարձել է իմ եւ ցավը, եւ սերը, աշխարհին ցույց է տալիս, թե ինչ աստվածային ուժ է իրենից ներկայացնում ազատասիրությունը, որ հաղթանակով է նշանավորում իր յուրաքանչյուր օրը:

Ասեմ նաեւ, որ ես միայնակ եմ տանում իմ ճակատագրական ծանր բեռը. ես եւ լրագրող-հեղինակ եմ, եւ ռեժիսոր, եւ օպերատոր, այս ամենը կանացի մի փխրուն մարմնի մեջ: Բայց գիտեմ, որ ամենուր հաջողությունն է ուղեկցելու, քանի որ ինձ ուղեկցում է աստծո ձեռքը...

Այ, տեսեք, արժանացել եմ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության պետական առաջին մրցանակին, որ Եղիշեի անունն է կրում: Սա իր ազատության ու արդարության համար մաքառող երկրի պարգեւն է, որ ես համարում եմ ամենաբարձրը երկրային բոլոր պարգեւներից եւ միշտ պետք է ջանամ արժանի լինել նրան...

Ես,- միշտ էլ համոզված եմ եղել, որ մարդ այլազգի հանրության բախտի համար պայքարի ելնելիս անպայման ունենում է անձնազոհության կոչված մեծ առաքինություն: Հայի ճակատագրի համար պայքարի մեջ մտնելն անպայման պետք է, ունենալ այդ առաքինության կրկնապատիկը կամ անձնազոհություն եւ էլի մի նման բան, որովհետեւ նա այդ պահից արդեն վտանգված է լինում եւ դիմագրավում է նաեւ ողջ թրքության աշխարհի այդ մեծագույն չարիքի թշնամանքը:

✧ ✧ ✧

Մայիսի 2-ին ու 3-ին ռազմաճակատում էական տեղաշարժեր չկային, բացի այն ավազակային հարձակումներից, որ թուրքերն էին կատարում Արցախում՝ Հադրութի, Մարտունու, Մարտակերտի շրջանների ծայրամասային գյուղերի, ինչպես նաեւ ՀՀ Իջեւանի, Նոյեմբերյանի, նաեւ հարավում՝ Կապանի ու Մեղրու սահմանային բնակավայրերի վրա: Այդ պատճառով էլ ՀՀ ԱԳՆ-ը հրապարակեց հայտարարություն, որով շեշտվում էր, որ կարճատեւ հրադադարից ու հարաբերական խաղաղությունից հետո, Ադրբեջանը վերստին բորբոքել է պատերազմը՝ ցանկանալով նրա մեջ ներքաշել Հայաստանը եւ մեկ անգամ եւս հաստատել, որ նրա ձգտումն է ղարաբաղյան բարդույթը լուծել բացառապես կռվի միջոցով, իր տիրապետության վերահաստատման ծրագրով: Բայց մի՞թե այդ կռվի նոր դրսեւորումները նրան ոչինչ չհասկացրին, եւ միջազգային համապատասխան մարմիններն էլ չպետք է ստիպեն, որ նա հասկանա:

✧ ✧ ✧

Ամսիս երկուսի հաղորդումներում լայն տեղ ուներ այն լուրը, որի համաձայն՝ Թուրքիան Իրանի տարածքով Ադրբեջան է հասցրել մեծ քանակությամբ զենք ու զինամթերք, որոնց փոխադրությունը կազմակերպել են բարձրաստիճան բազմաթիվ զինվորականներ՝ յոթ գեներալների գլխավորությամբ:

✧ ✧ ✧

Այսօր ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանը ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալիին ղրկել է նամակ, որով իր անհանգստությունն է արտահայտում ԼՂ-ի իրադրության վերաբերյալ ապրիլի 30-ին ՄԱԿ-ի ընդունած փաստաթղթի առթիվ, որը ԼՂՀ ղեկավարության կարծիքով՝ հաշվի չի առնում քաղաքական իրականությունը, այն է՝ Ղարաբաղի հանրապետության գոյության փաստը, ԼՂՀ բնակչության անվտանգության ապահովման հետ կապված նրա շահերը:

«ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի յուրաքանչյուր տեղաշարժը նպատակ ունի կանխել կամ չեզոքացնել Ադրբեջանի զինված ուժերի հարձակումը ԼՂՀ տարածքի

վրա».- նշվում է նամակում:

Վերջում Գեորգի Պետրոսյանը ԼՂՀ ղեկավարության անունից հավաստիացնում է Բուտրոս Ղալիին, որ իրենք հարգում են մարդու իրավունքների եւ միջազգային անվտանգության պահպանմանը նպաստող ՄԱԿ-ի բոլոր սկզբունքները: Միաժամանակ նա հույս է հայտնում, որ ԼՂՀ-ը կդառնա միջազգային հանրության լիիրավ անդամ («Ազգ», մայիսի 5):

◆ ◆ ◆

Շահումյանի շրջանի մարտական ջոկատների շտաբից հաղորդեցին, որ մայիսի 2-ի առավոտյան հայդուկային զորաջոկատը Խարխափուտի բարձունքներում ծուղակի մեջ է գցել թշնամու ուժերին, ոչնչացրել հետեւակի մարտական 1 մեքենա (ՀՄՄ-2), զինամթերքով բեռնված «Ուրալ» մեքենա, ինչպես նաեւ մեկ «Ուազ», որի մեջ եղել է Գերանբոյի (Շահումյանի շրջան) հրամանատարական կազմը: Թուրքերը մարտադաշտում թողել են 44 սպանված: Հայդուկներից երկու հոգի թեթեւակի վիրավորվել են («Երկիր», մայիսի 4):

◆ ◆ ◆

Մայիսի 3-ին ՀՀ նախկին արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանը մամուլի աշխատողների հետ ասուլիս ունեցավ իր բնակարանում եւ արեց բացահայտումներ, որոնք կարեւոր են մի շարք առումներով, հատկապես Արցախի խնդրի համար:

Նախ, իր հարկադրական հրաժարականը, որ պարտադրված էր դրսից, վճռական պատճառներից մեկն էլ, թերեւս ամենավճռականը՝ իր ելույթը Պոլսում, ուր նա խոսել է իբրեւ արժանապատիվ Հայաստանի պետության ներկայացուցիչը, որ ճանաչում է իր պետության կենսագրությունը, շահերը:

Ապա Ռուսաստանի հետ վարելիք դիվանագիտական ու քաղաքական փոխհարաբերությունների հարցը: Ռուսաստանի հետ Հայաստանը պետք է հարաբերվի որպես իրավահավասար պետություն: Սակայն մի՞թե սա էլ նշանակում է, թե մեզ համար միեւնույն է՝ այդ փոխհարաբերությունները կլինե՞ն թե՞ ոչ: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Ռուսաստանն իր դիրքերը զիջեց մեր գոտում: Սակայն «Թող ոչ մեկս չխաբվի ու պատրանք չունենա,- ասաց Ր. Հովհաննիսյանը,- Ռուսաստանը կարեւոր դեր ունի եւ դեռ կունենա ապագայում, ու ինձ թվում է, մեզ հուզող սահմանային, տարածքային, պատերազմի հետ կապված հարցերը ուղղակիորեն առնչվում են Ռուսաստանի հետ: Ցավոք սրտի, ես նկատել եմ, որ մինչեւ հիմա Ռուսաստանի հետ կայացել են թերեւս անձնական, բայց ոչ պետական հարաբերություններ: Ինչքան շատ այդ միջպետական հարաբերությունները կայանան, այնքան ավելի լավ Հայաստանի համար»:

Գալով Արցախի կամ արդեն իրեն հանրապետություն հայտարարած եւ արդեն իբրեւ քաղաքական ինքնավար միավոր ապրող ԼՂ-ի հանրապետությանը՝ մեր նախկին նախարարն ասաց. «Իմ պաշտոնավարության ընթացքում Հայաստանի ղեկավարները՝ նախագահից մինչեւ նախարար, Ղարաբաղի նկատմամբ Հայաստանի քաղաքականությունը ներկայացնում էին Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի տեսակետից: Միջազգային իրավունքի ներքո Ղարաբաղը բոլոր չափանիշներն ուներ պետություն լինելու եւ, որպես այդպիսին, ճանաչվելու համար: Ղարաբաղն ունի ժողովուրդ, սահմաններ, ժողովրդի կողմից ընտրված օրինական իշխանություն, որը նրան ներկայացնում է ներքին ու արտաքին քաղաքականության մեջ: Դրանք բավական են, որպեսզի Հայաստանը ԼՂՀ-ը ճանաչի, եւ պատրանքային է այն մոտեցումը, թե Հայաստանը պետք է սպասի մինչեւ մի այլ պետության կողմից ԼՂՀ ճանաչումը: Հայաստանը, որպես Ղարաբաղի հարեւանը եւ արյունակիցը, եթե ինքն առաջինը չճանաչի, ոչ ոք այդ անկախությունը չի ճանաչի: Հայաստանը պարտավոր է ճանաչել, եւ դա ոչ թե կապակայունացնի իրավիճակը, այլ, ընդհակառակը, դիվանագիտական առաջին քայլը կլինի դեպի խաղաղություն ու կայունություն այս տարածքում»:

Իսկ ի՞նչ կատարվեց իրականում: Հռոմում (ԵԱՀԽ-ի գծով) ու ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում ընդունվեցին փաստաթղթեր, որոնք ոչ միայն հնարավորություն են տալիս ի չիք դարձնելու Արցախի ռազմական հաջողությունները, այլեւ զրկելու նրան որեւէ իրավունքից, երբ միջազգային ատյաններում քննարկվում են նրա հարցը, որոշվում է նրա ճակատագիրը: Անվտանգության խորհրդի, այսպես կոչված, 822-րդ բանաձեւով որոշվեց, որ հայկական ուժերը (ոչ թե ԼՂՀ, կամ, թեկուզ, ղարաբաղյան ինքնապաշտպանական զորամասերը, այլ հայկական, որի տակ հասկացվում է միայն Հայաստանի հանրապետությունը) պետք է հեռանան Քելբաջարից ու գրավյալ ադրբեջանական մյուս շրջաններից: Բայց ինչո՞ւ ոչ մի խոսք չկա Շահումյանի շրջանի ու Մարտակերտի շրջանի մի զգալի մասի, ոչ էլ Արծվաշենի վերաբերյալ: Դրանք գրավվա՞ծ չէին Ադրբեջանի կողմից, թե՞ մենք իրավունք չունենք խոսելու, մեր պահանջներին տեր կանգնելու:

«Երբ Ղարաբաղն ունենում է ինքնապաշտպանական նվաճումներ, պաշտպանում է իր անկախությունն ու բնակչության անվտանգությունը, Հայաստանը պետք եղած չափով չի պաշտպանում այդ նվաճումները դիվանագիտական ու քաղաքական ասպարեզներում»,- իրավացիորեն եզրակացրեց Հովհաննիսյանը:

Բայց մի՞թե միայն նվաճումները: Իսկ ձախողումների՞ ժամանակ: Երբ ավազակաորջի վերածված Շուշին ազատագրվեց, եւ բոլոր կողմերից ու ամեն տեսակետից շրջափակման օղակը հաղթահարելու համար բացվեց Լաչինի միջանցքը, Հայաստանի ղեկավարությունը դա բացատրելու համար ուրիշ խոսք չգտավ, քան այն, որ, իբր, Արցախում արդեն դրության տեր են դարձել անկառավարելի ուժեր, եւ ուրիշ ոչինչ... Իսկ երբ դրանից անմիջապես հետո էլ հանձնվեցին Շահումյանի շրջանն ու Մարտակերտի շրջանի մեծագույն մասը, պարզապես տեղի ունեցավ ճակատագրական պարտություն, ի՞նչ արվեց, որպեսզի այն պարտություն չդառնա նաեւ դիվանագիտության մարզում: «Հայաստանն այդ պարագային ռազմական պարտությունը չօգտագործեց դիվանագիտական հաջողություն ձեռք բերելու համար կամ Ղարաբաղի անկախությունը ճանաչելու, կամ հարցը ՄԱԿ տեղափոխելու առումով», որովհետեւ առանց այլեւայլության ԼՂՀ-ը կճանաչվեր որպես հակամարտող կողմ: «Ընդհակառակը, ծավալելով իր չակերտյալ գաղտնի քաղաքականությունը, Հայաստանը շարունակեց ԵԱՀԽ-ի հանձնարարության շուրջ սկսված աղմուկը, որին Ղարաբաղը մասնակցեց առանց կարգավիճակի, համաձայնելով, որ ինքը հավասարվում է Ղարաբաղի ադրբեջանական համայնքի հետ»:

Հովհաննիսյանը միանգամայն իրավացի էր նաեւ այդ ԵԱՀԽ-ին տված բնութագրի մեջ, նրա գործունեությունն սկզբից եւեթ դատապարտված էր, քանի որ արհամարհված են երկու սկզբունքային խնդիրներ. Ղարաբաղի կարգավիճակը չի որոշված, այն չի ընդունվում իբրեւ հակամարտող կողմ, ապա՝ միջնորդի դերով հանդես եկողները հեռու են անկողմնակալությունից եւ մտածում են ոչ թե հակամարտող կողմերի մասնակցությամբ քննարկելու հարցը, գտնելու փոխհամաձայնեցված լուծումներ, «այլ իրենք նախապես անկախ այդ կողմերից, արդեն իրենց մտքի մեջ ունեին վերջնական լուծումը: Իսկ այդ լուծումը ստատուս քվոն է, այսինքն՝ նախնական կարգավիճակի վերահաստատումը»:

Բայց չէ՞ որ հիմա կույրերն անգամ տեսնում են, թե այդ «նախնական կարգավիճակը» (արցախահայության կիսատ-պռատ ինքնավարությունն Ադրբեջանի կազմում) ինչ տեսակ աղետ է եղել կողմերից մեկի համար, ինչպես անընդունելի է մարդկային ամենասովորական տրամաբանությամբ եւ, մանավանդ, ինչպես պետք է մնա ու անվերջ բորբոք պահի հակամարտության կրակը:

Թերթերը նշում են, որ Ր. Հովհաննիսյանը հաստատորեն խոսել է առաջիկայում իր ստեղծելիք ազգային-ռազմավարական ու դիվանագիտական հետազոտությունների կենտրոնի մասին: Իսկապես շատ անհրաժեշտ ու օգտակար մի հաստատություն, որը, կարելի է համոզված լինել, իր պես շրջահայաց ու ամրամիտ մեկի գլխավորությամբ կհասնի

ականհայտ հաջողությունների եւ քաղաքական ու դիվանագիտական մարզերում չորեքբոլոր քայլող ու ամեն ոտքի քիթն անհարմար տեղերի զարկող մեր հանրապետությանը կօգնի ճիշտ կողմնորոշվելու եւ ըստ հնարավորին անխափան կատարելու իր առաջընթացը... Եթե, իհարկե, հանրապետության ղեկավարությունն էլ վերջապես դառնա ունկնդիր բանականության ձայնին։

Մարտի 4-ին ու 5-ին էական տեղաշարժեր չեն եղել ռազմաճակատում, եթե նկատի չունենանք Լաչինի միջանցքի հարավային մասում տեղավորված հայկական կրակակետերի հրետակոծությունը թուրքի կողմից, որին էլ, հավանաբար, հետեւել են ԼՂՀ զորամիավորումների այն պատասխանները, որոնք թուրքի լրատվության միջոցներով ներկայացվել են որպես Ղուբաթլիի, Ֆիզուլու եւ Աղդամի ռմբակոծություն ու հրետակոծություն (նրանք միշտ էլ այս երեքը միասին են հիշում)։

Հաղորդվում էր նաեւ, որ 4-ին թուրքի ռազմական երեք ինքնաթիռներ մտել են Մարտունու շրջանի օդային տարածք, պտույտներ գործել Կուրոպատկինո գյուղի վրա, սակայն մեկ էլ երեւի վախենալով մեր հակաօդային պաշտպանության միջոցներից, թողել-հեռացել։

Այսօր «Ազգը» տպել է ԼՂ-ի խնդրին վերաբերող երկու հոդված, որոնք հետաքրքիր են իրենց հոգեբանական ուղղվածությամբ եւ կարեւորություն են ներկայացնում։ Առաջինն իր լրագրող Ա. Արղությանի զրույցն է դանիացի բժիշկ «Միսիա Արեւելք» բարեգործական ընկ. անդամ Կիմ Հարգենի հետ, որը նոր է Արցախից Երեւան վերադարձել եւ խոսում է իր ազատության ու անկախության համար մղվող պայքարի մեջ այնքան տառապանքներ քաշող հայության մասին, իսկ երկրորդը «Թյուրքիյե» թերթում նրա աշխատակից Մուստաֆա Նեջաթի Օզֆաթուրանի թունոտ հակահայկական հոդվածի վերաշարադրանքն է։

Դանիացի բժիշկը հիշում է Հայաստանին, հատկապես Ղարաբաղին իր երկրի հասցրած մարդասիրական օգնությունը, որ բավականին պատկառելի մի ծավալ է կազմում, ապա խոստովանում, որ սկզբնապես որոշած էին օգնություն հասցնել նաեւ պատերազմի մեջ գտնվող Ադրբեջանին, սակայն լինելով տեղերում, համոզվել են, որ պատերազմից տուժողները հիմնականում հայերն են եւ, բացի դրանից, Թուրքիան Ադրբեջանին շատ է օգնում, այն էլ ամեն ինչով։ Ապա Կիմ Հարգենն ասում է. «Այնուամենայնիվ, իմ կարծիքով, կարեւոր է ոչ միայն մարդասիրական օգնությունը, այլեւ քաղաքական աշխատանքը։ Ադրբեջանը հայտարարում է, թե հայերը գրավել են իրենց տարածքի 10 տոկոսը, եւ աշխարհը դա միանշանակ է ընկալում։ Մինչդեռ ոչ ոք չգիտե, որ այդ տարածքի 10 տոկոսի վրա արդեն մի քանի հազար տարի է, ինչ հայեր են ապրում, եւ այդ տարածքները վաղուց են վերահսկվում հայերի կողմից։ Ադրբեջանը հայտարարում է, թե հայերը փորձում են գրավել Ֆիզուլին եւ հասնել Իրանի սահմանին, մինչդեռ ոչ ոք չգիտե, որ Ֆիզուլին ոչ թե Իրանի սահմանին է կպած, այլ Ղարաբաղի։ Մի խոսքով՝ Արեւմուտքում ադրբեջանամետ քարոզչությունը բավականին ուժեղ է, եւ շատ կարեւոր է ճշմարտությունն ասելը»։

Կիմ Հարգենը Ղարաբաղում հանդիպել է բազմաթիվ մարդկանց եւ համոզվել, որ նրանց մեջ ադրբեջանցիների նկատմամբ ատելություն չկա. նրանք բոլորն էլ խաղաղություն են ուզում։ «Ես կարծում էի, թե Ղարաբաղում ամիսներ շարունակ նկուղներում պատսպարված, ամեն օր հրետակոծության տակ գտնվող մարդկանց հոգին դարձած կլինի չար, ջղային, հուսահատ, բայց տեսա վերին աստիճանի հյուրասեր ու կենսախինդ մի ժողովուրդ։ Ռազմաճակատի երկու կողմերում ամենաշատը խաղաղ բնակչությունն է տուժում։ Ճիշտ է, ես եղա ռազմաճակատի միայն հայկական կողմում (անկեղծ ասած, վախեցա մյուս կողմն անցնել), բայց համոզված եմ, որ այնտեղ նույնպես վիճակն ահավոր է։ Արեւմուտքը խիստ մտահոգված է հակամարտության այսպիսի տեղական օջախներով, որոնք կարող են վերածվել մեծ պատերազմի, ուստի պետք է ամեն ինչ անել հարցի կարգավորման համար։ Եւ Հայաստանի, եւ Ղարաբաղի իշխանությունների մոտ ես նման պատրաստակամություն տեսա»։

Մուստաֆա Օզֆաթուրանի հոդվածի ոգին այն է, որ հայերը միշտ էլ, սկսած 1853 թվականից (երեւի նկատի ունի հայկական առաջին զինված ընդվզումները թրքական բռնությունների դեմ, որ տեղի են ունեցել դրանից շուրջ մեկ տասնամյակ հետո Վանում ու Զեյթունում) դավաճանել են իրենց գլխի տեր Թուրքիային, եւ ահա արդյունքը. անվերջ կրճատվել են քանակապես, հիմա էլ անվերջ պետք է կրճատվեն, կազմեն թանգարանային մի թիվ, եթե նույնիսկ այսօր գրավեն էլ Ադրբեջանը։

Նորից ոռնոց հայերի «Մեծ Հայաստան» ստեղծելու երազի մասին, հայհոյանք Արեւմուտքի եւ հատկապես Ֆրանսիայի հասցեին, որոնք, իբր, վերջին երկու ամիսներին 300 տոննա զենք են ուղարկել հայերին, եւ Ռուսաստանին, ում իր բանակում ադրբեջանցիներին օգտագործել է որպես կարտոֆիլ կլպողների եւ հնարավորություն չի տվել, որ կռվել ու կոտորել սովորեն, թե չէ, հիմա նրանք արդեն առանց դժվարության իրականացրած կլինեին թրքության մեծագույն երազանքը՝ հայերի թիվը կրճատած, թանգարանային մի տարբերակ թողած կլինեին։

Մայիսի 6-ին, վերջապես, հնարավոր դարձավ թեկուզ մոտավորապես պատկերացում կազմել ՄԱԿ-ի՝ նախորդ օրերին այնպես թմբկահարված եւ, սակայն, բոլորի կողմից ցուցադրական անտեղյակության օբյեկտ եղած N 822 բանաձեւի մասին, առաջին նշանակալից թղթի, որ միջազգային այդ ամենահեղինակավոր մարմինն է ընդունել, ավելի քան հինգ տարի իր մարդկային ու վարչական իրավունքների համար պայքարող փոքրիկ Արցախի՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության վիճակի կարգավորման մասին։

Ահա այստեղ էլ պահանջվում է, որ բռնազավթիչ ուժերը դուրս բերվեն Քալբաջարից։ Բայց ո՛չ միայն Քալբաջարից, այլեւ առհասարակ «Ադրբեջանի գրավված տարածքներից»։ Իսկ սրանք որտե՞ղ են, Լեռնային Ղարաբաղո՞ւմ։ Բայց չէ՞ որ Ղարաբաղում, կոնկրետ՝ Մարտակերտի շրջանի մի զգալի մասում եւ ամբողջ Շահումյանի շրջանում, նստած են Ադրբեջան ագրեսորի զորքերը։ Սրա՞նց է վերաբերում երկրորդ խոսքը։ Այս դեպքում ինչո՞ւ փաստաթղթում Ադրբեջանը ոչ մի դեպքում չի երեւում իրեն վայել անունով։ Ո՛չ, բոլորովին էլ այդպիսի բովանդակություն չունի փաստաթղթի խոսքը։ Այնտեղ ագրեսոր է միայն Հայաստանը, որ Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանից պոկելու համար պատերազմ է մղում, եւ նա է, որ պետք է ենթարկվի ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԽ-ի թուրքամետ որոշումներին։ Հակառակ դեպքում, հավանաբար, կենթարկվի պատժամիջոցների, որոնք կկիրառվեն ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի եւ սրանց թելադրանքով շարժվող մնացած տերությունների կողմից...

Մնում է հարց տալ, թե այս բանաձեւի համար ի՞նչ պատասխան կտան ՄԱԿ-ում ու ԱՄՆ-ում աշխատող հայ դիվանագետները, ո՞րն է եղել նրանց դերն այս բանաձեւի ստեղծման գործում, մի բանաձեւի, որն այսօրվանից արդեն հզոր զենք պիտի լինի Ադրբեջանի ձեռքում, եւ որի դեմ մենք այսուհետեւ, հայտնի չէ, ի՞նչ զենք պիտի հայթայթենք, ինչպե՞ս պիտի դիմագրավենք...

ՄԱԿ-ի բանաձեւից ոչնչով չէր տարբերվում նաեւ Երեքի միջնորդագիրը, որ, հակառակ շահագրգռված կողմերի ու հայ-արցախյան ղեկավարների խորհրդավոր գաղտնապահության, «Իզվեստիան» երեկվա համարում հրապարակել է՝ քողազերծ անելով այս մեկ քաղաքական միակողմանիությունն ու թուրքամետ ծրագիրը եւս։ Ահա այդ միջնորդագիրն իր կետերով.

Պետք է մինչեւ մայիսի 9-14-ը հայկական ուժերը դուրս բերվեն Քալբաջարից, մայիսի 12-ից սկսած կրակի դադարեցում եւ զորքերի փոխադրում, Ռուսաստանի, Թուրքիայի եւ ԱՄՆ-ի հովանավորությամբ մայիսի 17-22-ը Ժնեւում Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ նախնական բանակցությունների անցկացում, մայիսի 24-25-ը՝ Հռոմում ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի շրջանակների սահմաններում բանակցությունների վերսկսում եւ մինչեւ հուլիսի 1-ը խնդրի կարգավորման համընդհանուր ծրագրի պատրաստում։ Կողմերը կա՛մ պետք է ընդունեն ծրագիրն ամբողջությամբ, կա՛մ հրաժարվեն նրանից։

Դժվար է պատկերացնել առավել կրավորական դեր, քան այն, որ մեր դիվանագիտությունն է կատարում վերջին ժամանակները, մանավանդ այս երկու փաստաթղթերի

ստեղծման ու շրջանառության մեջ դրվելու ժամանակներում: Սա, ավելի ճիշտ, դիվանագիտության կամ քաղաքական կյանքի այս բացակայությունն է, որի պայմաններում երկիրն առնում է ինքնահոսի կամ կուրորեն տարերքին հանձնվելու վիճակը: Եւ պատահական չէ, որ Ադրբեջանը վերջին օրերին վերստին ձեռք է բերել վերեւից խոսելու իր հին ոճը, բազմիցս հայտարարել, թե կարող է բանակցություններ վարել «Ղարաբաղի հայ համայնքի հետ», բայց ո՛չ մի անգամ վարչական որեւէ միավորի, որպիսին ինքը Ղարաբաղում չի տեսնում:

◇ ◇ ◇

Մայիսի 6-ի երեկոյան հաղորդումների համաձայն՝ ռազմաճակատի մի շարք կետերում (Ֆիզուլու եւ Աղդամի շրջաններ, Քիրսի ստորոտ՝ Քալբաջարի հյուսիս) դարձյալ նկատվել են թուրքի ռազմական տեխնիկայի ու զորամասերի տեղաշարժեր եւ կուտակումներ: Բոլոր նշաններից երեւում է, որ լայնամասշտաբ գրոհ է նախապատրաստվում:

ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալին Հայաստան ու Ադրբեջան է ուղարկել մի ուղերձ, որով նորից արտահայտում է իր անհանգստությունը ԼՂ-ի վիճակի համար, ապա, հավանաբար, պատասխանելով ԼՂՀ կառավարության բազմաթիվ դիմումներին, հայտնում է, որ եթե Ադրբեջանն ու Հայաստանը ՄԱԿ դիմեն՝ ԼՂՀ-ը ճանաչելու առաջարկությամբ, ՄԱԿ-ն անպայման կընդառաջի այդ առաջարկությանը եւ ԼՂՀ-ը կընդունի իր շարքերը: Իսկ այդպիսի առաջարկության բացակայությունը միշտ էլ պիտի ստիպի նկատի ունենալ միայն պատմական իրողությունը, այն, որ ԼՂ-ը համարվում է Ադրբեջանի անբաժանելի մասը:

Այո, այսպես, քանի որ այս հինգ տարիների երկար միջոցին Հայաստանի ու ԼՂ-ի ղեկավարները չկարողացան ՄԱԿ-ին ու մնացած հետաքրքրվող մարմիններին բացատրել, որ Լեռնային Ղարաբաղը պատմականորեն, իրավունքի ու դիվանագիտության միջազգային օրենքների համաձայն՝ հայկական մարզ է, 1923 թ. բռնությամբ Ադրբեջանի կազմի մեջ խցկելիս անգամ այն ապօրինի որոշման մեջ նշվել է, որ «Ղարաբաղի հայկական մասն է»: Հայկական: Սա նշանակե՞լ է որեւէ բան, մանավանդ՝ գրված թուրքի ձեռքով:

◇ ◇ ◇

Այսօր ՀՀ-ում ԼՂՀ լիազոր ներկայացուցիչ Մանվել Սարգսյանը Ռուսաստանի ու ԱՄՆ-ի դեսպանություններին հանձնեց իր կառավարության նամակն այն մասին, որ եռակողմ միջնորդությունը շնորհակալությամբ է ընդունում, սակայն Քալբաջարից արցախյան զորքի դուրսբերումը կարող է լինել միայն ԵԱՀԽ-ի խաղաղարար դիտորդների ժամանումից հետո:

Երեւի թե այս հանգամանքը նկատի ունեին նաեւ Ժիրայր Լիպարիտյանն ու Դավիթ Շահնազարյանը, երբ լրագրողների հետ ունեցած զրույցին հայտարարում էին, թե երեքի միջնորդությունն ունի կետեր, որոնք չեն կարող անվերապահորեն ընդունվել հայերի կողմից, թվում է դրանք ստեղծվել են ոչ թե հարցը կարգավորելու, այլ ադրբեջանական կողմին բավականություն պատճառելու նպատակով:

◇ ◇ ◇

Այսօր Մոսկվայում Ռուսաստանի հոգեւոր առաջնորդ Ալեքսիյ Ա-ն ընդունել է Կովկասի մուսուլմանության ղեկավար, շեյխ-ուլ-իսլամ Ալլահշուքյուր Փաշազադեին, եւ երկուսով, իբր, քննել, պարզել են Ղարաբաղյան բարդույթի լուծման ճանապարհները: Հանդիպումը մոսկովյան հեռուստատեսությամբ ներկայացնում էր հանրահայտ Մախս Մամեդովը, որ այս անգամ էլ վնգստում էր՝ կեղտաջուր թափելով հայերի վրա, որոնք,

իբր թե, ռուսների բարեկամն են խաղում, սակայն իրականում հակառակ դիրքերում են: Տեսեք,- ասում է, - Ելցինը ղարաբաղյան հակամարտության լուծման իր առաջարկներն է ներկայացրել, մենք դրանք ընդունել ենք անվերապահորեն, ուզում ենք առաջ գնալ, հարցը կարգավորել, իսկ նրանք ոչ միայն չեն ընդունել, այլեւ նոր խարդավանքի են անցել՝ իրենց զորքերը մտցնելով Քալբաջար եւ այնտեղ կազմակերպելով ադրբեջանական ժողովրդի նոր գենոցիդ...

◇ ◇ ◇

Ցույց տվին հրաշալի բուլղարուհի Ցվետանա Պասկալեւային, որը բուժվում է Երեւանի Միքայելյանի անվան սրտաբանության ինստիտուտում: Նրան այցելում են երախտագետ անհամար հայ մարդիկ՝ ղեկավարներից մինչեւ բանվոր ու գյուղացական... Իր արցախական ֆիլմերից հետո էլ հիմա թղթին է տալիս տեսածներն ու լսածները: Իսկ առաջիկա անելիքների մասին՝ «Պիտի անեմ այն, ինչ մինչեւ այսօր: Ի՞նչ է պատահել, մի փոքր գործողության եմ ենթարկվել եւ մի տասն օրից կհագնեմ ճամփորդի կոշիկներս եւ կուղեւորվեմ այնտեղ, Ղարաբաղ, որտեղ ինձ են սպասում, համոզված եմ՝ սպասում են»:

◇ ◇ ◇

«Օստանկինո» հեռուստակենտրոնի «Կրասնի կվադրատ» հաղորդաշարով վերջերս հաղորդել էին ԼՂ-ին վերաբերող մի խոսակցություն: Մերոնք վերահաղորդեցին: Հայտնի հաղորդավարը հայտնում է, որ ինքը հրավիրած է եղել մոսկովյան երկու հայի (ՀՀ մշտական ներկայացուցիչ Ֆելիքս Մամիկոնյան, քաղաքագետ Անդրանիկ Միհրանյան) եւ երկու թուրքի: Թուրքերը հրաժարվել են մասնակցել, եւ ահա զրույցն անց է կցնում միայն հայերի հետ:

Երեւի դրանից էլ երկու հայերից մեկը՝ Միհրանյանը, հանդես է գալիս թուրքի դերով, որպեսզի պատկերն ամբողջանա: Քալբաջարի նվաճման մասին խոսելիս, Մամիկոնյանն ասում է՝ այնտեղ կռվում էին միայն ղարաբաղցիները եւ առհասարակ Ղարաբաղում ադրբեջանցիների դեմ կռվում են լոկ տեղական ինքնապաշտպանության միավորումները: Եւ Միհրանյանն անմիջապես վրա է տալիս. «Իսկ Ղարաբաղին որտեղի՞ց այնքան զենք ու զինամթերք, վառելիք ու սնունդ...»:

Մամիկոնյանն իհարկե տեղն է բերում՝ «Այնտեղի՛ց, որտեղից որ Ադրբեջանինը»: Բայց մի՞թե իրեն աշխարհի տակուգլխին ծանոթ համարող Միհրանյանը չի լսել ու չի իմանում, որ միայն թուրքից խլած պաշարներով Ղարաբաղը կարող է կռվել եւս հինգ տարի: Կամ՝ այդ ո՞ր օրվանից է, որ Հայաստանը կռվող իր ցեղակիցներին օգնություն հասցնելու իրավունք էլ չունի:

Վերջում Միհրանյանն ասում է նաեւ ինչ-որ մանվածապատ խոսք, որից կարելի է եզրակացնել, թե լավ կլինի Ռուսաստանն այստեղ վճռական խոսք ասի՝ նկատի ունենալով իր պատմական դերն ու այսօրվա քաղաքական շահերը:

Մայիսի 7-ին ռազմաճակատից որեւէ կարեւոր լուր չհաղորդեցին, որ նշանակում է՝ հարաբերական անդորր է: Սակայն Արցախի խնդրին վերաբերող մի քանի էական տեղեկություններ եղան: Դրանք են.

Ա) Ադրբեջանական լրատվական մարմինները ՄԱԿ-ի 822-րդ բանաձեւն իրենց խոշոր հաղթանակն են համարում եւ վստահ են, որ այն հարցը լուծելու է իրենց օգտին:

Բ) Մոսկվայում Ադրբեջանի մշտական ներկայացուցչությունում Կովկասի մուսուլմանության առաջնորդ, շեյխ-ուլ-իսլամ Ալլահշուքյուր Փաշազադեն հանդես է եկել լրագրողների ու դիվանագիտական կորպուսի ներկայացուցիչների առաջ, հայտարարել, թե ինքն ու իր հավատակիցները (Կովկասի մուսուլմանները) հանգիստ շունչ կառնեն միայն այն ժամանակ, երբ ազատագրված կլինեն իր հայրենիքի բռնազավթված բոլոր

հողերը:

Գ) Լայնորեն քննարկվում է Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթը լուծելու համար Ռուսաստանի ու Թուրքիայի ռազմական գերատեսչությունների ծրագրած մեծ համագործակցությունը, որը տեղի պիտի ունենա սույն ամսի 10-14-ը, Անկարայում: Ռուսաստանի պատվիրակությունը գլխավորելու է Պաշտպանության նախարար Գրաչովը:

Հետաքրքիր է, ի՞նչ պիտի տա ռուսի ու թուրքի այս մեկ սիրաբանությունը:

✧ ✧ ✧

«Ազգի» **մայիսի 7-ի** համարում տպագրված հարցազրույցում Եվրախորհրդարանի աշխատակից Վարուժան Կիրակոսյանը հաստատել է այն տեղեկությունը, որ ՄԱԿ-ի բանաձեւում ղարաբաղ-ադրբեջանական հակամարտությանը վերաբերող խոսքում «տեղական հայկական ուժեր» արտահայտությունը, որով Հայաստանը, տրամաբանորեն չի ընկալվում իբրեւ մարտնչող կողմ, եւ հակամարտությունը դիտվում է իբրեւ Ադրբեջանի ու Ղարաբաղի (տեղական) ուժերի բախում, բնագրի մեջ է մտցվել Ֆրանսիայի պատվիրակության առաջարկությամբ, իսկ դա էլ արդեն Հայաստանում Ֆրանսիայի դեսպան Ֆրանս դը Արտինգի ծառայության արդյունքն է, մի գործչի, որն ուշի ուշով հետեւում է ղարաբաղյան իրադարձություններին, քանիցս զրույց է ունեցել ԼՂՀ ղեկավարների հետ եւ խորապես գիտակցում է, թե բարդույթն ինչպիսին է ու ինչ տեսակ խոչ ու խութերով է անցնում:

Մայիսի 8-ին Իրանի դեսպանատունը հերքեց իր երկրի տարածքով Թուրքիայի կողմից Ադրբեջան զենք ու զինամթերք տեղափոխելու մասին ավելի վաղ հաղորդած լուրերը՝ նորից վստահեցնելով, որ Իրանի կառավարությունը ձգտում է ամեն հակառակությունը խաղաղ կարգավորելուն եւ երբեք ոչ մի պայմանով թույլ չի տա, որ իր տարածքը դառնա կռիվը բորբոքելու, նոր արյունահեղություն անելու օժանդակ:

✧ ✧ ✧

Շուշիի ազատագրության տարելիցին ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահությունը ժողովրդին ողջունել է դիմում՝ մեկ տարի առաջ ձեռք բերված հաջողությունը համարելով շատ կարեւոր փուլ իր ազատագրության ու անկախության համար պայքարող արցախահայության կյանքում: Ստեղծվել է Շուշիի ազատագրության մեդալ, որով պարգեւատրվում են գրոհին մասնակցած եւ առհասարակ նրա հաջողությանն աջակցած բոլոր մարդիկ, առաջին հերթին (հետմահու) նրանք, որ զոհվել են:

Մոսկվայում Ռուսաստանի ԱԳՆ լրատվությունը հրապարակել է հայտարարություն, որով նախարարության համերաշխությունն է հայտնվում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 822-րդ բանաձեւի հետ, միաժամանակ վստահեցվում, թե նա ամեն կերպ կաջակցի, որպեսզի բանաձեւի բոլոր կետերն իրականացվեն:

Մայիսի 9-11-ը ԼՂՀ ճակատներում եւ ՀՀ սահմանամերձ շրջաններում անդորր է եղել, ռազմական գործողություններ տեղի չեն ունեցել: Սակայն քաղաքական կյանքում եղել են մի քանի էական փաստեր, որոնք առնչվում են Արցախի գոյապայքարին ու նրա միջազգային արձագանքներին:

9-ին ամբողջ Հայաստանն ու Արցախը նշում էին Շուշիի ազատագրման առաջին տարելիցը: Ճիշտ է, անցյալ տարվա մայիսի 8-ին էր, որ ազատամարտիկները մտան Հայոց արեւելից կղմանց այդ նոր մայրաքաղաքը եւ վերջ տվին թուրքի վայրագ տիրապետությանը: Սակայն տարելիցի տոնախմբությունները կատարվեցին 9-ին, կիրակի օրը, որպեսզի ազատ լինեն ամեն մի հոգսից, մանավանդ աշխատանքից, որով լիքն է ու լարված վերակառուցվող, ոտքի կանգնող Արցախի յուրաքանչյուր օրը:

Ե. Չարենցի անվան գրականության ու արվեստի թանգարանը եւս յուրովի նշեց նոր տոնը: Կազմակերպել էր Շուշիի պատմության, ճարտարապետության ու մշակույթի բավական հարուստ ցուցահանդես: Նրա բացմանն էլ նախորդեց գիտաժողով, որին, թան-

գարանի տնօրեն Հ. Բախչինյանի բացման խոսքից հետո, ես կարդացի զեկուցում Շուշիի կենսագրության վերաբերյալ, Շ. Մկրտչյանը խոսեց ճարտարապետության, Բ. Հովակիմյանը թատրոնի մասին: Այդ չեմ խոսքեր ասացին երաժշտագետներ Ռ. Աթայանն ու Յ. Խաչատրյանը:

Դահլիճն ու հարակից միջանցքները լիքն էին արվեստասեր ու արցախասեր մարդկանցով: Հենց այդ միջանցքներում էլ հնչեցին արցախյան մեղեդիներ, որ հնչում էին մեներգիչների ու բավական մշակված խմբերի կատարումներով: Ցուցահանդեսը պերճախոս ու ոգեշնչող էր:

10-ին դեռեւս ցերեկը տարածված էր ՀՀ ԳԽ-ի այսօրվա վիճակին վայել մի խայտառակություն. Պ. Հայրիկյանն առաջարկել է, որ Արցախյան գոյապայքարի այս թեժ շրջանում, երբ միջազգային ասպարեզում նրա հաջողությունները տարբեր կերպ են ընկալվում եւ անհրաժեշտ է համազգային միասնական ու համառ դիրքորոշում՝ ամրապնդելու ձեռքբերումները, ձեռքից չտալու եւ ոչ մի առաջքայլ, որպեսզի Գերագույն խորհրդի նստաշրջանը ճանաչի Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը: Առաջարկել է, եւ վերստին բորբոքվել են ծանոթ կրքերը... Եւ երբ առաջարկը դրվել է քվեարկության, նրա օգտին ձայն են տվել ընդամենը 80 պատգամավորներ:

Կրկին գործել է ղեկավարների ճարպիկ մեքենան, որն ահա մի ամբողջ տարի ու կես կանգնած է Արցախի՝ ամենաօրինական ճանապարհով ստեղծած պետական անկախության դեմ եւ անգիջում վարում է հակաազգային իր քաղաքականությունը:

✧ ✧ ✧

Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստր Գրաչովն այսօր Թուրքիա է ժամանել եւ հենց Անկարայի օդանավակայանում էլ հայտարարել, թե իր կառավարությունը պատրաստ է ձեռնարկել համապատասխան միջոցառումներ տաք կետերում խաղաղություն ստեղծելու համար: Իսկ, ինչպես հայտնի է, Թուրքիայի ու Ռուսաստանի համար ամենամերձավոր տաք կետը Ղարաբաղն է, որի շուրջն էլ պետք է վարվեն բանակցություններ:

✧ ✧ ✧

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ հաղորդվեց, որ Բաքվում ավարտին է մոտենում Հայաստանում տեղակայված 7-րդ բանակի 6 զինվոր-վարձկանների դատավարությունը: Նրանք կռվել են Արցախում, թուրքի դեմ եւ, ըստ Բաքվի հաղորդած տվյալների, դատապարտվելու են գնդակահարության:

✧ ✧ ✧

Շաբաթ օրը, **մայիսի 8-ին**, Ստեփանակերտ է ժամանել Ռուսաստանի ԱԳՆ արտակարգ ներկայացուցիչ Կազիմիրովը, որը մինչեւ այդ էլ եղել էր Բաքվում ու Երեւանում եւ, իբր, հարցի մանրամասներն էր ուսումնասիրում՝ Երեքի բանակցություններին զեկուցելու համար:

Մայիսի 10-ին տեղի ունեցած մամուլի ասուլիսում ՀՀ նախագահի լրատվության ղեկավար Աբրահամյանը դրական գնահատական տվեց ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի 822-րդ բանաձեւին՝ գտնելով, որ այնտեղ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը դիտվում է իբրեւ մեկ «ամբողջական համակարգ եւ Քելբաջարից զորքերի դուրսբերումը դիտվում է հենց այդ համակարգում»:

Իսկ սա «թույլ է տալիս շարունակելու բանակցություններն ու խորհրդակցությունները ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում: Ուստի եւ կտրականապես մերժեց օտարերկրյա ու տեղական մամուլի պնդումն այն մասին, «թե ՄԱԿ-ի 822-րդ բանաձեւը Հայաստանի դիվանագիտական անհաջողությունն է» («Ազգ», մայիսի 13):

Աբրահամյանը հաղորդեց, որ ԼՂՀ ղեկավարությունը եւս դրականորեն է տրամադրված այդ բանաձեւի նկատմամբ (անդ), եւ հույս հայտնեց, թե առաջիկայում ԱՄՆ-ը, Թուրքիան ու Ռուսաստանը նորից նոր կհավաքվեն, կքննարկեն, առավել կճշտեն իրենց սկզբունքները, կընդհանրացնեն դրանք եւ կներկայացնեն կատարյալ ու հավասարակշիռ փաստաթղթեր (որանից կարելի՞ է եզրակացնել, թե այդ երեք տերությունները ոչ միայն Երեքի միջնորդական ծրագրի հեղինակներն են, այլեւ ՄԱԿ-ի հիշյալ բանաձեւի):

11-ին հաղորդված լուրերի մեջ միակ լուրջն այն էր (Երեւանի ու Մոսկվայի հաղորդումներում լայնորեն արտացոլված), որ Հայաստանի ու ԼՂՀ Գերագույն խորհուրդները միանգամայն դրական վերաբերմունք ունեն ՄԱԿ-ի 822-րդ բանաձեւի նկատմամբ, միայն թե իրենց դիտողություններն են ներկայացրել նրա մի քանի կետերի նկատմամբ, որոնք եւ, ըստ համապատասխան խոստման, պիտի քննարկվեն, զտվեն փոխզիջումների տարբերակներ իրական-դրական արդյունքների հասնելու համար: Հույս է հայտնվում, որ բանաձեւը վերջնական չէ, եւ նոր բանակցություններից հետո է, որ արվելու են վճռական քայլերի առաջարկություններ:

Այս տեսակետից էլ հետաքրքիր է ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահի արտաքին քաղաքականության հարցերի գծով խորհրդական Արկադի Ղուկասյանի` լրագրողներին տված մի շարք պատասխանները 822-րդ բանաձեւի ու Եռակողմ նախաձեռնության վերաբերյալ: Նա գտնում է, որ «Եռակողմ համաձայնությունը մի շարք անհամաձայնություններ ունի ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 822-րդ բանաձեւի հետ: Ուստի այդ երկրների (ԱՄՆ, Թուրքիա, Ռուսաստան.-Բ. Ու.) առաջարկած միջոցառումների գրաֆիկը կարոտ է լուրջ ճշգրտման»: Մասնավորապես նշվում է հետեւյալը. Երեքի ներկայացրած փաստաթղթում Քելբաջարից արցախական զորքերի դուրսբերումը դիտվում է որպես բանակցություններ սկսելու նախապայման, իսկ ՄԱԿ-ի բանաձեւում այն ընդունված է համապարփակ հրադադարի ապահովման համատեքստի մեջ: Եւ պատահական չէ, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունն էլ անմիջապես կառչել է իրեն ձեռնտու պահանջից եւ հայտարարել` եթե հայկական զորքերը նախապես դուրս չբերվեն Քելբաջարի շրջանից, Ադրբեջանը չի մասնակցի բանակցություններին (Էլչիբեյի մամուլի ծառայության ղեկավար Արիֆ Ալիեւ):

Ղուկասյանի կարծիքով` դա ոչ այլ ինչ է, քան վերջնագիր, որը չի կարող ընդունել իրեն հարգող որեւէ պետություն, այդ թվում նաեւ Լեռնային Ղարաբաղը:

Չմերժելով խաղաղասիրական նախաձեռնություններից որեւէ մեկը, Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը դրա հետ մեկտեղ գտնում է, որ այդ նախաձեռնությունները պետք է հավասար չափով հաշվի առնեն բոլոր կողմերի շահերը,- ասել է Ղուկասյանը:- ԼՂՀ-ի համար այժմ գլխավորն է ստանալ Լեռնային Ղարաբաղի եւ իր ժողովրդի անվտանգության հստակ երաշխիքներ: Ինչ վերաբերում է բանակցություններին, դրանք պետք է սկսվեն առանց որեւէ նախապայմանի, որի օգտին հանդես է գալիս Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը, եւ որը լիովին համապատասխանում է ԵԱՀԽ սկզբունքներին («Ազգ», մայիսի 12):

Հետաքրքիր է, որ, մինչդեռ Եռակողմ նախաձեռնության առաջարկություններում ոչինչ չի խոսվում ԼՂՀ շահերի պաշտպանության եւ բանակցություններում` իբրեւ հավասարիրավ կողմի` նրա մասնակցության մասին, երեք կողմերից մեկի` Ռուսաստանի Պաշտպանության նախարարը Թուրքիայի նախարարի հետ զրուցելիս (Անկարայում, մայիսի 10-ին) նախ պնդել է, թե ԼՂՀ կարգավիճակի հարցը պիտի քննվի-պարզվի համատեղ բանակցություններում, որոնց միշտ էլ պիտի մասնակցի Լեռնային Ղարաբաղը` Հայաստանի ու Ադրբեջանի կողքին, ապա արտահայտել է իր անհանգստությունն այն առթիվ, որ որոշ երկրներ Ադրբեջանին մատակարարում են ռազմական տեխնիկա ու զինամթերք (անդ):

Հաղորդվում է նաեւ (անդ), թե Գրաչովի բանակցությունների օրերին Թուրքիայի վարչապետ Դեմիրելը հեռախոսազրույց է ունեցել Լ. Տեր-Պետրոսյանի ու Էլչիբեյի հետ,

որ նշանակում է` Ռուսաստանի հետ որեւէ հարցում պայմանավորվելուց առաջ Թուրքիան խորհրդակցում է Հայաստանի հետ:

Մայիսի 11-ին ՀՀ արտգործնախարարությունը հղել է ուղերձ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալիին, որում մասնավորապես ասվում է. «Հայաստանը աջակցում է Անվտանգության խորհրդի պահանջներին` 822-րդ բանաձեւում ներկայացված կարգով եւ պատրաստ է ստանձնել Հայաստանին վերաբերող բոլոր գործողությունների պատասխանատվությունը:

Ցավոք, Ադրբեջանի կառավարությունը մերժեց 822-րդ բանաձեւի ոգին` հրաժարվելով վերադառնալ բանակցությունների ընթացքին ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում: Բանակցությունների բացակայության պայմաններում անհնարին է ստեղծել մի համաձայնագիր, որը հնարավորություն կտար Հայաստանին եւ Լեռնային Ղարաբաղին` համաձայնելու Անվտանգության խորհրդի բանական պահանջներին:

Ադրբեջանը, շարունակելով Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի շրջափակումը, ինչպես նաեւ սաստկացնելով հոգեբանական պատերազմը Հայաստանի ու հայ ժողովրդի դեմ, հրաժարվում է ընդունել նաեւ բանաձեւի` «թշնամական գործողություններին» վերջ դնելու պահանջը:

Ի վերջո, Հայաստանն ափսոսանքով հայտնում է, որ հակառակ նույն բանաձեւի պահանջների, Թուրքիայի հանրապետությունը շարունակում է մերժել Հայաստանին իր տարածքով մարդասիրական օգնության առաքումը: Ելնելով վերոհիշյալ հանգամանքներից, Դուք հավանաբար օգտակար կհամարեիք նշանակել հատուկ ներկայացուցիչ այդ տարածքում, որը կկարողանար գլխավոր քարտուղարին ստույգ տեղեկություններ տրամադրել տարբեր կողմերի գործով 822 (1993) բանաձեւի բոլոր դրույթների իրագործման վերաբերյալ: Հայաստանը համոզված է, որ ՄԱԿ-ի հատուկ ներկայացուցչի կանոնավոր զեկույցները արդյունավետ լծակ կհանդիսանան երկարատեւ հրադադարի հաստատման եւ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը բանակցությունների միջոցով լուծելու համար («Ազգ», մայիսի 14):

Մայիսի 12-ին Բաքվի ռադիոն հաղորդել է իրենց պաշտպանության նախարարի հայտարարությունը Թուրքիայում Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարի ելույթների դեմ, իբր, Գրաչովն այնտեղ անստույգ եւ հերյուրածո պնդումներ է արել` ծածկելու համար այն իրականությունը, որ իր երկիրն է ԼՂ-ին օգնում զենքով ու օդուժով:

Ասում են` Էլչիբեյը հրապարակել է հայտարարություն, թե, իբր, իր կառավարությունը պատրաստ է Լեռնային Ղարաբաղին շնորհելու մշակութային ինքնավարություն, եթե նախապես հայ զորքը դուրս բերվի ոչ միայն Քելբաջարից ու Լաչինից, այլեւ ամբողջ Ղարաբաղից, որպեսզի այնտեղ մնան տեղական ուժեր` կարգ ու կանոն պահպանելու համար:

Մայիսի 13-ին Արցախում շարունակվում էր նախորդ օրերի համեմատական հանգստությունը:

Օրվա ընթացքում կարեւոր իրադարձություններ չկային, բացի նրանից, որ Երեքից մեկի` ԱՄՆ-ի դիվանագիտական նշանավոր գործիչ Ստրոբ Թալբոտը ժամանել է Երեւան, ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման խնդիրների կապակցությամբ զրույցներ է ունենում ՀՀ ղեկավարների հետ, եւ վերջիններս էլ ձեւացնում են, թե իրենք չէին, որ գիշեր-ցերեկ պոռոտախոսում էին Ղարաբաղի խնդիրը ղարաբաղցիների հետ եւ նրանց միջոցով լուծելու անհրաժեշտության վերաբերյալ:

◇ ◇ ◇

Վաղը Մոսկվայում Եռակողմ միջամտության ներկայացուցիչները` Վլադիմիր Կազիմիրովը, Ջոն Մարեսկան ու Վոլքան Վուրալը պիտի քննարկեն հայկական կողմի դիտողությունները: Թուրքիայի արտգործնախարարությունից հայտնել են, որ դրանից ծրագրի էությունը չի փոխվելու, թերեւս վերանայվեն միայն հրադադարի ու դիտորդների քար-

դույթի գոտի ժամանելու ժամկետները։

Ուրեմն, հայկական կողմը դիտողություններ է ունեցել և դրանք ներկայացրել է միջամտող Եռյակին։ Բայց ինչո՞ւ չեն հրապարակում ստացած փաստաթուղթը, նրա առթիվ իրենց արած դիտողությունները, այլ դրանց վերաբերյալ միայն անորոշ ու մոլորեցնող տվյալներ են հաղորդում ունկնդիրներին՝ թողնելով մի անտեղյակության մեջ, որն ամոթալի է մեր օրերի տեղեկատվության պայմաններում։

Մայիսի 14-ին ՀՀ սահմանամերձ շրջաններում և ԼՂՀ ճակատներում հարաբերական անդորր է եղել։ Միայն Ասկերանի շրջանի Խանաբադ գյուղն ու Մարտունու շրջանի Կարմիր շուկա ավանը հրետակոծության են ենթարկվել թուրքի կրակակետից (անցած գիշեր)։ Մերոնք չեն պատասխանել՝ երեւի պատերազմ չծավալելու համար։ Բայց մի՞թե անվերջ կարելի է լռել։

Եռակողմ միջամտության ներկայացուցիչները, ասում են, այսօր Մոսկվայում քննում են ցույց տալիք օգնության հաջորդ քայլերը։ Նախորդներից լիացել էինք։

Ռուսաստանի կառավարական տարբեր մարմիններ, նույնիսկ Բ. Ելցինը, որոշել են գրավոր դիմել Ադրբեջանի արդարադատությանը (ի՞նչ էլ անուն ունի), որպեսզի սա մահվան դատապարտված վեց ռուս զինվորների նկատմամբ մարդասիրական մոտեցում ցուցաբերի եւ հանձնի ռուսական պաշտոնական շրջանների տնօրինությանը։

◇ ◇ ◇

Դեպի Արցախ կատարելիք իր նոր ուղեւորության ճանապարհին այսօր Երեւան է ժամանել մեր հարազատ բրիտանուհի Քերոլայն Կոքսը։ Օդանավակայանից ուղիղ Էջմիածին վեհարան է գնացել, եւ այնտեղ էլ հայոց հոգեւոր հովիվը երախտագիտության խոսքերով ընդունել, նրան է հանձնել իր օրհնության կոնդակը, որը Կոքսն ստացել է քրիստոնեուհի հավատացյալի երկյուղածությամբ, արտահայտել իր նվիրական զգացումները։

– Այս կոնդակն այսուհետ կուղեկցի ինձ ամենուրեք,– ասել է նա,– իբրեւ աշխարհի հնագույն քրիստոնյա ազգերից մեկի հոգեւոր առաջնորդի ուղեցույց խոսքը, ամենաառաջ մի թալիսման։ Իսկ ես ձեր ժողովրդի հետ եմ միշտ եւ ամենուր... Ավելի ճիշտ՝ Արցախն է ինձ հետ, ասես ինքն է ինձ կառավարում եւ, իմ երկիր հասնեմ թե չէ, նորից ետ է կանչում, որպեսզի գամ, տեսնեմ, կարեցածս օգնությունը հասցնեմ, բայց ավելի շատ իրենից ուժ ու եռանդ ստանամ...

◇ ◇ ◇

Հեռուստատեսությամբ հարցազրույցի էին կանչել ՀՀ նախկին արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանին։ Միամիտ հարցեր էին տալիս, իսկ ինքը նրանց տալիս էր խոհուն ու ազնվամիտ պատասխաններ, որոնց գումարն այս էր.

– Ես նպատակ ունեմ մինչեւ հուլիս Երեւանում ստեղծել հանրապետության ռազմավարական, քաղաքական-տնտեսական-սոցիոլոգիական հետազոտությունների կենտրոն, որի խնդիրը կլինի ազգին ու նրա ղեկավարությանն առաջարկություններ անել առաջընթացի համար։

Պաշտոնավարությանս մեկ տարվա ընթացքում ջանացել եմ ստեղծել կազմավորվող հանրապետության դիվանագիտական քայլերի ուղեցույց, հանրապետության վարկը եւ մանավանդ Արցախի խնդրի արդարամտությունը ճանաչել տալ միջազգային դիվանագիտական աշխարհում։ Եւ այսքանը՝ ոչ թե կակազելով կամ կուզեկուզ, այլ համարձակ ու վճռական քայլերով, բարձր ամբիոններում հնչեցրած արժանապատիվ խոսքերով..., որոնք էլ, հավանաբար, չէին համապատասխանում կառավարական որոշ շրջանների զգուշավոր ու կիսատ-պռատ քաղաքականությանը...

ՄԱԿ-ի վերջին բանաձեւն ապացույց է մեր հանրապետության որդեգրած արտաքին քաղաքականության սխալ ընթացքի։

Շուշիի ազատագրման տարելիցին Արցախում էի, զրույցներ ունեցա ԼՂՀ ղեկավարության, ժողովրդի, զինվորության տարբեր մասերի հետ։ Նորից նոր համոզվեցի, որ այնտեղ է մեր ազգի արդար պայքարի, աներեր կամքի, անդադրում կռվելու-հաղթելու ոգին։ Եւ նորից նոր հասկացա, որ ով ուզում է Արցախի խնդրով զբաղվել, առնչվել նրա ճակատագրին, նախ պետք է գնա այնտեղ, շփվի այդ ոգու հետ, ուժ եւ գործելու կամք ձեռք բերի։

Մտտ օրերս արտասահմանյան մեծ շրջագայություն եմ կատարելու, որի բազմաթիվ ժայռաքաղաքներում, կառավարական ու դիվանագիտական շրջանների առաջ բացատրեմ Հայաստանի հոգսերը, պաշտպանեմ Արցախի պայքարի մեծ արդարությունը։

Անկուսակցական եմ եւ ճանաչում եմ մեկ հավերժական կուսակցություն՝ իմ ազգը։

Ապրիլի 1-ին, այո՛, ունեցել եմ դուստր, որին կոչել ենք Շուշի, իսկ երեք տղաներիս անունները են՝ Վան, Տարոն, Բիթլիս։

Գերագույն խորհուրդը դեռեւս չի ընդունել ՀՀ քաղաքացիության օրենքը։ Ընդունի թե չէ, առաջինն իմ դիմումը կլինի, որպեսզի դառնամ Հայաստանի քաղաքացին եւ շարունակեմ ծառայել նրան։

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի միլլի մեջլիսի նախագահ Իսա Գամբարը մամուլի աշխատողներին հայտարարել է, թե հայերի պահանջը՝ Ադրբեջանում իրենց ազգային-տարածքային ինքնավարության հստակ կարգավիճակ տալու վերաբերյալ, կարող է դիտվել իբրեւ խտրականություն հանրապետությունում ապրող ազգային ուրիշ փոքրամասնությունների հանդեպ, քանի որ սրանք, ի տարբերություն Ադրբեջանի հայ համայնքի, հանրապետության սահմաններից դուրս չունեն ազգային-տարածքային որեւէ կազմավորում («Ազգ», մայիսի 15)։

Այստեղ խորհրդարանի նախագահը ցույց է տալիս ոչ միայն աններելի անիրազեկություն պատմական իրողություններից, այլեւ մի կարճատեսություն, որը կարող էր նրա աչքը խոթել աշուլիսին մասնակցած ամեն մի լրագրող, եթե, իհարկե, սա էլ վարակված չէ գամբարացավով։ Նախ, այսօր եւ արանից առաջ ավելի քան հինգ տարի Ղարաբաղի հայությունը ոչ թե պահանջում է ազգային-տարածքային ինքնավարություն, որը նա ունեցել է եւ ունի, քանի որ 1923 թվականից ի վեր այն աղրել է Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի իրավունքով (եւ եթե Ադրբեջանն այդ կարգավիճակը վերացնելու ապօրինի որոշում էր ընդունել, ապա անմիջապես էլ այն վերացվել էր ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահության հատուկ որոշումով)։ Ղարաբաղի հայությունը, դժգոհ իր այդ ինքնավարության մակարդակից ու բռնությամբ Ադրբեջանի կազմի մեջ մտցված լինելու հանգամանքից, պայքարում էր իր կատարյալ անկախ ազատության համար եւ արդեն հասել է նրան, ձգտում է դրա հաստատմանը միջազգային ատյանների միջոցով։

Ինչ վերաբերում է ինքնավարությունից դուրս այս արեւի տակ ազգային-տարածքային որեւէ ուրիշ կազմավորում ունենալու անթույլատրելի շռայլությանը, ապա մի՞թե Նախիջեւանի թրքությունը սարի այն բացառիկ ծաղիկն է, որ կարող է եւ պետք է ունենա իր ինքնավարությունը ինքնավար հանրապետության կարգավիճակով՝ այն էլ նույն ազգային անկախ հանրապետության կազմում։ Թե՞ Գամբարն ու գամբարացած լրագրողները հավկուր են ու այսօրինակ անհեթեթություններ չե՞ն տեսնում։

Մայիսի 15-ին ԼՂՀ ամբողջ տարածքում ռազմական գործողությունների դադարն էր տիրում։ Սակայն Մարտունու շրջանի երկնքում թուրքի ինքնաթիռներ են երեւացել, որոնք այս ու այնտեղ ծիկրակելով հեռացել-գնացել են՝ երեւի զգուշանալով տհաճ վախճանից։ Հասկանալի է, որ հետախուզական միջոցառումներ են կատարում ու, ինչպես եւ Աղդամի ու Ֆիզուլիի ռազմակետերում նախորդ օրերին արված կուտակումները, ենթանավորում են նոր լայնամասշտաբ գրոհի նախապատրաստությունը։

◇ ◇ ◇

Բարոնուհի Քերոլայն Կոքսն այսօր արդեն Արցախում էր. բերած մեծաքանակ դեղամիջոցներն ու օգնության մյուս պարագաները տեղ հասցնելուց անմիջապես շտապել է «տաք» կետերը. եղել է Քալբաջարում, Մարտակերտի շրջանի ազատագրված գյուղերում, ուր հարազատի իր երջանկությունն է արտահայտել հայրենի օջախներում վերստին բնավորվող, շենացնող գյուղացիների համար: Ստեփանակերտում լրագրողներին հայտարարել է, թե Քալբաջարում ինքը Հայաստանի Հանրապետության զինվորներ չի տեսել: Իսկ Ղարաբաղում իր լինելու այս հաճախականությու՞նը... «Չէ՞ որ ես այս վիրավոր երկրի մայրաքաղաքի պատվավոր քաղաքացին եմ, երկիր, ուր կոպտորեն ոտնահարվում են հայ ժողովրդի իրավունքները»:

◇ ◇ ◇

Ավարտվեց Ռուսաստանի պաշտպանության նախարար Գրաչովի հնգօրյա այցը Թուրքիա, որի ղեկավարների հետ ունեցած բանակցությունների մեջ կարևոր տեղ է բռնել ղարաբաղյան հակամարտությունը: Լրատվական մարմինները, նաև թուրքինն ու բաքվինը, այս առթիվ քիչ բան են ասում, միայն այնքանը, որ նա, Ռուսաստանի կառավարության դիրքն արտահայտելով, գտնում է, թե ղարաբաղյան բարդույթը պիտի լուծել ԵԱՀԽ-ի շրջանակում, հենց իր՝ Լեռնային Ղարաբաղի մասնակցությամբ: Չի կարելի կասկածել, որ մանրամասներն այնքան էլ ձեռնտու չեն մեր հակառակորդներին, թե չէ, շատ պիտի ծամծմեին:

◇ ◇ ◇

Ասում են՝ ԱՄՆ-ի պրեզիդենտն է նամակ գրել Էլչիբեյին՝ առաջարկելով գործնական քայլեր կատարել խաղաղության հասնելու համար, նաև հուսալով, որ Քալբաջարից դուրս կբերվեն հայկական զորքերը:

Ուրեմն, սա էլ նախապես զորքերի դուրսբերման պայման է դնում: Իսկ մեր դիվանագիտությունն անդրօվկիանոսյան այն դոդոշին ինչո՞ւ չի հասկացնում, որ հայկական Մարտակերտում ու Շահումյանում էլ թուրքի զորքեր կան, և Քալբաջարից հայոց զորքերի դուրս բերելու առաջարկ անողը սրանց մասին ևս պիտի խոսի, հակառակ դեպքում արդարամիտ մարդիկ պիտի մտածեն, թե առաջարկողը մի աչքանի է, մի կողմը տեսնում է, մյուսը՝ ոչ:

◇ ◇ ◇

Մոսկվայում **մայիսի 14–45-ին** կայացել է Ռուսաստանի պրեզիդենտի անձնական ներկայացուցչի և ԱՄՆ-ի ու Թուրքիայի հատուկ ներկայացուցիչների նոր հանդիպումը, որին մասնակցել է ԵԱՀԽ-ի՝ ԼՂ-ին վերաբերող համաժողովի նախագահի ներկայացուցիչը: Քննարկվել են բախվող կողմերի առաջարկներն ու պատասխանները, ապա ընդունվել է քառակողմ համաձայնություն (3+1), որը Երևանում ՀՀ նախագահի հատուկ հանձնարարությունների գծով դեսպան Դավիթ Շահնազարյանին ու ԼՂՀ մշտական ներկայացուցիչ Մանվել Սարգսյանին պիտի հանձներ Ռուսաստանի դեսպան Վ. Ստուպիշինը (տե՛ս ամսիս 18-ի հիշատակարանը):

Մայիսի 17. Սովորական է դառնում «հարաբերական անդորր» արտահայտությունը ԼՂՀ ռազմաճակատների ու Հայաստանի սահմանային շրջանների համար: Փոխարենը տիրական են տեղեկությունները պատանդների ու գերիների փոխանակության մասին, ազատագրված բնակավայրերի բնակեցման, տնտեսության բնագավառները կենդանացնելու վերաբերյալ:

ԼՂՀ ՆԳ նախարարի տեղակալ Ալ. Աղասարյանը, որ նաև պատանդների ու գերիների հանձնաժողովի նախագահն է, հայտնում է, որ վերջին ժամանակներն իրենք բավական եռանդուն գործ են արել, իսկ նախորդ ամբողջ տարվա ընթացքում փոխանակել են ավելի քան 200 մարդ:

◇ ◇ ◇

Հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին Հադրութի շրջխորհրդի նախագահ Հայրապետյանի հայտարարությունը. Հադրութում պետական ազատ բնակարաններում կարող են նրանք, ովքեր կժամանեն և մշտական բնակություն կհաստատեն այնտեղ: Հունիսի 1-ից նույն սկզբունքով կբնակեցվեն նաև անհատական առանձնատները:

Սկսեցին գործել Շուշիի մի շարք հին ու նոր ձեռնարկներ, Ստեփանակերտի էլեկտրատեխնիկական գործարանի շրջանային բաժանմունքը և այլ ձեռնարկներ:

ՀՀ նախագահի լրատվության ղեկավար Ա. Աբրահամյանը մամուլի ասուլիս է հրավիրել, ուր հայտարարել է, թե ԱՊՀ հավաքին գնացած մեր ղեկավարները Ռուսաստանի ղեկավարության հետ ունեցած բանակցությունների ժամանակ լայն քննության են ենթարկել նաև Արցախի խնդիրը, և դրսևորվել են լիակատար փոխըմբռնում ու սկզբունքների համապատասխանություն: Այնքանը կարելի էր ենթադրել թերևս երկու այլ հաղորդումներից, որոնք վերաբերում էին հարակից հարցերի: Դրանցից մեկը Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստր Գրաչովի խոսքն էր՝ ուղղված թուրք քաղաքական ու դիվանագիտական սանձարձակություններին: Հայտնեցին, թե Ադրբեջանի դատախազությունը, որ վճռել էր 7-րդ բանակի 5 զինվորների դատապարտել գնդակահարության, 1-ին 15 տարվա ազատազրկման, մերժում է Ռուսաստանի ղեկավար մարմինների միջնորդությունը մարդասիրական վերաբերմունք ցուցաբերելու համար.. Եվ Գրաչովն այս գնահատում է որպես քաղաքական նոր հիստերիա՝ կազմակերպված Ադրբեջանի կողմից: Հայաստանն էլ ունի անառարկելի ապացույցներ այն իրողության,– ասում է նա,– որ Ադրբեջանին զենք, զինամթերք և ռազմական ուրիշ օգնություններ են հասցնում մերձավոր մի քանի երկրներից: Իսկ նա որ դրանց փաստերը միջազգային հասարակայնության սեփականությունը դարձնի՞...

Այնինչ՝ նա ինքը ոչ մի վատ կամ դատապարտելի բան չի տեսնում, երբ Ռուսաստանի 7-րդ բանակի մի քանի զինվորներ կռվել են Ղարաբաղի ճակատում հայերի կողմից թեկուզ և իբրև վարձկաններ:

Հրապարակվեց ԱՊՀ զինված ուժերի ղեկավար Շապոշնիկովի տեսակետը կոլեկտիվ անվտանգության և միասնական պաշտպանական սիստեմի ստեղծման մասին: Գտնում է, որ սիստեմի կատարելությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է ազգային օրենսգրքերից հանել այն կետերը, որոնք կարող են խանգարել կոլեկտիվ անվտանգության կուռ հյուսվածքը:

◇ ◇ ◇

Այսօր ինձ բերին անցած շաբաթվա վերջին թերթերը, և ինձ համար որոշ բաց կետեր լրացրեց «Երկրի» «Անկարա–Մոսկվա» խմբագրականը, որն առավել ծավալում է պատկերացումները Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի նկատմամբ Ռուսաստանի պաշտոնական դիրքորոշման առթիվ: Ասում է, ապրիլի 12-ին թուրքերի «Միլլիեթ» թերթը հրապարակել է Թուրքիայում Ռուսաստանի դեսպան Ալբերտ Չեռնիշևի հետ ունեցած մի հարցազրույց, որում այն հարցին, թե Ռուսաստանն ինչպե՞ս կգնահատի հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը դադարեցնելու համար Թուրքիայի կատարելիք ռազմական միջամտությունը, պատասխանել էր այսպես. «Շատ զգույշ պետք է լինել ռազմական միջամտության մասին խոսելիս: Ես զարմանում եմ, որ այսքան շատ մարդ է խոսում զենք վերցնելու մասին: Իմ տպավորությամբ՝ Թուրքիան խաղաղասեր երկիր է: Երկար ժամա-

նակ այն պատերազմ չի տեսել: Ուստի չեմ հասկանում, թե ինչո՞ւ այս մարդիկ այսքան ռազմատենչ են: Իսկ ձեր զինվորները գիտե՞ն, թե ինչ է պատերազմը: Գեներալ Գյուրեշն իրավացի է, երբ ասում է, չի կարելի թույլ տալ ռուսական ռազմական միջամտություն: Մենք՝ ռուսներս, լավ գիտենք, թե ինչ է նշանակում պատերազմը եւ ոչ մի ռազմական միջամտություն երբեք միակողմանի չի մնա («Երկիր», մայիսի 15):

Պարզ է, եթե Թուրքիան միջամտի, դրան էլ կհետեւի Ռուսաստանի միջամտությունը հակառակ կողմից:

✧ ✧ ✧

Հազիվ երկու շաբաթ անց ԱՊՀ զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար Ե. Շապոշնիկովը հայտարարեց, թե ինքը Ղարաբաղի հարցի լուծման երկու ելք է տեսնում. մեկ՝ անմիջապես հրադադար անել եւ բանակցությունների նստել Ղարաբաղի քաղաքական կարգավիճակը որոշելու համար, երկրորդ՝ Լեռնային Ղարաբաղը դնել Ռուսաստանի ենթակայության տակ, ստեղծել նրա կառավարությունը, որի մեջ կարող են լինել Հայաստանի ու Ադրբեջանի ներկայացուցիչներ:

Երկրորդ տարբերակի դեմ անմիջապես վայնասուն բարձրացրին Ադրբեջանի ու Թուրքիայի պաշտոնական շրջանները՝ այն համարելով ինքնավար Ադրբեջանի ամբողջության դեմ Ռուսաստանի ոտնձգություն, որն էլ, իբր, իր արտահայտությունն է գտնում հայերին մատուցվող ռազմական օգնությամբ:

Անկասկած, թուրք-թրքական կողմը սպասելիքներ ունեցել է Գրաչովի այցելությունից, երեւի հույս է եղել ղարաբաղյան հարցում նրան զիջումներ պարտադրելու: Սակայն դա տեղի չունեցավ, եւ, հակառակը, Գրաչովը, հերքելով հայերին Ռուսաստանի կողմից հասցվող ռազմական օգնության պնդումները, քանիցս շեշտեց, որ Թուրքիան է օգնում Ադրբեջանին, իսկ դա կարող է առավել բարդացնել դրությունը:

Եւ հիմա էլ՝ այսօրվա հայտարարությունը, ինչպես նաեւ պատրաստված ռուս զինվորների շուրջ ծավալված խոսքուզրույցը, որոնք չեն կարող կասկածի տեղ թողնել Թուրքիայի ծավալապաշտությանը ներքաշված Ադրբեջանի դեմ Ռուսաստանի կողմից վարվող վճռական քաղաքականության մեջ:

✧ ✧ ✧

Մայիսի 18-ին Անգլիայի Լորդերի պալատի փոխնախագահ բարոնուհի Քերոլայն Կոքսը վերադարձել է Արցախից եւ ՀՀ հեռուստատեսության համար տված հայտարարության մեջ ասում է՝ ճիշտ է, որ իր 14-րդ այցն է Ղարաբաղ, սակայն, առաջին այցելությունից ի վեր, այն ե՞րբ է եղել, որ ինքը բաժանված լինի մաքառող այդ երկրից: Այս անգամ էլ վերստին շրջելով այնտեղ՝ Քալբաջարում, Գանձասարում, Մարտակերտի ազատագրված գյուղերում, Ստեփանակերտում եւ մնացած մեծ ու փոքր բնակավայրերում, տեսել է, թե ինչպես վերականգնվում է Լեռնաստանը, ինչպես իր վերքերն է բուժում ու գարնան հետ ժպտում աշխարհին... Եւ այսքանից հետո նա միայն մեկ տենչ ունի. որպեսզի այդ լեռնաստանում ծվարած փոքրիկ, հեղհեղուկ խաղաղությունը հիմնավորվի, դառնա տիրական, հնարավորություն տա, որ արցախահայությունը խաղաղ պայմաններում վայելի արյամբ ու տառապանքով ձեռք բերած իր անկախությունը:

✧ ✧ ✧

Միքայելյանի անվան հիվանդանոցում Երեւանի Պռոշյանի անվան դպրոցի սաները տեսակցել են լրագրողուհի Ցվետանա Պասկալեւայի հետ, եւ նա հուզված ու խանդավառ խոստովանում էր, որ դա իր կյանքի ամենաերջանիկ, միաժամանակ ամենապատասխանատու օրն է, որովհետեւ այդ մանչուկները համոզվեցին, որ ինքը կատարել է

ժողովրդանվեր սուրբ գործ՝ մարտնչող Արցախի մասին ստեղծելով երեք ֆիլմ, եւ միաժամանակ՝ որ ինքը արբազան պարտականություն ունի նույն գործը շարունակելու, քանի որ սիրտն այնտեղ է, իր ազատ ու անկախ ապագայի համար կռվող արցախահայության հետ:

✧ ✧ ✧

Հայաստանում Ռուսաստանի դեսպան Վլ. Ստուպիշինը ՀՀ դիվանագիտական աշխատող Գ. Շահնազարյանին եւ ԼՂՀ Երեւանյան ներկայացուցչին է հանձնել Երեքի (այժմ արդեն Չորսի) միջամտության ծրագրի ու ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 822-րդ բանաձեւի մշակված, վերջնական բնագիրն է...

Նախաբանում նշվում է, որ փաստաթուղթը հիմնված է ՌԴ պրեզիդենտ Բ. Ելցինի միջնորդական նախաձեռնության եւ Անկարայում իրենց առաջին հանդիպման ժամանակ Ադրբեջանի Հանրապետության պրեզիդենտ Ա. Էլչիբեյի ու Հայաստանի Հանրապետության պրեզիդենտ Լ. Տեր-Պետրոսյանի բարի կամքի վրա («Երկիր», մայիսի 19):

Նշվում էր նաեւ, որ փաստաթղթի ընդունումն ու ստորագրումը հակամարտ կողմերի (Ադրբեջան, Հայաստան, ԼՂ) ներկայացուցիչները պետք է կատարեն մինչեւ ս. ամսի 26-ը եւ այդ օրվա կեսին վերադարձնեն:

Ահա կոնկրետ առաջարկների մասը, որ կոչվում է «Անհետաձգելի միջոցառումների գրաֆիկ»

«Մայիսի 26.

Կողմերը՝ յուրաքանչյուրն առանձին, ստորագրում են սույն գրաֆիկը եւ տեղական ժամանակով մինչեւ կեսօր վերադարձնում են այն նրանց, ովքեր ներկայացրել են տվյալ առաջարկությունը:

Մայիսի 27.

Հայտարարություն «մայիսի 28-ից սկսած «Քալբաջարից լիովին հեռանալու մտադրության» մասին:

Մայիսի 28.

Հայտարարություն այն մասին, որ «զսպվածություն կցուցաբերվի անվտանգությունն ապահովող անձնակազմի՝ Քալբաջարի շրջան վերադառնալիս»:

Մայիսի 29.

Տեղական ժամանակով ժամը 00.01-ին սկսվում է Քալբաջարից հեռացումը:

Տեղական ժամանակով ժամը 00.01-ից իրականացվում է նաեւ հակամարտության բոլոր գոտիներում մարտական գործողությունների մեղմացում (հրաժարում հարձակողական գործողություններից, ծանր զինատեսակների, ռազմական օդուժը ներառյալ, գործածությունից):

Հունիսի 1.

Տեղական ժամանակով 00.01-ից 60 օրով դադարեցնում են մարտական գործողությունները հակամարտության բոլոր գոտիներում:

Հունիսի 3.

Մինչեւ տեղական ժամանակով 23.59-ը ավարտվում է Քալբաջարից հեռացումը, ինչը հաստատում են հեղինակավոր միջազգային ներկայացուցիչներ:

Հունիսի 6.

Ժնեւում վերսկսվում են ոչ պաշտոնական խորհրդակցությունները («5+1») կրակի վերջնական դադարեցման օրացույցի աշխատանքներն ավարտելու, դիտորդների տեղակայման, կապի ու տրանսպորտային հաղորդակցության նորմալ գործունեության արգելքների վերացման, այդ միջոցառումներն իրականացնելու նպատակով Մինսկի խորհրդակցությունը ոչ ուշ, քան 1993 թ. հուլիսի 21-ը բացելու համար:

Հունիսի 10.

Ոչ պաշտոնական խորհրդակցությունների ավարտը:

Հունիսի 14-15-ը.

Մինսկի խմբի հանդիպումը Հռոմում՝ ոչ պաշտոնական խորհրդակցություններում ձեռք բերված պայմանավորվածությունները հաստատելու համար»:

(«Անդ»):

Ամբողջ այս ղալմաղալի հիմքն ու նպատակը մեկն է՝ ԼՂՀ զինված կազմավորումների դուրսբերումը Քալբաջարից: Ոչ մի խոսք Շահումյանի ողջ շրջանի ու Մարտակերտի շրջանի բռնագրավված կեսի մասին: Իհարկե նաև Լաչինի շրջանի մասին, որ պիտի նշանակի՝ սրանք իրար պիտի արժենան, և փոխանակումը լռելյայն ընդունվի:

Թե՞ առայժմ Քալբաջարի դատարկման մասին է պայմանը, իսկ հետո արդեն պետք է որոշում ընդունվի նաև այն վերաբնակեցնելու եվ հանգամանքների վերաբերյալ:

Մայիսի 19-ին հաղորդեցին, որ Մոսկվայում տեղի է ունեցել, այսպես կոչված, ուղղափառ (արևելաքրիստոնեական) ժողովուրդների 12 երկրների ներկայացուցիչների միջազգային կազմակերպության առաջին ժողովը, որին մասնակցել են Ռուսաստանի, Հայաստանի, Բելոռուսի, Ուկրաինայի, Բուլղարիայի, Հունաստանի, Կիպրոսի, Հարավսլավիայի, Ռումինիայի, Մոլդովայի, Հյուսիսային Օսիայի ու Լեռնային Ղարաբաղի պատվիրակները: Նպատակը՝ միջազգային կյանքում համաձայնեցնելով իրենց գործողությունները և կենսոլորտ նվաճելով «զուգակշռություն ապահովել ինչպես ակտիվացող իսլամական խորհրդաժողով կազմակերպության հետ, այնպես էլ ՆԱՏՕ-ի ուժեղ կառույցների հետ առկա հարաբերություններում» («Ազգ», մայիսի 20):

Կազմկոմիտեի նախագահ, Ռուսաստանի ԳԽ-ի սահմանադրական հանձնաժողովի պատասխանատու քարտուղար Օլեգ Ռումյանցևը, պրոֆ. Սուրեն Զոլյանը և այլք, արտահայտելով իրենց մտահոգությունը առանձնացող և մի կողմում օրեցօր հզորացող մուսուլմանական արմատականության գոյության համար, կոչ արին արթնացնել ուղղափառ ժողովուրդների հոգևոր ուժերը, միահամուռ պաշտպանել նրանց շահերը միջազգային ոլորտներում, օգնել միջազգային մթնոլորտի առողջացմանը:

Խրիստո Սիորիսը հիշեցրել է իր Հունաստանի արտգործնախարարի վերջերս արած հայտարարությունը, որով պատրաստակամություն է հայտնվում ամեն կերպ տնտեսական ու քաղաքական օգնություն ցույց տալու Հայաստանին և Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությանը:

Մայիսի 24-ին Մոսկվա ժամանեց ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը: Ասում են՝ վաղը զրույցի պիտի նստի Ելցինի հետ, անշուշտ, խոսք է գնալու Եռյակի ծրագրի շուրջ:

Հաջորդ օրվա նրա հայտարարությունն իրենց զրույցի մասին բավական լավատեսական էր, չնայած չնշվեց որևէ կոնկրետ կետ (հեռուստատեսությունից):

Մայիսի 25-ին ՀՀ խորհրդարանը դռնփակ նիստում քննարկեց Եռյակի նախաձեռնությանը պատասխանելու հարցը: Նիստին մասնակցում էր նաև ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը:

Այդօր նույն հարցին էր նվիրված նաև Ազատության հրապարակում տեղի ունեցած մեծ հանրահավաքը, որն ընդունեց բանաձև՝ ՀՀ նախագահից պահանջելով «Ո՛չ» ասել ամեն մի միջնորդական նախաձեռնության, որը կվտանգի հայոց Արցախ աշխարհի գոյությունը և հետամուտ կլինի միակողմանի զիջումների», ինչպես նաև «Մերժել ղարաբաղյան հակամարտության հանգուցալուծման գործընթացում Թուրքիայի՝ որպես կանխակալ և հակահայ կեցվածք ցուցաբերող պետության, որևէ մասնակցություն» («Երկիր», մայիսի 26):

◇ ◇ ◇

Այդօր թերթերը հրապարակեցին ԼՂՀ Սարսանգի հիդրոկայանի (Թարթառի վրա) մասնակի գործարկման լուրը: Ասում են՝ առայժմ էլեկտրական հոսանքով ապահովվում է Մարտակերտի շրջանը, սակայն հայտնի է, որ Սարսանգի ՀԷԿ-ը կբավարարի ոչ միայն ԼՂՀ պահանջները, այլև կօգնի ՀՀ հարևան շրջաններին: Հեռու չէ այն օրը, - հավաստացնում էին ԼՂՀ էներգետիկները:

Մայիսի 26-ին ՀՀ-ում ԼՂՀ մշտական ներկայացուցիչ Մ. Սարգսյանը ԼՂՀ ղեկավարների՝ ԳԽ-ի նախագահ Գ. Պետրոսյանի ու ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանի ստորագրությամբ գրություն է հանձնել ՀՀ-ում ԱՄՆ-ի ու Ռուսաստանի դեսպաններին: Այնտեղ, պատրաստակամություն հայտնելով իրականացնել ծրագիրը, ԼՂՀ ղեկավարները միաժամանակ լուրջ դիտողություններ էին անում ծրագրի տարբեր կետերի վերաբերյալ՝ նշելով, որ «կասկած է հարուցում Թուրքիայի մասնակցությունը միջնորդական ձեռնարկին» («Երկիր», մայիսի 27):

Նույն օրը պարզվեց, որ Ադրբեջանը հայտնել է իր համաձայնությունը չնայած նախօրյակին տրտունջներ էր արտահայտում փաստաթղթի անկատարության թե պակասավորության մասին: Շատ կուզենային, որ նրանում պահանջ լիներ նաև Լաչինի ու Շուշիի պարպման, թերևս նաև ամբողջ Արցախը հայաթափ անելու մասին:

Նախօրյակին հայտնի էին արդեն Երևանի քաղխորհրդի և մի շարք շրջխորհուրդների որոշումները, որոնք Հայաստանի ղեկավարությունից պահանջում էին մերժել բացահայտ հակահայկական եվ թրքամետ միջամտությունը: Նույնը, իհարկե, առավել սուր ու անզիջում պահանջել էին Երևանի բնակչության բազմահազարանոց ցույցերը, որոնց հետ հաշվի չնստելը այլևս պիտի նկատվեր հակաժողովրդական ու գռեհիկ վարչարարություն:

Եվ ահա նույնը. **26-ի կեսօրից հետո** հաղորդվեցին տեղեկություններ Եռակողմ նախաձեռնությանը Հայաստանի հանրապետության տված հավանության մասին: Փաստաթուղթ-պատասխանի մեջ հավանություն արտահայտելով՝ նաև հույս էր հայտնվում, «որ նույնպիսի մոտեցում կցուցաբերեն Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթի գլխավոր կողմերը՝ Ադրբեջանն ու Լեռնային Ղարաբա-ը» («Երկիր», մայիսի 27):

Նույն օրը հրապարակվեց նաև ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հայտարարությունը, որով արդարացվում էր իր կառավարության համաձայնությունը՝ ըստ էության շատ բարձր գնահատելով Եռակողմ (+1) նախաձեռնությունը, քանի որ այն, ինչպես նախագահն էր պնդում, «ընձեռում է տարածաշրջանում խաղաղության պայմաններ ստեղծելու առաջին լուրջ հնարավորությունը, որն իր հերթին հնարավոր է դարձնում բանակցությունների միջոցով Լեռնային Ղարաբաղի հարցի խաղաղ կարգավորումը» (անդ):

Ճիշտն ասած, բանական մարդուն չի կարող զարմանք ու տարակուսանք չպատճառել, մի կողմից ՀՀ կառավարության ու նրա նախագահի և, մյուս կողմից, ԼՂՀ ղեկավարության պատասխանների սկզբունքային տարբերությունը: Իսկ եթե նկատի առնենք առաջինների պատասխանի և առհասարակ հարցին ցույց տված վերաբերմունքի էությունը, ապա տարակուսանքը պետք է փոխվի զայրույթի: Հիշենք, որ ՀՀ արտգործնախարարի առաջին տեղակալ Ժ. Լիպարիտյանը, անկասկած, իր կառավարության անունից էր խոսում, երբ նույն հարցի առթիվ ունեցած հարցազրույցում հայտարարեց, թե եռակողմ միջնորդության փաստաթուղթն իր վերջնական տեսքով «կհամապատասխաներ մեր մեկ տարվա քաղաքականության, «այնքան լավն է, որ մե՛նք կրնայինք գրած ըլլալ»: Եվ ապա «... մենք կմտածենք, որ անպատասխանատու է և ոչ մեկը բարոյական կամ քաղաքական իրավունք ունի նկատի ունենալով հայ ժողովրդի շահերը Հայաստանի մեջ թե Լեռնային Ղարաբաղում, ինչպես և այս պետության շահերն ու Լեռնային Ղարաբաղի շահերը, որ այս հնարավորությունը փախցնենք» (անդ):

Գուցե այստեղ կան դիվանագիտական այնպիսի նրբություններ, որոնց հասու են միայն համապատասխան պատրաստությամբ և ինչ-ինչ հմտություններով օժտված մարդիկ: Բայց նման դեպքում նրանք պարտավոր պիտի լինեն հասարակ մահկանացուներին բացատրել, թե իրենց բարդ-բարդ խոսքն ինչպես հասկանանք, երբ մի փաստաթուղթ, որն ունի միայն մեկ գործնական քայլի հանձնարարություն և այն էլ ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերի դուրսբերումն է իրենց զավթած (ո՛չ թե նվաճած, այլ զավթած) Քալբաջարից, և ոչ մի խոսք չունի Շահումյանի ու Մարտակերտի շրջանի լավագույն մասը նվաճած, իրենց բռնության ներքո պահող թուրքերի մասին, մի փաստաթուղթ, որ

միայն հայոց ինքնապաշտպանության քթին է տալիս, ահա այդպիսի մի փաստաթուղթ հայի գրածի տեղ պիտի դնենք եւ անվերապահորեն ընդունենք՝ անպատասխանատու եւ անբարոյական չկոչվելու համար։

Պրն Լիպարիտյանի ու նրանից վերը նստած հայ ղեկավարների խղճին թողնենք այս դիվանագիտական տրամաբանությունը եւ ուշադրություն դարձնենք հարցի մյուս կողմի վրա, որ արդեն սովորական տրամաբանությունն է՝ հենված դարձյալ սովորական բարոյական նորմերի վրա։ Հայաստանի հանրապետության պատասխանից ու նախագահի հայտարարությունից պիտի ենթադրել, թե այստեղ ոչինչ չեն իմացել ԼՂՀ ղեկավարության դիրքորոշման վերաբերյալ, առավել եւս՝ ոչինչ չեն պայմանավորվել։ Բայց չէ՞ որ Հայաստանի հանրապետությունն էր, որ մեկ տարի առաջ որոշում ընդունեց եւ մինչեւ այսօր էլ աշխարհով մեկ թմբկահարում է, թե իր համար ընդունելի եւ օրինական կլինեն միջազգային ատյանների լոկ այն փաստաթղթերը, որոնք արժանացած կլինեն ԼՂ-ի իշխանության եւ ժողովրդի հավանությանը։

Մայիսի 26-ին «Ազգը» տպագրեց հարցազրույց ՀՀ նախկին արտգործնախարար Րաֆֆի Հովհաննիսյանի հետ, որը հետաքրքիր տեղեկություններ հաղորդելով իր ընտանեկան պատմության, սեփական հոգեբանության եւ հայրենիքին, ազգին բոլորանվեր ծառայելու պատրաստակամության մասին, տեղեկացնում է նաեւ հետեւյալ միջադեպի մասին։ Ասում է. «ԵԱՀԽ հայտնի ժողովն էր, անցյալ հունվարի 30-ին։ Հայաստանը նոր-նոր էր ճանաչված աշխարհի պետությունների կողմից, ու շատ-շատերին, հատկապես Թուրքիային, թվում էր, թե հաշվողական, պարտվողական ցանկացած քայլի պիտի գնանք, միայն թե ընդունվենք միջազգային հանրության մեջ։ Թուրքիան բացահայտ խոչընդոտներ հարուցեց՝ որպես մուտքի նախապայման դնելով Հայաստանի գրավոր հայտարարություն-հրաժարումը բոլոր տեսակի պահանջներից, այդ թվում Եղեռնի եւ Ղարաբաղի խնդիրներից, Ղարսի պայմանագրի վավերացումը եւ այլն։ Դժվար է ասել, թե ի՛նչ կլիներ, եթե մեկ այլ նախարարություն լիներ բանակցությունների սեղանի շուրջ, բայց մեր արածն արդեն պատմություն է, ենթադրություններով չտարվենք։ Մեր համաձայնությունը չէր, այլ հակահարված։ Դիվանագիտորեն պատճառաբանված դիրքորոշում, որից հետո Թուրքիան նահանջեց, եւ Հայաստանը ԵԱՀԽ մտավ, առանց նախապայմանի»։

Հովհաննիսյանը խոսք է ասում նաեւ դիվանագիտության բարոյա-քաղաքական ոլորտի վերաբերյալ, անկասկած նկատի առնելով իրենից հետո արտգործնախարարության եւ առհասարակ դիվանագիտության հետ առնչվող հայ այրերի վարքուբարքի ինչ-ինչ քայլեր, որոնք հաճախ են ջրի երես ելնում՝ ստեղծելով այն տպավորությունը, թե մարդիկ, մեղմ ասած, այն չեն անում, ինչ կարող են եւ պարտավոր են։ Այն թյուր կարծիքը կա,- ասում է Հովհաննիսյանը, - թե դիվանագիտությունն անպայման պիտի խարսխվի խարդավանքների, անսկզբունքայնության, անբարոյականության վրա։ Մանավանդ ու առավելապես Հայաստանի պես մի երկրի համար, որը շատ ավելի կարող է շահել, միջազգային հանրությանը ներկայանալով որպես շիտակ, անկաշառ ու աներեր միավոր։ Ճկունություն դրսեւորելով աշխարհաքաղաքական նկատառումներով՝ Հայաստանի դիվանագիտությունը հաջողել կարող է միայն մաքուր, անկեղծ դիմանկարով, ազգային ավանդական շահերի ու ճշմարտությունների համակողմանի ներկայացմամբ եւ հետեւողականությամբ։ Վերջին շրջանի քաղաքականությունն ահա փաստեց, որ մտնելով այլեւայլ ինտրիգների, ուրիշ երկրների, խոշոր տերությունների մեծ ծրագրերի, մութ խաղերի մեջ ոչ մի հանգրվանի չհասանք...» («Ազգ», մայիսի 26)։

Այս տեսակ «մաքուր, անկեղծ...» դիվանագիտություն է պահանջում ԼՂՀ շուրջ գործադրվող քաղաքականությունը, որ հաճախ է դառնում աննպատակ խաղ, անվարպետ ձեռնածություն։

Մայիսի 27. Ստորագրված եւ շրջանառության մեջ դրված գրաֆիկի համաձայն՝ այդ օրվա 00 ժամից պետք է սկսված լիներ հրադադարը, սակայն թուրքերը շարունակում են ԼՂՀ բնակավայրերի հրետակոծությունները։ Դա բացատրվում էր նրանով, թե, իբր, Ադր-

բեջանի զորքը չի ենթարկվում Էլչիբեյին։

Հաջորդ օրերին շարունակվում էին ադրբեջանական ուժերի նոր կուտակումները ԼՂՀ սահմաններում, նրանց մարտական գործողությունները ԼՂՀ ռազմական կետերի դեմ։ Հաղորդեցին, որ մայիսի 26-27-28-ին Դաշքեսան-Քարհատից ռմբակոծել են հայկական դիրքերը Մռավ սարի փեշերին (Քալբաջարում), ինչպես նաեւ գրոհներ են ձեռնարկել Մարտակերտ քաղաքից հյուսիս գտնվող պաշտպանական դիրքերի վրա։

Սակայն անգործ չէին նաեւ ԼՂՀ ուժերը, որոնք հենց այդ օրերին ստանում էին նոր ռազմական տեխնիկա եւ կենդանի թարմ ուժ։ Այդ մասին լավ գիտեին Ադրբեջանի թուրքերը, որոնք հայտարարեցին, թե միայն մի գիշերում ստացվել է զրահատեխնիկայի 20 միավոր (10 տանկ, հետեւակային մարտական 5 մեքենա եւ 5 զրահամեքենա), որոնք անմիջապես էլ տեղափոխվել են Մարտակերտի ու Աղդամի տեղամասեր, ամրացել Աղդամի շուրջ գրաված բոլոր գյուղերում, տեր դարձել Աղդամ-Մարտակերտ մայրուղուն («Ազգ», մայիսի 30)։

Մայիսի 30-ին ՀՀ-ը հրապարակեց հայտարարություն, որով պահանջվում էր պարտաճանաչություն ցուցաբերել կատարելու միջնորդության բոլոր պահանջները։ Սակայն, ինչպես հայտնի է, այնտեղ միայն մեկ պահանջ կար, որպեսզի ԼՂՀ-ն իր զորքը դուրս բերի Քալբաջարից։ Ուրեմն, դա՞ էր պահանջում։

Հեռուստատեսության աշխատակիցը Ժ. Լիպարիտյանին հարց տվեց.

- Եթե Ղարաբաղը չկատարի այդ պահանջը, ի՞նչ կլինի։

Նա թե.

- Շատ ծանր բաներ. նախ՝ աշխարհին չենք կարող համոզել, որ մենք խաղաղության կողմ ենք։ Ապա՝ կկորցնենք այն վճռական քայլով կայուն հրադադարի հասնելու կարելիությունը, սակայն... ուրիշ ելք չունենք։

Այսինքն, համոզված չեն՝ հայկական զորքը Քալբաջարից դուրս բերելուց հետո նա այնտեղից ինչ քայլերի կդիմի... Սակայն պահանջում ենք դուրս բերել, քանի որ 3 հզորներին խոսք ենք տվել։

Այս զրույցին մասնակցող Դավիթ Շահնազարյանն ասաց.

- Երեկ էլ այսօր արձագանքեցին մեր վերաբերմունքին. Չեթինը պնդում է Հայաստանից, որովհետեւ սա ԼՂ-ին չի ստիպում ենթարկվել, ապա եւ ԼՂ-ը հակամարտող, ուրեմն եւ պայմանավորվող կողմ չի ընդունվի։

Զրույցի ընթացքում, սակայն, պարզվեց (Շահնազարյանն ասաց), որ Թուրքիայի պատվիրակությունը չի ընդունում եւ երբեք չի ընդունի ԼՂ-ի այդօրինակ դերը. ԱՄՆ-ի-նը համարյա ընդունում է, իսկ Ռուսաստանինը ոչ միայն ընդունում է, այլեւ պատրաստ է պնդել դրա վրա։

Եվ զարմանալի՞ է, որ ԼՂՀ կառավարությունն էլ դեմ է ամեն մի բանակցության կամ ընդունած պայմանի, որի մեջ դեր կունենա Թուրքիան՝ հայ ժողովրդի դեմ իր մեղքն ունեցող եւ այսօր Ադրբեջանին ամեն ինչով օգնող տերությունը։

Մայիսի 31-ին ԼՂՀ պաշտպանության նախարարության արտաքին հարաբերությունների ղեկավար Ղուկասյանն արտահայտել է իր (երեւի նաեւ ԼՂՀ իշխանությունների) անհանգստությունը, որ ՀՀ-ն իր անվերապահ համաձայնությունն է տվել Եռակողմ առաջարկության առթիվ, երբ կա նույն Հայաստանի ԳԽ-ի որոշումը նման դեպքերում համերաշխ լինելու ԼՂՀ իշխանության եւ արցախահայության կարծիքների հետ։

Ճեպազրույցն անցկացնող Ա. Աբրահամյանն ասաց.

- Հայաստանը, չնայած ներքին դժգոհությանը, համաձայնեց Եռյակի հետ՝ փորձելով ստեղծել հավասարակշռություն, նաեւ հարգել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծված կարգերը։

Բայց այնպես էլ չպարզվեց, թե դրանք ինչ կարգեր են, որոնց համար դարձյալ պիտի զոհաբերել արցախահայության շահերը։

Հունիսի 1. Վերջին օրերին լրատվական տեղեկություններում իշխող «հարաբերական հանգիստն» ինձ լրջորեն անհանգստացնում է, մանավանդ երբ դրա կողքին էլ պարտա-

դիր հնչում է Ֆիզուլու շրջանից Հադրութի ու Մարտունու շրջանների պաշտպանական դիրքերի վրա տարտամ տեղացող կրակին վերաբերող լուրը: Սա չի՞ նշանակում, թե այս կողմերում մեր պաշտպանության ուժերի ուշադրությունը բեւեռած պահելով՝ թուրքը մի ուրիշ տեղ մեծ գրոհ է նախապատրաստում:

Ասում են՝ Լոնդոնում գտնվող մեր կառավարական պատվիրակությունը (վարչապետ Հրանտ Բագրատյանի գլխավորությամբ) հանդիպում է ունեցել Մեծ Բրիտանիայի նախկին վարչապետ Մարգրետ Թետչերի հետ, եւ սա, ի միջի այլոց, խոստացել է օգնել Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթի կարգավորմանը, որպեսզի այնտեղ խաղաղություն հաստատվի:

Աչքներս լո՜ւյս. Բաքվում մեզ է քարկոծում, մեր կործանվող երկրին իր անձնազոհ օգնությունը բերող բրիտանուհի Քերոլայն Կոքսին բամբասում, իսկ հիմա պատրաստակամություն է հայտնում օգնել, որպեսզի Ղարաբաղում խաղաղություն հաստատվի: Մենք ծանոթ ենք այն խաղաղությանը, որ Ադրբեջանի նավթով եւ ուրիշ միջոցներով կաշառված անգլիական պաշտոնյաներն են բերում: 1918-20 թթ. Թետչերի տղամարդ տեսակի ներկայացուցիչները՝ Թոմսոնը, Շատելվորտը եւ մյուս ծախու հրեշներն էին, որ խափանեցին Արցախի միացումն իր մայր Հայաստանին:

Բայց Հայաստանի պատվիրակությունն ի՞նչ կարիք ուներ այդ Թետչերի հետ հանդիպելու: Մի՞թե հաշվետվության մեջ մեկ հանդիպում եւս գրանցելն է կարեւոր:

◇ ◇ ◇

Այսօր մոսկովյան հեռուստատեսության «Թեմա» շարքը հետաքրքիր հաղորդում ուներ. հարցերին պատասխանում էին դրամատուրգ Վիկտոր Ռոզովն ու հրապարակախոս Ստանիսլավ Գովորուխինը: Ամեն ինչ այնպես էր, կարծես խոսեցնում էին իրենց քանդված ու վերջնականապես խորտակվող երկրի համար կրակված երկու հայ մարդու, եւ սրանք էլ իրենց Հայաստանին վիճակված ողբերգությունն են ներկայացնում՝ անելանիորեն դժվարանալով ելքի որեւէ ճանապարհ նշել, ցույց տալ, գոնե հուսալ...

Խոսում են մեծ, հզոր, երբեմնի հարուստ Ռուսաստանի այժմյան մուրացիկի վիճակից, ստացած վարկերից, ահռելի պարտքերից..., եւ Ռոզովն ասում է. ես չգիտեմ առավել ծանր ողբերգություն, քան երբ մեկի որդին ու թոռը պիտի պարտավոր լինեն մարել նրա պարտքերը:

Հարցնում են՝ ինչպե՞ս եք նայում ռուս զանգվածային արտագաղթին, դուք հայրենիքը կլքե՞ք: Համարյա երկուսով, պարզապես իրար լրացնելով հայտնում են, որ առաջ դրան ուրիշ տեսակ էին վերաբերվում, հիմա՝... Ի՞նչ անեն ոչ իրենց մեղքով դժբախտացած եւ փրկության ուրիշ ճանապարհ չունեցող մարդիկ: Իսկ մե՞նք. "Остаться не мыслимо, уехать не возможно".

◇ ◇ ◇

Երեկ Թիֆլիսում, Վրաստանի «Արդարություն» կուսակցության նախաձեռնությամբ հրավիրված է եղել իրենց, Ադրբեջանի ու Հայաստանի մի շարք կուսակցությունների ներկայացուցիչների համաժողով, որը Թիֆլիս հասած հայերին անմիջապես առաջարկել է ստորագրել վրացիների ու ադրբեջանցիների կողմից նախապես պատրաստված նույն փաստաթուղթը, որը «Կովկասյան տուն» համերաշխության կենսավայր ստեղծելու ծրագիր է տարփողում: Հայերը, ծանոթանալով թղթին, տեսնելով նրա խորքը, հրաժարվեցին ստորագրել: Հետագայում դա այսպես պիտի բացատրեին չստորագրողները. «Կովկասյան տան» առաջարկվող հիմնավորումը ընդգծված հակառուսական բովանդակություն ուներ: Փորձ էր արվում այսրկովկասյան բոլոր պրոբլեմները պատճառաբանել սոսկ Ռուսաստանի կայսերապաշտ ուժերի միջամտությամբ: Դրան ՀՀԴ պատվիրակության կողմից անհապաղ տրվեց համապատասխան հակահարված եւ գնահա-

տական այն իմաստով, որ այդ կնճիռներն ու կոնֆլիկտները ո՛չ միայն եւ ո՛չ այնքան դրսից են հրահրված, որքան ունեն պատմական ու իրավական խոր հիմքեր, որոնք պետք է փնտրել բուն այս տարածքում, եթե ցանկանում ենք լուծել եղած եւ առկա հակասությունները: Հատկապես շեշտեցինք այն հանգամանքը, որ եթե խոսում ենք օտար միջամտության մասին, չի կարելի սահմանափակվել Ռուսաստանով՝ բացառելով Թուրքիան, որը ամենաեռանդուն կերպով մասնակցում է հակամարտություններին որոշակի կողմերի օժանդակելով ու աջակցելով: Նշեցինք, որ սա մեր ժողովրդին խիստ անհանգստացնող փաստ է, եւ եթե մենք վրացիների ու ադրբեջանցիների հետ համատեղ ստորագրենք մի փաստաթուղթ, որով պահանջենք Ռուսաստանի անհապաղ հեռացում, Այսրկովկասում նրա ռազմական ու քաղաքական ներկայության բացառում, ապա, եթե նույնիսկ կարողանանք դրան հասնել, կառաջանա մի դատարկություն, որը հետո անպայման կլցվի թուրքական ներկայությամբ, իսկ ցեղասպանություն տեսած ու իր հարեւանին լավ ճանաչող հայ ժողովուրդը չի կարող եւ չի ցանկանա նման դիրքորոշում որդեգրել («Երկիր», հունիսի 5):

Վերջում ստորագրվել է մի հեղհեղուկ փաստաթուղթ, որով կոչ է արվում Կովկասում խաղաղություն ստեղծելու համար կյանքի կոչել քաղաքական ուժերի եւ առաջիկայում Թիֆլիսը դարձնել նման հանդիպումների վայր:

Վրացի մեր եղբայրները սեփական ցավերը վերացնելու համար երեւի պատրաստ են Հայաստանի գլխին կապել ամեն տեսակ խայտառակություն:

◇ ◇ ◇

Այս օրերին ԼՂՀ-ում շատ է խոսվում Երեքի միջնորդության մասին: Արկադի Ղուկասյանը հրապարակել է հայտարարություն, որով կշտամբում է այն ոտով-ձեռով ընդունող դիվանագետներին: Նա ասել է՝ ԼՂՀ կառավարությունն ըմբռնումով է վերաբերվում Հայաստանի խնդիրներին ու դժվարություններին, սակայն եւ գտնում է, որ «յուրաքանչյուր որոշում ընդունելու պահին հիմնական գործոնը պիտի լինի մեր ժողովրդի անվտանգության երաշխիքների ապահովումը»: Նշել է, որ միջնորդություն կոչվածը, Թուրքիայի պահանջով, միանգամայն հեռացել է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի N 822 բանաձեւից եւ դարձել ԼՂՀ-ն անկյուն քշելու միջոց («Ազգ», հունիսի 1): ԱՄՆ-ի պետքարտուղարության ղեկավար Բաուչերը հայտարարել է, թե ինքը հասկանում է Ղարաբաղի մտահոգությունն իր ազգաբնակչության անվտանգության համար երաշխիքներ ապահովելու խնդրում, եւ հասկանում է նաեւ Թուրքիայի դիրքը, որով փորձեր են արվում «խառնել» Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի հաշիվները» (նույն տեղում):

Թուրքիայի արտգործնախարար Չեթինը ԼՂՀ դիրքը (միջնորդությունը կատարելուց հրաժարվելը) բացատրում է որպես Հայաստանի խորամանկ խաղի արդյունք: Լեռնային Ղարաբաղը, - հայտարարել է Հ. Չեթինը, - չի կարող լինել բանակցող կողմ, քանի որ Ղարաբաղն ադրբեջանական տարածք է: Եվ այս ամենը սոսկ խաղ է: Հայերի պատասխանը երաշխիքներ չի պարունակում: Մենք չենք ուզում, որ Երեւանի կառավարությունը Ղարաբաղում կատարի այն դերը, ինչ Բելգրադն է խաղում Բոսնիայում եւ Հերցեգովինայում» («Երկիր», հունիսի 1):

Այս գնահատականն ու տոնը կատարյալ թուրքական են եւ հուշում են, թե ինչպես իրավացի են արցախցիները, երբ կտրականապես դեմ են Թուրքիայի մասնակցությանը իրենց վերաբերող որեւէ հարցի քննությանը (ավելորդ է ասել վճիռ ընդունելուն):

Հունիսի 4-ին, ինչպես ԼՂՀ ճակատներում, այնպես էլ Հայաստանի սահմանային շրջաններում, հրադադար է եղել, սակայն թուրքերը մի շարք վայրերում (Մարտակերտի, Մարտունու եւ Հադրութի շրջաններում) գնդակոծել են մեր ինքնապաշտպանության դիրքերը, իսկ ՀՀ Տավուշի շրջանում հրթիռակոծել են մի շարք գյուղեր՝ արդյունքում Մովսես գյուղն ունի 2 զոհ, Այգեպարը՝ 1, Բերդը՝ 5 վիրավոր:

ԼՂՀ-ում չեն պատասխանում գնդակոծություններին, քանի որ որոշել են հաստատ

մնալ հրապարակի որոշմանը: Ամենուրեք նկատում ու հաստատում են թուրքի զորագնդերի ու զինտեխնիկայի նոր կուտակումներ, իսկ թե իրենք ի՞նչ են անում, այդ առթիվ լռում են:

⋄ ⋄ ⋄

Հունաստանի կառավարական պատվիրակության ղեկավար, արտգործնախարարի տեղակալ Վիրժինիա Ցուդերուն այսօր լրագրողների հետ ունեցած ասուլիսում խոսեց այն մասին, որ Հայաստանն ու Հունաստանը պատմությամբ, ճակատագրով, մշակույթով, մանավանդ քաղաքական շահերով կազմում են մի այնպիսի զույգ, որ պետք է սերտ բարեկամություն, համերաշխություն ու համագործակցություն ունենան: Խոստանում է (իհարկե, իր նախարարության անունից), որ Հունաստանը միջազգային ատյաններում միշտ էլ կպաշտպանի Հայաստանի արդար շահերը:

⋄ ⋄ ⋄

Մոսկվայի հեռուստատեսությունը ցուցադրեց բարձր մտավորականության մի ասուլիս, որի մասնակից ռեժիսոր Գուբենկոն (կարծեմ նախկին մշակույթի մինիստրը) ասաց. «Արաբական ամիրայություններում հողի տերն աբորիգենն է (տեղաբնիկը), որն էլ 100-տոկոսով սեփականատերն է դառնում երկրի այդ մեծագույն հարստության: Այդպես պիտի լինի նաեւ մեր երկրում. հողին պիտի տեր լինի աբորիգենը, եւ մյուսները պետք է դիտվեն որպես եկվորներ...»:

Ես լսել էի այս խոսքը եւ շշմած էի, իսկ ինչո՞ւ ռուս ժողովուրդն այսօր այնպես փոթորկված է նորանկախ հանրապետություններում իր դեմ բորբոքված կրքերից, չէ՞ որ նրանք էլ ռուս մի քանի տասնյակ միլիոն ներկայացուցիչներին են ո՛չ աբորիգեն ու նվաճող համարում: Թե՞ ռեժիսոր Գուբենկոն այս վայրենության դեմ է վայրենի դիմադրություն հակադրում: Եվ ո՛չ երկրորդական մի հարց էլ. այդ երբվանի՞ց Արաբական ամիրայությունները դարձան քաղաքակրթություն սերմանող եւ ազգերի բարի հարաբերությունների օրինակ:

Հունիսի 5-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, որ Ադրբեջանից գալիս են սահմռկեցուցիչ լուրեր. այնտեղ պրեզիդենտ Էլչիբեյի հռչակած արտակարգ դրությունը վեր է ածվել խառնակչության ու քաոսի (թղթակից Իլյա Դադաշիձե): Նախկին արտգործնախարարը, որ հանրահավաք էր հայտարարել ամսիս 5-ին իրականացնելու համար, որպեսզի ժողովրդի լեզվից պահանջի պատասխանատվության կանչել հանրապետությունում իրենց տիրապետությունը հաստատած կաշառակերներին, հովանավորիչներին ու մնացած տեսակ-տեսակ շառլատաններին, հրաժարվել է իր ծրագրից: Բաքվի փողոցներում իշխում են ռազմական տեխնիկայի մեքենաները, զրահակիր զինվորները՝ հրաման ստացած լինելով դաժանորեն պատժել «հասարակական կարգը» խախտողներին: Չէ՞ որ Էլչիբեյը հանրապետության արտակարգ դրությունը երկարացրել է եւս երկու ամսով: Իսկ այս պահին Գանձակից գալիս են սահմռկեցուցիչ լուրեր. այնտեղ հակադիր ուժերը շարունակում են զինված բախումներ, կան բազմաթիվ զոհեր, վիրավորներ: Մի խոսքով՝ թուրքերը կոտորում են իրար:

Կոտորում են: Միշտ այդպես է եղել թուրքերի վարքը՝ մեզ են կոտորել... Շուշիում, Բաքվում, Գանձակի կողմերում, վերջին շրջանում էլ՝ ամենուրեք, ուր հայ են տեսել: Եվ եթե դեռեւս շարունակում են կոտորել, լավ է, որ կոտորեն իրար, քան, իհարկե, մեզ:

Հունիսի 6-ին Հայաստանի թղթակիցը զրույց ունեցավ Ռուսաստանի պրեզիդենտի աշխատակազմի ղեկավար Սերգեյ Ֆիլատովի հետ, որը, ի միջի այլոց, բարյացակամորեն խոսեց Ղարաբաղի բարդույթի մասին՝ շեշտելով, որ իրենք շատ են շահագրգռված նրա արագ ու արդար լուծմամբ եւ պատրաստ են գործադրելու ամենաեռանդուն ջանքեր, քանի որ, ինչպես Հարավսլավիայում, այնպես էլ այստեղ Ռուսաստանն ունի իր շահե-

րը եւ ըստ այդմ էլ պիտի վարի հստակ քաղաքականություն: Ինչ վերաբերում է հայ-ռուսական տնտեսական ու քաղաքական, դիվանագիտական փոխհարաբերություններին, ապա այստեղ էլ մենք ոչ միայն ստեղծել ենք ամենասերտ բարեկամական մթնոլորտ, այլեւ այն զարգացնելու եւ ամրապնդելու ամենաբարենպաստ պայմաններ: Հիշենք թեկուզ այն, որ մեր կողմից Ռուսաստանի վարչապետի առաջին տեղակալ Օլեգ Լոբովն է այդ հարաբերությունների կազմակերպիչ-վերահսկողը (куратор): Ձեր կողմից եւս ձեռներեց ու հարմարագույն մարդ է նշանակված: Ուրեմն ջանանք անել ամենայն հնարավորը:

Նման պարագաներում պաշտոնյան չի ասում ամեն ինչ, բայց սա ասաց, եւ թող անհասկացողն անգամ հասկանա:

Հունիսի 7-ին ՀՀ նախագահի՝ արտակարգ գործերի դեսպան Դավիթ Շահնազարյանը հեռուստատեսությամբ հայտարարեց, թե ԵԱՀԽ-ի ղարաբաղյան նախաձեռնություններին գումարվեց եւս մեկ փաստաթուղթ. դա Մինսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելիի գիրն է՝ Մինսկի խորհրդաժողովի անդամ ինն երկրների ներկայացուցիչների անունից: Այն, իբր, հիմնված է ՄԱԿ-ի N 822 թղթի սկզբունքների վրա, էապես տարբերվում է նախորդ՝ 3+1 նախաձեռնությունից: Իբրեւ շատ կարեւոր տարբերություն նշեց այն, որ այստեղ պահանջվում է, որպեսզի Քարվաճառից հայ զորքի դուրսբերելուն հետեւող դիտորդները հսկեն նաեւ հաջորդ շրջանի վրա՝ չլինի՞ թուրքն այնտեղ իր ձեռքը մտցնի: Կարեւոր է նաեւ ապաշրջափակման պահանջը՝ շրջափակման պայմաններում գտնվող բոլոր կետերի ու շրջանների համար:

- Եթե Հայաստանի կառավարությունը Երեքի նախաձեռնության նկատմամբ չցուցաբերեր իր ճկուն ու միակ հնարավոր քաղաքականությունը, ապա դժվար թե մենք արժանանայինք այս շատ ավելի ձեռնտու փաստաթղթին,- զրույցի վերջում եզրակացրեց Դ. Շահնազարյանը:

Սակայն հայտնի է, որ Հայաստանի կառավարությունը պարզապես ընդունել է Երեքի (ավելի ճիշտ 3+1-ի) նախաձեռնությունը: Այս դեպքում ինչո՞ւ այն նորոգված ու փոփոխված ներկայացնելու պատիվը վերագրվում է Հայաստանի կառավարության անմռունչ ընդունումին եւ ոչ թե ԼՂՀ մերժումին: Եվ ապա, ի՞նչ մի հայանպաստ տարբերություն կա նոր թղթի՝ իր շարադրած կետերում...

Ամեն պարագայի սպասենք-տեսնենք:

⋄ ⋄ ⋄

Այսօր երկար խոսեցին Հրանտ Բագրատյանի պատվիրակության եվրոպական երթուդարձի «փայլուն արդյունքների» մասին: Պետք է ենթադրել, մանավանդ հերոսների անձնական խոսքերից, որ այդ արդյունքների փայլը տարածվում է նաեւ ղարաբաղյան բարդույթի լուծման հեռանկարների վրա: Իսկ երբ մեկն էլ իր խոսքը կոնկրետացրեց, պարզվեց, որ Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունն, օրինակ, համառորեն պնդում է իր հայտնի տեսակետը՝ Ադրբեջանի ամբողջականության պահպանում՝ ԼՂ-ի վարչական ինքնավարությամբ հանդերձ: Վերջինս էլ, իբր, որպեսզի գտնվի միջազգային հսկողության ներքո:

Բայց եթե սա է «փայլուն արդյունքը», ինչո՞ւ նորից ղարաբաղյան խնդիրը ծամծմվում է, շահարկվում բոլոր մակարդակներում:

Աշխարհի լրատվական բոլոր բերանները Բաքվի ու Գանձակի խառնակչությունների մասին են խոսում: Ասում են՝ միայն Գանձակում զոհերի ու վիրավորների թիվը հասնում է 300-ի: Սպանվածների մեջ է նաեւ Էլչիբեյի պահապան զորախմբի հրամանատարը: Կալանքի տակ, ինչպես նաեւ պատանդ են հանրապետության մի շարք ղեկավարներ: Ստեղծված է հաշտարար հանձնաժողով՝ ակադեմիկոս Իմամ Մուստաֆաեւի ղեկավարությամբ: Սա կոմկուսի նախկին (1950-ական թվականների) առաջին քարտուղարն

էր, երեւի այսօրվա համազգային աղսախկալը, որի միջոցով հույս ունեն փոխըմբռնումի բերել հակադիր կողմերին։

ԼՂՀ լրատվական մարմինն էլ հաղորդում է, որ հրաձգություն ու գզվռտոցներ են եղել նաեւ Արցախի սահմանակից թուրքական զորաջոկատներում։

Հունիսի 7-ին ոչ պաշտոնական, սակայն տագնապով խոսում են այն մասին, որ ԼՂՀ-ում զորաջոկատները կուսակցականանում են, ու հեռու չէ այն օրը, երբ նրանցից յուրաքանչյուրը կգործի իր կուսակցական կենտրոնի թելադրանքով։ Եվ, քանի որ մեր կուսակցություններն էլ սովորություն չունեն համախմբվելու համազգային կարեւորագույն խնդիրների շուրջ, ապա հասկանալի է, թե սրա վերջն ինչ կարող է լինել։

Հունիսի 8-ին արդեն Հայաստանի կառավարությունում պատրաստ էր ԵԱՀԽ-ից երեկ ստացված ղարաբաղյան փաստաթղթի պատասխանը։ ՀՀ արտգործնախարարը Մինսկի խմբի ղեկավար Մ. Ռաֆայելիին հղել է նամակ հայտնելով իր կառավարության գոհունակությունը, նշելով, որ այն ճանաչվում է իբրեւ ՄԱԿ-ի 822-րդ ժամանակացույցի սկզբունքներով շարադրված մի փաստաթուղթ, որը նկատի է առնում ոչ միայն ապաշրջափակումների, այլեւ բարդույթի մեջ ներգրավված ժողովուրդների անվտանգության ապահովելու խնդիրները, միջոցառումներ կայուն խաղաղություն հաստատելու համար։ Ուստի եւ ոչ միայն ընդունում է ու պատրաստ է իրեն վերաբերող կետերն անհապաղ իրականացնել, այլեւ կոչ է անում, որպեսզի Ղարաբաղն ու Ադրբեջանը եւս նույն վերաբերմունքը ցույց տան այս օգտակար փաստաթղթի նկատմամբ։

Իսկ Հայաստանում ԼՂՀ մշտական ներկայացուցիչ Մ. Սարգսյանը հայտարարեց, թե այս փաստաթուղթը ոչնչով չի տարբերվում 3+1-ի նախաձեռնությունից, դժվար թե որեւէ իրական դեր ունենա բարդույթի լուծման գործում։ Եվ, այնուամենայնիվ, Ստեփանակերտում ուսումնասիրում են փաստաթուղթը, իրենց վերաբերմունքը կհրապարակեն ամսիս 11-ին։

Օրվա կարեւոր իրադարձություններից էին Արգենտինայի դեսպանի հավատարմագրի ընդունումը եւ նրա հանդիպումը ՀՀ մի շարք ղեկավարների հետ (Լ. Տեր-Պետրոսյան եւ իր տեղակալը, Բ. Արարքցյան եւն) հետ։ Զրույցներում անպայման «քննում» էին ղարաբաղյան բարդույթը, «պարզում» այն դերն ու հնարավորությունները, որ այդ հարցի լուծման մեջ ունեն Լատինական Ամերիկան ընդհանրապես, Արգենտինան՝ մասնավորապես։ Խոսելիս այնպիսի կեցվածք էին ընդունում, ասես հենց դրանից է կախված եւ այսպես էլ պիտի լուծվի մեր ազգին տանջող հարցը։ Իսկ մենք գիտենք եւ երբեք էլ չենք մոռանա, որ անցյալ տարի մեր նախագահն ու մյուս պաշտոնյաները Լատինական Ամերիկայի երկրներում իրենց տուրիստական երթերը կատարելիս հայ ժողովրդին համոզում էին, թե այնտեղ է ղարաբաղյան կծիկը հայության օգտին բացելու ամենակարճ ուղին, եւ ահա ուր-ուր է, Արգենտինան կընդունի-կճանաչի Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը, դրանից հետո էլ այդ ընդունում-ճանաչումի ճանապարհը կբացվի, եւ Արգենտինային էլ կհետեւեն մյուս հեռու-մոտիկ բարեկամները։

Հիշում ենք, այսպիսի բանը ո՞նց կմոռանայինք։ Բայց այն ժամանակ մարդիկ իրենց զբոսաշրջիկությանը պիտի ժողովրդի համար ընդունելի պատճառ ու հիմք առաջարկեին եւ այդ էին գտել։ Հիմա՞ ինչ է պատահել, նորի՞ց պիտի զբոսանքի ելնեն...

Ադրբեջանում դեռ մոլեգնում է խառնակչությունը։ Ընդդիմության ղեկավար, Երկրորդ կորպուսի նախկին հրամանատար Սուրաթ Հուսեյնովի կողմ են անցել Գանձակի հարեւան մի շարք շրջաններ եւ պահանջում են ապիկար կառավարության հրաժարականը։ Վարչապետ Հուսեյնովն էլ, երեւի Էլչիբեյին փրկելու համար, հրաժարական է տվել, եւ միլլի մեջլիսն անմիջապես «հարգել» է նրա վճիռը։

Հունիսի 9-ին դրությունը խառնիխուռն էր. Ֆիզուլու կողմերից հրետակոծել են Մարտունու շրջանի սահմանային պաշտպանական կետերը։ Իսկ Գանձակում մոլեգնած ընդդիմությունը, որի բախումներում զոհվել եւ վիրավորվել են շուրջ 300 հոգի, արձագանք է տվել Բաքվում. ժողովուրդը պաշարել է միլլի մեջլիսի շենքը։

Այսօր Բաքու է ժամանել Նախիջեւանի ամիրա Հեյդար Ալիեւը։

⋄ ⋄ ⋄

Հրապարակվեց ՀՀ արտգործնախարարի պատասխան նամակը Մ. Ռաֆայելիին։ Ոտով-գլխով համաձայն է նրա առաջարկին եւ Լեռնային Ղարաբաղին էլ կոչ է անում նույնն անել։

Մոսկվայում արտգործնախարար Կոզըրեւն ու Ադրբեջանի պաշտոնակից Ղասըմովը քննել են Ղարաբաղի բարդույթը, եւ Ղասըմովը վերջում գոհունակությամբ նշել է Ռուսաստանի անշահախնդիր ջանքերը՝ ուղղված այդ հարցի լուծմանը։

⋄ ⋄ ⋄

Երեկ «Ազգը» տպագրել էր (հայերեն թարգմանությամբ, իհարկե) «Լեռնային Ղարաբաղի հարցով ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խորհրդաժողովի նախագահ» Մարիո Ռաֆայելիի նամակն ու «Անվտանգության խորհրդի 822-րդ բանաձեւի իրականացման հրատապ քայլերի գրաֆիկը»՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարներին ուղարկված սույն հունիսի 3-ին։ Նրա մասին լրիվ ու անկանխակալ պատկերացում տալու համար ես այն անպայման կդնեի այստեղ, որպեսզի այսօրվա ու ապագայի ընթերցողները տեսնեն, թե դրանք ինչ տեսակ անարդար ու հակահայկական փաստաթղթեր են, որոնց հետ համաձայնել կարող են միայն իրողություններից բան չհասկացողները, մեկ էլ ինչ-ինչ խանգարում ունեցողները (իսկ ԱԳՆ-ի տեղակալ Լիպարիտյանն ասում էր դա մի այնպիսի փաստաթուղթ է, ոնց որ մենք լինեինք գրած)։ Սակայն թարգմանությունն այնքան անհմուտ, պարզապես «ձախ ձեռքով» է կատարված, որ բան հասկանալու համար կամ պետք է ենթադրություններ անել, կամ էլ գտնել բնագիրը եւ փնտրել-գտնել ամեն ինչի իմաստը։ Իսկ Հայաստանում ռուսերենն անգամ չեն հրապարակել, որպեսզի հեշտ լինի ժողովրդին հավատացնել, թե ամեն ինչ լավ է, ընդունելով մենք տեր ենք դառնալու խաղաղության։

Պետք չէ զարմանալ մեր վերջին իշխանությունների եւ նրանց դիրքը պաշտպանող մյուսների կարծիքի վրա. նրանք որոշել են Ղարաբաղը թողնել Ադրբեջանի կազմում եւ պատրաստ են մասնակցելու այդ վճիռն իրականացնելուն ուղղված ամեն տեսակ քաղաքական խաղերին։ Իսկ Դավիթ Շահնազարյա՞նը, որ այնօր (հունիսի 7-ին) այս նոր փաստաթուղթը ներկայացնում էր իբրեւ մի նոր որակ, հայանպաստ, Արցախի շահերից բխող արդարության ձայն։

Եվ բացահայտ սո՞ւտը։ Ասում էր՝ 9-ի առաջարկության մեջ նշված է, թե հայ զորքը Քելբաջարից դուրս բերելուն հսկող դիտորդները հետեւելու են, որպեսզի թուրքն այնտեղ չմտցնի իր զորքը։ Մինչդեռ «Գրաֆիկում» ոչ միայն նախատեսվում է այնտեղ թուրքի զորք մտցնել, այլեւ ԼՂՀ առաջ պայման է դնում, որպեսզի «զսպվածություն ցուցաբերվի»։

Ինչ վերաբերում է Շահնազարյանի պնդմանը, թե փաստաթղթում նախատեսվում է ապաշրջափակման պահանջ՝ շրջափակման մեջ գտնվող բոլոր կետերի ու շրջանների համար, ապա այնտեղ որոշակի, վճռական ոչ մի խոսք չկա ապաշրջափակման առթիվ, բացի անորոշ ու անգույն մի ակնարկից այն մասին, որ, իբր, կողմերը պիտի դադարեցնեն թշնամական գործողություններն ու ակտերը, այդ թվում՝ պայմաններ ստեղծել «նորմալ հաղորդակցության ու տրանսպորտային բոլոր արգելքների վերացման» համար եւ «ապահովեն միջազգային մարդասիրական օգնության ջանքերի անարգել մուտքը տարածք, մանավանդ բարդույթից տուժած բոլոր գոտիները»։

Հետաքրքիր է, որ «մարդասիրական օգնության մուտքին» վերաբերող այս միակ որոշակի խոսքն էլ անհասկանալի է, քանի որ հայը չի խանգարում, որպեսզի միջազգային մարդասիրական օգնությունը հասնի Ադրբեջան, այլ Թուրքիան է Հայաստանի ճանապարհին արգելք դրել, եւ այստեղ էլ նա ոչ թե կատարելու պարտականություն ստանձնող է, այլ կարգադրող կամ դաս տվող։

Բայց մի՞թե Դ. Շահնազարյանը չի հասկացել իր կարդացած փաստաթուղթը։ Թե՞

դրական խոսքով ճանապարհ էր հարթում ղեկավարների առաջ։

Ինչևէ, մեզ մնում է հիշել, որ երկու փաստաթղթերում լոկ մեկ գործնական քայլի համաձայնություն կա՝ «օկուպացիոն ուժերի դուրսբերումը Քալբաջարի շրջանից ու Ադրբեջանից վերջերս գրավված այլ տարածքներից», և սրա իրականացման համար էլ մտրակ են թափ տալիս «դուրսբերողների» դեմ, որպեսզի նրանք զսպվածություն ցուցաբերեն «Քալբաջարի շրջանի անվտանգության համար [թուրքի] անվտանգության անձնակազմ վերամտցնելիս»։

Բայց հայտնի է, որ հայերը Քալբաջար են մտել իրենց անվտանգությունն ապահովելու համար, քանի որ վերջին երկու տարում այդտեղից է, որ անընդհատ հրետակոծում էին Մարտակերտի, Շահումյանի, Ասկերանի շրջանները, հարձակումներ գործում, ասպատակում ու դիմում անպատմելի վայրագությունների և, վերջապես, այդտեղից է, որ թուրքը երկու անգամ Թարթառի հովտով շարժվել է դեպի արևելք, դեպի Մարտակերտի դաշտ՝ ճանապարհին հրի ու սրի մատնելով Չափարը, Հաթերքը, Վաղուհասը և մյուս մեծ ու փոքր բնակավայրերը, որոնց ամենամեծերն ու շրջկենտրոն Մարտակերտը դեռևս գտնվում են թուրքի «օկուպացիոն ուժերի» ձեռքին։ Էլ չեմ խոսում Շահումյանի շրջանի մասին, որի հայ բնակչությունն այսօր էլ փախստական է իր տունուտեղից, թափառում է Հայաստանում, Ռուսաստանում և ուրիշ վայրերում, այս մասին էլ ո՛չ որևէ խոսք կա փաստաթղթերում, ո՛չ լինելու է։ Ինչո՞ւ։ Որովհետև հիմա ղարաբաղյան բարդույթի մասին միջազգային բոլոր ատյաններում փաստաթղթերը կազմվում են Թուրքիայի թելադրանքով։ Թուրքիայի, որը չի էլ թաքցնում, թե ինչպես ինքը կանգնած է Ադրբեջանի թիկունքում և հարկ եղած դեպքում հայերին ատամ ցույց կտա, որպեսզի սրանք խելքի գան։

Այո, Թուրքիայի թելադրանքով և թուրքավարի խորամանկ, որպեսզի նախագահության մյուս 8 անդամները՝ Գերմանիան, ԱՄՆ-ը, Բելոռուսը, Ֆրանսիան, Իտալիան, Ռուսաստանը, Շվեդիան և Չեխիան, չհասկանան էլ, թե ինչ-ինչ հակաարցախյան դավ է պարունակում այդ փաստաթուղթը, որն արտաքուստ այնքան անմեղ ու խաղաղարար է, որ ոչ մի անուն էլ չի տալիս, - ո՛չ ԼՂՀ կամ ԼՂ, ո՛չ Հայաստան, ո՛չ Ադրբեջան, - այլ կոչ է անում «օկուպացիոն ուժերը» դուրս բերել Քալբաջարից, որպեսզի հետո հնարավոր լինի այնտեղ դիտորդներ ու խաղաղարար մարդիկ ուղարկել, զինադադար հաստատել և մեկընդմիշտ վերջ տալ արյունահեղությանը։ Քալբաջարն ի՞նչ է, ո՞ւմ է պատկանում, ո՞ւմ զորքերն են դուրս բերվում, և ո՞ւմինը պիտի մտցվեն..., շա՞տ է հասկանում Շվեդիայի կամ Չեխիայի ներկայացուցիչը։ Եվ այս տեսակ թակարդի մեջ ինքնակամ հայտնված հայ դիվանագետներն էլ (դիվանագետնե՞ր) ձևացնում են, թե գտնվել է Արցախի փրկության գիրը, և դա այնքան հայանպաստ է, որ կարելի է կարծել, թե մե՛նք ենք գրել...

Մենք չենք գրել։ Մենք՝ հայերս և Արցախի հնգամյա մաքառումին վկա, ականատես ու մասնակից մի բարեպաշտ ժողովուրդ, որ դեռևս չենք կորցրել մեր խելքն ու արժանապատվությունը, չէինք կարող այդքան տգեղ, արտաքուստ անմեղ, ներքուստ խարդավանքից փաստաթուղթ սարքել... Ուրեմն և չենք էլ ստորագրի։ Կստորագրեն գուցե ՀՀ ներկայացուցիչները... Իսկ որ կստորագրեն, դա արդեն պարզ երևում է։ Մոսկվայից վերադառնալուց, երբ Ելցինը երեսի ասել էր՝ ուշ եք մեր դուռը եկել, գնացեք, վայելեք ձեր քայլերի պտուղները, - հայտարարեց, թե ՄԱԿ-ի 822-րդ բանաձևը մեր ուզածն է։ Իսկ այս մեկն էլ լույս է տեսել իբրև այդ 822-րդի «իրականացման... գրաֆիկ»։

Հունիսի 10-ին լրատվական մարմիններն առավոտից խոսում են այն մասին, որ երեկ ուշ երեկոյան Երևան են ժամանել Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզըրևն ու անվտանգության նախարար (թե նախագահ) Բարաննիկովը, որոնք հանդիպումներ են ունեցել ինչպես Հայաստանի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի, այնպես էլ ԼՂՀ ղեկավարների հետ։ Երկու դեպքում էլ զրույցի թեման եղել է ԵԱՀԽ-ի նոր նախաձեռնությունը։ Հասկանալի է, որ Տեր-Պետրոսյանի հետ հարցը քննելով՝ նրանք միահամուռ այն կարծիքին են հանգել, թե նախաձեռնությունը միանգամայն ընդունելի է, համապատասխան ՄԱԿ-ի ու 3+1-ի առաջարկություններին, ուստի և հիմք պետք է դառնա բարդույթը լուծելու խնդիրների համար։

Իսկ թե ի՛նչ են խոսել ԼՂՀ ղեկավարության հետ ունեցած հանդիպմանը, ԼՂՀ ներկայացուցիչներն ինչպես են նայում նոր նախաձեռնությանը, այդ մասին առայժմ ոչինչ չի հաղորդվում։ Միայն «Մայրաքաղաքի» ակնարկը կար այն առթիվ, որ ԼՂՀ ղեկավարները խորհրդակցության ժամանակ մասնանշել են Երեքի համաձայնագրի ու «Գրաֆիկի» անհամապատասխանությունը, առաջարկված փաստաթղթերում արցախահայության անկախ ու ապահով կյանքի համար երաշխիքների բացակայությունը, այսինքն այն ամենը, որ իսկապես կա և աչքի է զարնվում առաջին իսկ խելամիտ հայացքից։

Գ. Պետրոսյանը հանդիպումներ է ունեցել Ռուսաստանի դեսպան Ստուպիշինի և Գերմանիայի հավատարմատարի հետ։

Հայաստանում սպասողական այն ծանր վիճակն է, երբ ժողովուրդը հոգեկան խռովքով սպասում է, թե ի՛նչ է կատարվելու ԵԱՀԽ-ի պահանջին պատասխանելու օրը՝ վաղը։ ՀՀ ղեկավարության անելիք քայլը (ավելի ճիշտ՝ հարմարվելու քաղաքականությունը) պարզ է ու հասկանալի. այն ոչ միայն բոլոր մակարդակներում հայտարարել է, թե եղած փաստաթուղթը մեր նվաճումն է և պետք է ցնծությամբ ընդունենք։ Իսկ ինչ կպատասխանի ԼՂՀ-ն։ Չէ՞ որ այն մերժել է Երեքի առաջարկությունը, իսկ սա էլ ոչ այլ ինչ է, քան նույնը՝ միայն իննի կողմից ներկայացված։ «Երկիր» խմբագրական իր սուր ու արդար խոսքով այսօր հայտարարել է, թե այն պետք է մերժել ու անպայման կմերժվի Արցախի կողմից, որովհետև մերժվածից ոչնչով չի տարբերվում, «նախկին եռամյա երգի բազմաձայն կատարումն է ընդամենը»։

◇ ◇ ◇

Մեծ աղմուկ է Ադրբեջանում տեղի ունեցող դեպքերի շուրջ։ Միլլի մեջլիսը թերահավատություն է ցուցաբերել Էլչիբեյի հրամանով կազմված կառավարական հանձնաժողովի եզրակացության նկատմամբ և կազմել է նոր հանձնաժողով, որը պիտի նոր քննություն կատարի, պարզի, թե ի՛նչ է եղել Գանձակում, ո՛վ է մեղավոր։ Մեջլիսում քիչ էր մնում ազգային մեծագույն հերոս համարեին Սուրաթ Հուսեյնովին։ Ասպարեզ է իջել Իմամ Դաշտամիրովը, ազգային միասնության ուժերը կենտրոնացնելու կոչ է անում։ Նախիջևանի ամիրա Հեյդար Ալիևն է ժամանել Բաքու, տեղ հասնելուն պես ցնծությամբ է ընդունվել, և մեջլիսում անմիջապես նրան առաջարկել են հանրապետության բարձրագույն պաշտոնը՝ վարչապետ։

Էլչիբեյ-խեղկատակը հրապարակում չի երևում։ Ալիե՞վը չփոխարինի նրան։ Դա կլինի վատագույն տարբերակը մեզ համար։

Հունիսի 11-ի առավոտյան լսեցի Ադրբեջանի ռադիոյի վերջին լուրերը։ Նրանք հիմնականում պտտվում էին Գանձակում ամսիս 4-10-ը տեղի ունեցած արյունամբական դեպքերի շուրջը, հրամանագրերն էին Էլչիբեյի, որոշումները միլլի մեջլիսի՝ դեպքերի մասնակիցներին անմեղադիր հայտարարելու (ամնիստիա), դեպքերը քննելու համար հանձնաժողով ստեղծելու, սրա խնդիրների ելքի մասին։ Թորքը, թուրքը և իրենց բոլոր ցեղակիցներն այս օրերին միայն մի հոգս ունեն՝ ըստ այդ հաղորդումների, որքան կարելի է շուտ և պակաս ցավալի հետևանքներով փակել Գանձակի հաշիվը։ Անգլիայում բնակվող թուրքերն ու Թուրքիայի ամենատարբեր շրջաններ Ադրբեջանի ժողովրդին ուղղած իրենց թղթերում լոկ մի անհանգստություն ունեն. այդ ինչպե՞ս պատահեց, որ ադրբեջանական միաձույլ ժողովուրդը երկփեղկվեց, և եղբայրական արյուն թափվեց՝ ջուր լցնելով թշնամի հայի ջրաղացին։

Ապա համարյա լրիվ հաղորդեցին Հայաստանի արտգործնախարարության նամակը ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելիին։ Նամակից հետո էլ հայտարարվեց, որ այն գոհունակությամբ է ընդունվել Ադրբեջանի ամենատարբեր շրջանակների կողմից։ Գոհունակությամբ, իսկ հանրապետության ղեկավարությունն իրավամբ այն համարում է իր արտաքին քաղաքականության կարևոր հաղթանակը, - հայտնեց թուրք խոսնակը և ավելացրեց. - Հայը վերջապես պիտի՞ հասկանար, որ չի կարելի անվերջ

աչքը տնկած պահել հարեւանի պապենական հողերին, նույնիսկ պատառներ փախցնել նրանցից եւ տեր դառնալ. կգա ժամանակ, որ ստիպված կլինի պատասխան տալ այդպիսի հակաօրինական, միջազգային օրենքներով դատապարտվող արարքների համար։

Թուրքն իրավունք ունի ոչ միայն սույն խոսքերն ասելու, այլեւ առհասարակ ծիծաղելու նրա ղեկավարության խելքի վրա։ Ղեկավարություն, որը արտաքին վիճակում պատրաստ է չարած-չունեցած մեղքերի համար էլ ներողամտություն հայցելու։ Իր պատասխանում գրել է. «Հայաստանի հանրապետությունը պատրաստակամ է իրականացնելու նախաձեռնության՝ իրեն վերաբերող բոլոր կետերը»։ Բայց նախաձեռնության մեջ իրեն վերաբերող որեւէ կե՞տ կա։ Ոչ մի կետ։ Ո՛չ մի, որովհետեւ այնտեղ, առանց անունը տալու, հիշվում է Լեռնային Ղարաբաղը, որը պիտի գնա ամեն մի զիջողության։ Իսկ «բոլոր կետերը» կատարելու պատրաստակամությամբ նախապես տոգորված ղեկավարները մի՞թե չեն էլ կարդացել թուղթը, որ տեսնեն ինչն ինչոց է։

Հաղորդվեց լուր նաեւ Ռուսաստանի ներկայացուցիչներ Կոզըրեւի ու Բարաննիկովի եւ Արցախի ղեկավարների հանդիպման մասին։ Հետաքրքիր է, որ գիտակցաբար թե անգիտակցաբար թերթ խոսնակն Արցախի ղեկավարներին վերին աստիճանի ընդգծված կոչում էր «Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության Գերագույն խորհրդի նախագահի պաշտոնակատար Պետրոսյան եւ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության պաշտպանության պետական կոմիտեի նախագահ Քոչարյան»։ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությո՛ւն։

Իսկ Հայաստանի արտգործնախարարության նամակում գիտակցաբար, այո՛, գիտակցաբար եւ ընդգծուն անտեսված էր «Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը» եւ փոխարենը «Լեռնային Ղարաբաղ» էր, որպիսի վարչական միավոր ոչ կա, ոչ էլ գոյություն է ունեցել երբեւէ։ Ասենք, ինչո՞ւ միայն արտգործնախարարության նամակում։ Պատահե՞լ է, որ այսօրվա Հայաստանի ՀՀՇ-ական որեւէ ղեկավար թեկուզ պատահաբար արտասանի արցախահայության այսօրվա պետական կազմավորման անունը։ Նրանք այնքան «օրինապաշտ» են, որ մոռացել են նաեւ անցյալ 70 տարիների անունը՝ «Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզ»։

Իհարկե, Հայաստանի հանրապետության ղեկավարները բացատրություն ունեն Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետություն կոչված պետական կազմավորումը հարմարացնելու իրենց կեցվածքին։ Նրանք ու իրենց Գերագույն խորհուրդն այն չեն ճանաչել պաշտոնապես եւ սպասում են... Բայց չէ՞ որ այսօրվա «Լեռնային Ղարաբաղն» էլ ոչ մի տրամաբանության չի ենթարկվում, որովհետեւ այդպիսի վարչական միավոր ոչ կա, ոչ էլ եղել է երբեւէ։ Նման աշխարհագրական անուն եւս գոյություն չունի եւ չի ունեցել, քանի որ նահանգն իր պատմության երկար ընթացքին կոչվել է Արցախ, Խաչեն, Ղարաբաղ, եւ միայն 1923 թ. Ադրբեջանի տերերը, իրենց սարքած սուտ ինքնավարություն անվամբ ասպարեզ նետելու համար, հորինեցին նման մի տարբերակիչ... Դա էլ Այազ Մութալիբովը վերացրեց՝ ի պատասխան 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ին Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի նախաձեռնությամբ ընդունված չարաբաստիկ որոշման։ Հիմա գոյություն չունեցող եւ իմաստազուրկ տարբերակիչն ինչպե՞ս է փոխարինում պետական-վարչական այն մարմնի անվանը, որի ծննդի եւ գոյության համար ժողովուրդը մաքառել է, իր ուժերից վեր զոհաբերություններ է արել եւ հիմա էլ արյամբ պաշտպանում է իր ամեն տեսակ թշնամիներից։ Մի՞թե այն պիտի պաշտպանի նաեւ հարազատների քաղաքական խաղերից։

◇ ◇ ◇

Երեկոյան հաղորդումներում հնչեցին հետեւյալ լուրերը.

ՀՀ ու ԼՂՀ սահմանային գոտիներում հանգստություն է պահպանվել։

ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը, ՊՊԿ-ի անդամների հետ միասին, քննության է առել Կոզըրեւի ու Բարաննիկովի եւ Գ. Պետրոսյանի ու Ռ. Քոչարյանի հանդիպման արդյունքները՝ Գ. Պետրոսյանի տված զեկուցման հիման վրա։ Բուռն ու երկարատեւ քննարկումը դեռեւս չի պարզել, թե ի՛նչ դիրք պետք է բռնել եւ ինչ պատասխան պիտի տալ

ԵԱՀԽ-ին։ Նիստը շարունակվում է։

Աթենքում տեղի է ունեցել ՄԱԿ-ի թե ՆԱՏՕ-ի ինչ-որ խորհրդաժողով, որին մասնակցել են նաեւ ԽՍՀՄ-ից բաժանված, նորանկախ երկրների արտգործնախարարները։ Քննարկվել է աշխարհում տեղի ունեցող բախումների (թեժ կետերի) հարցը, որի մեջ տեղ է գտել նաեւ Արցախի բարդույթը։ Ժողովին մասնակցած հայ նախարարը զրույցներ է ունեցել մի շարք երկրների իր պաշտոնակիցների հետ։ Ամենայն հավանականությամբ բացատրել է Հայաստանի դիրքը արցախյան բարդույթում (տեսնո՞ւմ եք, մենք անմիջապես մեր համաձայնության գիրն ենք հղել Մ. Ռաֆայելին), իսկ ա՛յ, «Լեռնային Ղարաբաղի» կողքահաս ղեկավարներն ուղիղ ճանապարհի չեն գալիս եւ պատճառ են դառնում հայության նորանոր ողբերգությունների։

◇ ◇ ◇

Գանձակում տիրություն անող Սուրաթ Հուսեյնովի զորաջոկատներն իրենց ազդեցության տակ են առել նաեւ երկու այլ շրջաններ՝ Սամուխն ու Դաշքեսանը։

Նախիջեւանի ամիրա Հեյդար Ալիեւի համար լայն հեռանկարներ են բացվել Ադրբեջանի միապետը դառնալու, սակայն հին աղվեսը դեռեւս չի տվել իր համաձայնությունը, պնդում է, թե 70-ամյա հասակում մեծ քաղաքականության վերադառնալով ինքը ոչ թե անձնական ինչ-որ մղումի է գոհություն տալիս, այլ իր ծառայությունն է առաջարկում հարազատ երկրին, ժողովրդին, նրա ապագային։ Զրույց է ունեցել Գիտությունների ակադեմիայում, ընդունել է Էլչիբեյի կատաղի հակառակորդ Էթիբար Մամեդովին, որն իր պատրաստակամությունն է հայտնել համագործակցելու Ադրբեջանի հին ու վստահելի ղեկավարի հետ։ Ամենուր Ալիեւն առաջնահերթ ու անհետաձգելի երկու խնդիր է շոշափել, հայտնել դրանք լուծելու իր վճիռը՝ Ղարաբաղի բարդույթը եւ հանրապետության անդորրի ու բարօրության ապահովումը։

Ինչպե՞ս չէ, Ալիեւը Ղարաբաղի բարդույթի լուծման իր փորձն ու հմտությունն ունի։ Մի տարի առաջ հպարտությամբ հոխորտում էր, թե իր ղեկավարության 10 տարում Ղարաբաղի հայությունը 10 տոկոսով պակասել է, ցեղակիցներն էլ 10 տոկոսով ավելացել են։ Այն ժամանակ խաղաղ, բարի կարգեր էին՝ եղբայրության ու համերաշխության օրենքներ։ Հիմա Ղարաբաղում պատերազմական վիճակ է, եւ մի շաբթում կարելի է դարու խնդիրներ լուծել։ Էլ ինչո՞ւ 10 տոկոսի համար 10 տարի չարչարվել։ Կարելի է այդ հայության հարցը միանգամից ու վերջնականապես լուծել. չէ՞ որ դրա համար է Անկարայում ու Թեհրանում բանակցություններ վարում, պայմանագրեր կնքում։ Հիմա բախտը նրան գործի է կոչում, եւ ինքն էլ պատրաստ է ծառայել ազգին...

Հունիսի 12-ին Իննի հանձնարարությունը քննարկելիս ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության ընդլայնված նիստում դրությունն այնքան է սրվել, որ զինվորության բարձրաստիճան ներկայացուցիչները Նախագահության ու ՊՊԿ-ի անդամների վարքի մեջ դիտել են դավաճանություն եւ սպառնացել, թե իրենք չեն ենթարկվի անձնատվական ոչ մի որոշման, դուրս կգան «Ադրբեջանի ու Թուրքիայի նախաձեռնությամբ ստեղծված փաստաթուղթն ընդունող ղեկավարության ենթակայությունից»։

Լ. Տեր-Պետրոսյանը, Բ. Արարքցյանն ու Դ. Շահնազարյանն անմիջապես ժամանել են սահմանային Գորիս՝ նախօրոք պայմանավորված լինելով, որ այնտեղ կհանդիպեն ԼՂՀ ղեկավարների հետ։ Այս հանդիպմանն էլ զբաղվել են ԵԱՀԽ ուղարկելիք պատասխանի հարցով, որի համար արցախցիները որոշել են իրենց պատասխանը ձեւակերպել Ստեփանակերտում։

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ադրբեջանում դրությունը մնում է խառնակ. ԼՂՀ ռազմական ուժերը, հզոր տեխնիկայի եւ օդուժի ուղեկցությամբ հարձակվել են Աղդամի շրջանի վրա, գրավել մի շարք բնակավայրեր (Սա նախապես մերժող լուր էինք առել Ստեփանակերտից)։

Այսօր ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Քրիստոֆերն է այցելել Անկարա, բանակցություններ

վարել պրեզիդենտ Դեմիրելի հետ: Նկատի առնելով, որ անպայման խոսք է գնացել, այն էլ շատ կարեւոր եւ հիմնական խոսք Ղարաբաղի ու Ադրբեջանի վիճակի մասին, զարմանում ես, թե ինչպես այս Թուրքիան, առանց մի վայրկյան իսկ կորցնելու, Ադրբեջանի համար պաշտպան է զարկվում, մանավանդ ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի ղեկավարների հետ պայմանավորվում անելիքը, երբ Արցախի համար նրա թիկունքում կանգնած Հայաստանը քնում, ժամանակ է անցկացնում, որպեսզի արթնանա ու գործի կոչի, երբ դրա կարիքն այլեւս չկա կամ անհնար է որեւէ օգնություն հասցնել...

Հունիսի 13. Ասում են՝ այսօր Ադրբեջանի խորհրդարանի նախագահ Իսա Գամբարը հրաժարական է տվել, եւ հրաժարականն էլ անմիջապես ընդունվել է: Իսկ Սուրաթ Հուսեյնովի ապստամբ զորաբանակը մոտենում է Բաքվին եւ պահանջում է ապիկար ամբողջ կառավարության հրաժարականը:

Նաեւ ասում են՝ Բաքվում պայթեցվել է Թուրքիայի դեսպանատունը: Իբր, Էլչիբեյի կասապի հակառակորդներն են արել եւ դա պատճառաբանում են նրանով, որ պրեզիդենտն ու այդ դեսպանատունն իրենց պանթուրքիստական ցնդաբանություններով եւ բացահայտ հակաիրանյան ու հակառուսական քաղաքականությամբ Ադրբեջանը քանդում են:

Թվում էր, թե այսօր էլ Հեյդար Ալիեւը կընդունի վարչապետի կամ խորհրդարանի նախագահի գահը: Սակայն նա այդքան էժան քայլի չի գնա, այլ գործերն այնպես կկազմակերպի, որպեսզի դառնա հանրապետության առաջին դեմքը: Եվ մեծահոգաբար հայտարարել է, թե ինքը Բաքու է հասել ոչ թե որեւէ պաշտոնի (մանավանդ երկրորդական պաշտոնի) տեր դառնալու, այլ ազգը վերահաս կործանումից փրկելու համար...

✧ ✧ ✧

Թուրքի լրատվական մարմինների տեղեկատվության համաձայն՝ վերջին օրերին հայ ինքնապաշտպաններն իրենց դեմ նոր գրոհներ են ձեռնարկել, համարյա շրջապատել Աղդամ քաղաքը, իսկ Մարտակերտի կողմից առաջ շարժվելով՝ բավական խորացել Աղդամի շրջանի տարածքում, գրավել 8 գյուղ՝ Խաչենստրոյը, Ջինլին, Ալիաղալին, Ահմեդաղալին, Ալիմադաթլին, Մոլլալարը, Քյուրդլարը, Գալայչիլարը:

Թվարկված գյուղերը գտնվում են Խաչենագետի վրա կառուցված ջրամբարի շրջապատում եւ բավական մեծ տարածություն են զբաղեցնում (Գալայչըլարը մեր Ջանյաթաղի հարեւանն է, իսկ Ջինլին՝ ջրամբարից արեւելք, դեպի Աղդամ ընկած ափի տեր: Այսպես որ գնա, հեռու չէ նաեւ Աղդամ շահարը):

✧ ✧ ✧

Հունիսի 14-ի առավոտյան հրապարակվել էր Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հայտարարությունը «Լեռնային Ղարաբաղի իշխանություններին»՝ ԵԱՀԽ-ի առաջարկության նկատմամբ ունեցած դիրքի դատապարտմամբ: Գտնում էր, որ դա քաղաքական անհեռատեսություն է՝ հայ ժողովրդին ճակատագրական աղետի առաջ կանգնեցնելու վտանգով, ապացույց, որ այդ իշխանություններն անկարող են վճռական պահին ընդունելու ճիշտ ու շահավետ որոշումներ: Այսքանից հետո էլ նա վեր կացավ, գնաց Ստեփանակերտ, որպեսզի ընդունել տա այդ ճիշտ ու շահավետ որոշումը: Եվ, իսկապես, երեկոյան արդեն հաղորդեցին, թե ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը, հանրապետության ղեկավար մարմինների հետ միասին, երկար ու աղմկոտ քննարկել է հարցը, եւ վերջում ճարահատյալ ընդունել որոշում ԵԱՀԽ-ի առաջարկությանը ենթարկվելու վերաբերյալ: Ճարահատյալ ու համարյա անօրինական որոշում, բավական է ասել, որ որոշմանը կողմ քվեարկել է հինգ հոգի, դեմ՝ եւս հինգ: Բայց որովհետեւ ընդունելու հեռանկարն ստիպել է, որ նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանը հրաժարական տա, եւ նրա փոխարեն որոշումն ստորագրելու պատրաստ Կարեն Բաբուրյանը (նախագահի առաջին տեղակալ) կողմ քվեարկողների մեջ է եղել, նրա ձայնն առավելություն է տվել կողմերի խմբին:

Սակայն այսպիսի պայմաններում, որքան հայտնի է, բոլոր ձայները հավասարազոր են ու հավասարիրավ:

Ինչ-որ է, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն այս անգամ էլ Արցախը մղեց մի քայլի, որի աղետավորությունը բացահայտ ու աղաղակող է հենց այսօր. որոշման համաձայն հենց վաղը, հունիսի 12-ին պիտի սկսվի ինքնապաշտպանության զորքի դուրսբերումը Քալբաջարի շրջանից: Առաջարկության հրապարակված տարբերակում նշված է միայն Քալբաջարի շրջանը, իսկ «Ազատություն» ռադիոն այս առթիվ տված հաղորդման մեջ ասում էր՝ «Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարները համաձայնեցին իրենց զորքերը դուրս բերել վերջերս բռնագրաված տարածքներից», եւ սա էլ վերջին օրերին թմբկահարվում էր Ադրբեջանի ու Թուրքիայի լրատվության կողմից:

✧ ✧ ✧

Այսօրվա հաղորդումներում առկա էր նաեւ տխուր մի գույժ. զոհվել է Մոնթե Մելքոնյանը (Ավոն)՝ Քալբաջարի ազատագրության նախաձեռնողն ու հերոսը: Ապրիլի վերջին Ստեփանակերտում խոսում էի հետը, եւ նա, ինչպես վայել է պատմությանը քաջածանոթ հրամանատարին, բացատրում էր Քալբաջար-Քարվաճառի հայկական ակունքները, նրա հայկական արյամբ ու քրտինքով ներծծված, հինավուրց սրբազան հուշարձաններով կնքված-հաստատված լինելը: Եվ մեկ էլ զգում էր, որ ինքնապաշտպանության համար կատարված ամեն մի քայլ օրինական է ու անկասեցնելի: «Իմ զինվորների գիտակցության մեջ անջնջելի գրված է այս օրենքը, հակառակն անձնասպանություն է», - ասաց նա:

Թե որ ողջ լիներ, ինչպե՞ս կընդուներ այս պարտվողական, անձնասպանական որոշումը: Գուցե ինքնասպանությո՜ւն գործեր:

✧ ✧ ✧

Իսկ ԼՂՀ ամբողջ արեւելյան ռազմաճակատում կատաղի պատերազմ էր գնում: ԵԱՀԽ-ի առաջարկությունն ընդունած Ադրբեջանն ուզում էր ապացուցել իր նկատառումների «ազնվությունը»: Հայ ազատամարտիկները քթներին տվել, ետ էին դարձրել գրոհի եկածներին: Առայժմ այն է հայտնի, որ թուրքը ռազմաճակատում թողել է երեք ջարդված տանկ:

✧ ✧ ✧

Ադրբեջանի ռազմական ընդդիմության զորքն այսօր Հաջիկաբուլն ու Ալիբայրամլին էլ է ոտքի տակ տվել, եւ առաջապահներին երեւում են Բաքվի աշտարակները:

Ասում են Ալիեւն ու Էթիբար Մամեդովը չկարողացան կոտրել Սուրաթ Հուսեյնովի համառությունը. սա ճանաչում է միայն ամբողջ ղեկավարության հրաժարականը եւ վերջնական ժամկետ էլ է նշանակել՝ ամսիս 15-ի կեսօրը: Իսկ մեջլիսում առաջարկություն է եղել, որպեսզի Ալիեւը դառնա ԳԽ-ի նախագահ, Մամեդովը վարչապետ, եւ ահա Ալիեւի հարցը քննելիս վճռել են վերջնական լուծումը թողնել երեքշաբթի օրվա նիստին:

✧ ✧ ✧

Հաջորդ օրն իսկ պարզվեցին ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության այսօրվա նիստի մանրամասները. Իննի առաջարկությանը (հիմա՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանի վերջնագրին) դեմ են քվեարկել Գեորգի Պետրոսյանը, Վալերի Բալայանը, Վալերի Ղազարյանը, Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանը (ՀՅԴ անդամներ) եւ անկուսակցական Համլետ Գրիգորյանը: Կողմ քվեարկել են ՊՊԿ-ի անդամները՝ Ռ. Քոչարյանի գլխավորությամբ: Իսկ բանակի հրամանատարությունը հայտարարել է, թե կճանաչի իշխանությունների ընդունած որոշումը:

* * *

Նույն օրն էլ (**հունիսի 14-ին**) ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի նոր պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանը ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելլիին հղել է հետեւյալ նամակը. «Նախ եւ առաջ կցանկանայի մեկ անգամ եւս հավաստել ԼՂՀ ղեկավարության խաղաղության ձգտումը եւ հավատարմությունը միջազգային ընկերակցության խաղաղարար նախաձեռնությանը: Հաշվի առնելով 9 երկրների նախաձեռնության առնչությամբ ԼՂՀ-ում ստեղծված իրավիճակը, ինչպես նաեւ դրանով թելադրված իշխանության փոփոխումը հանրապետությունում, որի հետեւանքով մի քանի ստորաբաժանումներ դուրս են եկել վերահսկողությունից, առաջարկում ենք միջոցառումների ներկայացված ժամանակացույցի ժամկետները երկարաձգել մեկ ամսով: Այդ երկարաձգումը մեզ հնարավորություն կտա կայունացնել իրավիճակը եւ ապահովել ստանձնած պարտավորությունների կատարումը: Դրա հետ մեկտեղ, մտահոգության տեղիք է տալիս խիստ պայթունավտանգ իրադրությունը, որը կարող է հանգեցնել անկանխատեսելի հետեւանքների: Նկատի առնելով, որ ԼՂՀ հարակից Ադրբեջանի շրջանները վերահսկվում են զինված ընդդիմության կողմից, որը մարտական գործողություններ է վարում կառավարական զորքերի դեմ, խնդրում եմ ԵԱՀԽ-ի հավաստումը, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը պատրաստ է եւ ի զորու է ապահովել Մինսկի խմբի 9 երկրների նախաձեռնության իրականացման ուղղությամբ իր ստանձնած պարտավորությունների կատարումը: Հուսով եմ, որ համատեղ ջանքերով մենք կհասնենք երկար սպասված խաղաղությանը» («Հայլուր»):

Հունիսի 15-ին թուրքերը կատաղի գրոհներ ձեռնարկեցին Մարտակերտի ու Ասկերանի շրջանների դեմ: Սակայն իրենք հայտարարում էին, թե հայերն են, որ ոչ միայն գրոհել, այլեւ մխրճվել են Աղդամի շրջանը հյուսիսից 8, իսկ հարավից 15 կմ երկարությամբ, գրավել 8 գյուղ (դրանցից հիշում են Ջինլին ու Ջուբարլին, որոնք գտնվում են Խաչենագետի ստորին հոսանքի վրա կառուցված ջրանցքի հարեւանությամբ եւ կարեւոր կետեր չեն հանդիսանում հյուսիս-արեւմտքից Աղդամ քաղաքի վրա շարժվելու համար): Եվ այս գործողություններն էլ բացատրում են նրանով, որ Ղարաբաղում գործում են Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հակառակորդները:

Նույն օրը վաղ առավոտից արդեն լրատվական մարմինները ծամծմում էին ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության որոշումը: Նախագահի նոր պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանը նամակ է հղել ԵԱՀԽ-ի Մինսկի անդյսող խորհրդաժողովի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելլիին՝ հաղորդելով նրա (ԵԱՀԽ-ի 9 տերությունների ներկայացուցիչների) առաջարկությունն ընդունելու վերաբերյալ իրենց որոշումը, նաեւ խնդրելով, որպեսզի գրաֆիկի իրականացումը հետաձգվի մեկ ամսով...

Այսպիսի բանե՞ր... Կարծես «Առաջարկությամբ» Ադրբեջանին որեւէ լուրջ հայանպաստ քայլ է պարտադրվում, եւ նա էլ կարող է ուխտազանց լինել...

Իսկ այդ առաջարկությամբ լոկ ԼՂ Հանրապետությանն է հարկադրվում իր զորքերը դուրս բերել «Քալբաջարի շրջանից ու Ադրբեջանից վերջերս գրավված այլ տարածքներից» (տես Ռաֆայելլիի նամակի ներածական մասը):

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը բարձր գնահատեց «Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարության դրական պատասխանը ԵԱՀԽ-ի Իննի առաջարկությանը,- հաղորդում էին լրատվական մարմինները: Այդ պատասխանը բացարձակ հնարավորություն է տալիս կարգավորելու հակամարտությունը: Եվ պատասխանի մեջ գրաֆիկի իրականացումը մեկ ամսով հետաձգելու մասին խնդրանքն էլ հիմնավորված է եւ անպայման կհարգվի Իննի կողմից:

Հայաստանի նախագահը համեստորեն լռում եւ գաղտնի էր պահում ԼՂՀ ղեկավարության վրա գործադրած իր հարկադրանքը՝ նման պատասխան ստանալու համար:

Լ. Տեր-Պետրոսյանը նաեւ շնորհավորանքի գիր է հղել ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահի նոր պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանին՝ ըստ արժանվույն գնահատելով նրա ստորագրությամբ աշխարհ եկած առաջին փաստաթուղթը՝ այսքան բախտորոշ արցախահայության կյանքի համար («Հետաքրքիր է «ԼՂՀ»-ի տեղ ի՞նչ է գրել):

վերջում էլ Բաբուրյանին հրավիրում է Երեւան՝ բանակցությունների եւ պայմանադրության...

* * *

Ադրբեջանում ապստամբ գործողություններն ընդգրկել են հանրապետության բոլոր շրջանները՝ արեւմուտքում մինչեւ Շաքի, հյուսիս-արեւելքում՝ Քյուրդամիր ու Հաջիկաբուլ: Եվ դեռ այս պայմաններում էլ թուրքի զորքը հարձակումներ է ձեռնարկում արցախյան ճակատում, հրետակոծում խաղաղ բնակավայրերը: Նման մի փորձ եւս է մղվել Հակոբ Կամարի (Լյուլասազ) գյուղի մոտ՝ թուրքի համար մեծ վնասներով: Ազատագրվել են Հակոբ Կամարի եւ Տոնաշեն գյուղերը:

* * *

Բաքվում բազմահազարանոց հանրահավաքներ են եղել ԳԽ-ի ու պրեզիդենտի շենքերի առաջ: Աբուլֆազ Էլչիբեյին են մեղավոր համարում հանրապետության բոլոր աղետների համար, պահանջում են նրա հրաժարականը: Իսկ նա ելույթ ունենալով հանրահավաքում, հայտնում է, որ ինքը հրաժարական կտա միայն հանրաքվեի որոշմամբ:

Իսկ Սուրաթ Հուսեյնովի ապստամբ զորամիավորումները, Էլչիբեյականների թույլ դիմադրությունը հաղթահարելով, իր հաղթական ճանապարհին Բաքվի մոտենում է, մայրաքաղաքից ընդամենը 100 կմ հեռու, եւ պահանջում են նոր կառավարության ընտրություն:

Ահա այս մթնոլորտում էլ տեղի ունեցավ Ադրբեջանի խորհրդարանի ընդլայնված նիստը, որն իր նախագահ ընտրեց Հեյդար Ալիեւին:

Այս լուրը հաղորդող բոլոր աղբյուրները նշում էին, որ նրան տրվել են լրացուցիչ լիազորություններ, որոնցով նա դարձել է Ադրբեջանի միահեծան տերը: Հասկանալի է, որ նրա կողքին, այսպես կոչված, պրեզիդենտ Էլչիբեյը կլինի միայն խրտվիլակ, որպիսի պատվին նա միանգամայն արժանի է:

Պաշտոնական Մոսկվան անմիջապես արձագանքեց Ալիեւի թագադրությանը. Ելցինի գրասենյակի մամուլի քարտուղար Կոստիկովը Ռուսաստանի ռադիոյի թղթակցին հայտնեց ռուս պաշտոնեության դրական կարծիքը բազմափորձ ու ճկուն ղեկավար Ալիեւի մասին, որի հետ իրենք մեծ հույսեր են կապում, մանավանդ իր երկրում կայուն կարգուկանոն հաստատելու եւ ռուս-ադրբեջանական գործուն հարաբերությունները վերականգնելու ասպարեզում:

Հունիսի 16-ը նշանավորվեց երկու հանդիպումով, որոնցում մի կողմում ՀՀ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն էր, մյուսում՝ իրար ետեւից ՀՌԱԿ հանրապետական վարչության անդամները (ժ. 12-ից), ապա ՀՅԴ Հայաստանի կազմակերպության բյուրոյի չորս անդամները՝ Ռուբեն Հակոբյան, Վարդան Հակոբյան, Տիգրան Ջիմբաշյան եւ Ռուստանիկ Մարուխյան:

Պատճառն, ըստ երեւույթին, լրատվության մեջ եւ հասարակական լայն շրջաններում նախագահի համառ ջանքերով ԼՂՀ ղեկավարության՝ ԵԱՀԽ-ի փաստաթղթին համաձայնություն տալու շուրջ բորբոքված կարծիքների, վեճերի, մեծ մասամբ նախագահի միահեծան դերի քննադատության հորդությունն էր: Երեւի նախագահը գտնում էր, որ դրանից կարող է գոյանալ համաժողովրդական դժգոհություն, որն էլ քայքայումի, ավերածությունների, ժողովրդի ողբերգական վիճակի առկա պայմաններում կստեղծի մի գլխացավ, որից փրկություն չի լինի:

Առաջին հանդիպման վերաբերյալ «Ազգի» (հունիսի 17) խմբագրական հրապարակումը բավական հարմար ու սպառիչ է: Դրա համար էլ այստեղ համարյա ամբողջությամբ մեջ եմ բերում: Ահա այն. «Շուրջ մեկ ժամ տեւած զրույցի ընթացքում, որն ավելի մենախոսության էր նման եւ որի առաջին բաժնում, առանց նախնական պայմա-

նավորվածության, ներկա էր նաեւ նկարահանող խումբը, հանրապետության նախագահը շարադրեց իր տեսակետները ԵԱՀԽ կողմից արցախյան հիմնահարցի խաղաղ կարգավորմանը նպատակաուղղված առաջարկության շուրջ ՀՀ եւ այնուհետեւ ԼՂՀ ստորագրությունների ապահովումից հետո նոր հանգրվանի «պատերազմական փուլից խաղաղության փուլ» անցնելու մասին, շեշտելով, թե «հայ ժողովուրդն իր ամբողջությամբ պատվով դուրս եկավ պատերազմի փուլից» եւ այժմ «մեզանից է կախված, թե ինչպես կգործենք խաղաղության փուլում»: Այնուհետեւ, ըստ երեւույթին, անցնելով հրավերի բուն նպատակին, հանրապետության նախագահն ընդգծեց. «Այսօր պահն է յուրաքանչյուր կուսակցության համար պարզելու իր դիրքորոշումը»: Անկախ այն բանից, դրանք կօգնե՞ն, թե՞ կխանգարեն, մենք հասնելու ենք մեր նպատակին՝ կայացնելու ենք այս պետությունը».- հաստատակամ ասաց նախագահը, կարծես ներկաների մեջ հակառակը պնդող կար: Այնուհետեւ վերջնագրային շեշտ տալով իր խոսքին, նախագահը թելադրեց. «Ես չէի ցանկանա, որ ձեր կուսակցությունը պատմության մեջ արձանագրվի որպես դիտորդ, առավել եւս որպես խանգարող: Կոչ եմ անում չուշանալ եւ այսօրվա ձեր վերաբերմունքն արտահայտել: Ակնկալում եմ, որ դուք զորավիգ եք կանգնելու Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի դրական պատասխանին»: «Դուք պետք է հստակեցնեք ձեր դիրքորոշումը, այլապես ես ստիպված կլինեմ իմ դիրքորոշումը հստակեցնել», - ասաց նախագահը, ներկաների մեջ առաջացնելով տարակուսանք՝ սպառնալի՞ք էր դա, թե՞... դիրքային պայքարի հրավեր:

Հանրապետության նախագահը խոսեց նաեւ այն մասին, որը հայտնի էր նաեւ պաշտոնական աղբյուրներից՝ Գորիսում եւ Ստեփանակերտում ինքը ճնշում չի բանեցրել ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի նախկին պաշտոնակատար Գեորգի Պետրոսյանի եւ ՊՊԿ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի վրա՝ ստորագրելու առաջարկը, այլ պարզապես, ինչպես ինքն ասաց, բացատրել է իրավիճակն իր ամբողջ խորությամբ, շեշտելով այլընտրանքի բացակայությունը եւ փաստաթուղթը մերժելու դեպքում դրա ակնհայտ հետեւանքները: Ընդհակառակը, նախագահը մեծ գովեստով արտահայտվեց խաղաղարար ծրագրին դրական պատասխան տալու ուղղությամբ Գ. Պետրոսյանի «սխրանքի», «վճռական պայքար» տանելու մասին, ավելացնելով, որ վերջինս շարունակ զսպվել է ՀՀԴ-ի ծխական կամ, այլ դեպքերում, խմբակային ճնշման տակ:

Հակիրճ խոսքով հանդես եկավ ՀՌԱԿ հանրապետական վարչության ատենապետ Ռուբեն Միրզախանյանը: Հրավերի համար շնորհակալություն հայտնելուց հետո նա շատ ամփոփ շարադրեց արծարծված հարցի նկատմամբ ՌԱԿ-ի սկզբունքային դիրքորոշումը՝ Արցախի անվտանգության լավագույն երաշխիքը կուսակցությունը գտնում է ԼՂՀ ճանաչման մեջ, ինչը հանդիպեց նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի արդեն հայտնի առարկությանը՝ ԼՂՀ ճանաչումը համազոր է պատերազմ հայտարարելուն:

Հարցադրումով հանդես եկավ վարչության անդամ Հակոբ Ավետիքյանը, խնդրելով լուսաբանել «խաղաղության փուլի» իրական երաշխիքների մասին, քանի որ հանրապետության նախագահն իր խոսքում վկայակոչել էր եւ միջազգային պետական ղեկավարների տված երաշխիքների, եւ, միաժամանակ, խաղաղարար ծրագրում առկա ռիսկի մասին:

Այստեղ հանրապետության նախագահը, հայտարարելով, թե հանդիպման հրապարակային բաժինն ավարտված է, նկարահանող խմբին դուրս հրավիրեց եւ երկարորեն շարադրեց «գաղտնիքներ», որոնք ծանոթ էին ներկաներին տարբեր աղբյուրներից, Հայաստանում թե Արցախում ունեցած բազմաթիվ շփումներից: Նախագահը նաեւ գնահատականներ տվեց արցախյան շարժման հնգամյա ուղու մասին՝ «պատմության համար»: Վերջում, ավարտելով հանդիպումը, նա թույլ չտվեց հավելյալ հարցեր տալ, առավել եւս լսել կուսակցության տեսակետները:

Միով բանիվ, հանդիպումը կարող էր օգտակար լինել, եթե այն կայացած լիներ 1-2 շաբաթ առաջ, այն օրերին, երբ ՀՀ եւ ԼՂՀ-ն դեռեւս չէին ստորագրել ԵԱՀԽ-ի փաստաթուղթը եւ հարցի աշխույժ քննարկում էր գնում բոլոր մակարդակներով»:

◇ ◇ ◇

Հաջորդ օրը՝ հունիսի 17-ին, ՀՌԱԿ Վարչությունն իր հատուկ նիստում քննարկելով նախորդ օրվա հանդիպման արդյունքները՝ գտավ, որ «Ազգի» հունիսի 17-ի համարում տպված լուսաբանություններն ու գնահատականներն արդեն բավարար չափով մեկնաբանում են այն: Միայն ցավ արտահայտվեց, որ հերթական անգամ նախագահը խուսափեց գործնական երկխոսությունից, իրեն զրկեց նախքան կարեւորագույն որոշումներ ընդունելը կուսակցությունների հետ աշխատելու հնարավորությունից՝ ընդամենը բավարարվելով քարոզչական բնույթի դրսեւորումներով:

Ինչ վերաբերում է Ղարաբաղի հարցի նկատմամբ ՀՌԱԿ-ի դիրքորոշմանը, ապա դարձյալ ընդգծվեց, որ այն մնում է անփոփոխ, որի մասին հստակորեն ասվել էր ՀՀ նախագահին նույն հանդիպման ընթացքում. ՀՀ իշխանությունները պարտավոր են սատար կանգնել արցախահայության ինքնապաշտպանության եւ անվտանգության ապահովմանը, հետամուտ լինել քաղաքական եղանակներով ԼՂՀ հարցի լուծմանը, ընդունել եւ բոլոր բանակցությունների հիմքում դնել ԼՂՀ ճանաչման անհրաժեշտությունը:

Ինչ վերաբերում է ԵԱՀԽ վերջին նախաձեռնության մեջ բավարար երաշխիքների բացակայությանը եւ մեծ ռիսկի առկայությանը, որն ընդունել էր ՀՀ նախագահը հիշյալ հանդիպման ընթացքում, հանրապետական վարչությունը, մանավանդ Ադրբեջանում տիրող խառնաշփոթության լույսի ներքո, խոր մտահոգությամբ արձանագրեց այդ փաստը եւ որոշեց ԵԱՀԽ անդամ գլխավոր տերությունների ներկայացուցիչների հետ ձեռնարկել քաղաքական շփումներ՝ բավարար լուսաբանություններ ստանալու ակնկալությամբ:

Այդ նպատակով արդեն երեկ առաջին հանդիպումը կայացավ Հայաստանում Դաշնակցային Ռուսաստանի դեսպան պրն. Վլադիմիր Ստուպիշինի հետ, որի մասին զեկուցեց վարչության ատենապետ Ռուբեն Միրզախանյանը («Ազգ», հունիսի 18):

◇ ◇ ◇

ՀՀԴ բյուրոյի ներկայացուցիչների հետ ունեցած իր հանդիպումը ՀՀ նախագահն անցկացրեց մի մթնոլորտում, որն սկզբից մինչեւ վերջ ամոյրոդային էր, թշնամական լիցքերով տոգորված: Հայտնելով, որ նույն հարցով մեկ անգամ եւս ինքը հանդիպել է դաշնակցության ներկայացուցիչների (Վահան Հովհաննիսյան, Գառնիկ Իսագուլյան) հետ, նախագահն ասում է, այն ժամանակ ինքը ներկայացրել է իր (յուրայինների) կարծիքն այսպես. «Հայաստանը պնդում էր, որ պետք է համաձայնել այդ նախաձեռնությանն իր բոլոր թերություններով հանդերձ, որոնք հնարավոր էր շտկել, եւ անցած մեկ ամիսը ցույց տվեց, որ մեզ հաջողվեց բավականին բարելավել այս փաստաթուղթը» (Սա, իհարկե, միայն հայտարարություն էր. փաստաթուղթը միեւնույն բովանդակությամբ սկզբում ստորագրել են երեքը, ապա դրան գումարվել է մեկը, վերջում հրապարակվել է իննի ստորագրությամբ, եւ սա էլ համարվում է «բավականին բարելավել»):

«Հայաստանը հասել է այն բանին, որ Լեռնային Ղարաբաղը նույնպես պետք է դրական պատասխան տա», - հաղթապանծ հաղորդում է նախագահը՝ այստեղ, հավանաբար՝ իրավացիորեն Հայաստան ներկայացնում լոկ իրեն, քանի որ ինքը հասավ «այն բանին», ապա համառորեն «Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը» գոնե բանավոր ճանաչելու փոխարեն, այն համարելով «Լեռնային Ղարաբաղ», ինչպես մեր հակառակորդները:

Հետաքրքիր է նախագահի խոսքն իր այս ձեռքբերումներից սպասվող արդյունքի վերաբերյալ. «... Մեզ հաջողվեց հասնել մեր նպատակին: Բայց սա դեռ ճանապարհի կեսն է, բուն գործընթացն սկսվելու է այս պատասխանից հետո: Եվ այսօր ես ձեզ ուղղում եմ նույն կոչը՝ մի խանգարեք, միեւնույն է, դա իրականանալու է, եւ դրա արդյունքում Հայաստանը եւ Լեռնային Ղարաբաղը դուրս են գալու շահած... Ես կոչ եմ ա-

նում դադարեցնել ձեր այդ (ներողություն մեղմ արտահայտության համար) անբարոյական կամպանիան...»:

Ահա այսպիսի տոնով ու ոճով, այս դիրքից շանթ ու որոտ թափելով՝ նախագահը դաշնակցությանն առաջարկեց համագործակցել, մասնակիցը դառնալ «Հայաստանի անկախության ձեռքբերմանը, Լեռնային Ղարաբաղի ազատագրական պայքարին եւ հայոց պետականության կայացմանը»:

Ի դեպ, մինչ այս էլ նա պնդել էր, թե ԼՂՀ Գխ-ի նախագահի պաշտոնակատար «Գեորգի Պետրոսյանի դեմ ինչպես եղել է շանտաժ, ինչպես եղել է ահաբեկում (ոչ թե ահաբեկման սպառնալիք, այլ ուղղակի ահաբեկում.- Բ. Ու.), եղել է նրա կյանքի, ֆիզիկական գոյության սպառնալիք եւ ես գիտեմ, թե ում կողմից հարկադրված: Եվ ես ԱԱՎ-ին հրահանգ եմ տվել այդ ուղղությամբ քրեական գործ հարուցել»:

Սակայն հայտնի է, որ Գ. Պետրոսյանը պաշտոնապես քանիցս հանդես է եկել Երեքի առաջարկությունը մերժելով, այդ բովանդակությամբ էլ թուղթ է հղել ԵԱՀԽ-ի ԼՂ-ի հարցի գծով ղեկավար Մ. Ռաֆայելիին: Այս դեպքում ո՞վ պիտի շանտաժ ու ահաբեկման սպառնալիք տար նրան: Մի՞թե ո՛չ առաջարկությունը հենց այն գլխից ընդունած եւ ուրիշներից էլ նույն վերաբերմունքը պահանջող կողմը:

ՀՀ նախագահը մի գաղտնիք էլ էր բացում. վերջերս ՀՀ արտգործնախարարն Աթենքում հանդիպում էր ունեցել ՀՅԴ ղեկավար Հրայր Մարուխյանի հետ, այն Մարուխյանի, որին մեկ տարի առաջ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հանդիսավորապես, ի լուր եւ ի տես ողջ տիեզերքի, դուրս քշեց Հայաստանի հանրապետությունից: Եվ ահա այդ վռնդածին նույն առաջարկն է արվել՝ համագործակցություն. «կուսակցության վերաբերմունքը փոխել, նպաստել այս նախաձեռնությանը հավանություն տալու համար»: Իբր, նա համարյա համաձայնել է, բայց մեկ էլ ուխտազանց եղել, եւ ահա արդյունքը՝ դաշնակցությունը գլխավորում է հակադրվողների բանակը:

Սակայն այնքանից հետո էլ որքա՜ն մեծահոգի էր մեր նախագահը՝ այսպիսի առաջարկություն է անում. «Դուք ունեք վերջին հնարավորությունը՝ ապացուցելու մասնակից լինելու ձեր ձգտումը: Ես կարծում եմ՝ դրանից է կախված այսօրվա նաեւ ձեր քաղաքական պարտնյոր լինելու հանգամանքը»:

Ամենահետաքրքիրը պահի գիտակցությունն է, իր ջանքերով գլուխ բերված իրադրության գնահատականը. «Մենք մտնում ենք շատ վճռական մի փուլ՝ դժվարին, ծանր, բայց էապես տարբերվող նախորդ փուլից: Ես համոզված եմ, որ պատերազմի փուլն ավարտված է, սկսվում է խաղաղության փուլը: Մենք բոլորս պարտավոր ենք լուրջ բեկում մտցնել մեր գործունեության մեջ, եւ ամեն ինչում ազգովին նպաստել այս գործընթացի իրականացմանը: Եվ դա մեզ կհաջողվի անպայման: Ես այսօր ոչ մի կասկած չունեմ»:

Ճիշտն ասած, նախագահի խոսքում հնչած մեղադրանքները բավական անապացույց էին, սպառնալիքը՝ ազդեցիկ, եւ սպասել, թե այդքանից հետո դաշնակցության ներկայացուցիչները խոսք պիտի գտնեին սեփական դեմք ու դիրքով երեւալու, անհնար էր: Եվ, ցավոք, այդպես էլ եղավ. ելույթ ունեցավ Վարդան Հակոբյանը, որը կցկտուր խոսքեր ասելով իբրեւ արդարացում արված մեղադրանքներից, համարյա ամեն ինչ՝ իրենց ընդդիմությունը, սուր ելույթներն ու այս ուղղությամբ իրականացրած միջոցները բացատրելով տեղեկությունների պակասով («մենք այն ինֆորմացիային չենք տիրում, ինչին նախագահը կամ արտգործնախարարությունը»), մշուշոտ ընդունելով ՀՀ եւ ԼՂՀ դիրքորոշումը՝ իբրեւ միակ փրկություն, քանի որ կան անդրկուլիսյան խոսումներ ու բավական հիմք չունեցող, բայց եւ այնպես մեծերի երաշխավորություններ («փաստորեն մեզ ոչ մի բացատրություն չի տրվում այս ամենի վերաբերյալ...»): Վերջում նա պատրաստակամություն է հայտնում համագործակցելու. «պատրաստ ենք ամեն ինչով ծառայելու եւ ուրախ կլինենք, որ այն փաստարկները, որ բերեց նախագահը, թե այս միջոցառումից պետք է շահեն Հայաստանը եւ Արցախը, որքան էլ դա ռիսկի դիմելու քայլ լինի, եւ մենք պատրաստ ենք ամեն ինչ անելու, որ այն տեղի ունենա»:

Ըստ երեւույթին նախագահը գոհ էր, որ պատասխանն ստացվեց այսպես հեղհեղուկ, համարյա անատամ: Միակ «վտանգավոր» հանգամանքը երեւի ինֆորմացիա չտալու փաստն էր, այն էլ ջանաց ջնջել այսպես. «Չի եղել դեպք, որ դուք դիմեք Հայաստանի նախագահին կամ նախագահի խորհրդականներին, եւ նրանք ձեզ չընդունեն, ձեզ չլսեն: Ես բացատրություն չեմ գտնում այն փաստին, որ նախագահի հրամանագրով ձեզ առաջարկվեց անվտանգության խորհրդում ունենալ մեկ անդամ, որը հնարավորություն կունենար տիրապետելու ողջ ինֆորմացիային, եւ դուք չօգտվեցիք այդ առաջարկությունից»:

Ուրեմն, ինքը միայն հարվածներ հասցնողն էր, հակառակորդը պաշտպանվելու փորձ իսկ չարեց... Եվ հարկ էր, որ այսպիսի հաղթանակը դառնար ամբողջ հայ ժողովրդի սեփականությունը: Երկու զրույցների տեսագրությունը հեռուստասփռվեց ամսիս 16-ին եւ կրկնվեց ամսիս 17-ին՝ երկու դեպքում նախապես հայտարարելով եւ ամբողջ հանրապետությունում էլեկտրալույս ապահովելով:

◇ ◇ ◇

Դե՛, ի՞նչ. Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, ինչպես ասում են, այս հավկիթն էլ շուռ տվեց իր ուզած եղանակով: Չէր մոռացել նաեւ ապահովագրության հանգամանքը. ՀՌԱԿ վարչության անդամներին զգուշացրել էր, որ արված քայլը, հնարավոր է, ձախողանքի հասցնի... Բայց լավ է խոսքը տանք իրեն. «Ես չեմ թաքցնում, - պարզապես խաղալով զգուշացնում էր նա, - խաղաղարար ծրագիրն իր մեջ ռիսկ պարունակում է եւ մեծ ռիսկ: Բայց հաշվելով բոլոր թեր եւ դեմ կողմերը, նկատի ունենալով առկա թեկուզ թույլ երաշխիքները, նկատի ունենալով հետագայում այդ երաշխիքների ամրապնդման ամենալուրջ, ամենաբարձր մակարդակի՝ Քլինթոնի, Ելցինի, Միտերանի մակարդակի հավաստիացումները եւ նկատի առնելով ալտերնատիվի բացակայությունը, Հայաստանը եւ Լեռնային Ղարաբաղը գնացին այդ ռիսկին: Եվ ես նորից եմ կրկնում, այսօր պահն է, որ ողջ հայ ժողովուրդը, առավել եւս քաղաքական կուսակցությունները, մենակ չթողնեն Լեռնային Ղարաբաղի իշխանություններին»:

Այսպես, միակ ելքը կապված է մեծ ռիսկի հետ, բաց եթե ձախողվի, կասեմ՝ Քլինթոնի, Ելցինի եւ Միտերանի պես հսկաներ էին խոստացել, թե որ իրենց խոստմանը տեր չկանգնեցին, ես ի՞նչ անեմ..

Մի կարեւոր բան էլ: Դժվար է պատկերացնել Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի մի ելույթ, որի մեջ գոնե մեկ անճշտություն չլինի: Օրինակ, այստեղ ասաց. «Ես ոչ թե գնացել էի Լեռնային Ղարաբաղ նրանցից դրական պատասխան կորզելու, ես գնացել էի Ղարաբաղ ընդամենը պատասխան կորզելու՝ այո՛, կամ ո՛չ»:

Բայց չէ՞ որ մինչեւ իր գնալն այդ պատասխանը կար: Եվ չէ՞ որ այո կամ ոչ պատասխանը նրանք իրեն չէին տալու: Իր ներկայությունը, իր ու յուրայինների սպառնալից ներկայությունը նախ Գորիսում, ապա եւ Ստեփանակերտում ճնշո՞ւմ չէր, դրական պատասխան պարտադրե՞լ չէր այն մարդկանց, որոնց կյանքը, գործը, ճակատագիրը կախված են պահանջող-ճնշող(ներ)ի կամքից:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն այս հանդիպումից երկու օր առաջ, հունիսի 14-ին, Ստեփանակերտ ժամանելուց առաջ արդեն, հրապարակել էր մի հայտարարություն, որն իր էությամբ ոչ միայն սովորական ճնշման արտահայտություն էր, այլեւ սպառնալիք եւ այս ուղղությամբ էլի՛ ինչ որ ասես: Ահա՛ այն. «Հայաստանի Հանրապետությունն իր խորին մտահոգությունն է հայտնում վճռական պահին որոշում կայացնելու, պատասխանատվություն ստանձնելու հարցում Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունների դրսեւորած անկարողության, ինչպես նաեւ զինադադար հաստատելու բացառիկ պատեհությունը չօգտագործելու համար:

Հայաստանը վստահ է, սակայն, որ Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունները կկարողանան բարձր կանգնել երկրորդական, նախաձեռնության հետ չառնչվող նկատառումներից՝ դրսեւորելով իրենց իբրեւ ժողովրդի իսկական ղեկավարներ եւ, քանի դեռ ուշ չէ,

անհրաժեշտ որոշում կայացնել ի շահ Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության ու խաղաղության գիտակցելով սեփական ժողովրդի ճակատագրի նկատմամբ ու պատմության առջեւ իրենց պատասխանատվությունը:

Հունիսի 14, 1993 թ., Երեւան»:

Ուրիշ ոչինչ էլ որ չլիներ, հենց միայն այս հայտարարությունը՝ ընդդիմության թերթի կողմից համարված «վերջնագիր՝ հայերեն», «դավաճանական, ական», Էլչիբեյի գրչին վայել սպառնալիք («Երկիր», հունիսի 15), հարցը պիտի լուծեր: Բայց Տեր-Պետրոսյանը, այսօրինակ սպառնալից ու վերջնագրային հայտարարությամբ էլ չբավարարվելով, թռավ Ստեփանակերտ, ժողովեց «Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունների» ներկայացուցիչներին, ձեռքը սեղանին զարկեց: Այսքանը՝ հրապարակորեն, ժողովրդի աչքի առաջ: Իսկ անդրկուլիսյան շփումներում ձեռնարկած միջոցառումների մասին ԼՂՀ ԳԽ-ի մամուլի քարտուղար Գեղամ Բաղդասարյանն է վկայել, թե «ԼՂՀ ղեկավարության վրա ազդելու համար օգտագործել են այնպիսի ձեւեր, որոնք դուրս են դիվանագիտության եւ բանավեճերի ընդունված սահմաններից» (անդ):

✧ ✧ ✧

Հունիսի 17-ին թուրքերը նոր դաժան գրոհներ էին ձեռնարկել ԼՂՀ ճակատում՝ գործի դնելով հիմնականում օդուժը եւ հեռահար հրետանին: Այսպես, նրանք, ռմբակոծել են Ստեփանակերտը, Ասկերանի շրջանի մի շարք բնակավայրեր: Մարտակերտի շրջանում, ըստ երեւույթին, նրանք խուժել էին Լյուլասազ (Հ. Կամարի), Աղաբեկալենջ, Ներքին Հոռաթաղ եւ Մաստաղս գյուղերը, սակայն չկարողացան դիրքավորվել, որովհետեւ ինքնապաշտպանության զորաջոկատները կրակ էին թափում նրանց գլխներին:

✧ ✧ ✧

Այսօր Մոսկվայի հայ համայնքը, Ռուսաստանի ԳԱ-ի թղթակից-անդամ Սամվել Գրիգորյանի ու համայնքի քաղխորհրդի անդամ Կիրիլ Ալեքսեեւսկու գլխավորությամբ, բողոքի գիր է հղել Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզըրեւին՝ Երեքի անարդար, ԼՂՀ հարցն անարդարորեն քրքրող առաջարկության կապակցությամբ, երբ նրա հեղինակներն ու սրանց պահանջին իր համերաշխությունը հայտնած Հայաստանն իրենց աչքերն են փակել Շահումյանի ու Գետաշենի, Մարտակերտի շրջանի մի մասի բռնազավթված վիճակի դեմ («Երկիր», հունիսի 18):

✧ ✧ ✧

Վիեննայում ՄԱԿ-ի կազմակերպած Մարդու իրավունքների երկրորդ միջազգային խորհրդաժողովում Ելենա Բոնները հանդես է եկել արցախահայության իրավունքների պաշտպանությամբ, պահանջել, որպեսզի Արցախ-Ղարաբաղում անցկացվի հանրաքվե, դրանով իսկ օգնելով այնտեղ խաղաղություն հաստատելուն (անդ):

«Նեզավիսիմայա գազետա» երեկ (հունիսի 16-ին) հրապարակել է իր թղթակցի զրույցը Ռուսաստանում Թուրքիայի նոր դեսպան Այխան Քամելի հետ: Դեսպանն այնտեղ իր երկրի հին ու հիմնար սկզբունքներն է պաշտպանում հայության մասին խոսելիս, բայց հետաքրքիր է մի տեսակետ, որ մեջ ենք բերում: Թղթակցի այն հարցին, թե դեսպանն ինչպե՞ս է վերաբերվում Լաչինի խնդրին, ԼՂ-ի զորքե՞րն են գրավել, թե՞ Հայաստանի, ասում է. «Միամտություն կլիներ ենթադրել, թե Լեռնային Ղարաբաղը, որի բնակչությունը չի հասնում նույնիսկ հարյուր հազարի, ընդունակ կլիներ զավթել յոթ միլիոնանոց Ադրբեջանի տարածքի մի մասը: Չպետք է մոռանալ, որ Ղարաբաղի կենսապահովումը, այդ թվում նաեւ զենքով, Ղարաբաղ է գալիս Հայաստանից: Ահա թե ինչո՞ւ մեզ անհամոզիչ է թվում պաշտոնական Երեւանի պնդումն այն մասին, թե Հայաստանն ընդու-

նել է ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի ու Թուրքիայի ծրագիրը, իսկ Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը՝ այն մերժել: Ես կարծում եմ, որ ցանկության դեպքում պարոն Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը կարող է Ղարաբաղի հայերին համոզել եռակողմ ծրագրի ընդունման անհրաժեշտությունը»:

Թուրքը ԼՂՀ ավելի քան 200 հազար բնակիչը հաշվում է հարյուր հազարից էլ պակաս: Բայց չէ որ, եթե թվաքանակով որոշվեր պատերազմի ելքը, Հայաստանն էլ չունի Ադրբեջանի բնակչության քանակը: Հետո էլ, այդ ինչպե՞ս է, որ Թուրքիան կարող է եւ պետք է մասնակցի Ադրբեջանի կռվին, իսկ հայն իրավունք չպետք է ունենա: Չէ՞ որ Թուրքիան մասնակցում է ոչ միայն զենք ու զինամթերքով, զինվոր ու սպա, այսպես կոչված, կամավորներով, այլեւ այն խայտառակ շրջափակումով, որի պատճառով համաշխարհային հանրության մարդասիրական օգնությունը չի հասնում թշվառության մեջ գտնվող հայ ժողովրդին՝ Հայաստանում ու Արցախում:

✧ ✧ ✧

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանն այսօր եւս նամակ է հղել ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի ղեկավար Մ. Ռաֆայելլիին՝ իր անհանգստությունն ու անվտանգությունն արտահայտելով գլուխը կորցրած Ադրբեջանի իշխանությունների գործողությունների նկատմամբ եւ խնդրելով, որպեսզի ԵԱՀԽ-ը վճռական քայլերի դիմի հարցի կարգավորման համար, անպայման մեկ ամսով հետաձգելու գրաֆիկի կատարումը:

✧ ✧ ✧

Երեկ ու երեկոյան նորից Ստեփանակերտ էր ժամանել պարոնուհի Քերոլայն Կոքսը՝ այս անգամ էլ իր հետ արցախահայությանը հասցնելով մեծ քանակությամբ բժշկական սարքավորումներ, դեղորայք, մանկական սնունդ:

✧ ✧ ✧

Հունիսի 18-ին ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի նոր պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանը ԵԱՀԽ-ի Մինսկի (ղարաբաղյան հարցի լուծման համար ստեղծված) խմբի նախագահ Մարիո Ռաֆայելլիին հղել է նամակ, որի մեջ մասնավորապես գրված է. «Հակառակ մեր տարածքում արյունահեղությունը դադարեցնելու համաշխարհային ընկերակցության լուրջ ջանքերին, Ադրբեջանը հերթական անգամ խախտեց պայմանավորվածությունները եւ հունիսի 17-ի առավոտյան լայնածավալ հարձակում սկսեց Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության Հադրութի եւ Մարտակերտի շրջանների վրա՝ օգտագործելով ծանր սպառազինություն եւ մարտական օդուժ: Դրան նախորդել է ծավալուն քարոզչական արշավը, որը ձեռնարկվել է զանգվածային լրատվության միջոցներով՝ բնակչության շրջանում ստահոդ լուրեր տարածելով այն մասին, թե ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերն իբր գրոհել են ու գրավել Աղդամ քաղաքը:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունն ընդգծում է, որ միայն ադրբեջանական կողմի ռազմական գործողությունների անհապաղ դադարեցումը կարող է փրկել խաղաղարար գործը, որի սկիզբը դրվեց մեծագույն դժվարությամբ: Ռազմական դիմակայության շարունակումը կհանգեցնի սոսկ կողմերի միջեւ անվստահության աճին: Իրադարձությունների նման զարգացման դեպքում ԼՂՀ-ը հարկադրված կլինի իրենից հանել խաղաղարար գործի կոնկրետ, ԵԱՀԽ-ի 9 երկրների վերջին նախաձեռնության ձախողման համար պատասխանատվությունը:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը հայտարարում է, որ հետեւանքների համար ամբողջ պատասխանատվությունը լիովին ընկնում է Ադրբեջանի վրա, անկախ այդ հանրապետության ղեկավարության պաշտոնական արձագանքներից»:

Հունիսի 19-ի առավոտյան թուրքերը, խախտելով հրադադարի ու ռազմական գործողություններ չձեռնարկելու պայմանավորվածությունը, արշավեցին Մոխրաթաղ գյուղի վրա, արժանի ջարդ կրելով՝ ետ մղվեցին: Մերոնք ոչ մի կորուստ չունեցան:

✧ ✧ ✧

Բարի նոր լուրեր են գալիս վերականգնվող Արցախական աշխարհից. կապի աշխատողները զեկուցել են, թե արդեն մայրաքաղաքի հետ կապված է Հադրութի ամբողջ շրջանը, միասնական սիստեմի մեջ են առնված նույնիսկ հեռավոր ու մոլոր գյուղերը: Երիտասարդ հանրապետությունում կան ընդամենը 2500 գործազուրկներ, դրանք էլ հիմնականում փախստականներ են, որոնց այդ վիճակը ժամանակավոր է: Մնացած ամբողջ բնակչությունն զբաղված է իր գործով, արտադրության մեջ է, երկրամասի կյանքի վերականգնման եռուզեռի մեջ:

✧ ✧ ✧

Մոսկվայում հավաքվել են նույնակրոն (քրիստոնյա) տասը տերությունների պատվիրակություններ (Ռուսաստան, Լեհաստան, Հունաստան..., Հայաստան, ԼՂՀ), պայմանավորվել իրենց ճակատագրի ապահովության խնդիրների մասին: Խոսք է եղել նույն շարժման պետական մարմինների մասնակցությունն ինչ-որ ձեւով ապահովելու մասին:

Սա հակակշի՞ռը չէ մուսուլմանական աշխարհի նույնատիպ մոլեռանդ միջոցառումների՝ ... ուշ ու ձեռնարկված:

✧ ✧ ✧

Նույն օրվա առավոտից լրատվական մարմինները մի գլուխ Ադրբեջանում տեղի ունեցող խառնակչության մանրամասներն էին հաղորդում, որ Սուրաթ Հուսեյնովի զորքերը Բաքվի մոտերքն են հասել, 50–60 կմ է մնացել մինչեւ մայրաքաղաք: Ու Էլչիբեյի իրավունքներին տիրացած Ալիեւը փորձում է դրության տերը դառնալ եւ բանակցություններ է վարում ապստամբի հետ: Ու ԱՄՆ-ի պետական ինչ-որ մարմնի հայտարարությամբ՝ Ադրբեջանի ղեկավար միայն ընդունվում է ժողովրդի կողմից ընտրված Էլչիբեյը: Ու Թուրքիան եւս հայտարարել է, թե պաշտպանում է Էլչիբեյի ղեկավարությունը, սակայն ձեռնպահ կմնա այստեղ կատարվող իրադարձությունների լուծմանը մասնակցելուց:

ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարքցյանն էլ այսօր վերադարձել է Ստամբուլ կատարած ուղեւորությունից եւ անմիջապես հեռախոսով կապվել է Ադրբեջանի տեր Ալիեւի հետ, շնորհավորել նրա նոր պաշտոնը, մաղթել հաջողություններ (հավանաբար՝ նաեւ ԼՂ-ի հարցի նրա ուզած տարբերակով լուծում):

✧ ✧ ✧

Հայ ժողովուրդն այսօր Եռաբլուրի հուշահամալիրում հողին հանձնեց Արցախի ինքնապաշտպանության քաջ ու իմաստուն հերոս, Մարտունու շրջանի զինվորության քաջարի հրամանատար Մոնթե Մելքոնյանին:

✧ ✧ ✧

Քեռլայն Կոքսը՝ մեր հրաշալի բարեկամը, Իննյակի ղեկավարներին նամակներ հղելով, բողոքել է, որ ինքը տեսավ ԼՂՀ մայրաքաղաք Ստեփանակերտի ռմբակոծումն Ադրբեջանի ռազմական ինքնաթիռների կողմից: Եվ դա էլ այն դեպքում, երբ ԵԱՀԽ-ն այդքան պատասխանատու փաստաթուղթ է հրապարակել, որին իր համաձայնությունն է տվել

ԼՂՀ ղեկավարությունը: «Իմացեք, որ Ադրբեջանն է խախտում հաշտության պայմանագիրը»,- գրել է նա:

✧ ✧ ✧

Այսօ՛ր միայն հայտնի դարձավ, որ երեկ թուրքի ռազմական ինքնաթիռները հայտնվել են Արցախի երկնքում, խորացել մինչեւ Ստեփանակերտ: Ինքնապաշտպաններն Ասկերանի մոտ վայր են գցել նրանցից մեկին, եւ մյուսները ետ են փախել: Սա ո՛րերորդն է: Զորի Բալայանն իր աշխատասենյակի պատին մի թել է կապել, թուրքի կործանված յուրաքանչյուր ինքնաթիռի դիմաց թելից մի հատ մեկռուբլիանոց է կախում: Երեւի այնտեղ արդեն 25-րդը կամ 26-րդը կախվեց:

Հունիսի 20-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե Էլչիբեյը գտնվում է Նախիջեւանում եւ պնդում է, թե այնտեղից կղեկավարի իր երկիրը, մինչեւ որ անդորր հաստատվի: Իսկ Ալիեւը հայտարարել է, թե ինքը հեռախոսային կապ է պահպանում եւ Էլչիբեյի, եւ Ս. Հուսեյնովի հետ, որ վերջինս էլ, թեկուզ վճռել է պատերազմական գործողությունները չշարունակել, բայց եւ այնպես, ընդվզումը չի դադարեցնի, քանի Էլչիբեյը չի տվել իր հրաժարականը:

Ադրբեջանից տեղեկացրել են նաեւ, թե իրենք արդեն կասեցրել են հայերի հարձակումները Լեռնային Ղարաբաղի արեւելյան մասում, Աղդամի մոտ: Օրվա վերջին հաղորդումներում Ս. Հուսեյնովն իր զորամասի մի գունդն ուղարկել է, որպեսզի ետ խլի Աղդամը՝ արդեն այն գրաված հայերից, եւ դա, իբր, հաջողվել է:

Հաղորդում են (Ալիեւի լեզվից), թե Սուրաթ Հուսեյնովը նպատակ ունի, Էլչիբեյի հաշիվը մաքրելուց հետո, ստանձնել հանրապետության բարձրագույն պաշտոններից մեկը, ասենք՝ վարչապետ: Իսկ նրա սեփական անունից ասում են՝ նա ուրիշ ոչ մի նպատակ էլ չունի, բացի նրանից, որ իր հայրենի Ադրբեջանը փրկի հայերից:

Բայց մի՞թե դրա համար անհրաժեշտ էր զորքը քշել Բաքվի վրա (ասում են՝ այսօր ետմիջօրեին արդեն գտնվում էին Բաքվի մատույցներում):

Իսկ հայկական աղբյուրները գտնում են, որ սուտ է Աղդամը նվաճելու լուրը, հայ ինքնապաշտպանները Աղդամը նվաճելու տրամադրություն իսկ չեն ունեցել, նրանք պարզապես ոչնչացնում են նրա կրակակետերը, որոնցից անընդհատ կրակ էր տեղում Մարտակերտի, Ասկերանի ու Մարտունու շրջանների բնակավայրերի վրա:

✧ ✧ ✧

Հեյդար Ալիեւը որոշել է 21-ին, երկուշաբթի, գումարել իր հանրապետության ԳԽ-ի արտահերթ նստաշրջան, որին հրավիրել է նաեւ Էլչիբեյին՝ գտնելով, որ նրա ներկայությունը պարտադիր է: Իսկ Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ էլ մշակեց նրան («Նախիջեւան է տեղափոխվել իր անձի անվտանգությունն ապահովելու, ուրեմն՝ այդ մարդու համար մնացածների անվտանգությունը ոչ մի կարեւորություն չի ներկայացնում: Կամ չի ուզում, որ իր ներկայությամբ ապստամբները Բաքու մտնեն եւ գործեն անօրինություններ: Իսկ եթե իր բացակայությամբ մտնեն ու գործեն, ոչի՞նչ»: Իսկ որ Քաջ Նազարի վարքին հատուկ վիճակ է ստեղծվել, թուրքի Քաջ Նազարը փախել, ծվարել է հայրենի Նախիջեւանում եւ իր գյուղերին ասում է՝ դուք այդ ապստամբների հաշիվը մաքրեք, ես իմ գործը կտեսնեմ:

✧ ✧ ✧

Օրվա խոսք ու զրույցի մեծ մասի կենտրոնում է մնում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հարկադրանքով ԼՂՀ ղեկավարության տված համաձայնությունը ԵԱՀԽ-ի գրաֆիկ կոչված կարգադրությունը կատարելուն: Հեռուստատեսության մեկնաբան Արայիկ Մանուկյանն

այն գնահատում է որպես ՀՀ ղեկավարի քաղաքական իմաստնության ապացույցը. դիտում, որ արցախցիների համաձայնությունն ստանալու համար ոչ մի հարկադրանք կամ ճնշում չի գործադրվել, այդպիսիք գործել, ինչպես նաեւ ֆիզիկական հաշվեհարդարի սպառնալիք է տվել հակառակ թեւը: Մոտավորապես այս ոգով խոսեց նաեւ նախագահի հատուկ հանձնարարությունների գծով դեսպան Դ. Շահնազարյանը, որն անդրադառնալով նաեւ Հ. Ալիեւի քաղաքական բեմելին՝ գտավ, որ նա եւս կարժանանա նախորդների անփառունակ վախճանին, եթե փորձի ղարաբաղյան բարդույթը լուծել ուժի դիրքերից եւ հաշվի չնստի ԼՂՀ օրինական իշխանության հետ:

Հայաստանի հայ ղեկավարությունը հաշվի չի նստում ԼՂՀ օրինական իշխանության հետ, ուզում են, որ թուրքը, այն էլ Հեյդար Ալիեւը նստի:

◇ ◇ ◇

Մոսկովյան ռադիոն եւ «Ազատությունը» այս գիշեր շատ էին խոսում վրաց-աբխազական բարդույթի վերաբերյալ ռուսական վճռի մասին, որը հրապարակվել է Ելցինի հավատարիմ կամակատար Շախրայի անունից: Ասում է՝ Վրաստանը պետք է Աբխազիային ու Հարավային Օսիային շնորհի ամենաբարձր ինքնավարություն, որի համար պետք է երաշխավոր դառնան Ռուսաստանն ու շահագրգիռ մյուս մեծ տերությունները: Այսպիսով եւ Վրաստանի ամբողջությունը կպահպանվի դաշնակցային հիմունքներով, եւ ազգային փոքրամասնությունները կունենան իրենց օրինական պետական կազմավորումները:

ԼՂ-ի հարցում է՞լ այս սկզբունքը պետք է պաշտպանեն՝ հաշվի չառնելով թուրքի մարդկային (ավելի ճիշտ՝ հակամարդկային) կերպը, արդեն վաղուց աշխարհին հայտնի դարձած հայ-թուրքական հակամարտության միանգամայն անսովոր բնույթը:

◇ ◇ ◇

Հետագա օրերին պարզվեցին հայ-թուրք բախումների հետեւյալ մանրամասները.

Ա) Ալիեւը մշտական կապ է պահպանում Հայաստանի ղեկավարության հետ. վերջին օրերին չորս անգամ հեռախոսազրույց է ունեցել, հավանաբար խնդրել է, որ ճակատում անդորրը պահպանելուն օգնեն, եւ նրանք «պատասխանել են, թե ղարաբաղյան զինջոկատներն իրենց չեն ենթարկվում» («Երկիր», հունիսի 22):

Բ) Հայոց ինքնապաշտպանության ճնշումից նեղված թուրքերը Ս. Հուսեյնովին խնդրել են, որպեսզի զենքով եւ զինուժով օգնի՝ դիմակայելու հայերին: Սա անմիջապես կատարել է նրանց խնդրանքը, եւ շաբաթ ու կիրակի օրերին (հունիսի 19–20) թուրքի զորքերը 5–6 կմ ետ են մղել հայկական զորքերին ու ազատագրել շաբաթվա սկզբին հայերի կողմից գրավված Բայահմեդլի գյուղը» (անդ):

Հունիսի 21-ին թուրքերը բորբոքել էին կռիվը՝ համարյա ամենուրեք կռվի մեջ մտցնելով օդուժը, որը կասետային ռումբեր էր գցում ԼՂՀ խորքային բնակավայրերի վրա: Այսպիսով նրանք հասել են Գիշի եւ Մուշկապատ՝ Մարտունու շրջանի կենտրոնական մասը, ռմբակոծել այդ գյուղերը: Բայց որովհետեւ վախից թռչում են շատ բարձր, ռումբերն ընկել են գյուղամերձ դաշտերում եւ էական վնաս չեն հասցրել:

Այսպես է ծավալվում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ջանքերով հայությանը պարգեւված «խաղաղության փուլը»:

◇ ◇ ◇

Երեւանում Հրանտ Բագրատյանի հետ ունեցած հանդիպմանը, ապա եւ մամուլի ասուլիսում լեդի Քերոլայն Կոքսը վկայում էր, որ Արցախի բոլոր մասերում թուրքերը գրոհներ եւ ավազակային հարձակումներ են գործում հայկական դիրքերի վրա՝ առաջինը խախտելով իրենց ստորագրած պայմանագրությունը: Եւ, այսուամենայնիվ, – պատմում էր նա, – մաքառող ժողովուրդը դիմանում-պաշտպանվում է: Ոչ միայն պաշտպանվում, այլեւ խաղաղ գործով է զբաղված՝ հող է մշակում, վերականգնում ավերված շենքերն ու արտադրական օբյեկտները: Արցունքն աչքերին պատմեց իր տեսած ամենահուզիչ տեսարաններից մեկը՝ ջրաղացի վերագործարկման արարողությունը Մարտունու շրջանում:

◇ ◇ ◇

Ստամբուլից վերադարձած Բ. Արարքցյանը, մանկական պարզամտության մակարդակով, թվարկեց բոլոր այն միջոցառումները, որոնց ներկա էր եղել: Խոսքի տակուպխին հիշեց, որ ամենուրեք, ամեն զրուցակցի հետ խոսել է «Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի մասին»: Իսկ թե ինչ է խոսել, ինչպես ներկայացրել այդ հիմնախնդիր կոչվածը, ինչ արձագանք է ունեցել իր խոսքը... այս մասին ոչի՜նչ:

◇ ◇ ◇

Էդուարդ Շեւարդնաձեն, երեւի պատասխանելով Ռուսաստանի պաշտոնական շրջանների՝ Աբխազիային ու Հարավային Օսիային ինքնավարություն տալու առաջարկներին, հայտարարեց, թե Վրաստանը չի կարող ինքնավարություն շնորհել Հարավային Օսիային, որովհետեւ դա կբարդացնի հենց վրաց-ռուսական հարաբերությունները:

◇ ◇ ◇

Դրությունը բարդ ու զարմանալի էր Ադրբեջանում. Սուրաթ Հուսեյնովի առաջատար զորքերը մտել են Բաքու եւ ջերմ ընդունելության արժանացել կառավարական զորքերի ու հրամանատարության կողմից: Տեղի է ունեցել միլլի մեջլիսի արտակարգ նստաշրջանը, որին այնպես էլ չի մասնակցել Էլչիբեյը, չնայած Ալիեւի համառ հորդորներին: Նստաշրջանն այսօր էլ ավարտվել է՝ կոչեր ուղղելով Էլչիբեյին, որպեսզի նա վերադառնա Բաքու եւ շարունակի իր պարտականությունների կատարումը, Սուրաթ Հուսեյնովին, որպեսզի նա դադարեցնի զորաշարժերը եւ բանակցություններով լուծի իրեն անհանգստացնող հարցերը, կանխի նոր արյունահեղության վտանգը, եւ Ադրբեջանի ժողովրդին, որպեսզի միասնականանա, համերաշխությամբ զորանա, բոլոր ուժերն ուղղի արտաքին թշնամու դեմ:

Գիշերային ռադիոհաղորդումներում տիրական էր այն հաղորդումը, որի համաձայն Գանձակում նստած Հուսեյնովը հաշտության տրամադրություն իսկ չի արտահայտում, պնդում է Էլչիբեյի ու նրա կառավարության հրաժարականի վրա եւ նպատակ ունի դառնալ հանրապետության առաջին ղեկավարը:

Ո՞ւր է, թե սա ճիշտ ու հաստատ լինի, եւ հիմա էլ բախվեն Ալիեւի ու այս նոր բռնատիրոջ ուժերը:

Հունիսի 22-ին թուրքերը շարունակում էին հրետակոծել ու ռազմական ինքնաթիռներից ռմբակոծել ԼՂՀ սահմանամերձ բնակավայրերը: Կան զոհեր ու վիրավորներ: Վաղ առավոտյան Աղդամի կողմից բավական խոշոր մի զորամաս գրոհի է դիմել դեպի Ասկերան: Ինքնապաշտպանները հակահարված տալով ետ են մղել:

◇ ◇ ◇

Երեւան է ժամանել ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի նոր պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանը, որին ընդունել են ՀՀ ղեկավարներից ոմանք: Թե ի՛նչ են խոսում, պայմանավորվում, առայժմ հայտնի չէ:

✧ ✧ ✧

Բ. Արարքցյանն այսօր մամուլի ասուլիսում հայտնեց, թե Ստամբուլում առանձին հանդիպում է ունեցել Թուրքիայի պրեզիդենտ Դեմիրելի հետ, խոսել են Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ ԵԱՀԽ-ի վերջին առաջարկությունների մասին։ Սակայն հենց այստեղ էլ կտրեցին նրա խոսքը, եւ չիմացանք, թե ինչպես է ներկայացրել իրենց անձնավորությունը։

✧ ✧ ✧

Ադրբեջանի վիճակը մնում է միջազգային հասարակայնության ուշադրության կենտրոնում։ Էլչիբեյն իր հայրենի Նախիջեւանում է եւ Բաքու վերադառնալու համար պահանջում է, որպեսզի այնտեղից դուրս քշեն խռովարարներին։ Իսկ եւ իսկ քաջնազարավարի, երբ ինքն է հանրապետության զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարը, եւ եթե իր ժողովուրդը ռազմական որեւէ գործողության մեջ է, ինքը պիտի լինի նրան ղեկավարողը։

Իսկ Սուրաթ Հուսեյնովը Գանձակից հաղորդել է, թե սուտ է իր համաձայնության լուրը՝ Ալիեւի հետ գործակցելու վերաբերյալ, ինքը նպատակ ունի ասպարեզից դուրս մղել Էլչիբեյին, իսկ ժողովուրդը եթե իրեն պրեզիդենտ կընտրի, ինքը չի հրաժարվի այդ պարտականությունից։

Շատ է խոսվում Ադրբեջանի ռազմական նոր պարտությունների, ծավալուն արշավանքների նախապատրաստվելու մասին։ Ռուսաստանի ԳԽ-ի պատգամավոր Սերգեյ Բաբուրինը հայտարարել է, թե իր կառավարությունը մեծաքանակ զենք ու զինամթերք է տրամադրել Ադրբեջանին, եւ մոսկովյան լրատվական մարմինները մի գլուխ այդ լուրն են մատուցում՝ եզրակացնելով, որ Ռուսաստանը հարազատ է մնում հավասարակշռելու քաղաքականությանը. Լեռնային Ղարաբաղը նեղում է Ադրբեջանին, հիմա էլ սրան պիտի օգնել։

✧ ✧ ✧

Հունիսի 23-ին ռազմաճակատի բոլոր ուղղություններում՝ արցախյան ու հայաստանյան, անդորր է եղել։

Դե՛, հասկանալի է, կռիվը սովորաբար թուրքն է բորբոքում, իսկ նրա գործերը հիմա այնպես խառնաշփոթ են, որ գլուխն է կորցրել։ Ասում են՝ Բաքվում հիմա տիրություն են անում եւ կառավարական զորքերը, եւ ապստամբները։ Վերջիններս մայրաքաղաքի շրջաններից մեկում արդեն պետական-պաշտոնական փոփոխություններ են կատարել։ Սուրաթ Հուսեյնովը հայտարարել է, թե ինքը պատրաստ է ստանձնելու հանրապետության ղեկավարությունը, իսկ Ալիեւն այդ հայտարարությունը համարել է վտանգավոր։

ԱՄՆ-ի պետքարտուղարը հեռագրով Էլչիբեյին հայտնել է իր մտահոգությունը եւ պատրաստակամությունը՝ ճանաչելու միայն ժողովրդի ընտրած պրեզիդենտին։ Էլչիբեյն ինքն էլ Օրդուբադի շրջանի իր հայրենի գյուղում, Բաքվից ժամանած մշակութային պատվիրակությունն ընդունելով, վճռաբար հայտնել է, թե ինքը պաշտոնից կհրաժարվի միայն հանրաքվեից հետո։ Իսկ՝ Հուսեյնովի, հավանաբար նաեւ Ալիեւի, հետ բանակցելու առաջարկը մերժել է («Այդ էր մնացել, որ ես բանակցության նստեմ ինչ-որ գնդապետի հետ»)։ Միլլի մեջլիսի հերթական արտակարգ նիստում ընդդիմության ղեկավար Էթիբար Մամեդովն առաջարկել է պրեզիդենտական պարտականությունները հանձնարարել Հեյդար Ալիեւին, քանի որ Էլչիբեյն իրեն լրիվ սպառել է՝ նախապես էլ անարժան լինելով այդ պաշտոնին։

✧ ✧ ✧

Այսօր հաղորդում եղավ մի քանի օր առաջ Մոսկվայում, Էստրադայի թատրոնի դահլիճում տեղի ունեցած մեծ խորհրդաժողովի մասին, որը Ռուսաստանի մայրաքաղաքի հայկական համայնքն է կազմակերպել՝ ստեղծելու համայնքի ղեկավար կորիզը- ասամբլեա՝ նշանավոր բարերար ու ձեռներեց Սերգեյ Ջիլավյանի ղեկավարությամբ։ Ասամբլեան պիտի համախմբի Մոսկվայի եւ Ռուսաստանի հայության ուժերը, սերտացնի կապերը Հայաստանի հետ, բոլոր միջոցներն ուղղի համազգային խնդիրների լուծմանը։

✧ ✧ ✧

Ռուսաստանի Գրողների միության մեծ դահլիճում էլ երեկ բարոնուհի Քերոլայն Կոքսի հանդիպումն է եղել մայրաքաղաքի մտավորականության ներկայացուցիչների հետ։ Մեծ Բրիտանիայի լորդերի պալատի փոխնախագահը պատմել է 16-րդ անգամ ԼՂՀ այցելելու հանգամանքները, իր տպավորություններն ազատության եւ անկախության համար մաքառող արցախահայության այսօրվա գործերի մասին, պատմել Քալբաջարից գերի եւ պատանդ վերցվածների մարդկային-արժանապատիվ վիճակն Ստեփանակերտում, դրա հետ համեմատել այն տառապանքները, որ իր տեսած հայ գերիներն էին քաշում Բաքվի ու Գանձակի տանջարաններում։ Անդրադառնալով շարունակվող պատերազմին՝ նա ասել է. դատեցեք ինքներդ՝ այսօր աշխարհում լոկ մի պետություն է օգտագործում «Երկիր-երկինք» հրեշավոր հրթիռը, եւ դա փոքրիկ ու ազնվական Արցախի դեմ կռվող, նրա վրա իր բռնատիրությունը վերահաստատելու մարմաջով տառապող Ադրբեջանն է։

Բարոնուհին խոստացավ հատուկ նամակով իր տպավորություններն ու մտահոգությունը հաղորդել ԵԱՀԽ-ի ինն տերությունների ղեկավարներին, որոնք հակամարտության կողմերից մեկից պահանջում են ամեն տեսակ զիջում՝ փոխարենը չտալով ոչինչ։

Բարոնուհու կարծիքով՝ համաշխարհային հանրությունը բավարար չափով պատկերացում չունի այս շրջանում տիրող իրավիճակի մասին։

Այսպես, լեդի Կոքսի խոսքերով, բրիտանական հեռուստատեսության վերջին ծրագրերից մեկում ղարաբաղյան հայերի ինքնապաշտպանությունը համեմատվում էր բոսնիացի սերբերի գործողությունների հետ։ «Դա աբսուրդ է, քանզի 160 հազարանոց հանրապետությունը չի կարող բռնության ենթարկել 7 միլիոնանոց պետությանը», ասաց բարոնուհին։

✧ ✧ ✧

Երեւան ժամանած Կարեն Բաբուրյանը, որ երեկ ու այսօր հանդիպումներ է ունեցել ՀՀ համարյա բոլոր բարձր ղեկավարների հետ, այսօր մամուլի աշխատողների հրավիրած ասուլիսին զրույց ունեցավ, բացատրեց ԼՂՀ-ում տիրող վիճակը, ԵԱՀԽ-ի առաջարկության իր տված դրական պատասխանի հանգամանքները պատմեց, վստահեցրեց, որ Արցախը կշարունակի իր ինքնավայել պայքարը, կհասնի հաղթանակի։

Հայաստանի ղեկավարության հետ հարաբերությունների մասին հարցին Կ. Բաբուրյանը պատասխանեց, որ Հայաստանի ղեկավարության եւ իրենց փոխհարաբերությունների լրիվ փոխըմբռնման փուլում են, ինչի վկայությունն է իր այս այցելությունը։

«Հնարավոր համարո՞ւմ եք որեւէ փաստաթուղթ, ըստ որի Լեռնային Ղարաբաղը կմտնի Ադրբեջանի կազմում» հարցին Կարեն Բաբուրյանը պատասխանեց առանց մտորելու՝ «Անհնար է»։ Նա նշեց, որ կա ժողովրդի՝ հանրաքվեով արտահայտած կամքը, եւ Ղարաբաղի որեւէ իշխանություն չի կարող դրան դեմ գնալ, եթե չկա նոր հանրաքվեի արդյունքը։ «Այսօր դրա միակ երաշխավորը մեր բանակն է»,– ավելացրեց ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատարը։

«Ես չգիտեմ, ով առաջինը կճանաչի ԼՂՀ-ը, բայց մենք կպարտադրենք, եւ այդ ճա-

նաչումը. այնուամենայնիվ, կկայանա», - հայտարարեց Բաբուրյանը:

Նաեւ հայտարարեց, որ եվրոպական երկրների եւ այլոց կողմից թելադրված միակողմանի զիջումներ, տարածքային զիջում, կամ այլ պարտադրանք ԼՂՀ-ը չի ընդունի («Երկիր», հունիսի 24):

✧ ✧ ✧

Հունիսի 24-ին թերթերը հրապարակեցին ԵԱՀԽ-ի ԼՂ-ի հարցով հանձնաժողովի նախագահ Մարիո Ռաֆայելիի հեռագիրն Ադրբեջանի խորհրդարանի նախագահ ընտրված Հեյդար Ալիեւին: Այնտեղ ասվում էր. «Թույլ տվեք ամբողջ սրտով շնորհավորել Ձեզ Ձեր հանրապետության համար այս դժվարին ժամանակներում Ադրբեջանի Գխ-ի նախագահ ընտրվելու կապակցությամբ: Այժմ ես պատրաստվում եմ այցելել Ձեր երկիր՝ Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթի խաղաղ կարգավորման աշխատանքների շրջանակներում: Ադրբեջանն այս խնդրում բավականին կառուցողական դիրքորոշում ունի: Ինձ հաճելի է նշել, որ Ձեր Հայտարարությունում Դուք ամբողջությամբ համաձայն եք ԵԱՀԽ-ի նախաձեռնություններին: Տեղյակ եմ Ձեր մեծ փորձի մասին եւ հույս ունեմ կհանդիպենք Բաքվում:

Պատասխան հեռագրում Ալիեւն իրեն երջանիկ էր համարում, որ հնարավորություն ունենա Մ. Ռաֆայելիին դիմավորել Բաքվում (իսկ մենք նրա հին ու հայտնի փորձից գիտենք, թե ինչպե՞ս է ընդունում, կաշառում, իր հարցերը լուծում):

✧ ✧ ✧

Հունիսի 25-ին շարունակվում էր ադրբեջանական խառնակչությունը. միլլի մեջլիսն Էլչիբեյին զրկեց հանրապետության պրեզիդենտի դիրքից՝ նրա պարտականությունները հանձնելով խորհրդարանի նախագահ Ալիեւին: Էլչիբեյն ընդվզեց սրա դեմ, կատարածը համարելով ապօրինություն, խոստանալով վերադառնալ Բաքու եւ ստանձնել ժողովրդընտիր պրեզիդենտի դերը: Իր նախիջեւանյան Քելեքի գյուղից սպառնում էր մինչեւ վերջ պայքարել հարազատ ազգի տված մանդատի համար:

Սուրաթ Հուսեյնովը գրգռված էր իր ընդվզումի դեմ կառավարական մարմինների ձեռնարկած միջոցներից. սպանել են Գանձակի իր երեք համախոհներին՝ սրանց վրեժը կհանի, մեկի դեմ՝ տասը:

Հեյդար Ալիեւը մեջլիսում հայտարարեց, թե Լենքորանի կողմերում թալիշները կազմել են իրենց Մուղանի Թալիշական հանրապետությունը:

Սա շատ հետաքրքիր նորություն էր: Իսկ լեզգիների անկախության պայքարն ու հայտարարելիքը միշտ էլ խափանում էին:

✧ ✧ ✧

Թուրքի լրտեսության համաձայն՝ անցած շաբաթ հայ ինքնապաշտպանությունը կորցրել է 50 զինվոր, մեկ տանկ ու հետեւակի մեկ մարտական մեքենա: Իսկ մերոնց տվյալների համաձայն՝ թուրքերը 70 ասկյար են կորցրել միայն Մարտակերտի մոտերքում, ու նրանք լքել են իրենց դիրքերը, վերջում էլ հանձնել իրենց համար կենսական նշանակություն ունեցող Մատաղիսը, որի մոտ է գտնվում Սարսանգի ջրամբարի ջրաբաշխիչ կայանը:

Հունիսի 26-ին Մարտակերտի շրջանում մարտերը խիստ թեժացել էին՝ նախապես բորբոքված լինելով թուրքի մեծաքիվ օդուժի օժանդակությամբ: Ապա բուռն գրոհներ էին ձեռնարկվել Մոխրաթաղ, Մաղավուզ ու Ջանյաթաղ գյուղերի վրա:

Մեր ինքնապաշտպանները հակագրոհի ելած, համառորեն դիմադրում էին, եւ թերեւս միակ մխիթարական բանն այն է եղել, որ վայր են գցել թշնամու երկու ինքնաթիռ:

ԼՂՀ կառավարությունը հրապարակեց հայտարարություն, որով միջազգային հեղինակավոր մարմիններին ու համաշխարհային հանրությանը հաղորդվում էր, որ Ադրբեջանի ասպատակիչները նորից թեժացրել են պատերազմը՝ ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԽ-ի միջնորդություններին տված դրական պատասխաններից անմիջապես հետո: Հետաքրքիրն այն էր, որ սա կատարվում էր Հ. Ալիեւի կառավարության գլուխ գալուն պես, մի մարդու, որն իր բեմելի առթիվ հրապարակած առաջին իսկ կոչերում հանդես էր գալիս որպես բարդույթը քաղաքական եղանակով լուծելու կողմնակից:

✧ ✧ ✧

Մոսկովյան «Իզվեստիան» հրապարակեց իր թղթակցի հարցազրույցը Ադրբեջանի ապստամբության ղեկավար Սուրաթ Հուսեյնովի հետ: Եվ այս գնդապետը, 34 տարեկան, որն անցյալ տարի ղարաբաղյան ճակատում ձեռք բերած հաջողությունների համար պրեզիդենտ Էլչիբեյից ստացել էր Ազգային հերոսի կոչում, այստեղ շատ խաղաղասեր ու հանդուրժող կեցվածքով էր հանդես գալիս: Ահա զրույցի այն մասը, որ վերաբերում է այդ խնդրին: «Ինչպե՞ս եք տեսնում ղարաբաղյան խնդրի լուծումը» հարցին պատասխանել է այսպես.

Ադրբեջանն ու Հայաստանը միշտ հարեւաններ են եղել եւ կլինեն: Ղարաբաղի պատերազմը միանշանակորեն ղեկավարվում է արտասահմանից, այն օտարերկրյա մաֆիոզ խմբերի կամակատարությունն է: Այն, ինչ կատարվում է հիմա, ոչ ոքի հարկավոր չէ՝ ո՛չ ադրբեջանցիներին, ո՛չ հայերին: Այդ խնդիրը պետք է լուծեն ոչ թե հայերն ու ադրբեջանցիները, այլ Հայաստանն ու Լեռնային Ղարաբաղը: Բոլորս պետք է ուշքի գանք: Չպետք է մոռանանք, որ Միության փլուզումն սկսվեց հենց Ղարաբաղից: Օվկիանոսից այն կողմ ցանկանում էին փլուզել Միությունը: Դա սկսվեց Ղարաբաղից: Երկու հանրապետությունները, որոնք մեկ ընտանիք էին, պետք է դա իմանան եւ ամեն ինչ չբարդեն «օբյեկտիվ պրոցեսների» վրա: Մեզ քշել են ճահիճը, եւ մենք բոլորս միասին պետք է այնտեղից դուրս գանք եւ հետո նոր որոշենք, թե ով ի՛նչ ճանապարհով է գնալու:

- Ինչո՞վ են պայմանավորված ադրբեջանական բանակի անհաջողությունները Ղարաբաղում: Ինչի՞ շնորհիվ էին, ձեր կարծիքով, Ղարաբաղում հաջողությամբ կռվում ձեզ ենթակա ստորաբաժանումները:

- Եթե հաջողություններ եղել են, եղել են ինձ հետ կռվող մարդկանց անձնուրացության շնորհիվ: Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի եւ Աբուլֆազ Էլչիբեյի թիմերը ղեկավարվել են մեկ կենտրոնից, թող դա իմանան եւ ադրբեջանցիները, եւ հայերը: Մենք չպետք է վատ հարեւաններ դառնանք թեկուզ այն պատճառով, որ տասը-քսան տարի հետո մեր երկու ժողովուրդները, միեւնույն է, կհաշտվեն:

Հանրապետության նոր ղեկավարությունը պետք է ընթանա բարոյական ճանապարհով: Բավական է ժողովրդին խաբել, ծախել սեփական հողը: Մենք որպես հարեւաններ, պետք է պայմանավորվենք քաղաքական ճանապարհով լուծել ղարաբաղյան հարցը: Այլապես տասը տարի հետո երիտասարդ սերունդը մեզ չի ների»:

Ուրեմն, Ադրբեջանում հրով ու սրով դեպի իշխանության գահերից մեկն առաջացող «Ազգային հերոսը» գտնում է, որ պետք է «քաղաքական ճանապարհով լուծել» Ղարաբաղի հարցը, ապա թե չէ, սերունդները չեն ների...

✧ ✧ ✧

Հունիսի 26–27-ին թուրքերը նոր կատաղի հարձակումներ էին սկսել Մարտակերտի շրջանի տարածքում, հատկապես շրջկենտրոնի կողմերում: Մարտերին մասնակցում էր նաեւ շատ այստեղ ուղարկված սուրաթովյան զորամասը: Ինքնապաշտպանները ոչ միայն ետ մղեցին թշնամուն, այլեւ առաջ անցնելով՝ տիրեցին Մարտակերտ քաղաքի եւ Մատաղիս ու Լեւոնարխ գյուղերի մերձակա բարձունքներին, վերջնականապես փակեցին Մարտա-

կերտ-Աղդամ խճուղին: Եվ կանխազգալով այս ամենի հետևանքը՝ թուրքերը վերջնականապես հեռացան Մարտակերտ քաղաքից:

Ինքնապաշտպանության ուժերն ազատագրեցին նաև Ներքին Հոռաթաղ, Մաղավուզ, Լևոնարխ, Աղաբեկալենջ, Մատաղիս գյուղերը:

Կարևոր է, որ Մատաղիսի ազատագրումով պայմանավորված է Սարսանգի ջրամբարի գործարկման խնդիրը:

Հայկական շտաբի տվյալներով՝ թուրքն այս մարտերում կորցրել է 135 ասկյար... Ինքնապաշտպանները՝ 8 սպանված և 57 վիրավոր ունենալով, առգրավել են 4 հեռահար թնդանոթ, 2 հաուբից, մի քանի տանկ:

Այժմ մարտեր են գնում Մարտակերտ-Աղդամ ճանապարհի վրա գտնվող Բայախմեդլի խոշոր գյուղի համար:

Ասում են՝ Մարտակերտի մեծ մասը, հատկապես խոշոր շինությունները, հրի մատնված, ավերված են: Այստեղով թուրքն է անցել...

Հունիսի 28-ին Մոսկվան հայտարարեց Մարտակերտի ազատագրումը ԼՂՀ ինքնապաշտպանների կողմից: Ապա խոսք տվեց Ադրբեջանի թղթակցին, և սա իրենց կորուստը բացատրեց հանրապետության ռազմա-քաղաքական խառնակ վիճակով (Ալիևն ու Հուսեյնովը դեմ դիմաց նստած բանակցում են, սակայն չեն կարողանում համաձայնության գալ), ապա՝ «Ճշտված տեղեկությունների համաձայն՝ ադրբեջանական զորաջոկատները թողել են Աղդարա քաղաքը».- իր կաղկանձն այսպես ավարտեց Մախո Մամեդովը: «Ճշտված տեղեկությունների համաձայն...», ուրեմն, շատ ծանրաբեռնված է, չկարողացավ էլ զանգ տալ, պարզել՝ իրենց ասպատակիչներն իսկապե՞ս թողել են, թե՞ ոչ...

Աղդարա՝... Մոսկվայի խոսնակուհին «Մարտակերտ քաղաք» էր կոչել՝ այն համարելով համանուն շրջանի կենտրոնն ու «ԼՂՀ հյուսիսային մասի խոշորագույն բնակավայրը», ոնց որ ցույց տան ու մատնացույց անեն՝ տեսե՛ք այս բամբառակն ինչպես է աղտոտում նույնիսկ տեղանունները...

Հունիսի 29-ի վաղ առավոտյան Բաքվի ռադիոն վայնասուն բարձրացրեց ռազմաճակատում իրենց կրած պարտության (Մարտակերտը հանձնելու) և դրան հետևած ձախողանքների համար: Լրատվական մարմինները մի գլուխ թմբկահարում էին կառավարության կոչը հանրապետության ուժերը միավորելու և հայ թշնամիների բերած օրհասից փրկվելու մասին: Սուրաթ Հուսեյնովը հենց Ալիևի հետ բանակցելիս կարգադրել էր, որ իր զորքերը շարժվեն դեպի ռազմաճակատ և մասնակցեն հայկական ագրեսիայի դեմ մղվող սրբազան պատերազմին:

– Հայ բռնագրավիչները գտնվում են Աղդամից երկու կմ հեռավորության վրա, - տագնապով հաղորդում էր այնտեղի թղթակիցը:

Իսկ ԼՂՀ կառավարությունը հրապարակեց իր դիմումը համաշխարհային հասարակայնությանը, հայտնեց, որ վերջին օրերին ադրբեջանական ռազմական կազմավորումները, օդուժի ու ծանր հրետանու օժանդակությամբ, կատաղի գրոհներ են ձեռնարկել Մարտակերտի ու Ասկերանի, Մարտունու և Հադրութի շրջանների սահմաններում՝ կոպտորեն խախտելով ԵԱՀԽ-ի միջնորդությամբ ստեղծված պայմանավորվածությունը: Ուստի և ԼՂՀ ինքնապաշտպանությունն ստիպված է եղել դիմելու պատասխան գործողությունների, որոնց համար պատասխանատու են թուրք ասպատակիչները:

Երեկոյան հաղորդեցին, որ օրվա ընթացքում շարունակվել են Ալիևի ու Հուսեյնովի բանակցությունները, որոնց հիմնական թեման գնդապետին ենթակա զորքերը ղարաբաղյան ճակատ հասցնելն է եղել: Իսկ Ստեփանակերտից հաղորդեցին, թե ճակատում էական փոփոխություններ տեղի չունեն: Հավանաբար Հուսեյնովը մտածում է, թե իր դեմ դավ է նյութվում և, խուսանավելով իր զորքն ուղարկել ճակատ, չի ուղարկում, սպասում է գործողության հետագա ծավալմանը: Մոսկվայի հաղորդումներում առաջին տեղն էր բռնում Հուսեյնովի պահանջը՝ իրեն հանձնել հանրապետության կարևորագույն պաշտոններից մեկը՝ ուժային մինիստրությունները ղեկավարելու պարտականությամբ հանդերձ:

◇ ◇ ◇

ԼՂՀ-ից վերադարձել է Հատուկ ծրագրերի կոմիտեի նախագահ Լ. Պետրոսյանը, որը եղել է Մարտակերտի շրջանի հյուսիս-արևելյան մասում, տեսել ազատագրված Մարտակերտը: Ասում էր՝ չազատագրված են մնում 2–3 գյուղ (Չայլու, Մարաղա, Սեյսուլան), որոնց վրա ևս թուրքերը մեծ ազդեցություն չունեն, շուտով կբռնենք, կհեռանան: Սակայն ականապատված է Մարտակերտը և այն վնասազերծելն ու բնակության համար հարմարեցնելը (ջրմուղի-էլեկտրացանցի ևլ միջոցների կարգավորումը) ժամանակ պիտի պահանջի: Եվ, այնուամենայնիվ, բոլոր մարտակերտցիներն անհապաղ պիտի տեղափոխվեն իրենց շրջանը (հուլիսի 1-ից նրանց Երևանում ոչինչ չի տրվելու, իսկ շրջանում կապահովվեն նրանց կենսական պահանջները):

◇ ◇ ◇

Տեղական ու մոսկովյան լրատվություններում կարևոր տեղ էր բռնում տխրահոչակ Պոլյանիչկոյին օսա-ինգուշական հակամարտության գոտու հատուկ կոմիտեի ղեկավար նշանակելու մասին լուրը: Հաղորդումներում հիշում էին այս հրեշի անցյալը կոմսոմոլից, Աֆղանստանից, Ադրբեջանի կենտկոմից մինչև ղարաբաղյան չարագործությունները: Չեն մոռանում, որ Ղարաբաղում երկու անգամ ենթարկվել է մահափորձի:

Ադրբեջանի ռադիոյի լրատուն էլ էր նրան ներկայացնում իբրև խարդախ ու չարագործ մեկին, որն, իբր, իրենց գործերն է ձախողել Ղարաբաղում:

Հունիսի 30-ին թուրքի վերին դասը, վերջապես, «անուշի եկավ», կայացավ համաձայնությունը, և 34-ամյա Սուրաթ Հուսեյնովը դարձավ վարչապետ, միաժամանակ ուժային մինիստրությունների՝ ռազմական, ներքին գործերի, անվտանգության մարմինների ղեկավար: Ալիևը նրան բնութագրեց որպես այդ բնագավառներում մեծ փորձ ու հմտություն ունեցող մարդու, երաշխավորեց, և ամեն ինչ հարթ ու հանգիստ անցավ (ինչպես վայել է Ադրբեջանին և նրա հին ու նոր առաջնորդ Ալիևին):

Հուսեյնովն իր թեմելի հայտարարությամբ հանրապետության և իր սեփական առաջիկայի կարևորագույն խնդիրը համարեց հայերին դուրս քշելը նրանց գրաված ադրբեջանական տարածքներից:

Ալիևը մոսկովյան հեռուստատեսությանը տված հայտարարության մեջ ասաց. «Այն, ինչ այժմ տեղի ունի Ադրբեջանի անկախ ու ինքնիշխան հանրապետությունում (ուրեմն նաև ԼՂՀ-ում.-Բ. Ու.), դա միայն ու միայն Ադրբեջանին վերաբերող խնդիր է, և նա ինքն էլ կլուծի՝ առանց ուրիշների միջամտության կամ որևէ օժանդակության»:

Ես արդեն մտածում եմ (և համոզված եմ՝ շուտով կպարզվի), որ Ադրբեջանում վերջերս տեղի ունեցած խառնակչությունները Հեյդար Ալիևի սարքածն են: Անկարա, Թեհրան, Մոսկվա կատարած իր վերջին այցերով նախապատրաստել էր, դմբո Էլչիբեյի աչքը կոխել, և սա էլ, բանից անտեղյակ, վստահեց, նույնիսկ օգնեց, որ խցկվի միլլի մեջլիս, վերջին վճռական քայլերն էլ այնտեղ կատարի...

Հիմա նա կսկսի մեծ տերությունների ղեկավարներին մշակել հին ու սովոր եղանակով, ի՞նչ է, Ադրբեջանից ընտիր խավիա՞րն է վերացել, թե՞ ադամանդազարդ մատանին:

◇ ◇ ◇

«Ստեփանակերտում տեղի ունեցավ ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի հատուկ հանձնաժողովի արտագնա նիստը: Ի թիվս այլ հարցերի հանձնաժողովը քննարկեց հանձնաժողովի քարտուղար, ՀՀ ԳԽ-ի պատգամավոր Սուրեն Զոլյանի առաջարկությունը, համաձայն որի ՀՀ ԳԽ-ը պետք է ճանաչի ԼՂՀ անկախության հռչակագիրն ու նրա բարձրագույն մարմինը և հանձնարարի ՀՀ կառավարությանը հաստատել պաշտոնական հարաբերություններ ԼՂՀ հետ:

Հարցի քննարկմանը մասնակցում էին հանձնաժողովի անդամներ, ՀՀ ԳԽ-ի Նախագահության անդամ եւ հանձնաժողովի նախագահ Ս. Բաղդասարյանը, ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը, ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության անդամ Հ. Գրիգորյանը եւլն: Քննարկվող հարցի վերաբերյալ առաջարկվեց ՀՀ ԳԽ-ի որոշման նախագծի մի տարբերակ, համաձայն որի Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է ճանաչի ԼՂՀ անկախությունը եւ հռչակագիրը: Առաջարկվեց նշված տարբերակը ներկայացնել ՀՀ Գերագույն խորհրդի հանձնաժողովների քննարկմանը, այն առաջիկա նստաշրջանի օրակարգ մտցնելու համար:

Հանձնաժողովի արտագնա նիստին մասնակցում էին եւ ելույթներով հանդես եկան ՀՀ ԳԽ-ի նախագահի տեղակալ Բաբուրյանը եւ ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահի խորհրդական Ա. Ղուկասյանը» («Երկիր», հուլիսի 1):

Աշխարհն էլ տեսի կանգնի, Լ. Տեր-Պետրոսյանն այս հարցում իր մերժողական դիրքից հրաժարվողը չէր: Անհասկանալի այն է՞ր է եղել, որ նա իր, թեկուզ բացահայտորեն սխալ ու վտանգավոր-վնասակար դիրքից հրաժարվեր... Բայց հետաքրքիր է, որ խելամիտ մարդիկ պարզամտորեն մտածում են, թե չդադարող կաթիլը միշտ էլ քար կծակի:

Հուլիսի 1. Երեկ Ադրբեջանի դիվանագիտական ներկայացուցչությունը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդ է ներկայացրել իր բողոքը՝ հայերի Մարտակերտի շրջանում կատարած նոր ռազմական ոտնձգությունների դեմ, որոնց արդյունքում «բռնագրավվել են Աղդամ քաղաքն ու ադրբեջանական 20 գյուղեր»:

Ուրեմն, Մարտակերտի եւ նույն շրջանի գյուղերի ազատագրումն էր համարվում «բռնագրավում»:

Մոսկվան Ադրբեջանից առնելով, հաղորդում է, թե ԼՂ-ի ռազմաճակատում թուրքերը կասեցրել են Հայաստանից նոր ժամանած զորամիավորումների առաջխաղացումը Մարտակերտի շրջանում, իսկ Աղդամի համար կռիվ է գնում երեք ուղղությամբ՝ Ասկերանից, Մարտունուց ու Մարտակերտից, քաղաքից ընդամենը 2-3 կմ հեռավորությամբ:

Հեյդար Ալիեւը հայտարարել է, թե ինքը վերջին օրերին Հայաստանի ղեկավարների հետ մի քանի հեռախոսազրույց է ունեցել Ղարաբաղի վերաբերյալ (Երեւի պայմանավորվել են, թե ինչպես հարգեն Ադրբեջանի ամբողջականությունը՝ նրան մատաղ անելով արցախահայության շահերը):

Հուլիսի 2-ին իմ կանխազգացումը կատարվեց, առավոտյան թուրքերը լայնածավալ գրոհներ էին ձեռնարկել Մարտակերտի ու Հադրութի շրջաններում: Հադրութի շրջանում նրանք գրավեցին Բլուռան, Ցոր, Մելիքաշեն ու Ծամձոր գյուղերը, Մարտակերտի շրջանում՝ Փափրավենդը: Այժմ նրանց գլխավոր հարվածն ուղղված է Հադրութի շրջկենտրոնի վրա: Մեր ինքնապաշտպանները հակահարձակման են անցել, ետ մղել թշնամուն, սակայն կռիվը շարունակվում է, եւ թուրքերը նոր ուժեր են բերում ճակատի գոտի: ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանն այս առթիվ հրապարակել է հայտարարություն՝ նշելով, որ թուրքը, սույն հարձակողական քայլերը ձեռնարկելով, միաժամանակ համաշխարհային հասարակայնությանը մոլորության մեջ է գցել հայկական նոր արշավանքի շուրջ սարքած իր ստերով ու հիստերիկ քարոզներով:

Նման մի հայտարարությամբ էլ ՀՀ ԱԳՆ-ն է հանդես եկել:

Այս հայտարարությունները կարդացին միայն Հայաստանի ռադիոյով ու հեռուստատեսությամբ: Իսկ թուրքի ստերն ու քարոզները հնչում են Մոսկվայից, արտասահմանյան ռադիոձայներից:

◇ ◇ ◇

«Վաշինգտոն փոստ» թերթը վերջերս (հունիսի 30-ին) տպել էր խմբագրական մի հոդված, որով Ադրբեջանում կատարվող պետական մեքենայությունների համար մեղադրում էր Ռուսաստանին: Այնտեղ ասված էր. «Ժողովրդավարականորեն ընտրված նախագահը դիմել է փախուստի՝ ենթարկվելով վարկաբեկված հին կոմունիստի ճնշմանը եւ երիտասարդ, սակայն արդեն նույնպես վարկաբեկված արկածախնդրի զինվորական հետապնդումներին... Ընտրյալ նախագահի դեմ պայքարը մղվել է ռուսական զենքի մասնակցությամբ, ինչը պետք է լուրջ նախազգուշացում հանդիսանար թե Ադրբեջանի, թե նախկին Խ. Միության այլ շրջանների համար», - զգուշացնում էր խմբագրականը, ապա շարունակում. «տագնապը ծագեց տեղի հայերի կողմից Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանից անջատելու դեմ ադրբեջանցիների մղած պայքարի հետեւանքով»:

«Ընդհուպ մինչեւ Բաքվի վերջին իրադարձությունները, Եվրոպայի եւ ԱՄՆ-ի դիվանագետները փորձում էին Ադրբեջանին ու Հայաստանին, ինչպես նաեւ Ղարաբաղի հայերին նստեցնել բանակցությունների սեղանի շուրջ: Այդ ջանքերն անհրաժեշտ է շարունակել, սակայն անհրաժեշտ է նաեւ վերադարձնել Ադրբեջանի օրինական կարգով ընտրված ղեկավարներին, եւ, հասկանալով հանդերձ Ելցինի կառավարության դժվարությունները, նրա անկասելի պարտականությունը համարել նաեւ թույլ չտալ, որ ռուսական բանակի որոշ տարրեր նպաստեն ստեղծված քաոսին»:

Հայտնի էր, թե Բորիս Ելցինն ինչպիսի՞ զզվանքով էր խոսում «վարկաբեկված հին կոմունիստ» Ալիեւի մասին եւ Գորբաչովին ի՛նչ թուքումուր էր տալիս՝ նրա հետ նույն Քաղբյուրոյում լինելու, նրա հետ հաշվի նստելու համար: Հիմա այդ քառակի վարկաբեկված կոմունիստն էր Ադրբեջանի տերն ու առաջնորդը: Հետաքրքիր է, թե ինքը՝ Ելցինը, ինչպես է վարվելու նրա հետ, ինչպես է արդարացնելու մարդկային բարոյական նորմերի դիրքերից հոխորտացած Բորիս Ելցինը:

Հուլիսի 3-ին հաղորդեցին երեկվա մարտերի մանրամասները. Հադրութի մարտերի հետեւանքով մերոնք ունեն 10 վիրավոր: Թուրքը կորցրել է 30 ասկյար, մի տանկ, մեկ գրահամեքենա, մեծաքանակ զենք ու զինամթերք:

Այսօր Աղդամի շրջանից հրետակոծել են Ասկերանի ու Մարտակերտի մի շարք բնակավայրեր: Մերոնք պատասխան հարվածներով լռեցրել են թշնամու կրակակետերը:

◇ ◇ ◇

Բաքվում այսօր մեծ հանրահավաք է եղել՝ ի պաշտպանություն պրեզիդենտ Էլչիբեյի: Կառավարական զորաջոկատները գրել են ցուցարարներին՝ ծեծի ու զանազան կտտանքների ենթարկելով մարդկանց, որոնցից շատերը կանայք են եղել,– հաղորդեցին մոսկովյան հեռուստատեսությամբ:

Ադրբեջանի միլլի մեջլիսում ռազմաճակատային հարց են քննարկում, եւ Ալիեւը (հեռուստատեսության թղթակցին) պատմում է, որ, օգտվելով իրենց երկրում տիրող քաղաքական անբարենպաստ վիճակից, հարեւան հանրապետությունը պատերազմն առավել թեժացրել է, մի քանի ճակատներում (օրինակ Ֆիզուլու եւ Կուբաթլիի շրջանների դեմ) ձեռնարկել այնպիսի գրոհներ, որոնց հետեւանքով ավերվում են բնակավայրերը, կոտորվում են խաղաղ բնակիչները: Այդ նշան է, որ Հայաստանն արհամարհում է ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԽ-ի, «3»-ի, «9»-ի հեղինակավոր միջնորդությունները, եւ հարկ է, որ համաշխարհային հանրությունն օգնի Ադրբեջանին՝ փրկվելու Հայաստանի ինտերվենցիայից,– հեռուստատեսությամբ այսպես էլ ասաց վերջին օրերին հեռուստաաստղ դարձած Հեյդար Ալիեւը:

Հուլիսի 4-ի ժամը 15:20-ից մինչեւ 16-ը Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին հարցազրույց Ադրբեջանի նոր խալիֆ դարձած Հեյդար Ալիեւի հետ: Առաջին իսկ հարցին, որ վերաբերում էր Ադրբեջանի այսօրվա վիճակին ու հեռանկարին, տվեց մի պատասխան, որի երկրորդ մասում հայերն էին, նրանց բռնագրավչական ձգտումները ինքնիշխան ու անկախ Ադրբեջանի դեմ, մանավանդ «հայկական ինտերվենցիան՝ առավել բորբոքված վերջին երեք օրերի ընթացքում»:

Իսկ հինգերորդ հարցին, որ այսպիսին էր՝ «Ինչպե՞ս եք նայում Ղարաբաղի խնդրին, լուծման ի՞նչ եղանակ ու ճանապարհ եք տեսնում», պատասխանեց այսպես. «Դա շատ բարդ հարց է եւ բարդացել է այն պատճառով, որ ժամանակին չի լուծվել, հինգ

տարի անընդհատ խճճվել է՝ ստանալով արյունալի բնույթ: Հիմա մենք փորձում ենք գոնե կրակը դադարեցնել, չի ստացվում: Հակառակը, հայկական զորամիավորումները, չբավարարվելով բռնագրաված տարածքներով, նոր հողամասեր ու բնակավայրեր են գրավում: Երեկ Բաքվում տեղակայված դեսպաններին հրավիրել, ցույց եմ տվել ինտերվենցիայի այդ նոր դրսևորումները, և նրանք տեսել են, թե հայերը ինչպես են նորանոր գոտիներ ձեռնարկում, կոտորում խաղաղ բնակչությանը, ավերում բնակավայրերը... Խնդրել եմ, որ նրանք դիմեն իրենց երկրների կառավարություններին, ոտքի հանեն աշխարհի խաղաղասեր ուժերին: Երեկ հեռախոսով կապվել եմ Հայաստանի ղեկավարության հետ, խնդրել, որ զսպեն իրենց զորքերին: Մի քանի օր առաջ ԵԱՀԽ-ի դաշտային խմբի նախագահ մեծապատիվ Մարիո Ռաֆայելին է պատրաստակամություն հայտնել գալու մեզ մոտ, լինելու Բաքվում, Երևանում, Խանքենդիում ու Աղդամում, գործադրելու բոլոր ջանքերը... Վաղը պիտի ժամաներ... Բայց նա խնդրեց հաղորդել, թե ի՞նչ երաշխիքներ կան իր խմբի անվտանգության համար... Եվ այսօր հայերը կատաղի հարձակում են գործել Աղդամի ուղղությամբ... այո. ժամ առաջ ինձ զեկուցեցին, թե հայերն արդեն բռնագրավել են Բոյահմեդլի գյուղը (դա գտնվում է Մարտակերտ-Աղդամ ճանապարհի վրա, Փափրավանդանից հարավ-արևելք.- Բ.ՈՒ.): Ի՞նչ անուն տալ այս ամենին: Ես կարծում եմ՝ հիմա արդեն ամբողջ պատասխանատվությունն իր վրա պիտի վերցնի Հայաստանի ղեկավարությունը, որովհետև շահագրգիռ մյուս պետությունների հետ միասին կարողանանք ելք գտնել, փոխըմբռնման հասնել»:

Ի՞նչ կարելի է ասել այս ամենից հետո: Նախ, չի կարելի չնկատել, որ այս հարցազրույցը հենց Ալիևի հրահրումով է կազմակերպվել: Վերջին օրերին իրենց ռազմական ուժերի հարձակումներն ու ձախողումները պետք է թաքցներ, Հայաստանը ներկայացներ իբրև միջազգային պայմանագրի ու օրենքների չենթարկվողի, որովհետև սա ևս քանդեր իր ուժերը, և Ադրբեջանը հնարավորություն ստանար նախապատրաստվելու նոր ու կործանիչ հարվածների:

Այլ. թե հեռուստադիտողն ի՞նչ եզրակացություն կհանի Ալիևի քաղաքական ու բարոյական կերպարի, իր ներկայացրած հանրապետության, նրա այսօրվա ու վաղվա մասին, սա միանգամայն բարդ խնդիր է և այս պահին ինձ չի էլ հետաքրքրում:

Բայց որ իրականության խորքին ու լայնքին անծանոթ մարդկանց ցույց տվեց ղարաբաղյան բարդույթի մեջ իր դիրքի «արդարությունը», բացատրեց, թե իրենց դեմ կռվող, իրենց նորանոր տարածքները նվաճող հայերը (ոչ թե ղարաբաղցիները, ոչ թե ղարաբաղի հայերը, որովհետև տարբերակիչ չգիտե և չի էլ ընդունում), այո՛, հայերը, հենց Հայաստանից եկած անկուշտ նվաճողները, դաժան ու անօրեն այդ ասպատակիչները, խախտում են միջազգային օրենքներ ու պարտավորություններ,– իր այս խնդիրը նա իրականացրեց հաջողությամբ, իրեն հատուկ խորամանկությամբ:

Սրանից հետո ի՞նչ պիտի անի Հայաստանի ղեկավարությունը: Բավական քաջություն, խելք ու հմտություն կունենա՞ ներկայացնելու նրա սուտն ու խարդավանքը, տալու այն պատասխանը, որին արժանի է իր դիվային ծրագրերն իրականացնելու ճանապարհին ոչ մի ստորության առաջ կանգ չառնող Ալիևը... Ա՜յ, այստե՛ղ է, որ ես կասկածում եմ: Համենայն դեպս կապրենք-կտեսնենք:

◇ ◇ ◇

Այսօր երեկոյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե ԼՂ-ի զորամիավորումները գրավել են Աղդամի շրջանի ինն գյուղեր և այժմ կռվում են Աղդամի ներսում՝ նպատակ ունենալով ոչնչացնել թուրքի այդ ռազմական կենտրոնը, որտեղից սկսվում են հրետակոծություններն ու հարձակումները ԼՂՀ հյուսիս-արևելյան ամբողջ ճակատի ուղղությամբ:

Սուրաթ Հուսեյնովը հեռուստատեսությամբ ելույթ է ունեցել, պահանջել, որ հայրենիքը ծանր կացությունից փրկելու համար զորակոչի ենթարկվեն հանրապետության զո-

ռակոչային հասակի բոլոր տղամարդիկ: Սպառնացել է խստագույն պատժի ենթարկել այն ասկյարներին, որոնք փախել են Աղդամից՝ հայկական հարձակման դեմ ճակատը մերկ թողնելով:

Հեյդար Ալիևը հեռախոսով կապվել է Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ, խնդրել, որ սա օգնի Ղարաբաղում դրությունը կարգավորելու և մերժում է ստացել այն պատճառաբանությամբ, թե ԼՂ-ի զորքերն այլևս չեն կառավարվում:

Հուլիսի 5-ին ցերեկով տարածված լրատվական հաղորդումների համաձայն՝ ԼՂՀ ինքնապաշտպանները գրավել են Աղդամի շրջանի հինգ գյուղեր (Ալիևը երեկվա «հեռուստահամերգում» հայտնել էր միայն մեկի՝ Բոյահմեդլիի գրավումը), Մտել Աղդամ քաղաքը, և այժմ կռիվ է գնում այդ քաղաքի փողոցներում:

Այսօր ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը պաշտոնական հայտարարությամբ հերքեց այդ լուրերը՝ հաստատելով միայն հայ ինքնապաշտպանների պատասխան հարվածները թուրքի օդուժի ու ծանր զինատեսակների կիրառության դեմ: ԼՂՀ ինքնապաշտպանները ոչ թե գրավել են Աղդամը, այլ լռեցրել են նրա կրակակետերը, որոնցից վերջին օրերին անդադար հրետակոծվում ու ռմբակոծվում էին Ասկերանի շրջանն ու հանրապետության մայրաքաղաք Ստեփանակերտը,– հայտարարեց Բաբուրյանը:

Ի հաստատումն ԼՂՀ ԳԽ-ի հայտարարության՝ լրատվական մարմինները տեղեկացրին, որ օրվա ընթացքում ռազմական մի քանի ինքնաթիռներ շուրջ մեկ տասնյակ ռումբեր են նետել Ստեփանակերտի վրա: Ինքնապաշտպանները վայր են գցել նրանցից մեկը:

Մոսկվայի հեռուստատեսության հաղորդածից. «Հայ ինքնապաշտպաններն ազատագրել են ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղը և այսօր նրա սահմանների մոտ ետ մղեցին ադրբեջանական զորքերի նոր հարձակումները»:

Ուրեմն, նա ընդունում է, որ կա Լեռնային Ղարաբաղի պետական միավոր, որի սահմաններից այն կողմ են Ադրբեջանն ու նրա զորքերը:

Ահա միացնում է Մախս Մամեդովի լրատվությունը, և սա էլ խոսքը տալիս է Ալիևին, որը հարձակվում է Հայաստանի վրա, թե այն չի ենթարկվում միջազգային հեղինակավոր մարմինների գործող օրենքներին, չի հարգում հեղինակավոր տերությունների միջնորդությունները, այլ իր բռնագրավումներն է շարունակում և վերջին երկու օրերի ընթացքում արդեն նվաճել է բազմաթիվ գյուղեր Աղդամի ու Ֆիզուլու շրջաններում: Իսկ համաշխարհային հանրությունը նրան չի ճանաչում որպես բռնագրավիչի, որն իր տիրապետության տակ է առել անկախ ու ինքնիշխան Ադրբեջան հանրապետության տարածքները:

Հայկական լրատվական մարմինների հաշվով՝ վերջին երկու օրերի մարտերում հայ ինքնապաշտպանները հաջողությամբ կասեցրել են թուրքերի հարձակումները, ոչնչացրել են թշնամական մեկ ՏՈՒ-25 ինքնաթիռ, մեկ «Գրադ» կայանք, 100 ասկյար, առգրավել մեծ քանակությամբ զենք ու զինամթերք:

Հուլիսի 7-ին, իբր, ռազմաճակատում կարևոր տեղաշարժեր չեն եղել. թուրքերն Աղդամի շրջանից Ասկերանի շրջանի մի քանի բնակավայրեր են հրետակոծել, Ֆիզուլուց՝ Հադրութի շրջանը:

Մոսկվան՝ Բաքվից փոխառած լուրերի համաձայն, հաղորդում է, թե Աղդամի շրջանում թուրքերն ազատագրել են իրենց բռնագրաված գյուղերից երկուսը: Այս «հերոսական» ազգային-ազատագրական մարտերի ղեկավարն էլ հանրապետության վարչապետ, ռազմական ու ներքին գործերի, անվտանգության մարմինների տնօրեն Սուրաթ Հուսեյնովն է: Կառավարության այդքան մեծ դեմքը եկել է Ադրբեջանի վտանգված անկախությունն ու ամբողջականությունը փրկելու:

Իսկ ինձ համար ամենակարևորն այն է, որ, ինչպես այսօր Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հաղորդավարուհին էր ասում, Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության պաշտպաններն իրենց կռիվն են անում Աղդամի շրջանում, սեփական հայրենիքի սահմաններից դուրս:

ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելին, որ իր գործուղումը հետաձգել էր Ադրբեջանի լրատվական կեղծիքների պատճառով, որոշել է ամսի 9-ին լինել Բաքվում, 10-ին՝ Երեւանում, 11-ին նորից Բաքվում՝ այնտեղից Աղդամ, Աղդամից Ստեփանակերտ գնալու նպատակով: Միշտ առաջինը թուրքի հետ պիտի հանդիպի, խոսի, պայմանավորվի: Սա եւս փորձ ունի, գիտի, որ իր օգուտը դրանից կլինի:

«Ռոյթր» գործակալությունը հուլիսի 6-ին հաղորդում էր արել Աղդամի պաշտպանության վերաբերյալ. Տեղեկացնում էր, թե Սուրաթ Հուսեյնովն այդ ռազմավարական խոշորագույն կետի պաշտպանությունը հանձնարարել է ինչ-որ Ալիեւի, որը, հակառակ քաղաքի անկումը կանխատեսող բազմաթիվ զինվորների ու աշխարհիկ մարդկանց, վստահ է, որ իրենք շուտով կկոտրեն հայերի մեջքը, որովհետեւ ունեն բավական ռազմական ինքնաթիռներ, տանկեր եւ այլազան ռազմամթերք: Նրա խոսքերով ոգեւորված են դեռահաս զինվորականները, որոնցից յուրաքանչյուրը հարազատներին խոստացել է հայի ականջ բերել իրեն նվեր:

Սակայն քաղաքապետի տեղակալ **Ջաֆար Ջաֆարովը** թղթակցին հաղորդել է, որ իրենց գործը չի կովում, ուղղակի զզված է վերջին տարվա ձախողումներից: «Խուճապահար փախչողները ոտքով, մեքենաներով, տրակտորներով հեռանում են քաղաքից, իրենց հետ տանում են, ինչ կարող են՝ կահույք, ճամպրուկներ, նույնիսկ աթոռներ եւ հարցնողին էլ ասում են՝ «Այս ճամփան մեզ ոչ մի տեղ էլ չի տանում»: Սա, անկասկած, անտեղյակ ու անճար փախչողների պատասխանն է: Գյուղացի Մուսլիմը, որին թղթակիցը տեսել է շվարած վիճակում, պատմում էր, որ իրենք փախել, եկել էին Շելլիից: Այնտեղ հայերը մտել են կեսօրից, իրենք փախան-պրծան, «իսկ մեր զինվորները մեզանից ավելի վաղ էին փախել»: Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ ցույց տվին փախչող մեկին եւ հարցրին. «Ո՞ւր ես գնում, տեղը հայտնի՞ է»: Եվ նա վստահորեն պատասխանեց՝ «Դժոխք եմ գնում» («Ջահաննամա՜ գեդիրամ, ջահաննամա՜»):

Հուլիսի 8-ի վաղ առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե կատաղի մարտեր են գնում թուրքի Աղդամ քաղաքի շրջակայքում: Վերջին օրերին սաստկացած մարտերի պատճառով այնտեղից հեռացել են բնակիչների մնացորդները: Իբր, հայկական զորամիավորումները նվաճել են Աղդամի շրջակայքի 24 գյուղեր եւ շարունակում են ճնշումը մյուս բնակավայրերի եւ Աղդամի վրա:

Այս լուրի համար, իհարկե, աղբյուր է հանդիսացել Բաքուն, քանի որ մի քանի ժամ առաջ Երեւանից հաղորդել էին, թե արցախյան ռազմաճակատներում էական տեղաշարժեր չեն եղել, եւ դրա հիմքն էլ ԼՂՀ պաշտոնական լրատվությունն էր:

Սուրաթ Հուսեյնովը գտնվում էր Աղդամի կողմերում: Այդ նա՞ էր նման աղմուկ բարձրացնում, սուտ-փուտ տեղեկություններ տարածում, որպեսզի երկու օր հետո էլ հայտարարի, թե 24 գյուղ է ազատագրվել, եւ ինքն է այս ռազմական հաղթանակի հերոսը:

⟡ ⟡ ⟡

Ռուսաստանում Վ. Պոլյանիչկոյին փոխվարչապետի պաշտոնով նշանակել են Հյուսիսային Կովկասում արտակարգ դրության շրջանի վարչական ղեկավար: Դրա դեմ Ելցինին ու Չեռնոմըրդինին բողոքի գիր են հղել ռուս հայտնի մի խումբ մտավորականներ՝ Ա. Նույկինը, Վ. Օսկոցկին, Յու. Չեռնիչենկոն, Կ. Ալեքսեեւսկին:

Չեռնոմըրդինին հղած դիմումում նրանք գրել էին. «ԼՂԻՄ-ի եւ Հայաստանի իրավապահ մարմինների անցկացրած հետաքննության արդյունքներով՝ ԽՍՀՄ դատախազությունը 1991 թ. ամռանը դատական գործ է հարուցել Պոլյանիչկոյի դեմ: Այլոց թվում նա մեղադրվել է բազմաթիվ չարագործությունների եւ ռազմական հանցագործությունների համար»:

Փաստաթղթի հեղինակներին անհասկանալի է, թե ցեղասպանության «մասնագետները»՝ Վ. Պոլյանիչկոն եւ Յ. Շատալինը, ինչպե՞ս են վերստին գլխավոր դերեր ստանձնել ազգամիջյան հակամարտությունների գոտում: «Իբրեւ «խաղաղարարներ» եղբայրասպան պատերազմի բոցերով բռնկված տարածաշրջաններ այնպիսի մարդկանց ուղարկելը, որոնք մարմնավորում են ստալինյա-բրեժնեւյան փլուզված կայսրության ախտը, աղանը, հիմարությունը, նշանակում է ցուցադրաբար անտեսել միջազգային հասարակական կարծիքը եւ հակամարտության կարգավորման գործում դրսեւորել անհասկանալի անպատասխանատվություն, որը կադրային նման քաղաքականության դեպքում կարող է նախկին ԽՍՀՄ ողջ տարածքը վերածել համատարած արնածոր պատուհասի, համատարած արյունոտ բոսնիայի («Երկիր», հունիսի 7):

Արդեն հայտնի էր Մարիո Ռաֆայելիի գրությունը Բաքու, Երեւան ժամանելու եւ Աղդամով Ստեփանակերտ հասնելու մասին: Իսկ Աղդամի կողմերում ադրբեջանական զորքերն աննախընթաց ուժգնությամբ բորբոքել էին մարտերը, Ստեփանակերտին ստիպել գործադրելու համարժեք գործողություններ, որոնցից էլ հակամարտության գոտին, սահմանային շրջանները եռում էին:

Ահա, այդ ժամանակ էլ, **հուլիսի 8-ին**, ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանը ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի նախագահ Ռաֆայելիին նամակ հղեց իր զոհունակությունը հայտնելով հակամարտության գոտում սպասվող հանդիպման առթիվ, միաժամանակ խորհուրդ տալով, որ մեծարգո նախագահը Ստեփանակերտ ժամանի Լաչինի միջանցքով եւ ոչ թե Աղդամով, քանի որ հակառակորդն Աղդամի կողմերում դրությունը շատ է բարդացրել: Ասում էր. «Ադրբեջանական կողմի չդադարող օդային հարձակումների ու հրետակոծումների հետեւանքով այն տարածքը, որով Դուք պատրաստվում եք ժամանել Ստեփանակերտ, առավելագույն վտանգ է ներկայացնում: Ադրբեջանական բանակի վերջին հարձակումը, որ կասեցվեց ԼՂՀ պաշտպանական բանակի պատասխան գործողություններով, կտրուկ բարձրացրել է լարվածությունը երկու հանրապետությունների սահմանագծի Ասկերան-Աղդամ հատվածում:

Թույլ տվեք մեկ անգամ եւս հավաստիացնել մեր անկեղծ ցանկությունն ըստ ամենայնի օժանդակելու Ձեր գլխավորած առաքելության այցին ու աշխատանքին» («Երկիր», հուլիսի 9):

Ուրեմն, թուրքը խառնակչություն էր արել: Բաբուրյանը նախապես լավ գիտեր՝ ի՞նչ է կատարվելու իր խնդրած մեկ ամսվա ընթացքում, եւ դա պլանավորել էր:

Ամսի 10-ին լրատվական մարմինները հաղորդեցին, թե Ռաֆայելին արդեն իր ուղերթում ուղղումներ է մտցրել Բաբուրյանի նամակի շնորհիվ. Բաքու կգա Մոսկվայով, որ կխորհրդակցի ռուս գործընկերների հետ եւ Ստեփանակերտ կուղեւորվի Բաքվում ու Երեւանում հանդիպումներ ունենալուց հետո («Ազգ», հուլիսի 10):

⟡ ⟡ ⟡

Այդ օրերին արդեն հայտնի էր, որ Մարիո Ռաֆայելին ժամանել է հակամարտության շրջան՝ 14 փորձագետներ առած իր հետ: Հուլիսի 9-ին պիտի լիներ Բաքվում, 10-ին՝ Երեւանում, 11-ին՝ դարձյալ Բաքվում, որպեսզի հուլիսի 12-ին Աղդամով հասներ Ստեփանակերտ: Ասում են՝ ինքն էլ հավաստացել է, թե այդ ժամկետներն են հարմար՝ Ղարաբաղի ղեկավարների խնդրանքը (գրաֆիկի իրականացումը մեկ ամսով հետաձգելու մասին) կատարելու եւ գրաֆիկի իրականացումն սկսելու հուլիսի 13-ին:

Ռաֆայելին հայտարարել է, թե ինքն արդեն համոզվել է, որ հայերի կողմից Աղդամը գրաված լինելու մասին ադրբեջանական աղմուկը սուտ է եւ նպատակ է ունեցել միայն մոլորեցնելու համաշխարհային հասարակայնությանը («Երկիր», հուլիսի 8):

⟡ ⟡ ⟡

ՀՀ-ում լուրեր են պտտվում, թե նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը պաշտպանության նախարար Վազգեն Մանուկյանին առաջարկել է դիմում տալ եւ ազատվել պաշտոնից կամ համաձայնել, որպեսզի դեսպան գնա որեւէ երկիր: Մանուկյանն էլ ասել է՝ թող նախագահն ինքը հրամանով ազատի... եւ այդպես ձգվում է հարցի լուծումը:

Խոսում են նաեւ, որ Մանուկյանի հաջողությունները վերջին շրջանի պատերազմներում, նրա շուրջ ստեղծվող բարձր հեղինակությունը հանգիստ չեն տալիս նախագահին:

Իսկ ես մտածում եմ, որ նախագահը պարզապես չի համատեղվում սեփական կարծիք ունեցող եւ հատկապես այն արտահայտելու եւ պաշտպանելու համարձակության տեր մարդկանց հետ:

◇ ◇ ◇

Հուլիսի 13-ին Մարիո Ռաֆայելին, Մինսկի խմբի 7 անդամների հետ Թբիլիսիից հասավ Ստեփանակերտ, բանակցություններ ունեցավ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանի եւ նախագահության անդամների հետ (մոտ երկու ժամ), ինչպես նաեւ ՊՊԿ-ի նախագահի հետ՝ այս անգամ արդեն փակ դռների ետեւում: Խոսակցությունները եղել են հիմնականում ընդհանուր հարցերի շուրջ, սովորական-ընդհանուր բնույթի: Երեւի միակ որոշակի խոսքն այն է եղել, որ մեծապատիվ հյուրն է ասել Ադրբեջանի նոր ղեկավարության մասին՝ նրանք լա՞վ են եւ հուսալի՞, քան նախորդները:

Հուլիսի 14-ին Բաքու հասնելով՝ Մ. Ռաֆայելին Ադրբեջանի ղեկավար Հեյդար Ալիեւին հայտնել է, որ գրաֆիկի իրականացումը հետաձգվում է անորոշ ժամանակով, վճիռ, որ կարելի է բացատրել եւ ԼՂ-ի ղեկավարության խնդրանքով, եւ Ադրբեջանի ղեկավարության անկայուն վիճակով («Ազգ», հուլիսի 16):

«Երկիր» թերթը **հուլիսի 16-ի** իր համարում խմբագրական հոդված էր տպագրել, որով հայտնում էր, թե Մ. Ռաֆայելին արել է այսպիսի հայտարարություն՝ «ԵԱՀԽ-ն չի ճանաչում ԼՂ-ի հանրապետությունը եւ չի ընդունում սահմանների վերաձեւում»:

Այսքան պարզ ու վճռական մի հայտարարությունից հետո ՀՀ ղեկավարությունն ինչպե՞ս էր տանում պատերազմի փուլից խաղաղության փուլ թեւակոխած լինելը:

Նույն օրը թուրքերը զանգվածային հրետակոծության ենթարկեցին Մարտունու շրջանի Բերդաշեն գյուղը: Մեկ գյուղացի զոհվել է, մեկը վիրավորվել:

Հուլիսի 16-ին ադրբեջանական աղբյուրները, հատկապես ռադիոն եւ հեռուստատեսությունը, հաղորդում էին, որ Աղդամի, Թարթառի, Ջաբրայիլի ու Գետաբեկի շրջանների սահմանային բնակավայրերը զանգվածային հրետակոծության են ենթարկել հայերը, եւ կան սպանվածներ, վիրավորներ, ավերածություններ:

ՀՀ լրատվական աղբյուրներն էլ նշում էին, թե այդ օրը թուրքե՛րն են հրետակոծել հայկական դիրքերը եւ հակահարված ստանալով՝ դադարեցրել կրակը:

Հուլիսի 17-ին «Երկիրը» հրապարակեց ընդարձակ հարցազրույց ՀՀ-ում Ռուսաստանի արտակարգ եւ լիազոր դեսպան Վլադիմիր Ստուպիշինի հետ, որը վճռականորեն պնդում էր, թե «ԼՂՀ դե ֆակտո ճանաչումն իրողություն է»:

Պետությունների ամբողջականության եւ ազգի ինքնորոշման սկզբունքների փոխհարաբերությունների մասին դեսպանն ասել է. «Տարածքային ամբողջականության սկզբունքի էությունը հենց այն է, որ պետությունները հարգում են միմյանց տարածքների ամբողջականությունը: Եվ դրանք միջպետական հարաբերություններ են: Իսկ ինքնորոշումը վերաբերում է ոչ թե պետություններին, այլ ժողովուրդներին: Պետություններն ինքնորոշվելու կարիք չունեն: Նրանք վաղուց այս կամ այն ազգի եւ ժողովրդի ինքնորոշման արդյունք են: Հետեւաբար՝ ինքնորոշվում են ժողովուրդները: Եվ բոլորովին էլ պարտադիր չէ ինքնորոշումը հանգեցնել միայն անջատվելուն եւ ինքնուրույն պետություն ստեղծելուն: Կարելի է նաեւ չանջատվել, կարելի է նաեւ ստեղծել ինքնուրույն պետություն, կարելի է նաեւ միավորվել: Հրեն երկու Գերմանիաները միավորվեցին, չէ՞ որ դա եւս ինքնորոշում է, կամ, ասենք, մեր Միությունը մասնատվեց առանձին անկախ պետական կազմավորումների, որոնց հիմքն այսպես թե այնպես որոշակի ազգեր ու ժողովուրդներ են: Դարձյալ ինքնորոշում է: Եթե մենք համագործակցություն ենք ստեղծել, ապա դա միջազգային ընկերակցություն է: Իսկ եթե անկախ պետություններից որեւէ մեկը որոշի իր ճակատագիրն առավել սերտորեն կապել մեկ ուրիշ նույնպիսի պետության հետ եւ ստեղծել

արդեն դաշնակցային տիպի պետական կազմավորում, ապա դա եւս ինքնորոշում կլինի: Նախկին մեր կայսրության ինչ-որ մասեր, որոնք իրենց կոչում են հանրապետություններ կամ ինքնավար մարզեր, կցանկանան մնալ դաշնակցային կազմավորման ներսում եւ համաձայնության գալ իրենց իրավունքների, մյուսների հետ իրենց փոխհարաբերությունների եւ համատեղ ստեղծվող կենտրոնական մարմինների շուրջ: Ինքնորոշման բազմաթիվ ձեւեր կարող են լինել:

«Ղարաբաղի ժողովուրդը քվեարկել է հօգուտ ԼՂՀ ստեղծման: ԼՂՀ-ը տակավին, իհարկե, իրավաբանորեն չի ճանաչվել որեւէ պետության կողմից: Բայց ճանաչումը, ճանաչման փաստն ինքը ոչ թե առանձին անձանց, այլ պետության գործն է:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության դե ֆակտո ճանաչումն անխուսափելի է, որովհետեւ բոլորը հասկանում են, որ Լեռնային Ղարաբաղը հակամարտության կողմ է: Եվ պետական բարձրաստիճան գործիչների հայտարարություններում, հավանաբար, պատահական չեն «շահագրգիռ» եւ «հակամարտության անմիջականորեն մասնակցող կողմեր» խոսքերը: Որովհետեւ Լեռնային Ղարաբաղն, իրոք, ունի իր բանակը: Եթե ուզում ես նրա հետ համաձայնության գալ, ուրեմն պետք է ընդունես, որ այդ մարդիկ՝ Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարները, պատասխանատու մարդիկ են: Այլապես անիմաստ է բանակցություններ վարելը: Սակայն տակավին բոլոր երկրները խուսափում են դե յուրե ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը, իսկ դե ֆակտո, կարծում եմ, այդ ճանաչումն առկա է: Եթե Ղարաբաղը մասնակցում է բանակցություններին, դա արդեն իսկ յուրատեսակ ճանաչում է: Դա իմ՝ իբրեւ գիտնականի, անձնական տեսակետն է»:

◇ ◇ ◇

Հուլիսի 18-ին «Նեզավիսիմայա գազետան» տպագրեց հարցազրույց ԼՂ-ի Հատուկ կառավարման կոմիտեի նախագահ եղած, իսկ այդ ժամանակ արդեն Ռուսաստանի Արդյունաբերողների միության նախագահ Արկադի Վոլսկու հետ: Կոմիտեից առաջ էլ բավական ժամանակ Վոլսկին Արցախում գործել էր որպես Կենտրոնի ներկայացուցիչ: Նախնական այս շրջանի մասին նա գոհունակությամբ էր խոսում, քանի որ այն ժամանակ գոյություն ունեին իշխանության տեղական մարմիններ, որոնց հետ համագործակցում էր, եւ ամեն ինչ համարյա նորմալ էր գնում: Սակայն մեկ էլ «Հանկարծ Մոսկվայում ինչ-որ մեկը, ակնհայտորեն հանրապետությունների (Ադրբեջանի ու Հայաստանի.- Բ. Ու.) ղեկավարության դրդմամբ, մտահղացավ, թե տեղական կառավարման մարմինները պետք է ցրել: Դա էլ մտցրին եւ Քաղբյուրոյի, եւ Գորբաչովի գլուխը»: Եվ, ահա, Կենտկոմում հավաքվում են, «ելույթ են ունենում մարդիկ՝ առաջարկելով ամենուրեք (ԼՂԻՄ-ում) կառավարման մարմինները ցրել եւ ստեղծել Լեռնային Ղարաբաղի Հատուկ կառավարման կոմիտեն: Ես երեք անգամ դեմ արտահայտվեցի, փորձեցի հասկացնել, որ ժողովուրդը չի սիրում լինել ղեկավարման օբյեկտ, որ յուրաքանչյուր ժողովուրդ ուզում է լինել ղեկավարման սուբյեկտ, եւ այդ որոշումը սխալ է:

Բայց, ցավոք, ինձ չլսեցին, առաջարկությունս չընդունեցին: Այն ժամանակ մեր տեսակետի դեմ կտրուկ ելույթ ունեցավ Նիկոլայ Իվանովիչ Ռըժկովը: Գերագույն խորհրդի Նախագահության որոշմամբ կազմավորվեց Հատուկ կառավարման կոմիտե...

Սրանից հետո գործ կատարելը դժվարացավ, դժգոհության լծվեցին երկու համայնքները (համայնքնե՛ր), «Մոսկվան էլ իր հերթին սկսեց օյիններ խաղալ»: «Այդ պայմաններում իրեն շատ անհասկանալի պահեց Լուկյանովը, անհասկանալի պահեց եւ Չեբրիկովը...»:

Այսինքն՝ նրանք, որոնց գնել էին (պարզապես գնել էին) Ադրբեջանի ղեկավարները:

Իհարկե, այստեղ կա ճշմարտություն: Եվ դրա աղն էլ այն է, որ նոր է բացվում. Կենտրոնի ղեկավար Վոլսկին աստիճանաբար փոխվեց, դարձավ Կենտրոնի ներկայացուցիչը ոչ թե հայկական մարզում, այլ մի տարածքում, ուր կան երկու համայնքներ՝ հայկական ու ադրբեջանական:

◇ ◇ ◇

Հուլիսի 20. Վերջին օրերին համեմատական անդորր է տիրել ռազմաճակատի բոլոր գոտիներում: Սակայն ադրբեջանական լրատվությունը հայտարարել է, թե հայերը Կապանից գրոհներ են ձեռնարկել Զանգելանի շրջանի, Կրասնոսելսկից էլ Գետաբեկի շրջանի վրա: Իբր, ծանր վնասներ են կրել եւ նահանջել: Սրանք զուտ ադրբեջանական հորինվածքներ էին, որոնց համար լուրջ հիմքեր չկային:

Իսկ Մարիո Ռաֆայելին հայտարարել էր, թե հուլիսի 22-ին Հռոմում տեղի է ունենալու ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի անդամ երկրների ներկայացուցիչների ժողով–հանդիպումը, որին ինքը պիտի զեկուցի հակամարտության վիճակի եւ հեռանկարների մասին: Երեւի այդ ժողովին լավ պատրաստվելու համար Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Վլադիմիր Կազիմիրովը հուլիսի 20-ին Բաքվում հանդիպեց Հ. Ալիեւի հետ, ունկնդրեց նրա անկեղծ խոսքերը հակամարտությունը քաղաքական ճանապարհով լուծելու խնդիրների վերաբերյալ, իր սեփական դիրքի առանձնահատկությունները բացատրեց: Կազիմիրովը բարձր գնահատեց 3 ժամ տեւած զրույցը՝ իբրեւ կարեւոր հանգույց գրաֆիկի գործադրման նախօրյակին («Ազգ», հուլիսի 21):

Հուլիսի 21-ին Ադրբեջանի ռազմական ուժերը գրոհներ ձեռնարկեցին միանգամից ռազմաճակատի երեք ուղղություններում՝ արեւելքում Մարտունու վրա, Ասկերանի շրջանում Նախիջեւանիկ, Փրջամալ ու Խանապատ գյուղերի ուղղությամբ, եւ մեկ էլ Մարտակերտի շրջանի հյուսիս-արեւելյան ճակատներում: Գրոհներին նախորդել եւ ուղեկցել են Ստեփանակերտի ու Մարտակերտի ծանր հրետակոծությունները, որոնք պատճառել են ավերածություններ:

Դեպի Ստեփանակերտ գրոհի էին եկել նաեւ ՏՈՒ-25 ռազմական ինքնաթիռներ, որոնք, սակայն, շուտով ետ դարձան, որովհետեւ հանդիպեցին հայ զենիթայինների կրակին:

Այդ օրը հայ ինքնապաշտպանական ուժերն Ասկերանի շրջանում ոչ միայն կասեցրին թուրքի առաջխաղացումը, ստիպեցին նահանջել, հետապնդեցին եւ, շարունակելով առաջխաղացումը, ճակատամարտը տեղափոխեցին Աղդամի մատույցները, հայտնի Գինու գործարանի մերձակայքը («Ազգ», հուլիսի 22):

Նույն օրը Հ. Ալիեւը նորից դիմեց Բաքվում տեղակայված օտար երկրների դեսպաններին՝ ԼՂՀ ուժերի առաջխաղացումը գնահատելով որպես ագրեսիա եւ խնդրելով, որ նրանք իրենց պետություններին ստիպեն դատապարտել այն, Ադրբեջանը փրկել բռնագրավումներից (նույն տեղում):

Նույն օրը, ԼՂՀ ուժերն արդեն Աղդամ քաղաքում էին: Գրավել էին արվարձանները (Ջուխուրմահլա եւ Ահմեդավար), կռվում էին կենտրոնի համար: Իսկ Աղդամի շրջականերում արդեն ընկել էին Շըլխբաբալի, Փոլադլի, Մախսուդլու, Գիյասլի, Թառնագյուտ (հին հայկական Տիգրանակերտ) բնակավայրերը: Թառնագյուտ-Շահբուլաղում գրավվել էր տեղի հռչակավոր բանտը:

Աղդամից արեւելք, Մարզիլի գյուղի մոտ վայր են գցել թուրքի մեկ ռազմական ինքնաթիռ եւ մեկ ուղղաթիռ («Ազգ», հուլիսի 23), երբ նրանք կես տոննանոց ռումբեր էին նետել Ասկերանի եւ հարեւան բնակավայրերի վրա եւ վերադառնում էին ելման կետերը:

Այդ օրերին ադրբեջանական լրատվական մարմինները քափ ու քրտինք մտած ջանում էին ապացուցել, որ ԼՂ-ի զորքերը նախաձեռնել են հարեւան շրջանների գրավումը եւ այն են իրականացնում՝ խախտելով ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի եւ ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի որոշումներն ու հանձնարարականները: ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Բաբուրյանը հուլիսի 23-ին հրապարակեց հայտարարություն՝ հերքելով այդ կեղծիքը, իրապես ապացուցելով, որ ԼՂՀ զորքերի գործողությունները միայն պատասխան են հակառակորդի հարձակողական, ավերիչ գործողությունների: Տեսե՛ք, մեր ռազմակայաններից հենց միայն հուլիսի 21-ին վայր են գցվել մեկ ռազմական ինքնաթիռ ու երկու ուղղաթիռ, հուլիսի 22-ին Աղդամ-Ասկերան ճանապարհին ականից պայթել են

ադրբեջանական Ս-32 եւ ԲՄՊ-2 հրասայլերը: Ի՞նչ է, նրանք արցախահայությանն իրենց ողջույնի խո՞սքն էին տանում:

Հուլիսի 24-ին «Ազգը» հաղորդեց, որ ԼՂՀ-ում ստեղծվել է արտգործնախարարություն, եւ նախարար է նշանակվել Արկադի Ղուկասյանը, որը մինչ այդ ՊՊԿ-ի նախագահի արտաքին քաղաքական հարցերի գծով խորհրդականն էր:

- Մենք արդեն պետություն ունենք, որը հարաբերություններ ունի արտաքին աշխարհի, մեծ ու փոքր պետությունների հետ: Անհրաժեշտ է, որ դրանք գլխավորվեն պետական համապատասխան մարմնի կողմից,- ասել է ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանը:

Հուլիսի 21-24-ին լուծվեց Աղդամի խնդիրը: Այնտեղ թուրքի վիթխարի զին. ուժեր կային՝ զենքի ու զինամթերքի վիթխարի պաշարներով: Պետք է մտածել, որ այդքանի դեմ դնելու եւ հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ էին համապատասխան ուժեր, որոնք, իհարկե, գործել են եւ այն էլ խոհեմաբար, ռազմական բարձր վարպետությամբ: Սակայն ադրբեջանական պաշտոնեությունը շատ էր ուռցնում ԼՂՀ ուժերի չափն ու քանակը: Օրինակ, «Ադրբեջանական ռազմական գերատեսչության տվյալներով, Աղդամի գործողությանը հայկական կողմից մասնակցել է Հայաստանի զինված ուժերի երկրորդ բանակային կորպուսը: Ընդհանուր առմամբ, հարձակմանն իբր մասնակցել է 4 հետեւակային գունդ՝ մոտ 6000 մարդ, երկու տանկային գումարտակ՝ մոտ 60 միավոր զրահատեխնիկա եւ 5 հրետանային գումարտակ» («Ազգ», հուլիսի 24):

Իսկ ամերիկյան մի թղթակից էլ հուլիսի 25-ին «Լոս-Անջելես-թայմս»-ում հաղորդում էր, թե ինքը խոսել է ադրբեջանցի մայոր Սադըխ Մամեդովի հետ, որն ասել է. «Եթե հայերն ուզենան, կարող են գրավել ամբողջ Ադրբեջանը», եւ բացել է նաեւ նրանց հաղթանակի գաղտնիքը՝ ադրբեջանցի զինվորները չեն կռվում, միայն փախչում են: Փախչում են ու չգիտեն էլ իրենց կորուստների ճշգրիտ թիվը: Պատահակա՞ն է, որ, նույն ամերիկացու հավաստմամբ, Աղդամը կորցնելիս իրենց տված զոհերի թիվը մեծ տատանումներ է տալիս՝ 11-ից մինչեւ 400 անկյար («Ազգ», հուլիսի 28): Նրանք ճիշտն ինչպե՞ս կիմանան, երբ ոչ կռվել են, ոչ տեսել:

Սակայն շատ էր ձեռնտու մարտերի սաստկության, հատկապես հայկական ուժերի ուռած թիվը:

Մեզ հայտնի է, որ ադրբեջանցի զինվորությունը, Աղդամ քաղաքը պաշտպանելու փոխարեն, պարզապես ճողոպրել է (բնակչությունն էլ ավելի վաղ էր հեռացել): Պարտված հրամանատարությունն իր ղեկավարներին պետք է դրությունն այնպես ներկայացներ, թե իրենց դեմ կռվի եկած է եղել մի վիթխարի բանակ՝ իր անհաղթահարելի տեխնիկայով: Դրա համար էլ հյուսվել է չորս գնդերով 6000 զինվորների հեքիաթը:

Աղդամի անկումը ճակատագրական դեր ունեցավ հակամարտության գոտում. նրանից հետո ադրբեջանական կողմը հիմնականում դատում էր մայոր Սադըխ Մամեդովի պես («Եթե հայերն ուզենան, կարող են գրավել ամբողջ Ադրբեջանը»):

Աղդամի գրավման կապակցությամբ ՄԱԿ-ի Անվտանգությա խորհրդի նախագահին եւ գլխավոր քարտուղարին Հեյդար Ալիեւի հղած ուղերձում մասնավորապես ասվում է. «Այսօր հայ ագրեսորները զավթել են Ադրբեջանի տարածքի 17 տոկոսը: Նրանք գրավել են ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղը, Լաչինի եւ Քելբաջարի շրջանները, ինչպես նաեւ Նախիջեւանի ինքնավար հանրապետության, Ղազախի, Ֆիզուլու, Զանգելանի եւ Աղդամի շրջանների 503 բնակավայրեր: Փախստականների եւ հարկադիր վերաբնակների թիվը հասել է 567 հազարի» («Ազգ», հուլիսի 29):

Թերեւս այս նամակի ազդեցությամբ՝ Աղդամի առումը դժկամությամբ ընդունվեց ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի, մանավանդ, նրա նախագահի կողմից, որը չուշացավ հայտնելու հայերին դատապարտող իր կարծիքը:

Արտաքին մթնոլորտը հիմնականում այդպիսին էր: Նույնիսկ հայկական ուժերի մասին համակրանքով խոսող ամերիկյան դեպարտամենտի մամուլի քարտուղարը (Մայքլ Մակքարի) գտնում էր, «որ հայերի կողմից Աղդամի գրավումը չի կարող արդարացվել

որպես ինքնապաշտպանության նպատակով արված քայլ» («Երկիր», հուլիսի 28)։

Իսկ ի՞նչ պետք է արվեր, երբ ոչինչ չէր օգնում. ո՛չ միջազգային հեղինակավոր մարմինների կարծիքը կամ հրահանգը, ո՛չ պատասխան հրետակոծությունը, ո՛չ բանակցությունների ժամանակ պայմանավորվածությունը։

Այ. Աղդամի գրավումից հետո Ադրբեջանի ղեկավարությունը ԼՂՀ իշխանություններին ճանաչեց որպես հակամարտող կողմ, երկկողմ հանդիպումներում խոսացավ ձեռնպահ մնալու բախումից։ Սակայն մեկ էլ նույն թուրքերը Իջեւանի Վազաշեն անպաշտպան գյուղի վրա հարձակվեցին, կրակ տվին հասած արտերն ու ամռան տաքից խանձվող այգիները («Երկիր», հուլիսի 28)։

Հուլիսի 27-ին Բաքվում գումարվեց Միլլի մեջլիսի նիստ, որն Աղդամի անկման համար մեղադրեց Հ. Ալիեւին ու Ս. Հուսեյնովին։ Պատգամավորներից շատերը գտնում էին, որ քաղաքի հանձնումը դավաճանություն է, որը նախապատրաստված է եղել. չէ՞ որ այն ականազերծվել էր գրավման նախօրյակին եւ շրջակա բարձունքներն էլ հայերին էր տրվել առանց դիմադրության։ Դժգոհություն է արտահայտվել նաեւ Թուրքիայի պասիվության դեմ («Երկիր», հուլիսի 28)։

Հուլիսի 28-ին Թարթառի ու Մարտակերտի շրջանների սահմանագլխին հանդիպում եղավ Ադրբեջանի ու ԼՂՀ բարձր պաշտոնյաներից կազմված պատվիրակությունների կողմից (ԼՂՀ-ից ներկա են եղել արտգործնախարար Արկադի Ղուկասյանը, պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանը եւն, Ադրբեջանից՝ պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար Ալիեւը, պետական նախարար Ալիեւը, արտգործնախարարության ներկայացուցիչ Զուլֆուղարովը եւն)։ Հանգամանալից զրույցից ու քննարկումներից հետո պայմանավորվեցին երկարաձգել նախընթացին (հուլիսի 25-27) ձեռք բերված հրադադարը, կարգավորել գերիների ու պատանդների փոխանակության խնդիրը։ Եվ ամենակարեւորը՝ պայմանավորվեցին առաջիկայում երկու հանրապետությունների ղեկավարների հանդիպում կազմակերպելու վերաբերյալ։

◇ ◇ ◇

Ռուսաստանի ռազմական փորձագետներից մեկը, որ լավ գիտեր ղարաբաղյան հակամարտության երկու կողմերի վիճակը, ուսումնասիրել էր ու գիտեր նրանց մարտավարության առանձնահատկությունները, մեծ տարբերություն էր տեսնում երկուսի միջեւ։ Նա ասել է. «Ադրբեջանական բանակը, որն զգալիորեն լքված է, բայց ունի զինամթերքի մեծ պաշարներ, գերադասում է ռմբակոծումներն ու հրետակոծումները։ Ղարաբաղյան ուժերը, որոնք զինամթերքի խիստ կարիք ունեն, զրկված են այդ հնարավորությունից եւ ընտրել են արշավային գրոհների տակտիկան, որի նպատակներից մեկն էլ զինամթերքի հայթայթումն է» («Ազգ», հուլիսի 29)։

. Ճշմարտություն, իհարկե, կար այս խոսքի մեջ։ Հիշում եմ իմ զրույցը լեգենդար Ավոյի հետ։ Հարցրել էի՝ ինչպե՞ս է լուծում զենքի ու զինամթերքի խնդիրը, լուրջ-լուրջ ասաց. «Աստված շա՜տ պահի Էլչիբեյին։ Այդ հարցը նա է լուծում. ինքը բերում, լցնում է իրենց զորակետերը, մենք էլ հարձակվում, տիրում ենք դրանց կամ ճակատում ենք խլում...

Նրա տեղակալ Արոն (Ալբերտ Հայրապետյան) վկայում է, որ Ավոն կշտամբում էր ադրբեջանական տանկ ավերող հայ զինվորին։ «Այն պետք է սարքին վիճակում նվաճել, տղա ջան».- խորհուրդ էր տալիս զորավարը։

Հուլիսի 29-ին Բաքվից զանգեցին Ստեփանակերտ՝ ԱԳՆ Արկադի Ղուկասյանին, հայտնեցին, որ նախորդ օրը Թարթառի ու Մարտակերտի շրջանների սահմանագլխին տեղի ունեցած բանակցությունները համարվում են չեղյալ, ընդունված փաստաթղթերը՝ անօրինական, քանի որ ադրբեջանական պատվիրակությունը նման հանդիպումներ ու միջոցառումներ կատարելու համար լիազորված չի եղել հանրապետության ղեկավարների կողմից («Երկիր», հուլիսի 30)։

Երեկ Բաքվում նոր էին հասկացել, թե իրենք «Ղարաբաղի լեռնային մասում» ստեղծված օտար իշխանությունը չպիտի ճանաչեն, որպեսզի նրա հետ բանակցեն եւ ընդունեն որոշումներ։ Չէ՞ որ նախօրյակին, հուլիսի 28-ին, արդեն հայտնի էր, որ Թուրքիայի պրեզիդենտ Ս. Դեմիրելը դիմել է Ֆրանսիայի ու Ռուսաստանի ղեկավարներին, իր տրտունջն արտահայտել Հայաստանի (եւ ոչ թե ԼՂՀ) նոր բռնագրավումների համար եւ արել հետեւյալ առաջարկությունը. «Նոր իրադարձությունների լույսի ներքո Թուրքիան կարծում է, որ հասել է Հայաստանի նկատմամբ լուրջ միջոցներ ձեռնարկելու ժամանակը։ Այդ նպատակով Թուրքիան պատրաստ է համագործակցել Ֆրանսիայի եւ Ռուսաստանի հետ այնպիսի միջազգային կազմակերպություններում, ինչպիսիք են ՄԱԿ-ը եւ ԵԱՀԽ»-ը,- ասված էր Դեմիրելի ուղերձում («Երկիր», նույն օրվա համարում)։

Ուրեմն, դարձյա՛լ Հայաստանը։ Իսկ Բաքվի պատվիրակությունը հանդիպել էր ինչ-որ ԼՂՀ ներկայացնող մարդկանց հետ, որոնց կողքին նույնիսկ չկային ղարաբաղյան ադրբեջանական համայնքի ներկայացուցիչները՝ հայերի հետ հավասար իրավունքով։

Նույն օրը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը, ԼՂՀ նոր նվաճումների կապակցությամբ, վերստին անդրադարձավ ղարաբաղյան հակամարտությանը եւ ընդունեց N 853 բանաձեւը, որի մեջ ներածական սովոր հայտարարություններից հետո, ասված է. [Անվտանգության խորհուրդը] «դատապարտում է Աղդամի շրջանի գրավումը եւ վերջին ժամանակներս Ադրբեջանի հանրապետության տարածքների մյուս բռնագրավումները.

2. Դատապարտում է նաեւ բոլոր թշնամական գործողություններն այս գոտում, մասնավորապես քաղաքացիական անձանց վրա հարձակումները եւ բնակավայրերի ռմբակոծումներն ու հրետակոծումները.

3. Պահանջում է անհապաղ դադարեցնել ռազմական բոլոր գործողությունները եւ հակամարտությանը մասնակցող զավթիչ ուժերը անհապաղ, լրիվ եւ անվերապահորեն դուրս բերել Աղդամի շրջանից եւ Ադրբեջանի հանրապետության վերջերս բռնազավթված մյուս բոլոր շրջաններից.

4. Շահագրգիռ բոլոր կողմերին կոչ է անում հասնել կրակի դադարեցման կայուն համաձայնության եւ կատարել այն.

5. Վերստին հաստատում է գոտում տնտեսական, տրանսպորտային եւ էներգետիկական կապերը վերականգնելու իր նախորդ կոչերը.

6. Հավանություն է տալիս հակամարտության խաղաղ կարգավորմանն ուղղված ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի շարունակվող ջանքերին եւ լուրջ մտահոգություն է հայտնում այդ ջանքերի համար կործանարար հետեւանքներով հղի ռազմական գործողությունների սաստկացման առնչությամբ.

7. Ողջունում է ԵԱՀԽ-ի դիտորդների առաքելության նախապատրաստման միջոցառումները, ներառյալ դրա իրականացման ժամանակացույցը, ինչպես նաեւ ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում՝ գոտում ԵԱՀԽ-ի ներկայության ապահովման վերաբերյալ առաջարկության քննարկումը.

8. Շահագրգիռ կողմերին համառորեն կոչ է անում ձեռնպահ մնալ հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը խոչընդոտող բոլոր գործողություններից եւ շարունակել բանակցությունները ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի շրջանակներում, ինչպես նաեւ կողմերի ուղղակի շփումների միջոցով՝ վերջնական կարգավորման հասնելու համար.

9. Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը համառորեն կոչ է անում գործադրել իր ազդեցությունը, որպեսզի Ադրբեջանի հանրապետության Լեռնային Ղարաբաղի գոտու հայերը կատարեն 822-րդ բանաձեւի եւ սույն բանաձեւի դրույթները եւ ընդունեն ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի առաջարկությունները.

10. Պետություններին համառորեն կոչ է անում ձեռնպահ մնալ ամեն տեսակ զենքի ու զինամթերքի մատակարարումներից, որոնք կարող են հանգեցնել հակամարտության սաստկացմանը կամ նոր տարածքների զավթմանը» («Երկիր», հուլիսի 31)։

Իսկ եւ իսկ թուրքի ձեռքով գրված փաստաթուղթ։

Նկատի առնենք, որ բանաձեւի սկզբում իսկ ՄԱԿ-ի խորհուրդը գլխավոր մեղադրյալ

էր ճանաչում ոչ թե ԼՂՀ-ը կամ Լեռնային Ղարաբաղը, այլ Հայաստանի Հանրապետությունը (ինչպես անում էին Թուրքիան ու Ադրբեջանը): Ահա այդ կողմնորոշող խոսքը. «լուրջ մտահոգություն հայտնելով Հայաստանի Հանրապետության եւ Ադրբեջանի Հանրապետության միջեւ հարաբերությունների առնչությամբ» (նույն տեղում): Սակայն հետո մեկ էլ «համառորեն» այդ Հայաստանին կոչ է անում «գործադրել իր ազդեցությունը, որպեսզի Ադրբեջանի Հանրապետության ԼՂ-ի գոտու հայերը...»: Ուղղակի զզվելի է:

Հուլիսի 30-ին էլ, Ռուսաստանի արտգործնախարարությունը հիմնականում այս ոգով հայտարարություն հրապարակեց՝ մեղադրելով ոչ Հայաստանի Հանրապետությանը, այլ հակամարտող, ուրեմն եւ ադրբեջանական տարածքներ նվաճած կողմ ճանաչելով Լեռնային Ղարաբաղը («Լեռնային Ղարաբաղի զինված կազմավորումների կողմից ադրբեջանական Աղդամ քաղաքի գրավումը...»): Ապա ավելի զարգացնում է այս սկզբունքը հայտարարության շարունակության մեջ՝ այսպես. «Նոր կարեւոր խոչընդոտ են դարձել հակամարտող կողմերի ուղղակի շփումները, հատկապես Բաքվի ու Ստեփանակերտի ներկայացուցիչների հանդիպումները: Հուլիսի 28-ին նրանց միջեւ համաձայնություն է ձեռք բերվել հրադադարը մեկ շաբաթով երկարաձգելու եւ հանդիպումները շարունակելու վերաբերյալ: Առանց կողմերի ուղղակի կապերի, գործնականում անհնար է հաղթահարել կուտակված փոխադարձ անվստահությունը, որը դժվարացնում է խաղաղ կարգավորումը:

Այդպիսի շփումները եւ փոխադարձաբար ընդունելի համաձայնությունները ճանապարհ են բացում հակամարտության աստիճանական մարման եւ կողմերի հաշտեցման համար: Դա հաստատում է բազմաթիվ հակամարտությունների փորձը» («Երկիր», նույն տեղում):

Նույն օրը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի ընդունած N 823 բանաձեւը գտնվում էր շահագրգիռ տերությունների եւ ղեկավար անձանց ուշադրության կենտրոնում: Ադրբեջանի ղեկավարությունն այն գոհունակությամբ ընդունեց՝ իր երախտագիտությունն արտահայտելով ՄԱԿ-ի հանդեպ: Նախիջեւանում ծվարած Էլչիբեյն անգամ չկարողացավ լուռ մնալ, նույն առիթով գրեց, թե գոհ է «ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում հայերի հերթական ագրեսիայի հարցի քննարկման ժամանակ Վաշինգտոնի բռնած սկզբունքային դիրքի համար» («Ազգ», օգոստ. 3):

Հայտարարություն էր հրապարակել նաեւ ՀՀ արտգործնախարարությունը, որը մի քանի անգամ նպաստավոր խոսք ասելով բանաձեւի մասին («ՄԱԿ-ի Անվտանգությանն է միանում նաեւ Հայաստանի արտգործնախարարությունը», «853-րդ բանաձեւն այս իմաստով կարեւոր քայլ է կայուն զինադադարի հաստատման խոչընդոտների վերացման ուղղությամբ» եւն), նշում է նաեւ, իբր, բանաձեւի պարունակած մի հանգամանք, որ բացակայում է այնտեղ: Ասում է. «ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունը ողջունում է հատկապես ուղղակի շփումների քաջալերանքը բանաձեւի մեջ, ինչը, մեր գնահատմամբ, զորակցության դրսեւորումն է Բաքու-Ստեփանակերտ երկխոսության հանդեպ» («Երկիր», օգոստ. 3):

Անվտանգության խորհրդի բանաձեւում ուղղակի ոչ մի խոսք չի եղել Բաքու-Ստեփանակերտ երկխոսության վերաբերյալ, նման բան առկա է Ռուսաստանի արտգործնախարարության հայտարարության մեջ, որը եւ նշված է ժամանակագրության հուլիսի 30-ի օրագրում:

ՀՀ արտգործնախարարությունում, ՄԱԿ նամակ հղելիս մի՞թե չէին կարող ուշադիր կարդալ բանաձեւը, որին պատասխանում էին ըստ էության:

Հուլիսի 30-ին Ադրբեջանի զինուժը, խախտելով հրադադարի առթիվ կայացած պայմանները, ռմբակոծություններ ու գրոհներ ձեռնարկեց ինչպես ԼՂՀ ռազմաճակատներում (Ֆիզուլիից հրետակոծել է Հադրութը, գրոհել Մարտունու ինքնապաշտպանական դիրքերը), այնպես էլ Հայաստանի սահմանային բնակավայրերի գոտում (հրետակոծվեցին Կրասնոսելսկի շրջանի Վերին Ճամբարակ, Տավուշի շրջանի Մովսես, Նոյեմբերյանի շրջանի Բարեկամավան, Կոթի եւ գյուղերը):

Հետաքրքիր է, որ Աղջաբեդու շրջանից էլ ուժգնորեն հրթիռակոծվել է Աղդամը (հասկանալի է, որ այն թուրքի կողմից այլեւս դիտվում է որպես թշնամական օբյեկտ)՝ քաղաքին պատճառելով մեծ ավերածություններ, հրդեհի մատնելով արդյունաբերական մի շարք կետեր եւ բնակելի տներ:

◇ ◇ ◇

Հաղորդվեց, որ օգոստոսի 1-ի երեկոյան Հյուսիսային Օսիայի մայրաքաղաք Վլադիկավկազի արվարձան Յուժնի ավանի մոտ սպանել են Վիկտոր Պոլյանիչկոյին (ԼՂ-ի բռնագրավիչ դարձած նախկին պետական կոմիտեի նախագահը եւ վերջին շրջանում Ռուսաստանի կարեւոր ներկայացուցիչը Հյուսիսային Կովկասում): Պոլյանիչկոյի հետ սպանվողներ ու վիրավորներ էլի են եղել: Ասում են սպանողները՝ հեծյալներ, իրենց գործը կատարելուց հետո արշավել են դեպի Ինգուշիա:

Պոլյանիչկոյին չեն մոռանա Արցախում, ուր նա հրեշավոր բռնապետի անունով էր պսակել իրեն:

◇ ◇ ◇

Օգոստոսի առաջին օրերին ԼՂՀ-ում սպասում էին Մինսկի խմբի 9 երկրների այն հանդիպմանը, որ պետք է տեղի ունենար ամսի 4-5-ին Հռոմում: Մտածում էին, թե այն ինչպես կվերաբերվի վերջին շաբաթների խառնակչությանը, երբ Ադրբեջանն ու Թուրքիան միջազգային շրջաններում բավական ջուր էին պղտորել, եւ ԼՂՀ-ն (նրա հետ էլ Հայաստանի Հանրապետությունը) ագրեսորի հռչակ էր ստացել, իսկ ադրբեջանցին՝ նրա զոհն էր՝ տնավեր ու աստանդական:

Օգոստոսի 2-ին, ըստ հայկական լրատվական աղբյուրների, թուրքերը Ֆիզուլուց դարձյալ ռմբակոծել էին Հադրութի ու Մարտունու շրջանների մի շարք բնակավայրեր, ինչպես նաեւ հայոց պաշտպանական դիրքերը Օմարի լեռնանցքում:

Օգոստոսի 3-ին սրանց էլ գումարվեցին Հայաստանի Կրասնոսելսկի շրջանի Վերին Ճամբարակ ու Վահան գյուղերը, Գորիսի շրջանի Տեղ, Կոռնիձոր, Արավուս չարչրկված բնակավայրերը:

Օգոստոսի 4-ին «Երկիր» թերթը մահախոսական տպեց նահատակ զինվոր Գուրգեն Առաքելյանի մասին: Այնտեղ նշվում էր Երեւանցի քաջ ռազմիկի անցած փառավոր ուղին արցախյան շարժման նոր զարթոնքի առաջին օրերից մինչեւ 93-ի հուլիսի վերջը, այդ ուղու նվիրական կետերը՝ նախ ֆիդայական արշավի դրվագներով, ապա Գետաշենի, Շահումյանի կողմերում, Մարտակերտի հողի համար մղված աննահանջ կռիվները, երբ ինքը ջոկի հրամանատար էր եւ զինակիցներին ցույց էր տալիս խիզախության օրինակ: Զոհվել է Հաթերքում: Ասում են՝ վերջին բառերն իր անդրանիկ որդու մասին է եղել, պատվիրել է, որ նա հայրենիքի արժանավոր զավակ ու զինվոր դառնա: Ասում են նաեւ, որ վերջին խոսքերից մեկն էլ այն է եղել, որ միայն հայրենիքի համար տրոփած իր սիրտը Հաթերքում է զարկել վերջին անգամ եւ չպետք է բաժանվի այդ Հաթերքից: Դրա համար էլ զինվորները նրա սիրտը հողին են հանձնել Հաթերքում, իսկ մարմինը տարել, պահ տվել Երեւանի Թոխմախ լճի գերեզմանատանը:

Այս պատերազմը մարդկային կյանքի հետաքրքիր դրվագներ մատուցեց վեհանձնորեն մաքառած զինվորներին ու նրանց հարազատներին: Դրանցից մեկն էլ Գուրգեն Առաքելյանի երկրորդ զավակն էր՝ աշխարհ եկած հոր նահատակությունից մի քանի օր անց: Սրան կոչեցին հոր անունով՝ Գուրգեն... Երկու զավակ, երկու զինվոր, հայրենի հողին նվիրված մեկ կյանքի տեղ երկուսը...

Իսկ Հաթերքում նրա սիրտն է, որ այդ հին, պատմականորեն վեհապանծ հողի մեջ է դրվել իբրեւ արքայական հունդ:

◊ ◊ ◊

«Մեգապոլիս էքսպրես» թերթի օգոստոսի 4-ի համարից տեղեկանում ենք, որ Պերմում հայտնվել են հավաքագրողներ, որոնք Ադրբեջանի ազգային բանակում աշխատելու են հրավիրում երիտասարդ, պնդակազմ տղաների՝ անկախ ազգությունից, խոստանալով խոշոր վարձատրություն թե ռուբլով եւ թե տարադրամով։ Ի տարբերություն նրանց, Թաթարստանի ազգային գվարդիայի հավաքագրողները ցուցակագրում են միայն պերմցի մուսուլմաններին («Ազգ», օգոստ. 4)։

Օգոստոսի 5-ին էր դարձյալ, որ ԼՂՀ եւ Ադրբեջանի ներկայացուցիչների միջեւ տեղի ունեցած հեռախոսազրույցների շնորհիվ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց ռազմաճակատում կրակի դադարեցման ժամկետը երեք օրով երկարաձգելու մասին։ Այս ժամանակահատվածում պետք է շարունակվեն բանակցությունները ԼՂՀ եւ Ադրբեջանի ղեկավարների բարձր մակարդակով հանդիպում կազմակերպելու վերաբերյալ,- հաղորդել է ՀՀ-ում ԼՂՀ ներկայացուցիչ Մ. Սարգսյանը («Երկիր», օգոստ. 6)։

◊ ◊ ◊

Հայաստան հասավ օգոստոսի 4-5-ին Հռոմում տեղի ունեցած Մինսկի խմբի հերթական նիստի լուրը։ Այնտեղ վճռական է եղել Թուրքիայի ներկայացուցչի խոսքը, որովհետեւ քննարկումները կատարվում էին շահագրգիռ կողմերի (Հայաստան, Ադրբեջան, ԼՂՀ) բացակայությամբ, եւ Ադրբեջանի շահերը պաշտպանվում էին Թուրքիայի կողմից, երբ ԼՂՀ շահերն անպաշտպան էին։ Սա էլ հասկանալի էր դարձնում Ադրբեջանի զորամասերի վերջին օրերի աշխուժությունը Աղդամի կողմերում ու Ֆիզուլիում։ Նրանք ամսի 6-ին բազմակողմանի գրոհներ ձեռնարկեցին Ֆիզուլիի մոտ գտնվող հայկական պահակակետերի վրա, 4-ին տիրացան, սակայն երեկոյան դեմ ստիպված եղան նահանջել, ետ փախչել՝ տալով զոհեր ու տեխնիկայի միավորների կորուստներ» («Ազգ», օգոստ. 7)։

◊ ◊ ◊

Ասում են՝ Մինսկի խումբը Հայաստանի, ԼՂՀ եւ Ադրբեջանի ներկայացուցիչներին հրավիրել է Հռոմում օգոստոսի 9-ին գումարվելիք նիստին մասնակցելու (նույն տեղ)։

Օգոստոսի 6-ին Մոսկվայում տեղի ունեցավ «Ղարաբաղ» («Ճիչ») կազմակերպության նիստը, որտեղ հենց նոր Արցախից վերադարձած Վ. Օսկոցկին, Ի. Բուրկովան, Ա. Նույկինը զեկուցեցին իրենց տպավորությունները ԼՂՀ նոր իշխանությունների կազմակերպչական ձեռնարկումների, ժողովրդի համառ դիմադրողականության եւ վճռական կամքի նոր դրսեւորումների մասին։ Նրանք եւ մյուս ելույթ ունեցողները համոզմունք հայտնեցին, որ Արցախում ըստ էության ավարտված է մեծ կռիվը եւ հեռու չէ խաղաղության օրը, քանի որ թշնամին համոզվել է իր դիրքի խարխլվածության մեջ, արցախցիներն էլ ապացուցել են իրենց անկախության իրավունքը, որին արդեն ողջ աշխարհն է տեղյակ... Պատահակա՞ն է, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը բանակցություններ է սկսել հենց ԼՂՀ ղեկավարության հետ («Երկիր», օգոստ. 7)։

«**Օգոստոսի 7-ին եւ 8-ին** հանրապետության սահմանների տարբեր հատվածներում ընթացող մարտերում թշնամին օգտագործել է ռազմական տեխնիկայի գրեթե բոլոր տեսակները։ Նորից գործողության մեջ են դրվել միջին հեռահարության հրթիռները, որոնք մեծ ավերածություններ են գործել ԼՂՀ խաղաղ բնակավայրերում։

Շարունակվում են ծանր մարտերը ռազմաճակատի հարավային հատվածում։ Կուտակելով բավականաչափ կենդանի ուժ եւ ռազմական տեխնիկա՝ թշնամին Ֆիզուլու շրջանից նորանոր հարձակումներ է ձեռնարկում Մարտունու եւ Հադրութի շրջանների հայկական պաշտպանական դիրքերի վրա։ Հրթիռահրետակոծության են ենթարկվել Հադրութի շրջանի Էդիլլու, Հին Թաղեր, Խծաբերդ, Մարտունու շրջանի Կարմիր-շուկա եւ Թաղավարդ գյուղերը։ **Օգոստոսի լույս 9-ի գիշերը** ծանր մարտեր էին գնում Մարտունու շրջանի Ոսկյան բարձունքի շրջակայքում։ Մոտ 4 ժամ տեւած անզիջում պայքարում երկու կողմերն էլ տվել են զոհեր եւ վիրավորներ։ Մեր մարտիկներին հաջողվել է ետ մղել թշնամու գրոհը։

Երեկ, մինչեւ կեսօր ռազմաճակատի հարավային սահմանագծում մարտերը շարունակվում էին («Երկիր», օգոստ. 10)։

Օգոստոսի 5-ի լրատվության մեջ հետաքրքիր էր հետեւյալը. ամենուրեք խոսք էր գնում հրադադարի եւ հարակից մի շարք հարցերի մասին Բաքվի ու Ստեփանակերտի պատվիրակությունների ունեցած բանակցությունից, ինչպես եւ այն առթիվ, որ նույն պատվիրակություններն են խոսել երկու պետությունների բարձր ղեկավարների հանդիպման կապակցությամբ։

Բանակցություններին, ինչպես ԼՂՀ ներկայացուցիչն էր ասում, նման զրույցներ բազմաթիվ եղել էին։ Սակայն հետագայում, ըստ երեւույթին, դա շատ նպաստացուցիչ է թվացել Ադրբեջանի ղեկավարությանը, ուստի եւ Ադրբեջանի նախագահի խորհրդական Վաֆա Գուլուզադեն իր կառավարության անունից հայտնել է, թե Ադրբեջանի պատվիրակությունն ու «ԼՂ-ի հայ համայնքի ներկայացուցիչները լիազորված են եղել պայմանավորվելու միայն հրադադարի, դրա պահպանման պայմանների, ռազմագերիների ու պատանդների փոխանակման հարցերի մասին»։ Միաժամանակ նա գտնում էր, թե հնարավոր է, որ հայկական համայնքի ներկայացուցիչները նման բարձր կարգի հանդիպման առաջարկ արած լինեն, սակայն դա չի նշանակում, թե արդեն համաձայնություն է ձեռք բերվել դրա առթիվ («Սնարք»)։

Օգոստոսի 5-ին էր դարձյալ, որ հրապարակվեց նախորդ օրը ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանի ստորագրությամբ Մինսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելլիին ուղղված նամակը, որով հասցեատերը փաստորեն մեղադրվում էր կեղծարարությունների մեջ. Բաբուրյանը հաստատում էր, որ Ռաֆայելլին պակասավոր վկայություններ է հաղորդել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին տված իր զեկույցում՝ դրությունն այնպես ներկայացնելով, թե ադրբեջանական օդուժը չի ռմբակոծել եւ հեռահար թնդանոթներն էլ չեն հրետակոծել հայկական բնակավայրերը (ուրեմն՝ նրանց դեմ ելած հայկական ուժերը հիմք չեն ունեցել նման քայլի համար)։

Ռաֆայելլիի զեկուցման մեջ ժխտվել է ԼՂՀ կողմի այն պնդումը, թե Աղդամ-Ստեփանակերտ ճանապարհն ականապատված է եւ վտանգավոր։ Ուրեմն, սուտ են եղել այս խոսքերը։ Բայց չէ՞ որ հուլիսի 22-ին հայկական պաշտպանությունը ճեղքելու համար արշավի ելած թուրքի Ս-72 տիպի երկու տանկերը հենց այդ ճանապարհին են պայթել ականի վրա, եւ հենց նույն օրն է նույն օդում խփվել թուրքի ռազմական երկու ինքնաթիռ (ՍՈՒ-25)... Ինչպե՞ս կարելի է այսպես բացահայտորեն աղավաղ տեղեկություններ ներկայացնել,- բողոքում էր Կ. Բաբուրյանը եւ պահանջում «պատշաճ վերաբերմունք ցույց տալ ԼՂՀ դիրքորոշմանը եւ անել այն ամենը, ինչը կնպաստի այս տարածքում խաղաղություն հաստատելուն» («Երկիր», օգոստ. 5)։

Նույն օրը Կ. Բաբուրյանը մի նամակ էլ հղել է ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալիին։ Այնտեղ ի մասնավորի գրված է եղել. «Ցանկանում եմ մեկ անգամ եւս հավաստիացնել Ձեզ՝ ռազմական գործողությունները վերջնականապես դադարեցնելու եւ Ադրբեջանի ու Լեռնային Ղարաբաղի միջեւ առկա ռազմական հակամարտությունը խաղաղ ճանապարհով կարգավորելու գործին Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը ստիպված է ափսոսանքով արձանագրել, որ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի N 853 բանաձեւն ընդունվել է ոչ ստույգ եւ կողմնապահ տեղեկությունների հիման վրա։ Մենք ցանկանում ենք հուսալ, որ N 853 բանաձեւը, որի մեջ տեղ են գտել Թուրքիայի հանրապետության ներկայացուցիչների կողմից առաջարկված մի շարք ձեւակերպումներ, չի ձախողի վերջին ժամանակներս սկսված Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ ղեկավարությունների ներկայացուցիչների միջեւ ուղղակի երկկողմանի կապերի հաստատումը։

Այս կապակցությամբ ես անհրաժեշտ եմ համարում դիմել Ձեզ, պարոն գլխավոր

քարտուղար, խնդրելով՝ ՄԱԿ-ի մշտական ներկայացուցիչ ուղարկել Լեռնային Ղարաբաղ, որպեսզի նա տեղում ծանոթանա իրադրությանը եւ կարողանա այս տարածքի իրադարձությունների մասին անկողմնակալ տեղեկություններ տալ Անվտանգության խորհրդին՝ հիմք ընդունելով սեփական դիտարկումների վրա արված հավաստի տեղեկությունները: Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը վստահություն է հայտնում, որ միջազգային հանրության կողմից Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության անկախության ճանաչումը կարագացներ մեր տարածաշրջանում ռազմական հակամարտության քաղաքական կարգավորումը: Այն, միաժամանակ, եւս մեկ անգամ կընդգծեր համաշխարհային հանրության եւ կոնստրուկտիվ, եւ չեզոք դիրք զբաղեցրած երկրների ակտիվ մասնակցությամբ Ադրբեջանի ու Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունների միջեւ բոլոր խնդիրների խաղաղ կարգավորման գործին ունեցած իր հավատարմությունը» («Երկիր», օգոստոսի 6):

✧ ✧ ✧

ԼՂՀ արտգործնախարար Արկադի Ղուկասյանը գնաց Հռոմ՝ մասնակցելու Մինսկի խմբի խորհրդաժողովին, որ քննելու էր ղարաբաղյան հակամարտության խնդիրը: Այդ մասնակցության առթիվ խոսել են ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը եւ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը՝ արտահայտելով իրենց դժգոհությունը ինչպես Մինսկի խմբի վերջին ձեռնարկումի, այնպես էլ N 853 բանաձեւի դեմ: Նրանք ասել են՝ իրենք պատրաստ են ամեն մի քայլի՝ արցախահայության իրավունքների եւ անվտանգության պաշտպանության, ԼՂՀ պետական միավորը ճանաչելու համար:

Օգոստոսի 10-ին ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը 14 ազատամարտիկների հետմահու պարգեւատրեց «Մարտական խաչի» առաջին աստիճանի շքանշանով:

Օգոստոսի 10-11-ին թուրքերն ակտիվացրել էին իրենց գործողությունները Մարտունու եւ Հադրութի շրջանների դեմ, որոնք համարյա անդադար գտնվում էին հրետակոծության ու օդային հարվածների տակ: Բնականաբար ԼՂՀ մարտական ուժերն այս կողմերում ամրապնդում էին իրենց դիրքերը, պատրաստվում արժանի հակահարվածի: Երեւի քաջատեղյակ լինելով այդ ամենին՝ Իրանում շատ էին անհանգստանում, քանի որ մտածում էին, թե այդ հայ քաջավարժ ուժերն այլեւս չեն հանդուրժի հակառակորդի խարդախ քայլերը, կանցնեն վճռական գրոհի եւ կգրավեն ոչ միայն Ֆիզուլին, այլեւ նրա թիկունքի՝ Իրանի սահմանակից շրջանները: Այն ժամանակ հասկանալի է, կսկսվի փախստականների ահռելի հոսքը դեպի Իրան («Ազգ», օգոստ. 11):

Ֆիզուլու խնդիրը բարդացել է ԼՂՀ զորքի համար, որը քաղաքից ընդամենը 7 կմ էր հեռու, գիտեր, որ հանրապետության հարավը փրկելու եւ անդորր ապահովելու համար անհրաժեշտ է իսպառ վնասազերծել, գրավել այդ քաղաքը... Սակայն տրամադրություն չկար նորից արժանանալու միջազգային մարմինների դժգոհությանը, նորից արժանանալու ագրեսորի անվան:

Խնդիրը բարդանում էր նրանով, որ այդ օրերին ադրբեջանական լրատվությունը մի քանի անգամ հայտարարել էր, թե հայերը գրավել են Ֆիզուլին կամ պատրաստվում են այն գրավել: Եվ սրա հետ միասին, այնտեղից ռմբակոծում էին հայկական դիրքերը, գրգռում ազատամարտիկներին, հարկադրում պատժարշավի ելնել...

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանն այս ամենի մասին օգոստոսի 11-ին նամակ էր հղել ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալիին, ինչպես նաեւ հրապարակել հայտարարություն, որով զգուշացնում էր սպասվող նոր բարդություններից ու աղետներից:

Իսկ Ֆիզուլում թուրքի նոր ուժեր էին կուտակվում, Ֆիզուլուց վերստին նոր կրակ էր թափվում Մարտունու շրջանի արեւելյան դիրքերի, Հադրութի շրջանի սահմանային գյուղերի, շրջկենտրոնի վրա:

Օգոստոսի 13-ին էլ թուրքերը մեծ հարձակման անցան Մարտակերտի ու Խանլարի շրջանների սահմանային գոտում, գրոհեցին Օմարի լեռնանցքի վրա: Իհարկե, ջարդ կերան, 20 ասկյար, 1 տանկ, հետեւակի 2 զրահամեքենա կորցնելով վերադարձան ելման կետեր: Բայց չէ՞ որ կորուստներ են ունեցել նաեւ այդպիսի խարդավանքի սպասող եւ մարտի պատրաստ ԼՂՀ ուժերը («Ազգ», օգոստ. 14):

Օգոստոսի 14-15-ին կասկած չկար, որ թուրքի ռազմական գործողությունները ճակատային բոլոր գոտիներում լուրջ վտանգ էին ստեղծել ԼՂՀ համարյա բոլոր շրջանների համար եւ անհնար էր, որ չարժանանային պատասխան քայլերի: Վերջիններից կարեւորագույնն այն էր, ինչ տեղի ուներ Ֆիզուլի եւ Ջաբրայիլ շրջկենտրոնների գոտում: Այստեղ բնակչությունն արդեն համոզված էր, որ հակառակորդն այլեւս անպատասխան չի թողնի իրենց ուժերի ավազակային հարձակումները, եւ սկսեցին զանգվածային տեղաշարժն ու փախուստը դեպի հարավ, դեպի Իրանի սահման...

Փախչում էին նաեւ թուրք զորաջոկատները:

Եվ այս ժամանակ էր, որ Ադրբեջանի ղեկավարները նախաձեռնող դարձան Ադրբեջան-ԼՂՀ անմիջնորդ բանակցությունների: Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար Սաֆար Աբիեւը հեռախոսով փնտրեց-գտավ ԼՂՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանին, իսկ պրեզիդենտի պաշտոնակատար Հեյդար Ալիեւի հանձնարարությամբ նրա տեղակալ Ռասուլ Գուլիեւը կապվեց ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ: Սկսվեցին բանակցությունները, որոնց նպատակն էր ուղիներ գտնել հրադադարի եւ Ադրբեջանական հարավ-արեւմտյան շրջաններին սպասվող մեծ աղետը կանխելու համար:

Այս օրերին Ադրբեջանի լրատվության մարմինները քանի՞ անգամ հաղորդեցին, թե գրավված են իրենց Ֆիզուլին ու Ջաբրայիլը:

✧ ✧ ✧

Հռոմի բանակցություններն ավարտվել էին դեռեւս օգոստոսի 13-14-ի հավաքներով: Նրանց մասնակցել էր նաեւ ԼՂՀ ներկայացուցիչը, որը դժգոհ էր արդյունքներից եւ ամսի 18-ին տված հարցազրույցում ասաց. ընդունված եզրակացություն-բանաձեւում նկատի չեն առնվել ղարաբաղյան պատվիրակության առաջարկությունները, ապա եւ հանձնարարականներն այնպես ճապաղ ու երկիմաստ են, որ հակամարտող յուրաքանչյուր կողմ կարող է ընդունել իր համար ձեռնտու ձեւով («Ազգ», օգոստ. 19):

Միայն ՀՀ պատվիրակության ղեկավար Ժ. Լիպարիտյանն էր գոհ, որովհետեւ, իբր, Հայաստանը կարողացավ [փաստաթղթերի մեջ] մտցնել ապաշրջափակման հարցը» (նույն տեղ): Երեւի թե մե՛ծ հաղթանակ է:

✧ ✧ ✧

Օգոստոսի 16-ին Բաքվից Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանի հասցեով նամակներ էին ստացվել՝ Հեյդար Ալիեւի, Պաշտպանության նախարար Աբիեւի, փոխվարչապետ Գուլիեւի ստորագրությամբ. փոխվարչապետ Գուլիեւը լիազորվում էր 5 օրվա ընթացքում բանակցություններ վարել Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ բարձրագույն ղեկավարների հանդիպում կազմակերպելու համար եւ այդ ընթացքում խնդրվում էր հնգօրյա զինադադար» («Ազգ», օգոստ. 19):

ԼՂՀ արտգործնախարարն ասել է՝ ուշացել եք: Իսկ պաշտպանության նախարար Ս. Սարգսյանն այս առաջարկություն-խնդրանքի մասին արտահայտել է իր հետեւյալ կարծիքը. «Ես կասկածամտորեն եմ վերաբերվում Ադրբեջանի նոր առաջարկներին, քանի որ հրադադարի մասին նախկին պայմանավորվածությունների փորձը վկայում է, որ հարեւան հանրապետության ղեկավարությունը շահագրգռված չէ հակամարտության խաղաղ կարգավորմամբ եւ ժամանակավոր զինադադարներն օգտագործում է ռազմական կարողությունն ուժեղացնելու եւ Լեռնային Ղարաբաղի դեմ նոր հարձակողական գոր-

ծողություններ կազմակերպելու համար: Այս տարվա հուլիսի 2-ին և 28-ին զինադադարի ժամկետի լրացումից հետո ադրբեջանական բանակն անցավ լայնածավալ հարձակման Ասկերանի, Մարտունու և Հադրութի ուղղություններով: Ադրբեջանի վերջին առաջարկներն արդյոք չե՞ն հանդիսանում ժամանակի հերթական ձգձգումներ, իր քայքայված բանակը վերախմբավորելու և մեր հանրապետության դեմ նոր հարձակողական ծրագրեր մշակելու համար» (նույն տեղում):

Օգոստոսի 16-ին ռուս մի լրագրող հրապարակել է իր՝ ականատեսի հետևյալ կարծիքը. «... Վերջին ժամանակներս Հայաստանի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանն ակներևաբար ձգտում է փոխըմբռնման հասնել Բաքվի նոր վարչակազմի հետ և ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում բանակցությունների միջոցով դուրս գալ ղարաբաղյան պատերազմից: Սակայն Հայաստանի և մանավանդ Ղարաբաղի կառավարող շրջանակներում Մինսկի խմբի խաղաղ կարգավորման ծրագիրն ունի չափազանց շատ սկզբունքային հակառակորդներ, որոնք չէին ուզենա, որ «դիվանագետների գրիչները փչացնեին այն, ինչին այդպիսի դժվարությամբ հասել է ժողովուրդը»: Չէ՞ որ հայ զինվորականներն ըստ էության արդեն շահել են պատերազմը և այժմ, թվում է, մնում է միայն ժողովել հաղթանակի պտուղները ու հակառակորդին ստիպել հաշտություն կնքել:

... Հայկական ուժերը լիովին ի զորու են գրավել Ֆիզուլին, որտեղից մինչև Իրանի սահմանը մոտ 20 կիլոմետր բլրավետ տեղանք է, որը ղարաբաղյան հրասայլերը և հետևակի մարտական մեքենաները կարող են անցնել մի քանի ժամում: Միակ բանը, որ այսօր կարող է փրկել ադրբեջանական բանակի մնացորդներին, դա երրորդ տերության դիվանագիտական կամ ռազմական միջամտությունն է» («Երկիր», օգոստ. 19):

Օգոստոսի 18-ին Ադրբեջանի զորքերը, արհամարհելով իրենց ողորմելի վիճակը Ֆիզուլի-Ջաբրայիլ գծի վրա, օդային հարձակում ձեռնարկեցին ՀՀ հարավ-արևելյան սահմանների վրա, կես տոննանոց ռումբեր նետեցին Կապան քաղաքի վրա, պատճառելով ավերածություններ: Կային բազմաթիվ սպանվածներ ու վիրավորներ:

ՀՀ կառավարությունն այս առթիվ հրապարակեց հայտարարություն, որով հաղորդվում էր, թե Ադրբեջանն ուղղակի պատերազմի մեջ է ներքաշում Հայաստանին և ձախողում Մինսկի խմբի հետագա գործունեությունը» (նույն տեղում):

Այդ օրն էր, որ Ադրբեջանի ղեկավար Հեյդար Ալիևը Բաքվում օտար երկրների դեսպաններին կրկին հավաքեց, հայտնեց, թե հայերն իր երկրի հարավ-արևմուտքում հասել են Հորադիզ բնակավայրը, ինչի պատճառով Ադրբեջանից կկտրվեն Զանգելանի ու Կուբաթլիի շրջանները:

Նա պնդում էր նաև, թե հայերի կողմում կռվում են ռուսաստանցի վարձկաններ («Ազգ», օգոստ. 20):

Օգոստոսի 18-ի ժամը 18.00-ից հակամարտության գոտում հրադադար էր սահմանվում 5 օր ժամանակով: Ըստ լրատվական աղբյուրների՝ այդ առթիվ Հեյդար Ալիևն արդեն տեղեկացրել էր, թե ԼՂՀ հետ բանակցություններում Ադրբեջանը կներկայացնի փոխվարչապետ Ռասուլ Գուլիևը, իսկ Կարեն Բաբուրյանը լիազորել էր ԼՂՀ արտգործնախարար Արկադի Ղուկասյանին: Այժմ, հայտարարված 5-օրյա հրադադարի ընթացքում պետք է համաձայնություն ձեռք բերվի երկկողմ բարձրաստիճան ղեկավարների հանդիպման մասին: Եթե այդ հանդիպման մասին որևէ պայմանավորվածություն ձեռք բերվի, ապա հրադադարը մեխանիկորեն կշարունակվի մինչև օգոստոսի 24-ը՝ բանակցությունների անցկացման պայմանավորված օրը: Հիշեցնենք նաև, որ հրադադարի մասին համաձայնագիրը ստորագրել են Ռ. Գուլիևն ու Ա. Ղուկասյանը: Ընդ որում, BBC ռադիոկայանը օգոստոսի 19-ին արդեն հաղորդել է, թե 5 տարվա մեջ առաջին անգամ Ադրբեջանի ու Ղարաբաղի միջև կնքված համաձայնագիրը փաստորեն խոսում է Լեռնային Ղարաբաղի անկախության ճանաչման մասին» («Ազգ», օգոստ. 20):

Եվ, այնուամենայնիվ, լուրեր էին պտտվում այն մասին, որ ԼՂ-ի զորքերը շարունակում են առաջշարժումը, նվաճումներ են անում Ջաբրայիլի ու Կուբաթլիի շրջաններում և համարյա հասել են Իրանի սահմանին, որից հեռու են միայն 10 կիլոմետրով: Այս լուրերի

տարածողն էր «Ամերիկայի ձայնը», որը միաժամանակ Հայաստանին կոչ էր անում զսպել ղարաբաղցիներին և նրանց դուրս անել բռնագրաված տարածքներից (նույն տեղում):

Ինչ վերաբերում է, այսպես կոչված, 9 երկրների ներկայացրած նոր գրաֆիկին, որին Հայաստանն իր հավանությունն էր տվել՝ կատարելով միայն մանր դիտողություններ, ապա այն տարբեր տեսակ էր ընդունվում հասարակայնության մեջ: Նույնիսկ կարծիք կար և այն արտահայտեց ՀՀ նախագահի ներկայացուցիչ Դավիթ Շահնազարյանը, որի համար նորը հայկական կողմի համար անընդունելի էր, քանի որ այն ոչ N 822-ն էր, ոչ էլ N 853 գրաֆիկը, այլ դրանցից շատ անհրաժեշտ սկզբունքներ դուրս թողած մի բան էր (օրինակ, այնտեղ այլևս հանձնարարական չկար շրջափակումների վերացման մասին, Լեռնային Ղարաբաղը բացարձակապես չէր ճանաչվում ոչ միայն որպես հանրապետություն, այլև վարչական միավոր), հետևապես և սա արդեն /ինն երկրների/ սարքած մի նոր թուղթ է՝ երևի իր գոյությամբ պարտական Թուրքիայի միջնորդությանը: Ուստի և Շահնազարյանը հայտարարեց, թե ինքը, որպես ՀՀ Գխ-ի պատգամավոր, 9-ի նոր նախաձեռնությունը համարում է անընդունելի (նույն տեղում):

Օգոստոսի 19-ին հեռախոսազրույց են ունեցել Հ. Ալիևն ու Լ. Տեր-Պետրոսյանը, խոսել Ադրբեջան-ԼՂ երկխոսության, հրադադարի եվ հարցերի մասին:

Այդ օրը ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում տարածված էր Հ. Ալիևի ստորագրությամբ ստացված հեռագիրը՝ Ադրբեջան-ԼՂ բարձր ղեկավարների հանդիպում կազմակերպելու առաջարկությամբ: Եվ մեկ էլ ադրբեջանական լրատվությունը հերքեց այդ փաստը՝ հայտարարելով, թե իրենք ոչ մի հեռագիր էլ չեն ուղարկել Լեռնային Ղարաբաղ:

«Հայլուրի» թղթակիցն այդ առթիվ դիմեց ԼՂՀ Գխ-ի մամուլի քարտուղար Գեղամ Բաղդասարյանին, և նա, ցույց տալով ստացված հեռագիրը, զարմացավ.

- Կա՛մ Ալիևը չի կարողանում պատշաճ պետական կարգ ստեղծել իր երկրում, կամ էլ մի անմաքուր խաղ է խաղում՝ հակամարտությունն առավել խճճելու համար,- ասել է նա («Երկիր», օգոստ. 20):

Իսկ **օգոստոսի 21-ին** «Երկիրը» տպեց Ալիևի ստորագրությամբ ստացված գրությունը՝ իսկականից. «Руководство Азербайджана уполномочивает вице-премьера Р. Гулиева в течение 5 (пять) дней вести переговоры об организации встреч высших руководителей Азербайджана и Нагорного Карабаха», վարն էլ՝ Ալիևի պաշտոնը, ստորագրությունը:

Հետաքրքիր է՝ Ալիևն այս գրության մեջ ի՞նչ է նկատի ունեցել «Լեռնային Ղարաբաղի բարձր ղեկավար» ասելով: Չէ՞ որ իրականում դա Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գխ-ի նախագահն է կամ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ՊՊԿ-ի նախագահը: Եվ պատահական չէ, որ այն օրերին լրատվության ու դիվանագիտական միջավայրում խոսք էր գնում, թե այդ գրությամբ Ալիևը ճանաչել է ԼՂՀ-ն:

Օգոստոսի 20-ին և հետագա օրերին հետաքրքիր տեղեկություններ էին սփռվում, մեկ այն մասին, որ ադրբեջանցիները խախտելով հրադադարի պայմանները, ռմբակոծում ու հրետակոծում են ԼՂՀ և ՀՀ սահմանային բնակավայրերը, մեկ էլ այն, որ Ֆիզուլու և Ջաբրայիլի շրջանների բնակիչները զանգվածաբար տեղահանված անցնում են Իրան, այնտեղ են փնտրում իրենց ապահովությունը: Ուստի և Ադրբեջանի անվտանգության մարմինները ժանդարմերիայի ուժեր են տեղադրում սահմանի երկարությամբ՝ փախստականների հոսքը դադարեցնելու համար («Ազգ», օգոստ. 21):

Բայց ավելի հեշտ ու էժանն այն չէ՞ր լինի, որ իրենք՝ ադրբեջանական ուժերը, դադարեցնեին հայկական դիրքերի ու բնակավայրերի հրակոծումները, որպեսզի նրանք էլ ստիպված չլինեն կրակին կրակով պատասխանել, ավերել հակառակորդի կրակակետերը և փախուստի դարձնել անպաշտպան բնակիչներին:

Վերջին շաբաթվա ընթացքում մի քանի անգամ հաղորդել էին, թե ԼՂ-ի զորքերը գրավել են Ֆիզուլին, երբ նման բան չէր եղել և չէր էլ նախատեսվում իրենց՝ ԼՂՀ զորքերի կողմից: **Օգոստոսի 22-ին**, սակայն, թուրքերը դատարկել էին քաղաքը, այսինքն՝ ինքնակամ հանձնել էին այն... Բայց լավ է այս առթիվ խոսք տանք Հեյդար Ալիևին, որը յուրայիններին էր մեղադրում և հրադադարը խախտելու, և Ֆիզուլին ու շրջակաները

րը հակառակորդին հանձնելու մեջ: **Օգոստոսի 23-ին**, ելույթ ունենալով Բաքվի հեռուստատեսությամբ, դիմելով իր ժողովրդին, Ադրբեջանի նախագահի պաշտոնակատար Հեյդար Ալիեւն ադրբեջանական զորքերի վերջին անհաջողությունները բացատրեց միասնական հրամանատարության բացակայությամբ եւ ցածր կարգապահությամբ: Անդրադառնալով Ֆիզուլի շրջկենտրոնը հայերի կողմից գրավելու մասին տեղեկությանը, Ալիեւը նշեց, որ այստեղ տեղաբաշխված զորքերը Ֆիզուլի քաղաքի վարչակարգի ուղղակի հրամանով լքել են քաղաքը: Նա նշեց նաեւ, որ շրջանների որոշ ղեկավարների գործողությունները, որոնք քաղաքական շահադիտական նպատակներ են հետապնդում, պառակտում են ադրբեջանական զինված ուժերը: Որպես օրինակ՝ Ալիեւը վկայակոչեց Աղջաբեդիի շրջանում գտնվող Գումբաթովին ենթակա գումարտակի սադրիչ գործողությունները, որը (Գումբաթովը- Բ. Ու.) գրգռելով հայկական կողմին, խախտեց զինադադարը եւ անցավ հակահարձակման հակառակորդի դիրքերի վրա: Նրա խոսքերով, հարձակման հետեւանքով թուրքերի 50-ից ավել զինյալներ զոհվել են: Կան սպանվածներ եւ վիրավորներ: Ալիեւն ընդգծեց, որ հենց ադրբեջանական զորքերն են խախտել հնգօրյա զինադադարի մասին պայմանավորվածությունը («Ազգ», օգոստ. 24):

Օգոստոսի 24-ին Հայաստանի թերթերը հրապարակեցին տեղեկություն այն մասին, որ ԼՂՀ պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանը տեղափոխվել է Երեւան, նշանակվել ՀՀ պաշտպանության նախարար:

◇ ◇ ◇

Վերջին օրերին Հռոմից քանի՞ ժամանակացույց (գրաֆիկ) էր ստացվել՝ հրադադար պահպանելու, գրավված տարածքներից հայկական ուժերը դուրս բերելու եւ երկրորդական հարցերի ընդգրկումով: ԼՂՀ ներկայացուցիչները՝ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը, Մինսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելիին գրած նամակներում, արտգործնախարարի պաշտոնակատար Արկ. Ղուկասյանը պաշտոնական հանդիպումներում եւ մամուլի ասուլիսներում հայտարարում էին, որ գնալով այդ ժամանակացույցի տարբերակները դառնում են ավելի անընդունելի, որովհետեւ ասես մշակվում են ադրբեջանական կողմի թելադրանքով եւ հայկական կողմի, այսինքն՝ ԼՂՀ շահերի անտեսումով, այնքա՛ն, որ վերջին տարբերակում Լեռնային Ղարաբաղի անունն անգամ չկա: Բայց այս դեպքում ո՞ւմ հետ են բանակցում, պայմանավորվում, ումի՞ց են սպասում զորքի դուրսբերում եւ այլ միջոցառումներ... Եվ, ամենակարեւորը, աստիճանաբար տարաշրջափակման հարցը եւս դուրս է բերվել փաստաթղթից, հիմնական տեղ չի բռնում նաեւ Ղարաբաղի հայության անվտանգության խնդիրը... Այս եւ նման ուրիշ իր դիտողությունները շարադրելուց հետո Կ. Բաբուրյանը գրել էր. «Մենք կոչ ենք անում ԵԱՀԽ Մինսկի խմբին՝ չանտեսել իրողությունները եւ ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղը որպես հակամարտության լիիրավ կողմ, ինչը շատ խոչընդոտներ կվերացնի խաղաղության ճանապարհին» («Երկիր», օգոստ. 24):

Օգոստոսի 23-ին թուրքերն ինքնակամ հեռացան նաեւ Ջաբրայիլից: Նախորդ օրերին շարունակվել էին հրետակոծություններն ու օդուժի ռմբակոծությունները պատերազմի բոլոր գոտիներում: Թուրքերը դաժանորեն կրակի տակ էին պահում ոչ միայն Մարտունու եւ Հադրութի սահմանային բնակավայրերը, այլեւ Մարտակերտի շրջանը, ՀՀ սահմանային շրջանները, օրինակ, Գորիսը, Կապանը եւն, իսկ Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ ճանապարհը, հատկապես միջանցքի գոտին անվերջ գտնվում էր թշնամական հարձակման կենտրոնում:

ԼՂՀ զինված ուժերը չէին կարող անպատասխան թողնել այս ամենը: Հետեւանքը ողբերգական էր դառնում թուրք զորքի ու քաղաքացիական բնակչության համար, որոնք, նկատի առնելով իրենց ղեկավարության անճարակությունը, լքում էին ճակատն ու իրենց բնակավայրերը: «Օգոստոսի 23-ին Ջաբրայիլ շրջկենտրոնի շրջակա բարձունքները վերահսկող մեր մարտիկներն արձանագրել էին, որ ադրբեջանական ռազմական միավորումները լքում են նաեւ այս քաղաքը: Հիշեցնենք, որ նախընթացին նրանք ինքնակամ

թողել էին Ֆիզուլին: Այս անգամ եւս ղարաբաղյան մարտիկներին հրամայված էր չմտնել Ջաբրայիլ եւ հսկողության տակ պահել մոտակա ողջ տարածքը: ԼՂՀ պաշտպանության նախարարության վկայությամբ՝ խաղաղ բնակչությունն այստեղից, ինչպես նաեւ գոտու մյուս բնակավայրերից, վաղուց դուրս է բերվել («Երկիր», օգոստ. 25):

Հետաքրքիր է, որ այս ամենին անմիջապես արձագանքել է Ռուսաստանի արտգործնախարարությունը՝ օգոստոսի 24-ին հրապարակելով իր հայտարարությունը, որով եթե դատապարտում էր Ադրբեջանի նոր տարածքների գրավումը, ապա միաժամանակ հաստատում էր ԼՂՀ ճանաչումը որպես ոչ միայն հակամարտող կողմ, այլեւ պետություն: Ահա այդ հայտարարության հիմնական մասը. « Վերջին օրերին ուշադրություն են գրավում Ղարաբաղի հայերի ակտիվ ռազմական գործողությունները Լեռնային Ղարաբաղի սահմաններից դուրս՝ Ֆիզուլի- Ջաբրայիլ վտանգավոր գոտում: Մարտական խմբերի առաջացումը դեպի Իրանի սահմանը սպառնում է մեկուսացնել Ադրբեջանի խիտ բնակեցված մի շարք շրջաններ եւ տասնյակ հազարավոր խաղաղ բնակիչների փախստական դարձնել: Դա չի կարող արդարացվել որեւէ ռազմական անհրաժեշտությամբ, հակամարտող կողմի զինվորական միավորումները չեն կարող այստեղ այլեւս սպառնալ հայկական ուժերին:

ԼՂՀ ղեկավարները պետք է հասկանան այս ոտնձգությունների անպատասխանատու բնույթը, որոնք խուճապ են առաջացնում Ադրբեջանի խաղաղ բնակչության շրջանում: Նկատելիորեն աճում է հակամարտության միջազգայնացման վտանգը:

Ռուսաստանը չի կարող անտարբեր մնալ հարյուր հազարավոր մարդկանց ճակատագրի հանդեպ, ո՛ր ազգությանն էլ նրանք պատկանեն, եւ պահանջում է դադարեցնել ռազմական գործողություններն ու հարձակվող ուժերը ետ քաշել **ԼՂՀ** սահմանները: Հակամարտող կողմերի ներկայացուցիչների անհապաղ հանդիպման կազմակերպմանը նպաստելու համար տարածաշրջան է ուղարկվել ՌԴ նախագահի ներկայացուցիչը» («Երկիր», օգոստ. 25, ընդգծումներն իմն են.-Բ. Ու.):

◇ ◇ ◇

Վերջին օրերի տեղեկատվության մեջ մեծ տեղ է բռնում այն լուրը, որ վերաբերում է Հե-Բաքու-Ստեփանակերտ բարձր պաշտոնյաների հանդիպման նախապատրաստությանը: Հեռախոսային զրույցները, սակայն, շոշափելի արդյունքներ չէին տալիս: Եվ Ելցինի ներկայացուցիչ Վլ. Կազիմիրովն իր ձեռքը վերցրեց այդ գործը: Նա եղավ Բաքվում, խոսեց Ալիեւի հետ, որը նրան ասաց. «Ադրբեջանի բանակը փախչում է, ես դա ձեզ ուղղակի ասում եմ, դա փաստ է»: Եվ ռուս դեսպանը հասկացավ, որ դա հանձնվել է նշանակում: Չէ՞ որ փախչող բանակը ոչխարի հոտի պես բան է, այլեւս կանգ չի առնի, եւ Ադրբեջանը կարող է ամեն ինչ կորցնել: Ուրեմն, անհրաժեշտ է բարձր հանդիպում կազմակերպել... Եվ Կազիմիրովն ամսի 27-ին ուղեւորվեց Ստեփանակերտ («Ազգ», օգոստ. 27):

Վլ. Կազիմիրովի այս այցն ի՞նչ արդյունք ունեցավ, չգիտենք, լրատվական մարմինները ոչինչ չեն հաղորդել: ԼՂՀ ղեկավարները թերեւս չեն ստացել իրենց գոհացնող առաջարկներ, քանի որ այդ ժամանակ խաղի գլխավոր ղեկավար Ալիեւն ինքն էլ չգիտեր, թե ի՛նչ է ուզում: Օրինակ, պակա՞ս խոսուն փաստ էր. Մինսկի խումբը սեպտեմբերի 1-ին պետք է ոչ պաշտոնական խորհրդաժողով աներ Մոսկվայում: Պարզ է, որ ուշադրության կենտրոնում էր լինելու ղարաբաղյան հակամարտությունը: Սակայն մեկ էլ Ադրբեջանը խնդրեց, որ այն հետաձգվի 5 օրով («Ազգ», օգոստ. 31):

Ինչի՞ համար, մի՞թե Ադրբեջանը չէր շտապում... Թե՞ սպասում էր, որ իր փախչող բանակը մի երկու շրջան եւս լքեր, հանձներ հակառակորդին, որպեսզի առավել հիմնավոր դառնար հայկական կողմին վերագրվող մեղքը՝ ինքնիշխան Ադրբեջանի տարածքների զավթման գործում:

Իսկապես, ամսավերջին արդեն Ադրբեջանում պաշտոնապես հաղորդում էին, որ ի-

րենց նոր շրջաններն են կորսվում: «Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարությունը հաղորդում էր, թե Ղուբաթլիի շրջանում իրադրությունը ծայրաստիճան սրված է, եւ հայկական կազմավորումները, չնայած ադրբեջանական բանակի եւ տեղի բնակչության դիմադրությանը, երեք ուղղություններով խորացել են շրջանի տարածք, մոտենում են շրջկենտրոնին: Ըստ սույն աղբյուրների՝ հայկական ուժերը ջանում են փակել Ղուբաթլի-Զանգելան ճանապարհը եւ դրանով իսկ Ղուբաթլիի շրջանը ամբողջապես կտրել Ադրբեջանից: Ինչ վերաբերում է Զանգելանի շրջանին, ապա ադրբեջանական աղբյուրների համաձայն, օգոստոսի 29-ի երեկոյան հայկական ուժերը, իբր, գրոհ են ձեռնարկել Մոքու լեռան ուղղությամբ, որտեղից կարելի է հրետակոծել շրջկենտրոնն ու այնտեղ տանող ճանապարհը» («Ազգ», օգոստ. 31):

◇ ◇ ◇

Չուշացան նաեւ այս վիճակին հետեւելիք դեպքերը. չնայած մեր լրատվության հաղորդումներում այս օրերին թուրքի ուժերը մեծ վնասներ էին հասցնում ինչպես ԼՂՀ, այնպես էլ ՀՀ սահմանային բնակավայրերին, իբրեւ ամսավերջի համագումարային տեղեկատվություն՝ Ադրբեջանից հաղորդում էին, թե «օգոստոսի 30-ի երեկոյան հայկական ուժերը գրավել են Ջաբրայիլ շրջկենտրոնը եւ 18 տանկերի աջակցությամբ գրոհում են Ղուբաթլիի ուղղությամբ: Միաժամանակ Ղուբաթլիի ուղղությամբ գրոհ է ձեռնարկվում նաեւ հյուսիսից մի քանի օր առաջ գրավված Գյուլաբերդի կողմից: Ըստ նույն աղբյուրների՝ երեկ առավոտյան հայկական ուժերն արդեն գրավել էին Հակարի գետի ձախափնյա բոլոր գյուղերը եւ շարժվում էին Զանգելանի ուղղությամբ: Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարությունը հաղորդում էր, թե հայերը Ջաբրայիլի շրջանում գրավել են 38, իսկ Ղուբաթլիի շրջանում՝ 18 գյուղ» («Ազգ», սեպտ. 1):

Հետաքրքիրն այն եղավ, որ ՀՀ-ում օտար երկրների բոլոր դեսպաններն իրենց պետությունների բողոքը, նույնիսկ սպառնալիքները հայտնեցին հայկական կողմի հասցեին: Նրանք կտրուկ հայտարարեցին, թե նոր բռնազավթումները կարող են պատճառ դառնալ, որ իրենց երկրները դադարեցնեն Հայաստանին տրվող երկարաժամկետ վարկերն ու այլազան օգնությունները:

Սպասվում էր, որ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը նոր փաստաթուղթ կընդունի ղարաբաղյան խնդրի առթիվ (նույն տեղում):

Եվ, այսուամենայնիվ, ամիսը փակվեց կարեւոր մի նախաձեռնությամբ. Ռուսաստանի ԱԳՆ միջնորդությամբ՝ օգոստոսի 31-ի ետմիջօրեին ԼՂՀ եւ Ադրբեջանի պատվիրակությունների միջեւ ստորագրվեց հրադադարի համաձայնագիր, որը պետք է գործեր մինչեւ սեպտեմբերի 10-ը ներառյալ, եւ այդ ընթացքում պետք է կազմակերպվեր երկու հանրապետությունների ղեկավարների հանդիպումը:

Համաձայնագիրն ստորագրել են. ԼՂՀ կողմից՝ ԱԳՆ Արկադի Ղուկասյանն ու ԼՂՀ պաշտպանական բանակի ընդհանուր հրամանատար Սամվել Բաբայանը, Ադրբեջանի կողմից՝ Միլլի մեջլիսի նախագահի տեղակալ Ա. Ջալիլովը եւ պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար Ա. Աբիեւը:

◇ ◇ ◇

Սեպտեմբերի 1-ին ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հանդես եկավ մի հայտարարությամբ, որը շատ բարձր էր գնահատում Ադրբեջանի ու ԼՂՀ միջեւ կնքված համաձայնագիրը եւ նախատեսվող բարձր հանդիպման հեռանկարները: Այն միաժամանակ կոչ էր անում, որպեսզի ԼՂՀ ղեկավարությունը, իբրեւ բարի կամքի դրսեւորում, իր զորքերն անհապաղ ետ քաշի ավելի վաղ ձեւավորված անջատման գիծ:

Այս կոչին դրականորեն արձագանքելով՝ ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը պատրաստակամություն հայտնեց զինված ուժերը Խոջիկ-Խանլիկ-Չերելի գծից անհա-

պաղ ետ քաշելու եւ նախկինում զբաղեցրած դիրքերում կանգնելու համար: Այդպիսով ԼՂՀ զորքերն ազատ էին թողնում Ղուբաթլին եւ 30 գյուղեր («Ազգ», դեկտ. 2):

◇ ◇ ◇

Նույն օրվա ադրբեջանական լրատվական տվյալներով՝ առավոտյան արդեն պարպվել էր նաեւ Ղուբաթլի շրջկենտրոնը, որ 6-րդն էր վերջին ժամանակներում հայերի կողմից գրավված շրջկենտրոնների շարքում (Լաչին, Քալբաջար, Աղդամ, Ֆիզուլի, Ջաբրայիլ):

Հաղորդվում էր նաեւ, որ ռազմական խառը վիճակի թելադրությամբ, Իրանի մեկ զորամաս Արաքսն անցել է, իր հսկողության տակ առել Արաքսի վրա կառուցված այն ջրամբարը, որ առաջներն օգտագործում էին Իրանն ու ԽՍՀՄ-ը (նույն տեղում, նաեւ «Երկիր», սեպտ. 2):

Սեպտեմբերի 2-ին նշվեց ԼՂՀ երկրորդ տարելիցը: Այդ առթիվ հրապարակվել են նորանկախ հանրապետության ղեկավարների կոչերն ու ողջույնի խոսքերը՝ ուղղված հայրենի ժողովրդին: Ստացվել էր ՀՀ ԳԽ-ի ողջույնի հեռագիրը, որում ասված էր. «Ընդունեք մեր անկեղծ շնորհավորանքները Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության հռչակման տարելիցի առթիվ: Գոյատեւման պայքարի ելած Ղարաբաղի հերոսական ժողովուրդը, դրսեւորելով կամք ու տոկունություն, կարողացավ իր լինելիությունը սպառնացող իրական վտանգը դիմագրավելուն զուգընթաց ստեղծել կառավարման եւ ինքնապաշտպանության հուսալի համակարգեր...»:

Այս հեռագրի հեղինակն այն Գերագույն խորհուրդն էր, որ չէր ընդունում ԼՂ-ի հանրապետությունը, գտնում էր, թե դրանով պատերազմ կհայտարարի Ադրբեջանին..., նաեւ Թուրքիային: Իսկ հիմա ընդունում, տարփողում էր՝ մոռացած իր որոշումը, իր չհանդուրժող դիրքը:

◇ ◇ ◇

Այդ օրը ԼՂՀ արտգործնախարարությունն ստացավ Ադրբեջանի նախագահի պաշտոնակատար Հեյդար Ալիեւի ստորագրությամբ մի փաստաթուղթ (ֆաքս), որով բառացիորեն առաջարկվում էր «Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ լիազոր ներկայացուցիչների հանդիպում» Մոսկվայում: Սա առաջին անգամն էր, որ Ալիեւն ընդունում (ուրեմն եւ ճանաչում) էր ԼՂՀ-ը՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը («Ազգ», սեպտ. 4):

Սեպտեմբերի 3-ին «Երկիրն» արտատպեց Թուրքիայում Ադրբեջանի դեսպան Մուհամեդ Նովրուզ օղլի Ալիեւի մի հարցազրույցը, որում դեսպանը հարազատ միջավայրում իրեն ազատ էր զգում՝ անկեղծորեն ներայացնելու իր երկրի կարծիքը Հայաստանի ու հայության, Արցախի ու նրա ապագայի մասին: Ահա նրա խոսքի այդ մասը. «Ողջ աշխարհի հայ ահաբեկիչներն ու վարձկանները Լեռնային Ղարաբաղում են: Նրանք մեր հողում սպանում են մեր կանանց ու երեխաներին: Մյուս կողմից՝ աշխարհում մոտ քառասուն միլիոն ադրբեջանցի կա: Մինչեւ օրս մենք չենք կանչել նրանց: Որովհետեւ մենք խաղաղասեր ազգ ենք: Ադրբեջանցիներն ապրում են Թուրքիայում, Իրանում, նույնիսկ Ռուսաստանում: Եթե մենք ռազմատենչ ազգ լինեինք, կդիմեինք նրանց օգնությանը: Գուցե այդ էր մեր սխալը: Եթե հայերը կարող են աշխարհի բոլոր վարձկաններին ու ԱՍԱԼԱ-ի ահաբեկիչներին Լեռնային Ղարաբաղ բերել՝ մեզ կոտորելու, մենք էլ իրավունք ունենք բոլոր ադրբեջանցիներին կանչել՝ մեր տարածքները պաշտպանելու: Խոսքը կամավորների մասին է, մենք երբեք թուրքական բանակին Ադրբեջան չենք հրավիրել: Խնդրում եմ հիշել այդ հանգամանքը: Թուրքական մամուլը վկայում է հակառակը, դա ճիշտ չէ (ուրեմն, թուրքական մամուլը տեղեկացնում էր, թե Ադրբեջանն օգտվում է իր երկրի զինական ուժից, դա ճիշտ չէ: Թուրքական մամուլը չգիտե, թե ինչո՞վ է զբաղված իր երկիրը.–Բ. Ու.):

... Հայերին օգտագործում են որպես Կովկասի ժանդարմ: Նրանք դեռ շատ կզղջան: Ադրբեջանը հզոր է եւ մի օր կազատագրի իր հողը: Ես համոզված եմ, որ մի օր մեր ժողովուրդը կհամախմբվի Հեյդար Ալիեւի շուրջ: Ալիեւը շատ փորձված ու գիտակ քաղաքական գործիչ է, եւ նա իրեն միշտ արդարացրել է: Մենք հայերին տալու հող չունենք: Նրանք իրենք կընկնեն այն փոսը, որ փորել են մեզ համար»:

Թուրքիայի արտգործնախարար Հիքմեթ Չեթինն էլ, անկասկած, արտահայտելով իր կառավարության ծրագիրը, հետեւյալ հայտնությունն է արել. «Ես տեսակցել եմ ԱՄՆ-ի պատասխանատուների հետ եւ զգուշացրել նրանց, որ եթե Ադրբեջանի խնդիրը բանակցությունների ճանապարհով իր օրինական լուծումը չգտնի, թուրքական կառավարությունը, ինչպես 1974-ին Կիպրոսի թուրքերին պաշտպանելու համար ռազմական միջամտության դիմեց, նույնկերպ կգործի եւ Ադրբեջանին պաշտպանելու համար» («Երկիր», սեպտ. 4):

Սեպտեմբերի 4-ին Բաքվում լույս տեսնող «Ազերբայջան» թերթը հրապարակել է մի ոմն Սաֆարլիի հոդվածը, որ մերկացնում է Կուբաթլիի, Ֆիզուլու եւ շրջաններում ադրբեջանցի պաշտոնյաների կազմակերպած կողոպուտներն ու դիակապուտները: Մինչեւ վերջ կողոպտել են հայի երես չտեսած գյուղերը, ապա հրդեհի մատնել, երբ դրանից առաջ էլ բնակչության վերջին միջոցներն էին խլել՝ պատճառաբանելով, թե դա արվում է պաշտպանությունը կազմակերպելու նպատակով»:

Սեպտեմբերի 5-ին Մոսկվա էր ժամանել Ադրբեջանի պրեզիդենտի պաշտոնակատար Հեյդար Ալիեւը, որն այդօր հանդիպումներ պիտի ունենար Ելցինի, Չեռնոմիրդինի ու Գրաչովի հետ, քննարկեր բազմաթիվ հարցեր, որոնց մեջ էլ՝ իր հանրապետությունը ԱՊՀ շարքերն անցկացնելու, ապա եւ Ղարաբաղում կռիվը դադարեցնելու վերաբերյալ: Ասում են՝ հույս ունի, թե կհասնի որոշակի հաջողությունների: Չէ՞ որ նախօրյակին «հարգել է» Ելցինի խնդիրքը Ռուսաստանի հինգ քաղաքացի-զինվորներին, որոնք գնդակահարության էին դատապարտված, ազատելու եւ Ռուսաստանին հանձնելու մասին եւ հիմա էլ Ադրբեջանը դառնում է ԱՊՀ անդամ:

Հաղորդեցին նաեւ, որ Մոսկվա է ժամանել (թե՞ կժամանի) նաեւ Թուրքիայի վարչապետ Թանսու Չիլլերը, որը նախորդ օրերին հոխորտում էր իր երկրի զորքերը քշել Հայաստանի վրա, որ համարձակություն ունի Նախիջեւանին ծուռ աչքով նայելու: Մոսկվայում նրա խնդիրն է լինելու Ռուսաստանի կառավարողներին հասկացնելու, որ ագրեսոր Հայաստանը գրավել է Ադրբեջանի բազմաթիվ շրջաններ, հիմա էլ ոտնձգություններ է անում Նախիջեւանի նկատմամբ, եւ այդ ամենը կասեցնելու համար իր Թուրքիան պատրաստ է դիմելու ամենածայրահեղ միջոցների, «առանց բացառելու նաեւ պատերազմը»:

Նշված լրատվական աղմուկի մեջ մեծ տեղ էր բռնում Թուրքիայի պատասխանատվությունը Նախիջեւանի բախտի հանդեպ: Թմբկահարվում էր, որ 1921-ին այդ մարզը Թուրքիայի նախաձեռնությամբ տրվել է Ադրբեջանին, եւ Կարսի հայտնի պայմանագրով էլ՝ Թուրքիան մեկն է այն հինգ տերություններից, որոնք պարտավոր պիտի լինեն իրականացնելու Նախիջեւանի հովանավորի ու Հայաստանի դեմ պաշտպանողի դերը:

Մի խոսքով՝ 93-ը դարձել է 21-ի կրկնությունը. Թուրքիան ու Ադրբեջանը Ռուսաստանի հետ կրքոտ սիրախաղերի մեջ էին եւ պետք է հոշոտեին Հայաստանն ու Արցախը: Սակայն 21-ին Հայաստանը խեղճ էր, անպաշտպան, աշխարհի մեծերից մերժված: Բավական է նշել, որ այն ժամանակ նա ոչ մի ուժ չուներ իր պատիվն իսկ փրկելու, իսկ այսօրվա Հայաստանն այնքան հզոր է, որ ամբաստանվում է ագրեսիայի մեջ, փորձում են զսպել նրա նվաճումների թափը: Հիմա նա բավական ուժ ու դիվանագիտական հնարամտություն կունենա՞ պատվով դուրս գալու այս նոր քննությունից:

Սակայն դատելով այսօրվա հայ դիվանագիտության քայլերից, շատ էլ չի կարելի լավատես լինել: Բավական է հիշել երեկ մեր հեռուստատեսության այն ամբաստանագիրը, որ ՄԱԿ-ում Ադրբեջանի ներկայացուցիչ Հասան Հասանովն էր գրել ՀՀ ԱԳ նախարարության՝ ՄԱԿ-ին հղած դիմումի դեմ:

◇ ◇ ◇

Սեպտեմբերի 6-ին Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց ունեցավ Թուրքիայի նախագահ Սուլեյման Դեմիրելի հետ, քննարկվեց հայ-թուրքական սահմաններում նկատվող թուրքական բանակի կուտակումների խնդիրը: Հայաստանի նախագահը մտահոգություն հայտնեց, թե դա կարող է բարդացնել իրավիճակը եւ խանգարել բանակցությունների ընթացքը, քանզի սպասվում է ինչպես Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ իշխանությունների հանդիպում (ամսի 8-ին), այնպես էլ Մինսկի խմբի խորհրդակցություն (ամսի 9-ին): Երկու երկրների նախագահները համաձայնեցին ամեն կերպ աջակցել ռազմական գործողությունների դադարեցմանը եւ խաղաղության հաստատելու ընթացքին («Ազգ», սեպտ. 7):

◇ ◇ ◇

«Թուրքիայի կառավարությունը պատրաստ է ռազմական օգնություն տրամադրել Ադրբեջանին՝ Հայաստանի կողմից մարտական գործողությունների հետագա ծավալման դեպքում»,- Թուրքիայի խորհրդարանում հայտարարել է «Անա վաթան» կուսակցության խմբակցության նախագահ Էյուբ Աշիղը: Միաժամանակ նա տեղեկացրել է, թե Ադրբեջանի ղեկավարությունը տեղյակ է, որ Թուրքիան, բացի քաղաքականից ու տնտեսականից, պատրաստ է նաեւ ռազմական օգնություն տրամադրել: Պատասխանելով լրագրողների այն հարցին, թե դա չի՞ հանգեցնի հակամարտության միջազգայնացմանը, Էյուբ Աշիղը նշել է, որ Թուրքիան իր գործողությունները կատարելու է ՄԱԿ-ի Ախ-ի սկզբունքներին համապատասխան, որոնք թույլատրում են ցանկացած օգնություն տրամադրել այն երկրին, որը ենթարկվել է ագրեսիայի («Երկիր», սեպտ. 7):

Ուրեմն, զուր չէր, որ ադրբեջանաթուրքական պաշտոնական լրատվությունը այնպես մեծ աղմուկ էր բարձրացրել Ադրբեջանի շրջանների դեմ հայերի գործադրած «զավթողական քաղաքականության» շուրջ: Այդ աղմուկը նախապատրաստություն էր՝ արդարացնելու ռազմական օգնությունը:

Սեպտեմբերի 8-ի լրատվությունից հայտնի դարձավ, որ Ուկրաինան ռազմական օգնություն է ցույց տալիս Ադրբեջանին: Վերջերս, օրինակ, նրան է տրամադրել 40 տանկ, որից 9-ն արդեն տեղ է հասել: Առաջ էլ ՄԻԳ-21 գրոհային ինքնաթիռներ էր տրամադրել: Այժմ ԼՂՀ-ում գտնվող օդաչու ռազմագերի Անատոլի Չիստյակովն է վկայել դա ավելացնելով, որ վերջերս այդ ինքնաթիռներից երկուսը խփվեցին ԼՂ-ի զինուժի կողմից: Խփվածներից մեկի օդաչուն ինքն է եղել («Ազգ», սեպտ. 8): Այս տեղեկատվությանը հետագայում խառնվել է «Ազատություն» ռադիոյի կիեւյան թղթակիցը եւ ճշտել այն՝ պնդելով, թե Ուկրաինան Բաքու է ուղարկել ոչ թե 40, այլ 57 տանկ («Ազգ», սեպտ. 14):

◇ ◇ ◇

Երեկ Հ. Ալիեւը հանդիպումներ է ունեցել Ռուսաստանի ղեկավարների հետ, տվել համաձայնություն, որ ռուսական զորք տեղադրվի Ադրբեջանում, Ադրբեջանը մտնի ԱՊՀ կազմի մեջ, վերականգնվեն Ռուսաստան-Ադրբեջան միասնությունն ու բարի ավանդները:

◇ ◇ ◇

Ինեսսա Բուրկովան՝ ռուս գրողն ու մեր լավ բարեկամը, Արցախից է Երեւան եկել, պատմում է՝ բառեր չեմ գտնում արցախյան զինվորության անվեհեր քաջությունը, հայրենանվեր կերպարը ներկայացնելու: Ինչպիսի՜ հաջողությունների է հասել, ի՜նչ անպատմելի դժվարություններ հաղթահարելով: Չի կարելի վստահ չլինել, որ այդ զինվորությունն է, նախ եւ առաջ, բարձր ու անխախտ պահելու արցախցու ավանդական փառ-

քը, վեհությունը, նաեւ մարդկային վսեմությունը: Պատկերացնո՞ւմ եք, նրա գերի վերցրած թուրքն ու քուրդն ավելի լավ են սնվում, քան հայ մանուկները: «Ես դա իմ աչքով եմ տեսել եւ կտարածեմ աշխարհով մեկ»,- ջերմորեն ասում էր Բուրկովան:

◇ ◇ ◇

Նախորդ օրերին տարածված տեղեկությունը, թե Ռուսաստանի արտգործնախարարության միջնորդությամբ Ադրբեջանի ու ԼՂՀ արտգործնախարարությունների ներկայացուցիչները պիտի սեպտեմբերի 8-ին Մոսկվայում սկսեին բանակցել, չիրականացավ. Ադրբեջանի ներկայացուցիչը չներկայացավ՝ երեւի այն պատճառով, որ նրա երկրի ղեկավարն արդեն Ելցինի հետ էր բանակցում, եւ դա պիտի լուծեր բոլոր հարցերը: Մանավանդ, որ Մոսկվայում էր գտնվում Թուրքիայի վարչապետ Թանսու Չիլլերը, նա եւս Ռուսաստանի մեծերի հետ էր խոսում, հասկանալի է, նաեւ Ղարաբաղի՝ մասին... Այս ֆոնի վրա ԼՂՀ ներկայացուցիչ Արկադի Ղուկասյանի հետ բանակցելու տեղ ու ժամանակ կմնա՞ր...

Սեպտեմբերի 9-ին Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարությունը հայտարարություն է հրապարակել Հայաստանի հարավային սահմանի երկարությամբ Իրանի ու Թուրքիայի վերջերս կատարած զորավարժերի կապակցությամբ: Սա զգուշացնում էր, որպեսզի հասկանան, որ Հայաստանի սահմանը Ռուսաստանի սահմանն է նաեւ եւ երբեք չմոռանան իրենց չափը, նույնիսկ այն ժամանակ, երբ Թանսու Չիլլերի հետ Մոսկվայում նստած են բանակցությունների սեղանի շուրջ եւ անուշ խոսքերով շոյում են նրան...

Սեպտեմբերի 10-ին Մոսկվայում տեղի ուներ Մինսկի խմբի խորհրդաժողով, որին հրավիրված էին Ադրբեջանի, Հայաստանի ու ԼՂՀ ներկայացուցիչները:

Սեպտեմբերի 12-ին Մոսկվայում սկսվեցին Ադրբեջան-ԼՂՀ այն բանակցությունները, որ նախատեսված էին 8-ի համար: «Բանակցությունները շոշափում էին երկու կոնկրետ հարց. Ադրբեջանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի բարձրաստիճան ղեկավարների հանդիպման կազմակերպումը եւ հրադադարի պայմանավորվածության երկարաձգումը: Երկու պատվիրակությունների ղեկավարներն էլ նշել են, որ նպատակը ոչ թե կրակի ժամանակավոր, այլ վերջնական դադարեցումն է» («Երկիր», սեպտ. 14):

Այստեղ դարձյալ միջնորդ է Ռուսաստանը՝ հանձին դեսպան Վ. Կազիմիրովի:

◇ ◇ ◇

Այդ ժամանակ էլ Մոսկվայում գտնվող Հ. Ալիեւի հետ զրույց ունեցավ «Հայլուրի» մոսկովյան թղթակից Լուսիկ Ղուկասյանը: Բոլոր հարցերում խուսանավում էր խորամանկ Ալիեւը, բայց վճռաբար հայտարարեց, թե «Հարկավոր է անհապաղ դուրս բերել զորքերը Ֆիզուլիից, Ջաբրայիլից, Աղդամից: Հետո հարկավոր է դուրս բերել Քելբաջարից: Իսկ ինչ վերաբերում է Լաչինին... Այստեղ իհարկե, հարցեր կան: Բայց հարկավոր է թերեւս դուրս բերել նաեւ Լաչինի միջանցքից եւ այլն: Ես գտնում եմ, որ ձգձգել չի կարելի»:

Եվ վերջում էլ Ալիեւը «մեծահոգաբար» ասել է. «Ես ցանկանում եմ հայ ժողովրդին խելամտության կոչել» («Երկիր», սեպտ. 14):

Նույն օրերին մի այլ հարցազրույցի ժամանակ էլ Ալիեւը պնդել է, թե այժմ ամենակարեւոր խնդիրն Ադրբեջանի ամողջականության վերականգնումն ու պահպանումն է (նույն տեղում):

Սեպտեմբերի 12-13-ին Մոսկվայում տեղի ունեցած ադրբեջանա-ղարաբաղյան բանակցությունները, որ իրականացնում էին ադրբեջանական կողմից Ա. Ջալիլովը, ԼՂՀ կողմից՝ Ա. Ղուկասյանը, որոշեցին հրադադարը նորից երկարացնել մինչեւ հոկտեմբերի 5-ը: Ապա «Հանգամանորեն քննարկվեցին Ադրբեջանի ու Լեռնային Ղարաբաղի

բարձր ղեկավարների հանդիպման նախապատրաստական հարցերը: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց հանդիպումն անցկացնելու, ինչպես նաեւ տարբեր մակարդակներով շփումների պահպանման վերաբերյալ:

Կայացավ մտքերի փոխանակություն գերիների եւ պատանդների փոխանակման, ինչպես նաեւ երկուստեք հետաքրքրություն ներկայացնող այլ հարցերի վերաբերյալ:

Գործարար, կառուցողական մթնոլորտում կայացած բանակցությունների մասնակիցները երախտագիտություն հայտնեցին Ռուսաստանի Դաշնության ԱԳ նախարարությանը՝ դրանց անցկացմանն աջակցելու համար» («Երկիր», հոկտ. 15):

◇ ◇ ◇

Խորհրդանշանական է, որ հենց **ամսի 13-ին** էլ Վաշինգտոնում եզրափակվեցին Իսրայելի ու Պաղեստինի ներկայացուցիչների բանակցությունները եզրափակիչ մի պայմանագրի ստորագրությամբ, որն ինքնավարություն էր տալիս պաղեստինցիներին՝ հիմք դնելով հրեա-արաբական աշխարհի խաղաղության: Յասիր Արաֆաթն ու Իսհակ Ռաբինը, որոնք տասնյակ տարիներ արյան թշնամիներ էին համարվում եւ իրար ջարդելու, ոչնչացնելու համար ոչ միայն կոչեր էին անում, այլեւ իրականացնում դրանք, բարեկամական ձեռքսեղմումով հաստատեցին խաղաղ ապրելու, իրար կողքի մեկմեկու հանդուրժելու կամքը:

Նույնը տեղի՞ կունենա թուրքի ու ադրբեջանցու միջեւ: Արդյոք է՞լ կհետեւեն բանակնության ձայնին, ավելի ճիշտ՝ Ադրբեջանը կճանաչի՞ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարությունը, նրա անկախ ու ինքնիշխան գոյությունն իր հարեւանությամբ: Դժվա՛ր թե, ցա՛ս դժվար: Գիշերն «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե բանակցությունների ժամանակ Ադրբեջանի պատվիրակության ղեկավար, փոխվարչապետ Ջալիլովը խոսում էր միայն հրադադարի եւ հայկական զորքերն ադրբեջանական հողից դուրս բերելու մասին, իսկ ԼՂՀ արտգործնախարար Արկադի Ղուկասյանը, այդքանը բավարար չհամարելով, պահանջում էր, որ Ադրբեջանը ճանաչի Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ինքնավարությունը: Ճանաչի, որպեսզի այն ընդունվի միջազգային հանրության կողմից եւ ամենայն հնարավորություն ստանա նրան դիմելու օժանդակության համար, եթե Ադրբեջանը հարձակվելու նոր փորձ կատարի: Ջալիլովը չի համաձայնել այս պայմանին եւ, բանակցություններից հետո ելույթ ունենալով մոսկովյան հրապարակներից մեկում իր հայրենակիցների կազմակերպած ցույցին, հայտարարել է, թե իր կառավարության միակ հոգսն է հասնել հաստատուն հրադադարի եւ Ադրբեջանի սահմաններից օտար զինված միավորումները դուրս բերել տալուն:

Նրա կարծիքով՝ օտար զինված միավորումներ են Լեռնային Ղարաբաղի բանակի զորքերը, եւ դրանք էլ պետք է դուրս բերվեն իրենց հայրենի հանրապետությունից, քանի որ ջալիլովներն այդ հանրապետությունը չեն ընդունում եւ նրա տարածքը ճանաչում են իբրեւ ադրբեջանական հող, Ադրբեջանի սահմաններից ներս գտնվող տարածք:

Իբր, արդեն պայմանավորվածություն կա բարձր մակարդակի՝ Ադրբեջանի ղեկավար Հեյդար Ալիեւի ու ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանի հանդիպման վերաբերյալ: Այն կլինի հաջորդ շաբթին:

Իսկ այսօր Երեւան է ժամանել ԼՂՀ Պաշտպանության պետական կոմիտեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, ամենայն հավանականությամբ ՀՀ ղեկավարության հետ պայմանավորվելու բարձր մակարդակի հանդիպմանը մերոնց բռնելիք դիրքի առթիվ: Երեւի թե կանխավ նախատեսված է եղել, որպեսզի հանդիպմանը գնա Քոչարյանը, իսկ սա ձեռնտու չէ թուրքին, որը Բաբուրյանի թեկնածությունն է պահանջել: Ինչո՞ւ այդպես: Այս էլ, հավանաբար, նրա համար, որ Քոչարյանը կռվող կողմ է ներկայացնում, ոչ վարչա-ընտրական միավոր... Նման բաները միայն գուշակության արդյունք են: Իսկ իրականությունը... Կապրենք, կտեսնենք:

Այս բանակցություններին նվիրված մի խմբագրական հոդվածում օրեր անց «Ազգը»

իրավացիորեն նկատել էր, թե դրանք չի կարելի հայկական դիվանագիտության հաղթանակը համարել, քանի որ Մոսկվայում այն եղել է միայն զիջող կողմ։ Գուցե այդ էլ արտաքին ճնշումների պատճառով (հիշենք, որ Ալիեւին հղած նամակում Ռ. Քոչարյանը բացեիբաց ասում էր, թե ԱՄՆ-ը Հայաստանի կառավարության վրա մեծապես ճնշում է գործադրում ԼՂ-ին հարկադրելու, որպեսզի այն կատարի ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի կարգադրությունները։ Սակայն այս պայմաններում անգամ Հայաստանի ներկայացուցիչները պետք է Ադրբեջանի հետ ունեցած ամեն տեսակ բանակցություններում հակապահանջներ հրապարակ հանեին «Շահումյանի շրջանից եւ Մարտակերտի շրջանի գրավյալ մասից Ադրբեջանի զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ» («Ազգ», սեպտ. 18)։

Միանգամայն իրավացի դիտողություն, որի անտեսումը հետագայում կարող է մեծ զոհողությունների առաջ կանգնեցնել Արցախին։

⟡ ⟡ ⟡

Սեպտեմբերի 15-ին Իրանի ղեկավար Ռաֆսանջանին հեռախոսազրույց է ունեցել Բ. Ելցինի հետ՝ հատուկ տեղ տալով ղարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորելու խնդրին։ Պայմանավորվել են, որպեսզի ամեն միջոց գործադրեն այն հարթելու եւ շրջանում խաղաղություն ստեղծելու համար

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն էլ Մոսկվայում հանդիպել է Ելցինի հետ։ 45 րոպե տեւած զրույցը հիմնականում վերաբերել է Ղարաբաղին։ Դարձյալ քննվել են նրա խնդրի կարգավորման ուղիներ («Երկիր», սեպտ. 18)։

Սեպտեմբերի 17-ին Բաքվում Հ. Ալիեւն ընդունել է Թուրքիայի արտգործնախարար Չեթինին. քննվել է ղարաբաղյան խնդիրը, ծրագրել են երկու երկրների համատեղ իրականացնելիք միջոցառումները այդ բնագավառում։

⟡ ⟡ ⟡

Այս օրերին ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Բիլ Քլինթոնը նամակ էր հղել Հ. Ալիեւին, արտահայտում էր իր անհանգստությունն Ադրբեջանի տարածքները ԼՂՀ զորքերի կողմից գրաված լինելու առթիվ, հայտնում, որ ինքը Հայաստանից պահանջել է ազդել ԼՂՀ վրա, որպեսզի այն զորքերը ետ քաշի, հայտնում էր իր գոհունակությունը Ադրբեջան-ԼՂՀ անմիջական բանակցությունների համար, առաջարկում դրանք շարունակել եւ հասնել կայուն խաղաղության (տե՛ս «Երկիր», սեպտ. 16)։

⟡ ⟡ ⟡

Արդեն մի քանի օր է, ռազմաճակատի բոլոր կետերում դրությունն անփոփոխ է, հանգիստ, եւ դա ինձ լրջորեն անհանգստացնում է։ Ուրիշ պարագաներում կարելի է ուրախանալ, մտածել, թե տարիների աղետալից ու դաժան պատերազմից հետո ժամանակավոր խաղաղություն է, պետք է այն դարձնել տեւական, ապա պայքարել հաստատուն վիճակի համար, եւ այն ժամանակ ու հետո կլինի երանություն։ Սակայն հիմա, երբ թուրքին է ձեռնտու այդ ժամանակավոր, միայն ժամանակավոր խաղաղությունը, եւ նա է, որ օգտվելու է դրանից, դա այդ ինձ ոչ թե անհանգստացնում, պարզապես լուրջ տագնապ է պատճառում։

Իսկ թո՛ւրքը։ Հեյդար Ալիեւը հասավ իր նպատակին՝ դարձավ իր հանրապետության միահեծան խալիֆը. Ազգային մեջլիսի նախագահն է, պրեզիդենտի պաշտոնակատարը, որ կնշանակի պրեզիդենտը (մի քանի օր հետո նաեւ հանրաքվեով կընտրվի, անպայման կընտրվի) եւ ազատ է այդ հանրապետությունը քշելու իր ուզած ուղղությամբ։ Իսկ այսօր նրա ուզածը Ղարաբաղի վերանվաճումն է, որի համար, նախորդների պես, պատրաստ է տալ ամեն ինչ՝ եւ արյուն, եւ զոհեր, եւ իր երկրի ամբողջ հարստությունը։ Տալ ամեն-ամեն ինչ, նույնիսկ Ադրբեջանի անկախությունը, որ դարձյալ նախորդների պես, մինչեւ այսօր պատկերացնում էր հյուսիսի հարեւանի լծից ազատ լինելու մեջ, իսկ վերջին օրերին գնաց, նրան ենթակա լինելու պատրաստակամություն հայտնեց, լորձնաշուրթ ճառեր արտասանեց իր հավատարմության վերաբերյալ, վերադարձավ, իր, դժվարությամբ էլ դա դարձրեց միլլի մեջլիսի որոշում։ Դժվարության տպավորությունն անհրաժեշտ էր հյուսիսի ազգի աչքին թոզ փչելու համար, որպեսզի այն միամիտ մտածի, թե զարդար Ալիեւն ի՜նչ բարդություններ լուծեց, ինչպիսի՝ ծանր գնով, որոնց դիմաց մենք էլ պետք է պատրաստ լինենք զիջումների։

Եվ, այսքանի հետ միասին, անկասկած, նա կարգուկանոնի տակ դրեց իր Ադրբեջանի խախտված հավասարակշռությունը, զորությունն է միավորում եւ փոխադրում ղարաբաղյան ճակատ։ Նույնիսկ Ադրբեջանում, հատկապես հակամարտության գոտում, ռուսական զորք տեղադրելու խոսում էլ է պոկել։ Իսկ մենք լավ ենք ճանաչում Ադրբեջանում տեղադրված ռուսական զորքին, ամենակարճ ժամանակում կաշառքով «թուրքացած», ոնց որ թլփատված լինի։

Այս՝ մերօրյա խաղաղության եսնաքեմը ղարաբաղյան ճակատում։ Իսկ մերոնք ի՞նչ են անում այդ ժամանակավոր խաղաղությունից առավելագույն օգուտ քաղելու համար։ Տեսանելի ու շոշափելի ոչինչ։ Մենք էլ քաջ գիտենք, որ մեր քաղաքական առաջնորդները տեսանելիից այն կողմ ոչինչ ոչ անում են, ոչ էլ կարող են անել։

Ալիեւի մոսկովյան շռնդալից հաջողություններից հետո Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն շտապեց Մոսկվա՝ երեւի թե հակամարտության ասպարեզում իր ու թուրքի հավասարակշռություն ստեղծելու... Եվ Ռուսաստանի ղեկավարներին համոզեց, թե այդ հակամարտություն կոչված գոտում Հայաստանը ոչ որեւէ մասնակցություն ունի, ոչ շահ կամ հետաքրքրություն, դա մեն ու միայն Ղարաբաղ-ադրբեջանական երեւույթ է, եւ եթե հիմա Բաքուն ու Ստեփանակերտն արդեն փորձում են իրար հետ լեզու գտնել, հենց դա էլ բարդույթի լուծման միակ ելքն է, միակ ճանապարհը։

Ալիեւն աշխարհին ապացուցել է, թե Ադրբեջանի հետ գործ ունեցողը պարտադիր կերպով գործ ունի Իրանի ու Թուրքիայի, նույնիսկ նրանցից հարավ գտնվող մուսուլմանական աշխարհի հետ, գործ ունի նաեւ Միջին Ասիայի, Ղազախստանի, առհասարակ, այսպես կոչված, ԱՊՀ սահմաններում գտնվող բոլոր մուսուլմանական երկրների հետ։ Թե չէ, այդ հին աղվեսի մոսկովյան բանակցությունների առաջին իսկ օրը Մոսկվայում ի՞նչ գործ ուներ արդի մուսուլմանության՝ ռուսի համար ամենաազդեցիկ առաջնորդներից մեկը՝ Նուրսուլթան Նազարբաեւը։ Արտաքուստ ոչ մի, եւ նրա ու Ելցինի հանդիպմանը վերաբերող հաղորդումների մեջ ծանծաղ բաներ ասվեցին միայն։ Իսկ խորքում Ելցին-Ալիեւ հանդիպման նախապատրաստությունն էր, Նազարբաեւի այդ հանդիպմանն ուղղություն տվող, հանձնարարության պես հնչած տեսակետը։

Այսպես, ուրեմն, Ալիեւը Ռուսաստանին՝ մեր գոտու բոլոր հարցերը լուծող միակ ուժին, ցույց է տալիս, ապացուցում, համոզում, որ իր թիկունքում կանգնած են այսքան ուժեր, իսկ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն աշխարհին հասկացրեց, թե Ադրբեջանի դեմ, իբրեւ հակառակորդ կողմ կամ մարտնչող ուժ մի խեղճ ու կրակ Լեռնային Ղարաբաղ է, վերջերս էլ աշխարհի համար ագրեսոր դարձած փախստականների մի խումբ, որը միայն ջուր ու արյուն է պղտորում այս Անդրկովկաս կոչված տարածքում։

⟡ ⟡ ⟡

Սեպտեմբերի կեսին Կիպրոսի հայկական փոքրաթիվ գաղութի ներկայացուցիչներն Արցախ հասցրին բարեգործական իրենց օգնությունը, եւ այստեղ խմբի ղեկավար տեր Բարթողը հայտարարեց. «Մեզ համար Արցախի ժողովուրդը միշտ պիտի մնա օրինակը քաջության, որ այսօր կռվի, որպեսզի Սփյուռքի եւ Հայրենիքի հայությունը կարողանա գոյություն ունենալ, ապրել ազատ ու հպարտ,- ապա նա ավելացրեց.- Արցախցիներն իրենց պայքարով մեկընդմիշտ փարատեցին այն տարածված կարծիքը, թե հայը տկար է ու թուլամորթ։ ... Մենք հպարտ զգացինք, որ կպատկանինք այս ժողովրդին։ Շա՛տ հպարտ։ Անանկ

հպարտություն մը, որ ժառանգեցինք Արցախի ժողովրդեն... Աղդամի մեջ տեսա արդյունքը մեծ կռիվներու, սակայն ի պատիվ հայության, քաղաքին մզկիթը բացարձակ վնաս չէր կրած: Ծառի մը տակ նստած էին երկու հայ գյուղացի կիներ: Երբ որ զիրենք նկատեցին, ըսին՝ եկուր, հաց ուտենք: Ուզեցին ինծի հետ կիսել իրենց համեստ պատառը, չնայած որ ունեցածնին իրենց իսկ չէր բավեր: Այդպիսի անձեր կամբողջացնեն Արցախի նկարը: Քա՞ջ ժողովուրդ, որ ամբողջ աշխարհի հայությունը հայացուց: Եվ մենք այսօր առավել հպարտ ենք, որ կպատկանինք այս հին ու ազնվական ցեղին» («Ազգ», սեպտ. 17):

◇ ◇ ◇

Սեպտեմբերի 18-ին Բաքու էր ժամանել ԱՊՀ խորհրդարանականների պատվիրակությունը՝ Ղրղզստանի ԳԽ-ի նախագահ մեդեթկան Շերիմկուլովի գլխավորությամբ: Երեւի նպատակն էր իր աջակցությունը բերել ղարաբաղյան բարդույթի կարգավորմանը: 19-ին էլ պատվիրակությունը եղավ Երեւանում: 20-ին այն ժամանեց ԼՂՀ, այնտեղից անցավ Աղդամի շրջան՝ երեւի նպատակ ունենալով ծանոթանալ ԼՂՀ զորքերի հսկողության տակ գտնվող ադրբեջանական տարածքի վիճակին:

Սեպտեմբերի 21-ին Շերիմկուլովի պատվիրակությունը վերստին Բաքվում էր, խոսում էր ԼՂՀ՝ որպես խաղաղության ձգտող երկրի մասին, որը, սակայն, դեռ չի վճռել՝ երբ պիտի ազատի գրաված տարածքները: Իսկ Ադրբեջանի միլլի մեջլիսում որոշեցին ընդունել ԱՊՀ շարքերը, համոզված, որ այնտեղ կկարողանան հաջողությամբ լուծել իրենց հարցերը:

Հատկապես Ղարաբաղի՛նը:

◇ ◇ ◇

Այսօր, երեւի ՀՀ անկախության տարելիցի առթիվ, հեռուստատեսությամբ, «Լրաբերի» փոխարեն ցուցադրեցին տեսաֆիլմ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի մասին: Ֆիլմ, որը կոչել էին «Անկախությունը տոն չէ...»: Իսկապե՛ս, տոն չէ, այլ տառապանք, ժողովրդի ինքնության ու հպարտության բոլոր փորձանքներից դաժանագույնը, որը, սակայն, փառաբանվում է որպես մեր բոլոր իղձերի իրականացում: Եվ վերջում էլ հեղինակը հարցրեց՝ «Ի՞նչ կլիներ, եթե նա (երեւի Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը) չլիներ», ապա ինքն իր անմիջ հարցին պատասխանեց «Չէ՛ր կարող չլինել»:

Սեպտեմբերի 23-ին տեղի ունեցավ ԼՂՀ եւ Ադրբեջանի փոխվարչապետներ Ժիրայր Պողոսյանի ու Աբաս Աբասովի հանդիպումը երկու հանրապետությունների սահմանագլխին: Բանակցություններն անցան գործարար մթնոլորտում: Արծարծվեցին երկու կողմերի համար մեծ կարեւորություն ունեցող հարցեր: Դրանք հիմնականում վերաբերում էին Հայաստանի եւ ԼՂՀ էներգետիկ ու տրանսպորտային շրջափակումներին: Ադրբեջանական կողմը համաձայնեց առաջիկայում բացել Եվլախ-Աղդամ-Ստեփանակերտ-Գորիս-Նախիջեւան գազամուղը, աշխատանքներ տանել Եվլախ-Աղդամ-Ստեփանակերտ երկաթգծի վերականգնման ուղղությամբ: Փոխարենը ղարաբաղյան կողմը խոստացավ ապահովել հարեւան հանրապետության ջրի մատակարարումը: Մոտ երկու ժամ տեւած բանակցությունների ժամանակ առաջարկվեց կազմել աշխատանքային խմբեր, որոնք պետք է արագացնեն առաջադրված խնդիրների իրականացումը:

Փոխվարչապետները տեղում համաձայնության եկան նորից հանդիպել այս աշխատանքների իրականացումից հետո» («Երկիր», սեպտ. 24):

Սեպտեմբերի 24-ին Մոսկվայում ԱՊՀ երկրների գագաթաժողովն էր, որը միաձայն Ադրբեջանն ընդունեց իր շարքերը:

Սեպտեմբերի 25-ին Հ. Ալիեւն ու Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, Ռուսաստանի արտգործմինիստրության միջնորդությամբ, հանդիպում ունեցան, քննեցին Լեռնային Ղարաբաղի ու Ադրբեջանի հակամարտության լուծման խնդիրը: Հավանաբար զրույցը գնացել

է խուսանավումներով, եւ արդյունքում պարզվել է մի բան, որ հրադադարը պետք է երկարաձգել եւս մեկ ամսով, որի ընթացքում Ադրբեջան-ԼՂՀ հանդիպումներն ուղիներ կհարթեն վերջնական լուծումների համար («Ազգ», սեպտ. 28):

Սեպտեմբերի 24-28-ը տեղի են ունեցել ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի ոչ պաշտոնական խորհրդակցություններ, որոնց մասնակցում էին ՀՀ կողմից Ժիրայր Լիպարիտյանը, ԼՂՀ-ից՝ Արկադի Ղուկասյանը: Ընդունվել էր նոր մի գրաֆիկ, որ սկզբունքորեն տարբերվում էր նախորդներից (822, 853 եւն), եւ որքան էլ մամուլում եղան կարծիքներ ի նպաստ նրա («Ազգ«, սեպտ.30), չի կարելի չնկատել, որ այս անգամ բացահայտորեն արհամարհվում էին ԼՂՀ իրավունքները, հակառակորդ կողմին ոչ մի զիջում չէր պարտադրվում ԼՂՀ օգտին, այլ միայն ու միայն նա էր պարտավորվում իր զիջումներն անել պատերազմի հանցագործի դիրքում հայտնվածի չունեցած իրավունքով: Ահա այդ գրաֆիկի հիմնական մասը.

«Հոկտեմբերի 10-20-ը կայանալու է Մինսկի խորհրդաժողովի բացման նստաշրջանի նախապատրաստական հանդիպումը:

Հոկտեմբերի 23-ին Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը զեկուցելու է վերջերս գրավված ադրբեջանական տարածքներից դուրս գալու պատրաստակամության, իսկ մյուս կողմերը՝ հաղորդակցման բոլոր միջոցների եւ ճանապարհների վերականգնմանը խոչընդոտող գործոնների վերացման ու վերանորոգման աշխատանքներն սկսելու մասին:

Հոկտեմբերի 24-ին սկսվելու է զորքի դուրսբերումը Կուբաթլիի շրջանից եւ տեղանքի ականազերծումը: Գործընթացն ավարտվելու է հոկտեմբերի 25-ին: Հոկտեմբերի 26-ին բացվելու է Ադրբեջանից Հայաստան եւ Նախիջեւան մուտք գործող գազատարը: Նույն օրը սկսվելու է զինուժի դուրսբերումը Աղդամի շրջանից եւ տեղանքի ականազերծումը: Գործընթացն ավարտվելու է հոկտեմբերի 28-ին:

Հոկտեմբերի 28-ին տեղի է ունենալու գերիների եւ պատանդների փաստացի փոխանակումը:

Հոկտեմբերի 29-ին երկու կողմից բացվելու է Ղազախ-Իջեւան ճանապարհը:

Նույն օրը սկսվելու է զորքի դուրսբերումը Ֆիզուլու շրջանից եւ տեղանքի ականազերծումը: Այն ավարտվելու է հոկտեմբերի 31-ին:

Նոյեմբերի 1-ին բացվելու է Ղազախ-Իջեւան երկաթուղին:

Նոյեմբերի 2-ին տեղի է ունենալու Մինսկի խորհրդաժողովի բացման նստաշրջանը՝ հակամարտող կողմերի բարձրագույն մակարդակով: Ընդունվելու է խորհրդաժողովի օրակարգը:

Նոյեմբերի 4-ին ավարտվելու է Մինսկի խորհրդաժողովի բացման նստաշրջանը:

Նույն օրը սկսվելու է զորքերի դուրսբերումը Ջաբրայիլի շրջանից եւ տեղանքի ականազերծումը: Գործընթացն ավարտվելու է նոյեմբերի 6-ին:

Նոյեմբերի 6-ին Ադրբեջանի կառավարությունը հայտարարելու է, որ «Քալբաջարի շրջան վերադարձած անվտանգության մարմինների թվաքանակը սահմանափակ է լինելու», այն կազմելու է շրջանում վերահաստատված բնակչության մոտ մեկ տոկոսը եւ ամեն պարագայում չի գերազանցելու 500-ը: Նրանց տրամադրության տակ գտնվող զենքը սահմանափակվելու է ատրճանակներով եւ ինքնաձիգներով:

Նոյեմբերի 7-ին ԵԱՀԽ-ի հաստատած հանձնարարական պայմանների եւ սույն ժամանակացույցի հիման վրա սկսելու են գործել ԵԱՀԽ-ի մոտ 50 դիտորդից բաղկացած վերահսկիչ առաքելության առաջին տարրերը:

Նույն օրը սկսվելու է զինուժի դուրսբերումը Քալբաջարի շրջանից եւ տեղանքի ականազերծումը, որն ավարտվելու է նոյեմբերի 12-ին: Նոյեմբերի 9-ին վերահսկիչ հանձնաժողովը հաստատելու է Ջաբրայիլի շրջանից զինուժի դուրսբերման ավարտը:

Նոյեմբերի 10-ին ավարտվելու է տարածաշրջանի մնացած բոլոր ճանապարհների ու հաղորդակցության միջոցների վերականգնումը:

Նոյեմբերի 13-ին սկսվելու է զորքի դուրսբերումը Մարտակերտի շրջանից եւ տեղանքի ականազերծումը, որն ավարտվելու է նոյեմբերի 16-ին:

Հակամարտության գոտու սահմանումը

Սույն հավելվածի պայմանները չեն ենթադրում որեւէ դիվանագիտական կամ քաղաքական կարգավիճակի ճանաչում ըստ տեղական կամ միջազգային օրենքի:

Հակամարտության գոտին ընդգրկում է հետեւյալ տարածքները.

Ա) Հայաստանից դեպի արեւելք, Վրաստանի սահմանից, Քուռ գետի եւ Մինգեչաուրի ջրամբարի հարավային ափից հարավ, Արաքս գետի հյուսիսային ափից հյուսիս ընկած ողջ տարածքը՝ առանց 48-րդ հորիզոնականից արեւելք գտնվող հողերի:

Բ) Հայաստանի եւ Նախիջեւանի սահմանագծի երկայնքով երկու կողմից 5 կմ լայնությամբ շերտը:

Գ) Հայաստանի եւ Ադրբեջանի մնացած սահմանների երկայնքով երկու կողմից 20 կմ լայնությամբ շերտը:

Եթե սահմանման մեջ որոշ տարածքներ հատվում են, հակամարտության գոտին դրանից չի մեծանում:

Անհրաժեշտության դեպքում Մինսկի խորհրդաժողովը կամ նրա աշխատախմբերը կարող են վերանայել սույն ուղեցույցը» («Երկիր», սեպտ. 30):

Գրաֆիկը հրապարակած թերթը չակերտների մեջ չի առել այն, չի էլ տեղեկացրել, թե ի՛նչ միջամտություն է արել... Իսկ տպագրված տարբերակով այն շատ անկատար, տեխնիկապես էլ թափթփված է. այնտեղ Լեռնային Ղարաբաղի բախտի մասին ոչ մի բառ չկա. ԼՂՀ ասելու փոխարեն գրվում է «Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարություն», զորքերի դուրսբերումը չի պարտադրվում Շահումյանի շրջանից եւ նման ուրիշ բաներ:

Ի՞նչ կտա այս նոր փաստաթուղթը, նախորդների պես կընդունեն-կփրթնեցան-կդնեն մի կո՞ղմ, թե՞ կենթարկվեն նրա անդեմ-հակահայկական ոգուն եւ գործի՞ կանցնեն:

Առայժմ, այս մեկի վերջն է՛լ տեսնենք:

Հոկտեմբերի 7-ին երեք կողմերը (Հայաստան, Ադրբեջան, ԼՂՀ) պետք է ներկայացնեին իրենց վերջնական դիրքորոշումները Փարիզում ընդունված նոր գրաֆիկի առթիվ: ԼՂՀ-ն, չնայած գոհ չէր նրանից, ուներ վերապահումներ ու սկզբունքային դիտողություններ, համաձայնեց ներկայացնել: Հայաստանը՝ եւս: Իսկ Ադրբեջանը ոչ մի նշանով ցույց չէր տալիս, թե այն իրեն էլ է վերաբերում, հակառակը, շարունակում էր մարտական գործողությունները ճակատային գծերում (ռմբակոծում էր ՀՀ սահմանային գյուղերը, նոր պատանդներ էր տարել Գորիսի կողմերում): Ասում էին՝ ԵԱՀԽ անդամ երկրներն էլ դեռեւս պատրաստ չեն Լեռնային Ղարաբաղ ուղարկել 500 այն դիտորդներին, որոնք պետք է վերահսկեին գրաֆիկի իրականացմանը («Ազգ», հոկտեմբերի 6):

Հոկտեմբերի սկզբներին (հոկտ. 3-ին) Ադրբեջանում պրեզիդենտ էր ընտրվել Հ. Ալիեւը, որին հեռագրով շնորհավորեց Լ. Տեր-Պետրոսյանը («Երկիր», հոկտ. 7):

◇ ◇ ◇

Հրադադարը ԼՂՀ-ում խաղաղ-վերականգնողական աշխատանքների հնարավորություններ էր ընձեռնել աշխատավորությանը, որի մի զգալի մասը զինվորությունն է: Գյուղերում վերականգնվում էին ավերված բնակարաններն ու տնտեսական շենքերը:

Կարմիր-շուկայի գինու գործարանը ոտքի էր կանգնում եւ, որպես հետաքրքիր նորույթ, հոկտեմբերի 15-ից այստեղ կգործի շաքարահյութի արտադրության բաժանմունք, որի հիմքի վրա հետագայում նախատեսվում է արտադրել չոր շաքար, որի համար Արցախն անսահման հնարավորություններ ունի, նկատի է առնվում շաքարի ճակնդեղի մեծ բերքը, որ ստացվում է այստեղ («Ազգ», հոկտ.7):

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի ԱԳ նախարար Հասան Հասանովն «Ազատություն» ռադիոյի թղթակցին հայտարարել է, թե նոր գրաֆիկը, որ Մարիո Ռաֆայելիի ստեղծածն է, Ադրբեջանի հա-

մար անընդունելի է, որովհետեւ հայկական զորքերի դուրսբերումն Ադրբեջանի տարածքից պայմանավորված է Ադրբեջանի կողմից շրջափակումների վերացման հետ, ապա Ադրբեջանին պարտադրվում է վերականգնել Ղազախ-Իջեւան երկաթգծի վնասված տեղամասերը, իսկ ոչ մի խոսք չի ասվում Նախիջեւանի ապաշրջափակման վերաբերյալ («Երկիր», հոկտ. 9):

Հոկտեմբերի 8-ին Մոսկվայում տեղի ունեցավ Բ. Ելցինի հանդիպումը Այսրկովկասի հանրապետությունների ղեկավարների հետ: Քննության առնվեցին այս տարածքում տիրող հակամարտությունները վերացնելու, կայուն խաղաղություն ստեղծելու հարցերը: Ելցինը պատրաստակամություն հայտնեց՝ իր երկրի հնարավորությունները գործադրելու, որպեսզի լուծվեն դրանք:

Հոկտեմբերի 8-ին ժամը 16.00-ին պետք է կայանար Տեր-Պետրոսյան-Ալիեւ հանդիպումը Մոսկվայում, սակայն Ադրբեջանի նախագահն անսպասելիորեն վերադարձավ Բաքու՝ պատճառաբանելով, որ այնտեղ իրավիճակը լարված է: «Հայլուրի» թղթակիցը կապվել էր Բաքվի աղբյուրների հետ, ադրբեջանի մայրաքաղաքում հանգիստ է: Մոսկովյան դիտորդների կարծիքով՝ Հեյդար Ալիեւն ուղղակիորեն խուսափել է Հայաստանի նախագահի հետ առանձին հանդիպումից, ինչը հիմքեր է տալիս կասկածի տակ առնել Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի այն հայտարարությունը, թե ղարաբաղյան հակամարտության երկու կողմերը հասկացել են, որ ռազմական ճանապարհով հարցի լուծումն անհնարին է» («Երկիր», հոկտ. 9):

Հոկտեմբերի 10-ին Ջաբրայիլի շրջանի ադրբեջանական դիրքերից լայնածավալ հարձակումներ են սկսվել հայկական դիրքերի վրա: Երկուստեք կորուստներ կան: Մերոնք կորցրել են 5 զինվոր:

Մեկօրյա ընդմիջումից հետո պատերազմը նորոգվել է 12-ին: Թուրքերն այս անգամ էլ հրթիռակոծության են ենթարկել Հադրութի շրջանի ողջ հարավային մասը: Բորբոքված մարտերով ԼՂՀ զորքերը կասեցրել են թուրքերի առաջխաղացումը՝ տալով 9 զոհ: Սակայն մերոնք ոչնչացրել են հակառակորդի երկու հենակետ, մեկը՝ Ջաբրայիլի շրջանի Չեյբեյ գյուղում, մյուսը՝ Ֆիզուլու շրջանի Նյուզգերում:

Շահումյանի շրջանի հայ ֆիդայիները ոչնչացրել են զինվորներ տեղափոխող մեկ ավտոբուս:

Թուրքերը գրոհների էին դիմում ռազմաճակատի բոլոր հատվածներում: Իրականանում են հայկական կողմի զգուշացման սթափ խոսքերը, երբ ասում էին՝ թուրքը հրադադար է պահանջում նոր գրոհների պատրաստվելու համար:

◇ ◇ ◇

Հակամարտության գոտի է այցելել ԵԱՀԽ-ի պատվիրակությունը՝ Շվեդիայի ԱԳՆ-ի ներկայացուցիչ Մարիաս Մոսբերգի գլխավորությամբ: Ասում են՝ այն ստացել է Ադրբեջանի դիտողությունները նոր գրաֆիկի վերաբերյալ:

◇ ◇ ◇

Թուրքական «Հուրիեթ» թերթի հաղորդման համաձայն՝ Ադրբեջան են ժամանել ռուս 200 սպաներ, որոնք պետք է տեղավորվեն Կաբալայի ռադարային հայտնի կայանում, որով հիմք կդրվի ռուս-ադրբեջանական ռազմական համագործակցության («Ազգ», հոկտ. 13):

Հոկտեմբերի 7-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը հրապարակել էր նոր որոշում (N 874), որը կոչ էր անում իրականացնել նախորդ գրաֆիկը: Ադրբեջանական կողմը հիմա էլ ընդդիմանում էր՝ պատճառ համարելով այն, որ գրաֆիկում նախնական քայլերից մեկը չի ճանաչվում ԼՂՀ-ից փախած 50 հազար ադրբեջանցիների վերադարձն իրենց նախկին բնակավայրերը («Երկիր», հոկտ. 19):

Սակայն հենց միայն մի հանգամանք՝ որ այս փաստաթղթով ԼՂ-ն համարվում է Ադրբեջանի մաս, պետք է, որ նրանից հեռու պահեր հայկական կողմերին։ Մինչդեռ Ժ. Լիպարիտյանի հայտարարությունում այդ փաստաթուղթը համարվում էր մի առաջքայլ նախորդների համեմատությամբ (տե՛ս, օրինակ, «Ազգ», հոկտ. 20-ին նրա մամուլի ասուլիսին վերաբերող հաղորդումը)։

◇ ◇ ◇

«Ըստ ՀՀ բռնագաղթածների վարչության տվյալների՝ իրենց նախկին բնակավայրեր են վերադարձել Հայաստանում գրանցված 44.500 բռնագաղթածներից 30 հազարը։ Նրանք հիմնականում վերադառնում են Մարտակերտի, Ասկերանի շրջանների իրենց գյուղերը, որոնք մեծ մասամբ այրվել ու ավերվել են թշնամու կողմից։ Ըստ նույն աղբյուրի՝ միայն Ղարաբաղի տարածքում ավերվել է 13 հազար տուն։ Այժմ ՀՀ կառավարության հանձնարարությամբ բռնագաղթածների վարչությունը իրականացնում է Մարտակերտի շրջանի 7 եւ Ասկերանի շրջանի 4 գյուղերի վերականգնումը։ Առայժմ կվերանորոգվի յուրաքանչյուր վնասված տան միայն մեկ սենյակը՝ հնարավորություն ընձեռելով վերադարձող ընտանիքներին ձմեռել հարազատ գյուղերում։ Նշված ծավալով վերանորոգման աշխատանքները նախատեսվում է ավարտել մինչեւ նոյեմբերի 15-ը» («Երկիր», հոկտ. 19)։

◇ ◇ ◇

Հոկտեմբերի 14-ին Ֆրանսիայի Միջազգային դիվանագիտական ակադեմիայի հրավերով Փարիզ ժամանած ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը հայտարարել է, թե հակամարտության հարցը քննելիս ԼՂՀ անկախ պետականության պահանջները հաշվի չառնելու դեպքում շատ ավելի բարդ խնդիրներ են ստեղծվելու։

Հոկտեմբերի 15-ին ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահը ելույթ է ունեցել դիվանագիտական ակադեմիայի դահլիճում, իսկ հաջորդ օրը նրա պատվին տրվել է մեծ հյուրասիրություն Փարիզի շքեղ հյուրանոցներից մեկում։ Պաշտոնական հաղորդագրություններում ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահը ներկայացվում էր որպես Լեռնային Ղարաբաղի նախագահ։ Կիրակի օրը Քոչարյանը մեկնել է Բելգիա, ուր նախատեսվում են նրա հանդիպումները ՆԱՏՕ-ի, Եվրախորհրդարանի եւ արտգործնախարարության բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ» («Ազգ», հոկտ. 20)։

Հոկտեմբերի 18-19-ին էլ Ռ. Քոչարյանը եղել է Բելգիայի մայրաքաղաք Բրյուսելում, ուր պաշտոնական հանդիպումներ է ունեցել ՆԱՏՕ-ի գրասենյակում, Եվրախորհրդում, քննարկել ԼՂՀ վիճակի կարգավորման հարցը։

Հոկտեմբերի 21-ին «Ազգը» տպագրել է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 874-րդ փաստաթղթի շուրջ ԱԳՆ-ի առաջին տեղակալ Ժիրայր Լիպարիտյանի հարցազրույցը։ Այստեղ բանախոսը փորձում էր ցույց տալ, թե 874-ը լավն է նախորդներից եւ ընդունելի (բայց ինքն ընդունելի է համարել նաեւ նախորդները)։ Գիտե՞, որ իր կառավարությունն ընդունել է որոշումը, որով անընդունելի պետք է ճանաչվեն բոլոր այն փաստաթղթերը, որոնցում ԼՂ-ն կհամարվի Ադրբեջանի մաս։ Հիմա այստեղ դա արված է կոպտորեն, եւ ինքն ընդունում է։

Իբր. հոկտեմբերի 19-ին Հռոմում պետք է սկսվեր Մինսկի խմբի 9-յակի ոչ պաշտոնական խորհրդաժողով, որում հնարավոր պիտի լինի որոշ հարցերում առաջխաղացում անել, քանի որ 874-րդի մասին Բուտրոս Ղալիին ու Մարիո Ռաֆայելիին իրենց կտրական դիտողություններն ու պահանջներն են ուղարկել ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանը եւ ԼՂՀ արտգործնախարար Արկադի Ղուկասյանը (տե՛ս «Ազգ», հոկտեմ. 21)։

Հոկտեմբերի 21-22-ին ծանր մարտեր են եղել Ջաբրայիլի շրջանում։ ԼՂՀ զորքերը,

թուրքերի համառ եւ տեւական ճնշման տակ զիջել են շրջանի չորս հենակետեր (Կույջակ, Չափարլա, Շեյբեյ, Նյուգդի)։

Պատերազմական օջախներ կային նաեւ այլ վայրերում՝ ինչպես ԼՂՀ հարավում, այնպես էլ հյուսիսում։

Ըստ երեւույթին հայկական լրատվության աղբյուրները ստույգ չէին ճակատին վերաբերող իրենց տեղեկություններում, պարզ ասած՝ թաքցնում էին իրական պատկերը... Քանի որ Ռուսաստանի արտգործնախարարությունը հոկտեմբերի 25-ին հրապարակեց հայտարարություն, որով նշում էր ղարաբաղյան ուժերի նոր ակտիվ գործողությունների ու գրավումների մասին՝ առաջարկելով ետ կանգնել նման քայլերից։ Ահա այդ հայտարարության էական մասը եւ արվող վճռական առաջարկը. «Սկսվել է Ղարաբաղի հայերի հարձակումը Ադրբեջանի հարավարեւմտյան շրջաններում, Լեռնային Ղարաբաղի տարածքի սահմաններից դուրս։ Դա նշանակում է հակամարտության հետագա տարածում, որը ձմռան շեմին առանձնապես աղետալի հետեւանքներ ունի տասնյակ հազարավոր ադրբեջանցի նոր փախստականների համար։ Կենսապահովման աղբյուրներից կտրվել են Ադրբեջանի խիտ բնակեցված շրջաններ, բռնագաղթվել են խաղաղ գյուղեր, որոնք նույնպես կարող են կողոպուտի ու ավերումի օբյեկտներ դառնալ։

Ռուսաստանի դաշնության ԱԳ նախարարությունը Ղարաբաղի զինված կազմավորումներին կոչ է անում դադարեցնել հարձակումը, իրենց ուժերը ետ քաշել ելման դիրքեր» («Երկիր», հոկտ. 27)։

Լրատվության մեր աղբյուրները ռազմաճակատի բոլոր գոտիներում անդորր են արձանագրում։ Իսկ ադրբեջանցիների պնդումներով՝ մեր զորքերը նոր գրոհներ են ձեռնարկել։ Թվում է՝ սա մոտ է ճշմարտության, քանի որ հոկտեմբերի 27-ի ժամը 18-ից հարավ-արեւմտյան ուղղությամբ գործող ղարաբաղյան զորամիավորումները բանակի հրամանատարության հրամանով դադարեցրել են մարտական գործողությունները՝ հնարավորություն տալով Զանգելանի շրջանի խաղաղ բնակչությանը դուրս գալու ռազմական գործողությունների տարածքից։ Հետախուզության տվյալներով՝ քաղաքացիական բնակչության հետ միասին Զանգելանի շրջանից հեռանում էին նաեւ ադրբեջանական զինված կազմավորումները։

Հետախուզության մի այլ տեղեկության համաձայն՝ շարունակվում են հակառակորդի կենդանի ուժի եւ տեխնիկայի ակտիվ տեղաշարժեր Ասկերանի եւ Մարտակերտի պաշտպանական գոտիների հայկական դիրքերի ուղղությամբ։

Հոկտեմբերի լույս 28-ի գիշերը թշնամին հրետակոծության է ենթարկել Մարտակերտի շրջանի Մատաղիս գյուղի մոտ տեղակայված հայկական պաշտպանական դիրքերը» («Երկիր», հոկտ. 29)։

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանական ուժերը, ռազմաճակատի հիմնական հանգույցներում անհաջողության մատնվելով, անհանգիստ էին, հայկական դիրքերը կրակի տակ էին առնում առանձին կետերում։ Այդպես եղավ նաեւ Աղդամից հյուսիս ընկած Շահբուլաղում (հին Տիգրանակերտ), ուր դիրքավորված արցախցիների վրա հոկտեմբերի 29-ին կրակ տեղացին, սակայն եւ սարսափահար ճողոպրեցին, երբ ճաշակեցին պատասխան միջոցառման դառնությունը։

Նույն 29-ին Ֆիզուլու շրջանի արեւելյան մասում, նախորդ օրերին նախապատրաստական զորաշարժերից հետո, Բոյուք-Բահմանլի գյուղի ուղղությամբ թուրքերը մեծ գրոհ ձեռնարկեցին՝ գործի դնելով ռազմական 4 ուղղաթիռներ, որոնցից մեկը վայր գցվեց հենց գրոհի սկզբին։

Իսկ հարավում, Զանգելանի շրջանի տարածքից, թուրքերի Իրան փախչելն այլեւս դարձել էր անհայթահարելի («Ազգ», հոկտ. 30)։

✧ ✧ ✧

Նոյեմբերի առաջին օրերին չէին լռում այն լուրերը, որ հոկտեմբերի վերջին էին տարածվել Ադրբեջանի պաշտոնական լրատվության կողմից. Զանգելանը նվաճված է հայկական ուժերի կողմից, և այնտեղ հարցը լուծել են նորագույն տանկերով (T-80): Բայց ծանր է դրությունը նաև Բայլականի (նախկին Ժդանովի) շրջանում, ուր հայերը բավական խորացել են՝ երևի նպատակ ունենալով հասնել Մուղանի խորքը («Ազգ», նոյեմբ. 2):

Հայկական աղբյուրները հերքում էին Բայլականին վերաբերող լուրը (անդ), մանավանդ, որ հաղորդում էին նաև, թե թուրքերն իրենք են «Գրադով» ռմբակոծել Մարտունու պաշտպանական դիրքերը, իսկ մերոնք՝ հրադադարի համաձայնագրով կաշկանդված, պատասխան միջոցների չեն դիմել («Երկիր», նոյեմբ. 2):

Նոյեմբերի 2-ին «Երկիրը», «Հայլուրից» առնելով, հրապարակել է Ադրբեջանի կառավարության պետական քարտուղար Լալա-Շովքյաթ Հաջիևայի մի երկու անկեղծ խոստովանությունները: Լալա-Շովքյաթ խանումը հայրենակից փախստականների հետ էր զրուցում, Աղդամից, Ֆիզուլուց, Զանգելանից ու հարևան շրջաններից փախածների հետ և, որպես երկրի տիրուհուն կվայելեր, նրանց քարի գլուխ չէր ասում, գլխի վրա տեղ չէր խոստանում, այլ կշտամբում էր, որ իրենց տուններն թողել-փախել են: Ասում էր. «Մենք 100 օր զենքի տարբեր տեսակներից ռմբակոծեցինք և հրետակոծեցինք Ստեփանակերտը, բայց ստեփանակերտցիները, անգամ կանայք ու երեխաները, ապրեցին նկուղներում, չլքեցին իրենց հայրենի հողը: Իսկ մեր ժողովուրդը առաջին իսկ կրակոցից փախչում է»:

Լալա-Շովքյաթ խանումը պետնախարար էր, հանրապետության ազդեցիկ մարդկանցից մեկը, տեղյակ նոր խալիֆ Հեյդար Ալիևի ունեցած անձնական զրույցներին: Եվ ահա նա այսպիսի մի մանրամասն էլ հաղորդեց այդ զրույցներից. «Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը զանգ է տվել Հեյդար Ալիևին ու ասել՝ «Շնորհակալությո՜ւն, Հեյդար Ալիևիչ, մեզ բախշիշ թողած հզոր տանկերի, տեսակ-տեսակ թնդանոթների և այնքան զինամթերքի համար, որոնցով մերոնք կարող են մի տարի կռվել ձեր դեմ»: Հետո էլ՝ «Զայրացած խանումն իր խոսքում հերքեց ադրբեջանական մամուլի այն սուտ լուրը, որ իբր ղարաբաղյան բանակի շարքերում կան նեգրեր, արաբներ, ամերիկացի ու անգլիացի զինվորներ: Նա նշեց, որ դա սուտ է, և այնտեղ միայն հայերն են կռվում»:

Տեսնո՞ւմ եք, Ադրբեջանում վերջապես այսքան խոստեն մի մարդ էլ է հայտնվել, այն էլ պետքարտուղար, որը խոստովանում է, թե Ղարաբաղում միայն հայերն են կռվում, այն էլ հերոսաբար ու անձնուրաց, որ Ստեփանակերտն Ստեփանակերտ է և ոչ թե Խանքենդի և որ հայերը կռվում ու հաղթում են իրենց՝ ադրբեջանցիների թողած-լքած զենք ու զինամթերքով:

✧ ✧ ✧

Իսկ Թուրքիայում վերջին օրերին հակահայկական ցույցեր էին տեղի ունենում: Բի-Բի-Սիի հաղորդման համաձայն՝ Էրզրումում նախորդ կիրակի մոտ 20 հազար մարդ է հավաքվել բողոքի միտինգի՝ պահանջելով Ադրբեջանի ռազմական պարտությունների համար վրեժխնդիր լինել հայերից: Կատաղած ցուցարարները այրել են Հայաստանի դրոշը: Էրզրումի քաղաքագլուխը հանդես է եկել համախմբվածության և վճռական գործողությունների կոչով, որից հետո հավաքվածներին բաժանվել է մոտ 1000 «Կալաշնիկով» ավտոմատ:

Թեև թուրքական աղբյուրները պնդում են, որ այսպիսի ցույցերը չեն համապատասխանում երկրի պաշտոնական քաղաքականությանը, արտասահմանյան դիտորդների կարծիքով՝ նման խոշոր միջոցառումները չէին կարող կազմակերպվել առանց իշխանությունների գիտության («Երկիր», նոյեմբ. 3):

✧ ✧ ✧

Նոյեմբերի 2-ին Ադրբեջանի արտգործնախարար Հասանովը Թուրքիա է ժամանել՝ իր հետ առած Հեյդար Ալիևի ուղերձը պրեզիդենտ Սուլեյման Դեմիրելին: Թուրքը թուրքին հաղորդում էր, թե միջազգային կազմակերպությունների (ՄԱԿ, ԵԱՀԽ) որոշումները ոչ մի օգուտ չտվին, մնում է, որ «ագրեսորի նկատմամբ ստիպողական միջոցներ գործադրվեն»: Այդ առաջարկությանը համաձայն էր նաև Թուրքիայի արտգործնախարար Չեթինը (նույն տեղում):

✧ ✧ ✧

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը հայտարարել է, թե հնարավոր է համարվում գրավված ադրբեջանական շրջանների մի մասը վերադարձնել պայմանով, որ Ադրբեջանը ճանաչի ԼՂՀ անկախությունը: Ընդ որում այդ երկուսը՝ գրավված տարածքների հանձնումն ու ԼՂՀ անկախության ճանաչումը հաստատող որոշումները պետք է ընդունվեն միաժամանակ, քանի որ Ադրբեջանը չգիտե հարգել իր պարտավորությունները և հնարավոր է, որ գրավված տարածքները ետ ստանալուց հետո հրաժարվի ԼՂՀ անկախության համար բանակցելուց («Ազգ», նոյեմ. 3):

✧ ✧ ✧

Բայլականի շրջանից թուրքերը կրակակոծում են Ֆիզուլիի շրջանի հայկական դիր-
քերը, և կործանվում են ադրբեջանական բնակավայրերը (նույն տեղում):
Գնդակոծվում ու հրետակոծվում են նաև հայկական դիրքերը Մարտունու. Մարտակերտի, Քալբաջարի շրջաններում, այսինքն Ադրբեջանը խախտում էր հրադադարի պայմանները: Եվ, այնուհանդերձ, Ադրբեջանն էր, որ վերջին իրադարձություններից հետո դիմեց ՄԱԿ՝ պահանջելով անհապաղ հրավիրել Անվտանգության խորհրդի նիստ: Հայաստանն էլ իր կողմից էր գանգատվում ՄԱԿ-ին Ադրբեջանի կողմից հրադադարը պարբերաբար խախտելու համար: Անվտանգության խորհրդի նախագահը պատասխանել է, թե հարցը կքննարկվի ԵԱՀԽ Մինսկի հանդիպումից հետո («Ազգ», նոյեմբ. 4):

Նոյեմբերի 5-ին լրատվական մարմինները հաղորդում էին, որ Ստեփանակերտում սկսվում է Ադրբեջանի կողմից վարձված օդաչուներ Անատոլի Չիստյակովի ու Յուրի Բելիչենկոյի դատավարությունը: Նրանք վայր են գցվել անցյալ հունվարին, մեղադրվում են Ստեփանակերտն ու արցախյան մյուս բնակավայրերը ռմբակոծելու մեջ (ամսական ստացել են 3300 ֆունտ ստեռլինգ):

Նրանց դատավարությունն էր սկսվում, իսկ Ադրբեջանը նոր ավազակների էր հավաքում սեփական ժողովրդից, հատկապես փախստականներից. 450 զումարտակ է ձևավորվել միայն Լաչինի, Աղդամի ու Ֆիզուլու նախկին բնակիչներից: Մի հարցնող էլ չկա, թե դրանք ինչո՞ւ էին փախստական դարձել, եթե կռվող են («Ազգ», նոյեմբ. 6):

Նույն օրն ավարտվում էր հրադադարի շրջանը: Իսկ Ադրբեջանը նոր սկսեց ամրապնդել իր զորամասերը, ռազմական կարգուկանոն հաստատել երկրում (արգելվում էին հասարակական հավաքները, մամուլի ազատությունն էր սահմանափակվում): Արդյոք սա չէ՞ր նշանակում, թե այնտեղ պատրաստվում էին նոր, վճռական պատերազմի (նույն տեղում):

Այդ օրը Բաքվում տեղի ունեցած մի մեծ խորհրդակցությունում (Ալիևն էր հանդիպել պատերազմի վետերանների հետ) «Վետերանները որոշեցին, որ իրենց զինվորական փորձն այժմ անհրաժեշտ է ինչպես երբեք, և այդ պատճառով իրենք պետք է լինեն հայրենիքի պաշտպանների առաջին շարքերում: Եվ երդվում էին, որ ամեն ինչ կանեն, որ պեսզի կանգնեցվի Հայաստանի ագրեսիան ու թշնամուն արժանի հակահարված տրվի» («Երկիր», նոյեմբ. 6):

Վերջին օրերին Հ. Ալիևը ելույթներ էր ունենում կազմավորված զորամասերի առաջ, ռազմական ուսումնարաններում, հաղորդումներ անում նկատելի ռազմական վերելքի

մասին: Բաքվի բարձրագույն ռազմական ուսումնարանի ղեկավար գեներալ Իվան Կովալյովը, նրա մի ոգեւորիչ ելույթից հետո, հավաստիացրել է, որ 14 օրվա ընթացքում զինվորները պատրաստ կլինեն մարտական գործողություններ վարելու ամենուրեք («Երկիր», նոյեմբ. 9): Եվ պրեզիդենտը հայտարարել է նոր զորահավաք ու պահանջել ռազմական բազմակողմանի պատրաստություն («Երկիր», նոյեմբ. 12):

Նոյեմբերի 10-ին լրատվական միջոցները հաղորդեցին, որ ավարտվել է Մինսկի խմբի Վիեննայում տեղի ունեցած խորհրդակցությունը, որ լայն քննարկման է ենթարկվել ղարաբաղյան հակամարտության խնդիրը եւ կտրական որոշում է ընդունվել, որպեսզի հակամարտող կողմերը վերադառնան մինչեւ հոկտեմբերի 21-ն գրաված դիրքերը («Երկիր», նոյեմբ. 10):

Վստահորեն կարելի է ասել, որ այս որոշման հեղինակները չեն հավատացել, թե դրանով որեւէ քայլ առաջ են մղում հարցի լուծումը:

◇ ◇ ◇

Հաղորդումներ էին լսվում, թե ադրբեջանցի կամավորներն արդեն հասել են ռազմաճակատ, եւ նրանք են, որ հրետակոծում են ԼՂՀ պաշտպանական դիրքերը, ՀՀ Արարատի շրջանի Երասխավանն ու Սեւակավանը:

Նույն օրն ադրբեջանի վարչապետ Սուրաթ Հուսեյնովը հանդես էր եկել հայտարարությամբ, որով խոստանում էր ամենակարճ ժամանակում ոչ միայն ազատագրել գրաված շրջանը, այլեւ «Ղարաբաղի հյուսիսային մասը՝ Շուշի քաղաքով հանդերձ» («Ազգ», նոյեմբ. 12):

Խեղճն այնքան էլ չգիտեր, որ Շուշին ԼՂՀ հյուսիսային մասում չի գտնվում:

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի պաշտոնական լրատվությունը վերջին օրերին մի բերան այն մասին էր խոսում, թե հայերը լայնահուն հարձակում են պատրաստում ինչպես հարավային ռազմաճակատում, որ ավելի քան 120 կմ երկարությամբ սահմանակից են Իրանին, այնպես էլ հյուսիսում՝ Թարթառի ու Շահումյանի կողմերում («Ազգ», նոյեմբ. 13):

Սա անկասկած միջոց էր նախապատրաստվող սեփական հարձակումն արդարացնելու համար:

◇ ◇ ◇

Վերջապես խոսք հրապարակվեց Մինսկի խմբի Վիեննայում (նոյեմբերի 2-8-ին) խորհրդակցության ընդունած 884-րդ բանաձեւի մասին: Ուրեմն, այն կրկին ԼՂ-ն առնում է Ադրբեջանի կազմի մեջ, Հայաստանին հանձնարարում իրականացնել ՄԱԿ-ի 822-րդ, 853-րդ եւ 884-րդ բանաձեւերը:

Նոյեմբերի 15-ին տեղի ունեցած մամուլի ասուլիսում ԼՂՀ արտգործնախարար Արկադի Ղուկասյանը հաղորդեց, որ Վիեննայից առաջ Փարիզում տեղի էր ունեցել մի խորհրդաժողով, որի ընդունած «Անհապաղ միջոցառումների ժամանակացույցն» այնքան էլ ընդունելի չեղավ Ադրբեջանի համար: Դրան հետեւեց այս 884-ը (Վիեննայինը՝ ոնց որ ադրբեջանցիների թելադրանքով գրված): Սա էլ ընդունելի չէ Ղարաբաղի համար: Սակայն ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խումբը պահանջ է դրել, որ այս վերջինի պատասխանը տրվի մինչեւ նոյեմբերի 22-ը, եւ ԼՂ-ը պատրաստվի իր զորքերը դուրս բերել Ֆիզուլիի, Աղդամի, Կուբաթլիի, Ջաբրայիլի ու Քալբաջարի շրջաններից:

Ղուկասյանը պատմեց, թե խորհրդաժողովում ինչ ակտիվ դեր էին կատարում իննյակի «անկողմնակալ» անդամ Թուրքիայի պատվիրակությունը եւ նրա ներկայացուցիչ Ջիհանդան Նազին («Երկիր», նոյեմբ. 16):

◇ ◇ ◇

Դեռ նոյեմբերի 11-ին էր, որ Ռուսաստանի արտգործնախարար Անդրեյ Կոզըրեւը հայտնել էր, թե իր կողմը համաձայն է 884-րդ բանաձեւին, այսինքն ԼՂ-ի զորքերը պետք է ետ քաշվեն եւ զբաղեցնեն հոկտեմբերի 21-ից առաջ ունեցած դիրքերը: Նա ճիշտ էր համարում բանաձեւի այն պնդումը, թե Ղարաբաղն Ադրբեջանի մասն է կազմում («Ազգ», նոյեմբ. 17):

Իսկ հեռավոր Ամերիկայում չեն բաժանում այդ կարծիքը: «Վերջին շաբաթվա ընթացքում ամերիկյան երկու խոշորագույն թերթեր՝ «Քրիսչըն սայնս մոնիթորը» եւ «Չիկագո տրիբյունը», խախտելով նախկին կաղապարները, առաջին անգամ Լեռնային Ղարաբաղը հայկական տարածք են անվանել: «Չիկագո տրիբյունի» հրապարակած հոդվածում շեշտվում է, որ շրջափակված ու ցրտահար Հայաստանը շարունակում է աջակցել Լեռնային Ղարաբաղին, որը հաղթում է Ադրբեջանի վիթխարի, բայց անճարակ բանակին: Նկարագրելով Հայաստանի չտաքացվող դպրոցները, ծննդատներն ու բնակարանները, թերթը մեջբերում է Երեւանում անցորդների խոսքերը, որոնք պատրաստ են վերապրել եւս մեկ ձմեռ առանց ջերմության ու լույսի՝ հանուն Ղարաբաղի ազատագրման» («Երկիր», նոյեմբ. 19):

Վաշինգտոնում Հայ դատի գրասենյակից էլ հաղորդել են, ԱՄՆ-ի կոնգրեսական Ջոն Քենեդին նոյեմբերի 12-ին նամակ է ուղղել ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Ուորեն Քրիստոֆերին, որը ներկայացրել է կոնգրեսականներին՝ ստորագրություններ հավաքելու համար: Նամակում պահանջվում է, որ Միացյալ Նահանգները «հնարավորին չափ խիստ մտահոգություն հայտնի Ադրբեջանի եւ Աֆղանստանի կառավարություններին՝ Լեռնային Ղարաբաղի դեմ Ադրբեջանի զինված արշավում ավելի քան 1000 աֆղան մոջահեդներ ներգրավելու» առնչությամբ: «ԱՄՆ-ը պետք է պահանջի աֆղան զինվորականների անհապաղ եւ ամբողջական դուրս բերումը, քանի որ նրանք սպառնում են շրջանի խաղաղությանը, անվտանգությանը եւ կայունությանը»,- ասված է Ջ. Քենեդիի նամակում («Երկիր», նոյեմբ. 18):

◇ ◇ ◇

Նոյեմբերի 20-ին Իջեւանի մոտ գնդակոծեցին Ռուսաստանի պրեզիդենտի հատուկ դեսպան Կազիմիրովի ու նրան ուղեկցող մարդկանց մեքենաները, ինչի պատճառով էլ դեսպանը հրաժարվեց այցելել Երեւան ու Ստեփանակերտ: Ադրբեջանն այս դեպքը բացատրեց նրանով, թե հայերն Իջեւանի շրջանում մեծ քանակության ռազմական տեխնիկա են կուտակել, ձեռնտու չէ, որ դեսպանն այն տեսնի («Ազգ», նոյեմբ. 23): Իսկ հայերը գտնում էին, որ դեպքն իրենք՝ ադրբեջանցիներն են կազմակերպել՝ Կազիմիրովին լարելու հայերի դեմ, ուղերթն են փոխել եւ սահման հասցրել ոչ նախօրոք պայմանավորված ուղերթով («Երկիր», նոյեմբ. 23):

Դեսպանն անձամբ, հեռանալով դեպքի վայրից եւ գնալով Մոսկվա՝ խոստացավ շուտով այցելել Երեւան եւ Ստեփանակերտ, ապա հայտարարեց, թե ինքը չէր ցանկանա, որ պատահած դեպքը վատ ազդեցություն ունենա բանակցությունների վրա («Երկիր». նոյեմբ. 23):

Ռուսաստանի Նախարարների խորհուրդը, սակայն, այդ առթիվ Հայաստան հղեց մեղադրական մի հայտարարություն, որի մեջ ասվում էր. «ՌԴ կառավարությունը վճռականորեն դատապարտում է միջազգային իրավունքի նորմերը ոտնահարող այն աննախադեպ գործողությունը եւ Հայաստանի բարձրագույն ղեկավարությունից պահանջում է անհապաղ հրապարակավ ներողություն հայտնել կատարվածի համար ու երաշխավորելով հետագայում ռուսական ներկայացուցիչների պաշտոնական առաքելությունների անվտանգության անշեղ ապահովումը: ՌԴ կառավարությունը հաստատապես համարում է, որ այդ չարագործության մեղավորները պետք է դատի տրվեն, եւ իրավունք է վերապահում նման միջադեպերի կրկնությունը բացառելու համար ամենավճռական միջոցա-

ռումներ ձեռնարկել» («Երկիր», նոյեմբ. 24):

Նոյեմբերի 22-ին Ադրբեջանը, Հայաստանը եւ ԼՂ-ը պետք է ներկայացնեին իրենց պատասխանները ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի վերջին ժամանակացույցի առթիվ: Հայաստանը ժամանակին ներկայացրեց իր համաձայնությունը: Ադրբեջանը պատասխանի փոխարեն ներկայացրեց մի ընդհանուր մեղադրական հայերի դեմ: Այնտեղ նշվում էր, թե «Հայաստանի զինված ուժերի կողմից գրավվել է հանրապետության տարածքի 20 տոկոսը, հայկական ագրեսիայի ընթացքում զոհվել են ավելի քան 16 հազար, վիրավորվել 22 հազար, հաշմանդամ դարձել աելի քան 22 հազար ադրբեջանցիներ»: Ադրբեջանի տարածքում պատերազմի ընթացքում ավերվել են ավելի քան 700 բնակավայր, 6 հազար արդյունաբերական եւ գյուղատնտեսական օբյեկտներ, 107 հազար բնակելի տուն, սոցիալ-մշակութային 3 հազար օբյեկտ, 541 միջնակարգ դպրոց, 200 բուժհիմնարկներ եւն: Նշվում է նաեւ, որ «Ադրբեջանը բարձր է գնահատում եւ պատշաճ երախտագիտությամբ ընդունում է ՄԱԿ-ի պետությունների, միջազգային մյուս կազմակերպությունների, բարեկամ երկրների, նախեւառաջ Թուրքիայի ու Իրանի ցույց տված մարդասիրական օգնությունը» («Երկիր», նոյեմբ. 24):

ԼՂՀ արտգործնախարարությունը ձգձգում էր պատասխանը, քանի որ ժամանակացույցի քննարկումը կատարվում էր ԳԽ-ի նստաշրջանում, ուր սուր վեճեր էին գնում, եւ անհնար էր միանշանակ եզրակացության հանգել: Դրա թելադրանքով էլ վերստին Գորիսում տեղի ունեցավ (նոյեմբերի 24-ին) ՀՀ ու ԼՂՀ ղեկավարների խորհրդակցություն եւ, հավանաբար, այն գլխավորող Լ. Տեր-Պետրոսյանն արցախցիներին հարկադրեց ստորագրել:

Նոյեմբերի 25-ին ԼՂՀ-ն իսկապես տվեց իր համաձայնությունը. ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը Մարիո Ռաֆայելլիին ուղարկեց ժամանակացույցի տարբերակը նրա հետ ուղարկելով իր դիտողություններն ու առաջարկությունները («Երկիր», նոյեմբ. 26):

Ռուս մի խումբ նշանավոր մտավորականներ (Կ. Ալեքսեեւսկի, Ի. Բուրկովա, Վ. Միկուշեւիչ եւ այլք) հրապարակեցին հայտարարություն, որով անիրավացի էին համարվում Վ. Կազիմիրովի դեմ սարքված դիպվածի համար հայկական կողմին մեղադրելը՝ պահանջելով «միջադեպի մանրակրկիտ քննությունը» (նույն տեղում):

◇ ◇ ◇

Ստեփանակերտում տեղի ունեցավ ԼՂ-ի հանրապետության բարձրագույն պարգեւի՝ առաջին աստիճանի «Մարտական խաչի» շքանշանների հանձնման անդրանիկ արարողությունը. նրանցով նշվել էին ռազմաճակատներում զոհված 14 հրամանատար-մարտիկների անօրինակ սխրանքները: Շքանշանները հանդիսավոր պայմաններում հանձնեցին զոհվածների հարազատներին:

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանում Ռուսաստանի դեսպան Վալտեր Շոնիան (անկասկած վրացի) «Թուրան» լրատվական գործակալությամբ ելույթ է ունեցել՝ իբր, Կազիմիրովի հետ պատահածի առթիվ («Ռուսաստանի համբերությունը հատեց...»), սակայն հիմնականում դառնալով Արցախի խնդրին, ցույց տալով, որ այստեղ ինքն ավելի անհանդուրժող է, քան թուրքերը: Ասում էր. «Չի կարելի ինքնորոշվել 25 անգամ. հայ ժողովուրդն արդեն ունի իր պետությունը՝ ի դեմս Հայաստանի հանրապետության»: Ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքը հայկական կողմի մեկնաբանության մեջ ծաղրուծանակի է հասցվել,– ասել է նա: Ապա նշել է, թե «հայերի, այսպես կոչված, ինքնորոշման իրավունքի արդյունքը Լեռնային Ղարաբաղից զատ Ադրբեջանի 6 շրջանների բռնագրավումն է, մեկ միլիոնից ավելի ադրբեջանցի փախստականները»: Ինչ վերաբերում է անդրկովկասյան տարածաշրջանում ՌԴ ռազմավարական

դաշնակիցներին, ապա, ըստ Վ. Շոնիայի, «ռուսաստանի ամենակարեւոր ռազմավարական դաշնակիցը տարածաշրջանի բոլոր ոլորտներում հենց Ադրբեջանն է»:

Ուրեմն, Վրաստանը՝ այս Շոնիայի հայրենիքն է՛լ հեչ: Ճիշտ են ասել, թե ծախված հոգին իր մորն էլ կուտանա ու կծախի:

◇ ◇ ◇

Անկարայում տեղի էր ունենալու «Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի» նիստը, որին պետք է մասնակցեին նաեւ ԼՂՀ ներկայացուցիչները: Մոսկվայում Թուրքիայի դեսպանատունը մերժեց նրանց մուտքի վիզա տալ՝ դա պատճառաբանելով, թե գոյություն չունի ԼՂ-ի հանրապետություն, որպեսզի նրա ներկայացուցիչներն էլ մասնակցեն ի՛նչ-ինչ ժողովների:

Հելսինկյան կազմակերպությունում ԼՂՀ-ը ներկայացնող Կարեն Օհանջանյանն ասել է. «Եվ այդ տեսակ մտածող երկիրն էլ հանդես է գալիս իբրեւ ղարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորող ԵԱՀԽ միջնորդ խմբի անդամ: Պարզապես զավեշտական է» («Ազգ», նոյեմբ. 30):

◇ ◇ ◇

Ամսվա վերջին հայտնի դարձավ, որ Ադրբեջանը մերժել է Մինսկի խմբի ժամանակացույցը («Ազգ», նոյեմբ. 30): Հետաքրքիր է ի՞նչ պատճառաբանությամբ, երբ այնպես էր թվում, թե այդ փաստաթուղթը գրվել է նրա համար կամ նրա ձեռքով: Գուցե անընդունելի էր Լեռնային Ղարաբաղը հակամարտող ու շահագրգիռ կողմ ճանաչելո՞ւ փաստը: Բայց չէ՞ որ նախընթացին հենց ինքն էր բանակցություններ վարում այդ հանրապետության ներկայացուցիչների հետ՝ հենց իր պրեզիդենտ Հ. Ալիեւի ստորագրած գրության համաձայն: «Մեկնաբանելով Ադրբեջանի մերժումը՝ Հայաստանի արտգործնախարարի առաջին տեղակալ Ժիրայր Լիպարիտյանը երեկ (նոյեմբերի 30-ին.–Բ. ՈՒ.) կայացած մամուլի ասուլիսի ժամանակ հայտարարեց, թե Ադրբեջանն ամենայն հավանականությամբ հույս ունի առաջիկայում ռազմական հաջողությունների հասնել եւ դրանով իսկ պարտադրել իր դիրքորոշումը, եւ հաշվարկել է (ըստ պրն. Լիպարիտյանի՝ ոչ սխալ), որ շրջափակման միջոցով Հայաստանը եւ Ղարաբաղը թուլացնելուց հետո կարող է հույսը դնել ռազմական հաղթանակների վրա: Արտգործնախարարի տեղակալը չբացառեց նաեւ երկրորդ բացատրությունը, ըստ որի Ադրբեջանում առայժմ պարզապես լիովին չեն կողմնորոշվել եւ հույս ունեն, թե մերժումից հետո հաջորդ ժամանակացույցն ավելի նպաստավոր կլինի իրենց համար: Ըստ որում պրն. Լիպարիտյանը շեշտեց, որ Հայաստանի իշխանությունները ու անձամբ նախագահը մեծ ջանքերի գնով ապահովեցին Ղարաբաղի ղեկավարության համաձայնությունը, թեեւ դա ռիսկ էր պարունակում, ժամանակացույցն այնքան էլ ընդունելի չէր Ղարաբաղի համար» («Ազգ», դեկտ. 1):

◇ ◇ ◇

Դեկտեմբերի 2-ին Բայլականից թուրքերը լայնածավալ, կատաղի գրոհ են ձեռնարկել ԼՂՀ դիրքերի վրա՝ օգտագործելով ծանր տեխնիկա, «Գրադ» կայանքները: Ինքնապաշտպանները դիմակայում են թշնամուն: Երկու կողմերն ունեցան կորուստներ («Երկիր», դեկտ. 3): Նույն օրը կատաղի մարտեր եղան նաեւ Ֆիզուլու կողմերում, Մարտակերտի շրջանի հյուսիսային եզերքին: Վերջինում անընդհատ կուտակվում էին նոր զենքեր ու տեխնիկա: Համարյա բոլոր ճակատներում էլ թուրքերի կողմից կռվում են աֆղան մոջահեդներ,– հաստատում են հայ հետախույզները («Ազգ», դեկ. 3):

Դեկտեմբերի 1-ին Հռոմում ավարտված ԵԱՀԽ արտգործնախարարների խորհրդաժողովում համաձայնություն չի կայացել ղարաբաղյան հակամարտության առթիվ, քանի որ Ադրբեջանը պաշտպանել է տարածքների անձեռնմխելիության սկզբունքը, Հայաստանը՝ ինքնավարության:

Սակայն այդ ժողովում լուրջ խոսակցություն է եղել նախկին ԽՍՀՄ տարածքում, ուրեմն եւ Այսրկովկասում, Ռուսաստանին խաղաղարար ուժի դեր հատկացնելու եւ դրա համար նույնիսկ միջազգային ֆինանսական հնարավորություններ տալու մասին: Դա իրական ուժ է ստանում, երբ նկատի է առնվում ԱՄՆ-ի դրական կարծիքը («Պետքարտուղարության ներկայացուցիչ Շեյլին... հայտարարել է, թե Ռուսաստանի կողմից իրագործվող խաղաղապահ գործողությունները չպետք է հակասեն նախկին ԽՍՀՄ երկրների անկախությանը»): Ռուսաստանի այս դերի քննարկումն ու որոշման հարցը հետաձգվել է մինչեւ հաջորդ տարվա մարտը («Ազգ», դեկ. 3):

Դեկտեմբերի 3-ին ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը հրապարակել է հայտարարություն, որի մեջ նշվում է, թե հակամարտության կարգավորմանն ուղղված բազմակողմանի ջանքերն արհամարհելով՝ Ադրբեջանի իշխանությունները գերադասեցին այլ ուղի՝ մերժեցին ոչ միայն ԵԱՀԽ-ի եւ ՄԱԿ-ի կողմից հավանություն ստացած ժամանակացույցը, այլեւ Մինսկի խորհրդաժողովի գաղափարն ընդհանրապես, որի նպատակը ղարաբաղյան հակամարտության քաղաքական կարգավորումն է: Պրն. Քոչարյանը հայտարարել է նաեւ, որ թեեւ ՄԱԿ-ը կոչ է արել հակամարտության կողմերին զենք եւ զինամթերք չմատակարարել, այնուամենայնիվ Ադրբեջանը ցուցադրաբար գնում է տանկեր եւ ռազմական ինքնաթիռներ, ներգրավում վարձկաններ: Ռազմաճակատի գծի ողջ երկայնքով նկատվում են ադրբեջանական բանակի ռազմական ուժի մեծ կուտակումներ, այնտեղ են տեղափոխվում զինված կազմավորումներ եւ զինամթերք տեղափոխող տանկային շարասյուներ: Ըստ հայտարարության՝ նախապատրաստվելով լայնածավալ գրոհի, Ադրբեջանը միաժամանակ փորձում է միջնորդներից զիջումներ կորզել:

Ցավոք, աշխարհը չի շտապում արձագանքել նման վտանգավոր նախանշաններին, որոնք սպառնում են ռազմական գործողությունների հերթական ակտիվացմամբ: Մենք մեր պարտքն ենք համարում մեկ անգամ եւս համաշխարհային հանրության ուշադրությունը հրավիրել այն փաստի վրա, որ Ադրբեջանի ղեկավարներն արդեն ավելի քան մեկ տարի մտացածին պատրվակներով տապալում են բոլոր միջնորդական առաքելությունները, մերժում ԼՂՀ իշխանությունների հետ հետագա երկկողմ շփումների հնարավորությունը եւ առաջվա պես հույսը դնում են պատերազմի վրա:

Ստեղծված իրավիճակում ԼՂՀ կառավարությունը կձեռնարկի անհրաժեշտ բոլոր միջոցները՝ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունն ապահովելու նպատակով».- վերջում ասվում էր հայտարարության մեջ («Ազգ», դեկտ. 4):

Դեկտեմբերի 5-7-ը թուրքերը հարձակողական գործողություններ են ձեռնարկել Մարտակերտի եւ Աղդամի շրջաններում՝ հրետակոծելով ու գնդակոծելով ԼՂՀ դիրքերը Մատաղիսում, Շահբուլաղում: Խաղաղ չի եղել նաեւ Բայլականը: Հայ ինքնապաշտպանները ստիպված էին լռեցնել կրակակետերը:

Շատ էին խոսում այն մասին, որ Ադրբեջանում օտար վարձկաններին գումարվել են ամերիկյան սպաներն ու խորհրդականները («Ազգ», դեկտեմբ. 9): Պարբերական հրակոծություններ ու սահմանագծի խախտումներ են տեղի ունեցել նաեւ հաջորդ օրերին: Հատկապես դաժան են եղել մարտերը Բայլականի կողմերում, չնայած ոչ պակաս բախումներ էին առկա նաեւ ՀՀ Նոյեմբերյանի ու Իջեւանի շրջանների սահմաններում: Բոլոր դեպքերում հայկական ուժերը հաջողությամբ ետ են մղել թշնամուն:

Ադրբեջանական լրատվական մարմինները այս օրերին պարբերաբար հայտարարում էին, թե այս բախումները հայերն են սկսում, հայերն են, որ շարունակում են անկախ ու ինքնիշխան Ադրբեջանի տարածքների ծվատումը:

Դեկտեմբերի 17-ի 00 ժամից հաստատվեց զինադադար մինչեւ դեկտեմբերի 26-ը: Ասում են՝ այն հաստատվել է Ադրբեջանի խնդրանքով ու Ռուսաստանի միջնորդությամբ: Իսկական հրադադար:

Իսկ ադրբեջանական լրատվությունը շարունակում էր վայնասունը, թե հայկական ուժերը հա՜ գրոհում են, եւ իրենց քաջազուն զորքերն էլ կոտորում են նրանց («Երկիր», դեկ. 18):

Նույն օրը ՀՀ, Ադրբեջանի ու ԼՂՀ պատվիրակությունները մեկնեցին Ֆինլանդիա՝

մասնակցելու Ալանդյան կղզիներում կազմակերպվելիք բանակցություններին:

Իսկ ինչո՞ւ Ալանդյան կղզիներում: Որովհետեւ, իբր մի արտակարգ նմանություն կա Ալանդյան կղզիների ու Արցախի ճակատագրերում: Այդ կղզիները, որոնք մի քանի հազար են Բալթիկյան ծովում, ունեն մեկ ու կես հազար քառ. կմ տարածություն եւ շուրջ երկու ու կես հազար բնակիչ: Մինչեւ 1809 թ. գտնվել են Շվեդիայի տիրապետության ներքո, ապա մինչեւ 1917-ը՝ Ռուսաստանի: 1921 թ. հունիսի 24-ին Ազգերի Լիգայի խորհուրդը ճանաչել է Ֆինլանդիայի իշխանությունն այդ կղզիների վրա: Դա էլ վիճելի լուծում է համարվել, նույն 1921-ի հոկտեմբերի 20-ին Ժնեւում Ալանդյան կղզիներն ապառազմականացվել եւ հայտարարվել են չեզոք: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, 1947 թ., Փարիզի խաղաղության պայմանագրով այս որոշումը նորից է հաստատվել:

Եւ մեր դիվանագետներն այս կղզիների ու Արցախի ճակատագրերն են համարում իրար նման, կամ, թերեւս Արցախի համա՞ր են պատրաստում այսպիսի լուծում՝ ապառազմականացում ու չեզոք գոտու կարգավիճակ:

Կանոնավոր մարդկային տրամաբանությամբ՝ ցնդաբանություն, իսկ դիվանագետների համար՝ այն, ինչ պետք է երազի արցախցին:

Դեկտեմբերի 23-ին հանրահայտ «Իզվեստիա» թերթը փորձեց պատասխանել այս հարցին՝ վճռաբար հայտարարելով Մարտ Ջուրկոյի հոդվածը՝ «Լեռնային Ղարաբաղի ճակատագիրը որոշում են Ալանդյան կղզիներում»: Հոդվածում հաղորդված է հետեւյալը (մոռանալով Լեռնային Ղարաբաղի պատվիրակների ներկայությունը). Ֆինլանդիային պատկանող Ալանդյան կղզիներում հանդիպում են անցկացնում Ադրբեջանի ու Հայաստանի ներկայացուցիչները, որոնք այդ կղզիների շուրջ Ֆինլանդիայի ու Շվեդիայի միջեւ լուծման պատմական փորձի հիման վրա քննարկում են Լեռնային Ղարաբաղում հակամարտության խաղաղ կարգավորման հնարավորությունները:

Ալանդները ժամանակին պատկանել են Շվեդիային, սակայն 1808-1809 թթ. ռուս-շվեդական պատերազմից հետո Ֆինլանդիայի հետ միասին մտան Ռուսաստանյան կայսրության կազմի մեջ:

Այն բանից հետո, երբ 1917 թ. դեկտեմբերի 6-ին Ֆինլանդիան անկախություն հռչակեց, Ալանդներում ուժեղացավ Շվեդիային միանալու շարժումը: Կղզիների բնակիչները կազմեցին Գուստավ 5-րդին ուղղված մի դիմում, որի ներքո հավաքեցին հազարավոր ստորագրություններ եւ տարան Ստոկհոլմ:

Սակայն Գուստավ 5-րդը դրսեւորեց իմաստնություն եւ զգուշություն: Նա զենքի չդիմեց, որպեսզի պաշտպանի ալանդցիների շահերը, այլ հայտարարեց, որ նրանք Շվեդիային կարող են միանալ միայն Ֆինլանդիայի համաձայնության դեպքում: Բայց վեճը շարունակվում էր: Նրա մասնակիցները կազմեցին եռանկյունի (ներկայիս ղարաբաղյան հակամարտության օրինակով)՝ Շվեդիան, Ֆինլանդիան, Ալանդները, որտեղ այդ ժամանակ դեռեւս տեղակայված էր նաեւ ռուսական կայազորը:

Վերջապես գումարվեց Ազգերի լիգան: Շվեդները պահանջում էին, որ հակամարտությունը լուծվի հանրաքվեի հիման վրա, իսկ ֆինները կտրականապես հանդես էին գալիս իրենց ներքին գործերին միջամտելու դեմ:

Վերջիվերջո Ազգերի լիգան ստեղծեց իրավաբանների միջազգային հանձնաժողով, որը վճռեց կղզիները թողնել Ֆինլանդիայի կազմում, բայց ֆիննական կառավարությունը պետք է ապառազմականացներ դրանք, բնակչությանը երաշխավորեր ինքնակառավարում եւ մայրենի լեզվով ուսուցում:

Ահա այսպես էլ լուծվեց այդ հին հակամարտությունը:

Ալանդները, որոնց բնակչության մեծամասնությունն առաջվա պես շվեդներ են, այսօր էլ մնում են Ֆինլանդիայի կազմի մեջ: Նրանք օգտվում են լայն ինքնավարությունից, ունեն իշխանության իրենց մարմինները՝ խորհրդարան եւ կառավարություն» («Երկիր», դեկտ. 24):

Ինչպես ասում են՝ արցախցու ա՜չքը լույս:

Եվ պատահական չէ, որ բանակցություններին մասնակցած Կ. Բաբուրյանը հետագայում վճռաբար հայտարարել է, թե «Ազգային խնդիրների լուծում այս (Ալանդյան) տարբերակով մեզ համար անընդունելի է» («Երկիր», դեկտ. 28):

Դեկտեմբերի 24-ին ադրբեջանական բանակը բազմազան տեխնիկայի ուղեկցությամբ լայնածավալ հարձակման էր անցել Մարդակերտի շրջանում՝ Թալիշ-Մարտակերտ գծով, և Մարտունու, ինչպես նաև Հադրութի ուղղություններով: ԼՂՀ զորքերը հաջողությամբ պաշտպանում էին իրենց դիրքերը, սակայն, ինչպես արտգործնախարար Ա. Ղուկասյանն է հայտարարել, եթե պատերազմը դադարեցնելու համար չձեռնարկվեն կտրական միջոցներ, այս նոր բորբոքումը նոր ուժով կստանա՝ վերածվելով մեծ ողբերգության («Երկիր», դեկտ. 25):

Այս գործողություններին զուգահեռ ադրբեջանական պաշտոնական լրատվությունն էլ առասպելական տվյալներ էր հաղորդում Արցախում իրենց՝ ադրբեջանցիների դեմ կռվող արտասահմանյան բազմահազար վարձկանների մասին: Այդ տվյալների անհեթեթությունը պատկերացնելու համար բավական է հիշել, որ նրանց ասելով՝ «Ռազմական գործողություններին մեկ օր մասնակցելու վարձված զինվորներին վճարում են 400 դոլար...» («Երկիր», դեկտ. 25):

Այս փչոցի հեղինակը գլխի չէր էլ ընկնում, որ իրեն հավատացած թուրք ասկյարը կգար և կկռվեր յուրայինների դեմ:

Դեկտեմբերի 23-ից Աշգաբադում ԱՊՀ երկրների ու կառավարությունների գագաթաժողովն էր ընթանում: Նրանում կենտրոնական տեղերից մեկն էր գրավում ղարաբաղյան խնդիրը, որին Հ. Ալիևը, հավանաբար, հույս ուներ հաղթական քայլեր անել: Նրա խոսքն այսպես էր ներկայացրել «Երկիր»-ի թղթակիցը. «Այն պահից, երբ ստանձնել է Ադրբեջանի ղեկավարի պաշտոնը, ղարաբաղյան հարցը միշտ պահել է ուշադրության կենտրոնում, միշտ եղել է հարցի խաղաղ լուծման կողմնակից, ընդհուպ նույնիսկ գնացել է ԼՂ-ի ղեկավար շրջանակների հետ Ադրբեջանի նախկին ղեկավարների կողմից նախադեպը չունեցած շփումների, պայմանավորվածություններ է ձեռք բերվել Տեր-Պետրոսյանի հետ, բայց իր բոլոր ջանքերը և նրանց արդյունքում ծնված պայմանավորվածությունները հայկական կողմից խախտվել են, և օկուպացվել է Ադրբեջանի զգալի մասը»: Ավելացնելով, նա նշեց, այնուհանդերձ, որ ինքը չի կորցնում լավատեսությունը: Այստեղ Ս. Նիյազովը միջամտեց, թե Լ. Տեր-Պետրոսյանը նույնպես ուժային միջոցների հակառակորդ է: Բացի այդ, ըստ Նիյազովի, Միջազգային վալյուտային ֆոնդի ներկայացուցիչների հետ մի քանի օր առաջ տեղի ունեցած իր հանդիպման ընթացքում իրեն հայտնի է դարձել, որ այդ կազմակերպությունը Հայաստանին ու Ադրբեջանին միջոցներ կտրամադրի միայն պատերազմի ավարտից հետո: Դրանից զատ, նրան տեղեկացրել են, որ Ադրբեջանը անհատույց օգնության կարգով պատերազմի ավարտից հետո այդ հիմնադրամից միջոցներ կստանա ներկայումս գրավյալ տարածքները վերականգնելու համար: Այստեղ արդեն Ալիևի նյարդերը տեղի տվեցին, և նա ընդմիջելով շարունակեց. «Բայց որպեսզի մենք կարողանանք վերականգնել այդ շրջանները, դրա համար նախապես անհրաժեշտ է, որ Լևոն Հակոբիչը հանի՜ այդտեղից իր զորքերը»:

Ահա Տեր-Պետրոսյանն էր ջնջում նրա մեղադրանքները: Հրապարակվել է ՀՀ նախագահի հայտարարությունը, ուր ասված է՝ Ալիևը հրաժարվել է իր հետ նախօրոք ծրագրված հանդիպումից, մերժել է ԵԱՀԽ գրաֆիկը, Ռուսաստանի միջնորդությունը ևն, ևն, որից հետո բանակցությունները տարվում են այլ մթնոլորտում: Հարցը միանգամայն այլ բնույթ է ստացել, երբ Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրևը ներկայացրել է իր կառավարության միջնորդությունը՝ հակամարտությունը լուծելու համար:

Բանակցությունների ժամանակ, ըստ երևույթին, այդ միջնորդությունը լրիվ պատրաստ չի եղել: Սակայն Կոզիրևը խոստանում էր մի քանի օրից ներկայացնել շահագրգիռ կողմերին:

Դեկտեմբերի 31-ին «Ազգը» հրապարակեց հարցազրույց ԼՂՀ ԳԽ-ի Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Լևոն Մելիք-Շահնազարյանի հետ: Այստեղ երիտասարդ դիվանագետը հաղորդում էր հետևյալ տեղեկությունները Հայաստանի ու Ադրբեջանի սպառազինությունների մասին. «Ըստ ԵՍՍ (Եվրոպայի սովորական սպառազինության) պայմանագրի, Ադրբեջանին, ի դեպ նաև Հայաստանին, թույլատրվում էր ունենալ միայն 220 տանկ, 220 զրահամեքենա և 285 հրետանային կայանք: Սակայն Ադրբեջանի արտգործնախարարության 1993 թ. նոյեմբերի 3-ի նամակում (N 174) ասվում է, որ 93 թ. սեպտեմբերի 27-ին հանրապետությունը, օրինակ, Ուկրաինայից ստացել է 50 տանկ: Նույն թվականի մայիսին Ադրբեջանը Ռուսաստանից լրացուցիչ ստացել է նաև 105 զրահամեքենա և 42 միավոր հրետանային կայանք: Չմոռանանք Ադրբեջանի ԱԳՆ նոյեմբերի 6-ի (N 175) նամակը, որտեղ ասվում է, որ 1992 թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին Ադրբեջանի իրավասության տակ են անցել ռուսական 286 տանկ, 842 զրահամեքենա, 345 հրետանային կայանք, 53 ռազմական ինքնաթիռ և 48 ռազմական ուղղաթիռ: Ինչպես տեսնում եք, սպառազինության քվոտը խիստ գերազանցված է: Դա նույնպես ռուս-ադրբեջանական հարաբերությունների և Մոսկվայի հետ ադրբեջանական ղեկավարների սիրախաղի հետևանք է: Թեպետ այս թվերը չպետք է վախեցնեն մեր ընթերցողներին՝ չնայած դրանց պատկառելիությանը: Հիշենք 1991-92 թթ. ձմեռը, երբ ղարաբաղյան կազմավորումների տրամադրության տակ կար ընդամենը 6 տանկ, իսկ ադրբեջանական զորքերի՝ 339» («Ազգ», դեկտ. 31):

1994

Հունվարյան առաջին օրերի տեղեկություններում մեծ տեղ էին բռնում դաժան մարտերը Մարտակերտի հյուսիսում, Օմարի լեռնանցքի վրա, Մարտունուց արեւելք՝ Աղբուռունում: Ամենուրեք ԼՂՀ ինքնապաշտպանները թշնամուն դիմակայում էին հաջողությամբ: Բայլականի ուղղությամբ հունվարի 1-3-ին թուրքերը կորցրել էին 59 ասկյար, երկու տանկ, մեկ բեռնատար: **Հունվարի 3-ին** Թալիշ ու Մատաղիս գյուղերի համար մղված մարտերում թուրքերն արդեն կորցրին 90 ասկյար, մեկ տանկ, հետեւակի մեկ մարտական մեքենա եւ ստիպված եղան նահանջել:

Կուրոպատկինոյի ուղղությամբ **հունվարի 4-ին** թուրքերը տվին 20 ասկյարի կորուստ, հանձնեցին, այո՛, հանձնեցին չորս տանկ եւ մեծ քանակությամբ զինամթերք:

Այս օրերին հաճախակի էին դարձել թշնամու ասկյարների գերի հանձնվելու դեպքերը, որովհետեւ նրանց թիկունքում կանգնած էին պատժիչ ջոկատներ, որոնք կրակում էին նահանջող յուրայինների վրա:

ԼՂՀ բանակի հրամանատարի տեղակալ Մուրադ Պետրոսյանը տեղեկացրել է, որ **դեկտեմբերի 18-ից մինչեւ հունվարի 3-ը** թուրքերը կորցրել են 700 ասկյար, 6 տանկ, հետեւակի մարտական չորս մեքենա: Մերոնք առգրավել են 5 տանկ, վերանորոգել, գործի դրել («Ազգ», հունվ. 6):

Հաջորդ օրերին եւս մարտերը նույն ծրագրով էին ընթանում: Թուրքերի անփորձ (իր թարմ) զորաջոկատները հախուռն հարձակումներ էին ձեռնարկում ռազմաճակատի տարբեր հատվածներում՝ Օմարի կողմերից մինչեւ Ֆիզուլու շրջան եւ ամենուր ունենում ծանր կորուստներ: Մատաղիս-Լուլասազ գծի վրա **հունվարի 9-ին** սպանվել են 50 ասկյարներ, հունվարի 10-ին Մատաղիսի մոտ շրջափակման ենթարկվելով՝ 350 ասկյար: Համարյա նույն օրերին Աղդամի Փափրավանդ գյուղի համար կոտորվել են 120-ից ավելի թուրքեր... Հարավային ճակատում մերոնք առաջ էին գնում, եւ 12 կմ էր մնացել մինչեւ Հորադիզ կայարանը:

✧ ✧ ✧

Գերի հանձնված օսմանյան թուրք (Սիվաս քաղաքի բնակիչ) Աքիլ Յումախը պատմում է, որ այժմ Ադրբեջանի գործակալները գտնվում են Տրապիզոնում, Իզմիրում, Սիվասում, իհարկե, նաեւ Անկարայում եւ ջոկատներ են հավաքագրում՝ հիմնականում գործազուրկներից («Ազգ», հունվ. 11):

Հունվարի 7-8-ին մերոնք նվաճեցին Հորադիզ քաղաք-կայարանը: Այս մարտերում սպանված ասկյարների դիակների զանգվածային թաղումները ԼՂՀ զորքերն էին անում, քանի որ հակառակորդն իր զոհերի դիակները չէր տանում՝ ժողովրդի «տրամադրությունը չգցելու» համար: Օրինակ, Մարտունու եւ Աղդամի սահմանագծում փորվել է մի «եղբայրական» գերեզմանափոս, որի մեջ լցվել են 200-ից ավելի սպանված, բոլորն էլ Մինգեչաուրից: Մատաղիսի մոտ թաղված 750-800 ասկյարների մեծ մասը եղել են բաքվեցիներ ու սումգայիթցիներ: Ինչ վերաբերում է նրանց զոհերի ընդհանուր թվին, ապա դեկտեմբերի 18-ից ի վեր արդեն այն «ամենահամեստ հաշիվներով հասնում էր 3900-ի»,- տեղեկացնում է «Ազգ»-ի թղթակիցը ԼՂՀ-ից («Ազգ»«, հունվ. 12):

✧ ✧ ✧

Հունվարի առաջին օրերին հայկական շրջանակներում լուրջ հետաքրքրություն կար Ռուսաստանի պրեզիդենտի խորհրդական Անդրանիկ Միհրանյանի ներկայացրած այն նախագծի մասին, որ վերաբերում էր Արցախի ճակատագրին: Այն, իհարկե, չէր կարող ուրիշ բան լինել, քան բազմաթիվ ինքնավարություններ իր մեջ պահող Ռուսաստանի իշխանությունների շահն էր պահանջում, լայն ու բազմակողմանի ինքնավարություն՝ Ադրբեջանի կազմում, միաժամանակ երկու միջանցքով՝ Լաչինով ու Քելբաջարով կապ Հայաստանի հետ: Եվ, ընդհանրապես, խելոք ու շրջահայաց հայ գիտնական-քաղաքագետը, որ, երեւի, չի ճանաչում Ադրբեջանն ու նրա ղեկավարությանը, մտածում է, թե այսքանը բավական է Արցախի ապագան փրկելու համար: Ադրբեջան չի ճանաչում, ուրեմն եւ չի հասկանում, թե ինչպես այսքանը կվերածվի զրոյի՝ նման որոշում հրապարակելուց հետո, հենց հաջորդ իսկ օրը: Այդ պատճառով էլ միանգամայն իրավացի էր ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի հանձնաժողովի նախագահ Սեյրան Բաղդասարյանը, որն ասում էր. «Հարցի լուծման նման տարբերակը բխում է իր (Միհրանյանի ներկայացրած Ռուսաստանի.- Բ. Ու.) վարած պետական քաղաքականությունից, այն է՝ սահմանների անփոփոխելիություն եւ լայն ինքնավարություն: Իմ անձնական կարծիքն է՝ ոչ մի քաղաքական գործիչ, միջազգային կազմակերպություն, քաղաքական փորձագետ, նույնիսկ ազգությամբ հայ, չի կարող որոշել արցախահայության ճակատագիրը. դրա իրավունքը վերապահված է միմիայն Արցախի ժողովրդին» («Երկիր», հունվարի 12):

Հունվարի 10-ին Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հաղորդվեց Անդրեյ Կարաուլովի հարցազրույցը ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ:

Կարաուլովն առհասարակ հայտնի է իբրեւ փշոտ լրագրող, իսկ հայկական հարցերում՝ նույնիսկ չարակամ: Այս անգամ եւս նրա հարցերի մեջ ընդգծված երեւում էին նրա երկու հատկանիշները: Այդ պատճառով էլ Քոչարյանի պատասխանները կրկնակի բարձրանում էին ունկնդրի աչքում՝ առաջին անգամ ցույց տալով, որ մարտնչող, քաջարի ու ամեն զոհաբերության պատրաստ Արցախն ունի արժանավոր ղեկավար, որի պատասխաններից յուրաքանչյուրը հնչում է սպառիչ, արժանապատիվ, մանավանդ այնպես դիպուկ, որ քիչ է լինում նման զրույցներում:

Այստեղ ներկայացնում եմ հարցազրույցը՝ աննշան համառոտումներով:

«- Այսօր Ադրբեջանի տարածքի մի մասը գտնվում է ձեր կառավարման տակ:

- Դրանք հիմա էլ Ադրբեջանի տարածքներն են, բայց ներկա պահին մեր ռազմական հսկողության տակ են:

- Այսինքն՝ Լեռնային Ղարաբաղից զատ, ձեր ռազմական հսկողության տակ է Ադրբեջանի տարածքի 17 տոկոսը:

- Թիվն ուռճացված է: Ադրբեջանական կողմը խոսում էր 20, 25 տոկոսի մասին, ի վերջո կանգ առավ 17-ի վրա: Իրականում այն 9-10 տոկոսը չի գերազանցում: Դա շատ հեշտ է հաշվել քարտեզի վրա:

- Դե ինչ, այդ դեպքում կտամ առաջին հարցը: Որքան գիտեմ, Ադրբեջանի նախկին նախագահ Էլչիբեյը մի անգամ ասել էր, որ չկա Իրան պետություն, կա Հարավային Ադրբեջան եւ կա Ադրբեջան՝ Բաքու մայրաքաղաքով: Որքան հասկանում եմ, Լեռնային Ղարաբաղի հայերին այս կամ այն կերպ աջակցում է հսկայական հայկական սփյուռքը: Բնականաբար, թուրքերը պաշտպանում են Ադրբեջանին: Թուրքիան ՆԱՏՕ-ի անդամ է: Այսինքն, ինչքան ես եմ հասկանում, երրորդ համաշխարհային պատերազմի հնարավոր ծագումը Լեռնային Ղարաբաղի պատճառով բացարձակապես ռեալ է: Ճի՞շտ չե՞մ:

- Որոշ հետազոտական կենտրոններ նման գուշակություններ իսկապես անում են: Կարծում եմ՝ տվյալ փուլում դա այնքան էլ չի համապատասխանում իրականությանը՝ չնայած շահերի խաչաձեւումը այնքան ուժեղ է, որ եթե իսկապես բախումը շարունակվի ինտերնացիոնալացվել, դրա տարածման հավանականությունը կմեծանա: Ինչի կբե-

րի դա՝ Ասված գիտե:

– Կար, ապրում էր Ռոբերտ Քոչարյանը, կոմունիստական կուսակցության անդամ, ինժեներ-էլեկտրիկ: Եվ հանկարծ, 1988 թ. հասկացեք Ռոբերտ Քոչարյանը գլխավորում է մի կազմակերպություն, Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանության կոմիտեի նախագահը: Ասացեք, խնդրեմ, այդ ինչպե՞ս Դուք հանկարծ էլեկտրիկից դարձաք Լեռնային Ղարաբաղի առաջնորդը:

– Կոմերիտական էլ եմ եղել, կուսակցական աշխատանքի էլ: Իմ կենսագրությունը քիչ է տարբերվում հասակակիցներիս կենսագրությունից: Ինչ վերաբերում է ճակատագրի շրջադարձին, ծայրահեղ վիճակը երեւան հանեց մարդկանց, որոնք պատրաստ էին դրսեւորել իրենց այդպիսի վիճակներում:

– Այնուամենայնիվ, չեմ հասկանում: Հայերն ու ադրբեջանցիները ապրում էին համերաշխ, Բաքուն հիմնականում հայերն են կառուցել: Ինչո՞ւ հանկարծ 1988 թ. աշխարհը սկսեց խոսել լեռնային Ղարաբաղի խնդրի մասին:

– Գիտե՞ք,«Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ» սա առաջին բախումը չէ: Եղել է 1918-21 թթ. պատերազմը: 1965-67 թվականներին է բախում եղել: Այսինքն՝ իրավիճակը միշտ հղի է եղել բախումով: Եվ հենց որ խորհրդային կայսրությունը թուլացավ, իրավիճակը ուժեց:

– Բայց չէ՞ որ Ղարաբաղը ադրբեջանական տարածք է, այդպես չէ՞:

– Որեւէ տարածքում ապրող ժողովուրդը այնտեղ հետքեր է թողնում, տաճարներ, կոթողներ: Կարծում եմ՝ բավարար է Ղարաբաղի տարածքով շրջելը՝ տեսնելու համար, թե ովքեր են այնտեղ ապրել եւ ովքեր են հետքեր թողել:

– Ադրբեջանական հեղինակավոր գիտնականները պնդում են, սակայն, որ դա իրենց տարածքն է: Հայ գիտնականները պնդում են ճիշտ հակառակը: Քարտեզի վրա Դուք ցուցադրում եք Ադրբեջանից գրաված յոթ շրջանները: Որպես Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավար հասկանո՞ւմ եք, որ դարձել եք ուրիշի տարածքի զավթողներ:

– Այդ դեպքում ստիպված պետք է լինեմ նորից դիմել քարտեզի օգնությանը: Հյուսիսում Մռավի լեռնաշղթան է, հարավում ռազմաճակատի գիծը հասնում է իրանական սահման: Խնդրին պետք է նայել ռազմական ենթատեքստում: Դա պայմանավորված է նրանով, որ 150 հազարանոց Ղարաբաղը պատերազմում է յոթ միլիոնանոց Ադրբեջանի դեմ, եւ մեր բոլոր քայլերն ուղղված են ռազմական դիրքերի բարելավմանը՝ հաշվի առնելով տեղանքի առանձնահատկությունները:

– Իմ ձեռքին է «Մեմորիալ» կազմակերպության զեկուցումը այն մասին, որ 1992 թ. փետրվարի 25-ի -լույս 26-ի գիշերը Խոջալու գյուղում տեղի են ունեցել մարդու իրավունքների ոտնահարման զանգվածային դեպքեր: Խաղաղ բնակիչների զանգվածային սպանությունները չեն կարող արդարացում ունենալ, նրանց սպանել եք դուք: Դուք համամիտ չե՞ք, որ Խոջալուի ողբերգությունը արդարացում չունի:

– Ես այդ ողբերգության կողքին կնշեի այլ ողբերգությունների մի ամբողջ շարք, որոնք երեւի գերազանցում են Խոջալուի ողբերգությունը իրենց չափերով: Սումգայիթը, Բաքվի ջարդերը, Մարաղան, Գետաշենի հայաթափումը: Բայց ըստ երեւույթին Խոջալուի մասին առանձին բացատրություն է անհրաժեշտ: Այդ գյուղը հայտնվել էր մարտական գործողությունների կենտրոնում: Գյուղում տեղակայված էր չորս հրանոթ եւ «Գրադ» կայանք, որոնցից անընդմեջ ռմբակոծում էին Ստեփանակերտը: Բնականաբար, կայանքները իրենց վրա կրակ են հրավիրում: Իրոք, այդ մարտերի ընթացքում տուժել է նաեւ խաղաղ բնակչությունը:

– Բայց եթե այնտեղ զոհվել է ոչ թե 200, ոչ թե 500 մարդ, այլ ընդամենը մի հղի կին, որին, որովայնը բացելուց հետո, գլխատել են... Դուք հասկանո՞ւմ եք, որ այդպես չի կարելի:

– Ես հասկանում եմ նաեւ այն, որ մարտական գործողությունների տարածքից կանանց ու երեխաներին պետք է տեղափոխել:

– Խոջալվում դուք միջանցք էիք թողել, որը իրականում թակարդ էր, մարդկանց գնդակահարում, խոշտանգում, մորթում էին...

– Այն, ինչ պատմում եք, տեղի է ունեցել ոչ Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում: Այդ մասին բավական թեժ վեճեր էին ծավալվել Ադրբեջանի խորհրդարանում: Ընդհանրապես պատերազմում ամեն ինչ հնարավոր է: Մեզ մոտ աշխատում է Կարմիր խաչի առաքելությունը, որը ցանկացած պահի կարող է ստուգել ցանկացած տարածք, այցելել ցանկացած ռազմագերու:

– Ինչ միջազգային կազմակերպություն կարող է օգնել Ռոբերտ Քոչարյանին, եթե նա Ստեփանակերտի հիվանդանոց է բերել մի ձեռքն ու մի աչքը, ամեն ոտքից 3-ական կիլոգրամ միս կորցրած եղբորը...

– Պատերազմը բոլորինն է, այդ թվում՝ իմ եղբորը նույնպես, եւ նրա ծանրությունը հավասար չափով պիտի կիսենք բոլորս:

– Այնուամենայնիվ, ես ուզում եմ հասկանալ, արդյո՞ք այդքան վատ էին ապրում հայերը, երբ Ղարաբաղը պաշտոնապես մտնում էր Ադրբեջանի կազմի մեջ:

– Նայած որ կողմից կմոտենաս: Չեմ կարծում, թե Չեխոսլովակիան կիսվեց, որովհետեւ չեխերը կամ սլովակները վատ էին ապրում: Երեւի բաներ կան, որ ժողովուրդներին մղում են անկախության: Ղարաբաղում կար ճնշում, կար տնտեսական սահմանափակում, հալածանքներ:

– Ինչո՞վ էր դա արտահայտվում: Հիշում եմ, 1988-ին Հեյդար Ալիեւը ինձ պատմում էր, որ տարեկան առնվազն 3-4 անգամ այցելում է Ղարաբաղ, խոստացույնս հետեւում, որ հայերի իրավունքները պահպանվեն: Նա ճիշտ չէ՞ր ասում:

– Մեղմ է ասված: Ապացուցելը երկար ժամանակ կպահանջի: Բավական է ասել, որ Ղարաբաղի՝ Ադրբեջանին կցվելու պահին (1921 թ.) հայերը այնտեղ 95.6 % էին, 1988 թ. տվյալներով՝ 75 %: Ծնունդների նորմալ տեմպի դեպքում հայկական բնակչության թիվը այդ տարիներին չաճեց: Երեւի լավ կյանքից չէին խուսափում: Կարծում եմ սա արդեն բավարար է վիճակը պատկերացնելու համար:

Եվ, այնուամենայնիվ, ես հարցը չէի նեղացնի մինչեւ լավ կամ վատ կյանքի խնդիրը: Կա ինչ-որ բան, որ ժողովրդին մղում է անկախության: Չեմ բացառում, որ Ղարաբաղի հարցը կարվեր, եթե նույնիսկ լավ ապրեինք: Մենք չէինք ձգտում զինված բախման: Այդ Ադրբեջանն էր, որ փորձեց զենքի ուժով իր տարածքի ամբողջականությունը պահպանել: Հետեւանքը եղավ պատերազմը:

– Այդուամենայնիվ, ես չեմ հավատում, որ ինժեներ-էլեկտրիկը ցանկացավ, վեր կացավ ու դարձավ առաջնորդ: Ովքե՞ր են կանգնած ձեր թիկունքում, ո՞վ է փող տալիս, ո՞վ է ուղղորդում:

– Տարբեր կարծիքներ կան: Իսկապես, դժվար է հավատալ, թե 150 հազարանոց Ղարաբաղը իր ուժերով կարողանում է դիմագրավել Ադրբեջանի ճնշմանը: Հետաքրքիր է, որ բոլորն իրար վրա են նայում: Ամերիկան կարծում է, թե Ռուսաստանն է մեզ օգնում, Ռուսաստանին թվում է, մեզ օգնում է Սփյուռքը, Երեւանում կարծում են՝ մենք ենք ինչ-որ ինքնուրույն խաղ վարում Ռուսաստանի հետ...

– Եթե Լեռնային Ղարաբաղը մնար Ադրբեջանի կազմում, դուք հիմա ավելի լա՞վ կապրեիք, թե՞ վատ:

– Չեմ կարող այդպիսի իրավիճակ պատկերացնել:

– Բոլորս կարողանում էինք, հիմա չենք կարող: Ի՞նչ է փոխվել:

– Երեք տարվա պատերազմը:

– Բայց եթե դուք չսկսեիք, չստեղծեիք «Ղարաբաղ» կոմիտեն Հայաստանում եւ պաշտպանության կոմիտեն Ղարաբաղում, ձեր ժողովուրդը կշահե՞ր, թե՞ կտուժեր:

– Իմ կարծիքով՝ պատմությունը չի հանդուրժում «եթե»-ներ, եւ Ասված գիտե, կլինե՞նք մենք, եթե չբարձրացնեինք մեր հարցը: Այստեղ այլ չափանիշներ են, այլ արժեքներ:

– Այսօր ինչո՞վ եք զինված:

– Ժամանակակից զենքով: Տարածաշրջանում պատերազմում են խորհրդային բանա-

կի բռնած զենքով։ Մեր բախտը բերեց այնքանով, որ Ղարաբաղի տարածքում տեղաբաշխված էր երեք զորամաս։

– Ռուս գեներալներից ո՞ւմ գլուխն է պետք թռցնել ռուսական զենքը հանձնելու համար։

– Խորհրդայի՞ն զենքը։ Այն բաշխվեց նրանց, ում տարածքում գտնվում էր եւ ստացվեց այնպես, որ Ադրբեջանը Հայաստանից երկու-երեք անգամ ավելին ստացավ։

– Ասացեք անկեղծ, զենքը գնե՞լ են, թե ստացել։

– Մենք բռնագրավել ենք։

– Ուրեմն կամավոր չե՞ն հանձնել։

– Այո, նրանք պետք է զենքը հանձնեին Ադրբեջանին։ Մենք դա թույլ չտվեցինք։

– Այսինքն, դուք ավազակային հարձակում եք ձեռնարկել, ինչ-որ մեկը զոհվել է մերոնցից, ինչ-որ մեկը վիրավորվել...

– Զոհեր եւ վիրավորներ չեն եղել, բայց զենքը վերցրել ենք։ Դրա հետեւից գեներալներ էին եկել, բայց մենք պահեցինք։ Ավելին, մենք համարում ենք դա մեր օրինական բաժինը։

– Ո՞ր իրավունքով։

– Նույնով, որով սպառազինության բաժին հասավ Ադրբեջանին։

– Ի՞նչ է ստացվում։ Ռուսաստանը իր զենքը տալիս է թե՛ այս, թե՛ այն կողմերին, որպեսզի իրար կոտորեն։ Դուք ինչպե՞ս եք գնահատում մեր պետության նման դիրքորոշումը։

– Դուք հրաշալի հնարավորություններ եք ունենում այդ հարցը տալու ռուս քաղաքական գործիչներին, որոնց հրավիրում եք Ձեր հաղորդումներին։ Ես ձեռնպահ կմնամ այդ հարցին պատասխանելուց։

– Փոքրիկ գաղտնիք բացեմ։ Իսմայիլովի եւ Արձինբայի հետ հանդիպելուց հետո ես հանդիպեցի նաեւ մարշալ Շապոշնիկովին եւ նկարագրեցի ռուս գեներալների պահվածքը, որը, կներեք, պոռնկական էր. տալիս են ե՛ւ նրան, ե՛ւ սրան։ Վերջերս միայն իմացա, որ հատկապես այդ խնդիրն է հանգեցրել մարշալի հրաժարականին։

– Կարծում եմ՝ բանը նաեւ այն է, որ Ռուսաստանը մինչեւ վերջերս չուներ ձեւակերպված մոտեցում այն տարածքին եւ այնտեղ ունենալիք իր դերին։ Կարծում եմ դրա ձեւակերպումը շատ բան կհստակեցնի եւ կսահմանափակի առանձին գերատեսչությունների գործունեության ազատությունը։

– Դուք զենքը վերցրիք ուժով եւ ոչ մի զոհ չեղավ։ Իսկ եթե մեր զինվորները կրակով պաշտպանեին այն, դուք նրանց վրա կկրակեիք, այդպես չէ՞։

– Եկեք խնդրին նայենք այն ժամանակի ենթատեքստում։ Ստեփանակերտում 366-րդ մոտոհրաձգային գունդն էր՝ 320 հոգի անձնակազմով, բայց ուներ լրիվ անձնակազմի 12050 հոգու սպառազինություն։ Սպաների 70 %-ը հայեր էին։ Այդ ամիսներին Ստեփանակերտը ռմբակոծվում էր Շուշիից ու այլ կրակակետերից, եւ արկերը պայթում էին նաեւ զորամասի տարածքում։ Ի դեպ, այդ ժամանակ մի քանի զինվոր զոհվեց։ Այդ զինծառայողները պետք է իմանային, որ զենքը հանձնվելու է Ադրբեջանին։ Կրակով կպաշտպանեի՞ն նրանք այդ զենքը։

– Դուք փորձո՞ւմ եք լեզու գտնել ձեր արդեն ոխերիմ թշնամիների՝ ադրբեջանցիների հետ։

– Ես ադրբեջանցիներին ոխերիմ թշնամի չեմ համարի։ Մենք մասնակցում ենք բոլոր խաղաղարար բանակցություններին, նախաձեռնել ենք երկկողմանի հանդիպումներ։ Հարցն ուրիշ տեղ է. չի հաջողվում հաշտեցնել կողմերի մոտեցումները։

– Եկեք բացենք խաղաքարտերը։ Երկու տարի առաջ Ղարաբաղը դիմեց Ելցինին՝ խնդրելով իրեն ընդունել Ռուսաստանի կազմի մեջ։ Այդպե՞ս է, թե՞ ոչ։

– Նամակը կար, բայց մնաց անպատասխան։

– Դուք երբեւէ հանդիպե՞լ եք Հեյդար Ալիեւի հետ։

– Լինում են հանդիպումներ, որոնք կողմերից մեկի խնդրանքով մնում են գաղտնի։

– Շա՜տ լավ։ Համարենք, թե չեմ լսել Ձեր պատասխանը եւ առաջարկում եմ 2 շաբաթ հետո մասնակցել այս հաղորդմանը Ալիեւի հետ։ Դուք կնստե՞ք դեմ դիմաց։

– Կնստենք։ Ավելին, ես խոսելիք ունեմ։

– Այդ դեպքում ես պաշտոնապես դիմում եմ Հեյդար Ալիեւին. ժամանակն է այդպիսի հանդիպումներն անցկացնել բացահայտ։ Կրկնեմ, խնդրեմ, Դուք պատրա՞ստ եք նման երկխոսության։

– Բնականաբար։ Կարծում եմ, եթե այդ հանդիպումը փրկի թեկուզ մի կյանք, դա արդեն լավ արդյունք կարելի է համարել։

– Իսկ դուք կարո՞ղ եք էկրանից խոսք տալ, որ վաղվանից ձեր բանակը չի կռվի Ադրբեջանի տարածքում, որ դուք կանգնեցնում եք պատերազմը։

– Որպես Ղարաբաղի ղեկավար, ես կարող եմ խոսք տալ միայն իմ ժողովրդին։

– Հարցն այլ կերպ դնեմ։ Դուք պատրա՞ստ եք Ձեր ողջ հեղինակությունն օգտագործել, որպեսզի անեք այն, ինչի մասին քիչ առաջ ասացի։

– Մեր արտաքին քաղաքական գործունեությունն ամբողջովին ուղղված է պատերազմն ավարտելուն։

– Ինչի՞ հաշվին է գոյատեւում Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսությունը։

– Աշխատում է ողջ տնտեսությունը։ Բնականաբար, հզորությունը նախկինը չէ, համարյա բոլոր տղամարդիկ բանակում են։ Գյուղմթերքները չենք ներմուծում, պատերազմից առաջ էլ Ղարաբաղից հիմնականում արտահանվում էր ավելի, քան ներմուծվում էր։

– Ադրբեջանի կազմում մնալ-չմնալու հարցի Ձեր պատասխանը ըստ երեւույթին միանշանակ է։ Իսկ հետո՞։

– Կարծում եմ՝ սկզբի համար անհրաժեշտ է սառեցնել ռազմական գործողությունները։ Հնարավոր է, որ այսօր չարժե շոշափել տարածքային ամբողջության կամ անկախության թեման, այլ մարդկանց շունչ քաշելու հնարավորություն տալ։ Ինչպես կորոշի հետագայում ապրել այդ ժողովուրդը՝ իր իրավունքն է։

– Ձեր գնդերի մասին լեգենդներ են պատմում, ըստ որոնց դրանցում երկաթե կարգապահություն է, չկան թմրամոլներ։ Որպեսզի այդ ամենը իրականացվի, պետք է ոչ միայն ռազմական տաղանդ, այլեւ պատկերացում իրական բանակի մասին։ Որտեղի՞ց ձեզ այդ ամենը։

– Մենք ձգտում ենք դրան, բայց առայժմ չենք հասել։ Այո, իսկապես եւ կարգապահություն, եւ զորանոցներ, եւ ուսումնական կենտրոններ կան, եւ պայքար կա թմրամոլության դեմ։ Որտեղի՞ց։ Երեւի հիմքն է հարմար, ժողովուրդն է օրինապահ, հպարտ եւ կազմակերպված։ Դրանով զբաղվում եմ ոչ միայն ես։

– Իսկ եթե Ադրբեջանը ընդհանուր զորահավաք անի եւ զենքի կոչի իր յոթ միլիոնը, ի՞նչ եք անելու։ Ադրբեջանն ունի նավթ, ուրեմն նաեւ դոլլարներ։

– Ադրբեջանն արդեն հայտարարել է զորահավաք։ Պոտենցիալների տարբերությունը Ադրբեջանին հույս է ներշնչում, որ այնուամենայնիվ հնարավոր է հարցը ուժով լուծել։ Ես գիտեմ միայն, որ մենք կանգնելու ենք այնքան, ինչքան հնարավոր է։

– Իսկ Հայաստանի կանոնավոր բանակը մասնակցո՞ւմ է մարտերին։

– Հայաստանի բանակը կազմված է 18 տարեկաններից, եւ նրանց այս խառնարանը լցնելը բացառվում է։ Հայաստանից կամավորներ կան։

– Մի՞թե ձեր բանակում վարձկաններ չկան։ Ես զարմանքով իմացա, որ մեր աֆղանցիներին օգտագործում են ամերիկյան բանակում։ Միանգամայն օրինական կարգով։ Ձեր մտքով երբեւէ չի՞ անցել վարձկաններ հրավիրել։

– Ինչի՞ համար։

– Չէ՞ որ դուք շատ քիչ եք։

– Բայց սա մե՛ր պատերազմն է»։

Ա. Կարաուլովի կազմակերպած այս հարցազրույցը մինչեւ կցուցադրվեր, ռազմաճակատում դրությունը փոխվեց. խախտելով հրադադարը՝ ադրբեջանական զորքերն անցան նոր ու վճռական գրոհների։ Այդ առթիվ Ռ. Քոչարյանը հեռագրեց հեռուստակենտրոն։

Եվ, ի պատիվ հեռուստալրագրողի, պետք է նշել, որ նա զրույցի հետ հաղորդել տվեց նաև հեռագիրը (տես ստորև).

«Ադրբեջանը, մերժելով կրակը դադարեցնելու ռուսական նախաձեռնությունը, դեկտեմբերի սկզբին սկսել է լայնածավալ հարձակում ռազմաճակատի ողջ գծով: Արդեն ամսից ավելի շարունակվում են կատաղի մարտերը: Վիճակը շատ բարդ է: Հարավային թևում ադրբեջանական բանակը, չնայած մեծաթիվ կորուստներին, զգալիորեն առաջ է շարժվել: Հարձակման համար օգտագործում է հարևան երկրի տարածքը: Ադրբեջանի հարձակումը նախապատրաստել են բավական հիմնավոր: Հայտնվել են մեծ թվով նոր տանկեր և զրահամեքենաներ, զորքը զինված է 1993 թ. արտադրության հրազենով, ամերիկյան հակատանկային միջոցներով, ամերիկյան նռնակներով ու ռադիոկայաններով, թուրքական ականանետներով: Անընդմեջ աշխատում է հրետանին: Այս ամենը խոսում է զենքի ու զինամթերքի խոշոր ներդրումների մասին, այն դեպքում, երբ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ը արգելել է սպառազինություն մատակարարել այս տարածք: Ադրբեջանի բանակում կռվում են աֆղան մոջահեդներ, մասնագետներ Թուրքիայից, բազմաթիվ վարձկաններ Ռուսաստանից և Ուկրաինայից: Մնում է ենթադրել, թե ո՞վ է այս ամենի համար վճարում: Մեզ համար շատ դժվար է դիմագրավել հարձակումը, մենք շատ քիչ ենք բոլորի դեմ կռվելու համար: Կանգնում ենք ժողովրդի արիության ու կամքի շնորհիվ»:

✧ ✧ ✧

Հունվարի 10-11-ին թուրքի զորամասերը մարտի են նետվել ամբողջ ճակատի երկարությամբ՝ Օմարի լեռնանցքից մինչև Իրանի սահմանը: Նրանց հաճախ ուղեկցում էին ռազմական օդանավեր (երևի ռուս վարձկան օդաչուներով), սակայն նրանք երկյուղած թռչում էին բարձրից, ուստի և ոչնչով չէին օգնում հակառակորդի ձախողակ բանակին («Ազգ», հունվ. 13):

✧ ✧ ✧

Դեռևս անցյալ տարվա հոկտեմբերին լրատվական տարբեր մարմիններ վստահորեն հայտարարում էին, թե ադրբեջանական բանակում ԼՂՀ դեմ կռվում են աֆղան մոջահեդներ: Հունվարի սկզբին ԼՂՀ Ազգային անվտանգության կոմիտեի պետ Կամո Աբրահամյանը վստահեցնում էր, թե այդ լուրերը հաստատվում են նոր բազմաթիվ փաստերով ու փաստաթղթերով: Նրանցից մեկը, 160-րդ զորամասի հրամանատար փոխգնդապետ Դ. Լյաթիֆովը 1993 թ. հոկտեմբերի 2-ին գրած զեկույցում գանգատվել է վերադասին, թե մոջահեդները շատ ծանր պահանջներ են ներկայացնում իրենց, բացի նրանից, որ ստանում են մեծ դրամագլուխ: Օրինակ, սանմաս են դիմել 1350 հոգի, որոնցից 41-ը հոսպիտալացվել են: «Այն տպավորությունն է ստացվում,-գրել է Լյաթիֆովը,- թե նրանք մեզ մոտ են եկել բուժվելու և ոչ թե կռվելու» («Ազգ», հունվ. 13):

Իսկ որոշ ժամանակ անց մեր զորքին գերի ընկած ադրբեջանցի Ալիովսաթ Ռաջաբովը վկայել է, թե մոջահեդները, որ շատ-շատ են իրենց բանակում, զբաղվում են նաև թմրաբիզնեսով, օրինակ, Աղջաբադու շրջանի Մինախորլի բնակավայրում տեղավորված 120 մոջահեդներ այդ բնակավայրը դարձրել են թմրանյութի փոխատեղման կենտրոն, ուրկից նյութը տարածում են ոչ միայն զինվորականների, այլև շրջանի բնակավայրերի բնակչության շրջաններում («Ազգ», հուն. 15):

Հունվարի 12-ին ԼՂՀ երկնքում հայտնվել էին թշնամու հինգ ռազմական ինքնաթիռներ, որոնցից մեկը ցած գցվելուց հետո մնացածները շտապ հեռացան հանրապետության օդային տարածքից:

Հաջորդ օրերին թուրքերի գրոհների թափն ընկած էր: Ըստ երևույթին Հ. Ալիևի ձեռնարկած մեծ արշավի խափանումը գիտակցվում էր իր և յուրայինների կողմից, և պետք է ոտուձեռ ընկնեին հրադադար հաստատելու համար:

Հունվարի 13-ին թուրքերը գրոհներ էին ձեռնարկել ճակատի տարբեր կետերում՝ ամենուրեք էլ տալով մեծ կորուստներ, նահանջել: Մատաղիս-Լյուլասազ գծի վրա սպանվել են 76 ասկյար, գերի են հանձնվել 11-ը, Աղդամի շրջանի Սալահլի-Քենգերլի գծի վրա կորցրել են 2 տանկ, 34 ասկյար («Ազգ», հուն. 15):

ԼՂՀ պաշտպանության կենտրոնի տվյալներով՝ թուրքի կորսված ասկյարների թիվը հասել է 4200-ի, մեծ մասը՝ 16-18 տարեկան պատանիներ, որոնց պատերազմի դաշտ էին բերում առանց ռազմական լուրջ պատրաստության («Ազգ», հունվ. 19):

Նոր հաղորդումների համաձայն՝ թուրքերը լուրջ ձախողումներ ունեն ռազմաճակատի բոլոր հատվածներում, խմբերով գերի են հանձնվում լեզգիներն ու թալիշները: Իսկ ռազմաճակատի հարավ-արևելյան հատվածում հունվարի 19-ի առավոտյան թուրքի երկու գումարտակներ մարտի են բռնվել միմյանց դեմ, կան զոհեր և վիրավորներ («Ազգ», հունվ. 20):

Հունվարի 18-ին ԼՂՀ արտգործնախարար Ար. Ղուկասյանը վերադարձավ Հարավսլավիայից, ուր հանդիպումներ էր ունեցել սերբական ղեկավարների հետ:

Հունվարի 19-ի մարտերում սպանվել են թշնամու 117 զինվոր, խփվել է 4 տանկ, մերոնցից՝ 6 սպանված, 13 վիրավոր («Ազգ», հուն. 21):

✧ ✧ ✧

Դեռևս անցած տարի, Աշգաբադի գագաթաժողովից հետո խոսք կար, թե ՀՀ և Ադրբեջանի նախագահները պետք է հանդիպեն, պայմանավորվեն կայուն խաղաղություն հաստատելու համար: Դա չստացվեց: Հիմա արդեն Ռուսաստանն է եռանդուն գործում ղարաբաղյան բարդույթն իր միջնորդությամբ լուծելու նպատակով: Այդ հարցի շուրջ պայմանավորվելու համար հանդիպել են ՀՀ և Ռուսաստանի արտգործնախարարները, որոնք, իբր, հաջող բանակցություններ են վարել: Ռուսաստանի արտգործնախարարը զրույցներ է ունեցել Ադրբեջանի ու ԼՂՀ պաշտոնակիցների հետ: Եվ հիմա, ասում են, հունվարի 25-ին Հ. Ալիևն ու Լ. Տեր-Պետրոսյանը պետք է հանդիպեն Մոսկվայում:

✧ ✧ ✧

Ադրբեջանի նոր ու աննախադեպ հարձակման թելադրանքով հայության բոլոր հատվածները տոգորված էին մեծ մտահոգությամբ. Արցախին պետք է օգնություն հասցնել ոչ միայն փող ու նյութական միջոցներ, այլև ռազմական ուժեր, ավելի ստույգ՝ հայ զինվորներ:

«Արցախ» հայրենակցական միությունը հրապարակել է հայտարարություն, որով Հայաստանում ու դրսերում բնակվող արցախցիներին կոչ էր անում մեկնել Արցախ, մասնակցել հայրենի սրբազան հողի պաշտպանությանը: Եվ կոչն իր դերն ունեցավ. նոր տարվա առաջին օրերից սկսած՝ «Արցախ» կոմիտե էին գալիս երիտասարդ ու տարեց տղամարդիկ, պահանջում իրենց անմիջապես ուղարկել ռազմաճակատ:

Գրանցված այս կամավորների թիվն օրական հասնում էր 50-60 հոգու: Հայրենի հողի պաշտպանությանն էին զինվորագրվում նաև տասնյակ ու տասնյակ երիտասարդներ Երևանից ու ՀՀ տարբեր շրջաններից («Երկիր», հուն. 21):

Ոտքի էին կանգնել նաև պետական, հասարակական կազմակերպությունները կամավորական ուժերն Արցախ հասցնելու, թշնամու առաջխաղացումը կասեցնելու համար:

ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի հանձնաժողովի նախագահ Սեյրան Բաղդասարյանը հրապարակային հավաքներում էր ելույթ ունենում, թերթում ու հեռուստատեսությամբ և, պատմելով բուն Արցախի վիճակը (բացի նրանից, որ զորահավաքով ճակատ են ուղարկվել 18 տարեկանից բարձր տղամարդիկ, այնտեղ պատերազմի դաշտում են գտնվում զենք

բռնելու ընդունակ բոլոր մարդիկ՝ հասուն ու դեռահաս, հաճախ նաեւ կանայք), պահանջում էր, որ կամավորական խմբեր գնան Արցախ, այդ են պահանջում կովողները՝ «Ով տղամարդ է, թող գա» (նույն տեղում):

ՀՅԴ բյուրոյի անդամ Վահան Հովհաննիսյանը նոր էր վերադարձել Արցախից, գտնում էր, որ այնտեղ պիտի լինի ողջ հայ ժողովրդի ուժը, մենք այնտեղ վերջին ճակատագրական կռվին նետված թշնամուն պիտի դիմակայենք ազգովին՝ «գիտակցելով, որ այդ պայքարի ելքից կախված է ոչ թե ինչ-որ հողակտորի հայկական կամ ոչ հայկական լինելու հարցը, այլ դրանից է կախված ողջ հայ ժողովրդի ճակատագիրը: Ո՛ղջ հայ ժողովրդի, ընդ որում՝ նաեւ Սփյուռքում, նաեւ այն տեղերում, որոնք շատ հեռու են գտնվում արցախյան ճակատից» («Երկիր», հուն. 22):

Հովհաննիսյանը գտնում էր, որ պետք է «կամավորական շարժումը» վեր չածել «կամայական շարժման», գիտակցելով պահի գերլրջությունը զինվորագրվել Արցախին այս վիճակի ամենալուրջ գիտակցությամբ, լինել նրա զինվորն ու պաշտպանը ողջ էությամբ:

✧ ✧ ✧

Հունվարի 20-ն Ադրբեջանի համար սգո օր էր համարվում 90-ի հունվարյան դեպքերի պատճառով, եւ Հ. Ալիեւն ամբողջ ժողովրդին էր ոտքի հանել՝ ի նշանավորումն այդ օրվա, բոլոր ուժերը լարելու, ճակատում մեծ հաղթանակ ձեռք բերելու համար: Մեծ հանրահավաքում նա իր խոսքն այսպես է ավարտել. «Երդվում եմ բոլոր սրբություններով՝ վերջ կդրվի մեր հողը ծվատող դժբախտություններին ու ողբերգություններին, նրա վրա այսօր կախված սեւ ամպերին:

Ոտքի՛ ել, սրբազան ժողովուրդ» («Երկիր», հունվ. 22):

Հունվարի 24-ին բարոնուհի Կոքսը՝ Արցախյան աշխարհի իսկական մեծ բարեկամն ու անդուլ պաշտպանը, լրագրողների հետ ունեցած հանդիպմանը կարդաց մի հրապարակում՝ իր երկրի կողմից Ադրբեջանին զինում ու զենք մատակարարելու մասին եւ արտահայտեց իր վրդովմունքը: Ասաց՝ դեռեւս 92-ին, ականատես լինելով Լեռնային Ղարաբաղի վրա թափվող ադրբեջանական կրակի եւ վայրագության, «դիմել էի բրիտանական կառավարությանը՝ պահանջելով զսպել մարդու իրավունքները կոպտորեն ոտնահարող ադրբեջանցիներին: Այն ժամանակ Արտաքին գրասենյակի բարձրագույն պաշտոնյաներից մեկը պատասխանեց. «Ոչ մի երկրի մեկ այլ երկիր չի հետաքրքրում: Հետաքրքրում են միայն շահերը, իսկ մենք Ադրբեջանում նավթային շահեր ունենք»: Կյանքումս առաջին անգամ ես խորապես ամաչեցի բրիտանացի լինելուս համար»:

Եվ հիմա էլ այս նոր խայտառակությունը. Մեծ Բրիտանիան զինուժով ու զինամթերքով օգնում է ցեղասպան Ադրբեջանին: Մեր կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի խոսքով՝ հայի համար իջած սուրբ հրեշտակ Քերոլայն Կոքսն ընդվզում է. «Եթե այդպես շարունակվի, ես կամաչեմ, երբ թոռներս ու ծոռներս իմանան, որ Բրիտանիան առեւտրական շահերը մարդու իրավունքներից վեր է դասել եւ նպաստել հայերի ոչնչացմանն իրենց պատմական հայրենիքում՝ Լեռնային Ղարաբաղում» («Երկիր», փետր. 8):

✧ ✧ ✧

Իսլամը հարբեցողությունը մեծ մեղք է համարում: Իսկ թուրքերը ճակատում անասված խմում էին, մանավանդ Բայլականի գինու մեծ գործարանից դուրս բերված գինիներ: Մոջահեդներն իրենց հավատակիցներին խորհուրդ էին տալիս չանել այդ: Երբ տեսան՝ խորհուրդը չի օգնում, սպառնալիքներ կարդացին: Տեսան՝ սրանք էլ չեն օգնում, պայթեցրին գինու վիթխարի գործարանը, եւ եղան շատ զոհեր ու վիրավորներ,- պատմել է ռազմագերի Բախտիյար Սաֆարովը՝ Ֆիզուլու բնակիչ («Ազգ», հուն. 22):

✧ ✧ ✧

Կասկածելի է Հ. Ալիեւի ու Լ. Տեր-Պետրոսյանի հունվարի 25-ին Մոսկվայում տեղի ունենալիք հանդիպման հնարավորությունը, քանի որ այդպիսի դեպքերին նախորդող պաշտպանության ու արտգործնախարարների հանդիպումները ձախողվել էին. հայերը պահանջել էին հրադադար հաստատել, ապա նստել բանակցությունների, իսկ թուրքերը պահանջում էին նախ եւ առաջ հայկական զորքերը դուրս բերել Ադրբեջանից...

Դիվանագիտական շրջանները պահանջում էին, որ ընդունվի Ռուսաստանի նախագահի խորհրդական Անդրանիկ Միհրանյանի ներկայացրած ծրագիրը, որով Բաքուն խաղաղության դիմաց պարտավորվում է ԼՂ-ին տալ լայն ինքնավարություն եւ քաղաքական համապատասխան կարգավիճակ, ինչպես նաեւ ապահովել Լաչին-Քալբաջար միջանցքի անխափան գործունեությունը: Սրանից բացի, ԼՂՀ սահմանների ամբողջ երկարությամբ պետք է ստեղծվի բուֆերային ապառազմականացված գոտի եւն... («Ազգ», հուն. 25):

✧ ✧ ✧

Ադրբեջանական զորամիավորումները շարունակում էին անկանոն գրոհներն ու ձախողումները ռազմաճակատի համարյա բոլոր գոտիներում:

Հունվարի 23-ին գրոհային 2 ինքնաթիռ փորձեցին ռմբակոծել Ստեփանակերտը, նրանցից մեկը վայր գցվեց քաղաքից 9-10 կմ հեռավորության վրա:

Ըստ երեւույթին նախորդ օրերին ԼՂՀ ուժերը հանձնել էին Օմարի լեռնանցքը եւ այս օրերին վերագրավելու միջոցներ են գործադրում:

✧ ✧ ✧

Մարտակերտ շրջկենտրոնի ուղղությամբ գրոհի եկած թշնամին ջարդ է կերել, կորցրել 6 տանկ (4-ը խփվել են, երկուսը՝ պայթել ականի վրա), եւ փախել:

✧ ✧ ✧

Թուրքի ռազմական ինքնաթիռները պարբերաբար խախտում են ԼՂՀ սահմանները, փորձում ռմբակոծել բնակավայրերն ու ռազմական կետերը, սակայն զգաստ էր մեր հակաօդային պաշտպանությունը, ինչի շնորհիվ էլ հակառակորդին ոչինչ չէր հաջողվում:

Վերջին օրերին ադրբեջանական լրատվությունը թմբկահարում էր իրենց հաջողությունները, իբր ազատագրել են Քալբաջարի 12 բնակավայրեր («Ազգ», հուն. 26):

ԼՂՀ պաշտոնական հաղորդումների համաձայն՝ Քալբաջարի շրջանում տեղի են ունեցել միայն դիրքային մարտեր: Իսկ կորուստները Մարտակերտի ու Մարտունու շրջաններում հետեւյալ պատկերն են ունեցել. 25-ին թուրքերը կորցրել են 80 զինվոր եւ 7 տանկ, հայերը՝ 4 զոհ, 11 վիրավոր, 26-ին թուրքերի կողմից՝ 200 սպանված, հայկական կողմից՝ 5 սպանված, 11 վիրավոր («Ազգ» հուն. 27):

Հունվարի 27-ին հաղորդեցին, թե անցյալ դեկտեմբերի վերջին Ստամբուլի «Այդինլիկ» թերթը լուր է տպել այն մասին, որ Ադրբեջանում Ղարաբաղի դեմ կռվում են 5000 թուրք-իսլամական սպաներ ու զինվորներ, եւ ահա որոշ ժամանակ անց թերթի խմբագրին ձերբակալեցին իշխանությունները» («Ազգ», հուն. 28):

Հունվարի 26-27-ին ԼՂՀ ուժերը, հաջողությամբ դիմագրավելով թշնամու գրոհները ռազմաճակատի բոլոր հատվածներում եւ պատճառելով մեծ վնասներ, Քալբաջարում առաջ էին շարժվում եւ ընդհուպ մոտեցել էին Օմարի լեռնանցքին:

Այս օրերին Ադրբեջանի նախագահի մերձավոր աշխատակիցներից մեկը՝ Վաֆա Գուլուզադեն, հեռուստատեսությամբ հայտարարել է, թե իրենք պատրաստ են խաղաղության համար նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ եւ ԼՂ-ին տալ ինքնավարություն

(ոչ թե անկախություն, այլ ինքնավարություն, այն էլ երեւի մշակութային), սակայն՝ լավ իրենց տարածքները հայերից ազատագրելուց հետո. եւ իրենց տարածքների մեջ էլ առաջին հերթին տեսնում էր Շուշին ու Լաչինը («Ազգ» հուն. 28):

Հունվարի 28-ի մարտերը դաժան են եղել հատկապես Քալբաջարի կողմերում: Անկասկած, թշնամին գիտեր, որ այստեղ դիրքերը կորցնելով՝ հարցականի տակ պիտի դնի հարեւան շրջանների ճակատագիրը, այստեղ է կենտրոնացնում բոլոր ուժերը, այստեղ է փորձում ստեղծել ճակատագրական բեկումը: Մերոնք այստեղ կորցրել են երկու դիրք:

◇ ◇ ◇

Այսօր Ռուսաստանի դեսպան Կազիմիրովը ժամանեց Երեւան եւ, օդանավակայանում կարճատեւ զրույց ունենալով ՀՀ Անվտանգության պետի պաշտոնակատար Դավիթ Շահնազարյանի հետ, թռավ Ստեփանակերտ:

Հետագայում հայտնի դարձավ, որ Կազիմիրովը Ստեփանակերտում ԼՂՀ ղեկավարներին է ներկայացրել Ռուսաստանի նոր միջնորդության փաստաթղթի մանրամասները, եւ նրանք արել են իրենց դիտողությունները, արտահայտել իրենց սկզբունքային անհամաձայնությունը մի շարք կետերի հետ («Երկիր», փետր. 1):

Հունվարի 28-ի կարեւորագույն երեւույթն էր Ելենա Բոնների նամակը՝ ուղղված Բորիս Ելցինին:

Ազնիվ ու խիզախ, արդար ու մինչեւ վերջ մարդասիրական խոսքն էր հնչում այնտեղ: Ասում է՝ Բորիս Նիկոլաեւիչ, երեկ դուք այցելեցիք Ս. Պետերբուրգ՝ ձեր հարգանքն ու սերը մատուցելու գերմանաֆաշիստական շրջափակման զոհերի հիշատակին: Իսկ այսօրվա շրջափակումները եւ նրանց զոհե՛րը... Մի՞թե նրանք ձեզ չեն մտահոգում: Չէ՞ որ դա է ձեր պարտքն առաջին: Այստեղ ցավալի ու տառապագին ներկայացնում է ադրբեջանական արդեն բազմամյա շրջափակումից քրքրվող Երեւանի, Լեռնային Ղարաբաղի պատկերները: Սրանք չէին անհանգստացնում Ռուսաստանի նախորդ ղեկավարին: Դուք մի ընդօրինակեք նրան, բարձր բարոյական գործողությունը (զոհերի հիշատակի տուրքը) մի՛ դարձրեք դատարկ ձեւականություն, որով այնքան հարուստ էր մեր երեկվա կյանքը: Բայց այսօր... Մի՞թե դուք չպետք է դաս առնեք, մարդանաք («Երկիր», փետր. 1):

◇ ◇ ◇

Նույն օրը Թուրքիայի հեղինակավոր թերթերից մեկը՝ «Թուրքիյե», տպագրել է իր թղթակցի հաղորդումը հայ-ադրբեջանական ճակատի մասին, ուր, հայ զորքի եւ նրա ռազմական գործի ու վիճակի առթիվ հորինած փչոցի հետ միասին, ներկայացնում էր նաեւ իսկական ճշմարտությունը՝ ճակատում Թուրքիայի իրական ներկայության մասին: Ահա այն. «Ադրբեջանցի զինվորները, որոնց մարզում են թուրք սպաները, սկսել են ետ գրավել հայերի կողմից զավթված տարածքները եւ ներկայումս երեք ուղղություններով պաշարման մեջ են առել հայկական ուժերին: Հայերը նահանջում են բոլոր ուղղություններով: Ադրբեջանցիներն ստեղծել են 120 կմ երկարությամբ ճակատ եւ հասել Ֆիզուլին ու Աղդամը վերցնելու կետին:

72 տանկերի ու ինքնաթիռների պաշտպանությամբ ադրբեջանցի զինվորները Թուրքիայից ուղարկված զինամթերքով ու ձմեռային հագուստով հարձակվում են ու «Ալլահ» գոչելով, ջանում են ետ գրավել մեծ բանաստեղծի անունը կրող Ֆիզուլի քաղաքը: Զինվորները շատ երջանիկ են եւ շարունակ ասում են՝ թուրք եղբայրներն ու թուրք սպաները մեր մեջ են: Թուրք զինվորները համակարգում են ադրբեջանցի զինվորների հարձակումները, իսկ հայերը, զրկված լինելով զինվորական օժանդակությունից, խուճապահար թողնում են իրենց դիրքերը» («Թուրքիյե», հուն. 28):

Հունվարի 30-ին Ստեփանակերտից վերադառնալուց եւ Երեւանում ղեկավարների հետ զրույց ունենալուց հետո, Կազիմիրովը թռել է Մոսկվա, այնտեղից էլ Բաքու: Հետագա-

յում պարզվել է, որ այս ամենի կենտրոնում ղարաբաղյան հակամարտությունը լուծելու ռուսական միջնորդության նոր տարբերակն է եղել: Նրա համաձայն՝ փետրվարի 1-ից պետք է դադարեցվեն մարտերը բոլոր գոտիներում, Ղարաբաղի ճակատի ամբողջ երկայնքով պետք է ստեղծվի բուֆերային գոտի, որի հսկողությունն ու խաղաղարար դերը պետք է կատարեն ռուսական զորքերը (Ա. Միհրանյանի ծրագիրն էր կարծես), ապա բանակցություններ պիտի սկսվեն՝ լուծելու մյուս բոլոր հարցերը («Ազգ», փետ. 2):

Բաքվում Հ. Ալիեւն այս միջնորդական ծրագրի վրա ջուր է ցանել՝ ամեն ինչի նախապայման հայտարարելով հայկական զորքերի դուրսբերումը Ադրբեջանի տարածքներից (նույն տեղում):

Կազիմիրովը, սակայն, վստահ էր իրենց միջնորդության հաջողության վրա, Ստեփանակերտում ունեցած իր հանդիպումների առթիվ Լոնդոնի «Թայմզ» թերթին տված հարցազրույցում նա ասել է, թե հնարավոր է, որ ղարաբաղյան բարդույթը, որ, իբր, գալիս է դեռեւս առաջին հազարամյակից, կավարտվի մինչեւ երկրորդ հազարամյակի վերջը կամ երրորդ հազարամյակի սկիզբը:

Չգիտենք՝ Կազիմիրովը որքան սեր ունի կատակաբանության նկատմամբ, իսկ որ պատմության հարցերում խարխափում է խավարի մեջ, դա պարզ երեւում է. առաջին հազարամյակում, ավելի ճիշտ՝ 18-րդ դարից առաջ Արցախ-Ղարաբաղում ադրբեջանցի կամ օղուզ թուրք ոտք դրած չի եղել:

Հունվարի 31-ին երեկոյան հեռուստատեսության էկրանին երեւաց Աշոտ Մանուչարյանը: Առաջին խոսքերից կարելի էր ենթադրել, թե Արցախի ու ՀՀ փրկության ուղին պիտի նշի: Սակայն հետո ամբողջ ելույթն ուղղեց հանրապետության ղեկավարության ու հատկապես Վանո Սիրադեղյանի դեմ եւ արեց հայտարարություններ, որոնցից յուրաքանչյուրը մարսելու համար, ինչպես ասում են, փթերով մեղր պիտի խառնել...

Փետրվարի 1-ին Մոսկվայում խոսք է եղել այն մասին, որ Ադրբեջանի կառավարությունն սկսել է Հորադիզ կայարանի վերանորոգումը: Այդ նշանակում էր՝ կայարանը նրանք ազատագրել էին արդեն: Իսկ մեր լրատվությունը նման բան չգիտեր:

Փետրվարի 2-ին Ադրբեջանում հրապարակվել է Հեյդար Ալիեւի հայտարարությունը, որով հայկական լրատվությունը եւ պաշտոնեությունը մեղադրվում են կեղծարարության եւ խարդավանքից լուրեր տարածելու մեջ. իբր, սրանք պատրաստ են սանձազերծել ինքնիշխան Ադրբեջանի դեմ, բռնագրավել նրա տարածքները. 93-ի դեկտեմբերից էլ լայնահուն հարձակման են անցել Թարթառի ու Բալլականի ուղղությամբ՝ նպատակ ունենալով խարխլել Ադրբեջանը: Եվ, այսուամենայնիվ, մեծահոգի ղեկավարը խոստանում էր ներումն ու կենսապահովություն բոլոր նրանց, ովքեր զենքը ցած կդնեն եւ հպատակություն կհայտնեն: Չէ՞ որ նրանք բոլորն էլ Ադրբեջանի քաղաքացիներն են, իսկ «Ղարաբաղն էլ Ադրբեջանի անկապտելի մասն է» («Երկիր», փետր. 4):

Այս առթիվ բանասեր Ս. Զոլյանը հիշեցնում էր, թե Ալիեւն ինքն էր սկսել հայերի կողմից «սանձազերծված» պատերազմը, ինքն է, որ խոստացավ հաղթական երթով հունվարի 8-ին մտնել Ստեփանակերտ եւ հունվարի 17-ին էլ տարածաշրջանային (մեծ հաղթանակի առթիվ) խորհրդակցություն անցկացնել Ֆիզուլի-Կարյագինոյում: Հիմա հայ ժողովո՞ւրդն է մեղավոր, որ ինքը չի կատարել իր խոստումները, կանգնած է խայտառակ պարտությունների հանրագումարի առաջ... Ինչ վերաբերում է արցախցիներին խոստացվող ներողամտությանը, մանավանդ, որ «Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի անկապտելի մասն է», ապա մի՞թե որեւէ իրատես մարդ էլ կհամարձակվի՞ նման հիմարություն հրապարակել («Երկիր», փետր. 4):

Փետրվարի 3-ին հեռուստատեսությամբ հարցազրույցի էր հրավիրված ներքգործնախարար Վ. Սիրադեղյանը, որն սկզբից իսկ իր այս ելույթը համարեց «հայտարարություն մի հայտարարության առթիվ, այն հայտարարության, որ Աշոտ Մանուչարյանն էր արել հունվարի 31-ին:

– Նա հրապարակ է եկել այն ժամանակ, երբ ՀՀ ու ԼՂՀ համագործակցության սկիզբ է դրվել, եւ փորձում էր խանգարել դրան, խափանել,- կտրուկ ասաց Սիրադեղյա-

նը եւ հետո նրան մեղադրեց հետեւյալ հանցանքների մեջ (օգտվում եմ իր ելույթի ժամանակ իմ գրի առածից).

– Մանուչարյանը նպատակ ուներ Ղարաբաղում ստեղծել դաշնակցական կառավարություն, երբ մենք գտնում ենք, որ այնտեղ պիտի լինի Հայաստանի իշխանության տարբերակը, ՀՀՇ-ական կամ մի ուրիշ տեսակ։

– Նա ի՞նչ է արել մեր հանրապետությունում, կարմիր լաթը ձեռին թափ տալով՝ մեզնից փախցրել է մեր հարեւաններին, նույնիսկ Իրանին։ Հիմա ի՞նչ կարող է անել, միավորե՞լ ազգային ուժերը. ո՛չ, միայն նոր պառակտումներ կստեղծի։ Նա մեզանում քայքայեց կոմունիստական կարգը, ապա սկսվեց երկրի քայքայումը։ Պառակտում ստեղծվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեում։ Առհասարակ նրա հոգուն դեմ է միասնությունը, համախմբվածությունը։ Կոմսոմոլից էր եկել «Ղարաբաղ» կոմիտեի կեսը, իսկ այդպիսիք ոչ մի արքություն չունեն։ Նրանց գործն էին ադամանդի ու գունավոր մետաղների դուրսբերումը հանրապետությունից, գողությունները, վալյուտային գործարքները, հարազատներին հովանավորելը։ Վերջին մեկ տարում մենք դա վերացրինք, եւ զայրացած այն մարդիկ, որոնք օգտվում էին՝ այս Մանուչարյանը, Վահան Շիրխանյանը եւ մտերիմները։ Երկու միլիոն դոլլարից ավել փոխանցվել է արտասահմանյան երկրներ, եւ հիմա դժվար է պարզել, թե որտե՛ղ է դոչը...

Համբոյի (Համբարձում Գալստյան՝ Երեւանի քաղխորհրդի գործկոմի նախկին նախագահը) նախաձեռնությամբ քարածխի անպետք փոշուն 13 միլիոն տվեց՝ նրա մտերիմներին շոյելու համար։ Ես կանգնեցրի այդ գործարքները Ռուսաստանի ու Պարսկաստանի հետ... Ժոկոն (ՀՀ վարչապետի նախկին առաջին տեղակալ Գեորգի Վարդանյան) ու Համբոն հիմա կատաղած են, որ իրենց ու գործակիցների քթներին տվել եմ։ Դավիթ Վարդանյանը եւս խառնված է այս ամենին, այդ պատճառով էլ խոսում է իմ դեմ... Իսկ այդ բոլորի գաղափարական ղեկավարն ու կազմակերպիչը Մանուչարյանն է... Եվ ես, որ այս ամենի մասին հաճախ լռել եմ՝ գոնե եղած պակասավոր համերաշխությունը պահպանելու համար, սխալվել եմ չարաչար»։

Այսքանն ասում էր հանրապետության ներքգործնախարարը, որի խոսքը չէր կարող լոկ հայտարարություն լինել, ինչպես այն ինքն էր կոչել սկզբից։ Դա պաշտոնեության մասին մեղադրական էր, հասարակությանը եւս հայտնի հանցագործությունները բացելու, երկիրը քանդողների անուններն ու հասցեները մատնող մի գործողություն, որին պետք է հետեւեր համաժողովրդական դատաստանը։ Իսկ արվելո՞ւ էր այդ։

⟡ ⟡ ⟡

Այս օրերին Ստամբուլում տեղի ուներ միաստվածականների կրոնական խորհրդաժողով, որին ներկա հայ պատվիրակությունը հեռացավ խորհրդաժողովից, երբ հայտնի դարձավ, որ թուրքական իշխանությունները այցելագիր չեն տվել Հայոց եկեղեցու Արցախի թեմի առաջնորդ Պարգեւ եպիսկոպոս Մարտիրոսյանին, որը պետք է ընթերցեր Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի ուղերձը («Ազգ», փետր. 16)։

Փետրվարի 8-ին ԼՂՀ բանակի հրամանատարի տեղակալ Սեյրան Օհանյանը հայտարարել էր, թե իրենց բանակը հաջողությամբ իրականացրել է սեփական խնդիրը՝ «Կասեցնել հակառակորդի առաջխաղացումը ճակատի բոլոր հատվածներում եւ ուժասպառ անել նրան»։

Ապա կատարելով վերջին ամիս ու կեսի մարտերի հաշվեկշիռը՝ հիշեց, որ «Ադրբեջանական բանակն այդ ընթացքում կորցրել է մոտ 5000 զինվոր ու սպա, 62 միավոր զրահատեխնիկա (այդ թվում՝ 36 տանկ), մեկ ռազմական ինքնաթիռ, 12 հրետանային կայանք, որից 3-ը՝ «Գրադ»։ Այդ ընթացքում ղարաբաղյան կողմը կորցրել է մոտ 300 զինվոր, 29 միավոր զրահատեխնիկա... Մարտական տեխնիկայի կորուստները վերականգնվել են ռազմավարի շնորհիվ («Ազգ», փետր. 8)։

⟡ ⟡ ⟡

Վերջին ժամանակները, երեւի նկատի առնելով ռուսական միջնորդությունը եւ նրա մերժումն իր հանրապետության կողմից, Ադրբեջանի արտգործնախարար Հասան Հասանովն «Ազատություն» ռադիոյով հայտարարեց. «Եթե մի պետություն իր հողի ազատագրումը, անկախությունը, տնտեսության զարգացումը կապում է որեւէ ուրիշ երկրի հետ, ապա այն արհեստական պետություն է։ Ադրբեջանն իր արտաքին քաղաքականության մեջ հույսեր է կապում միայն իր հետ» («Ազգ» , փետր 8)։

Անկասկած այս գիտակցությամբ էր, որ այդ Ադրբեջանը փետրվարի սկզբներին նորից բորբոքել էր մարտերն Արցախի դեմ, լարել իր ունեցած-չունեցած ուժերը, զանգվածային ոչնչացման մեքենաները...

⟡ ⟡ ⟡

Այսօր Ս. Պետերբուրգում տեղի ունեցած ԱՊՀ միջխորհրդարանական համաժողովը որոշեց ղարաբաղյան հակամարտության լուծման խնդիրը լրջորեն քննել հենց այդ խնդրին նվիրվելիք հատուկ հանդիպմամբ, որ տեղի կունենա գարնանը Ղրղզստանի մայրաքաղաք Բիշքեկում («Ազգ», փետր. 10)։

Փետրվարի 8-ին, մեծաթիվ կառավարական պատվիրակության գլուխն անցած, ՀՀ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը մեկնել էր Լոնդոն։ Երկու օր հետո, փետրվարի 10-ին, Կարլտոն հյուրանոցում, հանդիպելով լրատվության ներկայացուցիչների հետ, նա մեկնաբանեց իր (կառավարության) դիրքն ու ծրագրերը ղարաբաղյան հակամարտության խնդրում, բավական բացահայտ ու աներկդիմի ներկայացրեց դրանք, անկասկած, գոհություն տալով բոլոր նրանց, որոնք սպասում էին այդ խնդրի արդար լուծմանը։

Ահա նրա դիրքորոշման հիմնական դրույթները՝ ներկայացված «Ազգի» հատուկ թղթակից Համլետ Գասպարյանի կողմից (փետր.11)։

Նախագահը պատմում է հակամարտության գոտու բարդացումները, մարտնչող երկու կողմերի անհանդուրժողականությունը, մանավանդ՝ Ադրբեջանի՝ Հայաստանը բարդույթի ոլորտը քաշելու ջանքերը եւ եզրակացնում, որ այս ամենը կարող է հասցնել խոշոր պատերազմի Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջեւ։ Ուստի հարկ է, որ մեծ տերությունները, նրանց հետ էլ Մեծ Բրիտանիան, Ադրբեջանին համոզեն ընդունել ԵԱՀԽ ծրագիրը, նրանից համարյա չտարբերվող ռուսական միջնորդությունը։

Ո՞րը կլինի Լեռնային Ղարաբաղի խնդրում Հայաստանի դիրքը՝ ծայրահեղ բարդացման դեպքում։ Նախագահն այստեղ չէր թաքցնում ոչինչ. «Հայաստանը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությանը ռազմական ձեւով կմիջամտի միայն այն դեպքում, եթե Ղարաբաղի բնակչությանն սպառնա ցեղասպանության կամ բռնի տեղահանման վտանգը։ Այդ դեպքում,- ընդգծեց Տեր-Պետրոսյանը,- Հայաստանը կմասնակցի հակամարտությանը՝ անկախ այն բանից, թե այդ ժամանակ ո՛վ կլինի իշխանության գլուխ։ Դա կախված կլինի ժողովրդի կամքից։ Մեր ժողովուրդը թույլ չի տա նոր ցեղասպանություն»։

Միայն փոխզիջումների միջոցով, երկկողմ զիջումներով հնարավոր է հասնել հարցի լուծմանը։ Ապա. «Հայկական կողմն ունի երկու նվազագույն սկզբունք (այսինքն՝ անզիջելի.- Բ. Ու.)։ Նախ՝ ԼՂ-ի կարգավիճակը պետք է որոշվի միջազգային կազմակերպությունների կողմից, որը եւ բացառի ադրբեջանական կողմի որեւէ կամայականություն. եւ երկրորդ՝ միջազգային հանրությունը պետք է երաշխավորի Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը»։ Նախագահը զինված խաղաղապահությունը համարեց առայժմ միակ երաշխիքը, որով կարող է ապահովվել Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը, քանի որ այսօր ո՛չ Ռուսաստանը, ո՛չ ԵԱՀԽ-ը եւ ո՛չ էլ միջազգային որեւէ կազմակերպություն իրական երաշխիքներ չի տալիս։ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը սխալ համարեց Ղարաբաղի հարցի համեմատությունը Վրաց-աբխազա-

կան հակամարտության հետ, քանի որ Վրաստանն ունակ է աբխազներին երաշխիքներ տալ, Ադրբեջանը Ղարաբաղին՝ ոչ:

Վերջապես մի՞թե կարելի է մոռանալ. Ադրբեջանում հայերին միայն կոտորում են, իսկ Վրաստանում աբխազների զանգվածային ջարդ չի արձանագրված,- չասաց նա, սակայն ասվածից էլ հասկանալի էր այս էականը:

Մյուս կարեւորագույն հարցը՝ շոշափված, ավելի ճիշտ՝ պատասխան ստացած նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի կողմից, Այսրկովկասում Ռուսաստանի խաղացած եւ խաղալիք դերն էր: Նա ասաց. «Շրջանի (Այսրկովկասի.-Բ. Ու.) հարցերի կարգավորման մեջ չափազանց կարեւոր է Ռուսաստանի դերը, որն իր հեռանալուց հետո խանդոտ հետեւում է այնտեղ ծավալվող իրադարձություններին: Ռուսաստանը չի կարող հանդուրժել,- շեշտեց Տեր-Պետրոսյանը,- որ ստեղծված վակուումը լցնեն Թուրքիան, Իրանը կամ ՆԱՏՕ-ն: Նա գործնական համարեց Ռուսաստանի նոր նախաձեռնությունը, որը իրականում շատ չի տարբերվում ԵԱՀԽ ծրագրից, բացի մեկ չափազանց կարեւոր հարցից. Լեռնային Ղարաբաղի սահմաններում տեղակայել ռուսական խաղաղարար ուժեր, որոնց, ենթադրվում է, կարող են մաս կազմել նաեւ միջազգային չեզոք ուժեր, մասնավորապես ԵԱՀԽ 400 դիտորդները»:

Ուրեմն, այստեղ միշտ էլ տիրական է լինելու Ռուսաստանի ձայնը: Սա այն ճշմարտությունն է, որը չի կարող չհասկանալ իրեն ու պատմության ընթացքը հասկացող ոչ մեկը: Բայց մի՞թե այս մեծ ու անբեկանելի ճշմարտությունն անհնար էր հասկանալ առաջները, ասենք՝ 90-91 թվականներին, երբ ՀՀՇ-ական Տեր-Պետրոսյանը համառորեն բացառում էր այդ նույն Ռուսաստանի դերն Այսրկովկասում, կանխատեսում նրա անվերադարձ հեռացածությունն այստեղից: Չէ՞ որ այդ շրջանում եւ հետո, մասնավորապես 91-92 թվականների մեր ողբերգական կորուստներն արդյունք էին այս մտայնության եւ նույն մտայնության հետեւողական կիրառումների:

Ինչեւէ, գոնե այսուհետ հասկանանք մեր շահն ու անելիքը:

Նաեւ մի ո՛չ երկրորդական խնդիր, որի վերաբերյալ դեռեւս պատրանքներով տարվելու իր սխալն էր կրկնում մեր նախագահը: Թղթակիցն այդ առթիվ հաղորդել է. «Անդրադառնալով Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության մեջ նավթի գործոնին, նախագահ Տեր-Պետրոսյանը համաձայնեց, որ այդ խաղաքարտը չափազանց կարեւոր է, եւ Ալիեւն այն օգտագործում է ոչ միայն Ռուսաստանի, այլեւ Արեւմուտքի ու Թուրքիայի հետ իր հարաբերություններում, սակայն Հայաստանը հույսը դնում է միակ հակափաստարկի վրա՝ թե այդ հարցում Ադրբեջանի ու գործակիցների միջեւ կծագեն հակասություններ, որ արդեն իսկ նկատվում են նրա ու Արեւմուտքի միջեւ»:

Փետրվարի 9-ին Անկարայում գտնվող Հ. Ալիեւը հայտարարել է, թե ինքը կողմ է, որպեսզի ղարաբաղյան բարդույթը լուծվի եռակողմ՝ ԱՄՆ, Թուրքիա, Ռուսաստան նախաձեռնությամբ՝ երեւի մտածելով, թե այնտեղ Թուրքիան, նրա թելադրանքով էլ ԱՄՆ-ը, կունենան ադրբեջանամետ դիրք, կմնա մի Ռուսաստան, որին էլ ինքը կգրավի իր հին ու վարժ եղանակով՝ կաշառքով («Երկիր», փետր. 11):

Փետրվարի 11. ՀՀ-ում փախստականների կոմիտեի նախագահ Վլադիմիր Մովսիսյանը շուրջ մեկ շաբաթ ԼՂՀ-ում էր եղել, վիճակն էր ուսումնասիրել, գործնական հունի վրա էր դրել վերականգնողական աշխատանքները: Ասում է՝ հայրենի բնակավայրեր վերադարձող փախստականների համար տրվում է ամեն հնարավորը, քանի որ ՀՀ կառավարությունն այդ նպատակի համար հատկացրած է եղել հինգ միլիարդ ռուբլի, որով կվերականգնվի եւս 1000 առանձնատուն: Սակայն ավերածություններն ու ցավերն այնքան շատ են, որ կարիք է զգացվում նոր միջոցների: Ուրեմն բարեգործներն ու կարող ազգակիցները, ով էլ որ նրանք կան, պետք է գործի լծվեն, օգնեն, որ կարճ ժամանակում Արցախն ունենա նորմալ կյանք ու բարեկեցություն:

Փետրվարի 14-ին Երեւանի նախկին քաղաքապետ Համբարձում Գալստյանի ելույթը թե հարցազրույցը ցուցադրեցին հեռուստատեսությամբ: Մեղադրանքներ էին, որ հորդում

էին Վանո Սիրադեղյանի ու մերձավորների հասցեին: Ճի՞շտ էին նրանք, խոստանում էր ապացուցել, հաստատել... Սակայն այս չէր կարեւորը, այլ այն, որ այդ «Ղարաբաղ» կոմիտե կոչվածի բոլոր անդամները վերջերս իրար դեմ այնքան մեղադրանքներ հանեցին, այնքան մուր ու աղտեղություն թափեցին իրար վրա, որ լսողը չի կարող չմտածել, թե այդ կոմիտեն եղել է կեղտոտ, ապազգային, պարզապես փողոցից հավաքված շառլատանների մի խմբակցություն:

Գալստյանն իրավացի է, երբ զարմացած ու զայրացած է հանրապետության պրեզիդենտի անտարբերությամբ: Բայց չէ՞ որ այդ կեղտոտողներն ու կեղտոտները իր զինակիցներն են, երեկվա ու այսօրվա իր պաշտոնակիցները, որոնց յուրաքանչյուր քայլի համար պատասխանատու է նաեւ ինքը:

Գալստյանն այդ մեղադրանքները մի քանի տեսակ խոնարհեց-հոլովեց, որոնցից մեկն էլ այս էր. «Նորմալ որեւէ երկրում նախագահի մերձավորի մասին հրապարակ հանված հանցանքը պետք է դիտվեր մեղադրանք նաեւ նախագահի հանդեպ: Եթե Սիրադեղյանի հասցեին հրապարակված մեղադրանքները ճիշտ են, այսինքն՝ նախագահի երկու մերձավորագույն ընկերներից մեկը՝ քաղաքապետը, գող է, մյուսը՝ ազգային անվտանգության գծով գլխավոր խորհրդականը՝ լրտես, նախագահը պետք է հրաժարական տա: Հակառակ դեպքում մեղադրանքներ ներկայացնողը պետք է ամենախիստ պատասխանատվության ենթարկվի: Մեր նախագահն առայժմ լռում է» (իմ գրառումից):

Բայց նախագահն իսկապե՞ս լռում է:

Դարձյալ **փետրվարի 14.** Վերջին օրերին Ադրբեջանի հեռուստատեսությամբ ցույց էին տալիս հայ գերիների, բարբաջում նրանցից, չգիտես ի՛նչ ահավոր եղանակներով կորզված խոստովանություններ ու ինքնամեղադրանքներ: Սակայն երեկ Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Բաքվում միջազգային պատասխանատու մարմինների ներկայացուցիչներին թույլ չէին տալիս հանդիպելու հայ գերիների հետ:

Այսօր էլ մերոնք ցույց տվին գերի վերցված թուրքերին, որոնք խոսքերը մեկ արած այն էին ասում, թե իրենք զոռով քշվել-բերվել են այս ճակատը, ու իրենց կռվելը հանցանք է, ուստի եւ իրենք չեն կռվում, այլ փախչում են կամ հանձնվում: Մոտավորապես նույնն ասաց նաեւ օսմանլու թուրքը:

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ տեղեկացրին Թուրքիայի արտգործնախարար Հիքմեթ Չեթինի խոսքը. «Շատ հաճախ խաղաղության հասնում ենք պատերազմով: Բոսնիայում դա հիմա է պետք մուսուլմանների իրավունքների պաշտպանության համար: Եթե սերբերը չհնազանդվեն, մենք պատրաստ կլինենք բոլոր միջոցները գործադրել ՄԱԿ-ի որոշումն իրականացնելու համար...»:

Եվ մենք զարմանում ենք, երբ մեզ են սպառնում:

◇ ◇ ◇

Լ. Տեր-Պետրոսյանի պատվիրակությունը Թիֆլիսում է, բանակցություններ է վարում Շեւարդնաձեի հետ: Ասում են՝ նախագահների փակ առանձնազրույցում խոսք է գնացել ղարաբաղյան բարդույթի լուծման մասին, ապա որոշել են կազմակերպել Այսրկովկասի երեք պետությունների ղեկավարների խորհրդաժողով՝ Բ. Ելցինի գլխավորությամբ:

Փետրվարի 17. Վերջին օրերին, ըստ մեր լրատվության, ռազմաճակատի տարբեր մասերում, հատկապես Քելբաջարում ծանր մարտեր են եղել, հայ զորքերը թշնամու բոլոր գրոհները ետ են մղել, հասցրել մեծ վնասներ: Օրինակ Օմարի մոտ 4 օրվա ընթացքում թուրքը կորցրել է 400 ասկյար:

Սակայն Բաքվի ձայնն անընդհատ թմբկահարում է իրենց աննախադեպ «հաջողությունները», հայրենակիցներին ոգեւորում ամենաուրախալի լուրով. իբր, ադրբեջանցի փախստականները վերադառնում են Ֆիզուլու եւ Աղդամի շրջանների ազատագրված գյուղերը («Ազգ», փետր. 17):

◇ ◇ ◇

Այսօր Օմարի լեռնանցքի դիմաց ԼՂՀ զորամասը գրավել է թշնամու մեկ տանկ, վայր գցել ռազմական մեկ ինքնաթիռ, որի երկու սավառնորդներն էլ գերի են վերցվել, հաղորդեց մեր «Լրաբերը»:

Հաջորդ օրվա թերթում ճշգրտված էր այս լուրը. Օմարի լեռնանցքի մոտ գցված ինքնաթիռի օդաչվի ճակատագիրը հայտնի չէ: Իսկ, ահա՛, նույն օրը Վարդենիսի շրջանի տարածքում գցված մի ինքնաթիռի երկու օդաչուները բռնված են («Երկիր», փետր. 18):

Երևում է Ադրբեջանը, ցամաքում անվերջ ձախողվելով, որոշել է իր հարցերը լուծել օդից...

◇ ◇ ◇

«Միջազգային զգոնություն» կոչված հասարակական կազմակերպությունն Ադրբեջանի ու Հայաստանի փորձագետ-ներկայացուցիչներին հրավիրել էր Նորվեգիայի մայրաքաղաք Օսլո՝ ղարաբաղյան հակամարտության լուծման ուղիներ փնտրելու: Հայաստանը հրաժարվել էր իր փորձագետներին ուղարկելուց: Սա հիմք դարձավ, որ Ադրբեջանի արտգործնախարարությունը հատուկ հայտարարությամբ դատապարտի Հայաստանին՝ «Ադրբեջանի հետ ուժի դիրքերից խոսելու և ադրբեջանական տարածքների բռնագրավումները շարունակելու մեջ»: Տեսե՛ք-տեսե՛ք, հիմա էլ միջազգային կազմակերպության հրավիրած հավաքին չի ներկայանում...

Այս մեղադրանքին պատասխանելով՝ ՀՀ արտգործնախարարությունն իր ներկայացուցիչներին չուղարկելը պատճառաբանեց նրանով, որ հավաքին հրավիրված չեն եղել «ԼՂՀ օրինական իշխանության ներկայացուցիչները» («Ազգ», փետր. 19):

Ուրեմն, ՀՀ իշխանություններն սկսեցին ճանաչե՞լ այդ ԼՂ հանրապետությունը:

Փետրվարի 19-ին առավել ճշգրտվեց տեղեկությունը. Վարդենիսում գերվել է գցված ինքնաթիռի մեկ օդաչու՝ թաթար Մարատ Իչկենովը, որ վարձվել է Ղրղզստանում, ամսական 1000 դոլար է ստանում, 300 դոլլար էլ լրացուցիչ՝ յուրաքանչյուր թռիչքի համար:

Գերված մյուս օդաչուն հինգշաբթի օրը ԼՂՀ-ում գցված ինքնաթիռինն է եղել («Ազգ», փետր. 19):

Փետրվարի 18-ին ԼՂՀ ուժերը լրիվ գրավեցին Օմարի լեռնանցքը և առհասարակ Քալբաջարի հյուսիսային ողջ տարածքը՝ տեր դառնալով մեծաքանակ ռազմավարի և թշնամուն պատճառելով զինուժի լցալի կորուստ («Երկիր», փետր. 19):

◇ ◇ ◇

Նախօրոք արված լրատվությամբ՝ այսօր 18-րդ անգամը պետք է Ստեփանակերտ հասներ բարոնուհի Քերոլայն Կոքսի խումբը, որ բաղկացած է դիվանագետներից ու լրատվության աշխատողներից:

Այստեղ ուղևորվելուց առաջ, փետրվարի 8-ին, բարոնուհի Կոքսը եղել է ԱՄՆ-ում, մասնակցել է Հարվարդի համբավավոր համալսարանում կազմակերպված հայանպաստ մի շատ կարևոր միջոցառման (ասուլիս «Հայաստանը, Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքականությունը, արժեքները և մարդասիրական միտումները» թեմայով): Ելույթ է ունեցել, պաշտպանել իրեն այնպես հարազատացած Արցախի դատը և, ցույց տալով աշխարհի աչքի առաջ, ուրեմն և իր երկրի աչքի առաջ կատարվող անարդարությունները, որ գործվում են ազատ կյանքի համար արյան ու եռանդի վերջին պաշարները ծախսող այդ փոքրիկ երկրի դեմ, մանավանդ բրիտանական անտարբերությունն ու ակնհայտ մերժնայնությունները, ասել է՝ «Դրանց առկայությամբ ես ամոթ եմ զգում բրիտանացի լինելուս համար»:

Փետրվարի 19-ին Երևանում, Ստեփանակերտ ուղևորվելուց առաջ, բարոնուհի Քոքսը հայտարարեց. «Ես մեծ մարդասեր Անդրեյ Սախարովի աշակերտուհին եմ ու նրա գաղափարի զինվորը, ես միշտ կլինեմ զոհի կողքին, կպայքարեմ մինչև վերջ, մինչև Արցախի վերջնական հաղթանակը»:

Բարոնուհի Կոքսն այս անգամ Արցախին նվեր էր բերել 42 տոննա բեռ՝ դեղորայք, բուժսարքավորում, շտապ օգնության երկու մեքենա և հետագա օգնության արտագին խոստումներ:

◇ ◇ ◇

Ըստ երևույթին Ադրբեջանը, Հայաստանն ու ԼՂՀ-ը նախապես դիմած են եղել Ռուսաստանին՝ պատերազմը դադարեցնելու համար: Այսօր (փետր. 19-ին) Մոսկվայում Ռուսաստանի պաշտպանության նախարար Պավել Գրաչովը, նախարարներ Սերժ Սարգսյանին, Մամեդռաֆի Մամեդովին ու ԼՂՀ ռազմական ուժերի ներկայացուցիչ Սահակյանին մեկտեղ հավաքելով, վճռաբար հայտարարել է. «Եթե այս հանդիպումն էլ ապարդյուն անցնի, ես այլևս հանդես չեմ գա որպես միջնորդ»:

Ասում են՝ պետք է վճռվեր հրադադարի, գրավյալ տարածքներից զորքերի դուրսբերման և հարակից հարցերը, որպեսզի հետո էլ սկսվեին բանակցությունները՝ հակամարտությանը վերջ տալու նպատակով:

Այս հանդիպման ընդունած փաստաթղթի մասին մամուլում խոսք է ասել ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի մշտական հանձնաժողովի քարտուղար Սուրեն Զոլյանը՝ փաստաթուղթը հայտարարելով անընդունելի՝ թե քաղաքական և թե ռազմական առումներով: Փաստաթուղթը կոչվում է «Հայ-ադրբեջանական հակամարտության մասին»: Բայց չէ՞ որ հակամարտությունն Ադրբեջանի ու ԼՂՀ միջև է: Ոչ մի խոսք չկա գրավյալ տարածքների վերադարձնելուց հետո անմիջապես իրականացվելիք միջոցառումների մասին, ուրեմն, հայ զորքերի դուրս բերումից, այսինքն ԼՂՀ-ն ուժազրկելուց հետո, Ադրբեջանը կարող է անել այն, ինչ իրեն է ձեռնտու:

Մի խոսքով՝ դարձյալ ընդունվել է մի փաստաթուղթ, որի մեջ արհամարհվում է ԼՂՀ իրավունքները: Այն ո՞վ պիտի ընդունի:

Նույնիսկ այս պարագայում, Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարության այսօրինակ դիրքորոշման դեպքում, Թուրքիայի արտգործնախարար Հիքմեթ Չեթինը հայտարարեց, թե չի կարելի ընդառաջել «Մոսկվայի միակողմանի միջնորդություններին», ԵԱՀԽ-ը չի կարող հավաքվել, հարցը քննության դնել, քանի դեռ «հայերն անվերապահորեն ետ չեն քաշվել» և «Անկարելի է զիջում անել այն հարցում, որ Ղարաբաղն ադրբեջանական տարածք է»: Իսկ եթե է՛ն գլխից վճռված է, որ Ղարաբաղն ադրբեջանական տարածք է, և այստեղ ուրիշ ոչ մի խոսք ու կարծիք չի կարող լինել, ոչ մի զիջում ու փոխադարձաբար ընդունելի տարբերակ, այդ ժամանակ էլ ինչի՞ համար պիտի հավաքվեն, ինչի՞ շուրջ պայմանավորվեն...

Փետրվարի 20-ին քաղաքից թերթեր բերին, և «Երկիր»-ի ս. թ. փետրվարի 3-ի համարում կարդացի Նաիրի Բաղալյանի «Բանակին ռեզերվ ու ապահովվածություն է հարկավոր» ակնարկը՝ բերված Մարտակերտից (տակը «Մարտակերտ» է գրված: Մտածեցի, որ լավ է մեր լրագրողները ճակատի գիծ էլ են գնում):

Երևում է, որ տղան եղել է ռազմաճակատի գծում, ծանոթացել է կռվողների կյանքին, իմացել հոգսերը, ցավով խոսում է կռվող զինվորի անմխիթարական, պարզապես ողբերգական վիճակի հանգամանքներից: Կարելի՞ է պատկերացնել՝ այսօր արդեն աշխարհին իր հաղթանակներով, նույնիսկ նվաճումներով հարուստ կենսագրությամբ հայտնի արցախցի զինվորն իրականում կարիքավոր մարդ է և օրվա մեծ մասն անց է կացնում կիսաքաղց վիճակում: Ահա թե նրան ինչպես է տեսել մեր լրագրողը. «Պատկերացնելու համար, թե ի՛նչ պայմաններում է հայոց ներկա պատմության տարեգրության հեռոսական էջերը գրում արցախցի զինվորը, տեղեկացնեմ, որ նրանց մեծ մասը, ում հետ ինձ հաջողվեց զրուցել, այս տարիների ընթացքում կամ համազգեստ չի ստացել, կամ էլ

ստացել է մեկ կամ երկու անգամ։ Իսկ ձմեռային պայմաններում կռվելու համար անհրաժեշտ տաք արտահագուստի մասին խոսելն ավելորդ է։ Ի ցավ արցախցու եւ համայն հայության, այն, ինչով այսօր արցախցի զինվորը ծածկում է իր մերկությունը, գլխավորապես հանված է սպանված ադրբեջանցիների վրայից։ Ամեն-ամեն ինչ՝ սկսած կոշիկից, վերջացրած գլխարկով։ Ավելի լավ չէ նաեւ նրանց ընտանիքների սոցիալական ապահովվածությունը։ Նրանցից շատերը իրենց, այսպես կոչված, աշխատավարձի 10 հազար ռուբլին (150 դրամը) վերջին անգամ ստացել են անցյալ տարվա մայիսին։ Համեմատության համար նշեմ, որ Ստեփանակերտում 1 տուփ հայկական ծխախոտը արժե 5-6 հազար ռուբլի...

Արցախյան գումարտակի գլխավոր գործող անձինք կռվում են կիսաքաղց։ Ինքս եմ ականատես եղել, թե ինչպես էր արցախյան բանակի երեւի թե ամենամարտունակ (եթե կարելի է համեմատություն անել) կազմավորումներից մեկի՝ Ստեփանակերտի գնդի այն վաշտը, որը ժամանակին գլխավորել էր լեգենդար Բեկոր Աշոտը, ճակատամարտի գնալուց առաջ ձեռքից ձեռք փոխանցում օրապահիկ ստացած մի քանի հացը։ Հացի մի-մի փոքրիկ կտոր կտրելով՝ յուրաքանչյուրը շարժվում էր մարտական առաջադրանքով նախատեսված ուղղությամբ, եւ այդ մի կտոր հացը պետք է լիներ այն սնունդը, որը նրանց ուժ պետք է հաղորդեր գուցե թե ամբողջ օրը ձգվելիք ճակատամարտում։ Այդ մի կտոր հացը պետք է վերականգներ նրանց այն ուժերը, որ կորցրել էին 20 օր առաջ Ֆիզուլու եւ նախորդ օրը՝ Աղդամի ճակատներում ունեցած ծանր մարտերի ժամանակ, եւ որոնցից հետո հանգստանալու, ուժերը վերականգնելու հնարավորություն գումարտակը չուներ, քանի որ այս անգամ արդեն Մարտակերտի շրջանի հյուսիս-արեւելյան ուղղությամբ թշնամու ձեռնարկած նոր վտանգավոր հարձակումը կասեցնելու համար մարտունակ օժանդակ օգնական ուժերի անհրաժեշտություն էր ծագել։ Եվ ի պատիվ նրանց, ուզում եմ նշել, որ այդ օրվա նրանց մարտական առաջադրանքը՝ վերցնել դիմացի երկու կարեւոր բարձունքները, կատարվեց փայլուն կերպով։ Մարտի սկզբից 5 ժամ անց արդեն թշնամին, մարտադաշտում թողնելով իր սպանվածներին, խուճապահար փախչում էր Մաղավուզ ու Հակոբ Կամարի գյուղերի միջեւ ընկած բարձունքից եւ միայն օրվա վերջում մթության քողի շնորհիվ հանգիստ գտավ Մատաղիս գյուղի մերձակայքում»։

Սրանից ավելի լավ, նույնիսկ տանելի չէ նաեւ զինավառության խնդիրը, որի մասին եւս լրագրողը տալիս է ճշգրիտ տեղեկություն (նրան հավատում եմ, քանի որ այցելություններիս ընթացքում ինքս էլ նույն ցավին եմ դեմ առել)։ Ասում է. «Զինամթերքը եւ զենքը գլխավորապես ռազմավար են՝ հայթայթված հակառակորդից։ Բայց դա, իհարկե, չի կարող եւ չի բավարարում օրավուր ահագնացող պատերազմի պահանջները։ Քիչ չեն դեպքերը, երբ փախչող թշնամուն ԼՂՀ բանակային կազմավորումը չի հետապնդում միայն այն պատճառով, որ վերջացած է լինում զինամթերքը»։

Լրագրողը հաղորդում է մի տեղեկություն էլ, որն ամենաճակատագրականն է, որ, հպարտության հիմք լինելով հանդերձ, կարող է դառնալ մեծ ողբերգության պատճառ։ «Արցախում այսօր զենք բռնելու տարիքի չզորակոչված տղամարդ չկա,- ասում է,- բոլորը ճակատներում են։ Սակավաթիվ են Արցախի պաշտպանների միավորումները։ Եվ սակավանում են օրեցօր։ Արցախն այլեւս ռեզերվ չունի։ Մինչ այսօր արցախցին պաշտպանել է հայության դատը, այսօր արդեն հայությունն ինքն է պարտավոր զինվորագրվել Արցախի դատին»։

Բարձր խոսք է, սակայն եւ տեղին, ամոթ չէ ասելը։ Ամոթ է լսել եւ ականջի ետեւ գցելը։

Եղվարդում նախկին արցախցի (Առաջաձորից) ծանոթ մի ընտանիք գիտեմ, տան մեծը Մայիս Շեկյանն է, մոտավորապես 60-ամյա մի մարդ, որի երեք տղաներն էլ՝ Անդրանիկը, Նվերն ու Էռնեստը, կռվում էին իրենց հայրենի Մարտակերտի ճակատներում։ Երբ դեռ կռիվ չկար, եւ աղետի գոտու շինարարական աշխատանքներն էին եռում, երեքով այնտեղ էին, գիշեր-ցերեկ տուն ու տեղից կտրված, կառուցում էին, ծառայում երկիրը վերականգնելու գործին։ Արցախում դրությունը բարդանալուն պես շտապել են այնտեղ,

թե՝ վերականգնելը հետո է՛լ կլինի, հիմա պետք է փրկենք մեր հողը։ Կռվում էին երեքով։ Մարտակերտի կողմերում լավ գիտեին նրանց անաղմուկ նվիրվածության ու մարտական անցուցադիր խիզախությունների մասին։ Նրանք Շուշին ազատագրողների առաջին շարքերում էին երեքով։ Վերջերս Էռնեստին ծանր վիրավոր բերել էին Երեւան։ Արկի բեկորներ են հանել ոտքերից, մարմնի տարբեր մասերից։ Ասում են՝ էլի կան դրանցից, էլի պիտի հանեն։

Ասում են՝ նվերը ռազմաճակատից զանգել է հորը, թե՝ այդ Էռնեստն ինչքա՞ն պիտի մնա հիվանդանոցում, զենքին տեր կանգնող չկա... Վիրավոր եղբորը հաղորդել են։ Վեր է կացել քայլելու փորձ արել, արնահոսություն է սկսվել։ Բուժողները հարկադրաբար պառկեցրել են ու կարգադրել, որ տեղից վեր չկենա, մինչեւ կարգին չբուժվի։ Իսկ նա գլուխն առած բժիշկներին էր փնովում. «Դուք ի՞նչ բժիշկներ եք,- ասում էր,- չեք էլ կարողանում այս հասարակ վերքերն արագ բուժեք»։

◇ ◇ ◇

Փետրվարի 20-ի լույս 21-ի գիշերը լոս-անջելեսահայությունը հեռուստամարաթոն է կազմակերպել մարտնչող Արցախին նյութական օգնություն հավաքելու համար եւ 12 ժամում շուրջ ինն հազար մարդ է մասնակցել միջոցառմանը, հանգանակվել է ավելի քան մեկ ու կես միլիոն դոլլար («Երկիր», մարտի 1)։

Այս միջոցառման կենտրոնում է եղել Հայ հեղափոխական դաշնակցության ամերիկյան կենտրոնի ղեկավարներից մեկը՝ «Արցախ» հիմնադրամի ղեկավար Հովիկ Սալիբյան, որը հետո էլ պետք է օգնությունն առած Արցախ գար, բաժաներ կռվողներին ու նրանց ընտանիքներին, ճակատներում օրեր ու շաբաթներ շրջեր բաժանելով հայրենապաշտպան ռազմիկների դառը ճակատագիրը։

Փետրվարի վերջերին ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի նախագահ Յան Էլիասոնը պիտի այցելեր հակամարտության գոտի՝ այցն սկսելով, իհարկե, Բաքվից։ Եվ Բաքուն մեծապատիվ հյուրին արժանավայել դիմավորելու համար եղանակ էր գտել. հարձակումներ էր ձեռնարկել ռազմաճակատի բոլոր մասերում՝ Հադրութի, Մարտակերտի, Օմարի կողմերում, նույնիսկ ՀՀ սահմանային շրջաններում, ստիպում էր, որ հայկական ուժերը պատասխան գործողություններ կատարեն, ետ մղեն իրենց զորամասերը, պատճառեն մեծամեծ վնասներ... որպեսզի հետո էլ իրենք իրավունք ունենան հայերին մեղադրելու հրադադարը խախտելու եւ Ադրբեջանի դեմ ռազմական նոր գրոհներ ձեռնարկելու մեջ։

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանական լրատվական բոլոր միջոցներով նոր լուր էր տարածվել «ԼՂՀ ինքնապաշտպանական զորամասերում լրացուցիչ 5 արգելիչ ջոկատ ստեղծված լինելու» մասին։ Այդ առթիվ ԼՂՀ Պաշտպանության շտաբի պետի տեղակալ Սեյրան Օհանյանը հրապարակեց հայտարարություն, որով ասում էր՝ «այդ լուրի մեջ ճիշտ էր միայն ԼՂՀ բառը, եւ խրախուսելի է, որ հակառակորդն արդեն սովորել է այն, օգտագործում է... Իսկ մնացածը սուտ է, անիրական, որովհետեւ ԼՂՀ բանակում արգելելու կարիք չի զգացվում։ Ադրբեջանական զորամասերն են, որ ետ են փախչում, դիմում դասալքության, եւ այնտեղ պատժիչ ջոկատները միշտ էլ մեծ գործ ունեն, տեղում գնդակահարում են, զանազան ուրիշ պատժամիջոցների դիմում... Եվ հիմա էլ այս միջոցներից փրկվելու համար ադրբեջանցի զինվորները գերի են հանձնվում, օրինակ, միայն վերջին երկու ամսում գերի են հանձնվել 60 ասկյար ու սպա, այդ թվում՝ նաեւ արտասահմանյան վարձկաններ («Ազգ», մարտի 1)։

Փետրվարի 21-ին ԼՂՀ բանակի գլխ. հրամանատարի տեղակալ գեներալ Քրիստափոր Իվանյանը տեղեկացրել է, որ Օմարի լեռնանցքի համար մղված վերջին մարտում թուրքերն ունեցել են լուրջ կորուստներ՝ 500 զինվոր ու սպա, ծանր զրահատեխնիկայի 12 միա-

վոր, այդ թվում T-72 տիպի 5 տանկ, մեկ «Գրադ» կայանք, մի քանի թնդանոթ եւ մեծ քանակությամբ զինամթերք:

Ծերունազարդ գեներալը ԼՂՀ փոքրաքանակ զինուժի դեմ հանված թշնամական գերազանց ուժերի պարտությունը բացատրեց ոչ միայն արցախցիների հմտությամբ ու խիզախությամբ, այլեւ հակառակորդի անխոհեմությամբ: Լեռնային պայմաններում ի՞նչ պետք է աներ մեծաքանակ ու անկանոն խառնիճաղանջը, որը նույնիսկ իր համար նպաստավոր պայմաններում նահանջում է ու կոտորվում:

Երեւի թե գոնե այս պարտությունից հետո թշնամին խելքի կգա եւ կհասկանա, որ Արցախի հետ ռազմի դաշտում կրակի լեզվով խոսելն անիմաստ է («Ազգ», փետր. 22):

Փետրվարի 22-ին ՀՀ պետնախարար Վազգեն Սարգսյանը, Փարիզի հայկական դեսպանատանը հավաքված հայրենակիցների առաջ ելույթ ունենալով, հանրագումարի բերեց արցախյան ռազմաճակատի վերջին ավելի քան երկու ամսվա վիճակը, ցույց տվեց, որ Հեյդար Ալիեւի ադրբեջանական իշխանությունը եւս չկարողացավ ծնկի բերել Արցախի հայությանը, հակառակը, կրեց կորուստներ, որոնց իսկական անունն է պարտություն: Պատկերացրեք, դեկտեմբերի 18-ից, այսինքն՝ Ալիեւի կազմակերպած վճռական ճակատամարտից այս կողմ թուրքերը կորցրել են շուրջ 8000 ասկյար, մենք 700: 700՝ 8000-ի դիմաց, չնայած մենք մեր 700-ն էլ մեծ կորուստ ենք համարում, քանի որ փոքրաթիվ արցախահայության համար անգնահատելի է յուրաքանչյուր անհատի կյանքը... Թուրքը զրկվել է իր մի շարք շրջաններից եւ հիմա ագրեսոր է կոչում հայերին, որոնք, իբր, նվաճել են իրենց հանրապետության 20 տոկոսը... Հիմա զինադադար է, եւ անհրաժեշտ է հակամարտությանը վերջ տալ քաղաքական ճանապարհով: Իսկ եթե հակառակորդը պիտի պատրաստվի նոր ու ավելի մեծ կռվի: Մենք իրավո՞ւնք ունենք սպասելու դրան, երբ այդպիսի շարունակությունը կարող է մահ լինել ոչ միայն Արցախի համար, այլեւ Հայաստանի... Ուրեմն, դրա համար «անհրաժեշտ է, որպեսզի ողջ հայ ժողովուրդը, արդեն ամբողջ աշխարհով մեկ, ամբողջ հայությունը,- ես սա ասում եմ ամբողջ պատասխանատվությամբ,- պատրաստվի պատերազմական վիճակի, քանի որ Ղարաբաղը չափազանց փոքր է միանգամից շատ-շատերի դեմ կռվելու համար» («Ազգ», մարտի 1):

Չափազանցո՞ւմ էր պետնախարարը: Բնա՛վ: Շատ իրատեսական էր նրա խոսքը, եւ անհրաժեշտ էր այդ նոր փորձությանը պատրաստվել ազգովին, աննախադեպ միասնությամբ, ուժերի եւ ամեն տեսակ հնարավորությունների գերագույն լարումով:

Փետրվարի 23-ին հեռուստատեսությամբ խոսեցրին Գրաչովին, եւ նա ասաց՝ 18-ին իրենք պայմանավորվել են դադարեցնել կրակը, շուտով կլինի նաեւ երեքի՝ Ռուսաստանի, Ադրբեջանի ու Հայաստանի պրեզիդենտների հանդիպումը, որը եւ կարեւորագույն քայլ կդառնա հակամարտությունը կարգավորելու ճանապարհին:

Փետրվարի 24. Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ելցինը Վլ. Կազիմիրովին նշանակել է իր հատուկ դեսպանը՝ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գծով:

◇ ◇ ◇

Նույն օրը Ադրբեջանի ազգային խորհուրդը որոշեց ամեն տարի փետրվարի 24-ը նշել որպես Խոջալուի ցեղասպանության սգո օր: Նույն օրը Մոսկվայի «Մայակ» ռադիոկայանը հաղորդեց, թե Ադրբեջանի գլխավոր դատախազը Խոջալուի ողբերգության առթիվ հանրապետության նախկին նախագահ Այազ Մութալիբովին ձերբակալելու օրդեր է ստորագրել («Երկիր», մարտի 1):

◇ ◇ ◇

Հաջորդ օրերին ճակատներում եղան հրետակոծություններ ու մանր բախումներ: Իսկ Մոսկվայի կարծիքով՝ արդեն լիակատար հրադադար էր, որովհետեւ հարկ էր ընդգծել ռուսական այս միջնորդության (փետրվարի 18-ի փաստաթղթի) նշանակությունը:

◇ ◇ ◇

Ալիեւը վերադարձել է Մեծ Բրիտանիա կատարած այցից, հիացած է իր բանակցությունների արդյունքներով, համոզված է, որ Մեյջորի իշխանությունը կկատարի իր խոստումը՝ միջազգային հավաքներում ագրեսոր Հայաստանին կստիպի հեռանալ Ադրբեջանի տարածքից, հրաժարվել Ղարաբաղի նկատմամբ ունեցած անօրինական հավակնություններից: Իսկ աշխարհի նավթային խոշոր կենտրոն դարձած Ադրբեջանը, պարզ է, կսկսի իր արդար կամքը թելադրել մեծ տերություններին («Ազգ», փետր. 25):

◇ ◇ ◇

Լրատվության մարմինների պնդումով՝ Հ. Ալիեւը կակղել է, համաձայն է ԼՂՀ եւ Հայաստանի համար միջանցք ստեղծելուն, եթե նման միջանցք ստեղծվի նաեւ Ադրբեջանի ու Նախիջեւանի միջեւ («Երկիր», փետր. 26): Ուրեմն, Լաչինն ուզում է փոխանակել Մեղրիով: Բայց չէ՞ որ Լաչինն այլեւս իրենը չէ:

Մարտի 1-ի երեկոյան Աշոտ Բլեյանին նորից ՀՀ հեռուստատեսության էկրան քաշեցին, եւ նա դարձյալ զլեց իր՝ հիմնականում արտազգային, հակահայկական (ուրեմն եւ հակամարդկային) զառանցանքները, որոնք այստեղ ներկայացնում եմ անմիջապես գրի առած պատառիկներով:

- Ես այն տիպն եմ, որն իր գործն է համարում օգնել հասարակական առաջադիմությանը:
- Մենք դժգոհ ենք մեր պատմությունից, նաեւ այսօրվանից... Ինձ անհանգստացնում են մեր հասարակական մտածողության դաշնակցականացումը, պատրանքապաշտությունը, անգիտակից վերաբերմունքն իրականությանը:
- Երեկ լսեցի Սումգայիթի տարելիցին նվիրված հաղորդումը եւ սարսափով մտածեցի՝ մարդիկ մեզ ո՞ւր են տանում, ինձ, իմ երեխայի՛ն, իմ ընտանի՛քը...
- Ենթարկվելով իր տերերի հրահանգին, լրատվությունը մեր ազգը մղում է խելագարության, միջնադար, մի կատարյալ սատանայական ջաղաց...
- «Հայաստանի Հանրապետությունը» պետական թերթ է, «Երկիրը»՝ կուսակցական, բայց երկուսն էլ նույն ավերածություններով են զբաղված:
- Մեր հասարակական կյանքն առաջ է գնում անգիտակցաբար, արյան կանչի ու ցեղի անկախության զառանցանքներով:
- 70 տարվա ընթացքում ռուսների նախաձեռնությամբ ստեղծվել էր պետական կարգ, բարեկեցություն... 90-91 թվականներին անկախացանք, փոխանակ արժեքավորելու եղածը, շուռ եկանք դեպի գլխապտույտը, աղմկոտ ազգային նկարագիրը, սկսեցինք հպարտանալ մեր ազգային արատներով...
- 88-ին փողոց ելանք այնպես աղմկոտ ու անհավասարակշիռ, ասես փորձ ու անցյալ չենք ունեցել, ոչ մի դաս չենք առել: Չէ՞ որ նույնիսկ աշխարհի հզորներին տրված չէ հակադրվելու իրավունքը...
- Ես մեկ-մեկ ինձ հյուր եմ զգում այս երկրում, քանի որ տիրապետող է դառնում դաշնակիզմը:
- Հարցը հնչակին, ռամկավարին, դաշնակցականին չի վերաբերում... Ես նույնիսկ կարող էի հանդուրժել ֆետիշացումը, առասպելացումը... Լեոյի հետ վիճելու, նրան հաղթահարելու հնարավորություն ունեմ: Բայց ինչո՞ւ չեն տեսնում «Թուրքական գաղափարաբանությունը», որպեսզի մենք ճանաչենք նրա ամենաճշմարիտ խոսքը

(Լեոյի «Թուրքահայ հեղափոխության գաղափարաբանությունը» (հատոր Ա) լույս է տեսել Փարիզում 1934-ին, քննում է հայկական ազատագրական շարժման 19-րդ դարի երկրորդ կեսի իրողություններն ու նրանց գաղափարական արծարծումները եւ շատ էլ չի տարբերվում մեծ պատմաբանի ու մտածողի մնացած գրքերից, հրապարակած ու անտիպ անհամար երկերից, որոնց առանցքը հայոց պատմությունն է, հայոց ճակատագիրը, հայ

հայրենասիրությունը։ Այնտեղ ի՞նչ է գտել նորօրյա ուրացողը, որ փորձում է նրանով խաչ քաշել Լեոյի մնացյալ ժառանգության վրա)։

- Իշխանությունը չի զբաղված իր հիմնական գործով, որը երկրի առաջադիմության ստեղծումն է։ Այդ պատճառով էլ բոլոր մարդիկ, մեզնից յուրաքանչյուրը, զբաղված է իր սեփական գլուխը պահելով։

- Մեր պետական կառույցները դատարկ բաներ են, ոչնչով զբաղված չեն, ոչ մի հեռանկար չունեն։ Այդ պատճառով էլ մեր շուրջը դատարկ մարդկանց հասարակություն է։

- Թումանյանն իր գլխապտտությամբ փակուղի մտավ (կուլտուրական անկախություն ելն, ելն...)։ Երեւի դա էլ նրան գերեզման տարավ, որովհետեւ տեսավ իր գաղափարաբանության խարխլումը.

- Չարենցը եւս։ 21-ին կար «Գիրք ճանապարհին», որը նույն գլխապտտությունն է։ Այդպես էլ 88-ին։

- Իսկ ձեր ԳԽ-ն ինչո՞վ է զբաղված, մի՞թե օրենքներ չեն ստեղծում, որ գոնե վաղը գործ դառնան,- հարցնում է նրան էկրան քաշողը։

- Դրա մասին չէ իմ խոսքը, ես գտնում եմ, որ մեր հասարակությունը չի ստեղծել այն գաղափարները, որոնք գոնե վաղը գործ են դառնալու... Չգիտեմ՝ ե՞րբ էր, որ մենք տրվեցինք թմբիրին, զառանցանքին, անլրջությանը, ինքնագոհ պոռոտախոսությանը, որոնց 1500 տարի գերի ենք եղել եւ չենք ազատվում... Իսկ հիմա հասկացե՛ք, քանի որ այսօր այս բոլորն առավել ցայտուն են... Եթե մենք մեր բախտը հանձնել ենք հրապարակի վրա գտնվողներին, ապա մենք կորած ենք։

- Հիմա իրական է սոցիալական մահը, եւ սա է, որ պետք է արձանագրենք։

- Իսկ տանիքի՝ մասին, Անդրկովկասի երեք ժողովուրդների մասին է խոսքը, ընդհանուր տան տանիքի մասին պիտի՞ մտածենք...

Այս եւ նման ուրիշ բամբառակություններ, որոնց տեղը է՝ ուր ուզես, բայց ո՛չ Հայաստանի հեռուստատեսությունը։

Իսկ ինչո՞ւ են քաշել այնտեղ։ Մանավանդ նրա զրուցակից Ռոբերտ Մավիսակալյանը, որ կարգին հայ մարդ է, հայավարի մտածող, ինչո՞ւ բերել, հրապարակ է հանել այս ամբողջ ամոթը։

Մեկն էլ կարող է կշտամբել, թե Արցախյան գոյապայքարի լուրջ տարեգրության մեջ ինչո՞ւ տեղ ես տալիս նույն այդ ամոթին, ի՞նչ կապ ունի, երբ մի ժամվա բարբաջանքի մեջ մեկ անգամ էլ չտվեց այդ «Արցախ» կամ իր հարազատ թուրքի ասած «Ղարաբաղ» անունը։

Այո՛, չտվեց, բայց խոսքը ներծծված էր նրա դեմ հորդացող մաղձով ու ատելությամբ։ Այդ Արցախի խնդրի համար է այնպես դիվոտված... Հիշեցեք նրա ուրիշ-ուրիշ խոսքերը, Բաքու-Մեքքա գնալ-գալու պատմությունը, առհասարակ նրա ամբողջությունը։

Մարտի 3-ին իմացանք, որ Ժիրայր Լիպարիտյանը դուրս է եկել արտգործնախարարությունից, նշանակվել նախագահի գլխավոր խորհրդական եւ հատուկ հանձնարարությունների դեսպան։ Այս երկրորդը երեւի միայն Արցախի խնդրին է վերաբերում։

◇ ◇ ◇

Այսօր Ստեփանակերտում Յան Էլիասոնը վստահություն է հայտնել, թե բարդույթը կլուծվի քաղաքական ճանապարհով, եւ ժողովուրդն ազատ շունչ կքաշի։ Նա այդպես է ասել, իսկ ԼՂՀ ղեկավարները մտածել են, թե Ռուսաստանը նոր միջնորդություն է սկսել, ուզում է գործ կատարել, դրանից էլ ԵԱՀԽ-ի խանդը բռնել է, ներկայացուցիչը վազել-եկել է, բայց ի՞նչ է անելու։ Գուցե խանգարի՞ ռուսներին։

Մարտի 5-ին ԼՂՀ արտգործնախարար Արկ. Ղուկասյանը հայտարարել է, թե շուտով ԵԱՀԽ-ի ու Ռուսաստանի ծրագրերը կմիավորվեն, եւ հարցի լուծումը կդյուրանա։

Իսկ Ադրբեջանից պետխորհրդական Գաբիլ Հուսեյինլին ու պաշտպանության նախարար Մ. Մամեդովը տարբեր առիթներով հայտարարել են, որ Ալիեւը Կազիմիրովին ու գեներալ Կոնդրատեւին պարզ է ասել, թե ինքը դեմ է Ռուսաստանի զորքերի հակամարտության գոտի, ուրեմն՝ Ադրբեջան, մտցնելուն, հետեւապես եւ ռուսական միջնորդությունն Ադրբեջանի կողմից չի ընդունվում («Երկիր», մարտի 8)։

Մարտի 7-ին Կազիմիրովը Բաքու տարավ ռուսական միջնորդության նոր, մշակված եւ Ստեփանակերտի ու Երեւանի հավանությանն արժանացած տարբերակը, որի մեջ, ասում էին, ռուսական զորքերը մտնում էին ոչ թե Ադրբեջան, այլ հակամարտության գոտի՝ իբրեւ խաղաղարարներ («Ազգ», մարտի 9)։

Իսկ Մաքսիմ Միրզոյանը (ԼՂՀ նախագահի խորհրդական), երեւի, իրավացի էր, երբ պնդում էր, թե Ռուսաստանն Անդրկովկաս է վերադառնում՝ իբրեւ այստեղ իր խոսքն ու գործն ունեցող փորձում ուժ, մանավանդ, երբ այդ Մինսկի խումբը ոչ մի հարց չլուծեց եւ չի էլ կարող լուծել իր ներկա հնարավորություններով (նույն տեղում)։

Կազիմիրովի ասածներից չէր կարելի եզրակացնել, թե «Զորքերի դուրսբերումը գրավված տարածքներից» նշանակում է նաեւ Լաչինից։ Իսկ Ժ. Լիպարիտյանն ասում էր՝ թուրք զորքն էլ դուրս պիտի բերվի Մարտակերտի շրջանից, եւ Շահումյանի հարցն էլ պետք է քննվի հետագայում։ Իբր, այդպիսի տարբերակ է ստեղծվել նոյեմբերի 2-8-ին Վիեննայում՝ ԵԱՀԽ-ի կողմից («Երկիր», մարտի 9)։

Մարտի սկզբից Անդրկովկասում էր Ռուսաստանի պաշտպանության փոխնախարար, գեներալ-գնդապետ Գեորգի Կոնդրատեւը՝ ռազմական մի պատկառելի պատվիրակությամբ, որ խնդիր ուներ գործել ըստ Գրաչովի ղեկավարությամբ ձեռք բերված պայմանագրի, ղեկավարել այն քայլերը, որոնց շնորհիվ պետք է ավարտվեն նախապատրաստական աշխատանքները, եւ հիմք պետք է ստեղծվի հակամարտության շրջանի խաղաղարար, մանավանդ ռուսական ուժեր մտցնելու համար։

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանական կողմն անտեսում էր ձեռք բերված պայմանագիրը հրադադարի վերաբերյալ եւ ռազմաճակատի տարբեր հատվածներում հրահրում բախումներ, զինուժի նոր կուտակումներ անում,- համարյա ամեն օր հաղորդում էին հայկական լրատվական մարմինները։

◇ ◇ ◇

Գեներալ Կոնդրատեւը, Երեւանում համաձայնության եւ բարյացակամության հանդիպելով, ասել է, եթե Ադրբեջանում եւս նման վերաբերմունք չլինի, Ռուսաստանը ստիպված կլինի դադարեցնել իր միջնորդությունը։ Եվ, ահա՝ Բաքվում ինքն ու Կազիմիրովը հանդիպեցին Հ. Ալիեւի հետ, որն էլ բացեիբաց արտահայտվեց Ռուսաստանի միջնորդության դեմ՝ գտնելով, որ այն շատ կետերով համաձայն չէ ԵԱՀԽ-ի ծրագրին։

Նույն Ալիեւը դրանից առաջ հանդիպում էր ունեցել Մինսկի խմբի նոր նախագահ Յան Էլիասոնի հետ եւ հայտնել իր համերաշխությունն այդ կազմակերպության նախաձեռնություններին՝ հորդորելով դրանք ավելի եռանդուն դարձնել («Ազգ», մարտի 3)։

Մարտի 12-ին Իջեւան-Ղազախ սահմանագլխին հանդիպեցին Ադրբեջանի ու Հայաստանի ԳԽ-ի նախագահները։ Արարքցյանը գոհ է 1.5 ժամ տեւած զրույցից, քանի որ պայմանավորվել են, թե հրադադարը հաստատուն կդարձնեն, ապա կնստեն բանակցությունների, որոնց կմասնակցի նաեւ ԼՂՀ-ն («Երկիր», մարտի 16)։

Արարքցյանն իր համար նույնիսկ իրավիճակի ու իրենց վճռի բնութագիրն է ձեւակերպել՝ «գրավյալ տարածքների փոխարեն խաղաղություն եւ ապաշրջափակում» («Երկիր», մարտի 15)։ Եվ սա էլ ավա՞րտն է։ Իսկ Արցախի ինքնորոշո՞ւմը, նրա ազատագրությունն ու անկախ ապագայի ապահովությո՞ւնը։

⟡ ⟡ ⟡

Սակայն լրատվական մարմինները հետագայում լրիվ բաց արին Արարքցյան-Գուլիեւ հանդիպման ծալքերը, եւ պարզվեց, որ Գուլիեւը վճռաբար ասել է. «Ես ամենայն պատասխանատվությամբ հայտարարում եմ, որ, այսպես կոչված, Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության կարգավիճակի հաստատման վերաբերյալ ոչ մի խոսք չի կարող լինել: Մենք ցանկանում ենք խաղաղ ճանապարհով լուծել բոլոր խնդիրները, բայց եթե դա չհաջողվի, ստիպված կլինենք պատերազմել... Ադրբեջանն ամեն դեպքում այս պատերազմը կավարտի իր օգտին: Եթե Հայաստանն այժմ չհամաձայնի մեր պայմաններին, մենք զինադադար չենք կնքի»:

Գուլիեւն է եղել թելադրողը եւ հետո էլ ահա թե ինչ կարգադրություն է արել. «20 օրվա ընթացքում հայկական զորքերը պետք է ազատեն Ֆիզուլու շրջանի մի մասը, Կուբաթլուի, Ջաբրայիլի, Զանգելանի շրջաններն ամբողջությամբ եւ Լաչինի շրջանի մի մասը, որտեղ նրանց կփոխարինեն ադրբեջանական զինված ուժերը՝ փախստականների անվտանգ վերադարձն ապահովելու համար: Շուշի քաղաքը եւ նույնանուն շրջանը Ադրբեջանին վերադարձնելու հարցը պետք է որոշվի 2 ամսվա ընթացքում: Շրջանի ճակատագրի քննարկումը պետք է սկսվի տվյալ համաձայնագրի ընդունումից մեկ ամիս հետո»:

Ճիշտն ասած, կարելի էր այս խոսքերին լուրջ նշանակություն չտալ՝ նկատելով, թե տեղի է ունեցել թուրքի հոգեբանական շմոլքի այսօրվա դրսեւորումը, որին ըստ արժանվույն պատասխան տված կլիներ նրա հայ զրուցակիցը: Սակայն, ցավոք, նրա խոսքից շատ էլ չի տարբերվել Արարքցյանի արձագանք-պատասխանը, որ ամենակարեւորի՝ Ղարաբաղի խնդրի առթիվ այս է եղել. «Հայաստանը ներկայումս տարածքային ոչ մի հավակնություն չունի Ադրբեջանի նկատմամբ: Լեռնային Ղարաբաղը որպես հանրապետություն մենք չենք ընդունում եւ ապագայում էլ չենք ընդունի: Եթե Լեռնային Ղարաբաղի ռազմական կազմավորումների հրամանատարությունը չհամաձայնվի այս համաձայնագրի պայմաններին, ապա Հայաստանն իր կողմից կստիպի ընդունել այդ պայմանները» («Երկիր», մարտի 17):

Ուրեմն, Հայաստանի խորհրդարանի նախագահը Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի սեփականությունն է համարում եւ նրա նկատմամբ Հայաստանի հավակնությունը բացառում է: Ինչ մնում է այդ ԼՂ-ի հանրապետությանը, ապա այն չի ընդունում եւ չի էլ ընդունելու: Ապա էլ ի՞նչ է անելու, որ գաղտնիք է...

Մարտի 17-ին, գիշերվա ժամը 22-ի մոտ, իրանական ռազմափոխադրական ինքնաթիռը, Մոսկվա-Թեհրան թռիչք կատարելիս, մոտ 100 կմ շեղվելով իր երթուղուց, հայտնվել է Ստեփանակերտի կողմերում, ավիավթարի ենթարկվել, կործանվել, զոհվել են ուղեւորները (31 մարդ) եւ ամբողջ անձնակազմը: Զոհերի մեջ են եղել նաեւ Մոսկվայում Իրանի դեսպանի ընտանիքի անդամները:

Մարտի 18-ի երեկոյան մոսկովյան հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին, որ ինքնաթիռը խփվել է: Այդօր երեկոյան Թեհրանից ուղղաթիռով 8 մասնագետներ եկան դեպքի վայր պարզելու հանգամանքները:

Կործանված ինքնաթիռի մնացորդները գտնվել են Ստեփանակերտից 5 կմ հյուսիս, Ասկերանի շրջանի տարածքում:

Լրատվության մարմինները հաղորդում էին, որ ինքնաթիռն անսարք վիճակում է եղել Մոսկվայից թռչելուց առաջ, զգուշացրել են, սակայն օդաչուներն ուշադրություն չեն դարձրել: Նաեւ ասում էին՝ Թիֆլիսի օդանավակայանի եւ Վրաց ուրիշ համապատասխան աշխատողներ ռացիայով զգուշացրել են, թե ինքնաթիռն ուղեծրից դուրս է եկել, այս եւս արհամարվել է: Կային համանման ուրիշ լուրեր եւս:

Այս ամենը մի կողմ թողած՝ մթնոլորտը վեճով ու սրան խառնվող իրանական սպառնալիքներով էին լցրել, պնդում էին, թե օդանավը ղարաբաղցիներն են վայր գցել եւ դրա համար պատասխան պիտի տան: Այդ կարծիքին էր հատկապես ամսիս 22-ին Երեւանում գտնված իրանական հանձնախմբի ղեկավար Ամինիանին, որ «Զվարթնոցից» իրենց զոհերին պատվով ու սգո արարողությամբ ճանապարհած հայկական պատվիրակությանը փորձում էր համոզել, որ ինքնաթիռը սարքին-կարգին է եղել եւ Ստեփանակերտի երկնքում է պայթել: Եվ մեկն էլ չկար, որ հարց տար, թե այդ կարգին-սարքին ռազմական ինքնաթիռն ի՞նչ գործ ուներ Ստեփանակերտի երկնքում: ՀՀ փոխնախագահ Գագիկ Հարությունյանը մասնագիտական քննության արդյունքներն էր հաղորդում. «Մինչ Վրաստան մտնելը ինքնաթիռի թռիչքի բարձրությունը եղել է 7500 մ, իսկ ԼՂՀ տարածքում՝ 3500 մ: Լեռնային Ղարաբաղում...

Ռուսաստանի «Վրեմյա» հեռուստատեսական ծրագրով մարտի 21-ին հաղորդեցին, թե ռուս փորձագետների կարծիքով՝ Իրանի ինքնաթիռը թերեւս ինչ-որ հետախուզական առաջադրանք է կատարել ԼՂՀ ռազմական գործողությունների շրջանում («Ազգ», մարտի 25):

⟡ ⟡ ⟡

Ադրբեջանի ամենատարբեր մակարդակների պաշտոնյաներն ամեն օր մասնակից են հակամարտության կարգավորմանը նվիրված բանակցություններին, երդում-հավատ են անում, թե իրենք խնդրի լուծման քաղաքական ուղու կողմն են... Իսկ ռազմաճակատի տարբեր հատվածներում ամեն օր հարձակումներ են ձեռնարկում, ռմբակոծում ու հրթիռակոծում ԼՂՀ պաշտպանական դիրքերը: Ամսի 22-25-ին դա բորբոք էր հատկապես Աղդամի ու Ֆիզուլու շրջաններում:

Մարտի 23-ին կատաղի մարտեր տեղի ունեցան Աղդամից արեւելք, Նովրուզլու, Յուսիփջանլի եւ Մարզիլի բնակավայրերի շրջանում, ուր հակառակորդն ունեցավ տեխնիկայի ու մարդկային ուժի ծանր կորուստներ:

Մարտի 24-ին Ֆիզուլու շրջանի Ալիխանլու գյուղի մոտ թշնամու գրոհը կասեցնելով՝ մերոնք 40 ասկյարներ են ոչնչացրել, գրավել մեկ տանկ եւ մեկ հրետանային կայանք:

Շատ են այն լուրերը, ըստ որոնց՝ ադրբեջանական օդուժը ռմբակոծում է նախկին ադրբեջանական բնակավայրերը, ավերում դեռեւս կանգուն շինությունները՝ երեւի մտածելով, թե նրանցում են տեղավորված հայ ազատամարտիկները... («Ազգ», մարտի 29):

Այսպիսի քանի՞ ռմբակոծության են ենթարկվել Աղդամը, Ֆիզուլին:

Ապրիլի 1-ին Բաքվից Երեւան է եկել ԱՊՀ խորհրդարանական պատվիրակությունը՝ Ղրղզստանի խորհրդարանի նախագահ Մեդեթկան Շերիմկուլովի գլխավորությամբ: Այն զրույցներ է ունեցել Լ. Տեր-Պետրոսյանի, ապա եւ Բ. Արարքցյանի հետ: Պատվիրակության անդամ, Ռուսաստանի պրեզիդենտի հատուկ ներկայացուցիչ Վլադիմիր Կազիմիրովը տեղեկացրել է, թե իրենք երեկ եղել են Բաքվում, այսօր Երեւանում են, վաղն էլ կժամանեն Ստեփանակերտ, իրենց գործունեության առանցքն է ղարաբաղյան բարդույթի լուծման խնդիրը, իրենք կողմերին (Ադրբեջան, Հայաստան, Լեռնային Ղարաբաղ) ներկայացնում են «բարդույթի կարգավորման վերախմբագրված տարբերակ, ըստ որի կողմերը պետք է առաջին փուլում հայտարարեն զինադադարի, իսկ հետո նաեւ զորքերի հետքաշման մասին, այնուհետեւ պետք է մշակվեն ռազմական գործողությունների վերսկսումը բացառող եղանակներ: Հաջորդ փուլը ենթադրում է գրավված տարածքներից ռազմական տեխնիկայի ու զորքի դուրսբերում, տրանսպորտային ու էներգետիկ հաղորդակցության ուղիների վերականգնում, փախստականների վերադարձ: Այնուհետեւ նախատեսվում է հակամարտության գոտում դիտորդների տեղաբաշխում» («Ազգ», ապրիլի 2):

Այդ ժամանակ արդեն ծրագրված էր մայիսի սկզբներին Ղրղզստանի մայրաքաղաք Բիշքեկում, այդ երկրի ղեկավար Մեդեթկան Շերիմկուլովի գլխավորությամբ, միջոցառումներ սկսել ղարաբաղյան բարդույթի քննարկման ու լուծման ուղղությամբ: Միջոցառման ղեկավար էր ճանաչվում Շերիմկուլովը, սակայն պարզից էլ պարզ էր, որ միջոցառումը ձեռնարկում էր Ռուսաստանը, եւ Ռուսաստանն էլ գլխավորելու է նրա ընթացքը: Զուր չէր, որ առաջին իսկ հանդիպումներին Կազիմիրովը ներկայացնում էր բարդույթի կարգավորման իր կառավարության նախագիծը:

◇ ◇ ◇

ԱՄՆ-ում արցախյան բարդույթի լուծման շարժում է սկսվել, սենատոր Ռոբերտ Քենեդին նամակ է պատրաստել եւ հղել նախագահ Բիլ Քլինթոնին՝ պահանջելով լրջորեն զբաղվել Արցախի հարցով, որպեսզի արդար լուծում ստանա ինքնորոշման համար ծավալված 6-ամյա պայքարը։ Նամակն ստորագրել են Ռոբերտ Դոուլը, Պոլ Սայմոնը, Կարլ Լեւինը, Ջոն Քեննեդին եւ ուրիշներ։

Ի՞նչ արդյունք կունենա այս նախաձեռնությունը։ Կարծում եմ՝ եթե ուղղակի ոչ մի, ապա անուղղակիորեն կստիպի, որ Ռուսաստանի կողմից սկսված ԱՊՀ նախաձեռնությունը չձգձգվի։

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանն իրարով էր անցել այս նախաձեռնությունից եւ, իբրեւ ահեղ նախազգուշացում, հենց այս օրերին բողոքագիր հղեց Ռուսաստանի արտգործնախարարությանը՝ ի լրումն երկու շաբաթ առաջ (մարտի 19-ին) արած նոտայի, հիշեցնելով, որ Ռուսաստանի դաշնության պետական դումայի անդամ, ՌԴ ազգային հանրապետական կուսակցության ղեկավար Ն. Լիսենկոն Ստեփանակերտ կատարած իր այցի ժամանակ հանդես է եկել միացյալ Հայաստան ստեղծելու, այսինքն՝ Լեռնային Ղարաբաղն ու Լաչինը Հայաստանին տալու, դրանով իսկ Ադրբեջանի ամբողջականությունը խախտելու կոչով։ Ապա նա առաջարկել է, որ Հայաստանը դառնա «ուժեղ Ռուսաստանի դաշնակիցը»... Սրանք, իհարկե, բացասական ազդեցություն պիտի ունենան ռուս-ադրբեջանական հարաբերությունների զարգացման վրա («Երկիր», ապրիլի 2)։

◇ ◇ ◇

ԱՊՀ խորհրդարանական պատվիրակության այցերը Բաքու, Երեւան, Ստեփանակերտ օգտակար է համարել Կազիմիրովը, որի կարծիքով՝ բարելավվել է մթնոլորտը՝ քննարկումները շարունակելու համար։ Մնում է լուծել հակամարտության գոտում խաղաղարար ուժեր տեղադրելու հարցը։ Միայն սա կարող է կայունացնել հրադադարը։ Սակայն այդպիսի ուժեր տրամադրելուն առայժմ պատրաստ է միայն Ռուսաստանը («Երկիր», ապրիլի 5)։

Պատվիրակությունը գտնում էր, որ հետագա քննարկումներին եւ առհասարակ խնդրի կարգավորման ողջ ընթացքին ԼՂ-ը պետք է մասնակցի որպես հակամարտող կողմ։

Նախատեսվում է, որ Բիշքեկում Բելառուսը դառնա միջնորդության ղեկավար՝ Գրիբի (երեւի Բելոռուսի խորհրդարանի նախագահն էր) գլխավորությամբ։

Ապրիլի 4-ին արտասահմանյան ռադիոները հաղորդում էին, որ Ադրբեջանն ու Թուրքիան միաժամանակ դիմել են ՄԱԿ, որպեսզի այնտեղ քննարկվի ու դատապարտվի Հայաստանի ագրեսիան Ադրբեջանի տարածքում։

◇ ◇ ◇

Հայտնի դարձավ, որ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կարեն Բաբուրյանը հրավեր է ստացել՝ մասնակցելու Բիշքեկի առաջիկա խորհրդաժողովին։ Իսկ Ադրբեջանի ղեկավարությունը դեմ է դրան։

Ապրիլի 5-ին ԼՂՀ է ժամանել Մինսկի խմբում Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ Էլեն Դյուբան եւ հանդիպել Կ. Բաբուրյանի ու Ա. Ղուկասյանի հետ։

Ռուսաստանի ակտիվացումը կստիպի ակտիվանալ նաեւ ՄԱԿ-ին ու ԵԱՀԽ-ին։

Ապրիլի 7-ին ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատարը՝ Սամվել Բաբայանը, կանանց տոնի առթիվ շնորհավորել է արցախյան բանակում ծառայող կանանց. «Ղարաբաղի բանակը պետք է նմանվի Իսրայելի զինված ուժերին, որտեղ ծառայում են նաեւ կանայք։ Արցախի դուստրերն ապացուցել են, որ տղամարդկանցից պակաս չեն մարտնչում թշնամու դեմ։ Բոլորս հիշում ենք Ստեփանակերտի բնակիչ Մարգարիտ Սարգսյանին, որը ոչնչացրել է հակառակորդի 37 զինվոր, իսկ վերջում, երբ շրջապատել են նրան, Բաշառաս գյուղի մոտ, պայթեցրել է ինքն իրեն՝ թշնամու 7 զինվորի հետ միասին»։

◇ ◇ ◇

Իսկ Արցախյան ճակատում ադրբեջանական խժդժությունները շարունակվում էին։ Համարյա ամեն օր հրթիռակոծվում էին Ֆիզուլիի, Աղդամի շրջանների եւ Մարտակերտի շրջանի հյուսիս-արեւելյան բնակավայրերի հայկական դիրքերը։ Մասնագետներն ապացուցում էին, որ հրթիռակոծությունն ու հրետակոծությունը կատարվում էին թրքական նորագույն զենքերով։ Ուրեմն, Թուրքիան նորագույն զենքեր ու զինամթերք էր հայթայթում ու մատակարարում Ադրբեջանին («Երկիր», ապրիլի 7, «Ազգ», ապրիլի 7)։

Ապրիլի 7-ին Երեւանի հեռուստատեսությամբ ցույց տվին տեսագրություն ԼՂՀ-ից։ Ռուս լրագրողուհին ռազմական տեխնիկայի վերանորոգման գործարանում է, զրուցում է գործարանի ղեկավարի, զորամասի հրամանատարի եւլոց հետ։ Սրանք բացատրում են, թե ինչպես գործարանում վերակենդանանում են ռազմի բարդագույն մեքենաներն ու զինտեխնիկայի տեսակները։

Հետո էլ լրագրողուհին խոսում է Ռուսաստանից այստեղ հյուր եկած Լիսենկոյի հետ, որն ասում է՝ քանի օր է, ես ծանոթացել եմ ԼՂՀ բանակին, որն ամենամարտունակ, ամենակազմակերպված բանակն է ԱՊՀ-ում, նախկին ԽՍՀՄ ամբողջ տարածքում...

Համեմատում է իր տեսածների՝ Վրաստանի, Աբխազիայի, Հարավային Օսիայի եւլ վայրերում կռվողների հետ, ապա ասում.

– Համեմատելու եզր իսկ չկա... Այս բանակն ընդունակ է իրականացնելու իր ամեն տեսակ ծրագրերը։ Եվ լավ կլինի, որ հակառակորդն այդ հանգամանքը հասկանա ու դրանից էլ անի համապատասխան եզրակացություն։

Ցույց են տալիս զինվոր Կարեն Ադամյանին։ Երեւանի բժշկական ինստիտուտի 4-րդ կուրսի ուսանող է, հեռացրել են, որովհետեւ ռազմաճակատում է եղել, թուրքի հունվարյան հարձակումները դիմագրավողների հետ եւ ձմեռային սեսիաներին մասնակցելու հնարավորություն չի ունեցել։ Երբ իմացել է, որ հեռացրել են, տեղեկանքներ վերցրած գնացել է, հանդիպել ռեկտորի հետ... Ասում են՝ մեկ է, չենք վերականգնի, եւ քննությունները հանձնել չես կարող, ուշ է...Ո՞ւշ է։ Իսկ երբեւէ ժամանակին իրենց արարքի համար պատասխան պիտի՞ տան Կարեն Ադամյանին պատժողները...

Ապրիլի 8-ին Մոսկվայից հաղորդեցին, որ ԱՊՀ պատվիրակության քարտուղար Իվան Կորոտչենյան հայտնել է, թե ապրիլի 15-ին Մոսկվայում կլինի խորհրդակցություն՝ նվիրված ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը։ Իբր, արդեն շատ հարցերի առթիվ ձեռք են բերվել համաձայնություններ։ Ասում են՝ նույն օրն էլ Ելցինի ղեկավարությամբ տեղի կունենան նաեւ Ալիեւի ու Տեր-Պետրոսյանի բանակցությունները։

Ապրիլի 10-ին ադրբեջանական ինքնաթիռները ռմբակոծեցին ԼՂՀ մի շարք բնակավայրեր եւ Ստեփանակերտը։ Կան մեծ թվով զոհեր (կանայք ու երեխաներ) եւ վիրավորներ։ ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանն այդ առթիվ հայտարարություն արեց՝ դատապարտելով կատարվածը։

Մարտակերտի կողմերում թշնամու գրոհները ետ մղելուց հետո մերոնք ազատագրել են Թալիշն ու Գյուլիստանը («Ազգ», ապրիլի 12)։

ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում Արա Սահակյանը հայտարարեց, թե ԼՂՀ զորքերը գրավել են Թալիշն ու Գյուլիստանը, եւ դրա պատճառով էլ թուրքերը գործի են դրել իրենց օդուժը։

Ապրիլի 12-ից Պրահայում տեղի ունեցան Մինսկի խմբի հանդիպումները, եւ Ադրբեջանը հենց այդ ժամանակ էլ իր ռազմական ինքնաթիռներով ռմբակոծում էր ԼՂՀ խո-

շար բնակավայրերը, Հայաստանի Կապանն ու Գորիսը:

Ապրիլի 12-ին Ադրբեջանի ղեկավար Հեյդար Ալիեւը հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեց, Լեռնային Ղարաբաղի հայերին դիմեց այսպիսի կոչով. «Դուք՝ Լեռնային Ղարաբաղում հիմնավորված հայերդ, արդեն 150 տարի է, ինչ ապրում եք այդտեղ: Եթե բացառենք հազվադեպ տեղի ունեցած հակամարտությունները, ապա այդ 150 տարիների ընթացքում դուք ադրբեջանցիների հետ համատեղ ապրել եք խաղաղության ու բարեկամության պայմաններում: Ինչո՞ւ ձեզ չի բավարարում նման կյանքը: Դուք ինչո՞ւ դիմեցիք այս պատերազմին, այս տեսակ արյունահեղությանը»:

Հիմքից մինչեւ գագաթ սուտ այս հայտարարությունից հետո էլ նոր խալիֆը կոչեց ողջախոհության, հայտնեց իր գերիշխանության մեծահոգի պատրաստակամությունը. «Կանգ առեք, քանի դեռ ուշ չէ, դադարեցրեք այս մարտերը, այս պատերազմը: Եվ իմացեք, որ մենք ապագայում եւս կպաշտպանենք ձեզ՝ որպես Ադրբեջանի քաղաքացիների, որպես մեր համերկրացիների: Կպաշտպանենք ձեր իրավունքները եւ ձեզ համար կստեղծենք խաղաղ կյանքի բոլոր պայմանները»:

Ասում են՝ այս ամենն ավել է Ֆիզուլու շրջանի կողմերում անցկացրած երեք օրերից (ապրիլի 9-11), մեկում ռազմաճակատի այդ ամենաթեժ կետում, նույնիսկ խրամատում մարտիկի կեցվածք ցուցադրելուց հետո: Եվ որպեսզի հաստատեն խալիֆի խոսքի անկեղծությունը, հեռուստալրագրողները նրան ցույց տվին նաեւ խրամատում ձգված, մարտական դիրքում՝ ավտոմատը ձեռքին, կրակելու պատրաստ:

Այսինքն, ձեզ՝ Լեռնային Ղարաբաղի հայերիդ, Ադրբեջանի քաղաքացիներիդ, ես այսպես պիտի պաշտպանեմ... Սակայն ավտոմատն ուղղված էր դեպի Լեռնային Ղարաբաղի ինքնապաշտպանության դիրքերը:

Ուրեմն, Ալիեւ-Ալիյոխը Լեռնային Ղարաբաղի հայերին պիտի պաշտպանի նրանց ինքնապաշտպանությունի՞ց...

Եվ եթե այս անհերքելի պատկերն էլ չլինի, այդ Ալիյոխը մի՞թե մոռացել է իր նախագահության մեջլիսում 1991 թ. օգոստոսի 28-ին արած սեփական հայտարարությունը, որ հեռարձակվել է, տպագրվել թերթերում: «Այստեղ իմ հասցեին անհիմն մեղադրանքներ են հնչում,- այնտեղ Ալիեւն անկեղծորեն բողոքել է ու խոստովանել.- Կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար աշխատած տարիներին, իբր թե ես Ադրբեջանի հայ բնակչության նկատմամբ վարել եմ ամեն տեսակ խրախուսանքի քաղաքականություն՝ օժանդակելով նրանց բարգավաճմանն ու ամրապնդմանը: Մանավանդ Լեռնային Ղարաբաղում, որ ես, իբր, անձնական ակնկալիքներից դրդված Ադրբեջանի այդ հինավուրց հողը դավաճանաբար ծախել եմ հայերին: Ոչ, այս ամենը սուտ զրպարտանք է: Հակառակը, ես կասեի նույն տարիների իմ վարած քաղաքականության շնորհիվ է, որ Լեռնային Ղարաբաղում ազգագրական զգալի փոփոխություններ են կատարվել մեր օգտին: Դիմեք վիճակագրական տվյալներին եւ կտեսնեք, որ այդ ժամանակամիջոցին հայերի թիվն այնտեղ անհամեմատ նվազել է, իսկ ադրբեջանցիներինը՝ աճել»:

Ահա այս է իսկական Հեյդար Ալիեւը:

Ապրիլի 14-ին հաղորդեցին, թե Ուկրաինայի Բորիսպոլ քաղաքում ձերբակալել են 22 երիտասարդների, որոնք մի երիտասարդ ադրբեջանցու եւ մի ուկրաինացու ուղեկցությամբ պիտի թռչեին Բաքու՝ ղարաբաղյան ճակատ գնալու համար: Ասում են՝ այս նորընծա վարձկաններն 100-ական դոլլար էին ստացել, 500 էլ իրենց ամսականը պիտի լիներ, բացի նրանից, որ լրացուցիչ գումարներ էին ստանալու ճակատամարտերին մասնակցելու եւ հակառակորդին ոչնչացնելու համար:

Այս ամենի մասին առավել մանրամասն տպվել է «Իզվեստիա» թերթի ապրիլի 12-ի համարում:

◇ ◇ ◇

Այսօր Ալիեւը հայտարարել է, թե ինքը պատրաստ է վաղվա եռակողմ խորհրդակցությունում համաձայնել ցանկացած պայմանի, սակայն երբեք թույլ չի տա, որ Հա-

յաստանը տիրություն անի անկախ Ադրբեջանի որեւէ, թեկուզեւ նվազագույն մասի վրա:

Ապրիլի կեսերին ԼՂՀ բնակավայրերի օդային ռմբակոծություններն ու հրետակոծությունները հեռահար հրանոթներից այնպես զանգվածային բնույթ էին կրում եւ այնպես դարձել էին անկասելի, ինչպես 1992-ի ամռանն էր, երբ Էլչիբեյը որոշել էր մի քանի շաբաթում նվաճել Արցախը եւ նրա վրա չդադարող կրակ էր թափում: Արցախցիների զանգատներն ու օգնության աղաղակը ոչ մի ուշադրության չարժանացան միջազգային մարմինների ու հզոր տերությունների կողմից: Պատասխան համարժեք գործողությունների սպառնալիքը ոչ մի ազդեցություն չունեցավ ավազակային որջերից հայակործան կրակ տեղացող թուրքերի վրա: Այն ժամանակ ԼՂՀ բանակն ու ողջ ժողովուրդը ոտքի ելան՝ իրականացնելու իրենց սպառնալիքը, եւ հայտնի է, թե ինչ եղավ դրա վերջը: Եթե Էլչիբեյի հաջորդն ու քաղաքականության ժառանգորդը մոռացել էր կատարվածը, դա հիմարություն էր. չէ՞ որ ինքն էլ ղեկտեմբերից սկսած նման մի ծրագրի լծվեց եւ ինքն էլ արժանացավ նույն բախտին: Մի՞թե արժեր շարունակել, կամ համաշխարհային հասարակության առաջ երդումներ անել հարցի քաղաքական լուծման վերաբերյալ, իսկ իրականում օդից ու ցամաքից կրակ թափել հակառակորդի խաղաղ բնակավայրերի վրա: ՀՀ ԳԽ-ի նստաշրջանում քննում էին նոր իրադրության հարցը, եւ ռազմաճակատի իրողություններին քաջածանոթ Արցախի հանձնաժողովի քարտուղար Սուրեն Զոլյանն ասաց, մնում է, որ ԼՂՀ զորքերը ոչնչացնեն Գանձակի ու Բաքվի ռազմաօդային հենակետերը, ուրիշ ճար չկա: Այս ասելուց հետո էլ նա հիշեց Բաքվի հեռուստատեսությամբ թուրք մի փախստականի խելամիտ ելույթը: Նա ասել էր. «Շուշից ու Խոջալվից մենք անվերջ հրետակոծում էինք Ստեփանակերտը: Վերջն ի՞նչ եղավ: Իրենք վերացրին մեր Շուշին ու Խոջալուն»:

Իսկ Ադրբեջանի ղեկավարնե՞րը երբ են հասու լինելու այս պարզ ու հասարակ տրամաբանությանը («Ազգ», ապրիլի 16):

Ապրիլի 15-ին **Հ. Ալիեւը ելույթ ունեցավ Մոսկվայում, ԱՊՀ պետությունների ղեկավարների մեծ ժողովում**, եւ պահանջեց, որ դատապարտվի իր անկախ ու ինքնիշխան պետության դեմ Հայաստանի իրականացրած ագրեսիան:

Այս ժողովում որոշվեց ստեղծել խաղաղապահ ուժեր եւ դրանք, ըստ կարիքի, մտցնել ԱՊՀ ցանկացած երկիր, առանց սպասելու ՄԱԿ-ի վճռին: Սա, ըստ էության, Ռուսաստանին իրավունք էր տալիս իր զորքերը տեղաբաշխել ԱՊՀ երկրներում՝ իբրեւ խաղաղարար ուժեր: Լ. Տեր-Պետրոսյանն առաջարկեց, որ այդպիսի ուժեր տեղաբաշխվեն ղարաբաղյան հակամարտության գոտում, եւ դրա համար Ադրբեջանն էլ տա իր համաձայնությունը, որից հրաժարվում էր առաջները («Երկիր», ապրիլի 16):

Ժողովից հետո Ալիեւը հայտարարեց, թե Ադրբեջանը կողմ է ընդունելու Ռուսաստանի միջնորդությունը եւ գնալու զիջումների, միայն թե այնտեղ կատարվեն շտկումներ, Ադրբեջանին հանձնվեն Շուշին ու Լաչինը («Ազգ», ապրիլի 16):

◇ ◇ ◇

Մոսկվայի մոտ ս. Դանիլի վանքում Ռուսաստանի, Հայաստանի հոգեւորականների առաջնորդները եւ Կովկասի մուսուլմանության ղեկավարը ԱՊՀ ղեկավարներին են դիմել՝ խնդրելով վերջ դնել ղարաբաղյան հակամարտությանն ու արյունահեղությանը:

◇ ◇ ◇

Վաշինգտոնում հրապարակված մի տեղեկության համաձայն՝ Թուրքիայի վարչապետ Թանսու Չիլլերն ԱՄՆ-ից լրացուցիչ օգնություններ է պահանջել, ապա հիշեցրել, թե

չպետք է մոռանալ իսլամական գործոնը. աշխարհում կան մեկ միլիարդ մահմեդականներ, իսկ քրիստոնյաները լոկ ութ հարյուր հազար են:

Թուրքը միշտ այդպես է. եթե քծնանքը չի օգնում, սպառնալիքին ու չարությանն է դիմում («Երկիր», ապրիլի 16):

Ապրիլի 16-17-ին ԼՂՀ զորքերը, Մարտակերտի շրջանում, կասեցնելով թշնամու նոր հարձակումները, ազատագրել են Մարաղա, Վերին Չայլու գյուղերը եւ շրջակա մի քանի բարձունքներ («Ազգ», ապրիլի 19):

◇ ◇ ◇

Այս օրերին լրատվության մարմինները վերստին խոսում էին ԼՂՀ-ում իր անլուր չարություններով հայտնի եւ անմոռանալի գեներալ Սաֆոնովի մասին, հատկապես նրա դեմ ձախողված մահափորձի մանրամասներից: ԵՎ, ահա, «Երկիրը» տպագրել է հոդված, որի հիմնական մասը մեջ եմ բերում այստեղ.

«1991 թ. ապրիլի 8-ին Ռոստով քաղաքում գեներալ Սաֆոնովի նկատմամբ իրականացվեց հատուցման գործողություն: Պատահմունքի բերումով Սաֆոնովը փրկվեց: Արդարահատույցների գնդակներից զոհվեց գնդապետ Բլախոտինը, որը Սաֆոնովի տեղակալն է եղել Ղարաբաղում եւ նույնպես աչքի էր ընկնում հայատյացությամբ ու դաժանությամբ:

Ապրիլի 9-ին ահաբեկչության մեղադրանքով ձերբակալվեցին չորս հայեր՝ Հակոբ եւ Սամվել Բաղմանյանները, Արմեն Անտոնյանը, Կամո Եղյանը: Ահաբեկիչներին ապաստան տրամադրելու եւ նրանց օժանդակելու մեղադրանքով ձերբակալեցին նաեւ Կարլեն Հակոբյանին: Հետագայում Կամո Եղիյանը եւ Արմեն Անտոնյանն ընդունեցին իրենց մեղքը, Կամո Եղիյանը ազատ արձակվեց անմիջապես դատարանի դահլիճում: Արմեն Անտոնյանը, որպես ահաբեկչության անմիջական իրագործող, դատապարտվեց 15 տարվա կալանքի: Հակոբն ու Սամվելը չընդունեցին իրենց նկատմամբ հարուցված մեղադրանքը: Բայց նույնպես դատապարտվեցին: Հակոբը՝ ահաբեկչությունը կազմակերպելու եւ ղեկավարելու համար՝ 15 տարի, Սամվելը՝ 12 տարի: 4 տարվա ազատազրկման ենթարկվեց Կարլեն Հակոբյանը:

Հակոբն ու Սամվելը եղբայրներ են, Ստեփանակերտից: ՀՀԴ անդամ: Հակոբը Ղարաբաղի առաջին ազատամարտիկներից է, առաջին կազմակերպիչներից: Լեգենդար Բեկոր Աշոտը նրա քավորն էր, Հակոբը Բեկորի հետ զենքի եղբայրներ են եղել եւ միմյանց զավակների հոգեւոր հայր: Գաղափարի ընկերներ եւ հայրենիքի նվիրյալ զինվոր:

Բանտում Հակոբն ու Սամվելը անլուր չարչարանքների են ենթարկվել: Խոստովանություն կորզելու նպատակով նրանց ուղարկել են Բաքվի բանտ: Սա էլ է անցել ապարդյուն: Կրկին հետ են վերադարձրել Ռոստով, դատապարտել: Այժմ Չերկասովի բանտում են: Լուրեր կան, որ նրանց կրկին խոշտանգում են: Հուսով ենք Հայաստանի Կարմիր խաչը, մարդու իրավունքների կոմիտեն եւ համապատասխան կազմակերպությունները քայլեր կձեռնարկեն նրանց վիճակը մեղմելու համար: Պարտավոր ենք: Հակոբն ու Սամվելը ահաբեկիչներ են այլոց համար: Մեզ համար եւ իրականում նրանք ահաբեկիչներ չեն: Արդար վրիժառուներ են, ինչպես Սողոմոն Թեհլերյանն ու նրա զինակիցները» («Երկիր», ապրիլի 19):

Ապրիլի 19-ին ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարքցյանը ժամանեց Ստեփանակերտ՝ մայիսի սկզբներին Բիշքեկում տեղի ունենալիք խորհրդարանական ժողովին ՀՀ ու ԼՂՀ պատվիրակությունների նախապատրաստման համար եւ զրույցներ ունեցավ Վ. Բաբուրյանի ու ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության եւ հանձնաժողովների հետ:

◇ ◇ ◇

Այս օրերին դիրքային համառ մարտեր են եղել Մարտակերտի շրջանի հյուսիս-արեւելյան մասում, ուր թուրքերն ունեցել են կենդանի ուժի, մի քանի տանկի եւ զրահատեխ-

նիկայի ուրիշ միավորների կորուստներ: Սպանվել է Ադրբեջանի ազգային հերոս (Շուշվա հրամանատար) Ֆարհադ Ասկերովը: Դիրքերն ինքնակամ թողել-հեռացել են Մինգեչաուրի, Խաչմասի, Գեոկչայի ու Բարդայի զորամասերը, որոնց գտնելու եւ ճակատ վերադարձնելու հրաման է տվել Ալիեւը («Ազգ», ապրիլի 20):

Ապրիլի 20-ին Երեւանում զորահավաք էր, տոնախմբության պես ընթացող ռազմական միջոցառում, որը նպատակ ուներ հզորացնել վտանգված հայրենիքի պաշտպանությունը: Հեռուստատեսությամբ ցույց են տալիս նաեւ զորահավաքից «ուշացած» ու այլ երկինքների տակ իրենց դժխեմ կյանքն անցկացնող հայորդիներին: Եվ մեկ էլ էկրանին ցույց տվին էստոնացի երիտասարդ գեղանկարիչ Ֆելիքս Բուրմանին, որը, մասնակցելով հայոց զորահավաքին, ռազմական զգեստով ու զենքով գնում է ճակատ: Նա մի անթերի հայերենով գեղեցիկ խոսք ասաց՝ այն ավարտելով սուրբ խոստովանությամբ. «Ես էստոնացի եմ՝ հայի հոգով ու բնավորությամբ: Հայոց եւ իմ հայրենիքի պաշտպանն եմ այս պահից»:

Այսօր Երեւանում ԱՄՆ-ի դեսպանը հարցազրույց է ունեցել լրագրողների հետ, որոնց հայտարարել է, թե արդեն պարզ հայտնի է, որ շարունակվող պատերազմը ոչ մի կողմին հաղթանակ չի բերի: Անհրաժեշտ է, որ ԼՂՀ-ն ու Ադրբեջանը կտրուկ հրաժարվեն արյունահեղությունից եւ փոխզիջումների գնով, անպայման փոխզիջումների՝ հասնեն խաղաղության ու դաշինքի:

Նույն օրվա առավոտյան թուրքերը մեծ արշավանքի էին եկել Ֆիզուլու հայկական դիրքերի վրա (12 տանկ, շուրջ 700 ասկյար), ջարդ կերած ետ դարձան: Այս պարտության վրեժը լուծեցին Ստեփանակերտից, որի վրա եկած ռազմական ինքնաթիռները ռմբակոծեցին արվարձանները՝ պատճառելով ավերածություններ: Այս վայրագությանը վկա էին իրենց բարեգործական առաքելությամբ ԼՂՀ-ում գտնվող բարոնուհի Կոքսն ու իր ուղեկիցները («Ազգ», ապրիլի 21):

Ապրիլի 21-ին դաժան մարտեր են եղել ԼՂՀ ճակատի բոլոր մասերում: Բոլորում էլ թուրքը կորուստներ ունեցավ, սակայն շարունակում էր նոր ուժեր բերել, նոր զոհեր տալ («Ազգ», ապրիլի 23):

◇ ◇ ◇

Ամերիկացի փորձագետները գտնում են, որ Ադրբեջանն անզոր է դիմակայել ԼՂՀ զորքերին, որոնք նոր շրջաններ չեն գրավում լոկ «քաղաքական պատճառներով», սակայն, եթե Ադրբեջանը շատ չարություն անի, նրանք կգրավեն Եվլախը, եւ կփակվի Բաքու-Բաթում նավթամուղը (անդ):

◇ ◇ ◇

21-ի երեկոյան հեռուստատեսությամբ հարցազրույց էր Պարույր Հայրիկյանի հետ: Խոսեցնում էին իբրեւ նախկին քաղբանտարկյալի, եւ նա հանգամանորեն պատմեց իր կյանքը՝ սկսած 1960-ական թվականներից, այն ժամանակից, երբ ինքը, հասկանալով սոցիալիստական հասարակարգում տիրող ապազգային, ավելի ճիշտ՝ հակաազգային քաղաքականությունը, ընդվզել էր, միացել համախոհ երիտասարդների հետ (առանձին երախտագիտությամբ հիշեց հայտնի նահատակ Զատիկյանին), մասնակցել հայ ազգի անկախության համար մղվող պայքարին, գլխավորել նրա մի ճյուղը, որը հետագայում պետք է վերաճեր, դառնար իր այսօրվա կուսակցությունը: Ես հաճույքով էի լսում այն մանրամասները, որոնցում ցայտուն երեւում է իր այլասիրությունը, պայքարի ամենաողբերգական պահերին անգամ իր ցուցաբերած ուշադրությունը, հաճախ պարզապես ինքնազոհաբերությունը գործակիցներին փրկելու, պատժից ու վտանգներից հեռու պահելու համար: Հետաքրքիր էին նաեւ պայքարի տարբեր փուլերում, ճակատագրական պահերին երիտասարդ մտքի այն պոռթկումները, որոնք հուշում էին հավասարակշիռ քայ-

լեր, ուղղակի ըմբռնումն այն իրողության, թե ի՛նչն է հնարավոր, ինչն անհնար, ինչպես պետք է խուսափել աղետներից ու ավելորդ, անիմաստ զոհաբերություններից...

Այսքանից հետո երբ մտածում էի Հայրիկյան մարդու ամբողջության, նրա կենսագրության վերջին շրջանն էի փորձում վրա բերել, միացնել այդ նախընթացին, ստացվում էր մի անհասկանալի-անբացատրելի անախրոնիզմ: Շա՞տ լավ,- մտածում էի ես,- այս հավասարակշիռ քայլերը կատարել է առավել երիտասարդ, պարզապես եռացող պատանի հասակում, իսկ բավական հասուն տարիքն ինչո՞ւ չտիրեց, որ նա նույնքան, առնվազն նույնքան հավասարակշիռ լինի, հանգամանքների աջն ու ահյակը մի քիչ զգաստ գնահատի եւ 91-ի գարնանամուտին ժողովրդական զանգվածներին ետ պահի այսվայրկենական անկախության այն տենդից, որի բացահայտ պատասխանը եղավ Գետաշենի ողբերգությունը: Կամ գոնե խուսափեր Գորիսի գավառապետ թե լիազոր-ներկայացուցիչ կարգվելուց հետո կատարած այն արկածախնդրական քայլից, որպիսին երիտասարդական մի ստվար խումբ Լաչինի Ղոչազում բնակության տանելն էր, որն ավարտվեց դաժան ողբերգությամբ...

Թե՞ սրանք բոլորն էլ նույն շարքի առանձին դրվագնե՞րն են, հեղափոխականի այն խելահեղ բնավորությունը, որ գիտե միայն գլխապտույտ նետվել փոթորիկների մեջ... Երբ իսկական ժողովրդական հերոսը, եթե անձնական կյանքը միշտ էլ պատրաստ է զոհաբերել, ապա ժողովրդի, հանրության կյանքի հետ անհավասարակշիռ քայլեր անելու իրավունք չունի: Չունի՛:

Ապրիլի 23-ին «Ազգը» հրապարակել է արցախյան գոյապայքարի շուրջ իր աշխատակցի հարցազրույցը աշխարհահռչակ շախմատիստ, ի դեմս հադրութցի Շահեն Գասպարյանի թոռ, Գարի Կասպարովի հետ: Այն չնչին համառոտումներով տեղավորեցինք այստեղ:

«Պրն. Կասպարով, ծնվել եք Բաքվում, ձեր արմատները Ղարաբաղից են: 1990 թ. Բաքվի արյունալի դեպքերից ստիպված լքեցիք այդ քաղաքը: Ինչպե՞ս եք նայում ղարաբաղյան այս հակամարտությանը:

– Սկզբնական շրջանում այս պատերազմի միտքն ինձ համար անընդունելի էր: Գիտեի, որ շատ արյուն պիտի թափվի: Այն ժամանակ ես քննադատեցի հայրենակիցներիս, որովհետեւ անմիջապես մտածեցի հազարավոր հայերի մասին, որոնք ի վերջո դեմհանդիման հայտնվեցին ծանր ու վտանգավոր կացության մեջ: Սակայն 1990 թ. հունվարյան արյունալի դեպքերից հետո հարցն ակադեմիական բնույթ ստացավ. Ղարաբաղի հայերը գտնվում էին ֆիզիկական բնաջնջման եզրին, եւ մենք գիտեինք, թե ճակատագիրը եւ վերաբերմունքը, որ վերապահված էր նրանց համար, ոչ ավելի լավ էր, քան այն, ինչ տեղի ունեցավ Սումգայիթում, Կիրովաբադում, Բաքվում: Դրանից հետո ես սկսեցի եռանդագին աշխատել մարդու՝ իր երկրում ապրելու իրավունքը պաշտպանելու ուղղությամբ:

– Ի՞նչ եք կարծում Ղարաբաղը Հայաստանին միավորելու մասին:

– Մենք այդ հարցը դիվանագիտական միջոցներով չենք կարող լուծել: Անկասկած Ղարաբաղը չի կարող մնալ Ադրբեջանի կազմում: Թերեւս այն պետք է առնվի Ռուսաստանի պաշտպանության տակ: Սակայն մի բան հստակ է, որ այս պատերազմը կարող է առաջնորդել Ղարաբաղի ժողովրդին, որը տարիներ ի վեր վարում է այն: Ղարաբաղցիները ցուցաբերեցին պապենական հողի վրա ապրելու իրենց վճռականությունը եւ այն պաշտպանելու ունակությունն ու կարողությունը: Պատերազմը, որ վարում է հայ ժողովուրդը, 1915 թ. ենթարկված ու վերապրած ցեղասպանության ուղղակի հետեւանքն է: Արեւմուտքը մոռացել է դրա մասին:

– Դուք միշտ օգնել եք ձեր հայրենակիցներին, մասնավորապես եւ հատկանշական նվիրատվություններով:

– Պատերազմի ժամանակ պետք է ժողովրդի հետ լինես: Բավականին օգնել եմ եւ կօգնեմ: Չեմ սիրում դա ցուցադրել եւ գովազդել: Մասնավորապես Մոսկվայում շատ ջանացի, որպեսզի կառավարությունը փոխի իր միակողմանի վերաբերմունքն այս հար-

ցում: Անպայման պետք է լինեմ ժողովրդի կողքին, ուրիշ ճանապարհ չեմ տեսնում... Երկարատեւ հակամարտությունից հետո կարող ենք խաղաղություն նվաճել: Սակայն մինչեւ հակառակորդը չհամոզվի, որ պատերազմով բանի չի հասնի, մենք կռվելուց զատ այլընտրանք չունենք:

– 1989-ին հայտարարեցիք, թե քանի դեռ հայ կա Ադրբեջանում, Դուք Բաքուն չեք լքի: Բարոյական կամ պաշտպանական պատասխանատվություն զգո՞ւմ եք հայերի հանդեպ:

– Մասնավորապես ո՛չ: Սակայն Բաքվի հայերը ուղղակիորեն նպատակակետ էին: Նրանց մեծամասնությունը ծնվել էր Բաքվում, ապրում եւ աշխատում էր այնտեղ: Բաքվի իսկական բնակիչներն էին, ո՞ւր կարող էին գնալ: Երբ նրանք այնտեղ էին, ես ինձ իմ տեղում էի զգում, էության մեջ էի եւ չէի կարող լքել: Բարոյական պարտք է, այո: Հիմա Բաքվում ոչ ոք չի մնացել, միայն մեր գերեզմանաքարե՛րը...

– Ո՞րն է Սփյուռքի դերը հայրենիքի օգնության մեջ:

– Զանազան համայնքներ գիտեմ Սփյուռքում: Հայաստանի համար լավագույնը Արգենտինայի համայնքն է, որովհետեւ նրանք միաբան են: Դժբախտաբար հայկական Սփյուռքն այնքան լայն չէ, ինչպես հրեականը եւ առավել եւս երկփեղկված է: Հնարավոր չէ՞ արդյոք մեկ դիրք բռնել Հայաստանի հանդեպ: Երբ Իսրայելը վտանգի մեջ է, ամբողջ աշխարհի հրեաները միանում են: Իսկ երբ Հայաստանն է վտանգի մեջ, մենք անտեղի շատ ժամանակ ենք վատնում, մինչեւ գտնում ենք ո՞վ, ո՞ւր, ինչպե՞ս: Ժամանակավորապես միանում ենք իրար, ապա նորից շարունակում ենք մեր կռիվները:

– Ի՞նչ եք կարծում, Հայաստանի անկախությունը փոխե՞ց վերաբերմունքը Սփյուռքում:

– Պատերազմը սկսել է փոխել մտածելակերպը: Եզակի պատմական առիթ է ներկայացել այժմ: Լիիրավ անկախության ճանապարհը շատ երկար է: Ժամանակ է պետք հարցերի մեծամասնությունը լուծելու համար: Ես պատասխանատվություն եմ զգում այս փոքր անկախ էության համար, որը Հայաստանը կարողացավ շահել ու պահել...»:

◊ ◊ ◊

Այսօր Ստեփանակերտի վրա գրոհի եկած ռազմական 6 ինքնաթիռներից մեկը վայր են գցել մերոնք, իսկ մյուսները, խուճապի ենթարկված, ետ են փախել:

Ապրիլի 24, կիրակի.- Առավոտից տանը մարդիկ շատ կային, որոշել էի կեսօրից հետո քաղաք գնալ, Եղեռնի հուշարձան այցելել թոռներիս հետ: Սակայն ժամը 2-ի կողմերը անձրեւ եկավ ու ամեն ինչ խառնեց: Նախ մաղում էր մեղմ, թվում էր՝ կդադարի եւ չի խանգարի քաղաք գնալուս: Սակայն քիչ անց մի փոքր էլ կարկուտ տեղաց, այն մանրահատիկ խայտառակությունը, որ բանջարբուկ է կոչվում, սովորաբար վաղ գարնանն է լինում եւ ոչնչացնում է ծառերի ծաղիկներն ու բողբոջները, մատաղ, անօգնական շիվերը:

Առաջին անգամ այս կարկուտը եկավ քիչ ու անվտանգ՝ որպես զգուշացում, որից հետո առաջներն անմիջապես հակակարկտային հրետանիներն էին գործում, եւ մեծ վտանգը կանխվում էր: Սակայն այս անգամ զգուշացմանը ոչ մի կրակոց էլ չհետեւեց, եւ քիչ ժամանակ անց կարկուտը նորոգվեց, մի կուշտ ծեծեց խեղճացած ծառերին: Ծեծեց 5-7 րոպե, ապա միայն անձրեւով լվաց տուժածների վերքերը, տեղատարափ անձրեւով քշեց-տարավ բոլոր հետքերը: Երրորդ կարկուտն սկսվեց երկրորդի դադարից մի կես ժամ հետո: Սկսվեց տեղատարափ, կատաղի, մի այնպիսի համարձակությամբ, ասես երկու փորձերով համոզվել էր, որ ոչ մի հակակարկտային միջոցառում էլ չկա, եւ ինքն անպատիժ կարող է ջարդել, ավերել, ոչնչացնել այն ամենը, որ խեղճ գյուղացին աճեցրել, փայփայել է որպես իր ընտանիքի ապրուստի միջոց, հույս, այս դառն ու դժվար ժամանակների միակ փրկություն:

Տեղատարափը երկարեց կես ժամից ավել եւ երբ դադարեց, ծառերի տեղ մնացել էին նրանց խեղճ ու անհրապույր կմախքները, իսկ տակները՝ ծաղիկների եւ մատաղ տերեւնե-

րի շերտերն էին, առհասարակ այն ամենը, որ այս ծառերի կենդանության վկայությունը պիտի լինեին:

◇ ◇ ◇

Իսկ ճակատում մեր զորքերը թշնամուն բավական ետ են մղել Սեյսուլան ու Յարըմջա գյուղերի մոտ, խփել երկու տանկ, մեկն առգրավել: Նույնը տեղի է ունեցել նաեւ Մարտունուց արեւելք, դեպի Մուխանք ձգված դաշտում, Կուրոպատկինո-Գեւորգավան ուղղությամբ:

Ստեփանակերտի վրա գրոհի եկած մեկ ինքնաթիռ են խոցահարել ԼՂՀ ուժերը, այն ընկել է Ֆիզուլու շրջանում:

«Ղարաբաղում ես ականատես դարձա, թե ինչպես են ադրբեջանական ինքնաթիռները ռմբակոծում Ղարաբաղի խաղաղ քաղաքներն ու գյուղերը,- ասել է Մեծ Բրիտանիայի լորդերի պալատի փոխխոսնակ լեդի Քերոլայն Կոքսը: – Իմ կարծիքով, պատահական չէ, որ խաղաղ բնակավայրերի ռմբակոծումները համընկնում են Մեծ Եղեռնի հիշատակի օրվա հետ: Ղարաբաղի հայերի դեմ ռազմական ահաբեկչությունը պետք է դիտել որպես աշխարհի որոշ պետությունների կողմից 1915 թ. ցեղասպանությունը չընդունելու տրամաբանական հետեւանք» («Ազգ», ապրիլի 26):

Ապրիլի 25-ին Ֆիզուլու շրջանում վարած մարտական գործողությունների ընթացքում հայ զինվորները գերել են մի աֆղան մոջահեդի եւ անմիջապես փոխադրել Ստեփանակերտ՝ իբրեւ թանկագին ունեցվածք, որովհետեւ մինչեւ այդ մոջահեդներին տեսել են միայն սպանված վիճակում:

«Բոստոն Գլոբ» ամերիկյան թերթի տեղեկության համաձայն՝ Ալիեւն անցյալ աշնանը մեծ գրոհի նախապատրաստվելիս, վարձել էր 1500 աֆղան մոջահեդների, որոնց միջոցով հույս ուներ հասնել ճակատագրական հաղթանակի («Երկիր», ապրիլի 27):

Ապրիլի 26-ին Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին իրենց լրագրողի հարցազրույցը ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Քոչարյանի հետ: Հարցերից մեկը՝ «ԼՂՀ-ում պատմական ու պաշտպանական ի՞նչ ավանդների եք հետեւում եւ ո՞րն է կառավարական-պետական բաղձանքը»:

Բավականաչափ լուրջ հարց չէր, սակայն ինքը լուրջ պատասխանեց.

«Մեր Արցախի անցյալ ամբողջ պատմությունը ձգված է իբրեւ ինքնապաշտպանական պայքարի մի շղթա: Վերջին տարիներին էլ նրան ավելացավ այս նոր օղակը, որը... հպարտությամբ պիտի արձանագրենք... արժանի է շղթային: Ինչ վերաբերում է պետականության խնդրին, այստեղ մեր նախնիները, նրանց հետեւելով էլ՝ մենք, միշտ երազել ենք ազգային միասնությամբ հիմնավորված պետական կառուցվածք... Իսկ թե որ դա անհնար է եղել... պատկերացնո՞ւմ եք... ստեղծել ենք մեր նահանգային-ազգային իշխանությունը, թեկուզ եւ մելիքությունը... Լսած կա՞ք: Այ, շա՛տ ապրեք, այդպիսին ենք մենք»:

Ապրիլի 27-ի առավոտյան «Ազատությունը» հաղորդեց, որ նախորդ օրվա երեկոյան Ռուսաստանի պաշտպանության նախարար Գրաչովը հայտարարել է, թե Ադրբեջանը համաձայնել է միակողմանի հրադադար անել, այն պետք է սկսվի հինգշաբթի-լույս ուրբաթ գիշերը: Իբր, սրա համար հիմքեր նախապատրաստված են եղել, փետրվարին Ադրբեջանի ու ՀՀ պաշտպանության նախարարներն էին համաձայնել համապատասխան պայմանավորվածության, մարտին՝ արտգործնախարարները, հետո նոր էլ՝ Ադրբեջանի ու ՀՀ խորհրդարանների նախագահները: Վերջին պայմանագրով Ադրբեջանը վերջապես համաձայնություն է տվել Ռուսաստանի՝ ամիսներ շարունակ շրջանառության մեջ դրվող միջնորդությանը, որի էությունը սա է. հրադադար, բախվող կողմերը ծանր զինատեսակները ետ են քաշում ճակատի գծից, ԼՂ-ի զորքերը թողնում են նվաճած տարածքների մի մասը, ամենակարեւորը՝ Ռուսաստանի դիտորդները կանգնում են ԼՂՀ ու Ադրբեջանի (հակառակորդ ուժերի) արանքում: Դիտորդներ ասելով պետք է հասկանալ զինվորական միավորումներ...

◇ ◇ ◇

Այսօր «Լրաբերը» հաղորդեց, որ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց է ունեցել Ռուսաստանի խորհրդարանի նախագահ Շումեյկոյի հետ, խոսել են ղարաբաղյան բարդույթի լուծմանն ուղղված խնդիրների համար առաջիկայում Բիշքեկում գումարվելիք խորհրդաժողովի մասին, պարզել մի շարք հարցեր:

◇ ◇ ◇

Ադրբեջանի խորհրդարանական պատվիրակությունը՝ Ղազիեւի ղեկավարությամբ բանակցություններ է վարել Շումեյկոյի հետ, պայմանավորվել Ռուսաստանի ու Ադրբեջանի փոխհարաբերությունները զարգացնելու մասին՝ հարգելով մեկ-մյուսի անկախությունը: Շումեյկոն գտնում է, որ հարցերի հաջողության համար անհրաժեշտ է կռիվը դադարեցնել Ղարաբաղում:

Ապրիլի 27-ի իր համարում «Երկիր» հարցազրույց է տպագրել ԱՄՆ ի Արեւմտյան (Կալիֆորնիայի) շրջանի ՀՀԴ կոմիտեի անդամ եւ «Արցախ» հիմնադրամի ներկայացուցիչ Հովիկ Սալիբյանի հետ, որի նախաձեռնությամբ կազմակերպվել էր հեռուստամարաթոն, հավաքվել էր մեկուկես միլիոն դոլար օգնություն, որը տրամադրվելու է Արցախյան գոյապայքարին:

Հ. Սալիբյան ասել է. «Մարաթոնի կազմակերպման աշխատանքն սկսվեց սեպտեմբերից: Հիմնական նպատակը հնարավորին չափ շատ գումար հավաքելն ու ավելի շատ մարդիկ ներգրավելն էր: Այդ՝ դաստիարակչականը. Մարաթոնի միջոցով ամերիկահայությունը ծանոթացավ Արցախի պատմությանը, տնտեսական կացությանը: Մենք կազմակերպեցինք տասներկուժամյա ծրագիր, որի ընթացքում ներկայացվեց Արցախ աշխարհն իր հրաշք բնությամբ, հերոսական ժողովրդով: Մարաթոնին իրենց մասնակցությունը բերեցին Արցախի իշխանությունների ներկայացուցիչները, ազատամարտիկներ, Կիլիկիո եւ Էջմիածնի առաջնորդարանների ղեկավարները, ԱՄՆ-ի կոնգրեսի եւ քաղաքական տարբեր կազմակերպությունների անդամներ: Իմ կարծիքով՝ շատ կարեւոր է նաեւ Հայաստանից արտագաղթած հայերի մասնակցությունը: Մի խոսքով՝ Մարաթոնի նպատակը, կարելի է ասել, իրականացվեց, որովհետեւ ողջ ժողովուրդը համոզվեց, որ Արցախի պայքարի շուրջ կարող ենք համախմբվել ամենքս: Հանգանակվեց մեկուկես միլիոն դոլար: Գանձումները շարունակվում են: Հավաքված գումարը մեզ հետ բերեցինք: Արդեն այցելել ենք Արցախ»:

Հովիկ Սալիբյան ու իր հայր Հարությունը՝ Լիբանանի հայրենասիրական շրջաններին հայտնի մի մարդ, եղան Արցախի ռազմաճակատի շատ կետերում, մասնակցեցին օգնության բաշխմանը, հայրենասիրական ելույթներ ունեցան ռազմական ջոկատների առաջ՝ խոստանալով պահպանել սերտ կապը մարտնչող Արցախի, նրա հերոս ժողովրդի հետ:

◇ ◇ ◇

Գերված աֆղան մոջահեդ Բախտիար Վերբալլահը (20 տարեկան, Մազարի Շերիֆ քաղաքից) հաղորդեց, որ «մոջահեդները խիստ հիասթափված են ադրբեջանական բանակի ծառայությունից, քանի որ բանակի հրամանատարությունը չի տալիս ամսական 5000 դոլար խոստացված վարձը, եւ երկրորդ՝ ծառայության պայմանները բավականին վատ են: Ռազմագերին հայտնել է նաեւ, թե մոտ կես տարի առաջ ադրբեջանական պաշտոնյաները գալիս էին Աֆղանստան, պայմանագրեր կնքում տարբեր ցեղախմբերի առաջնորդների հետ եւ մոջահեդներին հրավիրում Ադրբեջան: Աֆղանստանի կառավարությունը տեղյակ էր դրան եւ ամենեւին չէր խոչընդոտում» («Ազգ», ապրիլի 27):

◇ ◇ ◇

Վերջին օրերի մարտերը լուծել էին կարեւոր մի հարց՝ ազատագրել էին Մարտակերտի շրջանը համարյա ամբողջությամբ (թուրքերը դուրս էին քշվել Թալիշից, Վերին ու Ներքին Չայլուներից, Լեւոնարխից, Յարըմջայից) եւ մինչեւ Թարթառ կենտրոն 7 կմ էր մնացել: Իսկ մնացած ճակատներում հակառակորդը նահանջելով կորցնում էր ոչ միայն նոր տարածքներ, այլեւ ասկյարների մեծ քանակություն, զենքի, զինամթերքի, տեխնիկայի բազմաթիվ միջոցներ: Եվ, այսուհանդերձ, Ալիեւը շարունակում էր զառանցագին խոսել ու գործել հօգուտ պատերազմի, երբ միակ խոհեմ քայլը կլիներ բանակցությունների շուրջ նստել ԼՂՀ ղեկավարության հետ, հիմնավորապես պայմանավորվել խաղաղության, հետագայում հարցերը փոխզիջումներով լուծելու համար:

Ապրիլի 26-ին Ռուսաստանի պաշտպանության մինիստր Պ. Գրաչովը, Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահ Ռասուլ Գուլիեւի հետ ունեցած զրույցից հետո հայտնել է, թե Ադրբեջանը պատրաստ է հաջորդ օրվանից դադարեցնել կրակը հակամարտության գոտում, եթե հայերը եւս ընդունեն նման որոշում:

Ինքը՝ Գրաչովը, պատրաստ է ճակատի շփման գոտիներում տեղաբաշխել ռուսական խաղաղարար զորքեր: Գուլիեւը դրան էլ պատասխանել է՝ միայն թե դրանք չլինեն Հայաստանում տեղակայված զորամասից («Երկիր», ապրիլի 28):

ԼՂՀ բանակի հրամանատարի տեղակալ Մուրադ Պետրոսյանը բողոքել է այդ պայմանի դեմ՝ գտնելով, որ դա Ադրբեջանի սովորական խաղն է, հրադադար խնդրել նեղն ընկնելուն պես եւ ուժերը հավաքել, կարգավորել՝ նոր հարձակման անցնելու համար: Իսկ եթե իսկապես կողմ է հրադադարի, ինչո՞ւ չի պայմանավորվում ԼՂՀ հետ:

Ասում են, իբր, սրա պատճառն էլ այն է, որ չի ուզում ճանաչել այդ «ԼՂՀ»-ի գոյությունը («Ազգ», ապրիլի 28):

Նրանից ջարդ է ուտում, այդ առթիվ համաշխարհային հարայ-հրոց գցում, բայց էլի չի ուզում ճանաչել:

Ապրիլի 27-ին «Ազգը» տպագրել է հարցազրույց ԼՂՀ բանակի հրամանատարի տեղակալ, քաղբաժնի պետ Մուրադ Պետրոսյանի հետ, որը՝ շրջահայաց եւ ճակատն ու թիկունքը, պատերազմն ու նրա հեռանկարները հրաշալի հասկացող մարդ, կատարում է վիճակի հանգամանալից վերլուծություն, ցույց տալիս, որ Ադրբեջանն իզուր է ձգձգում պատերազմը, երբ ամեն ինչից երեւում է, որ այսպես ձգձգելով՝ նա վերջապես բանակցության կնստի իր համար առավել վատ պայմաններում:

Պատերազմի անցած տարիներին մենք գործել ենք ու հաջողությունների հասել գերագույն խոհեմության, յուրաքանչյուր մանրամասն հաշվի առնելու եղանակով: Բավական է հիշել, որ նյութական ռեսուրսների մեր չնչին հնարավորությունների պայմաններում,- ասում էր նա,- համարյա երբեք ոչնչի կարիք չենք ունեցել: Դա, նախ, արդյունքն էր հավասարակշիռ, ունեցածին խելոք տեր լինելու: Ապա՝ Պետրոսյանը ժխտում է նաեւ շրջանառության մեջ գտնվող այն թյուրիմացությունը, թե ԼՂՀ-ը միայն 150000 մարդ է: Ասում է. «Ճիշտ չէ, երբ զանգվածային լրատվության միջոցներով խոսում են 150 հազար ղարաբաղցիների մասին: Իրականում մենք այդքան էլ քիչ չենք: Միայն Հայաստանում ապրում են մոտ 500 հազար մեր հայրենակիցները, այդ թվում ծագումով ղարաբաղցի բաքվեցիներ եւ սումգայիթցիներ: ԱՊՀ երկրներում ղարաբաղցիների թիվը հասնում է մեկ միլիոնի: Համագործակցության պետություններում բնակվող շատ ղարաբաղցիներ կամավոր կերպով ցանկանում են կռվել մեր բանակում: Իսկ նրանք, ովքեր ի վիճակի չեն անձամբ մասնակցել, ֆինանսանյութական օգնություն են ցուցաբերում ինքնապաշտպանության բանակին:

Դրան զուգահեռ մեր բանակը սրընթաց եւ հաջող հարձակումներից հետո օգտագործում է նաեւ հակառակորդի ռեսուրսները, մեզ են անցնում զինամթերքի պահեստներ, մեծ քանակությամբ սոլյարափինություն, վառելիքաքսանյութեր եւ այլն: Մեր զինտեխնիկայի 75-80 տոկոսը ռազմավարային է: Այդ հարկադրական պրագմատիզմի արդյունքն ակնհայտ է: Մեր զորքերի եռանդուն գործողությունների շնորհիվ թշնամու գերազանցու-

թյունը նվազագույնի է հասցված, թեպետ ԼՂՀ հետ համեմատած Ադրբեջանը շարունակում է մնալ տնտեսապես հաստատուն պետություն: Մուրադ Պետրոսյանը, խոսելով դիվանագիտական ու քաղաքական շրջանակներում իշխող տրամադրությունների, քննության, իբր, կիրառության մեջ դրվելիք բանաձեւերի ու ժամանակացույցերի մասին, հանդես է գալիս որպես Արցախի ճակատագրի տերն ու պաշտպանը, զգուշացնում թեթեւամիտ մոտեցումներից: Այ, օրինակ, գրավված տարածքների մասին ասում է. «Տարբեր միջազգային կազմակերպությունների հետ հանդիպումների, ինչպես նաեւ ադրբեջանական կողմի հետ շփումների ժամանակ մենք բազմիցս նշել ենք, որ այդ հարցը կլուծվի բացառապես փոխզիջումային հիմունքների վրա: Ղարաբաղը միակողմանի զիջումներ անելու մտադրություն չունի: Հանրահայտ է, որ տարիներ շարունակ ԼՂՀ բոլոր սահմանամերձ բնակավայրերը զանգվածային հրթիռա-հրետակոծությունների են ենթարկվում Ադրբեջանի հարեւան շրջաններից: Ինչ էր մեզ մնում անել: Անտարբերությամբ դիտել, թե ինչպես են մեզ աստիճանաբար ոչնչացնո՞ւմ: Բնական է, որ այդ պայմաններում մենք, զուտ ռազմական նկատառումներից ելնելով, ստիպված էինք լռեցնել հիշյալ շրջանների կրակակետերը, մեր ժողովրդի անվտանգությունն ապահովելու, քաղաքների եւ գյուղերի ավերը կանխելու համար:

Ղարաբաղյան բանակի հրամանատարությունը պատրաստ է դուրս բերել զորքերը վերահսկվող տարածքներից, բայց հանրապետության բնակչության անվտանգության միջազգային կայուն երաշխիքների դիմաց: Սակայն ոչ ՄԱԿ-ը, ոչ ԵԱՀԽ-ն, ոչ առանձին շահագրգռված պետություններ այդպիսի երաշխիքներ առայժմ չեն տալիս: Դեռ ավելին, մեր զորքերի դուրսբերումն Ադրբեջանը խաղաղ բանակցությունների վերսկսման նախապայման է դնում: Ստեղծվում է անհեթեթ իրավիճակ. պարտվողն իր կամքն է թելադրում հաղթողին: Պատերազմն ունի իր օրենքները: Եվ ես չեմ հիշում, որ 1992 թվականին ադրբեջանցիներից պահանջեին դուրս բերել զորքերը, երբ բռնազավթվել էին Շահումյանի ու Մարտակերտի շրջանները: Խոսք անգամ լինել չի կարող նաեւ Ղարաբաղը Հայաստանին միացնող շրջաններից մեր զորքերը դուրս բերելու մասին:

Ահա միայն այսպես, խելոք, քաջ, անսխալ մարտավարությունից հետո համարժեք դիվանագիտական ու քաղաքական քայլեր, որպեսզի արյամբ եւ անհուն զոհերի գնով ձեռք բերվածը տանուլ չտրվի խաղաղ զրույցով, բանակցության սեղանի վրա կատարած անհեռանկար խաղերով:

Ապրիլի 29. Դեռեւս Մոսկվայի ռադիոն հայտարարում էր, թե, չնայած ԼՂՀ կառավարական մարմիններն իրենց համաձայնությունն են տվել հրադադար անելու այսօրվա 00 ժամից, ադրբեջանական զորամասերը գրոհներ են ձեռնարկել Մարտակերտի հյուսիսային եւ Մարտունու շրջանի արեւելյան ճակատներում: Ինքնապաշտպանները երկու ճակատում էլ գրոհը ետ են մղել:

Նույնը հաստատեց Երեւանի հեռուստատեսությունը՝ ավելացնելով, որ թուրքերը հրետակոծություններ են իրականացրել ինչպես Նախիջեւանից, այնպես էլ հյուսիս-արեւելյան սահմանակից շրջաններից: Մերոնք չեն պատասխանել:

Ապրիլի 30-ին ամերիկյան «Բոստոն գլոբ» թերթը տպագրել է իր թղթակից Ջոն Աուերբախի հոդվածը («Ղարաբաղի հայերը վարժվել են պատերազմին»), որի էությունն այս է. «Ներկայումս մասնագետներից ոչ ոք չի կասկածում, որ, եթե հարկ լինի, Ղարաբաղի բանակը կարող է մարտնչել եւս մի քանի տարի»: Հեղինակը հայերի հաջողությունների հիմքն է համարում 1915-1920 թթ. ցեղասպանության համար թուրքերի հանդեպ առկա ատելությունը (իսկ մեր տնաբույս որոշողները գտնում են, որ ցեղասպանությունը հիշելիս մենք դառնում ենք խեղճ ու ինքնադատապարտված), ապա վճռաբար հայտնում էր, որ «Այժմ Ղարաբաղում չես գտնի մեկին, որ համաձայներ վերստին ապրել ադրբեջանցիների հետ»:

◇ ◇ ◇

Այս տարվա մայիսն Արցախյան գոյամարտի մեջ փառավոր այնպիսի էջ պիտի կազմեր, ինչպես 88-ի փետրվարը: Այս ամսին էր, որ սկսվեց հրադադարը, վերջ տրվեց

ադրբեջանա-ղարաբաղյան պատերազմին, եւ սկիզբ դրվեց հակամարտության, այսպես կոչված, քաղաքական կարգավորմանը, որի ավարտը թերեւս եւ անկանխատեսելի էր այն ժամանակ, սակայն եւ չէր կարելի չերեւակայել, քանի որ արցախյան կողմը կշտացել էր կռվելուց, իսկ Ադրբեջանը համոզվել էր, այո, պինդ համոզվել էր, որ պատերազմում ինքը միայն նոր շրջաններ կարող է կորցնել:

Հակամարտության կարգավորմանը վճռաբար լծվել էր Ռուսաստանի դաշնությունը: Դա պարզ երեւում էր նախորդ ամիսներին եւ մայիսի սկզբից էլ պարզ դարձավ, որ հեռու չէր նաեւ վճռական փուլը: Այն, որ կարելի է կոչել **Ռուսաստանի խաղաղարար միջնորդության նոր, վճռական տարբերակ**:

Այն ժամանակ այլեւս ոչ ոքի համար հարց կամ գաղտնիք չէր, որ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման բոլոր լծակները գտնվում են Ռուսաստանի ձեռքում: Նախընթացին եւս այդպես էր: Ամեն անգամ, երբ խոսք է եղել որեւէ միջնորդության մասին, երբ գլուխ են բարձրացրել եվրոպական կամ միջազգային մարմինները եւ հրապարակել իրենց սկզբից եւեթ ոչ մի հարց էլ չլուծող հայտարարությունները, արտաքուստ իրավացի, իսկ ըստ էության չներգործող սկզբունքները, Ռուսաստանը միայնակ, հաճախ էլ լծակից ուրիշների հետ հանդես էր գալիս, ներկայացնում իր միջնորդությունը, փորձում խնդիրը տեղից շարժել, չնայած Ժելեզնովոդսկյան գործարքից հետո արդեն մեկընդմիշտ պարզ դարձավ, որ վերջնական լուծման համար անհրաժեշտ են վճռական, կտրուկ միջոցներ:

Հարցի իսկական կամ վերջնական լուծումը ձախողելու համա՞ր էին այսօրինակ փորձերը: Չի կարելի կարծել: Չնայած քիչ չէին եւ զգուշացումները, թե Ռուսաստանի համար Արցախը ամենահարմար մի դագանակ է, որով նա պատժում է մեկ Հայաստանին, մեկ Ադրբեջանին՝ ըստ իր շահերի թելադրության: Ուստի եւ նրան ձեռնտու է միշտ պահպանել դագանակը:

Այս անգամ, սակայն, Ադրբեջանը «շատ էր համը հանել»: Մի՞թե քիչ էր նրա դուրս պրծնելը Անկախ պետությունների համակեցություն կոչված դաշնությունից, որի վերջնական նպատակը նախկին Միության կամ նրա նման որեւէ հանրության ստեղծումն էր, որի մեջ, ինչպես էլ որ լինի, գերագահ դիրքը պատկանելու է Ռուսաստանին:

Ալիեւի ապարդյուն գալը եւս դրությունը չփոխեց, նախ՝ որովհետեւ Ռուսաստանի հանդեպ Ադրբեջանը ոչնչով չապացուցեց որեւէ դրական տեղաշարժ, բացի ալիեւյան լպրծուն հաճոյախոսություններից, որոնց այլեւս ոչ ոք չէր հավատում: Իսկ որ առավել գրգռիչ էր, առավել բացահայտ ու եռանդուն Ադրբեջանի ու միջինասիական թրքալեզու պետություններն իր մականի տակ առնելու ջանքերը, որ Թուրքիան էր գործադրում՝ իհարկե, Ռուսաստանի գերիշխանության դեմ, առանց թաքցնելու կամ գոնե սքողելու նպատակը:

Այսքանից հետո Ռուսաստանն ինչո՞ւ լծվեց արցախյան խնդրի կարգավորմանը ԱՄՆ-ի ու Թուրքիայի հետ, իբր, միավորված: Սկզբից իսկ համոզվա՞ծ էր նման ձեռնարկի ձախողման մեջ թեկուզ հենց այն պարզ պատճառով, որ Թուրքիայի ու նրա թիկունքում կանգնած ԱՄՆ-ի միջնորդությունը առնվազն թերահավատությամբ պիտի ընդուներ Հայաստանը եւ անմիջապես հակամարտ կողմ Լեռնային Ղարաբաղը: Ամենայն հավանականությամբ, հենց այսպես, եւ Ռուսաստան-ԱՄՆ-Թուրքիա միջնորդական եռյակը տապալվեց՝ առանց որեւէ լուրջ քայլ ձեռնարկելու:

Ըստ երեւույթին Ռուսաստանի համար բոլորովին հարմար չէր հետագայում խնդրի կարգավորմանն առնչվել միայնակ: Դրա համար էլ հրապարակ իջավ Ղրղզստանի հետ միասին, նույնիսկ նրա նախաձեռնության պատրվակով: Որոշվեց, որ այս նախաձեռնությունը ձեւ ու կերպարանք պիտի ստանա Ղրղզստանի մայրաքաղաք Բիշքեկում, այդ հանրապետության խորհրդարանի նախագահ Շերիմկուլովի գլխավորությամբ:

Հետաքրքիր էր այս շրջանի Ադրբեջանի քաղաքական վիճակը: Պրեզիդենտ Հեյդար Ալիեւի առաջարկած ծրագրերն ու ժողովրդին տված խոստումները խաբարվել էին, եւ մնացել էր միջազգային ուժերի աջակցության հույսը, որի հեռանկարն էլ շատ էր մշուշոտ: Անցյալ աշնանամուտին Ալիեւը գոնե մտածում էր, թե մուրացած եռամսյա հրադադա-

րով այնքան հզորացել է իր բանակը, որ ծավալուն մի հարձակումով Ղարաբաղին ծնկի կբերի: Այդ հարձակումն ու ձեռք բերելիք հաղթանակը նա այնքան իրական էր պատկերացնում, որ նույնիսկ Ֆիզուլիում գումարելիք հաղթաժողովի օր էլ նշանակեց՝ երկու շաբաթ հետո: Սակայն հարձակումը ձախողվեց, իր զորամասերը նոր ծանր կորուստներ ունեցան, հակառակորդին զիջեցին նորանոր տարածքներ՝ ուռճացնելով փախստական-աստանդական բնակչության թիվը: Սրանից հետո էլ հույս ուներ դիվանագիտությամբ գործն աջողացնել, գնաց խոշոր զիջումի՝ մտավ Անկախ պետությունների համակեցության մեջ եւ Ռուսաստանի հետ ամեն տեսակ համագործակցության պայմանագրեր կնքեց, Թուրքիայի եւ Իրանի համար կասկածելի բարեկամի համբավ ձեռք բերեց՝ հուսալով, թե Ռուսաստանի միջոցով հնարավոր պիտի լինի հայկական գործոնի հարցը լուծել, վերականգնել իր հանրապետության ամբողջականությունը: Այստեղ եւս ձախողվեց. Ռուսաստանի նոր տերերը նրա ճանաչած ռուսների նման չէին, չկաշառվեցին: Հակառակը, հայ-ադրբեջանական բարդույթի եւ մանավանդ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման ասպարեզում ցուցաբերեցին մի այնպիսի դիրք, որից ինքը սարսափեց: Նրանք պահանջում էին ամենից առաջ հրադադար, կայուն խաղաղության հաստատում, որից հետո՝ միայն բանակցություններ, որոնց այդ Լեռնային Ղարաբաղի պատվիրակությունը պետք է մասնակցի որպես հակամարտող կողմ, այսինքն՝ իր ձայնն ու կարծիքն ունեցող, իրավազոր անձ: Եվ այսքանի կողքին՝ Ռուսաստանի ակնահայտ ցանկությունը՝ իր քաղաքական ու ռազմական ներկայությունը հաստատ դարձնելու Այսրկովկասում:

Ալիեւի նման մարդիկ ոչ միայն ըմբռնում են ասված խոսքերը, այլեւ չասվածներն են գուշակում: Իսկ այդ նոր ռուսները հիմա իրենց հարաբերություններում այնքան թափանցիկ են, որ նույնիսկ չասելիքներն են մատնում: Օրինակ, ասում են՝ Ղարաբաղի ու Ադրբեջանի ռազմաճակատի խաղաղեցված գոտում պիտի տեղադրվեն ԱՊՀ խաղաղարար ուժերը, երբ այդպիսի ուժեր գոյություն չունեն եւ եթե ստեղծվեն էլ, ապա բաղկացած են լինելու միայն ռուսական զորքերից: Իսկ Ադրբեջանի համար եթե կա մի ուժ, որից, ինչպես ժանտախտից, նա ուզում է հեռու մնալ, դա ռուսական զորքն է: Նախ որ ինքը սարսում է նրա ուժից, խորշում նրա ծրագրերից, ապա եւ մերձավոր դաշնակից ու հավերժական բարեկամ Թուրքիային ու Իրանին է խոստացել, որպեսզի իր սահմանների մոտ չթողնի Ռուսաստանին եւ ամեն ինչ անի՝ Կովկասում նրա ներկայությունը բացառելու համար...

Օրեր առաջ հայտնի էր արդեն, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը վրդովված է Ռուսաստանի միջնորդություն կոչված փաստաթղթից, որի մասին շատ էին խոսում լրատվական մարմինները: Ռուսական մամուլն, օրինակ, ապրիլի վերջին հաղորդել էր, թե Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման ռուսական մի ծրագիր են ներկայացրել Ադրբեջանի խորհրդարանի քննարկմանը, եւ ինչպես այդ առթիվ զեկուցող արտգործնախարար Հասան Հասանովը, այնպես էլ պատգամավորները վրդովվել են նրա էության դեմ: Իբր, այդ փաստաթղթի առնվազն 18 դրույթներ անընդունելի են իրենց համար: Այնտեղ պաշտոնական Բաքվին կոչ էր արվում ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի սեփական ռազմական ուժը, նախատեսվում է ղարաբաղյան ուժերի հսկողության տակ թողնել Լաչինի շրջանը, Շուշի քաղաքը: Հասանովը մեջլիսի նիստին զեկուցեց, որ ռուսական ծրագիրը ոչ թե լուծում է խնդիրը, այլ առավել բորբոքում հակամարտությունը... Եվ դրանից հետո մեջլիսը եկավ այն եզրակացության, որ նման ծրագիրը նույնիսկ արժանի էլ չէ քննարկման:

Այս առթիվ հաղորդում հրապարակած «Կոմսոմոլսկայա պրավդան» հայտնում էր նաեւ, թե «Ադրբեջանի քաղաքական տարբեր կուսակցություններ հայտարարել են իրենց պատրաստակամությունը զենքով կռվելու ղարաբաղյան գոտի մտցվելիք ռուսական խաղաղարար ուժերի դեմ» («Ազգ», մայիսի 3-ի համար):

Ադրբեջանի խորհրդարանի նախագահ Ռասուլ Գուլիեւը «Ռոսիյսկայա գազետա-յին» տված հարցազրույցում ասել է՝ ռուսական հաշտարար ծրագիրը նպատակ ունի նվաստացնել Ադրբեջանին, ապա նրա հետ խոսել ուժի դիրքից (տես հիշյալ թերթի առ-

րիլի 27-ի համար)։

Այսքանից հետո պարզ էր, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը Բիշքեկում մայիսի սկզբներին տեղի ունենալիք միջխորհրդարանային բանակցություններից եւս իր համար դրական լուծման որեւէ տարբերակ չէր սպասում՝ չնայած խորհրդաժողովի տեղին, որ մահմեդական կենտրոն էր, եւ նախաձեռնության հեղինակին, որ Ղրղզստանի ԳԽ-ի նախագահ Շերիմկուլովն էր, համարյա ցեղակից ու հավատակից մի մարդ, որպիսինի հետ առաջները, ուրիշ պայմաններում Ադրբեջանը հեշտ ու հանգիստ իր օգտին կլուծեր սեփական ամեն մի հարց։

Շերիմկուլովը նախապես եղել էր հակամարտության գոտու կենտրոններում (Բաքու, Ստեփանակերտ, Երեւան), հանգամանալից զրույցներ էր ունեցել կողմերի հետ, պարզել դիրքորոշումները, հավանաբար ինչ-որ չափով բացահայտել նաեւ ԱՊՀ միջխորհրդարանային խմբի տրամադրությունը, որը բնականաբար շատ էլ չէր կարող տարբեր լինել Ռուսաստանի դաշնության դիրքից։ Դրանից հետո, այդ միջխորհրդարանական համաժողովի նախապատրաստությանը ձեւականորեն մասնակցելու հետ միասին եւ, առաջին հերթին, Ադրբեջանի ղեկավարությունն ամեն ինչ անում էր իր հարցը լուծելու այլ տեղերում, գոնե ռուսական տարբերակի կամ այդ միջխորհրդարանային կոչված հանձնաժողովի վրա իր ցանկացած ազդեցությանը հասնել ուրիշ հեղինակավոր ու ազդեցիկ մարմինների միջոցով։

Այդպիսի հեղինակավոր ու ազդեցիկ մեկն ո՞վ պիտի լիներ, եթե ոչ ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Բիլ Քլինթոնը։ Եվ ահա Հեյդար Ալիեւը Քլինթոնին դիմում հղեց՝ բացատրելով իր երկրին այնպես տանջող խնդիրը, որ ղարաբաղյան հակամարտությունն է, խնդրեց գործադրել Քլինթոնի հեղինակությունն ու ԱՄՆ-ի քաղաքական հզոր դիրքը, որպեսզի խնդիրը լուծվի միջազգային գործող օրենքների համաձայն, Կովկասում ու հարակից երկրներում պետական կարգապահության եւ արդարություն ստեղծելու նպատակով։

Չի կարելի չմտածել, որ Ալիեւը հույսով է սպասել իր խնդրանքի դրական արդյունքին։ Չէ՞ որ ինքը ներկայացնում է ժամանակակից աշխարհին առաջ տանող ուժի՝ նավթի հզոր աղբյուրներից մեկի երկիրը, եւ, ապա, իր թիկունքում կանգնած է Թուրքիան՝ այս աշխարհագրական ու քաղաքական գոտում Ամերիկայի վստահելի դաշնակիցը։ Հնարավոր է, որ նամակին նախորդած կամ ուղեկցած լինի Թուրքիայի առաջնորդների միջնորդ բարեխոսությունը։ Չէ՞ որ հենց այն օրերին ԱՄՆ-ում էր գտնվում վարչապետ Թանսու Չիլլերը, որ Քլինթոնի առաջ լեզու էր թափում Կիպրոսի միջերկրական գոտում այդ ղարաբաղյան հարցի շուրջ։

Սակայն պրեզիդենտ Քլինթոնը,- մի՞թե հնարավոր էր գուշակել,- կարծես հենց այդ դիմումին էլ սպասում էր, որպեսզի հեղինակին ցույց տա, թե ինչպես չի կարելի ծուռ նստել եւ ուղիղ խոսել։ Ապրիլի 29-ին գրած իր պատասխան նամակում ԱՄՆ-ի պրեզիդենտը Հեյդար Ալիեւին հաղորդեց հետեւյալը. «Ես հետեւում եմ ղարաբաղյան պատերազմի ընթացքին եւ խորապես զգում եմ անմեղ զոհերի, իրենց տները լքած մարդկանց տառապանքը։ Ինձ համար հասկանալի է ձեր դժգոհությունը «Ազատության օժանդակություն» փաթեթում առկա այն կետից, որն ԱՄՆ-ին արգելում է օգնություն տրամադրել Ադրբեջանին։ Սկզբունքորեն ես դեմ եմ նման սահմանափակումներին, քանզի դրանք թույլ չեն տալիս լայնորեն օժանդակել բարեփոխումներին, իսկ ձեր երկրի դեպքում՝ նաեւ ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը։ - Եվ հարցին միջամտելուց այսպես բարեկիրթ ձեւով հրաժարվելուն հետեւում էր իր թղթակցի հանցանքը մատնացույց անելը.- Միաժամանակ ես գտնում եմ, որ կողմերը չպետք է դիմեն շրջափակումների կամ էմբարգոների՝ խաղաղ բնակչությանը զրկելով առաջին անհրաժեշտության ապրանքներից։ Դիտորդների մասնակցությամբ պետք է ստեղծել մարդասիրական միջանցքներ, որոնք հնարավորություն կտան բեռներ տեղափոխել Հայաստան ու Նախիջեւան, մեծ օգուտ կբերեն պատերազմական զրկանքների մատնված մարդկանց։ Մեծապես հույսով եմ, որ Դուք կհամաձայնեք այս առաջարկին՝ թեթեւացնելու մարդկանց վիճակն այդ տարածքում...»։ Ապա նամակի վերջում ցույց էր տալիս Ալիեւին հուզող հարցի լուծ-

ման ելքը՝ «խաղաղ փոխհամաձայնության գալը ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի շրջանակներում ընթացող բանակցություններում («Ազգ», ապրիլի 30)։

Ալիեւը Քլինթոնից խնդրել էր օգնություն եւ աջակցություն ղարաբաղյան բարդույթն իր օգտին լուծելու, այն «բռնագրավիչ հայերին» մի լավ դաս տալու համար, իսկ նա խորհուրդ էր տալիս դադարեցնել Հայաստանի ու Ղարաբաղի շրջափակումները եւ խաղաղ փոխհամաձայնության գնալ Մինսկի խմբի միջոցառումների ժամանակ։

Ալիեւը չհուսահատվեց նույնիսկ այսպիսի պատասխանից։ Հետո էլ ՆԱՏՕ-ի դուռը ծեծեց։ Սա արդեն Բիշքեկի միջխորհրդարանային ժողովի օրերին էր, միլլի մեջլիսի նախագահի տեղակալ Ջալիլովին ուղարկելով Բիշքեկ, ինքն ուղեւորվեց Բրյուսել, որտեղ ՆԱՏՕ-ի կենտրոնակայանն է։ Նա Ջալիլովին հրահանգել էր չստորագրել ոչ մի պաշտոնագիր, քանի դեռ ինքը չի փորձարկել բոլոր այն օղակները, որոնցից օգնություն պահանջելով հնարավոր է հասնել որեւէ հաջողության։ Եվ ինքը գնաց, մայիսի 4-ին Բրյուսելում ստորագրեց «Գործակցություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը, որով հույս ուներ գտնել փնտրածը՝ Ադրբեջանի օգտին լուծել հակամարտությունը հայերի հետ, ռազմական հզոր դաշինքի միջոցով վերականգնել եւ հաստատուն պահել իր հանրապետության ամբողջականությունը... Այստեղ էլ ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղարի տեղակալ Սերջո Բալանցինոն նրան բացատրեց, թե «Հյուսիս-ատլանտյան դաշինքը նմանօրինակ հարցերում չի կարող հանդես բերել ինքնագլուխ նախաձեռնություն, եւ Ադրբեջանը հակամարտության վերաբերյալ միայն խորհրդակցելու համար կարող է դիմել ՆԱՏՕ-ին («Երկիր», մայիսի 5)։

«Միայն խորհրդակցելու՝ համար»։ Ալիեւը նախապես կարո՞ղ էր պատկերացնել, թե ՆԱՏՕ-ն՝ Եվրոպայի ռազմական այն հզորագույն մարմինը, իրեն միայն խորհուրդներ տալու պատրաստակամություն պիտի ցուցաբերի։ Ինչպես պրեզիդենտ Քլինթոնը։ Եվ այսպես, համարյա թեւաթափ, նա բռնեց վերադարձի ճամփան՝ որոշած լինելով այցելել Թուրքիա, ստուգել իր առաջին ու վերջին հույսի հնարավորությունները։

Զանգվածային լրատվության տվյալներից ելնելով՝ Ալիեւն Անկարայում եւս լսել է միայն ցավակցական խոսքեր եւ ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի շրջանակներում հարցը լուծելուն օգնելու խոստումներ։ Եվ որքան էլ լրագրողների հետ ունեցած զրույցում նա երդվում էր («Այժմ, ինչպես երբեք, հայերի կողմից շարունակվող ագրեսիան խափանելու համար մենք զգում ենք Թուրքիայի պաշտպանության կարիքը»), հայտնի է, որ այդ առաջին ու վերջին հույսը եւս ի դերեւ է եղել, եւ Ալիեւը տուն է հասել լրիվ թեւաթափ ու հուսահատ...

Հեյդար Ալիեւի այս, ըստ էության, ապարդյուն ճամփորդության օրերին էր, որ Բիշքեկում տեղի ունեցավ ԱՊՀ միջխորհրդարանական վեհաժողովը, որի քննարկմանն էր դրված ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման խնդիրը։

Բիշքեկ. Ղրղզստանի մայրաքաղաք։ Այնտեղ էր տեղի ունենում ԱՊՀ միջխորհրդարանական վեհաժողովը։ Սակայն ոչ ոքի համար գաղտնիք չէր, որ այնտեղ տիրական է լինելու Մոսկվայի ձայնը։ Ղրղզստանի խորհրդարանի նախագահ Շերիմկուլովն էր հրավիրել այդ վեհաժողովը, որի ամեն տեսակ հոգսերն էլ ինքը պիտի քաշեր ամենայն հոգատարությամբ։ Բայց մի՞թե հնարավոր է կասկածել, թե հարցի լուծումը թելադրելու էր մեկ ուրիշ Շ., Ռուսաստանի խորհրդարանի ղեկավար Շումեյկոն։

Նախապես այս համոզումն ուներ Ադրբեջանը, որի պատճառով էլ նրա համար ռուսական մոտեցումները ոչ թե անընդունելի էին, այլ պարզապես կործանարար։

Ղրղզստանի մայրաքաղաք Բիշքեկում **մայիսի 4-ին** սկսված ԱՊՀ միջխորհրդարանային համաժողովին հավաքվել էին մասնակից պատվիրակությունները՝ Ռուսաստանի դաշնության խորհրդարանի նախագահ եւ ԱՊՀ միջխորհրդարանային վեհաժողովի նախագահ Վլադիմիր Շումեյկոյի, ԱՊՀ-ում Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման հանձնաժողովի ղեկավար, Ղրղզստանի խորհրդարանի նախագահ Շերիմկուլովի, Ադրբեջանի մեջլիսի նախագահի տեղակալ Աֆիադդին Ջալիլովի, ՀՀ խորհրդարանի նախագահ Բաբկեն Արարքցյանի եւ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կարեն

Բաբուրյանի գլխավորությամբ: Մասնակցություն ունեին նաեւ դիվանագետներ այլեւայլ երկրներից, ԵԱՀԽ-ի ներկայացուցիչներ, նույնիսկ ֆիններ:

Հեռուստատեսությամբ հաղորդված տեսագրության մեջ գործնական նիստում առաջինը ելույթ ունեցավ Ջալիլովը, եւ նրա խոսքը, սկզբից մինչեւ վերջ, այնպիսին էր, ասես նա խորհրդաժողովին էր ներկայացել հայ հակառակորդներին հողմացրիվ անելու, ռազմադաշտում կրած կորուստները վերականգնելու, մի խոսքով՝ բոլոր հարցերը թուրքավարի լուծելու համար: Հայերը բռնագրավիչնե՞ր են, զավթել են անկախ ու ինքնիշխան Ադրբեջանական հանրապետության տարածքի 20 տոկո՛սը, բնակչությանը բնավե՛ր դարձրել, պետք է աշխարհի առաջ պատասխա՛ն տան գործած բռնությունների համար, հատուցե՛ն հասցրած անսահման վնասների դիմաց... Նրա մեղադրականի մեծ մասն ուղղված էր Լեռնային Ղարաբաղի հայության, նրա պատվիրակության դեմ: Այդ պատվիրակությունն ինչպե՞ս կարող է այստեղ ներկայանալ իբրեւ ամբողջ Ղարաբաղի տերը: Եթե Ղարաբաղի հայերն ունեն այստեղ ներկայանալու իրավունք, ապա նման իրավունք պետք է տալ նաեւ Շուշիի գործադիր իշխանության ղեկավար Նիզամի Բահրամովին,- այս էր Ջալիլովի պահանջներից մեկը:

Այսպես ձգվում էր նրա մեղադրականը, եւ գործընկերները ստիպված եղան հասկացնել, որ իրենք հավաքվել են ոչ թե պատերազմը շարունակելու, այլ հրադադար անելու, արյունահեղությանը վերջ տալու նպատակով... Եվ, այնուհանդերձ, Ջալիլովը հասավ նրան, որ հաջորդ-փակ նիստին Լեռնային Ղարաբաղի պատվիրակությունը չպետք է ներկա լիներ իբրեւ բանակցության լիիրավ կողմ: Այն ժամանակ ԼՂՀ պատվիրակության ղեկավար Բաբուրյանը հեգնանքով ասել էր. «Դե, լա՛վ, որ այդպես է, դուք, առանց ղարաբաղյան պատվիրակության, այստեղ որոշումներ կընդունեք, տեսնենք այնտեղ, Ղարաբաղում ո՞վ պիտի հրադադար անի, գրավված տարածքներ վերադարձնի: Գուցե թե ֆիննե՞րը» («Երկիր», մայիսի 6):

Ասում են՝ ՀՀ պատվիրակության ղեկավար Բ. Արարքցյանը համարձակ քննադատել է Ջալիլովի գռեհիկ դիրքը, պահանջել փոխզիջումների պատրաստակամություն, որովհետեւ միայն այդ ճանապարհով պիտի հնարավոր լինի հասնել խաղաղության, որի համար ինքը պատրաստ է վերադարձնել գրաված տարածքները: «Գրաված տարածքները՝ խաղաղության ու շրջափակումների վերացման դիմաց»,- այս էր, ուրեմն, Հայաստանի պատվիրակության սկզբունքային առաջարկությունը ողջ խորհրդաժողովի ընթացքում: Ոչ Արցախ-Ղարաբաղի կարգավիճակի որոշման պահանջ, ո՛չ Շահումյանի շրջանի ու Մարտակերտի հյուսիս-արեւելյան մասի ազատագրման խնդիր: Միայն թե զինադադար լինի, եւ Ադրբեջանն էլ խոստանա, թե վերացնելու է Հայաստանի շրջափակումը:

Միանգամայն հասկանալի պատճառով խորհրդաժողովում որոշակի ձայնը Ռուսաստանի պատվիրակության ղեկավար Շումեյկոյինն էր, եւ նա էլ, առանց դիվանագիտական մարզանքներ անելու, պարզ ու աներկմիտ արտահայտվեց հրադադար անելու եւ այնուհետեւ բանակցությունների սեղանի շուրջ մյուս բոլոր հարցերը քննելու օգտին: Իսկ այս հարցերի քննությունն ու կրգավորումը հանգիստ անցկացնելու համար էլ պահանջեց խաղաղարար ուժերի տեղադրում հակամարտության գոտու ամբողջ երկարությամբ, խնդիր, որից, ինչպես տեսանք, սարսափում էին Ադրբեջանի ղեկավարները, ուրեմն՝ նաեւ նրանց պատվիրակությունը: Շումեյկոյի առաջարկությունների մեջ կարեւոր տեղ էր բռնում ԱՊՀ խաղաղարար ուժեր ստեղծելուն վերաբերող առաջարկը: Սա, անկասկած, ռազմաքաղաքական նոր քայլ պիտի լիներ Համագործակցության մեջ մտած երկրների կյանքում, քանի որ, նախ եւ առաջ, վերջ էր դնելու միջազգային մարմինների (ԵԱՀԽ, ՄԱԿ եւն) ուժային ազդեցությանը, որն առանց այդ էլ ցարդ ոչ մի դեր չէր խաղացել բարդույթից պատառոտվող այս երկրների համար:

Ռուսաստանի պատվիրակության դիրքորոշման պատկերն առավել ամբողջացավ եզրափակիչ հանդիպման ժամանակ Շումեյկոյի ունեցած ելույթում: Շատ կարեւոր են այս ելույթի հիմնական սկզբունքները, ա՛յ, թեկուզ սրանք.

Ա) «... Ամենասկզբունքային խնդիրը՝ Ադրբեջանի ղեկավարությունը վերջապես պետք

է ճանաչի բարդույթի երկրորդ կողմին՝ Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությանը: Բանն այն է, որ առանց Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը բարդույթի կողմ ճանաչելու, այլեւս անհնար է վերացնել հակամարտությունը»:

Այստեղ Շումեյկոն հիշում էր Մերձդնեստրի, Աբխազիայի եւ մյուս թեժ կետերի փորձը, երբ, երկար ու արյունալի ջուր ծեծելուց, նոր ու ավելորդ կորուստներ տալուց հետո, վերջապես իրար ճանաչել են բարդույթների իրական կողմերը, նստել են բանակցությունների սեղանի շուրջ եւ նոր միայն հասել մեծ ու փոքր հաջողությունների:

Ուրեմն, ճանաչե՛ք Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը (պարտադի՞ր է, որ ասեք Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը), ապա թե ոչ, ոչնչի չեք կարող հասնել, որովհետեւ, այս էլ նրա ելույթից է՝ «առողջ մտածող բոլոր մարդիկ կհասկանան, որ առանց երրորդ կողմը ճանաչելու, անհնար է որեւէ բանի մասին խոսել»:

Բ) «Ես շատ եմ հարգում միջազգային կազմակերպությունները՝ ՄԱԿ-ը, ԵԱՀԽ-ը եւ ամենը, ինչ կցանկանաք, սակայն գտել եմ ու գտնում եմ,- դրանում ինձ դժվար է տարհամոզել,- որ Համագործակցության (ԱՊՀ,- Բ. Ու.) ներսի հակամարտությունները պետք է կարգավորվեն Համագործակցության ուժերով: Եվ բարդույթի կարգավորման համար օտար ուժերի օգտագործման տրամաբանությունն առայժմ չեմ տեսնում»:

Կարող էր նաեւ ասել՝ «Երբեք էլ չեմ տեսնելու», որովհետեւ Ռուսաստանն արդեն վերջնականապես հասկացել էր ոչ միայն Համագործակցության ներսի բարդույթների լուծման, հակամարտությունների կարգավորման անհրաժեշտությունն առհասարակ, այլեւ իր շահերն այդ ամենի մեջ: Սեփակա՛ն շահերը:

Դժվար է ավելի պարզ ու որոշակի ներկայացնել Ռուսաստանի դիրքորոշումը, որին դեռեւս ապրիլին քաջածանոթ էին, այդ պատճառով էլ այնպես հերոսվել էին Ադրբեջանի ղեկավարները, որ իրենց մեջլիսի նստաշրջանում ոտքի հանեցին դեպուտատներին, պարզ է՝ նաեւ հանրապետությունը:

Շումեյկոյին այս էլ էր հայտնի եւ ասաց. «Ես հասկանում եմ, որ Ադրբեջանի հասարակայնությունն այսօր գուցե պատրաստ չէ ընդունելու այս տեսակետը...»:

Բայց մի՞թե դրանից փոխվում է իրականությունը: Պատրաստ չէ, կպատրաստվի, չի ընդունում, կընդունի, որովհետեւ անպայման կհամոզվի, որ ուրիշ ելք չկա, «առանց երրորդ կողմին ճանաչելու, անհնար է որեւէ բանի մասին խոսել»:

«Բիշքեկի արձանագրություն» կոչված փաստաթուղթը մայիսի 5-ին ստորագրել են.

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը,

ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարքցյանը,

ԱՊՀ Միջխորհրդարանական ասամբլեայի նախագահ, Ռուսաստանի դաշնության պետական դումայի նախագահ Վ. Շումեյկոն,

ԱՊՀ Միջխորհրդարանական ասամբլեայի Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության գծով խաղաղարար խմբի ղեկավար, Ղրղզստանի ԳԽ-ի նախագահ Մ. Շերիմկուլովը,

Ռուսաստանի դաշնության պրեզիդենտի լիազոր ներկայացուցիչ, Ռուսաստանի միջնորդական միսիայի ղեկավար Վ. Կազիմիրովը,

ԱՊՀ Միջխորհրդարանային ասամբլեայի Խորհրդի քարտուղարության ղեկավար Մ. Կրոտովը:

«Արձանագրության» տակ ստորագրողների ցանկում առաջին տեղը թողնված էր եղել Ադր. միլլի մեջլիսի նախագահի տեղակալ Ա. Ջալիլովին, սակայն նրա ստորագրությունը չկար:

Երկու օր հետո հայտարարեցին, թե Ադրբեջանը եւս ստորագրել է Բիշքեկի արձանագրությունը: Դժվար չէր հասկանալ, որ Հեյդար Ալիեւը, նախընթացին այնպես ապարդյուն պատերազմ զարկվելուց հետո, ուրիշ ելք չէր գտել, քան ռուսների առաջարկն ընդունելը: Ստորագրել էր, սակայն շարունակում էր հրետակոծել Լեռնային Ղարաբաղի ինքնապաշտպանության դիրքերը:

Իսկ Բիշքեկից տասն օր հետո, **մայիսի 16-ին**, Ռուսաստանի դաշնության պաշտպա-

նության նախարար Գրաչովը Մոսկվա հրավիրեց Ադրբեջանի, Հայաստանի պաշտպանության նախարարներին ու ԼՂ-ի գլխավոր հրամանատարին, եւ այնտեղ էլ առաջարկեց մի պայմանագիր, որով հրադադար պիտի լիներ հաջորդ օրվա (17-ի) 00 ժամից, երկու կողմերի զորքերը ռազմաճակատի ամբողջ երկայնքով ետ պիտի քաշվեին 5-10 կմ, որպեսզի հակամարտողների միջեւ երկարությամբ էլ տեղադրվեն, այսպես կոչված, խաղաղարար ուժերը, որոնք ոչ այլ ինչ էին լինելու, քան ռուսական զորքերը: Եվ այնքանից հետո էր, որ պետք է ստեղծվեին բոլոր պայմանները խաղաղ բանակցություններով, քաղաքական ճանապարհով հակամարտության հարցերը լուծելու համար:

Երբ Ադրբեջանի նախարարը հարցրել է.

- Իսկ բռնագրավված տարածքնե՞րը...

Գրաչովը կտրուկ պատասխանել է.

- Մեր գործն է խաղաղություն հաստատել եւ դադարեցնել արյունահեղությունը: Գրավված տարածքներով կզբաղվեն քաղաքագետները:

Այս անգամ էլ երեւի Ադրբեջանի նախարարը կապվել էր իր ղեկավարության հետ, զեկուցել իրադրության մանրամասները եւ առավոտյան հայտարարեց, թե ինքը լիազորված չէ ստորագրել պայմանագիրը, հրահանգ է ստացել վերադառնալ Բաքու:

Հաջորդ օրերին հայտնի դարձավ, որ Ադրբեջանի մայրաքաղաքում ընդդիմությունը՝ Ժողովրդական ճակատը եւ 13 այլ կուսակցություններ ժողովրդին ոտքի են հանել կառավարության անձնատրական քաղաքականության դեմ, ղարաբաղյան բարդույթի լուծման ռուսական առաջարկությունները համարում են անկախ եւ ինքնիշխան Ադրբեջանին ծնկի բերելու վճիռ եւ պահանջում են «ռուսամետ» Ալիեւի հրաժարականը:

Այսուամենայնիվ ռազմաճակատում հրադադար էր մայիսի 17-ից (նույնիսկ նախորդ օրերից), միակ իրական արդյունքը, որ տիրական պիտի մնար այս մեծաղմուկ միջոցառումներից հետո: Թե որքան ժամանակ, այդ էլ ինքը՝ ժամանակը ցույց կտա:

Մայիսի 21-ին, «Ազատություն» ռադիոյի Ադրբեջանական խմբագրության հաղորդումների համաձայն՝ Բաքվում հակակառավարական բազմահազարանոց հանրահավաք էին կազմակերպել վերոհիշյալ 14 կուսակցությունները: Ասում էին՝ ցուցարարների առաջին պահանջն է եղել՝ արգելել ռուսական զորամասերի մուտքն Ադրբեջան, ինչ անվան տակ էլ նրանք գալու լինեն, խաղաղարարների՝ թե դիտորդների՝, քանի որ դա լինելու է անկախ Ադրբեջանի ստրկացման սկիզբը:

Հանրահավաքի վրա հարձակվել էին քաղաքի ոստիկանական զորամասեր եւ ինչ-որ «սեւագլխարկների» սպառազեն ջոկատներ, որոնք, իբր, խոսում են մի հատուկ բարբառով: Նրանք, բազմատեսակ բռնություններ գործադրելով եւ կալանքի տակ առնելով մեջլիսի մի շարք դեպուտատների, կուսակցական ղեկավարների ու քարոզիչների, արգելեցին հանրահավաքը, ապա հետապնդեցին նրա հավանական կազմակերպիչներին:

«Մուսավաթ» կուսակցության ղեկավար Իսա Գամբարի ասելով՝ կալանավորված էին ընդդիմության ավելի քան 90 ղեկավարներ: Նա տեղի ունեցածից արել էր երկու ցավալի եզրակացություն. մեկ՝ որ կառավարական բռնություններից կբորբոքվի, վճռական քայլերի կգնա նաեւ ընդդիմությունը, հանրապետությունը կդառնա եռացող մի կաթսա, եւ «դրանից կարող էին օգտվել արտաքին թշնամիները»: Երկրորդ՝ «Կառավարող շրջաններն իրենց բռնություններով ապացուցում էին, որ պատրաստ են ստորագրելու Ռուսաստանի ներկայացրած պայմանագիրը... Կառավարության գործադրած այդ բռնությունները ցույց էին տալիս, որ հանրապետության ղեկավարությունն անձնատրական դիրք է զբաղեցնում»:

◇ ◇ ◇

Բիշքեկի բանակցություններում եւ Մոսկովյան (Գրաչովի հրավիրած) խորհրդակցությունում որոշակի խոսք էր եղել հրադադարից հետո հակառակորդ զորքերի եւ խաղաղարար ուժերի գրավելիք դիրքերի վերաբերյալ եւ այն գծվել էր քարտեզի վրա: Այն երեք երկա-

րությունները, որոնց վրա դասավորվելու էին հայ ու ադրբեջանցի զորքերը եւ նրանց տարանջատող ռուսները, ես տեսել եմ ԼՂՀ Պաշտպանության շտաբում եւ այստեղ ընդհանուր գծերով ներկայացնում եմ.

1) Ադրբեջանի զորքերը պիտի զբաղեցնեն մի գիծ, որն Արաքսի ափից (Հորադիզից արեւելք) ձգվելով դեպի հյուսիս, ապա հյուսիս-արեւմուտք, անցնում է հետեւյալ աշխարհագրական կետերով. Արայաթլի-Ալխանլի-Աղբուռունից արեւելք-Մինախորլիի արեւմտյան փեշը-Քյուրդլար-Հասանխանլի-Բայաթ-Կարախանլի-Բոյուքբեյլի բնակավայրերով-Էմիրլի-Քյուչարլի-Միր Բաշիրի արեւմտյան եզրով-Սեիդիմլի, Դեմիրչիլար գյուղերով, Նավթալանից հարավ-արեւմուտք-Ջեյվա-Կարաչինար-Շահումյան-Վերին Աղջաքենդ-Փերվիրդիլար բնակավայրերով:

2) Խաղաղարար զորքերի դասավորության գիծն է. Չոջուկ Ահմեդլի-Հորադիզ գյուղից արեւելք-Աշաղի Ահմեդլի-Աշաղի Սեյիդահմեդլի-Կարախանբեյլի-Աշաղի Վեյսալլիից արեւելք-Կուրոպատկինոյից արեւելք-Մարգիլիից արեւելք-Յուսիֆջանլի-Շըխլար, Նամիրլի գյուղերով-Սեյսուլանից արեւելք-Կարմիրավանի կողքով- Ջրաբերդի տակով-Չայլու-Թափակոյունլու-Գյուլիստան բնակավայրերով-Մռավից բավական հյուսիս-Օմարի լեռնանցքից հյուսիս:

3) ԼՂՀ զորքերը պիտի դասավորվեն մի գծով, որն անցնելու է Ներքին Մարալյանի միջով-Կույջուկ-Բալյանդ-Կարաքյոլլու գյուղերով-Ֆիզուլիից արեւելք-Յուխարի Յաղլեվանդ-Ույրան բլրից արեւելք-Յուխարի Վեյսալլիից արեւելք-Ամիրանլարով-Կարաքենդից արեւելք-Մուղանլի-Կասիմլի-Ղարադաղլի-Մուրադբեյլի գյուղերով-Աղդամով-Շահբուլաղով-Մաքսուդլու-Սալահլի-Քենգերլի գյուղերով-Մարտակերտից արեւելք-Մինգրելսկ-Հակոբ Կամարիից արեւելք-Մատաղիսից հյուսիս-Աղդաբանից-Բաղիրլիից-Գանլըքենդից-Սեյիդլարից հյուսիս:

Հասկանալի է, որ այս գծերով արցախյան զորքերի հսկողության տակ պիտի մնային ոչ միայն նախկին ԼՂԻՄ-ի տարածքը՝ տարբեր տեղերում նրա մեջ մխրճված «ադրբեջանական» բնակավայրերը, այլեւ սահմանային բավական լայն շերտեր Ֆիզուլիի կողմերից սկսած մինչեւ Մարտակերտի շրջանի հյուսիսային մասը: Սակայն դուրս պիտի մնար Շահումյանի մեծ մասը, եթե չասենք՝ այն ամբողջությամբ:

Արդյոք հայկական ու արցախյան պատվիրակությունները հաշտվե՞լ են Շահումյանի շրջանի կորստի հետ՝ այդ զոհաբերությունը հավասարակշռելով ինչպես արեւելքում ու հյուսիսում, այնպես էլ Լաչինում ու Քելբաջարում ստացած տարածքների հետ: Թե՞ այս ամենի մասին լռել՝ այն ժամանակ համարել են գոնե շահութաբեր: Դժվար է բացատրել:

Եթե հենց միայն այս պատճառով հայկական կողմը կարող էր եւ պետք է դժգոհ լիներ ընդունված արդյունքից, ապա Ադրբեջանը սեփական բավական տարածքներ էր թողնում իր հսկողությունից դուրս, եւ հասկանալի էին նրա ղեկավարության դժգոհությունն ու անհավասարակշիռ քայլերը վերջին շրջանում: Հասկանալի, սակայն ո՛չ արդարացնելի, որովհետեւ, երբ նստում են բանակցությունների սեղանի շուրջ, վճիռներ թելադրողը պարտվող կողմը չպետք է լինի: Մանավանդ, երբ եւ պատերազմ սանձազերծողը, եւ վեցամյա հակամարտության ընթացքի, նրա բոլոր չարիքների համար մեղավորը նույն այդ կողմն էր եղել:

Ադրբեջանի ղեկավարները գիտեին, որ նշված քարտեզն իր երեք գծերով հավիտենական չէ: Այն իր ուժը կկորցնի նոր բանակցությունների ընթացքում, երբ լուծված կլինեն բոլոր հարցերը, եւ զորքերը դուրս կբերվեն գրավյալ տարածքներից: Հասկանալի է՝ ԼՂՀ զորքե՛րը: Սակայն բանակցությունների եւ ընդունված թղթերի մանրամասների առթիվ խոսողները հաստատում էին, թե բոլոր այդ խոսակցությունների ընթացքում «գրավյալ տարածքների մեջ չէին մտել Լաչինի շրջանն ու Շուշին: Եվ հետո Ադրբեջանն այս երկու հավանական կորուստների դեմ էլ պիտի ապստամբեր: Դա քանիցս արտահայտություն գտավ Ադրբեջանի արտգործնախարար Հասան Հասանովի բողոքներում: Պրեզիդենտ Ալիեւն էր Մոսկվայում տրտնջացել՝ պահանջելով, որ հայկական զորքերը դուրս բերվեն

գրավյալ բոլոր տարածքներից (բացառվում էր, իհարկե, Լեռնային Ղարաբաղը) եւ թույլ տվի, որպեսզի ադրբեջանցի 50 հազար փախստականները վերադառնան ղարաբաղյան իրենց բնակավայրերը։

Երեւում էր՝ Ադրբեջանի ղեկավարները դեռեւս որոշակի ու կոնկրետ ձեւակերպում չէին տվել իրենց պահանջներին, որպեսզի դրանք ներկայացնելիս իրենք իրենց չդնեին անհարմար վիճակում։ Մանավանդ, որ առանց այդ էլ նրանց վիճակն իսկապես անլուրջ էր։ Ո՛չ հեռավոր հնում, ասենք՝ մի երկու-երեք ամիս առաջ աշխարհով մեկ էին արել, թե Ղարաբաղն իրենց անկախ ու ինքնիշխան պետության ներքին հարցն է, որի լուծմանն իրավունք չունի խառնվելու արտաքին եւ ոչ մի ուժ, նույնիսկ միջազգային որեւէ մարմին։ Իսկ այժմ պահանջում են այդ նույն Ղարաբաղի զորքերը դուրս բերել «գրավյալ տարածքներից», թող որ նաեւ Շուշիից։ Չէ՞ որ այս արդեն նշանակում է՝ Ադրբեջանի տերերը ձեռ են քաշել Լեռնային Ղարաբաղից, բացառյալ Շուշին։

Ինչ մնում է 50 հազար փախստականների վերադարձին, ապա, նախ, այդքան չեն եղել ԼՂԻՄ-ում բնակվող ադրբեջանցիները։ Իսկ եթե լինեին է՞լ։ Չէ՞ որ դրա տասը չափ էլ հայեր են բնակվել Բաքվում եւ Ադրբեջանի մյուս քաղաքներում ու շրջաններում։ Հիմա նրանցից մեկն իսկ չկա այն վայրերում։ Մեկն իսկ ցանկություն չի հայտնում վերադառնալ..., որովհետեւ տեսել է իր դեմ կազմակերպված կողոպուտ ու չարություն, ջարդ ու գեհենային մահեր։ Մի՞թե 50 հազար մամեդներն ու ալիները մտածում էին, թե նրանց՝ հայ 500 հազար փախստականների արյունակիցները բնավ ընդունակ չեն վրիժառության։ Թե այդպես հեշտությամբ մոռացե՞լ են իրենց երեկ-մեկել օրը գործած վայրագությունները, Շուշիից ու Խոջալվից, Մալիբեյլիից ու Ղարադաղլվից այդ երկրի տերերի վրա ուղարկած «գրադները», ուրիշ-ուրիշ մահաբեր նվերների հուշն են անհետ կորցրել։

Մենք այն ժամանակ չէինք մտածում, թե բանակցությունների սեղանի շուրջ նստածները հենց այս հանգամանքներով էլ պիտի առաջնորդվեին։ Քա՛վ լիցի։ Բայց չէ՞ որ պարտադիր է չմոռանալն այս ամենի, երբ վճիռներ պիտի հանեն, որովհետեւ մարդկանց համար են այդ վճիռները, այն մարդկանց, որոնց ճակատագրի վրա են ծանրացած վեց տարիների տառապանքները։

✧ ✧ ✧

Երբ Ռուսաստանի նոր միջնորդությունը որոշակի ձեւ ու կերպարանք էր ստացել, եւ սպասվում էր, որ այն գործ էլ դառնա, միանգամից սթափվեց, եռանդով աշխատանքի լծվեց նաեւ ԵԱՀԽ-ը։ Նրա՝ Մինսկի խմբի ղեկավարն ու տեղակալը (Յան Էլիասոն, Մոսբերգ) իրար հերթ չտալով այցելեցին Բաքու եւ Երեւան, բարեհաճեցին գնալ նույնիսկ Ստեփանակերտ, նոր բանակցություններ վարեցին, արտահայտեցին իրենց գոհունակությունը Ռուսաստանի ձեռնարկումների նկատմամբ։ Նորից խորհրդաժողովների ու եռանդուն քննարկումների հավաքվեցին Վիեննայում ու Ստրասբուրգում... Արդյո՞ւնքն ինչ։ Երեւի այն, որ ցույց տային, թե իրենք եւս ջանքեր են գործադրում ԵԱՀԽ-ի ու Ռուսաստանի դիրքերն իրար մերձեցնելու, համաձայնեցնելու համար։ Սակայն իրականում գործն էին ձգձգում՝ Ադրբեջանին ու նրա թիկունքում գործող Թուրքիային հնարավորություն տալով խափանելու խաղաղություն հաստատելու նաեւ այս փուլը։

Ադրբեջանի պրեզիդենտ Ալիեւը նորից կառավարական բարձր մակարդակի հանդիպումների արշավի ելավ՝ շրջելով Իրանից մինչեւ Սաուդյան Արաբիա, եւ ամենուրեք քննարկումների կենտրոնում էր ղարաբաղյան բարդույթը։ Թուրքիայի ղեկավարները չգոհացան ԵԱՀԽ-ի ու ՄԱԿ-ի ժողովներում ձեռնարկած խարդավանքներով, հիմա էլ զորաջոկատներ առանձնացրին՝ Ղարաբաղ ուղարկելու համար։ Հայտնի է հայկական կողմի, մանավանդ ԼՂՀ ղեկավարության կտրուկ մերժողական վերաբերմունքը Թուրքիայի ամեն տեսակ միջնորդության հանդեպ։ Դա էլ արդեն վերջնականապես բացառում էր Թուրքիայի մասնակցությունը հակամարտության կարգավորման գործին։ Սակայն վար-

չապետ Թանսու Չիլլերի պահանջով՝ արձակուրդում գտնվող իրենց խորհրդարանը պիտի հավաքվեր եւ որոշում ընդուներ՝ Ղարաբաղ զորք ուղարկելու մասին (իբր, թուրք զորքի այսօրինակ տեղաշարժերի համար պարտադիր է խորհրդարանի որոշումը։ Ուրեմն, Թուրքիան էլ ձեւացնում է, թե օրինապահ զորք ունի)։ Այս լուրն առնելով՝ Ռուսաստանի պրեզիդենտի հատուկ հանձնարարությունների (տվյալ դեպքում՝ ղարաբաղյան հակամարտության) գծով դեսպան Վլադիմիր Կազիմիրովը հունիսի վերջին թռավ Անկարա, իհարկե, խանգարելու Թուրքիայի այս նոր գռեհիկ միջամտությունը։

Թե հետո ի՛նչ բանակցություններ վարեցին ռուս ու թուրք դիվանագետները, դա իրենց գաղտնիքն է։ Բայց ահա սրանից հետո էր, որ Թուրքիայի զինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետ, բրիգադի գեներալ Դահան Գյունեշը ժամանեց Բաքու, փակ դռների ետեւ զրույց ունեցավ Հեյդար Ալիեւի հետ (**հուլիսի 7-ին**), ապա, Բաքվի ու Մոսկվայի հեռուստալրագրողների վկայությամբ, հայտարարեց, թե Թուրքիան իր բարեկամ երկիր Ադրբեջան այնքան զինուժ կուղարկի, որքան պետք լինի նրան։

Հետաքրքիր է, որ սրանից անմիջապես հետո, **հուլիսի 8-ին** էլ, Ռուսաստանի պաշտպանության նախարար գեներալ Գրաչովը «բացվեց»՝ վճռաբար հայտնելով, թե Ադրբեջանում իր կարեւորագույն շահերն ունի նաեւ Ռուսաստանը, որն այնտեղ կմտցնի եւ իր սեփական զորքերը, եւ միասնական պաշտպանական համագործակցությամբ իրար հետ դաշն կնքած ԱՊՀ երկրների խաղաղապահ ուժերը։

Ադրբեջանի լրատվական մարմինները **հուլիսի 12-13-ին**, ոտ ու ձեռ ընկած, հայտարարում էին, թե Թուրքիայի գեներալը չի արել այն հայտարարությունը, որի մասին իրենք մի քանի օր առաջ սանձարձակ հպարտությամբ թմբկահարում էին։

Այս խաղին սովոր ենք, ահա, ավելի քան վեց տարի. օսմանյան թուրքն ու ադրբեջանցի թուրքը միշտ երազում են եւ երազելով փորձում են ստեղծել այն ճեղքը, ուրկից կարող են ինչ-որ բան փրցնել Ռուսաստանի աչքից հեռու, կամ նրա կաշառված ներկայացուցիչների թմբիրի մթնոլորտում։ Ի՞նչ կլինի այս անգամ։ Չնայած քիչ չէ նաեւ եղածը, ահա ո՛րքա՛ն ժամանակ իրական հրադադար է, մարդիկ (արցախահայ կանայք, որովհետեւ տղամարդիկ ճակատում են) գյուղատնտեսական աշխատանքներով զբաղվեցին, բերք ու բարիքի տիրացան։ Իսկ բերքը մի մեծ զորություն ունի, նրա հետ առնչվողին թվում է, թե հետո էլ պիտի լինի հանգիստ-խաղաղ կյանքը, ճերմակ խաղաղությունը...

Բայց մի՞թե քաղաքական ու դիվանագիտական մեքենայի անիվը նորից կպտտվի ետ՝ իր հետ տանելով նաեւ ժողովրդի հերոսական ջանքերի արդյունքը, տերությունների քաղաքական մթնոլորտում բացված այն երանելի տարածքը, որից արդարության լույսն է ցոլանում։

Ապրենք, տեսնենք՝ հուսալով, թե գոնե այս անգամ կարժանանանք արդարության հաղթանակը տեսնելու բախտին։

Վերջաբանի փոխարեն

Այս տողերը գրում եմ 1996-ի աշնանը, ավելի ճիշտ՝ ձմեռնամուտին, Արցախյան հակամարտության գոտում հրադադար հաստատելուց ավելի քան երկուս ու կես տարի հետո։ Երկուս ու կես տարի, որ հագեցած էր խնդրին վերաբերող բազմաթիվ ու բազմազան իրողություններով, որոնք, ցավոք, համարյա ոչնչով չօգնեցին խնդրի լուծմանը։ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը, ԵԱՀԽ-ի (հետագայում ԵԱՀԿ կոչվածի) հետ գործակցում էին հեռու եւ մոտիկ շատ երկրների հեղինակավոր գործիչներ, օրինակ, ԱՄՆ-ի պրեզիդենտը 1995-ի ամռանը ղարաբաղյան հակամարտության գոտում իր հատուկ ներկայացուցիչ-դեսպան էր նշանակել փորձառու դիվանագետ Ջոզեֆ Ա. Պրեսելին, որն էլ անմիջապես հայտարարեց, թե իր նշանակումը «հակամարտության կարգավորմանը ԱՄՆ-ի ներգրավման նախանշանն է», եւ «լավ հնարավորություններ կան առաջիկա մի քանի ամսում այս հակամարտությունը կարգավորելու համար», որ կարգավորման մեջ Ամերիկյան կառավարությունն ունի հատուկ շահեր եւ դրանց մեջ էլ՝ «Ադրբեջանից նավթամուղ հանելու խնդիրը» («Ազգ», 1995, օգոստոսի 4)։

Այսպես, ուրեմն, մենք ԱՄՆ-ի խաղաղարար միջնորդության վրա հույս ենք դնում, իսկ նրա դիվանագետը հայտարարում է, թե իրենք Արցախի խնդրի շուրջ իրենց շահն ունեն, եւ դա էլ՝ «Ադրբեջանից նավթամուղ հանելու խնդիրը»։ Սրանից առաջ ու հետո բարդույթի գոտում իրենց հատուկ ներկայացուցիչները նշանակեցին նաեւ ուրիշ մեծ ու փոքր տերությունները, որոնք հատկապես ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում գործում էին, պարբերաբար լինում հակամարտության բոլոր կետերում, ուսումնասիրություններ կատարում, բանակցություններ անում, հանդես գալիս խոստումնալից հայտարարություններով։ Եվրոպայում համարյա չմնաց որեւէ նշանավոր քաղաք, որտեղ կազմակերպված չլինեն ղարաբաղյան բարդույթի քննարկում։ Սակայն նկատելի տեղաշարժ, խնդրի որեւէ առաջխաղացում այդպես էլ չեղավ. տեղում դոփում էին՝ ձեւացնելով, թե դա եւս տեղաշարժ է, առաջխաղացման ինքնահատուկ մի ձեւ։

Եվ, ահա՛, երեկ էլ ավարտվեց Լիսաբոնում գումարված հիսունից ավել երկրների բարձրագույն ղեկավարների հավաքը։ Այն գագաթաժողով էր կոչվում, սակայն մեր հարցի համար հերթական մի հավաք էր, որին Հեյդար Ալիեւը վերստին զլեց վերջին երկու-երեք տարիների վարժ սովորած հանկերգը. Հայաստանը բռնագրավել է հարավի ադրբեջանական շրջանները եւ Լեռնային Ղարաբաղը, բնակչությանը, մեկ միլիոն խաղաղ մարդկանց, փախստական դարձրել։ Ադրբեջանը փրկեցե՛ք այդ չեղած-չտեսնված աղետից։ Փրկեցե՛ք եւ մենք Լեռնային Ղարաբաղին կտանք ամենալայն, նմանակը չունեցող ինքնավարություն։ Հայաստանի ղեկավար Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը եւս ասաց իր խոսքը։ Հաստատեց, որ Հայաստանը չի գրավել Ադրբեջանի շրջանները։ Ադրբեջանի հետ հաշիվ ունի Լեռնային Ղարաբաղը, որին եթե պարոն Ալիեւը պատրաստ է շնորհել ամենալայն ինքնավարություն, ապա ինքնավարության ամենալայնը դա անկախ ինքնավարությունն է։ Թե չէ, մենք տեսել ենք ալիեւների ունեցած ինքնավարության տեսակը, հայությունն այն վայելել է Սումգայիթում ու Բաքվում, Գանձակ-Կիրովաբադում ու հայաբնակ մնացած շրջաններում...

Եվ այստեղ էլ հարցը փակվել է։ Շահագրգիռ տերությունները խոստացել են նրան անդրադառնալ երկու տարի հետո, այն գագաթաժողովում, որ պիտի գումարվի Ստամբուլում... Աչքներս լո՜ւյս Ստամբուլո՜ւմ։

Վերջին երկուս ու կես տարվա այսօրինակ արձարձումները եւս գրի էի առել, սակայն չմտցրի գրքի մեջ, որովհետեւ այն միապաղաղ է, ըստ էության անհետաքրքիր։ Այո, անհետաքրքիր, բայց ո՛չ իմ մեղքով։

Գիրքը շատ ծավալվեց, դրա համար էլ այն չի պարունակում նաեւ Արցախյան զինական ուժի կենսագրությունը։ Զինական ուժի, որ իր դժվար ծնունդով պարտական է Արցախի մինչեւ այսօր էլ ապօրինի համարվող, նույնիսկ մայր Հայաստանի իշխանությունների կողմից հիմնավոր կերպով չճանաչված պետականության, իսկ հաղթանակները նախ եւ առաջ իրեն ու իրեն, ապա եւ Հայաստանին, Սփյուռքին, համայն հայությանը եւ մեր դատի պաշտպան, մեր մաքառումին սատարած, նյութական ու բարոյական օժանդակություն հասցրած բարեկամներին։

Այս ամենը պահել եմ հաջորդ գրքին, որ, հույսով եմ, կամբողջացնեմ, կավարտեմ, կհանձնեմ ընթերցողի դատին, որովհետեւ աշխարհի քաղաքական մրցույթը, մեծ ու փոքր տերությունների դիվանագիտական խաղերը մեր առաջ բաց են արել մի մեծ ճշմարտություն. մեր հողի ու նրա տիրոջ անվտանգությունը միայն ու միայն այդ զինվորությունն է պաշտպանելու, մեր լեռնաստանում ծնված, նրա պատիվն ու անկախությունն իր կյանքից բարձր դասող զինվորությունը։

Ի՛նչ մեղք թաքցնեմ, ես աստվածապաշտ չեմ՝ այս բառի պարզ ու սովորական իմաստով։ Սակայն միշտ ու ամենուր, նոր գործի ձեռնարկելիս դիմում եմ ինձ պահող ու պաշտպանող Աստծուն. «Դու օգնիր, որ այս պարտքն էլ կատարեմ»։

1996 թվական, 3-ը դեկտեմբերի.

Ի Եղվարդ։

Անձնանունների ցանկ

Աբասով Աբաս 742:
Աբասովա Խումաման 72,77:
Աբդուլաթիփով 577:
Աբդուլլաեւա Արզու 585:
Աբիեւ Սաֆար 729, 734:
Աբովյան Էդուարդ 197:
Աբրահամյան Արամ, լրագրող 669, 675, 681:
Աբրահամյան Լեւոն 90:
Աբրահամյան Կամո 764:
Ադամյան Կարեն 785:
Ադկինսոն Դեւիդ 499:
Ազատյան Վիլեն, ակադեմիկոս 578:
Ազիզբեկովա 32:
Ազիզով Վագիֆ 517:
Աթաբեկով Ի. Գ. 38:
Աթալյանց Արտյոմ, բիզնեսմեն 617:
Աթայան Իվան, ժող. ուսուցիչ 40:
Աթայան Ռոբերտ, երաժշտագետ 669:
Ալավերդյան Լարիսա 583:
Ալեքսանյան Հ. 246, 247:
Ալեքսեեւսկի Կիրիլ 243, 252, 254-256, 285, 289, 359, 374, 502, 656, 700, 716, 752:
Ալեքսի Ա. Ռուսիո պատրիարք 316, 666:
Ալիեւ Արիֆ 670:
Ալիեւ Ջալուբեյ 578:
Ալիեւ Իգրար 76:
Ալիեւ Հեյդար 7, 26, 32, 72, 191, 236, 276, 277, 331, 367, 390, 395, 408, 417, 423-430, 433, 435, 436, 438-440, 443, 458, 473, 520, 650, 657, 686, 689, 691, 693, 695, 706, 708, 709, 718, 720, 722, 730-733, 735-741, 744, 748, 749, 753, 756, 761-767, 769, 778, 779, 781, 785-787, 792, 794, 796, 798, 799, 802, 805:
Ալիեւ Մուհամեդ Նովրուզ օղլի 735:
Ալիեւ Նամազ 274:
Ալիզադե Զարդուշ 622:
Ալիյարով Սուլեյման 7, 34:
Ախունդով 331:
Ախունդով Դ. 38:
Աղաբեկյան 182:
Աղաեւ Մ., լրագրող 146:
Աղայան Էդուարդ, ակադեմիկոս 129:
Աղանբեգյան Աբել, ակադեմիկոս 8, 45:
Աղաջանյան Ռուբեն 172, 173, 437:
Աղաջանյան Վահրամ, լրագրող 601:

Աղաջանյան Վլադիմիր 110, 111, 138, 169, 635:
Աղասյան Ալ. 675:
Այդինյան Վալերի, լրագրող 598:
Այվազյան Սմբատ 521:
Անանյան Ջեմմա 632:
Անար, Ադրբ. ԳՄ նախագահ 68, 76:
Անդրեեւ Վ. 209:
Անդրոնով Իոն, լրագրող 392:
Անտոնյան Արմեն 788:
Անցիֆերով Ալ., լրագրող 334, 335:
Աշոտ (Ոսկուբաբյան) 89:
Աշիկգյոզյան Սիմոն 215:
Աորեսյան Մուրադ 601:
Աշիղ Էյուբ 737:
Աշճյան Մեսրոպ արքեպիսկոպոս, առաջնորդ ամերիկահայոց Արեւելյան շրջանի եւ Կանադայի հայկական թեմի 618:
Առաքելյան Գուրգեն 725:
Առաքելյան Յուրի 53, 74:
Առաքելյան Քնարիկ 40:
Առուշանյան Ա. 203:
Առուշանյան Բորիս 504, 512, 528, 529, 620, 629, 630, 638:
Առուշանյան Սլավիկ 168:
Ասադով Ռ. Ի. 150, 189, 195, 227, 274, 331:
Ասատրյան Բագրատ 409, 447, 479:
Ասատրյան Գառնիկ 412:
Ասբեռն Ջիդ 321:
Ասլամովա Դարյա, լրագրող 323, 324:
Ասկերով Ֆահրադ 789:
Ասկերովա Ս., լրագրող 397, 398:
Ատյան Միքայել-175:
Ավագյան Բաղդասար 110:
Ավագյան Գրիգոր 468:
Ավագյան Հրանտ 7:
Ավանեսյան Ալյոշա 331:
Ավանեսյան, ուսուցչուհի 22:
Ավետիսյան, հեռուստավար 394, 396, 540:
Ավետիսյան Հրանտ, ակադեմիկոս 567:
Ավետիքյան Հակոբ, «Ազգի» խմբագիր 574, 696:
Արամայիս 33:
Արարքյան Բաբկեն 89, 96, 220, 263, 380, 442, 443, 446, 454-456, 463, 465, 468, 469, 471-473, 479, 482, 483, 485, 579, 592-597, 607, 645, 686, 691, 702, 705, 706, 781-783, 788, 799, 801:
Արաֆաթ Յասեր 739:
Արիստակեսյան Հարություն 478:
Արթուր, ֆիդայի 216:
Արծրունի Վ. 86

Արձինբա, Աբխազիայի ղեկավարը	762:
Արղության Ա., լրագրող	664:
Արշակ Բ, թագավոր Մեծ Հայքի	633:
Աուերբախ Ջոն, լրագրող	795:
Աֆանասեւ Յու.	106, 285:
Բաբայան Արմեն	178:
Բաբայան Գրիգոր, լրագրող	615:
Բաբայան Ռոզա	137:
Բաբայան Սամվել, ԼՂՀ պաշտպանության նախարար, գեներալ	623, 734, 784:
Բաբայան Սեմյոն	95, 99, 101, 171, 518:
Բաբանով Իգոր, լրագրող	21, 34, 202, 265:
Բաբլումյան Ս.	24:
Բաբուրյան Ալեքսանդր	39:
Բաբուրյան Կարեն, ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի պաշտոնակատար	509, 692, 694, 695, 701, 705, 707, 708, 715, 717, 720, 727-730, 732, 740, 749, 752, 756, 784, 788, 799, 800:
Բագրատյան Հրանտ	237, 445, 452, 645, 682, 685, 704:
Բադալյան Նաիրի, լրագրող	175:
Բադալյան Ռաֆիկ	655:
Բալախանովա Լեյլա	378, 390, 398, 430, 433, 481, 491:
Բալայան Զորի	26-28, 30, 32, 43, 45, 46, 48, 49, 57, 59, 62, 89, 104, 144, 156, 157, 161, 171, 185,190, 194, 213, 221, 243, 257, 265, 275, 291, 316, 322, 323, 329, 337, 357, 362, 392, 404, 415, 418, 425, 431, 439, 470, 559, 566, 703, 704, 710, 713:
Բալայան Կիմ	250, 454, 473:
Բալայան Վալերի	693:
Բալաշով Լեւ	262:
Բալասանյան Նելսոն	186:
Բախշիյան Մանֆրեդ	168:
Բախշինյան Հենրիկ, բանասեր	669:
Բակատին Վ. Վ., ԽՍՀՄ մինիստր	13, 104, 149, 155, 187, 209, 210:
Բահրամով Ուլվի	21:
Բաղդասարյան Գեղամ, լրագրող	167, 395, 531, 551, 700:
Բաղդասարյան Ալբերտ	454:
Բաղդասարյան Կամո	178:
Բաղդասարյան Նադյա	39:
Բաղդասարյան Սեյրան, ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հանձնաժողովի նախագահ	237, 374, 376, 412, 605, 690, 712, 759, 765:
Բաղդասարյան Վիլեն, զինվորական	493:
Բաղդասյան Մուշեղ, լրագրող	501:
Բաղիյան Գրիշա	168:
Բաղիրով Միր Ջաֆար	6,7, 33:
Բաղիրով Քյամրան	11, 14, 16-23 34, 44-46 49, 53, 60, 75, 297:

Բաղմանյան Հակոբ	788:
Բաղմանյան Նաիրա	178
Բաղմանյան Սամվել	787
Բաղյան Արմեն	655:
Բաղրամյան Հ. Ք., մարշալ	115:
Բաղումյան Արտավազդ	653:
Բայանդուր Անահիտ	211, 310, 583, 585:
Բայբուրդցյան, ՀՀ դեսպան Իրանում	651:
Բայրամովա, Սումգայիթի կուս. քաղկոմի Բ քարտուղար	35:
Բայրամով Նիզամի	800:
Բաշկեւիչ Բ.	294:
Բասով, ակադեմիկոս	82:
Բատկին Լեոնիդ	88, 265:
Բարաննիկով	690:
Բարանովսկի Վլադիմիր	202:
Բարթող, հոգեւորական	742:
Բարխուդարյան Ֆելիքս	186:
Բարսեղյան Վ.	241:
Բարսեղով Յուրի, պրոֆեսոր	233, 412, 578:
Բեգլարյան Հրաչյա	11, 99, 164:
Բեգլարյան Միհեր	331:
Բեգիրջյան Խաչատուր	625:
Բելիխ Վադիմ, լրագրող	658:
Բելիչենկո Յուրի	537, 567, 749:
Բելոզերցեւ Ս.	266:
Բեկլարյան Արիշ	178:
Բեկոր Աշոտ	788:
Բեյքեր Ջեմս	328, 342, 343, 345, 353:
Բեռոյաեւ, գեներալ	330, 373, 382, 385:
Բեսսմերտնիխ, դիվանագետ	124:
Բեստավաշվիլի Անահիտ	175, 202, 237:
Բերիա Լ. Պ.	6.7:
Բըկին, լրագրող	325:
Բիլբրեյ Ջեյմս, ԱՄՆ-ի սենատոր	645:
Բիրանդ Մահմեդ Ալի, լրագրող	608:
Բլախոտին, գնդապետ	788:
Բլեյան Աշոտ	150, 268, 454, 562, 563, 565, 566, 569, 576, 582, 585, 593, 602, 620, 621, 624, 626-631, 779:
Բոգվանով Ալեքսանդր, զինվորական	143:
Բոգոյուխով, զինվորական	164:
Բոգոմոլով Օլեգ	87, 202:
Բոններ Ելենա	98, 175, 231, 305, 306, 312, 362, 389, 590, 653, 700, 768:
Բոռովիկ Հենրիխ Ավերյանովիչ	56, 59-68, 124, 174:
Բովին	264:
Բրեժնեւ Լ. Ի.	26:
Բրըլ	56:

Բունիաթով Զիա 38, 76, 599:
Բուշ Ջորջ, ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ 226, 273, 315, 327-329, 342, 353, 381, 382, 388, 416, 589, 592, 600:
Բուռլացկի Ֆ. 124, 171, 226:
Բուրբուլիս Գենադի 431, 517:
Բուրկովա Ինեսա, գրող 226, 227, 237, 285, 352, 359, 363, 656, 726, 737, 752:
Գաբա Սերգեյ, ռուս սպա 116
Գաբրիելյան Գագիկ 178:
Գաբրիելյան Գուրգեն, բանաստեղծ 11, 22, 24, 52, 99, 164:
Գաբրիելյան Մխակ 293:
Գաբրիելյան Վալերի 182:
Գալոյան Գ. Ա., ակադեմիկոս 57, 63:
Գալստյան Արշավիր 50:
Գալստյան Ժաննա, վաստակավոր դերասանուհի 39:
Գալստյան Համբարձում 96, 770, 772:
Գալստյան Ռաֆայել 634:
Գամբարով Իսա 425, 436, 439, 440, 444, 492, 627, 646, 673, 802:
Գայդար 436, 515, 549, 550
Գայդար Թիմուր 189, 190, 193, 202, 656:
Գայիբով 274, 279:
Գանիլ Ստոյան 538:
Գասպարյան Աշոտ, ԽՄ հերոս 50:
Գասպարյան Համլետ 771:
Գասպարյան Յուրի 185:
Գասպարյան Շահեն, Գարի
Կասպարովի դասը 790:
Գարաքյան Արամայիս 634:
Գելման Ալեքսանդր 70, 171:
Գեյվանդով Կոնստանտին 40:
Գենդյալիս Բ., Լիտվայի գիտնական 111:
Գենշեր 362, 382:
Գևորգյան Վահան 578:
Գևորգյան Սամվել 96:
Գզոյան Ֆելիքս 508:
Գիլեիչ 56:
Գիրենկո, ԽՄԿԿ Կենտկոմի քարտուղար 138:
Գյոզալով 110:
Գյուրեշ, գեներալ 676:
Գյուրջյան Գ. 140:
Գոլուբեւ Ա. Ի. 150:
Գոնչարով Ա. 171:
Գոբլ Պոլ 587:
Գոզման Լեոնիդ 202:
Գովորուխին Ստանիսլավ 682:
Գորբաչով Մ. Ս. 18, 25-28, 30-34, 38, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 53, 54, 63, 66, 70-73, 77-79, 81-83, 95,

Գորբաչով Մ. Ս. 97, 99, 101, 105, 106, 108, 109, 115-117, 123-125, 134, 137, 138, 140, 141, 145-147, 149-151, 155-157, 160, 161, 163, 165, 167, 170, 171, 173, 174, 180, 187, 189, 195, 199-201, 208, 211, 213, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 230, 233, 234, 236, 248, 249, 252, 254, 259, 260, 262, 263, 265,269, 273, 280, 281, 285, 306, 367, 408, 459, 481, 526, 536, 594, 620, 623, 713, 719:
Գորգիսյան Մ 88:
Գորոդեցկի Սերգեյ 84:
Գորսկի Ալեքսանդր 438, 439:
Գրանին Դ. 171:
Գրաչով Պավել, գեներալ 427, 539, 540, 544-547, 647, 668-671, 674-675, 736, 775, 778, 792, 794, 802, 805:
Գրիբ 784:
Գրիգոր Լուսավորիչ 121:
Գրիգորիս եպիսկոպոս, Գրիգոր Լուսավորչի թոռ, Արցախի թեմի առաջին առաջնորդ 121:
Գրիգորյան Ավետ 454:
Գրիգորյան Արամ, ակադեմիկոս 63:
Գրիգորյան Արամ 655:
Գրիգորյան Գևորգ 215, 217:
Գրիգորյան Գրիգոր 655:
Գրիգորյան Եղիշե ԼՂ-ի կոմ. մարզկոմի նախկին առաջին քարտուղար 42:
Գրիգորյան Ժ. 197:
Գրիգորյան Համլետ 168, 172, 173, 464, 693:
Գրիգորյան Հ. 712:
Գրիգորյան Մարտուն 197:
Գրիգորյան Ն. Ա. 228:
Գրիգորյան Սամվել, ակադեմիկոս 700:
Գրիգորյան Սոս 198:
Գրիգորյան Վալերի 260, 407:
Գրիգորյան Վահան 104:
Գրիգորյան Վաչագան 51, 104, 113, 128, 130, 171:
Գրիգորյան Վարուժան, Եվրախորհրդի աշխատակից 411:
Գրոմիկո Ա. Ա. 46, 73:
Գրոմով, գեներալ 202, 358, 382:
Գուլիեւ Ջալալ 76, 782:
Գուլիեւ Ռասուլ 794, 797, 729-731:
Գուլյան Աշոտ 634:
Գուլուզադե Վաֆա 643, 767:
Գուրգադյան Վահագն 310:
Գուչավա Թենգիզ 388, 480, 481:
Դադամյան Բորիս Վարդանի 50, 97, 104, 107, 108, 122, 135, 136,

154. 173-175. 271:
Դաղայան Սիմոն 312:
Դաղաշիձե Իլյա. լրագրող 684:
Դալի Ղազար 376:
Դալլաքյան Անժելա 206:
Դանիելյան Գ. 241.
Դանիելյան Ռազմիկ 437.
Դանիլով Վ. 243:
Դաշկեւիչ Յա. 90, 91, 656:
Դաշտամիրով. Ադր. ԿԿ. ԿԿ-ի քարտուղար 196:
Դավթյան Սերգեյ 50:
Դեմիչեւ Պ. Ն. 22-24, 34, 36, 47:
Դենիսով Ա. 107:
Դեմիրքուլաշ Յաշար, օսմանյան հրամանատար 583:
Դեմիրել Սուլեյման 328, 342, 351-377, 378, 417, 418, 421, 425, 429, 435, 436, 439, 440, 453, 458, 474, 518, 543, 584, 604, 606, 607, 632, 633, 670, 692, 706, 729, 737, 748:
Դեմիրճյան Դերենիկ 379:
Դեմիրճյան Կարեն Սերոբի 16, 17, 28, 44-50, 71, 74, 75:
Դենիս դե Կոնսինի 328:
Դեւրիկյան Վարդան. լրագրող 588, 601, 615, 616:
Դերյուգին Յուրի. դիվանագետ 327:
Դինստբիր Իրժի 391, 394, 396-398:
Դյուբուա Էլեն, Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ 784:
Դյումա Ռոլան, Ֆրանսիայի ԱԳՆ 312
Դյումին Դմիտրի 254:
Դոլգիխ 25, 26, 36, 44, 46-48, 75:
Դուբինյակ Վ., գեներալ 148:
Դուդաեւ Ջոխար, Չեչնիայի ղեկավար 293, 610, 648:
Դուլյան Արմեն 405, 658:
Դուման Նիկոլ 494:

Եգորյան Էդուարդ 239, 250, 259, 268293, 454, 465, 466, 468, 471, 472, 595:
Ելցին Բորիս 194, 224, 225, 227, 235, 253, 260, 269, 270, 272, 275, 280, 282, 283, 285, 286, 298, 300, 305, 306, 313, 319, 327, 328, 333, 342, 343, 353, 357, 359, 364, 375, 381, 419, 512-514, 549, 552, 556, 589, 592, 598-600, 623, 633, 647, 649, 657, 671, 688, 704, 713, 716, 736, 740, 741, 745762, 768, 773, 778.
Եղյան Կամո 788.
Եմելյանով Պ. 108, 111
Ենիկոլոպով Ն. Ս., ակադեմիկոս 38:
Եղիոսկողոսով Հրանտ. պրոֆեսոր 40, 578:

Եսայան Է. 195:
Եսայան Օլեգ 154, 181, 300, 308, 348, 360, 388, 482, 488, 505:
Երմակով Ա., լեյտենանտ 523:

Զագեր Դիրկ 312:
Զախարով Մ. 171:
Զատիկյան 789:
Զարգարով Ա. 41, 42:
Զոլյան Սուրեն 211, 212, 231, 239, 412, 495, 507, 526, 565, 583, 678, 711, 775, 787:

Զոտով. լրագրող 356:
Զորի, տե՛ս Բալայան Զորի:
Զոքկո Մարաս 755:
Զուբով Անդրեյ 98:
Զուլֆուղարով 722
Էգգերտ Կոնստանտին. լրագրող 652:
Էլիասոն Յան 777, 780, 781, 804:
Էլկին Ա., զինվորական 523:
Էլչիբեյ Աբուլֆազ 416, 417, 429, 432, 442, 445, 447, 482, 483, 508, 511, 513, 516, 517, 519, 524, 525, 533, 535, 538, 540, 543, 548, 549, 556,557, 569, 570, 571, 575, 579, 580, 581, 599, 600, 609, 620, 624, 628, 629, 634, 646, 647, 649, 652, 677, 684, 689, 691, 695, 700, 702, 703, 706, 709, 787:
Էմեխուզյան Վահրամ. քարեգործ 426:
Էմին Գեւորգ 19, 192:
Էմին Հովսեփ 999, 500:
Էչբներ Ջոն 307:

Թադեւոսյան. զինկոմ 459:
Թաքուայլեր Մարգրետ. ԱՄՆ-ի լրագրող 147:
Թալբոտ Ստրոբ 671:
Թալիշինսկի Ռ. 24:
Թել Կլեյբորն 110:
Թեւոսյան Իվան 110:
Թեչեր Մարգրետ 530, 560, 591, 682:
Թյուրքեշ Ալփարսլան. համաթուրանականության գաղափարախոս 583, 634:
Թոմսոն 439, 682:
Թովմասյան Վ. Ա. 101, 113, 271:
Թորան Ժան Լուի 498:
Թումանյան (Հովհաննես) 7-80:

Ժիգալին Ա. 171:
Ժինկին. գեներալ 274, 279:
Ժոկո, տե՛ս Վարդանյան Գեորգի:

Ժուկով Վ. Մ., գնդապետ 203, 241, 252, 296:

Իգիթյան Հենրիկ 265, 275:
Իլյուխին Վիկտոր 236, 237:
Ինենյու Խերդալ 381:
Իոսելիանի 762:
Իչկինով Մարատ. վարձկան օդաչու 774:
Իսագուլյան Գառնիկ 697:
Իսահակյան Ավետիք 9, 199, 512:
(Իսահակյան) Ավիկ 199:
Իսկանդարյան Արշավիր 261:
Իսմայիլով 274:
Իսրայելյան Վրեժ 412:
Իվանյան Քրիստոֆոր. գեներալ 777:
Իվանով 274:

Լազարեւ Բ. -41:
Լակշին Վլադիմիր 202:
Լավլինսկի Լ. 171:
Լեբեդ Ալեքսանդր. գեներալ 485:
Լեհման Ռիչարդ. ԱՄՆ-ի սենատոր 645:
Լենին Վ. Ի. 20, 50, 66:
Լենկ Թեմուր 38:
Լեո 779, 780:
Լեոնտեւ Կոնստանտին 517:
Լենի Կար. ԱՄՆ-ի սենատոր 754:
Լեւկովիչ. զինվորական 523:
Լիգաչով Ե. Կ. 34, 40, 47, 48, 75, 77, 78, 117:
Լիխանով Ալբերտ 226:
Լիխանովա. լրագրողուհի 189:
Լիխաչով Դմիտրի. ակադեմիկոս 80, 226:
Լիպարիտյան Ժիրայր 412, 442, 548, 549, 561, 606, 607, 625, 640, 666, 679-681, 687, 729, 743, 746, 747, 753, 780, 781:
Լիսենկո Ն., ՌԴ պետդումայի հանձնաժողովի նախագահ 784, 785:
Լիտովկին Վ., թղթակից 142:
Լյաթիֆով Դ., զինվորական 764:
Լոբկանով Վ., զինվորական 133:
Լոբով Օլեգ 121, 685:
Լուկաշով 275:
Լուկաշ Վլադիմիր 36:
Լուկյանով Ա. Ի. 26, 34, 44, 46, 47, 49, 120, 125,136, 154, 160, 161, 173, 196, 228, 230, 719:
Լունինա Ելենա 262:
Լուչինսկի Պ. 88:
Լուշչուկ Վիտալի 553:
Խազրի Նաբի 76:
Խալիլ Ռզա 171, 172:
Խալիլով Գուգար. լրագրող 386, 388, 389, 391:
Խալլիկ. գիտնական 111:
Խանզադյան Սերո Նիկոլայի 61, 93, 129:
Խանյան Սոկրատ. բանաստեղծ 164:
Խանջյան Գրիգոր. ժողովրդական նկարիչ 130, 154, 156:
Խաչատրյան Արսեն 639:
Խաչատրյան Արտակ 655:
Խաչատրյան Հրանտ (ԼՂՀ) 504, 620:
Խաչատրյան Մարտին. սենատոր 167:
Խաչատրյան Ց. 669:
Խաչատուրյան Միքայել 12, 191:
Խաչատուրով Տ. Ս., ակադեմիկոս 38:
Խաչիյան Մամիկոն 103:
Խասբուլատով Ռուսլան 436, 636:
Խարչենկո Գ. Պ. 50, 51, 87:
Խաչատրյան Հրանտ 464, 473, 581:
Խաչատրյան Վարդան 581:
Խաչատրյան Վիգեն 581:
Խոեր Ստենի 328:
Խոմեյնի Այաթոլլա 245, 246, 365:
Խվոստիկով Յու., գնդապետ 523:
Խուդավերդյան Կոստանտին, պրոֆեսոր 567:

Ծառուկյան Անդրանիկ 438:

Կաղըմբեկով Վ. Ջ. 53:
Կադիրովա Սոնա 64, 65:
Կազիմիրով Վլադիմիր. ԼՂՀ գծով ՌԴ պրեզիդենտի դեսպանը 492, 493, 495, 499, 577, 671, 720, 733, 738, 751, 752, 768, 778, 781, 783, 801:
Կազընավ Ռ. 314:
Կալաշնիկով. գնդապետ 382:
Կալինկին. լրագրող 291:
Կանե Յուլյա Միխայլովնա 56, 57:
Կապանեց Ն., ԽՄԿԿ Կենտկոմի աշխատակից 207, 208:
Կապլանով Ռ. 90:
Կապուտիկյան Սիլվա 25, 26.28, 30-34, 43, 49, 54, 61. 144, 166, 357:
Կասիմով Թոֆիկ 489:
Կասյան Ա. 241:
Կասպարով Պավել. հեռուստավար 326:
Կասպարով Գարի. շախմատի գծով աշխարհի չեմպիոն 790:
Կասիմով Գանի 525:
Կաստրո Էմիլիո 579:
Կարաեւ Թամերլան 42, 432:

Կարամանօղլի Ա. 362:
Կարապետյան Բակուր, լրագրող 634:
Կարապետյան Վաչիկ 182:
Կարապետյան Վլադիմիր 460:
Կարաուլով Անդրեյ, հեռուստալրագրող 759, 763:
Կաստրո 20, 22:
Կարկառաշվիլի, գնդապետ 519:
Կարպով Անատոլի 226, 266, 568:
Կաֆարովա Է., Ադրբ. ԳԽ-ի նախագահ 145, 160, 228, 375:
Կևորկով Բորիս 11, 14, 21, 45, 72, 297:
Կեսովանի 544:
Կըչման Միկոլա, իրավապաշտպան 420:
Կիրակոսյան Ալեքսան 163:
Կիրիլյուկ 163:
Կյուրեղյան Տիգրան 239:
Կոզիրև Ա., ՌԴ արտգործնախարար 332, 354, 366, 398-400, 404, 685, 690, 700:

Կոմանդոս, տես Տեր-Թադևոսյան Արկադի:
Կոմարովա Տատյանա, հեռուստավար 344, 435, 505:
Կոնարե 168:
Կոնդրատև 78:
Կոնտրիմայտե Մարիտե, լրագրողուհի 532:
Կոռլատով Յուրի, գեներալ 145, 151:
Կոստանդյան Արամ 110:
Կոստանդյան Կարեն 288:
Կոստիկով 695:
Կովալենկո Ալեքսեյ 577:
Կովալյով Յուրի, զինվորական 64, 274, 279:
Կովալյով Սերգեյ, իրավապաշտպան 235:
Կոքս Քերոլայն 236, 306, 307, 311, 314, 316, 337, 344, 357, 362, 380, 385, 402, 404, 405, 439, 440, 442, 495, 498, 499, 530, 560, 561, 573, 590, 591, 605, 622, 625, 641, 642, 672, 674, 676, 682, 701, 704, 707, 766, 774, 789, 792:
Կրավչենկո 168:
Կրավչուկ 385:
Կրավցով Բ. 88, 217:
Կրիկորյան Վարուժան 668:
Կրյուչկով 157, 210, 254, 265:
Կրոտով Մ. 801:
Կրուպնիկ Ի. 90, 92:
Կրփեյան Թաթուլ, ֆիդայի 216:
Կուգուլտինով Դ. 171:
Կուդրյավցև Վ. 171:
Կուլիև Վիլայաթ 117:
Կուլիկովա Գ. 243:
Կուլիշ Օ. 36:

Կուլչիցկայա Սվետլանա, հեռուստալրագրողուհի 392:
Կումբրի Անտոնի 172:
Կուչեր Ստանիսլավ 521:
Կուպրեև Ս. Ա. 101:

Հազկերտ, Պարսից արքայից արքա 365:
Հակոբյան Ալեքսան 90, 96, 473:
Հակոբյան Արմեն, քանդակագործ 39, 137, 185:
Հակոբյան Լեոնիդ 443, 446, 454:
Հակոբյան Ռուբեն 307, 695:
Հակոբյան Սպարտակ 121:
Հակոբյան Վարդան 11, 12, 14, 16, 22, 50, 71, 99, 258, 414:
Համազասպյան Վ(արդգես) 93:
Համբարձումյան Եղիշե 12, 50:
Համբարձումյան Սերգեյ Ալեքսանդրի, ակադեմիկոս 78, 79, 81-84, 124, 157-161, 275:
Համբարձումյան Վիկտոր Համազասպի, ՀԱԱ-ի պրեզիդենտ-37, 55, 78, 83, 171, 275:
Համզաթով Ռասուլ, բանաստեղծ 78:
Համիդով, Ադրբեջանի ՆԳՄ 461, 483, 547, 609:
Հայրապետյան Գրիգոր 500, 616, 638
Հայրապետյան Ռոբերտ 410:
Հայրապետյան Վալերի 185:
Հայրապետյան Վիգեն 14:
Հայրիկյան Պարույր 132, 466, 489, 495, 497, 499, 503, 511, 581, 610, 669, 789, 790:
Հայրյան Ռ. 161:
Հաջիևա Լալա-Շովքյաթ, Ադրբ. պետ. նախարար 748:
Հաջիև 50, 191, 299:
Հաջիև Ալի 21:
Հաջիև Արիֆ 37, 372:

Հաջիզադե Հիքմեթ, լրագրող 388, 389, 405, 542
Հաջոյան Գագիկ 505:
Հասանով 86:
Հասանով Հասան, Ադրբեջանի վարչապետ 336, 538, 737, 745, 771, 797:
Հասան-Ջալալյան իշխանական տոհմ 72, 944:
Հավել Վացլավ, Չեխոսլովակիայի պրեզիդենտ 391:
Հարցներ Կիմ, բարեգործ 664:
Հիսուս Քրիստոս 664, 406:
Հովակիմյան Բ., թատերագետ 669:
Հովակիմյան Հենրիկ 331:
Հովհաննիսյան Գագիկ 455, 464, 479:
Հովհաննիսյան Էդուարդ 355, 356, 398, 399, 539:
Հովհաննիսյան Կոնստանտին, լրագրող 404:
Հովհաննիսյան Հմայակ 576-578:

Հովհաննիսյան Հովհաննես	420:
Հովհաննիսյան Հրաչյա, գրող	63, 99:
Հովհաննիսյան Մաքսիմ, լրագրող	341, 343, 565, 572:
Հովհաննիսյան Յուրի	526, 527, 631:
Հովհաննիսյան Նախշուն, Սոսի կոլտնտեսության նախագահ	181:
Հովհաննիսյան Նիկոլայ, պրոֆեսոր	567:
Հովհաննիսյան Ռիչարդ-Տիգրան, ակադեմիկոս	567:
Հովհաննիսյան Վահան Էդուարդի	611, 697, 666:
Հովհաննիսյան Վարդան, լրագրող	660:
Հովհաննիսյան Վարդուհի, Ռիչարդի տիկինը	567:
Հովհաննիսյան Վլադիմիր, իրավաբան	631:
Հովհաննիսյան Րաֆֆի Ռիչարդի, ՀՀ արտգործնախարար	283, 321, 329, 340, 344, 354, 360, 368, 372, 378, 384, 390, 398, 402, 427, 445, 450, 499, 507, 533-535, 539, 540, 548, 557-559, 563, 567, 613, 639, 662, 663, 671, 680:
Հոբլ Պոլ	537:
Հոգ Դուգլաս, Մեծ Բրիտանիայի ԱԳՆ	572:
Հովսեփյան Յա.	203:
Հոֆֆ Մագդալեն, Եվրախորհրդարանի աշխատակից	636:
Հրաչ, ֆիդայի	216:
Հըրդ Դուգլաս	380:
Հուսեյնով Ռահիմ	424:
Հուսեյնով Ռաֆիկ	276, 287, 416:
Հուսեյնով Սուրաթ	686, 693, 695, 702, 703, 705, 706, 709, 710, 716, 722:
Հուսեյնով Փանահ	584:
Հուսիկ Քահանա	413:
Ղազարյան Ա.	93:
Ղազարյան Հայկ	594:
Ղազարյան Ռաֆայել, ակադեմիկոս	96, 130, 470:
Ղազարյան Սամսոն	96:
Ղազարյան Վալերի	693:
Ղազարյան Ֆերդինանդ	467:
Ղազիեւ Ռասիմ, Ադրբ. պաշտպանության նախարար	385, 544, 545, 609, 619:
Ղալի Բուտրոս	303, 304, 313, 328, 355, 358, 387, 390, 391, 457, 514, 531, 533, 539, 544, 554, 640, 653, 666, 671, 627, 728, 747:
Ղահրամանյան Կարինե	312:
Ղամբարով Իսա	412:
Ղասումով Թոֆիկ, Ադրբ. ԱԳՆ	627, 630, 655:
Ղասումով Ռ., լրագրող	619:

Ղարիբջանյան Գ. Բ., ակադեմիկոս	58:
Ղափլանյան Հրաչյա, ՀՀ ժող. դերասան	73:
Ղուկասյան Արկադի	151, 571, 620, 670, 681, 683, 712, 721, 722, 730, 732, 734, 738, 739, 743, 747, 756, 765, 780, 784:
Ղուկասյան Էդիկ	168:
Ղուկասյան Լուսիկ	738:
Մագոմաեւ Մուսլիմ, երգիչ	390:
Մազովա Դ., չեխ լրագրող	403:
Մալենկովիչ Վ., լրագրող	353, 356:
Մախմուրյան Գայանե	567:
Մամիկոնյան Ֆելիքս	223, 667:
Մամյան Իգնատ, գրող	71, 72:
Մամունց Սամվել	50, 95:
Մայիլյան Վլադիմիր	12:
Մայորեց Ա.	88:
Մայտինանս Մայս	187:
Մանասյան Ալեքսանդր, պրոֆեսոր	237:
Մանգասարյան Սառա	178, 179:
Մանիլով, գեներալ	503:
Մանուկյան Արայիկ, լրագրող	703:
Մանուկյան Վազգեն	96, 207, 220, 232, 490, 527, 533, 537, 542, 594, 613, 635, 648, 717, 718:
Մանուչարյան Աշոտ	88, 92, 93, 96, 128-130, 203, 453, 769.770:
Մանուչարով Արկադի	11, 14, 52, 96, 132, 243, 360, 468, 638:
Մանուչարովա, լրագրողուհի	207:
Մաշկով, գնդապետ	216, 217, 219, 230:
Մավիսակալյան Ռոբերտ	374, 780:
Մավյան Վահրամ	438:
Մարեսկա Ջոն, դիվանագետ	671:
Մարչուկ Գ., ԽՍՀՄ ԳԱ-ի պրեզիդենտ	171:
Մարուխյան Հրայր	478, 481, 611, 698:
Մարուխյան Ռստանիկ	695:
Մարտիրոսյան Վիլեն, զինվորական	381:
Մարուսիչ Ֆիլիպ	447
Մեդվեդեւ Ռոյ, պատմաբան	73:
Մեթլոկ Ջ., ԱՄՆ-ի դեսպան	124:
Մեյջոր Ջոն, Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ	363:
Մելիկով Դ.	36:
Մելիք-Շահնազարյան Արսեն	231:
Մելիք Շահնազարյան Լեւոն	308, 339, 405, 426, 467, 500, 516, 533, 538, 559, 630, 638, 648, 693, 756:
Մելյան, հեռուստավար	540:
Մելքումյան Հրանտ	184:
Մելքումյան Մարգարիտ	198
Մելքոնյան Մոնթե, զորապետ	693, 702, 722:
Մեղրյան Հայկ	655:

Մեղրյան Շահեն 291, 292, 361, 445, 446, 461, 484, 493, 560, 654, 655:
Մեհմանդարով 331:
Մեհքիեւ Ա., լրագրող 285:
Մենթեշաշվիլի Թ., ԽՍՀՄ ԳԽ-ի քարտուղար 101:
Մերիմե, ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի ղեկավար 556, 561:
Միխայլով Ալ. 171:
Միկոլա, ուկրաինացի կամավորական 332:
Միկոյան Ս. Ա. 40:
Միկուշեւիչ 752:
Միհրանյան Անդրանիկ 390, 667, 759, 767, 769:
Մինասբեկյան Մ. 86:
Մինասյան Գրիգոր 174:
Մինասյան Մարիետա 178:
Միշինա Վ. Մ. 101, 219, 230:
Միտերան, Ֆրանսիայի պրեզիդենտ 226, 263, 421, 452, 459, 592, 632, 633, 699:
Միրզախանյան Ռուբեն 696, 697:
Միրզոյան Գրետա 310:
Միրզոյան Էդուարդ, կոմպոզիտոր 61:
Միրզոյան Մաքսիմ 40, 110, 154, 573, 781:
Միրզոյան Ռուբիկ 185:
Մխիթար Գոշ, միջնադարյան հայ պատմիչ-իրավաբան 261:
Միքայելյան Իոսիֆ 655:
Մխիթարյան Գագիկ 460:
Մկրտչյան Ան. 17:
Մկրտչյան Արթուր-ԼՂՀ ԳԽ-ի առաջին նախագահ 308, 312, 318, 322, 360, 367-383, 386, 404-410, 465, 596, 653:
Մկրտչյան Ա., դիվանագետ 17, 125:
Մկրտչյան Լեւոն 310:
Մկրտչյան Շահեն 669:
Մոսբերգ, Շվեդիայի փոխարտգործնախարար 411, 804:
Մոստովշչիկով Ս., լրագրող 142:
Մովսիսյան Ջավեն 50, 71:
Մովսիսյան Վլադիմիր 7, 132, 170, 772:
Մուդակ Վիկտոր 230
Մութալիբով Այազ 42, 146, 162-164, 166-168, 173, 189, 196, 197, 208, 213-215, 220, 236, 237, 246, 249, 252, 260, 265, 273, 275, 280, 282, 283, 288, 289, 292, 298, 303, 304, 306, 313, 318, 319, 322, 325, 326, 329, 331-333, 335, 345-347, 349, 350, 352-354, 357, 367, 369, 392, 403, 423-425, 429, 432, 433, 511, 566, 571, 778:
Մուխին Վլադիմիր 523, 524:

Մուշեղյան Ալբերտ 305:
Մուսաբեկով Ռասիմ 412:
Մուսլիմզադե, Սումգայիթի կուսքաղկոմի Ա քարտուղար 35, 53:
Մուսլիմ, գյուղացի 716:
Մուստաֆաեւ, Ադրբ. Կոմկուսի նախկին Ա քարտուղար. 275, 685, 689:
Մուստաֆաեւ Չինգիզ 456:
Մուրադյան Սարգիս, ժողովրդական նկարիչ 93, 130:
Մուրադյան Իգոր 45, 48, 96, 234, 240, 616:
Մուրադյան Ջանփոլադ 655:
Մուցասակիս Կոստանդինոս 427:

Յազով, ԽՍՀՄ նախարար 14, 149, 155, 157, 187, 210, 224, 227, 249, 254, 257:

Յակովլեւ Ալեքսանդր 25-27, 47, 48, 75, 209, 210:
Յակովլեւ Ե. -Վ. 318:
Յաշին Վ. Մ. 12, 34:
Յանաեւ 263, 266:
Յանեկ, չեխ լրագրող 252:
Յըլմազ Ֆաքիհ, թղթակից 211:
Յուդենիչ 348:
Յումախ Աքիլ, օսման. թուրք վարձկան 358:
Յունուսովա Լեյլա 119, 310, 418, 430, 462, 485, 516, 522, 619, 621, 648:

Յուրա, ճարտարգի, ջոկատի հրամանատար 503:

Նազարբաեւ Նուրսուլթան 269, 270, 272, 282, 283, 300, 306, 319, 327, 342, 343, 375, 376, 517, 520, 522, 524, 525, 538, 541, 623, 649, 741:

Նազարյան Անգին, ֆիդայու մայր 216:
Նազարյան, լրագրող 325, 326, 380, 648:
Նազարյան Վալերի, ֆիդայի 216:
Նազարով Յու. 86:
Նամազով Էլդար 648:
Նաջաֆով Ն. 412:
Նավասարդյան Աշոտ 239, 454, 465, 581:
Նավասարդյան Արման 554, 561:
Նավասարդյան Գրիգելդա 127:
Նարիմանբեկով Օլեգ 337:
Նարիմանով Նարիման 5, 30, 331, 557:
Նեչաեւ, գեներալ 153:
Նեվզորով Ալեքսանդր, հեռուստալրագրող 636-637:
Նեվերով Վլադիմիր 402:
Ներսիսյան Մկրտիչ 567:
Ներսիսյան Յուրի 11:
Ներսիսյան Վեներա 312:
Նիկոլաեւ, փոխգնդապետ 21:

Նիկոլյան Լիո, լրագրող 602:
Նիյազով Ս. 756:
Նիշանով Ռ. 115, 138, 156, 159, 246:
Նույկին Անդրեյ 189-191, 202, 208, 211, 236, 237, 287, 299, 335, 431, 656, 716, 726:
Նույկինա Գալինա 189-191, 202, 656:

Շաբադ Անատոլի 187, 227, 228, 252, 253, 255, 262, 311, 319:
Շախրայ 704:
Շահբազյան Գագիկ 554:
Շահբազով 275:
Շահմուրադյան Սամվել 454, 535:
Շահնազարյան Դավիթ 524, 526, 533, 580, 606, 634, 640, 666, 674, 677, 681, 685, 687, 691, 704, 731, 768:
Շահնազարյան մելիքական տոհմ 31:
Շահնազարով 31, 40, 41:
Շահումյան Ստեփան 58:
Շապոշնիկով Ե., ավիացիայի մարշալ 301, 347, 348, 350, 352-355, 357, 358, 362, 364, 368-370, 372, 373, 377, 381, 386, 485, 546, 675:
Շատալին, գեներալ 115, 166, 184-187, 223, 224, 716:
Շատելվորտ 33, 439, 682:
Շարաֆուտդինով Սուրաբ 171:
Շելով-Կովեդյաեւ Ֆյոդոր 90, 91, 225, 227, 235, 370, 371, 431:
Շեկյան Անդրանիկ 776:
Շեկյան Արմեն 232:
Շեկյան Էռնեստ 776, 777:
Շեկյան Մայիս 776:
Շեկյան Նվեր 776:
Շեյլի, ԱՄՆ-ի պետքարտուղարության աշխատակից 754:
Շեյնիս Վիկտոր 237, 564:
Շեւարդնաձե Էդուարդ 251, 265, 281, 381, 417, 489, 513, 552, 610, 649, 705, 773:
Շեվելյով, գնդապետ 188:
Շերիմկուլով Մեդեթկան 742, 783, 796, 798, 799, 801:
Շիխալինսկի 331:
Շիրինյան Վիգեն 168, 314:
Շիրխանյան Վահան 314, 348, 470, 490, 502, 770:
Շիրվանզադե Ալեքսանդր 142:
Շկիրյով Ալեքսեյ 424:
Շկլյարեւսկի Ի. 171:
Շմելյով Նիկոլայ 202:
Շոնիա Վալտեր, դեսպան 752:
Շվարցենբերգեր, Չեխիայի վարչապետ 391:
Շվեդով Անդրեյ, լրագրող 255, 256:
Շվեց Ի. Ա. 50:

Շուշկեւիչ, Բելոռուսի ԳԽ-ի նախագահ 286, 375:
Շուգարյան Ռուբեն 504, 535:
Շումեյկո Վլադիմիր, ՌԴ պետդումայի նախագահ 793, 799-801:
Շուստեր Սավիկ, «Ազատություն» ռադիոյի աշխատակից 181:
Շուֆուրով Ռուստամ 171:

Ոսկանյան Հրանտ 16, 46, 48, 128, 129, 133:

Չալիկովա Վիկտորյա 175:
Չալյան Թելման 24:
Չայլախյան Լեւոն, ակադեմիկոս 578:
Չարենց Եղիշե 29, 780:
Չեբրիկով Վ. 114:
Չեքին Հիքմեթ 368, 369, 375, 378, 388, 426, 429, 435, 546, 573, 576, 625, 627-629, 635, 681, 683, 736, 740, 748, 745:
Չերնենկո Ա. 88:
Չերնիկով Ե. Լ. 577:
Չեռնոմիրդին Վիկտոր, ՌԴ վարչապետ 578, 716, 736:
Չերնիչենկո Յուրի 189, 190, 193, 202, 216:
Չերնյավին, ադմիրալ 358:
Չեռնիշեւ Ալբերտ, դիվանագետ 675:
Չիլլեր Թանսու 736, 738, 787, 798, 805:
Չիլինգարյան Մեծլում 217:
Չիստյակով Անատոլի 737, 749:
Չիֆթալարյան Ռ. 534:

Պապայան Ռ., ՀՀ ԳԽ-ի հանձնաժողովի նախագահ 622:
Պասկալեւա Ցվետանա, հեռուստալրագրող 660, 667, 676:
Պավլով, գեներալ 347:
Պավլով, ԽՍՀՄ նախարար 154, 210:
Պարգեւ եպիսկոպոս Մարտիրոսյան, Արցախի թեմի առաջնորդ 288, 316, 770:
Պարշին, զինվոր 314:
Պետրոսյան Գայանե 178:
Պետրոսյան Գեորգի 168, 464, 491, 498, 524, 526, 531, 556, 565, 569, 572, 583, 589, 590, 636, 638, 661, 679, 689, 690, 692, 693, 696, 698:
Պետրոսյան Գեւորգ 261, 263:
Պետրոսյան Գեւորգ, գնդապետ 533:
Պետրոսյան Լեոնարդ 268, 269, 271, 272, 286, 288, 292, 294, 296, 303, 304, 306, 308, 446, 579, 637, 711:
Պետրոսյան Հրաչիկ 398:
Պետրոսյան Մարտել 257, 624, 625:
Պետոսյան Մուրադ, ԼՂՀ բանակի հրամանատարի տեղակալ 794, 795:

Պետրոսյան Շմավոն	11, 14, 97, 112:
Պետրոսյան Ռազմիկ, ինքնապաշտպանության հրամանատար	11, 168, 551:
Պետրոսյան Ռազմիկ Հայկի	438:
Պետրոսյան Սվետլանա	39:
Պետրոսյան Վարդգես	55, 60, 61, 78, 79, 310, 468:
Պետրոսյան Վիտալի	68:
Պետրուշենկո Մ. Ս.	154:
Պերես դե Կուելյար	229:
Պինոչետ	264:
Պիշչեւ, Երեւանի զորահրամանատար	251:
Պլավսկի	274:
Պոգորիլի Ալեքսեյ	262:
Պոդոպրիգորա Վ. Ն.	577:
Պոլյակով Ալ.	175:
Պոլյանիչկո Վ. Պ.	104, 112, 134, 138, 146, 150, 160, 163-166, 168, 174, 187, 188, 191, 193, 196, 210, 236, 241-243, 260, 261, 265, 266, 279, 433, 716, 725:
Պողոսյան Ժիրայր	742:
Պողոսյան Հենրիկ	14, 21, 29, 71, 72, 85, 88, 90, 92, 95, 102-104, 107, 188, 237, 238, 245, 248:
Պողոսյան Ստեփան	207, 213, 223, 224:
Պոպով Գավրիիլ	153:
Պրալնիկով Անդրեյ	36, 151, 492:
Պրիմակով Եվգենի	40, 78, 154, 156, 209, 210, 432:
Պուգո, ԽՍՀՄ նախարար	210, 224, 227, 228, 236, 265, 526:
Ջալիլով Աֆիադդին	739, 799, 800, 801:
Ջալիլով Ս.	570, 734:
Ջահուկյանց	454:
Ջանդարում Հյուսամեթդին	512:
Ջանյան Բոգդան, բանաստեղծ	71:
Ջարմեն Պիտեր	
Ջարմեն Ռոսիտա, անգլիացի կվակերներ	585:
Ջաֆարով Ջաֆար	716:
Ջաֆարով Վ. Դ.	101, 104, 107, 110, 150, 168, 274:
Ջիլավյան Սերգեյ, անհատ ձեռներեց	707:
Ջիմբազյան Տիգրան	695:
Ջհանգիրյան Յուրի	11:
Ռաբին Իսհակ	739:
Ռադաեւ Մ. Ռ.	150:
Ռազումովսկի Գ. Պ. -22, 23, 34:	
Ռայիսա Մաքսիմովնա	30, 167, 181:
Ռաջաբով Ալիովսաթ	764:
Ռասպուտին Վ.	171:

Ռաֆայելի Մարիո	414, 415, 443, 454, 479, 480, 484, 489, 495-498, 507, 516, 517, 519, 531, 534, 593, 604, 624, 625, 685-687, 691, 694, 698, 708, 714, 716-718, 727, 732, 745, 747, 752:
Ռաֆսանջանի, Իրանի պրեզիդենտ	415, 582, 740:
Ռեուտ, գեներալ	402, 619:
Ռզաեւ Դադաշ, գեներալ	619:
Ռզաեւ Շ.	286:
Ռիժկով Նիկոլայ Իվանովիչ	31, 47, 104, 106, 156, 719:
Ռըբար Յան, չեխ լրագրող	255:
Ռոգանով Ալեքսանդր	505:
Ռոգով Վիկտոր, գրող	682:
Ռոյտման Լեւ	355, 398, 399:
Ռոտով Յուրի, լրագրող	338, 344, 353, 354, 393, 427:
Ռոտովսկայա Մ. Ն.	257:
Ռուբեն, տե՛ս Տեր-Մինասյան Ռուբեն:	
Ռումյանցեւ Օլեգ	678:
Ռուցկոյ	380-382, 387, 392, 401, 402, 438, 449, 463, 577, 578:
Ռուպերտ Ջեմս	315:
Ռուստամխանլի Սաբիր	310:
Սաբի Անրի	172:
Սադըխով, գեներալ	637:
Սադըխով Հուսեյն աղա	354, 375, 432:
Սաբիրով Ռաֆիկ	495:
Սադոյան Արշակ	130, 472:
Սալամով	525:
Սալիբա Հարություն, Ամերիկահայ բարերար	793:
Սալիբա Հովիկ, ամերիկահայ բարերար, Հարությունի որդին	777, 793:
Սալմանով	573:
Սալման Ռուշդի	365:
Սախարով Անդրեյ, ակադեմիկոս, իրավապաշտպան	36, 53, 70, 73, 98, 108, 109, 235, 306, 312, 435, 587, 590, 775:
Սահակյան Անդրանիկ	183:
Սահակյան Արա	470, 484, 487, 510, 547, 578, 620:
Սահակյան Արամայիս	500:
Սահակյան Մելս	479:
Սահակյան Ռուբեն, պրոֆեսոր	567:
Սամվել, ազատամարտիկ	323:
Սայմոն Պոլ, ԱՄՆ-ի սենատոր	784:
Սանասարյան Հակոբ	473:
Սավին, գեներալ	299:
Սարգսյան Արամ	237, 239, 380, 470, 581:
Սարգսյան Արմեն, դեսպան	572:
Սարգսյան Արտեմ, ակադեմիկոս	38:
Սարգսյան Գ. Խ., ակադեմիկոս	55, 61:

Սարգսյան Եղիշե 208, 243:
Սարգսյան Մանվել, ԼՂՀ ներկայացուցիչը ՀՀ-ում 275, 627, 666, 674, 679, 686, 726:
Սարգսյան Մարգարիտ 785:
Սարգսյան Յուրի 460:
Սարգսյան Սերժ 262, 546, 609, 635, 644, 722, 729, 732, 775:
Սարգսյան Սոս, ժող. դերասան 55, 58, 158, 208, 275:
Սարգսյան Վազգեն 262, 300, 377, 389, 415, 450-453, 468, 492, 496, 498, 501, 504, 511, 540, 544, 548, 649, 778:
Սարգսյան Տիգրան 465:
Սարգսյան Ֆ. Տ., ակադեմիկոս 48:
Սարկիսով Մ. Ա., պրոֆեսոր 38:
Սարուխանյան Սարգիս 183:
Սարուխանյան Վրեժ 395:
Սավին, գեներալ 284:
Սարդարյան Կտրիճ 169, 170, 239, 268, 284, 304, 477, 482, 585, 586, 611, 621, 624, 625, 631:
Սաֆարլի 736:
Սաֆարյան Խաչիկ 234, 467:
Սաֆոնով, գեներալ, ԼՂԻՄ-ի ռազմական պարետ 121, 148, 150, 158, 160, 162-164, 166-169, 181, 188-194, 789:
Սեդրակյան Սեդրակ, Գյուլիստանի ֆիդայի 655:
Սեդրակյան Սեդրակ 154:
Սելիմխանով, լեզգիների ազգային ազատագրական շարժման ղեկավար 627:
Սեմյոնով Վլադիմիր, Ելենա Բոնների որդին 380:
Սեիդով 45:
Սելյունին Վասիլի 202:
Սեյմստոն, ԱՄՆ-ի սենատոր 150:
Սևակ Պարույր 85:
Սերիկով 274
Սիլաեւ 265:
Սքյուֆլբերգեր Հանս 510:
Սիդորով Վ. Ա. 101, 106, 120:
Սիմոնյան Կարեն 129, 131:
Սիմոնյան Հրաչիկ, ակադեմիկոս 17, 469:
Սիմոնյան Պողոս 655:
Սիմոր, ԱՄՆ-ի սենատոր 315:
Սիորիս Խրիստո 678:
Սիրադեղյան Վանո 88, 96, 126, 127, 130, 477, 769, 773:
Սլավգորոդսկի 151:
Սլյունկով 97-114, 141:
Սմիռնով Վ. 266, 285, 286, 373:

Սմոլենցեւ 195:
Սնեգուր 485:
Սոբոլեւա Տատյանա 12, 40:
Սոբչակ Անատոլի 107, 134:
Սոլոուխին Վլադիմիր, գրող 171:
Սոկոլով Վ., գեներալ 289:
Սոֆրիդոնով Վիկտոր, զինվորական 139:
Սոնենց-Փափազյան Վիգեն 572:
Ստալին 5, 6, 7, 15, 20, 79:
Ստամբոլցյան Խաչիկ 96, 128, 599:
Ստարովոյտովա Գալինա 90, 98, 168, 169, 175, 275, 276, 314, 315, 354, 362, 387, 563, 587:
Ստեփանյան Եսայի 594:
Ստեփանյան Նելսոն 110:
Ստեփանյան Վ. 133:
Ստուպիշին Վլադիմիր Պետրովիչ 462, 506, 563, 575, 590, 674, 677, 689, 718:
Սրապիոնյանց Ռ. Ա., պրոֆեսոր 38, 40:
Սուլթանով 331, 334:
Սուվորով Ալեքսանդր, գնդապետ 435:
Սուրենյան Կարպիս 232:
Սուքիասյան Սիլվա 441:
Վազգեն Ա, Ամենայն Հայոց վեհափառ կաթողիկոս 24, 171, 222, 242, 355, 431, 561, 579, 766, 770:
Վարիանիս Նիկոլաս 344:
Վահաբզադե Բախտիյար 7, 34, 76, 77:
Վայեզի Մահմուդ 387, 388, 393, 400, 402, 418, 421:
Վանյան Թամարա 217:
Վասիլեւսկի Ալեքսանդր 21:
Վարդանյան Գեւորգ 489:
Վարդանյան Գեորգի 770:
Վարդանյան Դավիթ 96, 211, 251, 413, 455, 465, 472, 482, 537, 591, 594, 770:
Վարդանյան Ստեփան 60:
Վարդանյան Վլադիմիր 50:
Վարդգես (Ոլուբաբյան) 529:
Վարդումյան Ալվարդ 502, 503:
Վեզիրով Ա. 75, 83, 86, 90, 104, 105, 117, 119, 121, 138, 140, 423, 435:
Վելայաթի Ալի Աքբար 361, 364, 366, 368, 372, 383, 543:
Վելիմամեդով Ս. Մ. 150:
Վիշինսկի Մ. 209:
Վոլսկի Արկադի Իվանովիչ 70, 71, 84-86, 90, 92-94, 98, 100, 101, 104, 116, 120, 130, 256, 265, 284, 492, 578, 719:
Վոեվոդսկի Կոնստանտին 21, 34, 36, 216, 285, 605:
Վոյկո 168:
Վենդել Ֆրանսիսկո 432, 433:

Վենս Սայրուս 383-385, 388, 390:
Վերբալլահ Բախտիար, աֆղան մոջահեդ 793:
Վերմիշեւա Սեդա 656:
Վոլին Վլադիմիր 492:
Վոսս Ա. Է. 88-90, 93, 103:
Վորոնցով-Դաշկով 348:
Վորոնցով, դիվանագետ 428:
Վուրդուն Սամեդ 29:

Տարագեւիչ Գ. Ա. 122:
Տէր-Գրիգորյան Նորայր, գեներալ 504, 506:
Տէր-Թադեւոսյան Արկադի, գեներալ 414, 502:
Տէր-Մինասյան Ռուբեն 7:
Տէր-Պետրոսյան Լեւոն 88, 89, 96, 126, 128-131, 196, 198, 206, 209-212, 214, 215, 220, 224, 225, 227, 229, 230, 233, 234, 238-240, 243, 254, 259, 260, 268, 269, 271, 273, 275, 282, 284, 293, 295, 298, 311, 312, 329, 332, 340, 342, 347, 349, 350, 352, 353, 357, 360, 367, 372, 379, 383-384, 387, 388, 400, 405, 414, 416, 418, 421, 427, 429, 433, 445, 449, 450, 452, 456, 457, 759, 460, 462-465, 468, 471, 472, 476-479, 481, 483, 493, 498, 501, 506, 509-511, 513, 516, 517, 520, 522, 524, 528, 531, 538, 540, 543-545, 548, 555, 557, 558, 564, 571, 575, 576, 579, 584-586, 592, 594-596, 598, 604, 606, 622, 629, 732, 634, 638, 640, 641, 647, 649, 657, 670, 677, 678, 686, 688, 691-694, 696, 698-701, 709, 712, 717, 730, 731, 734, 737, 740-745, 756, 771-773, 783, 785, 787, 793:
Տէր-Ստեփանյան Քրիստիան 371, 482, 528:
Տիգրան Մեծ 25:
Տիտանյան Ռուբեն 478:
Տիտով Վյաչեսլավ, Մոսխորհրդի դեպուտատ 253,255:
Տյուգանով Անդրեյ, ռուս սպա 116:
Տրավկին 578:

Ցիտրինյակ Գրի(որի) 108:
Ցուդերու Վերժինիա, Հունաստան ԱԳՆ-ի տեղակալ 684:

Ուլուբաբյան Բագրատ 5, 33:

Փանահ-Ալի (խան) 283:
Փաշազադե շեյխ-ուլ-իսլամ 501, 579, 666, 667:
Փաշայան, սենատոր 167:

Փափազյան Արշալույս 310:
Փել, ԱՄՆ-ի սենատոր 315:
Փիրումյան Դանիելբեկ 251:
Փիրումյան Պողոսբեկ 251:

Քալանթարյան Սերգեյ 412:
Քաջազնունի Հովհաննես 477, 611:
Քացախյան Պետրոս 486, 491:
Քեմալ Աթաթուրք 362:
Քենեդի Ջոզեֆ, ԱՄՆ-ի սենատոր 607-612:
Քենեդի Ջոն, ԱՄՆ-ի սենատոր 751, 784:
Քենեդի Ռոբերտ 784:
Քերիմով Ճ. Ք. 150:
Քլինթոն Բիլ, ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ 634, 699, 740, 784, 798, 799:
Քոչարյան Շավարշ 638:
Քոչարյան Ռիմա 39:
Քոչարյան Ռոբերտ Սեդրակի 40, 50, 110, 117, 168, 271, 308, 463, 469, 509, 514, 515, 527, 534, 580, 614, 636, 638, 642, 644, 653, 659, 678-690, 693, 696, 712-728, 729, 735, 739, 740, 746-748, 754, 759-761, 763, 763, 765, 792:
Քոչարյան Սեդրակ 614:
Քրիստոֆեր Ու., ԱՄՆ-ի պետ. քարտուղար 621, 691:
Քուշներ Բեռնար 314, 332, 355, 360, 361, 370, 389, 408:

Օզալ Թուրգութ, Թուրքիայի պրեզիդենտ 199, 200, 351, 369, 377, 378, 423, 425, 428, 445, 458, 633, 645, 649, 651, 652, 654, 657:

Օզփաքուրան Նեջաթի Մուստաֆա, լրագրող 664, 665:
Օլեանդրով Վսեվոլոդ 507:
Օլեյնիկ Բորիս 111-113
Օհանյան Լենսեր 189:
Օհանյան Սեյրան 770, 777:
Օհանյան Պապ 167:
Օհանջանյան Կարեն 753:
Օմար Խալիմ, ՄԱԿ-ի աշխատակից 511:
Օմելիչեւ Բ., գեներալ 146:
Օվյան Վարդգես, լրագրող 588:
Օսիպով Վ. 11, 13, 14, 16:
Օսկոցկի Վալենտին 189-191, 202, 216, 217, 237, 257, 299, 381, 431, 656, 716, 726:
Օսմանով Նադիր 458:
Օվչարենկո Գ. 53, 88:
Օվչիննիկով, զինվորական 170:
Օրբելյան Սայիդա 40:
Օրուջեւ Զ. 112:
Օրուջեւ Թ. Խ. 42, 50, 86, 90, 92, 274:

Ֆաբալիեւ Ն. Ս. 115:
Ֆարաջյան Էմիլյա 217:
Ֆել Կլեյբորն 327, 328:
Ֆեռնանդես Ֆրանսիսկո, Իսպանիայի արտգործնախարար 321:
Ֆիլատով Սերգեյ, ՌԴ պրեզիդենտի աշխատակազմի ղեկավար 684:
Ֆիցուատեր Մարլին, լրագրող 147:
Ֆյոդորով Ալեքսեյ 450, 451:
Ֆյոդորով Ա. Վ., Ռուցկոյի խորհրդականը 577:
Ֆյոդորով Անդրեյ, ֆոտոթղթակից 492:
Ֆյոդորով Սվյատոսլավ, ակնաբույժ 192, 226:
Ֆոտեեւ Վ. Կ. 137, 164, 196, 237, 241, 242:
Ֆրանս դը Արտինգ, Ֆրանսիայի դեսպան ՀՀ-ում 668:
Ֆուրման Դմիտրի 481:

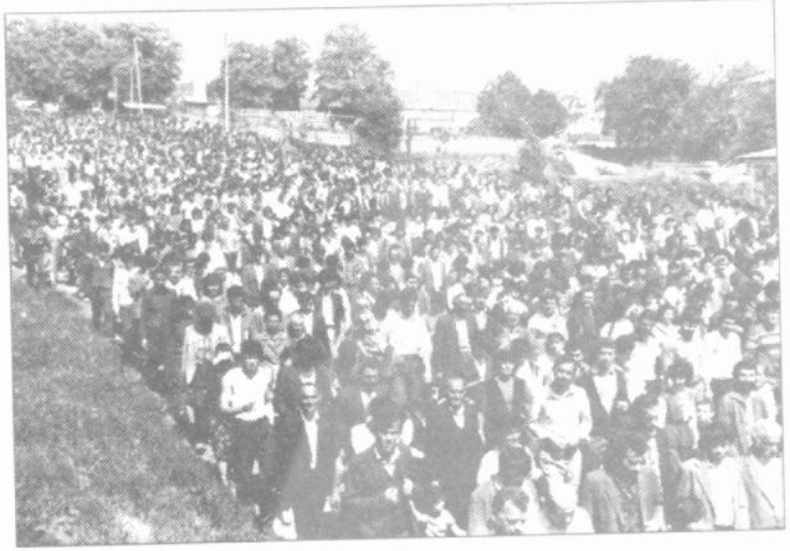

Այսպես է ոտքի ելել Արցախը եւ շարժվել դեպի իր ազատ անկախությունը:

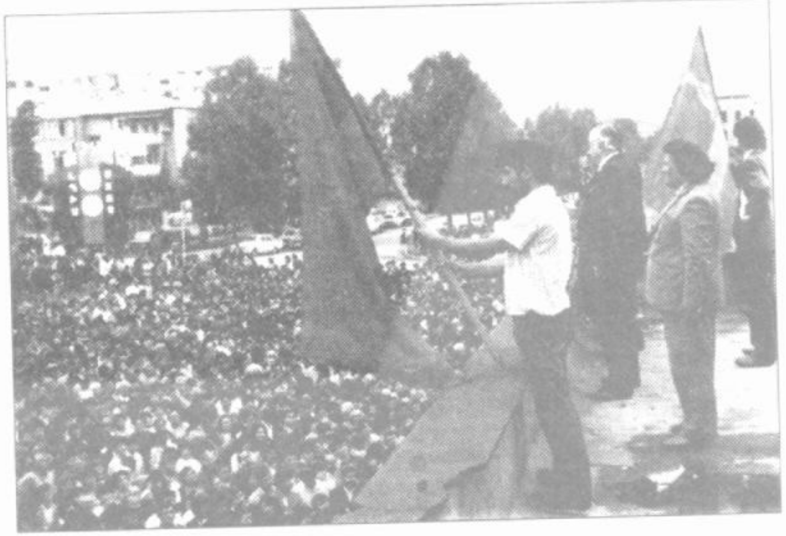

Առաջին հանրահավաքներից մեկը: Ցուցարարներին խոսք է ասում Արկադի Մանուչարովը: Ելույթի է պատրաստվում բանաստեղծ Հրաչյա Բեգլարյանը:

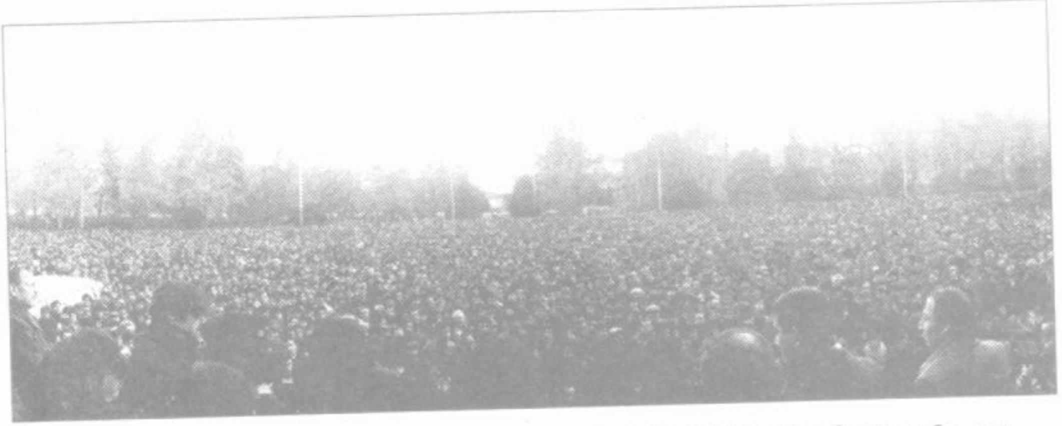

Արցախի գոյատեւման պայքարի պաշտպանության համար ոտքի կանգնեցին Երեւանը, Հայաստանը, ողջ հայ ժողովուրդը:

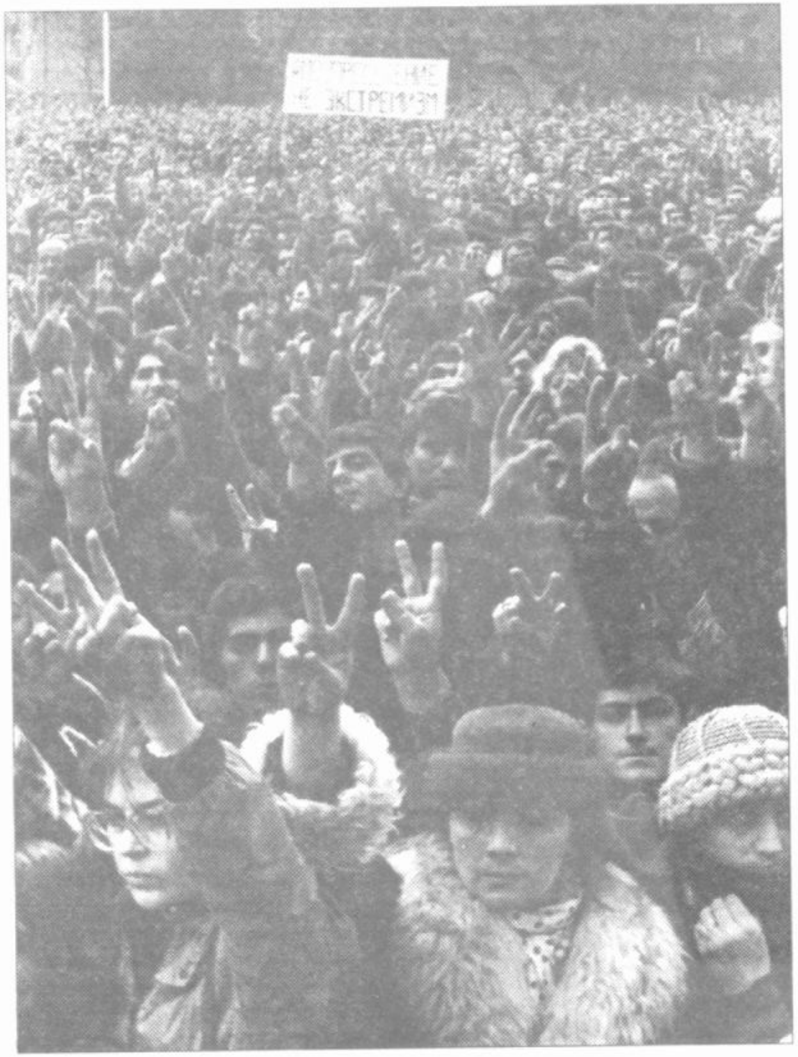

Կառավարական բութ ամբաստանությունը չի կարող ճնշել համաժողովրդական կամքը։

Վաչե Սարուխանյանը թատրոնի մարդ է։ Այն օրերին Թատերական հրապարակում էր նրա բեմը, հարյուր հազարավոր հանդիսատեսների առաջ

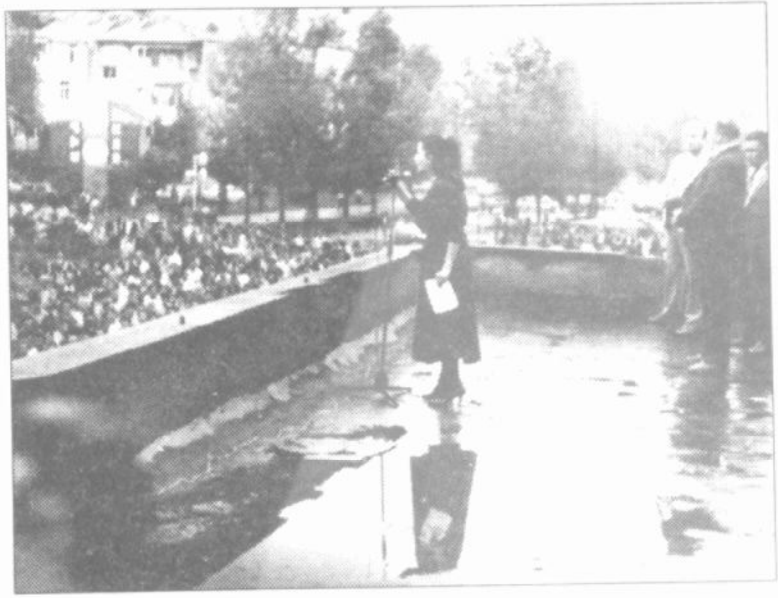

88-ի Արցախյան հանրահավաքների ոգին էր Ժաննա Գալստյանը մարզի ազգային դրամատիկական թատրոնի տաղանդավոր դերասանուհին։

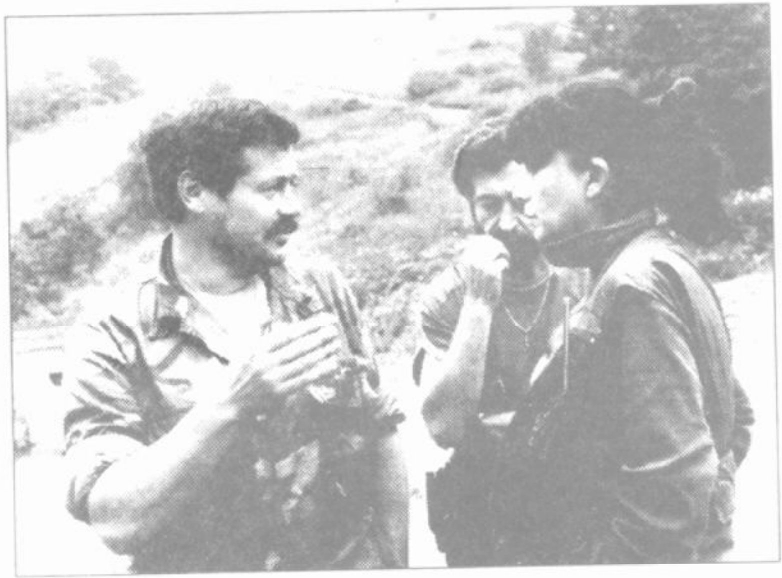

Ինքնապաշտպանության օրերին Ժաննա Գալստյանը ստանձնել է իր կյանքի ամենածանր եւ ամենափառավոր դերը. զորամասերում էր. նրա մարտական հանձնարարությունները էին կատարում ազատամարտիկները, ապա զեկուցում, արժանանում խրախուսանքի, ստանում նոր, առավել պատասխանատու հրահանգներ։

Բանաստեղծ Սիլվա Կապուտիկյանը 60-ական թվականներից սկսած գրում, պահանջում էր Արցախը վերամիավորել մայր Հայաստանին։ Հիմա էլ հրապարակում էր բարձրացրել իր ձայնը, եւ նրան լսում էր հանուր հայությունը։

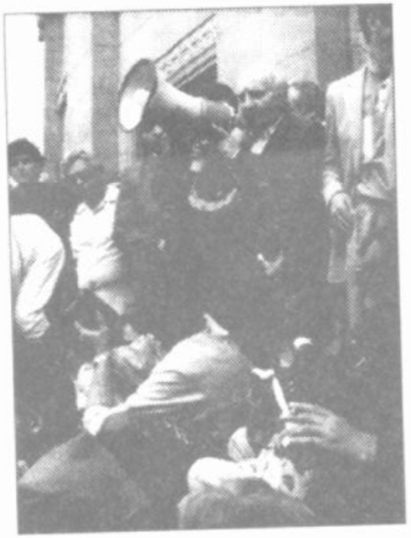

9. Հիվանդ էր բանաստեղծ Վահագն Դավթյանը, եւ ամեն ելույթը կարող էր վերջինը դառնալ։ Նրա այդ գրավոր ու բանավոր ելույթներից յուրաքանչյուրը, իբրեւ վերջինը, կտակի նման էր հնչում։

– Այստեղ լա՞վ է, հրապարակը դատարկ չի լինի, եւ օմօնը այնտեղ տիրություն չի անի,- ասում էր ստեփանակերտցին։

«Եզդիները ձեզ հե՞տ են, հա՞յ եղբայրներ»։

Գործադուլ են անում գործավորները, դասադուլ են անում ԲՈՒՀ-երի ուսանողները։

Հացադուլի է պառկել Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Գառնիկ Մանասյանը եւ Հայաստանի ԳԽ-ից պահանջում է որոշում ընդունել Արցախի դատը պաշտպանելու մասին։

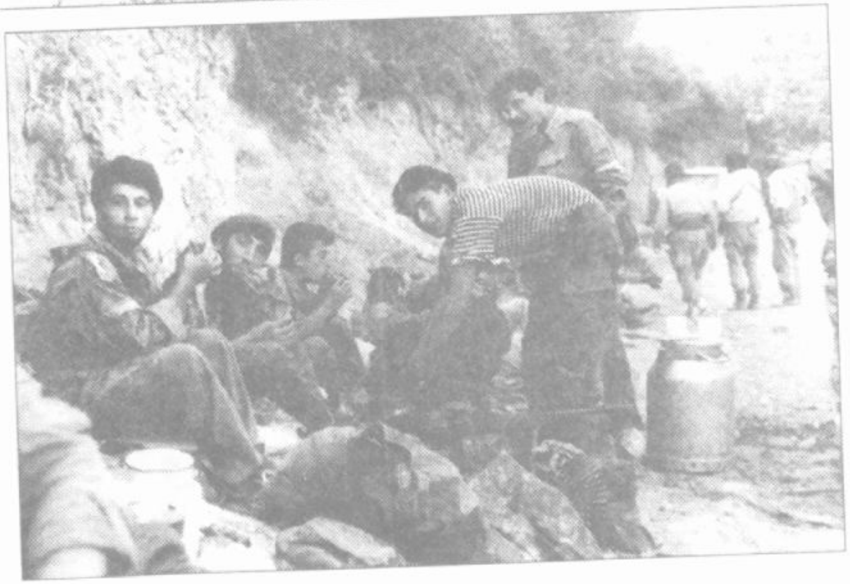

14. Ժողովուրդը զինված ինքնապաշտպանության է անցնում... Ինքնապաշտպանական առաջին ջոկատներից մեկը։

Ծանր ու հոգնատանջ զինվարժանքից հետո որքա՜ն բաղձալի է սուրբ պողին պառկած դեսից-դենից խոսել։

80-ամյա Վիկտոր Համբարձումյանը՝ Հայաստանի ակադեմիայի պրեզիդենտն ու աշխարհահռչակ գիտնականը, հացադուլի է պառկել Մոսկվայում, որ գուցե թե Գորբաչովին անուշի բերի Արցախի հանդեպ։

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա վեհափառը Մոսկվա է հասել, որ տուն բերի հացադուլ անող Զորի Բալայանին, Սոս Սարգսյանին ու նրանց ընկերներին։

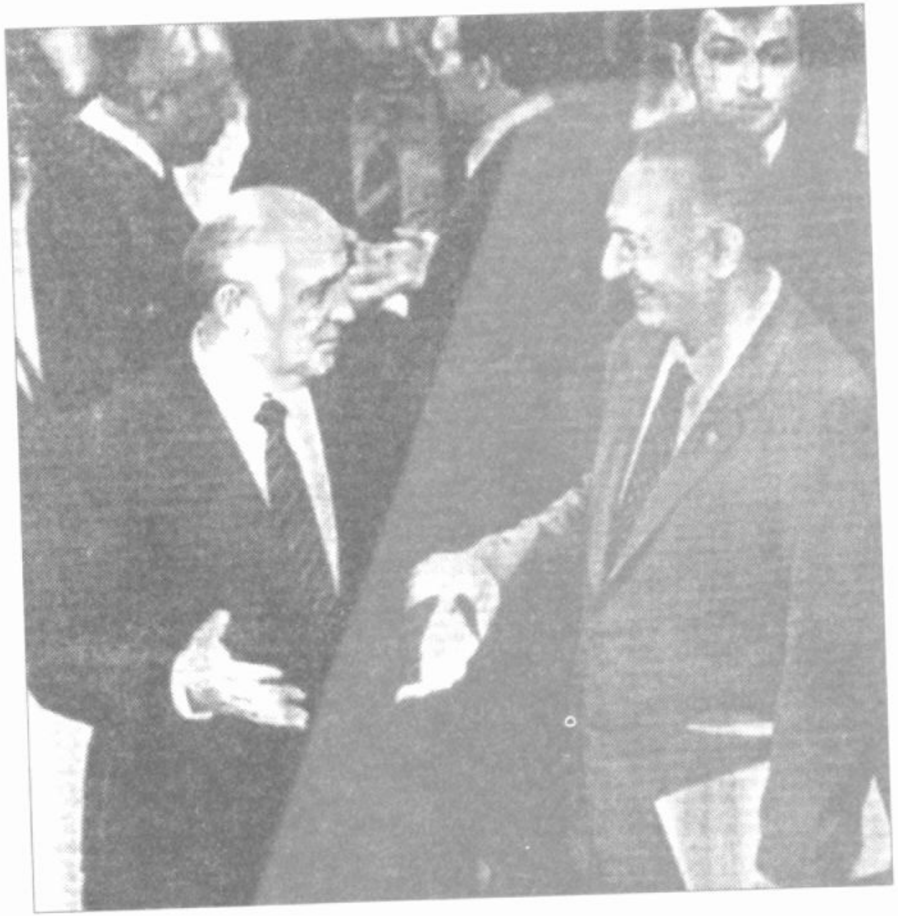

ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատ ակադեմիկոս Սերգեյ Համբարձումյանը խոսք է ասում Գորբաչովին.
– Միխայիլ Սերգեեւիչ, մի՞թե այնպես անհնար է, որ դուք մի քիչ մարդանաք։

19. ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատ Լյուդմիլա Հարությունյանը եւ նրա գործընկեր

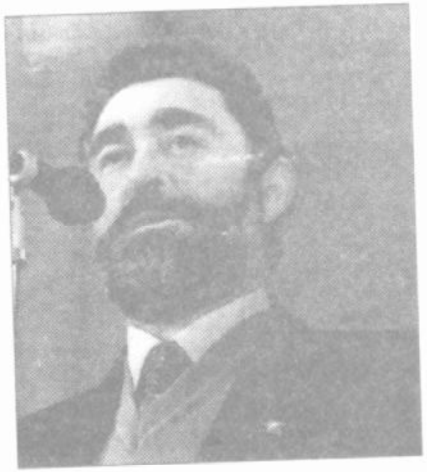

20. Հենրիկ Իգիթյանը, որոնք համայն մարդկությանը ցույց տվին, թե ինչպես պիտի կենդանացնել մինչ այդ մեռյալ դեպուտատի դերը եւ ծառայել սեփական ժողովրդին, Արցախի ազատագրության գործին։

ԼՂՀ-ն արդեն ունի իր սեփական բանակը, որը ոչ միայն հաղթում է թշնամուն, այլեւ տոնախմբություններին իր հզորությունն ու տեխնիկան է ցուցադրում մայրաքաղաք Ստեփանակերտի մեծ հրապարակում:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության Գերագույն խորհրդի առաջին նախագահը:

23. Ավոյի հետ հանդիպելը երջանկություն էր զինվորների համար:

«Կոմանդոս»-գեներալ Արկադի Տեր-Թադեւոսյանը Շուշին ազատագրելուց առաջ:

Խիզախ ֆիդայի Պավլիկ Մանուկյանը («Ապարանցի Պավլոն»:

Լեգենդար Ավո-Մոնթե Մելքոնյանը վերջին անգամ է տեսնում ԼՂՀ պաշտպանության ղեկավար Ռոբերտ Քոչարյանին եւ իր ջահել զինակիցներին:

26. Մարտունեցի խիզախ հրամանատար Վալոդ Խաչատրյանը եւ երկու որդիները Ռուբենն ու Հրայրը, զոհվել են հայրենի եզերքի համար մղված դաժան մարտերում: «- Կենդանի մնացած միակն եմ, արժանավորապես փոխարինեմ երեքին».- այս է որդի Միհերի մտորումը:

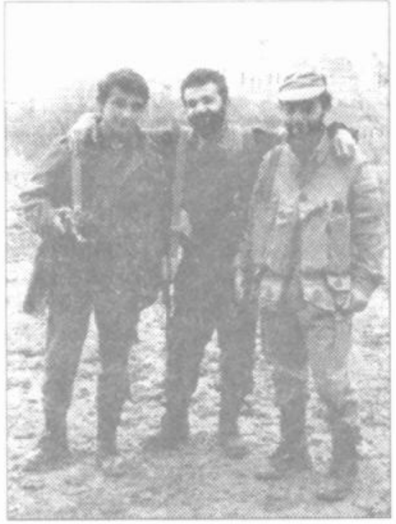

Առաջաձորի զավակ, իսկ այժմ Եղվարդում բնակվող Մայիս Շեկյանի երեք զավակները՝ Էռնեստը, Նվերն ու Անդրանիկը Արցախի ազատագրական կռիվներում են շարժման առաջին օրերից: Այստեղ նրանք անմահացրել են Շուշիի ազատագրությանը հաջորդած երջանիկ պահը: Իսկ այժմ երեքով մասնակցում են հայրենի եզերքի վերականգնմանը:

Մեծ Բրիտանիայի լորդերի պալատի փոխխոսնակ բարոնուհի Քերոլայն Կոքսը հերթական այցով բարեգործական մեծ բեռ է տեղ հասցրել եւ Արցախի ղեկավար Ռոբերտ Քոչարյանից ու ամենահաս Զորի Բալայանից ուզում է իմանալ, թե ինչի կարիքն է սուղ...

Բարոնուհի Քերոլայն Կոքսը ցնծության մեջ է. օրհնել է նոր արցախցու ծնունդը:

Մեր Վարդգեսն էլ ուրախ ու հպարտ է, որ ուղեւորվում է Հորադիզի ճակատամարտին:

Արցախ է եկել Հայկական Բարեգործականի տնօրինուհի Լուիզ Սիմոն Մանուկյանը, եւ Զորի Բալայանը կողմնորոշում է նրան՝ օգնությունը ճիշտ հասցեագրելու:

Արցախյան գոյամարտի երիտասարդ զորապետը՝ 30-ամյա գեներալ Սամվել Բաբայանը:

34. Ամերիկայի արեւելյան շրջանի եւ Կանադայի հայության Կիլիկյան թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճյանը 88-ին Արցախահայության է հայտարարել Տարվա մարդը եւ դրանից հետո միշտ նրա հետ է իր եղբայրական օգնությամբ եւ հայրական քաջալերիչ օրհնությամբ:

35. Բիշքեկում որոշվել են հակամարտող ուժերի դասավորության դիրքերը, եւ դրանցից զոհ են ռազմական քարտեզի վրա դիրքերը վերականգնողները ԼՂՀ վարչապետ Լեոնարդ Պետրոսյանը, Բագրատ Ուլուբաբյանը, ռազմական շտաբի աշխատակիցներ Ծատրյանն ու Առուշանյանը:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության առաջին պրեզիդենտ Ռոբերտ Սեդրակի Քոչարյանը

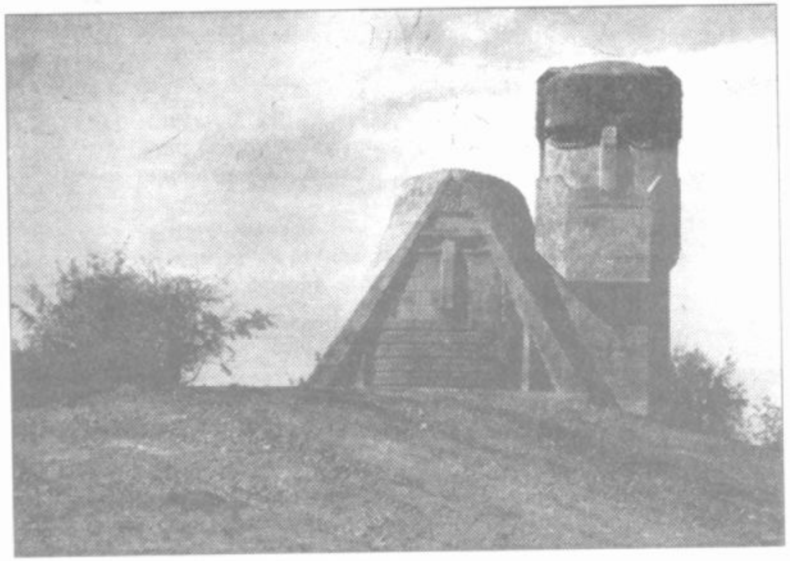

36. Ո՞վ է պարզել այս հրաշակերտ կոթողի դերը ԼՂՀ հաղթանակի գործում (Հայաստանի ժողովրդական քանդակագործ. Վանաձոր- Բանազուրի զավակ Սարգիս Բաղդասարյան)։

Մի էջ էլ մեր հակառակորդի կյանքից

1. Ադրբեջանի առաջնորդ Հեյդար Ալիեւն այսպես է ապահովում իր հանրապետության անկախությունը՝ կախվելով մեծավորի շլնքից։

Այս նկարը կոչվել է «Տոնական խնջույք»։ Իբր. Արցախն արդեն ծնկի են բերել եւ իրենց այդ հաղթանակն են տոնում Շուշիում։ Ձախից առաջինը Վ. Ջաֆարովն է. Շուշվա կուս. շրջկոմի առաջին քարտուղարը։ Աջից առաջինը դժնահիշատակ Պոլյանիչկոն է։ Ո՞ւր են նրանք... Աջից երկրորդը չարահուշ Սաֆոնովն է. երրորդը նրա տեղակալ Ռադաեւը Ղարաբաղի պարետությունում։ Սրանք էլ այսօր մեռած են. թաղված չեն...

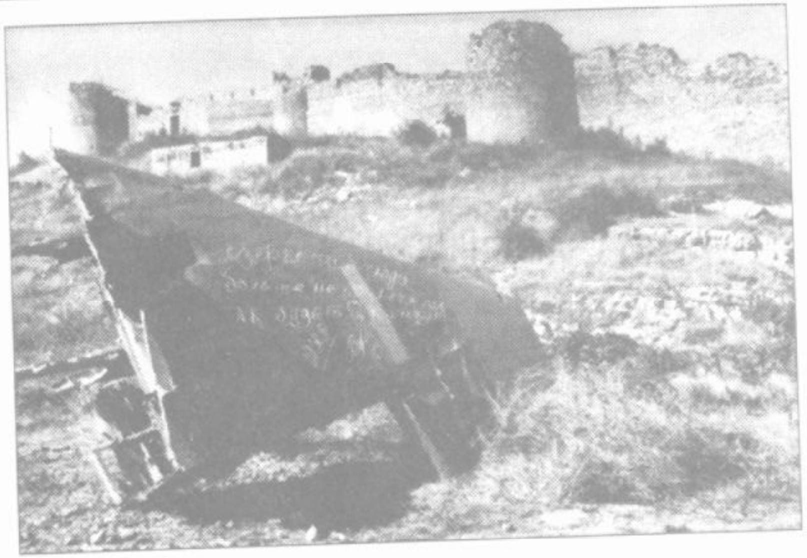

3. Ասկերանի բերդի պատի տակ ընկած է թշնամու ուղղաթիռի լեշը՝ իբր ահեղ զգուշացում բոլոր նրանց, որոնք պիտի փորձեն ճեղքել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության սահմանը։

Գոյապայքարի մի խումբ հերոս անմահներ

ԼՂՀ ԳԽ-ի առաջին նախագահ Արթուր Մկրտչյանը.

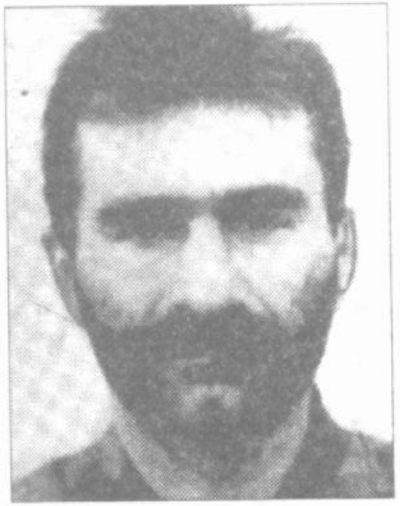

Աշոտ Ղուլյան («Բեկոր»).

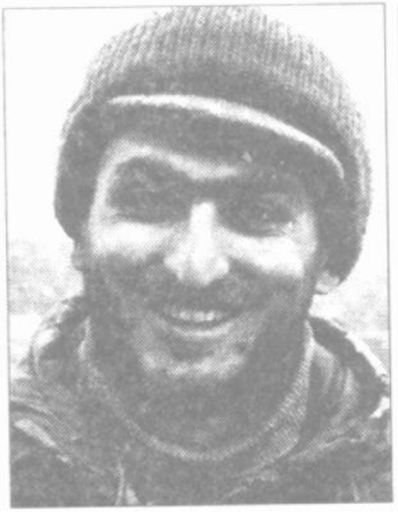

Վարդան Ստեփանյան («Դուշման»).

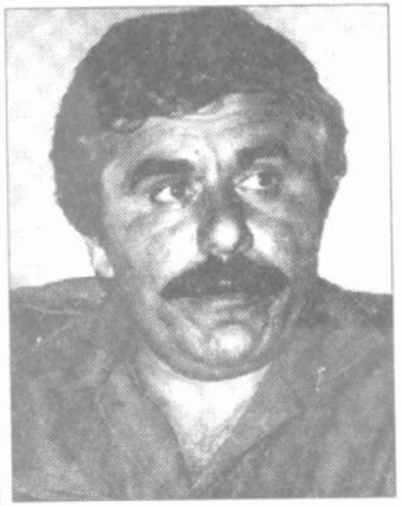

Ֆիդայիների առաջնորդը Շահեն Մեղրյան.

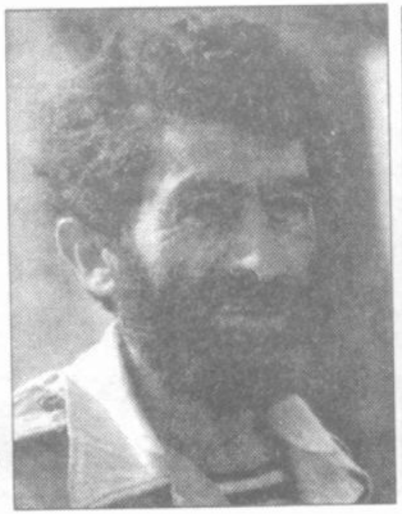

Վիգեն Գրիգորյան («Վրեժ»)

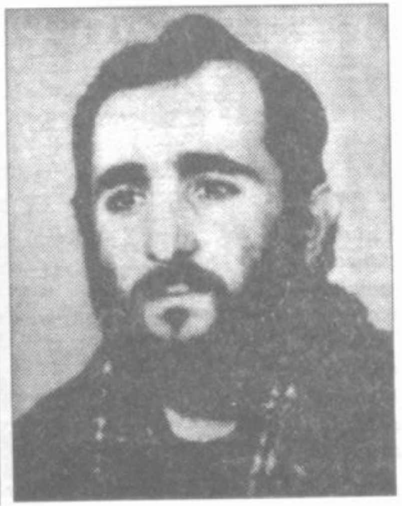

Արմեն Գասպարյան («Արմենչո»).

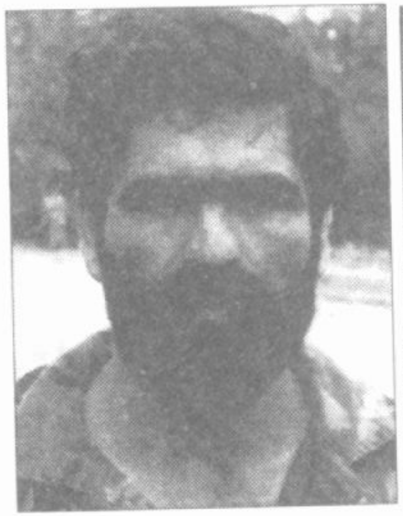

Պետրոս Ղևոնդյան («Պետո»)

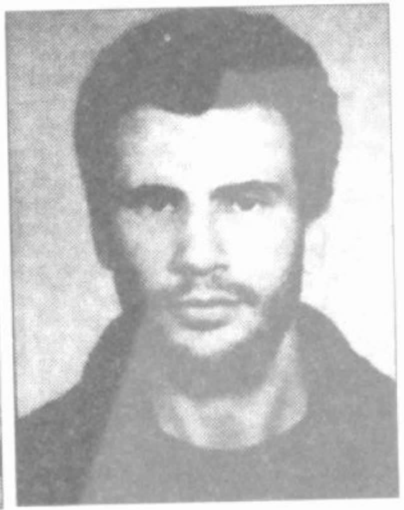

Արթուր Ղարիբյան.

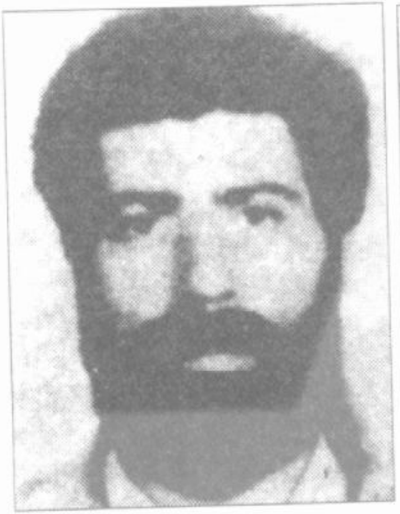

Անդրանիկ Հարությունյան.

Բենիամին Մկրտչյան.

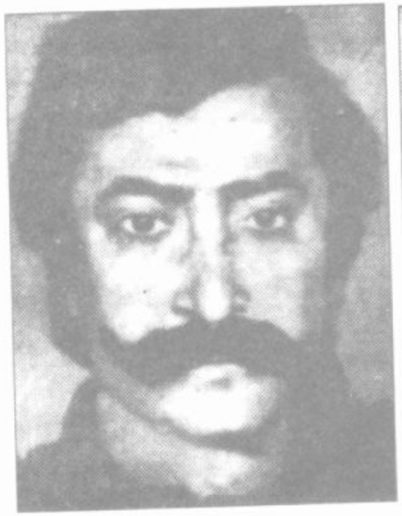

Գեղամ Ձաքարյան.

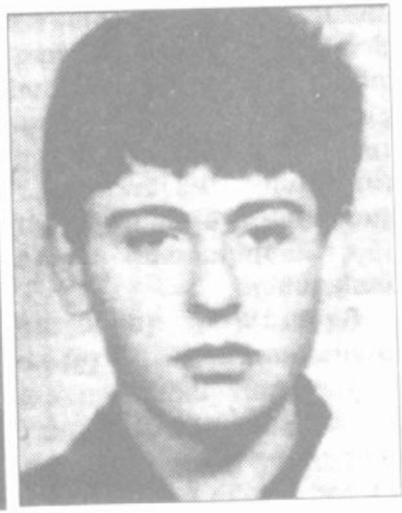

Աղվան Մինասյան («բանաստեղծ»)

Սամվել Շահմուրադյան.

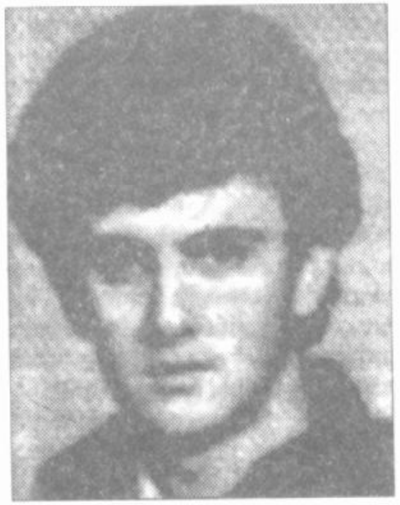

Ֆուրման Շահումյանց.

Թաթուլ Կրպեյան.

Մերուժան Մոսիյան

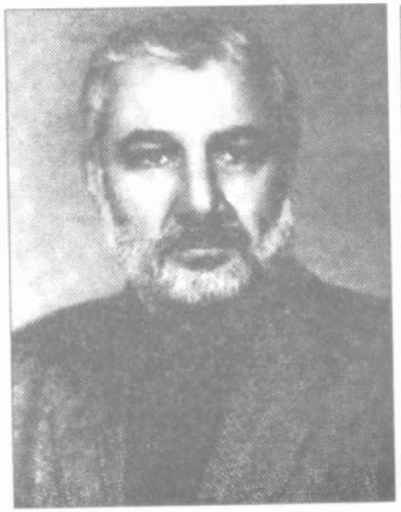

Սիմոն Աչիկգյոզյան («Դեդ»).

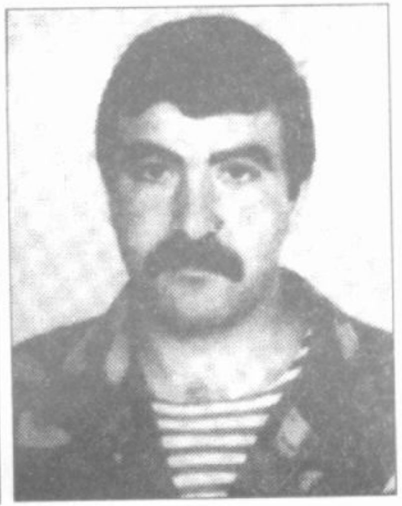

Նորայր Դանիելյան.

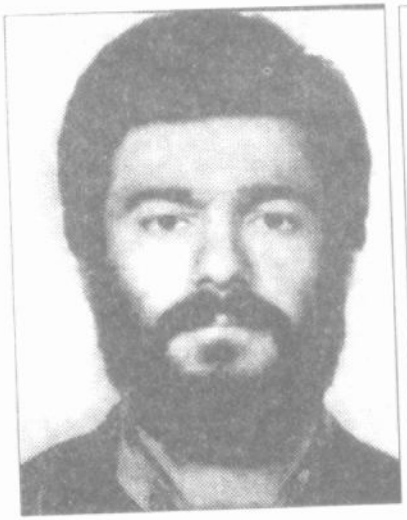

Վարդան Բախչյան.

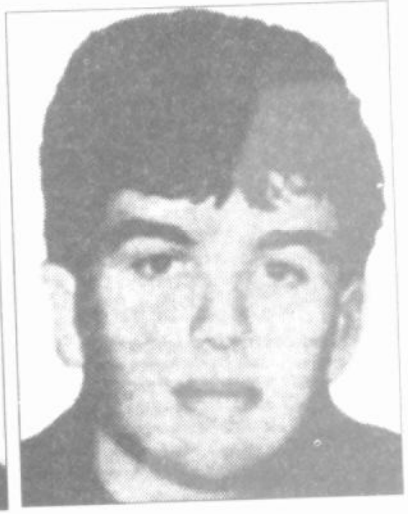

Իգոր Հասրաթյան.

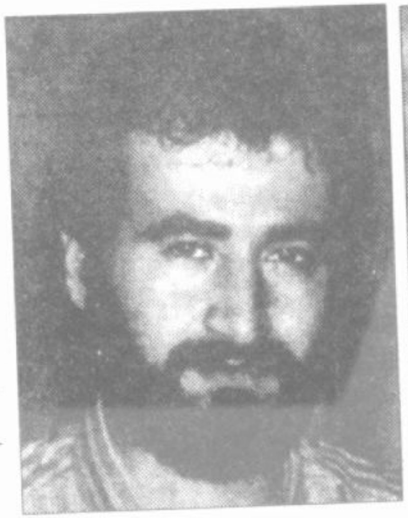

Մհեր Ջուլհաճյան («Բեյրութի զավակ»).

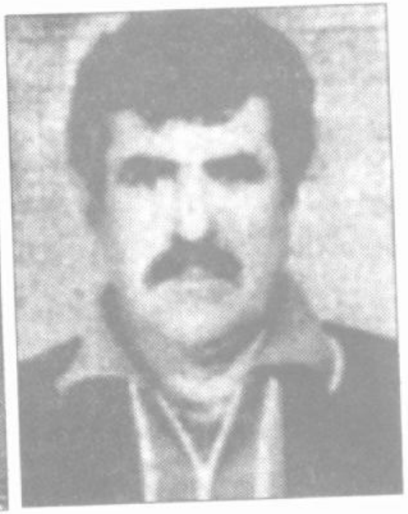

Վազգեն Սարգսյան.

Վասակ Բարսեղյան.

Արմեն Պետրոսյան

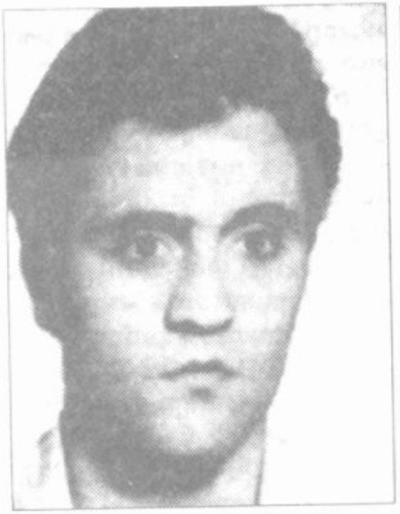

Ռոբերտ Գեւորգյան

Արծվիկ Պետրոսյան («Մայեստրո»)

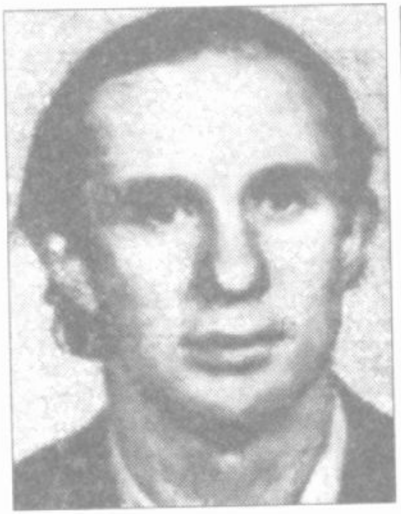

Սերգեյ Ջավադյան.

Նորայր Բերդաձորցի

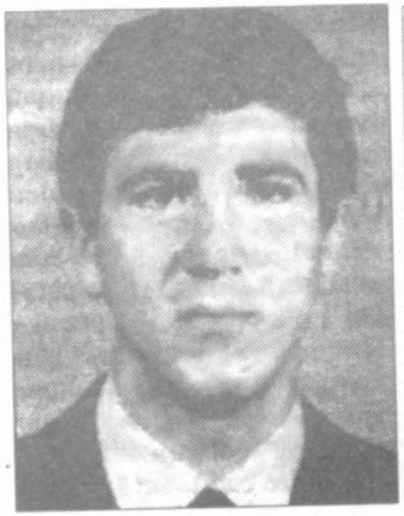

Վահե Բաղդասարյան.

Արթուր Ուդումյան.

Էդուարդ Կամսարի (Ղարաբաղցի).

Համլետ Հակոբյան

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբանի փոխարեն 5
1988....................10
1989....................99
1990....................137
1991....................189
1992....................303
1993....................589
1994....................758
Վերջաբանի փոխարեն 806
Անվանացանկ....................808
Լուսանկարներ 822

Հանձնվել է շարվածքի 1996թ. մայիսի 20-ին:

Տպագրական մամուլ: Տպաքանակը՝

Գինը՝ պայմանագրային: